GODIŠNJAK BZK “PREPOROD”

Izdavač
BZK “Preporod” Sarajevo

Za izdavača
Senadin Lavić

Redakcija
Aida Abadžić-Hodžić, Ismet Bušatlić, Elvis Fejzić,
Fahira Fejzić Čengić, Šaćir Filandra,
Hadžem Hajdarević, Aladin Husić, Senadin Lavić,
Sead Šemsović, Sibela Zvizdić

Glavni urednik
Sead Šemsović
seadsemsovic@hotmail.com

Sekretar redakcije
Isma Kamberović
ismakamberovic@yahoo.com

Likovno oblikovanje korica
Jasminko Mulaomerović
Meldijana Arnaut Haseljić

Lektura
Indira Pindžo

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Fuada Muslić

Prijelom teksta
Meldijana Arnaut Haseljić

Klasifikacija članaka po UDK urađena je u Biblioteci
Instituta za bošnjačke studije BZK “Preporod”

Adresa:
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Časopis je referiran u *Central and Eastern European Online Library*: **www.ceeol.com**

Časopis izlazi jedanput godišnje

BZK PREPOROD

GODIŠNJAK 2017

ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK 2017

BZK PREPOROD

GODINA XVII
Sarajevo 2017.

SADRŽAJ

UVODNIK

Senadin Lavić: *Uvodnik* 11

POLITIKA I DRUŠTVO

Halima Sofradžija: *Politička tehnologija tijela* 17

Anis H. Bajrektarević: *Geopolitika kvantnog budizma: Naša pre-hidrokarbonska Tao budućnost (Rio +20 i Pariz – bez napretka na samitima)* 24

Amila Grbo: *Etika i politička odgovornost* 44

Enver Halilović: *Logori i genocid, savremena biopolitička paradigma masovnih zločina. Inauguracija historijske i kolektivne odgovornosti za masovne zločine, M. Heidegger i K. Jaspers* 53

Adib Đozić: *Nauka o genocidu u nastavnim programima – da ili ne* 77

Smail Čekić: *Genocidna ideologija i politika paradržavne tvorevine Srpske Republike Bosne i Hercegovine* 97

Meldijana Arnaut Haseljić: *Procesuiranje ratnih zločinaca* 111

SEDMI NAUČNI SKUP
"BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"

Rusmir Mahmutćehajić: *O antibosanstvu u nacijskim teleologijama. Imaginacije političkog i ateističkog muslimanstva* 139

Đenan Galešić: *Počeci osporavanja bosanske države i identiteta*..... 156

Rasim Gačanović: *Antibosanstvo u energetskim i prometnim politikama* 173

Lada Sadiković: *Država Bosna i Hercegovina – izgradnja ili razgradnja* 189

Abdel Alibegović: *Programi zla – antibosanstvo – dva dominirajuća modela* 201

Asim Mujkić: *Bosna i Hercegovina i njezina državnost: društvo ili država?* 217

Elvis Fejzić: *Ideološki radikalizam, politički autoritarizam i kolektivistička kultura u Bosni i Hercegovini* 233
Senadin Lavić: *Bosanstvo, znanje i falsifikati. Kontekst identitetne anihilacije bosanstva i Bošnjaka* 246
Nerin Dizdar: *O falsificiranju utemeljenosti segregacije − osvrt na pisanja konstruiranih hrvatskih društvenih autoriteta* 271
Jusuf Trbić: *Kulturkampf – Nastavak rata za Veliku Srbiju* 289
Adnan Džafić – Amer Osmić*: Identitetske osnove bosanske nacije kroz posebnost etniciteta* 311
Berina Beširović: *Perspektiva mladih u Bosni i Hercegovini: mlade snage kao podrška integracijama* 324

GODIŠNJICE

310. godišnjica smrti islamskog teologa i filozofa Mustafe Ejubovića Šejh Juje (1707)
Mustafa Jahić: *Mustafa Ejubović – 310 godina od smrti* 333
280. godišnjica od Boja pod Banjom Lukom (1737)
Enes Pelidija: *Značaj Banjalučkog boja u razvijanju bosanske svijesti u 18. stoljeću: u povodu 280. godišnjice Banjalučkog boja* 339
110. godišnjica rođenja slikara Ismeta Mujezinovića (1907)
Ibrahim Krzović: *Tvorevine neprolazne ljepote. U povodu sto desete godišnjice rođenja Ismeta Mujezinovića* 348
100. godišnjica rođenja političara Džemala Bijedića (1917) i 40. godišnjica smrti (1977)
Husnija Kamberović: *Džemal Bijedić i afirmacija muslimanske nacije tokom 1960-ih i 1970-ih godina* 356
90. godišnjica rođenja historičara Avde Sućeske (1927-2001)
Enes Pelidija: *Bosanski ajan akademik Avdo Sućeska: u povodu 90. godišnjice rođenja akademika prof. dr. Avde Sućeske* 362
40. godišnjica smrti islamskog teologa Muhameda Tajiba Okića (1977)
Kemal Bašić: *Muhamed Tajib Okić − četrdeset godina od smrti* 367

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

Elvir Duranović: *Turbeta Alije Đerzeleza i Torlak Evli-dede – kultna mjesta muslimana Šipova i okolice* 375

Mejra Softić: *Ibrahim Opijač Mostarac (1678–1726)* 390

Ikbal Smajlović: *Intertekstualnost u 'Sarajevskoj zbirci' Abdulaha Sidrana* 395

Dijana Harčević Ćatić: *Kulturna organiziranost Bošnjaka u Sloveniji posmatrana kroz prizmu Bošnjačkog kulturnog saveza* 411

Sanella Krehić-Fočak: *Recepcija sufijskog komuniciranja kroz grupnu komunikaciju: tradicija obreda zikra, tekijskih melodija i tumačenja Mesnevije* 419

Šefket Krcić: *Mehmedalija Bojić. O djelu historičara Mehmedalije Bojića*: ‚*Historija Bosne i Bošnjaka: VII-XX vijek'* 433

PRIKAZI I OSVRTI

Halima Sofradžija: *Izazov svakodnevnog* (Jusuf Žiga: *Jednodnevni hronogram*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2017.) 465

Ferid Muhić: *Mega zvijezda u sazviježđu književnosti* (Halid Kadrić: *Kobno raspuće* (I *Užarena zemlja*; II *Zmajev let*), Sarajevo: Bosanska riječ, 2015.) 467

Mirza Hasan Ćeman: *Samrtni i posmrtni običaji kod bosanskohercegovačkih muslimana* (Aiša Softić: *Obećani čas: običaji bosanskohercegovačkih muslimana vezani za smrt*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 2016.) 473

Amira Dervišević: *Studija o Avdi Međedoviću* (Sead Šemsović: *Epski svijet Avda Međedovića.* Novi Pazar: Narodna biblioteka "Dositej Obradović", 2017.) 480

Faruk Dizdarević: *Leksikon znamenitih Bošnjaka – prilog za proučavanje historije ovog naroda* (Nazif Veledar: *Leksikon znamenitih Bošnjaka,* Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.) 483

Fahira Fejzić Čengić: *Zlatni rez na šarenom bosanskom personalnom ćilimu*. (Nazif Veledar: *Leksikon znamenitih Bošnjaka*, Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.) 485

Lejla Kodrić-Zaimović: *Leksikografski doprinos izgradnji i očuvanju nacionalnog identiteta.* (Nazif Veledar: *Leksikon znamenitih Bošnjaka.* Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.) 487

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža Duman: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2017. godinu* 493
Mirsada Baljić: *Izvještaj o radu Galerije "Preporod" za 2017. godinu* 499
Isma Kamberović: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2017. godinu* 501
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2017. godini 505
Adresar općinskih društava BZK "Preporod" 573

BOŠNJAČKI MERHUMI (2017)

Isma Kamberović: *Sudionici naše prošlosti − umrli u 2017. godini* 583
Autori priloga 606
Upute autorima 608

GODIŠNJAK 2017

UVODNIK

U v o d n i k

Bosanskohercegovački povijesni tok određen je postavljanjem države pod imenom Republika Bosna i Hercegovina u internacionalnu zajednicu Organizacije ujedinjenih nacija u maju 1992. godine. Antibosanske snage nisu prihvatile tu činjenicu i sve su uradile u protekle tri decenije da na bilo koji način umanje suverenitet i državne kapacitete Bosne i Hercegovine. Plansko devalviranje i negiranje svega bosanskog i bošnjačkog postaje krvotok velikosrpske i velikosrbijanske politike etnofaulizma i antibosanstva. Negatori Bosne uspjeli su ispred imena države ukloniti odredbu "republika" i na taj način ostaviti državu "nedefiniranom"! Pritom, ne slučajno, jedan dio države s etničko-religijskim imenom određen je predznakom "republika" – entitet kao republika!? Entitet, koji je rezultat rata srbijanskog režima Slobodana Miloševića na tlu Republike Bosne i Hercegovine, danas se sistematski pojavljuje samo pod oznakama "republika" ili "republički" – planeri iz pozadine žele potisnuti oznaku "entitet" i sve nas prisiliti da pristanemo na "srpsku republiku" u državi Bosni i Hercegovini, koja će biti samo dio velike srpske države. Taj genocidni entitet danas potpuno otvoreno radi na razgrađivanju države i njezinom haranju. Bošnjačka politika nema adekvatan odgovor na barbarski odnos prema državi od razgoropađenih entitetskih predstavnika. Usto se pojavljuju i tuđmanoliki sljedbenici "udruženih zločinačkih pothvata" sa svojim idejama izbornog zakona, koji u današnjoj Evropi predstavlja vrhunac rasizma, diskriminacije i neofašističkog odnosa prema drugim i drukčijim. Nametnuto nam je plemensko uređenje, troglavo predsjedništvo, tronarodni kolektivizam, trokolektivna "konstitutivnost", srpski koncept "nacije" kao "religijsko-plemenske zajednice".

Bošnjaci, nažalost, stoje pod snažnim pritiskom spornih modela života koji ne mogu naći opravdanje u današnjoj evropskoj racionalnosti.

Nauka i kultura u ovoj državi danas je svedena na najniže grane, jer ne postoje mogućnosti da se uspostave kao ključne djelatnosti društvenog sistema, pored politikanata i svešteničkih potčinjavanja društvene zbilje ahistorijskim naracijama. Ovaj povratak u medievalne krajolike duha ostavit će katastrofalne posljedice po generacije mladih ljudi koji dolaze i kojima će jedina vizija života biti da što prije isele u neku slobodnu državu zapadnog svijeta u kojoj će raditi, uglavnom, najmizernije poslove.

Danas u Bosni sistemima obrazovanja i kulture upravljaju stranački poslušnici s njihovim malograđanskim kvazi-religijskim predstavama života.

Univerzitet u Sarajevu dobio je Zakon o visokoškolskom obrazovanju na sjednici Kantonalne skupštine 31. jula 2017. – sve je time rečeno! To je jedan veliki "doprinos" iseljavanju mladih ljudi i migracijskim procesima koje više ne možemo kontrolirati. Ko će studirati bez akademske slobode? Ko će voditi znanstvena istraživanja bez slobodnog Univerziteta?

U 2017. godini dodijeljena je nagrada za nauku države Bosne i Hercegovine, dakle, državna nagrada za nauku u internacionalnim razmjerima, profesorici Mirsadi Hukić. To je najveći i najvažniji događaj za ovu državu – važniji od svih predsjednika, političara, skorojevića, nacionalista, birokrata, stranaca, visokih predstavnika i iracionalnih naracija na medijima s njihovim novinarima i urednicima. Ali, tome nije posvećeno više od dva minuta u medijskoj orbiti. Naravno, znamo dobro kuda je otišlo novinarstvo u našoj državi. Mediji su postali vlasništvo – što javno, što tajno – političkih lidera i tajkuna koji modeliraju javnost i prilagođavaju je svojim poslovnim interesima.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" nakon 27 godina od Obnoviteljske skupštine priprema novi statut i prilagođava se novonastalim povijesnim, pravnim, ekonomskim i političkim okolnostima kao zalog buduće brige za bošnjačku kulturu u Bosni i Hercegovini i svuda gdje danas Bošnjaci žive – dakle, kulturu u kojoj je bošnjačko biće slobodno, dostojanstveno, ispunjeno samopouzdanjem, odvažno i koje se ne može manipulirati "politikantskim" i "svešteničkim" držanjem u nacionalnim (državnim) pitanjima i kulturnim orijentacijama.

Na Sedmom naučnom skupu *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci* (Sarajevo, 20. maja 2017.) došli smo do sljedećih uvida:

1. Bosna je dugo, duže od stoljeća i po, predstavljana i tumačena kao prostor, teritorija ili neka oblast na kojoj se preklapaju izvanbosanski interesi – interesi srpstva i hrvatstva kao nacijskih konstrukcija u kojima se temeljito negira mogućnost postojanja Bosne i njezinog političkog bića – bosanske nacije. Danas, u novoj povijesno-političkoj konstelaciji, Bosna više ne može biti prostor tehničkog razgraničenja srpstva i hrvatstva, budući da se mora uvažiti da je od 1992. godine bosanskohercegovačka nacija postavljena u svjetski poredak država-nacija i iz njega je više ne može pomjeriti nikakav velikodržavni hegemonizam.

2. Neophodno je da Bosna i Hercegovina institucionalno promijeni odnos prema Bošnjacima u Regiji. Bosna bi trebala razviti institucije koje bi se brinule o Bošnjacima izvan Bosne, širom svijeta, i osiguravale zaštitu prava i ostvarivanje intresa od dugoročnog značaja. To je strateška saradnja unutar naroda rasutog širom svijeta.

3. Nastavlja se *antibosanstvo* u polju kulture, nauke, umjetnosti i svakodnevnog života. Bošnjaci su izgnani iz svojih predstava o sebi. Tradicionalno bosansko društvo koje smo naslijedili, na početku 20. stoljeća razbucano je nacionalnim ideologijama susjednih država.

4. Nužna je rehabilitacija *bosanstva* u kontekstu daljnjeg jačanja bosanske nacije u evropskom i internacionalnom poretku. Od građana Bosne i Hercegovine se prikriva njihova bosanska osnova, koja se sabira u bosanskoj naciji, što je od 1992. godine postalo političko-pravna, odnosno državno-pravna činjenica. Građani se drže zatočeni u etničko-religijske labirinte, odvojeni od povijesnih tokova svijeta života. Unutar društva raste desocijalizacija i opadaju socijalne veze društvenosti, plavi nas vrijeme bez odgovornosti, dominiraju pojedinci koji žive bez društvenih vrijednosti...

5. Prisutno je kontinuirano potkopavanje *bosanskih prostora znanja* i njihovo reduciranje na kvazi-historijske konstrukcije i pseudo-religijske slike politiziranog sujevjerja, postaje svakodnevna pojava koja pokušava da se predstavi kao nešto normalno.

(...)

Iza nas su poruke Sedmog naučnog skupa, pismo članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine, na koje nijedan član nije odgovorio niti se osvrnuo. Ostaje pitanje: zašto još državni organi ne vode adekvatnu brigu o Bošnjacima izvan Bosne i Hercegovine? Pitanje je apsolutno smisleno ako se ima u vidu da danas ima nekoliko puta više Bošnjaka izvan granica, nego unutar Bosne i Hercegovine. Ne smijemo nikako zaboraviti da su ljudi najveća vrijednost. Bošnjaci u Turskoj, Makedoniji, Kosovu, Sandžaku, Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, evropskim zemljama, Sjevernoj Americi i Australiji... O tim ljudima se mora voditi briga i misliti na njih kao dio cjelovitog bošnjačkog bića današnjice.

Najzad, razvijanje *kritičkog mišljenja i ideala slobode* čovjeka predstavlja dva kardinalna zadatka svake znanstvene, obrazovne i kulturne djelatnosti u okviru našeg društva. Mračna hegemonija može koristiti sredstva prisile, tajne službe, presije, zatvore, namještene političke igre, opanjkavanja, medijske hajke na pojedince, botove što urliču po mrežama iz mraka – ali ne može zaustaviti *potrebu za slobodom* svakog čovjeka. I tu joj je kraj!

Sloboda je najveća vrijednost kojoj težimo – ona proizlazi iz uma.

Senadin Lavić

GODIŠNJAK2017

POLITIKA I DRUŠTVO

UDK 321.6/.8
316.422.44

Politička tehnologija tijela

Halima Sofradžija
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

Postupci kontrole i nadzora u procedurama upravljanja koji se obrušavaju na tijelo/tijela danas su u velikoj mjeri usavršeni, dakako uz nove forme znanja i najsofisticiranijih tehnika, koje sve slobodnije, moćnije i normalnije otvaraju i oblikuju nove mogućnosti raspolaganja životom. Izloženost socijalnoj i političkoj dresuri ne biva uvijek raskriveno i razumljivo čovjeku mase. Proces tehničkog usavršavanja sredstava socijalne vladavine, a za što Foucault pretpostavlja da su društva prisiljena na obrazovanje i daljnje stvaranje socijalne kontrole, jer se njihova potreba za upravljanjem stalno povećava, čini nužnim uključivanje određenih odnosa *znanja* u odnose *moći,* pri čemu *znanje* pojačava učinke *moći,* što se čini da je izazov koji je daleko od svog završetka. Fluidna mikrofizika moći obavija i obilježava tijelo/tijela; političko upravljanje ljudskim mnoštvima biva tehnički promišljenim, usavršavanim, pri tome nastojeći se ostvariti neznatnim otporom, slabim ispoljavanjem, a jednovremeno svoje preprisutnosti, uz namjeru da učinke moći intenzivira.

Ključne riječi: politika, tehnike upravljanja, nadziranje, znanje, analitika moći

U Foucaultovoj knjizi *Nadzor i kazna* tijelo se pojavljuje izloženo igri vlasti. Misliti igru u ovom kontekstu, kao prisutnu činjenicu društvenog i političkog realiteta, uz sve tehnike koje se koriste, osmišljene, usavršavane, prepoznate i one koje to *nisu,* koje su dovedene do *neprepoznatljivosti,* znači shvatiti da se one u konačnici, obrušavaju na tijelo. Što društvo biva kompleksnijim, kada raste utjecaj tehnologije, informacija, a koje nepovratno mijenjaju prirodu komunikacije, savremeni čovjek obuhvaćen je jednim više nego ikada ranije, složenim i mobilnim spletom odnosa; Lyotard bi rekao: postavljen je na mjesta kroz koja prolaze raznovrsne poruke, koje, dakako, prolaze i kroz njega, smještajući ga bilo na mjesto pošiljaoca, bilo primaoca.[1]

[1] J. F. Lyotard: Postmoderno stanje, str. 29.; vidjeti naslov *Priroda društvene veze: postmoderna perspektiva.*

Svakodnevica je oblikovana preplitanjem cijelog jednog niza heteromorfnih iskaza (denotativnih, propisivačkih, performativnih, tehničkih, vrjednosnih..) o čemu će govoriti Lyotard,[2] tijelo je mjesto gdje se te poruke susreću. Ukratko, to vrlo jasno razotkriva koliko je čovjek potčinjen normama, što za njega biva "obilježje njegova položaja i zadata mjera njegove akcije", pojednostavljeno: sav njegov život najprisnije je vezan za logiku društvenih mehanizama.[3] Ispostavljenost naredbama, direktivama, odlukama, koje imaju status zakona, uvijek se, dakle, i u najdemokratskijim uvjetima, smatraju instrumentima upravljanja. Vještina upravljanja javnim poslovima, kako će primijetiti N. Kovač, koja građanima obećava da će unutar političke zajednice pronaći smisao svog angažmana, obuhvata sve oblasti i sve nadležnosti za donošenje zvaničnih odluka. "Politika, dakle, koja se definiše kao vještina upravljanja u funkciji jačanja slobode, pravde i sigurnosti, pretvara se u sistem potčinjavanja koji je za čovjeka neizbježni okvir njegovog socijalnog i egzistencijalnog statusa."[4] U tom smislu se pokazuje da je čovjek sam stvorio pretpostavke vlastite potčinjenosti. Treba se prisjetiti da je u svom poznatom djelu *Nelagodnost u kulturi* S. Freud detektirao i analizirao šta je izvor ljudskih patnji, prepoznavši da su to *prevlast prirode, trošnost ljudskog tijela* i *nesavršenost ustanova* koje upravljaju vezama među ljudima u porodici, državi i društvu. Prirodu nećemo nikada potpuno savladati, naš organizam koji je i sam dio prirode, uvijek će ostati tvorevina prolazna i ograničena u mogućnostima, zaključuje Freud, no, drugačije se postavljamo prema trećem izvoru socijalnih patnji, "ne možemo shvatiti zbog čega te ustanove koje smo sami stvorili ne bi bile upravo za zaštitu i dobrobit svih nas."[5] Uspostavljene institucije ustanovljavaju sasvim određena pravila i norme, stvaraju sistem koji dominira nad čovjekom; opet smo kod zaključka da je čovjek, na specifičan način, sam stvorio pretpostavke vlastite potčinjenosti.

Ljudsko tijelo izloženo igri vlasti *(igra obuzima, rekao bi E. Fink)* kroz povijest, čini se, i previše dobro poznaje bezbrojne forme ove usudne relacije moći vlasti i tijela. Posrijedi je, kako ukazuje Foucault, smještanje kaznenih tehnika u povijest političkog tijela.[6] Foucault svoje djelo *Nadzor i kazna* počinje prika-

[2] Komandni iskazi u armijama, molitveni u crkvama, denotacioni u školama, narativni u porodicama, upitni u filozofijama, performacioni u preduzećima birokratizacija je krajnja granica te tendencije.; str. 33.

[3] N. Kovač: "Demokratija, politika, roman", (vidjeti II poglavlje: *Politika kao nužnost), Forum Bosna*, 18/02.; str. 134.

[4] N. Kovač: Ibidem, str. 134.

[5] S. Freud*: Nelagodnost u kulturi*, u *Odabrana dela Sigmunda Freuda*, Beograd: MS, 1988., str. 289.

[6] Ibidem, str. 28.; preobražaj sistema kažnjavanja tiče se historije odnosa između političke vlasti i tijela, prinuda nad tijelima, njihovo kontroliranje, način na koji se ta vlast neposredno i posredno vrši.

zom stravičnog mučenja iz 1757. godine;[7] vjerovatno znajući kakav će to utisak ostaviti na čitaoca. Javno pogubljenje tijela jest pravni i politički ritual kroz koji se manifestirala moć suverena, za potpunost "rituala" pogubljenja neophodno je bilo učešće promatrača, što ima cilj da se vidi djelovanje i odgovor vlasti. Javno pogubljenje ukinuto je 1848. godine, prestalo je biti *prizorom* – kažnjavanje će, prema Foucaultu, kasnije težiti tome da postane najskrivenijim dijelom kaznenog procesa, što treba promatrati kao prilog etabliranju modernog sistema moći. Treba reći da je Foucaultova analitika moći koju iznosi u spomenutom djelu, predmet iznenađujuće velikog broja analiza savremenih autora.[8] Giorgio Agamben će podsjetiti na Foucaultovo napuštanje tradicionalnog pristupa problemu moći, utemeljenog na pravno-institucionalnim modelima (definicija suverenosti, teorija države), istražujući ga sada u smjeru konkretnih načina kojima sama moć prodire u tijelo/tijela i u forme života.[9] Foucault je ukazao na tu "bačenost" heideggerijanski rečeno (termin koji bi koristio Heidegger govoreći o bačenosti bitka u egzistenciju) života u mehanizme kalkulacije i moći, prema onome što je odredio *biopolitikom*, što je za G. Agambena vrlo vrijedno, jer stavljajući život u ovaj odnos otkriva se "tajna karika koja spaja moć sa golim životom"[10]. Moć je produktivna, proizvodi namjeravane posljedice, *disciplinira;* kao fluidna *mikrofizika* moći, obavija tijelo, realizira se na bezbroj tačaka, moć je svugdje. Proučavanje moći, kako primjećuje Giddens, ima za samu sociologiju kao nauku fundamentalan značaj; Marx, Weber i Foucault su posebno isticali i analizirali pitanje moći. Primjetno je da je moć u igri u svim ljudskim odnosima, političkim i društvenim, privatnim i javnim relacijama, na svim razinama (Held). Najširi smisao u kome je moć produktivna, Foucault vidi u *znanju*. Metod da se tijelo učini discipliniranim

[7] M. Foucault: *Nadzor i kazna*, Politička misao, Zagreb: Informator, 1994., str. 9. Posrijedi je smještanje kaznenih tehnika u povijest političkog tijela, preobražaj sistema kažnjavanja tiče se historije odnosa između političke vlasti i tijela, prinuda nad tijelima, njihovo kontroliranje, način na koji se ta vlast neposredno i posredno vrši., str. 28.

[8] A. Touraine (*Kritika modernosti*), Agamben (*Homo sacer-suvremena moć i goli život*), K. Nesh (*Savremena politička sociologija*), M. Hardt/ A. Negry (Imperij), A. Šarčević (u sjajnom pogovoru za Filozofija modernog doba), Ž. Paić (*Moć nepokornosti – intelektualac i biopolitika*), J. Zerzan (*Barthes, Foucault, Lyotard*), A. Giddens (*Posljedice modernosti*), M. Edelman (*Konstrukcija političkog spektakla*), E. Zgodić...

[9] G. Agamben: *Homo sacer - Suverena moć i goli život*, Zagreb: Arkzin, 2006., str. 10.; Agamben već u uvodu svoje knjige pominje M. Foucaulta, jer je otvorio put za razumijevanje i prepoznavanje kako politika zahvata "goli život", odnosno, ulazak *zoe* u sferu *polisa,* prema onome što je Foucault nazvao *biopolitikom,* naime, za Agambena je "proizvodnja biopolitičkog tijela izvorni učinak suvremene moći." vidjeti str. 8-12.

[10] G. Agamben, Ibidem

čini nužnim uključivanje određenih odnosa *znanja* u odnose *moći,* što razotkriva i predstavlja jedan "koloplet u kojem relacije moći pružaju priliku za moguće znanje, a znanje prati i pojačava učinke moći."[11] U sagledavanju odnosa znanja i moći Foucault više puta naglašava da se treba odreći čitave jedne tradicije koja nam dopušta da zamislimo kako znanje može postojati samo tamo gdje su relacije moći dokinute i da se samo znanje može razvijati tek mimo njenih naloga, zahtjeva i interesa, nego upravo da će prije trebati prihvatiti da su moć i znanje izravno implicitni jedno drugom, da su bitne njihove povijesne preobrazbe, da nema relacije moći bez korelativnog ustanovljavanja nekog područja znanja, niti znanja koje u isto vrijeme ne pretpostavlja i ustanovljava relacije moći. A. Giddens se u svojoj obimnoj *Sociologiji* osvrće nekoliko puta na Foucaulta, između ostalog, i na njegovo razumijevanje i proučavanje načina na koji moć i znanje utječu na tehnologiju nadzora, prisile i discipine, postajući tako bitno sredstvo stvaranja i uspostave kontrole. "Globalno se može reći da su discipline tehnike kojima se osigurava uređenje ljudskih mnoštava"[12], kako određuje Foucault, a ono što je disciplinama svojstveno je da one nastoje definirati taktiku moći, u političkom smislu, to se nastoji ostvariti *slabim ispoljavanjem, relativnom nevidljivosti, neznatnim otporom,* uz uvijek prisutnu namjeru da učinke te moći dovede do maksimuma intenziteta i proširi ih što je dalje moguće – za to je potrebno uobličavanje povijesnih procesa, ekonomskih, pravno-političkih, znanstvenih.[13] Tehnička je matrica znanosti, prema Foucaultu, u istraživanju: "U odnosu na psihologiju, psihijatriju, pedagogiju, kriminologiju, te na toliko drugih čudnovatih znanja, ta istraživanja možda predstavljaju ono što je strahovita istražna moć... ono je uvijek unutarnje svojstvo disciplina. A zapravo ga nalazimo kako u obliku testova, razgovora, propitivanja, konsultacija (...) No, ne treba se zavaravati, te tehnike samo šalju pojedince od jedne disciplinske instancije do druge, te u koncentriranom ili formaliziranom obliku ponavljaju shemu moći-znanja svojstvenu svakoj disciplini."[14] Prema A. Šarčeviću, čini se da je Foucault dobro uvidio značaj teorije "znanstvenih" argumenata, kao i što je u "političkoj ekonomiji istine"

[11] M. Foucault, Ibidem, str. 29.

[12] M. Foucault, Ibidem, str. 224.; odnosi se aktualiziraju u ovoj formi, znanje u ovom kontekstu ne upućuje na subjekt koji bi bio slobodan u odnosu na stvoreni dijagram moći, a ovaj nikada nije sobodan u odnosu na znanja koja ga aktualiziraju, također vidjeti M. Foucalt *Arheologija znanja, Beograd:* Plato, 1998.

[13] M. Foucault, Ibidem, str. 224.

[14] M. Foucault, Ibidem, str. 232.; Ovdje će se reći da je na pragu klasičnoga doba Bacon pokušao za empirijske znanosti sastaviti metodologiju istrage, tako se istraga postajući tehnikom empirijske znanosti odvojila od inkvizicijskog postupka... "

u modernim društvima prepoznao odlike centriranja monopola na istinu...[15] Mada je znanje odjenuto u ruho *predstavljanja* objektivne stvarnosti, diskursi, zapravo, konstruiraju i čine "realnim" predmete znanja koje "predstavljaju", jer i znanje se stječe po *određenim* pravilima i procedurama, tako da proizvodi tijela i kao objekte i kao subjekte, na šta ukazuje Kate Nesh, razumijevajući da Foucaultova analiza znanja "predstavlja raskid sa 'zvaničnim' načinom na koji bi društvene nauke sebe htjele da vide – kao indiferentne, neutralne i kao takve, nauke koje doprinose ljudskom napretku."[16]

U svom predavanju održanom na Stanfordu 1979. godine, koje je naslovljeno *Kritika političkoga uma,* Foucault će reći da zna da se ovaj naslov isprva čini pretencioznim, no upravo um ga opravdava, jer od XIX stoljeća zapadnjačko mišljenje nije prestalo raditi na kritici uloge uma – ili manjka uma – u političkim strukturama.[17] Jedna od važnih napomena, koju će Foucault ovdje naglasiti jeste da "ne bismo smjeli odvojiti društvene znanosti od uzleta nove političke racionalnosti, niti od nove političke tehnologije."[18]

Sa znanošću, prema Foucaultu, politička moć je evoluirala, to pokazuje samo razviće tehnika moći okrenutih tijelima i usmjerenih prema njihovom trajnom upravljanju. Ovdje se može podsjetiti na Castellsa, koji će puno kasnije, govoreći o usponu *umreženog društva* i njegovoj prirodi, govoriti i da prisutne tehnike upravljanja vode ka maksimalizaciji moći, povećanju vojnog i političkog kapaciteta sa svrhom vladanja i nametanja većem broju ljudi, i to na najdubljim razinama njihove svijesti. Napokon, Castells zaključuje da se "uspon umreženog društva ne može razumjeti bez interakcije razvoja novih informacijskih tehnologija i pokušaja društva da se opskrbi koristeći moć tehnologije u službi tehnologije moći."[19] Kada politika funkcionira kao tehnologija moći, tada konkretan čovjek/tijelo i društvo bivaju obuhvaćeni ovim odnosima moći i dominacije, oblici manipuliranja mogu biti različiti – nekada posve otvoreni, a nekada sasvim *prikri-*

---

[15] A. Šarčević: "Samorazumijevanje čovjeka u modernom svijetu (pogovor)" u *Filozofija modernog doba*, *Filozofska antropologija*, Logos, Sarajevo: V. Masleša, 1986., str. 440-444.

[16] K . Nesh, Ibidem, str. 30-31.

[17] M. Foucault: *Kritika političkog uma,* predavanje održano na Univerzitetu Stanford, 10-16.11.1979. godine, vidjeti www.goodreads.com/book (prijevod Mario Kopić).

[18] "Rekao bih da u svakodnevnoj političkoj racionalnosti razlog neuspjeha velikih političkih teorija ne leži ni u politici ni u teorijama, nego u tipu racionalnosti u kojima su ukorijenjene… Odnos pravo/poredak omogućuje modernu političku racionalnost." Foucault će reći da je bjelodana veza između racionalizacije i zloupotrebe političke moći. Nisu potrebni birokracija ili koncentracijski logori da bi se prepoznalo postojanje takvih odnosa. No, tada je problem, kako će zaključiti, što raditi sa tako očitom danošću?

[19] M. Castells, Uspon umreženog... vidjeti: *Društveni konteksti i dinamika tehnološke promjene,* str. 84-86.

veni i neupadljivi – što je opet posebna odlika postmodernih društava. Život se kao politički uređeno tijelo nadzire i disciplinira (Foucault),[20] što će biti predmet razvijanja i nekih novih teorija kao što je Agambenova. U svakom slučaju, kao i Foucault, ne oklijevamo, reći će A. Šarčević, kazati da se "prvi put u historiji ljudske avanture biološko reflektira u političkom; da sama politika koja ima svoju tehnologiju moći neposredno formira život."[21] Tijelo je "izravno uronjeno u političko okružje, odnosi moći imaju na njega neposredno djelovanje, prožimaju ga, obilježavaju, upravljaju, podvrgavaju mučenju, primoravaju na razne poslove, prisiljavaju na ceremonije, zahtijevaju od njega neke znakove."[22] Ovo političko prožimanje tijela biva organizirano, proračunato, tehnički promišljeno – to će reći da može postojati "znanje" o tijelu koje ne znači baš znanstveno poznavanje njegovog funkcioniranja, to znanje i ovladavanje čine ono što Foucault naziva *političkom tehnologijom tijela*[23]. Proces tehničkog usavršavanja sredstava socijalne vladavine, mreža ustanova za discipliniranje, ustanova represije, odbacivanja, marginalizacije, isključivanja, prisilni rad, zabrana boravka, deportacija, dakle, sve ono što je u savremenim kaznenim tehnikama nesumnjivo dobilo značajno mjesto (E. Said, naprimjer, govori kako je egzil postao oblik savremene političke kazne)[24] a za što Foucault pretpostavlja da su društva prisiljena na obrazovanje i daljnje stvaranje socijalne *kontrole,* jer se njihova potreba za upravljanjem stalno povećava, pokazuje i razotkriva kako se s tehnikom institucionalizira moć koja je iz osnove promijenila obrasce ljudskog djelovanja. Problem na koji ukazuje Michael Foucault, čini se da u naše vrijeme sve više dobija na aktuelnosti. Prve konture discipliniranog društva/tijela koje je dao govore o *nadzoru,* a to u postmodernom vremenu otvara mnoga bitna pitanja. Može se reći da neki autori smatraju da zbog informacijske tehnologije i proizvedene snažne mreže globalnih simbola, već živimo u društvu nadzora. Govoreći o usponu umreženog druš-

[20] O ovome će govoriti i Ž. Paić, Ibidem, str. 210.; vidjeti IV poglavlje *Novo dobrovoljno ropstvo.*

[21] A. Šarčević: *Samorazumijevanje čovjeka u modernom svijetu* (*Kriza moderne i mogućnost nove i kritičke antropologije*) pogovor za Filozofija modernog doba – filozofska antropologija, Logos, Sarajevo: V. Masleša, 1986., str. 444.

[22] M. Foucault, Ibidem, str. 25.; Povjesničari su promatrali tijelo, kako to zanimljivo iznosi Foucault, kao sjedište potreba i prohtjeva, mjesto fizioloških procesa, kao metu mikroba i virusa; proučavali do koje su mjere povijesni procesi bili upleteni u ono što se podrazumijevalo kao čista biološka podloga postojanja, te koje je mjesto u povijesti trebalo dodijeliti biološkim "zbivanjima".. no, tijelo je također izravno uronjeno u političko okružje..odredbe, manevri, taktike, tehnike, dakle, ta tehnologija je preprisutna, neosporno "zadire daleko u dubinu društva".

[23] M. Foucault, Ibidem, str. 26.

[24] Egzil je neizlječivo svjetovan i nepodnošljivo povijestan, prema E. Saidu, on je postao oblik savremene kazne: E. Said: *Razmišljanja o egzilu,* vidjeti na www.zarez.hr

tva, neumitnim napredovanjem tehnologije, mnogi će teoretičari jasno upozoriti da otklonimo moguće zablude o izostanku svakog nadzora unutar ovakve postojeće društvene strukture, naprotiv. Ovdje vrlo rado podsjećam na Gadamera, koji već kao osamdesetpetogodišnjak, s iskustvom burne epohe, skoro cijelog jednog stoljeća, piše svoje djelo *Naslijeđe Europe,* u kojem kaže: "Mit o bjelokosnoj kuli u kojoj žive teoretičari nestvarna je fantazija. Svi se mi nalazimo usred društvenog ustroja." [25] Naime, podsjeća Gadamer već na prvoj stranici svoje knjige, da bi svako "morao biti svjestan toga da i čovjek od teorije, koji je svoj život posvetio čistoj spoznaji, ovisi o društvenom stanju i političkoj praksi. Bilo bi ludo vjerovati da bi život, koji je posvećen teoriji, ikada mogao biti oslobođen političkog i društvenog života i njegovih okvira." [26]

POLITICAL BODY'S TECHNOLOGY

Halima Sofradžija

Summary

Control and monitoring acts in the management procedures that are falling to the body/ bodies are mostly perfected nowadays, certainly using new forms of knowledge and the most sophisticated techniques, which free, more powerful and normally open up and shape new possibilities of life's managing. Exposure to social and political dressage does not always be uncovered and understandable to a person of the masses. The process of technical improvement of the means of social governance, for which Foucault assumed that societies are forced to education and further creation of social control, because their need for management is constantly increasing, making it necessary to include certain relationships of *knowledge* in relations of *power*, whereby *knowledge* enhances the effects of *power*. It seems to be a challenge that is far from its ending. Fluid microphysics of power is wrapped and marked by the body / bodies; political management of the human masses is technically thoughtful, perfected, while trying to achieve insignificant resistance, poor expression, and at the same time its presence, with the intent to intensify the effects of power.

Key words: politics, management techniques, supervision, knowledge, power analysis

[25] H. G. Gadamer, Ibidem, str. 5.; Gadamer je rođen 1900. godine, *Naslјeđe Europe* je napisao kao 85-godišnjak.

[26] H. G. Gadamer, Ibidem, str. 5.

UDK 327: 008

Geopolitika kvantnog budizma:[1] Naša pre-hidrokarbonska Tao budućnost
(Rio +20 i Pariz – bez napretka na samitima)

Anis H. Bajrektarević
International Institute for Middle East
and Balkan Studies, Department for Strategic,
Studies on Asia (DeSSA) Vienna, Austrija

Od Rija do Rija te Pariza, s Kyotom, Kopenhagenom i Durbanom između, zaključak ostaje isti: postoji opće neslaganje o stvarnom stanju ovoga planeta i načinima na koje možemo govoriti o tome. Odlučujući iskorak zahtijevao bi oboje: i šire poglede i raznolikije učešće u identifikaciji problema, formulisanju smjernica, kako bi proširili i uskladili naše sveukupne akcije. Ko je u politici zaista motiviran da osmišljava i usvaja dugoročne i dalekosežne odluke? Politički, to se ne isplati jer su takve odluke često isuviše složene, a oduzimaju i previše vremena da bi preživjele periodiku i opseg nacionalnih izbora, kao i ukus ili shvatanje prosječnog birača. Naša globalna kriza nije ekološka, finansijska ili političko-gospodarska. Duboka i strukturalna, ovo je kriza misli, recesija hrabrosti, odsustvo naših ideja – sve ono što nas vodi u moralni ponor. I stoga ne treba da čudi: Rio samit biješe bez priželjkivanog zaokreta.

Ključne riječi: Rio samit, Grčka, dekarbonizacija, reptilski kompleks, limbički sistem, moždana kora, kultura vrste, kosmos, svjetlo, astrofizika, antropotehnika, poistovjećivanje, kvantna biogija, budizam, Tao, tehnologija, evolucija, energija, kvantna fizika, Max Planck, Tesla, odbrambena modernizacija, okolišni holokaust, dužnička kriza, civilizacijski imperativ

Od Rija do Rija, sa Kyotom, Kopenhagenom i Durbanom između i Parizom zatim, zaključak ostaje isti: potpuna su neslaganja o realnostima ovoga planeta i načinima kako bismo se trebali suočiti s tim. Odlučujući iskorak zahtijevao bi oboje: i šire poglede i raznolikije učešće u identifikaciji problema, formulisanju smjernica, kako bi proširili i uskladili naše sveukupne

[1] Pojam "Kvantni budizam" skovao je Graham Smetham, autor knjige: *Quantum Buddhism: Dancing in Emptiness* (Kvantni budizam: Ples u Praznoći).

akcije. Uglednici iz svijeta prirodoslovnih nauka, filozofije, religije, kulture i sporta pozivaju se na svaki od ovih velikih skupova. Međutim, oni – kao i obično, posluže kao sporedni izlagači i magnet za medije, dok stvarne odluke donose isključivo političari. Tko je u politici zbilja motiviran da osmišljava i usvaja dugoročne i dalekosežne odluke? Politički, to se ne isplati, jer su takve odluke često isuviše složene, a oduzimaju i previše vremena da bi preživjele periodiku i opseg nacionalnih izbora, kao i ukus ili shvatanje prosječnog birača.

Naša globalna kriza nije ekološka, finansijska ili političko-gospodarska. Duboka i strukturalna, ovo je kriza misli, recesija hrabrosti, odsutnost naših ideja – sve ono što nas vodi u dubok moralni ponor. I stoga ne treba da čudi: Rio 20 ili Pariz samit biješe bez priželjkivanog zaokreta.

Između bojazni da će se neizbježno desiti, i nade da možda ipak neće, živjeli smo...
Ono što može a i ne mora, uvijek se, na kraju, pokori onome što mora biti...[2]

* * * * *

Da li Grčka (ili Španija) zaostaje 20 godina iza ostatka EU, ili je Grčka danas daleko ispred ostatka kontinenta koji će se suočiti s istom sudbinom, od danas, za dvije decenije?[3] Uz uobičajene političke retorike, to je pitanje koje mnogi krugovi u Evropi i drugdje diskretno, ali temeljito raspravljaju. U svom širem kontekstu, intrigantne intelektualne debate se zahuktavaju.

Teme su zbilja suštinske: zašto se znanost pretvorila u religiju? Prakticirano gospodarstvo se temelji na duže od 200 godina staroj liberalističkoj teoriji Adama Smitha i duže od 300 godina staroj filozofiji Hobbesa i Lockea – u osnovi zamrznuto i strogo kanonizirano u jednu krutu egzegezu. Svaka je akademska rasprava zamijenjena slijepom poslušnošću spram 'znanstvenih' dogmi.[4]

---

[2] Citat preuzet iz djela *Travnička hronika* Ive Andrića, dobitnika Nobelove nagrade za književnosti 1961. godine.

[3] Npr., jedan od najstarijih svjetskih dnevnih listova "Wiener Zeitung", koji izlazi još od 1703., donosi naslovnicu sa sljedećim naslovom "In zwanzig Jahren sind wir alle Griechen" (Za 20 godina svi ćemo biti Grci). WZ, 10. mart 2012. god.

[4] Vjerovanje je ubjeđenje (obećanje izvjesnosti), znanje je pokazatelj (izračun vjerojatnosti istine/koherentnog uvida u stvarnost). Druga riječ za religiju je prihvatanje; druga riječ za znanost je sumnja. Slobodarska, prožimajuća i primamljiva, "znanost je otvorena uma jer nema nikakvog unaprijed predodređenog plana", kao što Mlodinow veli. Promidžba dobra i izbjegavanje zla vječno je vrelo duhovnosti kao što je i deklarirani moralni naboj svakoj organiziranoj religiji. Stoga je možda zbilja bila religija ta koja je rashladila, uvezala i duhovno obogatila čovječanstvo tijekom prethodnih stoljeća sve do danas. Ipak, samo je znanost bila ta koja je svojim pristupom koherentoj realnosti kormilarila čovječanstvo ka izvorištima (primjenljivog) znanja – onomu što je ranije bilo nedokučivo bilo kojim drugim medijem.

Zašto je religija transformirana u konfrontirajuću političku doktrinu (svete se knjige pogrešno tumače i ideološki zlorabe u Evropi, na Bliskom Istoku, u Aziji, Sjevernoj i Južnoj Americi i Africi)? Zašto je (sekularna ili teološka) etika odmaknuta od biocentričnog poimanja u antropocentrično okružje egoizma i neznanja (gdje se priroda tretira kao vlasništvo, a ne kao koherentni sustav koji kontekstualizira naš život)? Zašto se – unatoč svim znanstvenim studijama, institucijama i instrumentima – naše nejednakosti, isključenja i izopćenja produbljuju? Zašto je pojam slobode tužno sveden na skučeni izbor *ovdje-mi-sada* ispraznog konzumerizma?

Zašto dostignuti nivo našeg gospodarskog razvoja, kao i stadij našeg tehnološkog napretka nisu doveli naša društva do njihove samorealizacije?[5] Upravo suprotno, naše demokracije su u povlačenju, naše vizije su iscrpljene, a samopouzdanje potrošeno, dok se osnova društveno-kulturnog i političkog učešća smanjuje. Konačno, da li je Rio ispred sebe nakon svojih 20 i 25 godina?

Odijek ovih značajnih rasprava postupno dopire do šire javnosti. Niko još ne može predvidjeti raspon i obim njihovih odgovora, niti na domaćem ni na međunarodnom planu. Jedno je sigurno: Puka mehanička transmisija globalne gospodarske (i regionalne monetarne) integracije ne može biti zamjena za bilo kakvu održivu postindustrijsku, na znanju utemeljenu (knowladge-based) razvojnu strategiju, znanstveni napredak ili kulturno uznesenje. A još manje ona može predstavljati ikakvu zamjenu za narušenu socijalnu koheziju i međugeneracijski ugovor, te narasle ekološke potrebe (uključujući narušene biokapacitete i biološku raznolikost), ili za održavanje općeg javnog mentalnog i fizičkog zdravlja.

(Tao)[6] izvorište ne samo u antičkoj Grčkoj

Grubom analizom podataka Svjetske banke i OECD-a (Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj), godišnja bruto proizvodnja u svijetu je negdje između €85 i €95 triliona (tisuća milijardi). Servisiranje različitih kredita i njima pripada-

Da zaključimo, ako je pretkoncipirano i kanonizirano, onda zasigurno nije znanost. To samo može biti puka poslušnost.

[5] Inovativan, pionirski rad prof. Veenhovena (sa Univerziteta Erasmus u Rotterdamu), začetnika tzv. Svjetske Baze podataka o Sreći (World Database of Happiness) jeste hronično slabo finansiran još od svog osnutka 1998. – iako predstavlja iznimno važno i jedinstveno istraživanje takve vrste. U svome čuvenom govoru iz 1972. IV Kralj Butana (Jigme Singye Wangchuck) reafirmirao je stoljetno poštovana pravila ponašanja ove nacije: "Ako vlada ne može stvoriti i održati sreću svom narodu (*dekid*), nema onda razloga postajanja za takvu vladu". Dakle, koncept GHN (Gross National Happiness – Bruto nacionalna sreća) čak je ugrađen u Ustav Butana (član 9.) kao alternativa opće praktikovanom GDP-a (BDP-a). Ova iznimna činjenica u velikoj je mjeri zanemarena od praktičara i akademske zajednice. Čini se kao da niko u današnjem svijetu nije zainteresiran za traženje sreće.

[6] Tao (kineski 道; pinyin) u doslovnom prevodu znači "put". U širem kontekstu drevne kineske misli to katalizira LaoTze-ov osnov za kasnija filozofska i religijska/ezoterična učenja.

jućih kamatnih stopa na ime javnih i privatnih dugova godišnje ovaj planet kumulativno košta oko €195-210 triliona. Jednostavno rečeno, to znači da mi godišnje proizvedemo za 1, no ipak dugujemo za 2 raznim kreditnim ustanovama.[7] Kako je moguće da iz godine u godinu radimo sve više, ali da nadalje postajemo društveno-gospodarski siromašniji i kulturno obezvrjeđeniji, dok nam tzv. *Generacijski proračun* (odnos stope finansijskih opterećenja buduće u odnosu na sadašnju generaciju) za dolazeće generacije daje zabrinjavajući scenarij sutrašnjice?

Da li je stanje okoliša bolje? Primijenimo li navedeni metod u usporedbi podataka o razmjeri (nepovratnog) iskorišćavanja prirodnih bogatstava (ecological footprint), lako ćemo uočiti da čovječanstvo crpi iz našega ekosistema, biomaterijal i rude za 1, od čega samo 10% završi kao gotov proizvod. Ali, u isto vrijeme zagađujemo vodu, zemlju, zrak i bliži kosmos s nerazgradljivim i/ili toksičnim, krutim ili aerosolskim, česticama i bukom za 2. Usprkos svim prečistačima, čistačima, separatorima, destilatorima, prigušivačima i filterima, naša okolina postaje sve onečišćenija. Da li – u konačnici – ovo zaslužuje pravo da se nazove 'razvoj'? Tijekom minulih stoljeća, naročito u posljednjih nekoliko desetljeća, mi smo zbilja intenzivirali, racionalizirali i optimizirali naše gospodarske djelatnosti, kao i srodne tehnologije te protok informacija. No, je li mogućno da kotač povijesti guramo dobro, no u pogrešnom smjeru?[8]

Odgovor na ova jednostavno sročena pitanja, no osjetljivog i složenog (bistvenog) značenja svakako nam nalaže da proširimo kontekst. Upravo se stoga vratimo u Grčku.

---

[7] Prije 25 godina vrijednost ukupnih svjetskih financijskih transakcija bila je 12 puta veća od ukupnog godišnjeg bruto proizvoda. Krajem 2015. bila je gotovo 75 puta veća. Ništa od toga nije subjekt oporezivanja.

[8] Npr., ne postoji niti jedan recenzirani međunarodni časopis koji je objavio barem jedan znanstveni članak u posljednjih 30 godina, a koji izvještava uz podastiranje činjeničnih dokaza da bilo kom organskom (morska ili kopnena biota) ili anorganskom (zemljište, ledenjaci, voda ili polarne kape itd.) sustavu ide nabolje na ovome planetu. Nema niti jedan RE (Reosiguravajuće tvrtke) ili UN-ov izvještaj u posljednjih 30 godina da utemeljeno poriče zabrinjavajući porast ozbiljnosti i učestalost 'prirodnih' nedaća u svijetu. Na kraju, ne postoji niti jedan međunarodno priznati medicinski časopis koji ne izvještava stalno o alarmantnom povećanju raka kože, dišnim i alergijskim bolestima u posljednjih 30 godina. (Stavimo na stranu alarmantne studije o teškom utjecaju tzv. video zabavnog sadržaja na rani neurološki razvoj malodobnika i na ukupno mentalno i fizičko zdravlje djece i mladih – s obzirom da niti jedna od ovih igrica nisu niti evolucijski niti bio-neurološki opravdane za pravilan razvoj djetetove moždane kore/neuroplasticiteta.) Dakle, svi planetarni sustavi uzmiču; plutajući, raspadajući se, kvareći se, prorjeđujući se, topeći se i nestajući. Umjesto odlučne akcije da promijenimo naše opasne navike, jedina samoohrabrujuća utjeha dolazi nam od vlastite ignorancije i anti-intelektualnog nagona na eskapizam (da počekamo neko vrijeme, a onda si ponudimo povratak na staro i isto).

Prije svega, valja reći nekoliko riječi o terminu koji se tako često i u svakoj prilici rabi: kosmos. Sam po sebi izraz *cosmos* riječ je grčkog podrijetla (κόσμος) a označava: harmoniju, savršeni sklad,[9] dok njegov antonim, riječ khaos/*chaos* (χάος), što bi značilo: nesređenost, nered, neusklađenost (također označava prvobitnu masu bez reda i oblika, ili čak ništavilo). Očaravajuća klasična-grčka mitologija temeljno opisuje stvaranje svijeta kao događaj obilježen konačnom pobjedom sila kosmosa nad silama kaosa. Uzbuđujući je to drevni tekst, veličanstven u svojoj ljepoti i simbolizmu.

'You Are the Sunshine of My Life... '[10]

U suvremenom znanstvenom i filozofskom (ili astronomskom, ezoteričnom i teološkom) smislu, riječ kosmos bi označila (sopstvenim postankom odredjenu) sveukupnost (načinjenu od očitovanog, pojmljivog te vidljivog svemira, kao i nepojmljivih potencijalnosti i nevidljiva univerzuma/multiverzuma), što je priroda i/ili Bog stvorio.[11] Kao sve ono što je bilo, što jeste i što zauvijek će biti začeto kao prostor-vrijeme, materija-energija i sila (sa svim svojstvima i svim ostvarivim agregatnim stanjima/razinama, razinama i stepenima), čestica – val-funkcije (svijest-informacija), kosmos je priroda i/ili sam Bog. To je sve što počinje (iz), traje (uz/sa) i završava (vraća se) unutar kvantnog polja.

Suvremena astrofizika tvrdi da se nama poznati i pojmljivi svemir širi, i dalje potaknut (linearnim vremenom mjereno, davnim) kvantnim događajem, u literaturi uglavnom poznatog kao *big-bang* (ili možda Higgs Bosonovom česticom nedavno obzanjenom od CERN-a). Do sada ne postoji opći konsenzus znastvenika o tome koje je svojstvo (iliti priroda) nevidljivoga, međuzvjezdanog i intergalaktičkog prostora (tamne tvari). Međutim, izvjesno je da se vidljivi, stelarni

---

[9] Riječi 'kosmos' na drevnom Mandarin-kineskom jeziku bi se navela kao *yuzhou (*宇宙). Začuđujuće precizno, čak i za Einsteinovu teoriju relativnosti, ovo doslovno znači prostor-vrijeme (宇 *yu* – prostor i 宙 *zhou* – vrijeme). Zaista, posmatranje neba iznad nas oduvijek je bilo oboje, putovanje i kroz prostor i kroz vrijeme. Ili da velimo; iznad nas je svod vizueliziranog vremena. I dok većina modernih evropskih jezika koriste ili grčku (kosmos) ili latinsku (univerzum) riječ, Južni Slaveni imaju gotovo ezoterični pojam *svemir* (ruski: *вселенная): 'sveukupni spokoj' (sve – ukupni/svudprisutni, mir – spokoj/sklad*).

[10] Uzeto iz pjesme Steviea Wondera: "You are the Sunshine of My Life" (1973), ('Sunčev si sjaj života moga')

[11] Naš je svemir konačan, ali bezgraničan (ne-linearno) stalno-razvijajući multiverzum. Može ga se uslovno rečeno dočarati kao sferu, nešto poput zemlje čija kugla dalje raste, plus 2-3 (ne-linerane) dimenzije, uključujući kvantnu. Naš svemir je relativan u svojim sadržajima (povijesti i manifestacijama), njihovim konstelacijama, ali je pak za nas on apsolutan u svojoj vrijeme-prostor sveprisutnosti. Ili, kao što to veli Sagan; "Kosmos je sve što je bilo, što jeste ili će ikada biti." /Carl Sagan, *Cosmos* (str, nr.4)/.

svemir pretežito sastoji samo od dva elementa: helija i vodika. Dakle, zvijezde – ta kičma svemira – uglavnom se (do 99%) sastoje od ta dva elementa. No, zbilja je intrigantno kako je kolonija napredujućeg dvonogog primata, ravnomjerno se šireći ovim planetom, razvila jaku tehnološku, civilizacijsku i psihološku kulturu ovisnosti o potpuno drugačiji element: ugljik.

Doslovno, zemlja se kupa u golemom spektru Sunčevih zraka. Ova stelarna radijacija kojom nas nesebično podaruje naša zvijezda iznad nas, gotovo je beskonačan izvor energije.[12] Središnjica naše majke-planete još je kinetički i termički veoma aktivna, što znači da ljudi, zapravo, sjede na vrhu izvora neiscrpne energije koja proizlazi iz gravitacijskih, magnetičkih i seizmičkih zbivanja i ogromne preostale geotermalne toplote Zemlje.

Kako smo – kao 'napredna' civilizacija – ovo propustili? Obitavajući između dva beskonačna agregatora energije, kako smo završili sa ugljikovodicima – do ugljenisanih ostataka prošlih života? Kako smo na kraju skončali stalno raskapajući po tankom, gornjem sloju litosfere, te dalje opsesivno kopajući i bušeći u potrazi za fosilnim gorivima? Kako smo razvili ovu nekrofilnu opsesiju?[13] Kako smo uspjeli koncentrirati naš ljudski i gospodarski razvoj na ugljiku, i uporno razvijati tzv. 'tehnologije', koje nas, očito, vode u direktnu koliziju sa sve/mirom, i sa svime što okružuje našu biosferu? Zašto čovječanstvo držimo pod velom iscrpljujućeg i opasnog sučeljavanja oko skromne i iscrpive količinama fosiliziranih ugljika koji se nalaze ispod površine našeg staništa? Konačno, živimo li mi tako *kosmos* ili *kaos*?

Kako su stvari krenule pogrešnim smjerom od njihova početka? Evolucijski, naša 2 miliona godina duga povijest lovaca-sakupljača – izloženih snažnim osku-

[12] Prema WMO (World Meteorological Organization; Svjetska meteorološka organizacija), solarna energija koja dosegne površinu Zemlje premašuje ukupnu proizvodnju energije čovječanstva više od 20.000 puta. To znači da nas naša PEM (primary energy mix; osnovni smjesa za proizvodnju ukupno potrebne energije) mora opskrbiti istom količinom energije 20.000 godina zaredom da bismo dostigli razinu Sunčeva zračenja koje dopire do nas u toku godine, i to posve besplatno.

[13] Pod pogrešnim uvjerenjem, tijekom 20. stoljeća mislili smo da će nuklearni holokaust izbrisati cjelokupno čovječanstvo. Ne! To će biti spora, gotovo neopažena, postepena, ali ravnomjerna izgradnja globalne plinske komore – troposfere ispunjene emisijama stakleničkih plinova. Nedvojbeno, niti jedna druga forma života na ovoj planeti nije tako visoko korozivna kao čovjek. Uz to on predstavlja jedini poznati oblik koji je u isto vrijeme oboje i biotrofik i nekrotrofik (parazit koji živi na račun drugog živog ili od njeg prethodno ubijenog organizma). Pa prema tome, načini na koji crpimo, proizvodimo, transportiramo, distribuiramo i konzumiramo, način na koji sve ovo radimo uz slijepu pokornost fosilnim ugljikovodicima i, u konačnici, način na koji o tome razmatramo, promišljamo i sve to proučavamo, neminovno nas vodi ravno u okolišni holokaust.

dicama, suparničkim grupacijama ljudi i drugih grabljivaca, stalnim sezonskim oscilacijama, teškim klimatskim topografskim i biotopnim uvjetima, uz sve to bića koja čine sastavni dio prirodnog prehrambenog lanca[14] – naučila nas je da promatramo stvari iscjepkano, horizonatalno, teritorijalno i linearno. Ne kognitivno. Tako smo – kroz primordijalnu mehaničku solidarnost ugroženog i nesigurnog čopora – naučili da održavamo svoju egzistenciju na račun drugih bića, čak i po cijenu da njihove fosilizirane ostatke pretvaramo u *gorivo*.

'Get your kicks on Route 66...'[15]

Iskreno govoreći, način na koji razvijamo i primjenjujemo antropo-tehnike ukazuje na to da nismo uspjeli značajno odmaknuti od osnovnog pred-kognitivnog izazova koji mi ljudi dijelimo s ostalim oblicima planetarnog života – preživljavanja.[16] Naše suštinsko i glavno kognitivno pitanje, potraga koja bi u velikoj mjeri trebala da nas razlikuje od svih drugih živih oblika*: Šta ja radim ovdje? ili Kako da premostim svoju prošlost, svoju sadašnjost sa svojom budućnošću?* – pretežito ostaje bez odgovora. Naše 'razvojne' palijative su korozivne, autistične, isparcelisane, agresivne, reaktivne, nesuvisle te štete ovome planetu i njegovim životima. Rigidni u dinamičkom okruženju, još smo zarobljenici svekolikih ho-

[14] Čini se da posljednja otkrića o dinamici svojstava ukazuju da je fotosinteza (temeljni proces bilogije koji tvori život u samoj njegovoj bazi hranidbenog lanca. Hvatajući ugljični dioksid, opskrbljuje gornje slojeve ovog lanca, ispuštajući kisik i pruža hranu bogatu ugljičnim hidratima) zapravo pokrenuta kvantnim događajem. Prema tome, nova disciplina – kvantna biologija, prema riječima fizičko/biodinamičkog kemičara Grahama Fleminga, sugerira da –"kvantno mehanički učinak možda je ključni za sposobnost zelenih biljaka da, putem fotosinteze, gotovo odmah prenesu zvjezdanu/solarnu energiju od molekula u kompleksu ubiranja svjetla, do molekula u centrima elektrokemijskih reakcija." To jednostavno znači da elektroni kvantno isprobavaju sve raspoložive puteve i "biraju" najučinkovitije. To predstavlja gotovo svjesnu odluku prema kojoj se odvija munjevito kvantno-mehaničko 'opipavanje', da bi se odmah potom kvantno-mehanički odabrao najispravniji put za skoro trenutan i vrlo učinkovit transfer.

[15] Uzeto iz pjesme Nata Kingsa Colesa: "Route 66" (1946), napisao Bobby Troup ('Osjeti užitak ceste 66')

[16] U takvoj konstalaciji funkcija moždane kore (celebralni korteks) reducirana je tek na puku služnost teritorijalističkim podražajima reptilskog (mali) mozga. Sa antropoevolucione tačke gledišta, ljudi su – baš kao i drugi sisari – društvene životinje, ali su također i teritorijalne: Prostornu prisutnost na određenom teritoriju ljudi historijski povezuju sa samim preživljavanjem. Tradicionalno, to nije bilo zbog kognitivno-inducirane transcedentalne dimenzije – moralnosti, nego kud i kamo više zbog instinktivnog straha od sukoba oko istovjetnih teritorijalnih zahtjeva suparnika, što će povjesno odvraćati čovjeka od nekontrolirane maksimizacije nj. teritorijalnog (i bilo kojeg drugog) zahtjeva. I to je to izvorno podrijetlo naših vječnih mega-fascinacija s ogradama, granicama, međama, zidovima, demarkacionim linijama, zonama isključenja, tampon-pojasevima i drugim srodnim vrstama podjela, partikularizacije, diferencijacije, sektaštva, jazova, rascjepa i separacija.

rizontalnosti našeg nesigurnog postojanja – linearnosti koje su uslovile osnovu našeg malog mozga kroz našu homonidnu povijest dugu 2 miliona godina.[17]

Antropologija inače razlikuje *homo sapiens* (kao ranog, primitivnijeg hominida) od *homo sapiens sapiens* (tzv. naprednog i modernog čovjeka). Povezujući našu vrstu s njenom sposobnošću crpljenja i konzumiranja kalorija uz pomoć različitih antropotehnika[18] (danas nazvane tehnologijama), možemo ugrubo klasificirati evoluciju homonida na sljedeći način:

a) Od 2 miliona godina/100.000/50.000 – do prije 10.000 godina: niska energetska potrošnja (konzervativne solarne tehnike) pokreće ljudsku rasu;
b) Od 10.000 – do prije 200 godina: umjerena energetska potrošnja (hidrauličko-agrarne, te napredne solarne tehnike) pokreću ljudsku rasu;

[17] Najstariji sloj naše moždane strukture, tzv. reptilski kompleks, središte je naših instinkta, onoga za opstankom i razmnožavanjem (karakteristika koju dijelimo s većinom drugih životinja). Limbički sustav – druga evolucijska tvorevina, prema neurološkoj znanosti je središte emocija. Treća, i posljednja evolucijska neuro-tvorevina veliki je mozak – neokorteks/cerebralni korteks, daleko najveći segment našeg mozga, koji je središte našeg spoznavanja, našeg razuma. Dok su emocije i razum složeni (stoga spori i ponekad netočni), instikti su vrlo učinkoviti, brzi i precizni, s obzirom da funkcionišu na principu binarnog koda *borba-ili-bijeg* (fight-or-flight), bez razmišljanja i osjećaja, ili priziva ranije stečenih iskustava. Pa će se tako oni okarakterizirati kao: hladni kruti i nemilosrdni, kalkulativni a nesigurni, teritorijalni i agresivni, pohlepni a neuki, hijerarhični i podanički. Neposrednim prirodnim okolišem uvjetovan još od prvog dana svoga nastanka, reptilski mozak je učinkovit, no ipak on nije dalekosežan! Potaknut vlastitim zgrabi–konzumiraj–bježi (strah-ljutnja obrazac), on izrazito oponira svakoj spoznajnosti (obrazac istraživanja) – čovjekovu autonomiju, samoostvarenje, suosjećajnu solidarnost, umijeće, koherentnost, vrlinu i svrhu – dakle, sve ono što se odvija u moždanoj kori velikog mozga. (Rečeno jezikom državnih organa: mali mozak bile bi oružane snage – osposobljene za brz odgovor, a veliki mozak bi bio parlament – s dugotrajanim i zamornim, konsenzualnim te višeslojnim procedurama, no ipak sa dalekosežnim zaključcima i pravcima djelovanja.)

[18] *Pod antropotehnikama, imamo podrazumijevati (prekognitivno i) svjesno grupiranje raznorodnih iskustava, znanja, otkrića, patenata i slično; te njihovu praktičnu primjenu u svim ljudskim aktivnostima (uključujući i sve vrste horizontalnog i vertikalnog prenosa takvih iskustava) usmjerena stjecanju sredstava za potrošnju u prostoru i vremenu putem raznih alata i oružja. Kao jedini nadomjestak za biološku i neurološku ograničenost čovjeka (prvotno manje vrijednog spram drugih oblika života na Planetu), antropogene tehnike su udovoljavale osnovnom prekognitivnom imperativu čovjeka: opstanku!* Ovo je moja vlastita definicija koju već godinama koristim u svojim predavanjima o institucijama i instrumentima održivog razvoja (poglavlje: Etika okoliša). Kao takva, definicija je dovoljno elastična da opiše događaj prvog korištenja oštrog kamena ili slomljene kosti od ranog *homo fabera* pa sve duž našeg evolutivnog puta do razvoja i uporabe nuklearne bombe.

c) Od prije 200 godina (događaj tzv. Industrijske revolucije) – do danas: visoka energetska potrošnja (tehnikom fiksiranom na ugljikovodike) pokreće ljudsku rasu.[19]

Ipak, promatrajući dinamiku unutar ljudske kulture i sposobnosti takve civilizacije da održi prirodnu ravnotežu s organskim i anorganskim okruženjem, možemo načiniti sljedeću klasifikaciju povijesti naše vrste:

a) barbari bez tehnologije (rani ljudi) – skromna amplituda i sposobnost ometanja ovakve *animalističke civilizacije*, a zatim;
b) 'mobilizirani/napredni' barbari s ometajućom 'tehnologijom' (tzv. moderni čovjek) – pojačana ometačka aktivnost ovakve *akulturne civilizacije*.[20]

Nepovratno crpljenje sirovina koje pogrešno, ali istrajno nazivamo 'proizvodnja crnog zlata' je, naprosto, zabluda kratkovidosti i smrtonosne ovisnosti. Antropotehnika koja je isključivo fiksirana na čeprkanje po tanjušnom gornjem sloju litosfere u potrazi za fosilnim ostacima – a zatim nekrofilsko sagorijevanje tih istih ostataka, da bi se od njih dobio naš glavni izvor energije (uz pravu hrpu kolateralnog otpada), jeste barbarizam sam po sebi. Stoga se ovo i može označiti jedino kao 'tehnologija'.

Ipak, obim, dubina i izdržljivost našeg antiintelektualnog limbičkog neznanja i ignorisanja, te reptilska pohlepa su toliko fascinantne, kao i naša opsjednutost s lokalitetom, s teritorijalnom životinjom unutar nas. *Homo lupus ergo sum*. (Igra riječi uz parafrazu – *čovjek čovjeku vuk*, i *mislim, dakle, jesam*, pa bi to ovdje bilo: Vuk sam, dakle, jesam.) Naš cerebralni korteks (veliki, gornji mozak) još je talac reptilskog (našeg manjeg/donjeg) kompleksa. Katastrofalno i opsesivno je to zatočeništvu odlučeno punom dominacijom malog mozga te njime indukovanim

[19] Ukoliko promatramo eksponencijalni rast u potrošnji ugljikovodika u posljednjih 150 godina, jasno ćemo uočiti da amplituda demografskog rasta prati istu krivulju s nevjerojatnom komplementarnosti u odnosu na isto razdoblje. Zaključak izaziva nevjericu i vrtoglavicu: Od Industrijskog doba naovamo, ljudi su postali *veliki alkemičari* (da posudim izraz modernih mislilaca kao što su David Suzuki i Wes Jackson), pretvarajući fosilizirane ugljikovodike u ljudsku biomasu.

[20] Pretvaranje života biljaka i životinja geomorfološkim djelovanjima zemlje (sile omogućene snagom svemira uopće, a osobito pod utjecajem zvijezde unutar našeg mono-stelarnog sustava) u nafta-gas-ugalj gorivo bio je moguć SAMO zahvaljujući utjecaju vodik-helij sagorene solarne energije. Naša fosil-karbonska energija samo je ugljik-sekvestrirana (pohranjena) solarna energija prošlosti! Otkopana, oslobođena i sagorena danas, ona kažnjava koloniju ovih 'naprednih' dvonožaca – nas parazite – s mnogo gustog dima. To je, zapravo, poruka iz naše solarne prošlosti poslana ravno u našu stelarnu budućnosti: ukoliko smo kadri eliminirati pre-Kambrijskog kalorijskog posrednika između nas i energije u našoj anti-solarnoj sadašnjosti – čisto nebo bez oblačka će se iznova ukazati ravno iznad nas... Možda vam navedeno zvuči ezoterično, no ipak ne postaje time manje točnim ili autentičnim otkrovenjem.

linearnim, instiktivnim refleksima da se stalno i iznova ovladava sve većim posjedima sredstava na datom teritoriju. Ova matrica *ovdje-mi-sada* lišava nas bilo kakve mogućnosti za proširenje perspektive do koje može doći samo uz oslobođenje koherentne, i na svijesti bazirane, kognitivne dimenzije vremena i prostora.[21]

Stoga nema sumnje da plaćamo visoku cijenu konačnice, dok još u sebi pjevamo samouvjeravajuću uspavanku: Spasimo okoliš! Kratko i jasno – to je pogrešno shvatanje: okoliš/priroda će preživjeti, mi ćemo biti eliminisani.

'Oh Lord, Won't you buy me a Mercedes Benz...'[22] *– izgubljena Tao mudrost*

Ovako smo postavili naše opskurne prioritete: Neprestano nadmetanje koje nas zadržava u barbarskom, reptilskom sukobu oko ograničenih prirodnih bogatstava. Sve to sa 'tehnologijom', koja nezaustavljivo emitira stakleničke plinove, pretvarajući našu planetu u gasnu komoru[23] na putu našeg vlastito izabranog globalnog holokausta. Tehnologija nije stanje/doseg vještine (ili nauke), tehnologija je stanje/iskaz uma![24] To nije linearna progresija u svladavanju prirodoslovnih naučnih disciplina (*otuđujuće zatvaranje*), nego će to prije biti stjecanje koherentnog, kognitivno-suosjećajućeg i nedvojbenog kritičkog poimanja (*oslobađajuće istraživanje*). Ova 'tehnologija' će se pretvoriti u *pravu* tehnologiju kada – ili bo-

[21] U jednom od mojih nedavnih radova stoji: "…glavni problem sa zelenom/obnovljivom (ne-karbonskom) energijom nije kompleksnost, trošak ili dug vremenski okvir za suštinsku tehnološku promjenu. Osnovni problem je što zelena energija, ustvari, poziva na golemu geopolitičku promjenu. Nafta i gas su pogodni za monopolizaciju – od vađenja, mehanizacije koja se koristi, međunarodnih tokova, do cijena i modusa potrošnje – to je fizička roba sasvim specifičnog STANIšta. Nad bilo kojom zelenom tehnologijom (ne nužno na određenoj lokaciji ili valuti), prije ili kasnije će se ukinuti monopol, i time će postati dostupna za većinu, ako ne već i svima... Dakle, nafta (i gas) predstavljaju mnogo više od energije. Nafta... je društveno-gospodarski, psihološki, kulturni, finansijski, sigurnosni i političko-vojni konstrukt, fenomen civilizacije koja tvori ovaj svijet nadziranih horizontalnosti nama trenutno poznat, moguć i dozvoljen – dakle, svijet prihvatljiv za nas i po nama. (*Geopolitika tehnologije i hidrokarbonski Status Quo/Zašto Kyoto opet neće uspjeti/*, Geopolitika energije, 34 (1), CERI Kanada 2012)

[22] Preuzeto iz pjesme Janis Japlin "Mercedes Benz" (1970), ('Gospode, Mercedes mi već jednom kupi')

[23] Mi čak slavimo ovakvu gasnu komoru: pogledajte samo naslov nedavno objavljenog godišnjeg energetskog izvještaju IEA-e (International Energy Agency; Međunarodna agencija za energiju): *Zlatna pravila za Zlatno doba gasa*! ('*Golden Rules for a Golden Age of Gas*') Zlatno doba gasa?! Za naš novi Aušvic! Ozbiljno?

[24] Nešto što pospješuje našu vlastitu podvojenost od nas samih i od ostalih (bilo da je riječ o banalnosti preusmjeravanja naše pažnje trivijalnim reklamama, zabavom uz *infotainment* i *reality show*, društvenim medijima, ili drugim vrstama enormne buke, te trčanja bez cilja i slavljenja ničega), što nas čini sve više otuđenim, nesigurnim i samodestruktivnim, ne može se opisati kao tehnologija koja služi unapređenju čovječanstva.

lje reći – ukoliko naša svijest, naš veliki mozak sposoban za samospoznaju potencijala, nelinearan, višedimenzionalan i koji poima povezujući činjenice, konačno preuzme potpuno upravljanje nad reptilskim, nesigurnim, teritorijalističkim, nasrtljivim, malim mozgom. To je poimanje koje odolijeva diktatu reptilskog refleksa/instikta: *jedi-razmnožavaj se-preživi*.[25]

Uz izbijanje ove, još nesvršene, finansijske krize raslo je i antineoliberalističko raspoloženje masa. Ipak, ne treba kriviti gospodarstvo, ili (dogmatsku egzegezu) kreditnih institucija. Ovo je samo još jedna u nizu antropotehnika umotana u ljudske regule, u pravila ponašanja koja smo utemeljeli na našem dugom, nesigurnom i neokončanom/neodlučenom evolucijskom maršu.[26] Ono što je pogrešno jeste naša percepcija ili, bolje reći, mjesto izabrano kao naša opažajna točka, odnosno naše kognitivno polazište.

Zašto uporno projiciramo okolnosti koje su nas ekološki uslovile prije dva miliona godina? Ograničeni i neobnovljivi resursi su nešto na šta je naš reptilski kompleks navikao tokom evolucije. Sve ono što smo na tome izgrađivali, svi naši naknadni socio-ekonomski nanosi, običaji, norme i političko-vojne konstrukcije nose jak emocionalni naboj. Sazdani na jakom emocionalnom odnosu, oni su nastali kao rezultat duboke psihologizacije zasnovane na strahu od ovisnosti o horizontalnom i ograničenom. Mi smo (životna) kultura opsjednuta strahom od oskudice.[27] Odgovarajuća socijalna kohezija i mobilizacija, kao i naše ukupno razumijevanje beskonačnog, obnovljivog i neiscrpljivog, iziskuju misaonost i spoznaju. Ovo bi pak značilo kraj dominacije reptilskog uma i njegove binarno-mehaničke, instiktivno ugrađene i održavane kontrole i opsjednutosti (linearnom) sigurnošću.

Do sada se jedino kontrola ukazuje kao centralni učvršćivač naše civilizacijske vertikale u upravljanju s nepredvidljivom i nestabilnom dinamikom čovjeka

[25] Kontekstualizirajući poznati argument *odbrambene modernizacije* Fukuyame uz znanu Kissingerovu *konfrontacionu nostalgiju*, možemo nedvojbeno zaključiti slijedeće: Kroz cijelokupnu ljudsku povijest, tehnološki je napredak/poriv bio usmjeren zadovoljenju sigurnosne (i kontrolne) svrhe. On je veoma rijetko (ako uopće ikada) bio rukovođen željom da olakša čovjekovu egzistenciju, omogući ljudsku emancipaciju i oslobodi društvo u cjelini. Pa tako, osim ako nisu potjecani i usmjeravani od strane sustava, i intelektualizam (čovjekova autonomnost, vještina i svrha), kao i tehnološki napredak historijski su smatrani i doživljavani kao otvorena prijetnja utomljenom poretku stvari.

[26] Zar nas treba čuditi činjenica da kanibaliziramo našu budućnost, žrtvujući naše mlade (sa masovnom nezaposlenošću, zagađenjem i drugim uvećanim dugovanjima spram budućnosti), kako bismo udovoljili skrovitim, ali svemoćnim agencijama za kreditni rejting, dok nikada nismo razmišljali o osnivanju *Agencija za moralni rejting*.

[27] Zatomljeni sopstvenom obmanom ovakve kosmičke disharmonije, mora da izgledamo tragikomično stojeći jadni, nedorasli i sami protiv sveprisutne svemoći ovog preraskošnog svemira.

(kao pojedinca ili grupe). Opsjednutost ograničenim resursima i njihovom konzumacijom u kontroliranom vremenu i kontroliranom prostoru su ti stjegovi koje vežu ljudsku kulturu – društvena tvorevina psihologizirane sekuritizacije koju mi poimamo kao razumljivu i dopuštenu, samim time i kao jedino moguću.[28] Beskonačnost isključuje vladavinu kontrole, mehanički nametnutu i izvana izazvanu prisilnu koheziju, zasnovanu na stalno održavanom nadmetanju-u-sukobu. Kao lijek protiv anksioznosti i klice straha, beskonačnost/neograničenost de-psihologizira i de-monopolizira svaku reptilsku dominaciju nad našom kognitivnošću.[29]

Dakle, velika pogreška naše evolucije nije razvoj moždane kore. Osnov našeg problema je u tome što se naš veliki mozak razvio da bi održavao i pomagao reptilski kompleks uz pomoć atropotehnika (koji ga je i porobio), a ne obrnuto. Za ne baš staru evolucijsku vrstu kakva smo mi, ljudi su se – moramo priznati – brzo mobilizirali, s obzirom na to da je (limbički sustav posesivan, a) reptilski binarno-instiktivni mozak jako djelatan. Ipak, iako učinkovit, on uopće nije dalekosežan! Stoga jučer u Riju ili Parizu, kao i prije 25 godina na istome mjestu ili 45 godina prije u Stockholmu, suočavamo se s istim nerješivim dilemama, te identičnim no težim i stalno rastućim problemima.

Naizgled smo danas shvatili prepreku – limiti našeg rasta/napretka. No, naša granica nije (samo) teritorijalna ili linearna, u suštini ona je spoznajna.[30] Živeći u

---

[28] Veoma intrigantna teorija (potkrijepljena opsežnim geološkim dokazima, uključujući i bakteriološke analize ugljikovodika na dubokim razinama) o tzv. abiotskoj prirodi nafte i njenoj beskonačnoj obnovljivosti u nižim geološkim formacijama zemlje – predstavljena je prije nekih 25 godina. Ovo otkriće brzo je odbačeno, a sama teorija uglavnom je ignorirana i zaboravljena. Isto se dogodilo i s vrlo detaljnim planovima Nikole Tesle za iskorišćenje prirodnih geo-električnih pojava s ciljem preciznog, besplatnog, sigurnog bežičnog prenosa visoko-naponskih energija. Zašto? Svaka beskonačnost eliminiše monopol duboke psihologizacije, jer ne zahtijeva emotivni naboj – nešto što obilno obitava u prirodi ne može uspješno da mobilizira naša današnja društva.

[29] Ili, prema riječima prof. Murray Huntera; "...I ovo je druga zabluda kojom smo obmanuti. U svoj našoj zadivljenosti velikom tehnologijom koja je uzdigla čovječanstvo do razine boga, propustili smo osnovni čimbenik koji napredak treba. Tehnologija bez (iskustvenog) 'znanja' je beskorisna, ako ne i opasna. Poput dječaka sa novim igračkama, poigravamo se sa vatrom, bez razmišljanja o posljedicama. Naravno, opekli smo se – tako glupo, čak i nesvjesni toga... Znanost i tehnologija su da nam omoguće da vidimo, a mi smo propustili to da shvatimo. Slijepo smo je koristili u jednoj skučenoj paradigmi, misleći da smo shvatili... Moramo si iskreno priznati da su neke stvari iznad instiktivnih i limbičkih sposobnosti." (*Opportunity, Strategy and Enterpreneurship-A Meta Theory*, M. H. 2011)

[30] Prema tome, euro-kriza ili bilo koja druga finansijska/dužnička kriza – kada je o tome riječ – je samo konstrukcija naše mentalne projekcije, jer nije utemeljena u dubljim slojevima stvarnosti. Isključivo horizontalno poimajuća vrsta, opsesivna sopstvenom linearnom nesigurnošću, zavisnošću i neizvjesnošću, konfliktna i ometajuća, te oskudicom i kontrolom opsjednuti kul-

procjepu naše nedovršene evolucije i našeg vlastitog poricanja istog: Prekomjerno zlorabimo sve životne sadržaje oko nas koje smo naprosto posudili iz naše buduće prošlosti, dok smo banalno previdjeli sve vrijeme koje imamo (uz sebe) u našoj prošloj budućnosti. Jednostavno, mnogo bismo više toga imali za naučiti iz naših dugih nezapisanih dijelova prošlosti, nego iz svih potonjih razdoblja koja smo zabilježili.

'Sutra ne umire nikad'[31]

U svome poznatom govoru iz 1944. godine Max Planck je iznio nešto na šta su podjednako filozofija i religija, astronomija i fizika ukazivali još od vremena klasične Grčke (ili, preciznije, od vremena drevnih vedskih sanskrit tekstova).[32]

---

tura, ne može tek tako prerasti u oslobađajuće društvo ili bilo šta drugo koherentno i skladno. Naprotiv, nastojat će produbiti postojeće, te proširiti projecirane konfrontacione horizontalnosti, kako bi maksimizirala daljnju psihologizaciju naših ovisnosti. Kognitivni raz/um (ekvilibrijum/kosmos) protiv reptilskog kompleksa (ravnoteža straha/ kaos)! Čini se da je krajnji ishod financijske krize samo još jedna preraspodjela naših ovisnosti i pojačavanje kontrole, te da on ne usmjerava nacije prema dobrobiti ili samorealizaciji. I tako, ako demokratski izabrane vlade neće da posluže kao instrument takvom cilju, *Politbiro* neizabranih *aparatčika* će radosno okončati nedovršeno. Sljedstveno tome, mi smo čak i samu riječ "kriza" interpretirali pogrešno. Ovaj je pojam dvojnog značenja: 'teškoća' (strah-ljutnja) kao i 'prilika' (propitivanje-oslobođenje). Prilika će – po svojoj definiciji – uvijek osporavati uspostavljeni status quo, ali nas ta činjenica obično oboružava, obeshrabruje i od akcije odvraća. Primjer? Otkako se počelo govoriti o tzv. grčkoj/euro krizi iliti krizi javnog duga, koliko ste čuli riječi koje se odnose na promjenu ili priliku (npr. solidarnost, kreativnost, inicijativa, otvaranje novih radnih mjesta, akcija, široki konsenzus, vizija, promišljanje, hrabrost, dostojanstvo, samopoštovanje, povjerenje, vrlina), a koliko riječi vezanih za paralizirajući status quo (npr. unovčavanje, toksični prihodi, fiskalna disciplina, mjere racionalizacije, monetarna kontrola, stezanje kaiša, instrumentarij duga, opća štednja, pojačavanje uslovljenosti, intenzivna zabrinutost, smanjenje budžeta, unižavanje rejtinga, socijalno uskraćivanje, otkazivanje jamstva, ogromno neizvršenje novčanih obaveza, pooštravanje financijskih zavrtanja, povjerenje potrošača, niska razina, sprečavanje kolapsa, itd.)? Za kognitivni um razdoblje krize nije vrijeme da se sije strah, da se štedi, odstupa i čeka, već je to prije trenutak kada treba pojačati potrošnju, slobodu inicijative, te pospješiti svakovrsnu mobilizaciju da se uključe nove ideje i svi drugi ljudski potencijali. Uostalom, stanje nazadka jednog društva počinje kada ono postane *reaktivno* umjesto *aktivno* na sve one prilike oko sebe. Ova jednostavna mudrost nema nikakve veze sa tzv. *ekonomijom*; to je naprosto samo pitanje percepcije. Konačno, sloboda će izroniti na površinu kada/ako je kognitivni (koherentni) um dosegne i ovaploti sa razine (svoje) realnosti. Zato je Kvantna fizika (budistička ili Tao mudrost) tako iznimno važna.

[31] Citiran je naslov akcionog filma o James Bondu iz 1997. godine ('Tomorrow Never Dies'), čiji je scenariji napisao B. J. Feirsten, a režirao R. Spottiswoode.

[32] "Sva materija potječe i postoji samo na temelju sile… Moramo pretpostaviti da iza te sile postoji svjestan i inteligentan Um. Taj Um je matrica ukupne materije." Max Planck, *Podrijetlo Materije* (Das Wesen der Materie), Florence, 1944. Otprilike u isto to vrijeme, naša očara-

To je utemeljilo ne samo kvantnu fiziku[33] nego i tzv. Jedinstvenu teoriju svega (TOE – Unified Theory of Everything), kao i (koherentni ključ) k Tajni Stvaranja. Štaviše, on je obnovio i reafirmisao mnoge budističke tantričke perspektive, naročito metafizičke vizije sadržane u *Yogacara*,[34] kao i postulat *paticcasamuppada*[35] – tzv. međuovisnog (unaprijed) nepreodređenog podrijetla.

Dakle, ako je jedna od novijih TOE (Jedinstvenih teorija svega) postavljenih od Stephena Hawkinga i Leonarda Mlodinowa tačna – *da kvantni svemir, kao samoizazvana okolnost, pretenduje da stvori smisao, te da su posmatrači važan*

---

nost 'odbrambenom modernizacijom' doseže vrhunac pronalaskom atomske bombe – dakle, dobom prijetnje oružjem za izazivanje globalnog nuklearnog holokausta. Dublje posljedice i značaj kvantne mehanike, te istraživanje kvantnog polja kroz znanstvene discipline poput nuklearne fizike, bioelektrične medicine ili neurokibernetike, potrebite zarad našeg razumijevanja i angažmana u procesu stvarnosti (i samoshvatanja), zanemaruju se, marginalizuju i skoro zaboravljaju. Dok se sam Plank počinje smatrati Kvantnim mistikom.

[33] Jedan od temeljnih zakona kvantne fizike tvrdi da događaj u subatomskome svijetu postoji u svim mogućim stanjima sve dok ga čin izvanjskog promatranja ili mjerenja ne 'zamrzne', ili 'prikuje' u jedno određeno stanje ili oblik. U tehničkom žargonu, ovaj proces je poznat kao kolaps funkcije vala, gdje *valna fukcija* označava stanje svih mogućnosti. Dakle, subatomski se svijet može manifestirati/opaziti kao čestica (određene 'stvari' sa jasnim položajem u prostoru) ili valovi/valne dužine (difuzna i neomeđena područja utjecaja koji može da teče i/ili utječe na/sadejstvuje uz druge valove). Stoga, niti od tvari niti od mjesta, kvantni svijet je zapravo događaj. Npr. elektron nije precizna čestica, već on postoji kao mogućnost, kao superpozicija, iliti zbir svih vjerojatnosti, sve do trena kad ga promatramo ili mjerimo. U tome trenu on će se naprosto 'zamrznuti' u određenom stanju/obliku. Nakon ovakva promatranja ili mjerenja, elektron se 'defragmentira' – vraća u bilo koje iliti sva od mogućih stanja. To znači da ono što mi poimamo kao stvarnost mora biti rezultat razrađene interakcije svijesti sa svojom okolinom. Potvrda tomu došla nam je iz prošlosti. Novi Zavjet 11:3 veli: "što vidite nije stvoreno od vidljivog". Perzijski mistik iz 13-tog stoljeća, Rumi kao da se dopisuje sa Ludvigom Bolzmanom. Na tren izgledao kao izravno pismo ocu astrofizike s početka XX stoljeća, Rumijev navod: "Pogledajte ove svijetove koji se vrte iz ničega. To je u dosegu vašeg opažaja."

[34] Apsolutno je zapanjujuće da drevni sanskrit tekstovi opisuju tzv. kvantni vakuum i nultu tačku kvantnog polja – pod pojmom *sunya*. Ovu riječ treba tumačiti kao opis kosmičkog sjemena *ničega*, koje je (viseći u procjepu neiskustva/nepostojanja) nabubrilo pod utjecajem svoje mogućnosti – primordijalno jaje beskrajnog potencijala ili *shunyata* na ivici sopstvena praskozorja u duboko beskonačno-dimenzijalno more ostvarenja. Stoga i ne treba da čudi što je aritmetički znak za nulu (koji smo svi mi ostali preuzeli od Hindusa) zapravo jajolikog oblika, isti onaj nazvan 'početak' u geometriji, kojim obilježavamo centar ili početak koordinatne XY-ravni.

[35] Ezoterijska učenja *paticcasamuppada* smatraju se jezgrom budizma. Ako primjenimo šire filozofsko tumačenje ovome učenju, ono će se iznimno dobro uklapati u astrofizičke teorije tzv. Međuovisnog (prožimajućeg) podrijetla, a također podupire i osnovne zakone kako kvantne mehanike tako i evolucijske biologije (samoorganizujući sustav, stalne samorastuće dinamike, nepredodređenog smjera rezultata i stanja, dijaktički otvoren i receptivan, te napose uravnotežen).

dio ovoga sistema – onda kosmos, naprosto, stalno i iznova sam sebe aktualizira.[36] To znači da, kako se svemir razvija, dopuštajući organizaciji da dođe do izražaja, naša svijest stvara unverzume/multiverzum.[37] Ako je to tako, onda bi takav proces morao rezultirati i stalnom samoaktualizacijom nas u ovakvome svemiru, jer je tada suštinska osnova realiteta, zapravo, naše sveobuhvatno samoshvatanje/samopoimanje.[38]

Ova bi TOE onda pretpostavila naše stalno ovladavanje vještinama, što svakako nije 'tehnologija' koja održava *status quo*, (statičnost/rigidnost u dinamičnom okruženju) već je to prije tehnologija koja otvara, oslobađa i proširuje (kakav je napose i svemir sam). Kako je moguće da o ugljiku ovisna kultura, krhkih i nesigurnih, no deklariranih kao *ovdje-mi-sada*, agresivnih dvonožaca čiji je razvoj u konačnici predodređeno uslovljen binarnim (napadni-bježi, konzumiraj-napusti) aktivnostima reptilskog kompleksa, svjesno kreira inteligentan svemir koji se pretežito sastoji od helijuma i vodika u svoj svojoj beskrajnosti?[39]

---

[36] Dijeleći ovakav antropički stav da kvantna valna funkcija primordijalnog, još neovaploćenog svemira stoji na rubu vremena-prostora i značenja, te da kolaps funkcije valova (porinuće/početak svemira) označava materijalizaciju nečeg prethodno amorfnog, još nerealizovane mogućnosti (koja postaje vjerojatnost/ishodnost, događaj koji smo iskusili putem djelovanja svijesti), Henry Stapp opisuje *mogućnost–svijest* kao: "dvosmjerni kvantni psiho-fizički most". Zaključno, ukoliko nas uopće zanima trajna i sveobuhvatna pomirba između znanosti i religije, mi moramo u tome smislu dalje istražiti 'Stappov most'. Npr., na mjestu koje samo mentalno iskusimo, misao i materija kreću se kao jedno.

[37] To bi odgovaralo budističkom izrazu *karma* (obično pogrešno tumačenom na zapadu sužavanjem nj. značenja na puki moralni konskript). Riječ karma ima daleko šire značenje u budizmu, i treba je shvatiti kao (bezuslovnu) radnju koja ostavlja informacijski trag u svim dubljim nivoima stvarnosti, i koji mogu biti aktivirani u nekom budućem trenutku. Dakle, paradigma kvantne fizike u kojoj svemir sam sebe stvara u potpunosti korespondira s budističkom *Yogacara* pretpostavkom da sva shvatanja ostavljaju tragove koji buduća slična poimanja čine više vjerojatnim/mogućim – podrijetlo ostvarivosti u kvantnom carstvu. Upravo je ovo razlogom zašto čovječanstvo još od pamtivijeka prakticira molitve.

[38] *Vede* to opisuju kao *siddhis* – psihički događaj (javlja se nakon dubokih meditativnih stanja) kada meditanta obuzme osjećaj svakovrsnog znanja – osjećaj kada vidi i poima sve odjednom (stanje sijajućeg mraka, ultrabogatog ničega); ili kada subjekt ulazi u stanje jedinstva sa objektom na koji se fokusirao (ponekad popraćen psiho-kinetičkim učinkom: lebdenjem ili pomicanjem udaljenog objekta). Gotovo u svakom ovakvom slučaju, primatelj eliminiše svakodnevno izvanjsko bombardovanje svojih osjetila, i zapada u duboki zdenac izčekujuće osjetilne otvorenosti. Posve je moguće da je ovo umijeće poput bilo kog drugog oblika naše artikulacije/komunikacije, no enormna buka svakodnevnog *McFB* života sprečava nas da to doživimo/čujemo?

[39] Tek još jedan detalj kako bi smo ilustrirali da za naše civilizacijske i/ili razvojne ćorsokake, nama treba kognitivni mozak da to prepozna, a ne tzv. 'tehnologija' da stvar 'popravi'. Uzmimo za primjer takozvane lokomotorne strojeve (tzv. Otto-ov SUS) koje koristimo za transport, kao i

Odgovor je lakši no što se čini na prvi pogled. On seže sve do jednog od najintrigantnijih pitanja kako filozofije tako i astronomije: Ima li života tamo gore?

Niti posve periferna pozicija našeg Sunčevog sistema u okviru zvjezdanog klastera Mliječnog puta, ni odveć udaljena pozicija naše galaksije unutar poznatog dijela svemira, ne bi mogli indicirati ikakvu centralost, ekskluzivitet ili kakav monopol nad svjesnim životom u našu korist. Dakle, ako ovakva ljuta periferija (poput ove naše) može podržati (i održati) različite forme života i razvitak spoznajnoga mozga, onda ostatak svemira naprosto mora bujati inteligentnim životom[40] – to je jedino logično objašnjenje.

Dokaz?

Dok biva svako i ima sve, ostatak neizmjerne kosmičke inteligencije samoaktualizira svoj potencijal i projicira solarni ekvilibrium: koherentni helij-vodik-manifestirani i time pr/osvjetljeni svemir. Jednostavno, nas čeka da uspijemo ili izgubimo od samonametnute asimetrije, oskudice, grčenja, disharmonija i neravnoteže stvorene imanjem fosilnih goriva – u oskudnoj našoj nakani da se vratimo sopstvenoj pre-karbonskoj, solarnoj Tao budućnosti.[41]

---

za konverziju/prenos energije. (To smo prvi put vidjeli u uporabi kod Kineza i kasnije Otomana za njihovo vatreno oružje i artiljeriju, jer su zapravo i to bili jednocilindrični SUS – strojevi sa unutarnjim sagorijevanjem. Njihovu vojnu namjenju mi smo željeli pripitomiti koristeći ove destruktivne naprave u konstuktivnom smislu?!?) Nema aspolutno nikakve potrebe za poboljšanje goriva ili obima njegove potrošnje pri sagorijevanju unutar takvih strojeva. Ono što nam treba je novi pristup, nova filozofija da bi smo konačno odstupili od štetnih ekplozivnih sistema (nezatvorenog kruga) koji su već preko 150 godina u uporabi, te njihova zamjena sa prirodi-koherentnim i prirodi-nadopunjujućim tehnologijama implozivnih sistema. Svaka eksplozivnost stvara kemo-električnu, elektromagnetnu i termokinetičku energiju sagorijevanjem hidrokarbona i time uslovljenim oslobađanjem emisionog pritiska, temperature i šok-valova prema vani, dočim će implozivnost samo pospješiti i potaknuti postojeće jonosfersko električno pražnjenje (koje je – naravno – uvijek ne-ugljično) ili prenijeti pouzdane količine energije bez njihova gubitka ili ikakvog lučenja štetnih tvari. (Ne treba čuditi da sve do danas, napušteni razvoj antigravitacionog broda iliti 'leteći disk', mi pripisujemo vanzemaljcima i klasificiramo kao NLO.)

[40] To znači da se svemir ponaša kao (misaon i) hotimičan servomehanizam sveprisutnog trenutnog transfera sile/informacije, koji je neizmjerno jedinstven, ali u isto vrijeme beskonačno raznolik. (Drugim riječima; tonovi, frekvencije i harmonije koje skladaju simfoniju jednog jedinstvenog /kemo-električki nabijenog/ oceana energije svijesti u valnoj funkciji/kretanju gdje udaljenosti i uzročno-posljedičnost više ne postoje.) Pristupajući bliže istočnjačkim filozofijama holističkog razumijevanja, ovo se izrazito suprostavlja tzv. znanstvenoj (Newtown-Descartes-Darwin teoriji 'Svemira kao savršenog satnog mehanizma') i vjerskoj (dualističkoj, na binarnom kodu zasnovanoj) slici koju je Zapad ugradio u sve svoje institucije, te je zrcalio u svakoj bitnoj akciji na svom dugotrajnom putu za neupitnom globalnom dominacijom.

[41] Svijest (uključujući nj. 'skakutanje' po ravni vremenske simetrije) – na svojoj temeljnoj razini – jeste koherentno svjetlo. Zato je sjaj zvijezda, ne samo kao solarna energija, tako važan. Mi svi, i sve u nama, plivamo u moru svijetla.

"Ako vas upitaju, 'Odakle ste došli?' recite im, 'Dođosmo od [solarnog] svijetla, s mjesta gdje se svijetlo oduvijek od prasvjetla tvori'…" Ljepota ovog ulomka iz (J)evanđelja po Tomi jeste podjednaka točnost/vjerodostojnost koju ono daje i znanosti i duhovnosti.[42]

Ili ćemo nastaviti sami sebe ložiti do smrti, ili konačno shvatiti neizbježnost očiglednog – našeg kosmičkog postojanja; jer nema imanja bez bivstvovanja, kao što nema bivstovanja bez ili protiv svemira. Potonje će zahtijevati odlučno napuštanje iskonskog stava lovca-skupljača, te napose odlučnu primjenu naše spoznajnosti. *Kaos ili kosmos* – jednostavan izbor.

Epilog nedaleko od Rija[43]

"...Duboko u prašumama Amazona, *Achuar* i *Huaorani* starosjedioci/Indijanosi su okupljaju za svakodnevni ritual. Svako jutro, svaki se član plemena budi prije izlaska Sunca, i tako okupljeni u cik zore, dok svijet kupa praskozorje svjetla novoga dana, oni međusobno dijele svoje vlastite snove. To nije samo zanimljiva razonoda, prilika za pričanje priča: za *Achuare* i *Huaorane* snovi nisu samo vlasništvo snivača, nego svih njih zajedno, a snivač je samo čunka koju je san odlučio da posudi da bi porazgovorio sa cijelim plemenom.

Plemena vide san kao vodič kroz njihove budne sate. On je nagovještaj onoga što dolazi za sve njih. Kroz snove se oni povezuju sa svojim precima i ostatkom svemira. San je za njih stvarnost. Njihova java njima je zapravo iluzija..." [44]

Literatura:

Andric, I., *Bosnian Chronicle*, London: Harvill Press, 1982. (*Travnicka Hronika*, originally published 1945)

The Rio Declaration on Environment and Development (1992), UN CED – Earth Summit, Rio de Janeiro, 1992

The UN CSD/Rio+20 Prep Documents Set including the UNEP and UN Sec-G. consolidated Reports (2011-12)

[42] Preuzeto: Deepak Chopra, *What makes Us Human?* (2011) /Što nas čini humanima?/

[43] Oni koji se zanimaju za numerologiju mogu doći do zanimljive numeričke interpretacije Samita Rio +20. Okvirno možemo reći: Riju je bio +20; ***2*** (dualizam, binarni kod, ili-ili) suočava ***0*** (cjelovitost, svemoćno jajoliko polje svih mogućnosti).

[44] Citirano iz Schlitz, M., "O svijesti, kauzalnosti i evoluciji (On consciousness, causation, and evolution)", *Alternative Therapies*, 1998., Vol. 4, No 6.

Sileitsch, H., "In zwanzig Jahren sind wir alle Griechen", *Wiener Zeitung* – Austria, 2012. (page: 1, 3 and 25-26)
Veenhoven, R., "World Database of Happiness", *Studies in Social and Cultural Transformation*, Erasmus University Rotterdam, Netherlands , 2009.
World Bank, "World Development Report 2012": *Gender Equality and Development*, WB Publications, 2012.
OECD, *OECD Economic Outlook* (Preliminary Version, May 2012, OECD Publications
IEA, *World Energy Outlook 2012 – Golden Rules for a Golden Age of Gas*, OECD – IEA Publications.
WWF, GFp, IoZ and ESA, *Living Planet: Biodiversity, biocapacity and better choices*, Report 2012 .
Sagan, C., *Cosmos* Random House, NY /Carl Sagan Productions Inc.,1980.
Bajrektarevic, A., "Environmental Ethics /Anthropo-techniques/", *Lectures/Students Reader*, Vienna (IMC University Krems), Austria, 2002.
Mumford, L., "The Myth of the Machine – Pentagon of Power", *Technics and Human Development, Vol. 2*, Mariner Books (Ed. 1974)
Ibn Khaldûn, "Muqddimah – al-Kitābu l-'ibār", *The Prolegomenon – An Introduction to History*), Princeton University Press (Ed. 1967)
Engels, F., *The Origin of The Family, Private Property and the State*, Penguin Classics, 1972. (*Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats*, fist published in 1884, Hottingen–Zürich)
Spencer, H., "A System of Synthetic Philosophy (Principles of Biology", *Psychology and Sociology),* Brighton (6th Edition, 1900), Obscure Press
Campanella T., *Civitas Solis* (The City of the Sun), SBF Genoa (1919) *La città del Sole: Utopia alla ricerca della felicità o incubo totalitario?,* Nabu Edizioni
Bryson, B., *A Short History of Nearly Everything*, Broadway Books, 2004.
Hunter, M., *Opportunity, Strategy and Entrepreneurshi – A Meta Theory* (Vol. II), Nova Science Publishers, 2011.
Kulic, S., *Neoliberalism as Social-Darwinism*, Zagreb: Prometej, 2004.
Fleming, G., *Quantum-coherent energy transfer: Implications for biology and new energy technologies*, Conference proceedings, University of California, Berkeley, 2011.
EBBS, *European Brain and Behavior Societ – Cognitive Neuroscience Lectures* (2008–2012) EBBS Leiden, 2011.
Bajrektarevic, A., "Geopolitics of Technology and the Hydrocarbon Status Quo (Why Kyoto Will Fail Again)", *Geopolitics of Energy*, 34 (1), CERI Canada 2012.
Flisar, A., *Concept Paper: Quantum Mind – Launching the Oxford Academy of Total Intelligence*, Oxford, 2007.

Acemoglu, D. and Robinson, J. A., *Why Nations Fail – The Origins of Power, Prosperity, and Poverty,* New York: Crown Publishing, 2012.
Bajrektarevic, A., "Climate Change – Humans Remain the Same", *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 4 (1) (2012), Addleton Publishers
Tesla, N., *How Cosmic Forces Shape our Destines*, New York American (February 07th, 1915, Page: 9)
Planck, M., *Das Wesen der Materie (The Nature of Matter)*, speech at Florence, Italy, 1944 (retrieved from: *Archiv zur Geschichte der Max-Planck-Gesellschaft, Abt. Va, Rep. 11 Planck, Nr. 1797*)
Hawking, S. & Mlodinow, L., *The Grand Design: New Answers to the Ultimate Question of Life*, Bantam Books, 2010.
Smetham, G., *Quantum Buddhism: Dancing in Emptiness − Reality Revealed at the Interface of Quantum Physics and Buddhist Philosophy*, Graham Smetham-Shunyata Press, 2011.
Stapp, H. P., *Mind, Matter and Quantum Mechanics*, Springer (3rd Edition), 2009.
Vedral, V., *Decoding Reality – The Universe as Quantum Information*, Oxford University Press, 2010.

(Ovaj uradak se temelji na uvodnom govoru predstavljenom na 11. Međunarodnom kongresu inovacija i poduzetništva, održanom 2015. godine u Kuala Lumpuru u Maleziji. Inače, ovo je treći, završni tekst u autorovoj triologiji o tehnologiji i hidrokarbonima. Tekst je do sada preveden na francuski, španski, ruski, kineski, (bahasa-) indonežanski, italijanski, vijetnamski, finski, holandski, turski, grčki, rumunjski, te objavljen u 44 zemlje na četiri kontinenta svijeta, s originala engleskog jezika: 'Geopolitics of Quantum Buddhism: Our Pre-Hydrocarbon Tao Future')

(Preveli: Ajla Škrbić i Ermin Redžić (rev. A. B.)

GEOPOLITICS OF QUANTUM BUDDHISM: OUR PRE-HYDROCARBON TAO FUTURE (RIO +20 AND PARIS – WITHOUT PROGRESS AT SUMMITS)

Anis H. Bajrektarević

Summary

From Rio to Rio and Paris, with Kyoto, Copenhagen and Durban between, the conclusion remains the same: there is a general disagreement about the real state of this planet and the ways in which we can talk about it. A decisive step would require both: broader

views and more diverse participation in identifying the problem, formulating guidelines in order to expand and harmonize our overall actions. Who is really motivated in politics to design and adopt long-term and far-reaching decisions? Politically, this is not worth because such decisions are often too complex, and they take too much time to survive the periodicity and scope of national elections, as well as the taste or understanding of the average voter. Our global crisis is not ecological, financial or political-economic. Deep and structural, this is a crisis of thought, a recession of courage, and the absence of our ideas − all that leads us to a moral sink. And therefore it should not be surprising: the Rio Summit was without a wishful turn.

Key words: Rio Summit, Greece, decarbonisation, reptilian complex, limbic system, brain cortex, species culture, cosmos, light, astrophysics, anthropotechnics, identification, quantum biology, Buddhism, Tao, technology, evolution, energy, quantum physics, Max Planck, Tesla, defense modernization, environmental holocaust, debt crisis, civilization imperative

UDK 17: 32

Etika i politička odgovornost

Amila Grbo
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Tema *Etika i politička odgovornost* je i aktualna i delikatna. Ona je od naročitog značaja posebno s obzirom na činjenicu da suvremene politike još ne krasi velika moralnost aktera političkog života, a da vršenje dužnosti na adekvatan način ne prati odgovornost, iako etika i politika, pravda i nepravda, dobro i zlo prate čovjeka i uopće ljudsko društvo kroz cijelu historiju. Otud filozofsko zanimanje za politiku, državu i vlast, za slobodu, pravdu i nepravdu, za dobro i zlo, za red i nered, za rat i mir traje još od vremena drevnog Egipta preko Grčke i Rima pa sve do danas.

Ključne riječi: filozofija, etika, moral, politika, dobro, zlo, savjest, odgovornost, nauka, ideologija, demokracija, totalitarizam, višestranačje, država, nacija, suverenitet, vlast, moć, elita, društvo, Bosna i Hercegovina, globalizacija, ljudsko pravo, tranzicija, konsolidovana demokracija, tolerancija

Pitanje i dilema: šta je moralno, a šta nemoralno, koje je još Sofokle postavio u primjeru Antigone, do danas nije našlo svog potpunog odgovora, ali djelomično ipak jeste u činjenici osvojenog prava čovjeka za i na ljudsko pravo, posebno slobodu i pravo da se bori za ostvarenje ljudskog prava, ali još ne svugdje i ne podjednako. To vrijedi, nažalost, i za Bosnu i Hercegovinu.

Kada sam navela neke ključne pojmove i izraze koji su u središtu našeg rada i koji trebaju biti sastavnica ove teme, nisam imala namjeru da pretjerano atakujem na pažnju čitaoca niti objektivno mogu sve to sistematski izložiti i obrazložiti, ali mogu i moram naglasiti da je to samo najbitniji dio pojmova koje bi trebalo znati i uvažiti i imati na umu u našem svakodnevnom bavljenju politikom, mada je to danas vrlo teško, često neugodno, nerijetko i tragično kao što je često tragično i odstupanje od moralnih principa u interesno orijentiranom svijetu. Teško je živjeti Kantov ideal 'Zvjezdano nebo nad nama, moralni zakon u nama' i pri tome stalno imati na umu u tom sklopu postavljena pitanja: Šta ja jesam, šta mogu biti i čemu se mogu nadati?

1. Etika kao filozofska disciplina i naukovanje o moralu

Iako su pojam etika, njegovo razumijevanje i etimološko značenje poznati i višeznačno određeni, osvrnut ćemo se na taj pojam da bismo se postupno približili predmetu našeg zanimanja i ukazali na genezu etičkog mišljenja. Naime, sam sadržaj pojma etika disperziran je u različitim razumijevanjima etike i to je sasvim uočljivo, posebno kada se sagledaju temeljne kategorije kojima se etika služi, tumači ili zagovara. Na prvi pogled gotovo da bi se moglo zaključiti kako je nemoguće govoriti o etici (jednina), već samo o etici u smislu njene višeznačnosti. Pa i pri pokušaju da se istumači sam pojam etika i predmet njenog bavljenja – moral upozorava nas da ga valja sagledavati, s jedne strane u sklopu povijesti teologije i filozofije, a, s druge strane, kroz bogatstvo odnosa među ljudima, tj. u povijesnim društvenim procesima koji su opredjeljivali i razvoj i razinu ljudske spoznaje, ali i tip i karakter društvenih odnosa čija je potreba bila upravo etika. Pa otud, da bi se razumjelo osnovno značenje pojma etika, nužno je još jedanput ukazati na značenje, sadržaj i porijeklo same riječi etika, iako se, kako je već naznačeno, to čini i jasnim i poznatim. Naime, riječ etika je grčkog porijekla. Njena osnova – ethos razumijeva se kao 'običaj, navada, ćud'. Preciznije, riječ etika potječe od grčkih termina ευος i ηυος. Svaki termin ima posebno značenje, ευος upućuje na 'naviku, naviknute, spoljašnje, uobičajene radnje', a ηυος označava 'unutrašnja, voljna, duševna svojstva i odlike'.[1] Ethos 'ima značenje navike ... obrazovanja, običaja pa i moralnosti', ali on ujedno 'označava subjektivnu konstantu datu promišljanjem koje dovodi do utvrđivanja smisla nekog postojanja'. To dolazi otud što su u njegovoj osnovi pojmovi 'ευος u značenju navika' i 'ηυος koji izražava voljnu aktivnost ličnosti'.[2] Ethos nije prirodno smješten u biće čovjeka, već u ambijent njegova življenja. Etika je, dakle, nauka o tome (nauka o moralu) čija je zadaća 'ne samo da nas upozna s tim što je moral, koje su njegove osnovne komponente, nego i da zauzme kritičko stanovište prema postojećoj moralnoj praksi'.[3] Nije tajna da se etika mogla javiti samo onda kada su ljudi na osnovu sopstvenog iskustva, dakle, u svom razvoju postigli određenu moralnu razinu. Tako se značenje pojma etika razvijalo šire od značenja same riječi 'ethos'. Kao što smo kazali, ethos je grčka riječ koja je višeznačna. Latini su je preveli s moral (lat. mos, moris), čuvajući njeno značenje: običaj i karakter. Međutim, etimologija ovdje nije dovoljna, mada je nužna. Stoga valja upozoriti na potrebu razumijevanja etike kao znanosti, ali

[1] Vuko Pavičević: *Osnovi etike*, Beograd: Kultura, 1967., str. 9.

[2] Rasim Muminović: *Ethos i ljudsko bivstvovanje*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989., str. 85.

[3] Bratoljub Klaić: *Veliki rječnik stranih riječi*, str. 360.

i kao filozofske discipline.[4] U krilu religije etika se javlja znatno prije pojave kršćanstva. S Aristotelom (384–322. prije n.e.) etika se osamostaljuje kao posebna filozofska disciplina ili, preciznije, filozofska etika. Tako se 'znanstveno objektiviranje onoga što se drži za dobro ili zlo' artikulira kao etika.[5] To dalje ukazuje da etika kao filozofija, ali i kao posebna znanost, praktična znanost, 'traži umske načine orijentiranja i principe ljudskoga djelovanja'.[6] Otud etika od osamostaljenja ('ethos, grč. – ljudsko boravište ... zavičaj, gdje prebiva ono eminentno ljudsko') postaje 'disciplina praktičke filozofije, teorija ispravne, moralne ljudske prakse'. Etika nije u osnovi 'normativna, pragmatična', već je 'uputa, orijentacija ispravnoga ljudskoga djelovanja'.[7] Za razliku od znanosti u užem smislu koja tretira probleme ljudske egzistencije, etici, kako je zapisao profesor Rasim Muminović, pripadaju zadaci razumijevanja biti i pronalaženja svrhe.

Dakle, osnova pojma etika je 'ethos' (grčki) koji 'objektivno znači naviku, običaj i moralnost, a subjektivno – moralni habitus, savjest, ukupnost subjektivnog bića koliko i totalitet svijeta u koji se uklapa subjekat'.[8]

2. Konvencionalna i postmoderna etika

U novijoj filozofiji često se ističe da je etiku moguće razumjeti kao klasičnu i modernu filozofiju, odnosno kao konvencionalnu i postkonvencionalnu, postmodernu etiku koja je nužna za naše doba, doba nauke kada se politika kao poziv u Weberovom smislu temelji na argumentima nauke, a oni su temelj istine, mada je teško ustvrditi da je politika moralna i temeljena na istini kada se moralnost danas temelji, samjerava i usklađuje s interesom vlasti ili političke elite koja ovisi o interesima vlasnika kapitala.

3. Dobro i moralno dobro: istina, sloboda, savjest i odgovornost

Pod temeljnim etičkim pojmom vrijednost kriju se pojmovi kojima se označavaju ljudske vrline – kreposti: dobrota, moralnost, savjest, odgovornost i sl.

[4] Etika je 'ono što se odnosi na običaje, navike i naravi; filozofija morala, nauka o moralu, posebna filozofska disciplina'.(*Mala enciklopedija Prosveta*, Opšta enciklopedija 1, Beograd: Prosveta, 1986., str. 765)

[5] Ivan Čehok, Ivan Koprek: *Etika, Priručnik jedne discipline*, Zagreb: Školska knjiga, 1996., str. 6.

[6] Isto, str. 7.

[7] Stjepan Malović – Sherry Ricchiardi – Gordana Vilović: *Etika novinarstva*, Zagreb: Izvori, 1998., str. 11.

[8] Rasim Muminović, cit. dj. str. 87.

Nas ovdje ponajviše zanima šta je to odgovornost. Kada u svakodnevnom životu slušamo ljude ili medije, čujemo sljedeće:

− ona ili on je odgovoran/a za ....
− odgovornost je na ministru
− poslanici su odgovorni
− lideri političkih partija su odgovorni za neprovođenje npr. sudske presude Sejdić−Finci
− političari su odgovorni za krizu ekonomije, sistema i dr. ili doduše rijetko
− ja znam njega, on to neće jer je odgovoran čovjek
− odgovarat ćeš za svoje postupke ....

U *Enciklopediji političke kulture* (koja je štampana u Beogradu 1993. godine) sveobuhvatno i naširoko je objašnjen pojam odgovornost. Iz tog objašnjenja jasno se uočava da to nije samo etički pojam već je višeslojan i mnogostruk. U kontekstu naše teme u kojoj je etika naglašena kao naukovanje o moralu, a u funkciji bavljenja politikom, osvrnut ćemo se stoga ukratko samo na njegovo pravno, etičko i političko značenje.

Naglasili smo već da u primjeru ovog našeg rada pojam etičko razumijemo kao moralno. Na taj način i etička odgovornost ima značenje odnosa prema moralnosti. Najjednostavnije razumijevanje te odgovornosti sadržano je u poznatoj izreci: Ne čini ono što ne bi volio da tebi bude učinjeno ili ponašaj se na uobičajen ili na očekivan način. Tu se diferenciraju dva momenta: činjenje iza kojeg se javlja djelo i ponašanje iza kojeg slijede posljedice. Od čovjeka se očekuje činjenje dobra, a dobro je ono što je za čovjeka dobro i ponašanje u svrhu afirmacije dobra. Kontrolor ljudskih individualnih akata ili postupaka je savjest. Kada je riječ o politici, tu nastaju problemi jer su ljudski i politički interesi često suprotstavljeni, a savjest zanemarena. O tome filozofi govore kao o sukobu bića i ideala, a mi obični smrtnici o sukobu ljudskosti i interesa. Politika često relativizira moral i nameće ponašanje a neposlušnog (moralnog) isključuje iz politike.

Pravna odgovornost se temelji na pravnom aktu – zakonu i određuje granicu između dozvoljenog i zabranjenog. Za razliku od etičke odgovornosti (zbog moralnog prekršaja), gdje je sankcija relativizirana, zakonska sankcija je stroga i precizna, precizirana i zapriječena vrstom i opsegom sankcije – kazne i provodi se uz pomoć državne prinude. Nedostatak zakona, pravna neizgrađenost države ili loši zakoni smanjuju odgovornost, a neodgovorna vlast potiče neodgovornost i stimulira nemoralno ponašanje. Savjest i interes nisu u skladu. Savjest postaje proglašena interesom.

Iako politička odgovornost ima vezu s pravnom i moralnom odgovornošću koje se često individualiziraju, ipak politička odgovornost danas ima posebno značenje. Ona čini okosnicu moderne vladavine ili preciznije rada vlade. Ako je društvo odgovorno, onda je i vlada odgovorna, jer neodgovorna vlada ne može

opstati. Društvo je širi pojam od države i njene vlasti. Ono mijenja i tip države i način vladavine, ali bez neke forme države i vladavine ono prerasta u anarhiju i naprosto nije moguće, jer živi krizu nesigurnosti i gaženja ljudskog dostojanstva, trpi zakon jačeg itd.

Ako, dakle, odgovornost razumijemo u smislu njenog sadržaja i subjekata na koje pada odgovornost, onda ovdje valja dalje naglasiti da u sadržaju političke odgovornosti možemo raspravljati o političkoj, krivičnoj, građanskoj i disciplinskoj odgovornosti. Sve su one vezane za postupke, za činjenje ili pak za ne činjenje. Valja znati da ne činiti također može biti dobro ili kažnjivo djelo, djelo za koje postoji odgovornost vršioca dužnosti u politici ukoliko se pogazi moralni princip dobra.

Ako je politika 'umijeće mogućeg', onda je politička odgovornost oslonjena na sposobnost političara da iz razuđenog spektra mogućnosti koje mu nudi politička moć bira onu koja ne ugrožava čovjeka i njegovu slobodu, rezultat njegova rada i njegovo ljudsko dostojanstvo, tada se za političara može reći da je mudar, moralan i pravedan. Ako pak bira suprotno tome, onda su posljedice neminovne, a sankcije na kraju neizbježne.

Postoji, naime, jedno vrlo poučno menadžersko pravilo koje otprilike ovako glasi: "Ne goni pretjerano one na čijoj se podršci uzdižeš u visine, jer će te oni čekati kada budeš padao". Ono se, sasvim je jasno, može primijeniti i na političare, pa i političke stranke.

U suvremenom razvijenom segmentu svijeta vladaju političke elite. One su smjenjive. Taj proces se sve više demokratizira, pri čemu odgovornost zadobija na značenju. Izbori u demokraciji su gotovo bi se moglo reći 'sveta stvar' i oni treba ili potvrđuju da li je tokom vladavine dominirala odgovornost u procesu vršenja vlasti za koju je Max Weber rekao da predstavlja svaki stepen vjerovatnoće da će se izvršiti određena volja bez obzira na otpor. (Naravno, riječ je o izborima koje danas nazivamo slobodnim, fer i poštenim.)

4. *Nacija: nacija – država, politika i odgovornost*

Danas se, smatra Anthony Giddens, vladavina odnosi na provođenje politike, donošenja odluka i rješavanja pitanja od državnog značaja. Ovdje ćemo naglasiti da su suvremene politike, s jedne strane određene nacijom državom, ali i procesom i nastojanjem njenog prevladavanja, afirmacijom ideje građanstva i kosmopolitizma, te građanskog društva čija se demokratičnost cijeni odnosom vlasti prema pojedincu, prema manjini (bilo koje vrste). Energiju za to suvremene politike crpe iz moralnih i pravnih akata, a na podlozi potrebe prevladavanja tragičnih iskustava iz povijesti, dakle iz postmoderne filozofije, politike i ideologije čija je podloga neoliberalizam i ideja o neotuđivosti ljudskih prava. (Ovdje ne postav-

ljamo suštinsko pitanje potpune vjerodostojnosti primjene proklamiranih načela ili, pak, konzekvenci načina njihove primjene, već na njih gledamo s formalne razine u smislu prihvaćanja dosegnutih nivoa razvoja demokracije Evrope i Sjedinjenih Američkih Država čiji model razvoja danas dominira i nudi se društvima u razvoju kakvo je bosansko.)

Nerazvijeni dio Evrope u koje spada i Bosna i Hercegovina trpi nametnuti model razvoja i politike kojeg teško mogu ostvariti, ali o tome ćemo nešto reći pri kraju rada. Za sada ćemo samo izreći zapažanje da naše politike ne stimuliraju ekonomski razvoj zbog čega raste siromaštvo i odstupanje od moralnih i pravnih pravila. Pitanje odgovornosti ovdje ostavljam otvorenim.

5. Politike i politička odgovornost u BiH, proces tranzicije i demokratizacije

Nakon pada Berlinskog zida urušavaju se politike i režimi koji su imali karakter i ideologiju komunizma ili, pak, nekog drugog oblika totalitarizma. Na globalnom planu (izuzev Kine i malog broja država koje ostaju uz ideju 'svog komunizma' i totalitarizma) svijetom dominira ideja i proces demokracije. Budući da pripadamo nekadašnjam Istočnom bloku, živimo posljedice raspada složenih država kakva je bila i Jugoslavija, i to na tragičan način. Put transformacije od komunističkog u građansko i demokratsko društvo označen je pojmom tranzicija. Postavljeni cilj je demokratsko društvo, zbog čega se sve ovo proputovanje naziva demokratizacijom. Raspad Jugoslavije, posebno na način na koji se odvijao nije donio nikome sreću, još manje moralnosti, ali je donio obnovu kapitalizma na idejama liberalizma i neoliberalizma (privatna svojina, tržište, profit, sloboda kretanja ljudi, roba i kapitala). To su proklamirane vrijednosti. Proces tranzicije svojine nazvan je privatizacijom. S obzirom na to da je ratom razorena glavnina privrede, posebno industrije, a ona preostala tokom rata zastarjela, proces tranzicije svojine bio je motiviran, prije svega, na ukazanoj šansi za jeftinim bogaćenjem. U politici totalitarna ideja prethodne ideologije samo je transformirana u nacionalnu ideju i to u vremenu kada su razvijene zemlje Zapada proces borbe za države nacije označile nacionalizmom, a naciju 'izmišljenom zajednicom', 'zamišljenom zajednicom' ili, pak, spornom zajednicom. Rat u Bosni i Hercegovini je zaustavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom čija je sastavnica ustav i set konvencija o ljudskim pravima i slobodama a naše politike respektirane kao etno-nacionalističke. Danas se može ustvrditi da je ekonomska tranzicija – privatizacija pod okriljem nacionalne politike bila u značajnoj mjeri izvan zakona i izvan morala i da ni druge zemlje nekadašnje Jugoslavije nisu mnogo bolje prošle, ali da je borba za 'svoju naciju' rezultirala bogaćenjem uskih elita koje su se koncentrisale oko vlasti. Kada, npr., danas pratite vijesti koje donose naši mediji, najčešće riječi na koje nailazite su: op-

tužnica, sumnja, krađa, kriminal, ubistvo itd. Naspram toga su informacije: štrajk, gubitak posla, siromaštvo, socijalna isključenost, šverc itd.

Služeći se tezama iz uvodnih dijelova ovog rada postavljamo pitanje: Čija je to odgovornost? Predlažem da ovdje tragamo za odgovorom, ali da postavimo umjesto pronađenog odgovora i drugo pitanje: Kako izgraditi demokraciju i odgovornu politiku?

U teorijskom smislu odgovor je dat u sintagmi *politička kultura* demokracije i stupnju njenog razvoja koji za rezultat ima stabilno društvo i konsolidovanu demokraciju.

Za sada mi imamo nerazvijenu ekonomiju, do određene mjere slobodne izbore, krizu razvoja građanske – političke kulture demokracije, nezavršenu tranziciju medija, neslobodnu javnost, ugrožavanje ljudskih prava i sloboda i dr.

Odgovornost za to uglavnom pada na politike koje su se opredjeljivale za razvoj tokom protekle dvije decenije. Uz to odgovor je na međunarodnim politikama koje su sastavnica inauguracije mira u Bosni i Hercegovini i projekciji razvoja ovog društva i države, ali i na politikama koje slijede. Stoga se ovdje postavlja i treće pitanje: Šta je moguće? To je, zapravo, najvažnije pitanje na koje će se valjati osvrnuti u budućnosti i tragati za progresom. Pri tome ni ovdje ne treba zaboraviti javnost, posebno ne ulogu medija i njihovu odgovornost u dosadašnjem rekonstruiranju bosanskog društva i države.

Istini za volju, treba priznati da su bosanski i javni i privatni mediji izvršili dužnost istinitog informiranja jedva minimalno, a da nisu djelovali edukativno na planu širenja političke kulture demokracije, te da snose odgovornost za krizu koju permanentno trpimo i živimo.

Zaključak

Teorijski pretpostavljene faze promjena (liberalizacija, demokratizacija, tranzicija i demokratska konsolidacija) u usporedbi s trenutnim realnim stanjem razvoja bosanskog društva nameću zaključak da je tranzicija veoma usporena, te da je nakon pada totalitarnog režima još na sceni autoritarna vladavina, zbog čega je konsolodacija odgođena na duži rok.

S obzirom na takvo stanje stvari o realitetu bosanskih politika, društva i države u kojima su utemeljen parlamentarizam i demokratske procedure, valja ovdje naglasiti šta je izbor i izlaz. Etika i uopće moderna filozofija morala i politike izgradile su sljedeće stajalište:

Sloboda je preduvjet odgovornosti. Naime, sloboda je ‘uvjet – pretpostavka’ moralnosti, a moralno odgovoran može biti samo onaj pojedinac koji slobodno odlučuje. Posve je jasno, čovjekovo djelovanje treba biti slobodno i opravdano. U

okviru filozofije morala koja traga za ispravnim ljudskim djelovanjem, sloboda je mišljena kao 'bezuvjetna sposobnost' donošenja vlastite odluke, a u primjeru filozofije Kanta, Apela, Habermasa i Jonasa sloboda je uvjet da se ispoštuje norma djelovanja. Stajalište da sloboda ljude čini odgovornim nalazimo u suvremenoj deontologiji u čijem je središtu 'zahtjev za ispunjavanjem dužnosti' i koja svoj praktični ili aplikativni izraz zadobija u kodeksima profesionalnih pravila ponašanja. U kontekstu naše teme važno je naglasiti da se odgovorno ponašaju oni 'koji se za moralno ponašanje odlučuju iz dužnosti', a ne iz lične koristi. U Bosni i Hercegovini je, kada je riječ o diskusijama o politici i političkoj odgovornosti, ovo pitanje 'vrlo ozbiljno', ali i neizbježno u smislu ne samo kritike politike i vlasti i njihova usmjeravanja ka dobru, već i u smislu razuđenih segmenata odgovornosti za dugu krizu koju živimo.

Literatura:

Čehok, Ivan, Koprek, Ivan, *Etika, Priručnik jedne discipline*, Zagreb: Školska knjiga, 1996.
Giddens, Anthony, *Odbjegli svijet – Kako globalizacija oblikuje naše živote*, Zagreb, 2005.
Giddens, Anthony, *Treći put – obnova socijaldemokracije*, Zagreb: Politička kultura, 1999.
Malović, Stjepan, Ricchiardi, Sherry, Vilović, Gordana, *Etika novinarstva*, Zagreb: Izvori, 1998.
Muminović, Rasim, *Ethos i ljudsko bivstvovanje*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.
Pavičević, Vuko, *Osnovi etike*, Beograd: Kultura, 1967.

ETHICS AND POLITICAL RESPONSIBILITY

Amila Grbo

Summary

The theme of ethics and political responsibility is up-to-date topical as well as delicate. It is of particular importance, especially regarding the fact that modern politics are still not decorated by the great morality of the political life actors, and that performing of duties does not adequately follow the responsibility, although ethics and politics,

justice and injustice, good and evil are accompanied by man and human society in general throughout history. Hence the philosophical interest in politics, state and power, for freedom, justice and injustice, for good and evil, for order and disorder, for war and peace it has been going on since ancient Egypt through Greece and Rome to the present.

Key words: philosophy, ethics, moral, politics, good, evil, conscience, responsibility, science, ideology, democracy, totalitarianism, multiparty, state, nation, sovereignty, power, power, elite, society, Bosnia and Herzegovina, globalization, human right, transition, consolidated democracy, tolerance

UDK 341.485 (497.6):341.322.5
341.49

Logori i genocid, savremena biopolitička paradigma masovnih zločina

Inauguracija historijske i kolektivne odgovornosti za masovne zločine, M. Heidegger i K. Jaspers

Enver Halilović
Filozofski fakultet
Tuzla

U ovom tekstu posmatrani su u istom društveno-historijskom i kulturno-civilizacijskom kontekstu nacistički koncentracioni logori i Genocid u Srebrenici. Koncentracioni logori i genocid uopće su savremena biopolitička paradigma masovnih ratnih zločina savremenog svijeta. Kao takvi predmet su brojnih savremenih filozofskih, teoloških, naučnih istraživanja, analiza i razumijevanja. Ovdje su sagledani u kontekstu filozofija M. Heideggera, G. Agambena, H. Arendt, H. Jonasa i dr. Masovni ratni zločini protiv čovječnosti tipa logora i genocida su političke intervencije u biologiji. Imaju cilj biološko uništenje ili istrebljenje jedne etničke ili vjerske skupine i praktično se provode kao tzv. etničko čišćenje nekog prostora. Kao što je izvršena intelektualna i politička denacifikacija nacizma, potreban je takav holistički pristup sagledavanja i razumijevanja i Genocida u Srebrenici. Nosioci tog procesa kao oni koji su posebno pozvani i odgovorni da to rade iz najdubljih profesionalnih, moralnih, političkih, kulturnih, civilizacijskih i svih drugih potreba i razloga su intelektualci, teolozi, političari, ali i svi ostali. To od nas zahtijeva budućnost da se u njoj takve strahote od kojih se ledi krv ne bi ponavljale. Posebna pažnja u ovom tekstu posvećena je pitanju krivice i odgovornosti za masovne ratne zločine kakvi su logori i genocid iz perspektive filozofije Karla Jaspersa. Konstatirano je da se krivica i odgovornost u slučaju Genocid u Srebrenici nepopravljivo stopila s pravom, da se svela na krivičnu odgovornost, zbog toga je u ovom tekstu, na tragu Jaspersove filozofije, skrenuta pažnja na to da je ovu kao i sve druge historijske pojave masovnog ratnog zločina protiv čovječnosti, u smislu krivice i odgovornosti, potrebno sagledati, ne samo krivično-pravno, već, isto tako: politički, etički i metafizički.

Ključne riječi: genocid, koncentracioni logor, krivica, fabrikacija leševa, odgovornost, biopolitika, banalnost zla, tranzicijska pravda

Uvod

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata nastala su tri srodna spisa iz savremene političke filozofije od tri veoma značajna savremena filozofa: *Egzistencijalizam je humanizam*, Sartre; *Pisma o humanizmu*, Heideggerov odgovor francuskom prijatelju Jean Beaufretu; *Pitanje krivice*, Karl Jaspers. U njima su na različite načine aktualizirana pitanja krivice i odgovornosti za masovne zločine protiv čovječnosti. Sartre posmatra pitanje krivice i odgovornosti za masovne zločine protiv čovječnosti s aspekta odgovornosti pojedinca, s jedne strane, i sa aspekta pitanja *odgovornosti i krivice intelektualca* za ravnodušnost prema zločinima, s druge strane, kao odgovornost *i krivicu konkretne individue* za izvršenje zločina. Heidegger i Jaspers proširuju pitanje krivice i odgovornosti za masovne zločine protiv čovječnosti s individue na kolektivitet, historiju, režim, grupe, građanstvo na različite načine prikladno svojim filozofskim pogledima na svijet.

I. *Tehničko-civilizacijska odgovornost za masovne zločine*

Heideggerova *Pisma o humanizmu* uzimamo kao značajne spise koji tematiziraju pitanje krivice i odgovornosti za masovne zločine, iako je Heidegger bio, kako kaže Jaspers, "dječak koji sanja i ne zna šta radi", jer se u njima, s jedne strane, izriče neka vrsta njegovog obrazloženja i priznanja krivice za to što je u jednom periodu svog života (1933-1934.) podržavao nacionalsocijalizam, postao član Nacional socijalističke stranke (1. maj 1934.), prihvatio nominaciju rektora Univerziteta u Freiburgu 1934., onda kada su na vlast došli nacisti, iako je podnio ostavku na to mjesto poslije godinu, a, s druge strane, nude posebno obrazloženje i razumijevanje civilizacijskog osnova masovnih zločina protiv čovječnosti. Prema Heideggeru, savremena tehnika i na njoj zasnovana vladavina i moć, što je neumoljiva činjenica moderne, ima dva učinka, dvije posljedice: (1) nauku i (2) totalitarnu državu. Masovni zločini protiv čovječnosti, u koje spada i genocid, direktno su povezani sa savremenom vladavinom tehnike i totalitarnom državom. Tehnika je ono što nazivamo modernošću i obrnuto, moderno je ono što proizvodi tehnika. Nacistički fenomen gasnih komora nije bio moguć bez primjene tehnike u egzekutivnom i totalitarne države u organizacionom smislu. Našu epohu određuju dvije činjenice: "atomska era" i "potrošačka civilizacija". Ove dvije činjenice prikrivaju bit modernog čovjeka i njegove epohe čija je težnja "da pod svoju vlast stavi ono što postoji i da nad celinom bivstvujućeg stekne najveću moguću moć ovladavanja svim prirodnim energijama, uključujući tu i energiju razaranja". Moderna nauka i totalitarna država rade isto i na isti način u dvje-

ma sferama ljudskog bivstvovanja, prva u privredi, a druga u društvu, odnosno u politici. "Upravljanje i totalitarizam" čine "deo suštinski tehničkog ustrojstva modernosti: gospodarenje tehnike rađa političku prevlast totalnog gospodarenja". Politički lik naše epohe predstavlja uvođenje permanentnog totalnog stanja kojem su imanentni "svjetski ratovi i njihov totalni vid". Totalitarnu državu treba misliti "polazeći od vladavine tehnike", što nam nameće pitanje "o onom što se skriva u ovom tehničkom dobu, o dovršenju metafizike". "Izraz tehnika, ukoliko se tehnika misli u svojoj suštini, odgovara izrazu dovršena metafizika". Historija metafizike je historija "uspostavljanja čovjeka kao subjektuma, kao temelja i sredstva odnošenja bivstvujućeg kao bivstvujućeg". Tehnika je "posljednji lik metafizike subjektivnosti". Čovjek ne osvaja "gospodstvo nad bivstvujućim" samo time "što stvarno shvata kao saglasno sa subjektivnim načelima svoje racionalnosti (teorijska antropologija), već time što sebi bivstvujuće predstavlja kao predmet volje (praktična antropologija)".

Fundamentalne teme Heideggerovog mišljenja političkog po Alanu Renou su: (1) totalitarizam je neminovan horizont dovršene metafizike posredstvom vladavine tehnike; (2) totalitarizam je "istina tehnokratije", nije samo to, ali je to njen osnov; (3) totalitarizam i demokratija su dvije strane, dva modusa "borbe za moć". Demokratska vlast je "samo lukavstvo modernosti". Oba modusa borbe za moć imaju iza sebe humanizam. Da bi se suzbio totalitarizam, "valja ga postaviti na teren oponiranja humanizmu". U intervjuu časopisu "Spiegel" (1976), Heidegger vrlo konkretno i precizno kaže da ne zna odgovor na pitanje "kako da se tehničkom razdoblju uopšte pridoda neki-i koji- politički sistem". "Nisam, kaže on, uveren da je to demokratija", još nemamo političko rješenje za moć tehnike te je čovjek danas obespravljen i nemamo društvene, već "imamo još samo tehničke odnose".

Individualna krivica i kolektivna odgovornost

Nakon vojnog sloma fašizma i nacionalsocijalizma Jaspers je vraćen na Univerzitet u Freiburgu i u zimskom semestru 1945/46. održao je predavanja o "duhovnoj situaciji Njemačke nakon Drugog svjetskog rata" koja su kasnije uobličena u knjigu *Pitanje krivnje*. Kako sam Jaspers kaže u *Pogovoru* za njeno drugo izdanje (1962), "spis je trebao pomoći da se sami priberemo, da pronađemo put prema dostojanstvu u preuzimanju krivnje, što smo je, ovisno o vrsti, jasno spoznali"[1]. "Mi Nijemci zaista smo bez iznimke obavezni da o pitanju naše krivnje imamo jasno gledište i iz njega izvlačimo zaključke. Na to nas obavezuje naše ljudsko dostojanstvo. Već nam za ono što svijet misli o nama ne može biti svejedno, jer smo svjesni pripadnosti čovječanstvu: prvo smo ljudi, a tek potom Nijemci

[1] Karl Jaspers, *Pitanje krivnje. O političkoj odgovornosti Njemačke*, Zagreb: AGM, 2006., str. 113.

...Ovdje imamo posla isključivo s nama samima“[2]; “trudio sam se postići jasnoću u kojoj bismo mi Nijemci u svojoj samosvijesti ponovo došli k sebi“.

U spisu *Pitanje krivnje* Karl Jaspers je otvorio pitanje individualne krivice i kolektivne odgovornosti za zločine protiv čovječnosti na osoben način. On je afirmirao ideju kolektivne političke odgovornosti i krivice njemačkog naroda za nacističke zločine počinjene u njegovo ime, te je time bitno doprinio intelektualnoj i političkoj denacifikaciji Njemačke poslije Drugog svjetskog rata. Kolektivna politička odgovornost, prema njegovom mišljenju, nerazdvojna je od individualne odgovornosti i krivice nalogodavaca i izvršilaca zločina. Individualno i kolektivno nisu međusobne suprotnosti, pod pretpostavkom da je individualno svjesno sebe kao individualiteta u onoj mjeri u kojoj je i kolektivno svjesno sebe kao kolektiviteta, kao individualnog kolektiviteta. “Mi nismo svjesni sebe samo kao pojedinci već i kao Nijemci. Svatko je, kad zapravo jest, njemački narod. ... Ono njemačko nema drugi oblik doli tih pojedinaca. Stoga je zahtjev za preobrazbom, za ponovnim rođenjem, za odbacivanjem pokvarenog, zadaća naroda u liku zadaće svakog pojedinca“.[3]

Ideja njemačke kolektivne političke odgovornosti i krivice za zlodjela nacizma primjeren je model za razumijevanje svakog konkretnog historijskog oblika masovnog zločina protiv čovječnosti, uključujući zločin Genocida u Srebrenici. Ovaj model omogućuje diferenciranje krivice i odgovornosti za kolektivne, državno organizirane, sistematske zločine, kakav je bio i zločin Genocida u Srebrenici, od individualnih zločina.

Krivica i odgovornost kao fenomeni egzistencije

U procesu denacifikacije njemačkog naroda i Njemačke kao države, prema Jaspersu, posebnu ulogu imaju filozofija i teologija. “Filozofija i teologija pozvane su da rasvijetle dubinu pitanja krivnje“. Za razumijevanje ontološkog statusa pitanja krivice i odgovornosti u Jaspersovoj filozofiji u cjelini čini mi se nužnim: prvo, dati skicu, shemu pitanja temeljnog rasvjetljenja ljudske egzistencije uopće, drugo, osvrnuti se na njegovo pitanje koncepta i pojma tzv. graničnih situacija. Prema Jaspersu, razumijevanje ljudske egzistencije u svim ljudskim pojavama, uključujući i društvenost, pretpostavlja dvoje: (1) određenje onog što me određuje prije mene samog, Obuhvatno; (2) određenje onog što mi dopušta da budem potpuno slobodan, egzistencija. Egzistencija dospijeva do vlastite transcendencije. Dospijevanje egzistencije do vlastite transcendencije je put egzistencije do

[2] Ibid, str. 11.

[3] Karl Jaspers, *Pitanje krivnje. O političkoj odgovornosti Njemačke*, Zagreb: AGM, 2006., str. 74.

sebe same. Čovjek dospijeva do transcendencije prodorom izvan eminencije svijeta; taj prodor egzistencije u transcendenciju je komunikacija.

U razumijevanju i objašnjenju svakog pitanja čovjeka, bilo u teorijskom ili praktičnom smislu, uključujući i pitanje krivice, Jaspers polazi od odnosa egzistencije i Obuhvatnog, transcendencije, od odnosa onog što određuje egzistenciju prije bilo koje njene datosti, prije bilo kog oblika njene prisutnosti. Sve oblike datosti egzistencije sagledane kroz njen odnos s transcendencijom, s Obuhvatnim, on naziva "graničnim situacijama" egzistencije. Egzistencija bivstvuje u komunikaciji s Obuhvatnim. Krivica je jedan od oblika komunikacije s transcendencijom koja spada u grupu tzv. "graničnih situacija" koje čine srž egzistencije u njenom odnosu s transcendencijom, s Obuhvatnim. Interesantno bi bilo razmotriti pitanje: u kojoj mjeri je Jaspersov pojam komunikcije utjecao na sadržaj značenja istoimenog pojma u filozofiji Karla Oto Apela, odnosno na Habermasovu filozofiju komunikativnog uma*,* ali to Sada i Ovdje nije moguće*.*

Komunikacija u Jaspersovom smislu podrazumijeva: drugog, historijsku predaju, eminenciju, svijet, jezik itd. Tri su temeljne kategorije u kojima se i putem kojih se egzistencija usmjerava na transcendenciju, komunicira s Obuhvatnim, s Drugim: (1) fizički svijet uopće, (2) društvena stvarnost, (3) sloboda. Iz tih kategorija proizlaze sva pitanja odnosa čovjeka i svijeta, uključujući i pitanje ljudske krivice. (1) Do fizičkog svijeta dolazi se putem subjektivnih spoznaja; koopernikanski obrt funkcionira na način da subjekt svojim mišljenjem i djelovanjem bitno određuje i oblikuje izvanjsku stvarnost, daje joj ljudski pečat; Priroda je puki čovjekov proizvod; (2) Stvarnost uvijek ima neku svoju bit, što znači da joj uvijek dajemo i da uvijek ima neku metafizičku bit, da je uvijek metafizičke prirode po nekom prethodno postavljenom principu (Bog, um, duh itd.). (3) Sloboda nije nikakva datost nego se neprestano stiče u čovjekovom odnosu prema svijetu i prema sebi; sloboda je transcendencija, prevazilaženje, razotkrivanje onog što jest.

Egzistencija opstaje i bivstvuje u vjeri, ali ne teističkoj, već filozofskoj. Filozofska vjera je vjera u svoje mogućnosti; osvješćivanjem filozofske vjere u bitku pojedinca *eliminiraju se dogmatizam i autoritarizam;* u društveno fenomenalnom svijetu, u mjeri u kojoj u svojoj egzistenciji eliminiramo dogmatizam i autoritarizam, u toj mjeri sužavamo prostor krivice. Prepreka filozofske vjere je ono što me određuje, obuhvatno, metafizika ideološkog ili autoritarnog oblika.

Jaspers o vrstama krivice

Jaspers razlikuje četiri vrste krivice: *kriminalna, politička, moralna i metafizička.* Bilo koji navedeni oblik krivice ne može se pravdati svojim historijskim kontekstom. "Povijesna spoznaja ni u kom slučaju nužno ne može pojmiti tijek kao takav. Ta spoznaja koja nikad ne može dat pouzdanu prognozu (kao što je,

primjerice, moguće u astronomiji), ne može ni u retrogradnom promatranju naknadno spoznati nikakvu neizbježnost cjelokupnog zbivanja i pojedinačnog djelovanja“[4]. Historičar Dominik LaKapre (Dominick LaCapra) smatra da “nemački Jevreji nisu vjerovali da bi im iko mogao poreći njihovu nemačku kulturu, to njihovo suštinsko nemačko svojstvo” i zato nisu ni pokušali da pruže otpor.

1. Kriminalna krivica; “Zločini su objektivno dokaziva djelovanja koja krše jednoznačne zakone. Instanca (dokaza) je sud, koji u formalnom postupku pouzdano određuje činjenična stanja i na njih primjenjuje zakone“.[5] Taj oblik krivice, s obzirom na Genocid u Srebrenici, kako-tako ustanovljava se i utvrđuje. Što je najvažnije, on je institucionaliziran na međunarodnom i nacionalnom nivou. Krivične optužnice se podižu i sudovi izriču presude prema raspoloživim dokazima. Broj i nacionalna struktura podignutih optužnica i izrečenih presuda na međunarodnom i domaćim sudovima ilustrira nacionalnu strukturu izvršilaca zločina u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-95.

2. Politička krivica, kaže Jaspers “postoji u djelovanju državnika i pripadnika nekoj državi, usljed koje moram snositi posljedice djelovanja te države, čijoj sam sili podređen i čiji poredak omogućuje moj opstanak. Svaki čovjek odgovoran je za način na koji se njime vlada. *Instanca je sila i volja pobjednika* kako u unutarnjoj, tako i u vanjskoj politici“.[6]

Krivica i odgovornost za masovne zločine protiv čovječnosti ne iscrpljuju se i ne svode samo na individualnu krivicu i odgovornost. Kako kaže Jaspers, masovni zločini protiv čovječnosti “uništavaju državnost” tog državnosnog građanstva koje vrši zločin. Zločinački režim vrši zločin pozivom na narod i u ime naroda. Ako se narod čiji režim vrši masovni zločin ne napravi, kako kaže Jaspers, “opasno protudjelovanje” tom režimu nikako ne može biti “oslobođen svoje krivnje“, s tim što se ne radi o krivičnoj, već o političkoj odgovornosti.

“Ograničenje Nirnberškog procesa na zločince rasterećuje njemački narod. Ali, ni u kojem slučaju na način da ga se oslobađa svake krivnje. Naprotiv. Naša istinska krivnja u svojoj biti ostaje utoliko jasnija. Bili smo njemački državljani kad je zločine počinio režim koji je sebe nazivao njemačkim i svojatao Njemačku i naizgled imao pravo da to čini, jer je u rukama držao državnu silu, u čemu do 1943. nije naišao ni na kakvo, po njega, opasno protudjelovanje. Uništavanje svake pristojne, istinske njemačke državnosti mora imati svoj razlog i u načinu ponašanja njemačkog stanovništva. Narod je odgovoran za svoju državnost“.[7] U

[4] Ibid, str. 79.

[5] Ibid, str. 21.

[6] Ibid, str. 21.

[7] Ibid, str. 56.

modernoj državi svaki građanin djeluje politički, u najmanju ruku i u krajnjem slučaju, glasanjem ili ne glasanjem. "Smisao političke odgovornosti nikome ne dopušta uzmak", kaže Jaspers.

"Najveće posljedice po naš opstanak imaju doduše proglašavanja krivnje od pobjednika, ona imaju politički karakter, ali nam ne pomažu u onome što je odlučujuće: u našem unutarnjem zaokretu. Ovdje imamo posla isključivo s nama samima. Filozofija i teologija pozvane su da rasvijetle dubinu pitanja krivnje"[8]. U već spomenutom *Pogovoru* drugom izdanju spisa *Pitanje krivnje* Jaspers kaže:"Stanovništvo, koje u službi zločinačke države angažira sve svoje snage, ne može više računati na poštedu"[9]. Oko svakog društvenog i političkog događaja postoje međusobno suprotna politička mišljenja. Tako je i s njemačkim nacizmom i s Genocidom u Srebrenici. "Osim onih koji su u nacionalsocijalizmu vidjeli zlatno doba ili ga još uvijek vide, bilo je i protivnika nacionalsocijalizma".[10] Postoji političko neslaganje i o tome kada neki politički događaj nastaje. Neki Njemci doživjeli su "iskustvo gubitka nacionalnog dostojanstva" već 1933.,"drugi od lipnja 1934., neki 1938. s pogromima nad Židovima, mnogi od 1942., kada je poraz postao vjerojatan, ili od 1943., kad je postao izvjestan, a neki tek 1945., kad je zaista uslijedio".[11] "Gotovo čitav svijet optužuje Njemačku i Njemce. O našoj krivnji raspravlja se sa srdžbom, užasom, mržnjom i prijezirom. Traže se kazna i odmazda. U tome ne sudjeluju samo pojedinci već i neki njemački emigranti, pa čak i neutralne države. U Njemačkoj postoje ljudi koji priznaju krivnju, uključujući u nju i svoju, a postoje i oni koji sebe drže nevinima, okrivljujući druge".[12]

"Politička krivnja znači odgovornost svih državljana za posljedice državnog djelovanja, ali ne kriminalnu i moralnu krivnju svakog pojedinačnog državljanina u odnosu na zločine koji su počinjeni u ime države. O zločinima može odlučivati sudac, o političkoj odgovornosti pobjednik; o moralnoj krivnji može se zaista govoriti samo kroz borbu utemeljenu na ljubavi uzajamno solidarnih ljudi. Možda je moguća objava metafizičke krivnje u konkretnoj situaciji, u književnim i filozofskim djelima, ali jedva da ju je moguće osobno saopćiti"[13]. Politička tragičnost Genocida u Srebrenici jeste što nema vojnog ni političkog pobjednika iz rata u kojem je nastao, ostale su u opticaj sve političke predratne i ratne opcije. Poslije rata nastavljena je njihova međusobna borba, samo ne vojnim, već političkim sredstvima.

[8] Ibid, str. 19.

[9] Ibid, str. 117.

[10] Ibid, str. 15.

[11] Ibid, str. 15.

[12] Ibid, str. 18.

[13] Ibid, str. 23.

Političko stanje društva i države nastaje na moralu većine političke zajednice. Na njemu nastaju dva politička stanja, stanje *političke slobode* ili stanje *političke diktature*. Stanje političke slobode je ono u "kojem svi sudjeluju svojom sviješću, svojim znanjem, svojim mnijenjem i svojim htijenjem". U njemu "politički etos je princip državnog opstanka". Politički etos slobode je princip na kojem opstaje slobodno političko stanje države, politička sloboda njenih građana. Obrnuto je stanje političke diktature. To je ono političko stanje "u kojem političko većini ostaje strano". U njemu čovjek trpi političku realnost "kao nešto strano, težeći da s njom izađe na kraj lukavstvom u korist osobnih prednosti, ili pak živi u slijepom oduševljenju vlastitog žrtvovanja".[14]

U svom članku *Organizirana krivnja* (1946) Hannah Arendt kaže: "Teror je iznjedrio začudan fenomen da je njemački narod učinjen sudionikom u zločinima vođa. Od potčinjenih nastali su ortaci. Doduše, samo u ograničenom opsegu, ali ipak tako da su ljudi, za koje se to nikad ne bi bilo pomislilo, očevi obitelji, marljivi građani koji savjesno obavljaju svaki posao, iz dužnosti ubijali i na zapovijed izvršavali ostala zlodjela u koncentracijskim logorima".[15]

Državno stanje političke diktature proizvodi i rezultira stanjem političke odgovornosti naroda kao građana. U stanju državne političke diktature narod kao građani ne djeluje politički, pasivan je, ne reagira politički na aktivnosti državne diktature, pa ni na njene zločine, te tako indirektno postaje politički odgovoran za državnička zlodjela. Narod je suodgovoran za djela vođa koje bira i trpi. "Napoleon je bio moguć zato što su ga Francuzi htjeli. Njegova veličina je sigurnost s kojom je shvatio što mase očekuju, što žele čuti, koji privid i koje materijalnosti žele".[16]

3. Moralna krivica; "Za djela koja uvijek činim kao pojedinac, nosim moralnu odgovornost i to kako za svoje političko, tako i za vojno djelovanje. Nikada ne vrijedi pojednostavljeno "naređenje je naređenje". Kao što zločini ostaju zločini i kad su naređeni (iako skladno mjeri opasnosti, ucjene i terora vrijede olakšavajuće okolnosti) svako djelovanje podliježe moralnoj procjeni. *Instanca (pred kojom se sudi, E.H) je vlastita savjest i komunikacija s prijateljem i bližnjim*, čovjekom koji me voli i zainteresiran je za moju dušu".[17] Uspostavi konačne politike nacionalsocijalizma prethodilo je moralno stanje, "moralni promašaji". "Moralni promašaji razlog su stanja iz kojih tek izrastaju politička krivnja i zločin.

[14] Ibid, str. 27.

[15] Citirano prema navodu K. Jaspersa, *Pitanje krivnje*, str.78. U fusnoti br.1. na navedenoj strani Jaspers kaže da je citat uzet iz članka "Organizirana krivnja" Hannah Arendt, objavljen na engleskom u *Jewish Frontier*, siječanj 1945.

[16] Ibid, str. 72.

[17] Ibid, str. 22.

Bezbroj malih djelovanja i propuštanja, zgodna prilagodba, jeftino opravdavanje nepravednog, neprimjetno poticanje nepravednog, sudjelovanje u nastanku javne atmosfere, koja širi nejasnoću i kao takva tek omogućuje zlo, sve to ima posljedice koje sudjeluju u uvjetovanju političke krivnje za stanja i događaje“[18]. “Propuštanje u strukturiranju odnosa moći, u borbi za moć u smislu služenja pravu, temeljna je politička krivnja, koja ujedno predstavlja i moralnu krivnju. Politička krivnja postaje moralnom krivnjom tamo gdje se uz pomoć moći uništava smisao moći – ostvarenje prava, etos i čistoća vlastitog naroda“.[19] “Iz moralnog načina života većine pojedinaca širokih krugova u svakodnevnom ponašanju izrasta određeno političko ponašanje, a s njime i političko stanje” .[20]

4. Metafizička krivica; “Postoji solidarnost među ljudima kao takvima, koja svakog čini suodgovornim za svako prekoračenje pravde i nepravednosti svijeta, posebno za zločine koji su počinjeni u njegovom prisustvu ili s njegovim znanjem. Ne učinim li sve što mogu da ih spriječim, snosim zajedničku krivicu za njih. ... Supstanciju ljudskog bića čini bezuvjetno načelo da ljudi mogu živjeti samo zajedno ili uopće ne, ukoliko se nad nekim čini zločin, odnosno ukoliko je posrijedi podjela fizičkih životnih uvjeta. Ali činjenica da to načelo ne postoji u solidarnosti svih ljudi, državljana, pa čak ni manjih skupina, već ostaje ograničeno na najuže veze među ljudima, predstavlja krivicu svih nas. Instanca (pred kojom se polažu računi, E.H) je samo Bog“.[21] Metafizička krivica ima za posljedicu preobražaj “ljudske samosvijesti pred Bogom“. Dakle, pravo se odnosi i primjenjuje “samo na krivnju u smislu zločina i u smislu političke odgovornosti, ne i na moralnu i metafizičku krivnju“.[22]

II. Jaspersovo pitanje krivice i odgovornosti u slučaju Genocid u Srebrenici

Njemački sudija nacistima Njemačke za zločine u Drugom svjetskom ratu 60-ih godina prošlog stoljeća procijenio je da je više od 100.000 Nijemaca na neki način učestvovalo u masovnim zločinima na Jevreje, a da je krivično odgovaralo svega oko 5.000. Pitanje koje se postavlja nama Sada i Ovdje, povodom Jaspersovog postavljanja pitanja krivice njemačkog naroda za nacističke zločine, glasi: kako bi danas i ovdje, mi u Bosni i Hercegovini, gdje je izvršen masovni ratni zločin tipa genocid, mogli vrjednovati Jaspersovo djelo *Pitanje krivnje*, odnosno

[18] Ibid, str. 26.

[19] Ibid, str. 26.

[20] Ibid, str. 27.

[21] Ibid, str. 22.

[22] Ibid, str. 30.

u kojoj meri bi nam njegovo viđenje krivice moglo biti od pomoći u procesu antinacionalističkog samoosvješćenja i tako nužno potrebnog suočavanja s prošlošću u izgradnji novog identiteta u procesu izgradnje naše tranzicijske pravde. Nažalost, moramo konstatirati da ono nema nikakvu praktično političku primjenu kod nas u smislu naše provedbe tranzicijske pravde. Kao što je Jaspers, ali i mnogi drugi ne samo njemački, već i intelektualci i naučnici širom svijeta, uključujući i jevrejske, pozvali Njemce da, kako kaže Jaspers, "pronađu put prema dostojanstvu u preuzimanju krivnje" za nacističke zločine tako su pred istim izazovom danas srpski i drugi intelektualci, uključujući i Bošnjačke, da učine isto, posebno u vezi s pravno nepobitno utvrđenim i dokazanim zločinom Genocid u Srebrenici, kako se takav događaj više ne bi nikada ponovio.

U *Pogovoru* drugom izdanju svog spisa *Pitanje krivnje* (1962), kako smo naveli, Jaspers kaže da "politička odgovornost nigdje ne prestaje", čemu se može dodati da jednako pogađa sve, pojedinca i zajednicu, one koji izdaju naređenja, one koji ih izvršavaju, ali i druge koji na sve to politički ne reagiraju.

U spomenutom *Pogovoru* u vezi sa zapovijedi i izvršenjem, K. Jaspers kaže da "postoji nužnost i čast u zapovijedi i poslušnosti, ali poslušnost se mora odbiti kad onaj koji sluša zapovijed zna da čini zločine. Prisega u državnim kontekstima ima obvezujući karakter samo ako se daje pred ustavom ili solidarnošću zajednice, koja svoje ciljeve i uvjerenja otvoreno izriče i obrazlaže, a ne kao prisega na vjernost osobama političke i vojne službe".[23]

Politički i vojni kreatori masovnog ratnog zločina Genocid u Srebrenici planirali su i izvršili taj zločin s ciljem biološkog uništenja Bošnjaka na tom prostoru, ali ujedno su suspendirali, poništili i pogazili dostojanstvo samog srpskog naroda. Put povratka njegovog dostojanstva je, kako bi kazao Jaspers, "u preuzimanju krivice" za djela režima koji su trpili, za političku podršku tom režimu i sudjelovanje u njemu, za ne pružanje političkog otpora tom teškom zločinu.

Izvršilac svakog ratnog masovnog zločina, uključujući i genocid, nije kolektivitet, već pojedinac, predstavnik vlasti ili oružanih formacija koji se s njim identificira. "Način mišljenja prema kojem se ljudi sagledavaju, karakteriziraju i prosuđuju u kolektivima nevjerovatno je rasprostranjen. Takve karakteristike – primjerice Nijemaca, Rusa ili Engleza – nikad ne pogađaju rodne pojmove, pod koje bi se pojedinci mogli podvesti, već tipske pojmove, kojima više ili manje odgovaraju". Taj, većini prirodan i razumljiv način mišljenja, "nacionalsocijalisti su primijenili na najgori mogući način i utuvili ga svojom stranačkom propagandom ljudima u glavu. Činilo se da više ne postoje ljudi, već samo još oni kolektivi". Međutim, prema K. Jaspersu, "narod kao cjelina ne postoji. Stanja stvari nadilaze sva ogra-

[23] Ibid, str. 115.

ničenja koja provodimo da bismo ga odredili. Jezik, državljanstvo, kultura, zajedničke sudbine – ništa se od toga ne podudara, već presijeca jedno drugo. Narod i država se ne poklapaju, kao ni jezik i zajedničke sudbine i kultura. Od naroda se ne može napraviti pojedinac. Jedan narod ne može herojski propasti, ne može biti zločinac, ni djelovati ćudoredno ili nećudoredno, to uvijek mogu samo pojedinci. Narod kao cjelina ne može biti ni kriv, ni nevin, kako u kriminalnom, tako i u političkom (odgovornost ovdje uvijek snose samo građani države) i u moralnom smislu".[24] Imajući u vidu ovo Jaspersovo viđenje postojanja naroda samo i kroz postojanje pojedinaca, s jedne strane, kao i međusobnu identifikaciju pojedinca s njegovom nacijom, nacionalnim jezikom i državom, s druge strane, zločini pojedinca ne mogu se sagledavati bez društvenog, narodnog, nacionalnog, državnog konteksta. Prema Jaspersu, "kolektivne krivnje naroda ili skupine unutar naroda ne može biti, ni kao zločinačke, ni kao moralne, ni kao metafizičke krivnje, osim u smislu političke odgovornosti".[25]

Za optužbu i za kaznu za svaku vrstu krivice mora postojati "sudija": za krivične krivice pojedinaca sud izriče kaznene presude, za moralnu krivicu pravo suđenja ima samo pojedinac samom sebi, za metafizičku krivicu samo je Bog taj koji sudi i može suditi ljudima, pojedincima i narodu, on "na svijetu nema instancu koja bi ga zastupala", za političku odgovornost narodu sudija je sam taj narod. Dakle, na političku odgovornost naroda kao građana ne može pozivati niti mu kaznu izreći drugi narod, čak ni onaj nad kojim je izvršen zločin. Međutim, "o političkoj odgovornosti i kriminalnoj krivnji, svatko među sugrađanima ima pravo iznositi činjenice prema mjerilu jasnih pojmovnih određenja. Politička odgovornost stupnjuje se prema stupnju sudjelovanja u sad načelno nijekanom režimu i određuje se odlukama pobjednika, kojima se svatko tko je u katastrofi htio ostati u životu, zato što živi sad smisleno mora podvrgavati".[26]

U političkim događajima masovnog zločina protiv čovječnosti vrlo je važna politička odgovornost. Ona može biti, u individualnom smislu veća ili manja, ali je uvijek ili direktna ili indirektna. Direktna je za one događaje i u onom smislu u kojem građani učestvuju u njihovom nastanku u političkom smislu. Primjer direktne političke odgovornosti naroda su njegovi izbori političkih stranaka i vođa na izborima. Primjer direktne odgovornosti pojedinca je njegova krivična odgovornost. Narod je direktno odgovoran za izbor koji napravi na parlamentarnim izborima. Primjer indirektne političke odgovornosti naroda je učinak vlasti koju je izabrao. Ako izabrana vlast uspostavi teror, kako kaže Hannah Arendt, "narod

[24] Ibid, str. 33-34.

[25] Ibid, str. 36-37.

[26] Ibid, str. 38.

postaje sudionikom u zločinima vođa“. “Teror je iznjedrio začudan fenomen da je njemački narod učinjen sudionikom u zločinima vođa“. U okolnostima političkog terora potčinjeni postaju ortaci zločina ljudi na vlasti, ljudi režima. Tako zločincima postaju “ljudi, za koje se nikada ne bi pomislilo, očevi obitelji, marljivi građani koji savjesno obavljaju svaki posao, iz dužnosti ubijaju i na zapovijed izvršavaju ostala zlodjela“.

Politička odgovornost “državnog stanovništva” u “organiziranoj krivici” u kojoj ono postaje sudionikom u djelima svoje vlasti nije njegova krivična odgovornost. Oni pojedinci koji su direktni učesnici u djelima svoje vlasti mogu biti pod većim ili manjim pritiskom vlasti, ali za izvršenje zločina ne mogu imati opravdanje. Kada je riječ o zločinačkom djelu ili teroru, “vrhunac terora i krivnje iznuđene pod terorom dostiže se alternativom: ubiti ili biti ubijen“[27]. Tokom Drugog svjetskog rata, kako svjedoći K. Jaspers, u Njemačkoj se često čulo da “ako Njemačka dobije rat, dobila ga je stranka i pripada joj zasluga – izgubi li Njemačka rat, izgubit će ga njemački narod i bit će kriv“. Tako se i dogodilo. Njemački narod okrivljen je politički širom svijeta, njemački narod platio je ratnu reparaciju.

K. Jaspers govori o političkoj odgovornosti njemačkog naroda za sva zlodjela nacističke njemačke vlasti, uključujući i zlodjela u koncentracionim logorima, ali ga oslobađa onih njenih zlodjela “koji kao takvi još leže izvan slobode, a time i izvan krivnje i odgovornosti“. Prema njegovom mišljenju, to su ona zlodjela te vlasti koja su izraz i posljedica “geografskih uvjeta i svjetsko-povijesnog položaja” Njemačke.

Povijesna nužnost i politička odgovornost

Politički događaji imaju svoj uzrok, što ne znači da su nužni, da su predodređeni, predestinirani u metafizičkom ili historijskom smislu. Njihova zgoda nije rezultat ni posljedica natprirodne, metafizičke, predodređenosti niti nužnosti historijskog procesa da budu. Za svaki politički događaj postoji ljudski uzrok ili uzroci, zbog toga za njihove posljedice odgovornost snose uzročnici i izvršioci.

Političke pojave nemaju nužnost prirodnih pojava. Samoutamničeni ne mogu biti oslobođeni političke odgovornosti svog samoutamničenja zato što su postojali ili postojao uzrok njihovog dospijeća, potonuća, u tamnicu. Samoutamničeni su politički odgovorni i krivi za svoje političko samoutamničenje. “Mi Nijemci zaista smo bez iznimke obvezni da o pitanju naše krivnje imamo jasno gledište i iz njega izvlačimo zaključke“[28].

---

[27] Ovo je misao Dwight Macdonaldsa izrečena u časopisu *Politics,* ožujka 1945., naveo K. Jaspers u citiranoj knjizi str. 77.

[28] K. Jaspers, *Pitanje krivnje*, Zagreb: AGM, 2006., str. 19.

"Kauzalni odnos povijesti", kaže Jaspers, ne lišava narod direktne političke odgovornosti. Uzrok postaje nužnim zbog ne sprječavanja njegovog nastanka. Odgovornost za nastanak uzroka koji je proizveo neki politički događaj iz kojeg i zbog kojeg nastaje odgovornost i krivica "uvijek valja razmotriti pod pitanjem šta je tada uopće bilo moguće učiniti". U historiji nema političkih događaja na koje se nimalo ne može utjecati. Svi su oni ljudsko djelo. Čovjek je odgovoran, na ovaj ili onaj način, za njihov nastanak kao proizvod njegove djelatnosti, neko više, neko manje, neko krivično, a svi moralno, metafizički i politički. Pa ipak, "pozivati utamničene u tamnici sve zajedno na odgovornost za sramotna djela koja su počinili tamničari očito nije pravedno", kaže Jaspers. Zato se ne pozivaju svi na istu vrstu odgovornosti, već na različite, u zavisnosti od oblika udjela u zločinu. Kauzalni odnosi historije ne oslobađaju političke strukture i pojedince političke vlasti od odgovornosti niti obavezuju sve na isti oblik krivice i istu vrstu odgovornosti. Na osnovu toga Jaspers razlikuje navedene oblike krivice.

Posljedice krivice i oblici kaznenih odgovornosti

Postoje dvije vrste posljedica krivice: izvanjske i unutarnje; izvanjske "se tiču opstanka", a unutarnje "se tiču samosvijesti". Za kriminalnu krivicu izriče se i dobija krivična kazna. "Za političku krivnju postoji odgovornost", kako za "pobjednika" tako i za "pobijeđenog". Pobjednik kao posljedicu i rezultat ima "ispravljanje nanesenog zla te nadalje gubitak ili ograničavanje političke moći i političkih prava". "Pobijeđeni" ima za posljedicu: "uništenje, deportaciju, istrebljenje".

"Optuženik čuje prigovore izvana, iz svijeta ili iznutra, iz vlastite duše"[29]. Prigovori izvana su "smisleni samo u odnosu na zločin i političku krivnju". Cilj im je "da se utječe na izricanje kazne i pozove na odgovornost". Prigovori optuženiku "važe pravno i politički, ne moralno i ne metafizički". "Iznutra krivac sluša prigovore koji se odnose na njegovo moralno zakazivanje i njegovu metafizičku lomljivost, a ukoliko se u tome nalazi uzrok njegova političkog ili zločinačkog djelovanja ili nedjelovanja, onda se (odnosi) i na to"[30]. "Pitanje je u kojem smislu se može suditi kolektivu, a u kojem samo pojedincu"? Za Jaspersa, "nedvojbeno je smisleno sve državljane jedne države držati odgovornim za posljedice proizišle iz djelovanja te države"[31], ali za zločine može biti kažnjen samo pojedinac. Samo on "povlači za sobom kaznenu odgovornost". Ne postoji ljudska kazna za političku, moralnu i metafizičku odgovornost.

[29] Ibid, str. 31.

[30] Ibid, str. 31.

[31] Ibid, str. 32.

Kazne za krivicu zavisne su od oblika krivice. Svaka vrsta krivice ima svoju vrstu kazne. Krivična krivica ima krivičnu kaznu, politička političku, moralna moralnu, metafizika metafizičku. Krivična kazna je posljedica izvršenog kaznenog djela. Moralna kazna je za "Vašu krivnja što ste povrh toga podupirali taj režim i sudjelovali u njemu". Metafizička kazna znači da je "vaša krivnja što ste normalno gledali kako se vrše zločini". Politička kazna znači da ste politički "odgovorni za djela režima koji ste trpjeli". Ona je posljedica izvršenog ili neizvršenog građanskog djela, djela režima koji su izabrali i nisu mu se politički usprotivili dok je vršio zlodjela u njihovo ime. "Bili smo njemački državljani kad je zločine počinio režim koji je sebe nazivao njemačkim i svojatao Njemačku i na izgled imao pravo da to čini, jer je u rukama držao državnu silu, u čemu do 1943. nije naišao ni na kakvo po njega opasno protudjelovanje"[32]. Jaspers kaže jednostavno: "Narod je odgovoran za svoju državnost".[33] "U modernoj državi politički djeluje svatko, u najmanju ruku glasanjem na izborima ili neizlaženjem na izbore. Smisao političke odgovornosti nikome ne dopušta uzmak".[34]

III. Politika i biologija

1. Masovne zločine protiv čovječnosti: Dahau, Stuthof, Mathauzen, Neuengame, Buhenvald, Auchwitz, Genocid Srebrenica povezuje, između ostalog, intervencija politike u biologiju. Po svom obimu to su masovni ratni zločini protiv čovječnosti, svi su se dogodili na Zapadu, svi su nastali u dvadesetom stoljeću, svi su negacija svetosti čovjeka, svi su protivni Zapadnoj hrišćanskoj filozofiji bogočovjeka.

Logoraša u posljednjem stadiju života u logoru Auschwitz koji živi na način da "to više nije život, već smrt u pokretu"[35]Agamben naziva Musliman; on ima tijelo koje "lebdi između života i smrti", kao i "telo Bosanke iz logora Omarska"[36]. Koncentracioni logori "predstavljaju jasan primer *nerazlikovanja politike i biologije*", odnosno unošenja politike u biologiju. S aspekta državnog organiziranja logora i izvršenja Genocida to je isto kao i u slučajevima "humanitarne vojne intervencije, u kojima ratne operacije imaju biološke ciljeve, poput obezbeđivanja hrane ili zaustavljanja epidemija". Masovan ratni zločin protiv čovječnosti, Genocid u Srebrenici, jeste eklatantna ratna vojna politička intervencija u biologiju Bošnjaka, isto kao i humanitarne vojne intervencije koje imaju cilj obezbjeđenje hrane ili zaustavljanje

[32] Ibid, str. 55.

[33] Ibid, str. 56.

[34] Ibid, str. 57.

[35] Georgio Agamben, *Ono što ostaje nakon Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus, 2008., str. 270.

[36] Ibid, str. 271.

epidemije, s tom razlikom što je cilj zaustavljanja epidemije *spašavanje života*, dok je u ratnoj vojnoj intervenciji genocida cilj *oduzimanje života*. Ono što ih objedinjuje, oni se ne mogu ujediniti, jer imaju suprotne ciljeve, jeste *biopolitički koncept*. Dakle, Genocid u Srebrenici je, ako ne primarno i primordijalno, zasigurno *i politički događaj,* biopolitičkog karaktera. U našem dosadašnjem bavljenju ovim, političkim događajem, koliko je meni poznato, izostao je ovaj (biopolitički) aspekt njegovog razumijevanja.

2. Spomenuti koncentracioni logori nacista i Genocid u Srebrenici su događaji savremenog svijeta koji svojim sadržajem obavezuju savremenu nauku da spozna sve njihove aspekte, a posebno da odgovori na pitanje: kako su uopće mogući? Oni zahtijevaju, kako bi rekao Heidegger, "tumačenje našeg doba", jer su njegovi događaji. Tumačeći i razumijevajući naše doba na različite načine, savremeni filozofi daju različite odgovore na osnovu čega su i kako su ovi događaji mogući. Za razumijevanje i tumačenje metafizike i ontologije ovih događaja i našeg doba u kojem se oni javljaju vrlo inspirativne i instruktivne su filozofije Martina Heideggera, Herberta Narkuzea, Jurgena Habermasa, Jaca Deride, Jeana Fransois Lyotarda, Alena Rena, Giorga Agambena, Hanne Arendt, Mishela Foucaulta, Hansa Jonasa itd.

3. Aktuelna praksa u svijetu danas, npr. Darfur, Ruanda, Sudan opominju nas da su logori, genocidi, masovni zločini protiv čovječnosti tzv. "krajnje situacije", "granične situacije", u Kierkegaardovom smislu, pojava našeg vremena, savremenog doba. Masovni zločin, genocid, kao i logor "kao krajnja situacija par excellence omogućuje odlučivati što je ljudsko a što nije"[37] u našem, savremenom dobu. U pravnom smislu, ovi događaji se nominiraju kao "izvanredno stanje". Da li su koncentracioni logor i genocid istinska iznimka savremenog čovjeka i svijeta? Jedan od odgovora na to pitanje nalazimo kod Giorgija Agambena. On kaže:"Logor, a ne grad, jeste ono što predstavlja današnju zapadnu biopolitičku paradigmu".

4. Historijski posmatrano, "krajnje situacije", "granične situacije" (logor, Genocid) imaju tendenciju ponavljanja. To pokazuje njihov *kontinuitet* od Holokausta, Auchwitza, Dahaua, preko Srebrenice do Darfura. Na tu "nevjerovatnu" ali istinitu "težnju graničnog stanja da se preokrene u naviku" upozorava nas Giorgio Agamben, ali i M. Heidegger, Hanna Arendt, Theodor Adorno, Charles Pegy, Karl Jaspers, Hans Jonas, Michel Foucault i drugi. Pretpostavka za njihovo neponavljanje u konkretnoj društvenoj sredini u budućnosti jeste, ne samo da se tvorac logora i izvršilac genocida kazni, već da prizna krivicu. Neprihvatanje krivice za konkretan genocidan historijski događaj znači neodricanje mogućnosti njegovog ponavljanja u budućnosti u nekom drugom konkretnom historijskom obliku. Kako tumačiti to da jedini međunarodno-pravno dokazan genocid, Genocid u Srebrenici, ne pri-

[37] Ibid, str. 64.

znaju pravni i politički nasljednici njegovog izvršenja? Ne priznati i ne osuditi genocid znači ne osporiti mogućnost da se ponovi.

5. Genocid je politički koncept, u krajnjem "*biopolitički koncept*" kompatibilan koncentracionim logorima nacizma. Njihova supstanca, njihovo biće, njihov bitak je *Politika*. Kao što je izvršena politička *denacifikacija nacizma,* potreban je holistički pristup razumijevanju Genocida u Srebrenici, koji će uz pravno uključiti i njegovo političko, etičko i metafizičko značenje. Nosioci tog procesa, oni koji su pozvani da rade na tome iz najdubljih profesionalnih moralnih korijena su intelektualci svih provinijencija širom svijeta, u najširem smislu te riječi, političari, teolozi, ali i svi ostali. Niko ne zna kada će na čija vrata pokucati mečka zvana genocid. Međunarodna nastojanja političke osude političkog akta Genocid u Srebrenici opstruira i blokira Ruska Federacija, ne samo pod srpskim utjecajem, nego zbog svojih brojnih masovnih ratnih i političkih zločina protiv čovječnosti kroz njenu historiju, od Ivana Groznog do Putina.

6. Genocid Srebrenica je ne-jednoprostorni, ne-jednomjesno lociran "logor smrti", "mjesto eksperimenta koji još nije promišljen" u kojem je Bošnjak bio "s onu stranu života i smrti", "čovjek u nečovjeka", "raščovječeni čovjek", "ne-čovjek", "živi mrtvac".

Savremena teodiceja

Etičko i političko značenje biopolitike genocida je pretpostavka razumijevanja masovnog zločina. Našem dosadašnjem razumijevanju Genocida u Srebrenici nedostaje cjelovito razumijevanje. S povijesne tačke posmatrano, mi znamo mnogo podrobnosti o samom tom događaju, kako se odvijao, šta se dešavalo, ko je sve učestvovao u zločinu, na koji način i koliko. Ali, kako kaže Giorgio Agamben na primjeru zločina u Auschwitzu, "svi događaji, što ih možemo opisati i razvrstati prema vremenskom slijedu, ostaju svaki za sebe nejasni čim ih nastojimo doista razumjeti"[38]. Poput Auschwitza, Genocid u Srebrenici sadrži aporiju odnosa općeg i pojedinačnog. On ima, kako bi rekao Agamben, "elemente koji su toliko realni da naspram njih ništa više nije istinito; realnost koja je takva da prekoračuje svoje činjenične elemente"[39]. "Aporija je Auschwitza naposljetku aporija povijesne spoznaje: nepodudaranja između činjenica i istine, između ustanovljavanja i razumijevanja"[40].

Savremeni masovni zločini, kakvi su genocid i koncentracioni logori, postavljaju "novu teodiceju", a ona glasi: ako je čovjek humano biće, kako su mogući zločini

[38] Giorgio Agamben, *Ono što ostaje od Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus, 2008., str. 9.

[39] Ibid, str. 10.

[40] Ibid, str. 10.

poput Auschwitza i Genocida u Srebrenici? Hans Jonas, jedan od Heideggerovih učenika koji se specijalizirao za etička pitanja baveći se Auschwitzom "podučavajući novu teodiceju" pitao se "kako je bilo moguće da je Bog dopustio Auschwitz"[41]? Isto pitanje može se postaviti i kada je riječ o Genocidu u Srebrenici. "Teodiceja je proces kojem nije stalo do ustanovljavanja ljudske odgovornosti, nego Božije. Kao i sve teodiceje, i ova završava oprostom. "Beskonačni (Bog) se u konačnom posve odrekao svoje svemoći. Stvorivši svijet, Bog je njegovu sudbinu takoreći predao u njegove vlastite ruke i sam je postao nemoćan. I potom kad se u cijelosti da svijetu, nema nam više ništa za ponuditi: za davanje je sada na redu čovjek. To može napraviti tako da skrbno pazi da se ne dogodi ili da se često ne dogodi da mora Bog zbog čovjeka žaliti, jer je svijetu pustio biti".

Pojam odgvornosti u slučaju Genocida u Srebrenici "nepopravljivo se stopio s pravom". Nužno je u vezi s njim sagledati, na tragu Jaspersa, njegove političke, etičke i metafizičke dimenzije i karakteristike. Svjedočeći o nazovi životu ljudi u logoru Auschwitz, Primo Levi je formulirao novi etički element koji je nazvao "*siva zona*". "U njoj se vije 'dugi lanac koji povezuje žrtvu i krvnike', tu zlostavljeni postaje zlostavljač i sam se krvnik pojavljuje na svoj način kao žrtva"[42]. Posrijedi je "područje pravne neodgovornosti" i "nemoći rasuđivanja".

*Pojmovi: pod-čovjek, raš*čovječeni čovjek, besraman čovjek

Za čovjeka izvršioca masovnih zločina, preživjeli svjedok iz logora Auschwitz, Primo Levi upotrebljava pojam "*pod-čovjek*". Savremena filozofija i antropologija zaista ima više razloga da se bavi "pod-čovjekom" nego onim značenjem čovjeka kojeg je Nietzsche nazvao *nad-čovjekom*. Pod-čovjek je *raš*čovječeni čovjek, čovjek o čijem "dostojanstvu i uljudnosti nije uljudno govoriti". Savremeni čovjek je ne samo čovjek bez dostojanstva i uljudnosti već, kako kaže Levi, i bez srama. On je nosilac onog što Hanna Arendt naziva "*banalnost zla*", odnosno on je banalno zlo.

Politička i moralna odgovornost ne mogu se pretvoriti u kaznenu odgovornost. Zato govoriti o tim sadržajima odgovornosti za bilo kakav, uključujući i masovni zločin ne znači tražiti im i izricati kaznenu odgovornost. Prihvatiti moralnu i političku odgovornost vrijedi samo kada smo spremni trpjeti njezine pravne posljedice. "No, etika je područje koje ne poznaje ni krivnju ni odgovornost: etika je, znao je Spinoza, nauka o sretnom životu. Preuzeti krivnju i odgovornost, a to najvjerojatnije Kauslu treba učiniti jest istupiti iz okružja etike i stupiti u okružje prava. Tko je morao napraviti taj težak korak ne može očekivati da će se vratiti kroz vrata što ih je iza sebe zatvorio"[43].

[41] Ibid, str. 1.9

[42] Ibid, str. 20 (Agamben)

[43] Ibid, str. 24.

Krajnji oblik "sive zone" je *sonderkommando*, posebna komanda čija je zadaća, u slučaju Auschwitza, bila "dovesti gole zarobljenike u smrt u plinskim komorama i održavati red među njima; potom leševe, prekrivene ružičastim i zelenim mrljama zbog djelovanja dianovodične kiseline, izvući van i oprati vodenim šmrkovima; provjeriti skrivaju li se u tjelesnim otvorima kakve dragocjenosti; isčupati zlatne zube iz čeljusti; ženama ostrići kosu i oprati ih u amonijaku; potom prenijeti leševe u krematorije i nadzirati njihovo spaljivanje; i naposljetku odstraniti nastali pepeo iz peći"[44].

Genocid u Srebrenici ima svoju "sivu zonu" *sonderkommando* vrlo sličnu nacističkim koncentracionim logorima. Sonderkommando su posebne grupe za deportaciju i izvršenje zločina u nacističkim logorima sastavljene od drugova onih koji se deportiraju i nad kojima se vrši zločin koje je "SS imenovao za deportaciju i kojima je povjerio upravljanje plinskim komorama i krematorijima". Poznato je ko su bili sonderkomando Genocida u Srebrenici. Oni su imali istu ulogu koju su imali sonderkomandosi u Auschwitzu i drugim nacističkim koncentracionim logorima.

Svjedoci masovnih zlodjela u nacističkim logorima kakav je bio Auschwitz i u Genocidu u Srebrenici su slučajno preživjeli i Sonderkommandosi. Ali, ovi drugi samo izuzetno. "Od ljudi koji su upoznali tu krajnju degradaciju ne možemo očekivati svjedočenja u pravnom značenju riječi, nego nešto između lamentacije, blasfemije, pokore i pokušaja opravdavanja svojeg djela, odrješenja sebe sama... To što je zamislio i organizirao posebne komande, bio je najpakleniji zločin nacionalsocijalizma"[45].

'*Fabrikacija leševa' i 'poniženje smrti'*

U Genocidu u Srebrenici dogodilo se ono, kako bi kazala Hannah Arendt, "što se nije smjelo dogoditi". A to što se nije smjelo dogoditi, a dogodilo se jeste "*fabrikacija leševa*". U intervjuu, danom Gunteru Gausu 1964. godine, Hannah Arendt, kako navodi G. Agamben, opisala je svoju reakciju kada je na vidjelo počela izlaziti istina o logorima sa svim svojim podrobnostima ovim riječima: "Prije toga smo govorili: pa svatko ima neprijatelje. To je posve prirodno. Zašto ljudi ne bi imali neprijatelje? No, ovo je bilo nešto drugo. To je bila zbilja kao da se otvorio ponor... Ovo se nije smjelo dogoditi. I ne mislim samo na broj žrtava. Mislim na fabrikaciju leševa i tako dalje, ne moram dublje ulaziti u to. To se nije trebalo dogoditi. Tu se dogodilo nešto s čime se ne možemo pomiriti. Nitko od nas ne može. (Arendt 2, str.13 i dalje)"[46].

[44] Ibid, str. 24.

[45] Ibid, str. 24-25.

[46] Ibid, str. 68.

"Fabrikacija leševa i tako dalje" je, kako kaže Agamben, "nešto toliko uvredljivo da se čini kao da Arendtovu zadržava otpor ili sram". "Fabrikacija leševa" govori o smrti u pravom značenju riječi, "da u logorima nije bila smrt, nego nešto beskonačno uvredljivije od smrti. U Auschwitzu se nije umiralo, tamo su fabricirali leševe". Zarobljeni muškarci nisu umrli, od njih su fabricirali leševe. "Leševi bez smrti, ne ljudi" u Auschwitzu i u Genocidu u Srebrenici, uz poniženje bili su serijski producirani.

Prvi autor koji je raskrinkao "degradaciju smrti u našem vremenu" bio je Rilke. "Sada se umire u 559 postelja. Naravno, tvornički (fabrikmassing). Pri ovakvoj enormnoj proizvodnji nije svaka pojedina smrt osobito dobro izvedena, ali to nije važno. To je već stvar mase" (Rilke 1, str.5)[47].

Tih godina i Charles Pegy, kojeg je naveo Adorno u vezi s Auschwitzom, govori o izgubljenom dostojanstvu smrti u masovnim zločinima. "Modernom je svijetu uspjelo poniziti ono što je na svijetu možda najteže poniziti, jer to je nešto što u sebi ima, kao u svojoj teksturi, posebnu vrstu dostojanstva, kao jedinstvenu nesposobnost da bude poniženo: on je ponizio smrt".[48]

U masovnim stradanjima i zločinima, kakav je Genocid u Srebrenici, "ljudi ne umiru, nego bivaju proizvedeni kao leševi". "Fabrikacija leševa" govori "da u logorima nije bila smrt, nego nešto beskonačno uvredljivije od smrti. Logoraši u Auschwitzu i zarobljenici u Genocidu u Srebrenici bili su "leševi bez smrti, ne ljudi", u njima su fabricirali leševe.

Izraz "fabrikacija leševa" za određenje logora za istrebljenje već je 1949. godine upotrijebio Martin Heidegger "na konferenciji u Bremenu posvećenoj Auschwitzu, u referatu o tehnici pod naslovom *Opasnost* (1949)". "I zanimljivo, fabrikacija leševa je i tada implicirala kao već i kod Levyja – da u vezi sa žrtvama istrebljenja nije moguće govoriti o smrti, da one nisu umrle doista, nego da su bile samo *komadi, izrađeni radom na tekućoj traci*", tvrdi Agamben.

Genocid u Srebrenici i logor Auschwitz ukidaju razliku između dva modela smrti o kojima govori Rilke, između *svojstvene* i *nesvojstvene smrti*. U njima nije moguće iskusiti smrt, kako kaže Heidegger, "kao najsvojstveniju i neuklonjivu mogućnost" u kojoj "čovjek prisvaja sebe sama u bitku k smrti" zato što "deportirci u logoru svakodnevno i anonimno egzistiraju za smrt". "Činjenica je da je *Bitku i vremenu* smrti povjerena posebna uloga. Smrt je mjesto odlučnog iskustva koje, pod imenom 'bitak k smrti', izražava možda Heideggerov zadnji etički naum".[49] U Auschwitzu i Genocidu u Srebrenici "nije moguće razlikovati smrt i puko

[47] Ibid, str. 69.

[48] Citirano prema navodu Agambena, *Ono što ostaje od Auschwitza*, str. 69.

[49] Ibid, str. 71.

umiranje, između umrijeti i biti likvidiran". Masovni zločini, kakav je Genocid u Srebrenici, svjedoči "da čovjek nosi u sebi zapis neljudskog, da je njegov duh u vlastitom središtu proboden neduhom,, neljudskim kaosom koji je nemilosrdno uručen njegovu bitku kadrom za sve"[50].

"Michel Foucault je za *degradaciju smrti* u našem vremenu ponudio *političko tumačenje* suvereniteta kao moći. Po njemu, suverenitet je "moć u svojoj biti određena kao pravo na život i smrt". Suverena moć kao suverenitet i obrnuto, politički suverenitet kao moć danas je biomoć, "moć zadavati smrt i puštati živjeti", odnosno "dati živjeti i pustiti umrijeti". Hitler je 1937. godine "prvi put formulirao krajnji biopolitički koncept. I kod njega se morao zaustaviti. U svezi sa Srednjom i Istočnom Evropom rekao je da potrebuje *wolkloser Raum,* prostor bez ljudi. Kako razumjeti tu neuobičajenu formulaciju? Nije posrijedi samo nešto slično pustinji, geografsko područje bez stanovništva (područje o kojem je govorio bilo je gusto naseljeno različitim narodima). Označava, prije svega, temeljnu političku intenzivnost koja može opstojati u svakom prostoru i koja ljudstvo preobražava u populaciju, a populaciju u muslimane. *Volkloser Raum* je, dakle, ime za unutarnjeg pokretača logora, shvaćenog kao biopolitički stroj koji neki geografski prostor, nakon što ga zaposjedne, pretvara u apsolutni biopolitički prostor, u *Lebens-und Todesraum* (prostor života i prostor smrti), gdje ljudski život prelazi preko svakog dodjeljivog biopolitičkog identiteta. Smrt je na toj točki samo prateća pojava".[51]

IV. Denacifikacija Njemačke i apsurdi i aporije tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini

Kao društveno-politička činjenica denacifikacija ima historijsko političko utemeljenje u sporazumu lidera antihitlerovske koalicije na *Konferenciji na Jalti* (od 4. do 12. februara 1945.) da se nakon rata, između ostalog, "sprovede vojna, ekonomska, i politička demobilizacija i denacifikacija Njemačke i da se osigura plaćanje reparacija". Proces denacifikacije pred sudovima Austrije i Zapadne Njemačke trajao je od 1946. do 1950., u Bavarskoj čak do 1954. Njim je obuhvaćeno oko 10 miliona ljudi, kažnjeno je 6,8 miliona. Proces denacifikacije u Istočnoj Njemačkoj prošlo je oko 800.000 osoba, a kažnjeno je oko 500.000. U Nürnbergu je suđeno političkim vođama, u ostalim sudovima suđeno je ostalim krivcima. Članovi Hitlerove nacionalsocijalističke partije podijeljeni su po odgovornosti u pet grupa: glavni krivci, saučesnici, srednje odgovorni, malo odgovorni, saputnici (ljudi bez krivice).[52]

[50] Agamben, citirano djelo, str. 74.

[51] Ibid, str. 82-83.

[52] Vladeta Filipović, "Denacifikacija, jedno istorijsko iskustvo", www.nin.co.rs/.../16008 html

Agresija na Bosnu i Hercegovinu završena je političkim mirom i sporazumom u Daytonu 1995. Potpisnici ovog sporazuma su Bosna i Hercegovina, Srbija i Hrvatska. Sporazum je potpisan ne samo da bi se prekinuo rat u Bosni i Hercegovini, već da bi se razvio kvalitetan mir i otvorile perspektive suverenog razvoja kroz proces u političkoj teoriji i praksi poznat kao tranzicijska pravda.

Tranzicijska pravda je pojam kojim se označava društveno i političko nastojanje uspostave pravde i vladavine prava. Ona upućuje na političku tranziciju države iz nekog ne-pravnog u pravno stanje, iz autoritarne u demokratsku, iz postkonfliktne ili konfliktne u državu mira. To je pojam koji izražava potrebu društva da se suoči sa svojom negativnom prošlošću s ciljem da je odbaci. Njen smisao i svrha je da ukaže na obavezu države da: (1) sazna sve činjenice o zločinima; (2) da odgovorne zločince procesuira i kazni; (3) da izvrši reparaciju žrtava za njihove materijalne i nematerijalne štete; (4) da izvrši resocijalizaciju žrtava; (5) da izvrši reforme koje će spriječiti ponavljanje prošlosti. Suština tranzicijske pravde je da postigne pravdu za žrtve zločina putem državnih mjera i programa, uz masovno učešće civilnog društva. Stoga tranzicijska pravda u Bosni i Hercegovini ima mnoštvo apsurda i aporija:

1. Agresija na Bosnu i Hercegovinu završena je političkim mirom i sporazumom u Daytonu 1995. Međutim, potpisnici ovog sporazuma, Srbija i Hrvatska, nakon potpisivanja sporazuma promijenili su sredstva agresije na Bosnu i Hercegovinu. To je apsurdna činjenica ovog mirovnog političkog sporazuma.

2. Tranzicijska pravda u Bosni i Hercegovini ima dva sadržaja: (a) tranziciju autoritarne države i društva u demokratsku državu i civilno društvo i (b) tranziciju iz postkonfliktne države i društva u državu i društvo samoodrživog mira, suživota i tolerancije. Prvi sadržaj tranzicijske pravde je posljedica socijalističke prošlosti Bosne i Hercegovine, a drugi njenog odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-95.

2. U agresiji i ratu u Bosni i Hercegovini nema jasnog oružanog pobjednika koji ima političku i pravnu moć strateškog razvoja i implementacije politike tranzicijske pravde. To što je moralni pobjednik Armija BiH, jer nije imala niti vršila sistematske masovne zločine, nije dovoljno politički i pravno za izgradnju i vođenje tranzicijske pravde postkonfliktne države i društva u demokratsku državu i društvo trajne etno političke stabilnosti i mira.

3. Vlast RS nije do sada istinski priznala masovne sistematske zločine na prostoru u njenoj jurisdikciji te se u procesima i zahtjevima tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini javlja više kao oponent nego neko ko je historijski i politički obavezan da taj proces vodi i usmjerava.

4. Oktroirano Dejtonsko ustrojstvo Bosne i Hercegovine proizvelo je unutarnju upravno-administrativnu i političko-etničku konfliktnost države Bosne i Hercegovine između prekobrojnih i različitih nivoa i sadržaja organizacije države i učinilo je vrlo pravno-politički složenom, a uz to još i nefunkcionalnom.

5. Država Bosna i Hercegovina i njeno društvo imaju naslijeđe dugotrajnog, teškog, masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava, masovna krivična djela protiv čovječnosti, uključujući u najnovijoj historiji čak i najteže krivično djelo: genocid.

6. U agresiji na Bosnu i Hercegovinu učestvovale su susjedne države, Srbija i Crna Gora, s jedne, te Hrvatska, s druge strane. U Bosni i Hercegovini žive bosanski Srbi i bosanski Hrvati koji su u vrlo tijesnim odnosima, politički, sa Srbijom i Hrvatskom. One su bile i supotpisnici Dejtonskog mirovnog sporazuma te je tranzicija, njen tempo i sadržaj veoma zavisna od njihovih političkih stavova i interesa prema Bosni i Hercegovini. Njihovi nacionalistički velikodržavni koncepti i ideje zasnivaju se na pripajanju sebi teritorija Bosne i Hercegovine. Nakon Dejtonskog sporazuma, a posebno na osnovu njihovog prava na tzv. specijalne odnose s administrativno-nacionalnim entitetima Bosne i Hercegovine, Srbije s RS a Hrvatske s Federacijom Bosne i Hercegovine, ove države kao agresori na Bosnu i Hercegovinu 1992-95., stekle su međunarodno pravo da direktno utječu na sve političke odnose i procese u Bosni i Hercegovini, uključujući i one koji se tretiraju i jesu tranzicijska pravda. Ta činjenica do sada je imala vrlo nepovoljne posljedice na političke odnose u samoj Bosni i Hercegovini, kao i na njen međunarodni status.

7. Države agresori na Bosnu i Hercegovinu, uz sav, do sada uglavnom, negativan utjecaj na unutarnje političke odnose u Bosni i Hercegovini, jači njihov od bosanskog diplomatski utjecaj u svijetu, njihov međunarodno verificiran utjecaj na administrativne entitete u Bosni i Hercegovini u formi specijalnih odnosa, nisu se same suočile s lošim naslijeđem prošlosti u njima samima, nisu istinski demokratizirane, nisu priznale svoje zločine u Bosni i Hercegovini, nisu se odrekle svog nacionalističkog i velikodržavnog hegemonizma i paternalizma na bosanske Srbe i bosanske Hrvate.

8. Njihovi diplomatski stavovi veoma utječu na međunarodne diplomatske aktivnosti prema Bosni i Hercegovini. Dodatni problem u svemu tome ima diplomatska činjenica da Srbija ima veliku diplomatsku podršku Ruske Federacije a da je Hrvatska članica EU. Ponekad je vrlo evidentno kako se politička neslaganja EU i Ruske Federacije prelamaju preko leđa Bosne i Hercegovine.

9. Strateški demokratski procesi, posebno oni koji su u vezi s proširenjem EU na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Srbiju, nisu sadržajno i vremenski sinhronizirani, posebno ulazak u NATO, jer su Srbija s Crnom Gorom i Hrvatska izvršile agresiju na BiH 92-95. te direktno vršile teška krivična djela i kršile masovno ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Oružane snage u Bosni i Hercegovini po svojim materijalnim kapacitetima i fizičkim potencijalima nisu dovoljan garant mira i bezbjednosti Bosne i Hercegovine te je njen ulazak u članstvo NATO alijanse jedini garant nemogućnosti ponovne agresije Srbije i Hrvatske, zajedno ili pojedinačno, na Bosnu i Hercegovinu. Međunarodna zajednica NATO država pravi grešku

prema Bosni i Hercegovini što je već do sada nije primila u svoje članstvo, sličnu onoj koju je napravila ne prijemom Ukrajine 2007. godine, kada je Njemačka bila tvrdo protiv njenog ulaska u NATO zbog svojih ekonomskih odnosa s Ruskom Federacijom s izgovorom da Ukrajina još nije dovoljno demokratizirana za ulazak u tu organizaciju i sada imamo za posljedicu to da su Ukrajinski separatisti i ruska vojska okupirali značajnu teritoriju Ukrajine i pripremili politiku njihovog pretvaranja u međunarodni "zamrznuti konflikt". Ulazak Bosne i Hercegovine u NATO alijansu imalo bi, uz neposredno bezbjednosnu garanciju Bosni i Hercegovini, i veoma značajnu diplomatsku poruku odnosa šire međunarodne zajednice prema teritorijalnom suverenitetu i integritetu Bosne i Hercegovine, a što bi rezultiralo pozitivnim utjecajem na unutarnju politiku odnosa u Bosni i Hercegovini, kao i većim povjerenjem u sigurnost inozemnih investitora u Bosni i Hercegovini.

10. Međunarodna zajednica, posebno Vijeće za implementaciju mira u Bosni i Hercegovini, koje je od 2007. godine u ruskoj blokadi, nije ništa učinilo na političkoj deblokadi Bosne i Hercegovine, na jačanju njene funkcionalnosti, razvoju ustavnosti i ustavne funkcionalnosti.

Iako pitanje političke odgovornosti za Genocid u Srebrenici još nije ni postavljeno, ni u Bosni i Hercegovini, a kamoli na bilo kojem internacionalnom nivou, zbog navedenih aporija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, činjenica da nijedan oblik odgovornosti za masovne ratne zločine ne zastarijeva, pa ni politički, nužno je za sve koji smatraju da je budućnost moguća nadati se da će i pitanje političke odgovornosti za Genocid u Srebrenici isplivati na svjetlo dana. Humanistički vakuum političke prakse u zadnjih dvadeset godina ne može biti trajan. Naprotiv. Nakon mračnih historijskih perioda jača humanizam, kao što poslije oblačnosti dolazi razvedravanje. Potvrdu za tu vrstu nade nalazimo u historiji.

Npr., "pitanje odgovornosti za početak Drugog svetskog rata postavlja se i nakon 70 godina od njegovog izbijanja. Parlamentarna skupština OEBS-a na 18. Godišnjem zasedanju, održanom od 29. do 3. jula 2009., u Vilnusu (prestonica Litvanije), uz učešće preko 500 ličnosti iz 50 zemalja članica te ogranizacije usvojila je Rezoluciju o ponovo ujedinjenoj Evropi: promovisanje ljudskih prava i sloboda u regionu OEBS-a u 21. veku. (Resolution on Divided Europe Reunited: promoting human rights and civil liberties in the OSCE region in 21st centutx), kojom se, između ostalog, predlaže da se 23. avgust (kada je pre 70 godina potpisan Pakt Ribentrop-Molotov) proglasi za evropski dan sećanja na žrtve staljinizma i nacizma, kako bi se sačuvalo sećanje na žrtve masovnih deportacija i pogubljenja".[53]

Nije nikakva naivnost uvjerenje u mogućnost "utemeljenja svjetskog mira", ma koliko to u ovom momentu tako izgledalo, onako kako je u njega vjerovao Jaspers u momentu utemeljenja suda u Nürnbergu zato što ljudski život "pretpostavlja duhovno čudoredni život visokog ranga i dostojanstva".

[53] David Đ. Dašić, *Istorija diplomatije*, Beograd: Altera, 2012, str. 323.

CAMPS AND GENOCIDE, A CONTEMPORARY BIOPOLITICAL PARADIGM OF MASS CRIMES INAUGURATION OF HISTORICAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITY FOR MASS CRIMES, M. HEIDEGGER AND K. JASPERS

Enver Halilović

Summary

In this text, the Nazi concentration camps and the Genocide in Srebrenica are observed in the same socio-historical and cultural civilization context. Concentration camps and genocide are in general a contemporary biopolitical paradigm of mass war crimes in the modern world. As such, they are subject to numerous contemporary philosophical, theological, scientific research, analysis and understandings. Here they are examined in the context of the philosophies of M. Heidegger, G. Agamben, H. Arendt, H. Jonas etc. Massive war crimes against humanity through camps and genocide are political interventions in biology. Their aim is to biologically destroy or exterminate an ethnic or religious group and is practically carried out as so-called ethnic cleansing of some area. As the intellectual and political denazification of Nazism has been carried out, such a holistic approach to the observation and understanding of the Genocide in Srebrenica is needed. The carriers of this process, as those who are especially called upon and responsible for doing that, due to the most profound professional, moral, political, cultural, civilizational, and all other needs and reasons are intellectuals, theologians, politicians, but also everyone else. For us, this requires a future in which such a terrible horror would not be repeated. Particular attention in this text is dedicated to the issue of guilt and responsibility for mass war crimes such as camps and genocide from the perspective of Karl Jaspers' philosophy. It was noted that the guilt and responsibility in the case of genocide in Srebrenica irregularly entered into the law, that it was reduced to criminal responsibility. Therefore, in this paper, on the trail of Jaspers' philosophy, the attention was paid to the fact that this, like all other historical events of the mass war crimes against humanity, in terms of guilt and responsibility, it is necessary to consider, not only as criminal-legal, but also as political, ethical and metaphysical.

Key words: genocide, concentration camp, guilt, fabrication of corpses, responsibility, biopolitics, banality of evil, transitional justice

UDK 341.485: 37.016

Nauka o genocidu u nastavnim programima – da ili ne

Adib Đozić
Filozofski fakultet
Tuzla

Društveno-historijska sadržajnost dvadesetog stoljeća obilježila ga je, između ostalog, i kao stoljeće genocida. Ako je dvadeset prvo stoljeće stoljeće znanja, a trebalo bi biti, postavlja se opravdano pitanje: kako znanjem prevenirati, sve izraženije destruktivne procese u društvu, među kojima genocid, zaista, jeste najdestruktivniji, čija je destruktivnost usmjerena direktno na svetost ljudskog života kao najvećeg dobra i vrijednosti uopće. U istraživanju smo pokazali da je genocid kao "najveće zlo" neophodno naučno objasniti kroz zasebnu nauku o genocidu. Da bi konstituirana nauka o genocidu, pored naučnog objašnjenja genocida kao destruktivne društvene pojave, istovremeno, bila neposredno u funkciji društvene prevencije budućih genocida, neophodno je tu nauku uključiti u nastavne programe, kako bi se učenici i studenti upoznali sa zakonitostima razvoja genocida i njegovim destruktivnim posljedicama po napredak i opstanak društva kao društvene činjenice "sui generis".

Ključne riječi: genocid, nauka o genocidu, nastavni program, obrazovanje

"Holokaust ima mnogo više da kaže o statusu sociologije,
nego što sociologija, u svom sadašnjem obliku,
može da doprinese našoj spoznaji holokausta"
(Zigmunt Bauman)

Uvod

U ovovremenosti, gotovo da su općeprihvaćene dvije naučne tvrdnje. Prva, da je 20. stoljeće, stoljeće genocida[1] i druga, da je ovovremeno društvo "društvo znanja". Nakon ove dvije usvojene naučne činjenice

[1] "Kad pogledamo unatrag, 20. stoljeće možemo poistovijetiti s vladavinom vrhunca nasilja. Masakr, etničko čišćenje, dehumanizacija koncentracijskog logora i genocid, dokazi su propasti

opravdano se postavlja pitanje odnosa znanja i genocida. No, ovo je isuviše uopćeno pitanje za postavljenu temu te ga je neophodno eksplicirati na način da se ograničimo samo na ona društvena znanja[2] koja se stiču kroz nauku kao zaseban oblik društvene svijesti. Za postavljeno pitanje/temu neophodno je eksplicirati i pitanje uloge nauke u odgojno-obrazovnom sistemu kao značajnom socijalizirajućem faktoru u razvoju, ne samo ličnosti pojedinca, već i razvoju društvene etike kao općecivilizacijskog dobra. Većina kompetentnih naučnika tvrdi da je kriza ovovremenog društva rezultat, prije svega, razdvajanja nauke od etike, tj. u odsustvu historijske odgovornosti čovjeka prema sebi, drugim ljudima i cjelini društva u kome živi, te prirodi koja ga ne samo okružuje već čiji je i čovjek sastavni dio. Rezultat odvojenosti nauke od etike uzrokovao je u obrazovnim sistemima odvojenost odgoja od obrazovanja te odgojno-obrazovni proces u ovovremenosti sveo na "specijalizirajuće" učenje znanja i vještina za određena zanimanja i profesije, uz zabrinjavajuće relativiziranje, čak i tzv. bazičnih znanja o smislu i kvalitetu čovjekovog života. U ovom radu želimo otkloniti dilemu, koristeći se naučnim činjenicama, da li je potrebna nauka o genocidu u nastavnim programima ili ne. Odgovor na ovo pitanje umnogome je određen spoznajom da učenje "stručnih znanja i vještina", kako bi se mogle opslužiti nove tehnologije i proizvodna sredstva, komunikacijski sistemi i slično, nije dovoljno za sveukupnu dobrobit ovovremenom čovjeku, bez istovremenog učenja društvenih, duhovno-kulturnih, etičkih i drugih naučnih znanja i vrijednosti, tekovina civilnog društva, demokratije, usvajanju i zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda. Neo-

jedne određene ideje o čovjeku. Ti različiti oblici terora doveli su do 'ere poretka terora'... Pojava terora ne može se, međutim, svesti na čisti funkcionalni proces vezan za posebne okolnosti. Nasilje u 20. st. bilo je pripremljeno. Ono ima, kako kaže Hannah Arendt, svoje korijene, tj. ne izravne uzroke, nego elemente različite prirode, koji svojim kristaliziranjem postaju njegove sastavne komponente, a koje susrećemo u 'dugom' 19. stoljeću. Genocidni teror osvjetljava tako vlastitu prošlost, prošlost 'imperijalizma' i 'totalnog rata'. Imperijalističko doba u kojem nova rasistička teorija opravdava krvavi kolonijalni ekspanzionizam donosi, naime, 'administrativne masakre'. Prvi svjetski rat u kojem se miješaju animalizacija neprijatelja, ekstremno nasilje i masovna smrt vodi, osim toga, u brutalizaciju evropskih društava. Sve su to elementi koji postavljaju intelektualne, društvene i političke temelje za kasnije ravno negiranje ljudskih prava." (Bernard Bruneteau, *Stoljeće genocida*, Zagreb: Politička kultura, 2005., str. 21.)

[2] Znanje je "opći termin za posjedovanje informacije, odnosno za posjedovanje sređenog skupa informacija o pravilnostima procesa i realizacija u okolini ili o strukturi i stanju okoline, vrijednostima i svojstvima objekata. Znanje treba razlikovati od poznavanja, tj. informacija ličnog neposrednog iskustva, a dakako, i od uvjerenja, utisaka, mnijenja, kao sklopa obavještenja koji su nesigurni, neobjektivni i zasnovani na emocionalnim reakcijama i sugestijama." (M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije,* Zagreb: Informator, 1997., str. 711)

sporno je da nauka ima izuzetno značajnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu. Opravdano se postavlja pitanje, kako prevenirati raznovrsne oblike nasilja, društvenih destrukcija, alarmirajućih oblika svakovrsnog zaumlja, zastrašujućih oblika zločina protiv čovječnosti, među kojima je najstrašniji zločin genocida, ako ovovremena nauka izbjegava da se bavi ovim pitanjima svoga vremena. Govorimo o nauci o genocidu, a ne disciplinarno: antropologiji genocida, historiji genocida, psihologiji genocida, pedagogiji genocida, sociologiji genocida ili pak filozofiji genocida, jer smatramo da bi se svaka od pojedinačnih društvenih i humanističkih nauka, u okviru svoga nastavnog programa, u srednjoškolskim i univerzitetskim nastavnim planovima, trebala disciplinarno baviti fenomenom genocida ili u najmanjem obimu genocidom, kao zasebnom temom u okviru svog općeg kursa, s osnovnim obrazovnim ciljem preveniranja ovog zločina. Ovo je ujedno naša polazna hipoteza, koju ćemo analizirati u nastavku rada.

I Ignorantski stav obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini o genocidu

Zabrinjavajuća je činjenica koliko ovovremena nauka, ne samo u Bosni i Hercegovini već i u bosanskohercegovačkom okruženju, ulaže malo napora da naučno objasni jednu od najaktuelnijih i, nažalost, najdestruktivnijih društvenih pojava ukupne ljudske egzistencije-genocid. Eklatantan primjer obrazovne šutnje, na svim obrazovnim nivoima, jeste šutnja o genocidu nad Bošnjacima. Posebno se to odnosi na šutnju bosanskohercegovačke "institucionalizirane nauke", jer se genocid nad Bošnjacima dogodio u Bosni i Hercegovini i to nad bosanskohercegovačkim narodom, koji uistinu čini kvintesencijalnu sadržajnost bosanskohercegovačkog društva i države. Našu tvrdnju "potkrijepit ćemo" s nekoliko značajnih naučnih skupova, te univerzitetskih nastavnih planova i programa, analizirajući prisutnost teme genocida u njima.

Primjer prvi: Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, a u povodu četrdeset godina od osnivanja Odsjeka za sociologiju, održan je, 30. maja 2005. godine, naučni skup: "Perspektive sociologije i društvenih nauka u Bosni i Hercegovini", na kome je samo jedan rad problematizirao pitanje genocida.[3] Primjer drugi: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, priredila je zbornik radova o temi: *Mjesto i uloga sociologije u bosanskohercegovačkom društvu*. Priređivač zbornika je Ivan Cvitković.[4] U *Zborniku* je objavljeno devet radova, i to :

[3] Adib Đozić, "Sociologija i bosanskohercegovački intelektualci nakon genocida u Srebrenici", *Znakovi vremena*, br. 29/30 (2005), str. 114–154.

[4] O "zloupotrebi nauke" u prikrivanju genocida od Ivana Cvitkovića pogledati u: Adib Đozić, Abdel Alibegović, "Obrazovanje i genocid – ko, kako i zašto kriptoizira i "zabranjuje" institucio-

Zašto nam je potrebna sociologija, Institucionalni razvoj sociologije u bosanskohercegovačkom društvu, Sociološki izazovi u tranziciji bosanskohercegovačkog društva, Problemi na području sociooloških istraživanja u BiH danas, Sociologija u visokoobrazovnim institucijama u BiH, Pravda, pravo i moral u Bosni i Hercegovini, Problemi socijalne ekologije u bosanskohercegovačkom društvu i posljednji rad, Trans-nacionalnost sociološke misli.

Kako vidimo, aktuelnost tema je očigledna, naučna relevantnost također, ali čemu sve to kada su sadržajno interpretirane tako da o najstrašnijem zločinu-genocidu, nema ni riječi. Baš kao da se genocid uopće ne tiče sociologije. Posebno je zabrinjavajuća činjenica što je priređivač Zbornika, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, i što je tema zbornika *Mjesto i uloga sociologije u bosanskohercegovačkom društvu*. Zar zaista bilo koja institucija u Bosni i Hercegovini, koja se bavi pitanjima analize bosanskohercegovačkog društva, može nositi epitet naučna i trošiti novac budžetskih korisnika, a ne znati da se dogodio genocid nad Bošnjacima u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992–1995. godine. Još je za veću osudu, ako se zločin genocida svjesno kriptoizira. Ovaj primjer daje mnogo elemenata za sumnju da je riječ o svojevrsnoj "zloupotrebi nauke", a s ciljem negiranja genocida, što u demokratskim društvima nije samo naučno, moralno, već i krivično pitanje. Želimo ovom prilikom istaći činjenicu da su do sada pred međunarodnim, bosanskohercegovačkim i inozemnim sudovima, za zločin genocida nad Bošnjacima pravomoćno osuđeni mnogi od procesuiranih u procesuiranju genocida. Također je poznato da se pred istim sudovima vode deseci sudskih procesa za zločin genocida. Neophodno je, također, istaći da je, osim planetarno poznatog zločina genocida nad Bošnjacima "Zaštićene zone UN Srebrenica", jula 1995. godine, koji su počinile Vojska i policija Republike Srpske, genocid nad Bošnjacima u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992–1995. godine, od istih subjekata počinjen i u Doboju, Kotor Varoši, Foči, Osmacima kod Zvornika te Sarajevu. Svi ovi primjeri su pravno kvalificirani kao zločin genocida i pravomoćno presuđeni od nacionalnih sudova u Njemačkoj i Bosni i Hercegovini te Međunarodnog suda pravde.[5] Ovom prilikom spomenimo samo neke od osuđenih za zločin genocida nad Bošnjacima od navedenih sudova i za zločine u navedenim

nalno obrazovanje o genocidu nad Bošnjacima 1992–1995., Srebrenica 1995–2015:" *Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, *Zbornik radova s Međunarodne naučne konferencije, održane 9–11. jula 2015. godine*, Knjiga I, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2016., str. 247–291.

[5] Opširnije o procesuiranju genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inozemnim sudovima u: Vedad Gurda, *Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima*, Tuzla-Srebrenica: JU Zavod za zaštitu i

mjestima u Bosni i Hercegovini. Nikola Jorgić, osuđen za zločin genocida na području Doboja 1992. godine. Maksim Sokolović, osuđen je za zločin genocida na području Osmaka u blizini Zvornika. Za zločin genocida nad nesrpskim stanovništvom na području Kotor Varoši, osuđen je Đurađ Kušljić. Osuđeni za zločin genocida na području Sarajeva, Srebrenice i u drugim mjestima su i: Borislav Herak, Miloš Stupar, Milenko Trifunović, Brano Đurić, Slobodan Jakovljević, Branislav Medan, Aleksandar Radovanović, Milorad Trbić, Slavko Perić, Duško Jević, Mendeljejev Đurić, Radoslav Krstić, Vidoje Blagojević, Vujadin Popović, Ljubiša Beara, Drago Nikolić i drugi.[6]

Primjer treći: Kada je riječ o institucionalizaciji sociologije kao akademske discipline na univerzitetima u Bosni i Hercegovini, neophodna bi bila sveobuhvatnija analiza, što ne dozvoljava namjena ovoga rada. Iz tih razloga osvrnut ćemo se na ovo pitanje, s nekoliko činjenica. Sociologija kao akademska disciplina izučava se na svim univerzitetima u Bosni i Hercegovini, s različitom subdisciplinarnom zastupljenošću, najviše u zavisnosti od profesionalizacije koju studijski program daje kroz akademske kompetencije konkretnog studija. Postavlja se opravdano pitanje, nije li normalno, naučno opravdano, moralno, pravedno i nadasve ljudski potrebno, prije svega, kao prevencija zaštite svetosti ljudskog života u okviru nauke o društvu upoznati studente, između ostalog, i s društvenim zlom koje u nauci nazivamo genocidom, ako se taj proces u kontinuitetu događa ljudskom rodu širom Planete, te ako se dogodio u Bosni i Hercegovini, ne samo 1941. i 1992-1995. godine. S pravom, Keith Doubt postavlja pitanje: "Da li sociologija može egzistirati kao validna nauka o društvu ako ignorira jednu, možda čak, najelementarniju i najtežu temu svoga vremena?"[7] Ovo pitanje trebalo bi se odnositi, ne samo na sociologiju već i na sve druge društvene i humanističke nauke. Unutar ovog pitanja sadržano je vrlo bitno pitanje, a to je u kakvom se etičkom stanju nalazi, ne samo sociologija, nego nauka u cjelini, te kome i čemu služi, ako kroz obrazovno-odgojni proces, kao jedan od bitnih procesa ukupnog procesa socijalizacije, ne upoznaje studente s genocidom kao "zločinom nad zločinima", a sve s ciljem preveniranja istog. Historijska nauka je nedvosmisleno utvrdila da se zločin genocida nad Bošnjacima konstantno događa više puta u posljednja tri stoljeća, a da istovremeno nauka u Bosni i Hercegovini nije eksplicitno utvrdila uzroke genocida, pa ni dovoljno precizno i jasno opisala njegove posljedice. Opravdano se postavlja pitanje, ako genocid počinjen u periodu 1992–1995., nije

korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 2015., str. 32-70. (Edicija Monumenta Srebrenica, Istraživanje, dokumenti, svjedočanstva, knjiga 4)

[6] Isto

[7] Keith Doubt, *Sociologija nakon Bosne*, Sarajevo: Buybook, 2003., str. 7.

prvi genocid, postoje li pretpostavke da nije ni posljednji, ukoliko nisu otklonjeni društveno-historijski uzroci njegovog događanja. Kako otkloniti uzroke zločina genocida ako o tom društveno-destruktivnom procesu šutimo, ako nije zastupljen u nastavnim planovima i programima. Pogledajmo kako se i koliko izučava genocid na bosanskohercegovačkim univerzitetima. Izuzmemo li Univerzitet u Tuzli i Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, te Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, ni na jednom drugom univerzitetu ne postoji nastavni predmet iz bilo koje naučne oblasti na kome se izučava genocid.[8] Na Univerzitetu u Tuzli, kao akademske discipline izučavaju se sociologija genocida i historija genocida. Na studijskom odsjeku Filozofija-sociologija kao redovni predmet, do sada na drugom ciklusu, a od 2016/2017. školske godine kao redovni predmet u petom semestru na prvom/dodiplomskom ciklusu studija, izučava se sociologija genocida. Također, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli izučava se sociologija genocida, kao izborni predmet na šestom semestru prvog ciklusa studija. Historija genocida kao izborni predmet izučava se na studijskom odsjeku Historija u osmom semestru. Uporedimo li ova dva nastavna predmeta s ukupnošću nastavnih predmeta užih naučnih oblasti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, vidjet ćemo da je to gotovo zanemarljiva zastupljenost studija genocida. Sljedeći primjer našu tvrdnju eksplicitno potvrđuje. Na Filozofskom fakultetu u Tuzli u nastavnom procesu na jedanaest studijskih odsjeka izučava se blizu 1000 nastavnih predmeta. Od toga su, dakle, samo dva (sociologija genocida i historija genocida) nastavni programi gdje se studenti mogu upoznati s fenomenom genocida, i to samo na studijskim odsjecima Filozofija-sociologija i Historija. Procentualno, to iznosi približno 0,002%. Pogledamo li šta sve izučavaju studenti Univerziteta u Tuzli, vidjet ćemo da se studij genocida nalazi u još nepovoljnijem položaju. Npr., studenti uče i mogu naučiti: Britanske kulturalne studije, Savremene britanske kulturalne studije, Savremenu britansku kulturnu produkciju, Utopija u viktorijanskoj književnosti, Američke kulturalne studije, Američku kratku priču 20. vijeka, Šekspirologiju itd., ali o genocidu ne, niti npr. o bosanskohercegovačkoj kulturnoj produkciji.[9] Pjesnik bi rekao: "Novine pišu i o slatkoj paprati, ali o Bosni ni riječi".

[8] Neophodno je napomenuti da u okviru Univerziteta u Sarajevu, institucionalno djeluje Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, institucija koja neosporno daje najveći naučni doprinos izučavanju genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Bosni i Hercegovini, ali se ne bavi profesionalno odgojno-obrazovnim procesom.

[9] Da se ne bismo pogrešno razumjeli, nemamo ništa protiv ovih naučnih disciplina, niti smo protiv da se one izučavaju na univerzitetu, ali smo da se razmisli o potrebama i prioritetima, posebno kada je u pitanju tržište rada, način finansiranja univerziteta (budžetska sredstva) i nadasve etički principi obrazovanja s ciljem preveniranja zločina, a prije svega zločina genocida.

Primjer četvrti: U okviru manifestacije Dani Filozofskog fakulteta u Tuzli, organizirana je naučna konferencija o temi: "Savremeni izazovi i perspektive društvenih i humanističkih studija", koja je održana 7. 4. 2017. godine – od ukupno prijavljenih 140 radova samo jedan rad se bavio pitanjem genocida. Upravo je to rad o temi: "Nauka o genocidu u nastavnim planovima, da li ne?" Zanimanje za genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini nije na zadovoljavajućem nivou ni u evropskom i svjetskom naučnom mišljenju.[10] Opravdano je postaviti pitanje koji su to razlozi da se o genocidu nad Bošnjacima u Bosni tako malo interesira, prije svega, bosanskohercegovačka naučna zajednica, ali i svjetska. Ovo pitanje posebno dobija na značaju ako se zna da se o zločinu holokausta piše i govori, ne samo na univerzitetima širom svijeta, već se tema holokausta izučava i u srednjoškolskim udžbenicima. Odsutnost naučnog istraživanja genocida nad Bošnjacima, zaslužuje eksplicitnu i sveobuhvatnu analizu, što nismo u mogućnosti učiniti u ovom radu zbog ograničenosti temom i obimom rada. Ovom prilikom kao potvrdu našeg stajališta, ali i naučnom zapitanošću i naučnom aktuelizacijom pitanja izučavanja genocida, posebno genocida nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini, navest ćemo razmišljanje Keitha Doubta, američkog sociologa i autora knjige *Sociologija nakon Bosne*. K. Doubt s pravom postavlja pitanje: "Otkud toliko odsustvo sociološkog istraživačkog rada kada je riječ o nedavnoj historiji i trenutnoj situaciji u Bosni? Sociolozi, ne samo u Sjedinjenim Američkim Državama, nego i u cijelom svijetu, kao da održavaju taj skeptični pogled svijeta na Bosnu." [11] Doubt u nastavku teksta daje eksplicitne odgovore u kom pravcu i na koji način sociologija treba istraživati zločin genocida u Bosni. "Danas, sociolozi su ti koji trebaju istupiti s radovima unutar svoje tradicije i područja rada, kako bi bili nositelji savremene društvene historije Bosne. Jedna od nagrada za takvo činjenje sastojala bi se u konstrukciji smislenog, aktivnog vrednovanja događaja u Bosni. Druga bi nagrada bila to što bi ova saznanja utjecala na političko razmišljanje i pozitivno društveno djelovanje izvan i u okviru same Bosne. Treća nagrada bila bi buđenje uspavanog interesa sociologa za vlastitu disciplinu. Krajnja nagrada bila bi jasnije prepoznavanje problema, koji se nameće unutar samih zajednica u kojima sociolozi žive. Do danas, svega nekoliko sociologa je prepoznalo ovaj projekt ili mu je doprinijelo. Zašto je to tako? Bosna se suprotstavlja sociologiji.

[10] "Na godišnjem sastanku Američke asocijacije sociologa, 1998. godine predstavljeno je oko 2.300 radova. Samo su dva rada bila o Bosni. Iste godine na trogodišnjem Sociološkom svjetskom kongresu, predstavljeno je oko 3.500 studija. Samo jedna "'Od Armenije do Bosne: genocid i integralni nacionalizam", Alme Begičević, ticala se Bosne.
(Keith Doubt, *Sociologija nakon Bosne,* Sarajevo: Baybook, 2003., str. 7)

[11] Isto, str.7.

Težina Bosne, dugotrajna patnja i nezamisliv bol koji su doživjeli njeni ljudi, možda su preteški da bi ih konvencionalna sociologija pojmila. Drugim riječima, sociologija više nema privilegiranu poziciju vis-a-vis Bosne. Bosna sociologiju unižava. Ipak, Bosna je postala tema u kojoj sociologija mora i sama riskirati. Ako, kao što je sada slučaj, sociologija nije u stanju objasniti događaje u Bosni, onda horizonti sociološkog saznanja trebaju biti preispitani i prošireni." [12] Preispitivanje i proširivanje sociooloških saznanja neophodno je usmjeriti u pravcu izgradnje zasebne sociološke discipline-sociologije genocida, koja bi nužno bila zasnovana na vlastitom teorijsko-metodološkom stajalištu. Zasnivanje subznanstvene teorije (sociologije) genocida podrazumijeva mnogo dodatnih elemenata u odnosu na klasičnu teoriju genocida, upravo zbog različitosti primjera genocidnih ubistava.[13] Na prethodno iznesenim principima konstituirana, kao naučna i akademska disciplina, sociologija genocida neizostavno bi morala imati mjesto u nastavnim planovima univerziteta u Bosni i Hercegovini na svim društveno-humanističkim studijima, s primarnim ciljem "pozitivnog društvenog djelovanja" u pravcu preveniranja zločina genocida.

II Zaboraviti ili pamtiti / Prešutjeti ili učiti

Odmah da se izjasnimo. Postavljeni podnaslov, u vidu dileme, za nas je neupitan. Mi smo da se o genocidu uči, da se ne zaboravlja, a nikako da se o genocidu šuti ili da se zaboravlja. Postavili smo problem u vidu pitanja, dileme, da bismo potakli "uspavanu", ne samo sociološku misao već ukupnu naučnu javnost da se zamisli nad vrijednostima svetosti života koga uništava zločin genocida. Postavili smo ovo pitanje da bismo razmislili treba li kroz obrazovni sistem razvijati kulturu sjećanja ili pak kulturu zaborava.[14] Suočeni s nepojmljivom šutnjom u akademskoj zajednici o institucionalnom izučavanju genocida u bosanskohercegovačkim obrazovnim sistemima, te o raznovrsnim ideološkim stereotipima o Bosni i Hercegovini i njezinom društveno-historijskom i političkom kvitesencijom Bošnjacima, pogledajmo da li se, koliko i kako, zločin holokausta izučava u obrazovnim sistemima demokratskih zapadnoevropskih društava.

[12] Isto, str. 7 i 8.

[13] Opširnije pogledati u: Adib Đozić, "Elementi za modernu subznanstvenu teoriju (sociologiju) genocida", *Zbornik radova*, Tuzla: Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, Vol. 31, br. 6. (2005), str. 273-287.

[14] Opširnije o utjecaju ideologija na kolektivno pamćenje kod Bošnjaka vidi u: Adib Đozić, "Ideologija lijevog mesijanizma i kolektivno društveno-historijsko pamćenje kod Bošnjaka", u: *Bosna i Hercegovina i bošnjaštvo*, *historija, stvarnost, perspektive*, *Zbornik radova*, Tuzla: Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2014., str. 33-60.

O holokaustu i genocidu učenici u državama "zapadne demokratije" uče sasvim normalno, neopterećeni ideološkim zabranama. Potvrdit ćemo to eksplicitnim primjerima, iznoseći zvanične podatke obrazovnih programa nekih od država u svijetu kada su u pitanju zastupljenost tema o holokaustu u udžbeničkoj literaturi, koja se koristi za izvođenje nastave i koja je prilagođena nacionalnim nastavnim planovima i programima. U najkraćem, pogledajmo podatke kako se u nastavi pristupa izučavanju holokausta u Njemačkoj, Izraelu, Velikoj Britaniji, Americi i drugim državama.

Primjer prvi: Izraelski školarci[15], učenici trećeg razreda srednje škole "Wizo-Leo-Beck" u Izraelu, na času historije, prema nastavnom planu i programu, imaju predviđeno deset sati za bavljenje temom *Hitlerova omladina*, organizacijom formiranom za vrijeme nacističke vladavine u Njemačkoj. Drugi svjetski rat i holokaust izučavaju se tokom cijele školske godine. O tematici holokausta se govori na 200 stranica u udžbeniku historije. Učenici nastoje da što pažljivije prate to gradivo, jer je na maturi holokaust glavna tema. Prema istraživanju Anje Koch i Andree Jung-Grimm, na pomolu su tendencije koje insistiraju i tvrde da se izraelski udžbenici historije hitno moraju proširiti za još nekoliko poglavlja o holokaustu i Drugom svjetskom ratu, jer, imajući u vidu posvećenost nastavnih planova i programa tematici Drugog svjetskog rata i holokausta, postoji mogućnost da će učenicima ostati nepoznat pozitivan razvoj događaja iz novije historije, kao što je podatak da je Njemačka danas saveznik Izraela.

Primjer drugi: Državni zavod za istraživanje kvaliteta škole i obrazovanja u Münchenu, nastavnim planom i programom za osam godina gimnazije[16] u 3. razredu kao obavezni i dodatni predmet, zavisno od smjera, učenicima predviđa da uče osam sati o sljedeće dvije teme:

a) Hitlerovi saveznici (oko 8 sati)
b) Nijemci i holokaust (oko 8 sati)

U sklopu ovih dviju tematskih cjelina nužno je obratiti pažnju na sljedeće segmente:

− Za detaljno proučavanje nacističkog razdoblja, učenici će se usredotočiti na ključno pitanje holokausta i s njim blisko povezanim modelom 'nacionalne

[15] Anja Koch/Andrea Jung-Grimm, Š*to izraelski školarci uče o njemačkoj povijesti?* 12. 1. 2010, http://www.dw.com, (22.5.2015.)

[16] Gimnazije u Münchenu: Städtisches Adolf-Weber-Gymnasium, Staatliches Dante-Gymnasium, Städtisches Elsa-Brändström-Gymnasium, Staatliches Gymnasium Fürstenried (West), Staatliches Gisela-Gymnasium, Städtisches Lion-Feuchtwanger-Gymnasium, Staatliches Michaeli-Gymnasium,Staatliches Gymnasium München Moosach, Städtisches Sophie-Scholl-Gymnasium, Staatliches Werner-von-Siemens-Gymnasium, Städtisches Willi-Graf-Gymnasium

zajednice', koja se pojavila kod mnogih Nijemaca zbog pogrešne politike diktatorskog režima;

− Položaj židovske populacije u sklopu njemačkog društva još od Prvog svjetskog rata;

− Pregled o ukidanju demokracije i širenja nacističke diktature;

− Stvarnost u nacističkoj državi – kultne vođe i propaganda, kao pandan antisemitske slike neprijatelja;

− Nacistički antisemitizam u odnosu na tradicionalne antisemitizme;

− Ponižavanje i oduzimanje, progon i ubojstva židovskog stanovništva;

− Suočavanje s drugim skupinama žrtava;

− Pitanje percepcije progona Židova i njihovog uključivanja u dijelove koji nisu židovske populacije.

Primjer treći: Nacionalni kurikulum u Engleskoj: Historija[17] u sastavnom dijelu *National curriculum in England history programmes;* britanski obrazovni sistem, u sklopu nastavne cjeline *Izazovi za Britaniju, Evropu i svijet od 1901. do danas*, na prvom mjestu predviđa proučavanje holokausta, a zatim veoma konstruktivno povezuje ta dešavanja sa svojom nacionalnom historijom ili s historijom svojih saveznika. Osim proučavanja holokausta, to bi moglo uključivati:

− Pravo glasa za žene;

− Prvi svjetski rat;

− Velika depresija i uspon diktatora;

− Drugi svjetski rat i ratno vođstvo Winstona Churchilla;

− Stvaranje socijalne države;

− Indijska neovisnost i kraj Carstva;

− Socijalne, kulturne i tehnološke promjene u poslijeratnom britanskom društvu;

− Položaj Britanije u svijetu od 1945.

Primjer četvrti: U kurikulumu[18], nastavnom planu i programu za gimnazije u Bajernu, koji je izdao Državni zavod za kvalitet škole i pedagoška istraživanja, München 2010., planirano je da se iz nastavnog predmeta historija u 9. razredu obrade sljedeće teme:

− Nacizam i II svjetski rat (uključujući i kult vođstva, egzodus Židova, ratne progone Židova)

− Njemačka podjela i sukob Istok-Zapad;

[17] *National curriculum in england history programmes of study* (*Nacionalni kurikulum u Engleskoj: Historija*) https://www.gov.uk/government (7.5.2015.)

[18] *Der Lehrplan für das Gymnasium in Bayern im Überblick*, Staatsinstitut Für Schulqualität Und Bildungsforschung, München, 2010., str. 43.

− Svjetske političke promjene u sjeni hladnog rata (uključujući i evropske integracije, sukob Sjever-Jug).

Prema nastavnom planu i programu za gimnazije u Bajernu, koji je izdao Državni zavod za kvalitet škole i pedagoška istraživanja, München 2010., planirano je da se iz nastavnog predmeta historija u 11. razredu obrade sljedeće teme:

Demokratija i diktatura; Problemi njemačke povijesti u 20. stoljeću (holokaust).

Primjer peti: David Linquist [19] u znanstvenom tekstu *The Coverage of the Holocaust in High School History Textbooks*[20], odnosno "O zastupljenosti nastavnih sadržaja o holokaustu u udžbenicima za srednju školu", precizno pokazuje da se u Americi tema holokausta obavezno obrađuje u svim nastavnim udžbenicima, s naglaskom da se neki udžbenici detaljnije bave ovim temama, za razliku od drugih. Autor navodi nekoliko poznatih naslova udžbenika u Americi, kako bi pokazao koji od udžbenika najdjelotvornije i najbolje upotrebljava precizne definicije holokausta, terora, nacizma itd. Neki od naslova koje je autor analizirao su: *The American Vision* (Glenceo), *American Anthem* (Holt), *Unated States History – Reconstruction on the Present* (Pearson), *Worl History: The Human Legasy* (Holt), *World History* (Pearson) i *World History* (Glencoe). Njegova analiza je išla u analitičke i lingvističke ekpertize. Naime, u svoje istraživanje uključio je sljedeće termine: sistematska ubistva, genocid, Jevreji (Židovi), nacizam, ubistvo više miliona Židova. David Linquist je ustanovio da su pojmovi *nacizam* i *ubistvo više miliona Židova,* dva termina koji se u svim spomenutim udžbenicima najviše spominju i preko njih se najviše implementira nastavni plan i program nastave iz historije o temi holokausta.

Primjer šesti: Eckhardt Fuchs, inače zamjenik direktora Instituta Georg Eckert za međunarodna istraživanje udžbenika, objavio je tekst naziva *Ono što države u svijetu uče djecu o holokaustu uveliko je različito/značajno varira*[21]. U centru interesovanja bili su nastavni kurikulumi i njihovi sadržaji, kada je riječ o zastupljenosti tematike koja je u vezi s holokaustom. Ovaj projekt finansiran je od UNESCO-a i Instituta Georg Eckert za međunarodno istraživanje udžbenika. Istraživanjem su konstatovane velike razlike u nastavnim planovima i programima. U istraživanju su obuhvaćeni važeći nastavni planovi i programi iz 139

[19] David Linquist je profesor/asistent na Univerzitetu u Indijani, također je kustos Muzeja u Washingtonu odjela za sjećanje na holokaust u Washingtonu.

[20] Linquist, David, "The Coverage of the Holocaust in High School History Textbooks"*, Social Education*, 73(6), 2009. pp 298-304. (National Council for the Social Studies NCSS)

[21] Fuchs, Eckhardt, "What countries teach children about the Holocaust varies hugely"*, The Conversation, Academic rigour, journalistic flair,* January 26, 2015.(pristup:22.06.2015.) http://theconversation.com/uk

zemalja i teritorija, u više od deset različitih jezika i 89 udžbenika objavljenih u 26 zemalja od 2000. godine.[22]

Nakon ovih primjera izučavanja holokausta u zapadnoevropskim obrazovnim sistemima, logično je postaviti pitanje: zašto se na isti način ne bi izučavao zločin genocida nad Bošnjacima u obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini. Mi upravo zagovaramo isti pristup izučavanju holokausta nad Jevrejima i genocida nad Bošnjacima, jer su po brutalnosti, okrutnosti, namjeri uništenja i svim drugim genocidnim karakteristikama, ova dva zločina gotovo potpuno istovjetna. Da ova naša tvrdnja ne bi ostala na nivou teorijske konstatacije, pokazat ćemo je samo s nekoliko primjera iz genocidno-monstruoznih procesa ubijanja Bošnjaka, u zločinu genocida u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992–1995. godine.

Primjer prvi: Žive lomače. Spaljivanje živih bošnjačkih civila (žena, djece, staraca, ranjenika i ostalih zarobljenika) bila je česta praksa izvršilaca zločina genocida – Vojske i policije Republike Srpske, zatim raznih paramilitarnih i parapolicijskih oružanih formacija bosanskih Srba u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992–1995. godine. Tipičan primjer žive lomače dogodio se u Višegradu, 14. juna 1992. godine. Vojna jedinica Milana Lukića je toga dana zarobila u Višegradu više od 60 civila, uglavnom žena i djece iz Višegrada i okolnih sela, Koritnik i Sase. Zarobljenici su bili različite životne dobi. Najmlađa žrtva bila je beba, koja nije imala ni ime, stara svega dva dana. Zločinci su ih doveli u kuću Adema Omeragića, u Pionirskoj ulici u Višegradu, zatvorili u kuću i žive spalili. U one, koji su pokušali pobjeći kroz prozor, pucali su. Osim njih šestero, koji su uspjeli pobjeći, svi su ostali izgorjeli.[23]

Primjer drugi: Zločini nad porodicom. Poseban oblik genocidnog procesa nad Bošnjacima ogleda se u bezobzirnom pogubljenju cijelih porodica, ne samo na gubilištima, već neposredno "na kućnom pragu". Među brojnim primjerima navest ćemo sljedeći: U selu Zaklopača, općina Vlasenica, 16. maja 1992. godine, ubijene su cijele porodice Osmana Salihovića te braće Behadila i Fadila Hodžića. Pred svojom kućom u dvorištu ubijena je cijela porodica Fadila Hodžića. Bez ikakve krivnje, nenaoružani civili, ubijeni su Fadil, njegova supruga Velida

[22] Navedeni primjeri u nešto izmijenjenom sadržaju preuzeti su iz: Adib Đozić, Abdel Alibegović, "Obrazovanje i genocid – Ko, kako i zašto, "zabranjuje" institucionalno obrazovanje o fenomenu genocida nad Bošnjacima 1992–1995. godine, *Zbornik radova; sa me*đunarodne naučne konferencije "Srebrenica 1995–2015*" Genocid u Bosni i Hercegovini – posljedice presude Međunarodnog suda* pravde, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2015., Knjiga prva, str. 558–580.

[23] Pogledati: Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) "Višegrad", arhiv ICTZ-a.

i sinovi Admir, 9 godina, Asim, 4 godine i kćerka Naida, 5 godina. Toga dana ubijeni su Hamed Hamidović i njegove tri kćeri, zatim Ibro Hodžić sa svojih pet sinova i jednim unukom. Za zločin u Zaklopači, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine osumnjičilo je pripadnike Vojske i policije Republike Srpske: Branka Jolovića, Milomira Miloševića, Nenada Vukotića, Nikolu Lošića, Radomira Pantića i Dejana Milanovića. Zastrašujuće iracionalan zločin nad porodicom dešavao se kada su kćerke, sestre, majke i supruge silovali pred njihovim očevima, braćom, sinovima i muževima.[24] Prema svjedočenju preživjelih svjedoka iz koncentracionog logora Dom kulture u Čolopeku,[25] općina Zvornik, ponižavanje porodice išlo je do te mjere da se zlikovci nisu zadovoljavali odsijecanjem penisa žrtvama[26], već su "na binu izveli gole očeve i sinove i tjerali ih da opće međusobno, a na kraju su ih gađali noževima. Ovom prilikom zaklali su Zaima Pezerovića, ubadajući nožem u bubrege pogubili Sakiba Kapidžića, a Šabana Bikića su dok je još bio nag na bini, gađali nožem s odstojanja tri do četiri metra zabivši mu ga u stomak." [27]

Primjer treći: Zločin nad djecom. Djeca su najnevinije i najranjivije žrtve genocidnog ubijanja Bošnjaka 1992–1995. godine. Zločin nad djecom je dio sistematskog zločina genocida nad Bošnjacima. Evo nekoliko primjera. Od ukupno 2.634 ubijene civilne bošnjačke žrtve rata na području općine Vlasenica 1992. godine, 265 je djece. Dakle, od ukupnog broja žrtava nešto više od 10% su djeca. Na šehidskom mezarju Veljaci, općina Bratunac, do sada je ukopano 300 civilnih žrtava Bratunca, svi ubijeni kao civili 1992. godine. Traga se za posmrtnim ostacima još oko 250 ubijenih. Od ukopanih 300 žrtava, 43 je djece, što je gotovo 15% .

---

[24] Opširnije u izjavama svjedoka u: *Vrijeme beščašća, genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, Zenica: Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, 1994., str. 123.

[25] Jedan od sedam logora koje je osnovala SDS-ova vlast u Karakaju kod Zvornika 1992. godine, u koje su zatvarani, mučeni i ubijeni Bošnjaci, ne samo iz Zvornika već i iz drugih općina Bosanskog podrinja. Ukupna površina svih sedam logora u Karakaju iznosila je 5.000 m2.

[26] "Efendiću, po nadimku Kevdo, odsjekli su penis" (*Ratni zločin na tuzlanskom okrugu*, Tuzla: Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla, 1996., str. 163.)

[27] *Ratni zločin na tuzlanskom okrugu*, Tuzla: Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla, 1996., str. 163. Himzo Tulić o "noći krvavog Bajrama" 1992. godine u Domu kulture Čolopek na osnovu kazivanja svjedoka inicijala H. R. sa Kule Grada piše: "izabrane žrtve su morali biti srodnici (braća, otac i sinovi) i da je mučenje počinjalo naredbom da se mučenici međusobno tuku, da je pobjednik morao pobijeđenom rezati uši ili spolne organe, a ako to nije bilo izvršeno, dželati su sopstvena naređenja izvršavali sami, kažnjavajući jednako pobjednika i pobijeđenog, tjerajući ih potom da pojedu sve što je odsječeno." (Himzo Tulić, *Zvornička sirat ćuprija,* Vlastito izdanje, str. 140.)

Najmlađa žrtva je beba Emir Suljić, star svega dva dana.[28] Potresno svjedočenje o zločinu nad djecom donosi svjedokinja iz Foče. Ona se 1992. nalazila u bolnici u Foči i vidjela sljedeći zločin. "Jednom prilikom, Zdravko Joković je iznio dijete od sedam mjeseci, svezao mu ruke i noge žicom i bacio ga u Drinu. Zajedno s njim tu su bili, pili i mirno posmatrali šta Zdravko radi: Veljko Vuković, Željko Krunić i Janko Janjić." [29] Posebno značajna tema sociologije genocida, ne samo iz pozicije nauke, već, prije svega, iz pozicije etičnosti kao univerzalne ljudske vrijednosti, jeste: "Porodica i dijete u zločinu genocida."

Primjer četvrti: Okrutnost, bezobzirnost, bezosjećajnost zločinaca – "razljuđenih dvonožaca". Iako je zločin genocida društvena pojava, djelo je "ljudi". S pravom pojedini autori zločince najtežih zločina ne ubrajaju u ljude, već ih portretiraju kao "razljuđene dvonošce." [30] Sljedeći primjeri nedvosmisleno potvrđuju iznesene stavove. Prilikom masovnih strijeljanja zarobljenih Bošnjaka iz Zaštićene zone UN Srebrenica, jula mjeseca 1995. godine, na jednoj ledini u naselju Orahovac u općini Zvornik, nakon strijeljanja jedne grupe zarobljenika iz mase leševa ustalo je muško dijete staro 5–6 godina, čije je tijelo bilo prekriveno ostacima dijelova utrobe ubijenih. Krenulo je prema streljačkom stroju. Kada je to vidio komandant strijeljanja, u činu potpukovnika ili pukovnika, izderao se na streljački vod koji je posmatrao kretanje dječaka, rekavši: "Šta čekate, završite". Iz streljačkog voda rekli su mu: "Imaš pištolj, dovrši ti". Nakon toga, komandant je naredio vozaču kombija da pokupi dječaka u kombi i dovede na gubilište s drugom turom zarobljenika. Umjesto na gubilište, vozač kombija je dijete, uz glasnu muziku, odveo u Dom zdravlja u Zvornik. Dijete je preživjelo. Sada je čovjek i svjedok.[31]

Primjer peti: Silovanje kao oblik genocidnog procesa. Monstruoznost silovanja i raznovrsnost oblika ponižavanja žrtava ide do, ljudskom umu, neshvatljivih granica. Jedna činjenica je konstantna, a to je da što je žrtva mirnija i bespomoć-

[28] Opširnije o genocidnom stradanju djece u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države u: Muamer Džananović, *Zločin nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992–1995*., Sarajevo:Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2015.

[29] Izjava svjedoka broj 1040/93 u: *Vrijeme beščašća, genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, Zenica: Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, 1994., str.123.

[30] Jusuf Žiga, *Vrijeme "razljuđenih dvonožaca" – Paradigma Bosne koju su izdali*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007.

[31] Opširnije pogledati izjavu zaštićenog svjedoka PW 101 u predmetu Ratko Mladić pred Međunarodnim sudom pravde u Haagu. Zaštićeni svjedok je bio vozač u pozadinskoj jedinici Vojske Republike Srpske, koji je vojnicima dovozio hranu i vodu.

nija, to je brutalnost i okrutnost prema njoj izraženija. Često se dešavalo da siluju žene u prisustvu muževa, majke u prisustvu djece, kćerke u prisustvu očeva, sestre u prisustvu braće. Nerijetko su nagonili žrtve da jedna drugu siluju ili vrše druga seksualna nasilja.

"Kada smo došli do štale, naredili su da stanemo. Zatim je prišao jedan četnik i odveo moju amidžičnu. Onda se vratio po mene. Sve se dešavalo pred svima. Mojim roditeljima, rođacima, komšijama. Moju rodicu dao je svome drugu. Meni su naredili da se skinem. Vikala sam i vrištala, ali mi niko nije mogao pomoći. Tada su me silovali njih trojica, na goloj zemlji. Blizu mene to su učinili mojoj rodici. Sve vrijeme su mi prijetili noževima." [32]

"Izvodili bi djevojke i djevojčice i većinu nisu vraćali. Po šestorica bi ulazili unutra u štalu i izdvajali djevojke, da bi ih naočigled svih silovali, a naročito pred starcima koje bi dovodili bliže mjestu silovanja. Jedan R. opirao se kada su njegovu sestru N. poveli da siluju. Izveli su ga i počeli udarati. Izvadili su mu oči, odrezali uši i vrućim nožem rezali mu tijelo." [33]

Primjer šesti: Posebni zastrašujući, zaumno monstruozni, "luđački" oblici genocidnog ubijanja Bošnjaka su: nabijanje na kolac,[34] okretanje na ražnju[35] i "krik pjesma".[36] Ovi oblici genocine "tehnologije" zaslužuju posebnu naučnu elaboraciju.

---

[32] Izjava N.N. stara 16 godina, neudata izjava broj 01-0252/93, *Vrijeme beščašća, Genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća,* Zbornik radova, urednik Safet Halilović, Zenica: KDM "Preporod", 1994., str. 300.

[33] Isto,

[34] Esad Fazlić iz Radakovca, općina Zvornik, dao je izjavu o nabijanju na kolac Abdulaha Buljubašića-Bubice u logoru Donja ekonomija, općina Zvornik. "Dvojica četnika ga namiještaju da zauzme traženi položaj. Onda počinje užas, nešto što ljudski um nije mogao zamisliti. Odnekle su donijeli upotrebljavani drveni ražanj i počeli ga gurati Bubici kroz čmar. Dok je žrtva vriskala, oni su se procikivali i nešto vikali, gurajući ražanj dublje, uvrćući ga da bi lakše prodirao u utrobu. Bubica je još jedno vrijeme vrištao, a onda je pao. Tijelo se još izvjesno vrijeme grčilo i potom potpuno klonulo. Imao sam dojam da je Abdulah umro. Međutim, on je živio tako nabijen još dva dana. Nije više imao snage ni glasa pustiti, samo je sklapao ruke na prsima, moleći nove grupe zlikovaca, koje su dolazile da se naslađuju u umiranju, da ga ubiju, ali to niko nije htio učiniti." (Himzo Tulić, *Zvornička sirat ćuprija,* Vlastito izdanje, str. 101.)

[35] "Dana 28. juna 1992. godine na Vidovdan, na vrata je ušao pomenuti Dušan Repić, obučen u srpsku narodnu nošnju. Pozdravio se s "pomoz-bog" i upitao: Znate li šta je danas? Vidovdan je, a ja moram jednog podebelog okrenuti na ražnju" (*Ratni zločin na tuzlanskom okrugu*, Tuzla: Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla, 1996., str. 164.)

[36] "Sve je išlo po utvrđenom scenariju. Žrtvi se gura kama u usta i daje se znak za početak pjesme. Dok pjesma teče, kama u ustima ne miruje kako bi u pjesmi bilo što više krika. Pri kraju pjesme, izmučenoj žrtvi, naglim udarcem druge ruke u dršku noža, život se prekraćuje." (Himzo Tulić, *Zvornička sirat ćuprija,* Vlastito izdanje, str. 140.)

Ovakvih i sličnih primjera, ljudskom umu teško objašnjivih primjera zločina, mogli bi navoditi na stotine, ali se poslije svakog primjera nameće neizostavno pitanje, šta i kako postupati danas i sutra da se zlo genocida i druga zla više nikada ne ponove. Odgovor na ovako postavljeno pitanje, između ostalog, zasigurno se nalazi u odgovoru na već naprijed postavljeno pitanje: "Zaboraviti ili pamtiti/ Prešutjeti ili učiti". U literaturi koja se bavi pitanjem fenomena zločina, među koje svakako spada i zločin genocida, vladaju dva oprečna teorijska mišljenja kada je u pitanju pamćenje zla. Jedni smatraju da pamćenje zla ne treba ispoljavati, već je "bolje to zadržati za sebe", dok drugi teoretičari zla smatraju da "*pamćenje zla* je ljudsko, temeljno ljudsko i izraziti *ressentiment/ pamtiti zlo,* potpuno je i u cijelosti dio te ljudskosti." [37] Ova dva suprotstavljena stava o pamćenju zla, ni u kom slučaju ne znače da su oni potpuno ravnopravni u smislu podjednakog prihvaćanja, kako u Bosni i Hercegovini tako i u Evropi. Stepen prihvaćanja pamćenja zla, ne kao ideologije, već prije svega kao vrijednosti koja će izgrađivati moralni potencijal, razvijajući "netoleranciju prema nepravdi, bez obzira ko je zločinac ili žrtva u konkretnom slučaju",[38] određen je, između ostalog, i zastupljenošću sadržaja cjelokupne udžbeničke literature temama o holokaustu, genocidu, etničkom čišćenju i drugim oblicima zločina. (...)"Pamćenje zla stvara solidarnost s kojom učestvuje u potcrtavanju zajedničkih obaveza prema svima koji su žrtve ljudske patnje." [39] Na pitanje je li ispravno pamtiti zlo, nedvosmisleno eksplicitan odgovor daje Anre Johan Vetlesen, ističući: "Moje je mišljenje: da! Odbijanje ressentimenta/pamćenja zla i kod Nietzschea i Arendtove, baca djecu zajedno s prljavom vodom." [40] Jedno od vrlo značajnih pitanja, ne samo naučnih, i neraskidivo vezano za postaljenu "dilemu" Nauka o genocidu – da ili ne, već i općemoralnih pitanja jeste: je li oprost moralno pogrešan? Na osnovu primjera iracionalnih zločina koje smo naveli, s pravom, racionalno možemo zaključiti da oprostom ne bismo spriječili buduće počinitelje, već naprotiv, oprostom bismo rizikovali da stimulišemo buduće počinitelje istih ili sličnih zločina. No, i pored naprijed izrečenog stava, pitanje oprosta ne treba isključiti ni kao naučno ni kao

[37] Anre Johan Vetlesen, *Studije o zlu*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017., str. 245.

[38] Isto, str. 242.

[39] Opširnije o fenomenu zločina, njegovom pamćenju i ostalim pitanjima vezanim za zločin pročitati u: Rasim Muratović*, Zlo i ljudsko dostojanstvo u djelu Arnea Johana Vetlesena*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2014.; Anre Johan Vetlesen, *Studije o zlu*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017.

[40] Isto, str.239.

praktično pitanje kome treba težiti. Da bi se do oprosta stiglo, kao do krajnjeg cilja procesa pomirenja i prevencije eventualnih budućih zločina, neophodno je proces početi od prihvatanja, a ne negiranja zločina, u našem, bosanskohercegovačkom slučaju – genocida nad Bošnjacima. Zločinac se "mora" pokajati da bi žrtva mogla oprostiti.[41] Oprost je isključivo, i na individualnom i na kolektivnom nivou, vezan za odnos zločinca i žrtve. "Proces oprosta, po svaku cijenu, mora započeti tako da zločinac vidi sebe kao zločinca kroz – vrlo bolno – samoposmatranje." [42] Kada raspravljamo o oprostu kao mogućnosti, ne bismo smjeli upasti u zamku moralnog izjednačavanja zločinca i žrtve. Zato, s pravom Anre Johan Vetlesen konstatira: "Oprost i zaborav nisu obaveza žrtve." [43]

Zaključak

Nauka o genocidu u nastavnim programima – da. Ovo je naučni stav, koji se neupitno nameće nakon analize navedenih društevnih činjenica interpretiranih u radu. Da u najkraćem obrazložimo zašto. Upravo, na bazi činjenica koje smo analizirali. Utvrdili smo da je zločin genocida neosporna društveno-historijska činjenica, koja je tako upečatljivo obilježila 20. stoljeće da ga u nauci, između ostalog, karakteriziraju kao "stoljeće genocida". Ako je zadatak društvenih i humanističkih nauka, prije svega sociologije i historije, da utvrđuju zakonitosti razvoja svih strukturnih sadržajnosti društva i društvenih činjenica, a jeste, onda one imaju zadatak da se bave i genocidom kao, nažalost, vrlo prisutnom društvenom činjenicom. Ljudski život je neosporno najveća društvena vrijednost. Genocid je društveno zlo, koje je direktno uključeno protiv svetosti života. Na koji način najefikasnije spoznati ove dokazane naučne istine, ako ne putem odgojno-obrazovnog procesa u školi svih nivoa, institucionalno preko zasebne nauke o genocidu ili pak tematiziranjem zločina genocida, kroz određen broj časova i nastavnih jedinica u okviru općeg kursa sociologije, historije, psihologije, pedagogije i drugih naučnih disciplina. Poznato je, također, da je škola, osim porodice, grupe

[41] "Pokajanje je uslov da se želja za oprost doživi iskreno. Ovo kajanje izražava se kao izvinjenje, kao želja da se, što je moguće više, učini mnogo bolje od onoga što je nepravedno učinjeno. Tako, na ovaj način, zločinac započinje proces koji mu može donijeti oprost tako što će raščistiti sam sa sobom. On počinje s preispitivanjem svoje uloge, odnosno priznavanjem svoje odgovornosti i svoje krivice, a to su uslovi za kajanje i izvinjenje koje on izražava prema žrtvi. Na osnovu priznanja ‚ja sam radio pogrešno', slijedi izjava ‚ja neću nikada uraditi nešto slično'." (Anre Johan Vetlesen, *Studije o zlu*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017., str. 268.)

[42] Isto

[43] Isto, 261.

vršnjaka i medija, jedan od osnovnih društvenih činilaca socijalizacije ličnosti koja, između ostalog, podrazumijeva usvajanje znanja, vrijednosti i normi ponašanja. Kako postići potpuni obrazovni ishod, a to je, prije svega, svetost ljudskog života, u obrazovnim programima, ako u njima nema nauke o genocidu. Pokazali smo da je tema holokausta zastupljena u nastavnim programima srednjih škola u Njemačkoj, Velikoj Britaniji, Izraelu, SAD-u i drugim državama demokratskih društava. Kako vidimo, ne postoji nijedan naučni, moralni, odgojni, obrazovni, kulturni i civilizacijski razlog da se nauka o genocidu ne nađe u nastavnim planovima bosanskohercegovačkih obrazovnih sistema. Pomoću nauke o genocidu u nastavnim programima, primarno bi se razvijala kod učenika i studenata, kao mladih ljudi željnih života i slobode, "netolerancija prema nepravdi", nasilju, zločinu bilo koje vrste, a posebno prema genocidu, koji je uperen protiv svetosti života. Da potcrtamo, utvrdili smo da je neophodno u nastavne programe univerziteta i srednjih škola u Bosni i Hercegovini, uključiti nauku o genocidu kao obavezan ili pak izborni nastavni predmet, kako bismo kroz obrazovni sistem doprinijeli preveniranju genocida, a samim tim činom pomogli razvoj humanizma, mira i tolerancije, što za krajnji cilj ima doprinos u očuvanju ljudskog života, kao najveće čovjekove pojedinačne i društvene vrijednosti.

Literatura*:*

Biserko, Sonja i drugi, *Srebrenica remembrance for the future*, Sarajevo: Heinrich Boll Foundation, 2005.
Bosna i Hercegovina na putu ka modernoj državi, Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Reginalni ured Sarajevo, 2004.
Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Knjiga 1 i 2, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2004.
Čekić, Smail, *Značaj naučnih istraživanja genocida*, Doprinos razvoju nauke o genocide, Objavljeno: 22. april 2011. 14:04:48, http://bosnjaci.net (8.5.2015.)
Charny, Israel. W., *Encyclopedia of genocide*, volume I, II, Jerusalem: Institute on the Holocaust and Genocide, 1999.
Cigar, Norman, *Genocid u Bosni – politika "etničkog čišćenja*", Sarajevo: Bosanski kulturni centar, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1998.
Ćosić, Dobrica*, Bosanski rat*, Beograd: JP Službeni glasnik, 2012.
Ćosićev rat, Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi *Bosanski rat*

Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2013.
Cvitković, Ivan, *Konfesija u ratu*, Svjetlo riječi, Sarajevo: Zagreb: Blicdruk centar, 2004.
Doubt, Keith, *Sociologija nakon Bosne,* Sarajevo: Baybook, 2003.
Džananović, Muamer, *Zločin nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992–1995*., Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2015.
Đozić, Adib, "Elementi za modernu subznanstevnu teoriju (sociologiju) genocida", *Zbornik radova* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, br. 6., Tuzla, 2005.
Đozić, Adib, "Državni genocid", *Znakovi vremena*, Broj 32 (2006)
Đozić, Adib, "Ideologija lijevog mesijanizma i kolektivno društveno-historijsko pamćenje kod Bošnjaka, u: Bosna i Hercegovina i bošnjaštvo, historija, stvarnost, perspektive" *Zbornik radova*, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2014.
Đozić, Adib, Alibegović, Abdel, "Srpska pravoslavna crkva i genocid nad Bošnjacima", Zbornik radova simpozija "Odnos religijskog i nacionalnog u identitetu i stvarnosti balkanskih naroda", *Bošnjačka pismohrana*, svezak 14, broj 40-41, Zagreb, 2015.
Đozić, Adib, "Genocid kao društveni i znanstveni fenomen", *DHS,* časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, Broj 1, 2016.
Đozić, Adib, Alibegović, Abdel, "Obrazovanje i genocid – Ko, kako i zašto kriptoizira i "zabranjuje" institucionalno obrazovanje o genocidu nad Bošnjacima 1992–1995"*., Zbornik radova sa Me*đunarodne naučne konfer*encije 2015. "Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2016.
Đozić, Adib, Alibegović, Abdel, "Granice zla ideologije srpskog velikodržavlja: Srebrenica i Vukovar", *Granice i identiteti, Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa,* Beli Manastir/Vukovar, 2017.
Fuchs, Eckhardt, "What countries teach children about the Holocaust varies hugely", *The Conversation, Academic rigour, journalistic flair,* January 26, 2015. (pristup:22.06.2015.)http://theconversation.com/uk
Gurda, Vedad, *Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima*, Tuzla-Srebrenica JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 2013. (Monumanta Srebrenica, Knjiga 4)
Hamidičević, Sanjin i Mišković, Nenad, "Komparativna analiza udžbenika istorije/ historije/ povijesti", Regionalna škola tranzicione pravde – Zbornik, Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2014.

Husremović, Dženana, Powell, Steve, Šišić, Ajla, Dolić, Aida, *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, oktobar 2007.
Jarić, N. Isidora, *Javni i skriveni kurikulumi srednjoškolske nastave sociologije: obrazovne reforme u Srbiji (1960–2006),* doktorska disertacija, Beograd, 2012.
Jensen, L.B. Steven, *Genocid-slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Sarajevo: Danski centar za holokaust i istraživanje genocida, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007.
Karganović, Stefan, "Komisija za Srebrenicu Vlade RS iz 2004. godine i njen vrlo sporan izveštaj", Istina i pomirenje na ex-YU prostorima, *Nova srpska politička misao*, utorak, 20. april 2010. http://www.nspm.rs (8.7.2015)
Vetlesen, Anre Johan, *Studije o zlu*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017.
Vrijeme beščašća, Genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća, urednik Safet Halilović, Zenica: KDM "Preporod", Zenica, 1994.

THE SCIENCE OF GENOCIDE IN THE CURRICULA – YES OR NO

Adib Đozić

Summary

The socio-historical substance of the twentieth century marked it, among other things, as the century of genocide. If the twenty-first century is the century of knowledge, and it should be, there is a legitimate question: how can knowledge prevent, more nad more visible destructive processes in society, including genocide, which is, indeed, the most destructive, and whose destructiveness is focused directly on the sanctity of human life as the highest good and value in general. It is shown in the research that it is necessary to scientifically explain genocide as "the greatest evil" through a separate science of genocide. In order that the constituted science of genocide, in addition to scientific explanation of genocide as a destructive social phenomenon, at the same time, be immediatley in a function of social prevention of future genocides, it is necessary to involve the science in the curricula and introduce pupils and students with the laws of development of genocide and its destructive consequences for the progress and survival of society as a social fact "sui generis".

Keywords: genocide, the study of genocide, the curriculum, education

UDK 323.12 (497.6=163.41)
94 (497.6)"1991/1992"

Genocidna ideologija i politika paradržavne tvorevine Srpske Republike Bosne i Hercegovine[1]

Smail Čekić
Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Sarajevo

U predmetnom tekstu se razmatraju bitni događaji u Republici Bosni i Hercegovini na kraju dvadesetog stoljeća, posebno 1991-1992., i s tim u vezi, sa stanovišta, prije svega, historijske nauke, relevantnih naučnih saznanja, uključujući i rezultate vlastitih naučnih istraživanja, o uzrocima raspada zajedničke jugoslavenske države, uzrocima i ciljevima napada na Republiku Bosnu i Hercegovinu, srpskoj genocidnoj ideologiji, namjeri i politici o uništenju Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, planiranju i pripremanju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, što je, između ostalog, rezultiralo formiranjem srpske paradržavne tvorevine u Republici Bosni i Hercegovini (9. januara 1992.), marionetskog režima Srbije i Crne Gore/Savezne Republike Jugoslavije, genocidnog karaktera. I nakon dvije i po decenije, još su o tim događajima, iz ideoloških i političkih razloga, a na osnovama vojno poraženih fašističkih ideologija i politika u Drugom svjetskom ratu, prisutni mnogi historijski falsifikati, iznose se neistine, osporavaju dokumenti, tumače događaji bez ikakvog oslonca na arhivsku građu i relevantna saznanja u njima i obmanjuje domaća i međunarodna javnost, koji i dalje inficiraju zapadni Balkan i države u Regionu, posebno mlađe generacije, u čemu dominantnu ulogu imaju srpska nacionalistička politička i intelektualna elita i brojni – mnogi kvazi-istraživači.

Ključne riječi: SFRJ, Republika Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora/Savezna republika Jugoslavija, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, srpska paradržavna tvorevina, Bošnjaci, genocid, Slobodan Milošević i Radovan Karadžić

[1] Naučna i druga saznanja zasnovana su na relevantnim naučno-teorijskim saznanjima i značajnim postojećim rezultatima empirijskih naučnih istraživanja autora (potpunije i detaljnije o tome vidi: www. institut-genocid.ba), kao i drugim srodnim naučnim saznanjima i rezultatima srodnih istraživanja, te stručnim saznanjima ICTY-a, ICJ-a i nacionalnih sudova (Savezne Republike Njemačke i Bosne i Hercegovine).

Politička događanja i događaje u SFRJ od 1986. karakterišu otvorene manifestacije i jačanje nacionalizma. Taj nacionalizam, generiran u Beogradu, u srpskom intelektualnom, političkom i konfesionalnom rukovodstvu, devedesetih godina XX stoljeća doveo je do unutrašnje krize u Državi, koja je uzdrmala temelje socijalističke Jugoslavije i omogućila da se *na temelju političkog projekta – srpski velikodržavni projekt 'svi Srbi u jednoj državi',* čiji se osnovni cilj sastoji u formiranju jedinstvene (velike) srpske države na Balkanu, u kojoj će živjeti "*ceo srpski narod"– ujedinjenje svih Srba u jednu državu ("ujedinjenje svih Srba u istu državnu strukturu"*), a koji (projekt), uporedo s jugoslavenskim programom, u historiji srpskih političkih ideja egzistira dva puna stoljeća, razbije zajednička jugoslavenska država i izvrše najteži zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini. U suštini je riječ o projektu fašističkog i genocidnog karaktera, jer, između ostalog, sadrži dva krupna međusobno povezana elementa: *teritorijalnu ekspanziju* – osvajački rat za teritorije (lebensraum), uključujući i protiv Bosne i Hercegovine, i *uništenje narodâ*, zločin genocida, uključujući i nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini (radi "konačnog rješenja muslimanskog pitanja"). Projekt je razvijen i operacionalizovan brojnim programsko-planskim i akcionim dokumentima genocidnog karaktera, od ideologije, politike i prakse srbijanskih pobunjenika (s početka XIX stoljeća), do političko-propagandnih dokumenata SANU-a, "gdje je smišljen i rađen srpski nacionalistički program", posebno u njenom *Memorandumu*, 1986. godine.

Na političku scenu je, poslije Osme sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (23. i 25. septembra 1987), nakon "savršeno režiranog partijskog puča", izbila radikalna nacionalističko-fašistoidna grupa Slobodana Miloševića, koja je nastupala s parolama o općoj ugroženosti Srba i političkim programom "svi Srbi u jednoj državi". Od tada je srpski nacionalizam zločinačke prirode postao državna politika iza koje su "složno stali" republički državni aparat, masovni mediji, Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, Udruženje književnika Srbije, "poznati srpski nacionalisti i mnogi dojučerašnji komunisti".

U Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i Crnoj Gori srušena su (krajem 1988. i početkom 1989), Miloševićevom nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i demonstracija (na kojima je 1988-1989. učestvovalo blizu pet miliona ljudi) i pučističkim metodama ("birokratska antirevolucija") legalno izabrana rukovodstva i uklonjeni "nepoželjni" kadrovi. Republika Srbija je, revizijom Ustava SFRJ iz 1974. i donošenjem Ustava od 28. septembra 1990., ukinula autonomije Vojvodini i Kosovu i praktično izvršila secesiju (od SFRJ), uništila ustavni poredak SFRJ (izvršila udar na savezni Ustav i "pravnu agresiju na ustavni sistem Jugoslavije"), preuzela funkcije samostalne, suverene i nezavisne države, čime je sama izuzeta

iz pravnog sistema SFRJ, što je po zakonima SFRJ predstavljalo najteže krivično djelo, i prije (višestranačkih) izbora otpočela s procesom formiranja Velike Srbije.

Republika Srbija je izvršila udar na monetarni sistem SFRJ (9. januara 1991.) – Slobodan Milošević se dograbio zlatnih rezervnih zaliha u inozemstvu u vrijednosti 1,4 milijarde američkih dolara. U Crnoj Gori uspostavljen je kolaboracionistički režim. Ubrzan je proces homogenizacije Srba, posebno u Bosni i Hercegovini. Na taj način srpski nacionalizam učvrstio je svoje pozicije na Kosovu, Vojvodini i u Crnoj Gori i promjenom odnosa snaga u saveznim organima, prije svega, u Predsjedništvu SFRJ, JNA i CKSKJ, razbio federalne osnove SFRJ i ojačao za predstojeće pokušaje preuređenja Jugoslavije po svom modelu.

Vojno rukovodstvo SFRJ je, u uslovima jačanja nacionalističke politike i neodlučnijeg stava državnog i političkog rukovodstva zemlje u suprotstavljanju sve snažnijem nacionalizmu, prihvatilo (veliko)srpsku nacionalističku ideologiju i politiku. Rukovodstvo JNA postalo je "instrument srpskog režima", čiji je zadatak, prema izjavi generala Veljka Kadijevića, ministra vojske, bio da "štiti teritorije sa srpskim življem, naoružava ih i obezbedi granice buduće, zamišljene Jugoslavije". JNA ("značajan društveni faktor", "značajan i uticajan ekonomski faktor" i "značajan faktor u spoljno-trgovinskim odnosima zemlje") je najsurovijim postupcima učestvovala u razbijanju Jugoslavije. Ona se priklonila "ratoboračkoj volji političkog rukovodstva najveće nacije u Jugoslaviji i okrenula cevi u ostale, malobrojnije narode". JNA je, a kasnije i Vojska Jugoslavije, stajući na stranu velikosrpskog nacionalizma i njegove zločinačke (genocidne) fašističke politike u "zaokruživanju srpskih zemalja", upotrijebila moćno oružje "koje su godinama, sa velikom ljubavlju prema svojoj armiji, nabavljali svi naši narodi, ne žaleći za to odvajanje od svojih oskudnih sredstava – za rušenje sela i gradova po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a to znači za rušenje Jugoslavije".

Politički projekt – srpski velikodržavni projekt, zločinačkog karaktera, su, pored ostalih, prihvatili, podržali i u njemu učestovali brojni i raznovrsni političari, vojni i društveni subjekti u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni i Hercergovini, među kojima i nacionalistička Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, čiju je politiku prihvatio neočekivano veliki broj građana srpske nacionalnosti.

Politički projekt – ujedinjenje svih Srba – formiranje velike etničke (srpske) države dobio je masovnu podršku Srpske akademije nauka i umetnosti, Udruženja književnika Srbije, Srpske pravoslavne crkve, Jugoslovenske narodne armije (JNA od devedesetih godina XX stoljeća nije imala ni jugoslovenski ni narodni karakter), političkih i kulturnih institucija i ustanova uz, nažalost, masovnu neselektivnu podršku srpskog naroda.

Pretvaranjem Generalštaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ (1988.) i isključivanjem republika i pokrajina iz sistema rukovođenja i komandovanja oru-

žanim snagama (i oružanom borbom) izvršena je promjena načina rukovođenja i komandovanja u oružanim snagama. Time su republikama i pokrajinama oduzeta ustavna prava u rukovođenju Teritorijalnom odbranom. Izvršeno je potčinjavanje Teritorijalne odbrane svim štabovima JNA u zonama njihove odgovornosti. Insceniranjem krize Predsjedništva SFRJ (marta 1991.) u Jugoslaviji je započet niz prikrivenih državnih udara. Završio ih je dr. Branko Kostić, 3. oktobra 1991., pučem u Predsjedništvu SFRJ.

Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine nastavila je u 1991. godini s destrukcijom vlasti i naoružavanjem i obučavanjem svojih članova i drugih srpskih ekstremista. Takva nelegalna aktivnost omogućena je povećanjem gustine posjedanja teritorije Republike Bosne i Hercegovine, izvršene predislokacijom jedinica JNA iz Slovenije i Hrvatske, čime je Republika Bosna i Hercegovina praktično bila tiho okupirana, mada ta okupacija nije na čitavoj teritoriji bila efektivna. Još neproglašena Savezna republika Jugoslavija užurbano je dovršavala daljnju predislokaciju skladišta naoružanja i materijalnih ratnih rezervi na sigurna područja i jedinica JNA za ovladavanjem primarnih strateških ciljeva i koridora, kako bi okupaciju Republike Bosne i Hercegovine učinila efektivnom.

***

Bosna i Hercegovina i njeni organi vlasti su u svim razgovorima o preuređenju ili razdruživanju zajedničke jugoslavenske države zastupali stav o njenom opstanku, bez obzira na formu (federacija ili konfederacija), pristajući i na asimetrične varijante. Po izvršenom puču u Predsjedništvu SFRJ, Skupština Republike Bosne i Hercegovine je, 14. oktobra 1991., usvojila *Memorandum (Pismo o namjerama) i Platformu o položaju Bosne i Hercegovine i budućem ustrojstvu jugoslovenske zajednice.* Zbog specifičnosti svog multinacionalnog sastava, uslov svoga opstanka u jugoslavenskoj zajednici vidjela je samo u slučaju da u njoj ostanu i Srbija i Hrvatska. U uslovima tihe okupacije i pokrenute Haške konferencije (od 8. oktobra u naporima udružena sa specijalnim izaslanikom generalnog sekretara Ujedinjenih nacija S. Vensa), čitavih 100 dana čekao se rezultat te konferencije i stav Evropske zajednice.

Za razliku od njih, po nalozima svojih nalogodavaca iz Beograda i Zagreba, a u skladu sa dogovorom o uništenju države Republike Bosne i Hercegovine između šefova susjednih država (*Pakt Milošević-Tuđman*, od marta 1991.), dva od tri koaliciona partnera vlasti, ne napuštajući svoje pozicije u njoj, intenzivirali su svoju petokolonašku aktivnost i destrukciju Bosne i Hercegovine na svim nivoima.[2*]

[2] *U tekstu se ne razmatra velikodržavni projekt formiranja hrvatske države u Bosni i Hercegovini i njeno priključenje Republici Hrvatskoj.

Srpski hegemonistički koncept, koji je skrojio Jugoslaviju 1918., te preživio revoluciju i skoro polustoljetnu vladavinu socijalizma, konačno je sahranio Jugoslaviju. Zbog nemogućnosti da se dočepaju apsolutnog utjecaja u Predsjedništvu SFRJ i Centralnom komitetu SKJ velikosrpski orijentisani političari su na Četrnaestom kongresu (20-22. januara 1990) razbili SKJ kao integrativni faktor Federacije. Ukidanjem autonomije Kosovu i Vojvodini, a formalnim zadržavanjem njihovih glasova u Predsjedništvu SFRJ nastojali su osigurati mogućnost preglasavanja svih drugih, što je na kraju dovelo do paralizovanja Predsjedništva s remi pozicijom.

***

U službi razbijanja federativne Jugoslavije i realizacije srpskog velikodržavnog, političkog projekta o formiranju jedinstvene srpske države, najneposrednije je upotrijebljena i (veliko)srpska peta kolona u Republici Bosni i Hercegovini − nacionalistička Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine. U ostvarivanju tog zločinačkog projekta, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine je prijetila da će ga postići i nasilnim putem (vojnim sredstvima), za što se svestrano pripremala. Tako je Radovan Karadžić, polazeći od ocjene da su "Srbi u Bosni i Hercegovini sve svoje nade vezali za njihovu maticu − zemlju Srbiju i da nikada neće dozvoliti da ih državna granica dijeli od Srbije", u prvoj polovini novembra 1990. upozorio da su bosanski Srbi pripremljeni za rat i da "nisu više bespomoćni, već veoma moćni i ujedinjeni".

Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine je, posebno od druge polovine 1991., pod neposrednim direktivama državnog, političkog i vojnog rukovodstva Srbije i Crne Gore i njihove nacionalističke političke, intelektualne i vjerske elite i lično vožda Slobodana Miloševića, a uz aktivnu i neposrednu podršku JNA i Državne bezbjednosti MUP-a Republike Srbije, pokrenula niz nelegalnih aktivnosti, s ciljem rušenja legalnog poretka u Republici Bosni i Hercegovini i planiranja i pripremanja genocida nad Bošnjacima, o čemu postoje brojni dokazi. Među tim aktivnostima su nelegalne odluke, uputstva i propisi:

− kojima su formirane tzv. srpske autonomne oblasti;

− *Odluka* poslanika Kluba Srpske demokratske stranke i Kluba Srpskog pokreta obnove o osnivanju "*Skupštine srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini*" (24. oktobra 1991.);

− *Odluka* "Skupštine srpskoga naroda u BiH" o *statusu funkcionera, rukovodećih radnika i drugih radnika u republičkim državnim organima* (24. oktobar 1991.);

− *Odluka* "Skupštine srpskoga naroda"*o verifikaciji proglašenih* tzv. srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini: "Autonomna regija Krajina"; "SAO Hercegovina"; "SAO Romanijsko-Birčanska"; "SAO Semberija" i "SAO Sjeverna Bosna" (21. novembra 1991.);

− *Odluka* "Skupštine srpskoga naroda" o teritorijama opština, mjesnih zajednica i naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, koja se smatraju teritorijom savezne države Jugoslavije;

– *Odluka* "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" *o provođenju plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* (21. novembra 1991.), kao "federalne jedinice u sastavu savezne države";

− *Odluka* "Skupštine srpskoga naroda"*da se pristupi formiranju Republike Srpske Bosne i Hercegovine* (21. novembra 1991.);

− *Odluka* "Skupštine srpskog naroda" *o ostajanju srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini u zajedničkoj državi Jugoslaviji;*

− *Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima* (19. decembar 1991.);

− *Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine* (9. januara 1992.);

− *Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine* (28. februara 1992.) i druge.

Ignorišući rezultate Haške konferencije o Jugoslaviji u uslovima tihe okupacije Republike Bosne i Hercegovine, izgrađeni nelegalni aparat još neproglašene Savezne Republike Jugoslavije, koji je u početku imao pet "srpskih autonomnih oblasti", sa tridesetak opština, koje su imale srpsku većinu i u kojima je SDS preuzela vlast, uporno je radio na formiranju "Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine" i širenju njenog prostora na što veći broj "srpskih naselja" u opštinama sa nesrpskom većinom, kako bi se u razgovorima s Tuđmanom o podjeli Bosne i Hercegovine osigurala bolja pozicija.

Rukovodstvo Velikosrpskog pokreta je, s ciljem da preduhitri Briselskom deklaracijom od 17. decembra 1991. naloženi referendum, svojim petokolonaškim ispostavama u Bosni i Hercegovini naredilo da do srpske nove 1992. godine proklamuju federalnu jedinicu u sastavu "savezne države Jugoslavije". Stoga je tzv. Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, na Trećem zasjedanju, održanom 21. decembra 1991., donijela "*Odluku da se pristupi formiranju Republike Srpske Bosne i Hercegovine*", kao "federalne jedinice u sastavu savezne države Jugoslavije". Usvojen je stav da će se *"*Republika srpska Bosna i Hercegovina" "formirati", u skladu sa rezultatima plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, najkasnije do srpske nove 1992. godine. Sve aktivnosti na formiranju srpske paradržave predviđeno je da provedu organi "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".

Usvajanjem "odluke" o započinjanju priprema za formiranje "srpske republike Bosne i Hercegovine", donesena je odluka o pristajanju na formiranje "zajedničke države srpskog naroda", odnosno "Velike Srbije". Tim prije, jer je, prema

ocjeni Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, od 19. februara 1992. "mjesto Republike srpskog naroda BiH u zajedničkoj državi srpskog naroda ...".

Na Petom zasjedanju, održanom 9. januara 1992., "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" je usvojila "*Deklaraciju o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine*", kao federalne jedinice susjedne države. Tim nelegalnim aktom, koji je stupio na snagu odmah, istoga dana – 9. januara je, "na područjima srpskih autonomnih regija i oblasti i drugih srpskih etničkih cjelina u Bosni i Hercegovini", proglašena "Srpska republika Bosna i Hercegovina", "kao federalna jedinica u sastavu savezne države Jugoslavije". Tako je ta kolaboracionistička tvorevina formirana kao federalna jedinica zajedničke države srpskog naroda, koja je postojala od 3. oktobra 1991.

Na osnovu "*Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine*", "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", pod predsjedavanjem zločinca Momčila Krajišnika, na sjednici, održanoj 28. februara 1992. prvog dana referenduma za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, donijela je "*Odluku o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine*".[3**]

Donošenjem "*Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine*" i "*Odluke o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine*" konstituisana je paradržava velikosrpskog agresora u Republici Bosni i Hercegovini, kao federalna jedinica "u sastavu savezne države Jugoslavije".

Navedenim nelegalnim odlukama i njihovim faktičkim provođenjem najdirektnije je ugrožena teritorijalna cjelovitost, nezavisnost, integritet i suverenitet Republike Bosne i Hercegovine, formirani srpski organi vlasti ("organi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini"), čijom su aktivnošću potpuno ili djelimično destruirani i delegitimirani legalni organi vlasti. Donošenjem "Ustava"(28. februara 1992.) i proglašenjem "Republike srpskog naroda (27. marta 1992.), zaokružene su formalno-pravne pretpostavke formiranja srpske paradržavne tvorevine u Republici Bosni i Hercegovini.

Imajući u vidu nelegitimnost i nelegalnost usvojenih odluka, Ustavni sud Republike Bosne i Hercegovine je 2. aprila 1992. iste poništio i proglasio nevažećim, uključujući i "*Deklaraciju o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i*

[3] **Osim toga, taj nelegalni organ je tog istog dana donio više zakona o formiranju svih važnih tijela paradržavne Srpske Republike Bosne i Hercegovine: Zakon o Vladi, Zakon o državnoj upravi, Zakon o narodnoj odbrani, Zakon o unutrašnjim poslovima, Zakon o javnom informisanju, Zakon o narodnoj banci, Zakon o službi za platni promet i finansijsku kontrolu, Zakon o javnim prihodima i Odluku o osnivanju "Radio-televizije srpskog naroda Bosne i Hercegovine". Kasnije su donesena i druga brojna zakonska akta, te istovremeno imenovan i aparat "paradržave" administracije.

Hercegovine", od 9. januara 1992. i"*Odluku o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine*", od 28. februara 1992.

Proces normativnog i faktičkog formiranja istovremeno je praćen i aktivnostima, koje su imale cilj da se takva paradržava i vojno zaštiti, zbog čega je tzv. Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (11. decembra 1991.) donijela "*Preporuku Oružanim snagama SFRJ o očuvanju teritorijalne cjelokupnosti Jugoslavije"*. Istoga dana "Skupština srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini" uputila je "*Zahjev Jugoslovenskoj narodnoj armiji"*, u kome je traženo "da svim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju brani teritoriju Bosne i Hercegovine, kao sastavne dijelove države Jugoslavije, na kojima je proveden plebiscit srpskog naroda i drugih građana za ostanak u zajedničkoj državi Jugoslaviji".

***

Polazeći od velikosrpske (zločinačke) ideologije i politike i njenih genocidnih ciljeva u i prema Republici Bosni i Hercegovini, Srpska demokratska stranka, od svog formiranja (12. juli 1990) do 9. januara 1992., ne samo što je, prema instrukcijama, smjernicama, naredbama i, uz pomoć i podršku (političku, intelektualnu, vojnu, ekonomsku i drugu) Srbije i Crne Gore, proglasila paradržavnu tvorevinu ("Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu"), "federalnu jedinicu u sastavu savezne države Jugoslavije", u okviru teritorijalnog integriteta Republike Bosne i Hercegovine i njenog Ustavom utvrđenog društvenog i državnog uređenja, već je, shodno tom nazivu (prefiks srpski) i uz aktivnu pomoć i podršku jakih snaga JNA (velikosrpska vojska "vojske srpskog naroda"), koja je (JNA, odnosno vojno rukovodstvo) smanjila i razoružala Teritorijalnu odbranu Republike Bosne i Hercegovine, organizovano naoružavala, obučavala i opremala srpsko stanovništvo, organizovala krizne štabove srpskog naroda-organe okupacione vlasti, učestvovala u preuzimanju (srpske) vlasti, omeđavala je granice "Velike Srbije", i velikom koncentracijom vojnih snaga izvršila (tihu) okupaciju značajnog dijela (državne teritorije) Republike Bosne i Hercegovine, flagrantno kršeći ustavno-pravni sistem i teritorijalnu cjelovitost i jedinstvo Republike Bosne i Hercegovine, ugrožavajući ličnu i imovinsku sigurnost njenih građana, potpuno ili djelimično delegitimirajući legalne organe vlasti, organizovala srpsku političku vlast – zakonodavnu, izvršnu i sudsku na teritoriji države Bosne i Hercegovine, čak i u općinama gdje je srpski narod bio u manjini, što je bilo u funkciji neposrednih detaljnih političkih, vojnih, obavještajnih, bezbjednosnih, informativnih, organizacionih, tehničkih, logističkih i psiholoških priprema za osvajački rat i genocid. Organizacija i vođenje navedenih aktivnosti bile su potpuno nelegalne i nelegitimne, odnosno riječ je o neustavnim i protivzakonitim radnjama, koje, normativno-pravno nikad nisu sankcionisane. Njima je, između ostalog, otvore-

no i javno afirmativno najavljivano i podsticano nasilje i sila kao jedini metod rješavanja pripremljenog i režiranog oružanog sukoba. Organizovano, koordinirano i sinhronizovano su usmjeravane i vođene zločinačke aktivnosti protiv Republike Bosne i Hercegovine između institucija Srbije u Beogradu, posebno vođe velikosrpskog pokreta (Slobodana Miloševića), i njenih petokolonaša u Republici Bosni i Hercegovini, paradržavne tvorevine Srpske Republike Bosne i Hercegovine, *de iure* i *de facto* instrumenta, organa i agenta države Srbije, odnosno Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore).

***

Raspoloživi i jasni dokazi potvrđuju postojanje *subjektivnog* (*mentalnog*) *elementa genocida – namjere* (*mens rea*) za izvršenje genocida nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, očigledno je postojanje dokaza o genocidnoj namjeri srpskog rukovodstva za formiranje jedinstvene srpske države koji su, pored ostalog, sadržani u iskazima najviših zvaničnika koji su neposredno radili na tom zajedničkom udruženom zločinačkom poduhvatu genocidnog karaktera.

David Harland je "u brojnim prilikama svjedočio da su članovi rukovodstava bosanskih Srba izražavali spremnost da ostvare deklarisani cilj /formiranje jedinstvene srpske države/ po svaku cijenu" i da je naročito Radovan Karadžić u svojim izjavama prije izvršenja genocida imao namjeru uništenja Bošnjaka. Naime, kod Radovana Karadžića je prije izvršenja genocida nad Bošnjacima postojala namjera (*mens rea*) za istrebljenje te nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Karadžić je, 12. oktobra 1991., u telefonskom razgovoru sa Gojkom Đogom (beogradskim književnikom i profesorom), otvoreno i neposredno iznio namjeru o izvršenju genocida nad Bošnjacima, nacionalnom, etničkom i vjerskom grupom kao takvom, izjavljujući da će nestati ("oni će nestati, taj narod će nestati sa lica zemlje ..., … da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao …, To će biti pokolj krvavi …"). Obrazlažući te zločinačke namjere prema Bošnjacima ("... oni će nestati ..."), Karadžić je naveo "da ima 20.000 naoružanih Srba oko Sarajeva", a "300-400.000 naoružanih Srba u Bosni i Hercegovini …Plus je tu Armija /tj. JNA - prim. S. Č. / i tehnika i sve to". Sarajevo je, po Karadžiću, trebalo biti "crni kotao, gdje će 300.000 Muslimana umrijeti...". Karadžić je, u skladu s navedenim zločinačkim namjerama, politikom u razgovoru s Momčilom Krajišnikom 13. oktobra 1991. ponovio namjeru o uništenju Bošnjaka u Sarajevu i Republici Bosni i Hercegovini: "*Za dva-tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani* ...". U "samo par dana Sarajevo će nestati i bit će 500.000 mrtvih, u jednom mjesecu Muslimani će biti uništeni u Bosni i Hercegovini ..." .

Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine je 14. oktobra srušila "krhki konsenzus koji je kako-tako održavao funkcionisanje podijeljenog Parlamenta.

U toku burne sjednice, koja je trajala cijelu noć, delegati Srpske demokratske stranke su s prezirom odbacili prijedlog Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice o suverenitetu Republike i položaju Bosne u Jugoslaviji". Naime, u noći između 14. i 15. oktobra 1991. Radovan Karadžić je na sjednici Skupštine SR Bosne i Hercegovine, na kojoj je razmatrano pitanje budućnosti Republike, "objavio smrtnu kaznu muslimanskom narodu", javno zaprijetivši da Muslimani mogu nestati: "...Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rata ovdje...".

U razgovoru s Miodragom Davidovićem, 15. oktobra 1991., R. Karadžić je ponovo potvrdio genocidnu namjeru, prije svega, prema rukovodstvu bošnjačkog naroda: "Prije svega, niko od njihovog rukovodstva ne bi ostao živ. Za tri-četiri sata svi bi bili pobijeni. Ne bi imali šanse da opstanu uopšte".

Radovan Karadžić je, u skladu s projektom o formiranju srpske države i "povezanosti srpskih teritorija sa majkom Srbijom", koji je podrazumijevao i (iz) vršenje genocida, slično nacističkoj "*borbi za životni prostor*" (*Kampf um lebensraum*) 1991., između ostalog, naglasio da se radi o borbi za "životni prostor" ("jer se ovde vodi borba .... za životni prostor"). U toj borbi za "životni prostor" Karadžić je objasnio kako se "Srbi moraju energično suprotstaviti muslimanskom prodoru – 'Prvi temelji koji budu postavljeni biće dignuti u zrak i svi temelji koji budu položeni biće uništeni'".

Radovan Karadžić je u više prilika spominjao i opsadu Sarajeva. Septembra 1991. je u telefonskom razgovoru informisao svoga vođu Slobodana Miloševića da je "Romanija spremna na blokadu Sarajeva, odakle niko neće biti u stanju da napusti Sarajevo, biće to katastrofa". Time je Karadžić, izvršavajući naredbe, instrukcije i druge smjernice koje je dobio od vođe velikosrpskog pokreta, Slobodana Miloševića, i državnog rukovodstva Republike Srbije, još jednom (ponovio) ciljeve zločinačkog karaktera, što je, posebno 1992-1995., bila politika i praksa velikosrpskog agresora i njegovih petokolonaša i kolaboracionista, kada su u Republici Bosni i Hercegovini u svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi i sigurnim zonama Ujedinjenih nacija izvršeni brojni oblici zločina protiv čovječnosti, uključujući i genocid nad Bošnjacima.

***

Genocid nad Bošnjacima izvršen je u teškim i složenim uslovima međunarodnog oružanog sukoba – agresije na nezavisnu, međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, članicu Ujedinjenih nacija, i okupacije velikog dijela njene državne teritorije. Osuđeni ratni zločinac Biljana Plavšić je na 17.

sjednici "Skupštine Republike Srpske", održane od 24. do 26. jula 1992., izjavila da je 70% teritorije Bosne i Hercegovine osvojeno. Radovan Karadžić je na 34. zasjedanju Skupštine Republike Srpske, održane od 27. augusta do 1. oktobra 1993., izjavio: "A sačuvali smo 250.000 mjesta životnog prostora gdje su muslimani živjeli." Slobodan Milošević je 15.aprila 1994. na sjednici Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije, između ostalog, izjavio: " ... naše snage kontrolišu 72%) teritorije Bosne i Hercegovine";

Genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini rezultat je kolektivne velikosrpske ideologije, politike i prakse uništenja Bošnjaka. Samo u osmišljenom, planiranom, organizovanom, usmjerenom, vođenom, sistematskom i ciljnom genocidu nad Bošnjacima Republike Bosne i Hercegovine u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, jula 1995., učestvovalo je, prema rezultatima istraživanja Vlade Republike, po raznim osnovama i na različite načine, više od 25.000 ljudi.

Sva raspoloživa relevantna, validna i pouzdana dokumenta, naučne činjenice, empirijski podaci, iskustvena i druga saznanja nesumnjivo dokazuju i potvrđuju da je paradržavna tvorevina Republika Srpska rezultat genocida (velikosrpskog nacizma, odnosno države Savezne republike Jugoslavije/Srbije i Crne Gore), nastala na teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, posebno na zločinu genocida, označena, omeđena i prekrivena brojnim masovnim i pojedinačnim grobnicama.

***

Bitne odredbe značenja događaja u Republici Bosni i Hercegovini koje se odnose na datum 9. januar 1992. su, prema relevantnim, validnim i pouzdanim dokumentima i relevantnim naučnim saznanjima, između ostalog, sljedeće:

− Prvo, navedenog datuma (9. januara 1992.) u Republici Bosni i Hercegovini formirana je srpska paradržavna tvorevina naziva "Srpska Republika Bosna i Hercegovina", marionetski režim Srbije i Crne Gore. Ilegalna Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, predvođena ratnim zločincem Momčilom Krajišnikom, usvojila je "Deklaraciju o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine", kojom je proglašena – formirana "Srpska Republika Bosna i Hercegovina", "Kao federalna jedinica u sastavu savezne države Jugoslavije";

− Drugo, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina formirana je po neposrednim direktivama, naredbama, instrukcijama i smjernicama političkog i vojnog rukovodstva Srbije i Crne Gore i njihove nacionalističke političke, intelektualne i vjerske elite, a uz aktivnu i neposrednu podršku JNA, (Veliko)srpske oružane sile, i državne bezbjednosti MUP-a Republike Srbije;

− Treće, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina formirana je na nelegalan i nelegitiman način, kršeći ustavno-pravni sistem i teritorijalnu cjelovitost i jedinstvo Republike Bosne i Hercegovine, ugrožavajući ličnu i imovinsku sigurnost njenih građana;

− Četvrto, formiranjem srpske paradržavne tvorevine u Republici Bosni i Hercegovini, 9. januara 1992., slično nacističkom projektu –"Borbi za životni prostor" i "konačnom rješenju jevrejskog pitanja", te nacističkim tvorevinama u Hrvatskoj (tzv. Nezavisna Država Hrvatska) i Srbiji (Kvislinška uprava generala Nedića), javno je i potpuno otvoreno obznanjen subjektivni (mentalni, psihološki) element genocida – namjera (*Mens Rea*) za izvršenje genocida u Republici Bosni i Hercegovini, za čije ostvarenje su, u skladu s političkim projektom ujedinjenja svih Srba u jednoj državi i "*Strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*" (srpskoj varijanti nacističke konferencije u Wannseu), izvršene sve pripreme (političke, vojne i druge), što je od 1992. do 1995. bila politika i praksa Srbije i Crne Gore, odnosno države Savezne Republike Jugoslavije i njene paradržavne tvorevine Srpske Republike Bosne i Hercegovine/Republike Srpske, kada su u Republici Bosni i Hercegovini – u svim okupiranim mjestima, gradovima u opsadi i sigurnim zonama Ujedinjenih nacija nad Bošnjacima izvršeni svi akti genocida *(Actus Reus),* što dokazuju i potvrđuju brojni dovoljni, adekvatni, validni, pouzdani i relevantni izvori saznanja različite provenijencije;

− Peto, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina formirana je u uslovima:

− otvorene manifestacije, jakog intenziteta i kulminacije srpskog nacionalizma, koji je doveo do unutrašnje krize u SFRJ i razbio zajedničku jugoslavensku državu, što je rezultiralo izvršenjem svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini i Albancima na Kosovu;

− obnove i eskalacije srpskog velikodržavnog projekta "svi Srbi u jednoj državi", projekta fašističkog i genocidnog karaktera;

− smanjenja i razoružanja Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine;

− javnog i otvorenog iskazivanja namjere (od strane) političkog rukovodstva SDS-a, posebno ratnih zločinaca Karadžića, Krajišnika, Plavšić i Brđanina, o negiranju i nestanku (uništenju) Muslimana, tog, prema njima, slično Goebelsovoj nacističkoj propagandi, politici i praksi, genetski kvarnog materijala i gamadi;

− postignutog dogovora Milošević − Tuđman o podjeli − uništenju Republike Bosne i Hercegovine;

− velike koncentracije vojnih snaga Srbije i Crne Gore, uključujući i korpuse JNA koji nisu bili u sastavu komandi, jedinica i ustanova JNA u Republici Bosni i Hercegovini (povećane gustine vojnog posjedanja teritorije Republike Bosne i Hercegovine i predislokacije jedinica JNA iz Slovenije, Hrvatske i Crne Gore);

− masovnog naoružavanja, opremanja, obučavanja i mobilizacije srpskog stanovništva,

− formiranja tzv. srpskih autonomnih oblasti i organizovanja srpskih ilegalnih organa vlasti;

− održanog tzv. plebiscita srpskog naroda;

− formiranja hrvatske paradržavne tvorevine Hrvatske zajednice Herceg-Bosne;

− potpune ili djelimične destrukcije legalnih organa vlasti;

− organizovanih kriznih štabova srpskog naroda – organa okupacione srpske vlasti;

− izgrađenog nelegalnog aparata vlasti Srbije i Crne Gore u Republici Bosni i Hercegovini;

− omeđavanja granica "Velike Srbije";

− političkih, vojnih, ekonomskih, obavještajnih, psiholoških i drugih priprema za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima;

− tihe okupacije značajnog dijela teritorije Republike Bosne i Hercegovine i dr.

− Šesto, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina/Republika Srpska djelovala je u ime Srbije i Crne Gor/ Savezne Republike Jugoslavije – u svojstvu *De Iure i De Facto* organa I/Ili agenta Savezne Republike Jugoslavije, odnosno u svojstvu i za račun i korist Savezne Republike Jugoslavije;

− Sedmo, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina/Republika Srpska nastala je na rezultatima osvajačkog (agresorskog) rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i genocida nad Bošnjacima;

− Osmo, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina/Republika Srpska bila je samo puki instrument Savezne Republike Jugoslavije, bez ikakve stvarne, političke i/ili vojne samostalnosti, a preko koje je, pored drugih državnih organa, djelovala država Savezna Republika Jugoslavija;

− Deveto, paradržavna tvorevina Srpska Republika Bosna i Hercegovina/Republika Srpska izjednačuje se s državnim organima vlasti Savezne Republike Jugoslavije i u potpunosti je zavisila od Savezne Republike Jugoslavije, čija se djela − akti genocida (*Actus Reus*) pripisuju Saveznoj Republici Jugoslaviji;

− Deseto, politička, vojna i finansijska podrška, koju je Savezna Republika Jugoslavija pružala paradržavnoj tvorevini Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini/Republici Srpskoj, dokazuje da su zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini, uključujući i zločin genocida u sigurnim zonama Ujedinjenih nacija Srebrenici i Žepi, izvršeni upotrebom oružanih snaga − neposrednim učešćem žive sile (JNA/Vojska Jugoslavije/"Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine"/"Vojska Republike Srpske"/"Srpska Vojska Krajine", Specijalne jedinice državne bezbednosti MUPA-a Republike Srbije i druge oružane jedinice i grupe) i sredstvima (naoružanje, municija, gorivo, oprema…) Savezne Republike Jugoslavije;

− Jedanaesto, paradržavna tvorevina Republika Srpska, genocidnog karaktera, legalizovana je Dejtonskim mirovnim sporazumom.

GENOCIDAL IDEOLOGY AND POLITICS OF QUASIGOVERNMENTAL CREATION OF THE SERBIAN REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Smail Čekić

Summary

This text deals with important events in the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of the twentieth century, especially during 1991-1992, and first of all, regarding to historical science, relevant scientific knowledge, including the results of its own scientific research, the causes of common Yugoslav state breakdown, the causes and goals of the attack on the Republic of Bosnia and Herzegovina, Serbian genocidal ideology, intentions and politics of Bosniaks exterminating, national, ethnic and religious groups as such, planning and preparing aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina and genocide against Bosniaks. This was resulted by creation of a Serbian quasigovernmental creation in Republic of Bosnia and Herzegovina (January 9, 1992), the puppet regime of Serbia and Montenegro / the Federal Republic of Yugoslavia, of genocidal character. And after two and a half decades, many historical forgeries are presented about these events, for ideological and political reasons, and on the bases of military defeated fascist ideologies and politics in the Second World War, many lies are served, the documents are denied, events are interpreted without any support in archive material and relevant knowledge in them and the domestic and international public is misled, which continues to infect the Western Balkans and countries in the region, especially younger generations, in which the Serbian nationalist political and intellectual elites play a dominant role, and numerous - many quasi-researchers.

Key words: SFRY, Republic of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro / Federal Republic of Yugoslavia, Serbian Democratic Party of Bosnia and Herzegovina, Serbian quasigovernmental creation, Bosniaks, genocide, Slobodan Milošević and Radovan Karadžić

UDK 341.645.2
341.322.5: 929 Mladić, R.

Procesuiranje ratnih zločinaca

Meldijana Arnaut Haseljić
Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti
i međunarodnog prava
Sarajevo

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju donio je Presudu Pretresnog vijeća (Prvostupanjsku presudu) protiv generala Ratka Mladića, bivšeg komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, kojom je osuđen na doživotni zatvor za genocid, zločine protiv čovječnosti, te kršenja zakona i običaja ratovanja. U 5.317 paragrafa obrazložena je uloga Vojske RS i njenog komandanta, kao i policijskih struktura, teritorijalne odbrane, te regionalnih i općinskih vlast i drugih učesnika udruženog zločinačkog poduhvata. Opisani su oblici i načini izvršenja zločina počinjenih na područjima općina Banja Luka, Bijeljina, Foča, Ilidža, Kalinovik, Ključ, Kotor Varoš, Novi Grad, Pale, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac i Vlasenica, te precizirani načini izvršenja sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata, ali i pojedinačni udruženi zločinački poduhvati u vezi sa Srebrenicom (genocid), Sarajevom (teroriziranje građana snajperskom vatrom i granatiranjem) i onim koji se odnosi na uzimanje talaca (međunarodnog mirovnog osoblja – pripadnika UNPROFOR-a). Prvostupanjskom presudom Mladić je proglašen krivim za 10 od 11 tačaka optužnice. Oslobođen je optužbe za genocid izvršen u šest bosanskohercegovačkih općina (Foča, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Sanskom Mostu i Vlasenici) počinjen tokom 1992. godine.

Ključne riječi: genocid, istrebljenje, progon, masovna ubistva, nehumana djela, deportacije, udruženi zločinački poduhvat, zločini protiv čovječnosti, kršenje zakona i običaja ratovanja, Ženevske konvencije, Ratko Mladić

Ratko Mladić, 3. jula 1991. godine, kao pukovnik JNA, postavljen je za komandanta 9. korpusa JNA u Kninu, da bi 20. jula 1991. bio imenovan za načelnika štaba (i zamjenika komandanta) iste formacije, a 30. decembra 1991. za komandanta 9. korpusa. Predsjednik Socijalističke federativne republike Jugoslavije unaprijedio je Ratka Mladića u čin general-majora 4. oktobra iste godine, a novo unaprjeđenje, u čin general-potpukovnika dobio je 24. apri-

la 1992., nakon čega već narednog dana (25. aprila) biva postavljen za načelnika štaba/zamjenika komandanta u komandi Druge vojne oblasti JNA u Sarajevu na koju dužnost je stupio 9. maja iste godine. Dužnost komandanta u komandi Druge vojne oblasti JNA preuzeo je 10 maja.[1] Nakon što je formirana Vojska Republike Srpske[2] (u daljem tekstu: VRS), 12. maja 1992., Ratko Mladić biva imenovan za komandanta Glavnog štaba VRS-a. U junu 1994. unaprijeđen je u čin general-pukovnika. Kako je na osnovu vojne dokumentacije utvrdio Tribunal u Haagu, Mladić je ostao komandant Glavnog štaba VRS najmanje do 8. novembra 1996.[3]

Tužilaštvo Tribunala u Haagu prvu Optužnicu protiv, tada još neuhapšenog, Ratka Mladića zajedno sa Radovanom Karadžićem,[4] podnijelo je 24. jula 1995., da bi već 14. novembra 1995. podiglo i dodatnu optužnicu koja se odnosi na Srebrenicu. Tužiteljica Carla Del Ponte[5], 10. oktobra 2002., podnosi Izmijenjenu optužnicu kojom su razdvojeni predmeti Mladić i Karadžić, te se od ovoga momenta vodi zaseban predmet (Predmet br. IT-09-92-I) protiv Mladića. Tužilac Serge Brammertz[6], 1. juna 2011., podnosi Drugu izmijenjenu optužnicu, a 20. oktobra iste godine Treću izmijenjenu optužnicu, da bi u konačnici, 16. decembra

[1] International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY/ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – MKSJ (u daljem tekstu ICTY), Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 2.

[2] "Formiranjem VRS-a, jedinice JNA koje su ostale u BiH praktično su pretvorene u jedinice VRS." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 3.)

[3] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 3.

[4] Tužilac Richard J. Goldstone. Richard Goldstone stupio je dužnost tužioca Međunarodnog suda u augustu 1994., dok su sukobi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini još trajali. Potpisao je prve optužnice Međunarodnog suda, uključujući optužnice protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića za genocid u Srebrenici i druga krivična djela širokih razmjera počinjena u Bosni i Hercegovini. Radio je kao tužilac do 31. septembra 1996., a istovremeno je bio i tužilac Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu. (http://www.icty.org/bcs/o-mksj/tuzilastvo/bivsi-tuzioci)

[5] Carla Del Ponte, tužiteljica MKSJ-a od 15. septembra 1999. do 2007. Rođena je 1947., Lugano, Švajcarska. Dana 11. augusta 1999., Savjet bezbjednosti UN-a imenovao ju je na položaj tužiteljice Međunarodnih krivičnih sudova za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Ponovo je imenovana na položaj tužiteljice MKSJ-a s drugim četverogodišnjim mandatom u septembru 2003. (http://www.icty.org/bcs/o-mksj/tuzilastvo/bivsi-tuzioci)

[6] Tužilac Serge Brammertz, posljednji tužilac MKSJ-a. Rođen je 1962., u Eupenu, Belgija. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je 28. novembra 2007. godine imenovalo Sergea Brammertza na funkciju glavnog tužioca Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Ovu dužnost preuzeo je 1. januara 2008. Vijeće sigurnosti ga je ponovo imenovalo na istu funkciju 14. septembra 2011. (http://www.icty.org/bcs/o-mksj/tuzilastvo/tuzilac)

2011. godine, bila podignuta i Četvrta izmijenjena optužnica, po kojoj se proces suđenja pred Haškim tribunalom odvija s početkom 16. maja 2012.

Optužnica podnesena 24. jula 1995., koja je bila zajednička, tj. odnosila se na Ratka Mladića i Radovana Karadžića, sadržavala je šesnaest tačaka i to tačka 1 (genocid)[7] i tačka 2 (zločini protiv čovječnosti)[8] po osnovu djela činjenja ili sprječavanja činjenja progona, vansudskih zatočenja, gdje su bili podvrgnuti rasprostranjenim pojavama fizičkog i psihičkog zlostavljanja i držanja u neljudskim uvjetima, gdje su ih ubijali i teško ranjavali, te im namjerno nametali takve životne uvjete kako bi se izazvalo njihovo fizičko uništenje i to po mjestima: Omarska (od maja do augusta 1992), Keraterm (od maja do augusta 1992), Trnopolje (od maja do decembra 1992), Luka (od maja do jula 1992), Manjača (od ljeta 1991. do decembra 1992), Sušica (od juna 1992. do septembra 1992), KP Dom Foča (od aprila do sredine 1993). Optuženi su i za progon političkih vođa, intelektualaca i stručnjaka,[9] deportacije,[10] granatiranje mjesta na kojima su bili okupljeni civili,[11] prisvajanje i pljačka imovine,[12] uništavanje imovine[13] i uništavanje sakralnih objekata.[14]Po tačkama 3. i 4. optuženi su za teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. i kršenje ratnih zakona i običaja koje se odnose na protuzakonito zatočenje civila.[15] Tačkom 5. terete se za kršenje ratnih zakona i običaja granatiranjem mjesta na kojima su bili okupljeni civili,[16] a tačkom 6. za kršenje ratnih zakona

[7] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 17.

[8] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 18-22.

[9] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 23-24.

[10] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 25.

[11] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 26.

[12] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 27-28.

[13] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 29.

[14] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 30.

[15] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 34-35.

[16] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 36.

i običaja uništavanjem sakralnih objekata.[17] Teške povrede Ženvskih konvencija obuhvaćene su i tačkom 7. djelima rasprostranjenog uništavanja imovine,[18] kao i tačkom 8. djelima prisvajanja imovine i tačkom 9. kršenje ratnih zakona i običaja kroz djela pljačke javne i private imovine.[19] Drugi dio Optužnice Tačke 10-12. odnose se na djelovanje snajpera u Sarajevu, odnosno provođenje kampanje terora nad civilnim stanovništvom, što podrazumijeva kršenje ratnih zakona i običaja (namjerni napad na civilno stanovništvo i pojedine civile), zločine protiv čovječnosti (ubistvo i neljudski postupci).[20] Na Palama, u Sarajevu, u Goraždu i na drugim lokacijama zatočena su 284 pripadnika mirovnih snaga UN-a, koji su držani kao taoci i služeći se njima kao "živim štitom" u namjeri da se onemoguće zračni napadi Sjevernoatlantskog saveza (NATO).[21] Počinili su na ovaj način teške povrede Ženevskih konvencija (uzimanja civila za taoce i neljudsko postupanje) i kršenje ratnih zakona i običaja (uzimanje talaca i okrutno postupanje). Geografski okvir Optužnice obuhvata Sarajevo, Srebrenicu i 15 općina u Bosni i Hercegovini na kojima su izvršena četiri udružena zločinačka poduhvata.

Optužnicom za Srebrenicu Radovan Karadžić i Ratko Mladić terete se za genocid (ubijanje pripadnika grupe), zločine protiv čovječnosti (istrebljenje, ubistvo), kršenje ratnih zakona ili običaja (ubistvo).[22]

Prvom izmijenjenom optužnicom razdvojeni su predmeti, tako da se optužbe odnose isključivo na Ratka Mladića, i to za genocid i saučesništvo u genocidu (tačke 1 i 2), zločine protiv čovječnosti, kršenje zakona i običaja ratovanja. Tužilaštvo ga tereti da je, djelujući kao pojedinac ili u dogovoru s drugima, učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu (u daljem tekstu: UZP) provedenom najkasnije od 12. maja 1992. i najmanje do 22. decembra 1996., planirao, poticao, naredio, počinio, pomogao ili podržavao pripremu i izvršenje namjernog djelimičnog uništenja nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe, u ovom slučaju

[17] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 37-39.

[18] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 40-41.

[19] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 42-43.

[20] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 44-45.

[21] ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli1995., paragraf 46-48.

[22] ICTY, Predmet IT-95-18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Rradovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 14. novembra1995.

Bošnjaka, i to na području općina Ključ, Kotor Varoš, Prijedor, Sanski Most i Srebrenica. Djelimično njihovo uništenje djelima progona odvijalo se u Banjoj Luci, Bosanskoj Krupi, Bratuncu, Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Vlasenici i Zvorniku. Osim progona, genocidna namjera manifestovana je i rasprostranjenim ubijanjem, deportacijom i prisilnim premještanjem, nanošenjem teške tjelesne ili duševne povrede, podvrgavanjem životnim uvjetima sračunatim da dovedu do njihovog fizičkog uništenja, konkretno putem okrutnog i nečovječnog postupanja koje je uključivalo mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, te seksualno nasilje, nehumane uvjete života i prisilni rad. Također, nehumani životni uvjeti sračunati da dovedu do fizičkog uništenja nametani su i u zatočeničkim objektima u Banjoj Luci, Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru i Sanskom Mostu, uskraćivanjem odgovarajućeg smještaja, zaklona, hrane, vode, medicinske pomoći ili osiguranjem higijensko-sanitarnih uvjeta.[23] Tačkom 3. optužuje se za progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi kao djelima zločina protiv čovječnosti realiziranih udruženim zločinačkim poduhvatom na području općina: Banja Luka, Bihać − Ripač, Bijeljina, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bratunac, Brčko, Doboj, Foča, Gacko, Kalinovik, Ključ, Kotor Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Srebrenica, Teslić, Vlasenica, Vogošća i Zvornik.[24]Tačkama 4., 5. i 6. Ratko Mladić tereti se za zločine protiv čovječnosti (istrebljenje i ubistvo) i kršenje ratnih zakona i običaja (ubistvo).[25] Tačke 7. i 8. ove optužnice odnose se na zločine protiv čovječnosti izvršene deportacijom i nehumanim djelima.[26] Kršenje zakona i običaja ratovanja (ubistvo, protivpravno terorisanje civila, okrutno postupanje i napadi na civile) i zločini protiv čovječnosti (ubistvo, nehumana djela, napadi na civile) precizirani su tačkama 9-14.[27]I u ovoj Optužnici zadržana je optužba za uzimanje talaca (tačka 15) kao kršenje zakona i običaja ratovanja.[28] Komparacijom Prve izmijenjene

[23] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002, paragrafi 32-35.

[24] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002, paragrafi 36-38.

[25] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002, paragrafi 39-40.

[26] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002, paragrafi 41-42.

[27] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002, paragrafi 43-44.

[28] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002, paragrafi 45-47.

optužnice s prethodne dvije koje su podignute protiv generala Ratka Mladića uočava se uvođenje termina sveobuhvatni *udruženi zločinački poduhvat* (u daljem tekstu UZP), koji je trajao u periodu na koji se odnosi Optužnica, a u kojem su, osim optuženog, učestvovali i: "Momir Talić, general Stanislav Galić, general Dragomir Milošević, general Radislav Krstić i drugi pripadnici snaga bosanskih Srba; Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i drugi članovi rukovodstva bosanskih Srba i SDS-a; članovi civilnih organa u BiH, uključujući regionalne i opštinske krizne štabove; pripadnici JNA i Vojske Jugoslavije; Slobodan Milošević i druge vojne i političke ličnosti iz SFRJ-a i Republike Srbije; te pripadnici paravojnih i dobrovoljačkih jedinica iz Srbije".[29] UZP za koji se tereti podrazumijevao je podržavanje i/ili pripremu, planiranje, poticanje, naređenje, počinjenje ili izvršenje hotimičnog djelimičnog uništenja nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe bosanskih Muslimana kao takve u Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru, Sanskom Mostu i Srebrenici; planiranje pripremanje, omogućavanje i provođenje kampanje progona u Bosni i Hercegovini koja je uključivala genocidne radnje,[30] napadanje i razaranje gradova i sela, kao i pljačkanja, razaranja i/ili oduzimanja stambenih, poslovnih i vjerskih objekata; planiranje pripremanje, omogućavanje i provođenje kampanje progona u Bosni i Hercegovini, koja je uključivala radnje zločina protiv čovječnosti[31] ubijanjem i terorisanjem nesrpskih stanovnika i podvrgavanje istih okrutnom i nečovječnom postupanju i uslovima, uključujući fizičko, psihičko i seksualno zlostavljanje, često u zatočeničkim objektima; korištenja za prisilni rad, između ostalog na liniji fronta, i za živi štit, uvođenja restriktivnih i diskriminacionih mjera, odvajanja, deportacije i trajnog uklanjanja; Planiranje, pripremanje, omogućavanje ili provođenje istrebljenja i

[29] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002. paragrafi 24.

[30] Kampanja progona obuhvatala je, ili je eskalirala do te mjere da je obuhvatila, postupanje poduzimano s namjerom da se u određenim opštinama djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa bosanskih Muslimana, kao takva. Ovaj oblik djelimičnog uništenja bosanskih Muslimana odvijao se u Banjoj Luci, Bosanskoj Krupi, Bratuncu, Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Vlasenici i Zvorniku. (ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002., paragrafi 33)

[31] Kampanja progona obuhvatala je, ili je eskalirala do te mjere da je obuhvatila, postupanje poduzimano s namjerom da se u određenim opštinama djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa bosanskih Muslimana, kao takva. Ovaj oblik djelimičnog uništenja bosanskih Muslimana odvijao se u općinama: Banja Luka, Bihać-Ripač, Bijeljina, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bratunac, Brčko, Doboj, Foča, Gacko, Kalinovik, Ključ, Kotor Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Srebrenica, Teslić, Vlasenica, Vogošća i Zvomik. (ICTY, Predmet IT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002. paragrafi 36)

ubistava[32] izvršeno lišavanjem života tokom i nakon napada na gradove i sela i lišavanjem života povezanim sa zatočeničkim objektima; Planiranje, poticanje, naređenje, izvršenje ili pomoć u planiranju, pripremi ili izvršenju prisilnog premještanja i deportacije; Planiranje, pripremanje, omogućavanje ili provođenje dugotrajne vojne kampanje artiljerijskog i minobacačkog granatiranja i snajperskog djelovanja po civilnim dijelovima Sarajeva i civilnom stanovništvu i ustanovama tog grada, u kojoj su civili ubijani i ranjavani, te je time vršen teror nad njima; Planiranje, pripremanje, omogućavanje ili provođenje operacija uzimanja vojnih posmatrača UN-a i pripadnika mirovnih snaga UN-a za taoce nakon zračnih udara NATO-a 25. i 26. maja 1995.; Planiranje, pripremanje, omogućavanje ili provođenje kampanje progona, koja je uključivala genocidne radnje, nakon zauzimanja enklave Srebrenica u julu 1995., putem prisilnog premještanja žena i djece iz enklave Srebrenica u Kladanj; Zarobljavanje, zatočavanje, vansudsko pogubljenje i pokapanje više hiljada muškaraca i dječaka iz Srebrenice, koji su svi izdvojeni iz grupe izbjeglica u Potočarima ili su zarobljeni u koloni muškaraca koji su bježali iz enklave Srebrenica; vršenjem komande i kontrole nad organizovanom i opsežnom operacijom prikrivanjem kampanje pogubljenja tako što su tijela ekshumirana iz prvobitnih masovnih grobnica i nanovo pokopana; Pomaganje, podržavanje ili poticanje na daljnje činjenje zločina time što nije pokrenuo istrage, nije ništa učinio u vezi s tim istragama i nije kaznio podređene za počinjene zločine. Ratko Mladić je svjesno i hotimično učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu, imajući istu namjeru koja je bila zajednička i drugim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata ili znajući za namjeru drugih učesnika udruženog zločinačkog poduhvata ili svjestan predvidivih posljedica njihovih radnji.[33]

U Drugoj izmijenjenoj optužnici precizno su, osim osoba koje su učestvovale u udruženom zločinačkom poduhvatu, navedeni i "članovi rukovodstva bosanskih Srba; članovi Srpske demokratske stranke (dalje u tekstu: SDS) i državnih organa bosanskih Srba na republičkom, regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou, uključujući krizne štabove, ratna predsjedništva i ratna povjereništva (dalje u tekstu: politički i državni organi bosanskih Srba); komandanti, pomoćnici komandanata, viši oficiri i načelnici jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije (dalje u tekstu: MUP Srbije), JNA, Vojske Jugoslavije (dalje u tekstu: VJ), VRS, Ministarstva unutrašnjih poslova bosanskih Srba (dalje u tekstu: MUP) i Teritorijalne odbrane bosanskih Srba (dalje u tekstu: TO) na republičkom, regionalnom,

[32] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002. paragrafi 39-40.

[33] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002. paragrafi 20-26.

općinskom i lokalnom nivou; i vođe srpskih paravojnih snaga i dobrovoljačkih jedinica iz Srbije i iz Bosne. Alternativno, neke ili sve te osobe nisu bile učesnici tog udruženog zločinačkog poduhvata, ali su ih učesnici udruženog zločinačkog poduhvata koristili da izvrše zločine počinjene u realizaciji cilja udruženog zločinačkog poduhvata, kako je opisano u nastavku teksta. 12. Učesnici tog udruženog zločinačkog poduhvata ostvarivali su svoj cilj tako što su zločine činili lično i/ili pomoću drugih i koristeći se drugima da izvrše zločine počinjene u realizaciji njihovog cilja. Osobe korištene za izvršenje tih zločina bile su članovi političkih i državnih organa bosanskih Srba i pripadnici MUP-a, VRS-a, JNA, VJ-a, TO-a, MUP-a Srbije, srpskih paravojnih snaga i dobrovoljačkih jedinica iz Srbije i iz Bosne, kao i lokalni bosanski Srbi (dalje u tekstu: srpske snage)".[34]

Namjera usmjerena na uništenje grupe manifestirana je na najekstremniji način u općinama Bratunac, Foča, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Sanski Most, Vlasenica i Zvornik i to: ubijanjem, uključujući vodeće pripadnike tih grupa (ubijanja za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti, ubijanja koja se dovode u vezu sa zatočeničkim objektima); nanošenjem teških tjelesnih ili duševnih povreda; zatočenjem, uključujući vodeće pripadnike tih grupa. Ova Optužnica odnosi se i na genocid izvršen u Srebrenici, i to ubijanjem više od 7.000 srebreničkih muškaraca i dječaka i nanošenjem teških tjelesnih ili duševnih povreda, osoba muškog i ženskog spola, uključujući, između ostalog, odvajanje muškaraca i dječaka od njihovih porodica i prisilno odvođenje žena, djece i dijela starijih muškaraca iz enklave.[35] Drugom izmijenjenom optužnicom Ratko Mladić tereti se za zločine protiv čovječnosti izvršene progonima na području općina: Banja Luka, Bijeljina, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bratunac, Brčko, Foča, Hadžići, Ilidža, Kalinovik, Ključ, Kotor-Varoš, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac, Trnovo, Vlasenica, Vogošća, Zvornik i Srebrenica; ubijanja (za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti, u vezi sa zatočeničkim objektima, organizovana i situaciona ubijanja u Srebrenici u julu i august 1995. mučenje, premlaćivanja i fizičko i psihičko zlostavljanje za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti u općinama i u zatočeničkim objektima; silovanje i druga djela seksualnog nasilja za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti u općinama i zatočeničkim objektima; stvaranje i održavanje nehumanih životnih uslova u zatočeničkim objektima; terorisanje i zlostavljanje u Potočarima i premlaćivanje srebreničkih muškaraca i dječaka prije njihovog pogubljenja, kao okrutno ili nečovječno postupanje; prisilno premještanje ili depor-

[34] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 11-12.

[35] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 40-46.

tacije u Srebrenici; protivpravno zatočenje u zatočeničkim objektima; prisilni rad, uključujući kopanje grobova i rovova i druge oblike prisilnog rada na linijama fronta i korištenje u živim štitovima; oduzimanje ili pljačku imovine za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti, za vrijeme hapšenja i zatočenja, kao i za vrijeme deportacija ili prisilnih premještanja, ili poslije njih; bezobzirno uništavanje privatne imovine, uključujući stambene i poslovne objekte, i javna dobra, uključujući spomenike kulture i sakralne objekte; uvođenje i održavanje mjera ograničavanja i diskriminacije (uskraćivanje slobode kretanja, otpuštanje s posla i uklanjanje s rukovodećih položaja u lokalnim državnim institucijama i policiji, kao i povredu privatnosti pretresanjem stana bez naloga, protivpravno hapšenje i/ili uskraćivanje prava na sudski postupak, uskraćivanje ravnopravnog pristupa javnim službama).[36]Zločin protiv čovječnosti su istrebljenja i ubistva za koje se ovom Optužnicom Mladić postavlja odgovornim za širenje terora među stanovništvom Sarajeva provođenjem kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja provedenog u periodu 12.maj – novembar 1995., jednako kao i za takva djela izvršena u Srebrenici i povezano sa Srebrenicom u periodu 11. juli – 1. novembar 1995. (organizovana i situaciona pogubljenja).[37] Za deportacije i nehumana djela povezana sa Srebrenicom koja su vršena u vremenu od marta 1992. do 30. novembra 1995., Mladića ova Optužnica tereti za period njegovog komandovanja VRS (12. maja 1992. do 30. novembra 1995).[38] Tačkama 9. i 10. optužnica ga tereti za kršenje zakona i običaja ratovanja terorisanjem civilnog stanovništva kampanjama snajperskog djelovanja i granatiranja protivpravnim napadima koji su rezultirali i ubistvima.[39] Uzimanje talaca kao kršenje zakona i običaja ratovanja zadržano je i u ovoj optužnici.[40]

Treća optužnica, podignuta 20. oktobra 2011., generala Ratka Mladića tereti za ista djela kao i prethodna optužnica i to za zločine: genocid, zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona ili običaja ratovanja. Činjenični osnov ove optužnice je u najvećoj mjeri jednak onom navedenom u Drugoj izmijenjenoj optužnici. Četvrta izmijenjena optužnica je i konačna, te je po njoj izrečena i prvostepena presuda (Presuda Pretresnog vijeća) i njome se detaljnije bavimo u nastavku analize.

[36] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 47-59.

[37] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 60-66.

[38] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 67-74.

[39] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 75-81.

[40] ICTY, PredmetIT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011., paragrafi 82-86.

Individualna krivična odgovornost

Četvrtom izmijenjenom optužnicom Ratko Mladić tereti se za individualnu krivičnu odgovornost prema članu 7(1) Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju za zločine "koje je planirao, podsticao, naredio, počinio i/ili pomagao i podržavao"[41] kroz njegovo učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu.[42]

Udruženi zločinački poduhvat

S ciljem ostvarivanja projektovanog plana udruženi zločinački poduhvat[43] realiziran je na različitim područjima i u različitim periodima radi: "(1) širenje terora među civilnim stanovništvom Sarajeva provođenjem kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja, (2) eliminacija bosanskih Muslimana u Srebrenici i (3) uzimanje osoblja UN-a za taoce"[44].

---

[41] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 4.

[42] "Radovan Karadžić, a od 12. maja 1992. godine i Ratko Mladić, bili su ključni učesnici sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata koji je trajao najkasnije od oktobra 1991. do 30. novembra 1995. godine. Njihov cilj je bio trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s područja u BiH na koja su bosanski Srbi polagali pravo, činjenjem zločina za koje se tereti u ovoj Optužnici." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 5).

[43] Osobe koje su svojim čenjenjem/nečinjenjem odgovorne za UZP, pored Ratka Mladića, bili su: Radovan Karadžić; Momčilo Krajišnik; Slobodan Milošević; Biljana Plavšić; Nikola Koljevića; Mićo Stanišić; Momčilo Mandića; Jovica Stanišića; Frank Simatović; Željko Ražnatović (zvani Arkan) i Vojislav Šešelj. (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 10). "Među učesnicima tog udruženog zločinačkog poduhvata bili su i članovi rukovodstva bosanskih Srba; članovi Srpske demokratske stranke (dalje u tekstu: SDS) i državnih organa bosanskih Srba na republičkom, regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou, uključujući krizne štabove, ratna predsjedništva i ratna povjereništva (dalje u tekstu: politički i državni organi bosanskih Srba); komandanti, pomoćnici komandanata, viši oficiri i načelnici jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije (dalje u tekstu: MUP Srbije), JNA, Vojske Jugoslavije (dalje u tekstu: VJ), VRS, Ministarstva unutrašnjih poslova bosanskih Srba (dalje u tekstu: MUP) i Teritorijalne odbrane bosanskih Srba (dalje u tekstu: TO) na republičkom, regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou; i vođe srpskih paravojnih snaga i dobrovoljačkih jedinica iz Srbije i iz Bosne" ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 11).

[44] "Radovan Karadžić, a od 12. maja 1992. godine i Ratko Mladić, bili su ključni učesnici sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata koji je trajao najkasnije od oktobra 1991. do 30. novembra 1995. godine. Njihov cilj je bio trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s područja u BiH na koja su bosanski Srbi polagali pravo, činjenjem zločina za koje se tereti u ovoj Optužnici." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 7).

Optužnica Mladića tereti za činjenje zločina: genocid (tačka 1 i 2);[45] zločina protiv čovječnosti: progon[46] (tačka 3), istrebljivanje (tačka 4), ubistvo (tačka 5), deportacija (tačka 7) i nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8); kršenje zakona ili običaja ratovanja: ubistvo (tačka 6), terorisanje (tačka 9),[47]protivpravni napadi na

[45] "U periodu od 11. do 13. jula 1995. godine, snage koje su učestvovale u napadu na Srebrenicu terorisale su i zlostavljale bosanske Muslimane koji su se nalazili u Potočarima. Dana 12. jula 1995. godine, snage koje su učestvovale u napadu na Srebrenicu počele su razdvajati srebreničke muškarce i dječake od žena i djece. Dijelu starijih muškaraca dopušteno je da ostanu s porodicama. Više od hiljadu muškaraca i dječaka odvojeno je i zatočeno u Potočarima. Istoga dana, snage koje su učestvovale u napadu na Srebrenicu počele su s protjerivanjem žena, djece i dijela starijih muškaraca iz enklave. Za vrijeme operacije prisilnog premještanja i poslije nje, pogubljenja muškaraca i dječaka, bosanskih Muslimana, vršena su putem 'situacionih' ubistava. Osim više od hiljadu muškaraca i dječaka, koji su odvojeni i zatočeni u Potočarima, snage koje su učestvovale u napadu na Srebrenicu zarobile su na hiljade muškaraca i dječaka koji su pokušali pobjeći iz enklave ili su im se predali. Muškarci i dječaci su prije pogubljenja premlaćivani. Dana 13. jula 1995. godine, snage koje su učestvovale u napadu na Srebrenicu započele su s organizovanim pogubljenjima muškaraca i dječaka koji su odvojeni i zatočeni, kao i onih koji su se predali ili su zarobljeni. Žrtve tih pogubljenja su pokopane, a dio njih je kasnije ekshumiran i ponovo pokopan u pokušaju da se sakriju zločini" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 45).

[46] "Kampanja progona je u nekim opštinama, u periodu od 31. marta 1992. godine do 31. decembra 1992. godine, uključivala, ili je dosegla takve razmjere da je uključivala, ponašanje na osnovu kojeg se vidjela namjera da se djelimično unište nacionalne, etničke i/ili vjerske grupe bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, kao takve. U tim opštinama, za uništenje je ciljan značajan dio grupe bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, konkretno njihovo rukovodstvo, kao i znatan broj pripadnika tih dviju grupa. Namjera da se te grupe djelimično unište manifestirana je na najekstremniji način u Bratuncu, Foči, Ključu, Kotor-Varoši, Prijedoru, Sanskom Mostu i Vlasenici Zvorniku" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 37); Progoni su vršeni u sljedećim općinama: Banja Luka; Bijeljina; Bosanska Krupa; Bosanski Novi; Bratunac; Brčko; Foča; Hadžići; Ilidža; Kalinovik; Ključ; Kotor-Varoš; Novi Grad; Novo Sarajevo; Pale; Prijedor; Rogatica; Sanski Most; Sokolac; Trnovo; Vlasenica; Vogošća i Zvornik, kao i za progone bosanskih Muslimana iz Srebrenice. (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 47).

[47] "Djela ubistva koju su bila dio cilja širenja terora među civilnim stanovništvom Sarajeva provođenjem kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja, koju su pripadnici snaga koje su učestvovale u napadu na Sarajevo proveli u periodu od 12. maja 1992. do novembra 1995. godine, uključuju smrtne slučajeve prouzrokovane snajperskim djelovanjem i granatiranjem, navedene u Prilogu F: Anisa Pita, trogodišnja djevojčica, ustrijeljena je i ranjena u desnu nogu na trijemu svoje kuće u ulici Žagrići, na području Širokače u Sarajevu (13. decembar 1992.); Munira Zametica, stara 48 godina, ustrijeljena je i ubijena dok je uzimala vodu iz rijeke Dobrinje, na području Dobrinje (11. juli 1993.); Nafa Tarić, stara 35 godina, i njena osmogodišnja kćerka Elma Tarić, ustrijeljene su i ranjene jednim metkom dok su zajedno išle ulicom Ivana Krndelja u centru Sarajeva. Metak je majku ranio u lijevo bedro, a kćerku u desnu šaku i stomak (3. septem-

bar 1993.); Ramiza Kundo, stara 38 godina, ustrijeljena je i ranjena u lijevu nogu dok je noseći kante s vodom prelazila preko ulice Briješko brdo (2. novembar 1993.); Sanela Muratović, stara 16 godina, ustrijeljena je i ranjena u desno rame dok je sa svojom drugaricom išla ulicom Đure Jakšića (26. juni 1994.); Afeza Karačić, stara 31 godinu, i Sabina Šabanić, stara 26 godina, ranjene su obje u desno rame kada je na tramvaj kojim su se vozile otvorena vatra u ulici Zmaja od Bosne, između Tehničke škole i kasarne *Maršal Tito* (23. novembar 1994); Azem Agović, star 46 godina, i Alen Gičević, star 33 godine, ustrijeljeni su i ranjeni dok su se vozili tramvajem koji se kretao ulicom Zmaja od Bosne prema istoku. Tramvaj se, kada se incident dogodio, nalazio kod *Holiday Inn-a* (3. mart 1995.); Tarik Žunić, star 14 godina, ustrijeljen je i ranjen u šaku u ulici Sedrenik dok je iz škole išao kući. Pogođen je kada je izašao iza zaštitne pregrade, na oko 100 metara od svoje kuće (6. mart 1995.) i Prilogu G: Sarajevo je bilo izloženo intenzivnom granatiranju, pri čemu su oštećeni i uništeni civilni ciljevi; nekoliko civila je ubijeno a nekoliko ranjeno (počev od ili približno od 28. maja 1992.); Grad je žestoko bombardovan iz raznih artiljerijskih oruđa s položaja oko cijelog grada. Pritom su oštećeni i uništeni civilni ciljevi, a više civila je ubijeno i ranjeno (počev od ili približno od 6. juna 1992.); Dvije granate su ispaljene na grupu od oko 200 ljudi koji su gledali nogometnu utakmicu i/ili učestvovali u njoj, na jednom parkiralištu s čije tri strane su se nalazile stambene zgrade, a na četvrtoj strani put za Lukavicu, u stambenom naselju Dobrinja IIIB. Poginulo je više od deset ljudi, dok je oko 100 ljudi ranjeno. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a/SRK-a, približno iz pravca istok-jugoistok (1. juni 1993.); Na područje Alipašinog polja pale su tri minobacačke granate. Prva granata je pala na park iza stambenih zgrada u Geteovoj ulici 3 (ranije Cetinjska ulica) i Bosanskoj ulici 4 (ranije ulica Klare Cetkin), a druga i treća granata pale su ispred tih zgrada, gdje su se igrala djeca. Šestoro djece je poginulo, a pet odraslih je ranjeno. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a/SRK-a, približno iz pravca zapad (22. januar 1994.); Na civile u stambenom naselju Dobrinja ispaljena je salva od tri minobacačke granate kalibra 120 mm. Prva je pala ispred stambenog bloka u ulici Oslobodilaca Sarajeva, pogodivši ljude koji su dijelili i primali humanitarnu pomoć, kao i djecu koja su prisustvovala vjerskoj nastavi. Druga i treća granata pale su među ljude na pijaci pod otvorenim nebom, iza stambenih zgrada u ulici Mihajla Pupina i Oslobodilaca Sarajeva. Poginulo je osmoro ljudi a barem 18 je ranjeno. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS/SRK, približno iz pravca zapada (4. februar 1994.); Jedna minobacačka granata kalibra 120 mm pogodila je pijacu pod otvorenim nebom zvanu *Markale*, smještenu u civilnom dijelu Sarajeva, u Starom Gradu. Pijaca je bila puna ljudi i pritom je poginulo 66, a ranjeno više od 140 ljudi. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a/SRK-a, približno iz pravca sjever-sjeveroistok (5. februar 1994.); Jedna modifikovana avio-bomba pala je na stambeno naselje u Hrasnici, u podnožju planine Igman, uništivši pritom jednu kuću i oštetivši jedanaest kuća. Granata je imala za posljedicu civilne žrtve – jedno lice je poginulo, a tri su ranjena. Vatra je otvorena s Ilidže, s teritorije pod kontrolom VRS-a/SRK-a (7. april 1995.); Jedna modifikovana avio-bomba pogodila je jednu zgradu kod stambenog bloka u ulici Safeta Hadžića, uništivši tri gornja sprata stambene zgrade. Nakon te eksplozije uslijedilo je nekoliko artiljerijskih granata. Više zgrada je teško oštećeno.Dva lica su teško ranjena, a 15 lakše. Utvrđeno je da je vatra otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a/SRK-a, iz pravca zapada-jugozapada (26. maj 1995.); Jedna modifikovana avio-bomba, ispaljena iz Lukavice, s teritorije pod kontrolom VRS-a/SRK-a, eksplodirala je pored zgrade br. 10 na Trgu meñunarodnog prijateljstva, pri čemu je sedam lica lakše ranjeno, a okolni objekti su znatno oštećeni (16. juni 1995., oko 15:20 sati); Jedna minobacačka granata

civile (tačka 10), uzimanje talaca (tačka 11)[48] u smislu odgovornosti bilo kojeg učesnika UZP-a za izvršenje *actus reus* obuhvaćenim navedenim zajedničkim ciljem. Kao komandant VRS-a odgovoran je za izvršenje sljedećih zločina: "(a) učešćem u osnivanju, organizovanju i/ili održavanju VRS-a, jednog od organa korištenog za ostvarenje cilja udruženog zločinačkog poduhvata; (b) rukovođenjem i komandovanjem VRS-om, uključujući izdavanje naređenja, formuliranje planova, te nadzor i odobravanje i/ili upravljanje operacijama u realizaciji cilja udruženog zločinačkog poduhvata; (c) rukovođenjem i komandovanjem elementima srpskih snaga integrisanih u VRS ili potčinjenih VRS-u u realizaciji cilja udruženog zločinačkog poduhvata; (d) upravljanjem, nadzorom i/ili odobravanjem saradnje i sadjejstva VRS-a sa drugim elementima srpskih snaga i sa političkim i državnim organima bosanskih Srba u realizaciji cilja udruženog zločinačkog poduhvata; (e) učešćem u pružanju materijalne i vojne pomoći od VJ-a u realizaciji cilja udruženog zločinačkog poduhvata; (f) učešćem u formulisanju i provođenju politike državnih organa bosanskih Srba, čija svrha je bila ostvarenje cilja udruženog zločinačkog poduhvata; (g) širenjem, podsticanjem i/ili omogućavanjem širenja propagande među bosanskim Srbima, u namjeri da se u njima izazove strah i mržnja prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima ili da se na drugi način osigura njihova podrška i učešće u postizanju cilja udruženog zločinačkog poduhvata, između ostalog: da bosanskim Srbima prijeti opasnost od ugnjetavanja, pa i genocida, od bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata; i da su područja na kojima žive bosanski Muslimani i bosanski Hrvati zemlja bosanskih Srba; (h) učešćem u pokušajima da se predstavnicima međunarodne zajednice, nevladinih organizacija, sredstava javnog informisanja i javnosti informacije uskrate ili da se dostave pogrešne informacije o zločinima nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, kao i o ulozi koju su u tim zločinima imale srpske snage, čime je omogućeno činjenje zločina koji su doprinijeli realizaciji

kalibra 120 mm pala je ispred ulaza Gradske tržnice u ulici Mula-Mustafe Bašeskije. Poginulo je 43 ljudi, a 75 je ranjeno.Granata je ispaljena s Trebevića, s teritorije pod kontrolom VRS-a/ SRK-a (28. avgust 1995.)" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 64.)

[48] "U periodu od približno 26. maja 1995. do 19. juna 1995. godine, snage bosanskih Srba zatočile su više od dvije stotine pripadnika mirovnih snaga i vojnih posmatrača UNa na raznim lokacijama, uključujući Pale, Sarajevo, Banju Luku i Goražde, i držale ih kao taoce na raznim lokacijama u RS-u, uključujući lokacije od strateškog ili vojnog značaja, kako bi te lokacije osigurale od vazdušnih napada NATO-a i spriječile daljnje vazdušne napade. Trećim stranama, uključujući komandante NATO-a i UN-a, upućene su prijetnje da će daljnji napadi NATO-a na vojne ciljeve bosanskih Srba dovesti do ranjavanja, smrti ili zadržavanja zatočenika u zatočeništvu. Dio zatočenih je u zatočeništvu bio napadan i na druge načine maltretiran." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 85)

cilja udruženog zločinačkog poduhvata, ili podržavanjem i/ili omogućavanjem takvih pokušaja; (i) nepreduzimanjem adekvatnih mjera zaštite ratnih zarobljenika i zatočenika, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, koji su bili pod nadzorom ili kontrolom VRS-a i drugih elemenata srpskih snaga pod njegovom efektivnom kontrolom, pri čemu je na to bio obavezan na osnovu svoje funkcije ... Takve mjere uključivale su sljedeće: da obezbijedi da se prema takvim zarobljenicima ili zatočenicima humano postupa i da se oni zaštite od fizičkih i duševnih povreda; da spriječi da se prema takvim zarobljenicima i zatočenicima nehumano postupa i da im se nanesu fizičke i duševne povrede ili da interveniše kako bi zaustavio svako takvo zlostavljanje koje je bilo u toku; i da zahtijeva i obezbijedi da VRS i drugi elementi srpskih snaga pod njegovom efektivnom kontrolom zatraže i pribave garancije da će se s takvim zarobljenicima i zatočenicima humano postupati, prije nego što se nadzor nad njima prebaci na nekog drugog; (j) omogućavanjem i/ili podsticanjem činjenja zločina koji su doprinijeli realizaciji cilja udruženog zločinačkog poduhvata od pripadnika VRS-a i drugih elemenata srpskih snaga nepreduzimanjem odgovarajućih koraka da spriječi i/ili provede istragu o takvim zločinima i/ili uhapsi i/ili kazni počinioce takvih zločina, pri čemu je na to bio obavezan na osnovu svoje funkcije … (k) nalaganjem da se humanitarna pomoć enklavama bosanskih Muslimanima i/ili bosanskih Hrvata na području pod kontrolom VRS-a, TO-a, MUP-a i paravojnih i dobrovoljačkih snaga bosanskih Srba (dalje u tekstu: snage bosanskih Srba), kao i/ili političkih i državnih organa bosanskih Srba, ograniči u nastojanju da se stvore nepodnošljivi životni uslovi za te stanovnike u sklopu realizacije cilja udruženog zločinačkog poduhvata, i/ili provođenjem i odobravanjem takvog ograničavanja."[49]

UZP-om je pokrenuta i provedena kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja nad civilnim stanovništvom Sarajeva s primarnim ciljem širenja terora za sve vrijeme držanja grada u vojnoj opsadi.[50] Vojnom blokadom grada otpočela je kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja s ciljem ubijanja, ranjavanja/sakaćenja i terorisanja civila koji su nastojali preživjeti u opsadi, uskraćeni za energente, hranu, vodu i medicinsku pomoć. Napadi su bili neselektivni i prekomjerni direktno usmjereni na civile koji su boravili u svojim domovima ili su se kretali ulicama grada u obavlja-

[49] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 13.

[50] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragrafi 14-16; "Za izvršenje tih zločina korišteni su sljedeći: otprilike do 20. maja 1992. godine, pripadnici JNA, koji su djelovali na području Sarajeva ili je područje Sarajeva bilo u njihovoj zoni odgovornosti, pripadnici VRS-a, posebno Sarajevsko-romanijski korpus; i pripadnici drugih elemenata srpskih snaga koje su djelovale na području Sarajeva ili je područje Sarajeva bilo u njihovoj zoni odgovornosti" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 17).

nju svakodnevnih aktivnosti i pokušajima preživljavanja. Stalna prijetnja ubistvima ili ranjavanjima rezultirala je traumama i psihološkim problemima.[51] Mladićevo učešće u UZP-u podrazumijeva i, između ostalog, ubijanje srebreničkih muškaraca i dječaka,[52] te prisilno odvođenje i raseljavanje žena, djece, kao i dijela starijih muškaraca, što je zločin genocida (po tački 2) izvršen ubistvima, progonima,

[51] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 75-80.

[52] Organizovana ubijanja Bošnjaka iz Srebrenice u julu i augustu 1995. – rijeka Jadar: Ubistvo oko 15 muškaraca, na jednom mjestu na osami (13. jula 1995., oko 11:00 sati); Cerska dolina: Ubistvo i potom pokopavanje oko 150 muškaraca na jednom mjestu pored zemljanog puta u Cerskoj dolini, na oko tri kilometra od Konjević Polja (između 13. i 17. jula 1995.); skladište u Kravici: Ubistvo više od 1.000 muškaraca u jednom velikom skladištu u selu Kravici. Tijela žrtava su prevezena 14.jula 1995. do dvije velike masovne grobnice u obližnjim selima Glogova i Ravnice (13. jul 1995.); livada u Sandićima: Ubistvo oko 15 zatočenika koji su držani na livadi u Sandićima i pogubljeni po kratkom postupku na jednom mjestu kod Sandića (13. jula 1995.); škola u Lukama kod Tišće: Ubistvo 25 muškaraca koji su bili zatočeni u školi u Lukama i potom po kratkom postupku pogubljeni na jednom obližnjem pašnjaku na osami (13. ili 14. jula 1995. ili približno tog datuma); Orahovac (škola i obližnje polje): Ubistvo dvojice zatočenika, bosanskih Muslimana, koji su bili zatočeni u školi u Orahovcu (14. jula 1995. ili približno tog datuma), Ubistvo oko 1.000 muškaraca, bosanskih Muslimana, koji su bili zatočeni u školi u Orahovcu, a zatim zavezanih očiju kamionom prevezeni do jednog obližnjeg polja i pogubljeni po kratkom postupku. Tijela žrtava zakopana su u masovne grobnice na mjestu pogubljenja (14. i 15. jula 1995. godine); Petkovci (škola i brana): Ubistvo nekih od oko 1.000 muškaraca u školi u Petkovcima u kojoj su bili zatočeni (14. jula 1995. ili približno tog datuma), Ubistvo preostalih iz grupe od oko 1.000 muškaraca, koji su bili zatočeni u školi u Petkovcima. Ti muškarci su pogubljeni po kratkom postupku na jednom mjestu ispod brane kod Petkovaca. Pogubljenja su nastavljena 15. jula dok su žrtve zakopavane uz pomoć bagera i druge teške mehanizacije (14. jula 1995. uveče – 15. jula 1995. ujutro ili približno tih datuma); Škola u Ročevićima i Kozluk: Ubistvo nekih od oko 1.000 muškaraca u školi u Ročevićima, u kojoj su bili zatočeni (14. ili 15. jula ili približno tog datuma), Ubistvo preostalih iz grupe od oko 1.000 muškaraca zatočenih u školi u Ročevićima. Ti muškarci su pogubljeni po kratkom postupku na jednom mjestu na obali Drine, kod Kozluka. Žrtve su pokopane u masovnu grobnicu nedaleko od mjesta pogubljenja (15. juli 1995.); Škola u Kuli i Vojna ekonomija Branjevo: Ubistvo nekih od oko 1.200 muškaraca zatočenih u školi u Kuli, kod Pilice (14. ili 15. jula ili približno tog datuma), Ubistvo preostalih iz grupe od oko 1.200 muškaraca zatočenih u školi u Kuli. Ti muškarci su autobusom prevezeni do Vojne ekonomije Branjevo i tamo pogubljeni po kratkom postupku. Na stotine žrtava je potom pokopano u obližnju masovnu grobnicu (16. juli 1995.); Dom kulture u Pilici: Ubistvo oko 500 muškaraca u Domu kulture u Pilici. Žrtve su potom pokopane u masovnoj grobnici na Vojnoj ekonomiji Branjevo (16. juli 1995.); Snagovo: Ubistvo šest muškaraca koji su zarobljeni kada su se odvojili od kolone muškaraca koji su se povlačili iz srebreničke enklave. Oni su pogubljeni u šumi kod Snagova (22. jula 1995. godine ili približno tog datuma); Bišina: Ubistvo više od trideset muškaracaod kojih su neki prethodno bili zatočeni u zatvoru Sušica, u Bišini, opština Šekovići (23. juli 1995.); Trnovo: Ubistvo šest muškaraca i dječaka iz Srebrenice, kod Trnova (krajem jula ili početkom početkom augusta 1995. godine).

istrebljenjem, deportacijama i nehumanim djelima (prisilnim premještanjem).[53] Ovom prilikom UZP je produžen i na zločine uzimanja talaca – osoblja Ujedinjenih nacija s ciljem da se NATO prisili na uzdržavanje od vršenja vazdušnih udara na vojne ciljeve.[54] Individualna krivična odgovornost se komandantu VRS-a pripisuje i za planiranje, podsticanje, naređivanje i/ili pomaganje i podržavanje zločina. Po svojoj funkciji nadređenog imao je efektivnu kontrolu nad svojim podređenim, kako pripadnicima VRS-a, tako i elementima koji su integrisani u njen sastav, te kao takvi potčinjeni njegovoj konkretnoj kontroli i nadzoru, odnosno rukovođenju i komandovanju.[55] On nije poduzeo mjere[56] kojima bi spriječio, ali ni kaznio, činjenje zločina od njemu potčinjenih osoba.

Situaciona ubistva u julu i augustu 1995. – Potočari: Ubistvo devet muškaraca kod baze UN-a, na strani glavnog puta na kojoj je selo Budak (12. jula 1995. ili približno tog datuma), Ubistvo jednog muškarca, bosanskog Muslimana, iza jedne zgrade kod *bijele kuće* (13. jula 1995. ili približno tog datuma); Bratunac: Ubistvo 50 ili više muškaraca u osnovnoj školi *Vuk Karadžić*, kao i ispred te škole i u njenoj okolici (12. jula 1995. oko 22:00 sata – 15. jula 1995. ujutro); Ubistvo jednog mentalno zaostalog muškarca koji je skinut s autobusa parkiranog ispred osnovne škole *Vuk Karadžić* u Bratuncu i po kratkom postupku pogubljen (13. jula 1995. uveče).(ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., Prilog E.)

[53] Kao saučesnik u UZP komandant VRS-a je u dogovoru sa drugim akterima ovog poduhvata planirao zauzimanje srebreničke enklave i prisilnog premještanja i/ili deportacije bošnjačkog stanovništva iz Srebrenice, kao dio sveobuhvatnog projekta njihovog uklanjanja sa ovog područja (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 43).

[54] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 24.

[55] "(a) njegovo vlastito učešće u pripremanju, planiranju i/ili izvršenju tih zločina; (b) informacije u vezi s činjenjem tih zločina koje je dobijao od pripadnika srpskih snaga, rukovodstva bosanskih Srba, političkih i državnih organa bosanskih Srba, međunarodne zajednice, sredstava javnog informisanja i/ili drugih osoba; i/ili (c) njegov lični uvid u dokaze o činjenju tih zločina" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 33).

[56] Preduzimanje nužnih i razumnih mjera podrazumijeva: "(a) njegov propust da naredi ili pokrene prave ili adekvatne istrage na osnovu uvjerljivih navoda o zločinima koje su počinili pripadnici VRS-a i/ili elementi srpskih snaga pod njegovom efektivnom kontrolom; (b) njegov propust da nadležnim organima dostavi informacije o zločinima koje su pripadnici VRS-a i/ili elementi srpskih snaga pod njegovom efektivnom kontrolom počinili ili koje su mogli počiniti; (c) njegov propust da izrekne disciplinske mjere, razriješi dužnosti, ražaluje ili ne unaprijedi pripadnike VRS-a i/ili elemenata srpskih snaga pod svojom efektivnom kontrolom koji su učestvovali u činjenju zločina i/ili koji nisu spriječili svoje podređene da počine zločine ili nisu kaznili počinioce; i/ili (d) njegov propust da izda naređenja, koja su u datim okolnostima bila nužna i razumna da bi se zabranilo ili zaustavilo činjenje zločina od strane pripadnika VRS-a i/ili elemenata srpskih

Politički i državni organi,[57] kao i srpske snage od 12. maja 1992. do 31. decembra 1992. godine izvršili su ubijanje pripadnike bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, i to za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti[58], ubijanja koja se dovode u vezu sa zatočeničkim objektima,[59] kao i ubijanja koja su počinjena za vrijeme okrutnog

snaga" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 34).

[57] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 19; "Među učesnicima tog udruženog zločinačkog poduhvata bili su članovi političkih i državnih organa bosanskih Srba na republičkom nivou; članovi političkih i državnih organa bosanskih Srba na regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou na području Srebrenice, Vlasenice, Bratunca i/ili Zvornika, ili nadležni za ta područja; komandanti, pomoćnici komandanta, viši oficiri i načelnici jedinica VRS-a i MUP-a koje su djelovale na područjima u zoni odgovornosti Drinskog korpusa i/ili u opštini Trnovo, ili su ta područja bila u njihovoj zoni odgovornosti; i pripadnici jedinice MUP-a Srbije poznate pod nazivom 'Škorpioni'" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 21).

[58] Slučajevi se navode u Prilogu A Optužnice: "Foča: više ljudi koji su se skrivali u šumi kod Mješaje/Trošnja (početak jula 1992); Ključ: najmanje 144 osobe u Biljanima (1. juna 1992. ili približno tog datuma); Kotor-Varoš: više muškaraca u školi u Grabovici i oko nje (3. novembra 1992. ili približno tog datuma); Prijedor: više ljudi u Kozarcu i okolini (od 24. maja do juna 1992), više ljudi na području Hambarina i Ljubije (od 23. maja do 1. jula 1992), više ljudi u Kamičanima (26. maja 1992. ili približno tog datuma), više muškaraca u selu Jaskići (14. juna 1992. ili približno tog datuma), više ljudi u selima na području Brda (od 1. do 23. jula 1992), više muškaraca u selu Bišćani i okolnim zaseocima Hegići, Mrkalji, Ravine, Duratovići, Kadići, Lagići i Čemernica (14. juna 1992. ili približno tog datuma), više muškaraca u rudniku željezne rude Kipe u Ljubiji (25. jula ili približno tog datuma), više muškaraca na fudbalskom stadionu u Ljubiji i oko njega (25. jula ili približno tog datuma), najmanje 68 ljudi u selu Briševo (od 23. do 26. jula 1992); Sanski Most: otprilike 28 muškaraca između Begića i mosta Vrhpolje (31. maja 1992. ili približno tog datuma), više ljudi u selu Hrustovo (31. maja 1992. ili približno tog datuma), otprilike 18 muškaraca iz Kenjara u zaseoku Blaževići (27. juna 1992. ili približno tog datuma), više ljudi iz zaseoka Budin, selo Lukavice (1. avgusta 1992. ili približno tog datuma), otprilike sedam muškaraca kod sela Škrljevita (2. novembra 1992. ili približno tog datuma); Sokolac: najmanje 40 muškaraca u selu Novoseoci (22. septembra 1992. ili približno tog datuma); Vlasenica: najmanje 20 muškaraca u selu Drum (2. juna 1992. ili približno tog datuma)"(ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011).

[59] Slučajevi se navode u Prilogu B Optužnice: "Banja Luka: najmanje šest muškaraca ispred logora Manjača nakon što su prevezeni iz osnovne škole 'Hasan Kikić' u Sanskom Mostu (3. juna 1992. ili približno tog datuma), Smrt gušenjem više zarobljenika dok su kamionima prevoženi iz zatočeničkog objekta 'Betonirka' u Sanskom Mostu u logor Manjača (7. juli 1992), najmanje deset muškaraca u logoru Manjača (od 1. juna do 18. decembra 1992); Bijeljina: najmanje šest muškaraca u logoru Batković (od juna 1992. do juna 1995); Foča: više od 200 zatočenika u KP domu Foča (od juna do decembra 1992); Kalinovik: u štali u Ratinama,

i nečovječnog postupanja, te smrtni ishodi do kojih je to dovelo, u zatočeničkim objektima[60]. Također, vršeno je nanošenje teških tjelesnih ili duševnih povreda pripadnicima ovih nacionalnih skupina tokom njihovog držanja u zatočeničkim objektima dok su bili podvrgavani okrutnom ili nečovječnom postupanju, koje je uključivalo mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, silovanje, druga djela seksualnog nasilja i premlaćivanja, prisilni rad, uključujući kopanje grobova i rovova i druge oblike prisilnog rada na linijama fronta i korištenje u živom štitu, te nametanjem životnih uslova smišljenih tako da dovedu do fizičkog uništenja tih grupa, držanjem u nehumanim životnim uslovima i neobezbjeđivanjem elementar-

opština Foča, najmanje 20 muškaraca odvedenih iz skladišta municije na Jelašačkom polju u Kalinoviku (5. avgusta 1992. ili približno tog datuma); Ključ: najmanje 77 muškaraca u školi u Velagićima (1. juna 1992. ili približno tog datuma); Novi Grad: više muškaraca odvedenih iz cisterni kod kasarne u Rajlovcu (od 1. do 14. juna 1992), najmanje 47 muškaraca odvedenih iz cisterni kod kasarne u Rajlovcu (14. juna 1992. ili približno tog datuma); Prijedor: otprilike 150 ljudi u 'prostoriji broj 3' u logoru Keraterm (24. i 25. jula 1992. ili približno tih datuma), više ljudi u logoru Omarska i na raznim mjestima nakon odvođenja iz tog logora (od 27. maja do 21. augusta 1992), više muškaraca i žena odvedenih iz logora Omarska na područje zvano Hrastova glavica (5. avgusta 1992. ili približno tog datuma), Pogubljenje više od 150 muškaraca sa područja 'Brda', Prijedor, u logoru Omarska (14. juna 1992. ili približno tog datuma), više ljudi u logoru Trnopolje i na raznim mjestima nakon odvoñenja iz tog logora (od 28. maja do oktobra 1992); Rogatica: više muškaraca odvedenih iz srednje škole 'Veljko Vlahović' (od juna do septembra 1992), najmanje 24 muškaraca odvedenih iz zatočeničkih objekata u Rasadniku (15. avgust 1992); Vlasenica: otprilike devet muškaraca iz logora Sušica (od juna do augusta 1992), najviše 140 zatočenika u logoru Sušica (30. septembra 1992. ili približno tog datuma)" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011).

[60] Slučajevi se navode u Prilogu C Optužnice: "Banja Luka: Logor Manjača (barem od prvih dana juna do 18. decembra 1992); Bijeljina: Logor Batković (barem od 1. juna 1992. do 31. decembra 1995); Foča: KP Dom Foča (barem od 12. maja do 31. decembra 1992), Karamanova kuća u Miljevini (barem od avgusta do oktobra 1992), Radničke barake u Buk Bijeloj/Motel 'Bukovica' (od juna do jula 1992), Dvorana 'Partizan' (tokom 1992), Srednja škola – Foča (tokom 1992); Ilidža: KP dom Butmir (zatvor Kula) (arem od 12. maja 1992. do 28. oktobra 1994); Kalinovik: Osnovna škola u Kalinoviku (škola 'Miladin Radojević') (od 25. juna 1992. do nekog datuma u julu 1992), Skladište municije na Jelašačkom polju (od 6. jula 1992. do 5. avgusta 1992); Ključ: Škola u Velagićima barem (od 30. maja do 1. juna 1992); Prijedor: Logor Omarska (od 27. maja do 21. augusta 1992), Logor Keraterm (od 25. maja do 21. augusta 1992), Logor Trnopolje (barem od 24. maja do 30. septembra 1992), Dom 'Miska Glava' (otprilike od 21. do 25. jula 1992); Rogatica: Srednja škola 'Veljko Vlahović' barem od 12. maja do 31. avgusta 1992), Rasadnik (barem od avgusta 1992. do oktobra 1994.); Vlasenica: Logor Sušica (barem od 12. maja do približno 30. septembra 1992)" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011).

nih uvjeta koji pretpostavljaju smještaj, zaklon, hranu, vodu, medicinsku pomoć i higijensko-sanitarne uvjete. Za djela zločina protiv čovječnosti Ratko Mladić se tereti za oduzimanje ili pljačkanje imovine, što je praktično realizirano prisilom na potpisivanje dokumenta o prijenosu vlasništva, bezobzirno uništavanje privatne imovine, uključujući stambene i poslovne objekte, i javnih dobara, uključujući spomenike kulture i sakralne objekte.[61] Također, i provođenje mjera ograničavanja i diskriminacije: uskraćivanje slobode kretanja, uklanjanje s rukovodećih položaja u lokalnim državnim institucijama i policiji, kao i otpuštanje s posla, povredu privatnosti pretresanjem stana bez naloga, protivpravno hapšenje i/ili uskraćivanje prava na sudski postupak i uskraćivanje ravnopravnog pristupa javnim službama.[62]

Neophodno je naglasiti da su mjere ograničavanja i diskriminacije bile primjenjivane već od marta 1992., što je rezultiralo progonom ili bijegom stanovnika s tih područja, odnosno prisilnim raseljenjem. Ovakve okolnosti nastavljene su tokom cijelog trajanja agresije, a intenzivirane su u situacijama borbenih aktivnosti, koje su rezultirale okupiranjem pojedinih područja od agresora. Tako je u preiodu januar-mart 1993. napad na područje Cerske rezultirao bijegom stanovništvom s tog i okolnih područja u enklavu Srebrenica, koja će kasnije zajedno sa Žepom, Goraždem i Sarajevom, rezolucijom UN-a od 16. aprila i 6. maja 1993., biti proglašena "zaštićenom zonom" što bi trebalo garantirati apstinenciju oružanih napada i neprijateljskih djelovanja.[63]

Optužnicom se smatra general Ratko Mladić odgovornim za žrtve koje su bile civilne osobe koje nisu aktivno učestvovale u neprijateljstvima, pri čemu su kršeni zakoni i običaji ratovanja definirani Ženevskim konvencijama i pratećim protokolima.

Presuda

Nakon 530 sudskih dana trajanja ovoga procesa, 169 svjedoka koje je izvelo Tužiteljstvo, 208 svjedoka odbrane, 377 svjedoka koji su izašli pred sud, te ukupno 591 svjedoka u predmetu i 9914 dokaznih predmeta, što je trajalo više od četiri godine, Vijeće je generalu Ratku Mladiću 22. novembra 2017. godine izreklo doživotnu presudu.

Vijeće je konstatovalo da na području nekoliko općina "prije, za vrijeme i nakon napada bosanskih Srba" počinjena ubistva predstavljaju zločin protiv čo-

[61] Prilogu D. (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., prilog D).

[62] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragraf 59.

[63] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011., paragrafi 70-72.

vječnosti i kršenje prava i običaja ratovanja izvršenih masovnim pogubljenjima ili smrtnim ishodom kao posljedicom premlaćivanja.[64] Masovna pogubljenja[65] vršena su prije, za vrijeme i nakon napada. Također, vršena su i u zatočeničkim objektima, gdje su civili bili protupravno, vansudski zatočeni.[66] Držani u nehumanim uvjetima bili su primoravani na silovanja[67] i međusobno ponižavajuće spolne radnje. Deportacije i nehumana prisilna premještanja vršeni su na područjima općina: Banja Luka, Bijeljina, Foča, Ilidža, Ključ, Kotor Varoš, Novi Grad, Pale, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac i Vlasenica.

Razmatrajući tačku jedan Optužnice koja se odnosi na genocid Vijeće je konstatovalo da su počinjeni zločini u općinama Sanski Most, Vlasenica, Foča, Kotor

[64] Slučajevi masovnih ili pojedinačnih ubistava i drugih oblika izvršenog genocida, zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja navedeni su u prilogu Optužnice (Prilog A, B, C, D, E, F i G).

[65] "Na primjer: Dana 31. maja 1992., ili približno tog datuma, snage bosanskih Srba okupile su grupu muškaraca, bosanskih Muslimana, u blizini Vrhpoljskog mosta u opštini Sanski Most. Četvorica su ubijena na putu do mosta. Kada su došli na most, bosanski Muslimani bili su prisiljeni da jedan po jedan skaču u rijeku. Kada su bili u vodi, snage bosanskih Srba su otvorile vatru i ubile najmanje 28 bosanskih Muslimana, od kojih su svi bili muškarci, uključujući jednog maloljetnika i dva starija čovjeka. Preživio je jedan muškarac.U julu 1992.godine, 24 zatočena bosanska Muslimana ugušila su se za vrijeme prevoza iz zatočeničkog centra Betonirka u logor Manjača. Stražari u Betonirci oduzeli su boce s vodom i natjerali neke zatočenike da konzumiraju sol prije putovanja koje je trajalo devet sati. U kamionima je bilo vruće, bili su pretrpani i pokriveni ceradama, a zatočenici nisu dobili vodu. U pokušaju da prežive, neki od njih pili su sopstveni urin i bušili rupe u ceradama da bi došli do vazduha, ali su s tim prestali kada su im zaprijetili policajci iz pratnje. Kada su stigli u logor Manjača, oni za koje se smatralo da nisu zdravi vraćeni su u kamion kada je Božidar Popović, komandant logora, rekao: 'Vratite govna natrag. Mrtvi mi ne trebaju'." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

[66] "Dana 25. jula 1992., ili približno tog datuma, policija i pripadnici VRS-a uperili su mitraljez na ulaz Prostorije broj 3 u logoru Keraterm, u kojoj su držali velik broj zatočenika. Tokom noći, u sobu je ubačeno neko hemijsko sredstvo, što je među zatočenicima prouzrokovalo paniku i nagnalo neke od njih da pokušaju izaći. Prostorija je osvijetljena reflektorima, a vojnici i stražari su na zatočenike koji su izlazili otvorili vatru iz automatskog oružja i mnoge od njih ubili. Zatim su pucali na zatočenike koji su bili u prostoriji, uključujući i na neke koji su pokušavali da se sakriju. Te noći, vojnici i stražari ubili su 190 do 220 zatočenika" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

[67] "U jednoj kući u opštini Foča, koja je bila poznata kao Karamanova kuća, redovno i brutalno je silovano nekoliko grupa žena i djevojčica, od kojih su neke imale tek 12 godina. Žrtve su ponekad davali pojedinim vojnicima, a nekad su ih tjerali da imaju polne odnose s više muškaraca." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

Varoš i Prijedor imali cilj uništenje "bosanskih Muslimana" kao zaštićene grupe, ali da to ne predstavlja "značajan dio" zaštićene grupe, odnosno "da su bosanski Muslimani koji su bili ciljani u svakoj od opština činili relativno mali dio te zaštićene grupe i da nisu ni na koji drugi način predstavljali njen značajan dio".[68] Vijeće je donijelo ovakav zaključak svjesno činjenice da Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, usvojena daleke 1948. godine i rijetko primjenjivana, niti jednom svojom odredbom ne precizira kvantitativne pokazatelje, odnosno, ne poziva se na neophodan broj koji bi zadovoljio i *actus reus* i *mens rea*, tj. samo izvršenje genocidnog djela i genocidnu nakanu, što predstavljaju dva preduvjeta dokazivosti zločina genocida.

U konstatacijama koje se odnose na zločine počinjene u Sarajevu u opsadi, Vijeće je našlo da je Sarajevsko-romanijski korpus snajperskim hicima i granatama namjerno gađao civilno stanovništvo Sarajeva, među kojima su bile žene, djeca i starci.[69] U toj namjeri korištene su i modifikovane avionske bombe s visokim stupnjem razornog učinka i izrazite nepreciznosti, što je rezultiralo neselektivnim napadima na civile, te posljedično masovnim ubistvima. Ovakvo ponašanje SRK-a Vijeće je okarakterisalo namjerom širenja terora, što je bila primarna svrha snajperske kampanje i minobacačkih napada uz uskraćivanje hrane, vode, plina, struje i ostalih elementarnih životnih potrepština, čime je izvršeno kršenje zakona i običaja ratovanja, te počinjeni zločini protiv čovječnosti.[70]

---

[68] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017.

[69] "Vijeće je konstatovalo da je optuženi učestvovao u osnivanju Sarajevsko-romanijskog korpusa i da je donosio odluke u vezi s ljudstvom u SRK-u; da je u periodu od 1992. do 1995. komandovao jedinicama SRK-a u raznim operacijama; da je tokom opsade primao vojnu pomoć od jedinica vojske Savezne Republike Jugoslavije; da je naređivao proizvodnju i korištenje modifikovanih avionskih bombi u napadima na Sarajevo; i da je u periodu od 1992. do 1995. učestvovao u političkim raspravama s pripadnicima vlasti bosanskih Srba. Osim toga, optuženi je učestvovao u širenju propagande protv Muslimana i Hrvata i predstavnicima međunarodne zajednice davao obmanjujuće informacije o zločinima. Optuženi je isto tako takođe često izdavao naređenja za ograničavanje humanitarne pomoći za Sarajevo i nije preduzimao odgovarajuće mjere da spriječi krivična djela ili da provede adekvatne istrage i kazni počinioce krivičnih djela, nad kojima je svima imao efektivnu kontrolu. Djela optuženog su u značajnoj mjeri doprinijela počinjenju zločina u Sarajevu." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

[70] "Vijeće je konstatovalo da je u periodu od 12. maja 1992. do novembra 1995. postojao udruženi zločinački poduhvat, čiji je primarni cilj bio širenje terora među civilnim stanovništvom putem provođenja kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja. Cilj ovog udruženog zločinačkog poduhvata uključivao je počinjenje krivičnih djela terorisanja, protivpravnih

Vijeće je na osnovu činjenica zaključilo da je general Mladić odgovoran za izdavanje Direktive 7/1 na osnovu koje je sačinjen plan "Krivaja-95" za napad na enklavu Srebrenica s namjerom njenog uništenja ubijanjem i prisilnim protjerivanjem stanovništva "bosanskih Muslimana", kako bi to područje bilo pretvoreno u srpsku teritoriju. Pripadnici VRS-a pomognuti drugim oružanim formacijama, sistematski su poubijali nekoliko hiljada muškaraca i dječaka bošnjačke nacionalnosti u periodu od 12. do 17. jula 1995.[71] Preostalo stanovništvo je deportovano. Zločini nad žrtvama protežu se i na događaje vezane za septembar i oktobar iste godine, kada su jedinice VRS-a i MUP-a pokušavale da sakriju počinjena masovna ubistva, premještajući posmrtne ostatke iz masovnih grobnica i njihovo ponovno pokopavanje na udaljenim područjima u općinama Zvornik i Bratunac.[72] Vijeće je utvrdilo izvršenje više oblika krivičnih djela (genocid, progon, istrebljivanje i ubistva, kao i nehumano djelo prisilnog premještanja).[73]Kršenje

napada na civile i ubistva. Učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu vezanom za Sarajevo bili su pripadnici vojske i političkog rukovodstva bosanskih Srba, a među njima su bili: Radovan Karadžić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i Nikola Koljević." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

[71] "Dana 13. i 14. jula 1995., u skladištu u Kravici izvršeno je pogubljenje približno 1.000 nenaoružanih muškaraca, bosanskih Muslimana, među kojima je bilo djece i staraca. Dana 16. jula 1995., izvršeno je pogubljenje po kratkom postupku 1.000 do 1.200 civila, bosanskih Muslimana, na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Prije pogubljenja, nekima od njih su vezali ruke, stavili im poveze preko očiju i natjerali ih da se mole 'kao muslimani'. Istog dana, u Domu kulture u Pilici izvršeno je pogubljenje približno 500 muškaraca, bosanskih Muslimana, i dviju žena" (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

[72] "Do ranog jutra 12. jula 1995., krivična djela genocida, istrebljivanja i ubistva takođe su postala sredstva za ostvarenje cilja, i to prije nego što je počinjen prvi zločin. S tim u vezi, Momir Nikolić, Svetozar Kosorić i Vujadin Popović raspravljali su ujutro 12. jula 1995. o ubijanjima i mogućim mjestima za pogubljenje, a Tolimir je prvo naredio da logor Batković bude pripremljen za veliki broj zatočenika. Nakon toga, dao je do znanja da se od tog plana odustalo. Ovaj UZP postojao je barem do oktobra 1995., kada su izvršena ponovna pokopavanja u opštinama Zvornik i Bratunac. Među učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata vezanog za Srebrenicu bili su Radovan Karadžić, Radislav Krstić, Vujadin Popović, Zdravko Tolimir, Ljubomir Borovčanin, Svetozar Kosorić, Radivoje Miletić, Radoslav Janković, Ljubiša Beara, Milenko Živanović, Vinko Pandurević i Vidoje Blagojević." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

[73] "To je uključivalo, između ostalog, njegovu ulogu na sastancima u hotelu 'Fontana' 11.i 12. jula 1995. i njegovo prisustvo na sastanku s oficirima VRS-a i MUP-a u Komandnom centru u Bratuncu 13. jula 1995., na kojem se raspravljalo o zadatku ubijanja, odnosno likvidacije

zakona i običaja ratovanja presuđeno je i za uzimanje talaca, koji su bili vojni promatrači UN-a, njih između 260 i 400 van aktivnog učešća u neprijateljstvima koje su zarobili pripadnici policije i predali ih pod nadzor VRS-a. Cilj koji se trebao ostvariti ovim postupcima je sprječavanje izvođenja vazdušnih udara od NATO snaga. Ovaj UZP je postojao od otprilike 25. maja 1995., kada su počeli vazdušni napadi NATO-a na ciljeve bosanskih Srba, do otprilike 24. juna 1995., kada su na slobodu pušteni posljednji pripadnici UN-a, a za učešće u njemu pored Mladića odgovornost snose i Radovan Karadžić i Nikola Koljević.

Vijeće je zaključilo da je od 1991. do 30. novembra 1995. postojao sveobuhvatni udruženi zločinački poduhvat i da je krivično djelo genocida bio njegov sastavni dio. U njemu su, osim generala Ratka Mladića, učestvovali i Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Bogdan Subotić, Momčilo Mandić i Mićo Stanišić, kao i jedinice VRS-a, MUP-a i Teritorijalne odbrane pod nadzorom Ministarstva odbrane bosanskih Srba, razne paravojne grupe i pripadnici regionalnih i općinskih vlasti. Činjenični dokazi upućuju da je Mladić imao efektivnu komandu i kontrolu nad jedinicama VRS-a, ali i da je bio u direktnom kontaktu s rukovodstvom Srbije i Generalštabom Vojske Savezne Republike Jugoslavije, kako bi se obezbijedili materijalni resursi neophodni VRS-u. Vijeće je istaklo da je Ratko Mladić istupao pred "Skupštinom bosanskih Srba", govoreći o političkoj platformi i dajući prijedloge rukovodstvu o zauzimanju stavova te načinima ostvarivanja postavljenih strateških ciljeva prilikom vođenja mirovnih pregovora. Nadalje, naglašen je značaj njegove uloge u uvođenju strogih ograničenja dostave humanitarne pomoći civilnom stanovništvu, počevši od 10. aprila 1994., tako što je svim jedinicima VRS-a izdao naređenje za blokiranje UNPROFOR-a i drugih humanitarnih organizacija na cijeloj teritoriji koju su držali pod kontrolom. Pripisana mu je i odgovornost uvođenja i održavanja kontrolisanog i strogo centralizovanog sistema širenja negativne propagande spram pripadnika drugih nacionalnih skupina (počevši od septembra 1992. pa do

muslimanskih muškaraca u blizini Konjević Polja. To je također uključivalo njegova naređenja od 12. jula 1995. o razdvajanju muškaraca, bosanskih Muslimana, od žena, djece i starijih, kao i njegovo prisustvo tokom okupljanja bosanskih Muslimana u Potočarima 12. i 13. jula 1995., te tokom odvajanja muškaraca, bosanskih Muslimana. Konačno, Vijeće je uzelo u obzir i to da je optuženi negirao da su u Srebrenici počinjeni zločini, kao i to da je on preduzeo mjere za širenje obmanjujućih informacija i spriječio medije da doznaju što se tamo događa. Vijeće je nadalje uzelo u obzir i prisustvo optuženog na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi i na livadi kod Sandića 13. jula 1995., gdje je držano nekoliko hiljada muškaraca, bosanskih Muslimana, kao i njegova obmanjujuća uvjeravanja da će oni biti odvedeni u Bratunac na razmjenu." (ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017).

1995). Također, Ratko Mladić je obmanjivao predstavnike međunarodne zajednice i svojim javnim i medijskim istupima prenosio netačne, iskrivljene i lažne informacije u vezi sa izvršenim zločinima, te na taj način raspirivao mržnju i doprinosio počinjenju zločina koji bez ovakvog huškačkog djelovanja ne bi bili počinjeni na način kako je to i učinjeno.

"Nakon što je razmotrilo sve činjenice, dokaze i argumente strana u postupku, uzevši u obzir Statut i Pravilnik, te na osnovu činjeničnih i pravnih konstatacija iznesenih sa svim pojedinostima u pismenoj presudi, Vijeće utvrđuje da Ratko Mladić: NIJE KRIV po tački 1, genocid; i JESTE KRIV, kao učesnik raznih udruženih zločinačkih poduhvata, po sljedećim tačkama: tačka 2, genocid; tačka 3, progon, zločin protiv čovječnosti; tačka 4, istrebljivanje, zločin protiv čovječnosti; tačka 5, ubistvo, zločin protiv čovječnosti; tačka 6, ubistvo, kršenje zakona i običaja ratovanja; tačka 7, deportacija, zločin protiv čovječnosti; tačka 8, nehumano djelo prisilnog premještanja, zločin protiv čovječnosti; tačka 9, terorisanje, kršenje zakona i običaja ratovanja; tačka 10, protivpravni napadi na civile, kršenje zakona i običaja ratovanja; i tačka 11, uzimanje talaca, kršenje zakona i običaja ratovanja."[74]

Zbog zločina koje je počinio Pretresno vijeće je osudilo Ratka Mladića na **doživotnu** kaznu zatvora.

Izvori:

http://www.icty.org

ICTY, Predmet IT-09-92, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 24. juli 1995.

ICTY, Predmet IT-95-18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Rradovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, 14. novembra 1995.

ICTY, Predmet IT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 10. oktobar 2002.

ICTY, Predmet IT-95-5/18-I, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Optužnica, 20. oktobar 2011.

ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011.

ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017.

[74] ICTY, Predmet IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Sažetak Presude, 22. novembar 2017.

PROSECUTION OF WAR CRIMINALS

Meldijana Arnaut Haseljić

Summary

The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) issued the Trial Judgment of the Trial Chamber (First-instance Judgment) against General Ratko Mladić, a former commander of the Main Headquarters of the Republika Srpska Army, sentenced to life imprisonment for genocide, crimes against humanity and violations of the laws and customs of war.

In 5.317 paragraphs is explained the role of the RS Army and its commander, as well as police structures, territorial defense, regional and municipal authorities and other participants in the joint criminal undertaking. The forms and ways of execution of crimes committed in the areas of Banja Luka, Bijeljina, Foča, Ilidža, Kalinovik, Ključ, Kotor Varoš, Novi Grad, Pale, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac and Vlasenica, as well as the precise ways of executing a comprehensive joint criminal undertakings, but also individual joint criminal undertakings connected to Srebrenica (genocide), Sarajevo (terrorizing the civilians by sniper fire and shelling) and the one concerning the taking of hostages (international peacekeeping staff - members of UNPROFOR).

By the first-instance judgment, Mladić was found guilty for 10 of the 11 items of the accusation. He was released the accusation of genocide committed in six Bosnian-Herzegovinian municipalities (Foča, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Sanski Most and Vlasenica) committed during 1992.

Key words: genocide, extermination, persecution, mass killings, inhumane acts, deportations, joint criminal undertaking, crimes against humanity, violation of the laws and customs of war, Geneva Conventions, Ratko Mladić

SEDMI NAUČNI SKUP BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI*

* Ova rubrika sadrži pristigle referate sa Sedmog naučnog skupa "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" koji je održan 20.5.2017. godine u organizaciji BZK "Preporod" iz Sarajeva.

UDK 323.12 (497.6):323.22 (497.6)

O antibosanstvu u nacijskim teleologijama
Imaginacije političkog i ateističkog muslimanstva

Rusmir Mahmutćehajić
Međunarodni forum "Bosna"
Sarajevo

Studija *O antibosanstvu u nacijskim teleologijama: Imaginacije političkog i ateističkog muslimanstva* dio je rezultata cjelovitog istraživanja o ideologijama antibosanstva i na njima zasnovanim političkim programima. Za Bosnu, bosanstvo i bošnjaštvo opravdano je reći da su u ovome dobu raspeti na krstu triju nacijskih programa – srpskome, hrvatskome i bošnjačkome. U tome se raspeću jedinstvenoga bosanskog naroda, sa svim njegovim identitetskim raznolikostima, on zapravo čini nemogućim, jer mu nacijski redukcionizmi oduzimaju osnovu kulture, politike i ekonomije, stalno ih zaprečujući i izobličujući. A osnova svega bosanskog jesu slavenstvo i abrahamska polifonija. U ovoj studiji prikazana su dva od mnoštva sadržaja antibosanstva, političko antimuslimanstvo i ateističko muslimanstvo, kao nametanja i ubrizgavanja kulturnog rasizma, orijentalizma i dogmatskog sekularizma u jedinstvenost naroda ideologijski iseljenog iz zbilje u nacijske imaginacije.

Ključne riječi: antibosanstvo, političko antimuslimanstvo, ateističko muslimanstvo

Političko antimuslimanstvo

Još je nerazviđen paradoks u kojem su ideolozi antibosanstva promicali i podržavali muslimanstvo kako bi onemogućili bosanskome narodu političko osvješćenje, svodivši ga i zatočivši u tamnicu proste religijske drugosti. Ni većina muslimana nije razumjela tu prevaru. Tako se na začudan način ideologijsko podržavanje konfesijskog muslimanstva pokazivalo u izvrnutosti: radi antimuslimanstva podržavano je muslimanstvo, ali zapravo kao ogoljelost bosanstva i otuđivanje od njeg. U tome su bili saglasni i gorljivi srpski i hrvatski nacionalisti i komunisti. Fikret Karčić o tome piše:

> "Neuspjeh muslimana da se uobliče kao bošnjačka nacija spriječio je njihovu homogenizaciju i omogućio kasnijim režimima da ih tretiraju kao vjersku manjinu ili nacionalno nesvjestan entitet. Štaviše, u toku genocidnog rata 1992-1995., to je omogućilo bošnjačkim neprijateljima i indiferentnom javnom mnjenju da kampanju uništavanja jednog naroda nazovu "vjerskim sukobom" – i na taj način pokušaju opravdati ravnodušnost prema jednom od najvećih zločina u savremenoj historiji."

Kada je ta nemoć da se uobliče u politički osviješćen narod promatrana u gledanjima Bošnjaka na sebe, riječ je doista o neuspjehu, ali i o uspjehu elita srpstva i/ili hrvatstva i komunizma da onemoguće bosansku političku svijest. Tako su i žrtve tog uspjeha sudjelovale – a to i dalje čine – u prihvatanju vidika u ideologijskoj *camera obscura*. Zato se tome pitanju treba vraćati, uz ustrajavanje na njegovom istraživanju u svim raspoloživim vidicima modernog i tradicijskog znanja.

Spomenuti genocid na kraju dvadesetoga stoljeća dogodio se, ipak, u procesu raspada komunističkog ustrojstva. U tom posljednjem ratu protiv Bosne, bosanstva i bošnjaštva na historijsku pozornicu su provalili svi oni sadržaji za koje se činilo da ih je komunistička vlast porazila. A zapravo ih je očuvala za nova vaskrsnuća. Razumijevanje toga pretpostavlja rekonstruiranje cjelovitijeg uvida u paradigmu antibosanstva u njenom dugom trajanju i mijenjanju.

Koliko god se komunističko navodno priznanje prava muslimanima da budu nacija kao i drugi činilo uspjehom, riječ je o preživljavanju starih paradigmi. Zapravo, nema i ne može biti ničeg što bi u odnosu prema njima, muslimanima bez političke svijesti i moći, obvezivalo vršitelje nacijskih volja. Dopuštena je svaka vrsta nasilja nad njima. To što se događalo više puta u dvadesetom stoljeću samo je ista borba u drukčijim rovovima. A to je u nacijskim kulturama uvijek predstavljano kao pravedno i čestito osvećivanje i oslobađanje.

Nacijske kulture uključivale su kanonizirane ideologijske forme antibosanstva i antimuslimanstva – jezički unitarizam Vuka Stefanovića Karadžića; epsku tradiciju hajdučko-uskočke borbe protiv Turaka, uz njihovo poistovjećivanje i s bosanskim muslimanima; antropogeografiju općeg srpstva Jovana Cvijića; ideologijski kanonizirano djelo Petra Drugog Petrovića Njegoša; snaženje svega toga ideologijskim kanoniziranjem pripovjedačkog djela Ive Andrića i tako dalje. Svetozar Marković još u devetnaestome stoljeću piše o suštini te paradigme:

> "Očevidno srpski narod nije priznavao nikakvo pravo svojim "sugrađanima" Turcima – članovima iste države – da žive na srpskoj zemlji. Srpski narod išao je prosto da *istrebi* Turke. To se pokazalo docnije u srpskim ustancima, gde su Srbi ubijali Turke koji su im se na veru predali. Spram Turaka Srbi su imali osobite pojmove o pravu i moralu. "Savest" kao da ih nije nimalo grizla da učine ma kakvo zlo delo po suvremenim našim pojmovima, samo da se osvete za nasilja koja su Turci vekovima počinili. Krađu, otimanje i ubistvo, samo kad se učini spram Turčina, u mirno vreme kao i u ratu, smatrali su kao moralna dela."

I u toj se tvrdnji krije žilavost imaginacije promicane na štetu zbilje. Turci – ako se tako imenuju nositelji političke vlasti Osmanskog sultanata – uglavnom su dale-

ko od onih nad kojima su vršena užasna nasilja. Takvi Turci su politički neprijatelji i sabesjednici nacijskim elitama, i to bez ikakve moralne odgovornosti prema navodnim Turcima, a zapravo nemoćnom muslimanskom stanovništvu sela i gradova. O nasiljima protiv tog muslimanskog stanovništva politički Turci su uglavnom šutjeli, iako su u njemu učestvovali. Njihovi politički partneri, nacijske elite, govorili su o tom stanovništvu kao o onima od kojih oslobađaju čistu zemlju, nudeći svojoj podaničkoj sirotinji pljačku i iživljavanja kao plaću za službe i odanosti.

Zato je u ideologijskim konstruiranjima nacijskih historiografija i umjetničkih pričanja spomenutu dvojinu Turci-naši nužno pretvoriti u opći postupak tumačenja društvene zbilje. Za Vladimira Ćorovića su prognanici iz Srbije u devetnaestome stoljeću samo Turci, iako mu je jasno da oni to nisu, već isti ili posve bliski narod kojem i sam pripada. Ti isti ljudi, u njegovom gledanju, mogu biti u naročitim okolnostima i muslimani, kada prestaju biti posve tuđi. Tada nisu prosti politički neprijatelji. Kao takvi služe nacijskim elitama za snalaženja u šizofreniji njihovog ideologijskog labirinta. Tako su, kad su neprijatelji naših neprijatelja, samo muslimani iz Srbije i Bosne, opredjeljivi za srpstvo. A kad su im ti isti ljudi potrebni kao Turci, za njih to jesu, pa čak i više od tog – poturice, najgori politički neprijatelji. Vladimir Ćorović piše:

> "Zanimljiva je sudbina jedne grupe muslimanskih vojnika iz Srbije i Bosne, koji behu zarobljeni od Austrijanaca za vreme ratovanja 1788-1791. Njih Austrija nije povratila kućama iza Svištovskog Mira, nego ih je negdje u Mađarskoj zaturila i malo posle upotrebila u ratu protiv Francuske. Mrzeći Austrijance ti vojnici 1795. ugrabe priliku i predadu se Francuzima. U jednom francuskom izveštaju toga doba oni su prikazani kao ljudi veoma čestiti i lepo vaspitani."

S obzirom na tuđe prikaze tih ljudi kao veoma čestitih i lijepo vaspitanih, njih taj pisac određuje kao muslimane iz Bosne i Srbije. Nisu Turci, ali je tom piscu za nacijsku teleologiju potrebno njihovo turčenje. Zato on, poštujući svoju nacijsku matricu, cijelo bosansko naslijeđe povezivo s muslimanima ustrajno turči. Prema njemu, i ktitori i majstori, i uključeni oblici bosanskog muslimanskog naslijeđa samo su turski. Tako ih, prikazujući tuđim, odvaja od bosanske osnove, makar im i morao priznati ljepotu. A može li ljepota biti samo nečija?!

Da bosanskoj kući, usklađenoj s bosanskim muslimanstvom, neosporno oduzme to što ona jest u bosanskome narodu i bosanskoj zemlji, taj pisac joj dodjeljuje "orijentalno porijeklo". I to je jedna od dogmi antibosanskog kulturnog rasizma. Nije relativizirana ni u komunističkim preuzimanjima starih paradigmi. Zato u svim komunističkim tumačenjima napretka u rješavanju muslimanskog pitanja ipak preživljavaju svi bitni sadržaji paradigme antibosanstva. Dokazi za to su teško izbrojivi. Jedan među njima je odnos prema jeziku, kanonizirano srpsko-hrvatskom (srpskom ili hrvatskom).

Vladimir Ćorović 1925. godine piše: "Jezik kojim se u Bosni i Hercegovini govori jeste srpskohrvatski štokavskog narečja." Taj jezik, kako god ga je mogu-

će potvrđivati u historiji, nije odvojiv i od bosanstva, pa mu je srpsko-hrvatsko ime ideologijski i politički nametano. A to je neizbježno uključeno u paradigmu antibosanstva, kako je vidljivo i iz priznanja tog pisca:

> "Bosanske povelje i mnogobrojni natpisi pisani su pretežno u narodnom jeziku, ponekad vrlo živom i u stvari ne mnogo različnom od današnjeg oblika (...) Inače, za razliku od raških pisara, kod kojih je prevlađivao kaluđerski, književni srpskoslovenski jezik, bosanski su pisari bili bez književnih ambicija i neposredniji. Otud su njihovi tekstovi dragocen prilog za historiju našeg jezika, gotovo ponajbolji koje imamo."

Evo još jednog primjera te antibosanske dogme u ideologijskom pothvatu zamračenja očitosti bosanskog jezika u tumačenjima istog pisca:

> "Hercegovačko-bosansko narečje, kao centralno i za uho najblagoglasnije, sa dosta preliva (*uje* za prosto *u* i *e*), vrlo rano je došlo na veliku cenu i bilo oglašavano kao prvo književno narečje, koje treba da prime svi srpskohrvatski pisci. Prvi je tu misao izneo još 1640. čakavac po poreklu B. Kašić, jedan od glavnih predstavnika katoličke reakcije u našoj književnosti. Dubrovački dramatičar Džore Palmotić naročito je "išao za onim govorom koji je u upotrebi kod suseda Bosanaca." Jedan pisac iz XVIII veka, Ivan Popović, tvrdio je opet čak ovo: "bosansko je narečje među slovenskim što je atičko među grčkima." Tako misli dobar deo naših pisaca u XVII i XVIII veku. U XIX veku, jedan pripadnik tog narečja, Vuk Karadžić, uspeo je, da svoj dijalekat i u novoj srpskoj književnosti podigne na stepen književnog jezika. On je pisao otsečno i jasno: "Srpski se govori najčistije i najpravilnije u Hercegovini i u Bosni" i dao je i svoje teoretske razloge za tu tvrdnju."

Upravo radi neosporivosti Bosne, bosanstva i bošnjaštva nacijskim ideolozima potrebno je izmaštavanje bauka bosanstva, neodredivog demona koji stalno prijeti takvim ideologijskim konstruiranjima. Da bi takva prijetnja bila otklonjena jednom zauvijek, 1931. godine Bosna je teritorijski i upravno raskomadana, uz povezivanje tih komada sa susjednim pokrajinama tako da, kako je pretpostavljeno, i Bosna i bosanstvo i bošnjaštvo iščeznu iz zbiljnog svijeta te pređu u područje ideologijskih i pripovjedačkih imaginacija.

Ali, bio je potreban još jedan korak. Pretpostavljena održivost ideologijski konstruiranog srbo-hrvatstva mogla je biti utemeljena jedino na jasnom spajanju onog što je jasno razdvojivo. I spajanje i razdvajanje značili su poništenje i Bosne i bosanstva i bošnjaštva. O tome 1939. godine Vladimir Ćorović piše:

> "U sklopu Jugoslavije Bosna je njena centralna oblast, srž cele države, sa najčistijim delom srpsko-hrvatske rase (96%). To joj daje izuzetan značaj. Bez nje i istočni i zapadni deo naše celine bili bi samo fragmenti; s njom se samo dobija tkivo za jednu pravu i za dug život sposobnu državu. To se osećalo kroz mnogo faza naše nacionalne borbe. Srbija je, od svoje obnove, videla to jasno i neosporno i stoga je zbog Bosne ušla u rat s Turcima i u sukobu s Austrijom stavila na kocku samu svoju egzistenciju. Za jedan deo Bosne vežu Hrvate drage istoriske uspomene i nesumnjive životne potrebe. Kralj Tvrtko, još u XIV veku, dao je prvi primer najpravilnijeg rešenja za celu našu narodnu budućnost: Bosna bi imala svoju pravu istorisku misiju, da postane i politička spona između Srba i Hrvata, kao što je stvarno geografska, obuhvatajući i jedne i druge u svojoj državi."

Prema tome, Bosna je srpska i/ili hrvatska. I ništa više od tog. U njoj i njome se tako shvatani Srbi i Hrvati spajaju. Kada je taj spoj priznat, tu se i razgraničuju i rastavljaju, kako su to 1939. godine potvrdile vladajuće političke elite ta dva naroda u sporazumu Cvetković-Maček, a Milošević i Tuđman ponovili 1991. godine. Za ta spajanja i rastavljanja potrebna je amebična, a zapravo demonska prisutnost i Turaka i muslimana. Iako u Bosni nema Turaka, gotovo sva nacijska govorenja o njoj uvode ih kao postojeće.

Turci su potrebni za ozbiljenje nacijskih teleologija. Ako su nevidljivi u zbilji, fikcijski svijet Bosne s njima treba uzdići na razinu društvenog kanona. Holm Sundhaussen o takvom imenovanju u okviru srpske nacijske kulture piše: "Iza oznake 'Turci' (Turkuši) krili su se muslimani različite etničke pripadnosti: južnoslavenski muslimani (srpskog, bosanskog ili bugarskog porekla), Turci, Albanci, Romi i drugi (...) Etnički Turci su, nasuprot tome, imali sasvim marginalnu ulogu."

U zamisli i pothvatu nacijskog oslobođenja navedeno razlučenje nije prihvatljivo, jer neprijatelj mora biti homogen. To su jednostavno i samo Turci. Moraju nestati. U takvome odnosu prema njima homogenizira se nacijstvo, a sudionicima u oslobodilačkim pothvatima nudi se kao plaća sve što ostane iza takvog uništenja. Holm Sundhaussen to sabire u sljedeći iskaz:

> "Vrhunce "deturcizacije", odnosno "istrage poturica", predstavljaju godine 1862. i 1867, kada su prvo muslimansko civilno stanovništvo, a zatim osmanski garnizoni zajedno sa svojim porodicama, morali da napuste Srbiju. Prema tvrdnji ruskog konzula u Sarajevu, navodno je samo 1867/68. oko 30.000 muslimana iz Srbije iseljeno u Bosnu ili je pobjeglo. Sve što je moglo da podseti na njihovo ranije prisustvo u Kneževini Srbiji – džamije, i druge sakralne građevine, "turska groblja", bazari, pa čak i kuće u "turskom stilu" – za kratko vreme su iščezli."

U vrijeme kada Vladimir Ćorović, odani srpski rojalist, iznosi netom dano tumačenje stavovi komunističke partije Jugoslavije u vezi s Bosnom, bosanstvom i bošnjaštvom uglavnom su jednaki njegovim. Prema njima, u Bosni postoje samo Srbi i Hrvati kao politički osviješćen narod, dok se na muslimane protežu stari obrasci o političkoj neosvjestljivosti. Zato su genocidi nad njima, i onaj u Drugom svjetskom ratu i ovaj posljednji, neshvatljivi bez uzimanja u obzir tih obrazaca iz ranijih vremena koji su u velikoj mjeri određivali i nacionalistička i komunistička tumačenja njihovog bosanstva. Nema i ne može biti genocida bez ideologije kojom je utemeljen, podstican i uokvirivan.

Slavensko muslimanstvo i sve povezano s njime na oslobođenim dijelovima ideologijski zamišljene velike Srbije uništeno je u jasno izraženoj namjeri i provođenju ubijanja, progona i pokrštavanja, uz zatiranje svih tragova nekadašnje prisutnosti, uglavnom do 1878. godine. Takva vrsta zločina je u dvadesetom stoljeću određena kao zločin genocida. Taj zločin pravnim jezikom opisan je ovako:

> "Svako od sljedećih djela izvršenih s namjerom da bude uništena, u cijelosti ili djelomično, neka nacionalna, etnička, rasna ili religijska grupa kao takva: (a) ubijanje članova te grupe; (b) uzrokovanje ozbiljne tjelesne ili duševne povrede članovima te grupe; (c) voljno nametanje toj grupi uvjeta života s namjerom uzrokovanja njenog fizičkog uništenja u cijelosti ili djelomično; (d) nametanje uvjeta s namjerom onemogućenja rađanja u toj grupi; i (e) prisilno prevođenje djece iz te grupe u drugu."

Nema nijednog od tih sadržaja zločina genocida, uključujući i namjeru da on bude izvršen, koji nije očit u slučaju muslimanskog stanovništva u Srbiji. Ali, on je pokrivan neosporivim pravom na oslobođenje od tuđinske vlasti i njenih nepravdi. Ako bi igdje na prostorima države Srbije potomci naroda, djelomično uništenog u zločinu kojem odgovara pojam genocida, postali politički svjesni te prestali biti "anacionalni", obrtanje tog zločina u etičko postignuće ne bi bilo moguće. Ne bi, jer politički osviješćen narod ne prihvata i ne može prihvatiti prikaz historije koji mu nameće neprijatelj. Upravo to je jedan od glavnih razloga za nastajanje politike i kulture antibosanstva te podržavanje njih.

> U tome je moguće naći razloge ponavljanja zločina genocida protiv slavenskih muslimana tokom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća, sve do onog u posljednjem ratu protiv Bosne. Toga je svjestan Milorad Ekmečić, historičar sveg srpstva. Jasno mu je da su ispod svega herojskog u nacijskim oslobađanjima i ujedinjavanjima najgori zamislivi zločini nad slavenskim muslimanstvom. Zato ih nastoji postaviti u širi svjetski okvir, te ih tako relativizirati ili opravdati.

Kakvi god da su i gdje god da su se dogodili, kako god bili tumačeni, zločini protiv ljudskosti ne mogu biti ničim opravdani, pa ni činjenicom da su bili izvan vladajućeg zakona. Kada 2002. godine predstavlja knjigu *Srpsko pitanje* Dobrice Ćosića, otkrivajući tako podsvjesnu potrebu da pravda poznate mu i svima vidljive zločine, Milorad Ekmečić kaže:

> "Kao da je moguće Njegoševu istragu poturica 1847. suprotstaviti stanju evropske svesti o islamu onog vremena. Do Berlinskog kongresa 1878. u međunarodnom pravu nema nijedne odredbe o zaštiti muslimanske verske manjine, u bilo kojoj zemlji koja je oslobađana od islamskih država, sem Rusije. Čezare Balbo je 1844. napisao ideološku raspravu *Il Mediterraneo*, koju će njegovi sledbenici objaviti tek 1855. što će – po sudu nekih modernih istoričara – postati "inkunabula evropskog imperijalizma". Islamski mediteranski svet, sa dvadeset miliona muslimana i pet puta toliko hrišćana, podleći će zapadu intelektualno i duhovno, "a u zadnjoj instanci i religiozno", kaže se u tom brevijaru evropskog poimanja odnosa sa "lenjim i korumpiranim" muslimanima."

Tako su, kako smatra taj veliki žrec antibosanstva, i davni i novi zločini protiv muslimanstva uključivi u civilizacijske tokove, u teleologiju koja će omogućiti očišćenje svijeta od lijenih i korumpiranih muslimana. Nema u takvome gledanju ničeg novog. Ovdje je navedeno s obzirom na vrijeme u kojem je obrazlagano, nakon posljednjeg rata protiv Bosne, u kojem je zločin genocida presuđen na najvišoj razini pravnog poretka svijeta, ali i ustrajno i općenito porican na pozornici

vladajućih srpskih elita. Iako je taj rat zaogrnut starim nacionalizmima, u njemu su neosporivi sadržaji i komunističkog antibosanstva.

Kada je političko i partijsko vodstvo komunističke Bosne (i Hercegovine) optuživano za nedosljednosti u odnosu prema jugoslavenskoj društvenoj drami, ukazivano je na demona bosanske nacije i bauk bosanstva, iza kojeg se krije teološka i politička tuđost muslimanstva i turčijata. Otkrivajući njemu poznata ogovaranja tih ljudi, Erdvard Kardelj 1977. godine kaže Branku Mikuliću i Rati Dugonjiću da ih okrivljuju za stvaranje bosanske nacije.

Optužba za misao o bosanskoj naciji je, kako se vidi, jednako teška u vidiku komunista kao i u vidiku nacionalističkih rojalista, ako ne i opasnija. Njome se antibosanstvo ugoni u strah bosanskih ljudi od njih samih. Na spomenutu optužbu u vezi s navodnim zalaganjem za bosansku naciju Branko Mikulić ističe da je tu, zapravo, riječ o neprihvatanju partijskih zalaganja za "afirmaciju i ravnopravnost muslimanskog naroda u Jugoslaviji". A šta bi bio muslimanski narod u Jugoslaviji s obzirom na porijeklo, jezik i kulturu te veze s političkom i kulturnom poviješću Bosne?

Tu se jasno vidi da su Bosna, bosanstvo i bošnjaštvo imaginacijska tvar koja se ni u kakvim okolnostima ne može dovoditi u vezu s muslimanstvom. A samo ta veza značila bi afirmaciju i ravnopravnost u južnoslavenskim i svjetskim političkim porecima. Strah od nje prožima i Branka Mikulića, koji zagovara onu nacijsku ravnopravnost u kojoj je bosanski narod sveden na srpsko-hrvatske uzajamnosti, uz afirmaciju i ravnopravnost muslimana, preostalih opirućih i ogoljelih Bosanaca, Bošnjaka ili Bošnjana. I on, dosljedno zagovarajući odbranu bosanskohercegovačke cjelovitosti, nikada i nigdje nije uspio razriješiti svoja kolebanja u vezi s bosanstvom. Zato je njegov slučaj ovdje izabran za prikaz otvorenih i skrivenih te svjesnih i nesvjesnih uključenosti u paradigmu antibosanstva.

> Svoj stav o bosanskoj naciji, nespojivoj s nacionalistički i komunistički tumačenim muslimanstvom, Branko Mikulić legitimira 1977. godine ispovijeđu pred Josipom Brozom Titom: "Nama u Bosni i Hercegovini imputira se da formiramo 'bosansku naciju', što je ordinarna glupost. To je zlonamjerno tumačenje naše politike o nacionalnom pitanju, a u tome posebno o nacionalnoj posebnosti Muslimana."

Iako Branko Mikulić govori o onima koji zagovaranjem etnicizacije dijelova bosanskih teritorija i njenim provođenjem hoće da "ugroze stoljećima izgrađivan i njegovan zajednički život Muslimana, Srba, Hrvata, Jevreja", iz njegovog vidika ipak izmiče činjenica da država Hrvatska i država Srbija nisu i ne mogu biti odvojene od općeg hrvatstva i općeg srpstva, te da je ustrajavanje na muslimanstvu odvojenom od bosanstva nužno doprinošenje antibosanstvu, a tako suštinski i antimuslimanstvu. Rješavajući tu zagonetku u kojoj su neizmirljivi društvena pluralnost, svođena na nacijstva susjednih država protegnuta u bosansku državu, na jednoj, i politički narod u toj pluralnosti, na drugoj strani, Branko Mikulić upada u paradoksno određivanje te cjeline kao naroda "bosanaca i hercegovaca".

Iako mu je jasno da je riječ o cjelovitome društvu čije članove vidi kao pripadnike i općeg hrvatstva i općeg srpstva, on ne uspijeva svoja osjećanja bosanstva uzdići u diskurzivni vidik u kojem bi razriješio takvo i njemu slična ideologijska utamničenja. Ne uspijeva, iako ga osjeća. Uronjen u stradanje svoje zemlje i njenog naroda, piše:

> "Međusobnim prožimanjem kultura i običaja, komšijskim odnosima, rodbinskim i drugim bliskim vezama, zajedničkom – najčešće mukotrpnom – prošlošću, ovdje se oblikovao čovjek ovog podneblja, koji se u mnogo čemu razlikuje od svojih sunarodnika u drugim zemljama, kojemu je ovdje bliži čovjek druge vjere i nacije od od noga iste vjere i nacije izvan Bosne i Hercegovine (…) Mi smo svoji na nama osoben način, što drugi teško mogu shvatiti, a, istovremeno, s poštovanjem se odnosimo prema svačijem posebnom – vjerskom, nacionalnom i dr. i u tome učestvujemo. To se u nama od rođenja do smrti ne da ugasiti. Mnogi su uragani prohujali Bosnom i Hercegovinom, zavađali su nas, suprotstavljali jedne drugima, kao i u ovom brutalnom ratu, a poslije svih tih uragana, u nama, iz nas, opet je izbijala bosanska ljudska duša, ona svojtna, komšijska, naivno dobroćudna… To je i biće Bosna i Hercegovina. Uragani, kao što je ovaj strašni, u kojeg su danas gurnuli, mogu nas uzljuljati, privremeno poremetiti naše odnose, ali nemaju šansi da nas trajno na pleća polože, i da u nama ubiju ono ljudsko, što smo naslijedili od naših predaka, i sami obogaćivali. Zar se sve to smije izgubiti iz vida, smetnuti sa uma u ovom teškom vremenu? Zar to ne bi bio ustupak podivljalom nacional-šovinizmu i fašizmu, agresorima i na bh. društvo, a ne samo državu? A to društvo izgrađivao je i tkao bosanski čovjek više od hiljadu godina. To, vjerujem, ne mogu dovesti u pitanje domaći izrodi, što sada, u službi agresora, haraju i pale, ubijaju i progone, trpaju u logore… bosanskog čovjeka i hoće da zatru sve tragove njegove prošlosti."

Bosanski čovjek, a zapravo bosanska ljudska duša, uvjet je bosanskog društva. Ničim i nikada ta jezgra ljudskosti ne može biti uništena. Može biti zamračena i izdana, obeščašćena i porečena, ali nikad i uništena. Jedino je u toj i takvoj jezgri ljudskosti, a tako i u svakom pripadanju koje nju ne zanemaruje, moguće naći temeljni razlog ozbiljenja čovjeka. Zato je u cjelini bosanske drame, u svim njenim prošlim, sadašnjim i budućim prikazima, najvažnije pitanje: Zar je moguće ozbiljiti bilo koji od mnoštva subidentiteta u Bosni, a da razlog i svrha tog ne budu traženi u jastvu bosanskog čovjeka?!

Muslimani su, ipak, središnje, i dalje neriješeno pitanje te zagonetke. Za njih taj komunistički političar, bosanski patriota, kaže da su narod "koji ima svoju književnost, kulturu, istoriju i dr". Ali, nije svjestan da je bosanstvo suština tog što imaju. Bez njeg su izvođeni u imaginaciju tuđosti, pa im je i muslimanstvo zamračeno ideologijskim konstruiranjima političke neosvjestljivosti u bosanstvu. A upravo se u takvoj zamračenosti njihovu "književnost, kulturu, istoriju i dr." shvata anomaličnošću, a ne uključenošću u perenijalnu tradiciju.

Iako je Branku Mikuliću jasno jedinstvo bosanskog naroda sa svim njegovim različitostima, ipak ne osjeća opakost ideologijskog razapinjanja njega između bosanstva i hercegovinstva. U nastojanju da odgonetne uzroke rata protiv Bosne, u uvjerenju da su oni izvan rješenja za bosansko pluralno društvo koje su prihvati-

li i štitili komunisti, obraćajući se u svom monologu generalu Milutinu Kukanjcu, Branko Mikulić piše: "On dobro zna da mi Bosanci i Hercegovci nismo nikoga napali, ni ugrozili. Nas se želi pokoriti i porobiti. I to Kukanjac zna. Ali, ne zna da nema cijene koju nismo spremni platiti za odbranu naše države i domovine."

Njegovo "mi" odnosi se na cijeli bosanski narod. U nacionalističkim i komunističkim vidicima to su Srbi, Hrvati, Muslimani, Jevreji i drugi. Ako su i Bosanci i Hercegovci, šta su tada Bosna i Hercegovina. Dvije teritorije, koje određuju ta dva narodna bivanja?! Svi ideolozi antibosanstva tvrde da su Bosna i Hercegovina samo dvije teritorije kojima nacijski, a to znači politički i kulturni sadržaj, daju Srbi i Hrvati. Jesu li tada bosanstvo i hercegovinstvo samo prisutnosti na srpskim i hrvatskim teritorijama koje remete muslimani?!

Bosna jest država i domovina svih ljudi u njoj. Ali, njena održivost je u onome bosanstvu koje je supstanca svega što čini njenu pluralnost. Oni koji hoće Bosnu kao svoju državu i domovinu mogu ozbiljiti svako drugo pripadanje jedino uz lojalnost toj supstanci. Bez nje, htjeli to oni ili ne, svi sudjeluju u njenom razaranju, a tako i svome. Branko Mikulić, kao i mnogi drugi sudionici ideologijskog konstruiranja rješenja bosanskog pitanja, i pored ustrajavanja na određivanju bosanske narodne pluralnosti imenom Bosanci i Hercegovci, ipak, osjeća nemogućnost tog što želi reći u toj dvojini. Ponekad ga ta osjećanja navedu na govorni iskaz unutarnje odanosti imenu Bosna, koje pokriva cjelinu pluralnog naroda.

U skladu s tim, kao dokaz tih svojih osjećanja, navodi riječi fra Ljube Lucića: "Bosne bez sva tri, odnosno četiri, naroda nema i ne može biti. To što bi ostalo bilo bi jad i kukavica i brzo bi postalo plijenom nekog pametnog osvajača, a svi su osvajači pametni. Čudno je kako se za ničiju zemlju brzo nađe posjednik!" Bila tri, četiri ili koliko mu drago naroda u Bosni, njihovoj državi i domovini, tek u osvješćenju njihovog bosanstva moguće je govoriti o očuvanju i razvoju tog što jest njihovo, bez čega su razarane i njihova prošlost i njihova sadašnjost i njihova budućnost.

Izlaz iz rascijepljenosti u ideologijske konstrukcije, u nagonsko i svjesno sudjelovanje u razaranju i sebe i svijeta, moguć je u otkrivanju bosanstva u duši ili jastvu. Tek s tim otkrivanjem bosanske duše moguće je naći odgovore za pluralnost bosanskog društva u kojem različitosti puteva i znanja prema najvišoj mogućnosti čovjeka potvrđuje jedino vrlina, a zapravo darežljivost i poniznost u činjenju dobra svemu i svakome. Nije začudno što Branko Mikulić, u hrvanju sa svojim očajem pred uništavanjem domovine i države, zaključuje: "Ali, eto, i u našim gradovima-getima žele nas podijeliti. Želio to neko ili ne, na taj način navraća se voda na mlin agresora i podržava njegovo nastojanje da podijeli i narode i Republiku Bosnu i Hercegovinu, i da ostvare svoje osvajačke hegemonističke ciljeve."

> Tako određeno osjećanje i s njime povezano predviđanje namjere onih koji žele i "nas", objekta tog željenja, učiniti samo gradivom za nova oblikovanja svjetskog poretka potvr-

> đuje anesteziju bosanstva kojoj su doprinosili prvenstveno nacijstva srpstva i hrvatstva, uključena u obuzetosti kanoniziranim državnim porecima. Tu anesteziju komunisti nisu samo snažili već su joj dodijelili sadržaje navodnog duha povijesti.

Nigdje u svojim razmatranjima Branko Mikulić nije se upitao kako se u ta dva nacijstva, srpskom i hrvatskom, uzdizao bauk bosanstva za koji je okrivljivano ideologijski izvana oblikovano muslimanstvo, čas teološki a čas politički neprijatelj ideologijskih kanona i na njemu osnovanih civilizacijskih postignuća. Nije ni nagovijestio zašto bi misao o bosanskoj naciji, a tako i svemu bosanskome, mogla biti *a priori* krivica. Naprotiv, i sam ju je odbacivao, braneći se pred drugim čak i od mogućnosti da je ima.

Ateističko muslimanstvo

Ideolozi Komunističke partije Jugoslavije, u kritici monarhističkih rješenja jugoslavenskog pitanja, isticali su lenjinističko-staljinističke stavove o nacionalnom pitanju na temelju prava naroda na samoopredjeljenje do otcjepljenja. U tim kritikama nacijska naslijeđa su prihvatana i uključivana u komunističku teleologiju s federacijom nacionalnih republika kao načinom prevazilaženja jugoslavenske agonije. Tako je preuzeto i muslimansko pitanje, uglavnom kao potreba spomenute kritike, a ne kao odlučnost da bude shvaćeno na temeljno drukčiji način.

Veselin Masleša, jedan od bosanskih komunističkih ideologa, smatrao je da bauk bosanstva može biti sveden na muslimansko pitanje, a ono na pasivnost muslimanskih masa. Prema takvom tumačenju, tu pasivnost ne mogu ni praktičkim i teoretskim djelovanjima promijeniti sami muslimani, jer su nesposobni da sami sebe razumiju. Njihova pasivnost može biti promijenjena jedino djelovanjem drugih, sposobnih za to, koji na muslimane gledaju kao na nesvjesnu masu, nemoćnu da postane politički subjekt sa svojom teleologijom.

U marksističko-lenjinističkim vidicima Veselina Masleše to pitanje je doista i važno i nezaobilazno u nastojanjima da jugoslavenska drama bude i shvaćena i preustrojena u komunističkoj teleologiji. Ideologijska jezgra tog tumačenja je pretpostavka o odvojivosti muslimanskih masa od begovata koji ih, ograničen uskim interesima, drži zatočene u vjerskome pripadanju i nemoćnoj politici izvedenoj iz tog, te onesviješćenosti i posljedičnoj pasivnosti.

Za tog teoretičara muslimanske mase, zajedno s njihovim begovatom, "nisu posebna etnička grupa". Godine 1942., tvrdi da oni nisu i ne mogu biti nacija, pa kaže:

> "Oni stvarno nemaju objektivnih potrebnih svojstava koja čine naciju, a nemaju ni subjektivne svesti – logične posledice objektivnih svojstava – o sebi kao naciji. Muslimani nemaju svog jezika. Oni govore srpskim ili hrvatskim jezikom. Ne postoji nikakva specifična ekonomska povezanost, postoje samo specifični feudalni ekonomski interesi."

U takvome vidiku muslimansko pitanje je suštinski vjersko. Njegovo postojanje je posljedica održavanja različitih oblika feudalnog poretka, i to uglavnom

u svijesti begovata, nekadašnjeg njegovog nositelja. Posve je neovisno o Bosni, bosanstvu i bošnjaštvu i bilo kakvoj mogućnosti političkog osvješćenja u tim sadržajima njihovog povijesnog trajanja. Kaže da su samo masa i da govore tuđim jezikom, jer svoga nemaju. A kako bi to moglo biti?!

Takva gledanja na taj narod izvedena su iz onih starih odnosa prema bosanskome muslimanstvu i muslimanstvu općenito. Za njih taj pisac, također, kaže:

> "Muslimani, ne žive na jednom neprekinutom i jedinstvenom teritoriju, nego su teritorijalno pomiješani sa Srbima i Hrvatima. I, najzad, što se tiče psiholoških i kulturnih osobina, one su različite od srpskih i hrvatskih samo utoliko ukoliko su posledica različitih veroispovesti ili feudalnog razvitka. Kao takve ne predstavljaju nikakve nacionalno različite kvalitativne psihološke konstitucije".

Bosna, bosanstvo i bošnjaštvo neosporiva su određenja politički osvjestljivog bosanskog naroda. U tome narodu i s njime izmiješani su pravoslavci, katolici i drugi. Nisu li njihova osvješćenja u srpstvu i/ili hrvatstvu otuđenja od njihovog izvornog bosanstva?! Navedeno viđenje zbilje Veselin Masleša izvrće u svojoj ideologijskoj *camera obscura*. Ako bi taj njegov vidik iz obrnutosti bio vraćen u zbilju, opravdano bi bilo pitati se kako bi mogli izgledati srpstvo i/ili hrvatstvo u bosanskoj pluralnosti u kojoj postoje sve pretpostavke i za bosanstvo i za bošnjaštvo, s obzirom na političku i kulturnu historiju te zemlje. Takav vidik Veselin Masleša, kao i većina drugih nacijskih i komunističkih teoretičara bauka bosanstva, smatra tabuiziranim.

Povezanost begovata i nositelja velikosrpske i velikohrvatske hegemonije je, u takvome mišljenju, način održavanja muslimanskog pitanja i upravljanja njime. Veselin Masleša zaključuje:

> Velikosrpska aneksionistička i pljačkaška politika, izražena u Bosni u stavu: Bosna je srpska (što je za muslimane kao versku političku grupaciju istovremeno značilo: Bosna je pravoslavna), omogućila je da se postojeće političke organizacije, koje su po svojoj dotadašnjoj politici suprotstavljale takvom stavu, održe i da čak dobiju izvesne nove impulse, koji su omogućavali jednu življu cirkulaciju u krvi u već prilično sklerotičnim venama.

Iako je svjestan vezanosti muslimanskih masa za ideju bosanske autonomije, i to kroz više stoljeća, Veselin Masleša, jednako kao i brojni drugi teoretičari nacionalizma i komunizma, čak i ne pokušava razmotriti kako bi njegovi zaključci izgledali uz prihvatanje sljedećih očitosti: te muslimanske mase su zapravo bosanski narod, neodvojiv od svega bosanskog – kulture i historije, osjećanja ugroženosti i nužnosti otpora – te sa svim svojstvima koja su i subjektivne i objektivne pretpostavke nacije, politički osviješćenog naroda.

Podsjećanje na utjecaje feudalnog razvoja na stanje bosanskog muslimanstva jednostavno može biti prevedeno na opću razinu. Ako je feudalizam jedno od razdoblja u razvoju čovječanstva, ima li ijednog naroda u svijetu na koji nije utjecao. Svaka paradigma historijskog razvoja uključuje takav utjecaj. Različit je od slučaja

do slučaja. Zašto bi posebnosti tog u slučaju bosanskih muslimana značajnije doprinosile njegovom zatočenju, kako smatra Veselin Masleša, u vjerskoj i političkoj grupaciji?! Odgovor na to pitanje je jednostavan: Takva slika opravdava teleologije srpstva i hrvatstva, s njihovom uključivošću u komunističko viđenje napretka.

U takvome mišljenju, kao i nacijskim gledanjima na Bosnu, bosanstvo i bošnjaštvo, potreban je bauk bosanstva, jer prijeti mogućim osvješćenjem bosanskog naroda, drukčijim od pretpostavljenih i nametanih predviđanja. Da bi takvo osvješćenje bilo zapriječeno, muslimansko pitanje prikazivano je i održavano kao temeljno vjersko, kako to vidi i Veselin Masleša:

> "I najzad, svakako je i konzervativizam islama učinio mnogo da su muslimani, kao verska grupacija feudalnog društva još dvadeset godina posle konačne likvidacije feudalnih odnosa ostali politički jedinstveni. Uostalom, ne sme se smetnuti s uma da su oni to ostali u jednoj zemlji čija je službena politika, odnoseći se negativno prema njima ugrožavajući ih kao muslimane, svesno išla za tim da ih održi kao versku grupaciju i kao političku organizaciju, što je bilo u prvom redu štetno za muslimanske mase, ali je bilo korisno za muslimanske begove."

Političko osvješćenje tog dijela bosanskog naroda suprotstavljeno je onoj ideologijskoj pretpostavci o njihovoj anacionalnosti. A kako ističe Vasa Čubrilović, svedivost tog dijela bosanskog naroda na vjersku zajednicu čini ga podesnim za nacionaliziranje u srpstvu. Taj stav nikada nisu napustili ni komunisti. I oni su bauk bosanstva doživljavali kao nesvladiv. Uključivanje muslimanskih masa u komunističke programe je, kako se pokazalo, uvijek bivalo samo prolazna nužnost.

Početkom 1943. godine, u pripremi revolucionarnog preuređenja Jugoslavije, Josip Broz Tito, pozivajući se na svoje učitelje Vladimira Iljiča Lenjina i Josifa Visarionoviča Staljina, o nacionalnome pitanju piše i ovo:

> "Rođena na Krfu, u Londonu i Parizu, versajska Jugoslavija je postala najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja u Evropi. Hrvati, Slovenci i Crnogorci bili su potčinjeni narodi, neravnopravni državljani Jugoslavije. Makedonci, Arnauti i drugi bili su porobljeni i podvrgnuti istrebljenju. Muslimani, njemačka i mađarska manjina služili su kao moneta za podkusurivanje ili kao instrumenat u borbi protiv Hrvata i drugih naroda Jugoslavije (…) Nacionalna politika velikosrpske hegemonističke klike bila je: (1) Korumpiranje najreakcionarnijih elemenata Hrvata, Slovenaca, muslimana, itd iskorištavajući ih za unutarnje razbijanje narodnih redova u borbi za njihovu ravnopravnost; (2) Podmićivanje vrhova slovenačkih, muslimanskih i džemijetskih partija i pomoću ovih držanje u potčinjenosti hrvatskog naroda (…) Današnja narodno-oslobodilačka borba ne bi se mogla završiti sa pobjedom nad okupatorima i njihovim slugama ako u toj borbi ne bi bilo narodnog jedinstva, ako u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, ne bi učestvovali Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i muslimani."

Na tim ideologijskim osnovama, u okviru borbe protiv fašizma i okupacije Jugoslavije, komunisti su i muslimane pozivali da im se pridruže. Pitanje njih i Bosne predstavljali su rješivim, a ostavljali ga, zapravo, tamo gdje je i bilo u nacijskim vidicima. Prihvatanje komunističke ideologije i uključenje u Komunističku partiju

Jugoslavije pretpostavljalo je i nacijsko opredjeljivanje muslimana. Kad god se događalo, njime je potvrđivana postavka o muslimanima kao vjerskoj grupaciji.

Ishod tog bio je u paradoksu: Svi komunisti Bosne muslimanskog porijekla bili su opredijeljeni Srbi ili Hrvati, a gotovo sav narod iz kojeg su potjecali, uključujući tu i njihovu najbližu rodbinu, odlučno je odbijao opredjeljivanje. Nametnuto im je bivanje neopredijeljenim, a zapravo su bili opredijeljeni u odluci da odbiju opredjeljivanje. Tako je narod oduzimao legitimitet avangarde onim komunistima za koje se smatralo da su opredjeljivanjem prestali biti to što jesu.

Ideologija komunizma temeljno je sekularna. U njoj i za nju nema zbilje iznad mjerljivoga svijeta. Nastaje u okvirima kršćanstva i njegovog naslijeđa. Uzdignuta je njime i iznad njega, ali postizanje telosa historije stavlja posve u okvir svojih filozofskih i ekonomskih tumačenja društvenog razvoja. Time su eshatološki vidici zamijenjeni historijskim, a razlozi za revolucionarno preuređenje svijeta pokazivani kao najuzvišenija ljudska mogućnost, opravdana kozmičkim poretkom.

U takvim vidicima postoje religije, ona u kulturi zbilje sekularizma i one druge, tuđe, koje tek treba uvesti u tu zbilju. U komunizmu su, direktno i posredno, vidljivo i nevidljivo, provođena razdvajanja historijskog toka sa sekulariziranim kršćanstvom od njemu tuđih religija, muslimanstva i jevrejstva naprimjer. Nije moguće u komunističkom sekularizmu poznati odbacivanja orijentalizma i kulturnog rasizma u odnosu na bosansko muslimanstvo. Naprotiv, bosansko muslimanstvo je još odlučnije određeno predmetom shvatljivim i preinačivim jedino u vidicima sekularizma u obliku dijalektičkog materijalizma.

Takvo stanje uzrokovalo je muku i psihičke i razumske rascijepljenosti. Cijeli politički poredak zasnovan je na nepriznavanju mogućnosti da se ti ostaci turskog feudalizma sklone na neki drukčiji način mimo nacijskog opredjeljivanja. Javni prostor bio je posve zatvoren za bilo kakvu raspravu o tome. Nacionalno pitanje je smatrano riješenim. Neprihvatanje tog i mišljenje mimo propisanog proglašavani su opasnom zabludom.

U sebi su ljudi osjećali da ništa nije riješeno. Ali, o tome se nisu mogli javno izjašnjavati. Javno su istupali gotovo isključivo nacijski opredijeljeni ateizirani muslimanski komunisti ili njima potčinjeni predstavnici konfesionalnih organizacija posve u komunističkoj vlasti, a zapravo pojedinci uglavnom uključeni u mreže tajne policije. Nepovjerenje prema svima koji su se usuđivali govoriti drukčije, primjerna kažnjavanja za nedopuštena govorenja te nagrađivanja nacijski osviješćenih uzrokovali su spremnost velikog broja javnih radnika da prokazuju druge, osuđuju ih i od njih se ograđuju.

Tako je muslimansko intelektualno naslijeđe esencijalizirano i ideologijski odvojeno od svega bosanskog i bošnjačkog, a povezivano s turskim feudalizmom i/ili modernim ideologizacijama religije i stranim pojavama u vezi s time. U konfe-

sionalnom organiziranju tih nacijski neopredijeljenih muslimana, uvijek pod ideologijskom vlašću političkog poretka, podržavane su upravo te dvije mogućnosti – esencijalizirano muslimanstvo, u skladu s obrascima iz dalekih ideologijskih tuđina, na jednoj, i nespojivost svakog muslimanstva s narodnim bosanstvom i/ili bošnjaštvom, na drugoj strani.

I pored pritisaka i korištenja različitih sredstava u pothvatima posrbljivanja i/ili pohrvaćivanja, bosanski muslimanski svijet se nepopustljivo opirao tom nametanju. Budući da je to nametanje preuzela Komunistička partija, činilo se da dolazi do prijetećeg razlučenja tog naroda i komunističke vlasti. Shvatajući to kao očit paradoks i prijetnju, Centralni komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine zaključio je početkom 1968. godine: "Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi, odnosno kao Hrvati, jer se i ranije pokazalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje da su Muslimani poseban narod."

U tome stavu prešućena je činjenica da su nametana opredjeljivanja provodili i nacionalistički i komunistički režimi. Iako to nije izričito rečeno, bosanstvo i bošnjaštvo su i dalje smatrani opasnom zabludom. Tako je nastao paradoks: komunisti koji su pristali na opredjeljivanje, osviješćeni u srpskom i/ili hrvatskom nacijstvu, a zapravo muslimanski ateisti, rješavali su pitanje raskola s narodom kojem pripadaju, i to usvajanjem njegovog muslimanstva kao jedine osnove njegovog nacijskog opredjeljivanja. Tako nastaje ateističko muslimanstvo tumačeno kao viši stupanj razvoja u odnosu na muslimansko bivanje samo vjerskom grupacijom.

Strogim i potpunim nadzorom nad muslimanskom religijskom organizacijom, komunisti su joj, prije navodnog priznanja da su muslimani poseban narod, nametali zastupanje i širenje esencijaliziranog muslimanstva, odvojenog od svake mogućnosti povezivanja s narodnim bosanstvom. A kad je tom nacijski nesvladivom dijelu bosanskog naroda nametnuto muslimansko ime kao narodno, ti ljudi u službi komunističke vlasti shvaćali su da je njihovo esencijalizirano muslimanstvo to što sad zastupaju komunisti kao narodno pripadanje. Tako je nastao još jedan sadržaj u pometenosti u vezi s Bosnom, bosanstvom i bošnjaštvom.

Taj je narod, i nakon što ga navodno prizna ideologijska i državna vlast, tako ostajao jedini u Evropi koji ima samo konfesionalne organizacije kao oslonac u muci života u tuđim predstavama o sebi kao jedino dopustivim. Historičar Enver Redžić je preispitivao ideologijsko korištenje historiografije za komunističko konstruiranje muslimanske nacije. Ističe: "Dok su bošnjaštvo i autonomija Bosne sinonimi, muslimanstvo je kao nacionalnost djelo S(aveza) k(omunista) B(osne) i H(ercegovine)."

Osporavanje bosanstva i bošnjaštva te njihovo zaprečavanje, bitan sadržaj nacijskih teleologija srpstva i/ili hrvatstva, preuzeli su i provodili jugoslavenski ko-

munisti. Tvrdnja da je nacionalno pitanje riješeno te da u Bosni nema drugih nacija do srpske i hrvatske, ne protivrječi, navodno, naknadnome stavu: "Logikom razvoja konačno je u socijalističkoj Jugoslaviji riješeno nacionalno pitanje Muslimana." Ali, i to rješenje, utemeljeno na dogmi o bosanstvu i bošnjaštvu kao opasnoj zabludi, trajalo je koliko i komunistička vlast. Vraćanje historijskom imenu navješćuje otvaranje novih vidika bosanstva i bošnjaštva kao okvira političkog osvješćivanja bosanskog naroda, ali i kao novih mogućnosti bosanskog muslimanstva.

Navješćenje o kojem je riječ, kao osjećanje i predviđanje budućnosti, nije i ne može biti odnos prema bilo kakvoj etičkoj sigurnosti koja bi bila postignuta, pa time i okončana potreba za uzlaženjem u ljudskosti. Nijedna od užasavajućih mogućnosti nije ni zajamčena niti otklonjena. Vasa Čubrilović, svjestan da je zamisao srpske Bosne ozbiljiva jedino svođenjem opirućih Bošnjaka na muslimane, koji "postaju verska manjina", "jedina muslimanska na Balkanu", predviđa 1937. godine da će upravo to "ubrzati njihovo nacionalizovanje". A šta je u njegovome vidiku cilj tog nacionalizovanja, a zapravo njihovog onemogućenja u političkom osvješćenju, taj pisac objasnio je 1986. godine, kada kaže: "Nijedno selo nećemo dati bez krvi."

A šta je, zapravo, to dobivanje i davanje "naših sela"? Našost je u nacijskoj teleologiji samo srpska. Naspram nje su neprijatelji čija je suština turčijat. Nema i ne može biti nečeg a da u takvome vidiku nije nacijski naše. Ivan Stambolić o djelovanju članova Srpske akademije nauka i umetnosti desetak godina prije posljednjeg rata protiv Bosne piše: "Čitava grupa takozvanih 'besmrtnika' godinama okapava nad mapama Bosne, pokušavajući da otkrije makar i kozju stazu kojom bi se od Beograda do Karlovca moglo propešačiti, a da se pritom prolazi isključivo kroz srpska sela i gradove."

Za spomenute planere građenja srpskog prostora razgradnjom bosanskog presudno pitanje su oni ljudi te zemlje kojima ona nije samo teritorija. O neodredljivosti buka bosanstva i stalnom prerušavanju vječne mu suštine Milorad Ekmečić 1999. godine piše: "Bosanski su muslimani od 1986. do 1995. devet puta menjali službeni naziv svog nacionalnog identiteta. Sebe su sami do Berlinskog kongresa 1878. smatrali turskom nacionalnom varijantom, a to pitanje po skrivenom osjećanju i danas još traje." Kad bi to i bilo tačno – a nije – ipak, Milorad Ekmečić ne kaže da su bosanstvo i bošnjaštvo priječili svi politički poreci u vremenu o kojem govori.

Prema popisu od 31. januara 1921. godine, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca žive Srbi, Hrvati i Slovenci i manjine (Nijemci, Mađari, Albanci/Šiptari, Rumuni, Česi, Slovaci, Rusini, Rusi, Italijani). Popis je uključivao određenja građana na osnovi jezika i vjere. Prema tome, svi sadržaji bosanstva bili su tako isključeni. Popis proveden 31. marta 1931. godine imao je samo podatke o vjerskom pripadanju.

Antibosanstvo je, prema tome, uključeno u državne politike kojima su temelj srpsko i/ili hrvatsko polaganje prava na Bosnu kao prostu teritoriju ispražnjenu

od svih mogućnosti da njen narod bude osviješćen u političkom, kulturnom i ekonomskom bosanstvu. Uključeno je izravno i neizravno u obrazovni sistem "narodnih škola", koje su "na državnom jeziku", kako je to postulirano u državnoj ideologiji Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Uzimajući u obzir upravo takvu prethistoriju komunističke Jugoslavije, nije teško kao glavne sadržaje komunističke ideologije primijenjene na Bosnu odrediti svedenost naslijeđenih nacionalizama na programe daljeg zaprečavanja bosanstva i bošnjaštva te njihovo održavanje. Nacionalistička tumačenja oslobođenja naroda od Turaka, herojstva u čišćenju svega "našeg" od "njihove" tuđosti, svojstveni za kulturni rasizam i orijentalizam u odnosu prema bosanskome muslimanstvu, ostali su i dalje u narodnim školama i u državnome jeziku komunističkih mizanscena.

Da je i u nacijskom i komunističkom antibosanstvu prenošena ista suština, moguće je prikazati i na slučaju odnosa prema bosanskim muslimanskim grebljima. Ranije su uništavana u pothvatu čišćenja zemlje od nekrsti, a poslije, kada su komunisti muslimanskog porijekla prihvatili nametana im nacijska opredjeljivanja, činili su to i oni sami. Time su dokazivali nebivanje onim što jesu i svjedočili da su ono što nisu. A greblja su redovito posvjedočenja trajanja nekog naroda.

Bosanska greblja su to na naročit način. Ljudi u grobovima ispod mašeta, biljega ili stećaka s ćiriličnim natpisima preci su onih ispod kamenih stela, nišana ili bašluka s arebičkim natpisima. Povijesno trajanje tih ljudi ne prekidaju ni oblici biljega ni natpisi na njima. Riječ je o istome narodu u njegovom povijesnom i kulturnom trajanju. A upravo to je nužno poreći u vidicima nacijskih teleologija. Da bi to bilo i postignuto, potrebno je od svega što pripada bosanskome muslimanstvu odvojiti njegovo ćirilično naslijeđe, pa usporedo s time orijentalizirati i islamizirati natpise na njihovim grebnim kamenima ispisane arebicom, otuđivši ih tako od Bosne i bosanstva.

U tom perfidnom nastojanju poricano je dostojanstvo mrtvih. Njihova povezanost u lanac predaka i potomaka, davanja i primanja te vazda istog ljudskog dostojanstva isključena je iz vidika Bosne i bošnjaštva. Obezljuđeni nadgrebnici, ovakvi ili onakvi kameni biljezi, postali su predmet tumačenja, raznošenja i poništavanja, a da su pri tome izgubljene moralne odgovornosti živih potomaka prema mrtvim precima.

U poruci napisanoj na starom bosanskom grebnom kamenu: "Molju vi se brati i gospodo, nemojte mi kosti pretresati!" – moguće je prepoznati opći sadržaj prirodnog prava, potvrđenog i u izreci vjesnika Hvala: "Lomiti kosti umrlog isto je što i lomiti mu kosti dok je živ." Ideologijsko potčinjavanje bosanskih muslimana, u njihovom esencijaliziranju i odvajanju od Bosne, bosanstva i bošnjaštva, provođeno poricanjem te opće ljudske potrebe za nepovredivošću greba, vidljivo je u širenju okrutnih poruka o povredivosti greba te na tome utemeljenih tanatopolitika.

Esencijalizirano muslimanstvo odražavalo je volju najstrožijih nacionalističkih i komunističkih vlasti. U vidiku i jednih i drugih isključivanje muslimana iz nacijskih teleologija vođeno je u okviru grubih biopolitika. U skladu s time, živi su morali biti preinačeni u ono što nisu. Njihovim mrtvim morala je biti oduzeta nepovredivost, kako bi živim bili dodijeljeni drugi preci. Taj temeljno ateistički stav, u kojem je vjera u ustajanje mrtvih smatrana glupošću zaostalih, preuzet je u muslimanskom antimuslimanstvu, u poistovjećenju konfesionalnog i narodnog pripadanja. A upravo je tako gubljena i poricana svijest o presudnom značaju bosanske države za preživljenje njenih građana i njihovo bivanje sretnim, s pravima da biraju i budu šta hoće.

ANTI-BOSNIAN IDEOLOGY IN NATIONALIST TELEOLOGIES
Imagining Political and Atheist Muslimhood

Rusmir Mahmutćehajić

Summary

This study on "Anti-Bosnian Ideology in Nationalist Teleologies: Imagining Political and Atheist Muslimhood" forms part of an ongoing investigation into the ideological bases of anti-Bosnian prejudice and the political programmes based upon them. One may justly claim that Bosnia, Bosnian identity and Bosniak identity all currently find themselves crucified, as it were, on a cross formed by three nationalist programmes, the Serbian, the Croat and the Bosniak. This crucifixion undermines the unity of the Bosnian people, with all its markers of identity and difference, insofar as nationalist reductionism denies its basis in a common cultural, political and economic life, both blocking and deforming it. The shared ground of all things Bosnian derives from our Slavic heritage and the Abrahamic polyphony. This study looks at two of the many forms of anti-Bosnian ideology, namely the constructions of political anti-Muslimism and of atheist forms of Muslim identity, as well as the forcible imposition and introduction of cultural racism, orientalism, and dogmatic secularism against the unity of a people ideologically ejected from primary reality into nationalist phantasy.

Key words: anti-Bosnian ideology, political anti-Muslimism, atheist forms of Muslim identity

UDK 342.22:323.1 (497.6)

Počeci osporavanja bosanske države i identiteta

Đenan Galešić
Mostar

U posljednjih više od 150 godina, Bosna i bosanska ideja pod udarom su brojnih zabluda i mitova koji su rezultat antibosanskog djelovanja dvaju Bosni susjednih nacionalizama, a u novije doba i bošnjačkog nacionalizma. Ove ideologije izgrađene su na potpuno suprotnim temeljima od one koja je oblikovala Bosnu kroz njenu milenijsku egzistenciju, pri čemu se formirala bosanska filozofija života zasnovana na pluralnosti i inkluzivnosti. Ideja bosanstva i Bosne kao prostora vjerski pluralne sredine, duže od 150 godina nalaze se "uklještene" između dvije nacionalne ideologije, srpske i hrvatske, koje su se formirale na temelju religijske pripadnosti svojih stanovnika, a ne na građanskom temelju. One su se formirale kao religijske i etničke zajednice, te su i njihove nacionalne ideologije takve. Ova činjenica, uz faktor da je sveštenstvo upravljalo procesima nacionalne izgradnje Bosni susjednih država, rezultiralo je stvaranjem nacionalnih ideologija čiji je fundament odbacivanja vjerske pluralnosti. Bosna i bosansko stanovništvo su od vremena kada su se ove dvije ideologije ustoličile u svojim središtima u Beogradu i Zagrebu, postali zanimljivi kao svojevrsna teritorija i stanovništvo pogodno za ekspanziju, što je imalo za rezultantu dugo poricanje Bosne kao države i bosanskih ljudi kao političkog naroda.

Ključne riječi: Bosna, nacionalizam, Srbija, Hrvatska, pluralnost, bosanski narod, bosanska nacija

Sažeto predstaviti okolnosti druge polovine 19. vijeka u Bosni i njenom susjedstvu, a koje su ključno determinisale i uslovile pojavu i proces osporavanja bosanskog identiteta i bosanske države dobro je početi kroz kratko oslikavanje samog pojma identiteta, osvrćući se na bosanski slučaj. Naime, Bosna i bosanski narod nalaze se u "grotlu" zapadnog Balkana, gdje se sudaraju dvije nacionalne ideologije, srpska i hrvatska, gdje egzistiraju više oblika vjerovanja u jednog Boga i svi ti faktori, uz niz drugih, kroz dugi protek vremena učinili su bosanski identitet posebnim i jedinstvenim. Bosna i bosanski narod nemaju više identiteta, imaju jedan jedini, jer se identitet ne može raspoređivati,

dijeliti na polovine, četvrtine, ne može se razvrstavati u unaprijed zamišljene kategorije, on je sačinjen od svih elemenata bosanske pluralnosti.

Bosanski narod je na jedan stanovit način granični narod. Kroz njegovu srž prolaze većinske vjerske komponente Bosni susjednih zemalja, a upravo te komponente iskorištene su da se dijelovi pravoslavnog i katoličkog bosanskog življa, kroz jedan specifičan proces debosniziraju i počnu osjećati dijelom srpske, odnosno hrvatske nacionalne ideje. Poimanje identiteta, koje je pravoslavnom i katoličkom dijelu bosanskog naroda nametano iz centara izvan Bosne, svelo se na uskogrudno, jednostrano i vjerski određeno. Cjelokupni njihov identitet sveo se na vjersku pripadnost, pri čemu je bosanska višević jekovna pluralnost predstavljana kao anomalija i nešto neprirodno. Pretvaranje bosanskog bića u nešto drugo temeljilo se i temelji se na religijskoj razlici.

Kroz dugi protek vremena pokazalo se i to, da su načini određivanja nacionalnog identiteta u Bosni susjednim zemljama (Srbiji i Hrvatskoj) baza iz koje izvire njihov sukob, a njihov odnos prema pripadnosti Bosne doveo je do ekstremnog djelovanja ovih dviju nacionalnih ideologija,[1] djelovanja i aktivnosti koje su se provodile na teritoriji Bosne i na bosanskom narodu.

*

Nakon završene okupacije Bosne od Osmanskog carstva, Bosnu je okupiralo Austro-Ugarsko carstvo, što je u Srbiji i Hrvatskoj doživljeno kao nacionalna tragedija i udarac njihovoj tada već državnoj aspiracijskoj ideji širenja na bosanski teritorij. Ipak, treba reći da su to bili vrlo jasni iskazi sa strane Srbije, dok su na strani Hrvatske postojale političke snage koje su ovo vidjele kao šansu za ujedinjenje Bosne s Hrvatskom, pa su takav potez Austro-Ugarske podržavale. Izdiferenciran i od Kallaya utanačen kurs Austro-Ugarske uprave nad Bosnom, iznevjerio je očekivanja ovih posljednjih, dok je srbijanske nacionalističke elite maksimalno izrevoltirao.

Aspiracijski nacionalni programi bosanskog susjedstva uzimali su vjerski kriterij kao jedini i dovoljan da na osnovu njega bosanski narod proglase svojim (srpskim ili hrvatskim), a Bosni da odreknu svaki državni oblik i egzistenciju. Nastojalo se da se država podudara s nacijom, što je i razumljivo, jer svaki nacionalizam teži potpunoj homogenosti i nacionalnoj "čistoći". Međutim, činjenica je da ni u današnjem, a ni u ondašnjem svijetu, ne postoji nijedna homogena unutrašnja situacija, kao i nijedna homogena kulturna stvarnost. Pluralnost je bila i ostala općeprisutna.

Isto tako, nacionalno jedinstvo shvaćeno kao teritorijalno ujedinjenje identifikuje se kao nacionalni interes, a veličina državne teritorije i granice, postale su

[1] Vidjeti: Natalija Rumenjak: *Nacionalna ideologija listova Obzor i Srbobran (1901.-1902. god.),* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1995.
https://pdfs.semanticscholar.org/ddb9/f15e05425f8c5cb7a2db9d0f2a6932c9147e.pdf

opsesija nacionalnih elita. Kako se sticajem historijskih okolnosti svaka pojedinačna balkanska nacija jednim svojim dijelom našla izvan granica matične države, to ovakvo razumijevanje nacionalnog interesa dovodi u pitanje sve postojeće balkanske države, stvarajući klimu latentnog sukoba svih protiv svih. To je uzrok što se rat ili priprema za rat, učinilo trajnim stanjem balkanskih naroda u njihovoj modernoj historiji.[2] Ovo je posebno svojstveno bosanskom susjedstvu, a opako se odražava na Bosnu u posljednjih 150 i više godina.

Treba naglasiti bitnu odrednicu osmanskog perioda, gdje je religiozna podjela bila osnova pravnog, ali i ekonomskog i političkog statusa naroda u Osmanskom carstvu. Taj religijski model podjele društva, koji je formiran i egzistirao davno prije svake naznake nacionalnih pokreta na Balkanu, postepeno su preuzeli rani nacionalizmi, prvo u bosanskom susjedstvu, a potom i u Bosni. Preuzimajući u potpunosti postojeću religioznu simboliku, religiozne vrijednosti i vrlo maštovito i sentimentalno izgrađene mitove, u daljem toku svoga snaženja i ekspanzije nacionalni pokreti bosanskog susjedstva iskoristili su te, ljudima vrlo primamljive osnove za što bolje svoje utemeljenje. Nužno je posebno naglasiti i podsjetiti, da je stanovništvo Bosne nosilo (i nosi) u sebi tradiciju zajedničkog življenja i uvažavanja drugih identiteta, dijeleći s njima iste sisteme vrijednosti, iste ili slične običaje i istu kulturnu tradiciju. Dok su mnoge putopisce 19. vijeka zbunjivali, naprimjer, brojni nazivi u Bosni kao što su: Turci, Bošnjani, Latini, Grci, hrišćani, kršćani, mohamedanci, kao i prisustvo brojnih etničkih simbola i običaja, domicilno bosansko stanovništvo ih je jasno raspoznavalo i prema njima se s uvažavanjem odnosilo.[3] U tom tradicionalnom bosanskom društvu, kojeg su krajem 19. vijeka pocijepale nacionalne ideologije, svakodnevno zajedničko življenje i brojna zajednička iskustva rezultirala su dubokim međusobnim razumijevanjem, čija je esencija u istinskoj religioznosti bosanskih ljudi svih vidova vjerovanja i poštovanja jednog Boga.[4]

*

Prilikom smjene osmanske okupacije austrougarskom, većina zemljoposjednika u Bosni bili su muslimani po svom vjerskom ispovijedanju, dok su većina seljaka bili pravoslavni i katolički vjerski opredijeljeni dijelovi bosanskog stanovništva. Promjena vlasništva nad zemljom u korist nemuslimanskih dijelova

[2] Popović – Obradović, Olga: "Kakva ili kolika država", *Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka.* Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2009.

[3] Vidjeti: Dujmović, Sonja: "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941), *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju : zbornik radova*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.

[4] Vidjeti: Mahmutćehajić, Rusmir: *Bosanski odgovor – o modernosti i tradiciji*, Sarajevo, 2012.

bosanskog stanovništva (u ovom konkretnom slučaju na pravoslavni dio) bila je jedna od ključnih poluga srpskog nacionalnog pokreta, kako tokom stvaranja Srbije kao nacionalne države,[5] tako i u procesu debosnizacije pravoslavnog dijela bosanskog stanovništva, pa do formiranja Kraljevine SHS i kasnije Kraljevine Jugoslavije. Agrarna reforma je bila bitna poluga za posrbljavanje stanovništva Bosne, jer je stvorila pozitivnu sliku srpske nacionalne ideologije širom Bosne (čak i kod muslimanskih i katoličkih seljaka koji su također trpili sve veće zahtjeve feudalaca). Široke mase naroda svih vjera osvjedočavali su se da obična "raja" postaje vlasnik zemlje. Čak i sama obećanja srpskih nacionalnih ideologa i političara u ovom pravcu, snažno su utjecala na mase bosanskih pravoslavaca, da postanu dio srpskog naroda. Ideja promjene vlasništva nad zemljom shvaćena je kao slobodarska i progresivna.[6]

Proces posrbljavanja i kroatizacije (debosniziranja) pravoslavnog i katoličkog dijela bosanskog stanovništva imao je i jednu karakteristiku vrijednu spomena. Naime, isključivo vjerska komponenta ovog procesa rezultirala je da se i pravoslavni Vlasi, Ukrajinci, pa čak jednim dijelom i Romi u Bosni počnu osjećati i nominirati Srbima. Na drugoj strani, identičan proces zahvaća Slovence, Slovake, Čehe, Italijane i druge katolike prisutne u Bosni, koji se počinju osjećati i nominirati Hrvatima.[7]

Etnički i konfesionalni stereotipi postali su s vremenom glavni element pomoću kojeg se iskazuje nacionalističko mišljenje i stav. Stereotipi su stvarani upornim ponavljanjem "problematičnih" razlika i negiranjem sličnosti. Te politike negiranja su osmišljene i pokrenute iz centara izvan Bosne, te je na taj način ionako uzavrela situacija na Balkanu 19. vijeka dodatno eskalirala i bivala "izluđivana" iskonstruisanom historijom, pozivom na osvetu, ubijanjem, revitaliziranjem herojskih predaka, mitologiziranjem prošlosti, stvaranjem iluzija, itd.[8]

Rastakanje i transformacija bosanskog naroda imali su za bazu lažno predstavljanje činjenica kroz falsifikate historije, a u ovom kontekstu zanimljivo je podsjetiti na uporno imenovanje bosanskih muslimana (ali i svih drugih balkanskih slavenskih muslimana) Turcima, što definitivno nije bio odraz neupućenosti i ne-

[5] Više u: Radušić Edin, Beširević Bahrudin: *Agrarno pitanje u političkom i društvenom životu u Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine Austro-Ugarske.* file:///C:/Users/Inter/Downloads/1.%20Jabuka%20Razdora.pdf

[6] Više u: Hroch, Miroslav: *European Nations*, London/New York, 2015.

[7] Vidjeti: Vera Kržišnik – Bukić*: Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja 19. i s kraja 20. stoljeća*, http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/OHN/36_posebna_izdanja_CXX_36.pdf

[8] Vidjeti:Safet Bandžović: *Etničko-historiografski stereotipi i "sintetičke nacije"* http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/OHN/36_posebna_izdanja_CXX_36.pdf

znanja, nego ugrađenog stereotipa, pri čemu je sa strašću ponavljana teza da se radi o islamiziranim Srbima[9] ili Hrvatima, čime se na jedan implicitan način postojanje srpske i hrvatske nacije u Bosni involviralo u period srednjovjekovlja. Naravno da je postojanje bosanskog naroda i bosanske države u srednjem vijeku zanemarivano, prešućivano i lažno prikazivano, kao što je i apsolutno propušteno da se mase naroda upoznaju s osnovnom strukturom nacije, kao u to doba vrlo modernim pojmom i pojavom, tek nastalim i u nekim evropskim državama tog vremena.[10]

Kada ove "činjenice" uđu u nauku, vrlo ih je teško izbaciti, jer, između ostalog, treba pronaći efektivan metod izbacivanja. S tim u vezi, treba istaći da su vrlo obimne nazovi naučne konstrukcije o Bosni i bosanskom stanovništvu, a one obuhvataju: bosanski srednji vijek, bosanske vladare (banove i kraljeve), bosanske mramorove, bosansku historiju, bosanski jezik, bosanski narod, itd.

*

Kada pratimo genezu srpskog aspiracijskog nacionalizma, možemo konstatovati da se on prvobitno javlja unutar Pravoslavne crkve, ali kroz protok vremena država Srbija će srpski aspiracijski nacionalizam prihvatiti i provoditi kao svoju državnu i nacionalnu politiku. Zato ga možemo i trebamo nazvati ideologijom države Srbije,[11] i to ideologijom koja uspijeva duže od 150 godina mobilizovati srpske mase stanovništva, koja je uspjela debosnizirati bosansko pravoslavno stanovništvo, koja je neprijatelja konstituisala na bazi religije[12] i politike, koja je unosila manipulaciju i razdor među Bosnom i Srbijom, kao i unutar Bosne.

---

[9] Isto

[10] "Etnički koncept dijete je srednjoevropskog modela nacionalne integracije gdje se nepodudaranje nacije i države javlja prije kao pravilo nego izuzetak. Ovdje nacija poprima ekstatično značenje zajedništva jezika, kulture i sudbine koja prelazi okvire države. Socijalne institucije smatraju se utemeljenim na kulturnom jedinstvu i nose obilježja kulturne specifčnosti zajednice. Država se vrednuje preko nacionalnih kriterija, tj. je li ona država "moje" nacije, štiti li ona njezin kulturni i politički opstanak. Privrženost državi stoga je prvenstveno simboličko-emotivne, a ne pragmatičke naravi. Ovaj koncept njeguje svojevrsno teleološko shvaćanje države kao apsolutne svrhe, kao cjeline koja po smislu i važnosti prethodi pojedincu. Zato ispoljava pozitivan odnos prema državi i sklonost autoritarizmu." Vidjeti: Davorka Matić: "Nacije i nove demokracije"*, Erasmus*, Časopis za kulturu demokracije, Zagreb, lipanj 1994., br. 7.

[11] Više u: Popović – Obradović, Olga: "Kakva ili kolika država", *Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka.* Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2009.

[12] Možemo uporediti islam, hrišćanstvo i judaizam i naći ćemo neke neznatne razlike uglavnom političke prirode, a u drugim učenjima i shvatanjima manje ili više političke. Postoje daleko veće sličnosti između judaizma i islama nego između bilo koje od te dvije religije i hrišćanstva.

Prvi sistematski rad na promovisanju ideje srpskog aspiracijskog nacionalizma potekao je iz Srbije, operacionalizovan putem mreže agenata organizovanom od Ilije Garašanina (tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Srbije), čemu se kasnije pridružilo djelovanje prvih nacionalno svjesnih učitelja i trgovaca, crkveno-školskih opština, srpskih škola osnovanih još tokom pedesetih godina 19. vijeka, obrazovanih studenata, te dolazak štampe iz Srbije.[13] U projekcijama Ilije Garašanina, Bosna se sva treba uključiti u državni teritorij Srbije, tj. Bosni se apsolutno negira pravo na samostalnu političku egzistenciju.[14]

Sve jasniji nacionalni iskazi mogli su se čuti u Sarajevu 1860. godine na proslavi Sv. Save (proslavi uspostavljenoj još 1851.).[15] Trebalo je poduzimati ove i mnoge druge aktivnosti, jer je nedostatak srpske nacionalne svijesti kod bosanskog pravoslavnog stanovništva bio eklatantan. Vidljivo je to i u potrebi osnivanja društva za širenje srpskog imena u Bosni, koje je proveo Teofil (Bogoljub) Petranović, koji je imao zadatak širiti srpski nacionalni identitet među bošnjačkim pravoslavnim življem, ali i među dijelom bosanskih Vlaha, koji su bili pogodni za "utapanje" u srpski nacionalni okvir zbog svog vjeroispovijedanja. Petranović je u Bosni bio aktivan od 1862. do 1869. godine.

Ovdje možemo spomenuti i jedan zvaničan izvještaj, upućen ministru vanjskih poslova Srbije, Jovanu Ristiću, u kojem jedan od srbijanskih agenata na terenu u Bosni, Okan Nikola "Niko", 1868. godine, izražava sumnju u uspjeh predstojećeg ustanka naroda u Bosni protiv turske vladavine, obrazlažući to, između ostalog, da je "narod pocijepan i nema svijest o svojoj narodnosti". Zanimljivo je i pisanje Francuza, Henrija Massieua de Clervala, kojeg je francuska vlada poslala u Bosnu, 1855. godine, u naučnu i političku misiju. On je zapazio povezanost bosanskog stanovništva, homogenost kako je to on naveo "samo jedne rase u Bosni", te istakao da je religija jedino što dijeli bosanski narod. De Clerval iznosi svoje impresije i navodi da postoji za tu slavensko-bosansku rasu pokretač jači od religijskog (koji po njemu produkuje razdor), njeno ujedinjenje odmah bi bio gotov čin. Posebno je de Clerval isticao izmiješanost stanovništva, harmoniju u njihovim životima, osjećaj zajednice među njima, njihovu ljubav prema Bosni i ponos svojim bosanskim imenom, kojim se s ponosom služe i pravoslavni Bošnjaci, čak i u Srbiji. De Clerval konstatuje i to, da uz brojne elemente koji spajaju

[13] Vidjeti: Dujmović, Sonja: "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941), *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju : zbornik radova*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.

[14] Više u: Zgodić, Esad: *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo, 2009.

[15] Vidjeti: Dujmović, Sonja: "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941), *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju : zbornik radova*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.

stanovnike Bosne izgradio se kod njih zajednički patriotski, otadžbinski osjećaj, koji se nije razvio u ideju o bosanskoj naciji.[16]

Srpski aspiracijski nacionalizam definisao je svoju politiku prema Bosni permanentim aktivnostima niza državnih činilaca, gdje vrijedi izdvojiti "Kraljevsko srpsko ministarstvo prosvjete" i njegov službeni list "Prosvjetni glasnik" iz 1892.,[17] zatim "Srpsko učeno društvo" (prethodnik "Srpske akademije nauka i umetnosti" – SANU) i njegove aktivnosti iz 1864. godine.[18], Ministarstvo inostranih dela Srbije, i dr.

Bosanski intelektualci pravoslavnog vjeroispovijedanja također su sljedbenici, te u pojedinim slučajevima i fanatični ideolozi i operateri antibosanskog projekta u vrijema Austro-Ugarske okupacije Bosne, a izdvajaju se u ovom smislu: Petar Kočić, Vladimir Gaćinović, Vladimir Ćorović, Risto Radulović, Jefto Dedijer, Vaso Pelagić, te nešto kasnije Vlado Glušac i Jovan Cvijić.[19]

U istom vremenu (oko 1863.) formira se u Sarajevu i društvo za širenje hrvatskog imena u Bosni. Klement Božić je organizator ovih aktivnosti. Međutim, kod dijela bosanskog stanovništva koje ispovijeda katoličanstvo proces nominiranja u hrvatskom smislu traje i pedesetak godina, te ulazi i u 20. vijek. Za naglasiti je i to da je hrvatsku nacionalnu misao, još prije Austro-Ugarske okupacije Bosne provodio u djelo Josip Juraj Štrosmajer, i to iz grada Đakova, a putem obavještajne mreže svojih saradnika u Bosni, od kojih su vrlo produktivni i istaknuti bili fra Grga Martić i izvjesni Bertić Bogdan, koji je bio rodom iz Osijeka, a u Sarajevu je radio kao državni činovnik.[20] Inače, kada je u pitanju hrvatski aspiracijski nacionalizam i u skladu s njim hrvatski antibosanski projekt, treba istaći njegove ozbiljitelje poput Josipa Štadlera, Ive Pilara, Ferde Šišića, Stjepana Radića, Ante Starčevića i mnogih drugih.[21] Konstanta i zajednička karakteristika oba aspiracij-

[16] Vidjeti: Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta, (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana),* Sarajevo, 1974.

[17] Vidjeti: Zgodić, Esad: *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo, 2009.

[18] Vidjeti u: Matijević, Zlatko: "Nekoliko primjera nacionalnog i političkoga posvajanja crkve bosanske u srpsko/srbijanskoj i muslimansko/bošnjačkoj historiografiji i publicistici XIX i XX stoljeća (od Petranovića do interneta)", *Fenomen krstjani u srednjovjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova*, Sarajevo: Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu i Hrvatski institut za povijest, 2005.

[19] Više u: Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao – austrougarsko doba*, Sarajevo, 2003.

[20] U: Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta, (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana),* Sarajevo, 1974.

[21] U: Zgodić, Esad: *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo, 2008.

ska nacionalizma bosanskog susjedstva jeste težnja za širenjem i ekspanzijom u bosanski prostor i na bosanske ljude.

*

Unutar srbijanske aspiracijske nacionalne politike zanimljivo je navesti neke karakteristične slučajeve osporavanja bosanske države i bosanskog identiteta. Naime, dvadesetak organizacija s predznakom Velika Srbija djelovalo je od polovine 19. vijeka u Srbiji, a paralelno s tim štampalo se i dvadesetak publikacija i raznih časopisa s ovim predznakom. Ogroman broj lica bio je i ostao uključen u taj projekt.

Ilustrativan je primjer Stanoja Stanojevića koji, 1908. godine, u svojoj "Istoriji srpskog naroda" tvrdi da je Bosna srpska oblast, a nešto ranije (1867.) Božidar Petranović i njegov sljednik u idejama Vaso Glušac (1924.) tvrde da je "Crkva bosanska", ustvari, pravoslavna. Spomenuti je historičar Stanojević početkom 20. vijeka preuzeo ideje srpskog unitarizma i antibosanskog djelovanja od Garašanina, Vuka Stefanovića Karadžića, Jovana Cvijića i dr.[22]

Đorđe Popović Daničar, po nalogu ministra inostranih dela Srbije, 1878. godine, definiše južne granice Velike Srbije, u kojem je obimu i Bosna. Dr. Milovan Milovanović, 1895., ne vidi nijedan razlog da se dokazuje da je Bosna srpska zemlja. Za njega je to očiglednost koju ne treba dokazivati. Gavro Vučković u samom početku svoga djelovanja identifikuje se s Bosnom i bosanstvom, a kasnije prelazi na srpsko identifikovanje i gorljivi je zagovornik svesrpskog ujedinjenja.[23]

Vaso Pelagić bio je opsjednut idejom svesrpskog ujedinjenja, te cjelokupni svoj angažman on definiše kao angažman na građenju bolje budućnosti cijelog srpskog naroda, a naročito kako on to navodi: srbsko-bosanskog naroda i prisajedinjenje Bosne Srbiji, što su osnove na kojima djeluje Pelagić još 1867., te dalje u godine ustanka (1875.–1878.). U njegovoj koncepciji nema mjesta za egzistiranje Bosne kao individualiteta i historijske činjenice.[24]

Petar Kočić je opsesivno prožet idejom Bosne kao srpske zemlje, on o Bošnjacima govori kao o Turcima, a njegov blizak saradnik iz "Bosanske Vile", Kašiković, 1909., govori o Sarajevu kao o prijestolnici srpske Bosne, te kako dolazi vrijeme kada će srpska ideja očistiti srpske zemlje od poganije, pod kojom se podrazumijevaju njihove bosanske komšije – muslimani. Kočić je pod utjecajem srpske mitologije, zagovornik je ideje Velike Srbije i srbijanskih aspiracijskih težnji prema Bosni.[25]

---

[22] U: Banac, Ivo: *Između klanja i oranja: to je krivotvorina, a ne historija, http://thebosniatimes.ba/clanak/9912*

[23] Vidjeti: Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao – austrougarsko doba*, Sarajevo, 2003.; kao i: Zgodić, Esad: *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo, 2009.

[24] Više u: Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao – austrougarsko doba*, Sarajevo, 2003.

[25] Isto

Zanimljivo je u kontekstu teme navesti i pisanje Riste Radulovića, koji zastupa tezu da religioznost nije bila osobina Bosanaca, niti uopće cijelog srpskog plemena, te navodi da je Srbin, a posebno Bosanac, površan i formalističan. Radulović piše da je taj formalizam u religioznosti imao veliki utjecaj na historiju Bosanaca. Socijalni sukobi i političke borbe su samo prividno zadobijali religijski karakter, jer je religija bila više sredstvo nego cilj. Iza religijskih identifikacija krile su se socijalne i klasne identifikacije, pa se i njihov sukob događao pod religijskim paravanom. Realizovao se kao pseudoreligijski sukob, budući da su pojedine religije predstavljale pojedine klase. U doba osmanske vladavine Bosnom, vjerska pripadnost bila je identična sa socijalnim i klasnim slojevima stanovništva, ali i katolici i pravoslavci su se osjećali isto: Bošnjacima. Vjerska netrpeljivost koja vodi u cijepanje bosanskog naroda na različite nacionalne identifikacije, za Radulovića je novijeg datuma, tj. postosmanskog perioda. Radulović zaključuje da je i dalje riječ o tri vjerske grupe, a jednoj naciji. Kasnije će Radulović govoriti o srpskoj Bosni i zastupati takve stavove.[26]

Kao posebno žestoke i istaknute ozbiljitelje srpskog aspiracijskog nacionalizma na prostoru Bosne, valja istaći i Jeftu Dedijera, Vladimira Ćorovića, Vladimira Gaćinovića, Borivoja Jevtića (čiji su stavovi slični ili identični Gaćinovićevim).[27]

Antibosanskim protagonistima sa srpske strane treba dodati Ljubomira Stojanovića, Radoslava Grujića, Milenka Vukičevića i mnoge druge. Spomenuti historičar Ljubomir Stojanović, 1929. godine objavljuje knjigu "Srpski vladari u srednjovjekovnoj Bosni". Stojanović se bavio istraživanjem najstarije historije Balkana, pa zaključuje da u Bosni od 9. vijeka žive Srbi i da je Bosna srpska zemlja. Grujić Radoslav na prelazu vijekova aktivno radi na prezentaciji Bosne kao srpske zemlje, dok Vukićević Milenko, 1901., piše knjigu "Znameniti Srbi", koja uključuje Bosnu kao srpsku zemlju i Bosance kao Srbe.

U skupštini Srbije (poslije 1903.), prota Milan Đurić strastveno snaži mit o pokajanju Kosova i Velikoj Srbiji i na te ciljeve redovno podsjeća srpsku političku javnost. Osvrćući se na Bosnu, prota Đurić ističe: "Mi ne smemo stajati skrštenih ruku kada nam se čupa iz nedara srce srpskog naroda... Bosne, stare srpske kraljevine i Hercegovine – vojvodine Sv. Save...". Ovakva mitologizirana retorika preovladavala je u Srbiji toga doba. To je bila retorika koja je je bila u službi velikosrpske aspiracijske ideologije i u skladu s njom nacionalnog programa, koji je osmišljen u "njedrima" Radikalne stranke. Srbijanska skupština i cijela politička javnost znale su da prota Đurić saopćava ono što predsjednik njegove Radikalne stranke, Nikola Pašić, želi da poruči, a to je da je prioritet u spoljnopolitičkom djelovanju Srbije:

[26] Isto

[27] Isto

širenje srpske države i ujedinjenje celokupnog srpskog naroda.[28] Širenje u bosanski prostor i na bosansko stanovništvo bilo je, dakle, prioritet.

Negiranje bosanske političke posebnosti i bosanskog identiteta stanovnika Bosne, karakteristika je čitavog razdoblja između dva svjetska rata, kada aspiracijska nacionalna politika države Srbije "frontalno" operacionalizira svoj plan, a što se posebno ilustruje glorifikacijom događaja kao što su: stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. (što se slavilo kao godina svesrpskog ujedinjenja), zatim ukidanje pokrajinske autonomije iz 1924. (što se slavilo kao padanje posljednjih barijera na Drini koje su priječile ujedinjenje svih Srba u jednu državu), te sporazum Cvetković – Maček iz 1939.[29] (prilikom čijeg se sklapanja o bosanskom pluralnom identitetu, ali i bosanskom muslimanskom elementu ni najmanje nije vodilo računa).

Neposredno pred II svjetski rat Vladimir Ćorović izdaje knjigu *Istorija Bosne*, u kojoj je Bosnu svrstao u srpske zemlje.[30] Pred II svjetski rat karakteristično je u predmetnom kontekstu i djelovanje Nikole Stojanovića i Stevana Moljevića. Kada je u pitanju period II svjetskog rata, neminovno je navesti projekt spomenutog Stevana Moljevića, "Četnička koncepcija homogene Srbije i trijalističke Jugoslavije" iz juna 1941., zatim instrukcije Draže Mihajlovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću iz decembra 1941., dok je u istom smislu, ali u poslijeratnom periodu, važno navesti *Memorandum* SANU-a iz 1986., ali i javne i tajne nastupe Slobodana Miloševića od 1987. godine pa nadalje.[31] Historičar Sima Ćirković u Beogradu, 1964. godine, izdaje knjigu *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, u kojoj zastupa tezu da je Bosna bila jedna od srpskih zemalja.[32] Karakterističan je i sporazum koji su, 1957., u Buenos Airesu u Argentini sklopili Milan Stojadinović i Ante Pavelić, u kojem se ponovo poteže za Bosnom. Aktivnosti i teze Vase Čubrilovića, Dobrice Ćosića i Milorada Ekmečića i te kako se zaslužuju spomenuti u antibosanskom kontekstu.

*

Unutar hrvatske nacionalne aspiracijske politike valja navesti značajne i karakteristične slučajeve osporavanja bosanske države i bosanskog identiteta. U

[28] Vidjeti više u: Popović – Obradović, Olga: "Kakva ili kolika država", *Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka.* Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2009.

[29] Vidjeti: Dujmović, Sonja: "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941), *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju: zbornik radova*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.

[30] U: Bojić, Mehmedalija: *Historija Bosne i Bošnjaka (VII–XX vijek)*, Sarajevo, 2001.

[31] Vidjeti: Mikulić, Branko: *Kobne godine*, Sarajevo: Hrvatsko narodno vijeće BiH, 2016.

[32] Vidjeti: Bojić, Mehmedalija: *Historija Bosne i Bošnjaka (VII–XX vijek)*, Sarajevo, 2001.

ovom kontekstu za akcentirati su koncepcije Pavla Rittera Vitezovića, koje su postale baza kasnije hrvatske nacionalne ideologije. Njegove ideje preuzeli su nacionalni hrvatski ideolozi 19. vijeka. Ante Starčević i Eugen Kvaternik su, 1861. godine, proklamovali ujedinjenje hrvatskih zemalja u jednu državu. Uz Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, u projektu je navedena i Bosna kao hrvatska zemlja.[33] Ovako koncipirana "Velika Hrvatska" trebalo je da bude u sastavu Austro-Ugarskog carstva, a ovaj program je poznat i kao "trijalizam", jer je prema njemu Austro-Ugarska trebala da ima tri države: Austriju, Mađarsku i Hrvatsku. Zbog toga što je Bosnu smatrala svojom zemljom, HSP (koju su Starčević i Kvaternik osnovali 1861.) podržala je austrougarsku okupaciju Bosne iz 1878., jer je u tom činu vidjela šansu da Bosnu, u okviru Austro-Ugarske, uključi u Veliku Hrvatsku.[34]

Josip Štadler je kod bosanskih stanovnika koji ispovijedaju katoličanstvo, kao i kod bosanskih franjevaca koji bi dolazili u Đakovo, konstruisao, održavao i jačao hrvatsku narodnu svijest, zanemarujući i poričući njihov bosanski identitet.[35] Braća Radić su u Bosni djelovali kao izaslanici hrvatske vlade i bili su aktivni provoditelji hrvatske aspiracijske nacionalne aktivnosti, jer su radili na iskorjenjivanju termina Bošnjaci i na kroatizaciji Bošnjaka katoličke, ali i Bošnjaka islamske vjere.

Karakteristično je i djelovanje Ive Pilara, koji ne prepoznaje historijski individualitet i identitet Bosne. Ne prepoznaje ga u etničkom, običajnom, kulturnom, pa ni u državno-pravnom ili političkom smislu, te stoga i zdušno radi na njegovom poricanju. Bosanski historijski identitet on potpuno zanemaruje u svojim radovima.[36] Dominik Mandić, 1942. godine, objavljuje knjigu "Hrvatski vladari u srednjovječnoj Bosni", a isti autor, 1967., u Rimu objavljuje knjigu "Etnička povijest BiH", u kojoj promoviše isključivo hrvatski karakter etničke i političke historije Bosne.[37]

*

Ključni element u poricanju Bosne i bosanskog politički osviješćenog naroda je: Bosna je samo teritorija, a budući da je teritorija, ona ne može imati svoj narod. Oba Bosni susjedna aspiracijska nacionalizma i u skladu s njima antibosanska programa, ozbiljuju se kroz iskonstruisane teorije povlačenja nacionalne jednakosti kojom se sav pravoslavni živalj zapadnog Balkana smatra Srbima, kao i sav katolički Hrvatima. Ozbiljuju se oni i kroz iskonstruisane baze jezičkog

[33] Martina Topić:*Nacionalizam i ideologija. Pavao Ritter Vitezović kao nacionalni mislitelj i (ili) ideolog*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti – Odsjek za hrvatsku politiku, Zagreb. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/Zbornik_OPZ_28_05_Topic.pdf

[34] Vidjeti: Mikulić, Branko: *Kobne godine*, Sarajevo: Hrvatsko narodno vijeće BiH, 2016.

[35] Više u: Zgodić, Esad: *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo, 2008.

[36] Isto.

[37] Vidjeti: Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka,* Sarajevo: BZK "Preporod", 1997.

unitarizma, zatim slijede i zavodljive predstave o srpskom i hrvatskom historijskom zadatku, kao i multipliciranje maštovitih teorija o historijskim, etničkim i državnim pravima na Bosnu. Imanentno im je i poricanje postojanja narodnog individualiteta Bošnjaka kao etnički izvornih bosanskih stanovnika koji ispovijedaju sva tri vida poštovanja, vjerovanja i moljenja jednog Boga, a koji su prisutni u Bosni kroz jedan milenij njenog trajanja.

Riječ je, dakle, o pojavi dugog trajanja koju treba proučavati dubinski. Potreban je ogroman intelektualni napor da se napravi bilans duže i neposredne bosanske prošlosti, te ustanove pretpostavke regeneracije. Zamagljena predstava o svojoj prošlosti, stvara zamagljenu predstavu o svojoj sadašnjosti, usljed čega je društvena i politička svijest balkanskih naroda (prvenstveno Srbije, Hrvatske i Bosne) i danas bitno determinisana zabludama, fikcijama i mitovima.[38] Kad je riječ o Bosni, u njoj se ljubomorno čuvaju predodžbe o stvarnosti, ne želi se o njima raspravljati, razmišljati, kritički ih demaskirati i mijenjati. Ova je pojava karakteristika današnjeg bosanskog društva. To društvo danas "krase" fragmentacija, polarizacija, neefektivnost, te ogroman nedostatak patriotizma i osjećaja pripadništva bosanskom društvu i državi. U ovom smislu bi ideja bosanstva bila i jeste, osnažiti državu kao zaštitnika svojih građana, a za to je potrebna rehabilitacija svijesti o značaju bosanske države. Bosanstvo znači i jednakost ljudi i osvješćenje naših pripadanja. Bosanska historijska svijest kod bosanskog naroda nedostaje i zbog toga što ona nije bila kondenzirana i generacijski prenošena, dok pravoslavna, katolička i muslimanska svijest, jeste. Bosanstvo je po svim parametrima pluralni koncept, tj. koncept koji garantuje opstanak bosanske države u budućnosti.

*

Svjedoci smo dugotrajnom stanju nereda, dezorganizacije, raspadu i općoj pomutnji u našoj zemlji. Projekti "Velika Srbija" i "Velika Hrvatska" su još živi i njihovi bilansi još nisu egzaktno izvedeni, a bez bilansa nije moguća projekcija alternative. Ovaj dugotrajan proces najuočljiviji je na perifernim dijelovima Bosne, ali je upornost protagonista programa osporavanja bosanskog identiteta i nepostojanje adekvatnog odgovora s bosanske strane, uzročilo da je spomenuti rasap vidljiv u gotovo svim dijelovima naše zemlje. Zanemarenost, nipodaštavanje i minimiziranost bosanske filozofije života i bosanske političke filozofije, umnogome su doprinijeli da se Bosna i bosanski narod danas nalaze u ovakvom stanju.

Postavimo sebi pitanje: bi li usvajanje i rehabilitacija bosanske filozofije života, rezultiralo rehabilitacijom svijesti i osvješćivanjem bosanskog pripadanja svih stanovnika ove zemlje? U ovom kontekstu postavimo sebi još jedno pitanje:

[38] Vidjeti: Popović – Obradović, Olga: "Kakva ili kolika država", *Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka.* Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2009.

kako je moguće da Bosna postoji jedan milenij, a da nema svoga naroda? To nije moguće, da ne postoji bosanski narod, ne bi postojala ni Bosna.

U *Načertaniju* se navodi da bi se trebala štampati knjiga "istorija Bosne, u kojoj se ne bi smela izostaviti i imena nekih "muhamedanskoj veri prešavši Bošnjaka".[39] Dakle, Bošnjaka, piše Garašanin. On ne piše da u Bosni žive Srbi, nego Bošnjaci sva tri vjerozakona, a takve činjenice treba prevesti sebi u prilog, sebi u korist. S tim u vezi, osporavateljima bosanske države i bosanskog identiteta valjalo bi jasno ukazati da svako ima pravo na svoje mišljenje, ali nema pravo na svoje činjenice.

Kada je riječ o procesu razgradnje Bosne s hrvatske strane, možda je najbolje osporavatelje svega bosanskog podsjetiti na pisanje Miroslava Krleže, jer ne treba ići dalje od Krleže pa da se iščita žestoka kritika velikohrvatskog nacionalizma. Do sada niko to nije objasnio bolje od Krleže.

Aspiracijski nacionalizmi su dugotrajni i stvorili su nam sliku ove zemlje i sliku nas onakvu kakvu su oni projicirali. Pomoglo bi da se preispita ovako usvojena slika Bosne i bosanskih stanovnika, a pošto je Bosna od svoga postanka, kroz protekli milenij, pluralna, trebalo bi podsjećati na takvu sliku Bosne. Tim više jer su pluralna društva svugdje u svijetu prisutna (SAD, Kanada, Velika Britanija, Norveška, Francuska, i mnoga druga), a i ona koja nisu bila pluralna to postaju. Budućnost je u pluralnim društvima, što Bosna i jeste od svoga postanka.

Vrijedno bi bilo u općoj pomutnji razlučiti, tj. praviti razliku između religijskih učenja i tumača vjere, gdje ne treba za ratove kriviti religijska učenja kao što su kršćanstvo, islam, judaizam, jer su ona korištena za pravdanje ratova. Isto tako, učiti o drugima je dvostruki imperativ. Prvo, jer Kur'an upućuje muslimane na dijalog s kršćanima i jevrejima, dakle monoteističkim religijama. Drugo, jer nas na to upućuje i pluralnost Bosne, a kada se god to zanemari i ne radi, antibosanske "aždaje" izviru na površinu. Ovo tim prije jer se kod bosanskih muslimana čitao Novi Zavjet i znalo se koje poruke prenosi, jednako kao što su se znale poruke Tore (Tevrata).[40]

[39] Vidjeti "*Načertanije"* u: Mikulić, Branko: *Kobne godine*, Sarajevo: Hrvatsko narodno vijeće BiH, 2016.

[40] Vidjeti: Mahmutćehajić, Rusmir: *Bosanski odgovor – o modernosti i tradiciji*, Sarajevo, 2012.; zatim slučajevi pojedinih starijih Mostaraca koji su živjeli na prijelazu sa 19. na 20. vijek, što je bilo jednim dijelom i u sklopu porodične tradicije, npr. Mustafa Galešić zv. "Isus", (1887-1943.), kao i lica iz njegovog okruženja su ispred Lakišića džamije na mostarskoj Ričini redovno raspravljali o religijskim temama, gdje je bilo svejedno da li razgovaraju o Novom Zavjetu ili o Starom Zavjetu. Njihove poruke znali su podjednako dobro, kao i poruke Kur'ana.

Literatura:

Bojić, Mehmedalija: *Historija Bosne i Bošnjaka (VII–XX vijek)*, Sarajevo, 2001.
Branković, Jasmin: *Mostar 1833–1918: upravni i politički položaj grada*, Sarajevo, 2009.
Čubrilović, Vasa: *Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, 1968.
Ćišić, Husein: *Bosanskohercegovački muslimani i bosanska autonomija*, Mostar, 2011.
Dujmović, Sonja: "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941), *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju : zbornik radova*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.
Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998.
Filipović, Muhamed: *Ko smo mi Bošnjaci*, Sarajevo, 2007.
Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta, (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana),* Sarajevo, 1974.
Hroch, Miroslav: *European Nations*. London/New York, 2015.
Imamović Enver, Nilević Boris, Šunjić Marko i dr: *Bosna i Hercegovina, od najstarijih vremena do kraja II svjetskog rata*, Sarajevo, 1995.
Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: BZK "Preporod", 1997.
Klaić, Bratoljub:*Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb, 1968.
Mahmutćehajić, Rusmir: *Bosanski odgovor – o modernosti i tradiciji*, Sarajevo, 2012.
Maluf, Amin: *Ubilački identiteti,* Beograd, Paideia, 2003.
Matijević, Zlatko:"Nekoliko primjera nacionalnog i političkoga posvajanja crkve bosanske u srpsko/srbijanskoj i muslimansko/bošnjačkoj historiografiji i publicistici XIX i XX stoljeća (od Petranovića do interneta)", *Fenomen krstjani u srednjovjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova*, Sarajevo: Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu i Hrvatski institut za povijest, 2005.
Malcolm, Noel: *Povijest Bosne: Kratki pregled*, Zagreb: Sarajevo, 1995.
Mikulić, Branko: *Kobne godine*, Sarajevo, 2016.
Muftić, Tarik: *Islam i religije svijeta*, Mostar, 1998.
Popović – Obradović, Olga: "Kakva ili kolika država", *Ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka.* Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2009.
Purivatra, Atif: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1999.

Radušić, Edin: "Ko su Bošnjaci 19. stoljeća? Bosna, Hercegovina i Bošnjaci u britanskoj konzularno – diplomatskoj korespondenciji od 1857. do 1878.g." , *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2011.
Salihagić, Suljaga: *Mi, BH muslimani u krilu jugosloven. zajednice*. Banja Luka, 1940.
Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao – austrougarsko doba*, Sarajevo, 2003.
Zgodić, Esad: *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo, 2009.
Zgodić, Esad: *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo, 2008.
web stranice:
Badurina, Marino: *Nacionalni mitovi i nekritički historizam u jugoslavenskom i postjugoslavenskom kontekstu*
https://hrcak.srce.hr/184476
Banac, Ivo: *Između klanja i oranja: to je krivotvorina, a ne historija,*
http://thebosniatimes.ba/clanak/9912
Etničko-historiografski stereotipi i "sintetičke nacije", Safet Bandžović
http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/OHN/36_posebna_izdanja_CXX_36.pdf
http://preporod.ba/wp-content/uploads/godisnjak-2014.pdf
Grahovac, Željko: *Bosanski identitet kao problem,*
http://www.diwanmag.com.ba/arhiva/diwan5_6/sadrzaj/sadrzaj14.htm
Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini, Vera Kržišnik-Bukić
http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/101/nominiranje.pdf
http://www.iis.unsa.ba/pdf/historijski_mitovi.pdf
http://cliohipbih.ba/wp-content/uploads/2015/12/Historiografija_u_BiH_u_sluzbi_politike_FINAL.pdf
https://bib.irb.hr/datoteka/522531.Ideologija_nacionalnog.PDF
Imaju li Nacije pupak, Milan Subotić,
http://instifdt.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2004/09/M.Subotic.pdf
Izmišljanje prošlosti na Zapadnom Balkanu, Todor Kuljić,
http://www.kczr.org/download/tekstovi/todor_kuljic_izmisljanje_proslosti_na_zapadnom_balkanu.pdf
Kršćani i jevreji u Osmanskoj carevini, funkcionisanje jednog pluralnog društva,
http://cns.ba/cns-izdanja/krscani-i-jevreji-u-osmanskoj-carevini-benjamin-braude-i-bernard-lewis/
"Kulturni identitet Bosne i Hercegovine"?, Ivan Lovrenović, objavljeno 20.03.2014.g. http://ivanlovrenovic.com/2014/03/kulturni-identitet-bosne-i-hercegovine/

"Male nacije: Hrohova tipologija nacionalnih pokreta", Milan Subotić – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd;
http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2006/0353-57380630201S.pdf
"Nacionalizam i ideologija. Pavao Ritter Vitezović kao nacionalni mislitelj i (ili) ideolog", Martina Topić, Fakultet političkih znanosti – Odsjek za hrvatsku politiku, Zagreb. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/Zbornik_OPZ_28_05_Topic.pdf
Nacionalna ideologija listova Obzor i Srbobran (1901.-1902.g.), Natalija Rumenjak, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1995.
https://pdfs.semanticscholar.org/ddb9/f15e05425f8c5cb7a2db9d0f2a6932c9147e.pdf
Ogledi br. 17, *Potka srpskog identiteta, antizapadnjaštvo, rusofilistvo, tradicionalizam,* http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Ogledi17.pdf
Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja 19. i s kraja 20. Stoljeća, Vera Kržišnik – Bukić.
http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/OHN/36_posebna_izdanja_CXX_36.pdf
Radušić Edin, Beširević Bahrudin: Agrarno pitanje u političkom i društvenom životu u Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine Austro-Ugarske.
file:///C:/Users/Inter/Downloads/1.%20Jabuka%20Razdora.pdf
Radušić, Edin: *Narodi u Bosni i Herceovini se mrze stoljećima ?! – Kako je sve počelo?*
*http://www.academia.edu/19544550/Narodi_u_Bosni_i_Hercegovini_se_mrze_stolje%C4%87ima_kako_je_sve_po%C4%8Delo_u_Miths_and_stereotypes_of_the_nationalism_and_communism_in_ex_Yugoslavia_2008_*
Religija i sekularna država, Uloga i značaj religije u sekularnom društvu iz muslimanske, kršćanske i jevrejske perspektive sa fokusom na Jugoistočnu Europu, Međunarodni simpozij Sarajevo (BiH), 21.-24. oktobar/listopad 2007.
http://www.kas.de/wf/doc/kas_14782-1522-1-30.pdf?081020183156
Šešelj, Vojislav: Ideologija srpskog nacionalizma, naučno i publicističko delo prof. dr. Laze M. Kostića
http://www.samomudr.ru/d2/Sheshel%20V.-Ideologija%20Serbskogo%20nacionalizma-2002.pdf

THE BEGINNINGS OF DENYING THE BOSNIAN STATE AND ITS IDENTITY

Đenan Galešić

Summary

For the last more than 150 years, Bosnia and Bosnian idea was constantly under the attack of numerous misconceptions and myths which were the result of anti-Bosnian actions of two neighbouring nationalism, and in the modern times the result of Bosniak nationalism too. These ideologies were built on completely opposite foundations from the one that shaped Bosnia through its millennial existence, and formed a Bosnian philosophy of life based on plurality and inclusiveness. The idea of Bosnianhood and Bosnia as a place of religious plurality for more than 150 years was "gripped" between two national ideologies, Serbian and Croatian, which were formed on the basis of the religious affiliation of their inhabitants, but not on a civil basis.

They were formed as religious and ethnic communities, and their national ideologies were the same. This matter of fact, followed by the fact that the clergy manipulated the processes of national building of Bosnia's neighbouring countries, resulted in the creation of national ideologies whose foundation was the rejection of religious plurality. Bosnia and the Bosnian population became interesting as a kind of territory and population suitable for expansion, since when these two ideologies had entered in their centres in Belgrade and Zagreb. That was resulted as long denial of Bosnia as a state and Bosnian people as a political nation.

Key words: Bosnia, nationalism, Serbia, Croatia, plurality, Bosnian people, Bosnian nation

UDK 338.054.23 (497.6): 341.22

Antibosanstvo u energetskim i prometnim politikama

Rasim Gačanović
Sarajevo

Nebrojeni načini rušenja Bosne i Hercegovine domišljani su i intenzivno se domišljaju u središtima protiv bosanskog djelovanja. Ti načini rušenja veoma su prisutni i u oblastima energetske i prometne politike susjednih država. Ne postoji niti jedan segment bosanske energetike, prometa i komunikacija a da nije napadnut: vodni resursi, elektroenergetski sistem, pravo emisije stakleničkih plinova, suverenitet i isključivo pravo države Bosne i Hercegovine za vođenje energetske strategije (snabdijevanje i infrastruktura – plinovodi, naftovodi, dalekovodi, željeznica, putna mreža, ...), lučki terminali, naftni terminali, kontrola (i naplata) korištenja zračnog prostora. Otvoreno i opće prisutno je atakiranje na bosanski telekomunikacijski i emisioni prostor. Također, vodi se žestoka kampanja o uzurpiranju prava Bosne pristupu otvorenom moru, uzurpiranju prava prometa na međunarodnim rijekama; onemogućavanju do potpunog zaborava dugoročnog razvoja plovnosti rijekama i kanalima unutar Bosne i Hercegovine. Potom, usljed provedbe dvjestogodišnje protivbosanske prometne politike, putna mreža i po kakvoći i po rasprostranjenosti oskudna je i nedovoljna – bosanski gradovi i mjesta ostali su nepovezani ili veoma loše povezani, što djeluje dezintegrirajuće i obeshrabrujuće i za privredu i za građane Bosne i Hercegovine, dok se, naprimjer, u isto vrijeme zagovara gradnja fantomske ceste Sarajevo – Beograd, itd, itd. U okviru izlaganja pokušat će se pokazati osnovanost navedenih tvrdnji, dekonstruirati retoričke varke i identificirati protivbosansko djelovanje u energetskim i prometnim politikama susjednih država, te predočiti argumente za to.

Ključne riječi: antibosanstvo, međunarodno pravo, suverenitet, infrastruktura, energetika, hidroelektrane, vodni resursi, promet, putna mreže

Poricanje i zaprečavanje Bosne tokom cijelog njenog trajanja, a posebno u zadnja dva stoljeća zagovarano je i provođeno otvoreno ili prikriveno kroz različita djelovanja. Čini se da su najopakija ona lažno prikazana bosanskim, čija realizacija je namijenjena i nametnuta samim Bosancima. Primjer suenergetske i prometne politike susjednih država.

U obje oblasti izraženo je antibosansko djelovanje Srbije i Hrvatske, a u provođenje tog pothvata uključeni su i bosanski građani i Srbi i Hrvati stalnom i upornom manipulacijom iz matičnih centara Beograda i Zagreba, ali i Bošnjaci kroz neznanje, nekompetentnost, nesvjesnost, neodgovornost, korumpiranost... osoba u strukturama upravljanja.

Satelitske oligarhije u Banjoj Luci i Mostaru motivirane su lažnim obećanjima i lažnom brigom matica o njima, te pokojom sitnom donacijom, i to po pravilu na način protivan poštovanju bosanskohercegovačkog suvereniteta. U suštini ta prividna i sporadična "pomoć" koju šalju Beograd i Zagreb samo je neznatan dio onog što ti centri nezakonito uzimaju od Bosne i Hercegovine.

Valja napomenuti da ovdje nije u pitanju teorija zavjere, već prikaz rezultata zavjereničke prakse protiv Bosne i Hercegovine.

Držanjem neriješenim brojnih pitanja među državama sastavnicama bivše Jugoslavije, koja nužno moraju biti riješena po međunarodnom pravu[1], susjedne države omogućuju nastavak nelegalnog – kolonijalnog korištenja bosanskih resursa, koje traje već duže od 25 godina.

Dugogodišnje odgađanje rješavanja neriješenih pitanja energetike i prometa – u svim njihovim segmentima, bez izuzetka, jeste antibosansko djelovanje i iz Beograda i iz Zagreba, a provođeno je i pravdano izlizanom fantomskom mantrom"... šta se dogovore tri naroda i dva entiteta ..." što je eufemizam, odnosno inačica za "*nemoguće i nikad*".

Nažalost, ta otrcana sentenca, koja je slika karikaturalnog mehanizma upravljanja državom, paradigma je onemogućavanja bilo kakve gradnje, razvoja i napretka države Bosne i Hercegovine. Da bi potom, ti isti akteri destrukcije slavodobitno konstatirali da je Bosna beskorisna, neodrživa i nemoguća.

Vučić, premijer i kasnije predsjednik Srbije, uvijek i uporno, služeći se raznim konstrukcijama i jezičkim akrobacijama, ponavlja floskulu "...Ja priznajem teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine", a uporno prešućuje svoj stav, a naravno i stav Srbije, o bosanskohercegovačkom suverenitetu.

Kolinda Grabar-Kitarović, predsjednica Hrvatske, nimalo ne zaostajući za kolegom Vučićem, intenzivno promovira, podržava i na najgrublji način provodi protivbosansku politiku: gdje god može Bosnu i Hercegovinu isključuje iz međunarodne komunikacije, u Bruxellesu se pokušava nametnuti kao patron Bosne, a preskačući državu stupa u odnose s entitetom RS, s nekim kantonima, gradovima ili općinama, ..., suštinski prema Bosni i Hercegovini odnosi se kao prema koloniji.

[1] A. Halilović, A. Suljić, "Granični (teritorijalni) sporovi Bosne i Hercegovine sa susjednim državama", *Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta* Univerziteta Tuzla, Svezak Geografija, god. 12, Br. 12 (2016)

Evo kako to izgleda u zbilji.

Ne postoji niti jedan segment bosanske energetike, prometa i komunikacija a da nije napadnut. Krenimo redom:

Kad je riječ o vodnim (energetskim) resursima, poznato je da je Bosna i Hercegovina hidrološki veoma blagodatna – raspolaže velikom količinom vodnih resursa[2], i iskoristivim hidroenergetskim potencijalom.[3]

Međutim, u dosadašnjoj praksi susjednih država, Bosni i Hercegovini je zapriječen pristup dijelu energije iz elektrana na graničnim rijekama, koji joj po međunarodnom pravu nedvojbeno pripada. Tako, npr., procjena proizvedene električne energije na graničnom toku sa Srbijom od puštanja u pogon elektrana pa do 31.12.2016. je približno 112.220 GWh, a pravo Bosne i Hercegovine je otprilike 69.860 GWh [HE Zvornik (96 MW, pravo Bosne i Hercegovine je 49,8%, od 1957. godine) i iz HE Bajina Bašta (420 MW, pravo Bosne i Hercegovine je 67%, od 1968. godine)]. Procjena ukupnog bruto iznosa duga Srbije Bosni i Hercegovini po osnovi pripadnosti energetskih resursa je blizu 4,55 milijardi eura, na osnovi prosječne cijene električne energije[4].

Međutim, umjesto da se riješi to konkretno i jasno otvoreno pitanje, Aleksandar Vučić, predsjednik Srbije, otvara problem razgraničenja između Bosne i Hercegovine i Srbije. Zašto? Šta je suština i cilj takvog poteza?

Naime, Vučić kroz priču o utvrđivanju granica između Srbije i Bosne i Hercegovine, vješto prikrivajući otvorena pitanja duga Srbije Bosni za električnu energiju, naracijom da je riječ o nekim "sitnim" korekcijama ispravljanja granice, sugerira da će u razmjeni "dobrodušno dati" "metar za metar". A suštinski, korektivni zahtjev Srbije odnosi se na cca 53 km^2 i to nešto malo od toga za korekciju granice kod Rudog (iako i suštinski i simbolički i iz pijeteta prema žrtvama najgoreg državnog terora, u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995., ne bi

---

[2] *Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine*, Vodoprivreda Bosne i Hercegovine (izradili Z. Barbalić (et.al.), Sarajevo, 1998.

[3] *Regional Hydro Master-Plan (Hydropower Development Study in the Western Balkans)*, Background Report No. 4: Transboundary Issues, Draft, (This project is funded by the European Union)

[4] *Kratka informacija o raspolaganju električnom energijom iz hidroelektrana na zajedničkim vodotocima s republikom Srbijom i republikom Hrvatskom*, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 8. juli 2008. Vidjeti i: *Razrješenje problema oko HE Trebišnjica – Odgovor Generalnom sekretarijatu Vijeća ministara Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 8. juli 2008. Tuzla 09. juni 2009.; Ogroman dug Srbije za korištenu električnu energiju iz HE Zvornik i HE Bajina Bašta, FENA, 11.08.2015. (http://www.fena.ba/article/784503)

nikad trebalo pristati da mjesto počinjenih zločina – željeznička stanica Štrpci,[5] kao i Sjeverin,[6] bude predato državi koja je podržavala i u čije ime su činjeni ti zločini), a ostala ogromna površina odnosi se na vodnu površinu jezerā oko HE Zvornik i HE Bajna Bašta. Upravo ta površina Bosne i Hercegovine, u skladu s međunarodnim pravom, predstavlja vodni resurs i osnovu potraživanja iz dijela proizvodnje električne energije. Time Srbija, očiglednom manipulacijom i varkom, želi anulirati neisplaćene dugove i riješiti se zauvijek neugodnih obaveza prema Bosni i Hercegovini.

Naravno, ne treba ni sumnjati u upregnutost zvaničnika iz manjeg bosansko-hercegovačkog entiteta RS za provedbu takve Vučićeve zamisli. Potvrda tome je, npr., i izjava Milorada Dodika.[7]

"Srbija je već koncipirala svoj predlog i on je veoma precizan i jasan. Izvan ruku Aleksandra Vučića je da zna kako će političko Sarajevo reagovati. Naša saglasnost o tom prijedlogu postoji, vjerujem da Hrvati u BiH neće praviti nikakav problem, mi Srbi ne pravimo nikakav problem, Muslimani iz nekih drugih poriva mogu da prave neke probleme, koliko će to trajati, ne znam", rekao je predsednik RS Milorad Dodik. "Niko tu ništa ne dobija i ne gubi", rekao je Dodik, govoreći o razgraničenju. Granica Bosne i Hercegovine i Srbije duga je 335 kilometara, a sporni su dijelovi kod Zvornika, odnosno Bajine Bašte, zatim dio kroz koji prolazi pruga Beograd-Bar i dio oko opštine Priboj, koja je razdvojena teritorijom opštine Rudo.

Dodik, očigledno nema problema s Čovićem, jer će on recipročno podržati "*rješavanje*" (bolje reći anuliranje) problema dûga Hrvatske prema Bosni i Hercegovini.

Pitanje potraživanja prema Hrvatskoj ponovno je aktuelizirano pred ulazak Hrvatske u Evropsku Uniju,[8] ali bez rezultata.

Napravljena je i analiza i procjena prisvajanja električne energije od Republike Hrvatske,[9] HE na Trebišnjici – HE Trebinje 1 i HE Plat – Dubrovnik, te HE Orlovac-Buško Blato, i iznosi gotovo 23% u odnosu na dug Srbije. Na osnovi

---

[5] Otmica u Štrpcima, Wikipedija, (https://sh.wikipedia.org/wiki/Otmica_u_%C5%A0trpcima)

[6] Otmica u Sjeverinu, Wikipedija, (https://sh.wikipedia.org/wiki/Otmica_u_Sjeverinu)

[7] *Dodik:Razgraničenje između Srbije i Bosne i Hercegovine do Nove godine*, TV N1, Beta - Vesti, 10.011.2017. (http://rs.n1info.com/a341113/Vesti/Vesti/Dodik-Razgranicenje-izmedju-Srbije-i-BiH-do-Nove-godine.html)

[8] *Izrada Akcionog plana za prevazilaženje posljedica pristupanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji – Dopis Direkciji za Evropske integracije*, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 11. januar 2012.

[9] *Kratka informacija o raspolaganju električnom energijom iz hidroelektrana na zajedničkim vodotocima sa republikom Srbijom i republikom Hrvatskom*, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 8. juli 2008.Vidjeti i: *Razrješenje problema oko HE Trebišnjica – Odgovor Generalnom sekretarijati Vijeća ministara Bosne i Her-*

prosječne cijene električne energije dug Hrvatske procjenjuje se na približno jednu milijardu eura.[10]

Naime, na sastancima od 31.08.1965. i 6.01.1966. godine postignut je konačan dogovor o raspodjeli električne energije između tadašnjih republika, prema kojem se proizvodnja HE Dubrovnik dijeli u omjeru 78% R BiH:22% RH. Ovako dogovorenu i u praksi dugo godina ostvarivanu raspodjelu električne energije jednostrano je promijenila hrvatska strana (HEP) u novembru 1994. godine. Primjera radi, samo u periodu od 1.11.1994. do 28.02.2007. godine HEP je preuzeo 3 084 527,193 MWh više od pripadajućeg dijela, odnosno 37,57% od ukupne proizvodnje u HE Dubrovnik, a ne 22%, koliko po dogovoru ima pravo.[11]

Valja napomenuti da su ove procjene pravljene na osnovi podataka dostupnih javnosti. Za tačnu analizu i konačne zaključke neophodno je raspolagati potpunim i preciznim podacima iz zvaničnih dokumenata.

Za rješenje ovog pitanja neophodno je, na osnovi činjenica, međunarodnog prava i najbolje prakse, odmah pokrenuti odgovarajuće međudržavne procedure, riješiti dugovanja iz proteklog vremena i nedvosmisleno definirati, regulirati i ispunjavati obaveze u budućnosti.

Osim toga, evidentno je da su i Srbija i Hrvatska, na najgrublji način poričući suverenitet Bosne i Hercegovine, potpuno ignorišući državu, sporadično stupale u odnose s bosanskim općinama i davale neke beznačajne iznose – manje od 1% od stvarne obaveze, namjeravajući ostaviti dojam brige, a zbiljski sebi priskrbiti alibi za neispunjenje stvarne obaveze.

Npr., [12] Tomislav Mazal, glasnogovornik Ministarstva gospodarstva Hrvatske, na upit novinara Slobodne Evrope komentirao je prozivanja od Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o uzurpaciji hidroenergetskih resursa BiH, odnosno o nepridržavanju postojećih i nepostojanju novih ugovora oko rada hidroelektrane Du-

---

cegovine, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 8. juli 2008. Tuzla 09. juni 2009.

[10] Ogroman dug Srbije za korištenu električnu energiju iz HE Zvornik i HE Bajina Bašta, FENA, 11.08.2015. (http://www.fena.ba/article/784503). Vidjeti i: *HEP krade općinama Tomislavgrad i Livno 70 milijuna maraka godišnje*, HRsvijet.net Hrvatski informativni portal, 13.05.2010. (http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view)

[11] Ogroman dug Srbije za korištenu električnu energiju iz HE Zvornik i HE Bajina Bašta, FENA, 11.08.2015. (http://www.fena.ba/article/784503).Vidjeti i: *HEP krade općinama Tomislavgrad i Livno 70 milijuna maraka godišnje*, HRsvijet.net Hrvatski informativni portal, 13.05.2010. (http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view)

[12] *HEP krade općinama Tomislavgrad i Livno 70 milijuna maraka godišnje*, HRsvijet.net Hrvatski informativni portal, 13.05.2010. (http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view)

brovnik iz hidroenergetskog sustava rijeke Trebišnjice i hidroelektrane Orlovac, odgovorio je:

> "Moram napomenuti kako ne postoji nikakav međudržavni ugovor sklopljen između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine o korištenju voda za hidroelektranu Dubrovnik i za hidroelektranu Buško Blato. Postoje samo neki zapisnici vezano za hidroelektranu Dubrovnik. Međutim, u vezi hidroelektrane Dubrovnik važno je naglasiti da Hrvatska elektroprivreda prepušta 50 posto svoje proizvodnje Elektroprivredi Republike srpske, što smatramo pravičnom naknadom za udjel u izgradnji te hidroelektrane. Po informacijama kojima ovo Ministarstvo raspolaže, Hrvatska elektroprivreda (HEP) je hidroelektranu Buško Blato upisao u svoje vlasništvo i kao 100-postotni vlasnik plaća sva davanja propisana zakonom Bosne i Hercegovine."

Treba se osvrnuti na arogantan stil i nipodaštavajući ton koji dolazi iz susjednih država kad su suočeni s neoborivim argumentima iz Bosne i Hercegovine. Ovo obraćanje tipičan je egzemplar:

Izrijek:"... ne postoji nikakav međudržavni ugovor sklopljen između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine o korištenju voda za hidroelektranu Dubrovnik i za hidroelektranu Buško Blato..." tačan je; Naravno da ne postoji međudržavni ugovor, pa o tome je riječ, jer Hrvatska to i sustavno zaprečava, Hrvatskoj to i ne treba – ovako lakše izvlači korist iz bosanskih resursa. Uzgred, iz navedenih razloga, Hrvatska je jednostrano prekinula i već postojeći – važeći ugovor.

Nadalje: "...Hrvatska elektroprivreda *prepušta 50% svoje proizvodnje* Elektroprivredi Republike srpske, ..." – kako "velikodušno" od njih – zaista arogantno i licemjerno; Uzgred – oni stupaju u partnerski odnos s Elektroprivredom entiteta, a ovo pitanje je u isključivoj nadležnosti države Bosne i Hercegovine.

Zatim: "...*što smatramo pravičnom naknadom za udjel u izgradnji te hidroelektrane...*" , eto i donesene neporecive, bezpogovorne, apsolutne presude – šta tu ima neka zaostala Bosna još tražiti.

Valjda u pravcu argumentiranja tog ponašanja, nadalje se kaže: "... Hrvatska elektroprivreda (HEP) je hidroelektranu Buško Blato upisao u svoje vlasništvo i kao 100-postotni vlasnik plaća sva davanja propisana zakonom Bosne i Hercegovine."

Istine radi, veliko je pitanje regularnosti uknjižbe HE Orlovac na HEP, a onda još veće kako to da Elektroprivredna organizacija druge države za pitanja graničnih prirodnih resursa, koja su u isključivoj nadležnosti države Bosne i Hercegovine, stupa u relaciju s općinom.

A evo nekih tragova o "regularnosti" tog upisa.

Ante Čolak, zastupnik HSS-NHI-a u Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine, naglašava kako Bosna i Hercegovina od jezera nema nikakve koristi, dok je vlast negdašnje Hrvatske Republike Herceg Bosne omogućila Hrvatskoj ovakvu situaciji, na što državne i entitetske vlasti nikada nisu reagirale. Naime, 1996.,

HEP-u je ustupljeno pravo na korištenje jezera. Rješenje kojim se HEP-u Zagreb, tj. proizvodnom pogonu Split, dopušta uporaba hidroenergentskih objekata izgrađenih na teritoriju Bosne i Hercegovine izdalo je Ministarstvo prostornog uređenja nekadašnje HR HB, samo dan prije njezinog ukidanja.[13]

Štaviše, Hrvatska, potpuno ignorišući veliki dug za vodne resurse prema Bosni, na osnovi učešća u fondu za nerazvijene u ex Jugoslaviji, konstruira upitan dug u RITE (Rudniku i termoelektrani) Gacko i podnosi zahtjev za refundiranje tog duga Bosni i Hercegovini. Time se namjerava dvostruko okoristiti – doći do cca 100 miliona € (navodno bi pristali i na 50 miliona), ali je daleko važnije od tog da ovim potezom zamagli i anulira dug Hrvatske prema Bosni i Hercegovini koji iznosi cca 1 milijardu €.

Protivbosansko djelovanje evidentno je i u onemogućavanju sinhronizacije niti harmonizacije vođenja (pogona) hidroelektrana, te kroz nelegalno vještačko prevođenje voda iz sliva rijeke Neretve u sliv Trebišnjice – primjer Gornji horizonti – Popovo Polje, kao i Buna, Bunica, Bregava, Sahavići i još neka vrela.

Također, kroz prikrivene i veoma sumnjive aranžmane, pravo emisije stakleničkih plinova-kvota emisije stakleničkih plinova, bez dogovora, odobrenja i znanja države, ustupa se, bolje reći otuđuje na netransparentan način – npr., TE Stanari, plinska TE/TO Zenica.[14]

Osim toga, blokadom donošenja *Energetske strategije Bosne i Hercegovine* onemogućen je suverenitet i isključivo pravo države za vođenje energetske strategije (kao npr. kreiranje ključne energetske infrastrukture – plinovodi, naftovodi, dalekovodi, željeznica, glavni putni pravci povezivanja svih bosanskohercegovačkih gradova i mjesta, ...),[15] Lučki terminali – tečnih tereta, rasutih tereta, drvne građe, ... – koje je Bosna i Hercegovina izgradila u lukama Ploče, Šibenik, Rijeka, oduzeti su; Potpuno je destruiran sistem robnih rezervi nafte, hrane, lijekova, ...;

Slično je i kad je riječ o suverenitetu nad zračnim prostorom. Kontrola letenja u zračnom prostoru Bosne i Hercegovine dugo vremena je uzurpirana od susjednih država. Situacija se sada popravlja. Osnovana je agencija Bhansa (Bosnia And Herzegovina Air Navigation Services Agency) koja po troškovnom principu

---

[13] *HEP krade općinama Tomislavgrad i Livno 70 milijuna maraka godišnje*, HRsvijet.net Hrvatski informativni portal, 13.05.2010. (http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view)

[14] Prvi dvogodišnji izvještaj o emisiji stakleničkih plinova u skladu s Okvirnom konvencijom Ujedinjenih nacija za klimatske promjene, septembar, 2014. God.

[15] *Vijeće ministara Bosne i Hercegovine dozvoljava Zakon o e.energiji i gasu koji će Bosna i Hercegovina potpasti pod kontrolu Srbije i Hrvatske*, BNN.ba, (http://bnn.ba/vijesti/vijece-ministara-bih-dozvoljava-zakon-o-elenergiji-i-gasu-kojim-ce-bih-potpasti-pod-kontrolu), 27.10.2017.god.

finansira uposlenike, dakle, osim potvrde suvereniteta, ovdje je važan i ekonomski aspekt – resurs zapošljavanja, tako da sada u Bosni i Hercegovini ima gotovo 450 uposlenih na kontroli leta za donje slojeve zračnog prostora, a godišnje po troškovnom principu za to se dobiva približno 40 miliona KM; kad se kadrovski i tehnički Agencija osposobi i za kontrolu gornjih slojeva, tada će se godišnje dobijati 47-50 mil. KM. Tako i u ovom sektoru je evidentna šteta iz dosadašnjeg perioda – promatrano samo s ekonomskog aspekta Bosni je dvadesetak godina bila uskraćena mogućnost upošljavanja blizu 500 ljudi na izuzetno dobro plaćenim poslovima, što je gubitak gotovo jedne milijarde KM. A o poricanju suvereniteta da se i ne govori.

Zatim, otvoreno i opće prisutno je atakiranje na bosanski telekomunikacijski prostor – prvo fragmentiranjem telekoma na tri nacionalna i njihova djelimična ili potpuna prodaja susjednim državama, osim ekonomske štete negativno se reflektira i na domenu sigurnosti i suvereniteta.

Eter Bosne i Hercegovine kao emisioni prostor, odnosno državni frekventni spektar – trajno je napadnut nelegalnim emitiranjem RTV programā iz susjednih država, što je bilo naročito izraženo tokom agresije i u godinama poslije.

Nadalje, već dvadesetak godina vodi se žestoka kampanja o poricanju prava Bosni i Hercegovini pristupu otvorenom moru, ali manipulacijom se želi stvar obrnuti i Bosnu optužiti da ne dopušta gradnju mosta kopno – Pelješac, kao, navodno, neprikosnoveno pravo Hrvatske. Naime, bez izuzetka, svi *politički čimbenici* iz Zagreba – i vlast i opozicija i lijevi i desni, utrkuju se s dokazivanjem domoljubnosti preko *gluhog* negiranja suvereniteta Bosne i njenog prirodnog (i međunarodnog) prava potpuno slobodnog pristupa otvorenom moru. Ovdje je upotrijebljena hiperbola *gluho negiranje* zato što navedeni političari niti jednom riječju niti gestom ne spominju – potpuno prešućuju, ignoriraju – razloge i otvoreno pitanje razgraničenja na moru u skladu s međunarodnim pravom, koje iznose institucije Bosne i Hercegovine, a koje je neophodno riješiti kao prethodno pitanje koje je preduvjet (*conditio sine quanon*) bez kog nema razgovora o gradnji Pelješkog mosta. To pravo Bosne pokušavaju lingvističkim manipulacijama i akrobacijama zamagliti, pa u međunarodnom pravu jasno definiranu kategoriju "slobodan pristup", koji znači nikad i ničim uvjetovan pristup, pretvoriti u sumnjive kategorije "neškodljiv prolaz", "nesmetan prolaz", "dopušten prolaz", "tehnički moguć prolaz" itd., koje su nepoznate niti se spominju u ključnim dokumentima i aktima međunarodnog prava. Potpuno je jasno da se time poriče i zaprečava suverenitet Bosne i Hercegovine i njeno suvereno i ničim uvjetovano pravo pristupa otvorenom moru kao primorskoj zemlji, a Bosna se time stavlja u kolonijalni položaj, gdje joj Hrvatska "dopušta ili ne dopušta" nešto, ovisno o tome da li Bosna "sluša" ili "nesluša" diktat iz Zagreba.

Slično se otežava, odnosno guši do potpunog zaborava promet na međunarodnim i unutarnjim bosanskim rijekama. Naime, kao rezultat antibosansog, ali i kamionskog lobističkog djelovanja, ometa se značajnije korištenje riječnog prometa za potrebe Bosne i Hercegovine, a onemogućavanje dugoročnog razvoja i intenziviranja plovnosti rijekama i unutar Bosne i Hercegovine lišava Bosnu veoma dragocjenog resursa.

Činjenica je da je promet na vodama naročito značajna vrsta unutarnjeg i vanjskog transporta razvijenih evropskih država. Važnost te vrste prometa prepoznata je još davno i na ovim prostorima.[16] Nominiraju ga ekonomske, ekološke i energetske prednosti u odnosu s drugim vrstama transporta, Tab.1.[17] Jedini nedostatak riječnog transporta jeste sporost, što je rješivo dobrim planiranjem.

Tab.1.Usporedba osnovnih karakteristika raznih vrsta prometa[18]

Kriterij	**Vrsta prometa**		
	Vodeni	Željeznički	**Drumski**
Broj posade po jedinici tereta	1	2	13
Potrebna relativna snaga (energije) po jedinici tereta	1	1.5	5
Vlastita težina transportnog sredstva u odnosu na teret [%]	15-20	35-50	50-70
Amortizacija transportnog sredstva [%]	2.5	4.0	15.0
Relativna brzina kretanja sredstva za teretni promet	1	5	10

Naime, poznato je da je riječni transport najjeftiniji od svih vrsta transporta. Kad se uzme u obzir da su zemlje EU najvažniji i najveći bosanski partneri u domeni privrede,[19] a da sve te države imaju veoma razvijenu infrastrukturu riječnog prometa (plovni put – rijeke, kanali, prevodnice, lučki pretovarni kapaciteti, povezanost luka cestom i prugom, itd.) postaje jasan veliki značaj razvoja i korištenja riječnog prometa i na bosanskim rijekama Savi, Uni, Sani, Vrbasu, Drini, Bosni, Spreči.

Tako, pored rijeke Save, moguće je za plovnost osposobiti i sljedeće riječne tokove u Bosni i Hercegovini, u duljini od cca 430 km[20], što je ilustrirano u Tab. 2.

---

[16] *Kartogram prometa na vodenim putevima kraljevine S.H.S. za 1924.god.*, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca - Ministarstvo poljoprivrede i voda – Generalna direkcija voda (Đerdapska sekcija)

[17] *Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine*, Vodoprivreda Bosne i Hercegovine (izradili Z. Barbalić (et.al.), Sarajevo, 1998

[18] *Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine*, Vodoprivreda Bosne i Hercegovine (izradili Z. Barbalić (et.al.), Sarajevo, 1998

[19] *Ekonomske statistike – Statistika robne razmjene Bosne i Hercegovine s inozemstvom – Priopćenje*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Godina XIII, Broj 3, Sarajevo 20.04.2017.

[20] *Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine*, Vodoprivreda Bosne i Hercegovine (izradili Z. Barbalić (et.al.), Sarajevo, 1998.

Tab. 2. Mogući plovni riječni putevi u Bosni i Hercegovini[21]

RIJEKA	OD	DO	Duljina plovnog puta km
NERETVA	Gabela	Mostar	**43**
KUPA	Ušće u Neretvu	Deransko jezero (Hutovo Blato)	**4**
DRINA	Ušće u Savu	Zvornik	**90**
BOSNA	Ušće u Savu	Doboj	**72**
SPREČA	Ušće u Bosnu	Lukavac	**47**
VRBAS	Ušće u Savu	Banja Luka	**60**
UNA	Ušće u Savu	Bosanski Novi	**73**
SANA	Ušće u Unu	Prijedor	**38**
		UKUPNO	**427**

Osim toga, plovni putevi još se mogu produljiti i uzvodno u srednjim i gornjim tokovima rijeka korištenjem postojećih i planiranih akumulacionih bazena koji služe za druge vodoprivredne potrebe, kao, npr., hidroenergetika, osiguranje vode za stanovništvo, industriju i navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta, zaštitu od poplava itd. U tim slučajevima neophodna je izgradnja kratkih plovnih kanala ili tunela oko brane ("*bypass*" koncept). Produljenje mreže plovnih puteva u Bosni i Hercegovini može biti podstaknuto na više načina, kao, npr., izgradnja kanala Sava-Dunav (Bosanski Šamac-Vukovar), produljenje plovnog puta Save (do Ljubljane), smanjenje troškova transporta, intenzivnija gradnja hidroelektrana na bosanskim rijekama s obaveznim brodskim prevodnicama, itd.)

[21] *Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine*, Vodoprivreda Bosne i Hercegovine (izradili Z. Barbalić (et.al.), Sarajevo, 1998.

Sl.1. Mogući plovni putevi na rijekama Bosne i Hercegovine

Kad je riječ o kopnenim putevima, stanje je još gore. Naime, ionako loša, oskudna i nedovoljna cestovna mreža, naslijeđena iz vremena Jugoslavije, nije održavana niti unaprjeđivana. Tako, u današnje doba bosanski gradovi i mjesta ostali su nepovezani ili veoma loše povezani, pa obična komunikacija postaje veoma teška i dugotrajna, tab. 3.[22] To djeluje dezintegrirajuće i obeshrabrujuće za privredu i građane Bosne i Hercegovine, dok se u isto vrijeme zagovara gradnja fantomske ceste Sarajevo – Beograd, čija izgradnja bi koštala gotovo jednu milijardu €.Itd, itd. Za ilustraciju treba navesti da se sada iz Sarajeva postojećim cestama brže stigne u Beograd, nego u Bihać, Cazin, Veliku Kladušu, itd.

[22] Planiranje putovanja ViaMichelin, http://www.michelin.com.hr/usluge/viamichelin

Tab. 3. Daljinska i vremenska rastojanja bosanskih gradova od središta – Sarajeva (po vremenu)[23]

GRADOVI		DULJINA PUTA km	VRIJEME PUTOVANJA h,min	NAPOMENA
Sarajevo	Paris	1793	1,26	Avion
Sarajevo	London	2052	2,17	Avion
Sarajevo	Moskva	2424	2,42	Avion
Sarajevo	Stockholm	2520	2,48	Avion
Sarajevo	Madrid	2575	2,52	Avion
Sarajevo	Trebinje	207	4,02	automobil
Sarajevo	Ravno	205	4,19	automobil
Sarajevo	Neum	205	4,22	automobil
Sarajevo	Bosanski Šamac	212	4,22	automobil
Sarajevo	Bosanski Brod	211	4,23	automobil
Sarajevo	Podgorica	231	4,57	automobil
Sarajevo	Kulen Vakuf	287	5,50	automobil
Sarajevo	Beograd	347	5,54	automobil
Sarajevo	Bihać	307	6,16	automobil
Sarajevo	Zagreb	403	6,27	automobil
Sarajevo	Cazin	331	6,57	automobil
Sarajevo	Velika kladuša	363	7,37	automobil
Brčko	Trebinje	387	7,44	automobil
Brčko	Neum	371	7,45	automobil
Sarajevo	Budimpešta	553	8,20	automobil
Sarajevo	Priština	416	8,38	automobil
Velika Kladuša	Trebinje	476	9,47	automobil
Sarajevo	Beč	776	9,54	automobil
Sarajevo	Rim	1284	14,54	automobil
Sarajevo	Istanbul	1134	16,30	automobil

Kako je vidljivo iz *Okvirne strategije prometa Bosne i Hercegovine za razdoblje 2016-2030.*[24] iz nepoznatih razloga iznevjeren je strateški koncept putne mreže u Bosni i Hercegovini definiran 1996, koji, između ostalog, sadrži ključ-

[23] Planiranje putovanja ViaMichelin, http://www.michelin.com.hr/usluge/viamichelin

[24] *Okvirna strategija prometa Bosne i Hercegovine za razdoblje 2016-2030. godine*, Bosna i Hercegovina – Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016. god.

nu *formulu 330+330+330*. Naime, u vrijeme planiranja autoputa kroz Bosnu i Hercegovinu (poznatijeg kao Koridor Vc) duljine približno 330 kilometara, kao nerazdvojiv cilj zauzet je stav i iskazana potreba za gradnjom i koridora sjeverozapad-jugoistok Velika Kladuša-Sarajevo-Goražde-Foča, duljine približno 330 kilometara, te gradnjom mreže i otcjepa s autocesta tako da svaki gradić u Bosni i Hercegovini ima priključak na autocestu na manje od 50 km, čija duljina (otcjepa) je približno 330 kilometara.

Izostane li realizacija cjeline zamisli, tada bi *Koridor Vc* predstavljao samo liniju podjele.

l. 2.Poželjna (i moguća) putna mreža Bosne i Hercegovine "*330+330+330*"

Umjesto zaključka

Kad Vučić kaže "Ja poštujem i priznam teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine..." , da je iskren, verbalno bi trebao dodati "i suverenitet", a suštinski to pokazati djelom – između ostalog i kroz energetske i prometne politike osnovane na međunarodnom pravu, ravnopravnosti, poštovanju i iskrenosti i time priskrbiti epitet dobrog susjeda.

Isto važi i za "predziđe Europe" – mogli bi Bosnu i Hercegovinu ne tretirati kao koloniju, nego kao ravnopravnu i suverenu susjednu državu. Kao dokaz uljudbenosti, za početak bi mogli krenuti s izvršavanjem svojih obaveza prema Bosni i Hercegovini, vratiti dugove, iskreno pristupiti rješavanju otvorenih pitanja.

Bosna ne treba milostinju – Bosni su dovoljne njene blagodati.

Iz izloženog je evidentno da dogovor o pljačkanju, zaprečavanju i razaranju Bosne i Hercegovine jeste konstanta – mijenjaju se samo akteri: Cvetković – Maček, pa Milošević – Tuđman, pa Karadžić – Boban, pa Dodik – Čović, ...

Dokle?

Reference:

A. Halilović, A. Suljić, "Granični (teritorijalni) sporovi Bosne i Hercegovine sa susjednim državama", *Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta* Univerziteta Tuzla, Svezak Geografija, god. 12, Br. 12 (2016)

Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine, Vodoprivreda Bosne i Hercegovine (izradili Z. Barbalić (et.al.), Sarajevo, 1998.

Regional Hydro Master-Plan (Hydropower Development Study in the Western Balkans), Background Report No. 4: Transboundary Issues, Draft, (This project is funded by the European Union)

Kratka informacija o raspolaganju električnom energijom iz hidroelektrana na zajedničkim vodotocima sa republikom Srbijom i republikom Hrvatskom, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 8. juli 2008.

Razrješenje problema oko HE Trebišnjica – Odgovor Generalnom sekretarijati Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina – Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla, 8. juli 2008., Tuzla 09. juni 2009.

Ogroman dug Srbije za korištenu električnu energiju iz HE Zvornik i HE Bajina Bašta, FENA, 11.08.2015. (http://www.fena.ba/article/784503)

Otmica u Štrpcima, Wikipedija, (https://sh.wikipedia.org/wiki/Otmica_u_%C5%A0trpcima)

Otmica u Sjeverinu, Wikipedija, (https://sh.wikipedia.org/wiki/Otmica_u_Sjeverinu)

Dodik:Razgraničenje između Srbije i Bosne i Hercegovine do Nove godine, TV N1, Beta – Vesti, 10.011.2017. (http://rs.n1info.com/a341113/Vesti/Vesti/Dodik-Razgranicenje-izmedju-Srbije-i-BiH-do-Nove-godine.html)

Izrada Akcionog plana za prevazilaženje posljedica pristupanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji – Dopis Direkciji za Evropske integracije, Bosna i Hercegovina –

Državna regulatorna komisija za električnu energiju, Tuzla 11. januar 2012.
HEP krade općinama Tomislavgrad i Livno 70 milijuna maraka godišnje, HRsvijet.net Hrvatski informativni portal, 13.05.2010. (http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view)
Prvi dvogodišnji izvještaj o emisiji stakleničkih plinova u skladu s Okvirnom konvencijom Ujedinjenih nacija za klimatske promjene, Septembar, 2014.god.
Vijeće ministara Bosne i Hercegovine dozvoljava Zakon o e.energiji i gasu koji će Bosna i Hercegovina potpasti pod kontrolu Srbije i Hrvatske, BNN.ba, (http://bnn.ba/vijesti/vijece-ministara-bih-dozvoljava-zakon-o-elenergiji-i-gasu-kojim-ce-bih-potpasti-pod-kontrolu), 27.10.2017.god.
Kartogram prometa na vodenim putevima kraljevine S.H.S. za 1924.god., Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – Ministarstvo poljoprivrede i voda – Generalna direkcija voda (Đerdapska sekcija)
Ekonomske statistike – Statistika robne razmjene Bosne i Hercegovine s inozemstvom – Priopćenje, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Godina XIII, Broj 3, Sarajevo 20.04.2017.
Planiranje putovanja ViaMichelin, http://www.michelin.com.hr/usluge/viamichelin
Okvirna strategija prometa Bosne i Hercegovine za razdoblje 2016-2030. godine, Bosna i Hercegovina – Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016.

ANTI-BOSNIANHOOD IN ENERGY AND TRANSPORT POLITICS

Rasim Gačanović

Summary

The countless ways of demolition of Bosnia and Herzegovina are imagined and intensively imagine in the centres against Bosnian action. These methods of demolition are present even in the areas of energy and transport politics of neighbouring countries. There is no single segment of Bosnian energy, transport and communications without being attacked: water resources, electricity system, greenhouse gas emissions, sovereignty and exclusive law of the state of Bosnia and Herzegovina for the management of energy strategy (supply and infrastructure - gas pipelines, oil pipelines, power lines, railways, road network, ...), port terminals, oil terminals, control (and collection) of airspace use. It is obviously present an open and overall attack on the Bosnian telecommunications and broadcast space.

Also, it is conducted a violent campaign about the usurpation of Bosnia's right to access to the open sea, the usurpation of the right to trade on international rivers; making impossible till complete oblivion of long-term development of navigation by rivers and canals inside Bosnia and Herzegovina. Afterwards, due to implementation of two-hun-

dred-years anti-Bosnian traffic policy, the road network is poor and insufficient regarding the quality and diffusion - the Bosnian cities and towns remained unconnected or very poorly connected, which seems disintegrating and discouraging both for the economy and for the citizens of Bosnia and Herzegovina, while in the same time the construction of the phantom road Sarajevo - Belgrade is advocated, etc. etc. In the framework of the presentation, it will be tried to show the merits of the above claims, deconstruct rhetorical illusions and identify the anti-Bosnian activity in energy and transport politics of neighbouring countries, and to present the arguments for this.

Key words: Anti-Bosnianhood, international law, sovereignty, infrastructure, energetic, hydroelectric power plants, water resources, traffic, road network

UDK 342.28 (497.6:4): 061.1 EU

Država Bosna i Hercegovina – izgradnja ili razgradnja

Lada Sadiković
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne studije
Sarajevo

Postoji veliki broj definicija koje nastoje objasniti pojam izgradnje države (*state-building). Encyclopaedia Britannica* navodi da je *state-building* "izgradnja državnog aparata definiranog kroz monopol legitimne upotrebe prisile na datoj teritoriji." U radu se, stoga, analizira, u kojoj mjeri struktura i organizacija države Bosne i Hercegovine odgovaraju datoj definiciji? Također, postavlja se istraživačko pitanje, da li se u okviru implementacije mira, pod nadzorom institucija nadležnih za provođenje Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, vrši izgradnja ili razgradnja države? Ukoliko se, pak, vrši izgradnja države, da li je Bosna i Hercegovina u dovoljnoj mjeri izgrađena država, u smislu navedene definicije? I drugo, ukoliko se u Bosni i Hercegovini na određen način vrši razgradnja države, da li postoji namjera političkih aktera u Bosni i Hercegovini – stranih ili domaćih – da takav trend spriječe?

Ključne riječi: izgradnja države (State Building), razgradnja države, Evropska unija, Vijeće Evrope, Visoki predstavnik, međunarodna zajednica, mir

Uvod

Veliki je broj definicija koje nastoje objasniti pojam izgradnje države (*state-building). Encyclopaedia Britannica* navodi, da je *state-building* "izgradnja državnog aparata definiranog kroz monopol legitimne upotrebe prisile na datoj teritoriji." Već se nakon samog navoda, možemo upitati da li je u državi Bosni i Hercegovini (u daljnjem tekstu: BiH), kao zemlji koja funkcionira u skladu s Općim okvirnim sporazumom za mir u BiH (u daljnjem tekstu: DMS), u najvećoj mjeri izgrađen državni aparat, koji bi odgovarao datoj definiciji? Ukoliko se baziramo na pretpostavci, da BiH zbog specifičnog

ustavno-političkog sistema, utemeljenog na Međunarodnom sporazumu, nema u dovoljnoj mjeri izgrađen državni aparat, postavlja se, svakako, i pitanje odgovornosti za nastalo stanje. S obzirom na to da legitimni cilj za diskriminatorne odredbe sadržane u Ustavu BiH predstavlja 'uspostavljanje mira'[1], pitamo se, da li se takav legitimni cilj i nakon 22 godine može smatrati opravdavajućim elementom? Zar nije došlo i već davno sazrelo vrijeme, da se u BiH, umjesto 'faze stabilizacije države' pređe u fazu 'izgradnje države?[2]Posebnu važnost državnih institucija, ali i profesionalne etike, ističe i poznati profesor historije Timothy Snyder, koji kaže da je "iznimno važno štititi institucije – sudove, medije, novine, jer se institucije ne mogu same braniti i ruše se kao domine, osim, ako svaku ne branite od početka." [3] U slučaju BiH postavlja se, prije svega, pitanje uopće postojanja institucija, njihovog kvaliteta i stvarne mogućnosti da efikasno funkcioniraju. Više je nego poznato, da je Parlamentarna skupština VE uputila niz rezolucija naziva "Jačanje demokratskih institucija" i više puta je ponovila da institucije države BiH moraju postati efikasnije te da su u ovom momentu preslabe i nisu u mogućnosti da ispunjavaju svoje međunarodne obaveze.[4]

I Odgovornost Evropske unije kao 'specijalnog pregovarača' Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini

Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini je jedna od najvećih delegacija širom svijeta. Osim šefa Delegacije EU u BiH, postoji i specijalni predstavnik EU, čije nadležnosti i ovlaštenja obavlja jedna osoba. Uz to, EU zauzima važno mjesto u novijem političkom i pravnom konteksu BiH, jer je 1995. godine potpisala DMS u svojstvu 'specijalnog pregovarača'. Posebno je specifičan mandat Specijalnog predstavnika EU koji radi na jačanju podrške EU ciljevima njene politike u BiH: "Napredovanje BiH u Procesu stabilizacije i pridruživanja, sa ciljem

[1] http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bs-BA; Presuda Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, str. 32

[2] https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relations-committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session; web stranici pristupljeno, 21.01.2018.

[3] Snyder, Timothy, On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century, 15 November 2016, https://www.facebook.com/timothy.david.snyder/posts/1206636702716110, web stranici pristupljeno 12.04.2017.

[4] Vidjeti šire: Sadiković, Lada, (2016) Venecijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine, Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99; Sadiković, Lada,(2016) Ogledi o Ustavu BiH, Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99; Mišljenje Venecijanske komisije o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlastima Visokog predstavnika (2005)

ostvarivanja stabilne, održive, miroljubive i multinacionalne BiH, koja potpuno i miroljubivo sarađuje sa svojim susjedima u regionu." [5] Međutim, samo napredovanje BiH je, u biti, vrlo konfuzan pojam, upravo zbog toga što informacije koje stižu iz EU govore o napretku države, dok stvarni pokazatelji, poput mnogih indeksa uspješnosti države, ukazuju na njen vrlo nezavidan položaj.

Konstantni trend pada zemalja u Regionu potvrđuje i ugledni londonski list "The Economist", koji je za 2016. godinu napravio analizu demokracije, gdje je BiH s indeksom 4,87 i 101. mjestom, najlošije rangirana zemlja u Regionu, iako Istočna Evropa bilježi najveći pad demokratskih standarda od 2006. godine, od kada "The Economist" mjeri indeks demokracije u cijelom svijetu. BiH pripada grupi zemalja u kojoj je 'demokracija sa propustima', što obuhvata narušavanje medijskih sloboda, probleme u upravljanju, nedovoljnu političku kulturu i nizak nivo političkog učešća.[6] Sve navedeno, vrlo je jasno naznačeno i u Izvještaju Evropske komisije o BiH za 2016. godinu.[7] Kriza demokracije nije posljedica – kako to navodi Hein – akutne depresije, već se ona razvila tokom negativnog procesa: "sve zemlje jugoistočne Evrope, s izuzetkom Kosova i to neovisno od toga, jesu li članice EU-a ili ne, bilježe u proteklih deset godina konstantni trend pada." [8]

Mnogi su složni u tome, da Evropska unija snosi veliki dio odgovornosti u pogledu krize demokracije na Zapadnom Balkanu. U tom smislu F. Bieber govori o općenitoj krizi vrijednosti na način, da "krizu demokracije prati načelna kriza svih vrijednosti i usmjerenja, a nacionalizam spaja zajednice pod vođstvom, doduše demokratski izabranih, ali autokratskih vođa", dok N. Wunsch nazadovanje u demokratizaciji i zamor u procesu proširenja Evropske unije opravdava međusobnim interpoliranjem, dok ipak "Evropska unija mora jasno opominjati slučajeve kršenja demokratskih načela i istovremeno stvarati mehanizme za unaprjeđenje demokracije i civilnog društva". Ovdje se postavlja pitanje, da li je EU u BiH stvorila mehanizme za unaprjeđenje demokracije i civilnog društva ili mehanizme razgradnje i nazadovanja kako demokratskog tako i civilnog društva? V. Džihić

---

[5] http://www.eubih.eu/delegacija-eu-u-bih-specijalni-predstavnik-eu-u-bih; web stranici pristupljeno, dana, 16.01.2018.

[6] U pogledu mjesta koje države iz Regiona zauzimaju, Slovenija je na 38, Hrvatska 54, Srbija 64, Albanija 81, i Crna Gora 85. poziciji. http://www.avaz.ba/clanak/273974/izvjestaj-the-economista-za-2016-u-bih-sve-slabija-demokratija?url=clanak/273974/izvjestaj-the-economista-za-2016-u-bih-sve-slabija-demokratija; web stranici pristupljeno 27.03.2017.

[7] Evropska komisija, Brisel, 09.11.2016, *Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovina za 2016.*

[8] Hein, Michael, Humbolt Sveučilište u Berlinu, vidi u: *Kriza demokracije na Balkanu*, aut. Feilcke, Adelheid, http://www.dw.com/bs/kriza-demokracije-na-balkanu/a-3777850, web stranici pristupljeno 27.03.2017.

smatra, da kriza na Balkanu nastaje na način da se "vodi autoritativno, argumentira se nacionalistički i gospodari se neoliberalno, te također opominje, da "Evropska unija ne smije sve to samo promatrati, makar je zaokupljena svojim problemima." [9]

Komitet za međunarodne odnose Britanskog parlamenta pokrenuo je iznimno važno pitanje pristupa Ujedinjenog Kraljevstva pitanju Balkana nakon Brexita. Važan doprinos navedenom pitanju dao je u svom svjedočenju jedan od najboljih poznavalaca situacije u BiH, bivši Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, Lord Paddy Ashdown (06.09.2017), koji upozorava: "ako Bosna i Hercegovina krene lošim smjerom, onda cijeli Balkan ide lošim smjerom .. dok će krajnja posljedica trenutne politike biti, da će Bosna i Hercegovina ostati crna rupa korupcije, distopije, s manjom mogućnošću da sobom upravlja na ispravan način, jedna vrsta izgubljene duše, za koju mi nemamo energije da je stavimo na pravo mjesto i da se nosimo sa konsekvencama dešavanja u jednom od najnestabilnijih regiona u Evropi." [10]

Sporazum o rastu i zapošljavanju je jedan od prvih pokušaja EU da u BiH riješi problem nezaposlenosti i korupcije, vraćanje ulaganja u poslovanje u BiH, te postizanje pravednijeg i učikovitijeg sistema socijalne zaštite.[11] Iako su mjere, koje su javnosti predstavljene na velikoj konferenciji (26-27 maj, 2014) podržali Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Evropska banka za obnovu i razvoj i Ambasada Sjedinjenih Američkih Država, konkretnijih rezultata u konačnici nije bilo. Daljnji pokušaj rješavanja problema bila je tzv. Njemačko-Britanska inicijativa (2014), koja je nedugo zatim prešla u Inicijativu EU, iz koje slijede promijenjeni uvjeti za kandidatski stasus BiH u vidu reformske agende, mehanizma koordinacije, kako bi BiH mogla 'govoriti jednim glasom' i prilagodbe Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Vrlo nezapaženo je prošlo i šestomjesečno predsjedavanje BiH Vijećem Evrope, gdje niti jedno od važnih pitanja za BiH nije stavljeno na dnevni red. Iako je Vijeće Evrope donijelo veliki broj rezolucija, kako privremenih, tako i stalnih, po kojima je BiH već trebala postupiti, one su ostale 'mrtvo slovo na papiru'.[12] BiH

---

[9] Wunsch Natascha, Džihić, Vedran, vidi u: *Kriza demokracije na Balkanu,* aut. Feilcke, Adelheid, 02.03.2017, http://www.dw.com/bs/kriza-demokracije-na-balkanu/a-37778506; web stranici pristupljeno, 26.03.2017.

[10] https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relations-committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session; web stranici pristupljeno 17.12.2017.

[11] http://europa.ba/?page_id=550; web stranici pristupljeno, dana, 16.01.2018.

[12] Vidjeti više, Sadiković, Lada, "Reforma Ustava Bosne i Hercegovine u svjetlu rezolucija Vijeća Evrope u periodu 2002-2013. godine", *Pregled*, God LIV, br. 2, 2013., str 3-18.

je ostala 'nezavršeni posao na vanjskim granicama EU', što je potvrdio i Lord Paddy Ashdown. On, između ostalog, tvrdi da "sve ovisi od toga šta će uraditi evropske zemlje ...te da proces priključivanja postaje moguć onog trenutka, kada to postane politika sa ciljem i sa političkom moći iza toga." [13]

II Izgradnja države u Bosni i Hercegovini

Izgradnja države na međunarodnom planu je, zapravo, direktni (mogući) odgovor na sve posljedice, do kojih može doći usljed djelovanja nefunkcionalne i slabe države BiH. Iako se fragilnost države vrlo teško može precizno odrediti, ipak postoji konsenzus oko najbitnijih pitanja, kao što su "slabe institucije i sustav upravljanja, temeljni nedostatak vođstva, političke volje i/ili kapaciteta, kako bi obezbijedila ključna javna dobra, posebno u pogledu zaštite siromašnih." [14] Fragilnost države se najčešće vezuje uz "direktne prijetnje državnoj sigurnosti i dobrostanju njene populacije, unutar granica njene teritorije i šire, regionalnoj i globalnoj sigurnosti i opasnog nazatka u pravcu ostvarivanja milenijumskih ciljeva." [15] Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OSCE) je usvojila Principe za dobro međunarodno angažiranje u fragilnim državama i situacijama.[16]

Međutim, ključno je pitanje da li je međunarodna naučna i stručna javnost, koja se do sada vrlo kvalitetno bavila pitanjem izgradnje države postkonfliktnih društava, spremna i za izučavanje izgradnje države u postgenocidnom društvu, bosanskohercegovačkom društvu? Da li se isti principi i standardi mogu primijeniti, kako za postkonfliktno društvo, tako i za postgenocidno društvo, uvažavajući sve principe i standarde, kao i istraživanja, do kojih je međunarodna naučna i stručna javnost došla?

Više je nego evidentno, da je DMS obezbijedio dovoljan broj mehanizama

---

[13] https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relati ons -committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session; web stranici pristupljeno, 10.01.2018.

[14] Rocha Menocal, Alina"State Building forPeace: A new paradigm for international engagement in post-conflict fragile states? , 2009.https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/erd-fragi-proc-background-rocha-menocal-20090416_en.pdf; p.1, web stranici pristupljeno 17.01.2018.

[15] Ingram, Sue, "State-Building by theWorld Bank's Fragile and Conglict-affected States Group (OPCFC) and Untied NationsDevelopment Programme's Bureau for Crisis Prevention and Recovery (BCPR), 2010. http://siteresources.worldbank.org/EXTLICUS/Resources/statebuilding.pdf; p.2, web stranici pristupljeno 12.01.2018.

[16] https://www.oecd.org/countries/somalia/48697077.pdf; p. 49-51, web stranici pristupljeno 05.01.2018.

za djelovanje u kriznim situacijama. Ipak, da li su sve krizne situacije mogle biti na vrijeme predviđene? Da li je, zapravo, sada, došlo i do ugrožavanja mira, kao ključnog legitimnog cilja, na temelju kojeg su usvojene diskriminatorne odredbe Ustava BiH (1995), koje su bazirane na etničkom predstavljanju i ne dozvoljavaju BiH da pređe, u fazu, moderne evropske demokracije bazirane na građanskom principu predstavljanja? Može li neka krizna situacija, i nakon 22 godine od prestanka rata i počinjenog genocida, opet iznenaditi međunarodnu zajednicu, i pored prisutnih trupa, na temelju mandata kojeg je odobrilo Vijeće sigurnosti UN-a?

S obzirom na to da se u definiciji izgradnje države direktno spominje 'ugrožavanje sigurnosti', logično bi bilo pretpostaviti da je međunarodna zajednica sa svim svojim mehanizmima predviđenim DMS, spremna da promptno odgovori na svaku moguću kriznu situaciju. Sve do sada navedeno, ipak, pokazuje određene slabosti, kako u pristupu tako i samom djelovanju nadležnih za provođenje Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (DMS). Slaba i neefikasna država ne može samostalno djelovati i ispunjavati svoje obaveze bez svih aktera nadležnih za provođenje mira u BiH. Lord Ashdown upozorava, da "ukoliko BiH krene lošim smjerom, onda cijeli Balkan ide lošim smjerom ... a krajnje posljedice takve politike će biti, da će BiH ostati crna rupa korupcije, distopije, s manjom mogućnošću da sobom upravlja na ispravan način, jedna vrsta izgubljene duše za koju mi nemamo energije da je stavimo na pravo mjesto i da se nosimo sa konsekvencama dešavanja u jednom od najnestabilnijih regiona u Evropi." [17]

Ako bismo, eventualno, dalje govorili o izgradnji države, došli bismo do zaključka da elementarni princip još nije u potpunosti ostvaren, a to je, zapravo, legitimna upotreba prisile od državnih organa. To upućuje na nepotpunu reformu policije u skladu s evropskim principima. Također, ukazuje i na zamjenu etničkog predstavljanja građanskim predstavljanjem, omogućavanje procesa donošenja političkih odluka, preispitivanje teritorijalne organizacije državnog, entitetskog i kantonalnog nivoa vlasti u BiH, ponovnu uspostavu Vrhovnog suda BiH, te donošenje relevantnog zakonodavstva u smislu obrazovanja u BiH (Rezolucija VE 1513 iz 2006).

Zašto i kako je došlo do situacije da je sve što BiH treba i mora uraditi, stavljeno na papir, upućeno svim nadležnim državnim organima, a da povodom toga, ili nema nikakve reakcije ili se to odbija uraditi? Kako je moguće nametati državi BiH obaveze, koje BiH, uz najbolju volju, nije u mogućnosti da uradi, zbog ustavnih odredaba, baziranih na etničkom predstavljanju, koje, kako smo to već naveli, onemogućavaju svaki proces donošenja političkih odluka? Umjesto

[17] https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relations-committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session; web stranici pristupljeno, 10.01.2018.

promptne reakcije svih predviđenih institucija u DMS, kao glavni krivac za sve se navodi 'nedostatak političke volje'. Stoga, ako bi to moglo biti glavni uzročnik teškoća u kojim se BiH nalazi, kako je bilo moguće zaustaviti rat u BiH, jer i za to, očigledno, nije bilo dovoljno 'političke volje'? Politička volja je, naravno, neophodni činilac svakog procesa koji se odvija u državi. Ali, tada govorimo o razvijenim, modernim demokratskim društvima, što BiH očigledno nije. Lord Paddy Ashdown daje vrlo precizan odgovor: "U nezavršenim ratovima i zamrznutim konfliktima, ono što se stvarno dešava, jeste, da se nomenklatura odmah nakon vođenja rata, prebaci u vođenje političke situacije. Oni ne mijenjaju ciljeve rata, oni ih samo realiziraju kroz političke mogućnosti."[18]

Velika je odgovornost i svih organa međunarodne zajednice, Visokog predstavnika, Specijalnog predstavnika EU (specijalnog pregovarača DMS), zemalja potpisnica DMS, brojnih međunarodnih organizacija u BiH, ali i samih bosansko-hercegovačkih vršilaca vlasti, koji u ovome svemu, ne mogu niti trebaju biti izostavljeni. Samo zajednička reakcija, s precizno utvrđenim planom postupanja, te političkom voljom međunarodne zajednice, da se jedan takav plan provede, može u konačnici dovesti do efikasnih rezultata. A ono što država BiH trenutno treba, jeste, minimum, povećanje zaposlenosti u realnom sektoru i smanjivanje stope nezaposlenosti mladih ljudi (više od 68%), kvalitetno obrazovanje, koje neće biti utemeljeno na etničkoj segregaciji i kompletna primjena 'ustavnog instrumenta evropskog javnog poretka', tj. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, koja je moguća samo u pravnoj državi.

III Osoposobljenost države Bosne i Hercegovine za evropski put

Evropski put apsolutno nema alternativu, ali je dužnu pažnju neophodno posvetiti pitanju osposobljenosti BiH za taj put, s obzirom na to da je EU usvojila kriterije koje država članica mora ispuniti, definirane još 1993. godine, tzv. Kopenhagenške kriterije, koji obuhvataju ekonomske, pravne i političke uvjete i Madridske kriterije – tzv. adminstrativne uvjete.

Jedno od ključnih pitanja je, zapravo, promijenjeni redoslijed prioriteta koje BiH treba da ispuni. Naime, Kopenhagenški kriteriji za punopravno članstvo u EU su prvi u osposobljavanju države. Ti kriteriji su bili i ostali svojevrsna zaštita od strane same EU u procesu pridruživanja, kako bi već prethodno osposobili državu da ispunjava mnogo teže kriterije, ekonomske i druge naravi. U tom smislu, Kopenhagenški kriteriji se direktno naslanjaju, u našem slučaju na političke krite-

[18] https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relations-committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session; web stranici pristupljeno, 10.01.2018.

rije, kao što su poštivanje ljudskih prava, vladavine prava i demokracije. Presude Evropskog suda za ljudska prava, kao što su to Sejdić i Finci, Zornic i dr. Pilav protiv BiH, jasno pokazuju put kojim je trebalo pristupiti članstvu u EU. Unatoč svemu, i dalje ostaje pitanje hoćemo li se mi prilagoditi EU ili će svih 28 država članica 'morati' da izmijeni svoje propise i prilagodi se nama, s obzirom na to da do današnjeg dana nismo formirali Zajednički parlamentarni odbor, kao organ koji donosi preporuke na putu prema punopravnom članstvu u EU.

Vidljivo je da se kompletna situacija u BiH dodatno usložnjava, mehanizam koordinacije nije ostvario značajnije rezultate, a ostaje i pitanje izuzetno raširene korupcije na najvišem nivou i njene nedovoljne procesuiranosti, koje istovremeno u velikoj mjeri zabrinjava, kako Kongres SAD-a, tako i samu EU. Korupcija je jedan od najvažnijih pokazatelja posljedica stvarne razgradnje države. Izvještaj američkog State Departmenta o Stanju ljudskih prava i sloboda u svijetu, navodi, da je korupcija u vlasti najveći problem BiH, što doprinosi nastavku političke i ekonomske stagnacije: "Dužnosnici često učestvuju u koruptivnim djelima nekažnjeno, a korupcija je raširena u mnogim političkim i ekonomskim institucijama." [19]

To se, svakako, direktno naslanja i na nemogućnost uspostave vladavine prava, postojanja nepotpunog pravosudnog sistema (nedostatak Vrhovnog suda u BiH), neefikasnosti i neovisnosti pravosuđa, izvršivosti presuda Ustavnog suda BiH, čije su nadležnosti direktno navedene u DMS, organiziranog kriminala, uspostave policije na državnom nivou u skladu s evropskim principima, zakonodavnog uređivanja Javnog RTV servisa, zakonodavstva koje bi uredilo pitanje obrazovanja na državnom nivou, grada Mostara i općenito prava na pravične izbore (što je direktna nadležnost OHR-a u skladu sa Aneksom 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH).

BiH bi, s obzirom na to da se radi o državi u kojoj je počinjen genocid, trebala da bude svojevrsni izuzetak. To se već desilo u vezi s izvršenjem presude Sejdić/Finci, jer smo formalno ostvarili uvjete za primjenu političkih sankcija Komiteta ministara Vijeća Evrope, što, prema Statutu VE, predstavlja izuzeće države iz članstva (član 8. Statuta VE). U tom smislu, u potpunosti bi bio opravdan legitimni cilj ‹osposobljavanja države' pod okriljem EU za samostalno ispunjavanje međunarodnih obaveza, što bi se postiglo primjenom pozitivne diskriminacije, kao što je to već bio prijem države BiH u Vijeće Evrope.

Na taj način, promjene će neminovno doći na dnevni red, samo je pitanje kada i u kojoj mjeri. Prilagodba pravne stečevine bi, u potpunosti, preobrazila

[19] "Bosnia and Herzegovina", *Human Rights Report 2016*. https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper; web stranici pristupljeno 27.03.2017.

državu BiH u modernu, demokratsku i pravnu državu, koja će biti u stanju omogućiti dobrostanje svim njenim građanima. Navedene promjene su već trebale nastupiti, kako u skladu s Kopenhagenškim, tako i Madridskim kriterijima, u kontekstu postprijemnih obaveza Vijeća Evrope i trenutnih obaveza države BiH prema punopravnom članstvu u EU. Sigurno je, da će na putu države BiH prema EU postojati i određene situacije, koje mnogima neće odgovarati, kao što je to uobičajeno u svim segmentima života. Međutim, ukoliko su takva postupanja zasnovana na zakonu, a zakon ima uporište u Ustavu koji je usklađen sa EK, dakle, radi se o temeljnom pitanju legaliteta i legitimiteta, onda tu nema mnogo izbora. Iza svega bi snažno trebala stajati pravna i demokratska država sa svim njenim kako nadležnostima, tako i instrumentima za provođenje istih.

EU ostaje obaveza pronalaska pravog pristupa rješavanja problema BiH. Međutim, ne treba zaboraviti niti Instituciju OHR-a, koja je ključna u implementaciji Općeg sporazuma, s obzirom na to da je BiH još u fazi provođenja implementacije mira. Vijeće sigurnosti UN-a je potvrdilo sve ovlasti VP definirane Aneksom 10 DMS i instrumente koje ta institucija zadržava do daljnjeg. VP može prestati s radom tek kada se ispuni program 5+2 ciljevi i uvjeti, i kada VP izvijesti Vijeće sigurnosti UN-a da je BiH u mogućnosti da samostalno ispunjava svoje međunarodne obaveze. To će biti, zapravo, trenutak, u kojem će država BiH u potpunosti biti osposobljena da ispuni kriterije za punopravno članstvo u EU, kao moderna, demokratska i pravna država, koja poštuje ljudska prava i slobode i omogućava ekonomski i svaki drugi prosperitet svojim građanima.

Veliku prednost BiH predstavlja član 2. tačka 2. Ustava BiH – Aneksa 4 DMS – što je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EK), koja je inkorporirana u Ustav BiH. Odredba Aneksa 4. Dejtonskog sporazuma omogućava direktnu primjenu EK u BiH i ima prioritet nad svakim drugim pravom. Ovo je bila idealna prilika, da država BiH iskoristi ovu veliku šansu i startuje na način koji bi joj omogućio da ispravi sve moguće nedosljednosti sadašnjeg Ustava BiH. Međutim, BiH je propustila tu šansu, i krenula u izbore koji su bili suprotni svim evropskim vrijednostima i demokratskim standardima. BiH je, također, propustila i drugu šansu, kad je Parlamentarna skupština BiH, u julu 2002. godine, jednoglasno usvojila EK.

S obzirom na to da je Evropska unija (EU) bila "specijalni pregovarač" Dejtonskog mirovnog sporazuma, a od BiH traži da 'samostalno izvrši neophodne promjene', bez promjena u samom DMS, u nedogled se odgađa donošenje savremenog demokratskog Ustava i svaka realna mogućnost integracije BiH u EU. Usklađivanje Ustava države BiH nije izvršeno ni do današnjeg dana. Lord Ashdown tvrdi, da je "Evropska unija prerano uspostavila politiku "lokalnog odlučivanja" i skinula ruke s upravljača ... te da je ponovno vraćanje na distopijsku vladu poraža-

vajuće ... kako to možemo poništiti – pita se Lord Ashdown? Ne možemo, sve dok EU, i ako, ne odluči voditi ovaj proces i koristiti moći koje ima ... rezultat toga je, da se Bosna i Hercegovina, danas, ne kreće naprijed nego ide unazad." [20] U tom je smislu evidentno da bi Venecijanska komisija (Komisija za demokraciju putem prava), s drugim odgovarajućim institucijama Vijeća Evrope, pod hitno trebalo da sačini nacrt novog Ustava BiH, na način kako je to uradila za druge brojne socijalističke države, kao što su Albanija, Makedonija, Moldavija, Ukrajina i slično.

Zaključak

Pristup međunarodne zajednice sa svim onim faktorima koji djeluju u BiH, nije pružio očekivane rezultate. DMS je predvidio mogućnost poteškoća, predvidio je i instituciju za takve poteškoće u vidu Visokog predstavnika međunarodne zajednice u BiH, koji je konačni tumač DMS (Aneks 10 DMS). Međutim, DMS nije predvidio neodlučnost Visokog predstavnika u BiH, čije djelovanje bismo više mogli nazvati 'pasivnim praćenjem' nazadovanja BiH. Izuzetno komplikovano i jedinstveno ustavno uređenje, utemeljeno na Međunarodnom sporazumu (DMS), a bez djelovanja institucije Visokog predstavnika, dovelo je BiH do još teže situacije, nego što je to bilo nakon završetka rata (1992-1995), kada se BiH još nalazila u tzv. fazi stabilizacije države.

Stvarna uloga Evropske unije, koja je u Daytonu bila specijalni pregovarač u politici prema BiH odražava veliku dozu neodlučnosti, održavanja *status quo*-a, i politiku nemiješanja, umjesto promptne i efikasne reakcije, u državi, u kojoj je počinjen sudski presuđeni genocid. Evropska unija nije uradila sve što je u njenoj moći, da se Bosna i Hercegovina izgradi u modernu, demokratsku i pravnu državu? BiH je ostavljena da kao postgenocidno društvo 'samostalno vodi i nadgleda' proces implementacije mira u podijeljenoj državi. Venecijanska komisija nije pristupila izradi novog Ustava za BiH, iako je to do sada, na poziv brojnih evropskih institucija (VE i EU) mogla i trebala učiniti.

Sve navedeno pokazuje da je EU pokušala da problem BiH riješi na više načina. Međutim, nakon svega se čini, da to ipak nije pravo rješenje za BiH. Odustajanjem od provedbe presude Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu Sejdić i Finci protiv BiH, odustalo se, zapravo, kako od Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, tako i od cjelovite i funkcionalne države BiH. Izvršenjem navedene presude pa i svih drugih presuda Evropskog suda, BiH bi se, konačno,

[20] https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relati ons-committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session; web stranici pristupljeno 21.01.2017.

vratila na put prava, na kojem uspješno funkcioniraju, već duže od pola stoljeća, sve države članice EU. Taj put prava bi značio kompletnu primjenu Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, koja je, prema Evropskom sudu, "ustavni instrument evropskog javnog poretka".

Veliku odgovornost snosi i Vijeće Evrope, kao i svi njegovi organi, jer nisu djelovali u skladu sa Statutom VE 'raspravljanjem pitanja s BiH od zajedničkog interesa, sklapanjem sporazuma i usvajanjem zajedničke akcije na ekonomskom, socijalnom, kulturnom, znanstvenom, pravnom i administrativnom polju' (član 1). Kada bi se EU i dalje ponašala kao i do sada, krajnje posljedice takve politike bi za BiH bile pogubne, a ako BiH krene lošim smjerom, onda cijeli Balkan ide lošim smjerom (Ashdown). Stoga bi stvarno rješenje za BiH bilo, umjesto politike nemiješanja, politika intervencije u onoj mjeri, u kojoj bi EU uspjela, zajedno s Visokim predstavnikom i državama potpisnicama DMS u svojstvu svjedoka, posebno u partnerstvu sa SAD-om, da osposobi i pomogne u izgradnji države BiH, u smislu svih drugih članica EU, da samostalno ispunjava svoje međunarodne obaveze.

Literatura:

"Bosnia and Herzegovina", *Human Rights Report 2016.*
Evropska komisija, Brisel, 09.11.2016, *Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovina za 2016.*
Hein, Michael, Berlin: Humbolt Sveučilište u Berlinu, vidi u: *Kriza demokracije na Balkanu*, aut. Feilcke, Adelheid,
http://europa.ba/?page_id=550;
http://www.dw.com/bs/kriza-demokracije-na-balkanu/a-3777850;
http://www.eubih.eu/delegacija-eu-u-bih-specijalni-predstavnik-eu-u-bih;
http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bs-BA; Presuda Sejdić i Finci prottiv Bosne i Hercegovine
https://www.oecd.org/countries/somalia/48697077.pdf;
https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/international-relations-committee/news-parliament-2017/rose-ashdown-evidence-session;
https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper;
Ingram, Sue, (2010) "State-Building by theWorld Bank's Fragile and Conglict-affected States Group (OPCFC) and Untied NationsDevelopment Programme's Bureau for Crisis Prevention and Recovery (BCPR), http://siteresources.worldbank.org/EXTLICUS/Resources/statebuilding.pdf;

Mišljenje Venencijanske komisije o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlastima Visokog predstavnika (2005)
Rocha Menocal, Alina, "State Building for Peace: A new paradigm for international engagement in post-conflict fragile states? https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/erd-fragi-proc-background-rocha-menocal-20090416_en.pdf;2009.
Sadiković, Lad, *Venencijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Asocijacijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, 2016.
Sadiković, Lada, *Ogledi o Ustavu Bosne i Hercegovine,* Sarajevo: Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, 2016.
Snyder, Timothy, *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*, https://www.facebook.com/timothy.david.snyder/posts/1206636702716110,
http://www.avaz.ba/clanak/273974/izvjestaj-the-economista-za-2016-u-bih-sve-slabija-demokratija?url=clanak/273974/izvjestaj-the-economista-za-2016-u-bih-sve-slabija-demokratija;
Sadiković, Lada, "Reforma Ustava Bosne i Hercegovine u svjetlu rezolucija Vijeća Evrope u periodu 2002-2013. godine", *Pregled*, God LIV, br. 2, 2013.
Wunsch Natascha, Džihić, Vedran, vidi u: *Kriza demokracije na Balkanu,* aut. Feilcke, Adelheid, 02.03.2017, http://www.dw.com/bs/kriza-demokracije-na-balkanu/a-37778506; web stranici pristupljeno, 26.03.2017.

STATE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA − BUILDING OR DESTROYING

Lada Sadiković

Summary

There are numerous definitions that try to explain the concept of state-building. *The Encyclopedia Britannica* states that *state-building* is "the building of a state apparatus defined through a monopoly of the legitimate use of compulsion in a given territory." This paper therefore analyzes, to what extent does the structure and organization of the state of Bosnia and Herzegovina corresponds to the given definition?

Also, a research question is asked whether is carried out building or destroying the state in the framework of peace implementation, under the supervision of the institutions responsible for implementation of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina? If, however, state building is carried out, is Bosnia and Herzegovina sufficiently built state, in the sense of the stated definition? And secondly, if destroying state in Bosnia and Herzegovina is done in a certain way, is there an intention of political actors in Bosnia and Herzegovina - foreign or domestic - to prevent such a trend?

Key words: State Building, destroying state, European Union, Council of Europe, High representative, international community, peace

UDK 323.22 (497.6)

Programi zla – antibosanstvo – dva dominirajuća modela

Abdel Alibegović
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Razumijevanje fenomena antibosanstva u njegovoj ideološkoj postavci, ali i putem vidljivih eksplikacija u našoj bosanskohercegovačkoj zbilji je bosanski imperativ postavljen pred bosansku (intelektualnu) egzistenciju u punom smislu značenja i razumijevanja ovog bosanskog, kao i ovog egzistencijalnog. Programe zla u bosanskohercegovačkom društvu treba razumjeti kao posljedicu antibosanskih i izvanbosanskih političko-ideoloških pretenzija, ali isto tako i kao samoskrivljenu nepunoljetnost koja se ogleda u *deformaciji/autodeformaciji*, autodestrukciji bosanskog i bošnjačkog bića, o čemu su znakovito pisali pronicljivi bosanskohercegovački umovi, naglašavajući nužnost samorefleksije *samoprosvjetiteljstva*. Beskrajni bezobrazluk i bahatost u krivotvorenju kojim se služe propagonisti antibosanstva nazvani su od bosanskih intelektualaca *tipičnim školama malignih fantazija*, *modelskim likovima falsifikata* u tumačenju ukupnog bosanskog bitka. Znakovito je da ovdje nije riječ o bilo kakvim sporadičnim i *dokonim domišljanjima*, već su na djelu fantazmogorije arogantnog i beskrupuloznog antibosanstva, koje postaju sastavni dio aktivnih politika spram Bosne i Hercegovine. Nužno je istrajati u dosljednoj kritičkoj demistifikaciji svih oblika programa zla u bosanskohercegovačkom društvu, posebno arogantnog i perfidnog antibosanstva. Svjedoci smo dubinske demontaže svake direktne i prikrivene intencionalnosti koja je okrunjena idejama antibosanstva. Bosanski identitet koji u sebi sublimira povjesnu ideju dobra biva doveden u pitanje ukoliko se pogrešno prepoznaju i interpretiraju antibosanski modeli mišljenja i djelovanja. Želimo ukazati na dva modela antibosanstva. Prvi model antibosanskih matrica mišljenja, s velikodržavnim aspiracijama, rigidnom politikom nacionalnog mesijanstva, historiografskih fantazmogorija o Bosni i ukupnom bosanskom habitusu posmatramo kao izvanbosansku pojavu. Najizraženiji oblici ili forme putem kojih se nastoji realizovati ovaj izvanbosanski program jesu upregnutost na falsifikovanju historijskih činjenica u svrhu propagiranja srpskog velikodržavlja i osporavanja političkog karaktera srednjovjekovnog bosanskog društva i države, kao i hrvatskih zabluda glede Bosne, što za svoju direktinu posljedicu ima isijavanje apsolutnog zločina u svim njegovim vidovima. Drugi model antibosnanstva je djelimično i indirektno posljedica izvanbosanskih programa zla, ali ga mi identifikujemo kao maligno "unutarbosansko" (bošnjačko) antibosanstvo. Ovaj drugi model je okarakterisan, zahvaljujući aktivnim mislećim subjektivitetima, kao *deformiranje intelektualnog*, *produciranje kantonalne svijesti*, te kao *deformacija* i *autodestrukcija* bošnjačkog bića.

Ključne riječi: antibosanstvo, aktivisti zarobljenog uma, ideologija nacionalnog mesijanizma, antibosanska metodologija, autodestrukcija, maligno unutarbosansko antibosanstvo

Uvodna razmatranja

Ukoliko čovjek nije dohvatio smisao svoga postojanja, ali i postojanja drugih, onoga trenutka kada čovjek toga nije uopće svjestan sigurno je utonuo u duboki san neznanja i ostrašćenosti, pa su njemu u toj situaciji svojstvene stranputice zvane ideološke zablude, te je čovjek tada podložan različitim formama zla, kako onim manifestnim, tako i onim latentnim, ili stanovitim mimikrijskim formama zla, mržnje, osvete, onih teško prepoznatljivih oblika zla, ostrašćenosti i zabluda. Motivacijski poriv, podsticaj, problemska afekcija ili misaona fascinacija na način kako ih je upotrijebio Esad Zgodić[1], referirajući se na našu recepciju u filozofskom, teorijskom i znanstvenom diskursu, proizlazi iz ukupnog višestoljetnog iskustva i odnosa spram Bosne i bosanskog, a posebno s iskustvom kroz koje smo prošli s agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, ali isto tako, možda još važnije, iz iskustva "rada sadašnjice, misleći, naravno, na bosansku sadašnjicu"[2], a riječ je, prije svega, o stanju u bosanskohercegovačkom društvu, i to kroz prizmu društvenih, političkih i ekonomskih realiteta. Rad bosanske sadašnjice posredovan je, kako na to ukazuje Zgodić, *radom historijskog* koje opet "nije nijemo, ućutkano, mumificirano, u vitrinama muzeja, nešto neutralno, puka prošlost, fosilni svijet, ne pripada, dakle, arhivskom pa da ne izlazi sa svojim silnicama i prisilama u sadašnjicu"[3]. Silnice i prisile unutar same strukture ili bića bosanske sadašnjice su, zapravo, ono čime je sadašnjica značajno uvjetovana, a to je borba za prošlost. U pitanju su ideološki ratovi i pseudoznanstvene borbe "za ono histrijsko kako bi u njemu, u tom historijskom... našle svoje utemeljenje"[4].

Kako drugačije shvatiti programe zla u bosanskohercegovačkom društvu nego kao direktnu posljedicu antibosanskih[5], izvanbosanskih političko-ideoloških narativa. Razotkriti latentne elemente antibosanstva u njegovoj ideološkoj postavci,

[1] Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo:Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca,1999., str. 9.

[2] Zgodić, Esad, *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo: Zalihica, 2008., str. 10.

[3] Ibidem, str.11.

[4] Ibidem

[5] "Zašto je Bosni nedopustivo da bude država građana ili ljudi koji žive u njoj, nego je pretvaraju u državu narodnih grupa koje se konfrontiraju oko bosanskih teritorija? Iza toga, očito je, stoji antibosanska politika potpomognuta nevidljivim rukama konzervativnog sklopa. Postoje dakle skaredni ljudi koji ometaju iznutra i izvana da Bosna oslobodi vlastiti identitet, te neprestano sa strane sufliraju da ne postoji bosanski identitet i bosanska povijest. Bosna je tu i ima svoj identitet." (Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Važnost medija za slobodno bosansko društvo (V)", *Preporod*, broj 10/1092, 15. maj 2017., str. 42)

ali i one manifestne eksplikacije, to jeste arogantno aktivne politike antibosanstva u našoj bosanskohercegovačkoj zbilji imperativ je postavljen pred bosansku intelektualnu egzistenciju. Nerijetko se bosanskohercegovačka inteligencija tendenciozno izvrgava ruglu, sarkazmu od protagonista kojima bosanski um i nije posebno drag. Značajnu mjeru i zaslugu za ovakvo postupanje i stanje kao rezultat rada sila antibosanstva treba pripisati medijima. Naime, kako je to napisao Lavić: "treba imati na umu kompleksne grupacije moći"[6] koje u *globalnom selu*[7], kako bi to kazao McLuhan, a čiji je dio i bosanskohercegovačka zbilja, nastoje kontrolirati tokove svojih interesa, političkih, društvenih, ekonomskih, a za te svrhe im itekako mogu poslužiti mediji. Kroz medije se signifikantno i beskrupulozno laži plasiraju kao vrhovne istine, djelujući kao "produžena ruka 'korumpirane pravde' i tajnih službi"[8], te se s velikom lucidnošću i lahkoćom javnost može uvjeriti "da je neko 'veliki kriminalac' i 'patološki slučaj'"[9]. Ukoliko je nešto u interesu određenih centara moći, grupacija moći, mediji će biti iskorišteni da svojom manipulativnom sposobnošću "cjelokupnu društvenu javnost vuku za nos"[10] i tendenciozno je usmjeravaju u potpuno (ciljano) pogrešnom pravcu i to "samo zato što je to interes nekog bankara, trgovca, političara ili sveštenika"[11]. Beskrajni bezobrazluk u krivotvorenju kojim se služe propagonisti antibosanstva Esad Zgodić naziva, u duhu pronicljive bosanske odvažnosti, *tipičnim školama malignih fantazija*, *modelskim likovima falsifikata*[12] u tumačenju ukupnog bosanskog bitka. Nisu u pitanju nikakva slučajna i nepovezana sporadična i *dokona domišljanja*, već su na djelu akteri sistematskog antibosanstva koje su već duga vremenska konstanta i sastavni dio politika spram Bosne i Hercegovine. Kritička demistifikacija arogantnog, bahatog i beskrupuloznog antibosanstva, svih oblika programa zla, zahtijeva predanost, hrabrost i svijest o heterogenoj strukturi ovog diskursa. Uprkos direktnim i indirektnim otporima, etnointelektualnim i kvazi-intelektualnim narativima, mi svjedočimo pokušajima da se razotkriju, demistificiraju, demontiraju direktne i prikrivene intencionalnosti koje su okrunjene idejama i praktičnim politikama antibo-

[6] Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Kultura, društvo, mediji (IV)", *Preporod*, broj 8/1090, 15. april 2017., str. 31.

[7] Milardović, Anđelko (2010), *Globalno selo: Sociologija informacijskog društva i cyber kulture*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 2010., str. 27.

[8] Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Kultura, društvo, mediji (IV)", *Preporod*, broj 8/1090, 15. april 2017., str. 31.

[9] Ibidem

[10] Ibidem

[11] Ibidem

[12] Zgodić, Esad, *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo: Zalihica, 2008., str. 276.

sanstva[13]. Za naš rad posebno su značajni napori demistifikacije, razotkrivanja od autora koji nastoje misliti šta je to zlo, etnozlo, apsolutni zločin, šta su posljedice zarobljenosti uma, kakvo je to dubinsko utemeljenje ideologija nacionalnog mesijanizma, te kako prevladati autodeformaciju bosanskog i bošnjačkog bića.

Rasim Muminović[14] će aktiviste programa zla, antibosanstva, mrzitelje Bosne i bosanskog, ali i sve aktiviste zarobljenog uma, one koji su lišeni autentičnosti zato što, umjesto da um vlada njima, njihov um podliježe nagonima i negativnim strastima koje negiraju ljudskost i čine nosioce takvog uma nazvati "robovima negativne ideologije karakteristične po neznanju, pogrešnim uvjerenjima i iluzornim željama"[15]. U pitanju je svojevrsno antropološko otuđenje koje se u bosanskohercegovačkom slučaju (redovno) očituje zločinima, protjerivanjima, genocidom, apsolutnim zlom, osvetom, *pećinskom mržnjom*[16].

Ishodišta i forme antropološke/moralne onesviješćenosti – radikalno zlo

Edgar Moren će ukazati na jedan fenomen koji je u indirektnoj vezi s nesmotrenim i neopreznim zanemarivanjem stalno navirućeg ideološkog otuđenja i uobraženja, stavom: "Da dok je zvanična sociologija vjerovala da radi na čvrstom tlu... ja sam sve bolje zapažao ciklonalne depresije koje su se stvarale u sjenci. Sve one pojave što su bile zanemarene kao nastrani i smiješni epofenomeni postajale su za mene skretanja iz kojih se rađaju nove težnje. Tamo gdje su drugi vidjeli vatru od slame, ja sam vidio erupcije koje otkrivaju raspad strukture u dubine kulturnog nukleusa naših društava"[17]. Naime, ukoliko čovjek svojim pitanjem o biti pojava

[13] Pogledati: Lavić, Senadin, "Bosna, Bošnjaci i identitetna historija: Osnovne crte procesa identitetne historije", *Zbornik radova sa naučnog skupa: Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, Knjiga 38, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2016., str. 387-407.

[14] Terminologija kojom je Muminović nastojao demontirati, dekonstruisati, adekvatno opisati ukupnu zaluđenost i zarobljenosti uma, iskustvo zla i apsolutnog zločina jedan je od stubova na kojima treba da stoji intelektualna odvažnost, smjelost, ali i moralna odgovornost intelektualca spram svijeta života u kome živi i djeluje. Neki od važnijih pojmova kojima Muminović opisuje ukupnu zaluđenost su: antropološko izrođavanje, kolektivna haotičnost, mitski arsenal fikcija, obezličena rulja, ljudska podivljalost, primitivizam nižeg ranga, tradicija hajdučije, moralne ruine. Navedeni pojmovi samo su dio pojmovno-kategorijalnog aparata koji je neophodan za adekvatno razumijevanje dubine programa zla i ideološke zaluđenosti, a za koje profesor Zgodić ishodišnu kategoriju nalazi u ideologijama nacionalnog mesijanstva.

[15] Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, 2000., str.7.

[16] Zgodić, Esad , *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo: Zalihica, 2008., str. 17.

[17] Moren, Edgar, *Duh vremena: I Neuroza*, s francuskog prevela Nadežda Vinaver, Beograd: Beogradski-izdavački zavod, 1979., str.6.

uvaži oprez da se preda ili padne u "ideološke zablude"[18] i iskoristi potenciju da je osvijetljen svojim umom, te ukoliko uzme u obzir, na tragu Morena, kada ukazuje na neophodnost dubinske imaginacije spram promjenljivosti kompleksnosti življenja, tada je on na tragu da uskladi svoje želje i htijenja, odnosno da pronađe svoje mjesto u ukupnoj polifoniji života. Ideološka otuđenost, moralno onesvješćenje, mesijanska uobraženost zapravo su, posmatrane iz naše perspektive, forme radikalnog zla ili ishodišta aposlutnog zločina. Zapravo, Muminović sve one koji podliježu nagonima i negativnim strastima koje negiraju ljudskost, različitost, otvorenost za drugo i drugačije, smatra robovima negative ideologije, a za koju je specifično sve ono što mi nazivamo neznanjem, ali agresivnim *neznanjem* koje se manifestuje odbijanjem drugosti. Onog momenta kada se fikcije zarobljenog uma interesno udruže s potencijom koju ima političko djelovanje na sceni imamo "mitomanski arsenal fikcija", "antropološko izrođavanje", "kolektivnu haotičnost"[19] u kojima subjekti gube svaki osjećaj za bilo kojim oblikom ljudskog dostojanstva, što je u bosanskom slučaju/iskustvu bilo podloga i opravdanje za stravične forme zla i apsolutnog zločina. U ključna obilježja protagonista zarobljenog uma, prije svega, ubrajamo egocentrizam (grabežljivost) i naglašenu mistifikaciju (mitomaniju), što će ukazati na svojevrsnu nezrelost ili kako Muminović kaže: "povijesno maloljetstvo njegovih nosilaca"[20]. Do koje mjere ide odsustvo bilo kakvog osjećaja ljudskog dostojanstva, koliko može biti izražena ukupna haotičnost, stepen *atavističke* mržnje praćene patološkim oblicima samozanosa govore nam egzemplari najstrašnijih vidova radikalnog zla i apsolutnog zločina iskazanih u formama "etničkog čišćenja" ili "otimanju zemlje svojih susjeda"[21], klanju, ponižavanju, davljenju, silovanju, paljenju, spaljivanju, rušenju, uz bitnu napomenu da ovo "ne čini priroda nego čovjek – rob mitomanije"[22]. Jeziva je i sama pomisao na toliki stepen zvjerstva, rušiteljstva, zločina i mržnje. Muminović se pita da li takav čovjek postaje *strašilo* koje je gotovo pa nemoguće smjestiti među ljude. Ovakva haotičnost i količina zla proizvodi u robovima mitomanije takav stepen ravnodušnosti da se najstrašniji zločini posmatraju ili doživljavaju kao rezultat ili posljedica *prirodnih nepogoda*. Ukoliko se zanemari barem pokušaj da se spozna "nespoznato zlo"[23], ukoliko se pod udarom kvazi kritike na račun optužbi o robovanju prošlosti, ukoliko se uzmakne pred mrmljanjem *karijerista* i *plašljivaca,* tada se

[18] Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, 2000., str. 5.

[19] Ibidem, str. 8-9.

[20] Ibidem, str. 9.

[21] Ibidem

[22] Ibidem

[23] Ibidem, str. 10.

neki novi barbari ponovo dočekuju na način kako su dočekani od onih koji su nemoćni, nedužni i nesvjesni završili u masovnim grobnicama. Stoga će profesor Rasim Muminović znakovito upozoriti: "Zato, dok god se ne rasvijetli zarobljeni um i ne zaustave njegovi protagonisti na njihovu mitsko-manijakalnom pohodu i dok svijest 'puka' ne shvati opasnosti koje otuda prijete, bit će ponavljanja genocida." [24] Da li su zla i zlodjela gotovo neiskaziva našim postojećim terminima bila moguća bez kulminacije *pervertirane svijesti* enormnog procenta određene populacije, bez militarističke tehnike kojom su zlotvori raspolagali i žrtve ostavljene na milost i nemilost svome dželatu? Očito da je ideološki ostrašćena pomahnitala i razuzdana (ne)svijest svoj pohod mogla ostvariti imajući u vidu spoj i kulminaciju zaluđenosti kod većinskog broja populacije, uz tehniku i nemoć žrtve. Autor knjige *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj,* Edmund Burke, postavio je jednu vrlo zanimljivu formulaciju, koja prema Vetlesenu nije izgubila na svojoj aktuelnosti: "Sve što treba da bi zlo trijumfiralo jeste da dobri ljudi ne urade ništa da spriječe zlo"[25]. Naime, ovdje se ukazuje na odlučujući moment *treće strane*[26], na njihovu ravnodušnost spram činjenja zla ili na njihovu adekvatnu reakciju kao odlučujući momenat da se zlo spriječi, da se na učinjeno zlo adekvatno reaguje i odgovori. Ovo bismo mogli ubrojati u četvrti *resurs* na koji protagonisti zarobljenog uma uvijek i svugdje računaju. Nedopustivo je biti inferioran prema zlu, zapravo inferiornost se može izjednačiti s načinima pristajanja na zlo, samo linijom ne manjeg otpora, nego linijom nepostojanja bilo kakvog otpora. Zato je "mirenje sa zlom gotovo identično njegovom uvažavanju"[27]. Tako da, kada se razvija diskurs o izgradnji mira, diskurs o suočavanju s konfliktnom prošlošću, kada se dobronamjerno naglašavaju i potenciraju narativi o miru, kada se nastoji kultivisati paradigma *kulture mira,* ne smije se izostaviti iz vida neophodna i neminovna suočavanja s fenomenologijom zarobljenog uma, esencijom zla, manijakalnom mržnjom, kanibalizmom duha, megalomanijom, umišljenošću u vlastitu veličinu. U sastavni dio nama nasušno potrebnih narativa o budućnosti, politikama mira, vizijama budućnosti treba pretpostaviti primarnost društvene osude zla i nužnost dekonstrukcije i demistifikacije fenomenologije svih oblika zarobljenosti i pometenosti uma.

[24] Ibidem, str. 11.

[25] Vetlesen, Arne Johan, *Studije o zlu*, Sarajevo:Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017., str. 21.

[26] Ibidem

[27] Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla. Harfo-graf, 2000., str. 13.

Kritička demistifikacija ideologije nacionalne (pre)odabranosti i poslanja

Neophodno je da se pažnja bosanskohercegovačke aktivno i odgovorno misleće inteligencije usmjeri na ideološku zaluđenost, mitsko-mitomanski narativ koji akteri zla prevalentno koriste kao ishodišnu tačku za opravdavanje svojih postupaka/zlodjela. Preživljeno iskustvo s realiziranom idejom, doktrinom i ideologijom nacionalnog mesijanizma dodatno nas obavezuje da elaboriramo značenje ove forme zla. Zahvalnost za "analizu i sintetičku rekonstrukciju konceptualnih odrednica doktrine i ideologije nacionalnog mesijanizma"[28] dugujemo profesoru Esadu Zgodiću, koji je ovaj fenomen nastojao smjestiti u jedan širi duhovno-povijesni kontekst, kako bi se valjano mogla razumjeti stvarna bit ideologije nacionalnog mesijanizma, ideologije nacionalne odabranosti i poslanja, kao i profesoru Rasimu Muminoviću[29], koji je u svojim djelima ukazao na fenomen ideološke zaluđenosti, mogućnost ideološkog otrežnjenja, na problem kolektivne haotičnosti, zatim, ljudsko dostojanstvo itd. Kada govorimo o ideologiji nacionalnog mesijanizma, značajno je ukazati na činjenicu da nastanak i razvoj ideologije nacionalnog mesijanizma ne možemo isključivo posmatrati kategorijama lokalnog ili regionalnog. Imajući u vidu karakter i genezu ideologija nacionalnog mesijanstva, Esad Zgodić naglašava: "narcističke predstave o nacionalnom mesijanstvu raširene su cijelim svijetom, te se ideološki produciraju u kulturama velikog broja naroda, i to neosvisno od njihove teritorijalne ili kvantitativne veličine, njihove, stvarne ili fiktivne, državne moći, ili kulturno-civilizacijskog identiteta"[30]. Ukazujući na to kako su balkanski programi nacionalnih mesijanizama, posebno hrvatski i srpski, uz svoje specifičnosti i provincijalizme, "doduše imitatorski, u svojim ključnim određenjima"[31], strukturalnim obilježjima i komponentama dio ukupnih politika nacionalnog mesijanstva. Na fonu diskursa o politikama mira, vizijama za budućnost, dekonstrukciji stereotipnih razumijevanja svijeta, konstantno se susrećemo s fenomenom kojeg smo nazvali ideologijom nacionalnog mesijanizma, i to svaki put u obliku zavodljivijeg, snažnijeg i privlačnijeg resursa za mobilizaciju i manipulaciju masama, što se za ljudsko iskustvo bola, patnje i apsolutnog zločina

[28] Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999., str. 16.

[29] Pogledati: 1) Muminović, Rasim, *Filozofija ideologije: Ideološko otrežnjenje*, knjiga 1, *Ideologija i trezvenost,* Sarajevo: El-Kalem, 2000. 2) Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, 2000, 3) Muminović, Rasim, *Filozofija ideologije: Ideološko otrežnjenje*, knjiga 3, *Izazovi novog milenija,* Sarajevo: El-Kalem, 2010.

[30] Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999., str. 17.

[31] Ibidem

nadaje kao konstantna prijetnja kako miru, tako i ukupnoj kompleksnosti života. U našem, novijem, povijesnom kontekstu i okruženju svjedočimo, nekada otvorenoj, a često latentnoj, aroganciji manifestacije ideologije nacionalnog mesijanstva i to u državnim politikama, ali sve u jednom ozračju, gdje se demokratska javnost, kako je to Zgodić primijetio, "umnogome imunizirala na percepciju nacionalnog mesijanstva kao jednog od najopasnijih političkih fenomena modernog doba, koji će po svemu sudeći obilježiti i 21. stoljeće"[32]. Zašto smo smatrali da je neophodno ukazati na demistifikacije ideologije nacionalnog mesijanizma? Iz prostog razloga jer je razumijevanje ovih ideologija ključno za percepciju programa zla koji su u osnovi apsolutističke naravi, oni su ishodište apsolutističkog, elitističkog diskursa čiji je rezultat totalitarizam duha, kulture, politike. Centralno polazište ideologije nacionalnog mesijanizma je u ideji izabranih naroda i ljudi, a zatim i u ideji "civiliziranja" drugih ljudi i naroda na tragu apsolutističkog mišljenja, spoznaje i djelovanja[33]. Govoreći o doktrini nacionalnog mesijanizma znakovito je i to da svoje porijeklo direktno veže za reinterpretacije teološke dogmatike, posebno, kako naglašava Zgodić, hrišćanske dogmatike[34]. Tezu da je hrišćanska teologija u mimikrijskim formama nastavila da postoji unutar modernog političkog diskursa, istina u dosta prepariranim formama, te da su najznačajniji pojmovi moderne nauke o državi sekularizirani teološki pojmovi, iznio je Carl Schmitt u svome djelu *Politička teologija*[35]. Stoga je neophodno imati u vidu da govoriti o ideologiji nacionalnog mesijanizma u okvirima njenog porijekla i posljedica koje je imala za čovjeka i njegovo društvo, zahtijeva da smo na tragu onoga što se naziva reteologizacija političkog mišljenja, uz napomenu da je uvijek riječ o reinterpretacijama, a ne suštinskom poniranju u značenje onog teološkog[36]. Osim što ideja, doktrina, a na koncu ideologija nacionalnog mesijanizma za svoju genezu ima zahvaliti reinterpretacijama teoloških dogmi, isto tako ideologija nacionalnog mesijanizma ima i svoje profano utemeljenje, tako da u svojoj sadržini objedinjava i *religijsko* i *svjetovno* utemeljenje. U nakani da se ukaže na presudnu pretpostavku od koje i

[32] Ibidem, str. 18.

[33] Pogledati, Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, 2000., str. 203.

[34] "Doktrina ili nauk nacionalnog mehanizma, vidjeli smo, neposredno vodi porijeklo iz tradicije i aktuelnih reinterpretacija hrišćanske dogmatike.", u Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999., str. 223.

[35] Karl Šmit, *Norma i odluka, Politička teologija*, Beograd: "Filip Višnjić", 2001.

[36] Svako ko bi samo sebi dao za pravo da istinski, ekskluzivno i isključivo on ima pravo da odgoneta tajne teološke dogmatike, bio bi na putu samo novog vida ideologije odabranosti, posebnosti, masijanizma, ekskluzivizma u pristupu istini i biti stvari, što bi se svakako moglo okarakterisati apsolutističkim narativom.

s kojom polazi ova ideologija Zgodić naglašava: "u svojoj hrišćanskoteološkoj i u svojoj svjetovno-historijskoj sadržini, doktrina nacionalnog mesijanizma počiva na jednoj odsudnoj metafizičkoj pretpostavci. Riječ je o, što imanentno, a što eksplicitno, egzistentnoj zamisli da Historija ima Smisao"[37]. Temeljna pretpostavka ili polazište ideologije o kojoj je ovdje riječ jeste da historija ima svoj zaseban smisao, što bi značilo da je uloga čovjeka u *stvaranju* vlastite historije nebitna, neznatna, potpuno isključena. Ne preostaje čovjeku, prema ovoj ideji, ništa drugo, nego da se prepusti Smislu koji ide, neovisno od čovjeka prema svom zadanom i nedodirljivom ostvarenju. Na djelu je stanoviti fatalizam koji će u profanisanoj formi odvesti, a već smo tome svjedočili, čovječanstvo u totalitaristički mentalitet, apsolutistički diskurs, onu vrstu narativa koja nema sluha za drugo i drugačije, te kao takav totalitaristički mentalitet sebi za pravo može dati da je ovaj čovjek, narod, nacija a ne neko drugi izabran/a i ekskluzivni predstavnik onoga što vodi ka smislu ukupne historije, a što je na koncu apsolutni zločin ili radikalno zlo. Ovdje je svako pozivanje na Božiju volju i na umnost/svrhovitost historije puko manipulativno pozivanje i kvaziinterpretiranje vrijednosti i aksioma koji su daleko od bilo kakvih totalitarističkih narativa. Najstrašniji zločini, zločini pred kojima zastaje ljudska mogućnost adekvatnog i čistog mišljenja, bez ideoloških zamućenosti, mogu se pripisati ideji, doktrini, ideologiji nacionalnog mesijanizma koji poništava svaki oblik prirodne, Bogom dane, različitosti ljudskih kultura, te stoga Zgodić konstatira: "Nacionalni mesijanizam, pod čijom su zastavom izvršeni u povijesti najstravičniji zločini genocida, otuda, ostaje jedna od najsnažnijih političkih dogmi u modernim nacionalnim ideologijama, državnim politikama i filozofsko-socijalnim tvorevinama, i to dogma koja je najmanje izložena kritičko-emancipatorskom diskursu."[38] Stoga je iskustvo zla, apsolutnog zločina, bosansko iskustvo, ne zanemarujući i druga i drugačija iskustva s ideologijom nacionalnog mesijanstva, signifikantno i opominjuće, te da se demistifikacija ideologije nacionalnog mesijanstva pojavljuje kao preduvjet za bilo koji narativ o politikama mira, vizijama budućnosti. Teret prošlosti, politike historije i njihovo prenebregavanje je nemoguće, osim ako imamo u vidu, prije svega, moć i zavodljivost, toksikomansko sredstvo manipulacije pojedincem, masama s ciljem ostvarivanja *Velikog Smisla Historije*, *Velikih ciljeva nacije*, što za sobom neminovno, kako je to pokazalo i bosansko iskustvo, donosi aposlutni zločin, "etničko čišćenje" – "humano preseljenje naroda", silovanja, i na koncu zločin genocida. Prevencija nekih novih zločina, agresija, genocida nije u narativu koji osporava važnost dekonstrukcije i demistifikacije

[37] Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999., str. 223.

[38] Ibidem, str. 247.

ideologija koje su dovele ili mogu da dovedu do ljudskog sunovrata, prevencija nije ni osporavanje značaja viktimološkog diskursa s ciljem adekvatnog odgovora na strahote koje su se desile bosanskohercegovačkom društvu i državi, ali koje su se dešavale i iznova dešavaju onim drugim, nejakim i drugačijim. Prevencija nekih novih razljuđenosti, novih sunovrata, otuđenja od ljudske-humane biti jeste u razotkrivanju mimikrijskih formi radikalnog zla i apslutnog zločina, među koje smo s razlogom ubrojali ideologije o odabranim idejama, pojedincima, narodima i nacijama, kao stanovitu prijetnju prirodnoj polifoniji ljudskih kultura.

Maligno 'unutarbosansko' antibosanstvo

U intervjuu za *Preporod* akademik Rusmir Mahmutćehajić govori znakovito o sadašnjim vidovima i formama psihosocijalnog stanja bosanskog naroda. Naime, Mahmutćehajić ukazuje na činjenicu da su, zapravo, u sadržaju svih "nacijskih kultura nastalih tokom posljednja dva stoljeća na ovim područjima prisutni i antibosanstvo i antimuslimanstvo"[39]. Mahmutćehajić naglašava da već dugo žudimo za postojanim bosanskim mišljenjem, jer je ono važnije, prema njegovom mišljenju, od svega drugog, te da je "bosansko mišljenje uvjet oslobođenja ljudskosti"[40]. Mogućnost da se misle i unutarbosanske forme antibosanstva su, zapravo, svojevrsni znakovi postojanja bosanskog mišljenja ili mišljenja onog bosanskog iz konteksta Bosne. Sudbina onih koji nastoje afirmirati bosansko mišljenje često je pod udarom antibosanske metodologije. Naime, da se snažno i otvoreno misli, piše i govori o izvanbosanskim i unutarbosanskim formama antibosanstva, misleći subjekti su, gotovo pa prepušteni sami sebi, prepušteni su medijskom (antibosanskom) linčovanju o čemu je pisao Senadin Lavić, ukazujući na *deformiranje intelektualnog*[41] u služenju (surovoj i sirovoj) političkoj moći. Značajno je napomenuti da mišljenje bosanske sadašnjice biva praćeno stanovitom šutnjom, usamljenošću, povremenom i izolovanošću, kako bi se poslala adekvatna poruka mislećem subjektu u njegovoj nakani da afirmira bosansko mišljenje. Kada se intelektualac u Bosni i Hercegovini intelektualno i moralno odvaži da problematizira određeni fenomen u korist Bosne, njegov rad, djelo, doprinos Bosni i bosanskom biva promptno obrađen antibosanskom metodologijom, koja se sastoji od nekoliko etapa. Pokušava se pronaći nedostatak u radu i po svaku cijenu znanstveno osporiti, pronaći greška, netačnost u tvrdnjama autora, pa ako ništa barem neki tipfeler.

[39] Mahmutćehajić, Rusmir, "Valja se vraćati otkrivanju sebe", *Preporod*, broj 7/1089, 1. april 2017., str. 34.

[40] Ibidem

[41] Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Kultura, društvo, mediji (IV)", *Preporod*, broj 8/1090, 15. april 2017., str. 31.

Ukoliko se ne može suprotstaviti jačini argumentacije ili se ne može na bilo koji način u naučnom smislu opovrgnuti ono što autor ili autori iznose, ide se na etapu udara na ličnost ili ličnosti autora, detaljnog analiziranja privatnog života, privatnog i profesionalnog kontinuiteta, bračnih ili drugih diskontinuiteta itd. Kada ni druga etapa nije u potpunosti uspjela ili nije uopće urodila plodom, nastupa treća etapa, koja je ujedno i kruna u "tretiranju" antibosanskim instrumentarijem, a sastoji se u postupku ili procesu u kome se stavlja "velo tišine-muka" na svaki korak, domet, poduhvat onih koji otvaraju pitanja o radu bosanske sadašnjice, razotkrivaju i istražuju/prokazuju programe zla, ideologije nacionalnih mesijanstava i tome slično. Planirana i sistematski osmišljenja ignorancija, depopularizacija, mistifikacija napora pregalaca koji vrijedno rade za Bosnu i bosansko, ukazuju na svu visprenost mrzitelja Bosne i svega bosanskog.

Adnan Silajdžić će, također, govoriti o zabrinjavajućem stanju u kome se našao bosanski habitus, kao i mišljenje bosanske sadašnjice i to na način da je nužno suočiti se sa slabostima kao što su "podaništvo, iskompleksiranost, neznanje, površnost, improvizacija u nedopustivo zabrinjavajućoj mjeri, potkupljivost, prevrtljivost ili neodgovornost, odnosno odsustvo kontinuirane primjene vrjednosnih životnih stavova, koji u psiho-socijalnom, političkom, kulturnom i religijskom smislu desetinama godina otvaraju duboke krize identiteta"[42]. Jedna od formi unutarbosanskog antibosanstva jeste i deformacija intelektualnog i političkog senzibiliteta za sam koncept države, posebno kod Bošnjaka. Naime, *Intelektualna izopačenost* koja se pojavljuje kao mimikrijska forma unutrašnjeg antibosanstva biva afirmisana procesima "uspostavljanja 'kantonalne svijesti' i 'palanačkog duha' unutar bosanske znanosti"[43], kako bi se ostvario naum da se potpuno destruira svijest o konceptu države (državne svijesti) s ciljem "da ih se uvjeri da se može živjeti u fragmentairanim enklavama beznađa"[44]. Tarik Haverić će upotrijebiti termin *lavina bosanskomuslimanskih paralogizama*[45], da bi ukazao na površne analogije i poluistine koje su imale nesagledivo loše posljedice na kontinuitet mišljenja onog bosanskog. Da bi se bosansko mišljenje moglo suprotstaviti unutrašnjem antibosanstvu, nužno je imati adekvatne analize bošnjačkog/bosanskog diskursa, kako bi se ustanovilo na osnovu čega "bosanski muslimanski subjekt spoznaje, tumači

[42] Haverić, Tarik, *Kritika bosanskog uma: ogled o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, Sarajevo: Evropski centar za liberalnu demokratiju, 2016., Sarajevo, str. 8.

[43] Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Kultura, društvo, mediji (IV)", *Preporod*, broj 8/1090, 15. april 2017., str. 31.

[44] Ibidem

[45] Haverić, Tarik, *Kritika bosanskog uma: ogled o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, Sarajevo. Evropski centar za liberalnu demokratiju, Sarajevo, 2016., str.7.

svijet i svoj položaj u njemu“[46]. Pokušaj autorefleksije i samoprosvjetiteljstva prosvjetitelja ne treba brkati s kolektivnim neurozama o kojima piše Istvan Bibo u svojoj knjizi *Bijeda malih istočnoevropskih država*[47]. Pod kolektivnim neurozama, Bibo, prije svega, misli na “sklonosti da se vlastite greške prebacuju na druge, u pomiješanom kompleksu niže i više vrijednosti, u regresiji intelektualne i političke debate, i – naročito – u očuvanju identiteta kao izgovoru za nedjelovanje, konzervatizam i odbijanje prilagođavanja svijetu kakav jest“. Naime, moguće su određene indirektne veze s kolektivnim neurozama naroda koji pripadaju državama/narodima o kojima piše Istvan Bibo, međutim, u kontekstu formi unutarbosanskog antibosanstva, za ovu priliku, bilo bi dobro ne praviti paralele. Nastojanje da se afirmira bosansko mišljenje treba direktno povezati s nastojanjem da se prevladaju *intelektualna deformiranost* i *bezdušna intelektulanost,* a sve s ciljem neutralizacije unutarbosanskog antibosanstva. Ovo latentno antibosanstvo može biti prevladano stanovitom i odlučnom autorefleksijom i samoprosvjetiteljstvom, bez optuživanja drugih za vlastito stanje i propuste. Neki od najpogubnijih aspekata unutrašnjeg antibosanstva stanovit su čin autodestrukcije, latentnog mazohizma[48], te ih je nužno imenovati, ukazati na njih. Prihvatanje teze o prenaglašeno specifičnoj ovozemaljskoj misiji Bosne, svojevrsnom poslanju, što neposredno vodi u nove ideologije odabranosti i poslanja. Povijesni smisao Bosne treba biti prepoznat u njoj samoj, a nikako u “instrumentalnoj stvarnosti, dakle, stvarnosti obavljanja funkcije amortizera između teritorijalnih nacionalizama Srbije i Hrvatske“[49]. Prikazivanje bošnjačkog svijeta i života u idealiziranim formama, uljepšavanje stvarnosti treba svrstati u svojevrsni neosviješćeni, implicitni mazohizam, “uljepšavanje je iskrivljavanje, u jednakoj mjeri kao i ocrnjivanje. No takvo iznevjeravanje stvarnosti bosanskom muslimanskom subjektu ne smeta, on ga od svojih književnika (historičara, sociologa, politologa…) štaviše očekuje!“[50] Dio naše/bosanskohercegovačke (unutarbosanske) pometnje vidljiv je i u neistrajavanju na slavenstvu, kao i pristajanju na osporavanja političkog karaktera srednjovjekovo-

[46] Ibidem, str.12.

[47] Ištvan, Bibo, *Beda malih istočnoevropskih država*, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 1996.

[48] “Nemoguće je dokazati bosanskom muslimanskom subjektu da je za svoj nezavidni položaj u najvećoj mjeri kriv on sam.” (Haverić, Tarik, *Kritika bosanskog uma: ogled o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, Sarajevo: Evropski centar za liberalnu demokratiju, 2016., str.10.)

[49] Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999., str. 12.

[50] Haverić, Tarik, *Kritika bosanskog uma: ogled o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, Sarajevo: Evropski centar za liberalnu demokratiju, 2016., str. 27.

nog bosanskog društva i države, a nesuvislo i opetovano favoriziranje isključivo osmanskog perioda i njihovog prenaglašenog utjecaja na bosansku sadržajnost. Ukupni bosanski trezor sjećanja i mišljenja biva reduciran na jednu epohu, što je stanovita pogubljenost, netaktičnost i put u skliznuće i samodestrukciju. Također, tu je i praksa neodgovornih obrazovnih i drugih politika u kreiranju trenutnih i nadolazećih procesa od suštinskog značaja za bosanskohercegovačko društvo. Lavić će pisati o poluobrazovanim građanskim kreaturama i problemu zaposjedanja praznih mjesta znanja, morala i odgovornosti, što će za posljedicu imati "horor zaostalosti i urušenih vrijednosti"[51]. Ovaj proces služi, zapravo, isceniranom scenariju da se: "izobliči ili izbriše kolektivno pamćenje cijelih slojeva bosanske populacije i spriječi ih da se služe elementarnim rasudnim sposobnostima"[52]. Zamjena ili ciljani zaborav kada je riječ o dva procesa u preispitivanju odluka i inicijativa u kontekstu bosanskog. Naime, favoriziranjem *genereliziraućeg pogleda* i zapažanja nauštrb *individualizirajućeg zapažanja* i uvida u pogrešne odluke i uzroke unutarbosanskog antibosanstva. S pravom će Haverić ukazati na situaciju gdje se iskazuje stanje: "zamjene procesa individualizirajućeg zapažanja generalizirajućim pogledom" na bosansku zbilju. Autor navodi da bi "individualizirajuće zapažanje zahtijevalo analizu cijelog niza pogrešnih odluka i inicijativa u različitim kontekstima, i skrenulo bi pažnju na individualne subjekte koji su ih donosili kao uzročnike"[53] unutarbosanske pometenosti, stanja koje Lavić naziva "vokabularima nedefinisanih bića"[54]. Favoriziranjem generalizirajućeg pogleda uveliko dolazi do iskrivljene vizure ukupnog stanja, kao i abolirajući odgovornosti (ne)odgovorne aktere bosanskohercegovačke zbilje. U markere unutarbosanskog antibosanstva valja ubrojati pogrešne predstave o stvarnim i lažnim autoritetima u znanosti[55], kulturi, politici, ekonomiji, kao i mnoštvo *unutarbosanskih paralogizama* kada je riječ o stvarnim i lažnim prijateljima Bosne i Hercegovine i bosanskog mišljenja. Rasim Muminović je pisao kako se prema položaju intelektualaca u nekom društvu lahko može procijeniti stepen "kulturnog i civilizacijskog razvoja tog druš-

[51] Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Kultura, društvo, mediji (IV*)"*, *Preporod*, broj 8/1090, 15. april 2017., str. 31.

[52] Haverić, Tarik, *Kritika bosanskog uma: ogled o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, Sarajevo: Evropski centar za liberalnu demokratiju, 2016., str.11.

[53] Ibidem, str.10.

[54] Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Medijske laži (II)", *Preporod*, broj 4/1086, 15. februar 2017., str. 35.

[55] "Zato se ne može reći da su intelektualci svi oni koji se bave intelektualnim radom, prije svega *ne oni što ponavljaju cijelog života otkrića i pronalaske drugih* i što mogu biti birokrate svoga tipa". (Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, Tuzla, 2000., str. 142.)

tva“[56]. Posljednja dva markera unutarbosanskog antibosanstva su obilježena kao nepostojanje sekularnog mišljenja o sebi i svijetu koji nas okružuje, kao i fenomen *majstora naknadne pameti*. Kao znakovit doprinos razumijevanju značenja sekularnog mišljenja o sebi i drugima, bez da se ulazi u polemike o *agresivnom* i *pasivnom* sekularizmu, Esad Zgodić je napisao: “Uvijek treba razlikovati dogmatsku religiju od njenih historijskih likova i praksi. A oni su, ti likovi i prakse, ispunjeni užasima i strahotama. S tom diferencijom, treba znati da kritika crkvene politike ne podrazumijeva i averziju spram dogmatske religije“[57]. Stanovita nezainteresovanost za procese i pojave u vrijeme kada na to treba misliti i prema najboljim odlukama djelovati unutarbosansko antibosanstvo obiluje nizom paralogizama koji se tiču majstorstva naknadne pameti u momentima kada se stvarnost na koju se nije ni pokušalo utjecati ili se nije ni znalo djelovati nastoji relativizirati, njene nepovoljne rezultate pripisati drugima. Ovo je samo još jedan u nizu markera unutarbosanskog antibosanstva koji doprinose autodestrukciji bosanskog mišljenja.

Zaključak

Željeli smo ukazati na dva modela antibosanstva. Prvi model antibosanskih matrica mišljenja, historiografskih fantazmagorija o Bosni i ukupnom bosanskom habitusu posmatramo kao izvanbosansku pojavu. Najizraženiji oblici ili forme putem kojih se nastoji realizovati ovaj izvanbosanski program zla jesu upregnutost na falsifikovanju historijskih činjenica u svrhu propagiranja srpskog velikodržavlja, kao i povremeno manifestnih, a češće latentnih niza hrvatskih zabluda o Bosni i bosanskom habitusu. Drugi model antibosnanstva je djelimično i indirektno posljedica izvanbosanskih programa zla, ali ga mi identifikujemo kao maligno “unutarbosansko” antibosanstvo. Unutarbosansko antibosanstvo treba demistificirati, a da bi se to moglo, nužno je ukazati, razotkriti markere unutrašnjeg antibosanstva, na čemu smo insistirali u ovome radu. Ideološko otuđenje kao svojevrsna zarobljenost uma iskazana mitsko-manijakalnom zaluđenošću, patološkom mržnjom prema drugom i drugačijem, erupcijom stravičnih formi zla i apsolutnog zločina, megalomanijom, kanibalizmom duha, zahtijeva od nas napor da se pronikne i razotkrije “nespoznato zlo“, uprkos brizi za budućnost s latentnim nakanama i lažnim kritikama i optužbama robovanju prošlosti. Uzmaknuti dostojanstveno pred mrmljanjem karijerista i plašljivaca, prodrijeti u samu bit pervertirane svijesti i kroz mišljenje i djelovanje dekonstruisati i demistificirati fenomenologiju svih oblika zarobljenosti, *pomahnitalosti* i pometenosti uma, znači istinsko kultivisanje narativa o izgradnji svakog budućeg mira dostojnog humanuma.

S istim žarom i najboljim intencijama ne smijemo ostavljati po strani prijetnju

[56] Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla. Harfo-graf, 2000., str. 142.

[57] Zgodić, Esad , *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo: Zalihica, 2008., str. 278.

ideologija nacionalnog mesijanstva, koje se pojavljuju kao forma radikalnog zla s apsolutističkim i totalitarističkim prijetnjama za ukupnu kompleksnost bogatstva življenja. Historija ima Smisao, ali taj Smisao treba i jedino može da u pravom smislu obogati sam čovjek.

Literatura

Haverić, Tarik, *Kritika bosanskog uma: ogled o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, Sarajevo: Evropski centar za liberalnu demokratiju, 2016.
Karl Šmit, *Norma i odluka, Politička teologija*, Beograd: Filip Višnjić, 2001.
Lavić, Senadin, "Bosna, Bošnjaci i identitetna historija: Osnovne crte procesa identitetne historije", *Zbornik radova sa naučnog skupa: Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, Knjiga 38, Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti, 2016., str. 387-407.
Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Medijske laži (II)", *Preporod*, broj 4/1086, 15. februar 2017.
Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Kultura, društvo, mediji (IV)", *Preporod*, broj 8/1090, 15. april 2017.
Lavić, Senadin, "Bosanski prekarijat, militarne slike svijeta i medijski cinizam: Važnost medija za slobodno bosansko društvo (V)", *Preporod*, broj 10/1092, 15. maj 2017.
Milardović, Anđelko, *Globalno selo: Sociologija informacijskog društva i cyber kulture*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 2010.
Moren, Edgar, *Duh vremena: I Neuroza*, s francuskog prevela Nadežda Vinaver, Beograd: Beogradski-izdavački zavod, 1979.
Muminović, Rasim, *Filozofija ideologije: Ideološko otrežnjenje*, knjiga 1, *Ideologija i trezvenost,* Sarajevo: El-Kalem, 2000.
Muminović, Rasim, *Zarobljeni um*, Tuzla: Harfo-graf, 2000.
Muminović, Rasim, *Filozofija ideologije: Ideološko otrežnjenje*, knjiga 3, *Izazovi novog milenija,* Sarajevo: El-Kalem, 2010.
Vetlesen, Arne Johan, *Studije o zlu*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017.
Zgodić, Esad (1999), *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999.
Zgodić, Esad, *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo: Zalihica, 2008.

PROGRAMS OF EVIL – ANTI-BOSNIANHOOD – TWO DOMINANT MODELS

Abdel Alibegović

Summary

Understanding the phenomenon of anti-Bosnianhood in its ideological setting, but also through visible explanations in our Bosnian-Herzegovinian reality, the Bosnian imperative was placed before the Bosnian (intellectual) existence in the full sense of the meaning and understanding of this Bosnian, as well as this existential. The programs of evil in Bosnian-Herzegovinian society must be understood as a consequence of anti-Bosnian and non-Bosnian political-ideological pretensions, but also as self-guilty of infancy, reflecting in *deformation / auto-deformation*, auto-destruction of the Bosnian and Bosniak beings, which was remarkably written by the insightful Bosnian-Herzegovinian minds, stressing the necessity of self-reflection of *self-enlightenment.*

Infinite insolence and arrogance in the forgery used by anti-Bosnian propagandists are named by Bosnian intellectuals as *typical schools of malignant fantasies*, *figures of forgeries* in the interpretation of the overall Bosnian being. It is significant that this is not a matter of any sporadic and *leisured imagination*, but in the scene are phantasmagorias of arrogant and unscrupulous anti-Bosnianhood that become an integral part of active politics towards Bosnia and Herzegovina. It is necessary to persist in the consistent critical demystification of all forms of evil in Bosnian-Herzegovinian society, especially arrogant and perfidious anti-Bosnianhood. We are witnessing a profound disassembly of any direct and concealed intentionality, which is crowned with the ideas of anti-Bosnianhood. The Bosnian identity that sublimates in it the historical idea of the good is questioned if the anti-Bosnian models of thought and action were miss-recognized and miss-interpreted.

We want to point at two models of anti-Bosnianhood. The first model of anti-Bosnianhood matrix of thinking, with great state aspirations, a rigid politics of national messianism, historiographical phantasmagorias about Bosnia and the overall Bosnian habitus, is seen as an outside-Bosnian phenomenon. The most prominent forms or forms through which this outside-Bosnian program is trying to realize are the reliance on the forgery of historical facts in order to propagate the Serbian great state and challenge the political character of the medieval Bosnian society and state, as well as the Croatian misconceptions about Bosnia, which, for its direct consequence, has the radiation of the absolute crime in all its aspects. The second model of anti-Bosnianhood is partly and indirectly the result of outside-Bosnian programs of evil, but we identify it as a malignant "inner-Bosnian" (Bosniak) anti-Bosnianhood. This second model is characterized, thanks to the active thinkers, as the *deformation of the intellectual*, the production of *cantonal consciousness*, as well as *deformation* and *auto-destruction* of a Bosniak being.

Key words: Anti-Bosnianhood, activists of the captured mind, ideology of national messianism, anti-Bosnian methodology, auto destruction, malignant inner-Bosnian anti-Bosnianhood

UDK 342.2 (497.6): 323.1 (497.6)

Bosna i Hercegovina i njezina državnost: društvo ili država?

Asim Mujkić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Autor polazi od hipoteze po kojoj je 1993. godine ključna dilema koja je oblikovala dalji rasplet događaja glasila 'država ili narod?', ali da se danas, 2017. godine, neumoljivo približavamo trenutku kada će se u BiH, upravo u svrhu njezinog očuvanja i oblikovanja daljeg raspleta događaja, morati dati nedvosmislen odgovor na novu dilemu 'država ili društvo?'. S obzirom, kako tvrdi autor, da povijest od 1990. godine pokazuje kako je 'bosanska politika' nemoguća kao etnopolitika, u tekstu je posebno u fokusu tzv. 'pro-bosanska' politika bošnjačke političke elite koja učestvuje u etnopolitičkoj proizvodnji odjelitih etničkih društava pri čemu se epitet 'probosanskog' pokazuje samo kao neki 'ideološki ornament', premosnica prema ideološkom postulatu bošnjačke etnopolitike koji u biti proizvodi državu jednog naroda, proizvodeći odjelito društvo. Etnopolitičkoj Bosni i Hercegovini autor suprotstavlja 'zavnobihovsku' koncepciju Bosne i Hercegovine, raščlanjujući je na faze procesa izgradnje drugačije bosanskohercegovačke državnosti unutar zavnobihovske paradigme i na njenom tragu ispituje plauzibilne odgovore na paradoksalnu situaciju u kojoj je Bosna i Hercegovina kao država očuvana, ali nam se iz dana u dan čini da je gubimo kao društvo, kao zajednicu.

Ključne riječi: država Bosna i Hercegovina, etnopolitika, ideološka hegemonija, nacionalna država

Uvod

Ako je 1993. godine ključna dilema koja je oblikovala dalji rasplet događaja glasila 'država ili narod?', danas, 2017. godine, neumoljivo se približavamo trenutku kada će se u BiH, upravo u svrhu njezinog očuvanja i oblikovanja daljeg raspleta događaja, morati dati nedvosmislen odgovor na novu dilemu 'država ili društvo?'. Naravno, odmah treba reći da je riječ, s jedne

strane, o retoričkim dilemama: *zdravorazumski* gledano države nema bez nekog naroda – bilo da je riječ o političkom narodu, prema zapadnoevropskom modelu države nacije, bilo da je riječ o etnopolitičkom središnjem narodu, prema srednje, to jest, istočnoevropskom modelu – odnosno bez svoga društva. Međutim, s druge strane, ako stvari promatramo *politički*, ova dilema će nam se, uostalom kao i ona iz 1993., ukazati osudnom za pitanje načela državnog razloga. Te 1993. godine, istina nakon antagonističkih rasprava vođenih na famoznom Bošnjačkom saboru u Holiday Innu, preko puta – rekli bismo usprkos – legalnim, zvaničnim institucijama RBiH, dat je ispravan odgovor: 'država!'. Međutim, četvrt stoljeća poslije, usredotočenost na 'državu' počinje poprimati obilježja ideološkog govora kojemu je cilj reproducirati vladavinu jedne sasvim partikularne društvene grupe u ovom slučaju oličene u bošnjačkoj političkoj eliti, čime se potkopava sama državnost BiH. Njezina ideološka hegemonija upravo je vidljiva na pitanju odnosa prema društvu.

Naime, društvo shvaćam kao dinamični proces produkcije i reprodukcije materijalnog i duhovnog života s preovlađujućim tipom odnosa između njegovih članova koji se razvija i transformira tokom historijskog procesa. Država, sa svoje strane, na tragu Hegelove koncepcije, treba da otjelovljuje opći interes tog društva, stojeći iznad partikularnih interesa i otprilike to i jeste sadržina ideološkog pojma države kojim operira politička elita u BiH. Međutim, još Marx pokazuje kako se taj 'opći interes' u stvarnosti pokazuje nikako drukčije do prikriveni partikularni interes vladajuće klase koji se putem uspješne ideologije prikazuje upravo kao interes svih pripadnika društva, dakle, kao opći interes. Ponašanje vladajuće elite u BiH – na svim stranama – pogotovo na poljima korupcije, privatizacije, upravljanja javnim dobrima i imovinom upravo nam daje za pravo da zaključimo u Marxovu korist. Naime, iza granica etničkih podjela začinjenih diskursom o vitalnim nacionalnim interesima kriju se vitalni partikularni materijalni interesi. Tako moderna država koja je osmišljena kao instrument opće emancipacije redovno postaje, uz intervenciju nacionalne ideologije (ideologije vitalnih nacionalnih interesa kod nas), instrumentom ugnjetavanja jedne društvene grupe od druge društvene grupe, odnosno efikasnim instrumentom reprodukcije jednog sasvim partikularnog tipa vladavine i društvenih odnosa.

Patriotska privrženost državi u takvom svjetlu postaje lojalnost sasvim određenom tipu ugnjetavanja izražena dobrovoljnim, ideološki postavljenim slijeđenjem rituala odanosti vokabularu i frazama klase koja ima monopol na određenje nacije i države. Namjesto da bude instrument otjelovljenja, kako to priželjkuje Hegel, općeg interesa društva u cjelini, državni mehanizam – i onaj doslovni, materijalni, institucionalni, i onaj idejni, konceptualni, ideološki – postaje instrument za proizvodnju društva 'po svojoj mjeri' ponajviše kroz zaposjednutu

mrežu ideoloških državnih aparata (Althusser) kao što su mediji, škole, političke partije, kultura, civilno društvo itd. Monopol nad koncepcijom 'države' kojom je ovladala etnonacionalistička, u ovom slučaju bošnjačka, matrica sada prelazi u svoj 'građanski' drugobitak, kao bošnjačko civilno društvo iz kojeg treba da poteknu smjernice za djelovanje bošnjačke političke elite, čime se, ideološki oktroisano, naravno, imitira hegelijanski obrazac države kao otjelovljenja općeg interesa društva, imenujući se kao 'probosansko'. Skorija povijest BiH, povijest od 1990. godine, nasuprot tome, pokazuje kako je 'bosanska politika' nemoguća kao etnopolitika. Perspektiva bošnjačkog civilnog društva koje sebi pripisuje epitet probosanskog samo može biti proizvodnja odijeljenog bošnjačkog društva, vrlo slično političkim strankama koje na 'probosanskoj' platformi isključivo mobiliziraju bošnjačke glasove. Vladavina etnopolitike u BiH počiva na koncepciji separatne proizvodnje odjelitih etničkih društava pri čemu je epitet 'probosanskog' udruga jednog od njih samo ideološki ornament, premosnica prema ideološkom postulatu bošnjačke etnopolitike koji je izražen u odgovoru na dilemu iz 1993., dakle "državi", koji suprotno deklariranom, u biti proizvodi državu jednog naroda, proizvodeći odjelito društvo.

U krajnjoj analizi, sve su to varijacije iste hegemonijske etnopolitičke teme – vitalnih nacionalnih interesa pri čemu se, s vremenom javljaju u javnom i političkom životu frakcije etnonacionalnih elita-opozivača koji pretendiraju na povlašteno, hegemonijsko mjesto artikulanata tih interesa. Prepoznavanje slabosti, nesnalaženja hegemonijske frakcije (u bilo kojem 'konstitutivnom' etničkom bloku u BiH) otvara prostor opozivačima i pretendentima na etnonacionalistički tron, tron hegemona vitalnih nacionalnih interesa. Želi li neko uistinu misliti državnost BiH, taj mora okrenuti leđa etnopolitičkoj paradigmi 'nacionalnog' interesa koji je u nas uvijek etnonacionalni, pa je njegov krajnji proizvod samo etnonacionalno-državno, dakle sa stajališta BiH, partikularno. Moderna državnost BiH nemoguća je u ovom ideološkom, odozgo vođenom procesu čiji je krajnji ishod proizvodnja odjelitog etničkog društva. Ona počiva na modelu koji se pokušao razviti odozdo – uz sva svoja ograničenja – a koga prepoznajemo kao zavnobihovski model državnosti, koji se usljed instrumentalizacije 'države' u svrhe partikularnih interesa vladajuće klase, rapidno prazni od svoga sadržaja.

Kako vrijeme odmiče, a proslava važnog datuma za političku povijest zemlje sve više se ritualizira, okoštava u neko isprazno svečarenje, gubeći svoj doticaj sa stvarnim životima građana, sve više iskrivljuje se smisao ovog važnog događaja koga obilježavamo, gubi se njegovo jedinstveno značenje koje je dramatično promijenilo tok historije za sve nas. Danas jednostavno kažemo: 'obilježavamo 25.11., Dan državnosti BiH', ali, na šta tačno mislimo kada kažemo ZAVNOBiH i Dan državnosti? Ovdje ću pokušati da u kratkim crtama raščlanim taj pojam i

da ga iz današnje perspektive propitam u nadi da on za nas današnje sadrži još emancipatorski imaginativni naboj, neke važne poruke i smjernice koje bi nam mogle naznačiti pravce dalje borbe za očuvanje BiH. Smisao svakog obilježavanja nekog važnog historijskog događaja nikad ne počiva u tom samom događaju već u onome što on u nama današnjim pobuđuje, šta nam govori, kakve horizonte smisla nam otvara, kakve pouke i preporuke on za nas 'čuva'. Vrijeme je da iza zaglušujuće buke onih koji bi, s jedne strane da ZAVNOBiH i njegovo naslijeđe naprosto ukinu, drugih koji ga sistematski ignoriraju i onih trećih koji se busaju u svoja 'patriotska' prsa i čija su usta puna države i njezinog milenijskog kontinuiteta, a čija djela govore suprotno, razaberemo kompleksni smisao jednog ozbiljnog društveno-političkog fenomena kakav je bio ZAVNOBiH, da razaberemo šta nam to on, ustvari, govori.

Kao prvo, kada kažemo Dan državnosti, odnosno 25.11. kao datum prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, ne bismo smjeli podleći pojednostavljivanjima i redukciji na sami čin zasjedanja u Mrkonjić Gradu i njegovu Rezoluciju, koji našu zemlju sudbinski definira kao ni srpsku, ni hrvatsku ni muslimansku već kao i srpsku, i hrvatsku i muslimansku. Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a bilo je presudno, ali ipak samo jedna tačka, doslovno u sredini jednog daleko obuhvatnijeg političko-historijskog procesa rađanja moderne bosanskohercegovačke državnosti koji je otpočeo tri godine prije samog zasjedanja, dakle 1940., a okončan ravno tri godine nakon zasjedanja, dakle 1946., tačnije okončan je 31.12.1946. godine donošenjem prvog ustava Narodne Republike BiH, čime je proces izgradnje državnosti naše zemlje i formalno okončan. Dakle, govorimo o jednom kompleksnom političkom procesu čija je završna tačka Ustav, a prelomna tačka, nakon koje više nije bilo povratka, i zbog čega je danas posebno izdvajamo i slavimo kao Dan državnosti, bila je zasjedanje u Mrkonjić Gradu. Ono što se u tom procesu dešavalo prije zasjedanja nije bilo nužno. Naime, moglo je da bude i ovakvo i onakvo; u opticaju su bile razne ideje, različite perspektive, nejasna određenja, nagovještaji, podložnost ratnoj sreći, odnosno nesreći, bile su brojne diskusije i rasprave. Sve to je moglo tok historije i mjesto BiH u njoj odvesti u sasvim različitim pravcima. Ali, baš ono što se desilo tokom noći s 25. na 26. 11. 1943. u Mrkonjić Gradu i nakon nje bilo je nužno i moralo je dovesti do republikanskog Ustava iz 1946.

Faze procesa izgradnje bosanskohercegovačke državnosti unutar zavnobihovske paradigme

Prva tačka tog historijskog procesa odnosi se na kraj 1939. i cijelu 1940. godinu, odnosno na niz reakcija ljevičara i napredne inteligencije BiH i Jugoslavije na Sporazum Cvetković-Maček. Upravo u tom periodu ukrstile su se dvije oprečne

vizije BiH – desne i lijeve, odnosno demokratske – čije posljedice osjećamo i živimo i danas. Naime, desnu viziju predvodile su dvije najjače jugoslavenske buržoazije, nacionalističke oligarhije – srpske i hrvatske koji su "BiH tretirale kao provinciju i objekt svojih kombinacija i stranačkih pogađanja"[1]. Ta kombinatorika rezulirala je pogodbom Cvetković – Maček i teritorijalnim razgraničenjem između Banovine Hrvatske i Banovine Srpske Zemlje koje je, bez ikakve konsultacije s narodima BiH, išlo preko njene teritorije. Istina, slaba bošnjačka buržoazija, predvođena JMO i njezinim predsjednikom Džaferom Kulenovićem, protestirala je protiv tog sporazuma i predložila ustanovljenje četvrte banovine koja bi obuhvaćala BiH u njenim granicama. Ta buržoazija je u tom trenutku bila preslaba da se nosi s druga dva nacionalistička hegemonizma, a sama njena platforma bila je, također, usko nacionalna jer nije uključivala konsultacije s predstavnicima drugih naroda koji žive u BiH, odnosno ne možemo za taj prijedlog reći da je zajednički, multietnički stav već je, kao i kada je riječ o stavu srpsko-hrvatske buržoazije donesen u uskom krugu političkih nacionalističkih elita, odozgo. Desne, nacionalističke vizije BiH počivaju na desničarskoj koncepciji konačnog rješenja srpsko-hrvatskog nacionalnog pitanja na račun teritorijalnog komadanja BiH, što je, čini se, konstanta desničarske nacionalističke politike do danas. Izbijanje Drugog svjetskog rata srpska i hrvatska buržoazija iskoristila je za oružano zaposjedanje svojih dogovorenih nacionalnih prostora uz podršku Sila osovine, koje je podrazumijevalo masovne ratne zločine, etničko čišćenje i genocid. Na primjeru Drugog svjetskog rata vidimo 'prirodnu' bliskost nacionalizma i fašizma i ne treba da nas čudi kada danas u nacionalističkim manifestacijama kojima obiluje savremena politička scena BiH prepoznajemo razne fašističke elemente. Toj nacionalističkoj viziji BiH suprotstavila se, nazovimo je tako, lijeva-progresivna vizija. Ljevičarski orijentirani studenti iz BiH upućuju Treće otvoreno pismo 1.12.1939. naslovljeno "Protiv rata, za slobodu i demokratiju". U njemu konstatiraju da je "BiH nastanjena izmiješanim življem Srba, Hrvata i Muslimana i da nikakva dioba njene teritorije nije izvodljiva, a da se pri tome ne učini nepravda nekom od njenih naroda, odnosno svima zajedno"[2]. Negodovanje u narodu, istupi progresivnih intelektualaca i snaga natjerale su KPJ da preuzme političku inicijativu i da prvi put artikulira jednu alternativnu viziju jugoslavenske države kao zajednice ravnopravnih naroda i alternativnu viziju bosanskohercegovačke političke zajednice u njoj. Tako se na Petoj pokrajinskoj konferenciji KPJ za BiH 1940. zaključuje da je "narodna autonomija jedino pravilno rješenje i zajednički interes muslimanskih, srpskih i hrvatskih masa, a da se ona može

[1] *Istorija SKBiH I*. Sarajevo: Svjetlost, 1985., 185.

[2] Ibid, 186.

ostvariti samo zajedničkom borbom tih masa predvođenih radničkom klasom“[3]. Desničarskom principu separacije, partikularizma, suprotstavio se ljevičarski, ali u suštini demokratski princip zajedništva i cjeline. Taj pristup pokazat će se presudnim za dalju sudbinu BiH. Ovaj stav bosanske KP biva usvojen na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ održanoj u oktobru 1940., u Zagrebu. Za razliku od nacionalističkih srpskih i hrvatskih političkih elita, koje su već otpočele s procesom komadanja BiH “prema svojim hegemonističkim načelima“[4] KPJ vidi BiH – o čemu nam svjedoče zaključci ove konferencije – kao “zasebnu istorijsku cjelinu čiji narodi imaju pravo da odlučuju o svojoj sudbini[5] i uređenju svojih odnosa. U rezoluciji se kaže: ‘Mi komunisti, smatramo da narodi BiH treba da se sami opredijele i nađu rješenje za uređenje u tim oblastima putem autonomije’“. Nije manje važno ovdje napomenuti da za razliku od srpske i hrvatske nacionalističke vrhuške za koje Bošnjaci ili Muslimani uopće nisu postojali, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ “ubjedljivo je osporena teza da Muslimani BiH nisu posebna etnička grupa“[6].

Druga važna tačka u historijskom procesu stvaranja moderne BiH svakako je bila Narodno-oslobodilačka borba (NOB) i mukotrpan proces izgradnje jugoslavenske i bosanskohercegovačke državnosti odozdo uz pomoć institucija narodne vlasti – Narodno-oslobodilačkih odbora (NOO). Ovaj aspekt institucionalne izgradnje BiH odozdo često se zaboravlja i marginalizira. Već 13.7.1941., dakle u situaciji u kojoj iz objektivnih razloga u partizanskim odredima dominiraju borci, pripadnici srpske nacionalnosti, Pokrajinski komitet KPJ za BiH naglašava da je presudni aspekt oslobodilačke borbe borba protiv raspirivanja međunacionalne mržnje i zaključuje da narodnooslobodilačka borba “mora biti zajednička borba svih naroda koji žive u BiH“[7]. Komunističko rukovodstvo u tom presudnom vre-

[3] Ibid, 186.

[4] Ibid, 203.

[5] Ibid, 203.

[6] Ibid, 203.

[7] Ibid, 217. U sličnu situaciju dospjelo se po izbijanju rata u BiH 1992. U toj situaciji u kojoj iz objektivnih razloga u jedinicama Teritorijalne odbane BiH dominiraju borci bošnjačke nacionalnosti, premda su oko 20% sastava prvih sastava ARBiH činili nebošnjaci, donešena je Platforma Predsjedništva BiH koja je pozvala na zajedništvo u borbi protiv agresora i reafirmirala zavnobihovske principe bosanskohercegovačke državnosti. Mora to jednom postati predmetom vrlo ozbiljnih istraživanja koja će nam otkriti kako i zašto se u mjesescima nakon donošenja Platforme prešutno od nje odustalo a time i od zajedništva općenito i dopustilo puzajućem bošnjačkom nacionalizmu da nacionalizira institucije Republike, uključujući i samu republičku Armiju. Taj proces tihe nacionalizacije, koji je posebno karakterističan za 1993. i čiji simptom je i opskurni Bošnjački sabor, pokazat će se fatalnim po ciljeve oslobodilačke

menu moglo je oportunistički jahati na srpskom nacionalnom sentimentu objektivne ugroženosti od fašističke NDH. Štaviše, distanciranje od četničkog pokreta često je znalo desetkovati partizanske odrede. Uprkos tome, KPJ se odlučila da djeluje suprotno od očekivanog – odlučno se okrenula širenju oslobodilačke platforme i na druge narode. Ona je preuzela rizik, potražila je i našla način da uključi i sve druge u oslobodilačku borbu. Paralelno s ovom rizičnom politikom koja je mogla da ugrozi samu borbu, još tokom augusta 1941. oslobodilački pokret je poduzeo još jedan rizičan korak – da na oslobođenim teritorijima narodu prepusti organizaciju civilnog života na jedan demokratski način. Logično je u takvim okolnostima očekivati vojnu upravu, hijerarhiju, oružano upravljanje. Dešava se suprotno. Formiraju se takozvani NOO – teritorijalne jedinice vlasti koje počivaju na participaciji lokalnog stanovništva. Tako se otpočinje s procesom izgradnje bosanskohercegovačke državnosti iznutra i odozdo. Dok je buržoazija sudbinu Bosne krojila odozgo – iz Zagreba, iz Beograda, odnosno Ravne gore, iz Berlina – pripadnici NOP su krenuli iz baze, od neposredno živućih ljudi. Naime, "radilo se o tome da se u oslobođenim selima, opštinama i srezovima stvaraju takvi organi vlasti koji će u svojoj nadležnosti imati političku, upravnu i administrativnu vlast, da ih biraju mještani na svojim skupštinama"[8]. Dakle, u trenucima općeg rasula, haosa, kada ni najvišim partijskim vrhovima nije bilo sasvim jasno u kom pravcu oslobodilačka borba treba da ide, za kakvu tačno zemlju se bori, vlast se prepušta demokratskom oblikovanju lokalnih skupština. Tako jedan prosječan NOO već predstavlja autonomnu jedinicu samouprave: on se sastoji od plenuma[9] – skupštine mještana, izvršnog odbora – vlade i narodnog suda. Dakle, standardi trodiobe vlasti već su bili ispoštovani. Svi organi vlasti birani su neposredno na skupštini, plenumu mještana. Ovaj proces je bio ravan revolucionarnom presedanu jer su uvedeni demokratski standardi prvi put historiji ovog podneblja. Tu su u neposrednoj praksi, na neposredan demokratski način udarani temelji državnosti i novog društva. Sama oružana borba bez ovog segmenta demokratske konsolidacije bila bi uzaludna. Nadalje, na slobodnim teritorijama organiziranim u NOO "ranije vjerski podijeljena sela počela su održavati zajedničke sastanke, sijela

borbe i budućeg ustrojstva bosanskohercegovačke države, na kraju i po same principe ZAVNOBiH-a koji ovim bivaju ne samo oružano već i politički razvrgnuti. Tokom i nakon 1993. godine republikanska strana nacionalno aproprirana od bošnjačke političke elite postaje 'treća strana u sukobu' 'ravnopravna' s druge dvije što presudno utječe na dalje međunarodne pregovore i sami izgled provizorija državnog okvira u kome BiH prebiva nakon rata.

[8] Ibid, 239.

[9] Ismijavanje riječi 'plenum' za vrijeme februarskih protesta u BiH 2014. samo svjedoči ignoranciji bosanske historije čiji je sastavni dio i povijest ove institucije koju su ispoljili 'organski intelektualci' etnonacionalističke ideološke hegemonije u svojim pisanjima.

i zborove kojim su se rađali povjerenje i spoznaja da ovi narodi mogu opstati jedino aku su složni i ravnopravni“[10]. Ovaj potez će se pokazati dalekosežnim, jer je to zajedništvo koje se počelo neposredno potvrđivati počelo polako sticati i svoje institucionalne okvire koji su se sa širenjem slobodnog teritorija počeli okrupnjavati. S narastanjem oslobodilačkih snaga i širenjem slobodne teritorije formirana je Bihaćka republika koja se prostirala na 50.000 kvadratnih kilometara od Neretve do Slovenije. Stekli su se uslovi za stvaranje jednog sasvim novog političkog subjektiviteta, za jedan NOO na nivou Jugoslavije – AVNOJ, odnosno “općenacionalno i opće političko predstavništvo NOB u Jugoslaviji“[11]. Bilo je to vrhovno političko tijelo i revolucionarni konvent koji je sebi postavio zadatak da utemelji novu demokratsku političku jugoslavensku zajednicu. U doba zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću očito više nije bila dovoljna samo oružana borba protiv okupatora i domaćih izdajnika. Bio je potreban jasan politički cilj borbe, bilo je potrebno politički artikulirati iskovano zajedništvo naroda BiH i Jugoslavije. Ukratko, bilo je potrebno načiniti kvalitativni politički iskorak ka oblikovanju nove političke realnosti. S neposrednog oružanog otpora prešlo se u revoluciju koja se jasno iskazivala u političkom sloganu s Prvog zasjedanja AVNOJ-a koji kaže: ‘Nema povratka na staro!’.

Dakle, od druge polovine 1942., i to je sljedeća faza procesa razvoja državnosti BiH više ne govorimo samo o ustanku i oružanoj oslobodilačkoj borbi već i o radikalnoj društvenoj promjeni, o revoluciji, o izgradnji jednog sasvim drugačijeg, demokratskog i rušenju starog, nacionalističkog poretka. Ovaj prelom iz 1942. bio je od suštinskog značaja za pravac historijskog razvoja koji je doveo do ZAVNOBiH-a. Revolucionarne pobjede tokom 1943., međunarodno priznanje NOP, kapitulacija Italije i sve izraženiji simptomi skorog kraha Hitlerovog Reicha dovele su do potrebe za ozakonjenjem revolucije i njezinih postignuća. Uslijedilo je Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 29 i 30.11.1943., koje je postavilo ustavne temelje “nove Jugoslavije odlukama o najvišem zakonodavnom i predstavničkom tijelu, o stvaranju Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao privremene vlade, o oduzimanju legitimnih prava izbjegličkoj vladi i zabrani povratka kralja Petra II u zemlju do kraja rata, kada će narod slobodnom voljom odlučiti o sudbini monarhije i o konstituisanju i izgradnji Jugoslavije na federativnom principu“[12]. Sastavni dio demokratske revolucionarne rekonstrukcije jugoslavenske zajednice na načelima ravnopravnosti i federalizma bila je i demokratska rekonstrukcija i konstitucija njezinih sastavnih republika. Tako sredinom septembra 1943. Pokra-

[10] Ibid, 265.

[11] Ibid, 270.

[12] Ibid, 280.

jinski komitet KPJ za BiH odlučuje da se u svjetlu priprema za Drugo zasjedanje AVNOJ-a "sazove osnivačka skupština zemaljskog AVNOJ-a koja bi istupila 's našim stavom po pitanju položaja BiH u budućoj ravnopravnoj zajednici naroda slovenačkog Juga'"[13]. Možemo se na ovom mjestu upitati nije li takav potez, sazivanje Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a nešto namenuto odozgo; uostalom, nije nepoznato da je Tito nekoliko puta pitao bosanske rukovodioce kada planiraju organizirati sjednicu svoga AVNOJ-a. Ako je ZAVNOBiH nešto iznuđeno odozgo, moglo bi se, u prilog nacionalističkoj argumentaciji, govoriti o komunističkom diktatu, o diskrepanciji sa željama i voljom, na kraju sa stvarnim stanjem stvari na terenu, da je ideja federalne Bosne ipak nešto za što narod nije pitan, nešto što on možda ne bi htio. No, baš stanje na terenu – u tom trenutku dvije trećine bosanskohercegoačke teritorije bilo je slobodno – ukazuje "da masovno učešće stanovništva BiH u NOP znači njegovo nedvosmisleno izjašnjavanje u duhu demokratskog principa slobodnog samoopredjeljenja naroda"[14], kako je glasio stav Pokrajinskog komiteta. Masovno učešće stanovništva u NOP, funkcionalna lokalna narodna vlast predstavljali su već sami akt općenarodnog izjašnjenja o tome kakvu BiH želi. U takvoj atmosferi sazvan je općenarodni utemeljivački revolucionarni konvent BiH – ZAVNOBiH. Ova osnivačka skupština ZAVNOBiH-a brojala je 247 delegata: "funkcionera KPJ i SKOJ-a, članova oblasnih i okružnih NOO, odbora AFŽ i omladine, komandanti i politički komesari, kulturni i javni radnici, neki prvaci bivših građanskih stranaka"[15]. Skupština je izabrala 173 člana ZAVNOBiH-a i 31 člana Prezidijuma, 5 članova Predsjedništva Prezidijuma[16]. Skupština je izabrala i 58 vijećnika AVNOJ-a iz BiH. U svojoj rezoluciji ZAVNOBiH jasno ističe da narodi BiH "hoće da njihova zemlja koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska, i hrvatska i muslimanska, bude slobodna i zbratimljena BiH u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata"[17]. Sasvim suprotno nacionalističkim vizijama BiH, koji u njoj vide prazan teritorij koji samo čeka njihovo oružano i političko komadanje i prisvajanje, demokratska vizija BiH koju su artikulirali komunisti u njoj vidi prostor koji nastanjuju realni ljudi u svojoj različitosti s realnim interesima koji se ne mogu bez krvavog nasilja razdvojiti već jedino unutar tog zajedništva ostvarivati svoje životne, kulturne i političke interese. Nacionalizam je oduvijek

[13] Ibid, 299.

[14] Ibid, 300.

[15] Ibid, 301.

[16] Dr. Vojislav Kecmanović, predsjednik; potpredsjednici: Avdo Humo, Aleksandar Preka, Đuro Pucar Stari, sekretar Hasan Brkić.

[17] Ibid, 301.

u BiH vidio samo objekt svog hegemonističkog iživljavanja. Tako je to i danas. Ljevica i oni koji dijele demokratsku viziju BiH u njoj prepoznaju subjekt i to će ostati civilizacijska razlika ovih dviju vizija.

Sljedeći logičan iskorak u proizvodnji bosanskohercegovačke državnosti svakako je Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, održano u Sanskom Mostu od 30.6. do 2.7. 1944. Na njemu se ZAVNOBiH konstituirao u "najviše *državno* (naglasio A. M.) predstavništvo naroda BiH"[18]. Također, konstituiran je i bosanskohercegovački Narodni front kao najšira politička antifašistička koalicija "koja je obuhvatala sve demokratski i patriotski opredijeljene ljude"[19]. Ono što je posebno značajno s aspekta razvoja bosanskoherccegovačke državnosti je Deklaracija o pravima građana BiH "čime BiH postaje državnopravni subjekt"[20] koji je na razini ustavnopravnih principa trajno određen dvojako: kao zajednica ravnopravnih naroda (1. ZAVNOBiH) i kao zajednica ravnopravnih građana (2. ZAVNOBiH). U Deklaraciji je "zajamčena sloboda zbora i dogovora, udruživanja, štampe, ravnopravnost žene s muškarcem, u političkom životu i svim društvenim djelatnostima, sloboda vjeroispovijesti i savjesti, kao i ravnopravnost svih religija, lična i imovinska sigurnost građana i sloboda privatne inicijative u privrednom životu. Svakom građaninu garantovano je izborno pravo, pravo na žalbu na rješenje organa vlasti i garantovano da niko ne može biti suđen bez prethodnog sudskog postupka... sve u skladu sa savremenim shvatanjem socijalne pravde i dostojanstva čovjeka"[21]. Deklaracija o pravima građana BiH predstavlja jedinstvenu povelju ljudskih prava u BiH koja se pojavljuje tri godine prije Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Prvom i drugom rezolucijom, odnosno deklaracijom ZAVNOBiH-a udarena su dva potporna stuba onoga što možemo nazvati bosanskohercegovačkim društvenim ugovorom na temelju kojega se mogao dalje artikulirati bosanskohercegovački ustavno-pravni subjektivitet.

Završna faza izgradnje bosanskohercegovačke državnosti dešava se tokom 1945. i 1946. Tako 26.4.1945. u oslobođenom Sarajevu održava se Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a na kome se, primjereno mirnodopskim uslovima, ZAVNOBiH rekonstituira kao Narodna skupština BiH. Tome slijedi i formiranje narodne vlade. Kao svojevrsni historijski i demokratski kuriozum vezan za ovu prvu vladu je i to da "dok su predsjednici vlada ostalih jugoslovenskih federalnih jedinica bili, po pravilu, sekretari centralnih, odnosno pokrajinskih komiteta KP, u BiH ista ličnost nije

[18] Ibid, 320.

[19] Ibid, 320.

[20] Ibid, 321.

[21] Ibid, 320.

obavljala te dvije funkcije“[22]. Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 13.10.1946. na kojima su prvi put u historiji BiH učestvovale i žene “Ustavotvorna skupština donijela je Ustav NRBiH 31.12.1946. Donošenjem Ustava NRBiH završena je izgradnja bosanskohercegovačke državnosti čiji su temelji udareni na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a 1943“[23]. Ustavom, odnosno članovima 1 i 2 NRBiH je definirana kao narodna država republikanskog oblika koja je ostvarena u svojoj oslobodilačkoj borbi i zajedničkoj borbi svih naroda Jugoslavije kao narodna država i izražavajući, na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na otcjepljenje i na ujedinjenje s drugim narodima, slobodnu volju svoga naroda bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti, ujedinila se na osnovu načela ravnopravnosti (sa svim ostalim narodnim republikama Jugoslavije) u zajedničku, saveznu državu – FNRJ.

Ustavotvorci određuju članom 7. da sva vlast u NRBiH “proizlazi iz naroda i pripada narodu“, dakle *jednom* političkom narodu, jednom jedinstvenom političkom tijelu koje, kako je dalje previđeno članom 10., “vrši državnu vlast suvereno, prenoseći na FNRJ samo ona prava koja su Saveznoj državi data Ustavom FNRJ“. Bosanskohercegovačko političko tijelo u etničkom smislu, kako je već definirano principima ZAVNOBiH-a jeste složeno ali nerazlučivo s obzirom na to da je BiH definirana kao srpska, hrvatska i muslimanska i ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska, dakle u političkom smislu ono je određeno kao jedinstvena cjelina na osnovu čega svaki akt razlučivanja po etničkoj osnovi predstavlja istovremeno i akt usmjeren protiv suverenosti jedinstvenog političkog tijela, pa član 12. određuje kao protivan Ustavu NRBiH “svaki akt koji je na njenoj teritoriji uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode naroda BiH bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti, kao i ostalih naroda Jugoslavije i ostalih narodnih republika FNRJ“. Ako ovu odredbu sada stavimo u širi evropski kontekst Drugog svjetskog rata, moći ćemo jasno uvidjeti epohalni značaj zavnobihovskog rješenja. Tvrtko Jakovina kaže: “Drugi svjetski rat Europu je učinio etnički čvršćom, kompaktnijom, puno manje složenom no ikada u povijesti. Česi i Slovaci u svojoj su domovini činili manje od 65% prije rata, a čak 94% nakon“[24]. Drugi svjetski rat, nažalost, za rezultat je imao dovršenje masovnih etničkih čišćenja i pregrupiranja stanovništva po etno-nacionalnoj osnovi – što je proces koji je otpočeo u drugoj polovini 19. stoljeća s uspostavom kapitalističkih proizvodnih odnosa koji je tekao u pravcu stvaranja nacionalno konsolidiranih država, odnosno država u kojoj će dominirati jedna domaćinska homogena etnička skupina a koja će imati što je moguće niži

[22] *Istorija SKBiH*, II. Sarajevo: Svjetlost, 1990., 17.

[23] Ibid, 19.

[24] Tvrtko Jakovina: “Mir je donio kraj svijeta kakav je bio stoljećima“, *Jutarnji list*, 9. 5. 2015., 60-61; 61.

procent manjina. Paralelno sa svjetskim ratovima Europe vodio se i bespoštedni rat protiv multietničnosti, stoljetne izmiješanosti i isprepletenosti njezinog stanovništva koji je završavao u, kako bi to rekao Ištvan Bibo, malim bijednim nacionalnim državama etničke čistote. Taj se proces, nakon pada komunizma samo nastavio, pa je hrvatski predsjednik Franjo Tuđman mogao slavodobitno reći: "Riješili smo srpsko pitanje. Srba, odnosno Jugoslavena više neće biti 18% koliko ih je bilo. A 3% koliko će ih biti neće više ugrožavati hrvatsku državu"[25]. Takvim globalnim tendencijama etničkog razlučivanja oduprli su se arhitekti ZAVNOBiH-a i bosanskohercegovačke državnosti koja se zasnivala na društvenom zajedništvu, odnosno na "dubokom i slojevitom zajedničkom nasljeđu ove zemlje i njezinih bezbrojnih kultova i etnosa što se smjenjivali u višemilenijskom slijedu"[26].

Pouke ZAVNOBiH-a nasuprot etnonacionalističkoj paradigmi razgradnje bosanskohercegovačke državnosti

Danas znamo da nam se na koban način ponovila 1939. i sporazum Cvetković-Maček. Ona nam se ponovila 1991. u Karađorđevu u sporazumu Milošević-Tuđman, a operativno razrađena 1992. na aerodromu u Grazu, sporazumom Karadžić-Boban, kao što su prvi sporazum operativno razrađivali razni sporazumi između ustaških i četničkih zapovjednika tokom Drugog svjetskog rata. Historija se ponovila jer su nacionalističke oligarhije iz istih vrhova ponovo dogovorile teritorijalno komadanje BiH u skladu sa svojim hegemonističkim mjerilima uz, kako je to cinično kazao Tuđman, mogućnost da ostane neka muslimanska zemljica Bosna. To komadanje BiH u prvoj fazi obavljeno je ilegalnom upotrebom sile i etničkim čišćenjem i genocidom, a do današnjeg dana na njemu se predano radi političkim i parapolitičkim putevima. Danas smo suočeni s prijetnjama referendumima o otcjepljenju i rehabilitacijom Herceg-Bosne, velikim političkim pritiscima u kojima otvoreno učestvuju vrhovi susjednih država. Ponovljenim buđenjem nacionalizma 1990., ratom i poraćem već je učinjena nepravda bosanskohercegovačkim narodima i njihovom zajedničkom životu. Etničkim čišćenjem – što nam pokazuje posljednji popis stanovništva – došlo se – kao nikada do sada u historiji BiH do etničkih homogenih teritorija unutar BiH i nad glavama nam visi kobno pitanje – može li se sada Bosna podijeliti?

[25] Franjo Tuđman u Snježana Koren: "Patriotsko viđenje povijesti", *Jutarnji list*, 2. 5. 2015., 29-30, 30.

[26] Ivan Lovrenović u: I. Lovrenović, M. Jergović, *BiH. Budućnost nezavršenog rata*. Zagreb: Novi liber, 2010., 220. Nešto kasnije književnik Jergović reći će da je "uništenje takvog svijeta", misli na svijet "šarenila vjera i jezika, nedovršenosti i otvorenosti svakog vjerovanja" stare Poljske ... "je zločin, a ne povijesni napredak". Vidi M. Jergović "Ljudi, ne bojte se, svi ste vi unuci izbjeglica", *Jutarnji list*, 20. 10. 2015., 29.

Ono što nije isto kao i 1939. jeste sljedeće: danas osim desnih nacionalnih politika u BiH koje vladaju i održavaju svoju hegemoniju na svom etnički homogenom dijelu BiH nema nikakve značajne druge, alternativne politike – demokratske ili lijeve. Nema kredibilne političke demokratske alternative koja bi mogla ne samo prizvati zajedništvo nego ga i mobilizirati za ostvarenje politika koje bi se oslanjale na principe položene na prvom i drugom ZAVNOBiH-u. Muhamed Filipović kaže: "Glavni problem ove zemlje je to što ne postoji ni partija ni lider koji bi imao viziju demokratske i europske zemlje budućnosti i zemlje jednakosti za sve njene građane. Nama je međunarodna zajednica garantovala teritoriju i teritorijalno jedinstvo BiH, a unutar njega ništa nam nije garantovala. Ja ne vidim nikakvu ideju kod nijedne stranke o BiH koja bi funkcionirala drugačije nego kao podijeljena na tri dijela"[27].

Kroz faze izgradnje državnosti BiH od 1940. do 1946. na stvaranju zajedništva, multietničkog jedinstva, na pravima građana i njihovog poticanja na učešće u demokratskim procesima radilo se predano, ono je bilo cilj, alfa i omega svake državnosti. Danas, moramo se saglasiti s profesorom Filipovićem, niti jedna politička snaga ne radi na tome. Vladajuće političke snage svoje političko djelovanje reduciraju bilo isključivo na etničku grupu kojoj pripada ili djeluje isključivo na teritoriju gdje jedna etnička grupa ima većinu. Ustvari, posljednji pokušaj stvaranja fronta zajedništva i zajedničke borbe bila je Platforma Predsjedništva RBiH iz 1992. Danas se nalazimo u paradoksalnoj situaciji: očuvali smo BiH kao državu, ali je gubimo kao društvo, kao zajednicu. Postoji li nešto kao bosanskohercegovačko društvo danas? Teško je to pitanje na koje se teško može dati odgovor, ali ono što pouzdano možemo reći i što nam se dešava pred očima jeste predani rad nacionalističkih politika na proizvodnji odvojenih društava i u to su upregnuti punom parom svi ideološki aparati na raspolaganju: mediji, institucije kulture, politike, obrazovanja, politike i druge. Moramo znati da isto onako kako nema društva bez državnog okvira, ne može biti niti države bez svoga društva. Prije nego su na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a komunisti i napredne snage proglasile Bosnu republikom, dakle državom, temeljito su radili na razvijanju i očuvanja povjerenja i multietničkog društva, lokalnih institucija vlasti, već i na međusobnom povezivanju žitelja na drugim osnovama: na rodnom osnovu formirao se AFŽ, na generacijskom osnovu savez omladine, na nepartijskom osnovu Narodni front itd. Drugim riječima, stvorena je široka mreža pretpostavki i vitalni preduslovi za ustanovljenje moderne bosanskohercegovačke republike. Mi današnji, imamo već priznat državni kontinuitet i subjektivitet BiH, ali zarobljeni

[27] Muhamed Filipović, intervju: "Ova tri lidera nemaju ideju o jedinstvenoj već o podijeljenoj BiH", www.vijesti.ba, 18. 11. 2016.

duboko u nacionalne paradigme politike puštamo da te politike kao i prije Drugog svjetskog rata prekrajaju društvo i grade ga po svojoj uskoj jednonacionalnoj mjeri, čineći državnost BiH nesadržajnom i time obesmišljenom. Zato, riječima Dragana Markovine:

"Ključna poruka ZAVNOBiH-a nije u državotvornosti nego u jednakosti svih bosanskohercegovačkih naroda i njihovoj međusobnoj solidarnosti. Ovdje treba posebno naglasiti kako je riječ o tradicionalnom pristupu ljevice pitanjima države. Iz čega je slijedilo da su samo ime i okvir određene zemlje posve periferni u odnosu na njezin stvarni sadržaj. Preciznije govoreći, država je predstavljana kao oruđe za razvoj i podizanje kvaliteta društva, a ne obratno. Imajući u vidu tu logiku da država ne može biti cilj sama po sebi, jasno je kako se ključna poruka ZAVNOBiH-a uporno iščitava u krivom ključu"[28]

Političko predstavljanje naroda koje se pojavilo 1990. nije bilo predstavljanje sa svijesti o jednoj takvoj kompleksnoj zajednici i zajedničkom, već je bilo i ostalo partikularističko, na sebe centrirano i stoga upravo (etno-)nacionalno-državotvorno. Komunisti su mukotrpno izgrađivali povjerenje. Današnji naši nacionalisti mukotrpno izgrađuju nepovjerenje, jer im ono omogućava nastavak njihove suverene nacionalističke vladavine. Taj uski sitnošićarski oportunizam je trajna karakteristika desničarskih politika. Historijska odgovornost nas današnjih prema tekovinama ZAVNOBiH-a nalaže nam da najozbiljnije shvatimo njegove vrijednosti. Zalagati se javno za državu i njezinu državnost, a praktično ne činiti ništa na izgradnji društvenog zajedništva, štaviše, učestvovati u opasnoj nacionalističkoj praksi produbljivanja razlika i nepovjerenja, znači doslovno rušiti tu istu državu. Jer ZAVNOBiH isto onako kako je temelj bosanskohercegovačke državnosti, istovremeno je i naš temeljni društveni ugovor. Danas, taj društveni ugovor zamjenjuje Visoki predstavnik, odnosno volja aktera međunarodne zajednice, a takvo stanje je neodrživo.

Već i najpovršnije čitanje Rezolucije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i Deklaracije o pravima građana BiH s Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a ukazuje na nevjerovatno odsustvo partikularnog komunističkog ideološkog elementa koga bi bilo prirodno očekivati s obzirom da su komunisti bili najvažniji nosioci aktivnosti oko utemeljenja moderne bosanskohercegoačke državnosti. Bez obzira na to strategija savremenih nacionalista je upravo u tome da se naknadno ideološki komunistički element učita u ZAVNOBiH, da bi ga se kao neki zastarjeli ideološki konstrukt lakše moglo odbaciti, u istoj vodi s komunizmom. I dan-danas možemo čuti da je ZAVNOBiH prihvatljiv samo unutar komunističkih okvira, samo unutar te ideologije i samo unutar Jugoslavije koji su neslavno propali u kontinentalnoj revoluciji 1989. Zato su nacionalne stranke 1990. požurile da odbace

[28] Dragan Markovina: "Muke s patriotizmom", http://tačno.net/novosti 14. 12 .2014.

taj prezreni komunistički ZAVNOBiH kao društveni ugovor i da pozovu na neki 'novi Dogovor njenih naroda'. Izlazak iz na principima utemeljenog ugovora na nesiguran teren dogovaranja bio je koban za sve bosanskohercegovačke narode. Zaista, šta je to eksplicitno komunističko ideološko u principu koji se zalaže za zajedništvo naroda, koji definira da Bosna nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska već je i srpska, i hrvatska i muslimanska? Šta je to ideološko komunističko u Deklaraciji o pravima građana BiH? Sva ta prava koja su građaninu BiH data, data su građanima svijeta 1947. u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima. Komunistički pokret jeste moblizirao mase s ciljem oslobodilačke borbe ponudio smjernice organiziranja vlasti na svim nivoima, naznačio pravce daljeg političkog razvoja i BiH i Jugoslavije, ali principi društvenog ugovora za BiH, ta njezina *Magna Charta*, suštinski, predstavljaju principe moderne političke zajednice i to one naročite vrste koja ne počiva na nacionalističkoj isključivosti koja je sabrana u formuli: jedna etnička nacija jedna država.

Ideološka subverzija zavnobihovskih principa počela je kasnije, kada se komunistički režim ustoličio i uspostavio svoju hegemoniju nakon 1946. Istina, ta subverzija donekle je ublažena nakon nove rekonstrukcije jugoslavenske zajednice na principima socijalističkog samoupravljanja u okviru kojeg BiH doživljava svoj ekonomski, kulturni i politički napredak bez presedana u dotadašnjoj historiji. Ali, konačni udar, demontažu principa ZAVNOBiH-a kao principa bosanskohercegovačkog društvenog ugovora BiH doživljava s povratkom nacionalizma 1990-ih godina, odnosno povratkom koncepcije etnonacionalističke teritorijalizacije koja je karakterističan nacionalistički koncept koji je ne samo sramotan i necivilizacijski nego, u pravilu, nosi štetu i nesreću svima pa i narodu čiji nacionalisti ga zagovaraju. Upravo je nevjerojatno da na svježim i drastičnim primjerima koliko je patnje i stradanja taj koncept prouzročio u BiH, nacionalisti ne mogu ništa naučiti. Zapravo, to je karakteristika nacionalista, da im je apstraktni pojam nacije važniji od konkretnih sudbina pojedinaca[29].

Tragedija je u tome što nismo bili u stanju izvući pouke iz pokušaja etničke teritorijalizacije četrdesetih, pa nam se repriza tog pokušaja devedesetih koja odgođeno traje do današnjeg dana zato danas dešava kao farsa.

[29] Eugen Pusić: "Etnička teritorijalizacija je sramotan i necivilizacijski koncept" http://vijesti.ba/clanak/335443/etnicka-teritorijalizacija-je-sramotan-i-necivilizacijski-koncept, 20.11.2016.

BOSNIA AND HERZEGOVINA AND ITS STATEHOOD: SOCIETY OR STATE?

Asim Mujkić

Summary

The author starts from the hypothesis that in 1993 the key dilemma that shaped the further resolution of events was "state or people?". But today, in 2017, we are inexorably approaching towards the moment when in Bosnia and Herzegovina, precisely for the purpose of its preservation and shaping of further flow of events, have to give an unambiguous answer to the new dilemma - 'state or society?' Considering, as the author claims, that history since 1990 has shown that 'Bosnian politics' is impossible as an ethno politics. In this text is especially in focus so-called 'pro-Bosnian' politics of the Bosniak political elite that taking part in the ethno political production of separate ethnic societies, where the epithet of 'Pro-Bosnian' has been showed only as an 'ideological ornament', a bypass toward the ideological postulate of Bosniak ethno politics that essentially produces the state of a nation by producing a separate society. To the ethno political Bosnia and Herzegovina author opposes the "ZAVNOBIH-shaped" concept of Bosnia and Herzegovina, dividing it in the phases of the building process of a different Bosnian-Herzegovinian statehood within ZAVNOBIH-shaped paradigm and examining its plausible answers to the paradoxical situation in which Bosnia and Herzegovina is preserved as a state, but it seems to us from day to day that we lose it as a society, as a community.

Key words: State of Bosnia and Herzegovina, ethno politics, ideological hegemony, national state

UDK 321.64 (497.6): 316.7 (497.6)

Ideološki radikalizam, politički autoritarizam i kolektivistička kultura u Bosni i Hercegovini

Elvis Fejzić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Rani razvoj moderne politike i političke kulture u Bosni i Hercegovini markiran je destruktivnim utjecajem feudalnog, patrijarhalnog, kolonijalnog, konzervativnog i nacionalističkog svjetonazora koji je distanciran od izvorne demokratske politike. Liberalne, socijalističke, sekularne i progresivne političke ideje pojavljuju se u bosanskohercegovačkoj političkoj praksi tek u doba austrougarske vladavine. Recepcija liberalnih i individualističkih te, uz to, progresivnih i socijalističkih vrijednosti trasirala je put dinamičnijem razvoju političke kulture i civilnih formi političkog života u Bosni i Hercegovini. Dekadentni politički apsolutizam u liku monarhijskog oblika vladavine – ukinut je tek nakon propasti Kraljevine Jugoslavije – dugo vremena bio je najveća prepreka efikasnijem političkom razvoju u Bosni i Hercegovini. Međutim, ni nakon uvođenja republikanskog oblika vladavine – epoha republikanizma etablirana je poslije Drugog svjetskog rata – nisu bili stvoreni svi potrebni preduvjeti za kvalitetniji razvoj političke kulture u Bosni i Hercegovini zato što je tadašnji socijalistički režim vlasti preferirao politički monizam, odnosno nije dopuštao otvoreno i nelimitirano političko nadmetanje različitih ideoloških i političkih elita na političkoj pozornici. U periodu nezavisne bosanskohercegovačke državne egzistencije nepovoljne političke okolnosti – rezultat su protudemokratskih i etnokratskih politika – i dalje permanentno ograničavaju razvoj civilne i participativne političke kulture te, uz to, prihvatanje istinskih liberalno-demokratskih vrijednosti u socijalnoj, političkoj i ekonomskoj sferi.

Ključne riječi: ideologija, politika, politička kultura, država, nacija, politički pluralizam, nacionalizam, demokratija, etnokratija, evropske integracije

Uvodna rasprava: o rađanju bosanskohercegovačke političke kulture

Prvobitne forme moderne demokratske politike u Bosni i Hercegovini javljaju se krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća – država je tada bila pod političkom kontrolom austrougarske vlasti – odnosno, bolje rečeno, tada je počeo proces recepcije i praktičnog etabliranja *liberalnih* i *kapitalističkih ideja* u društvenoj, političkoj i ekonomskoj sferi. Takva politička praksa počela je postepeno mijenjati suštinu dotadašnjeg ekonomsko-političkog sistema, koji je bio predominantno zasnovan na *feudalnim* i *teokratskim osnovama*. Institucionaliziranje političkog pluralizma, parlamentarizma i izborne procedure dalo je presudan tonalitet i dimenziju savremenoj bosanskohercegovačkoj politici koja se – već početkom dvadesetog stoljeća – usudila da konzumira neke forme demokratije, stranačkog organiziranja i ideološkog profiliranja. Stoga, treba apostrofirati da *moderni karakter* bosanskohercegovačke politike ne čini samo *postsocijalističko političko iskustvo* – kako se to u negacijskom evropocentričnom, nacionalističkom i predrasudnom diskursu nerijetko nastoji prikazati – već da ga konstituiraju i *ranija iskustva politike*. No, pored moderne koncepcije bosanskohercegovačke politike moguće je identificirati i *tradicionalnu viziju bosanske politike*. Ona svoje utemeljenje nalazi u *političkim tradicijama* srednjovjekovne bosanske države. Drugim riječima, Bosna je već u doba *srednjovjekovne političke epohe* imala osiguranu *slobodnu državnu egzistenciju,* što je omogućilo njen *autonoman politički razvoj*. Ipak, sa osmanskom okupacijom Bosne ukinuta je njena *samostalna državna egzistencija* koju je do tada uživala kao *srednjovjekovna evropska država*. Iako kritičari nezavisnog i autentičnog državno-pravnog razvoja bosanskohercegovačke države tvrde drugačije, Bosna tada nije bila degradirani i demonizirani *tamni vilajet* – kao što to nije bila ni u drugim političkim epohama – već je bila kolijevka *slobodarske* i *kritičke misli* – generira je i stvara u to vrijeme njena heretički inspirirana intelektualna elita – koja nije pristajala na iznuđene *kozmetičke kompromise* s kolonijalnim i autoritarnim vlastima.

Izvorni bosanski identitet sačuvao je, u osnovi, svoju autentičnost od neposrednih utjecaja osmanske kulture. Svijest o teritorijalnoj kompaktnosti bosanskog teritorija i zajedničkom ilirsko-slavenskom porijeklu bošnjačkog naroda – bio je tada heterogen jedino na konfesionalnoj osnovi – nikad nije izbrisana iz kolektivne narodne memorije. Bošnjaci su u toj političkoj epohi beskompromisno njegovali duh *tolerantne politike*. U prvom redu, o tome svjedoče reagiranja i pobune obrazovane bošnjačko-muslimanske inteligencije protiv osmanskog režima vlasti u onim slučajevima kada se on nepravedno odnosio prema nemuslimanskom bošnjačkom stanovništvu. Direktna posljedica neuspjelog bosanskog *Pokreta za autonomiju* iz tridesetih godina devetnaestog stoljeća, koji je, zapravo, bio praktični izraz *antikolonijalne politike* – tada su Bošnjaci kao narod demonstrirali jaku po-

litičku volju za stvaranje autonomne države – jeste pojava *procesa etnizacije,* što, ustvari, predstavlja posljednji *pokušaj bijega* iz kolonijalne svakodnevice. Bolje rečeno, nerealizirani zahtjevi *Pokreta za autonomiju* imali su *bumerang efekt*, tj. vrlo brzo su se pretvorili u *destrukciju* temeljnih ideja ovog političkog pokreta, što je, uzmimo, itekako povezano s pojavom procesa etnizacije u Bosni. Bošnjačko stanovništvo je u etničkom smislu bilo homogeno sve do šezdesetih godina devetnaestog stoljeća, kada je uz asistenciju radikalno-konzervativnih politika iz Srbije i Hrvatske borba za *vjerska prava* bosanskih katolika i pravoslavaca pretočena u borbu za njihova *etnička prava*. Tako da je *etnička struktura stanovništva* u Bosni postala heterogena, odnosno sada su je činili Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Vrlo brzo nakon toga je Austro-Ugarska – odlukom Berlinskog kongresa – dobila pravo da okupira teritoriju Bosne, ali je tada preinačen i povijesni naziv države. Od tada je u službenoj upotrebi naziv Bosna i Hercegovina. Štaviše, u ovoj političkoj epohi *izvorni bošnjački identitet* suočio se prvi put s *političkim zabranama* u smislu javne upotrebe. Ipak, u doba austrougarske vladavine država Bosna i Hercegovina uspjela je sačuvati svoju *teritorijalnu kompaktnost*, a to ima nemjerljivu vrijednost i značaj za noviju bosanskohercegovačku političku historiju.

Ideološki i politički pluralizam na vidiku: od umjerene do radikalne politike u doba austrougarske vlasti

Nakon instaliranja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini započeo je proces recepcije i praktičnog primjenjivanja *liberalnih ideja* u politici i ekonomiji. Etabliranje i institucionaliziranje političkog pluralizma – omogućen je uvođenjem Bosanskog Sabora i izborne procedure – u Bosni i Hercegovini predstavljalo je *istinski iskorak* u sferu moderne politike.[1] Novoosnovane političke stranke bile su utemeljene – uz izuzetak *Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine* – na *etničkom principu* koji je uveliko respektirao *vjersku pripadnost*. *Bošnjaci muslimani* bili su u to doba predominantno privrženi politici *Muslimanske narodne organizacije* – iz nje je pred *saborske izbore* istupila manja politička grupa, ali ona nije imala većeg političkog utjecaja – a u znatno manjoj mjeri preferirali su politiku *Muslimanske napredne stranke*.[2] *Bosanski Srbi* su u to vrijeme uglavnom podržavali političku djelatnost *Srpske narodne organizacije* – činile su je tri posebne

[1] O karakteru bosanskohercegovačke politike u ovoj političkoj epohi detaljnije pogledati u: Imamović, Mustafa: *Historija države i prava Bosne i Hercegovine: 2. dopunjeno i izmijenjeno izdanje*. Sarajevo: "Magistrat", 2001. i Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao: Austrougarsko doba*. Sarajevo: "DES", 2003.

[2] Nakon što je redefinirala politički program, recimo, ova partija je promijenila i svoj stranački naziv. Tako da je bila poznata i kao *Muslimanska samostalna stranka*.

političke frakcije – dok je, uzmimo, *Srpska narodna samostalna stranka* imala simboličnu podršku birača. *Bosanski Hrvati* bili su preferencijalno usmjereni na *Hrvatsku narodnu zajednicu* – imala je izrazito veću popularnost među hrvatskim građanstvom – i *Hrvatsku katoličku udrugu* koja je propagirala katolički klerikalizam i kršćansku demokratiju. U to doba se u bosanskohercegovačkoj političkoj misli i praksi – pored umjerenih liberalnih, socijalističkih i konzervativnih politika – pojavljuju koncepcijske ideje i politički projekti *radikalnih ideologija* kao što su, uzmimo, panislamizam i klerikalizam – kao likovi *vjerskog fundamentalizma* – pansrbizam i pankroatizam – kao praktični izrazi *pannacionalizma* – te *revolucionarni socijalizam* koji je putem diktature proleterijata namjeravao realizirati temeljne ideje marksizma.

Većina bošnjačkih intelektualaca u to vrijeme prihvata ideologiju *ortodoksnog konzervativizma* koja je bila posebno začinjena feudalističkim obilježjima u sferi privrede. Sakib Korkut bio je atipična ličnost u bošnjačko-muslimanskoj intelektualnoj eliti. On se, recimo, pojavljuje kao radikalni kritičar stvarnog stanja u muslimanskoj zajednici te, uz to, i njenih praktičnih aktera, iako je, razumljivo, i sam bio vjersko lice. On je, u osnovi, bio *panislamistički teoretičar* o čemu svjedoče brojni egzamplari iz njegovog društvenog angažmana. Tako, uzimo, Korkut uvijek daje prednost *vjerskim institucijama* u odnosu na političke institucije koje bi trebale – u normativnom razumijevanju – da reguliraju politički proces u državi. Tražio je, naprimjer, da se uvedu *demokratski principi* u sferu odlučivanja u muslimanskoj zajednici. Demokratsku pozornicu on vidi u instituciji *džematske muslimanske skupštine* koja je pozvana da raspravlja i odlučuje o svim važnijim vjerskim poslovima džemata.[3] Također, raspravlja Korkut i o pitanju *vođe* kod muslimana, pri čemu ističe da *vođa muslimana* treba biti uman i samosvjestan čovjek, sa izraženom stručnom kompetencijom koja garantira uspjeh u rješavanju problema u muslimanskoj zajednici.

Srpska politička elita u Bosni i Hercegovini tog vremena usvojila je konzervativno shvatanje naroda i nacionalizma koje je bilo začinjeno *pannacionalističkim predstavama*. S tim u vezi, poimanje nacije Riste Radulovića bilo je zasnovano na *biologističkom* i *socijaldarvinističkom diskursu*. Njegovo shvatanje nacionalizma bilo je markirano idejama *talijanskog nacionalizma* koje je koncepcijski uobličio pokret *Mlada Italija*. On uvodi pojam *zdravog nacionalizma* koji je uslov za "... opstanak kako pojedine osobe tako i čitavog naroda." [4] Drugim riječima, Risto Radulović bio je vatreni pristalica – bitno je to akcentirati – *ideje pansrbizma i srpskog mesijanizma*. Vaso Pelagić u *ranoj stvaralačkoj fazi* – tada je još bio bli-

[3] Opširnije o njegovoj koncepciji politike informirati se u: Korkut, Sakib: "Kako da razvijemo rad u narodu?". *Gajret*, br. 7-8 (1910).

[4] Radulović, Risto: "Na adresu Srbobrana". *Narod*, br. 171 (1912), str. 178.

zak aktivitetu Pravoslavne crkve – preferira i stvara *ekspanzionističku koncepciju nacionalizma*. Štaviše, on je bio gorljivi protagonist ideje *pansrbizma* i *svesrpskog ujedinjenja* na Balkanu – politike koja vodi neminovnom dehumaniziranju i negiranju drugih balkanskih naroda i njihovih država – što uz njegovu recepciju antisemitizma i negativnu percepciju islama čini *konzervativni doprinos* njegove političke misli. *`Uvećana´ srpska država* je – u njegovom teorijsko-političkom poimanju – zemlja koja ima svoje jasno definirane granice i ona je locirana na prostoru "... od Jadranskog mora do Vidina i Oršave, a od rijeka: Kupe, Drave, i Moroša do Vardara u Makedoniji i do `Skadra grada´..." [5] što je, u osnovi, jasan pokazatelj i izraz njegovog političkog pansrbizma.

Političke preferencije Ive Pilara u potpunosti korespondiraju s tadašnjom politikom *ekspanzionističkog hrvatskog nacionalizma*. Njegov politički aktivitet je otvoreno demonizirao izvorni bosanski identitet i njegove historijske izvore. S tim u vezi, on smatra da je Bosna "... od naseljenja Slavena pa sve do 12. st. hrvatska zemlja. Sjeverozapadni dielovi današnje Bosne bijahu čak odmah iz početka središte hrvatskog naseljavanja." [6] Dakle, s obzirom na to da su Bosnu u srednjovjekovnoj epohi, navodno, naselili etnički Hrvati – samouvjereno smatra Pilar – oni imaju pravo da je markiraju kao *hrvatsku političku tvorevinu*. Osim što Pilar negira srednjovjekovnu političku autonomiju Bosne, on, uz to, demonizira i poriče bošnjački nacionalni identitet i bosanski jezik. No, njegovo negiranje države Bosne i bošnjačke političke tradicije u doba srednjeg vijeka – ako se uzmu u obzir objektivni historiografski izvori iz te političke epohe – nema nikakvu znanstvenu zasnovanost i vrijednost. Josip Štadler je bio gorljivi protagonist *politike pankroatizma* koja se utjelovljuje kroz konstruktivističko jedinstvo religije, nacije i politike. Štadlerovo poimanje politike naklonjeno je *militarističkim predstavama*, na jednoj strani, dok se, na drugoj strani, njegova slika politike manifestira kroz anahroni odnos *prijatelj-neprijatelj*. U Štadlerovim političkim percepcijama o Bosni nema prostora za slobodnu egzistenciju *onog Drugog*. On u cijelosti negira bošnjački etnički identitet, ali i političku samostalnost bosanske države. Štadlerov *politički katolički klerikalizam* markiran je *teokratskim atributima,* jer se – u njegovom shvatanju – religija i politika ne mogu razdvojiti te uvijek *simbiotički funkcioniraju*. Štadlerovu viziju političkog katoličkog klerikalizma krase *fundamentalističke atribucije*. On ne želi da prihvati *sekularni odnos* državne i vjerske vlasti, pa kaže da one "... nisu neovisne tako da bi mogle suvereno djelovati, već moraju zajedno i sporazumno raditi." [7] Štadlerovo shvatanje politike – ako ga

[5] Pelagić, Vaso: *Izabrana djela, I*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1971., str. 16.

[6] Pilar, Ivo: *Južnoslovensko pitanje*. Varaždin: "Hrvatska demokratska zajednica", 1990., str. 87.

[7] Kolarić, Juraj: "Nadbiskup Štadler i hrvatski katolički pokret" u: *Josip Stadler, Život i djelo.* Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999., str. 331.

promatramo u kontekstu pluralizma svjetonazora – ima *autoritarne atribucije* zato što ne prihvata istinsku demokratsku politiku koja je zasnovana na takmičenju i recepciji različitih ideoloških svjetonazora.

Praktična primjena liberalnih i kapitalističkih načela u tadašnjoj bosanskohercegovačkoj političkoj praksi ubrzala je proces usvajanja i kreiranja politika koje su bile zasnovane na *socijalističkoj aksiologiji*. Bosanskohercegovački socijaldemokrati iz ove političke epohe ponudili su originalna i funkcionalna rješenja u miljeu političke, društvene i nacionalne egzistencije. Poseban naglasak su stavili na institucionalizaciju i uvođenje demokratske vlasti, slobodnih izbora i općeg prava glasa, ali su, uz to, apostrofirali i značaj pravedne društvene redistribucije, republikanskog oblika vladavine, borbe za ravnopravnost žena, sekularnog obrazovnog sistema i borbe za ravnopravnost svih Južnoslavenskih naroda – posebno Bošnjaka muslimana, čiju je etničku autohtonost negirao zvanični režim vlasti.[8] No, ova politička reprezentacija je nakon Oktobarske revolucije napustila reformističku politiku socijaldemokratije – koju je usvojila pod utjecajem njemačkih i austrijskih socijaldemokrata – i prihvatila ideologiju *revolucionarnog marksizma* – kao političkog učenja koje pripada ortodoksnom komunizmu – čije ideje je namjeravala realizirati putem političkog nasilja i diktature proleterijata.[9]

Tadašnje unutarbosanske političke elite nisu samo vodile debate o karakteru *političkih reformi* koje je trebalo implementirati, već su pokušavale detektirati i ponuditi efikasniji *ekonomski okvir*. Preciznije rečeno, permanentno su pokušavale pronaći adekvatan modalitet za rješavanje agrarnog pitanja i eliminiranje agrarnih odnosa u ekonomskoj sferi – predstavljali su recidiv feudalnog sistema – što se posebno odnosi na *postaneksionu fazu* austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. No, navedene političke reprezentacije nisu uspjele u tadašnjim političkim okolnostima postići konsenzus o rješavanju agrarnog pitanja, jer su se uveliko razilazile u idejnim prijedlozima. Politička kultura u ovom periodu bosanskohercegovačke političke povijesti imala je tipičan *parohijalno-podanički karakter* zbog dominacije *konzervativnog, nacionalističkog, fundamentalističkog* i *aristokratskog mentaliteta* u sferi politike i ekonomije koji je onemogućavao i destimulirao demokratizaciju društvenih odnosa i socijalizaciju građanstva.

[8] O bosanskohercegovačkoj socijaldemokratskoj politici u doba austrougarske vladavine opširnije se informirati u: Ćurak, Nerzuk, Zgodić, Esad, Behmen, Goran, Viđen, Srebrenka, Šehić, Dijana, Idžaković, Fedra, Babić, Mile, Fejzić, Elvis: *Razgovor o ljevici: Identitet, kriza i izazovi u Bosni i Hercegovini danas*. Sarajevo: "Friedrich-Ebert-Stiftung", 2015.

[9] Detaljnije pročitati u: Fejzić, Elvis: "Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (1909-1919)". *Godišnjak BZK "Preporod"*, god. 9 (2009), str. 149-162.

Kamuflirani monarhistički autoritarizam: o trijumfu desničarske politike u međuratnoj političkoj epohi

Bosanskohercegovački narodi i njihovo političko vođstvo su već u toku Prvog svjetskog rata – kada su vođeni razgovori o stvaranju *prve zajedničke države* Južnih Slavena – predominantno podržali razgovore koji idu u pravcu stvaranja *zajedničke države*. Ipak, u ovo vrijeme postoje i *suprotstavljene političke struje* koje su Bosnu željele vidjeti, naprimjer, kao autonomnu državu ili, pak, kao političku zajednicu u sastavu Ugarske, ali one nisu imale snažan politički utjecaj. Prema tome, nakon završetka Prvog svjetskog rata država Bosna i Hercegovina ušla je u sastav novoformirane *Države Srba, Hrvata i Slovenaca*. Navedena država uskoro je preinačena u novu državnu tvorevinu, odnosno u *Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca*. U novoosnovanoj državi monarhijskog tipa donesen je novi ustav – bio je poznat kao *Vidovdanski ustav* – koji je trebao regulirati njenu političku strukturu na osnovama *nacionalnog unitarizma* i *državnog centralizma* ili, pak, prema konceptu nacije-države. U ovoj državi dominira autoritarno-konzervativistički svjetonazor u političkoj praksi koji se provodio kroz politiku mimikriranog apsolutističkog monarhizma. Jugoslavenski nacionalni identitet stvoren je kao *nadidentitet* svih južnoslavenskih naroda koji su podržali stvaranje *prve Jugoslavije*. Treba posebno apostrofirati da se *Jugoslavenska muslimanska organizacija* – politička stranka osnovana na prostoru Bosne i Hercegovine – uspjela izboriti za svojevrsnu amandmansku dopunu najvišeg pravnog akta nove države, pa je u Ustav unesen *član 135.* kojim se garantira da će se u slučaju *regionalne restrukturacije državnog teritorija* sačuvati teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama.

Prethodno navedeni ustavni i politički *normativ* grubo je prekršen nakon uvođenja *šestojanuarske diktature*[10], bolje rečeno, donesen je *Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja*[11] kojim je država preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju, a njena dotadašnja unutarnja politička struktura je redefinirana i podijeljena na *devet banovina*. Tim činom je prvi put razbijen povijesni teritorijalni kontinuitet i cjelovitost državnog teritorija Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovački teritorij bio je podijeljen između četiri novoosnovane banovine. Nakon toga kralj je oktroirao *novi Ustav*[12] i tako u potpunosti etablirao svoju *apsolutističku vladavinu*. Krajem tridesetih godina dvadesetog stoljeća dogodio

[10] 06. januara 1929. godine kralj Aleksandar zaveo je diktaturu, ukinuo Vidovdanski ustav i raspustio Narodnu skupštinu čime je politički život bi sveden na nivo *apsolutističko-monarhističke diktature* u kojoj je građanin bio u potpunosti depersonaliziran.

[11] Zakon je donesen 03. oktobra 1929. godine.

[12] Kralj je oktroirao novi ustav 03. septembra 1931. godine.

se još jedan pokušaj rastakanja državnog teritorija Bosne i Hercegovine, a riječ je, zapravo, o *sporazumu Cvetković-Maček*[13]. Navedeni politički sporazum trebao je riješiti *hrvatsko pitanje* u Kraljevini Jugoslaviji – Hrvati su tražili preuređenje države na *federalističkim principima* – a predviđao je stvaranje *Banovine Hrvatske*. Sporazum je potpisan na štetu Bosne i Hercegovine, jer se Banovina Hrvatska trebala prostirati i na dijelu *bosanskog povijesnog teritorija*. Ovaj politički sporazum nikad nije realiziran zato što je njegovu praktičnu realizaciju preduhitrio Drugi svjetski rat. Nakon podjele države na banovine i zavođenja diktature, nezadovoljstvo zvaničnim režimom vlasti bilo je sve više evidentno pa se krajem tridesetih godina dvadesetog stoljeća pojavljuju argumentirani zahtjevi – od različitih socijalno-političkih aktera – u kojima se traži autonomija Bosne i Hercegovine – mlada i progresivna inteligencija bila je najkonkretnija u svojim prijedlozima – jer je to bio, zapravo, jedini siguran način za očuvanje bosanskohercegovačke državnosti i teritorijalnog integriteta.[14] Politički pluralizam u jugoslavenskoj međuratnoj političkoj epohi imao je *etničko-religijski karakter*, s vrlo malim brojem političkih reprezentacija i stranaka koje su imale *građanski*, *radnički* ili, pak, *transetnički* i *transreligijski karakter*. U ovom periodu političke povijesti bosanskohercegovačka politička kultura je stagnirala i imala je još *parohijalno-podanički karakter* zato što je tadašnji monarhijski režim vlasti otvoreno ograničavao političku socijalizaciju i participaciju građana.

Ideološki monizam i ortodoksni komunizam: marksistički projekt politike na djelu

Sistem političke vlasti u *socijalističkoj političkoj epohi* imao je karakter *političkog monizma* koji je sklon autoritarnim praksama. Vlast je, u osnovi, bila konstituirana prema zahtjevima ortodoksnog marksizma. Nije postojao sistem liberalno-demokratskih vlasti, politički pluralizam, slobodni izbori, ali ni uvjeti za natjecanje različitih političkih elita. Međutim, u ovom periodu bosanske političke povijesti razvijen je – pod utjecajem doktrine socijalističkog samoupravljanja – režim *ekonomske demokratije* u sferi rada i privređivanja koji je imao obilježja *participativne* ili, bolje rečeno, *direktne demokratije*. Dakle, iako je ex-jugoslavenski politički režim imao obilježja *političkog monizma*, zapravo, u *sferi rada* postoji saradnja između *aktera kapitala* – zbog strukture vlasničkih odnosa reprezentira ih država – i *sindikalnih organizacija* kao predstavnika sfere rada. Ovaj režim vlasti bio je zasnovan na politici *radničkog socijalističkog samoupravljanja*. Tadašnji

[13] Navedeni sporazum potpisan je 26. augusta 1939. godine.

[14] Pročitati više o navedenoj temi u: Ćurak, Nerzuk, Zgodić, Esad, Behmen, Goran, Viđen, Srebrenka, Šehić, Dijana, Idžaković, Fedra, Babić, Mile, Fejzić, Elvis: *Razgovor o ljevici: Identitet, kriza i izazovi u Bosni i Hercegovini danas*. Sarajevo: "Friedrich-Ebert-Stiftung", 2015.

režim socijalističke vlasti nije bio utemeljen na *demokratskoj aksiologiji*, ali, ipak, nije u potpunosti onemogućavao prakticiranje nekih reduciranih oblika demokratske vladavine u *sferi ekonomskih odnos*a i *direktne političke participacije*.

Nerijetko je *direktna građanska participacija*– treba ovo posebno apostrofirati – koju je odobravao komunistički režim – prvenstveno kroz sistem *radničkog* i *društvenog samoupravljanja* – imala obilježja *prividne političke participacije*, a to je u političkoj praksi bila njena najveća mana i ograničenje. Tako, naprimjer, *prividna politička participacija* u jugoslavenskoj političkoj praksi uključivala je sljedeće forme građanskog sudjelovanja u politici: štrajkove, studentske demonstracije, referendume oko samodoprinosa, javne rasprave oko zakona i promjena, aktivitet radničkih i omladinskih organizacija koje su bile *produžena ruka* komunističke partije te, uz to, vijeća udruženog rada. Ideolozi komunističkog svjetonazora prognozirali su, zapravo, da će država *postepeno odumirati* pod utjecajem radničkog i društvenog samoupravljanja, ali taj se proces, ustvari, nije razvijao u skladu s *normativnim* predviđanjima. *Politička komunikacija* u ovom režimu vlasti bila je, u pravilu, pod kontrolom *političke vlasti*, zbog čega nije postojala *slobodna fluktuacija* političkih ideja što je ovaj režim vladavine distanciralo od namjera *slobodarske politike*. Stoga, vrijednosti ovog političkog svjetonazora nisu bile kompatibilne s temeljnim vrijednostima liberalne demokratije. Tadašnja socijalistička politička elita preferirala je *radikalno-sekularistički obrazac politike* u kojem se degradirao i demonizirao aktivitet vjerskih zajednica. Socijalistička politika bila je neefikasna i u sferi nacionalne politike, odnosno u reguliranju nacionalnih napetosti.[15] Politička kultura u ovoj političkoj epohi imala je *minimalistički karakter* i obilježja *podaničke kulture* u kojoj se minimizira, marginalizira i reducira slobodna građanska djelatnost te, uz to, suspendira mogućnost političkog takmičenja i ideološkog pluriverzuma.

Postsocijalistički obrazac politike:
bosanskohercegovačko iskustvo etnokratije

Politička misao i praksa u Bosni i Hercegovini u *postsocijalističkom periodu* obilježena je ponovnim uvođenjem *stranačkog pluralizma*. Na prvim postsocijalističkim višestranačkim izborima najveći broj glasova birača osvojile su *nacionalne stranke*, tako da je nakon više od pedeset godina politička scena Bosne i Hercegovine bila ponovo podijeljena na etno-religijskoj osnovi.[16] Nakon uspješnog

[15] Opširnije o nacionalnom pitanju i karakteru tadašnje političke vlasti informirati se u: Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*. Sarajevo: "Sejtarija", 1998. i Zgodić, Esad: *Titova nacionalna politika: Temeljni pojmovi, načela i vrijednosti*. Sarajevo: Kantonalni odbor SDP BiH, 2000.

[16] Održani su 1990. godine i omogućili su proces demokratske tranzicije tadašnje države.

referendumskog odlučivanja o nezavisnosti, država Bosna i Hercegovina dobila je *međunarodno priznanje*, ali to nije bilo dovoljno kako bi se spriječio rat protiv države i unutardržavni oružani konflikt.[17] Demokratski život bio je suspendiran, a na djelu je do potpisivanja *Dejtonskog mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu* bilo *vanredno stanje* obilježeno surovim oružanim konfliktima. Ovim mirovnim sporazumom, koji je okončao ratno stanje, ustanovljeni su novi politički temelji države Bosne i Hercegovine. Državu Bosnu i Hercegovinu u *postdejtonskoj političkoj epohi* čine entiteti Federacija BiH i Republika Srpska te Distrikt Brčko zbog čega je njena politička struktura jako složena. Uz to, entitet Federacija BiH je radikalno decentraliziran i čini ga deset kantona.[18] Postdejtonska unutardržavna struktura Bosne i Hercegovine nije racionalna, prirodna i funkcionalna, što se odražava na efikasnost države u kreiranju i provođenju unutarnje i vanjske politike. Vlast u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini utemeljena je na načelima etnokratije i etnopolitike, a takvi odnosi snaga u politici permanentno produciraju političke krize i utječu na stvaranje etnonacionalnih podjela u društvu i državi. Etnonacionalizam – kao radikalna desničarska ideologija – uvijek ima totalitarna obilježja i nije kompatibilan s bilo kojom formom demokratije koja je zasnovana na sistemu građanskog predstavljanja.

Uprkos tome u Bosni i Hercegovini se kontinuirano nameću i iskušavaju neke forme *konsocijacijske demokratije*, odnosno u donošenju politika nerijetko se preferiraju *nedemokratske prakse* kao što je, uzmimo, dislociranje političkog procesa van institucija vlasti. Uz to, postojeća bosanskohercegovačka državna struktura je nefunkcionalna, neprirodna i nije zasnovana na povijesnim bosanskim regijama, ali ni na racionalnim ekonomskim pretpostavkama. Zbog toga je reforma postojećeg državnog ustrojstva nužna i nema alternative. Prema tome, postdejtonski politički pluralizam je *etnički polariziran*, a demokratski režim vlasti – zbog upotrebe konsocijacijskih aranžmana vladavine – ima karakter *ortodoksne etnokratije*. Postdejtonska bosanska svakodnevica markirana je političkim opstrukcijama i etno-nacionalnim verbalnim konfrontiranjima, što, u osnovi, otežava proces donošenja političkih odluka, a to se direktno reflektira i na proces izgradnje stabilne države. Politička kultura u ovoj političkoj epohi još nema obilježja *civilne građanske kulture*, prije svega zbog toga što etnokratski sistem vlasti stvara *podanički mentalitet* kod građana.

[17] U prvoj polovini 1992. godine građani su se na referendumskom odlučivanju opredijelili za nezavisnu političku egzistenciju države Bosne i Hercegovine koja je vrlo brzo nakon toga dobila priznanje od svih relevantnih političkih subjekata u međunarodnoj politici.

[18] O karakteru i uređenju države Bosne i Hercegovine opširnije pročitati u: Pejanović, Mirko: *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*. Sarajevo: University Press – Magistrat izdanja, 2015.

Zaključna riječ: Bosna i Hercegovina i vizije evropske budućnosti

Diskurs o karakteru integracije države Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i druge euroatlantske organizacije izaziva velike polemike i nedoumice u domaćim intelektualnim, političkim i ekonomskim krugovima. No, najveći problem je u tome što dominira *konformistički politički pristup* u percepciji evropskih integracija, zbog čega je potrebno na vrijeme prevenirati i razotkriti sve *opasnosti* tog političkog diskursa, kako *nekritičko* prihvatanje i usvajanje evropskih vrijednosti ne bi izazvalo negativne konsekvence. S druge strane, ne treba preferirati ni *evroskepticizam* kao političko rješenje – takav nepomirljiv odnos spram Evropske unije ne bi donio ništa korisno državi Bosni i Hercegovini – već treba birati *srednji put* između evropocentrizma i evroskepticizma, koji bi, zapravo, osigurao državi uspješnu integraciju, ali sačuvao i njenu autentičnu kulturu i političku tradiciju.[19] Evropsku uniju kao nadnacionalnu tvorevinu ne treba sakralizirati, ona nije nikakva idealna ekonomsko-politička zajednica u kojoj nestaju svi problemi. Demokratska osnova Evropske unije već je uzdrmana i reducirana – to je ono čega bosanskohercegovački građani moraju biti svjesni – tako da se, recimo, njenom političkom vođstvu nerijetko zamjera da ona ne funkcionira uvijek prema demokratskim principima i u interesu svih njenih članica. Prema tome, Bosni i Hercegovini treba trezvena i funkcionalna integracija – oslobođena zabluda, nerealnih projekcija i sakraliziranih očekivanja – u najveću zajednicu evropskih naroda, a taj put nema druge prihvatljive alternative.

Unutarbosanske *političke nesuglasice* potrebno je apsolvirati i riješiti prije integracije u Evropsku uniju – svaki drugačiji rasplet događaja mogao bi imati negativne posljedice po samu državu – jer samo tako država može uspješno savladati sve *političke novine* koje donosi integracijski proces. No, prije toga potrebno je izgraditi *konsenzus* oko *prirode države*, kako bi ona bila *prihvaćena* od svih njenih građana i naroda, ali i kako bi dobila efikasniji *institucionalni mehanizam*. Ipak, *političke reforme* koje se odnose na *restrukturaciju države Bosne i Hercegovine* ne bi smjele biti distancirane od *temeljnih vrijednosti* koje su uklesane u *bosanskohercegovačku političku kulturu*. Navedene vrijednosti su iznjedrili bitni povijesni politički događaji kao što su, naprimjer, Pokret za autonomiju, procesi etnizacije, otpor austrougarskoj okupaciji, međuratna politička borba za očuvanje teritorijalnog kontinuiteta države, AVNOJ, ZAVNOBiH, borba bosanskih muslimana za nacionalni individualitet i, na kraju, referendumska odluka građana koji su glasali za nezavisnu, suverenu i cjelovitu državu Bosnu i Hercegovinu. Podanička građanska egzistencija nije ono što treba našoj državi u epohi euroatlantske

[19] Više o euroskepticizmu pročitati u: Laughland, John: *Zatrovani izvor: Nedemokratski korijeni europske ideje*. Zagreb: Slovo M, 2005.

politike, njoj treba osviješteno građanstvo kao generator demokratske konsolidacije i ekonomskog prosperiteta. S takvim atribucijama i vrlinama građanstva, ustvari, sudbina i perspektiva naše države uopće nije upitna i neizvjesna.

Literatura:

Ćurak, Nerzuk, Zgodić, Esad, Behmen, Goran, Viđen, Srebrenka, Šehić, Dijana, Idžaković, Fedra, Babić, Mile, Fejzić, Elvis: *Razgovor o ljevici: Identitet, kriza i izazovi u Bosni i Hercegovini danas*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015.
Fejzić, Elvis: "Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (1909-1919)". *Godišnjak BZK "Preporod"*, god. 9 (2009), str. 149-162.
Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*. Sarajevo: "Sejtarija", 1998.
Imamović, Mustafa: *Historija države i prava Bosne i Hercegovine: 2. dopunjeno i izmijenjeno izdanje*. Sarajevo: Magistrat, 2001.
Kolarić, Juraj: *Nadbiskup Štadler i hrvatski katolički pokret*. u: *Josip Stadler, Život i djelo.* Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.
Korkut, Sakib: "Kako da razvijemo rad u narodu?". *Gajret*, br. 7-8 (1910).
Laughland, John: *Zatrovani izvor: Nedemokratski korijeni europske ideje*. Zagreb: Slovo M. 2005
Pejanović, Mirko: *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*. Sarajevo: University Press – Magistrat izdanja, 2015.
Pelagić, Vaso: *Izabrana djela, I*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1971.
Pilar, Ivo: *Južnoslovensko pitanje*. Varaždin: Hrvatska demokratska zajednica, 1990.
Radulović, Risto: "Na adresu Srbobrana". *Narod,* br. 171 (1912).
Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao: Austrougarsko doba*. Sarajevo: DES, 2003.
Zgodić, Esad: *Titova nacionalna politika: Temeljni pojmovi, načela i vrijednosti*. Sarajevo: Kantonalni odbor SDP BiH, 2000.
Zgodić, Esad: *Vladavina konsenzusom.* Sarajevo: BZK "Preporod", 2006.

IDEOLOGICAL RADICALISM, POLITICAL AUTHORITARISM AND COLLECTIVIST CULTURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Elvis Fejzić

Summary

The early development of modern politics and political culture in Bosnia and Herzegovina is marked by the destructive influence of the feudal, patriarchal, colonial, conservative and nationalist worldview that is distanced from the original democratic politics. Liberal, socialist, secular and progressive political ideas appear in Bosnian-Herzegovinian political practice only during the Austro-Hungarian rule. The reception of liberal and individualistic values as well as the progressive and socialist ones marked the way for more dynamic development of political culture and civil forms of political life in Bosnia and Herzegovina. Decadent political absolutism in the figure of a monarchical form of government - abolished only after the fall of the Kingdom of Yugoslavia - for a long time was the biggest obstacle to more effective political development in Bosnia and Herzegovina.

However, even after the introduction of the republican form of government - the era of republicanism was established after the Second World War - all necessary prerequisites for a better development of political culture in Bosnia and Herzegovina were not created because that socialist regime preferred political monism, i. e. it did not allow openly and unlimited political competition of various ideological and political elites on the political stage. In the period of the independent Bosnian state existence of unfavourable political circumstances - the result of anti-democratic and ethnocratic policies - keep permanently limiting the development of a civil and participatory political culture and, moreover, the acceptance of genuine liberal-democratic values in the social, political and economic sphere.

Key words: ideology, politics, political culture, state, nation, political pluralism, nationalism, democracy, ethnocracy, European integrations

UDK 323.1 (497.6=163.43*): 323.12 (=163.41)

Bosanstvo, znanje i falsifikati
Kontekst identitetne anihilacije bosanstva i Bošnjaka

Senadin Lavić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Već dugo naspram Bosne traje postupak krivotvorenja (njem. *die Fälschung*; engl. *falsification*) njezinog povijesnog i kulturnog sadržaja. U tom negacijskom postupanju razvijen je poseban *metod falsificiranja* činjenica koje nisu u skladu s povijesnom bosanskom "istinom". Taj opskurni metod služi za pervertiranje povijesnih događaja koji bitno određuju Bosnu i oblikuju neistinite slike o njoj putem kojih je nikako ne možemo raspoznati u njezinom povijesnom, kulturnom, pravno-političkom postojanju. Ta *perverzija*, izopačavanje ili iskrivljavanje sadržaja bosanskog kulturno-povijesnog postojanja, dovodi do negacije bića Bosne. Osnov tog metodskog pristupa je lažno i svjesno iskrivljeno prezentiranje činjenica. Ovaj metod i pomoću njega konstruirane pervertirane slike zauzimaju ključno mjesto u antibosanskoj mitomaniji.

U brojnim poljima kulturnog ispoljavanja naspram Bosne na mjesto istinitih činjenica stupaju *falsifikati* ili krivotvorine kojima se izopačuje elementarna struktura Bosne i nameću joj se sadržaji koji nikako ne spadaju u njezino bitno određenje. Preimenovanje i falsificiranje činjenica o Bosni i Bošnjacima počinje kao zlotvorno plansko pretvaranje bosanskog i bošnjačkog bića u "nešto drugo", što ono nije nikada bilo i s čim nije bitno povezano. Za to je plodno tlo nađeno u religijskoj diferenciji koja je proglašena lažnom, tuđom i neprimjerenom ovome prostoru. Iz te religijske razlike s vremenom je proizvedena "različita" narodna forma ili tri "različite" narodne forme koje su od 1860-ih do 1992. godine postale gotovo nepojmljive forme razlike i ideološke konfrontiranosti od kojih je sakriveno njihovo bosansko ishodište.

Mi živimo povijesnu fazu *oslobađanja* od nametnutih konstruiranja o našem bosanskom biću koja može trajati dugo. To zahtijeva veliki posao i odgovornost. Jesmo li u stanju da razumijemo šta znači "umjetničko" falsificiranje Bosne u fikcijskom konstruktu, estetiziranje zla u nekom historijskom djelu, sociološko-politološkoj analizi društvenih procesa ili nekom drugom nepreciznom konstruiranju Bosne koje je potaknuto ideologijskom namjerom da se krivotvori njezin sadržaj? Šta je to što sprečava mogućnost razumijevanja i raščišćavanja s nametnutim konstruktima? Šta je s intelektualnom i moralnom odgovornošću da se dezavuira konstrukcija koja je laž?

Potrebno je razviti cjelovitu *epistemičko-metodsku dekonstrukciju* povijesno ustanovljenih falisifikata o Bosni koji danas figuriraju kao navodne znanstvene činjenice ili neupitni kulturni fenomeni. Takva zdravorazumska samorazumljivost dovela je do *damnatio memoriae*, dominacije i vladanja *stereotipa* nad našim racionalnim vidicima zbilje.

Ključne riječi: Bosna, bosanstvo, bošnjaštvo, falsifikati (krivotvorine), metodska dekonstrukcija, antibosanska mitomanija

U društvenoj i političkoj povijesti suočeni smo s postojanjem brojnih krivotvorenja činjenica koje su rezultat međuljudskih interakcija, interesnih djelovanja, kulturnih oblikovanja, idejnih usmjeravanja pojedinaca ili grupa, te predstavljanja cjelokupnog toka povijesti ili razvoja pojedinih kulturno-povijesnih formi samo pod egidom monocentričke konstrukcije u svjetlu ograničenog redukcionističkog pristupa jednog naroda ili religijske orijentacije ili imperijalne hegemonijske politike. Broj falsificiranih činjenica o našoj povijesnoj zbilji i događanjima unutar ljudskih zajednica premašuje sve naše zamisli o sadržajima koji nas okružuju kao trenutno stanje postojanja ili kao znanje o povijesti koje nam nude znanstvene discipline. Budući je čovjek biće povijesti ili vremena, on ne može zanemariti svoju temporalnu dimenziju i posmatrati je kao nebitnu karakteristiku vlastitosti. Upravo u toj dimenziji se pojavljuju činjenice, ili naše konstrukcije događanja života u vremenu, koje kao interpretacijski konstrukti podliježu preispitivanjima i kritičkim analizama. Naravno, bilo bi suludo pokušati ispraviti sve postojeće falsifikate, jer je to nepregledan posao za pojedinačno istraživačko iskustvo, ali je bitno prezentirati neke sadržaje falsificiranja i dekonstruirati ih kao "viruse" koji inficiraju tijelo znanja i znanstvenih disciplina, s jedne, i svakodnevni život, s druge strane. Iz toga bi se trebala razviti svijest o falsifikatima i kritičko-samokritičkom odnosu prema povijesti, književnosti, umjetnosti, naukama o čovjeku i društvu, politici i vladajućim predrasudama. To je put u jednu novu kulturu čovjeka odgovornog za približavanje istini.

Povijest je ispunjena falsifikatima koji su stoljećima služili kao nesumnjive "povijesne istine" obavezujuće za mnoge ljudske zajednice i djelovanje u njima. Tako se, naprimjer, prisjećamo Konstantinove darovnice[1], Pseudo-Isidorove dekretalije, lažnih papinskih bula, krivih interpretacija, falsifikata (*Fälschungen,*

[1] Ova darovnica (lat. *Donatio Constantini*) se pripisuje Konstantinu I Velikom (307–337). Po njoj, navodno, car predaje vrhovnu vjersku i političku vlast papi (Silvester I) nad čitavim zapadnim dijelom Rimskog carstva. Onda su rimske pape preko te *darovnice* obmanjivale javnost da imaju pravo upravljanja nad svim državama Zapadne Evrope. U dobu humanizma, u 15. stoljeću, ova darovnica je dezavuirana i dokazano je da je to obična krivotvorina (*forgery*) koja je nastala tokom 8. stoljeća kao izraz papinske težnje za ovosvjetovnom dominacijom i

forgery)[2], namjernih grešaka u pisanju ili izgovaranju imena neke zemlje, političkih izmišljotina i tim redom. Kada danas nauke, kakve su sociologija, politologija ili antropologija na "prostoru" Bosne, u temporalnom i spacijalnom smislu, pokušavaju interpretirati povijesne događaje, forme ili procese, onda se odmah suočavaju s mnoštvom spornih uvida i interpretacija povijesnih činjenica. Prva je najsloženija i ona nas uvodi u *pitanje* o Bosni. Zašto se povijest Bosne krivotvori i falsificira tako da ona izgubi svoje bosanstvo i postepeno se pokaže kroz srpstvo i hrvatstvo, bez obzira što su te dvije nacijske ideologije novijeg datuma? Ove dvije ideologije se iz sadašnjosti pretenciozno ekspandiraju u daleku prošlost i pokušavaju se tamo utemeljiti sa svojim sadržajima iz današnjice. To je svojevrsno hegemonijsko osvajanje prošlosti i zaposjedanje bitnih "kota" onoga prošlog kao "naših". Koja je to društveno-povijesna anomalija da se srpstvo i hrvatstvo urežu ili učitaju tamo gdje ih nikada nije bilo i gdje ih nije moglo ni biti? Kako uopće humanističke i društvene nauke mogu preživjeti krivotvorenja koja ulaze u njihovu strukturu i tamo ekspandiraju do neslućenih razmjera? Ovo je jedno od najtežih epistemoloških i metodoloških pitanja za društvenu znanost, jer od njega zavisi budućnost našeg znanja o sebi i respektabilnost samih društveno-znanstvenih disciplina. Kako će ovdje, dakle, na razini povijesnog zahtjeva za znanjem reagirati sociologija i historijska znanost? Da li će kvalitetan znanstveni susret historije i sociologije doprinijeti očuvanju argumentiranog znanja o povijesnim činjenicama ili ćemo potonuti u sumrak revizionizma? Ako je *laž* osnova na kojoj počiva "znanstvena interpretacija" bosanske povijesno-političke pojave, onda je jasno da to više nije znanost, već *mit* koji nešto krivotvoreno podmeće o Bosni. Stoga je opravdano tvrditi da su o Bosni i njezinoj socijalnoj i kulturnoj povijesti napravljeni lažni sistemi naracija, monstruozni mitovi hegemonijskog nacionalizma koji ne posustaju bez obzira što ih nauka raskrinkava kao izmišljene i neznanstvene konstrukcije. Iz procesa suočavanja s falsifikatima ("virusima") kao i sa zločinima nad čovjekom ljudsko iskustvo ispunjava se znanjem za borbu protiv zloupotrebe historije.[3] Dakle, trebamo se suočavati s podmetnutim lažima da bismo postali sposobni za dezavuiranje falsifikata i otporni na zavodljivi

vladanjem. Krivotvorinu je otkrio renesansni humanist i papin sekretar Lorenco Vala 1440. godine. Danas je smatramo najvećom krivotvorinom srednjeg vijeka.
Vidjeti: https://www.britannica.com/topic/Donation-of-Constantine (pristupljeno: 20. marta 2017. godine).

[2] H. Fuhrmann, *Einfluß und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen*, 3 vols, Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 24 (i-iii), Stuttgart, 1972-73.

[3] Wolfgang Höpken, Interview za DW: "Istorija je zloupotrijebljena uoči rata u BiH", http://www.dw.com/bs/istorija-je-zloupotrijebljena-uoči-rata-u-bih/a-18436183 (pristupljeno: 10.10. 2017.).

zov sirena obmane! Još uvijek veliki falsifikati određuju naše sudbine.[4] Zato se moramo usmjeriti na 20. stoljeće u kojemu je instalirano mnoštvo "virusa" koji šire hegemonijske infekcije oko Bosne i krivotvore njezinu povijesnu strukturu, pretvarajući je u hegemonov objekt koji je odvojen od sebe.[5]

Treba, također, upozoriti da falsifikati nisu smješteni samo u dalekoj prošlosti iz koje nas obasipaju svojom lažnošću i neistinom. Već odavno svjedočimo o falsifikatima koji se pakuju u "umjetnički izraz"[6] – TV serijama, naprimjer serija "Ravna Gora" koja je bila emitovana na Javnom servisu Srbije 2013. godine, ili na "pozorišnim daskama"[7]– i predstavljaju nemoralne pokušaje revizije povijesnih činjenica i govora historije kao respektabilne nauke u o njima. Navedena serija je bila čisti falsifikat povijesnih činjenica i znanja historije. U susjednoj Srbiji ovaj proces je primjetljiv od osamdesetih godina 20. stoljeća i služio je stvaranju novih slika o prošlosti pri čemu četnici postaju antifašisti i zaštitnici Bošnjaka. Međutim, u Srbiji su četnici bili kvislinzi i sluge nacističkih okupatora i Srbijanci su ih zvali "koljači". Vođa Ravnogorskog pokreta Dragoljub Draža Mihailović izdaje onu sramnu instrukciju u decembru 1941. godine kojom direktno i jasno govori o ciljevima četničkog pokreta, a to je, kako kazuje Milivoj Bešlin: "istrebljenje i nestanak bošnjačkog stanovništva sa jugoslovenskog prostora".[8] Serija "Ravna Gora" imala je cilj da brojnim falsifikatima pokopa i potisne historijsku istinu i da odnos između Ravnogorskog pokreta i bošnjačkog stanovništva predstavi drukčije od povijesnih činjenica koje su već odavno utvrđene. Četnici i Ravnogorski pokret

[4] Tako je, naprimjer, tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i disolucije SFRJ uveden termin na engleskom jeziku – *ethnic cleansing* – kojim se pokušalo opisati ono što se dešavalo na području Bosne. Danas znamo da je to bio eufemizam za *genocid* nad Bošnjacima 1992–1995. godine.

[5] Edin Hajdarpašić, *Whose Bosnia. Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840–1914*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2015.

[6] Rusmir Mahmutćehajić, *Andrićevstvo*. *Protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio, 2015.

[7] Buđenje destruktivnog nacionalizma u političkom životu bivše Jugoslavije krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, tzv. "nacionalno buđenje"odigrava se i na pozorišnim daskama. U tom sklopu se u Srbiji igraju komadi "Rado ide Srbin u vojnike" ili "Kolubarska bitka", predstava nastala prema romanu *Vreme smrti* Dobrice Ćosića. Na pozorišnim daskama vraćene su u život političke ličnosti poput Milana Nedića u predstavi "Đeneral Milan Nedić", kvislinga i sluge njemačkih okuptora za vrijeme Drugog svjetskog rata u Beogradu kojega današnja srpska vlast pokušava rehabilitirati kao "pravu stranu povijesti". Na pozorišnim daskama se vode odbrane i posthumne rehabilitacije.

[8] Dušan Komarčević, "Istorijski falsifikati na malim ekranima", *Radio Slobodna Evropa*, 16. april 2016. godine,
https://www.slobodnaevropa.org/a/istorijski-falsifikati-na-malim-ekranima/27675141.html(pristupljeno: 1. 1. 2017.).

nikakvim falsifikatima ne mogu postati antifašisti i zaštitnici Bošnjaka – kao ni slobodarskih Srba.[9] Posljedice revizija su katastrofalne po cjelokupno društveno biće i njegovo pamćenje, posebno po historiografiju koja se urušava kao nauka o historiji. "Kao što je nekada slepi guslar učio ljude istoriji" – kaže Milivoj Bešlin – "tako i danas neki pisci, reditelji, glumci imaju ambiciju da nam nameću 'istorijsku istinu', a s njom imaju veze kao i onaj slepi guslar iz 19. veka."[10]

Falsificiranje povijesnog sadržaja Bosne
Falsifikati i mitovi o Bosni. Na 'srpskim zemljama' žive Srbi!

Az sveti Grgur, a zovom ban Stjepan, sin gospodina bana Stjepana,
po milosti božijej gospodin vsim zemljam' bosn'skim, i Soli i Usori
i Dolnjim krajem, i Hlmske zemlje gospodin, i brat knez Vladislav..[11]

U pseudoznanstvenoj mitomanijskoj interpretaciji starih historijskih tekstova kakav su *Franačke hronike* iz 823. godine uspostavlja se hegemonijski model historiografske naracije o *srpskim zemljama*. Jedan dio srpskih autora u nekoliko oblasti znanja razvija sporne stavove o Bosni koja se prikazuje tako da je od stoljeća devetog samo jedna od srpskih zemalja. Ustvari, samo jedan geografski pojam i ništa više u političko-nacionalnom smislu! Brojni historičari su iskoristili *Franačke hronike* da razviju vlastite "nacionalne kontinuitete" na ovim prostorima i nametnu se nad drugima koji su malo drukčije oblikovali svoje identitete i svjetoglede.

Nametnuta *historiografska* laž da je Bosna već od 9. do 10. stoljeća "srpska zemlja" bila je potaknuta iz interpretacija Einhardtove *Franačke hronike* (c. 822.) koju nam je "predočio" Ljuba Stojanović. Kako bi se dokazalo da je Bosna "srp-

[9] Historiografski konsultanti reditelja serije Radoša Bajića za ključne činjenice o Draži Mihailoviću, koji "prepariraju" Mihailovića i time ga prilagođavaju aktualnom povijesnom trenutku u Srbiji, su Momčilo Pavlović (historičar i direktor Instituta za savremenu istoriju u Beogradu) i Predrag Marković (historičar). Momčilo Pavlović i Srđan Cvetković su glavni akteri projekta "Zločini komunista u Srbiji od 1944. do 1946. godine", propraćen velikom kampanjom na TV B92, kojim se podmeće podatak o "najmanje 80.000 imena srpskih domaćina, intelektualaca i mladeži" pobijenih bez suda. Historičar Milan Radanović je prethodnom analizom imena identificirao ona koja se ponavljaju, izmišljaju i ona koja su imena četnika, nedićevaca i ljotićevaca poginulih tokom rata u borbama protiv NOV na strani njemačko-italijanskog okupatora, došao do podataka da taj broj ne prelazi 20.000. U Institutu za savremenu istoriju rade Bojan Dimitrijević, Kosta Nikolić i Predrag Marković, gorljivi zagovornici rehabilitacije svih onih koji su se borili "za srpsku stvar" na strani nacista i fašista protiv Titovih partizana i NOV. To su profesori historije!

[10] Navedeno prema: Dušan Komarčević,"Istorijski falsifikati na malim ekranima", Radio Slobodna Evropa, 16. april 2016. godine, https://www.slobodnaevropa.org/a/istorijski-falsifikati-na-malim-ekranima/27675141.html(pristupljeno: 1.1. 2017.).

[11] Mak Dizdar, *Stari bosanski tekstovi*, Sarajevo: Svjetlost, 1969., str. 71.

ska zemlja" pristupilo se od velikosrpskog znanstvenog hegemonizma i antibosanske politike poslu konstruiranja raznovrsnih sadržaja i pripovijesti, počelo se izmišljati dokaze, umetati laži u tekstove i dodavati ovovremene nazive nekim mjestima ili narodima, podastirati "nesumnjive istine" na osnovu kojih se "potvrđuje" da je Bosna oduvijek bila "srpska zemlja", te besramno ponavljati da su Bošnjaci, ustvari, najčistiji "srpski sinovi", samo su to zaboravili. Tako na početku 20. stoljeća Ljuba Stojanović[12] interpretira Einhardtove *Franačke hronike*[13] iz 822. godine i "ustanovljava" da je Ljudevit Posavski iz Siska otišao južnije "među Srbe" – a to je današnja Bosna. Iz toga se nametnuo "veliki zaključak" da u Bosni žive Srbi i da je to srpska zemlja u 9. stoljeću![14]Ali, to nije povijesno tačno niti moguće.Kako se odnositi prema ovoj konstrukciji?

Paradigmatski kritički otklon prema krivotvorenju povijesnog sadržaja Bosne i medievalnih bosanskih zemalja daje nam Nada Klaić. Ona kazuje ovako:

> (...) Ćirkoviću koji želi Bosnu promatrati kao srpsku zemlju dobro dolazi podatak franačkih anala o bijegu Ljudevita Posavskog k Srbima, jer spomenuti podatak spaja s onim iz Konstantina Porfirogeneta i tako dobiva željenu konstrukciju, naime, da je Bosna u IX. i X. st. – srpska.
>
> No, ove nevješte "projekcije" o srpstvu Bosne vrijede isto toliko koliko i Šišićevo dokazivanje o hrvatstvu Bosne. Ta Ćirković neće voditi računa o tome da su Srbi na koje misli franački kroničar današnji Srb na poznatom stoljetnom unskom putu koji ne samo da čini u srednjem vijeku posebnu hrvatsku župu, nego postoji na istome mjestu do danas! Međutim, nekritički izvještaj Konstantina Porfirogeneta o Sklavinijama može poslužiti kao podloga za zaključke samo onom historičaru kome nije odveć stalo do historijske istine. On je uglavnom iste vrijednosti kao i Dukljaninove vijesti o vladanju hrvatskih ili srpskih vladara nad Bosnom. To su tek povremeni "izleti" susjednih vladara koji nisu niti su mogli izmijeniti stoljetni politički položaj bosanskih zemalja jer su one bez Hrvata i Srba odavno išle svojim, od njih posve odijeljenim putem. Međutim, Konstantinovi podaci o dva grada u Bosni ne smiju, a ne "ne moraju", kako piše Ćirković, poslužiti "za određivanje teritorijalnog prostranstva prvobitne Bosne". Ćirković bi smio učiniti samo to da pokuša smjestiti bosanske zemlje u određene geografske okvire, jer su se one u njima izvan

[12] Ljubomir Stojanović (ponekad Ljuba Stojanović), (Užice, 6/18. augusta 1860. – Prag, 16. juna 1930.), srbijanski političar, historičar i filolog, član Srpske kraljevske akademije. Završio Filozofski fakultet Velike škole u Beogradu, a usavršavao se u Beču, Petrogradu i Lajpcigu. Bio je profesor u gimnaziji, a onda profesor na Velikoj školi u Beogradu. Politikom se počeo baviti od 1897. kao član Narodne radikalne stranke.

[13] Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. Herausgegeben von Friedrich Kurze. XX und 204 S. 8°. 1895. Nachdruck 1950.

[14] Ljudevit nije pobjegao nikakvim "Srbima", nego dalmatinskim Hrvatima. Vidjeti:Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*. *Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377*, Zagreb: Eminex, 1994., i pročitati racionalno i argumentirano raskrinkavanje srpskih historiografskih falsifikata o Bosni.

> svake sumnje i stvarale. Carevi podaci za taj posao ne mogu biti mjerodavni, a još manje vješta konstrukcija barskoga nadbiskupa – popa Dukljanina koji piše sredinom XII. st.
>
> Ćirković nas zatim iznenađuje još neobičnijim shvatanjem političkog položaja Bosne u X. st. Pozivajući se na podatak cara Konstantina Porfirogeneta o spomenuta dva bosanska grada "u zemljici Bosni", on će napisati da "još sredinom X veka kada se ime Bosne prvi put javilo u istoriji, u spisu Konstantina Porfirogeneta, ona predstavlja samo deo Srbije".[15]

Kakav odnos trebamo razviti prema Ćirkovićevim "uvidima" o postanku Bosne i "naučnim radovima"[16] ako smo uvjereni da je njihova pozadina određena ideologijskim nacrtom ignorancije bosanstva? Šta činiti s pripovijedanjem "kome nije odveć stalo do historijske istine"? Kako interpretirati odmetnutu historiografsku laž da je još sredinom 10. stoljeća Bosna samo predstavljala "deo Srbije"? Kakva je to moćna "Serbija" u 10. stoljeću? Kakva je to "historijska nauka"? Ideološki konstruirana velika laž porušila je znanstvene kriterije i uvela u historijsku nauku prevaru, obmanjivanje i izmišljanje kao "metod" rada! Osim S. Ćirkovića, treba spomenuti i rad V. Ćorovića koji je egzemplaran izraz ideologijskog antibosanskog projekta velikosrpske historiografije.[17] On kaže ovako:

> "Bosna i Hercegovina su u mnogom pogledu dve najzanimljivije i najsloženije slovenske oblasti na Balkanu. Etnički su, istina, vrlo čiste; čitavo njihovo stanovništvo, sem malog broja došljaka, čine Srbi i Hrvati. Ali, iako su Srbi i Hrvati jedan narod, među njima je ipak bilo izvesnih plemenskih razlika; i s toga etnički čistoća Bosne i Hercegovine nije onakva, kakva je u Srbiji, gde je bio manje-više čist srpski elemenat, ili u Hrvatskoj, gde je bio hrvatski. Te su se razlike, izazvane posebno obrazovanjem na zapadu hrvatske, a na istoku srpske države, javile prilično rano, i to, naravno, kao političke razlike, – tako da je jedan učen vizantski car X veka, Konstantin Porfirogenit, mogao dosta sigurno povući granicu između njih, koja ih je delila na celom području od Plive do Cetine, idući preko Levanjskog Polja. Posle propasti Bodinove države i pošto je Hrvatska izgubila svoju samostalnost, Bosna, od XII veka, počinje da živi zasebnim političkim životom." [18]

Danas se svi pozivamo na Porfirogenetovo spominjanje Bosne u djelu *De administrando imperio* (c. 948–952), zaboravljajući da je to djelo imalo četiri-pet redakcija i dopisivanja fragmenata mnogo stoljeća nakon što su ga sastavili carevi zapisničari za potrebe njegovog sina. Stoga bi ovaj historijski izvor trebali uzimati s velikim oprezom i krajnje sumnjičavo – naročito historičari i sociolozi. Današnji epistemički uvid nas upozorava da ono što čitamo iz daleke prošlosti nisu riječi nepogrješivih ljudi, već sasvim ograničeni i često sporni iskazi o ne-

[15] Isto, str. 10.

[16] Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd: SKZ, 1964., str. 37–43.

[17] Vladimir Ćorović, *Historija Bosne,* Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1940.

[18] Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd: Srpska književna zadruga,1925. Internet izdanje: https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/bih/vcorovic-bih-index_l.html(pristupljeno, 20. aprila 2017. godine).

čemu što se samo čulo ili pogrešno razumjelo. Skeptičko držanje naspram takvih formi iskaza osigurava nam neprekidno preispitivanje sadržaja koji nam se nameću u brojnim spornim konstrukcijama povijesne zbilje. U historijskoj nauci se govori o kritičkoj *analizi izvora* i razvijanju interpretacije koja se bori protiv ukorijenjenih predrasuda i krivotvorina.

U Mostaru je 1908. godine Vlatko Bogićević (pravo ime Vaso Glušac[19]) objavio knjigu *Bosna i Hercegovina – srpske su zemlje po krvi i po jeziku*, u kojoj je tvrdio bez ikakvog znanstvenog utemljenja, da je Bosna srpska zemlja i da se u Bosni govori samo srpski jezik.[20] Naravno, takav iskaz nije slučajan i sasvim je izvjesno da dolazi iz jednog povijesnog konteksta potčinjavanja Bosne nacijskim projekcijama srpstva i hrvatstva. Svoju "izvjesnost" ovaj iskaz crpi iz fundamentalnih stavova nekih drugih autora koji se najednom pojavljuju kao nesumnjivi "autoriteti" u kulturno-povijesnom stanju znanja i znanosti o Bosni. On Povelju bana Kulina iz 1189. godine proglašava srpskim dokumentom – to rade, naprimjer, J. Cvijić,[21] V.

[19] Vaso Glušac (Slatina kod Sanskog Mosta, 1879. – Beograd, 1954.), završio gimnaziju u Sarajevu. Studirao u Beču na Filozofskom fakultetu, gdje je doktorirao 1905. s tezom *Vid Došen i njegova književna djelatnost*. Bio je profesor u gimnazijama u Banjoj Luci (1905–1912) i Tuzli (1912–1914), a kasnije direktor u tim gimnazijama. Od 1941. živio u Beogradu. U Beču se družio s P. Kočićem i to je prijateljstvo nastavljeno u Banjoj Luci. Vaso Glušac ostao je upamćen i prepoznatljiv u historiografiji o srednjovjekovnoj Bosni po jednostranom i površnom pristupu Crkvi bosanskoj. Njegova osnovna teza je bila da Crkva bosanska nije bila heretička nego *pravoslavna* crkva. Sasvim je jasno da je ovo bila plitka i ideološki motivirana teza zarad političkog hegemonizma velikosrpskih političara iz Beograda. Gotovo da ne postoji nijedan pregled povijesti proučavanja Crkve bosanske koji ne prikazuje pristup Vase Glušca vjerskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni, kao da je to bio neki veliki znanstveno-argumentirani pristup, kao da se ne radi samo o manipuliranju i krivotvorenju koje je zasnovano na neznanju i ignoranciji povijesnih činjenica. Možemo ga smatrati jednim od velikih falsifikatora / krivotvoritelja povijesti Bosne i njezinih bitnih fenomena, koji je na taj način stvarao lažne slike i uvjerenja kod ljudi. Teško je saznanje o tome koliko je njegova propagandna djelatnost u školama u kojima je radio utjecala na pervertiranje svijesti bosanskih ljudi o sebi i o njihovoj zemlji Bosni u prvoj polovini 20. stoljeća. Sasvim prenaglašeno u svojim radovima i apsolutno neopravdano cjelokupnu povijest Bosne pretvarao je u "srpski" posjed ili "srpsku povijest" unoseći u nauku činjenice koje su poticale iz ideoloških i političkih aspiracija srpstva. Poslije Prvog svjetskog rata bio je član Privremenog narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, direktor gimnazija u Tuzli (1919–1928) i Banjoj Luci (1928–1932).

[20] Vlatko Bogićević, *Bosna i Hercegovina. Srpske su zemlje po krvi i po jeziku*, Mostar: Štamparija "Naroda", 1908., str. 3.

[21] Jovan Cvijić (Loznica, 12. listopada 1865. – Beograd, 16. siječnja 1927.), osnivač Srpskog zemljopisnog društva, predsjednik Srpske kraljevske akademije (sada SANU), profesor i rektor Beogradskog sveučilišta, počasni doktor Sveučilišta Sorbone i Karlovog sveučilišta u Pragu. Bavio se podjednako društvenom i fizičkom geografijom, geomorfologijom, etnografijom, ge-

Jagić[22] – i upozorava nas da je pisana ćirilicom na srpskom jeziku. U tome mu je podloga iskaz Vatroslava Jagića.[23] Iza ovih iskaza o "srpstvu" Bosne trebamo čuti pravu povijesnu i realnu bitku između srpskog i hrvatskog nacionalnog pokreta i nacionalizma u narastanju koji su odlučili da sebi potčine Bosnu. Dok se srpski i hrvatski nacionalisti biju oko Bosne, u bošnjačkom korpusu prevladavaju romantične predstave o Osmanskom carstvu i sultanu koji će brinuti o Bosni.[24] Ono iz čega ovi iskazi hegemonijskog diskursa o Bosni proizlaze, nije ni u kojem slučaju validna znanstvena argumentacija, već sasvim sporna ideološka konstukcija ili najbezočnija laž. Ovi sporni iskazi, koji su izraz laži o Bosni, brojnih poluobrazovanih autora i političkih propagandista, proizlaze iz ideologije, iracionalnosti ili političke igre, a nikako iz istinosnog rada znanosti. Pritom, znanost je samo iskorištena kao parvan za promicanje spornih iskaza. Zato je unutar znanosti, prije svega društvene znanosti, inkorporirano mnoštvo iskaza koji su proste laži o nekim povijesnim i društvenim pojavama. Mi ih posmatramo kao "viruse" koji napadaju sistem znanja.

Naspram Bosne je razvijen poseban metod *falsificiranja* činjenica koje nisu u skladu s istinom. Možemo reći – povijesnom bosanskom istinom. Na mjesto provjerenih činjenica stupaju *falsifikati* kojima se krivotvori elementarna struktura Bosne i nameću joj se sadržaji koji nikako ne spadaju u njezino bitno određenje. Preoblikovanje/preimenovanje i falsificiranje činjenica o Bosni i Bošnjacima po-

---

ologijom, antropologijom i poviješću. Smatra se utemeljiteljem savremene srpske geografske znanosti. U svojim radovima je, bez ikakve osnove, sve Južne Slavene od Istre do Makedonije nazivao Srbima, a njihov jezik srpskim. Njegove antropogeografske postavke često su bile podlogom velikosrpske politike. Njegov otac Todor Cvijić bio je porijeklom iz Hercegovine.

[22] Vatroslav Jagić (Varaždin, 6. srpnja 1838. – Beč, 5. kolovoza 1923.), hrvatski jezikoslovac projugoslavenske vokacije, najznačajniji svjetski slavist druge polovine 19. stoljeća.Pučku školu i gimnaziju pohađao u Varaždinu, Klasičnu gimnaziju završava u Zagrebu 1856. Godine. U Beču studira klasičnu filologiju, a kod Franza Miklošiča sluša slavistiku. Poslije studija vratio se u Zagreb, gdje je skoro jedno desetljeće (1861–1870) profesor u Klasičnoj gimnaziji. On je 1869. izabran za pravog člana JAZU i dopisnog člana Petrogradske akademije. Bio je profesor slavistike u Odesi. Od 1874. do 1880. bio je prvi profesor slavistike na Humboldtovom veleučilištu u Berlinu, a onda profesor slavistike na Univerzitetu u Petrogradu. Kao nasljednik F. Miklošiča 1886. godine postao je profesor slavistike na Univerzitetu u Beču na kojem je djelovao do umirovljenja (1908). Umro je u Beču, ali je pokopan u Varaždinu (12. kolovoza 1923).Poseban predmet njegovog interesovanja bio je staroslavenski jezik za koji je dokazao da je oblikovan na temelju jednoga južnoslavenskoga (južnomakedonskog) narječja čime je pobio tzv. panonsku teoriju.

[23] Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskog i srbskog*, Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta, 1867., str. 142.

[24] Esad Zgodić, "Osmansko-bošnjačka društvena misao", *Znakovi vremena*, 24, 2004., str. 92–111. Vidjeti: isti, *Bošnjačko iskustvo politike. Osmanski period*, Sarajevo: Euromedija, 1999.

činje od 19. stoljeća kao zlotvorno plansko pretvaranje bosanskog i bošnjačkog bića u nešto "drugo". Za to je plodno tlo nađeno u religijskoj diferenciji, ali nije kao kod Albanaca očuvana narodna jedinstvenost ljudi Bosne. Iz te religijske razlike s vremenom je proizvedena "različita" narodna forma ili tri "različite" identitetne narodne forme koje su od 1863. do 1992. godine postale gotovo nepojmljive forme razlike i ideološke konfrontiranosti. Stari Bošnjani, od 15. stoljeća Bošnjaci, u 19. stoljeću su već postali objekt "nacionaliziranja" i kraj 20. stoljeća su dočekali kao tri konfrontirana naroda. Nikada nismo precizno objasnili i znanstveno istražili cjelinu ovog složenog kulturnog, političkog, antropološkog, psihičkog procesa rastakanja i transformacije jednog starog evropskog naroda i njegovog identiteta. Ostalo je da visi pitanje o tome kako je bošnjanski/bosanski identitet razbijen nacionalnim ideologijama susjednih naroda? Koji su to uzroci rastakanja bosanstva? To je jedno od najsloženijih pitanja koje stoji pred nama.

Taj opskurni metod služi za pervertiranje povijesnih događaja koji bitno određuju Bosnu i oblikuje neistinite slike o njoj preko kojih nju kao povijesnu, kulturnu i političku pojavu nikako ne možemo raspoznati u njezinom krivotvorenom povijesnom, kulturnom, pravno-političkom postojanju. Ta krivotvorina i uz nju narastajuća perverzija dovodi do negacije bića Bosne. Osnov tog "metodskog" pristupa je *lažno* prezentiranje činjenica. Ovaj metod i pomoću njega konstruirane pervertirane slike bosanstva zauzimaju ključno mjesto u antibosanskoj mitomaniji. Kardinalni falsifikati bivaju konstruirani unutar *historiografskih* i *etnografskih* slika bosanskog bića koje onda zauzimaju mjesta u "nacionalnim" sistemima nauka i znanja te prenose se kroz njih sistemski kao "nesumnjive istine" oko kojih su izgrađeni željezni zidovi preko kojih racionalni istraživački pristup vrlo teško može proći.[25] Tako se čini da su te "ograđene" činjenice nedostižne kritičkom i dekonstrukcijskom umu istraživača današnjice. Osim toga, ove "činjenice" su tako dobro zamaskirane da je potrebno istrajno i istančano istraživačko propitivanje da bi se one dovele u skeptičko polje i pokazale kao opasne dogmatsko-ideološke konstrukcije. Stoga je potrebno razviti cjelovitu *metodsku dekonstrukciju* povijesno ustanovljenih falisifikata o Bosni koji danas figuriraju kao navodne znanstvene činjenice ili neupitni kulturni fenomeni unutar historiografije.[26] Takva zdravorazumska samorazumljivost dovela je do dominacije i vladanja stereotipa nad našim racionalnim vidicima zbilje.

Povijest je ispunjena slikama koje pokazuju viđenje Drugoga. Većina tih slika ne odgovara povijesnoj slici, realnosti ili događanju koje je neka znanstvena disciplina obradila kao predmet svoga interesovanja i izgradila adekvatan fond zna-

[25] Husnija Kamberović, *Historiografija u službi politike*, Zagreb: Srednja Europa, 2012.

[26] Stefan Berger i Chris Lorenz, *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Houndmills, Basingstoke UK: Palgrave Macmillan, 2010

nja o njemu. Suočavanje naučne slike povijesti i događanja s konstruiranim slikama iz ideoloških, političkih, ekonomskih ili nekih subjektivnih polazišta uvijek je bilo vođeno pod teškim i nepravednim okolnostima.[27] Stereotip uvijek osvoji velike mase ljudi u povijesnoj realnosti jednog društva i uzdigne se do nesumnjive činjenice koja se nikada ne dovodi u pitanje. Znanstveno istraživanje ima tu namjeru da uvijek i detaljno dovodi u pitanje nametnute predrasude o društvenim činjenicama i događanjima, to jeste da razbija dogmatizam. Iz tih znanstvenih suočavanja s predrasudama nadolazi glavni uslov za otrežnjenje, uslov svih naših emancipirajućih pristupa ljudskom životu i djelovanju – *conditio sine qua non* svakog racionalnog gledanja zbilje.

O bosanskoj povijesti napravljeno je mnogo falsifikata koji su potaknuti pokušajima da se ona preinači i predstavi kao nešto što nije u skladu s historijskim činjenicama. Naročito je bilo pokušaja da se Bosna "odredi" religijskom oznakom pripadanja. Salih H. Alić kaže:

> "Za razliku od kulturnih centara Primorja i onih predjela koji su bili izloženi direktnim i jačim uticajima iz Rima i Vizantije u kojima je državna vlast bila jača, hristijanizacija u Bosni bila je očito neznatna i površna, jer o protivnom jednostavno nema jasnih i pouzdanih svjedočanstava. Ipak se općenito tvrdi ili pretpostavlja da je hrišćanstvo u Bosni uhvatilo tako jak korijen, da je navodno još od 11. vijeka, ako ne i od ranije, postojala pravovjerna crkva u Bosni (ecclesia bosnensis), istočnog i zapadnog obreda, ili u sklopu zapadne ili istočne crkve..." [28]

Ove tvrdnje o religijskim korijenima u Bosni pokušavaju se potkrijepiti iz dva glavna izvora koja koriste brojni historičari kao dokaze za tvrdnje o vjerskom životu u Bosni prije bana Kulina. Takav, najpoznatiji falsifikat u povijesti je tzv. bula pape Aleksandra II od 18. marta 1067. godine kojom je navodno uspostavljena Dukljansko-barska metropolija i pod koju je, navodno, podvedena nekakva "bosanska biskupija", ali niko ne zna gdje joj je sjedište, ko je biskup ili kada je osnovana ta "bosanska biskupija".Ova bula je objavljena u mnogim historijskim zbornicima koje su uredili D. Farlati, Migne, F. Rački i drugi. Mnogi autori, koji nisu sumnjali da je ova bula falsifikat, koriste njezin sadržaj i upadaju u procese obmanjivanja drugih znanstvenika i samoobmanjivanja. Salih H. Alić je upozorio da je falsificirana bula objavljena u više historijskih zbornika i udžbenika iz kojih su podatke crpili brojni historičari koji su svoja djela posvetili pitanjima vezanim za Bosnu – F. Rački, V. Klaić, I. Marković, S. Novaković, S. Stanojević, A. Hoffer,

---

[27] Vojin Dimitrijević, prir., *Novosti iz prošlosti. Znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2010.

[28] Salih H. Alić, "Bosanski krstjani i pitanje njihovog porijekla, te odnosa prema manihejstvu"; u zborniku: *Bogumilstvo na Balkanot vo svetlinata na najnovijiti istraživanja*, Skopje, 1982., str. 154.

M. Prelog, K. Jiriček i mnogi drugi do naših dana. No, valja podsjetiti, Milan Šufflay je detaljnom analizom tog dokumenta utvrdio da je ta bula kasniji falisifikat i da nanosi velike štete za historijsku nauku. Ferdo Šišić je, također, ustanovio da je ta bula, kao i ona nedatirana pape Kalista II (1119–1124), puki falisfikat.

Veliku, neprocjenljivu štetu Bosni i historijskom znanju o njezinoj povijesti, nanijela je isto tako bula Klementa III Wiberta od 8. januara 1089. godine koja je izdata dukljanskom biskupu Petru, a kojom se on podiže u rang "nadbiskupa" i ponovo se nakon 22 godine poslije Aleksandrove "bule" osniva Dukljansko-barska metropolija. Ta je bula Klementa III nepriznata i nevažeća, budući je bio antipapa koji je nelegalno preuzeo upravljanje Katoličkom crkvom uz pomoć njemačkog cara Henrika IV. Do danas ne poznajemo nijedan relevantan i autentičan historijski izvor (dokument) iz kojeg bi se vidjelo gdje, kada i ko je pokrštavao stare Bošnjane, te kada i gdje je osnovana bilo kakva katolička biskupija u Bosni. Priče koje nemaju puno veze s historijskim činjenicama kazuju nam da s osnivanjem Splitske nadbiskupije (metropolije) 641. godine počinje utjecaj na Bosnu koja je, navodno, stavljena pod njezinu nadležnost. Ali, na saborima Splitske nadbiskupije 925., 928. i 1060. godine ne spominju se biskupi iz Bosne niti se spominje bilo šta o Bosni, jer su biskupi bili obavezni doći na te sabore. U spisku pozvanih nema nijedan iz Bosne i Huma. Etabliranje željene religijske orijentacije u povijest Bosne postaje naknadni posao historičara. O tome je Srećko Matko Džaja napisao sljedeće:

> "Iz do sada rečenog vidi se da je etabliranje katoličanstva u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini nailazilo na razne prepreke i ostalo više projekt nego ostvarenje rimskog establišmenta." [29]

Neki mitovi o Bosni

Potrebno je navesti nekoliko udomaćenih mitova u Bosni i Hercegovini koji se danas koriste kao "evidentne" istine, samorazumljive činjenice, nesumnjiva znanja o bosanskom svijetu:

Mit o ustanku 27. jula 1941. u Bosni

Dugo su ljudi u Bosni slavili 27. juli kao dan ustanka naroda protiv fašizma. "Osnovne ocjene dosad izrečene u našoj historiografiji o karakteru događaja iz 1941. u Bosni i Hercegovini ostaju i nakon ove naše konferencije, ali smo pokazali da su mogući i novi pogledi temeljeni na novim dokumentima. Mada se više javno ne obilježava početak ustanka 27. jula, vrijeme je da se ukaže na to da je ustanak u Bosni i Hercegovini počeo i prije toga, ali je, prema svjedočenju Avde

[29] Srećko M. Džaja, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena*, Sarajevo: Napredak, 1977., str. 44.

Hume, Milovan Đilas bio ključna osoba koja je insistirala na tome da se kao datum ustanka obilježava 27. juli, jer 'ne možete vi u Bosni i Hercegovini biti prvi. Prva mora da bude Srbija'."[30]

Mit o 'bogumilima' u Bosni

Ovaj mitski scenarij uvećavao je F. Rački, a riječ je o bosanskim *krstjanima*, manihejsko-dualističkom učenju koje se osniva na Manihejevoj kristologiji i arijansko-gotskim metafizičkim slikama. Bogumili su srednjovjekovna religijska grupacija u Bugarskoj i Makedoniji.[31]

Mit o raškom kralju Dragutinu

Sporna historiografija podmetnula je u znanstvene tekstove nedokazane tvrdnje o tobožnjem vladanju raškog kralja Dragutina bosanskim zemljama Usorom i Soli, o njegovom navodnom pokrštavanju bosanskih "heretika", te tobožnjim dolaskom dvojice franjevaca u Bosnu 1291. godine. Žena bana bosanskog Stephana I Kotromanića, po imenu Jelisaveta, bila je kćerka kralja Dragutina i žene mu Katarine, sestre ugarskog kralja Ladislava IV.[32] Nije tačno da je Dragutin vodio bilo kakve akcije protiv bosanskih manihejaca. Nada Klaić kaže: "I kako bi srpski kralj Dragutin mogao nasrtati na i vladati sjeveroistočnom Bosnom protivno svojoj kćeri i svome zetu." Nije tačno da su u Bosnu došla dvojica franjevaca. Papa Nikola IV je poslao dvojicu franjevaca Marina i Ciprijana kod Jelisave u Rašku (majka Dragutina i Milutina) da nagovori sinove da propagiraju ujedinjenje katoličanstva i pravoslavlja. Ovaj podatak Nada Klaić pokazuje nakon svjesne analize kao netačan.

Mit o Šubićima

Osim toga, razvijen je mit/falisfikat o vladanju cijelom Bosnom hrvatskih plemića bribirskih Šubića. Nada Klaić napominje da Stephan II i njegov brat Vladislav Kotroman šalju vojne jedinice, bosansku vojsku u ispomoć hrvatskim vojnicima i velikašima u borbi protiv Šubića iz Bribira, Bribiraca, odnosno Mladin II Šubića. To je dokaz da je Bosna samostalna banovina koja nije pod upravom Šubića. Miha Madijev, hroničar iz Splita, izvještava da su se "hrvatski velikaši nadali u pomoć

[30] Vidjeti: Husnija Kamberović, "Predgovor", u: *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi*, ur. Husnija Kamberović, Sarajevo: Institut za istoriju, 2012., str. 8. Navedene riječi M. Đilasa su prema magnetofonskom snimku prve sjednice Odbora za obilježavanje 30-godišnjice ustanka naroda Bosne i Hercegovine, održane 18. marta 1971. godine u prostorijama Skupštine SRBosne iHercegovine.

[31] Joseph Wheless, *Forgery in Christianity: A Docume nted Record of the Foundations of the Christian Religion*, Moscow, Idaho: Psychiana, 1930.; London:FQ Classics, 2018.

[32] Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb: Eminex, 1994., str.143.

bosanskih banova, koju su im ovi poslali za svladavanje Bribiraca...". Dakle, braća Kotromanići, Stephan II i Vladislav (otac budućeg kralja Tvrtka I) šalju svoju bosansku vojsku u pomoć hrvatskim velikašima da savladaju Bribirce Šubiće. Prema željama i snovima bribirskih Šubića hrvatska nacionalistička historiografija je u 20. stoljeću na osnovu ovih pokušaja konstruirala tobožnje "hrvatsko pravo" na Bosnu, koja je proglašena "hrvatskom zemljom", "srcem hrvatske države".

Mit o Ugarima

Ugarski mit/falsifikat da je Bela IV pregazio Bosnu u 13. stoljeću i da je ona bila njemu potčinjena. To uopće nije tačno. Za njegove vladavine bosanske zemlje ostaju potpuno slobodne i nezavisne. Bošnjani završavaju 13. stoljeće slobodni i politički još snažniji kao što su počeli za Kulina bana – nema nad njima vlasti Dragutina, ni Šubića, ni dolaska franjevaca. Mitovi su porušeni. U to doba u Bosni trinaestog stoljeća nema organizirane Katoličke crkve – ona je "heretička" zemlja u kojoj dominira Crkva bosanska.

Mit o Porfirogenetu u knjizi *De administrando imperio*

Bizantijski vladar Porfirogenet postao je veliki mit u srpskoj historiografiji. Na sve strane ga spominju kao nesumnjiv dokaz srpske prisutnosti na balkanskom prostoru od najstarijih vremena, prije svega kao "dokaz" da su srpske zemlje rasprostrte od Cetine i Zrmanje do Raške pa do Bugarske. U tom kovanju historije i povijesnih slika nastaje velika falsificirana povijest.[33] Nada Klaić je ustvrdila da je *De administrando imperio* Konstanita Porfirogeneta, naročito 30. poglavlje falsifikat iz 17. stoljeća. John Fine nas je upozorio da se Porfirigenetovo djelo ne može potvrditi nijednim drugim izvorom. *De administrando imperio* bismo trebali posmatrati kao "didaktičko-informativno djelo". (D. Džino).

Mit o Bošnjacima kao 'Turcima'

Odavno je potekla naracija o bosanskim "Turcima" za dio bosanskog naroda koji je prihavatio islam i muslimanstvo. Naravno, da se bošnjački narod nikada nije "poturčio", odnosno nikada nije prestao biti ono što jeste po svojoj povijesti i narodnom identitetu. Prvi susjedi tokom 20. stoljeća pokušavaju Bošnjake prevesti u Srbe i Hrvate, silom i milom. Čim su Bošnjaci razvili društveno-znanstvenu inteligenciju pored "religijske", oni su se oslobodili tuđih preimenovanja svoga narodnog bića. Na to je uslijedio genocid!

[33] Kenneth W. Rendell, *Forging History: The Detection of Fake Letters & Documents*,Norman and London: University of Oklahoma Press, 1994.

Mit o irelevantnosti muslimana i svjesno ignoriranje njihove povijesti

Sve do našeg vremena povijest svijeta za zapadnog čitaoca predstavljala se selektirano i reducirano.[34] Tako je Istok predstavljan preko naracija o starom Egiptu, Babilonu i Grčkoj, pa bi se onda brzo prelazilo na Rim i njegove sadržaje, a uz njega se moralo spomenuti i Bizant kao kršćansku (pravoslavnu) carevinu koja je dio evropskog svijeta. U svemu tome se stalno "zaboravljalo" stotine i stotine godina naprednog postojanja ljudi koji su slijedili riječ uzvišenog kur'anskog teksta i njegovog hvaljenog vjerovjesnika Muhammeda, a.s. Novovjekovni povjesničari su postali prešućivači, skrivači, krivotvoritelji i umanjivači tog znanja o muslimanskim doprinosima kulturi čovječanstva. Svjesno su ih zanemarivali i potiskivali do beznačajnosti bez obzira što zapadni svijet tom muslimanskom duhu duguje veliku zahvalnost za inventivnost.[35] U ovome se može prepoznati najopćenitiji i najširi okvir nepriznavanja Drugog i model ignorancije i neznanja koji se onda pojavljuje na pojedinačnim povijesnim događajima kakav je bosanski povijesno-kulturni svijet. Sigrid Hunke, naprimjer, raskrinkava naše predrasude u pisanju historije: *prva* je da sve naše današnje evropsko potječe iz Grčke i Rima, ali pritom zaboravljamo muslimanski doprinos ljudskoj kulturi, odnosno mi nismo samo baštinici grčke i rimske kulture, nego i duhovnog svijeta proizlazećeg iz teksta Kur'ana koji je podario bogate i vrhunske doprinose životu; *drugo*, muslimani su uglavnom predstavljani kao "posrednici" ili oni koji prenose nešto od nekoga drugog, ali se potiskuje da su oni bili veoma inventivni i da su razvili mnoge forme mišljenja i znanja koje su obogatile današnji evropski svijet, te da su sudjelovali u stvaranju znanja koja danas zapadni svijet pripisuje sebi. Time se otvara predstava o važnosti muslimanskog svijeta za zapadnoevropski svijet.[36] Najzad, nisu samo Arapi muslimani i ne može se muslimanski svjetogled reducirati na njih. Ziauddin Sardar je upozorio na proces zapadnog recikliranja znanja i vještina koja su stoljećima prije bila izumljena od muslimanskih mislilaca i majstora.[37] Iz ovakvog ignorantskog odnosa prema muslimanskoj kulturnoj formi (vjerovanju, znanju i naukama) nastaje jedna vrsta lažnog ili falsificiranog predstavljanja muslimana u slikama zapadnih autora i nekorektnog odnosa prema

[34] Rana Kabbani, *Europe's Myths of Orient. Devise and Rule*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: The Macmillan Press, 1986.

[35] Sigrid Hunke, *Allah's Sohne* über dem Abendland,Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1976.

[36] John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation*, Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 2004.

[37] Ziauddin Sardar, *How Do You Know?*, London, Ann Arbor MI: Pluto Press, 2006., str. 121–217.

njima,[38] što najočitije vrhuni u formi *orijentalizma* kao zapadne slike o drugome koja nema uporište u činjenicama, na što su već upozorili Edward W. Said, Rana Kabbani, Ziauddin Sardar, Sigrid Hunke i drugi.

Mit o 'starima' i 'sintetičkim' nacijama

Primordijalizam u shvatanju nacije i nametanje sporne tvrdnje da postoji prirodni razvoj od etničke zajednice do nacije dominiraju južnoslavenskim prostorom kulturno-znanstvenih tvorenja velikih naracija. Osporavajući stanovište primordijalizma, postepeno potkopavamo mitove o hiljadugodišnjem nacionalnom kontinuitetu u spacijalnoj i temporalnoj dimenziji plemensko-narodnih grupa. Neophodno je imati na umu da ljudi mijenjaju religijska vjerovanja, etničke i grupne identitete, da se asimiliraju uz moć, ugled i siguran kontekst. Treba neprestano ponavljati da su etnički i nacionalni identiteti naši ljudski konstrukti – ovim dezavuiramo sve one mitove o porijeklu kojima se hranio populistički pristup etnosu koji iz vlastite esencijalističke pozicije nije u stanju da razumije konstruktivistička shvatanja etnosa i nacije. Poslušajmo Oliveru Milosavljević:

> "Iz uverenja o hiljadugodišnjem postojanju specifičnog "nacionalnog bića" sa svojom istorijom, jezikom, teritorijom i težnjama, proističe odnos prema svima koji se ne podvode pod isto nacionalno ime. Činjenica da su "neprijatelji" bili i pravoslavni i katolici i muslimani, i oni koji govore istim i oni koji govore različitim jezikom, i oni koji žive na istoj i oni koji ne žive na istoj teritoriji, upućuje na zaključak da su nedovoljne a željene asimilatorske sposobnosti, s jedne, i državne ekspanzionističke težnje, s druge strane, određivale negativno usmerenje, a ne bilo kakva stvarna narodna svest o sopstvenom razlikovanju od drugih." [39]

---

[38] Taylor Branch, *The Clinton Tapes. Wrestling History with the President*, New York: Simon & Schuster, 2009; vidjeti *kindle edition*: isti, *The Clinton Tapes: Conversations with a President, 1993– 2001*, New York: Simon & Schuster, 2010. (Knjiga je napisana na osnovu 79 autoriziranih intervjua sa bivšim američkim predsjednikom Billom Clintonom, u periodu između 1993. i 2001. godine. Autor nas podsjeća na Clintonovo sjećanje na iskaze vodećih evropskih državnika tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima 1992–1995. godine: "Clinton kazuje da su evropski saveznici blokirali prijedloge da se embargo prilagodi ili ukine (...) ključni saveznici smatrali su da bi nezavisna Bosna bila 'neprirodna' kao jedina muslimanska država u Evropi (...). On kaže da je predsjednik Francuske Francois Mitterand bio naročito grub, tvrdeći da Bosna ne pripada (*najvjerovatnije Evropi*, S. L.), dok su britanski zvaničnici također govorili o bolnoj, ali realističnoj obnovi kršćanske Evrope".) Kao najveći prigovor Branchu navodi se da je sve u toj knjizi *second-hand*, kako kazuje Joe Klein u New York Times 2009. godine, ali to ne mora biti tačno.Vidjeti http://www.nytimes.com/2009/09/27/books/review/Klein-t.html; vidjeti, također: https://www.theguardian.com/books/2009/oct/11/clinton-tapes-taylor-branch; http://www.latimes.com/entertainment/la-ca-taylor-branch4-2009oct04-story.html;

[39] Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma*, Beograd: Helsinški odbor Srbije, 2002., str. 26.

Jedan sporni narativ, koji proizlazi iz uvjerenja u hiljadugodišnje postojanje "specifičnog 'nacionalnog bića'" (O. Milosavljević), kazuje da postoje "stare", "suverene" nacije i naspram njih "novonastale", "sintetičke" nacije koje su rezultat identitetskog inžinjeringa današenjeg doba. Iz ukorjenjivanja u vrijeme ili povijest nastaju najveći mitovi nacionalizma i predrasude koje dominiraju svakodnevnim životom ljudi. Ova predstava o "staroj" naciji dominira u srpskoj historiografiji i publicistici, a posebno je forsiraju M. Ekmečić i Lj. Despotović u svojim plemensko-etničko-religijskim definicijama nacije, pri čemu razvija i najpodliji mit o Bosni kao srpskoj zemlji.[40] Ona zanemaruje činjenicu da je nacija moderna pojava i da tek poslije Francuske revolucije 1789. godine u Evropi počinje proces stvaranja nacija i nastavlja se kroz 19. i 20. stoljeće. Ta predstava je sama po sebi prilično besmislena i neprecizna. O ovakvim falsifikatima i predrasudama S. Bandžović piše:

> "Konflikti i sukobi su moćni generatori predrasuda i stereotipa. Historiografski negativni stereotipi podstaknuti politikom i ideologijom, omogućavaju idealiziranje vlastitog naroda, da se lakše okrive drugi, da se jednostavnije opravda eklatantno neprijateljstvo i mržnja. Velika nedaća sa nacionalnim stereotipima je njihova nepromjenljivost. Nacionalni ili etnički stereotipi predstavljaju osnovni element iskazivanja nacionalističkog mišljenja i argument koji svojom pseudoutemeljenošću i automatizmom potvrđuje dogmatičnost nacionalističke ideologije. Zato je dosta teško, u odsustvu racionalnosti, i prepuštanju emocijama, osloboditi se selektivne rekonstrukcije, prepariranih činjenica, uprošćenih predstava o prošlosti i shvatiti cjelovitost prohujalih zbivanja. Stvaranje stereotipa je dio procesa koji je ocijenjen kao ponavljanje ili govorenje iste stvari u nedogled, odnosno svodenje kompleksnih ideja na jednostavne setove riječi..." [41]

Mit o 'objektivnosti', esencijalizam i tehnike ignorancije

U ovome radu, također, podrazumijevamo filozofsko-epistemološki otklon od tradicionalnog koncepta objektivnosti i pridonosimo razvijanju znanja koje dezavuira *mit o objektivnosti* kao proizvod jednog povijesnog konteksta i razvijene predstave da ljudski um nudi nesumnjive istine o svijetu. Naše je uvjerenje sasvim suprotno i ono kazuje da je objektivnost na tradicionalni način jedan umišljaj kojim se prikriva opća pogrješivost ljudskog uma u povijesnom djelovanju. Smatramo, na tragu kritičkog racionalizma i konstrukcionističkih epistemoloških nacrta, da je ideja o *hipotetičkom* karakteru našeg znanja primjerenija onome što

[40] Milorad Ekmečić, *Dijalog prošlosti i sadašnjosti*, Beograd: Službeni list SRJ, 2002, str. 52. ("Битна разлика између суверене и синтетичке нације је у томе што се ова последња може измислити и у кратком политичком поступку увести у живот, а суверена нација је стварана несвесним социјалним процесима који су трајали више векова.")

[41] Safet Bandžović, "Etničko-historiografski stereotipi i 'sintetičke nacije' "; u zborniku: *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990–2000*, Sarajevo: ANUBiH, 2003., str. 67–96.

mislimo kada govorimo o *ljudskom* znanju o svijetu koji nas okružuje u određenom povijesnom trenutku. To znači da smo svjesni da pojedini znanstvenici zloupotrebljavaju "objektivnost" i podređuju je izvanznanstvenim interesima.

Esencijalizam u interpretiranju etnosa hoće da uvjeri da zbilja postoje fiksirani kriteriji koji bitno određuju članove neke grupe. Zato tvrdi da su ovi kriteriji trajni, ne podliježu utjecaju, od početka odlikuju etničku grupu, ne ovise o kontekstu. Ovakav tvrdi esencijalistički pristup identitetu neće da prizna da mi u povijesti izmišljamo priče, događaje, vrijednosti, ideje, oznake – konstruiramo svijet u kojem živimo i shvatamo ga kao kulturu.

Osim nametanja falsificiranih slika bosanstva, u antibosanskim projektima pojavljuju se i *tehnike ignorancije*. To su sekundarni, ali vrlo efikasni postupci zanemarivanja i nepriznavanja specifičnosti pojava, činjeničnih stanja i procesa, previđanje očiglednosti. Ono što ne odgovara ili što remeti konstruirane forme samo se "ne primijeti" i njega onda nema! Mehmedalija Bojić svjedoči da je jedne prilike bio "posavjetovan" da ne spominje i ne istražuje bune u Bosni tokom 18. i 19. stoljeća.[42] Istrajni i veličanstveni istraživač bosanske prošlosti Muhamed Hadžijahić pokazuje o kakvim je bunama riječ u Bosni tokom 18. stoljeća.[43]

Ovaj dio rada možemo zaokružiti rečenicom Ibrahima Džafčića iz 1925. godine:

> "Čitava prošlost Bosne i nije ništa drugo već jedna duga historija krvavih borbi autohtonog življa u obrani od nasrtljivog tuđina." [44]

Falsificiranje etničkog identiteta naroda Bosne

Stereotip o narodu Bosne

Kada bizantijski pisac Prokopije u 6. stoljeću opisuje Južne Slavene, on nigdje ne spominje Srbe i Hrvate. Srpska i hrvatska historiografija je planski izostavila detaljna objašnjenja o nastajanju današnjih naroda iz prožimanja, Ilira, Gota, Kelta, Avara[45] i Slavena (od 5. do 10. stoljeća), to jeste proces miješanja ilirskog, gotskog, avarskog, keltskog, slavenskog i drugih etničkih elemenata u jednu novu formu. Upravo s "opasnim namjerama" (H. Zoranić) izostavljeni su Bošnjani, a

[42] Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka(VII–XX vijek)*, Sarajevo: TKD Šahinpašić, 2001.

[43] Muhamed Hadžijahić, "Bune i ustanak u Bosni sredinom XVIII stoljeća"; u *Historijski zbornik* ,XXXIII–XXXIV, 1, 1980/81, str. 99–137.

[44] Ibrahim Džafčić, *Fragmenti iz političke istorije b.-h. muslimana*, Sarajevo: Obod, 1925., str. 3.

[45] Prema uvidima B. Grafenauera Avari (Obri) su vladali bosanskim zemljama od 605. do 812. godine, dakle, preko 200 godina. Vidjeti: Bogo Grafenauer, Proces doseljavanja Slavena na Zapadni Balkan i u Istočne Alpe, ANUBiH, Posebna izdanja XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 4, Sarajevo, 1969., str. 50-51.

podmetnuta je laž da su oni "islamizirani Srbi". H. Zoranić upozorava da su od 1862. do 1992. godine brojni historičari i drugi znanstvenici o Bosni pripovijedali, ali su zanemarili samo jednu činjenicu – njezin narod, Bošnjane koji su tu stotinama godina živjeli, te tako falsificirali historijske činjenice o Bosni i Bošnjacima.[46]

Osmanlije su tokom osvajanja Bosne ili rušenja Bosanske kraljevine 1414-1463. godine zatekle samo jedan narod – Bošnjane. Tada u Bosni nema nikakvih Srba niti Hrvata. Jedini preci na koje se mogu pozivati tri današnja naroda u Bosni jesu Bošnjani – od njih su postali današnji bosanskohercegovački Srbi, Hrvati i Bošnjaci. Bošnjački katolici i pravoslavci prevedeni su u Hrvate i Srbe od druge polovine 19. stoljeća. Ključnu ulogu u širenju ideja srpstva i hrvatstva odigrala je Crkva, koja je podržala propagandu iz beogradskih i zagrebačkih nacijskih projekcija spram Bosne.[47] A, pritom, Bošnjaci su skrenuli u muslimanstvo, iz narodnog bića u religijsku skupinu!

Plansko negiranje identiteta Bošnjaka i falsificiranje njihove povijesti poprimilo je razmjere organiziranog "kulturno-znanstvenog" i političko-ideološkog djelo-

[46] Hakija Zoranić, *O etnogenezi Bošnjana –Bošnjaka*, Sarajevo: IP Svjetlost, 2009. Zoranić kazuje da je iz mješavine dijelova naroda Ilira, Avara, Gota, Južnih Slavena, Romana iz Italije te Normana (Vikinga) nastala "*simbioza – jedan narod Bošnjani",* u koji su se asimilirali svi koji su se kasnije,iz bilo kojih razloga, doseljavali na ova područja...". (str. 56.). Zoranić zatim dodaje ovo: "Godine 603. ili 614. današnja područja Bosne i Hercegovine ulazeći u sastav avarske države započinju kao troetnička, a po prestanku avarske vladavine oko 200 godina kasnije ona su jednonarodna. Nema imena Ilir, nestaje ime Avari, najduže je ostalo ime Sklavini. Postepeno je i ono nestalo. Pojavilo se ime koje svi rado i ponosno izgovaraju – Bošnjani, kao novi proizvod ko zna koliko dugotrajnih i koliko zamršenih društvenih procesa. To je svojevrsna simbioza u kojoj su na kraju vjerovatno zbog svoje mnogobrojnosti što se jezika tiče pobjedu odnijeli Slaveni, te će Bosna postati jedna od južnoslavenskih država". (str. 59.).

[47] Dubravko Lovrenović, Kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja u svjetlu interkonfesionalnosti stećaka (O jednom modelu promjene historijskog pamćenja), ANUBiH, Godišnjak/ Jahrbuch 2013., str. 103-130. U ovom tekstu Lovrenović piše: "Kroatizacija bh. katolika predstavlja jednu vrstu "ponovljenog" scenarija iz sredine XIII. st – samo s različitim posljedicama: pokušaja latinizacije bosanskog ćirilo-metodskog katoličanstva simultanom akcijom Papinske kurije i ugarskih kraljeva koji je završio šizmom – otcjepljenjem Crkve bosanske od Rima i pojavom nove kršćanske konfesije iz kasnijih izvora poznate kao *vjera bosanska*. Računajući sa svim autohtonim okolnostima političke i etnokonfesionalne naravi, kao i onima iz bližeg i daljeg okruženja, na proces kroatizacije Bošnjaka-katolika neposredno su utjecala dva događaja crkvene provenijencije: uspostava redovite crkvene hijerarhije u BiH 1881. i Prvi hrvatski katolički kongres održan u Zagrebu septembra 1900. Oni daju odgovore na pitanja povezana s porijeklom nacionalnog identiteta: 1. *Tko čini naciju*; 2. *Zašto i kako se nacija javlja*; 3. *Kada i gdje je nacija nastala*? Na prijelazu iz XIX. u XX. st. nastaje Hrvatski katolički pokret praćen osnivanjem niza laičkih udruga i glasila koje su prenosile i operacionalizirale načela političkoga katolicizma". (str. 123-124.).

vanja, dakle, pretvorilo se u sistemsko potiranje svakog traga bošnjačkog bića u vremenu i prostoru. Danas možemo sasvim jasno utvrditi da program "denacionaliziranja" Bošnjaka u 20. stoljeću i planski pokušaj njihovog svođenja na religijsku skupinu ili kulturološki fenomen nije uspio. Bošnjaci su sačuvali svoju supstanciju ili posebnost među drugima narodima. *Vezanost* za Bosnu jeste bila i ostala ključna identitetna osnova Bošnjaka kao starog evropskog naroda. Bosanstvo je primarno, polazno i definirajuće određenje njihovog postojanja kao identitetne grupe.

Glavni dijelovi antibosanske interpretacije 20. stoljeća odvijali su se u registrima degradacije Bošnjaka kao starog evropskog naroda na razinu religijske skupine koja predstavlja, *prvo* – samo ostatak osmanskog naslijeđa koje je već odavno nestalo s prostora Balkana, posebno Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Srbije, i *drugo* – napuštanje "pradedovske vere" i običaja "srpskog" naroda pri čemu je proširena laž da su "Bošnjaci postali od Srba". U ovoj netačnoj, zdravorazumskoj i orijentalizirajućoj priči o Bošnjacima bila je uključena cjelokupna kulturna forma srpstva i hrvatstva, to znači znanstvena produkcija, književnost, politika, opći kulturni ambijent, etnofaulizam, religijska netrpeljivost, militarna presija, sve do procesa iseljavanja i progona Bošnjaka, onemogućavanja razvoja, gušenja elementarnih prava na jezik, ime i vlastitu kulturu. Danas ne možemo ni zamisliti koju je stravu preživjelo bošnjačko stanovništvo od početka dvadesetog stoljeća do početka Drugog svjetskog rata, kada je bilo u potpunoj nemoći.

U tom opskurnom i bolnom periodu za bošnjački narod desio se jedan proces preoblikovanja izgleda bosanskog bića u cjelini. Taj posao su obavljali sveštenici, historičari, književnici, političari, smutljivci i razni manipulatori, kako bi se konstruirala slika Bosne u kojoj nema bosanstva, bošnjaštva, Bošnjaka, krstjana manihejsko-dualističkog uvjerenja, Kotromanića kao vladara Bosne, banova i kraljeva, buna i Gradaščevića. Sva se bosanska struktura nemilosrdno i bezočno kroatizirala i srbizirala kroz povijest do onog trenutka kada su Avari i Slaveni "osvajali Balkan" i "potiskivali Ilire u brda". U okviru pothvata "prilagođavanja" bosanskog bića intencijama srpske i hrvatske velikodržavne politike nastale su najprimitivnije "znanstvene" konstrukcije i "umjetnička" djela koja su direktno služila stvaranju slike Bosne koja bi opravdala sva aktualna/ovovremena dešavanja i poduzeća srpskog i hrvatskog nacijskog pervertiranja bosanske zbilje u 19. i 20. stoljeću.[48]

[48] Ta epoha nacionalizma prvih bosanskih susjeda toliko je zaslijepila ljude u nauci i književnosti, naprimjer, da su neoprezno i sasvim samouvjereno napisali bestidne stranice laži, mržnje, primitivnosti i zla da je to danas gotovo nalik na barbarsko rušenja svetih spomenika čovječanstva. Danas čitanje Mažuranićevog epa *Smrt Smail-age Čengića* (1864), Njegoševog *Gorskog vijenca*, dijelova književnog opusa Ive Andrića, romana Janka Veselinovića *Hajduk Stanko* (1896) izaziva nelagodu u čovjeku koji pripada muslimanskom svijetu jer se on optužuje za ono što su navodno neki drugi u prošlosti radili. Tako na današnje muslimane pada

Epoha bošnjačke nemoći "odgovarala" je naletu nacijskih projekata srpstva i hrvatstva. Realna obezglavljenost i neobrazovanost Bošnjaka u "evropskim" naukama na prelomu stoljeća otežavala je bilo kakvo usklađivanje bosanskog interesa s evropskim tokovima, jer većina populacije u Bosni tog vremena bila je ruralno-agrarno određena sve do 1950-ih godina. Bošnjaci nisu uspjeli na prelomu stoljeća razviti političku ideju koja bi osigurala adekvatno kormilarenje Bosne i Bošnjaka u vremenu koje je neumoljivo mljelo sve ono što je još svoje živote zasnivalo na iluzornim predstavama i tradicijskim formama življenja. Tako su Bošnjaci sa svojom zaostalošću bili objekt za već formirane političke i nacionalne koncepcije srpskog i hrvatskog naroda koji su preko Austro-Ugarske imperije uspjeli uznapredovati u znanjima o *političkom* djelovanju i diplomatski su prednjačili u odnosu na inertne bošnjačke političare koji su se primarno određivali kao muslimani i tako gubili predstavu o narodnom imenu i povezanost s Bosnom koja ih je stoljećima određivala te se gubili u ideološkim maglama religijskog svjetogleda.

S druge strane, s pozicije Bošnjaka, svaki govor koji ima samokritičku crtu među Bošnjacima tokom 20. stoljeća neprestano se odbijao i zanemarivao. Gotovo da je bilo nepojmljivo da se pojave djela u kojima se prepoznaje kritičko-racionalna refleksija iz koje bi se moglo vidjeti da je riječ o pokušaju razumijevanja vlastite odgovornosti i položaja u povijesnom kontekstu.[49] Oni su jednostavno usvojili strategiju eskapizma, mimikrije i prilagođavanja drugima. Postojali su, naravno, mnogi misleći ljudi koji mogu poslužiti kao polazište, koji su djelimično ili strukturno iskazali neku vrstu samokritičkog stava iz kojeg se prepoznaje pokušaj analize i razumijevanja vlastite pozicije, među drugim sličnim u kontekstu. Nedostatak *kritičke svijesti* i *samosvijesti* označava jedan ozbiljan socijalno-povijesni defekt, jer se preko njega raspoznaje nemoć i nespremnost bošnjačkog povijesnog uma da se suoči sa svojim vlastitim bićem u povijesnom kontekstu.

Mi smo danas odbacili uvriježeni pogled na *etnicitet* kao primordijalan, kao nešto što traje od "početka svijeta" i što se samo malo mijenja u površinskim slojevima, ali čija "jezgra" ostaje vječno nepromjenljiva i postojana.[50] Ta predstava je dugo vladala historijskim, sociološkim, politološkim, antropološkim i drugim društveno-znanstvenim disciplinama koje su oblikovale naše predstave o

"muslimanska krivica" koja je posebno konstruirana od 19. stoljeća u srpskom i hrvatskom korpusu da bi se moglo dati opravdanje za nakane i projekte koje su spremali naspram Bosne u svojim nerealnim nacijskim zanosima.

[49] Prisjetimo s kakvim je podozrenjem dočekan Sušićev *Parergon*, gotovo da je bilo nezamislivo da Bošnjaci mogu biti u stanju *samorefleksije* ili *samokritičkog* preispitivanja svojih pozicija.

[50] Etničko određujemo kao skup oznaka kojima se definira jedan narod. Nije primarno da li su te oznake slučajne, utemeljene, racionalne, izmišljene i slično, nego da postoje u narodnom imaginariju.

sebi i drugima. Isto tako, danas je uglavnom napuštena metanarativna pripovijest o tome kako u prilično prazne prostore Bosne i Dalmacije "dolaze"[51] u 7. stoljeću slavenska plemena, ruše sve pred sobom i asimiliraju preostali dio ilirskog "romaniziranog stanovništva".[52] Uspjelo se na osnovu strukturalističkih i poststrukturalističkih[53] teorijskih impulsa 20. stoljeća prevazići koncepciju statičkog (umrtvljenog) identiteta i etablirati znanje o procesu u kojem se identitet nalazi kao nešto procesualno-kontekstualno, što se treba razumijevati kao fluidan fenomen izložen povijesno-kulturnim mijenama. Nedopustivo je iz današnje prespektive neke arheološke artefakte vezivati za aktualne ovovremene etničke grupe i njihove moderne identitetne konstrukcije, a posebno je važno da historičari i drugi znanstvenici ponovo preispitaju povijesne izvore i provjere sporne interpretacije. Zahvaljujući poststrukturalističkim uvidima nastala je povijesna mogućnost da se oslobodimo fundacionalističkih epistemičkih slika koje su nas držale u močvari vječnih istina o "našem plemenu".

Globalizacija je, između ostalog, idealno stanje da se nametnu dogme prosječnosti. Provincijalizacija svetog znanja Bošnjaka o svome vjerovanju kroz povijest danas je postala očita pojava. Plitko razumijevanje odnosa znanosti i religije dovodi na scenu poluobrazovane "interpretatore" muslimanstva i reduciranog "islamizma", koji nikada nisu ozbiljno studirali kur'anski tekst i pokušavali ga razumijevati u kontekstu tradicionalnog svijeta i njegovih znanja, kao i položaja tradicionalnih znanja u okvirima savremenog modernističkog i postmodernističkog svijeta. Može li se napraviti iskorak u *post-islamizam*, povrh orijentalizirajućeg i samo-orijentalizirajućeg ideološkog guranja u geto, ekstremizam, radikalizam

[51] Danas je sasvim otvoreno raspravlja o velikom mitu o "doseljavanju Slavena" na današnje prostore Balkana. Dovoljno je podsjetiti na imena ljudi kakvi su pop Dukljanin, Mavro Orbini, Florin Curta, Domagoj Nikolić, Goran Šarić i mnogi drugi koji sasvim argumentirano ukazuju na povijesne nelogičnosti i ideologizirane dionice povijesnih procesa koji nam se pokazuju kao falsifikati, a u njihovom konstruiranju veliku ulogu imaju religijske institucije, vladarske sujete, nacionalne slike svijeta itd.

[52] Daniel Džino, *Becoming Slavs. Becoming Croats*. *Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Brill: Brill Academic Publishers, 2010.

[53] Glavni glasovi poststrukturalizma u 20. stoljeću bili su M. Foucault, J. Deleuze, J. Derrida, Cixous, J. F. Lyotard, Guattari, J. Kristeva, Irigaray, R. Barthes i J. Baudrillard. Češki autor Lubomir Doležač o poststrukturalizmu kazuje sljedeće: "Na poststrukturalizam gledam kao na klupko trendova u intelektualnoj povijesti, neki su od njih podudarni, neki proturječni, no svi su ujedinjeni zajedničkim interesima: preispitivanjem pretpostavki, teorija i analitičkih rezultata strukturalizma i razvijanjem tema koje su strukturalisti zanemarili. Ovaj koncept ne tumači poststrukturalizam kao ontološko ili epistemološko gledište, već kao razdoblje u intelektualnoj povijesti Zapada." Vidjeti: Ljubomir Doležel, *Poststrukturalizam. Pogled s Karlova mosta*, u: K.: Časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju, 2010., Vol.10 No.10, str. 57.

i religijski fundamentalizam civilizacije koja je dala čovječanstvu veličanstvene rezultate? Zašto bi mi u Bosni trebali naivno prihvatiti *karikaturu* civilizacije koja je nekada dominirala svijetom? Zašto bi pristali na interpretaciju našeg bića koja se nudi u okviru andrićevstva, velikosrbijanstva, ekmečićevske historiografske slike Bosne i "Turaka", orijentalističkih predrasuda o drugom, sumnjive slike bosanstva reduciranog na "religijsku skupinu", koja dolazi iz dominacije plemena pretvorenog u naciju? Mi ne bismo smjeli odustati od vrijednosnog kapaciteta koji je primjeren čovječanstvu i u kojem se svi ljudi mogu osjećati kao ljudi. To znači da nikako ne bismo smjeli slijediti "pleme u agoniji" i njegov narcistički svjetonazor bez obzira što stoljećima dijelimo prostor i iskustvo svijeta. Muslimani ne bi smjeli oponašati svetosavski model organizacije zajednice? Naprotiv, baš na drugi način, osnov muslimanstva je pluralistička slika svijeta koja podrazumijeva različita vjerovanja, različite narode i razumijevanja smisla ljudskog postojanja – zato su filozofska pitanja bliska otvorenom vjerovanju.

Kroz povijest, od dalekog 8. pa sve do početka 20. stoljeća narod Bosne naziva se Bošnjani/Bošnjaci. Nikada se nisu nazivali drukčije. Bosanski banovi i kraljevi nikada nisu sebe oslovljavali nijednim drugim narodnim imenom, nego samo imenom Bošnjani. U 20. stoljeću dogodilo se svođenje cjeline narodnog bića na muslimanstvo i nametnuto mu je ime musliman – u tome sudjeluju bošnjački neodgovorni i neinventivni ljudi, velikosrpska i velikohrvatska nacijska ideologija, povijesni kontekst moći. Obrtanje imena i deskripcije imalo je pogubne posljedice po bošnjački narod, koji je postao predmet manipuliranja velikodržavnih hegemonijskih projekcija.

Dugo se zamućivalo oko činjenice da su Bošnjani pripadali manihejsko-dualističkom učenju pod imenom *krstjani*, kršćanska konfesija, te su brojni autori pokušavali taj bošnjanski religijski smjer predstaviti kao "herezu" ili zastranjenje od kršćansko-katoličke vjere ili od pravoslavlja, čime bi se, navodno, dokazivalo da su oni nešto drugo. Takve pseudo-znanstvene konstrukcije sa srpske strane slušali smo od Vase Glušca i Branislava Petranovića, a na to je onda odgovarala hrvatsko-katolička naracija preko Ante Starčevića, Franje Račkog, Lea Petrovića, Dominika Mandića i drugih. Istina je da krstajni slijede Manijevo dualističko učenje koje je on obznanio 241. godine, a koje je na Balkanu već prije 10. stoljeća uhvatilo korijena i širom Evrope bilo poznato pod imenima masali, pavlikijani, bogumili, babuni, hristijani, krstjani, patareni, katari, albigenzi...

Nije nikakva novost da su Bošnjaci već odavno predmet konstruiranja slika koje ne odgovaraju provjerljivim činjenicama njihovog kulturno-povijesnog trajanja. Ta pretenciozna konstruiranja, uočljivo je, ne prestaju i umnožavaju se s nesmanjenom žestinom tokom cijelog 20. stoljeća, što nam svjedoči da su još predmet obrade i prilagođavanja kontinuiranim interesima velikodržavnog hegemonizma.

Bošnjaci su u okviru srpske i hrvatske konstrukcije Drugoga prikazivani kao konvertiti, renegati[54], izdajice, otpadnici, Turci, poturčenjaci, neprijatelji, Azijati, Orijentalci, islamski fundamentalisti... Sve ove karakterizacije su direktno vezane za neposredne dnevnopolitičke, povijesne okolnosti u kojima srpski i hrvatski propagandisti reagiraju na Drugoga u njihovom okruženju. Tako su, naprimjer, Bošnjaci predmet za "obradu" u *Načertaniju* (1844), predmet za manipulaciju koji treba biti pretvoren u Srbe, njihova zemlja Bosna u dio Velike Srbije, a Bugari su srpski prijatelji. Već 1913. godine Bugari su neprijatelji,[55] a Bošnjaci su Srbi "muhamedanske vere", njihova zemlja Bosna od 1918. godine "nestaje" u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Iz niza povijesne okolnosti i geopolitičkih procesa u 19. stoljeću i neznanja rasplamsavaju se brojne predrasude o Bošnjacima. Te predrasude počinju živjeti u svakodnevlju i više niko ne zna uslove i motive njihovog nastanka.[56] Svi su već zaboravili "vrijednosni sud" koji je stajao u sadržaju stereotipa o Drugome. "Mi" je postalo dominantno i slijepo za realnost Drugoga. Zanemaruju se povijesne okolnosti i uslovi njihovog pojavljivanja u konkretnim životnim okolnostima i interesima određenih grupacija, te se nude pseudonaučne elaboracije pomoću psihičkih, bioloških, metahistorijskih ili historijskih objašnjenja koja nam u komunikativnu orbitu neprimjerenom drskošću nameću "razloge" povijesnih događanja. Tako se skriva etnofaulizam, hegemonizam, rasizam i naciofašistička pozadina onoga djelatnog mišljenja koje je nastalo kao rezultat političko-ideoloških zahtjeva antibosanskog djelovanja u povijesti. Sve se to, nažalost, jednog dana ostvari kao genocid nad Bošnjacima u Bosni!

(...)

---

[54] U njemačkom jeziku *Renegat*< franc. *renégat*, čovjek koji je promijenio svoje uvjerenje i prešao u protivnički tabor;odmetnik, otpadnik, izrod.

[55] Vujadin Rudić u knjizi *Stanovništvo Toplice* podsjeća na Prvi svjetski rat kada je Toplica i grad Prokuplje bili pod okupacijom Bugarske vojske. Tada je bilo zabranjeno govoriti srpski jezik, spominjati ime Srbin i nositi prezimena na *–ić*. Jedna od naredbi okupatorske vojske bila je: "Ovde je zabranjeno govoriti srpski". Samo stotinu godina nakon toga srpski "nacio-patrioti" u Bosni pokušali su takvu nesreću napraviti i zabraniti Bošnjacima ime za narod, ime bosanski jezik i Bosnu preimenovati u "srpsku zemlju". Zaboravili su na svoje služenje i ponižavanje od strane Bugarske vojske.Vidjeti: Vujadin Rudić, *Stanovništvo Toplice*, Beograd: SANU, 1978., str. 28.

[56] Olivera Milosavljević kazuje: "Nema nacionalizma bez stereotipa o 'drugima', jer bez njih nema ni stereotipa o 'sebi'. Zato su stereotipi o 'drugima' nužni za identifikaciju, ne toliko njih, koliko sebe samih. Tek pored 'prevrtljivih Muslimana', 'divljih Arnauta', 'krvoločnih' Bugara, 'jezuitski pokvarenih' Hrvata, 'lukavih' Grka, 'remetilačkih' Srba..., 'mi' se možemo javiti kao pravdoljubivi i tolerantni, slobodarski i demokratični, pitomi i naivni, u konstantnoj poziciji ugroženosti, odnosno u stanju stalne spremnosti na odbranu." Vidjeti: Olivera Milosavljević, "U tradiciji nacionalizma: ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o 'nama' i 'drugima'", *Ogledi*, 1, 2002., str. 185–186.

BOSNIANHOOD, KNOWLEDGE AND FORGERY CONTEXT OF IDENTITY ANNIHILATION OF BOSNIANHOOD AND BOSNIAKS

Senadin Lavić

Summary

The process of forgery (Ger. *Die Fälschung*; Engl. *falsification*) of Bosnian historical and cultural content has been going against Bosnia for a long time. In this negation, a special *method of falsifying* of facts has been developed that is incompatible with the historical Bosnian "truth". This obscure method is used to pervert the historical events that essentially determine Bosnia and it is shaped to false information about it through which it cannot be recognized in its historical, cultural, legal and political existence. This *perversion*, distorting or curving the content of the Bosnian cultural and historical existence leads to the negation of the being of Bosnia. The basis of this methodical approach is a false and knowingly distorted presentation of facts. This method and, through it, constructed perverted images have a key place in anti-Bosnian mythomania.

In many fields of cultural manifestation against Bosnia, *counterfeits* or forgeries took place of true facts which made the elementary structure of Bosnia perverted and imposed upon it the contents that does not belong to its essential definition. Renaming and falsifying the facts about Bosnia and Bosniaks has begun as an evil planned transformation of the Bosnian and Bosniak into "something else", which has never been and with which it was not essentially connected. For this, fertile soil has been found in a religious difference that has been declared as false, alien and inappropriate in this area. From this religious difference, over time, a "different" folk form or three "different" folk forms were produced that from the 1860s to 1992 became almost inconceivable forms of difference and ideological confrontation from which their Bosnian origin was hidden.

We live the historical phase of *liberation* from the imposed constructions about our Bosnian being that can last for a long time. That requires a lot of work and responsibility. Are we able to understand what is meant "artistic" falsification of Bosnia in a fictional construct, the aesthetizing of evil in a certain historical work, sociological-political analysis of social processes or in some other imprecise construction of Bosnia, which is inspired by the ideological intention to forge its content? What is it that prevents the possibility of understanding and clearing with the intended constructs? What is with intellectual and moral responsibility to deny the construction that is a lie?

It is necessary to develop a complete *epistemic-methodic deconstruction* of historically established falsifications about Bosnia, which today exists as alleged scientific facts or unreliable cultural phenomena. Such common sense self-understanding has led to the *damnatio memoriae*, domination and management of *stereotypes* over our rational aspects of reality.

Key words: Bosnia, Bosnianhood, forgeries (counterfeits), methodical deconstruction, anti-Bosnian mythomania

UDK 323.22 (497.6): 323.13 (497.6=163.42)

O falsificiranju utemeljenosti segregacije – osvrt na pisanja konstruiranih hrvatskih društvenih autoriteta

Nerin Dizdar
Fond za profesionalnu
rehabilitaciju i zapošljavanje
osoba sa invaliditetom FBiH
Sarajevo

Nositelji političkih funkcija koji afirmišu i provode, s aspekta savremenih evropskih vrijednosti i tokova, društveno neprihvatljive ideje navodnu činjeničnu i društvenu opravdanost ideologija, odnosno vlastiti legitimitet, crpe iz afirmativnih govorenja i potvrde ispravnosti postavljenih teza od navodnih akademskih autoriteta. Namjera ovog rada jeste analiza podataka koji navodni autoriteti u oblastima političkih sistema i društvenog razvoja uopće konstruišu kao realnost ili kao validne argumente, te njihova dekonstrukcija kroz komparativnu analizu iznesenih tvrdnji u odnosu na empirijski provjerljive činjenice i osvrte praktično i naučno međunarodno priznatih, potvrđenih stručnjaka iz relevantnih oblasti.

Ključne riječi: politika, Hrvati, segregacija, falsificiranje, hrvatski naučni radnici, Mile Lasić, Bosna i Hercegovina

Cilj svakog ozbiljnog naučnog radnika, osim otkrivanja naučnih istina, treba biti i razotkrivanje prevara i neistina koje se u javnom diskursu podmeću kao činjenice, služeći uglavnom kao sredstvo u pokušaju branjenja moralno i politički neodbranjivih stavova i ideologija. U javnosti je prisutan veći broj govornika koji svoja formalna akademska zvanja koriste za etabliranje retrogradnih političkih koncepata kao neosporivih.

Nositelji političkih funkcija koji afirmišu i provode, sa aspekta savremenih evropskih vrijednosti i tokova, društveno neprihvatljive ideje, navodnu činjeničnu i društvenu opravdanost ideologija, odnosno vlastiti legitimitet, crpe iz afirma-

tivnih govorenja i potvrde ispravnosti postavljenih teza od navodnih akademskih autoriteta. Namjera ovog rada jeste analiza podataka koji navodni autoriteti u oblastima političkih sistema i društvenog razvoja uopće konstruišu kao realnost ili kao validne argumente, te njihova dekonstrukcija kroz komparativnu analizu iznesenih tvrdnji u odnosu na empirijski provjerljive činjenice i osvrte praktično i naučno međunarodno priznatih, potvrđenih stručnjaka iz relevantnih oblasti.

Mile Lasić je jedan od javnih djelatnika koji se u javnosti afirmišu kao "eminentni stručnjaci", koji u svojim tzv. analizama političkih prilika u Bosni i Hercegovini, kao ključnog oponenta principa etno-teritorijalnog, segregatornog izbornog modela, uprošteno predstavljenog kroz ideju da Bošnjaci trebaju birati samo Bošnjake, Hrvati samo druge Hrvate, a Srbi samo Srbe, prepoznaje građanske i ljevičarske stranke u ovoj državi.

Takvo rezonovanje nije sporno. Naime, nije sporno da su građanske stranke najveći neprijatelj spomenute ideje, ali jeste sporna činjenica da spomenuti zagovaratelj koncepta podjele uporno nastavlja s neuspjelim pokušajima pravdanja politike koja je u savremenim demokratskim društvima napuštena kao nazadna, diskriminatorna i anticivilizacijska. Riječ je o politici, odnosno principu isključivog biranja na osnovu kolektivističkih identitetskih odrednica, u ovom slučaju etničke pripadnosti.

Riječ je o konceptu koji je do te mjere i sasvim pravično iskorijenjen u demokratskom svijetu, da je profesor Lasić morao posegnuti za krajnje nekompatibilnim primjerom Novog Zelanda i tamošnjih Maora, kako bi pokušao naći kakvo-takvo utemeljenje za svoju maglovitu teoriju.

Za vjerovati je da bi mladi Mile Lasić, tada stručni saradnik u Marksističkom studijskom centru u Sarajevu, zasigurno bio iznenađen stavovima odskora doktora Mile Lasića, profesora na Sveučilištu u Mostaru.

Lasiću bi na njegovim fabriciranim analizama zasigurno pozavidjeli i drugi javno produkovani "autoriteti" poput Ive Lučića, drugog, može se reći dežurnog, naučnika desničarskih vlasti u Republici Hrvatskoj koji relevantne informacije, osim onih obavještajnih, također rijetko podastire.

Prof. dr. Mile Lasić u jednom od svojih objavljenih tekstova u kojem ciljano napada Socijaldemokratsku partiju Bosne i Hercegovine (SDP BiH) kaže da se "čelnik SDP BiH postavio na čelo budalaškog pokreta protiv razumijevanja svoje zemlje kao višenacionalne zajednice" (dnevna novina "Dnevni list" od 01.11.2016.). Lasić nastavlja u "šeretskom" stilu, pa kaže da "prosto spinuje i /ili siluje stvarnost, povijest, kulturu i identiteta, želeći ih ukalupiti u svoje totalitarističke predodžbe, sheme i kalupe".

O tome ko koga ili šta siluje zaključak je najlakše donijeti po iščitavanju Lasićevog teksta. Koja je to blasfemična tvrdnja koja je Lasiću zapravo zasmetala? Kako Lasić pojašnjava, on se referiše na prethodno objavljeno saopćenje SDP-a

BiH, u kojem ova stranka, u kritici istupa Andreja Plenkovića, tvrdi da "BiH nije i ne može biti etnički podijeljena država u kojoj bi na izborima postojale odvojene glasačke kutije za Hrvate, Srbe i Bošnjake…"

Pitanje je kakvo je to 'sramotno totalitarističko kalupljenje stvarnosti, povijesti, kulture i identiteta' izneseno u navedenoj tvrdnji? Suštinski problem je u tome što je Bosna i Hercegovina, kako nam otkriva Lasić, "višenacionalna zajednica".

Međutim, svako, makar i površno iščitavanje Ustava Bosne i Hercegovine, otkriva prostu činjenicu da je zajednica, zapravo, nazvana državom, i to onom koja je međunarodno priznata, što, iako to može zvučati paradoksalno, jeste činjenica koja se pokušava zanemariti i relativizovati. Nadalje, Bosna i Hercegovina je članica Ujedinjenih nacija. Prema tome, Bosna i Hercegovina, jedna i jedinstvena, jeste članica tog svjetskog skupa nacija, a ne njeni dijelovi ili njene tri ili više grupa.

Nažalost, Lasić se ne zaustavlja na iznad navedenim tvrdnjama, nego potpuno konfuzno zaključuje kako je "samo jedno sigurno", a to je da "ovaj čovjek ne zna da se u procesu kozmopolitizacije identiteta i ambijenata, na putu ka političkoj zajednici, mora poći od već formiranih identiteta, ma koji da jesu. Dakako, ne zna ni da se u modernom svijetu žive složeni identiteti i da se sve to sjajno objašnjava i živi u teoriji i praksi alteriteta, pluralnog i otvorenog društva."

Iz ove dvije rečenice je jasno koliko je nezahvalan zadatak pred Lasića stavio njegov ideološki sklop razmišljanja. Gotovo da profesor Lasić zaslužuje priznanje što se svojski potrudio zvučati sofisticirano, kako ga, suštinski, prosječan čitatelj dnevne novine u kojoj je tekst objavljen, zapravo, ne bi razumio. Jasno je Lasić rezonovao – jedino na takav način, korištenjem internacionalizmima kićenih fraza, mogao je izreći takve nelogičnosti i nadati se da će njihov besmisao ostati nerazotkriven.

Kako bi na tezu o nužnom polaženju od već formiranih identiteta u procesu kozmopolitizacije reagovao musliman Sadiq Khan, gradonačelnik jedne od najkozmopolitiskijih zajednica na svijetu – Londona, koji ima stanovnika koliko četiri Bosne i Hercegovine, kao i njegovi sugrađani koji ga takvog izabraše? Profesoru Lasiću je zasigurno nešto poznatiji slučaj njegove prezimenjakinje, kćerke Maje Lasić, Mostarke koja je, iako predstavnica vjerske i etničke manjine i imigrantica – dakle, daleko od predstavnice već formiranog njemačkog identiteta u svakom smislu – na otvorenoj listi njemačke Socijaldemokratske partije uvjerljivo izabrana u Berlinski parlament. Konačno, sa slučajem Maje Lasić bi dr. Mile Lasić morao biti upoznat, jer je ona ipak njegova kćer. Kakva li je tek u teoriji nužnog polaženja od već formiranih identiteta svrha glasačke kutije za tamo nekog Baracka Husseina Obamu?

Međutim, i Mile Lasić se trudi da ponudi određenu vrstu argumenta ili primjera na kojem zasniva svoju tezu. Tako ovaj profesor, jasno opredijeljen da zada

konačan udarac tzv. totalitarizmu građanstva, kao primjer u odbranu teze navodi Maore s Novog Zelanda. Naime, nevjerovatnim ideološkom manevrom, Lasić u svojoj odbrani prava "formiranih skupina" objašnjava kako "Maori na Novom Zelandu imaju pravo birati svog političkog predstavnika, koji može biti i "Bijelac", ako tako Maori žele, ali ne mogu "Bijelci" birati Maorima onoga koji njima odgovara da ih politički predstavlja".

Tako Maori, u političkoj misli Lasića, postaju najvažnije oruđe u odbrani prava na svojevrsnu hrvatsku autonomiju u Bosni i Hercegovini. Ipak, da je dr. Lasić barem površno istražio te crne Maore (tamne su puti, a crna im je tradicionalna narodna boja, za razliku od "crnih cigana" koje kao najdrastičniju izbornu opciju spominje Lasić u svojoj, navodno, kozmopolitskoj viziji). Naime, Maori su autohtono, ali trenutno izrazito manjinsko stanovništvo na 'bratskom' Novom Zelandu. Preciznije, ima ih 14, 6% u odnosu na većinskih 69 % Novozelanđana evropskog porijekla.

Na osnovu niza historijskih okolnosti i sporazuma između vlade i autohtonog maorskog stanovništva, u Parlamentu Novog Zelanda od ukupno 120 zastupničkih mjesta Maori kao autohtona manjina imaju zagarantovanih čitavih sedam mjesta. Broj mjesta za Maore u Parlamentu varira, ovisno o njihovoj brojnosti u odnosu na ukupnu populaciju, s tim da se od tog broja oduzimaju oni Maori koji se prethodno opredjeljuju glasati za "opće" liste. Matematika ukazuje da se dominantna većina Maora odluči glasati za otvorene, opće liste.

Inače, zaboravlja ili ne zna g. Lasić da je novozelandska Kraljevska komisija za izborni sistem još 1985. godine preporučila ukidanje ovog modela jer je utvrdila da je spomenuti koncept segregacijski, te da ni na koji način ne pomaže unapređenju pozicije Maora, nego da bi broj njihovih zastupnika u Parlamentu na potpuno otvorenim građanskim izborima vjerovatno bio i veći.

Suštinski, govoreći o Lasićevom konceptu, riječ je o principu sličnom onome koji se primjenjuje kod sjevernoameričkih Indijanaca na nižoj razini. Tako Indijanci u svojim omeđenim teritorijama – rezervatima, interno biraju svoje rukovoditelje državnih službi. Za jednak model se zalaže prof. dr. Mile Lasić u slučaju Hrvata. Umjesto okolišanja, sve što trebaju učiniti ideolozi segregacije poput Lasića je jednostavno reći da se zalažu za formiranje rezervata za Hrvate. Jasno je da je ključni razlog zbog kojeg to ne čine jasna negativna konotacija korištenja pojma "rezervat".

Nadalje, kako bi fingirao naučnu utemeljenost svojih stavova, Lasić još kaže da, navodno, parafrazira Willa Kymlicku, pa zaključuje da se za Kymlickinu knjigu *Multikulturalno građanstvo* "niti znade niti želi čuti u prounitarističkim, lažno građanskim krugovima u političkom i akademskom Sarajevu".

Vjerovatno autor ovog rada ne pripada iznad navedenim krugovima pošto je, na Lasićevu žalost, spomenutu knjigu pročitao. Prvo, Lasić je trebao navesti puni

naziv knjige, a to je *Multikulturalno građanstvo: Liberalna teorija manjinskih prava*. Prema tome, g. Lasić bi, a ne prozivani građanski krugovi, trebao objasniti zašto govorenje u "zaštitu" Hrvata uvodi u okvire manjinskih prava? Kako bilo, jedan od najupečatljivijih citata iz ove knjige je sljedeći:

> "Jezik manjinskih prava je često korišten i zloupotrijebljen ne samo od strane nacista, nego također od onih koji pravdaju rasnu segregaciju i aparthejd. Također je iskorišten od strane netolerantnih, ratobornih nacionalista i fundamentalista širom svijeta kako bi opravdali dominaciju nad ljudima izvan njihove grupe, te represiju nad neposlušnicima unutar grupe. Liberalna teorija manjinskih prava, tako, mora objasniti kako manjinska prava koegzistiraju sa ljudskim pravima, te kako su manjinska prava ograničena principima individualnih prava, demokracije i socijalne pravde. To je cilj ove knjige." [1]

Zapravo, ključni problem koji Lasić i njemu slični zagovornici segregacije ne mogu razriješiti leži upravo u činjenici da ih svako zagovaranje ekskluzivnih prava za Hrvate nužno uvodi u okvire teorije prava manjina, koje su jedina kategorija stanovništva koja u društvenom poretku demokratskih država uživaju određena izdvojena, posebna prava.

Kako to prepoznaje Kimlicka, zloupotrebom jezika manjinskih prava u društvenim zajednicama u kojim ne postoji visok stepen osviještenosti i znanja o osnovnim principima demokratskog ustroja, rasna segregacija i aparthejd se pokušavaju nametnuti kao opća norma.

Sada treba kratko razmotriti "tešku optužbu" o "prounitarističkim, lažno građanskim krugovima" čiji su zagovornik po Lasiću lijeve i građanske stranke i intelektualne elite. Naročito je važno razbiti famu oko unitarizma i građanstva. Prvo, pojam građanstva je konstitutivna, odnosno ustavna kategorija u svim savremenim demokratskih državama osim jedne, a ta jedna nije Novi Zeland nego Bosna i Hercegovina. Drugo, unitarizam je pojam koji se odnosi na administrativno-teritorijalnu organizaciju države i raspodjelu moći, te nema nikakve veze za idejom konstitutivnosti građana. Tako država može biti građanska, kao što sve demokratske države jesu, a da je ujedno izrazito decentralizovana, što uključuje i države u kojim je uspostavljen federalizam.

Valja napomenuti da su sve države Evropske unije osim Austrije i Njemačke unitarne države. Iako Njemačka i Austrija nisu unitarne, centralni organi vlasti raspolažu značajnim resursima, ovlaštenjima i moći. Tako je, primjera radi, u svim relevatnim globalnim političkim analizama kancelarka Njemačke prepoznata kao jedna od troje najmoćnijih političkih figura u svijetu, iako se nalazi na čelu federalne države.[2]

Također, naše susjedne države – Srbija, Hrvatska i Crna Gora – koje su, također, relativno pluralne, izrazito su unitarne. Tchavdar Marinov, jedan od trenut-

[1] Kimlicka 1995., 6

[2] https://www.forbes.com/profile/angela-merkel/, pregled. 14.03.2017.

no vodećih autoriteta u oblasti historije političkih sistema Balkana, govoreći i najpovoljnijim konceptima političkog ustroja za balkanske države koji garantuje stabilnost i razvoj društvene zajednice, prepoznaje kako je, ne samo za "evropsku civilizaciju", nego za civilizaciju uopće, "centralizovana, homogena nacionalna država univerzalni model", a čija je kolijevka, kako kaže, Francuska.[3]

Dakle, g. Lasića i širu populaciju kojoj se obraća bilo bi korisno osvijestiti o činjenici da unitarizam nije ništa strašno i ništa strano demokratskim društvima. Naprotiv. Prema tome, mada se zagovornike jačanja centralnih institucija vlasti u Bosni i Hercegovini često teži diskvalificirati, demonizirati i predstaviti kao svojevrsne 'povampirene' unitariste, valjda poput Marinova, bitno je relaksirati javni prostor i otvoriti mogućnost rasprave na navedenu temu. Stoga je u društvu potrebno razvijati svijest da je jaka centralna država jedan od mogućih koncepata ustroja kojim se na integrativan način osiguravaju sva prava građana, uključujući ona koja proizlaze iz njihovih kolektivnih pripadanja, te da se ne radi o nikakvom iskonsko 'prijetećem' ili neprirodnom konceptu.

Čak i Lasićev omiljeni autor, Will Kimlicka, kaže da težnja za samoupravom u pluralnim društvima u pravilu doprinosi destabilizaciji društvenih prilika u tim državama, pošto nacionalističke elite takav koncept vide kao sredstvo za podrivanje društvene solidarnosti i međusobnog razumijevanja, te za svoje separističko djelovanje .[4]

Konačno, na kraju svog teksta u navodnu odbranu kozmopolitanizma, pluralizma i svega demokratskoga, prof. dr. Mile Lasić se, zamišljen nad sudbinom našega življa, pita: "Kad će postati jasno da se radi o namjerama golog, pravnog i/ili političkog nasilja, te kako se tim putom i sredstvima ne može stići u Europsku uniju...?"

O tome šta Evropa smatra pravnim i političkim nasiljem dovoljno je rečeno u presudama Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima kolokvijalno nazvanim slučajevi "Zornić" i "Pilav". U tom smislu, ispod je ponuđen citat iz presude protiv Bosne i Hercegovine u slučaju "Zornić", donesene 16.07.2014. godine:

> "Sud je, stoga, kao u navedenom predmetu (Sejdić-Finci, op.a.), i u ovom slučaju utvrdio da su osporene ustavne odredbe, koje onemogućavaju gospođu Zornić da učestvuje na izborima jer se temelje na etničkom porijeklu, uključene u Ustav Bosne i Hercegovine u cilju osiguranja mira i zaustavljanja krvavog sukoba u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine, obilježenog genocidom i etničkim čišćenjem... Međutim, sada, više od 18 godina od okončanja tragičnog sukoba, ne može postojati ni jedan razlog za zadržavanje osporenih ustavnih odredbi. Sud smatra da je došlo vrijeme za uspostavljanje političkog sistema koji će omogućiti svim građanima Bosne i Hercegovine da učestvuju na izborima za Predsjedništvo i Dom naroda Bosne i Hercegovine bez diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti i bez davanja posebnih prava konstitutivnim narodima na uštrb manjina i građana Bosne i Hercegovine. Ovo podrazumijeva neophodnost promjene Ustava Bosne i Hercegovine."

[3] Daskalov/Vezenkov (eds.), 2015., 24.

[4] Kimlicka, 1995., 182-186.

Prema tome, u cijeloj ovoj priči, istinski 'šibicar' – kako Lasić naziva praktično sve članove građanskih stranaka, s naglaskom na SDP BiH – koji u ovoj priči jedini igra na blef i neupućenost u igru od potencijalnog konzumenta ili zagovornika izrečenih ideoloških konstrukcija je Mile Lasić.

Drugi istaknuti javni govornik jednakih svjetonazora kao Mile Lasić je ranije spomenuti Ivo Lučić. Za vrijeme agresija protiv Bosne i Hercegovine Ivo Lučić je bio načelnik obavještajne službe Hrvatske u Bosni i Hercegovini (SIS – Sigurnosno-izvještajna služba). Trenutno je vjerovatno javno najistaknutiji uposlenik Hrvatskog instituta za povijest.

Iako je neposredni učesnik ratnih događanja, u hrvatskom medijskom prostoru predstavlja ga se kao objektivnog i nepristrasnog naučnika, odnosno historičara. Gotovo isključivo daje izjave o prirodi rata u Bosni i Hercegovini, uz afirmisanje paradržave Hrvatske republike "Herceg-Bosne", čije utemeljitelje je Međunarodni sud za ratne zločine u Haagu osudio na ukupno 111 godina zatvora zbog počinjenja najtežih ratnih zločina. Njegove aktuelne političke ideje su sažete u njegovom sljedećem stavu, koji je gotovo identičan Lasićevom:

> "Konsocijacijska demokracija podrazumijeva "suradnju među elitama", odnosno "koaliciju". To je ono što je formalno sadržano u svim rezolucijama, ustavima i sporazumima u BiH, od njezinog utemeljenja i ZAVNOBiH-a do Daytona i sadašnjeg uobličenja. Takva jedna koalicija vladala je BiH početkom devedesetih. U jednom trenutku u dijelu javnosti prevladalo je mišljenje da bi BiH mogla ponovno profunkcionirati kao konsocijacijska demokracija, što pojednostavljeno znači da bi institucionalizirana suradnja i podjela vlasti između triju nacionalnih elita mogla osigurati funkcioniranje i održiv razvoj BiH. Reakcije koje su na to došle iz većeg dijela bošnjačko-muslimanske javnosti, kao i od nekih "lijevo-liberalnih" intelektualaca, pokazale su da to nije tako i da za BiH još uvijek nema rješenja. Protivnici podjele vlasti između nacionalnih elita zalažu se za jednu drukčiju proceduru donošenja odluka koju nazivaju "deliberativnom demokracijom". Oni se u biti zalažu za centraliziranu, unitarnu državu koja bi funkcionirala po načelu jedan čovjek-jedan glas. Takav model ustroja BiH podržavaju i radikalni bošnjački nacionalisti." [5]

O konstrukciji unitarističke prijetnje, njenoj utemeljenosti i korelaciji s konceptom građanstva dovoljno je rečeno u prethodnom dijelu teksta. U ovom dijelu bit će adresiran koncept "konsocijacijske demokracije" koju zagovara Lučić i koju naziva podjelom vlasti između nacionalnih elita, odnosno "konstitutivnih nacija", kako to kaže u jednom kasnijem intervjuu.[6]

Prvo, iako Lučić tvrdi drugačije, pojam konsocijacija u definisanju političkog sistema Bosne i Hercegovine nije spomenut niti jedan put "u rezolucijama, usta-

[5] http://www.vecernji.ba/ne-smije-biti-nikakvih-rjesenja-bez-hrvata-sredisnje-bosne-i-posavine-174429, pregled. 10.04.2016.

[6] http://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/ivo-lucic-bih-ima-manje-izgleda-za-opstanak-negosto-ih-je-imala-jugoslavija-1102, pregled. 07.03.2016.

vima i sporazumima u BiH, od njezinog utemeljenja i ZAVNOBiH-a do Daytona“. U Preambuli Aneksa IV Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Ustav Bosne i Hercegovine) precizirano je da je Bosna i Hercegovina suverena, cjelovita i politički nezavisna država.

Također, Ustav Bosne i Hercegovine u Preambuli ne imenuje tri konstitutivne nacije, nego tri konstitutivna naroda. U Aneksu 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini pojam nacije i nacionalnog kulturno-historijskog identiteta se direktno vezuje uz državu Bosnu i Hercegovinu, definisanjem uspostave Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

Iako je kroz odluke sa zasjedanja ZAVNOBiH-a ustanovljena tzv. tripartitnost u pripadanju Bosne i Hercegovine (ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska/ i srpska i hrvatska i muslimanska), niti u jednom od svojih dokumenata ZAVNOBiH nije ustanovio princip paritetnog ili konsocijacijskog odlučivanja i tretiranja države. Vlada i skupština Bosne i Hercegovine su nazvani jednim imenom, “narodnom” vladom i skupštinom.

U Deklaraciji o pravima građana u Bosni i Hercegovini usvojenoj na Drugom zasjedanju ZAVNOBIH-a Bosna i Hercegovina je imenovana “zajedničkom i nedjeljivom“, a određeno je da će “izborno pravo u demokratskoj Bosni i Hercegovini birači vršiti tajnim glasanjem na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog prava glasa“. Dakle, nigdje kroz svoje formalne dokumente ZAVNOBiH ne pretpostavlja konsocijacijski princip odlučivanja ili raspodjele moći.

Jednako kao i Lasić, kako bi izbjegao razumijevanje nesuvislosti vlastitih tvrdnji, Lučić koristi internacionalizme, pa kaže da protivnici podjele države na etno-teritorijalne jedinice, a naročito oni koji promovišu ideju građanskog zastupanja (jedan čovjek-jedan glas), kao i “radikalni bošnjački nacionalisti” zagovaraju “deliberativnu demokraciju“. Ivo Lučić ne obrazlaže šta je, zapravo, ta ‘opasna’ deliberativna demokracija.

Sa semantičkog aspekta, deliberativan znači pažljivo razmotren, analiziran, odnosno odvagan postupak. Osnovna odlika deliberativne demokracije, kako je definiše Jürg Steiner, jeste da se po tom konceptu “ne računa samo moć, nego i kvalitetna rasprava i argumentacija” (Steiner 2012: i). U tom smislu, bilo bi zanimljivo čuti kakav to problem s deliberativnom demokracijom, u kojoj vlada snaga argumenata, a ne prosta sila, ima Ivo Lučić? Iz njegovog ukupnog pisanja se da zaključiti da Lučiću najveći problem predstavlja upravo suvislo argumentiranje.

Na osnovu konkretnog, empirijskog istraživanja provedenog u Bosni i Hercegovini, Kolumbiji i Belgiji, Steiner zaključuje da građani u Bosni i Hercegovini – za Lučića zasigurno iznenađujuće – uopće ne zaostaju za Belgijom u razvoju deliberativne demokratske zajednice kroz razmjenu mišljenja, iskustava i argumenata

uz međusobno uvažavanje, a da su u odnosu na religijski monolitnu Kolumbiju daleko ispred.[7]

Rezultat je tim više značajan što su istraživanja u Bosni i Hercegovini provedena u Srebrenici i Stocu, mjestima poznatim po počinjenom genocidu i drugim masovnim ratnim zločinima, ali i sistemskoj segregaciji i diskriminaciji. Iako se, dakle, radi o zajednicama obilježenim dubokom traumom koju su ratni zločini i novovremena diskriminacija ostavili svoj trag, ali i sredinama u koje se značajan dio predratnog stanovništva, žrtava zločina, vratio i živi zajedno sa stanovništvom različitih etničkih i religijskih pripadanja, tu postoji vitalna, zdrava baza za plodotvoran razvoj deliberativne demokracije ustanovljene na međusobnom uvažavanju i razmjeni argumenata.

Konačno, Steiner zaključuje da, iako je u Bosni i Hercegovini od političkih elita sistemski nametnut određeni oblik konsocijacijskog djelovanja i promišljanja, demokratsku stabilnost može garantirati jedino razvoj deliberativne kulture i sistema (Ibid. 206). Steiner kaže da se, zapravo, može zaključiti da su građani, za razliku od političkih elita, spremni premostiti duboke društvene podjele, te da su skloniji deliberativnoj demokraciji nego konsocijacijskoj ideji.[8]

Prema definiciji, konsocijalizam je stabilan demokratski sistem u duboko podijeljenim društvima u kojim je sistem podjele moći raspoređen među elitama različitih društvenih grupa, te se konsocijacije uspostavljaju u društvima u kojim prilike ne pogoduju uspostavi stabilne demokracije.[9] Što se tiče konsocijacijskog ustroja država, funkcionalnost takvih rijetkih zajednica uslovljena je spremnošću političkih elita da prevaziđu podjele među populacijom, a ne da ih produbljuju.[10]

Međutim, kako to pokazuje Steinerovo istraživanje, u Bosni i Hercegovini je ključni problem upravo obrnut fenomen, pa građani žele prevazići probleme, dok ih političke elite uvjeravaju da su problemi nepremostivi. Jedan od istaknutih reprezenata takvih elita je Ivo Lučić. Samim tim, može se zaključiti da bi bosansko-hercegovačko društvo i Hrvati kao njegov sastavni dio imali mnogo izvjesniju pozitivnu perspektivu kada bi, umjesto prihvatanja ideološkog koncepta takvih elita i odustajanja od zagovaranja deliberativne demokracije, odustali od takvih elita.

Treći i posljednji javni govornik koji u javnom diskursu biva promoviran kao akademski autoritet u raspravama o pravima Hrvata i za njih navodno prihvatljivim oblicima ustroja države Bosne i Hercegovine, jeste dr. Nino Raspudić, profesor na

[7] Steiner, 2012.: 117, 119.

[8] Ibid. 214

[9] https://www.britannica.com/topic/consociationalism, pregled. 18.04.2016.

[10] Green-Pedersen, Walgrave (eds.), 2014., 149.

filozofskim fakultetima sveučilišta u Zagrebu i Mostaru. Raspudić predstavnike građanskih stranaka naziva "šovinistima"[11], uz ponavljano iznošenje uobičajenih teza o građansko-unitarističkoj uroti Bošnjaka, kao većine koja bi da ovlada manjinom.

Raspudić, vatreni zagovornik formiranja ekskluzivne teritorijalne jedinice za Hrvate koju naziva "rješenjem koje bi riješilo sve probleme", kao jedan od argumenata za branjenje takvog koncepta iznosi vlastiti zaključak da Hrvata na području šire Bosne i Hercegovine zapravo nema, nego da se Hrvati "jedva održavaju i do Neretve"[12].

Međutim, posljednji popis stanovništva u Bosni i Hercegovini ukazuje na činjenicu da više od 125.000 Hrvata živi na područjima izvan hercegovačke regije. Poređenja radi, na Općim izborima u Bosni i Hercegovini kandidati Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (HDZ BiH) za člana Predsjedništva BiH, stranke koja pretenduje na pravo ekskluzivnog zastupanja Hrvata i stvaranja monolitnog hrvatskog entiteta, u zadnjih deset godina su osvajali od 76.681 do najviše 128.053 glasova ukupno.

Na razini sarkastičnog iskaza je Raspudićeva izjava da bi se uspostavom entiteta s hrvatskom većinom riješilo pitanje presude 'Sjedić-Finci.' O suštini presude 'Sejdić-Finci' je već govoreno kroz citiran izvod iz presude u slučaju Zornić. Međutim, ono što je naročito paradoksalno i što najjasnije ukazuje na manipulativnost ovakvih teza jeste iznošenje tvrdnje da se presuda Evropskog suda za ljudska prava kojom je utvrđena diskriminacija nad sugrađanima jevrejske i romske nacionalnosti zato što nisu konstitutivni i ravnopravni, implementira formiranjem entiteta za Hrvate.

Raspudić tvrdi da je "šovinističko pumpanje bošnjačke javnosti preko sarajevskih medija doseglo razinu na kojoj se njihove konzumente drži potpuno izoliranim od bilo kakvog uvida u ono što doista misli polovica stanovnika njihove zemlje". On u isto vrijeme *de facto* osporava toj drugoj polovini stanovništva pravo da ima drugačiju viziju države od njegove, gdje svaku težnju ka integrativnim procesima kvalificira "šovinističkom", a koncept etničke supremacije imenuje demokratskim.

Raspudić kao jedan od 'aduta' u raspravi koristi i nedavnu Rezoluciju Evropskog parlamenta, za koju kaže da govori "o potrebi federalizacije BiH kao srednjeg puta između srpskog separatizma i bošnjačkog unitarizma", što naziva "europskim pristupom"[13] i osnovom za uspostavu etničkih entiteta. Istovremeno, čini se da zaboravlja da je tek par mjeseci ranije sam iznio stav protiv koncepta federalizacije cjelokupne države Bosne i Hercegovine, nazivajući tu ideju "ugodnom bajkom". Raspudić tada govori da smatra da Hrvatima treba dodijeliti entitet

[11] http://poskok.info/wp/plenkovic-u-bih-i-gradansko-junacenje/, pregled. 08.02.2017.

[12] http://poskok.info/wp/cetiri-kljucne-kenjaze-po-pitanju-bosne-i-hercegovine/, pregled. 10.11.2016.

[13] http://www.vecernji.hr/hrvatska/zasto-u-bih-nisu-moguce-cetiri-regije-1151799, pregled. 03.03.2017.

unutar Federacije BiH, jer su u taj entitet "Hrvati ugradili Herceg Bosnu, teritorij koji su u ratu očuvali i na kojem su opstali da bi postali nesuvereni u miru." [14]

Prvo, član 4. Rezolucije Evropskog parlamenta o izvještaju o Bosni i Hercegovini na koju se referiše Raspudić, u kojem se jedino spominje riječ "federalizam", prioritetno određuje sljedeće:

> "Poziva se na nastavak niza reformi kako bi se BiH preobrazila u potpuno učinkovitu, uključivu i funkcionalnu državu temeljenu na vladavini prava, koja jamči jednakost i demokratsku zastupljenost svih konstitutivnih naroda i građana; izražava žaljenje zbog toga što etničke i političke podjele prouzročene duboko ukorijenjenim dezintegracijskim tendencijama, zbog kojih je nemoguć normalan demokratski razvoj, te daljnja politizacija javne uprave, često otežavaju zajedničke napore za ostvarenje reformi; ističe i da BiH neće biti uspješna kandidatkinja za članstvo u EU-u dok se ne uspostave odgovarajući institucijski uvjeti"[15]

Dakle, kao što je vidljivo iz navedenog citata, Evropski parlament zapravo poziva na dokidanje koncepta etničkog zastupanja i zagovara jednakost "svih naroda i građana", što predstavlja kontinuitet u odnosu na sadržaj prethodne rezolucije, koja, također, poziva na omogućenje biranja "bez obzira na etničku ili vjersku pripadnost", te poštivanje presuda Evropskog suda za ljudska prava kojim je takvo postupanje izričito naloženo.

Drugo, u istom članu posljednje Rezolucije, u sljedećoj rečenici se spominje federalizam, na način da se traži "reforma izbornog prava, uzimajući pritom u obzir načela iznesena u ranijim rezolucijama, kao što su načela federalizma, decentralizacije i legitimnog zastupanja." Međutim, u nastavku rečenice se objašnjava da navedene reforme trebaju biti provedene "kako bi se zajamčilo da se svi građani mogu kandidirati, da mogu biti izabrani i da mogu obnašati funkcije na svim političkim razinama pod jednakim uvjetima."

Treće, u Rezoluciji se nigdje ne spominje "bošnjački unitarizam". "Srpski separatizam" nije spomenut u navedenoj formulaciji, ali jesu secesionističke tendencije entiteta Republika Srpska. U članu 16. Rezolucije se općenito "poziva vođe svih strana da se suzdrže od nacionalističke i secesionističke retorike koja pogoduje razdoru i polarizira društvo te od radnji kojima se ugrožavaju kohezija, suverenitet i integritet zemlje", odnosno, kako je to rečeno u prethodnoj Rezoluciji, na čije poštivanje se također poziva, elite se pozivaju da "zaštite različitosti društva."

Konačno, u članu 36. Rezolucije, Evropski parlament vrlo jasno, ultimativno traži provedbu svih triju presuda Evropskog suda za ljudska prava:

> "(Evropski parlament) duboko žali zbog činjenice da BiH i dalje krši Europsku konvenciju o ljudskim pravima jer nije provela presudu Europskog suda za ljudska prava u predmetima

[14] http://poskok.info/wp/plenkovic-u-bih-i-gradansko-junacenje/, pregled. 08.02.2017.

[15] http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2017 0037&format =XML&language=HR, pregled. 14.03.2017.

Sejdić-Finci, Zornić i Pilav; odlučno zahtijeva da se hitno ostvari napredak u tom pogledu kako bi se poboljšala europska perspektiva te zemlje; ističe da bi provedba tih presuda doprinijela uspostavi demokratskog i potpuno funkcionalnog društva u kojem su svima zajamčena jednaka prava; ponavlja da nedostatak provedbe ovih presuda omogućuje očitu diskriminaciju građana BiH što se suprotstavlja vrijednostima EU-a."

Da bi bilo potpuno jasno da je percepcija Evropskog parlamenta kao političkog tijela o tome šta su evropske vrijednosti jednaka onoj Evropskog suda za ljudska prava kao sudbenog tijela, ovdje ću citirati stav Evropskog parlamenta izražen u dopisu Parlamentarnoj skupštini BiH o pitanju namjere uvođenja etničkog modela odlučivanja u Parlamentarni odbor za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU. U tom dopisu Evropskog parlamenta rečeno je da je "sistem glasanja koji uključuje odredbe koje se odnose na etničke ili nacionalne grupe neprihvatljiv i bio bi u suprotnosti s osnivačkim principima Evropske unije." [16]

Kontinuitet takvog percipiranja evropskih vrijednosti od Evropskog parlamenta potvrđen je i u ranije spominjanoj Rezoluciji ovog tijela, gdje u članu 7. Rezolucije Evropski parlament "izražava žaljenje zato što, zbog pokušaja da se u glasačka pravila Odbora za stabilizaciju i pridruživanje uvede etničko blokiranje, još nije usvojen Poslovnik Odbora za stabilizaciju i pridruživanje koji stoga ne može biti pravilno osnovan";

U vezi s drugocitiranom Raspudićevom tvrdnjom da su Hrvati "ugradili Herceg Bosnu" u Federaciju BiH u kojoj su, kako kaže, kasnije postali "nesuvereni", važno je naglasiti da Herceg-Bosna kao paradržavna tvorevina nikada nije imala priznati suverenitet koji bi se uopće mogao izgubiti. Tvrdnja da su Hrvati kasnije postali nesuvereni, aludira na pretpostavku da je "Herceg-Bosna" bila suverena teritorijalna jedinica Hrvata, što je potpuno netačno. Naprotiv, paradržava "Herceg-Bosna" kao takva je formirana u okvirima međunarodno priznate, suverene države Bosne i Hercegovine, a svako izdvajanje i osporavanje suvereniteta Bosne i Hercegovine je, zapravo, kršenje njenog ustavnog poretka.

Paradržava "Herceg-Bosna" jeste postala etnički monolitna teritorija s isključivim hrvatskim stanovništvom, što je posljedica masovnih ratnih zločina počinjenih protiv Bošnjaka i Srba sa ciljem njihovog eliminiranja na toj teritoriji. Takav zločinački naum i praksa paradržavnih struktura su potvrđeni ranije spominjanim presudama Međunarodnog suda za ratne zločine u Haagu. O činjenici da je projekt "Herceg-Bosne" bio udruženi zločinački pothvat s ciljem otcjepljena dijela teritorije suverene države Bosne i Hercegovine i njenog pripajanja Republici Hrvatskoj govori Anto Nobilo, ugledni hrvatski advokat koji je pred Međunarodnim sudom u Haagu bio branitelj Tihomira Blaškića. Nobilo u jednom od svojih skorijih istupa kaže:

[16] http://www.avaz.ba/clanak/260991/top-read-day?url=clanak/260991/top-read-day, pregled. 12.11.2016.

"Imamo niz presuda u Hagu gdje je utvrđen međunarodni oružani sukob i ako bi ta činjenica bila potvrđena od strane Žalbenog vijeća haškog tribunala došli bi u situaciju da bi mogli zaključiti da je Hrvatska bila na neki način direktno ili indirektno preko svojih ispostava u HVO agresor u BiH i da je na terenu BiH u tom agresivnom ratu napravila određenu štetu." [17]

Važno je napomenuti da je presudama Međunarodnog suda za ratne zločine u Haagu utvrđena odgovornost struktura Herceg-Bosne i za protjerivanje i iseljavanje Hrvata iz Posavine i središnje Bosne. Goran Šimić, doktor pravnih nauka, stručnjak u oblasti krivičnog prava i tranzicijske pravde, potvrđuje da je Herceg-Bosna za cilj imala otcjepljenje od Bosne i Hercegovine, kako je u svojim osnivačkim aktima nazvana državom, te napominje da je "Herceg-Bosna bila jedan ogroman projekt koji je nanio štetu Hrvatima u BiH". O uzrocima radikalizma i neprihvaćanja pluralnog društva kod dijela Hrvata u Bosni i Hercegovini Šimić kaže:

"Napravio bih distinkciju između Hrvata koji žive u Hercegovini, pogotovo u Zapadnoj Hercegovini koja je kompaktna hrvatska cjelina i napravio bih distinkciju između Hrvata koji žive sjeverno od Kupreških vrata. Mislim da ovi ljudi koji žive sjeverno, koji su u multietničkom društvu lakše prevagnuju to, a to možete vidjeti u Travniku gdje su se ljudi vratili u normalan život. Ezan koji ja čujem u Sarajevu pet puta ne iritira moje uši kao nekome u Širokom Brijegu koji ga nikada nije čuo. Mislim da ono što se dogodilo u Hercegovini tijekom rata, u razaranju Mostara je možda najlakše ne suočiti se s time jer se suočavaju sa vlastitim greškama. Mislim da Hrvati u Bosni i Hercegovini sebe doživljavaju kao jedan mali narod koji se mora držati u kompaktnoj sredini, jer će ako ovako nastavi nestati sa političke scene. Te spone koje ljudi u Hercegovini imaju sa Hrvatskom nekako ih onemogućavaju da shvate da je BiH njihova domovina. Mislim da Hrvati u BiH koji su sjeverno od Ivana i Kupreških vrata doživljavaju BiH kao svoju domovinu i žele živjeti u njoj, a kad već žele moraju prihvatiti svoje greške." [18]

U skladu sa Šimićevom analizom, potpuno razotkrivajući svoju "posvećenost" evropskim vrijednostima, Raspudić u svome branjenju ekskluzivističkih stavova, nudi poređenje koje je po svojoj kompatibilnosti sa bosanskohercegovačkim društvom ravno onom sa Maorima sa Novog Zelanda, ako ne i besmislenije od njega. Raspudić, naime, govori o "besmislenosti" osude koncepta zatvaranja u nacionalne i religijske krugove, pa kaže:

"Belfast, za naše prilike bogati grad, desetljećima je u EU pa kilometri zidova i dalje fizički razdvajaju dvije zajednice, a svako malo lete i molotovljevi kokteli. O Kataloniji i Baskiji da i ne govorim." [19]

Od svih mogućih evropskih metropola koje je mogao izabrati za uzor, poput spominjanih Berlina i Londona, Nino Raspudić kao primjer dobrog rješenja na-

[17] http://www.slobodnabosna.ba/vijest/48088/hrvatski_odvjetnik_anto_nobilo_neuvjerljivo_se_chovic_pravda_zasto_nije_podrzao_reviziju.html, pregled. 14.03.2017.

[18] http://www.tacno.net/interview/intervju-goran-simic-traume-rata-i-zlocina-pozemo-rijesiti_samo-oprostom-i-pomirenjem/, pregled. 20.04.2016.

[19] http://narod.hr/hrvatska/nino-raspudic-cetiri-kljucne-kenjaze-po-pitanju-bosne-i-hercegovine, pregled. 09.11.2016.

vodi Belfast, iako tu, valjda u duhu slavljenja evropskih vrijednosti, "svako malo lete i molotovljevi kokteli".

Nino Raspudić, jednako kao Mile Lasić, također zaboravlja ili ne zna da su se još pri potpisivanju mirovnog sporazuma 1998. predstavnici suprotstavljenih strana dogovorili da krenu u rušenje zidova i ograda, kao ključnih prepreka normalizaciji života, a kao rok za njihovo potpuno uklanjanje je određena 2023. godina.

O pogubnosti fizičkog odvajanja stanovništva govori podatak da je na području na kojem su izgrađeni zidovi 1961. godine živjelo 75.000 stanovnika, a danas u tim područjima živi tek oko 25.000 ljudi sa obje strane.[20] Danas se preostali zidovi koriste kao turistička atrakcija, vizualni prikaz segregacije za turiste koji takvu praksu ne mogu iskusiti u svojim, "normalnim" državama.

Evropska unija je uložila značajna sredstva na projekte rušenja mentalnih i fizičkih zidova među zajednicama u Sjevernoj Irskoj i Belfastu kao odlika retrogradne politike. Konkretno, samo OSCE je kroz svoje "Peace" projekte od 1995. godine utrošio 1.995.000.000 eura za navedenu namjenu, što dovoljno govori o stavu Evropske unije po pitanju zidova u Belfastu i ulaganju ogromnih napora za dokidanje segregacije i uklanjanje njenih simbola.[21]

O specifičnim kulturološkim i historijskim okolnostima, geopolitičkim tokovima, identitetskim razlikama i stoljetnim duštvenim procesima koji su uzrok trenutnog stanja u Belfastu, kao i zasebno u Kataloniji i Baskiji koje usput spominje Nino Raspudić, a koji su potpuno nepodudarni i nekompatibilni sa okolnostima društveno-historijskog razvoja Bosne i Hercegovine, zaista, kako Raspudić kaže, "da i ne govorim".

Ovdje je dovoljno citirati Johna D. Brewera, višedecenijskog istraživača fenomena rasizma i segregacije u Sjevernoj Irskoj, koji sam tvrdi kako, nakon više stoljeća podjela, u savremenim društvima Britanskih ostrva segregacija i rasizam, odnosno konkretno anti-katolicizam, polako iščezava kao društveni fenomen, prije svega jer je ključni faktor regionalne stabilnosti, savremena Engleska, "pluralna po svojim društvenim sadržajima". Brewer dalje zaključuje:

> "Štoviše, protestantizam više nema takvu funkcionalnu ulogu u oblikovanju društvenog jedinstva i nacionalnog identiteta kakvu je prije imao u Britaniji. Ako je protestentizam i bio društveni "ljepak" za Britaniju u 18. stoljeću kada je Ujedinjeno Kraljevstvo nastalo, kako Colley (1992), između ostalih tvrdi, odavno je izgubio tu ulogu. Nacionalni mitovi više nisu religijski, politika nije strukturirana na osnovama teološkog saveza, a interesne oblasti ne korespondiraju sa religijskim razlikama." [22]

[20] https://www.theguardian.com/cities/2015/sep/29/belfast-berlin-wall-moment-permanent-peace-walls, pregled. 10.11.2016.

[21] http://www.osce.org/cio/90147?download=true, pregled. 15.03.2017.

[22] Brewer 1998, 219.

O šteti koju bosanskim Hrvatima nanosi promicanje srednjovjekovnog modela etno-religijskog odvajanja, separatizma i suštinskog izolacionizma, govori činjenica da se temeljna ljudska prava Hrvata vjerovatno najdrastičnije krše u dijelovima države u kojim gotovo dominantno žive Hrvati i u kojim isključivu, apsolutnu vlast ima HDZ BiH, stranka koja je nagorljiviji zagovornik primjene etno-religijskog principa pri formiranju administrativnih jedinica i određivanju glasačkog prava. Ko krši prava tog naroda? Uzimajući za primjer Zapadnohercegovački kanton, etnički najmonolitniju administrativno-teritorijalnu jedinicu u Bosni i Hercegovini u kojoj gotovo stoprocentno žive Hrvati, tamošnji stanovnici su saglasni u konstataciji da njihova prava krše kantonalne vlasti kojim upravlja upravo HDZ BiH.

Naime, tamošnje vlasti uposlenim u javnim institucijama ne uplaćuju doprinose na platu, uključujući penzijsko i zdravstveno osiguranje. Tamošnji prosvjetari su više puta štrajkovali, te najavljuju i generalni štrajk zbog nepoštivanja izvršnih sudskih presuda, neisplate toplog obroka, regresa, porodiljnih naknada i neusklađivanja plaće. U tom kantonu policijski djelatnici, simbol stabilnog pravnog poretka i garant sigurnosti građana, javno protestuju, a njihov sindikat poručuje da kantonalne vlasti nad njima provode "višegodišnju sistemsku diskriminaciju".[23]

U suštini, ono što Lasić, Lučić, Raspudić i drugi njima slični čine, poput svih manje ili više vještih majstora iluzije, jeste da kreiranjem maglovitih konstrukcija, "dimnih zavjesa", sakrivaju očigledno. Tako oni u društvu kreiraju sliku o postojanju tajnih urota i agendi "šovinističkih" struktura, lažnih građanskih krugova i sličnih drugih mračnjaka i urotnika, skrećući pažnju s realnih problema građana i pitanja njihove sistemske zaštite.

Navodne urotnike, provoditelje ideje potlačenja određenih grupa, "agresivne" unitarizacije i asimilacije u pravilu ne imenuju, ne nude nikakve suvisle dokaze o tome ko, gdje i kako organizuje te navodno sinhronizovane grupe koje provode opet navodne tajne agende namjernog, sistemskog ugrožavanja "drugih". Sebe promovišu kao one koji su takve grupe prokazali, koji ih razumiju i znaju sve o njima, a od konzumenata svojih ideja očekuju upravo to – da bez propitkivanja konzumiraju to što im oni serviraju kao nesporne činjenice, evropske vrijednosti, principe, itd.

Konačno, ono što jeste očigledno, što iznad spomenuti i njima slični ne mogu ili ne žele da razumiju, jeste prosta činjenica da osnova demokratskog sistema nije zakonodavno preferenciranje određenih dominantnih ili manje dominantnih grupa. Kako je već naglašeno, jedine grupe koje u demokratskim društvima uživaju određeni oblik izdvojene zaštite i preferencijalnog tretmana su nacionalne manjine i niko drugi.

[23] http://www.vecernji.ba/prosvjed-policije-zhz-vladi-rok-do-petka-ili-krece-strajk-i-novi-prosvjedi-1132273, pregled. 28.12.2016.

Demokratski princip nije princip sistemske preferencije, nego sistem neutralnosti i nediskriminacije. Razlika je bitna. Zakonodavni i izvršni organi demokratskih društava, kao i njihov izborni sistem, svim građanima nude jednaku mogućnost i pravo da biraju i budu birani neovisno o njihovim kolektivnim pripadanjima, a ne zahvaljujući njima.

Pritom, ukupni društveni sistem, uključujući obrazovne institucije, akademsku zajednicu, političke elite i službene javne strukture i institucije, ima osnovnu ulogu u razvijanju svijesti i prakse kojom se pojedincima ne priječi ostvarenje bilo kojeg od zagarantovanih građanskih prava na osnovu njihovih identitetskih odrednica, političkih afilijacija, nego svi koji raspolažu određenom moći, tu moć mora da koriste u svrhu zaštite "nemoćnijih" od diskriminacije.

Najbolji primjer takvog odnosa su Sjedinjene Američke Države, u kojim postoji mogućnost da čak i predsjednik države donese diskriminatornu odluku, ali neovisan, autoritativan pravosudni sistem ima svaki potreban mehanizam i neupitan autoritet da takvu odluku poništi, što u praksi i čini. Ne postoji mogućnost da predsjednik zanemari ili odbije provesti odluku suda, jer takva praksa predstavlja ugrožavanje poretka i prava građana.

Istovremeno, iako u Sjedinjenim Američkim Državama dominantna religijska zajednica, odnosno protestanti, koji su unutar tog zajedničkog imenitelja dodatno izdiferencirani na različite tradicijsko-dogmatske pravce, ne čine niti natpolovičnu većinu stanovništva (ima ih 46,5 % prema podacima Istraživačkog centra Pew), svi predsjednici ove države su bili deklarisani protestanti. Jedini izuzetak među 45 predsjednika je John F. Kennedy, koji je bio katolik. Ipak, u SAD-u ne možete naći niti jednog razumnog javnog govornika koji će postaviti pitanje zašto protestanti biraju predsjednika većini ostalih, niti traže bilo kakvu vrstu garantovanog etničkog zastupanja.

Štaviše, u kojoj mjeri se religijska struktura smatra sekundarnim pitanjem u demokratskim društvima dovoljno govori činjenica da u popisima stanovništva u većini njih, poput Sjedinjenih Američkih Država, pitanje o religijskom opredjeljenju uopće ne postoji. Izdvojena istraživanja na tu temu rade različite vladine i nevladine organizacije. Za građane SAD-a i svih drugih demokratskih zajednica, sasvim je dovoljna spoznaja da svaki građanin ima jednako pravo i mogućnost da bira i da bude biran, te da jak pravosudni sistem štiti građane od diskriminacije na osnovu pripadnosti ili identiteta.

Prema tome, temeljni ideal jednakosti pred zakonom se ostvaruje na principu sistemske irelevatnosti individualnih i kolektivnih pripadanja, a ne njihovog preferenciranja. U svakom demokratskom društvu vlast bira većina, ali uloga vlasti nije da služi određenoj većini, neovisno o njenom klasificiranju, nego da služi ukupnom društvu.

Uloga pravosudnog sistema i represivnog aparata jeste da spriječi diskriminaciju građana na osnovu njihovih individualnih ili kolektivnih identitetskih odrednica, a da počinitelje diskriminacije sankcionira. Zaštita dostojanstva i prava svakog čovjeka, odnosno individualizacija prava koja se stoga i nazivaju "ljudskim" smatra se najvećim demokratskim dostignućem, a ne kolektivizacija prava i preferencijalni tretman jednih u odnosu na druge.

Izvori:
Knjige, časopisi:

Brewer, John D., Higgins, Gareth I. *Anti-Catholicism in Northern Ireland, 1600-1998: the mote and the beam*, London: MacMillan Press, 1998.
Daskalov, Roumen/ Vezenkov, Alexander (eds.). *Entangled histories of the Balkans; volume three: shared pasts, disputed legacies*, Leiden: Brill, 2015.
Green-Pedersen, Christoffer/ Walgrave, Stefaan (eds.) *Agenda setting, policies, and political systems: a comparative approach*, Chicago: The University of Chicago Press, 2014.
Kimlicka, Will. *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*, Oxford: Clarendon Press, 1995.
Steiner, Jürg. *The foundations of deliberative democracy : empirical research and normative implications*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
America's changing landscape: Christians decline sharply as share of population; unaffiliated and other faiths continue to grow, Washington: Pew Research Center, 2015., str. 4-6.

Novinska izdanja:
"Dnevni list", d. o. o. Mostar
Internet izvori:
www.avaz.ba
www.britannica.com
www.europarl.europa.eu
www.forbes.com
www.osce.org
www.poskok.info
www.theguardian.com
www.vecernji.ba
www.vecernji.hr

ON FORGERY THE FOUNDATION OF SEGREGATION − A REVIEW OF THE WRITINGS OF THE CONSTRUCTED CROATIAN SOCIAL AUTHORITIES

Nerin Dizdar

Summary

The holders of political functions that affirm and implement, from the perspective of contemporary European values and flows, socially unacceptable ideas, the alleged factual and social justification of ideologies, i.e. their own legitimacy, draw from affirmative speeches and confirm the correctness of the established theses from supposed academic authorities. The purpose of this paper is to analyze the data that the supposed authorities in the areas of political systems and social development construct as reality or as valid arguments, and their deconstruction through a comparative analysis of the statements made in relation to empirically verifiable facts and the internationally recognized certified experts from relevant authorities.

Key words: politics, Croats, segregation, forgery, Croatian scientific workers, Mile Lasić, Bosnia and Herzegovina

UDK 323.13 (497.6=163.41)

Kulturkampf – nastavak rata za Veliku Srbiju

Jusuf Trbić
BZK "Preporod"
Bijeljina

Rat protiv Bosne i Hercegovine zvanično je završen u jesen 1995. godine potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, ali ratno stanje i dalje traje. Na linije fronta stali su velikosrpski ideolozi, potpomognuti logistikom nacionalističke politike, artiljerijom intelektualaca, književnika i medija, i uz svesrdnu moralnu podršku Crkve, a kulturkamf (termin Ivana Čolovića) je, umjesto vojske Ratka Mladića, zauzeo teritoriju manjeg bosanskog entiteta, kao dijela jedinstvenog srpskog duhovnog prostora. Koji će se, dakako, pripojiti Srbiji, o čemu svjedoči i novo crtanje i precrtavanje geografskih karata. Kultura se, tako, našla na početku i na kraju borbe za Veliku Srbiju – na početku, kao priprema, inspiracija i opravdavanje rata, a na kraju kao nastavak tog istog rata, samo drugim sredstvima. Nekadašnji proklamovani cilj – ujedinjenje srpskih etničkih prostora i stvaranje države za sve Srbe, preformulisan je u borbu za jedinstveni srpski duhovni prostor, a umjesto metaka i granata riječi su postale najoubojitije oružje. Velikosrpski ideološki stroj samo je promijenio ambalažu, sve drugo je ostalo isto. Nova strategija ispisana je u nizu važnih dokumenata, od znamenitog Memoranduma SANU-a iz 1986. godine, do nove Deklaracije o opstanku srpskog naroda, a sve s jednim ciljem: osvojiti lebensraum i sačuvati ga do konačnog pretvaranja srpskog duhovnog prostora u ono što on zaista jeste: prostor Velike Srbije. Današnja slika Republike Srpske potvrđuje da se taj zadatak uspješno dovršava.

Ključne riječi: kulturkamf, srpski duhovni prostor, Velika Srbija, akademija, kultura

Uvod

Rat za Veliku Srbiju nastavlja se bez zastoja, samo se glavni štab više ne nalazi u kasarni, već u srcu srpske kulture, tvrđave nacionalnog identiteta. Objedinjavanje, jačanje i ograđivanje srpskog duhovnog prostora početna je tačka velikosrpskih ratnih juriša, a nakon toga temelj očuvanja tekovina rata i potvrđivanja daljeg teritorijalnog ujedinjavanja, kao konačnog cilja velikosrpskog nacionalizma. Jedinstveni srpski duhovni prostor, kako su ga označili velikosrpski ideolozi, nekad se prostirao na velikom dijelu zajedničke države, ali, s vojnim porazima i etabliranjem novih država, a pogotovo nakon ulaska Hr-

vatske i Crne Gore u NATO i osamostaljenja Kosova, sveo se na manji bosanski entitet, koji treba da bude kompenzacija za sve željeno, a izgubljeno. Pogotovo za Kosovo. Za ostvarenje tog cilja angažovane su ogromne političke, kulturne, medijske, crkvene i akademske snage, koje svoj nekadašnji posao pripreme, vođenja i opravdavanja rata nastavljaju borbom za duhovno jedinstvo, kao garanciju budućeg teritorijalnog jedinstva "nebeskog naroda". Kao neki božanski amalgam, kultura, kako je vide velikosrpski ideolozi, sažima krv i tlo, poraz i obnovu, baštinu i budućnost, a kulturno ujedinjavanje treba da obezbijedi osnovu za političko jedinstvo i zaokruživanje srpskog lebensrauma. Model tog duhovnog poduhvata je poznat: jednoobraznost i opći sklad u prostoru redefinisanog nacionalnog identiteta i zatvaranje njegovih spoljnih granica, zatvorenost i vraćanje mitologiziranoj, nanovo konstruisanoj prošlosti, kult naroda, trivijalizacija kulturnih sadržaja i medijske slike, mit o ugroženosti, etno-religijski nacionalizam, kult jezika, politika zaborava…Ujedinjavanje duhovnog prostora, kojim se stvara kuća za sve Srbe i ostvaruju stari, provincijski i anahroni imperijalni apetiti, obuhvata spajanje i ujednačavanje kulturnog, obrazovnog, medijskog, religijskog, ekonomskog, bezbjednosnog, a na kraju i političkog sistema. Nacionalna kultura se shvata kao teritorija omeđena kulama nacionalnog interesa i ograđena od neprijateljskog okruženja, čuvana oružjem od misli, jezika, knjiga i molitvi, od mitova, falsifikovane historije i lažne sadašnjice, jedinstvena i horski uređena, bez ikakvih disonantnih tonova, brižno odvojena i čuvana od svijeta i svih drugih i drugačijih, okamenjena i vraćena u ružičaste predjele seoske, narodnjačke idile, u magle izmišljene herojske prošlosti u kojoj su svi bili kao jedan, na braniku tvrđave nacionalnih ideala.

Jedinstveni srpski duhovni prostor je slika odvojena od svijeta i života, u njemu ima mjesta samo za projekcije i fantazme nacionalističkog uma, u njemu ne postoji ni trag historije, kulture i baštine drugih etničkih grupa, sa kojima su Srbi stotinama godina živjeli zajednički, gradeći zajednički zemaljski dom pod istim nebom i na isti način. Kao što su nožem sjekli dijelove istog državnog i narodnog tkiva, pa odvajali i eliminisali sve koji se ne uklapaju u fašistički model čiste krvi i porijekla, tako velikosrpski ideolozi sijeku i odvajaju dijelove istog kulturnog, historijskog i mentalitetskog organizma, kopajući duboke rovove između sebe i drugih. Njihov svijet je crno-bijeli, jednodimenzionalan, sav usmjeren na razlikovanje i podjelu. Tamo gdje su Srbi ne može postojati niko drugi, tamo gdje je srpski duhovni prostor nema mjesta za drugačije, nema prožimanja, sličnosti, zajedništva u bilo kojoj oblasti, nema univerzalnih kulturnih vrijednosti, nema kretanja, promjene, razmjene duhovnih dobara, nema kritičkog duha, slobodarstva, nema otvorenosti prema životu oko njih. Doslovno poistovjećivanje teritorije i duhovnog prostora dovedeno je do formule ili-ili. U Bosni je Banja Luka

srpska, i ničija više, ona nije imala nikoga drugog i ništa drugo u cjelokupnoj svojoj historiji. Kao i Bijeljina, Prijedor, Trebinje, Zvornik, Višegrad… Ostalo je džamahirija, koja Srbima ne treba. Ostalo je mrak.

Kultura kao gorivo za rat

Tako je kultura zadržala dominantnu ulogu u velikosrpskoj ideološkoj mašineriji i našla se na početku i na kraju projekta stvaranja zatvorenog, militarizovanog i autoritarnog društva koje će ostvariti anahrone imperijalne želje i ciljeve nacionalističkih elita. U početku, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog vijeka, kultura je postala udarna snaga u pripremi, opravdavanju i vođenju osvajačkih ratova, u dehumanizaciji drugih i potpunoj ideologizaciji sistema, u brutalnoj kolonizaciji prošlosti, koja je u cjelini rekonstruisana i prilagođena novoj mitologizovanoj, iskrivljenoj i lažnoj svijesti u kojoj je čitav dotadašnji svijet okrenut na glavu, a preovlađujući kulturni model izvrnut naopako.

> "Uloga kulturne politike u Srbiji u ovom periodu odnosila se upravo na iniciranje i održavanje ove konsekventne ideologizacije, metodološki utemeljene na plasiranju ideoloških matrica i njihovom sinergijskom i kumulativnom efektu u institucijama, medijima, nauci, umjetničkoj i kulturnoj produkciji", kaže Aleksandra Đurić-Bosnić. "I upravo su ideološke matrice, plasirane i rekreirane u kulturnom sistemu funkcionisale kao nukleusi manipulativnih strategija sa primarnim ciljem preoblikovanja javnosti, potencijalno kritičke, u istomišljeničku masu koja bi izolacionizam, etnocentrizam, ksenofobičnost i poslušnost režimu percipirala kao sopstveni izbor, zasnovan na konsenzusu i kolektivnoj "narodnoj" volji… Primarni označitelj kulture i kulturne politike u Srbiji osamdesetih i devedesetih jeste upravo nacionalizam, kao karakteristična varijanta "ideologije bez ideja", režimu neophodna da bi, s jedne strane, kompenzirala "racionalnu i modernu formu legitimiteta", a s druge, da bi imala funkciju homogenizacije mase."[1]

Kulturna politika je tako preuzela na sebe zadatak potpunog preoblikovanja svijesti i temeljitog prepravljanja prošlosti, da bi obezbijedila opravdanje za sve što će se desiti, ali i opću podršku naroda. Stvaranje novog kulturnog modela obuhvatilo je dekonstrukciju dotadašnje i ponovno pisanje nove historije, koja je poslužila kao osnova kreiranja nacionalističke svijesti, sveobuhvatne i isključive. A ona je, kao velika zavjesa, prekrila sve što se do tada znalo, zapisivalo i mislilo. Vrhovna istina, koju su, po uzoru na davna Hitlerova vremena, sipali iz svih oružja mediji, književnici, javni radnici, sveštenici, potekla je iz akademskih krugova, da bi ubrzo bila pretočena u zvaničnu, državnu politiku, koja nije krila neuništivu ambiciju da se stvori država za sve Srbe i samo za Srbe. Pa šta košta, neka košta. A kad su osvajački ratovi završeni porazom i Srbija se vratila na početne položaje, izgubivši pritom i Kosovo, kultura je ponovo preuzela komandu i nastavila

[1] Aleksandra Đurić-Bosnić: *Kultura nacije: Između krvi i tla*, Sarajevo: University press, 2016., str. 249/250.

borbu za teritorije, pod motom borbe za jedinstveni srpski duhovni prostor. Duhovnost je proglašena osnovnom vezom između krvi i tla, identiteta i teritorije, mitologizovane historije i budućnosti, a kultura je postala "tvrđava nacionalnog identiteta", kako je to definisao Ivan Čolović.[2] On kaže:

> "Glavna promena je u tome što je borba za teritorije, koja se i dalje smatra najvišim nacionalnim i državnim interesom, privremeno prebačena sa vojnog na kulturni front. "Nacionalni radnici" više nisu zaokupljeni crtanjem mapa budućih srpskih zemalja, čime su se rado bavili uoči i tokom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, nego se sve više usredsređuju na borbu za očuvanje navodno ugroženog srpskog "duhovnog prostora", odnosno srpskog nacionalnog identiteta. Oni se pri tome oslanjaju na jedan model nacionalne kulture u kojem se kulturni rad posmatra ili kao sastavni deo priprema nacije za rat ili kao podrška ratu ili kao nastavak rata drugim sredstvima."[3]

I, kao što je za osvajački rat i genocid posebno važno stvaranje "podobne" ideologije, sve je to neophodno i za kulturkamf, taj rezervni front rata bez kraja. Velikosrpska ideologija je zato pretočena u niz zvaničnih dokumenata i državnih zakona, kako bi dobila snagu općevažeće norme. Prvi na tom putu svakako je čuveni Memorandum SANU-a iz 1986. godine (kao novo, dopunjeno izdanje "Načertanija" Ilije Garašanina iz 1844.), koji je potvrdio da je država za sve Srbe legitimni i nikad napušteni cilj srpske politike, što je, u godinama koje su slijedile, dobilo dimenziju nacionalnog programa. Autori Memoranduma, srpski akademici, tvrdili su da je prema srpskom narodu napravljena historijska nepravda, jer jedino Srbi nisu riješili nacionalno pitanje i dobili svoju državu, što se može ostvariti samo na jedan način: teritorijalnim ujedinjenjem srpskog naroda, odnosno ujedinjenjem svih Srba u jednu nacionalnu državu. To je proglašeno historijskim i demokratskim pravom srpskog naroda, bez obzira na to u kojoj od jugoslavenskih republika žive. Dakako, nije bilo ni govora o tome da bi to isto pravo morali, onda, imati i drugi. Autori Memoranduma, a pogotovo njihovi sljedbenici, znali su da se to može ostvariti jedino ratom, i nikako drugačije. Potvrdio je to i nacrt Deklaracije o srpskom nacionalnom jedinstvu iz 1990. godine, kojim je srpsko nacionalno pitanje, de facto, definisano kao ratno pitanje. Bio je to nastavak već ranije započetih priprema za taj predstojeći rat.

> "Novi talas srpskog nacionalizma u osamdesetim godinama ustremio se, što nije iznenađujuće, na one zajednice za koje su smatrali da svojim fizičkim prisustvom stoje na putu stvaranja Velike Srbije. Ključna komponenta novog nacionalizma bilo je beskompromisno neprijateljstvo – u čemu je prednjačila intelektualna elita Srbije – prema muslimanskoj zajednici".[4]

---

[2] Ivan Čolović: "Kultura, nacija i teritorija", *Republika*, broj 288-289, 2002., str. 3.

[3] ibid. str. 4.

[4] Norman Cigar: *Genocid u Bosni – Politika etničkog čišćenja,* Sarajevo: Bosanski kulturni centar, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1998., str. 35.

U sistematičnom stvaranju negativnih stereotipa prema Muslimanima i njihovoj dehumanizaciji prednjačili su vodeći intelektualci, političari i sveštenstvo, a posebno srbijanski orijentalisti, koji se nisu libili ni najbizarnijih formulacija i optužbi. Srpska pravoslavna crkva odigrala je u svemu tome odlučujuću ulogu, oblikujući očekivani rat kao religiozno pitanje, kao božanski zadatak, čije ostvarenje unaprijed daje oprost za sve što Srbi u tom ratu učine. Istovremeno s tim, započeo je proces ponovne legitimizacije četničkog pokreta iz Drugog svjetskog rata, čiji su program i praksa poslužili kao inspiracija i vodič za novi pokušaj stvaranja Velike Srbije, u istim granicama i na isti način. To je poslužilo i za konačni obračun s prethodnim sistemom Titove Jugoslavije i rušenje svih moralnih i demokratskih vrijednosti koje je taj sistem imao.

Akademici na djelu

Već u martu 1991. godine, u Beogradu je, zbog međustranačkih sporenja, propao pokušaj formiranja Srpskog narodnog saveta, koji bi imao zadatak da udari ideološki temelj stvaranju nove srpske države, da bi, u septembru te iste godine, on bio zamijenjen Srpskim saborom, koji bi uključivao srpske akademije u "borbu za istinu". Istovremeno je osnovano Udruženje Srba iz BiH u Srbiji, a na tom skupu ovacijama su propraćeni prijedlozi Amfilohija Radovića i Radovana Karadžića o stvaranju sjedinjenih srpskih država. O tome su govorili akademici Ćosić, Ekmečić, Isaković i Bećković. Vrhunac ove etape djelovanja srpskih akademika zabilježen je 28-29. marta 1992. godine, kada je u Sarajevu održan Prvi kongres srpskih intelektualaca, a tema je bila: "Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje". Kako je srbijanska štampa pisala, učestvovalo je 500 najuglednijih srpskih intelektualaca, a na Kongresu je pročitano pismo Dobrice Ćosića, koji predlaže da se Srbi, Hrvati i Muslimani razdijele i razgraniče – "da bismo otklonili razloge da se mrzimo i ubijamo". Na osnovu Ćosićevog pisma i uvodnog referata Milorada Ekmečića, sa ovog skupa, usred Sarajeva, odaslana je poruka da je jedino rješenje za BiH – "trodelna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe."[5]

Drugi kongres srpskih intelektualaca održan je u Beogradu 22-23. aprila 1994. godine, u istom tonu. O tome je Ivan Čolović zapisao:

"Istoričar Milorad Ekmečić na tom skupu izneo je mišljenje da je "kulturno ujedinjavanje pretpostavka političkom ujedinjavanju", što je u svom izlaganju skoro doslovno ponovio njegov kolega Vasilije Krestić, rekavši da " bez istinskog duhovnog jedinstva našeg naroda neće se moći s uspehom izvesti ni političko ni teritorijalno ujedinjenje. Ali, po Krestićevom sudu, ta dva ujedinjenja ne idu jedno za drugim, ne treba čekati da se jedno ostvari da bi se započelo drugo, jer "to su procesi koji moraju ići uporedo".

[5] Olivera Milosavljević: "Zloupotreba autoriteta nauke", *Srpska strana rata*, Beograd: Samizdat B 92, 1996., str. 362

Tako se, u njegovoj verziji strategije kulturkamfa, kulturni front otvara zajedno s političkim i vojnim. Ekmečićevu i Krestićevu ideju o neophodnosti kulturne, odnosno "duhovne" pripreme rata i podrške ratnim operacijama za ujedinjenje srpskih teritorija, na istom kongresu je prihvatio i na ogoljen i brutalan način formulisao i književnik Radomir Smiljanić. "Nauka i inteligencija", rekao je on, "treba da krče put i olakšavaju posao politici, i topovima, ako hoćete". Ishod rata u Hrvatskoj i Bosni pokazao je, između ostalog, da nauka i inteligencija nisu uradile valjano svoj posao, pa su zato srpski topovi ostali zaglibljeni u blatu. To je mišljenje pjesnika Ranka Jovovića, koji nepostojanje jedinstvene srpske države smatra posljedicom nepostojanja jedinstvenog srpskog kulturnog prostora, jer da postoje "srpski narod, srpska crkva, srpski jezik, srpska poezija…u svakom od nas, onda bi postojala i srpska država u granicama srpskih zemalja."[6] Akademik Milorad Ekmečić je iznio konkretan plan i podijelio zadatke političarima.. "Po pravu na samoopredelenje četiri postojeće srpske države ujediniće se u jednu, s pažljivim merenjem koraka u mirovnim pregovorima", rekao je on.

> "U međuvremenu treba uporno raditi na ujedinjenju svih političkih, kulturnih, prosvetnih, sportskih i tamo gde je moguće državnih ustanova. Ujedinjenje političkih stranaka zahteva i pomeranje njihovih glavnih odbora u Beograd, ili barem za to stvarati privremena središta… Jedan od bitnih zadataka je i izrada zajedničkog kodeksa ponašanja partija u sve četiri srpske države. Pored postojećih zajedničkih poslova koje vrše četiri srpske vlade, treba pristupiti i usaglašavanju rada četiri parlamenta. Na kraju, od ovih prethodnih parlamentarnih kontakata zavisi i trenutak kada će se sazvati zajednička ustavotvorna skupština".[7]

Da bi se napravila država za sve Srbe i samo za Srbe, predviđenu teritoriju je trebalo "očistiti" od svega što nije srpsko, od ljudi, materijalnih dobara, od tuđe kulture, baštine, sjećanja… Etničko čišćenje – to je bio dugo i detaljno planirani projekt, racionalan i svrsishodan, sa stanovišta velikosrpske ideologije, jer se samo na taj način mogla napraviti Velika Srbija na prostorima na kojima je živjelo etnički izmiješano stanovništvo, a Srbi bili manjina na ključnim dijelovima poput Posavine ili Istočne Bosne, ali i u mnogim drugim dijelovima zamišljene svesrpske države. Kako se to radi – pokazali su historijski primjeri protjerivanja muslimana iz Srbije nakon odlaska Turske i četnički program stvaranja Velike Srbije. Miloševićevi ideolozi su bili isto tako revnosni. Srpski duhovni prostor na teritoriji Bosne pravio se potpunim uništavanjem svega što liči na duhovnost, kulturu, baštinu i sjećanja drugih. Etničko čišćenje, kao državni projekt Miloševićevog režima, obuhvatilo je ne samo ubijanje, koncentracione logore nacističkog tipa, progone, planska silovanja, pljačku ogromnih razmjera, već i kulturocid – uklanjanje bošnjačkih intelektualaca, spaljivanje biblioteka, rušenje objekata kulture, brisanje bosanske

[6] Ivan Čolović: "Kultura, nacija i teritorija", *Republika*, broj 288-289, 2002,. str. 3

[7] Fadil Ademović: *Crkveno bespuće u politici*, Sarajevo: Kult B, 2007., str. 213.

kulturne tradicije i zatiranje svih muslimanskih vjerskih objekata. Vjerujem da je u historiji, pogotovo novijoj, teško naći primjer takve sistematske i potpune rušilačke mržnje, koja iza sebe nije ostavila ni kamen ka kamenu. Na cijelom prostoru koji su okupirale Karadžićeve snage nije ostala nijedna džamija, nijedan vjerski objekat muslimana, nijedan zapis o njima. Prema dostupnim podacima, u BiH je srušeno: 921 džamija, 259 mesdžida, 87 mekteba, 9 tekija, 37 turbera i 405 drugih vakufskih objekata, i to su učinili zajednički Karadžićevi Srbi i Bobanovi Hrvati. Karadžićevci mnogo više. Sve je učinjeno planski, sistematski, detaljno, da ne ostane ni sjećanje na prošlost. Taj kulturni genocid je, čini se, skoro sasvim zaboravljen. Kako je u jednom izvještaju zapisala bivša stručna saradnica Vijeća Evrope Helen Valasek, za razliku od rata u Siriji i Iraku, gdje je rušenje kulturnih i religijskih objekata najčešće kolateralna šteta proizašla iz vojnih operacija ili pojedinačnih incidenata, u BiH je taj proces pomno planiran i dešavao se daleko od linije fronta, tamo gdje nikakvih borbi nije bilo. To je bio jasan korak u pravcu stvaranja monoetničkog prostora, na kojem treba ubiti prošlost i pokazati da tamo nikada nije bilo nikoga drugog osim Srba. Srpski kulturni i duhovni prostor moguć je samo tamo gdje nikoga drugog nema, niti je ikada bilo ikakvog života, kulturnog stvaralaštva, religije, historije i baštine drugih.

I riječi ubijaju

A kad su ratovi završeni i topovi umukli, a jedinstvene države za sve Srbe i dalje nije bilo ni na vidiku, front je prebačen na polje kulture, koja treba da obuhvati, obilježi i ojača srpski duhovni prostor, koji je, istina, nešto smanjen nakon poraza, ali i dalje je cilj od kojeg se ne odustaje.

Srpske političke i intelektualne elite s negodovanjem su prihvatile Dejtonski sporazum, iako je bilo jasno da bi, u slučaju nastavka rata, Karadžićevi Srbi bili potpuno poraženi. Posebno se tome protivila Srpska pravoslavna crkva, koja se već iskazala kao nosilac ideje svesrpskog jedinstva. Pod njihovim utjecajem vođstvo Republike Srpske je prije toga, još 1993. godine u Bijeljini, odlučilo da se suprotstavi cijeloj međunarodnoj zajednici i odbaci Vens-Ovenov plan, jer očekivano i željeno ujedinjenje "srpskih zemalja" tim planom nije bilo ostvareno. Miloševićev potpis u Dejtonu, u ime Srbije i Karadžićevih Srba, izazvao je isti otpor, mada srpska strana nije više imala snage za nastavak rata. Dejtonski sporazum je u srpskoj javnosti predstavljen kao slom ideje Velike Srbije, a kritike su se sručile na Miloševića, ali i na patrijarha Pavla, što je bilo sasvim neuobičajeno. Jer, patrijarh je stavio svoj potpis na dokument kojim se Miloševiću daju ovlaštenja da potpiše sporazum u ime bosanskohercegovačkih Srba. Nezadovoljstvo je bilo toliko, da je deset episkopa SPC-a zatražilo da patrijarh napusti svoj položaj, a na vanrednom zasjedanju Sabora SPC-a, 21. i 22. decembra 1995. godine, saopćeno je, bez objašnjenja, da se potpis patrijarha Pavla na tom dokumentu proglašava nevažećim.

Kad su se strasti malo smirile, srpska intelektulna i duhovna elita vraća se opet na početni položaj – na borbu za srpski duhovni prostor, koji će kad-tad postati teritorija i okvir za državu svih Srba, tim prije što se ubrzo pokazalo da je Dejtonski sporazum zabetonirao osvajačke rezultate rata i etničku podjelu ostvarenu genocidom i etničkim čišćenjem. Zato je trebalo donijeti planove očuvanja onoga što je stečeno i odrediti pravce daljeg hoda ka vječitom, neumrlom cilju. Važnu ulogu na tom putu imao je Okrugli sto "Srpski narod u novoj geopolitičkoj stvarnosti" održan 1977. godine na Fruškoj Gori, kada su jasno definisani ciljevi i taktika. To se, prije svega, odnosilo na sprečavanje povratka Bošnjaka i Hrvata na prostor RS-a, ali i sprečavanje Srba da se vrate u Federaciju BiH. Jer, rat nije vođen za ujedinjenje svih Srba, već za ujedinjenje srpskih teritorija, kako je govorio Dobrica Ćosić. Sa stanovišta srpskih nacionalnih interesa, najveća opasnost za opstanak i prosperitet RS, kako je tada rečeno, jeste Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, tj. Sporazum o povratku izbjeglica. Jer, njegovim provođenjem jača uloga onih snaga koje RS "utapaju" u jedinstvenu državu BiH. "Povratak Bošnjaka u RS shvaćen je kao najveća pretnja etničkoj konsolidaciji, što je imalo odraza i na odnos RS prema procesu povratka", piše Sonja Biserko.

> "Korištene su sve mere zastrašivanja, kako bi se Bošnjaci sprečili da u većem broju ostvare povratak u RS. Istovremeno su preduzete i "radikalne programske i kadrovske promene u organizmu školstva, od osnovnog do visokog", kako bi se odbranio "integritet i očuvanje svesti Srba" i sprečilo njihovo utapanje ili"asimilacija"u bosansku državu. Dakle, kulturi i obrazovanju je dat isti značaj kao vojsci i policiji".[8]

Svjedoci smo da se ta strategija provodi i danas, nesmanjenim intenzitetom.

Sva osnovna opredjeljenja velikosrpskih akademskih ideologa potvrđena su i na sljedećem, veoma važnom skupu, održanom krajem oktobra 1998. godine u Bijeljini, u organizaciji triju akademija nauka: srbijanske, crnogorske i banjalučke, o temu: "Srpski duhovni prostor". O značaju tog skupa govori i činjenica da je objavljen ne samo obiman zbornik radova, već i nekoliko knjižica sa po tri-četiri rada srpskih akademika i intelektualaca, koje su dijeljene svima kojima je to trebalo. Šta je, dakle, srpski duhovni prostor?

To je na početku skupa pokušao da objasni tadašnji predsjednik SANU-a Aleksandar Despić, koji je istakao različita značenja pojma prostor (duhovni, teritorijalni, državni) i naglasio: "Danas je srpski narod podeljen u više država delovanjem sila koje su bile van njegovog uticaja".[9] Despić je rekao da je za opstanak srpskog naroda najvažnije duhovno jedinstvo:

---

[8] Sonja Biserko: "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne", portal *Duh Bosne*, volume 06, NO. 2, oktobar 2011.

[9] *Srpski duhovni prostor: – Zbornik radova sa naučnog skupa, Bijeljina 29-30. oktobra 1998*., Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske,1999., str. 19.

> "Pravi otpadnici svoga naroda su oni intelektualci koji, radi podrške sumnjivim političkim ciljevima ili iz nekih drugih negativnih emotivnih razloga, kopaju po razlikama i podstiču razlike između pojedinih njegovih delova, razlike u kulturnim tradicijama, u jeziku, koje su posledica različitih istorijskih okolnosti u kojima su živeli".[10]

Dobrica Ćosić je za ovaj skup pripremio rad s naslovom: Teze za raspravu". Nakon uvodnog jadikovanja nad sudbinom srpskog naroda, koji je "izložen ksenofobiji drugih naroda, obespravljen, potčinjen, asimilovan, koji je trpeo nepravde i stradanja "… Ćosić konstatuje da je započeo "period teritorijalno-etničkog prekomponovanja i, možda, državno-političkog konsolidovanja".[11] Tu njegovu misao dovršio je Milorad Ekmečić, u referatu naslova "Srpski duhovni prostor na razmeđi stoleća". Po njemu, "srpski duhovni prostor je vezan za razvoj države, u njoj se ostvaruje i daje joj smisao postojanja. On tvrdi da je zajednički jezik – srpski, a zatim jasno određuje prostor željene srpske države.

> "Srpski duhovni prostor je ukupnost kulturne delatnosti sa tendencijom da se ostvari u sređenoj državi svoga doba, u svim pokrajinama u kojima je živeo i živi srpski narod i etničke grupe koje su se od njega izdvajale, u svim oblicima u kojima su se ispoljavale".[12]

Interesantno izlaganje naslova:" Srpska književnost i srpski duhovni prostor" imao je Slavko Leovac. U prvoj rečenici on kaže: "Svojim duhovnim postignućem srpski narod je istorijski narod".[13], ali ne objašnjava kakva su to dostignuća i da li je još neki narod u svijetu ostvario taj domet. Ističući značaj srpskih manastira za obnovu duhovnosti naroda, kaže da su to "svetilnici" koji "probijaju tamu prošlosti i savremenosti"[14] i "stecišta srpske duhovnosti".[15] On navodi citat iz Andrićevog romana "Na Drini ćuprija", kad bijednim, napaćenim srpskim kulučarima guslar pjeva pjesme iz kojih "svetli slavna srpska istorija".[16] Narodne pjesme su, kaže Leovac, bile "nagrada za patnje i stradanja malog, ali ponosnog naroda koji je robovao, koji je morao da se raseljava i da se bori za opstanak ne samo na prostorima koje je Vuk Karadžić označio kao prostore gde se najbolje govori srpski, nego i tamo gdje je sve bio i kuda je morao da se seli srpski narod".[17] Ovaj dio izlaganja Slavka Leovca, osim što neodoljivo podsjeća na način na koji su srpski ideolozi crtali mape srpskog etničkog prostora, i tamo gdje je bilo, i tamo gdje nije bilo

[10] Ibid. str.19

[11] Ibid. str. 34-35

[12] Ibid. str. 39

[13] Ibid. str. 71

[14] Ibid. str. 71

[15] Ibid. str. 72

[16] Ibid. str. 73

[17] Ibid. str. 73

Srba, interesantan je i po isticanju srpskih narodnih pjesama kao nosilaca historijskog pamćenja. Ako se malo udaljimo od teme o kojoj govorimo, sjetit ćemo se da je, u tom duhu, nakon izricanja presude generalu Ratku Mladiću u Haagu, Milorad Dodik zaprijetio da će njihovog "herojskog" generala pamtiti srpske pjesme, jer je to najubojitije oružje koje narod ima. A tih pjesama, mora se reći, ima različitih. Na bijeljinskoj BN Televiziji više puta je emitovan televizijski film (čiji su dijelovi korišteni u informativnim emisijama) o tome kako je nastala pjesma "Đurđevdan" Gorana Bregovića. Ta je pjesma, tvrdi najgledanija televizija u srpskom entitetu, nastala spontano, tokom transporta Srba u Jasenovac. Jedan profesor muzike je, nemajući, valjda, drugog posla, smislio melodiju i tekst, a cijeli konvoj je sve to zapamtio za tili čas, i razlegla se pjesma u koju je stala sva patnja srpskog naroda. A radi se, zapravo, o tradicionalnoj makedonskoj romskoj pjesmi "Ederlezi", koju je Bregović našao pripremajući muziku za film "Dom za vješanje" Emira Kusturice. Bregović je prepjevao i tekst pjesme, koji se može naći u svim antologijama romske narodne poezije. Ali, da se vratimo temi i kulturkamfu srpskih akademika.

Protiv razlika među Srbima

Čitajući izlaganja na velikom akademskom skupu u Bijeljini, teško se čovjek može oteti utisku da svaki od učesnika vidi sebe kao glas, savjest i pamet naroda, naroda kao biološkog, jedinstvenog i jednoumnog organizma, sačinjenog od mitskog jedinstva, svevremene duhovnosti i hrabrosti da istraje u svekolikoj patnji kojom ga svi drugi obasipaju, naroda kao uzvišenog, nedjeljivog, nepromjenljivog duhovnog bića koje pobjeđuje historiju i vrijeme i konačno zauzdava nepredvidivog konja sudbine. U tom smislu je akademik Vasilije Đ. Krestić u izlaganju naslovljenom "Duhovni problemi srpskog naroda", poput kolege Despića, kao najveći problem srpskog naroda istakao – razlike među Srbima, kojih ne bi smjelo biti. "U mnogim oblastima života", kaže on, " i na razne načine, među Srbima su ispoljene razlike koje valja uočiti, o kojima treba dobro razmisliti i pronaći načine i sredstva kojima bi se razlike, razmimoilaženja zaustavila, a svest o jedinstvu ojačala… Različitost je bolest koja mora biti ‚zaustavljena i izlečena'".[18] (Treba zapamtiti ovu upečatljivu formulaciju: različitost je bolest). Razlog je, dakako, činjenica da su Srbi živjeli rasuti i pod različitim okupacionim silama, a nisu nikad imali elitu koja bi ih ujedinila. "Baš zato smo", kaže Krestić, "jednim delom Srbi, drugim Jugosloveni, trećim Crnogorci, četvrtim Muslimani, petim Makedonci, potom smo internacionalisti i kosmopoliti, četnici i partizani, komunisti i antikomunisti, republikanci i monarhisti, autonomaši i antiautonomaši, teisti i ateisti i tako redom, u nedogled".[19] Doduše, svi su oni živjeli u jed-

[18] Ibid. str. 118

[19] Ibid. str. 119

noj zemlji, Jugoslaviji, kao najoptimalnijoj verziji Velike Srbije, ali, po Krestiću, "jugoslovenska ideja, jugoslovenska politika i Jugoslavija kao država, kako prva, tako i druga, razorno su delovale na duhovno jedinstvo srpskog naroda"[20] Pored jugoslovenstva, posebno je poguban po Srpstvo (ovu riječ akademik Krestić, kao i ostali, piše velikim slovom) bio komunistički internacionalizam, a nakon toga mondijalizam. Tome se pridružuje i "skroz pogrešno antisrpsko vaspitanje u školama" koje je djecu pogrešno učilo univerzalnim kulturnim vrijednostima, pa su "generacije đaka izašle iz škole s trajno oštećenim osećanjem nacionalne pripadnosti, s okrnjenom svešću o duhovnom jedinstvu srpskog naroda".[21] Kriva je i pogrešna politika, najviše komunistički ateizam, a i Srpska crkva je tokom 19. vijeka " duhovno objedinjavala naciju po verskoj – pravoslavnoj osnovi, jer je Srbe identifikovala po verskoj pripadnosti. Zbog toga su od srpstva otpadali pripadnici katoličke i muslimanske veroispovesti",[22] zaključuje Vasilije Krestić. Akademik Mihajlo Marković u izlaganju naslovljenom "Stvaranje jedinstvenog duhovnog prostora srpskog naroda" tvrdi da su " mitovi trajno oblikovali naš nacionalni duh", a njima dodaje i pravoslavlje, običajnu tradiciju i jezik. "Srpski jezik izražava duhovno jedinstvo srpskog naroda". [23] Govoreći o jedinstvu srpskog duhovnog prostora, on kaže : "Pored sporne Crne Gore… mi danas imamo dve nesporne srpske države – Srbiju i Republiku Srpsku". Mihajlo Marković se založio za njihovo ujedinjenje, ponavljajući tezu Vasilija Krestića sa Drugog kongresa srpskih intelektualaca, da se mora istovremeno ostvariti duhovno i teritorijalno jedinstvo. "Kao što je sadašnje prevazilaženje velikih ideoloških razlika u Srba bilo moguće radi odbrane Kosova, tako još pre ono može biti ostvareno kad je o kulturi reč, radi integrisanja Srbije i Republike Srpske."[24]

Potvrdio je to i Dragan Nedeljković (izlaganje naziva "Srpski duhovni prostor je u nama"): "I danas srpski duhovni i kulturni prostor mora biti nezavisan od politike, iznad državnih granica, pogotovo što to i nisu naše prave i željene granice".[25] Ovom ponovljenom poistovjećivanju duhovnosti sa prostorom, geografijom i granicama, pridružuje se i Slavenko Terzić ("O srpskom političkom i kulturnom regionalizmu – mogućnosti prevazilaženja"):

> "Kao prvo, srpski narod bi trebao da, i nakon svih tragičnih okolnosti i nametnutih granica, nastavi da njeguje ideju jedinstvene srpske nacionalne države, u koju treba da uđu svi oni

[20] Ibid. str. 121

[21] Ibid. str. 125

[22] Ibid. str. 127

[23] Ibid. str. 144

[24] Ibid. str. 147

[25] Ibid. str. 205

predeli na kojima su Srbi vekovima činili etničku većinu…Srbi nikada ne bi trebalo da se pomire s rezultatima genocida i etničkog čišćenja Srba tokom 20. veka, u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Staroj Srbiji i jednom delu Makedonije."[26]

Terzić lansira i neke originalne izraze, pa kaže kako se "u srpskom narodu stvaraju nove sintetičke nacije "Crnogorci" i "Makedonci",[27] a u Republici Srpskoj "sada radi okupaciona uprava".[28] Naravno, ni Terzić, a ni drugi učesnici nisu govorili o teritorijama na kojima Srbi nikad nisu bili većina ili ih tamo nije ni bilo, a ulazili su u prostor zamišljene Velike Srbije, niti je iko spomenuo genocid i etničko čišćenje koje su Srbi vršili nad drugima. Ali je zato Terzić ustvrdio da su "Temišvar, Prizren, Peć, Skoplje, Skadar, Cetinje, Dubrovnik, Zadar, Zagreb, Sarajevo, Vukovar, Osijek, isto tako veliki i nezaobilazni srpski politički, kulturni ili privredni centri kao što su bili Beograd, Kragujevac, Niš, Novi Sad ili druga mesta. Ta svest o celini nedostaje, prvo, i samim Srbima."[29] Ivan Maksimović ("Razmišljanja o srpskom duhovnom prostoru s posebnim pogledom na njegove ekonomske činioce") naglašava da je srpska duhovnost i danas ugrožena "kao što je bila u dugovekovnom periodu srpskog političkog i duhovnog ropstva u vreme turskih osvajanja i rušenja srpske feudalne države, u kojoj se srpska duhovnost razvijala i jačala."[30] On, dakle, priziva ponovno uspostavljanje države slične onoj srednjovjekovnoj, ali ne pojašnjava ko to, 1998. godine, ponovo ugrožava Srbe u Srbiji i Republici Srpskoj, na koje se sveo srpski duhovni prostor. Ali, zato pojašnjava da je ovoga puta glavna prijetnja svim Srbima novi svjetski poredak, koji može doprinijeti da se ponovo "briše srpski nacionalni identitet, specifična duhovna i kulturna dobra, jezik i religija…"[31] U diskusiji je književnik Vojislav Lubarda upozorio na još jednu veliku opasnost: "Radi se o najnovijoj zavjeri islamskih fundamentalista koji su se naprečac preodjenuli u lažne "Bošnjake", a Muslimane kao narod maskirali u nepostojeću "bošnjačku naciju"…"[32] Pjesnik Gojko Đogo je bio sasvim jasan u definisanju srpskog duhovnog prostora i njegovom integrisanju: "A duhovni prostor je metonimija za nacionalni prostor, na čiju integraciju s pravom računamo."[33] On predlaže i konkretan način da se to ostvari – onako kako su se ujedinila udruženja književnika Srbije i Republike Srpske, a tri akademije nauka treba da predlože "vladama Srbije, Crne Gore i Repu-

[26] Ibid. str. 240

[27] Ibid. str. 242

[28] Ibid. str. 244

[29] Ibid. str. 249

[30] Ibid. str. 320

[31] Ibid. str. 321

[32] Ibid. str. 434

[33] Ibid. str. 443

blike Srpske da donesu takve naredbe, odluke i zakone kojima će se integrisati sve što se u Srpstvu integrisati može".[34] Prvi korak je potpuno usaglašavanje školskih programa u osnovnim i srednjim školama i fakultetima, a sljedeće bi bila potpuna ekonomska i privredna integracija. "Tako bismo skratili put i ka političkom jedinstvu …i da stvorimo malu srpsku ekonomsku zajednicu, poput Evropske zajednice, ako ne nešto još čvršće… Integracija srpskog duhovnog prostora, dakle, pospešila bi ekonomsko, političko i državno ujedinjenje i ostvarenje velikog srpskog sna."[35]

Kulturkampf i etničko čišćenje

Bijeljinskom skupu akademika posvetili smo veću pažnju, jer nam se čini da pojam srpskog duhovnog prostora niko ne može objasniti kao kreatori i nosioci te ideje, tako jasno, precizno i direktno. Nakon ovoga prilično je jasno zašto su velikosrpski ideolozi upotrijebili upravo riječ prostor, a ne, recimo, identitet, kultura, kulturna baština… Oni ketmanski govore o duhovnosti, a, kao što smo vidjeli, misle na teritoriju, na državu za sve Srbe, na fizički prostor na kojem može postojati samo jedan narod, jedna kultura odvojena i ograđena od drugih, koji žive na toj istoj teritoriji, nedjeljiva i nespojiva s njima. Nijednom riječju, osim u sasvim negativnom kontekstu, nisu spomenuti ti drugi, koji vijekovima žive na istom tlu i dijele istu historiju, tradiciju, način života, jezik i kulturu sa Srbima. Istovremeno, srpski narod je jedinstveno biće, koje postoji oduvijek, nepromjenljivo i nedjeljivo, ograđeno od svijeta, biće s jednom glavom, jednim mozgom i jednim srcem, biće van vremena, daleko od svijeta. A pakao na zemlji – to su drugi.

Srpski akademici su, nehotično, dali i odgovor na pitanje: zašto je planirano, organizovano i izvršeno etničko čišćenje. U pitanju je, s jedne strane, bilo sasvim racionalno rješenje, ili, preciznije: jedini način da se stvori Velika Srbija, jer su, prema popisu iz 1991. godine, na prostoru planiranom za tu monstrum-državu Srbi činili jedva 52 posto stanovništva. Nije teško pretpostaviti u šta bi se ta država vrlo brzo pretvorila, bez rata, progona i etničkog čišćenja. S druge strane, intelektualna i crkvena elita bila je sasvim jasna: u srpskoj državi može postojati samo srpska duhovnost, srpska kultura, srpska religija, i tu nema mjesta za druge.

Političarima je, onda, ostao praktični dio posla: da tu ideju provedu u djelo. A kad su ratne trube utihnule, valjalo je čuvati to što je ratom ostvareno i praviti dalje korake ka ostvarenju konačnog cilja. Kao što smo vidjeli, srpski akademici, intelektualci, političari, medijski djelatnici i crkveni velikodostojnici ponovo su se pokazali nezamjenjivima u toj ulozi. Oni su se samo malo prestrojili, pa nastavili udarnički rad na prekrajanju prošlosti i prefarbavanju sadašnjosti, na

[34] Ibid. str. 446

[35] Ibid. str. 446

bezočnom falsifikovanju života i očiglednih istina, na laganju kao načinu stvaranja nove historije. "Posle izgubljenog rata borba za njegove neostvarene ciljeve ponovo se vraća i ponovo ograničava na polje kulture, koje je pre toga služilo kao polazna, pripremna linija u ratu za teritorije", kaže Ivan Čolović

> "Sada se kultura pretvara u rezervni položaj, na koji se nacionalne snage povlače, na kojem se prestrojavaju i tu čekaju sledeću povoljnu priliku za novu vojnu ofanzivu. Od jeseni 1995. godine, a naročito posle rata na Kosovu 1999. godine, borba za srpske etničke prostore vodi se isključivo kao Kulturkamf, kao borba za očuvanje i učvršćivanje srpskog "duhovnog prostora".

To svođenje rata na polje kulture i "duhovnosti" uglavnom se posmatra kao privremena sublimacija pravog rata za teritorije, a u nekim slučajevima i kao nešto što i na duži rok može da zameni taj rat".[36] O takvoj "frontovskoj" funkciji kulture, kako piše Čolović, govorio je i predsjednik SANU-a Dejan Medaković na skupu "Dijaspora 99", održanom 4. i 5. augusta 1999. godine u Beogradu. Neprijateljima, koji su svuda oko Srba, treba se suprotstaviti nečim što je jače od oružja, a to je baština srpske kulture. Pri tome je najvažnije srpsko duhovno jedinstvo. "I danas nam duhovno jedinstvo", rekao je Medaković, "mora i može zameniti ono političko, čije ostvarenje, očigledno, mora da čeka i neka druga, povoljnija vremena".[37] A dotle, pred svijetom se mora lagati kad se govori o pravim ciljevima velikosrpske ideologije i politike, jer, kako je pisao Dobrica Ćosić, laž je spasila srpski narod.

U tom duhu protekao je i bučno najavljeni trodnevni beogradski skup u SANU-u (od 26. do 28. oktobra 2002. godine), s temom "Velika Srbija – istine, zablude, zloupotrebe". Učesnici su se utrkivali u pokušaju da objasne svima kako su Srbi vodili isključivo pravednu, oslobodilačku borbu u zaštiti prava koja su im oduzeta, a sam termin Velika Srbija pripisali su stranim centrima moći, koji učestvuju u antisrpskoj zavjeri. Inače, osim Šešelja i njegovih sljedbenika, koji su dugo izdavali i časopis s tim imenom, srpski zvaničnici su izbjegavali termin "Velika Srbija". Umjesto toga, služili su se terminima: "srpski etnički prostori" ili "Savez srpskih zemalja", a nije se izbjegavala ni formulacija "Svi Srbi u jednoj državi". A dok su srpske snage krvlju iscrtavale granice buduće države, uporno su lansirane tvrdnje kako Srbija nije u ratu. Srbi na drugim prostorima samo su se branili, nikakve zločine nisu činili, jer to nije u njihovoj prirodi, i njihova jedina krivica je bila to što su se borili za svoju slobodu.

Tako su govorili nekad, tako govore i danas.

[36] Ivan Čolović, ibidem str. 4-5.

[37] Ibid. str. 7.

Memorandum 2

Važan događaj u toj dugoj, upornoj i sistematičnoj strategiji očuvanja rezultata rata i daljeg napredovanja ka ostvarenju velike ideje, bila je Strategija očuvanja i jačanja matične države i dijaspore i matične države i Srba u Regionu, koju je, nakon tri godine rada, sačinilo srbijansko Ministarstvo za dijasporu 2011. godine Objavljena je u "Službenom glasniku Republike Srbije" broj 4/2011. i 14/2011.

Kad je novinarka Mirha Dedić u martu 2013. godine objavila u časopisu *Slobodna Bosna* taj, dotle tajni dokument, bila je to prava medijska bomba. Taj dokument, koji daje i niz praktičnih uputstava za očuvanje rezultata rata i etničkog čišćenja, odmah je u cijelom regionu nazvan "Memorandum 2", jer je bilo jasno da je napisan istom rukom i istim rukopisom kao čuveni Memorandum SANU-a iz 1986. godine, i da je to još jedan korak u ostvarenju velikosrpskog sna. A ta megalomanska, provincijalno-imperijalna i anahrona ideologija neprekidno se obnavlja i promoviše zakonima, deklaracijama, naučnim skupovima, tajnim i javnim dokumentima, iza kojih stoje srpski akademici, pisci, novinari, intelektualci rodoljubivog usmjerenja i crkveni autoriteti, kao stalna pokretačka snaga velikosrpske mašinerije. U tom duhu je bila i Deklaracija o proglašenju odnosa između otadžbine i rasejanja odnosom najvećeg državnog i nacionalnog interesa (objavljena u Službenom glasniku Republike Srbije broj 80/06 iz 2006. godine). U Deklaraciji, ali i u drugim dokumentima te vrste, napravljena je jasna distinkcija između Srba iz dijaspore i Srba iz Regiona – recimo, u Zakonu o dijaspori i Srbima u Regionu (2009. godine), iz kojeg je proistekla Strategija iz 2011. godine. U tom dokumentu naglašeno je da se termin dijaspora odnosi na inozemstvo, a da se Regionom, osim bivših jugoslavenskih republika, smatraju i područja Rumunije, Albanije i Mađarske. Za Srbiju, dakle, Srbi iz Regiona nisu dijaspora, jer spadaju u takozvani "srpski duhovni prostor", a u spomenutoj Strategiji izričito se navodi da "Republika Srpska predstavlja najvažniju oblast interesa i jedan od državnih i nacionalnih prioriteta Republike Srbije".[38] Strategija naglašava želju da se objedine sve snage jednog naroda, a uz posebnu brigu države Srbije za manji bosanski entitet i mogućnost da svi građani RS, koji to žele, dobiju državljanstvo Srbije, upadljivo je zalaganje za kulturno povezivanje i, posebno, objedinjavanje dvaju "prosvetnih" sistema. Ministarstvo spoljnih poslova Srbije, kaže se u Strategiji, treba da predstavlja i Republiku Srpsku i uzme u zaštitu njena prava pred EU, SAD, SE, OEBS i UN. Ovaj dokument detaljno obrazlaže kako umanjiti odgovornost Srbije za zločine, kako destabilizovati susjedne zemlje i tome slično, i, posebno, kako obezbijediti buduće otcjepljenje Republike Srpske i ujedinjenje sa Srbijom, koje treba da se dogodi za jednu deceniju. Bio je to, praktično, tajni plan

[38] sajt dijaspora.gov.rs.

za razbijanje države BiH, koji je, između ostalog, nalagao: da se izbjegava termin "državne institucije" i da se zamijeni "zajedničkim institucijama", uz stalno ponavljanje tvrdnje da su te institucije nepotrebne i skupe i da djeluju protiv Srba; da se koriste svi mehanizmi kako bi se otežao i onemogućio rad Parlamenta BiH, da se formira obavještajno-bezbjednosna agencija RS-a, koja bi do osamostaljenja djelovala tajno; da se jasno međunarodnoj zajednici stavi do znanja da BiH nije funkcionalna i jedinstvena država, već zajednica dvaju entiteta. Uz to, treba povezati RS i Srbiju po svim linijama i okrenuti se Rusiji, i "za to vreme stalno okrivljavati muslimane i njihovu želju za dominacijom na štetu Srba, koje nastoje obespraviti i svesti na građane drugog reda. Potom tu situaciju koristiti za dokazivanje teze o nemogućnosti funkcionisanja zajedničkih institucija. Na istovjetan način postupati i u slučaju donošenja zakona na nivou BiH.[39]

Tu su i konkretne preporuke, poput zahtjeva da funkcioneri Srbije što češće idu u posjetu RS-u, zatim da se "ni po koju cenu ne sme dozvoliti formiranje bilo kakvih saveza, udruženja ili asocijacija na nivou BiH… čak ni formiranje udruženja pčelara na nivou BiH",[40] odvajanje RS od ostatka BiH na svim frontovima, stvaranje paralelnih struktura u graničnoj policiji, carinskoj službi, državnoj policiji, diplomatsko-konzularnoj mreži, oružanim snagama, kao zasebnih (para) državnih struktura. Iz ovog zanimljivog štiva, koje jasno potvrđuje i objašnjava velikosrpsku strategiju u Bosni, izdvojit ćemo i neka uputstva za upotrebu jezika u javnoj komunikaciji. Osim spomenutog termina "zajedničke institucije", nalaže se što češća upotreba termina "Republika Srpska". Uz to, "pridev 'srpski' koristiti u svim mogućim situacijama, od naziva institucija, službi, ustanova, praznika, gradova, medija, banaka, sportskih klubova, književnika i njihovih dela, sela, zaseoka, reka, mostova i svega drugog, ma koliko to u nekim prilikama zvučalo neobično, čak i smešno".[41] Stalna upotreba tog pridjeva pomoći će da se teritorija RS-a definiše kao isključivo srpska teritorija i vlasništvo. Treba izbjegavati termin "Bošnjak" i upotrebljavati termin "musliman", jer je to oznaka za vjersku skupinu, a ne narod, a uz to stalno optuživati muslimane da su islamski fundamentalisti, koji su i izazvali rat u BiH, i "naglašavati da srpski narod nije branio samo sebe već i Evropu od najezde islamskih militanata".[42] Kasnije izjave Dobrice Ćosića potvrdile su da je upravo on bio autor ovakvih i sličnih formulacija.

[39] " Memorandum 2 predviđa ujedinjenje Republike Srpske i Srbije za jednu deceniju", *Slobodna Bosna* 21.03.2013. str. 18.

[40] Ibid. str. 19

[41] Ibid. str. 20

[42] Ibid. str. 20

Jezik kao oružje

Kad danas gledate i slušate medije u RS-u, a pogotovo srpske političare, lako ćete se uvjeriti da se ova uputstva bespogovorno slijede, bez i jednog jedinog izuzetka. Uputstva su, štaviše, nadograđena. Danas u javnom prostoru RS-a nikada nećete čuti riječ "entitet", već samo "Republika" tj. "Republika Srpska", ili, nježnije – "Srpska". Imena države BiH nema nigdje, ni u zakonima, ni u nazivima opština, institucija i organizacija, niti bilo kad u javnom govoru, osim kad se to ne može izbjeći. RS je uvijek "država nastala u odbrambeno-otadžbinskom ratu", s obje strane Drine živi isti narod, u RS-u isključivo srpski narod, i sve je srpsko, kao i u Srbiji, gdje ništa nije srbijansko. Tamo je srpski, a ne srbijanski predsjednik, srpska, a ne srbijanska vlada, srpska reprezentacija, srpska kultura, srpske škole, srpski mediji, pa i Srpska akademija nauka, srpski su i nebo i zemlja, i sve što postoji, kao da u državi Srbiji ne živi ni jedna jedina osoba koja ne pripada Srbima. Kad predsjednik Srbije kaže da podržava sve što se u BiH dogovore tri naroda, to se ne odnosi na RS – tu su samo Srbi i sve je srpsko, mada Ustav entiteta (kao i Ustav BiH), govori o tri ravnopravna naroda i ostalima. Srpskim su nazvani gradovi (što je kasnije poništio Ustavni sud BiH), naselja, ulice, institucije i organizacije, uz negiranje imena bosanskog jezika i uklanjanje svega što nosi pridjev "bosanski". Uz to, sve što postoji u RS-u, uključujući i sam entitet, dobilo je svoju krsnu slavu, kao praznik svih građana entiteta, koji je pretvoren u svojevrsnu pravoslavu kvazi-državu u kojoj se ništa ne može desiti bez prisutstva i blagoslova sveštenika.

Za velikosrpske ideologe jezik je temelj nacionalnog bića, bedem za odbranu naroda, putokaz za ostvarenje duhovnog jedinstva i jedinstvene države. Jezik je postao kult velikosrpskih mislilaca. "U osnovi tog kulta nalazi se verovanje da je u jeziku suština, biće naroda, da je on vezivno tkivo koje narod drži kao celinu, temelj na kojem on gradi svoju nezavisnost i svoju državu, tvrđava nacionalnog bića koje odoleva svim promenama i iskušenjima sa kojima se narod i njegova država suočavaju tokom istorije."[43] Srpski pjesnici su postali tumači nacionalnog zanosa, koji prerasta u zanos rata i borbe za teritorije, oni su čuvari srpskog duhovnog prostora, koji će jednog dana prerasti u državu. Svojevremeno je pjesnik Rajko Petrov Nogo upotrijebio izraz "jedinstveni srpski pesnički arhipelag", što je simbol jedinstva srpskog prostora, koji će jednoga dana izroniti iz snova i postati stvarni, fizički, geografski prostor samo za Srbe, odvojene od svijeta, vremena, historije i svega što bi moglo kvariti nepromjenljivi organizam nebeskog naroda.

U jeziku je moć istine, ali i obmane. Zahvaljujući njemu, srpski osvajački ratovi za teritorije, praćeni brutalnim nasiljem ogromnih razmjera, detaljno planiranim i precizno izvedenim etničkim čišćenjem i genocidom, urbicidom, kulturocidom

[43] Ivan Čolović, ibidem, str. 8.

i kršenjem svih Božijih i ljudskih zakona i prava, predstavljeni su kao odbrana Evrope od muslimanske najezde, kao rat civilizacija i posljedica nepomirljivih kulturnih razlika među etničkim grupama koje su vijekovima živjele zajedno. "Pri tom se Srbima dodeljuje herojska uloga zaštitnika evropskih i hrišćanskih vrednosti, koje …ugrožava nova ofanziva islama, nova azijatska najezda na evropsko tlo. Tako se borbi za srpsku nacionalnu teritoriju po meri srpskog etničkog i kulturnog prostora pridaje smisao odbrane evropskog prostora kao prostora rezervisanog za hrišćansku civilizaciju. …Snagu da istraju u toj borbi Srbima daje njihova nacionalna kultura, od koje su oni stvorili neosvojivu tvrđavu svog identiteta, u koju se povlače u slučaju vojnih poraza, iz koje kreću u nove ratove za teritorije":[44]

Zahvaljujući jeziku, Srbi su postali narod-mučenik, a istovremeno superiorni, nebeski narod, narod najstariji, od koga su postali svi drugi. Oni su nosioci božanske istine, žrtve i pobjednici, osvetnici i pravednici, oni imaju iskonska prava kakva nema niko drugi, njima pripada odbrana slobode i svijeta, njihove su i zemaljska i nebeska pravda. Srbi su narod koji ne umije počiniti grijeh, oni su vojnici kosmičkog reda i spasioci historije. Republika Srpska je danas monoetnička, jednoumna, vjerska i rasistička imitacija države, utemeljena na zločinima koji se slave kao herojska i bogougodna djela, i na otvorenoj i sistematskoj diskriminaciji kojom se brane rezultati zločina. Mračna geografija ovog dijela srpskog duhovnog prostora okićena je srpskom nacionalističkom ikonografijom, ukrašena znamenjima mržnje prema drugima i sopstvenoj državi, u sebe zatvorena, guslarski raspjevana i tamjanom ispunjena zajednica koja istrajava na robovanju velikosrpskoj ideji. Srpsku djecu u školama uče lažnoj historiji i mržnji prema drugačijima, bošnjačkoj djeci ne daju ni njihov bosanski jezik. Za Bošnjake i Hrvate nema mjesta u entitetskim ustanovama i organizacijama, zaposleno ih je manje od jedan posto, a za siromašne i ojađene povratnike u sjevernu Bosnu predsjednik RS-a Milorad Dodik kaže da su to muslimani koji ponovo hoće da okupiraju Podrinje. Bolnice se u manjem entitetu zovu "Sveti vračevi" (u Bijeljini) ili Sveti apostol Luka" (u Doboju), studentski dom na Palama nosi ime Radovana Karadžića, a autoput Banja Luka-Sarajevo zove se "9. januar", Bošnjaci su i dalje najomiljeniji neprijatelji, mediji su neprekidno u ratnom zanosu, ubijanje antifašizma svakodnevna rekreacija, a najmasovniji sport je pljuvanje po državi Bosni, toj dalekoj neprijateljskoj zemlji, koju sa Srbima vežu samo razlike.

U zidanju i održavanju te monstruozne građevine potpuno su saglasni i vlast i opozicija, mediji i intelektualci, kao i obični patriotski udarnici kojima je šaka velikosrpske magle važnija od kore hljeba. Oni koji ne misle tako kupuju karte za zapadne zemlje, u jednom pravcu.

[44] Ibid. str. 15-16.

Posebna priča je Srpska pravoslavna crkva. Ona je svemu dala svoj blagoslov, i u ratovima i nakon njih, pa je, prema izjavi patrijarha Irineja, Republika Srpska, zapravo, Božije djelo, a presude ratnim zločincima, poput Ratka Mladića, djelo đavolje. Religija je vrhovni autoritet i neprikosnoveni sudija, njeno je carstvo zemaljsko. A u skladu s ideologijom prema kojoj narodi ne mogu živjeti zajedno, stalno se naglašava da ni kulture, kao zasebni, zatvoreni organizmi, ne mogu zajedno, već samo odvojeno, u kakvoj-takvoj međusobnoj toleranciji, na zasebnim i odvojenim teritorijama. Pri tome svaka za sebe treba da bude zaokružena, nepromjenljiva, jednoglasna, sa jasnim granicama koje su istovremeno i granice između država. O zajedničkoj historiji i baštini, o prožimanju i stvaralačkoj sinergiji različitih kulturnih obrazaca, o multikulturalnosti ili zajedničkoj historiji i kulturi raznih etničkih i religijskih grupa na jednoj teritoriji – ne može biti ni govora. Duhovni prostor srpskog naroda jeste geografski prostor dugo sanjane Velike Srbije, a kultura je danas, umjesto topova i pušaka, najubojitije oružje u neprekinutom ratu za ostvarenje tog cilja. I to je jedina muzika koju sljedbenici velikosrpske ideje umiju slušati. Pošto su dijelovi Hrvatske, Crna Gora i Kosovo otišli niz vodu, jedina šansa za stvaranje velike države za sve Srbe ostala je Republika Srpska, jedini uspjeh srpske politike na kraju 20. vijeka, kako je govorio Dobrica Ćosić. "Republika Srpska se sve više potvrđuje i ozvaničuje kao ratni plen od koga Srbija neće odustati", kaže Sonja Biserko.[45] Stanje društva u Republici Srpskoj to potvrđuje. Bosna odavno više ne stanuje na tom prostoru. Odatle je odavno protjerano sve što liči na Bosnu, na njenu historiju, kulturu, tradiciju, na njene ljude i običaje. I, kako sad stvari stoje, Bosna se tu neće nikad više vratiti.

Kulturkampf bez kraja

Kad su 4. augusta 2017. godine, na skupu najviših političkih zvaničnika Srbije i Republike Srpske, u prisustvu patrijarha srpskog Irineja, predsjednici dviju bratskih država – Srbije i RS-a, Aleksandar Vučić i Milorad Dodik, najavili izradu Deklaracije o opstanku srpskog naroda i nacije, bio je to još jedan jasan znak da ideja Velike Srbije nije umrla, a da li će i kad će, niko ne zna. Buru koja je zbog toga nastala u cijelom Regionu, pokušali su da smire neki igrači iz rezervnog sastava, pa je tako Nikola Selaković, srbijanski ministar pravde, medijima razjasnio da se to svodi na "definisanje nacionalnih principa za opstanak srpske nacije i naroda", to jest na zaštitu ugrožene srpske kulture, jezika i ćirilice. Ali, već iz radnog naslova budućeg svesrpskog dokumenta bilo je jasno o čemu se radi, jer ne postoji srpska, već samo srbijanska nacija, pošto je nacija, prema Povelji OUN-a, skup svih građana jedne države. Govoriti o srpskoj naciji – to znači

[45] Sonja Biserko, ibidem, str. 13.

govoriti o državi u kojoj žive samo Srbi, i niko drugi. Nije jasno ko to i kako ugrožava srpski jezik i ćirilicu u Beogradu i Banjoj Luci, ko tamo negira slavnu srpsku historiju i još slavniju kulturu, ko ometa pravoslavlje i ko ugrožava sami opstanak nebeskog naroda, najstarijeg i najčasnijeg među narodima. A praviti ponovo zvanični dokument, još jedan u nizu sličnih (koji će ovoga puta usvojiti parlamenti Srbije i RS-a, dakle najviši zakonodavni organi), to znači samo jedno – nastavak i intenziviranje borbe za Veliku Srbiju, za ujedinjavanje srpskog duhovnog (tačnije: državnog) prostora i homogenizovanje Srba s obje strane Drine. A o razlogu zbog kojeg se takav dokument donosi baš sad, možemo nagađati, i to s mnogo sigurnosti.

Naime, novosadski sastanak je pokazao da je srpski duhovni prostor značajno smanjen, jer su pozvani samo politički predstavnici Srba iz Srbije i RS-a, ali ne i iz Hrvatske, Crne Gore, Makedonije i s Kosova. O Rumuniji, Mađarskoj ili Bugarskoj nema ni govora. Razlog može biti samo jedan: ugašene su ambicije Srbije da se zamišljena Velika Srbija proširi i na te teritorije, pa ostaje samo Republika Srpska, najveći i jedini srpski ratni plijen u ratovima devedesetih i jedina preostala mogućnost da se nadomjesti gubitak Kosova. Jer, sve je bliži trenutak kad će Srbija morati da prizna nezavisnost Kosova, pa velikosrpske snage, a posebno Dodikov separatički režim, vide odlučujuću i možda posljednju šansu za odvajanje RS-a i njegovo pripajanje matici u sve većem i odlučnijem utjecaju Rusije u Regionu i njenoj sve otvorenijoj podršci anti-evropskim snagama u srpskoj politici. Za one kojima je BiH domovina to je znak da im velikosrpska aždaha i dalje radi o glavi, da i dalje živi pansrpski kleronacionalizam, da traje i ne jenjava fašistička ideologija krvi i tla i veličanje zločina počinjenih u njeno ime, i da je i dalje sve isto, samo njega nema. Miloševića. Doduše, u RS-u vlada Karadžićev zamjenik, a u Srbiji je situacija radikalno drugačija od one u Miloševićevo vrijeme. Tada su na vlasti bili socijalisti i četnici, a sad je obrnuto. Pod balkansko bure baruta još jednom se potura vatra Velike Srbije. Hoćemo li dozvoliti još jednu eksploziju koja može odnijeti u vjetar i nejaku zemljicu Bosnu i sve nas, zajedno s njom?

Literatura:

Ademović, Fadil: *Crkveno bespuće u politici*, Sarajevo, Kult B, 2007.
Arsenijević, Boban: "Ćirilica – srce Srbije", www.akuzativ. com 05.02.2017.
Beljo, Ante: "Velikosrpske strategije u zadnjih 25 godina", *Hrvatski tjednik* 30. 10. 2013.
Biserko, Sonja: "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne", portal "Duh Bosne", 06.10.2009.

Bosnić-Đurić, Aleksandra: *Kultura nacije: Između krvi i tla*, Sarajevo: University press, 2016., str. 249-250).
Bukić Kržišnik, Vera: *Bosanski identitet*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1997.
Cero, Harun: "Deklaracijom elite u RS-u i Srbiji pripremaju regiju na krupne događaje", *Al Jazeera Balkans* 12.08.2017.
Cigar, Norman: *Genocid u Bosni – Politika "etničkog čišćenja*, Sarajevo: Bosanski kulturni centar, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1998.
Čolović, Ivan: "Kultura, nacija, teritorija", časopis *Republika* br. 288-289, 2002.
Ćurak, Nerzuk:*Geopolitika kao sudbina – Slučaj Bosna*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2002.
Dedić, Mirha: "Memorandum 2 predviđa ujedinjenje Republike Srpske i Srbije za jednu deceniju", *Slobodna Bosna*, Sarajevo 21.03.2013.
Dijaspora, sajt Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, 31. august 2012.
Doubt, Keith:*Sociologija nakon Bosne*, Sarajevo: Buybook, 2003.
Filipović, Nihad: Geopolitika kao sudbina,www.orbus.be 2014.
Ibrahimagić, Omer: *Bosanski identitet i suverentitet*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.
Ilić, Dejan: "Ministar i njegovi stratezi", *Peščanik*, 11.06.2017.
Mahmutović, Alisa: "(Veliko)srpske muke po bosanskom jeziku", *Peščanik*, 15.09.2015.
Marković, Tomislav: "Govorite li apsurdistanski : Odbrana i poslednji dani ćirilice", *Al Jazeera Balkans.* 04.11.2016.
Matić, Milovan: "Preko škole, kulture i sporta nam nameću sistem verovanja u čijem središtu je kult nacije", *Buka* 23.09. 2017.
Spahić, Mustafa: "Arhetip zatvorenog društva", *Oslobođenje.* 18.03.2017.
Srpska strana rata – Trauma i katarza u istorijskom pamćenju, zbornik, Beograd: Samizdat, 2001.
Srpski duhovni prostor, zbornik radova, Banja Luka-Srpsko Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 1999.
Trbić, Jusuf: *Istine i laži*, Sarajevo: Bijeljina: BZK "Preporod" 2011.
Vojvodić, Momir: "Slovo o srpskom duhovnom prostoru na kraju 'đavoljeg veka': Bez slobode sve se suši brzo", *Srpsko nasleđe*, decembar 1998.

KULTURKAMPF – CONTINUATION OF THE WAR FOR GREAT SERBIA

Jusuf Trbić

Summary

The war against Bosnia and Herzegovina was officially completed in the autumn of 1995 by the signing of the Dayton Peace Agreement, but the state of war still continues. Great Serbian ideologists, supported by the logistics of nationalist politics, the artillery of intellectuals, writers and the media, have joined the front lines, having the whole moral support of the Church, but the *kulturkampf* (Ivan Čolović's term), instead of army of Ratko Mladić, occupied the territory of the smaller Bosnian entity as part of a unique Serbian spiritual space. This, of course, will join to Serbia, as it is evidenced by the new drawing and crossing of geographical maps. Thus, the culture is found at the beginning and at the end of the struggle for Great Serbia - initially, as preparation, inspiration and justification of war, and lastly as a continuation of that same war, only by other means.

The former proclaimed goal - the unification of Serb ethnic areas and the creation of a state for all Serbs - has been reformed in the struggle for a unique Serbian spiritual space, and instead of bullets and shells, words have become the most powerful weapon. The Great Serbian ideological machine only changed the packaging, everything else remained the same. The new strategy is written in a series of important documents, from the famous SANU memorandum from 1986 to the new Declaration on the survival of the Serbian people, with the unique goal of winning a *lebensraum* and preserving it until the final transformation of the Serbian spiritual space into what it really is: space of Great Serbia. Today's picture of Republika Srpska confirms that this task has been successfully completed.

Key words: *Kulturkampf*, Serbian spiritual area, Great Serbia, academy, culture

UDK 342.1 (497.6=163.4)

Identitetske osnove bosanske nacije kroz posebnosti etniciteta

Adnan Džafić
Amer Osmić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Višestoljetno postojanje srednjovjekovnog državnog teritorijalnog entiteta s bosanskim banovima i kraljevima, razvijena privredno-prometna organiziranost sa sopstvenim novcem, autohtona religija i kultura, pismo, jezik i svjesna pripadnost bosanstvu su osnovne komponente koje oblikuju osnovni identitet zbog kojeg se bosanska etnička (povijesna socijalno-kuturna) zajednica može nazvati bosanskim narodom u srednjem vijeku. Od 15. stoljeća počinje cijepanje ne sasvim oblikovanog bosanskog narodnog identiteta. Od tog vremena islam je postao nova religijska sadržina koja je utjecala na socijalizacijske procese pojedinaca i društvenih grupa, obogaćujući tako bosansku kulturu. Vrijeme najsnažnijeg narodnosnog previranja od 16 i 17. stoljeća i vrijeme "diskontinuiteta" bosanskog identiteta. Dolazi do uobličavanja muslimana u posebnu bosansku zajednicu. Muslimanstvo je mogućno na osnovu bosanskog kršćanstva i nije odvojivo od njega. Razvijaju se u artikuliranu etničko-narodnosnu kategoriju bosanski pravoslavci i katolici. "Utvrđivanjem vjerskih, političkih, ekonomskih i kulturnih razlika među trima glavnim bosanskim društvenim grupama nastavlja se proces rastakanja bosanskog identiteta. Bosanski narod ne nastaje ni u 19. stoljeću. Svi pokušaji uspostavljanja bosanske narodnosne ideologije u Bosni u 19. stoljeću završavaju se bezuspješno" (Kržišnik-Bukić, 1997: 69). Religijske i druge razdvajajuće silnice, od druge polovine 19. stoljeća razdiru potencijalno pohlepni etnički srodni susjedi. Jugoslovenska država zbog otkrivenih nacionalizama nije omogućavala emancipaciju bosanstva kao društvene zajednice s posebnim identitetom, iako je bilo pokušaja. Početkom devedesetih godina osnovna nacionalnoprogramska usmjerenja preobraćaju se u nacionalistička. Raspad Jugoslavije formirao je uvjete uspostavljanja nadnarodnog, državnog, nacionalnog bosanskog identiteta. Nastojanje ostvarenja državne samostalnosti oslanjanjem na tradiciju srednjovjekovnog identiteta.

Ključne riječi: Bosna, bosanska nacija, Bošnjaci, etnija, Hrvati, identitet, nacija, povijest, Srbi

Povijesni kontekst oblikovanja društvenog identiteta – teorijski predložak

Bosanska etnija počinje se oblikovati po izvorno geografskim pojavnim predlošcima, u ranom srednjem vijeku iz plemenskog supstrata Ilira koji se miješaju s Gotima, Tračanima, Keltima, Slavenima. S vremenom među njima prevladava slavenski jezik, koji danas razumijemo kao starobosanski jezik. Višestoljetno postojanje srednjovjekovnog državnoteritorijalnog entiteta s bosanskim banovima i kraljevima, razvijena privredno-prometna organiziranost sa sopstvenim novcem, autohtona religija i kultura, pismo i jezik i svjesna pripadnost bosanstvu su osnovne komponente koje oblikuju osnovni identitet zbog kojeg se bosanska etnička zajednica može nazvati bosanskim narodom u srednjem vijeku. Od 15. stoljeća počinje cijepanje ne sasvim oblikovanog bosanskog narodnog identiteta. Od tog vremena islam utječe na socijalizacijske procese pojedinaca i društvenih grupa. Vrijeme najsnažnijeg narodnosnog previranja od 16 i 17. stoljeća i vrijeme "diskontinuiteta" bosanskog identiteta. Dolazi među Bošnjacima do uobličavanja muslimana koji s vremenom tvore posebnu bosansku zajednicu. Razvijaju se u artikuliranu etničkonarodnosnu kategoriju bosanski pravoslavci i katolici. "Utvrđivanjem vjerskih, političkih, ekonomskih i kulturnih razlika među trima glavnim bosanskim društvenim grupama nastavlja se proces rastakanja bosanskog identiteta. Bosanski narod ne nastaje ni u 19. stoljeću. Svi pokušaji uspostavljanja bosanske narodnosne ideologije u Bosni u 19. stoljeću završavaju se bezuspješno".[1] Religijske i druge razdvajajuće silnice, od druge polovine 19. stoljeća razdiru potencijalno pohlepni etnički srodni susjedi. Jugoslovenska država zbog otkrivenih nacionalizama nije omogućavala emancipaciju bosanstva kao društvene zajednice s posebnim identitetom, iako je bilo pokušaja. Početkom devedesetih godina osnovna nacionalno-programska usmjerenja preobraćaju se u nacionalistička. Raspad Jugoslavije formirao je uvjete uspostavljanja nadnarodnog, državnog, nacionalnog bosanskog identiteta. Nastojanje ostvarenja državne samostalnosti oslanjanjem na tradiciju srednjovjekovnog identiteta.

Stoljetno manipuliranje građanima kroz, tipično za Bosnu, tri nametnuta ključna elementa u popisu stanovništva: etniju, vjeroispovijest i jezik, jer "u narodnom i nacionalnom formiranju južnoslavenskih naroda u početku su bila od odlučujuće važnosti dva faktora: jezik i država, najviše na bazi tih dvaju faktora i u Bosni se u početku narodnosnog razvoja isprepliću slavenski (ilirski) kompleksi, kao posljedica srodnosti slavenskih jezika i bošnjački kompleksi, kao posljedica opstanka posebne Bosanske države".

Mogli bismo postaviti šest historijskih razvojnih faza u kojima se razvijao identifikacijski proces u Bosni i Hercegovini. Prvi period je trajao od naseljava-

[1] Kržišnik-Bukić, 1997., 69.

nja do nastanka srednjovjekovne države i ogleda se u oblikovanju imena države Bosne i njezinog naroda Bošnjana. Drugi period je formiranje srednjovjekovne države do vremena osmanskog osvajanja. Za ovaj period je važno uspostavljanje srednjovjekovnog kraljevstva, zasebne Crkve bosanske i etnička struktura domicilnog stanovništva uokvirena u imenu Bošnjani. Treći period je osvajanje Bosne od Osmanskog carstva i religijska identifikacija po sistemu mileta. Presudnu ulogu u razvoju bošnjačkog naroda odigrala su dva kulturno-historijska faktora: bosansko *krstjanstvo* ili bosanska "hereza", a potom i islam. Islam, skupa sa srednjovjekovnom bosanskom "herezom" koja mu je prethodila, čini duhovnu vertikalu i bitnu povijesnu odrednicu Bosne, posebno Bošnjaka.[2] Bosanski srednjovjekovni period do dolaska Turaka u XV stoljeću je za nastajanje bosanskog identiteta najplodniji. To je vrijeme nastanka, utvrđivanja i sadržajnog bogaćenja pojma bosanstvo.[3] Bukić naglašava da je ime Bošnjani imalo dvojnu konotaciju: značilo je *etničku i državnu pripadnost*, a u kontekstu "dobri Bošnjani" i vjersku. Posebnu ravan srednjovjekovne tradicije predstavlja Crkva bosanska sa svojim posebnim vjerskim učenjem.

U svojoj samozatajnosti, bosanska "hereza" stvorila je politički pojam bosanstva, bivajući sredstvom ostvarenja bosanske državne samostalnosti, ali i jedne osobene bosanske duhovnosti. Svojom moralnom dimenzijom izvršila je značajan utjecaj na duhovni život bosanskog čovjeka. Bosanski banovi i kraljevi, srednjovjekovna bosanska država, Bošnjani, Crkva bosanska, Bosna srebrna, bosančica... sve su to duhovne komponente koje su učestvovale u stvaranju žive supstance bosanske kolektivne pučke svijesti.[4] Islam u Bosni se ukorijenio kao masovna, društveno vrijednosna, ali nenametljiva i neagresivna religija, te isto takva kultura i tradicija, ističe Bukić, dodavši da je upravo ta činjenica odredila strukturu stanovništva Bosne kao izrazito heterogenu društvenu zajednicu. Iako je dolazak islama donio raznovrstan diskontinuitet u društveni život Bosne, to nikako nije značilo gubitak bosanskog identiteta njenog stanovništva. Osmanska vlast nije uvodila nikakve mjere koje bi obezličavale bosanski identitet. Bosanski sandžak, Bosanski pašaluk, Bosanski begler-begluk, Bosanski vilajet, Bosanski ejalet bile su uistinu administrativno-upravne oznake turskog izvora, ali uvijek uz atribut bosanski, što svakako daje pečat posvjedočenju postojanja bosanskog identiteta. Izvan Bosne veoma su česta prezimena i pseudonimi: Bosanac, Bošnjak, Bosanec, Bosnić, Bosnevi, Bosnali; mjesna imena: Bosanci, Bošnjaci, imena kulturnih i sportskih društava, nazivi tvornica itd.

[2] Imamović, 2000., 10.

[3] Bukić, 1997., 15.

[4] Bukić, 1997., 20.

Četvrti period je razdoblje uspostavljanja nacionalnih država na prostorima carstava koja su se raspadala. Divergentni socijalni interesi unutar Bosne i politički interesi u susjedstvu, djelujući u istom smjeru, razdvajali su i rastvarali organske narodne komponente bosanstva. Bošnjaci muslimani ostaju reducirani na religijsku skupinu, budući da je njihov nacionalni pokret (uvjetno rečeno) nasilno prekinut slomom Husein-kapetana Gradaščevića i djelatnošću Omer-paše Latasa. Dok je austrougarska vladavina afirmirala bosanske Hrvate katolike unatoč nastojanjima Kallaya da se afirmira *bošnjaštvo* kao zaseban etnos.

Peti period je ujedno i najmračniji period za Bošnjake u kontekstu nacionalne identifikacije s obzirom na pripadnost zemlji, jer naziv jezika bosanski ostaje izbrisan sve do 1991. godine. Ovo razdoblje možemo nazvati i period jugoslavenskih integracija i dezintegracija.[5] Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća Bošnjaci bivaju priznati u nacionalnom smislu kao Muslimani.

Šesti period je period obnove nacionalne i jezičke identifikacije s državom. Jeziku je vraćen naziv bosanski a narodu historijski naziv *Bošnjaci*. Nacionalna afirmacija Bošnjaka počela je polovinom devetnaestog stoljeća, da bi bili priznati kao Muslimani 1963. godine, a potom i kao Bošnjaci 1993. godine, i to u vihoru rata i borbe za opstanak. Život u savremenom bosanskohercegovačkom društvu prolazi paralelno kroz proces postratnog konsolidovanaja s procesom savremenih identifikacijskih tokova. Naime, savremena pitanja o identitetu nalaze se u područjima i problemima zdravstvene zaštite, društvene isključenosti i obespravljenosti, kao i problemima identifikacije povezanim s određenim područjima i državama.[6]

Koncept identiteta u sociologiji i društvenoj teoriji – pokušaj sociološke konstrukcije pojma bosanski identitet

Osjećaj kontinuiteta u vremenu i prostoru, teorijsko objašnjenje društvenog ponašanja s posljedicama politike očuvanja identiteta ili kontinuiteta, te društveno značenje društvene interakcije i društvene strukture kroz pojam bosanskog identiteta najcjelovitije je dala Vera Kršišnik Bukić. Njeno objašnjenje koncepta i historijsko sociološkog poimanja bosanskog identiteta danas prezentirano je u formi deset elemenata koji čine bosanski identitet. Prema profesorici Bukić, elementi bosanskog identiteta gradili su se kroz povijest a danas te elemente čine sljedeće karakteristike: Katastrofa čovjeka – nedavna povijest Bosne i njenih stanovnika oblikovana je društvenim konfliktom, najblaže rečeno, a koja je prouzrokovana vanjsko-unutarnjom agresijom. Drugi element bosanskog identiteta danas ogleda

[5] Žiga, 2007.

[6] Woodward, 2003., 110.

se u konceptu nacionalističke diferencijacije, ekstremnog religijsko-narodnosnog razdvajanja i ekstremno religijsko-nacionalističke hegemonizacije. Savremeno bosanskohercegovačko društvo podijeljeno je u tri oštro profilirane grupacije koje različita nacionalna htijenja guraju u tri različita pravca. Nadnarodna identifikacija, kao treći segment identiteta, određena je procesom ponovne bosanske socijalizacije i identifikacije – nacionalne ako se radi o identifikaciji sa zemljom i državom Bosnom. Ovakva identifikacija ujedno je anacionalna ili antinacionalna, jer sadrži nastojanja za "denacionalizacijom" narodnosnih nacionalizama. Četvrti element bosanskog identiteta je nadnarodnosna identifikacija ili stvaranje kolektivnog identiteta, ne osporavajući prvotni religijsko-narodnosni identitet. Peta karakteristika ogleda se u pojmu Dijaspora, odnosno u identifikaciji s pojmom bosanstva državljana Bosne i Hercegovine, koji su u dugom periodu stanovnici država Evrope i svijeta, a svoj identitetski položaj vežu za domovinski ili državljanski kontekst bosanstva bez obzira na etničke posebnosti. Šesti element ili karakterisika bosanskog identiteta koncipiran je u pojmu dvospolnost – što upućuje na dihotomiju bosanstvo i abosanstvo. Ova karakteristika identiteta znači da je bosanski identitetni naboj, uz pomoć historijskog pamćenja, utjecao na društvene prilike, ali nikada nije mogao prevagnuti. Bipolarnost kao određujuća konstanta bosanskog identiteta prepoznatljiva je i danas. Sedmi element u razvoju bosanskog identiteta naziva se nova etničnost. Poslije Drugog svjetskog rata razvoj pojma bosanski identitet počeo se usmjeravati ka zajedničkom bosanstvu. U Bosni je viđen model koji svojim civilno-društvenim potencijalom prelazi državno-političku strukturu. Jedan od najznačajnih elemenata svakog državnog identiteta u teoriji je svakako i naziv jezika, koji u bosanskom povijesnom kontekstu nosi specifičnu težinu. U ovom idealno tipskom konstruktu bosanski jezik predstavlja osmi element bosanskog identiteta. Zapravo, u kontekstu naziva jezika ogleda se i možda najznačajniji odnos kako svih političko društvenih dešavanja od vremena austrougarske uprave do početka devedesetih, kada je naziv bosanski jezik prvo ukinut pa onda vraćen u službenu upotrebu. U isto vrijeme, početkom devedesetih dolazi do stabilizacije jezgre stanovništva i povratka imenovanja nacionalnog entiteta (novog i starog) s nazivom države. Kontekst srpsko-hrvatskog susjedstva predstavlja deveti element bosanskog identiteta i prema autorici ima odlučujuću ulogu kako u definiranju, tako i u egzistiranju bosanskog identiteta. Dakle, za ovaj element identiteta važan je kako ovaj vanjski kontekst susjedstva u kojem se naziv stanovništva Bosne ogleda u nazivu Bosanci, a s unutarnjeg aspekta ili etničke posebnosti u kontekstu etničkog i državnog bosanstva. Ovdje ne zaboravljamo naravno, ni ideološke utjecaje destruiranja i nametanja identifikacijskih elemenata stanovnika Bosne i Hercegovine. Posljednji, deseti element bosanskog identiteta zahtijeva i ogleda se u postavljanju i definiranju pitanja kriterija. Prethodno elaborirani i analizirani idealni tip bo-

sanskog identiteta, s obzirom na specifični povijesni i društveni kontekst u smislu državno-teritorijalnog razgraničenja, objašnjava nam da povijesno Bosna nije pripadala ni Srbiji ni Hrvatskoj, bosanski Srbi, bosanski Hrvati, kao i Bošnjaci, svoje hrvatstvo i srpstvo – kao domovinsku identifikaciju, uvijek su povezivali s pojmom bosanskog identiteta, s državnom zajednicom kojoj su pripadali. Na koncu, stanovnici Bosne su odavno etnički, vjerski i kulturno povezani. Teorijsko metodološka konceptualizacija, kao i pitanje kriterija, upućuju na zaključak da problem bosanskog identiteta nije primjerljiv s poimanjem narodnosnog ili nacionalnog identiteta drugih naroda, odnosno nacija.[7] To znači da je za razumijevanje prilika u Bosni potrebno smisliti i upotrijebiti izvoran metodološki instrumentarij…"[8]

Čemu povijesni ekskurs u analizi bosanskog identiteta? Ideološki poziv ili povijesna činjenica kao prethodnica savremenog karaktera bosanskohercegovačkog društva

Svakom znanstveniku, barem nesigurnom ili sumnjičavom, povijesni pregled narodnosnog i državnog identiteta stanovništva pomalo upućuje na oprez. Jedan od razloga je oprez od nacionalističkih poziva koji mogu rezultirati "zadahom ljudskog mesa", kako nas upozorava Siniša Malešević (2006). Naime, isti autor upozorava na ideološku manipulaciju ili nacionalističku retoriku konstruktora masovnih grobnica širom svijeta. Poziv na oprez je opravdan, ali poznavaocu prilika i historijskog razvoja ljudskog društva, a time i pojedinačnih društava kao što je bosanskohercegovačko, pojam bosanskog identiteta i države Bosne i Hercegovine, ne upućuje na posebnu znatiželju. Čemu recept za otkrivanje tople vode u svijetu trenutne komunikacije sa svakom tačkom na svijetu? Odgovor se, možda, krije u svakodnevnim refleksijama u stvarnom, bolje svakodnevnom životu bosanskohercegovačkog čovjeka. Prizivajući pojmove zločina banalnog, zatim sociocida pokušavamo razumjeti što se danas dešava u bosanskohercegovačkom društvu, našoj reakciji na ta dešavanja, ali i reakciju ili (lažno) razumijevanje od tehnokrata (nazovi) internacionalne zajednice. Da pojasnimo, kada se govori o uzrocima i posljedicama društvenih dešavanja u Bosni početkom devedestih godina dvadesetog stoljeća, sociolog Keith Doubt, primjenjuje nama poznatu pojmovno-teorijsku aparaturu da bi razumio situaciju i dešavanja navedenog društva. Možemo li danas nešto od navedenih analiza primijeniti? Poruka je sljedeća, nije cilj genocida samo likvidacija određenih društvenih grupa s određenih teritorija, latentna funkcija ideologije je ukidanje ljudskog konteksta

[7] Kržišnik-Bukić, 1997., 70-83.

[8] Kržišnik-Bukić, 1997., 83.

za objašnjenje društvenih pojava, valorizaciju ljudskih postupaka i oduzimanje moralnog kompasa kako sudionicima određenog procesa, tako i posmatračima.

U prilog prethodno iznesenim zapažanjima o karakteristici otvorenosti bosanskohercegovačkog društva koristi se sljedeća tvrdnja – *zalaganje za zemljišni – državni narodnosni integritet*. "Bosansko ime i ranije, pa i sada – u kontaktima sa stanovništvom izvan Bosne – služi kao fundamentum divisionis za oznaku pripadnosti Bosni, uzevši ovaj pojam u jednom širokom smislu." [9] Na nastojanja za ostvarenje projekta, bolje rečeno političkog uobličavanja državljanskog ili kolektivnog identiteta bosanskohercegovačkih državljana, utjecali su mnogi faktori, ali, da bi se ostvarilo htijenje za članstvom u krugu nadnacionalnih asocijacija, potrebno je provesti i društvenu integraciju socijalnog identiteta. Navedeni proces moguće je ostvariti na temelju zajedničkog konsenzusa bosanskohercegovačkih građana, ali u poprilično ideološki obojenim uvjetima u kontekstu imenovanja bosanskohercegovačke nacije. Principi konstituiranja i realnog funkcioniranja se trebaju spustiti s teorijskog na realni životni okvir u kojem se često ne prikazuje stvarna namjera i sintetički okvir postojanja evropskih država. Da bi se ostvarilo članstvo u političko-ekonomskim savezima kao što je Evropska unija, bilo bi pošteno objasniti koji su idejni koraci konstituiranja i apliciranja u iste. Koncept bosanske nacije sastavljene od različitih etničkih grupa sa zajedničkim povijesno-kulturnim naslijeđem a ne negiranjem ili odbacivanjem istih procesa sa uvažavanjem stvarnih uvjeta života u današnjem bosanskohercegovačkom društvu. Možda bi najbliži ili najprihvatljiviji model bio model susjednih nam država, ali izbor ostaje na građanima kojih se to tiče – ne gubeći iz vida trenutnu socijalnu sliku društva. Jedan od savremenih teoretičara historije socijalno političke misli sugerira sljedeće: "Kako se radi o dugoročnom historijskom procesu, o projektu za 21. stoljeće to je zadatak nacionalno-državne i kulturne politike da, sa svoje strane, oprezno, taktički osmišljeno, kroz mehanizme socijalnog učenja, institucije javnog odgoja i medijsko oblikovanje svijesti, oslobodi prostor i mogućnosti da se građani identificiraju sa bosanskom nacijom."[10]

Dakle, model trajne međusobne komunikacije građana i države nije moguć samo na tehnokratskom nivou bez izgrađene i izražene socijalno-psihološke dimenzije u društvu. Profesorica Golubović u antropološkoj studiji o identitetu nas podsjeća: uspostavljanje individualiteta kao svojevrsnosti "ne odnosi se samo na pojedince već i na svaki narod koji također mora da ustanovi svoj identitet da bi obeležio svoju kulturnu jedinstvenost, a ne zato da bi se od drugih izolovao, nego da bi pronašao mogućnost uzajamne komunikacije. A grupni identitet ne pretpo-

[9] Hadžijahić, 1974., 42.

[10] Zgodić, 2008., 289.

stavlja potiranje personalnog identiteta, već, naprotiv, treba da pretpostavlja uslov za konstituisanje identiteta svih 'ja' koji sačinjavaju grupu." [11] Znači, ogromna briga kako za zajednicu, tako i za pojedince a ne serviranje "kukavičjeg gnijezda" na trpezi društvenih i političkih normativa u vlastitoj mahali preko leđa poreskih obveznika koji jesu temelj koncepta modernih država. U prilog istoj tezi i provođenju u konkretni život idejnih, socijalnih i humanističkih, a ne ideoloških i utilitarističkih projekata, ide i objašnjenje o stupnjevima važnosti konstituiranja i djelovanja zajednica. Prije provođenja u realni život onoga što se smatra političkom zajednicom u užem smislu, valjalo bi se pobrinuti i za funkcioniranje psihološke zajednice. "Ukratko, budući da su iznutra vođene kooperativnim i altruističkom ponašanjem te da nam usađuje "duh brige" za intersubjektivna dobra, *psihološke se zajednice* mogu očitovati kao važna konstitutivna pretpostavka "društveno obzirnog ponašanja", koje ne zanemaruje ni individualnost u zajedništvu." [12]

Karakteristike savremenosti – prividna otvorenost i kulturna modernizacija

U okviru analize bosanskog identiteta – državnog i društvenog – postavlja se pitanje: ne liči li ovaj poziv i prethodno razmatrano i dato objašnjenje na klasični ideološko nacionalistički poziv povijesno zastarjeli, ali u stvarnosti aktuelno stanje stvari. Historijska analiza mogla bi ići u prilog zlonamjernima, ali se mora uraditi kako bi se aktuelna društvena problematika mogla analizirati u trenutnom vremensko-prostornom kontekstu. Ista stvar je i s bosanskohercegovačkim identitetom i pozivanjem na "kupovanje ulaznice" za utakmicu, odnosno članstvo u trenutnim društvenim i političkim aspiracijama za članstvo u zajednicu evropskih nacija. Nije li Evropska unija asocijacija država – nacija? A konkretna realnost i svakidašnji problemi iste uvjetuju institucionalne mehanizme rješavanja konkretnih problema. Zašto bi posebna bosanskohercegovačka stvarnost trebala drugačije okolnosti i uslove za članstvo u asocijaciji? Naši argumenti ili prijedlozi samo govore o posebnosti bosanskohercegovačkog društva bez nacionalističkih ili ideoloških natruha koje se prodaju pod konceptima modernosti, kozmopolitizma itd. Argumenti koji ne uzimaju u obzir povijesni i vremenski okvir analize društvenoga liče na izokrenutu poslovicu "Prvo skoči pa kaži hop". Pretpostavljamo da za fudbalsku utakmicu ili bilo koju drugu sportsku manifestaciju treba kupiti kartu pa ući na stadion ili dvoranu. Možda to za Bosnu i Hercegovinu ne vrijedi?

U kakvom globalnom društvenom okruženju i kakvim karakteristikama savremenih društava se odvija proces konstituiranja i funkcioniranja društvenog iden-

[11] Golubović,1999., 2.

[12] Kalanj, 2005., 59.

titeta u Bosni i Hercegovini? Savremena svjetska društva karakteriziraju sljedeći procesi: desocijalizacija, opadanje društvenosti, rastakanje društva, posvemašnji prodor raznovrsnih oblika nasilja, koje odbacuje sve društvene norme i vrijednosti, uspon kulturnih zahtjeva – u neokomunitarnom obliku, odnosno u vidu poziva na osobni subjekt i traženje kulturnih prava. "Dok smo prije govorili o *društvenim akterima* i *društvenim pokretima*, danas smo dospjeli u svijet u kojem ćemo sve češće morati govoriti o *osobnim subjektima* i *kulturnim pokretima*. Ti su pokreti, u svojoj intencionalnoj raznovrsnosti, bitno identitetski motivirani, a njihova je motivacija kulturalno potkrijepljena i legitimirana. U njoj se kultura javlja u trostrukom svojstvu: *općem*, *posebnom* i *posredujućem*."[13] Nedorečenost dvostrukog lika moderne svijesti ugrađena je u dinamiku i strukturu modernog društva. Ono je istodobno i zatvoreno i otvoreno, usko-grudna nacija-država i skup međuzavisnih društava koja se globalno povezuju.[14] U dokazivanju prirode modernog društva, njegovog dvojbenog identiteta i dvojbene integrativnosti nedostaje ključna karika. To je ujedno najbolnija tačka savremene teorije društva, a odnosi se na problem nacije i nacionalizma. Samoniklost i samodovoljnost predstavljaju mitsku predodžbu. Opstanak primitivnog čovjeka uvjetovan je lokalnom sredinom i samo ta sredina za njega predstavlja univerzum. Barijere među narodima i kulturama u moderni nisu nestale, danas su drukčije i preimenovane su. U službenom i pravno-političkom smislu nema "viših" i "nižih" rasa i naroda. U stvarnosti stari model zatvorenog društva hipokrizijski se prilagođava modernom modelu otvorenog društva. Moderne nacionalne države formiraju se i zaokružuju oko jedne etno-kulturne matrice koja, kao hegemon spram drugih, manjinskih grupa, državu smatra svojom. Potisnut u vrijeme privrednog blagostanja i društvene ravnoteže aktivira se u doba krize i sukoba.[15] Odlučujući nastanak i završetak procesa smirivanja pripada domaćim interkulturnim akterima kao posrednicima razumijevanja među kulturama. Model modernog interkulturalizma zahtijeva komunikaciju teorijskog i praktičnog, normativnog i stvarnog, odnosno teorije, javne politike i obrazovanja. "Nekada su se kapitalizam i demokracija udruženim snagama borili protiv feudalizma i monarhije, a potom protiv boljševičkog socijalizma. Nakon uklanjanja potonjeg, moderni se sustav, protiv nemodernog praktički ne bori".[16] Rezultat je dominacija dviju kultura uklopljenih u zahtjeve kapitalizma s demokratskom legitimacijom.

Društvo je rezultat djelovanja triju dimenzija moći – kulturne, ekonomske i političke. Svako složeno društvo ima kulturno-ideološku sferu čiji nositelji – struč-

[13] Kalanj, 2007., 127.

[14] Katunarić, 1994., 124.

[15] Katunarić,1994., 142.

[16] Katunarić, 2008.,122.

njaci, intelektualci i mediji opravdavaju društveni poredak, dajući mu viši smisao. Kulture u kojima prevladavaju kolektivističke tendencije naglašavaju važnost veza i obaveza proizašlih iz privrženosti grupi, kulture u kojima prevladavaju individualističke tendencije ili naglašena važnost pojedinca i individualnih stremljenja, interesa, postignuća i samorazvoja. "Interkulturna je komunikacija dijalog među pojedincima i kolektivitetima koji istodobno raspolažu istim principima i različitim povijesnim iskustvima, kako bi se postavili jedni prema drugima"[17] *Kultura* nema samo *funkciju* "omeđivanja" identiteta, nego i funkciju komunikacije među imaginarijama identiteta. "Međutim, kultura u smislu dubljih vrijednosti i stavova koji usmjeravaju neku populaciju, plaši znanstvenike. Ima neugodan miris rase i naslijeđa, element nepromjenljivosti." [18] Prema istom tumačenju kultura uvijek ima te dvije dimenzije: "identitet povezan s baštinom, kako bi se očuvali vlastiti korijeni, i s poviješću povezana otvorenost, kako bi se mislio suvremeni svijet".[19] Wolton smatra da je dimenzija otvorenosti, zahvaljujući ideologiji modernosti, danas ipak preovlađujuća. *"Životni svijet*, gledan iz perspektive komunikacijskog djelovanja, pretpostavlja ne samo suglasje o svijetu nego i interakcije kojima se potvrđuje ili obnavlja pripadnost društvenim grupama kao i osobni identitet".[20]

Politizacija društvenog

U postsocijalističkim zemljama odvija se jasna borba oko politizacije društvenog ili destruiranja funkcija komunikacijskog procesa u sferi društvenoga. Mehanizmi putem kojih se društveni procesi zatvaraju u zamišljene okove kraja ili početka povijesti su političke stranke. Stranke postaju glavnim instrumentima političke konstrukcije društvenosti, a država poprištem borbe za pobjedu, prevagu ili provođenje ovog ili onog stranačkog poimanja društvenosti. "Zato ne bi bilo pretjerano ustvrditi da je opsesija strankama i njihovim proliferacijama zadobila oblik svojevrsne svjetovne religije na koju se prebacuju sva neispunjena moderno-državna nadanja. Stranačke se projekcije i međusobne borbe manifestiraju kao koncentrirani identitetski izrazi stvarnih ili potencijalnih društvenih sukoba i one se, u tom svojstvu, pojavljuju kao surogati parcijalnih ili doktrinarno – programski generaliziranih identitetskih nastojanja".[21] Političke stranke su kao rezultat turbulentne političke modernizacije, na sebe preuzele državno-političku

[17] Touraine, 2005., 294; Kalanj, 2007., 136.

[18] Kalanj, 2007., 123.

[19] Wolton, 2003., 31; Kalanj, 2007.,125-126.

[20] Kalanj, 2007., 134.

[21] Kalanj, 2007., 119.

i društvenu funkciju a njihova društveno deklarirana pozicija, zbog deficita demokracije, zadobila je glavnu socijalno – identifikacijsku ulogu. "Tako dolazi do toga da se stranke očituju kao jedina konkretna stvarnost a društvo samo kao skup obvezujućih moralnih proklamacija. Ta se činjenica na razini države izražava kao partitokratska normalizacija a na globalno-društvenoj razini kao hiperpluralistički splet stranačkih kanala posredovanja i supstituiranja društvenosti kao višestranačka okupacija društvenog tijela".[22] Iz razloga što su nacionalne kulture imale centralnu ulogu s obzirom na učvršćivanje odnosa između političkog identiteta, samoodređenja i državne moći one jesu i ostat će vrlo snažnim izvorištem etičkih i političkih motivacija.[23] Na kulturnom planu se na izrazit način traži pravo na posebnost i različitosti. Društvo je samo na retoričko-simboličkoj, apstraktnoj razini princip poistovjećivanja, a stvarni oblici društvenog identiteta realiziraju se "na "nižoj", konkretnoj razini socioekonomskih položaja, interesa i očekivanja".[24] Društvene podjele informacijskog doba prema Castellsusu; unutrašnje cijepanje radne snage na informacijske proizvođače i zamjenljivu generičku radnu snagu. Društveno isključenje velikog dijela društva sastavljenog od odbačenih pojedinaca čija se vrijednost u ljudskom smislu zanemaruje. Kao rezultat promjena na globalnom nivou pojavljuje se sljedeća posljedica: "razdvajanje tržišne logike globalnih mreža tokova kapitala od ljudskog, životnog iskustva radnika".[25] Odnosi proizvodnje su se izmijenili i u društvenom i u tehničkom smislu. Svakako, oni jesu kapitalistički, ali u povijesnom smislu to je drukčiji tip kapitalizma koji nazivam informacijskim kapitalizmom.[26]

Zaključak

U radu je za teorijski, kako sociološki, tako i historijski predložak analize povijesnog oblikovanja i sadašnjeg stanja bosanskog identiteta, uzeta opservacija i analiza stanja istog profesorice Vere Kržišnik Bukić. Kako je od vremena publikovanja knjige "Bosanski identitet između prošlosti i sadašnjosti" prošao neznatan period a dostignuća iste vrijede i danas, uočili smo potrebu za nastavljanjem istih promatranja u kontekstu izmijenjenih društveno-političkih prilika. Naime, osjetna su nastojanja političkih stranaka kako u Bosni i Hercegovini, tako i u susjednim nam državama za okupiranjem prostora društvenoga. Nameće se

[22] Kalanj, 2007., 119.

[23] Held/McGrew, 2002., 29-30; Kalanj, 2007., 125.

[24] Kalanj, 2007.,117.

[25] Castells, 2003., 367.

[26] Castells, 2003., 364-365.

političko i ideološko viđenje društvenih i kulturnih procesa koji još odolijevaju nacionalističkim i usko-utilitarističkim zarobljavanjima u jednostrana tumačenja svijeta. Uvijek su kulturni projekti imali prostor za višestranu komunikaciju, mogućnost višesmjernih dijaloga i kulturnih razmjena, ali su ih ideološki politički kalupi gušili i često žive u zemlju kopali.

Literatura:

Bauman, Z., *Fluidni život,* Novi Sad: Mediterran Publishing, 2009.
Baumann, Z., *Identitet. Razgovori s Benedettom Vecchijem*, Zagreb: Pelago, 2009.
Campbell, D., "Nacionalna dekonstrukcija, Nasilje, identitet i pravda u Bosni", *Forum Bosnae* (2003)
Castells, M., *Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing, 2002.
Castells, M., *Kraj tisućljeća*, Zagreb: Golden marketing, 2003.
Deacon, B.; Stubbs, P., *International Actors and Social Policy Development in Bosnia- Herzegovina*: Globalism and the 'New Feudalism.' Journal of European Social Policy, 8, pp. 99-115., 1998.
Doubt, K., *Sociologija nakon Bosne*, Sarajevo: Buybook, 2003.
Filandra, Š., *Bošnjaci nakon socijalizma*, Sarajevo: Zagreb: BZK "Preporod", Synopsis, 2012.
Gofman, E. , *Azili*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011.
Golubović, Z., *Ja i i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, URL:http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/99/jaidrugi/, 1999.
Hadžijahić, M., *Od tradicije do identiteta*, Sarajevo: Svjetlost, 1974.
Kalanj, R., "Liberalno i komunitarističko poimanje identiteta, Prilog analizi identiteta hrvatskog društva", *Socijalna ekologija,* Zagreb, Vol. 14, No. 1-2 (2005), str. 55-74.
Kalanj, R., "Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta", *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 16, No. 2- 3 (2007), str.113.- 156.
Kalanj, R., *Modernizacija i identitet*, Zagreb: Politička kultura, 2008.
Katunarić, V., *Labirint evolucije*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 1994.
Katunarić, V. , *Putovi modernih društava*, Izazov historijske sociologije, Zagreb: Antibarbarus, 2012.
Malešević, S., *Identity as Ideology*, New York: Palgrave, 2006.
Malešević, S., *Sociologija rata i nasilja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2011.
Šijaković, I., Đukić, N., "Socijalna kontrola identiteta", *Politeia*, br.1, jul 2011., str 107- 120

Touraine, A. , *Kritika modernosti*, Zagreb: Politička kultura, 2007.
Žiga, J., *Vrijeme "razljuđenih dvonožaca" – paradigma Bosne koju su izdali*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007.
Žiga, J., "Feudalizacija" bosanskohercegovačkog društva i njegovo odražavanje na krizu identiteta", *Social Sciences Review*, vol.1, broj 1, jesen-zima 2012., str. 263- 271.

IDENTITY BASICS OF BOSNIAN NATION THROUGH PECULIARITIES OF ETHNICITY

Adnan Džafić
Amer Osmić

Summary

The multi-century existence of medieval state territorial entity with Bosnian bans and kings, developed economic and trade organization with its own money, autochthonous religion and culture, letter, language, and consciousness of belonging to Bosnianhood were the basic components that shape the basic identity of which the Bosnian ethnic (historical social-cultural) community can call the Bosnian people in the Middle Ages. From the 15th century has begun the splitting of a not completely shaped Bosnian national identity. Since that time, Islam has become a new religious content that has influenced to the socialization processes of individuals and social groups, enriching the Bosnian culture.

The time of the most powerful national upheaval of the 16th and 17th centuries was the time of "discontinuity" of Bosnian identity. Muslims are formed into a special Bosnian community. Muslimhood was possible on the basis of Bosnian Christianity and was not separable from it. Bosnian Orthodox and Catholics were developing into the articulated ethnic-national category. "By identifying religious, political, economic and cultural differences between three main Bosnian social groups, the process of breaking the Bosnian identity was continued. Bosnian people did not appear even in the 19th century. All attempts to establish Bosnian national ideology in Bosnia in the nineteenth century were ending unsuccessfully "(Kržišnik-Bukić, 1997: 69).

Religious and other separating lines, from the second half of the 19th century, were being broken by potentially greedy ethnically related neighbours. Because of nationalisms discovered, the Yugoslav state did not allow the emancipation of Bosnianhood as a social community with a special identity, even though there were some attempts. At the beginning of the nineties, the basic national program orientations have turned into the nationalistic ones. The breakdown of Yugoslavia formed the conditions for the establishment of a super-ethnical, governmental, national Bosnian identity. The effort for realization of state independence should rely on tradition of the medieval identity.

Key words: Bosnia, Bosnian nation, Bosniaks, ethnicity, Croats, identity, nation, history, Serbs

UDK 316-053.6 (497.6)

Perspektiva mladih u Bosni i Hercegovini: mlade snage kao podrška integracijama

Berina Beširović
Forum mladih bošnjačkih intelektualaca
Sarajevo

Kao jedna od najvećih žrtava posljedica konfliktne historije u Bosni i Hercegovini su mladi. Na svim nivoima vlasti nedostaje programski i strateški pristup podrške poboljšanju položaja mladih u BiH. Zabrinjavajuće informacije su da svaka četvrta zaposlena mlada osoba radi na poslovima koji su u potpunosti različiti od usmjerenja vlastitog obrazovanja, što uzrokuje značajne nedostatke znanja i vještina potrebnih za obavljanje posla. Mladi sa završenim srednjim stručnim obrazovanjem imaju vrlo slabe izglede na postojećem tržištu rada. U najvećoj mjeri ne uspijevaju se zaposliti na poslovima za koje su se školovali. Općenito, mladi imaju najveće izglede za zapošljavanje na neformalnom tržištu rada, na nekvalitetnim poslovima sa slabim uvjetima za rad, bez bilo kakve sigurnosti. Ovo je budućnost većine mladih. Oni to znaju i ta spoznaja ostavlja dugoročne negativne posljedice na njihovo mentalno zdravlje, aktivnost, porodični i društveni život. Gotovo svaka druga mlada osoba u BiH koja je izašla iz formalnog obrazovnog sistema ostaje na nivou trogodišnjeg srednjeg obrazovanja ili niže. To znači da smo značajno ispod prosjeka EU-a kada je riječ o udjelu osoba sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim obrazovanjem. Svaka četvrta osoba u BiH prerano napušta obrazovni process, što je daleko iznad prosjeka većine evropskih zemalja. Finansijski problemi glavni su razlog za prekidanje obrazovanja, a samo 7% učenika i studenata prima neku stipendiju za školovanje, koja u većini slučajeva iznosi 100 KM, odnosno ne prelazi 200 KM. Kao mlada osoba koja završava obrazovanje, kao moguće rješenje za ovakvu situaciju vidim neophodnost ulaska Bosne i Hercegovine u EU i NATO.

Perspektiva mladih u državi koja je okrenuta euroatlantskim integracijama je svjetlija jer se više pažnje posvećuje programima i projektima koji su usmjereni na mlade, povećava se sigurnost zapošljavanja, ali i sigurnosna situacija općenito. Sigurnosna situacija je, također, razlog zašto mladi napuštaju Bosnu i Hercegovinu razočarani nemogućnostima usljed političke situacije. Zbog toga mlade snage trebaju svojim znanjem, interesovanjem i aktivizmom pokazati podršku i istaći važnost učlanjenja Bosne i Hercegovine u EU kroz razne oblike pritiska i zahtjeva.

Ključne riječi: mladi, perspektiva, Evropska unija, NATO, aktivizam mladih, životni standard

Uvod

Kada se kao mlada osoba osvrnem oko sebe, mogu reći da primijetim opću apatiju među mladima. Riječ je o mladima koji su rođeni u periodu 1988-1998. godine. Ta generacija je danas ono što čini mladu populaciju koja bi trebala da bude noseći stub ovog društva. Međutim, agresija na Bosnu i Hercegovinu u velikoj mjeri je transformisala i društvene odnose, što se odnosi i na poziciju mladih danas. Danas u Bosni i Hercegovini živi blizu 777.000 mladih i, nažalost, taj se broj smanjio u odnosu na 1991. godinu.[1] Prije rata je taj broj bio veći za 315.000 mladih. [2] Kada mladi komentarišu svoj položaj u Bosni i Hercegovini, najčešći komentar jeste da u Bosni i Hercegovini za njih nema perspektive. Većina mladih to objašnjava tako što ističu probleme korupcije, nepotizma i nezaposlenosti. Naravno da su ove pojave problemi s kojima se suočava bh. društvo, ali mi nismo jedina zemlja koja ima ovakve probleme. Mislim da ovi problemi ne bi smjeli biti uzrok masovnog odlaska obrazovanih, sposobnih i aktivnih mladih ljudi i apatije kod onih koji ostanu. Ključno rješenje većine problema mladih vidim u što skorijoj euroatlantskoj integraciji Bosne i Hercegovine, a mislim da su mladi upravo populacija koja bi trebala svojim aktivizmom da doprinese ubrzanju tog procesa.

Perspektiva mladih u BiH

Kada se govori o perspektivi mladih u BiH, onda se kao prioriteti uzimaju specifični kriteriji koji uključuju obrazovanje, zapošljavanje, pitanje socijalnog statusa i participacija mladih u javnom životu. Većina mladih nezadovoljni su uslovima na tržištu rada i teško pronalaze posao. Upravo se nezadovoljstvo vrjednovanjem obrazovanja odražava na to zašto su mladi sve više razočarani u obrazovni sistem i ne vide poentu školovanja o svojoj zemlji. Mladi sve više odlaze na studiranje vani ili pronaći posao nakon završene škole u BiH. "Odliv mozgova" će ubrzo postati prva asocijacija kada se spomene sintagma "mladi u BiH". Podaci Svjetske banke iz decembra 2015. godine su zastrašujući jer Bosnu i Hercegovinu svrstavaju na visoko 16. mjesto u svijetu od ukupno 214 zemalja i teritorija. Stopa emigracije u Bosni i Hercegovini u odnosu na broj stanovništva u zemlji iznosi 44,5.[3]

[1] Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine. Podaci o mladima. www.mladi.gov.ba. 28. mart 2017. (3. maj 2017.)

[2] Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine. Podaci o mladima. www.mladi.gov.ba. 28. mart 2017. (3. maj 2017.)

[3] Kavazić, N.: "Odliv mozgova: dok mladi i obrazovani pakuju diplome i odlaze − šta država čini?", www.radiosarajevo.ba.26. juli 2016. (3. maj 2017.)

Prema posljednjim podacima, BiH je od 1995. godine napustilo više od 150.000 mladih ljudi, što je gotovo 10.000 osoba godišnje, dok bi danas više od 60 posto mladih isto učinilo kada bi im se pružila prilika.[4] Nezaposlenost mladih u BiH iznosi 65,3 posto, a rezultati istraživanja Međunarodnog monetarnog fonda se najjasnije mogu predstaviti kada se ti podaci uporede s podacima u EU. Pa tako je u BiH samo jedno od osam ljudi u dobi od 15 do 24 godine zaposleno, dok je u EU riječ o jednoj od tri mlade osobe. Između ostalih, i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH navodi iste podatke i ističe kako je to jedan od razloga za problem "odliva mozgova". Kada se realno sagleda situacija, treba napomenuti da tome također doprinose i neki sporazumi između BiH i Evropske unije, koji su zamišljeni kao pomoć našoj zemlji, ali imaju tu negativnu posljedicu. Riječ je o sporazumima kao što su sporazumi o zapošljavanju u EU i bezvizni režim.

Značajno istraživanje o perspektivi mladih u BiH proveo je Međunarodni monetarni fond (MMF) naziva "Emigracija i njen ekonomski utjecaj na istočnu Evropu". Ispitivanje se odnosi na period od 1995. do 2010. godine i obuhvaćene su sve zemlje Zapadnog Balkana. Prema podacima iz tog dokumenta, naša domovina je među prvima po odlivu mozgova i gotovo je tri puta veći u odnosu na 1990. godinu. Vrlo je jednostavno zaključiti da to ima značajan eho na rast proizvodnje i usporen je rast bruto domaćeg proizvoda. Da nije bilo emigracije od 1995. do 2012. godine, navodi MMF, stopa rasta BDP-a u Regionu bila bi u prosjeku sedam odsto viša. Ali, i Svjetska banka procjenjuje da je ukupni postotak emigracije visokoobrazovanih iz BiH 23,9 posto, a doktora 11,1 posto.[5] Prema ovim ciframa, BiH zauzima vodeće mjesto u svijetu po odlivu visokoobrazovanih ljudi.

Populacija mladih je općenito osjetljiva grupa i mnogo je bliža siromaštvu nego populacija odraslih. Nažalost, postoje i mladi koji ne nastavljaju svoje obrazovanje nakon završene osnovne škole i oni su najranjiviji dio populacije (kada je riječ o zapošljavanju i egzistenciji). Mladi su nedovoljno uključeni u omladinske organizacije i predstavnička tijela mladih i time uskraćuju sami sebe za šansu da artikuliraju svoje interese i potrebe. Dodatni problem loše perspektive mladih u BiH čini sigurnosna situacija koja je uvjetovana političkom nestabilnošću. Posljedice rata su još evidentne u međuljudskim odnosima i proces pomirenja, koji ne dobija podršku ključnih figura, nepovoljan je za bilo kakvu vrstu napretka. Mladi su etnički i religijski podijeljeni i sami se tako međusobno diferenciraju što u sjenu baca važne društvene probleme, a raspiruje osjećaj nesigurnosti od drugih i/ili netrpeljivosti prema drugima. Sva odgovornost definitivno nije na državi i instituci-

[4] Kavazić, N.: "Odliv mozgova: dok mladi i obrazovani pakuju diplome i odlaze − šta država čini?", www.radiosarajevo.ba.26. juli 2016. (3. maj 2017.)

[5] Kavazić, N.: "Odliv mozgova: dok mladi i obrazovani pakuju diplome i odlaze − šta država čini?", www.radiosarajevo.ba.26. juli 2016. (3. maj 2017.)

jama. Apatičnost mladih je primarna prepreka za promjenu. Nedostatak zakonske regulative i programskog pristupa vidim kao ono što je odgovornost države, ali nedostatak akcije vidim kao ono što je na mladima.

Zašto su mladima u BiH važne euroatlantske integracije i kako oni mogu doprinijeti tom procesu?

Euroatlantske integracije predstavljaju težnju Bosne i Hercegovine da postane članica Evropske unije i NATO saveza. Isto kao i kompletna država i mladi imaju velike koristi od ovog procesa. NATO općenito na region Balkana i pitanje trajne stabilnosti između država tog područja gleda kao na jedan vid "nedovršenog posla", jer je to dio evropskog dijela Saveza koji ga čini nepotpunim upravo na prostoru Bosne i Hercegovine. NATO je sinonim sigurnosti i trenutno najveći i najuspješniji vojni savez. On je krajnji garant sigurnosti za svoje članice i učlanjenjem u ovaj savez mladima je omogućena bolja perspektiva uspjeha jer je sigurna zemlja, zemlja koja ima potencijal da se razvija. Time bi se riješio jedan od ključnih problema kojeg mladi navode kada govore o svom položaju, a to je potencijalna prijetnja miru i netrpeljivost koja još nije prevaziđena.

NATO, također, smatra da su granice nepovrjedive, što komplikovanoj bh. historiji odgovara. Sigurna zemlja je stabilna zemlja, a ulaskom u ovaj savez BiH dobiva mogućnost da se fokusira više na ekonomska i socijalna pitanja, jer pitanje suvereniteta i mira regulišu institucije Saveza. Međutim, iako nije ekonomski savez, NATO neizbježno utječe i na ekonomsku sferu svojih članica, jer se one same po defaultu okreću unaprjeđenju ekonomskog rasta i razvoja. Razlog tome je što bez stabilnosti nema ni stranih investicija ni ekonomske saradnje. Naposlijetku, mladima u BiH je neophodno da se slika koju naša zemlja šalje svijetu o sebi promijeni i da više ne izgledamo kao konfliktno i podijeljeno društvo. Zasigurno je neophodno da BiH ne zaostaje za svojim susjedima jer kada mladi imaju priliku da uporede svoje stanje sa zemljama koje su im blizu i informacijama koje su im lahko dostupne, još je veća razočaranost i potreba za odlaskom. Ovoj zemlji trebaju mladi, obrazovani i sposobni kadrovi koji će ostati da je grade.

Na sličnom fondu su i prednosti članstva BiH u EU. One su političke, ekonomske i socijalne prirode. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine razvilo je strategiju integriranja BiH u Evropsku uniju i u njoj se, između ostalog, navode prednosti članstva. Ta strategija izdvaja sljedeće: Članstvo znači širenje zone mira, stabilnosti i sigurnosti, doprinosi bržem ekonomskom rastu, razvoju trgovine i otvaranju novih radnih mjesta, uz mogućnost korištenja pomoći iz fondova Unije, kao i boljem kvalitetu života. Posebno je važno jačanje ugleda na međunarodnoj sceni. Osim toga, značaj pripadanja zajednici prosperitetnih država je i u tome što će bosanskohercegovački građani, osim državljanstva svoje zemlje, imati i državljanstvo EU. Ovo znači da će građani BiH imati pravo slobodnog kretanja, zasnivanja radnog odnosa i boravka na teritoriji zemalja članica, imat će pravo glasa i učešća na izborima za

Evropski parlament, kao i na lokalnim izborima u bilo kojoj zemlji članici u kojoj žive, te pravo na zaštitu diplomatskih i konzularnih vlasti svih zemalja članica.

Predstavnici BiH bit će zastupljeni u svim važnim institucijama EU, tako da BiH može imati i svoga komesara, svoje predstavnike u Evropskom parlamentu i u odborima EU, kao što je Odbor regija. Budući da je BiH integralni dio evropskog kontinenta, njeno članstvo doprinijet će da se zaokruži velika cjelina zajednice evropskih zemalja. Osim toga, članstvo BiH značajno je i za proširenje tržišta EU, ne toliko zbog veličine i brojnosti, koliko zbog kompaktnosti cjeline unutrašnjeg tržišta EU. BiH unosi u jedinstveni prostor EU prirodne resurse, od kojih je posebno važan hidroenergetski. Korištenje teritorije BiH bit će veoma značajno radi skraćivanja komunikacija od centralne Evrope do Jadranskog mora. Svojom specifičnom strukturom različitih kultura i religija BiH će obogatiti mozaik kultura u EU. Zajedno s ostalim zemljama u Procesu stabilizacije i pridruživanja, BiH će pomoći da se stvore uslovi za dugoročnu stabilnost u ovom regionu.

Kada je riječ specifično o mladima, njih se proces ovih integracija najviše tiče, jer oni mogu biti snaga koja će izvršiti pritisak na vladajuće elite da više truda i volje ulože u postizanje konsenzusa o obavezama koje BiH treba ispuniti kako bi bila korak bliže. Pogodnosti koje se odnose na studente uključuju to da mogu po povoljnijim uslovima studirati gdje god žele, što potencijalno može povećati postotak mladih koji se nakon studija vrate u BiH. Dobili su manju cijenu roaminga, dobijena je nova ponuda proizvoda uz smanjene cijene, dobili su zaštitu svih diplomatskih i konzularnih predstavništava članica EU. Ovaj rad je fokusiran na to zašto i na koji način mladi trebaju više da se aktiviraju u proces integracija. Kako bi se odgovorilo na pitanje zašto, obavezno je bilo navesti spomenute prednosti, ali pitanje na koji način neminovno uključuje i analizu trenutnog aktivizma mladih.

Ključni pokretač procesa euroatlantskih integracija Bosne i Hercegovine jeste implementacija odredbi Evropske unije, prvenstveno govoreći o učlanjenju u EU, i usklađivanje domaćeg zakonodavstva s evropskim. Međutim, svjesni smo koliko se na tome malo radi i sporo napreduje, a pitanje konsenzusa između bh. političara je dodatna blokada za BiH, jer taj konsenzus uglavnom nedostaje za većinu pitanja.

Prema tome, BiH treba mlade ljudi koji su svjesni da su nacionalne, etničke i vjerske podjele one koje stvaraju situaciju kakva jeste na način da od tih konflikata prioritetne stvari nemaju dovoljno pažnje i ne mogu se riješiti. Prvenstveno, potrebno je da se mladi educiraju, prošire vidike i razviju svjesnost o situaciji u zemlji, uzorcima te situacije i kako to učlanjenje u Evropsku uniju može doprinijeti boljoj perspektivi mladih u zemlji, čime bi se i smanjio odliv mozgova iz BiH. Drugo, mladi imaju šansu da kroz omladinske forume i organizacije apeliraju na vlast s ciljem postizanja ekspeditivnijih i odlučnijih koraka ka približavanju euroatlantskim integracijama. To se može postići odlučnijom implementacijom "Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju". Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

(SSP) je nova, treća generacija sporazuma o pridruživanju ponuđena isključivo državama zapadnog Balkana u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja. Bosni i Hercegovini je ovim sporazumom data mogućnost ekonomske i socijalne stabilizacije, a potpisan je na neodređeno vrijeme. Na osnovu ovog sporazuma, BiH danas ima status potencijalne kandidatkinje za članstvo u EU, što bi trebalo biti motivacija za mlade da više nego ikada apeluju na ispunjavanje odredaba ovog sporazuma. SSP je sporazum "mješovitog" karaktera, što znači da su, osim Evropske unije, ugovornice i sve države članice, budući da SSP obuhvata područja koja nisu jedino u nadležnosti EU već spadaju i u nadležnost država članica EU. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između članica EU i BiH kao dvije strane ugovora potpisan je u Luksemburgu, 16. juna 2008. godine.

Iskazati svoj stav je za sada nepoznato mladima, jer ne koriste svoje pravo da se izraze, da utječu na vlast i da vrše pritisak. Organizovano djelovanje je način masovnog utjecaja i pritiska prema bržim euroatlantskim integracijama. Najmanje što mladi mogu učiniti jeste da se njihov glas čuje. Naposlijetku, to dugujemo sami sebi. To se može učiniti i putem organizovanih demonstracija. U svijetu su studentski protesti prerastali u prekretnice društvenog razvoja, a bh. društvo je, nažalost, suočeno s apatijom i nedostatkom akcije. Nadam se da će mladi uvidjeti koliko njihova reakcija i interesi mogu biti moćni ukoliko ih artikuliraju na pravi način i prema pravoj adresi.

Zaključak

Perspektiva mladih u državi koja je okrenuta euroatlantskim integracijama je svjetlija, jer se više pažnje posvećuje programima i projektima koji su usmjereni na mlade, povećava se sigurnost zapošljavanja, ali i sigurnosna situacija općenito. Sigurnosna situacija je, osim nezadovoljstva obrazovanjem i korupcijom, također razlog zašto mladi napuštaju Bosnu i Hercegovinu razočarani nemogućnostima usljed političke situacije. Zbog toga mlade snage trebaju svojim znanjem, interesovanjem i aktivizmom pokazati podršku i istaći važnost učlanjenja Bosne i Hercegovine u EU kroz razne oblike pritiska i zahtjeva. Prvi korak je da shvatimo da je izjašnjavanje o našim interesima naše demokratsko pravo.

Literatura:

Kavazić, N.: "Odliv mozgova: dok mladi i obrazovani pakuju diplome i odlaze − šta država čini?", www.radiosarajevo.ba.26. juli 2016. (3. maj 2017.)
Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine. Podaci o mladima. www.mladi.gov.ba. 28. mart 2017. (3. maj 2017.)

PERSPECTIVE OF YOUTH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: YOUNG FORCES AS SUPPORT FOR INTEGRATIONS

Berina Beširović

Summary

The youth are one of the biggest victims of the consequences during the conflict history in Bosnia and Herzegovina. In the changes and transformations that Bosnia has been faced, they were marginalized. At all levels of government, there is a lack of a program and strategic approach to support the improvement of the position of youth in Bosnia and Herzegovina. The worrying information is that every fourth employed young person works jobs that are completely different from the direction of their own education, which causes significant shortages in the knowledge and skills required to perform the job. Young people with secondary education have very weak perspective in the existing labour market. To a large extent, they do not manage to get jobs for which they were educated. Generally, young people have the greatest perspectives for employment in the informal labour market, on poor quality jobs with weak working conditions, without any security. This is the future for majority of young people. They know it and that awareness have left a long-term negative impact to their mental health, activity, family and social life. Almost every second young person in Bosnia and Herzegovina, who has left the formal education system, has remained at the level of three-year secondary education or lower. This means that we are significantly below the EU average when we consider the proportion of people with completed four-year high school or higher education.

Every fourth person in Bosnia and Herzegovina leaves the educational process too early, which is far above the average of most European countries. Financial problems are the main reason for breaking of education, and only 7% of pupils and students receive a scholarship for education, which is in most cases amount of 100 BAM, or not exceeding 200 BAM. As a young person who completes education, as a possible solution to this situation, I see the necessity of Bosnia and Herzegovina's entry into the EU and NATO. The perspective of young people in a country that is oriented towards Euro-Atlantic integration is brighter because more attention is paid to youth-focused programs and projects, increasing employment security, but also the security situation in general. The security situation is also the reason why young people leave Bosnia and Herzegovina disappointed by the impossibility due to political situation. Therefore, the young forces need to show their support, by their knowledge, interest and activism, and emphasize the importance of Bosnia and Herzegovina's membership in the EU through various forms of pressure and demands.

Key words: youth, perspective, European Union, NATO, youth activism, standard of living

GODIŠNJAK2017

GODIŠNJICE

UDK 394.46: 929 Ejubović, M.

Mustafa Ejubović – 310 godina od smrti

Mustafa Jahić
Gazi Husrev-begova biblioteka
Sarajevo

Mustafa Ejubović, više poznat kao Šejh Jujo, spada među najistaknutije bošnjačke autore koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku tokom cijelog perioda nastajanja ove vrste književno-naučnih djela u Bosni i Hercegovini. Svojim raznovrsnim i bogatim naučnim radom, o čemu svjedoče rukopisi njegovih djela, Mustafa Ejubović zauzima značajno mjesto i u ukupnom stvaralaštvu muslimanskih autora epohe u kojoj je živio. To potvrđuju, između ostalog, i katalozi više biblioteka u svijetu, razni leksikoni, enciklopedije i bibliografije u kojima se navode i predstavljaju njegova djela. O životu i djelu ovog pisca zna se relativno mnogo, zahvaljujući, prije svega, biografijama koje su o njemu napisali njegov učenik Ibrahim Opijač i mostarski pjesnik Mustafa Huremi. Posebno je značajna Opijačeva biografija zbog toga što, osim naučnog rada Mustafe Ejubovića, osvjetljava i njega kao uglednog čovjeka visokih moralnih osobina, izuzetno učenog i predanog učitelja. Huremijev rad, uglavnom, potvrđuje ono što se nalazi u biografiji koju je napisao Opijač. Od posebne pomoći su i lične bilješke Mustafe Ejubovića ispisane na marginama i u kolofonu njegovih djela, te na marginama rukopisa drugih djela koja je sam prepisivao, čitao i njima se služio u pisanju svojih djela. Ove se bilješke najčešće odnose na sadržaj takvih djela, te vrijeme pisanja djela ili prepisivanja drugih djela i bibliografije vlastitih djela. Mustafa Ejubović i njegovo djelo predmet su, također, većeg broja istraživača, izrade naučnih studija, disertacija i bibliografija.

Ključne riječi: Mustafa Ejubović, Šejh Jujo, bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima

Mustafa Ejubović rođen je 1061/1651. godine u Mostaru u učenoj porodici, od oca Jusufa, izuzetno obrazovanog muderrisa koji je predavao na jednoj od mostarskih medresa. Osnovno obrazovanje stekao je u rodnom gradu pred ondašnjim najpoznatijim mostarskim muderrisima. U želji za daljnjim obrazovanjem i naučnim usavršavanjem, Mustafa Ejubović 1677. godine odlazi u Istanbul, gdje se nakon redovnog školovanja u

trajanju od četiri godine, najvjerovatnije na *sahn-i semanu*,[1] ubrzo pročuo po svojoj učenosti među carigradskim obrazovanim krugovima.

Zahvaljujući velikoj upornosti i talentu, još kao student počeo se baviti pisanjem. Prema riječima njegovog biografa Ibrahima Opijača, "tada bijaše već napisao nekoliko djela". Nakon završenog studija i određenog pripravničkog staža izvjesno vrijeme radio je na jednoj od istanbulskih medresa. Pročuvši se istovremeno i kao izvrstan profesor i pedagog, mnoge je učenike s drugih carigradskih medresa privlačio da slušaju njegova predavanja. Čak su i neki veziri i drugi viđeniji ljudi iz državno-političkog i vjerskog života slali svoju djecu da pohađaju medresu u kojoj je on predavao. Mustafa Ejubović se istovremeno bavio i pisanjem djela iz raznih teoloških disciplina i drugih naučnih oblasti. Smatra se da je, također, uvidjevši probleme i slabosti tadašnjeg obrazovnog sistema i nužnost njihova rješavanja, pisanjem udžbenika i uvođenjem novih metoda u nastavu nastojao u određenim nastavnim predmetima riješiti neke od tih problema. Da je u tome imao izvjesnog uspjeha, svjedoči i to da su njegova predavanja posjećivali obrazovani ljudi, da su među njegovim učenicima bila i djeca učenih vezira i da su neki njegovi učenici postali poznati naučnici.[2]

Dok je boravio u Istanbulu, veliki dio vremena Ejubović je provodio u poznatim istanbulskim bibliotekama, čitajući i prepisujući mnoga djela iz različitih oblasti nauka kao građu za djela koja će kasnije sam pisati, posebno nakon povratka u rodni Mostar. U prvim djelima, koja je napisao još u vrijeme boravka u Istanbulu, najviše se bavio disputacijom, logikom, arapskom gramatikom i islamskom dogmatikom.

U Istanbulu je ostao punih petnaest godina, sve do 1692. godine, kad ga prijatelji iz Mostara zamoliše da se, pošto im je umro muftija Mula Hasan, prihvati dužnosti mostarskog muftije. I mada je očekivao profesorsko mjesto na jednoj od najuglednijih carigradskih medresa, Mustafa Ejubović nije mogao odbiti poziv svojih zemljaka, jer, kako navodi njegov biograf Ibrahim Opijač, "pokrenuo se u njemu damar ljubavi za rodnom grudom...", što je prešlo u izreku: "Da nije ljubavi prema domovini, propale bi slabe zemlje".

Osim vršenja dužnosti muftije u Mostaru, predavao je i na Karađoz-begovoj medresi više predmeta, između ostalih tumačenje Kur'ana, hadiske nauke, islamske pravne nauke, stilistiku i dr., što je uz pisanje djela iz oblasti prema kojima je osjećao posebnu ljubav, bila njegova glavna preokupacija u ovom

[1] Jedna od najviših obrazovnih ustanova za studiranje i izučavanje teologije, prava, medicine, astronomije, fizike i matematike.

[2] Dr. Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973., 394.

periodu i dalje do kraja života. Umro je 1119/1707. godine u Mostaru.[3] Između više hronograma koje su mu napisali tadašnji pjesnici najčešće se spominje onaj što ga je napisao njegov učenik i biograf Ibrahim Opijač:

Ah, moj mudri profesore, svjetski učenjače,
ostade li iza Tebe, kao što sam i ja, još neko siroče?
Sve znanosti bez Tebe kao siročad napuštene ostadoše
to svjedoče stavovi Tvoji onim što ih puno proučiše.
Divno li je rečeno hronogramom smrti Tvoje:
Svaki izvor znanosti s njom usahljuje!
1119. godina.[4]

Mustafa Ejubović napisao je tridesetak djela različitog karaktera iz više naučnih oblasti, kao što su islamsko pravo, stilistika, metrika i sintaksa arapskoga jezika, leksikografija, logika, disputacija, nauka o pojmovima, islamska dogmatika i propovjedništvo. Najviše djela napisao je iz logike, disputacije i više grana islamskog prava. Otprilike deset djela napisao je za vrijeme boravka u Istanbulu, dok su ostala nastala u Mostaru. Većina njegovih djela čuva se u rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke. Značajan broj ovih rukopisa predstavljaju autografe, dok neka za koja se zna da ih je napisao, nažalost, još nisu pronađena. Osim vlastitih djela, Ejubović je posjedovao i bogatu ličnu biblioteku koja je zajedno sa bibliotekom Karađoz-begove medrese 1950. godine prenesena u Gazi Husrev-begovu biblioteku. Značajan broj djela drugih autora Šejh Jujo je vlastoručno prepisao i ona čine dio njegove biblioteke. Osim toga, na marginama rukopisa drugih prepisivača nalaze se, također, značajne bilješke Šejha Juje, koje najčešće predstavljaju komentare sadržaja dotičnog djela.

Šejh Jujo je iz teorije islamskog prava (*uṣūl al-fiqh*) napisao tri djela. Među njima posebno se ističe opsežan rad *Miftāḥ al-ḥuṣūl li Mir'āt al-uṣūl šarḥ Mirqāt al-wuṣūl*, koje je napisao kao glosu na djelo *Mir'āt al-uṣūl*, komentar djela *Mirqāt al-wuṣūl*, Muḥammada b. Farāmurza b. ʻAlīja Mulla Ḫusrawa (u. 885/1480.), u kojima Mulla Ḫusraw raspravlja o osnovnim principima islamskog prava, njegovim granama, terminologiji i pravilima, a Šejh Jujo dodatno interpretira i komentira. Navedeno djelo priskrbilo je Šejh Juji veliki ugled među istanbulskom ulemom, bez obzira što su na ovo dobro poznato djelo pisali glose još osmerica učenjaka. Prema bilješci u rukopisu autografa ovog djela, autor je navedeni rad napisao u Istanbulu u periodu između 11. muharrema i 18. redžeba 1103/3. oktobra 1691. i 4. aprila 1692. godine.

---

[3] Više biografskih podataka o Šejh Juji nalazi se u: Šabanović, *Književnost Muslimana BiH...,* 390-398.

[4] Navedeno prema: Dr. Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Mostar: Arhiv Hercegovine, 1998., 64.

Šejh Jujo je iz teorije islamskog prava autor i djela *Fatḥ al-asrār*, koje je napisao kao komentar djela *al-Muġnī fī uṣūl al-fiqh*, Ǧalāluddīna Abū Muḥammada ʻUmara b. Muḥammada b. ʻUmara al-Ḫabbāzīja al-Ḫuǧandīja (u. 691/1292.). Ovaj se komentar smatra jednim od najboljih Šejh Jujinih djela u ovoj oblasti. Prema autografu ovoga djela, Ejubović je navedeni rad napisao u periodu između 1. zu-l-kadea 1106. – 29. safera 1109/12. juna 1695. – 15. septembra 1697. godine.

Treće djelo iz iste oblasti koje je napisao Šejh Jujo *Muntaǧab al-ḥuṣūl fī šarḥ Muntaḫab al-uṣūl*, predstavlja komentar djela *Muntaḫab fī uṣūl al-maḏhab*, poznatog i kao *Muntaḫab al-Ḥusāmī*, Ḥusāmuddīna Muḥammada b. Muḥammada b. ʻUmara al-Aḫsikatīja (u. 644/1246.). U djelu se govori o važnosti studiranja teorije islamskog prava, njenom značaju za nastanak i nekih drugih naučnih disciplina, zatim vremenu njenog utemeljenja, razvoja i različitim pravcima (učenjima) nastalim tokom razvoja ove naučne discipline. Šejh Jujo je navedeno djelo napisao u Mostaru u periodu između 1. rebiu-l-evvela 1109. – 13. džumada-l-ulāa 1110/16. septembra 1697. – 16. novembar 1698. godine. Šejh Jujo u ovom radu, između ostalog, objašnjava kako su, inače, nastali njegovi komentari iz ove oblasti, a potom navodi i niz svojih učitelja, koji počinje s njegovim direktnim učiteljem Arapazadeom, pa do čuvenog učenjaka al-Sayyida al-Šarīfa al-Ǧurǧānīja (u. 816/1413).

Šejh Jujo je napisao i tri kraća rad iz nasljednog prava (*farā'iḍ*). Prvo djelo koje je napisao iz ove oblasti jeste *Lubb al-farā'iḍ*, u kome Šejh Jujo na sažet i koncizan način tumači osnovne oblasti, pravila i propise ove islamske pravne discipline. Kasnije je Šejh Jujo napisao i komentar ovoga djela, u kome je detaljnije protumačio i objasnio teme iz osnovnog djela, uključujući i praktičnu primjenu tih propisa. Šejh Jujo je iz iste oblasti napisao i komentar traktata Abū al-Barakāta ʻAbdullāha b. Aḥmada al-Nasafīja (u. 710/1310.) naslova *Šarḥ ʻalā Risāla al-Imām al-Nasafī fī al-farā'ḍ*.

Šejh Jujo je napisao i jedno djelo iz arapske stilistike (*balāġa*) kao glosu na glosu (*Ḥawāšī ʻalā ḥawāšī*) komentara šajhu-l-islama al-Harawījana djelo *Muḫtṣar fī al-maʻānī* Saʻduddīna Masʻūda b. ʻUmara al-Taftazānīja(u. 792/1390.). Ovo djelo Šejh Jujo navodi u popisu svojih radova i Opijač u biografiji Šejh Juje, ali do sada nije pronađen nijedan primjerak ovog djela.

Šejh Jujo je autor i jednog značajnog djela iz sintakse arapskog jezika, *al-Fawā'id al-ʻabdiyya*, komentara djela *al-Unmūḏaǧ fī al-naḥw* Abū al-Qāsima Ǧārullāha Maḥmūd b. ʻUmara b. Muḥammada al-Zamaḫšarīja (u. 538/1144.). Šejh Jujo je ovo djelo napisao još u ranoj fazi stvaralaštva, u Istanbulu, u periodu između druge dekade mjeseca rabiu-l-ahira – 18. redžeba 1094/8.-17 april. – 13. jula 1683. godine, u vrijeme nastavničkog rada u Istanbulu. Djelo je nastalo kao plod sinteze teorije i prakse, zamišljeno da bude udžbenik arapske gramatike u osmanskim školama. Navedeno djelo spada među najznačajnije radove bosanskih autora u ovoj

oblasti. U njegovom pisanju Šejh Jujo se koristio mnogim značajnim gramatičkim djelima poznatih klasičnih arapskih autora, posebno djelima *al-Lubāb fī ʻilm al-iʻrāb* Tāǧuddīna Muḥammada b. Muḥammada b. Aḥmada b. Sayfuddīna al-Fāḍila al-Isfarā'inīja (u. 684/1285.) i al-Zamaḫšarījeva drugog djela *al-Mufaṣṣal fīṣanʻa al-iʻrāb*, koja i sam Ejubović u uvodu navodi kao osnovnu literaturu.

Šejh Jujo se navodi i kao mogući autor komentara djela iz arapske sintakse *al-ʻAwamil al-mi'a* Abū Bakra ʻAbdulqāhira b. ʻAbdurraḥmāna al-Ǧurǧānīja (u. 471/1078.), u kome se tretiraju sintaksički agensi u arapskom jeziku. Međutim, Šejh Jujino autorstvo ovoga djela nije u potpunosti utvrđeno s obzirom na to da ga sam Šejh Jujo nigdje ne spominje, kao ni njegovi biografi Ibrahim Opijač i Mustafa Huremi.

Šejh Jujo je napisao najviše djela iz logike (*manṭiq*) prema kojoj je osjećao posebnu naklonost. Prvo djelo koje je iz ove oblasti napisao jeste *Šarḥ al-Risāla al-Aṯīriyya fī al-manṭiq*, komentar traktata iz logike Aṯīruddīna Mufaḍḍala b. ʻUmara al-Abharīja (u. 663/1266.), poznatog i kao *Šarḥ Īsāġūǧī*,djela "za koje je preuzet Porfirijev naslov, a osnovni elementi iz njegovog djela čine samo uvodni dio u razmatranju logičke problematike." [5]Autograf ovoga komentara nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Šejh Jujo se kasnije ponovo bavio Isagogom, razjašnjavanjući neka pitanja iz logike u djelu *al-Fawā'id al-Fanāriyya*. Između više radova iz logike, Šejh Jujo je napisao i komentar na djelo *al-Risāla al-šamsiyya* Nağmuddīna ʻAlī b. ʻUmara al-Qazwīnija al-Kātibija (u. 675/1276-77.), zatim komentar djela *Taḥḍīb al-manṭiq wa al-kalām* Saʻduddīna al-Taftazānīja (u. 791/1389.) pod naslovom *Tawḍīḥ Taḥḍīb al-manṭiq wa al-kalām*. Navedeni komentar završen je 4. redžeba 1118/12. oktobra 1706. godine.

Šejh Jujo je i prema disputaciji (*ādāb al-baḥṯ wa al-munāẓara*) pokazivao posebnu ljubav tako da je iz ove oblasti napisao i više radova, uglavnom komentare i glose, između ostalih i komentar *al-Risāla al-Samarqandiyya fī ādāb al-baḥṯ wa al-munāẓara* Muḥammada b. Ašrafa al-Ḥusayna al-Samarqandīja (u. oko 600/1203.), u kome, komentirajući osnovni tekst, raspravlja o definicijama, planu raspravljanja i problemima koji se mogu susresti u pojedinim disciplinama.[6]

Iako je, inače, malo radova napisanih o nauci o pojmovima (*wadʻ*), Šejh Jujo je i iz ove oblasti napisao glosu *Ḥāšiya ʻalā Šarh al-ʻaḍudiyya fī al-wadʻ li ʻIṣāmuddīn*na komentar ʻIṣāmuddīna al-Isfarā'inija (u. 951/1544.) traktata ʻAbdurraḥmāna b. Aḥmada al-Īǧīja (u. 756/1355.), poznatog kao *al-Risāla al-ʻaḍudiyya fī al-wadʻ*, kritikujući mnoge ʻIṣāmuddīnve stavove iznesene u komentaru navedenog traktata i iznoseći pritom vlastita mišljenja o tim pitanjima.

[5] Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1996., 44.

[6] Amir Ljubović, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1995., 46-47.

Iz leksikografije (*luġa*) Šejh Jujo je na osmanskom turskom jeziku napisao komentar perzijsko-turskog rječnika *Tuḥfa-i Šāhidī* Ibrāhīma Šāhidīja b. Hudā'ī-dedea Muġlāwīja (u. 957/1550.). Šejh Jujo je ovaj komentar, naslova *Šarḥ-i Tuḥfa-i Šāhidī*, napisao sa stanovišta metrike. Završen je 1110/1698. godine.

Šejh Jujo se navodi i kao autor dvaju djela iz islamske apologetike, čiji su se rukopisi nalazili u Orijentalnom institutu prije njegovog paljenja. Ibrahim Opijač navodi da je napisao i djelo *Nafā'is al-mağalis* iz propovjedništva, čiji rukopis još nije pronađen.[7]

U svakom slučaju, Mustafa Ejubović ili Šejh Jujo svojim izvanrednim radovima dao je nemjerljiv doprinos ukupnom opusu naših autora na orijentalnim jezicima, tako da će zasigurno dugo vremena biti predmet istraživača ove vrste bosanskohercegovačke kulturne baštine.

MUSTAFA EJUBOVIĆ − 310 YEARS SINCE HIS DEATH

Mustafa Jahić

Summary

Mustafa Ejubović, better known as Šejh Jujo, was among the most prominent Bosniak authors who wrote in Arabic, Turkish and Persian language during the entire period of the formation of this type of literary work in Bosnia and Herzegovina. By his various and rich scientific work, evidenced by the manuscripts of his works, Mustafa Ejubović had a significant place in entire creativity of the Muslim authors of epoch in which he lived. This was confirmed by catalogues of several libraries in the world, various lexicons, encyclopaedias and bibliographies in which his works were cited and represented them. Life and work of this writer is well known thanks to biographies about him written by his disciple Ibrahim Opijač and by the poet Mustafa Huremi from Mostar.

Significantly important was the Opijač's biography because, apart from the scientific work of Mustafa Ejubović, he was also presented him as a prominent man of high moral qualities, highly educated and committed teacher. Huremi's work, mostly confirmed what was found in the biography written by Opijač. Particularly helpful were the personal notes of Mustafa Ejubović written on the margins and in the colophon of his works, and on the margins of the manuscript of other works that he rewrote, read, and used them while he wrote. These notes were related to the content of works, as well as writing time or rewriting other works and bibliography of his works. Mustafa Ejubović and his work was also the subject of a numerous researchers, production of scientific studies, dissertations and bibliographies.

Key words: Mustafa Ejubović, Šejh Jujo, Bosniak literature in Oriental languages

[7] Šabanović, *Književnost Muslimana BiH...*, 408.

UDK 94 (497.6) “1737“: 394.46

Značaj Banjalučkog boja u razvijanju bosanske svijesti u 18. stoljeću
U povodu 280. godišnjice Banjalučkog boja

Enes Pelidija
Sarajevo

Bosna i Hercegovina ima dugu i bogatu prošlost. U njenom milenijskom postojanju desili su se brojni značajni historijski događaji. Jedan od njih je i bitka kod Banje Luke (04. 08. 1737. godine). U toj bici Bošnjaci su se uspješno suprotstavili austrijskoj vojski, koju je predvodio princ Josip Hildburghausen. Iako slabije naoružani, branioci Bosne pod zapovjedništvom bosanskog namjesnika vezira Ali-paše Hekim-oglua svojom vojnom vještinom i ličnom srčanosti uspjeli su se odbraniti od napadača i sačuvati teritoriju tadašnjeg Bosanskog ejaleta. U toku Osmansko-austrijskog rata (1717-1739) do punog izražaja došao je patriotizam domaćih ljudi koji se se uspješno odbranili. Time su sačuvali Bosnu, ali i svoj identitet. Zato Banjalučki boj predstavlja jednu od najsvjetlijih stranica bh. prošlosti. O njenom značaju govore i brojna naučna, književna i umjetnička djela.

Ključne riječi: Banjalučki boj, Banja Luka, Bosna, Ali-paša Hekim-oglu, Porta, pobjeda, poraz, opstanak, Austrijska monarhija, princ Josip Hildburhauzen, Bošnjaci

a) Uvodne napomene

Sve do novijeg doba o historiji Bosne i Hercegovine mnogi historičari iz susjednih država pisali su i pišu kao o dijelu svoje, a ne bosanskohercegovačke prošlosti. Iako je u proteklom periodu bilo više bh. historičara koji su svojim djelima to negirali, gledajući u cjelini, to nije bilo dovoljno da se na Bosnu i Hercegovinu ne gleda kao na dio srpske, odnosno hrvatske “istorijske” ili “povijesne” prošlosti. Međutim, činjenice govore suprotno. I pored četverostoljetne osmanske vlasti, stanovništvo Bosne i Hercegovine čuvalo je ime i jezik svoje domovine. Neposredno po osvajanju, Osmanlije su prvi formirani sandžak nazvali po imenu zemlje, a ne kao što je to bio slučaj na drugim teritorijama da se ime sandžaka daje po mjestu gdje boravi sandžakbeg. Isti slučaj bio je i sa osnivanjem drugog sandžaka, koji se službeno zvao Hercegovački. Tek

poslije toga su se drugi sandžaci, koji su osnivani krajem 15. i tokom 16. stoljeća, zvali po sjedištima sandžakbegova. Tako je Bosna i Hercegovina s imenima prvih sandžaka sačuvala svoje tradicionalno srednjovjekovno ime. To nije bio slučaj ni s jednom od južnoslavenskih zemalja. Interesantno da o toj činjenici nije vođeno računa niti se šire elaboriralo. Kada je, 1580. godine, došlo do formiranja Bosanskog ejaleta i tada je Porta-centralna vlada u Istanbulu (Konstantiniji) imala razloge da novoosnovana pokrajina zadrži svoj srednjovjekovni državni naziv. To nije bilo nimalo slučajno. Kada je osmanska vojska, 1592. godine, osvojila Bihać, od tada je cio prostor današnje Bosne i Hercegovine bio teritorijalno kompaktan. Bosanski ejalet se tada prostirao od *Šapca do mora i od Zvečana do Virovitice*, *Bosna je kao središnja oblast predstavljala neku vrstu matice koja je sada dobila veći značaj*.[1]

Znatne teritorije današnjih susjednih zemalja su od tada i u narednim decenijama i stoljećima bile u sastavu Bosanskog ejaleta. Gledajući s ove vremenske distance, Bosna je bila jedina od svih južnoslavenskih teritorija koje su bile pod osmanskom vlašću teritorijalno kompaktna. Karlovačkim mirovnim ugovorom iz 1699. godine dobila je znatan dio granice u okviru međunarodnih granica današnje države Bosne i Hercegovine. To je s manjim korekcijama potvrđeno Požarevačkim (1718.), Beogradskim (1739.) i Svištovskim mirom (1791.).[2] Do toga je došlo, prije svega, zbog svijesti domaćeg stanovništva, koje je tokom 17. i 18. stoljeća hrabro i odlučno, u granicama svojih mogućnosti, branilo svoju užu domovinu. Tokom Kandijskog (1645-1669) i Bečkog rata (1683-1699), kada opada vojna i politička moć Osmanskog carstva, stanovništvo Bosanskog ejaleta uočava da se može spasiti samo ako se uspije odbraniti od mletačke i habzburške vojske. Posebno je muslimansko stanovništvo u Bečkom ratu uvidjelo činjenicu da na teritorijama koje su osvojile habzburška i mletačka vojska na mogu opstati ako ne prihvate katoličku ili pravoslavnu vjeru. Najdrastičniji primjer bio je Lički sandžak. U njemu se poslije njegovog osvajanja od habzburške vojske muslimansko stanovništvo moralo ili pokrstiti ili s pokretnom imovinom napustiti taj prostor. Slično je bilo i u drugim krajevima koji su došli pod vlast bečkog cara ili mletačkog dužda. Sve je to bio razlog da u narednom 18. stoljeću dođe do jačanja svijesti da jedino osloncem na sopstvene snage Bošnjaci mogu opstati u svojoj užoj domovini.

---

[1] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* 79

[2] Enes Pelidija, "Uticaj osmanske vladavine na politički, privredni i kulturni život Bosanskog ejaleta do kraja XVIII stoljeća", *Bosna i Bošnjaci,* Sarajevo, 1995. godine, 34; Enes Pelidija, "Osvrt na identitet Bosne u XVIII stoljeću", *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju: zbornik radova,* 2, Sarajevo, 2011. , 58.

b) Bosanski ejalet u prvim decenijama 18. stoljeća

Opasnost koja se nadvila nad Bosanskim ejaletom kao pograničnom pokrajinom, uvidjela je i Porta, te je od prvih godina 18. stoljeća Bosni poklonila dužnu pažnju. Osim postojećih, u proteklom ratu oštećenih tvrđava, pristupilo se njihovoj sanaciji, kao i podizanju brojnih novih fortifikacionih objekata, ne samo u pograničnim krajevima nego i u unutrašnjosti. Dio materijalnih troškova snosila je Porta, a dio pokrajinska i lokalna vlast. Rad na izgradnji novih i opravkama starih tvrđava bio je povjeren isključivo domaćoj radnoj snazi. Zahvaljujući ozbiljnom radu, već u prvim decenijama 18. stoljeća Bosanski ejalet je vojno bio dobro utvrđen i dovoljno snabdjeven potrebnim oružjem i municijom. Osim u pojedinim slučajevima, vojne posade i oficirski kadar činili su domaći ljudi.[3] Zahvaljujući takvom stanju, Bosna je uspješno pružila otpor mletačkoj i austrijskoj vojsci tokom Mletačko-osmanskog (1714-1718) i Austrijsko-osmanskog rata (1716-1718). Teritorijalni gubici koje su Osmanlije priznale u Bosanskom ejaletu duž sjevernih granica na potezu od Novog Sada do Bijeljine Požarevačkim mirom, bit će vraćeni u narednom Osmansko-austrijskom ratu (1737-1739) Beogradskim mirom (1739.).

Uspjeh u Osmansko-austrijskom ratu nije bio slučajan. U prethodnom periodu osmanski sultani Ahmed III (1703 -1730) i Mahmud I (1730-1754) su sa svojim najbližim saradnicima uspjeli finansijski i vojno stabilizovati ova dva značajna državna segmenta. Jačanje autoriteta centralne vlasti osjetilo se i u pokrajini. Bosanski ejalet nije bio van toga. No, u odnosu na neke druge pokrajine Osmanske države Bosna je bila na samoj granici Carstva. Poučeni lošim iskustvima iz ratova koje je Osmanska država vodila u Bečkom ratu, kao i sudbina sultanovih podanika u krajevima koji su pripali službenom Beču i Veneciji, domaće muslimansko stanovništvo sada je bilo svjesnije da očekuje pomoć Porte. Vojno sposobni podanici ove pokrajine su još od ranije bili cijenjeni kao dobri i hrabri ratnici. Takvo mišljenje pokazali su i u Osmansko-perzijskom ratu (1725-1727) kod Hamadana i Isfahana. Na tom dijelu fronta tokom 1727. godine borilo se 5200 Bošnjaka. Godinu kasnije u Bosnu se vratilo svega 500 većinom bolesnih i iscrpljenih. Učešće Bošnjaka u ratu iz 1727. godine imalo je višestruki značaj za kasnije događaje. Preostali borci su tom prilikom stekli dragocjeno ratno iskustvo, koje će koristiti u narednim ratovanjima. Zahvaljujući ovom ratu, budući bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša, koji je upravo na ovom dijelu fronta bio jedan od komandanata osmanske vojske, imao je priliku da iz neposredne blizine upozna hrabrost, ratnu obučenost i sposobnost snalaženja mobiliziranih vojnika iz Bosne.[4]

---

[3] Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718),* Sarajevo, 1989., 89-146.

[4] *Historija naroda Jugoslavije,* II, Zagreb MCMLIX, 1324; Avdo Sućeska, *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka,Sarajevo:* Naučno društvo SR

Veliki ljudski gubici bili su prisutni i u narednoj deceniji. Tokom 1731. i 1732. godine na teritoriji Bosanskog ejaleta pojavila se kuga. Od ove zarazne bolesti u urbanim sredinama umro je veliki broj stanovništva.[5] Istovremeno, u novom Osmansko-ruskom ratu (1736-1739), po nalogu Porte, u Bosni je 1736. godine bilo mobilizirano i na ruski front kod Ozije (Očakova) poslano više od 10.000 vojnika i oficira. Kod tog mjesta osmanska vojska doživjela je vojni poraz, 14. jula 1737. godine. Tom prilikom život je izgubilo gotovo 8.000 boraca iz Bosne. Među njima i glavni zapovjednik mobiliziranih jedinica iz Bosanskog ejaleta Bećir-paša Čengić.[6] Samo u jednoj deceniji u ratu s Perzijom i Rusijom, kao i od kuge, izginulo je i umrlo više od 20.000 vojnosposobnih ljudi koji su živjeli na teritoriji Bosanskog ejaleta. *Tako je Bosna čestim ratovima na vlastitom tlu i aktivnim učešćem u ratovima na istoku u vojničkom smislu bila posve iscrpljena.*[7]

U ovako teškim okolnostima Bosanski ejalet se 1737. godine suočava s novim Osmansko-austrijskim ratom (1737-1739). Poučeni iskustvom iz prethodnih decenija lokalne i pokrajinske vlasti su i poslije Požarevačkog mira (1718) nastavile s fortifikacionim utvrđenjima postojećih tvrđava na cijeloj teritoriji ove pokrajine. Posebno su veliku pažnju posvećivale tvrđavama pored većih gradova, kao npr. kod Sarajeva. Uporedo s građevinskim radovima vodile su računa i o dobroj snabdjevenosti oružjem, municijom i drugim vojnim potrepštinama. Takvo stanje u Bosni je zatekao i novi bosanski valija Ali-paša Hekim-oglu, kada 1736. godine dolazi za namjesnika Bosanskog ejaleta. I on kao i njegovi prethodnici nastavlja voditi brigu o vojno-političkoj bezbjednosti ove pogranične osmanske pokrajine. Posebno je vodio računa o suzbijanju hajdučije i sprečavanju unutrašnjih nereda od nezadovoljnih sultanovih podanika postojećim stanjem.[8]

c) Osmansko-austrijski rat i Banjalučki boj

U takvim okolnostima dolazi do izbijanja Osmansko-austrijskog rata. Austrijske oružane snage imale su jasan cilj. Trebalo je da se nastave ofanzivne vojne aktivnosti s osvanjanjem što većeg dijela teritorije evropskog dijela Osmanske dr-

Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 14., Sarajevo, 1965., 182; Enes Pelidija, "O učešću Bosanaca u tursko-perzijskom ratu 1727. Godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju,* 40/1991. godine, 1991., 341.

[5] Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis,* Sarajevo, 1981. godine, 171.

[6] Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736-1739, dvije kronike,* Zenica, 1994., 106-108; *Historija Jugoslavije,* II, 1325; *Vojna enciklopedija,* 8, Beograd, 1974. godine, 281.

[7] Adem Handžić, "Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša", *Studije o Bosni, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda,* Istanbul, 1994., 264.

[8] A. Handžić, *Studije o Bosni,* 271.

žave. U tim bečkim planovima Bosanski ejalet zbog svog geostrateškog položaja imao je posebno mjesto. Zadatak koji je dobio austrijski feldmaršal Josip Hildburghausen bio je da u što kraćem periodu s više strana napadne ovu osmansku teritoriju i da je u što kraćem periodu osvoji. Austrijanci su dobro znali stanje i prilike u Bosni. Austrijske oružane snage napale su Bosanski ejalet iz više pravaca: a) iz pravca Beograda prema Lješnici; b) s prostora Like i Korduna u pogranične tvrđave kod Ostrovice, Cetingrada i Bužima i c) iz pravca Slavonije prema Banjoj Luci.[9]

Prvih dana rata, duž cijele osmansko-austrijske granice vojne aktivnosti austrijskih oružanih snaga odvijale su se prema postojećem planu. Austrijska vojska napredovala je na svim pravcima. Tako je bilo i s njenim jedinicama na teritorijama Bosanskog ejaleta. Mnogima je tih dana izgledalo da će se relativno brzo i s manjim gubicima realizovati austrijski osvajački planovi na račun Osmanske države. Međutim, ubrzo dolazi do preokreta. Njeni manji vojni odredi na više mjesta bili su napadani i zaustavljani od lokalnih vojnih posada i stanovništva na prostorima gdje su se nalazili. Kako je vrijeme prolazilo, takvih poteškoća bilo je sve više. Razlog za takvo stanje bio je u činjenici da su domaći ljudi shvatili svu opasnost koja se nadvila nad njihovom Bosnom. Akademik Vaso Čubrilović je na još ranijim primjerima Bošnjaka uočio da je ovaj narod vodio *vekovima borbu s okolnim hrišćanskim državama gotovo sami, retko kad dobivajući pomoć od Carigrada. To je laskalo njihovom ratničkom ponosu. Bošnjak se uvek više cenio kao junak od pravog Turčina... Prepušteni sebi oni u to doba žilavo brane svoj zavičaj.*[10]

Tih dana bosanski valija Ali-paša Hekim-oglu je kao iskusni državnik i vojskovođa u Travnik pozvao najuglednije ličnosti Bosne na savjetovanje. Time je želio steći legitimitet za odluke koje budu donesene. U travničku rezidenciju iz svih krajeva Ejaleta počeli su pristizati *ajani, uglednici Sarajeva, iskusni graničari, kadije, šejhovi, muftije i druge učene osobe.*[11] Sastanak je održan u subotu, 13. juna 1737. godine.[12] Svi prisutni prihvatili su prijedlog vezira Ali-paše da se u slučaju napada neprijatelju pruži žestok otpor. Na kraju su kazali: *ovo je mi-*

---

[9] Moriz von Angeli, *Der Krieg mit der Pfone 1736. bis 1739,* Mittelungen des Kreiserlichen und Koniglichen Kriegsarschiv, Wien, 1881, 279; Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 − uzroci i posljedice,* Sarajevo, 2003., 235-249, 301

[10] Vaso Čubrilović, "Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini", *Odabrani istorijski radovi,* Beograd, 1983., 234/235

[11] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 21; H. Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom* 4. VIII 1737., *Izabrana djela,* knj. IV, Sarajevo, 1991., 8; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 272; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 294

[12] Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Lettere e commisioni di Ponente,* 55, 19.VII 1737.; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 295.

šljenje i odluka svih nas i to nam je stvarna namjera.[13] Ovakav odgovor i odluku očekivao je bosanski valija, koji se odmah i saglasio s njihovom odlukom. Kako je pisao Salih Sidki Hadžihuseinović, prisutni su na kraju sastanka izjavili: *Mi ćemo žrtvovati i glavu i dušu protiv neprijatelja, ma gdje se pojavio.*[14] Ovakva savjetovanja najistaknutijih ličnosti Bosanskog ejaleta i predstavnika pokrajinske osmanske vlasti u narednim decenijama održavat će se u svim sličnim situacijama.[15] *Do sada se pitanju savjetovanja i održavanja sastanaka najuglednijih ličnosti Bosne kod valije u historiografiji samo marginalno navodi, iako ovo pitanje zaslužuje da se dublje i svestranije istraži i piše.*

Još prije navedenog savjetovanja, vezir Ali-paša Hekim-oglu izdao je bujrulldiju 3. safera 1150. (2. juna 1737) da se u svim mjestima Bosanskog ejaleta u što kraćem periodu sakupi hrana za vojsku.[16] Po cijeloj Bosni sultanovi podanici su tih junskih dana govorili *da ako cesar počne rat, svak ima ustat na oružje: i kadije, imami, spahije tko god more sablju pasat. Ako bi tko ostao, da se ima obisit o vrata svoje kuće.*[17] Na ovakvo ponašanje domaćih ljudi utjecala je i činjenica što se pojavio proglas cara Karla VI (1706-1740) u kome poziva sultanove nemuslimanske podanike da mu se pridruže. U istom proglasu, koji je pisan ćirilicom, kaže da muslimani koji žele da ostanu pod njegovom vlasti trebaju napustiti svoju vjeru i pokrstiti se jer *закон вире своие места имати неможе и ова јест темелита и милостива волиа и памет наша.*[18] Istovremeno u svim sandžacima Ejaleta vršena je opća mobilizacija. Istovremeno su borbe protivničkih oružanih snaga vođene na više strana. Uspjesi branilaca u blizini Loznice (Ljeśnice), Zvornika, Bužima, Cetingrada, Stare Ostrovice i drugih mjesta iznenadili su austrijsku vojsku.[19] No, sudbina rata rješavala se kod Banje Luke. Od ranije dobivenih detaljnih informacija o stanju glavnih komunikacija u Bosanskom ejaletu, posebno onih koji su išli iz i u Banju Luku, te brojno vojno stanje osmanske vojske na određenim lokacijama omogućavali su austrijskim jedinicama da se

[13] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 23.

[14] Salih Sidki Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne,* knj. I, Sarajevo, 1999., 487; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 296.

[15] A. Sućeska, *Ajani,* 203.

[16] H. Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom*, 8.

[17] N. Lašvanin, *Ljetopis,* 174

[18] Radoslav Babić, Proglas cara Karla III (VI.) na bosansko pučanstvo od g. 1737, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko zemaljskog arhiva,* god. II, Zagreb, 1900., 250/251, preveo Bogoslav Bolić; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 277.

[19] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 59-62; S. Bašagić, *Kratka uputa,* 96; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 275, 276; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 279-312.

lakše kreću prema Banjoj Luci. Odredi austrijske vojske pod komandom generala Goldya bez poteškoća i prepreka su se kretali iz pravca Jurkovića i Bukovice prema šeher Banjoj Luci. Istovremeno je i glavnina carskih jedinica pod komandom princa Josipa Hildburghausena išla pravcem Mašići–Mahovljani–Kološnice–Trn. Obje kolone su se, 23. jula 1737. godine, sastale u blizini Banje Luke. Sljedećeg dana na udaljenosti jedan kilometar od banjalučke tvrđave ulogorili su se. Artiljerijski napad na grad i tvrđavu počeli su 27. jula iste godine. Od tada do 4. augusta 1737. godine austrijska vojska je iz artiljerijskih oružja napadala grad i tvrđavu. Prosječno su ispaljivali po 1 800 granata.[20] Austrijska vojska je u to vrijeme raspolagala sa 16.257 vojnika. Veći dio su bili pripadnici pješadije i artiljerije, kao i pomoćnog osoblja, a 4.345 bili su konjanici.[21] I pored izuzetne vojne nadmoćnosti i blokade sa svih strana, branioci su napadačima pružili žestok otpor sa 3.000 do 5.000 vojno sposobnih boraca. Svi pripadnici osmanskih oružanih snaga, kako onih koji su branili grad i tvrđavu, tako i onih koji su dolazili pod komandom bosanskog valije pripadali su svim društvenim slojevima. Razlog da su u odbrani bili obuhvaćeni pripadnici svih društvenih slojeva bila je u zainteresiranosti tih ljudi za odbranu svojih domova, mjesta stanovanja i svoje Bosne bili svjesni su činjenice da se u tom trenutku na Banjalučkom polju odlučuje njihova i sudbina njihove domovine. [22]

Na vijest da odbrani grada i tvrđave dolazi pomoć, napad austrijske artiljerije se povećavao iz dana u dan. S velikim vojnim snagama od gotovo 15.000 vojnika, bosanski valija Ali-paša Hekim-oglu iz pravca Podrašnice išao je u pomoć braniocima. U putu mu se sa svojim odredima pridružio i Mehmed-beg Fidahić. Sva ta dešavanja bila su u periodu između 1. i 4. augusta 1737. godine.[23] U tom periodu Austrijanci nisu primijetili kretanje osmanskih oružanih snaga, koji su iz Podrašnice prema Banjoj Luci išli šumovitim predjelima. Tek kada su se prvi osmanski odredi približili s južne strane Vlaškom brijegu, vidjeli su dolazak mobilizirane vojske iz Bosanskog ejaleta. Izuzev Ali-paše Hekim-oglua, gotovo cio oficirski kadar i svi vojnici bili su domaći ljudi – Bošnjaci. Na pojavu osmanskih odreda u blizini Vlaškog brijega, austrijski vojnici mislili su da se radi o taktičkoj varci branilaca. U međuvremenu je u svojstvu *seraskera* Ali-paša Hekim-oglu

[20] O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 278; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 318, 319.

[21] A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 277.

[22] E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 351.

[23] Enes Pelidija, *Banjalučki boj 1737. godine u povijesti Bosne i Bošnjaka,* Sarajevo, 1997. , 11, 12; H. Kreševićljaković, *Bitka pod Banjom Lukom*, 12, 13.

vršio posljednje pripreme i vojni raspored oružanih snaga za predstojeću bitku.[24] Do borbe protivničkih strana kod Banje Luke došlo je 4. augusta 1737. godine. Borbe su vođene beskompromisno. Toga dana austrijska vojska pod komandom princa Josipa Hildburghausena kod Banje Luke doživjela je potpuni poraz. Time je opasnost da Austrija osvoji Bosanski ejalet otklonjena. Narednih dana u Bosni se slavila pobjeda, ali i nastavljeno protjerivanje protivničke vojske s teritorije Ejaleta. Preostala austrijska vojska s princom Hildburghausenom povukla se preko Save do 13. augusta 1737. godine.[25] Ovom pobjedom omogućeni su uspjesi osmanske vojske u daljem ratovanju s Austrijom. Neposredno nakon pobjede, osmanska vojska preuzima inicijativu i potiskuje austrijske jedinice. Ubrzo su osmanske oružane snage prešle i na teritorije koje su Požarevačkim mirom iz 1718. godine pripale Austrijskoj monarhiji. Sve je to utjecalo da Porta s Austrijskom monarhijom u Beogradu, 18. 09. 1739. godine, potpiše mirovni ugovor kojim će se anulirati gotovo svi teritorijalni gubici iz rata koje su ove dvije carevine vodile od 1716. do 1718. godine.[26]

Zaključak

U milenijskoj prošlosti Bosne i Hercegovine među značajnijim događajima uvrštava se i Boj kod Banje Luke, koji je vođen između osmanske i austrijske vojske, 04. 08. 1737. godine. Njegov značaj je u činjenici da su osmanske oružane snage bile sastavljene isključivo od domaćeg stanovništva. Branioci Bosanskog ejaleta bili su pripadnici svih društvenih slojeva. Od drugih osmanskih dostojnika koji nisu rođeni u Bosni bio je tadašnji bosanski namjesnik Ali-paša Hekim-oglu.

Bošnjaci su svojom odlučnosti i srčanosti uspjeli nanijeti veliki vojni poraz austrijskim oružanim snagama. Pobjeda kod Banje Luke imala je odjeka i na drugim dijelovima osmansko-austrijskog fronta. Za Bošnjake je ova pobjeda imala poseban značaj. Ishodom ove bitke osigurali su svoj opstanak na teritoriji koja predstavlja njihovu domovinu. Ujedno, sačuvali svoj identitet. U narednom periodu svijest o sebi i svojoj domovini bio je sve veći. Tako su stasavali u narod, sa svim obilježjima nacionalne posebnosti, vjere, jezika, kulture i običaja. Pobjeda kod Banje Luke imala je snažan odjek u narodnom predanju, književnim djelima,

[24] A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 280; E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 346.

[25] O samom toku bitke, te mnogim interesantnim događajima više podataka nalazi se u knjigama: S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne,* 1, 492; H. Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom*, 14, 15; N. Lašvanin, *Ljetopis,* 175, 176; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 280, 281; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne,* 49-51; E. Pelidija, *Banjalučki boj 1737.,* 12-15; I s t i*, Banjalučki boj,* 353-359; Noel Malkolm, *Povijest Bosne,* Zagreb, 1995. godine, 117; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka,* Sarajevo, 1997. 301.

[26] E. Pelidija, *Banjalučki boj,* 390; I s t i, *Uticaj osmanske vladavine*, 49.

muzici i u svim stvaralaštvima ljudske djelatnosti. Puniji uvid u sva ta dešavanja – uzroke i posljedice, navedeni su u ovom radu u kome se posebno navodi patriotizam Bošnjaka prema sebi, svojoj vjeri i domovini Bosni i Hercegovini.

THE IMPORTANCE OF BANJA LUKA'S BATTLE IN DEVELOPMENT OF BOSNIAN CONSCIOUSNESS IN THE 18TH CENTURY: ON THE OCCASION OF 280 YEARS OF BANJA LUKA'S BATTLE

Enes Pelidija

Summary

Bosnia and Herzegovina has a long and rich past. In its millennial existence, there have been numerous significant historical events. One of them was the battle of Banja Luka on August 4, 1737. In that battle, the Bosniaks successfully confronted the Austrian army led by Prince Josip Hildburghausen. Although weakly armed, the defenders of Bosnia under the command of Bosnian Vezir Ali Pasha Hekim-oglu with their military skills and personal heartbeat managed to defend themselves from the attackers and preserved the territory of Bosnian Ejalet then. During the Ottoman-Austrian war (1717-1739), the patriotism of domestic people came to a full expression, which successfully defended them. They saved Bosnia, but also their identity. That is why Banja Luka's battle was one of the brightest pages of Bosnian-Herzegovinian past. Numerous scientific, literary and artistic works also spoke about its significance.

Key words: Banja Luka's battle, Banja Luka, Bosnia, Ali-pasha Hekim-oglu, Porta, victory, defeat, survival, Austrian monarchy, Prince Josip Hildburhausen, Bosniaks

UDK 75: 929 Mujezinović, I.

Tvorevine neprolazne ljepote
U povodu sto desete godišnjice rođenja Ismeta Mujezinovića

Ibrahim Krzović
Sarajevo

Ismet Mujezinović, akademski slikar i akademik, rodio se 2. decembra 1907. godine u Tuzli. Diplomirao na Likovnoj akademiji u Zagrebu 1929. godine. Sto deset godina od njegovog rođenja je povod prisjećanju kulturne javnosti na ovog velikog bosansko-hercegovačkog umjetnika koji je počeo svoju umjetničku karijeru u Sarajevu već krajem dvadesetih godina 20. stoljeća, nastavio u Zagrebu, Parizu, do sredine tridesetih, a od tada pa do 1941. godine opet u Sarajevu. Bio je učesnik Narodnooslobodilačkog rata od 1941. do 1945. godine. Poslije 1945. desetak godina djelovao je u Sarajevu, a kasnije, do smrti,7. januara 1984., u Tuzli. Stoga se u njegovom djelu jasno izdvajaju periodi slikarstva i crteža između dva svjetska rata, potom period crteža nastalih u partizanima i poslijeratni period inspirisan NOB-om. Bio je izvanredan portretist i majstor figura, koje je svojim umijećem podjednako sugestivno izvodio i na malim formatima, crtežima, a i velikim figurativnim kompozicijama.

Ključne riječi: Ismet Mujezinović, bosanskohercegovački slikari, godišnjice

U prilikama i datumima prisjećanja imena i djela neke zaslužne ličnosti može se govoriti o više sadržaja, tragova i oblika prisustva nečega što izaziva i pijetet prema takvoj osobnosti i osjećaj posjedovanja plodova i tvorevina ljepote koje je takva ličnost podarila svijetu i vremenu. I ovo vrijeme i ovaj svijet koji jeste, vjerujemo i onaj koji će doći i dolaziti, moći će u umjetnosti Ismeta Mujezinovića nalaziti neiscrpnu ljepotu njegovog likovnog izraza. Ovom prilikom uz podsjećanje na datum njegovog rođenja, 2. decembra 1907. godine, što je bilo prije sto deset godina, lijepo je i kao čin kulture. Ni mnogo ni malo. Mnogo je danas onima koji su ga poznavali i s njim sudjelovali u umjetnosti i umjetničkom životu. Istina, sve su rjeđi oni koji su se licem u lice s njim susretali, razgovarali ili radili na nekom kulturnom dobru.

A kad se okrećemo vremenu od stotinjak godina unazad od velike pomoći su tragovi što ih je neka ličnost ostavila u prostoru svoga djelovanja. A najdragocjeniji tragovi, svjedoci od umjetnika jesu njegova umjetnička djela. U njima je izraženo ono što je u takvoj ličnosti živjelo, što je rođeno kao dar za stvaranjem lijepog i jedinstvenog, Kao malo kod koga drugog, kod Ismeta Mujezinovića je taj dar bio izrazit, nepresušan i izdašan, u svakom dobu njegova života. Da ga se dojmiti i na malom crtežu i portretu izvedenom u jednom potezu pera ili kista. Fascinacija, ne može se drukčije reći za ono što nas snađe u susretu s nekim djelom velikog maestra crteža i umjetnikove geste.

A istina je da je takvih njegovih djela, i manjeg i većeg formata, i slika i crteža, koji imaju snagu žive izražajnosti sačuvano iz svih perioda njegovog umjetničkog djelovanja. Pa i sa samog početka, kad je bio još dječak. A nisu uvijek bili uslovi jednako dobri i poticajni. I Ismet je prošao kroz životne prilike i društveno-historijske situacije kao i svi ljudi onog vremena i na ovom našem i svjetskom prostoru.

Smjene lijepog i olujnog vremena pratile su Ismeta Mujezinovića od djetinstva. I tada, i u porodici i oko nje, i u svijetu. Majka je bila okrilje u vremenu Prvog svjetskog rata. Mladost provedena u oskudici. U Tuzli, gdje je živio, ništa novo. Austrougarsku uređenost i graditeljski polet zamijenila je stagnacija. Ipak, u to vrijeme dječaštva, otkrio je smisao za crtanje i slikanje. I to ga je ponijelo svom silinom i obuzelo zauvijek. Kako je to bilo istinsko otkriće jedne plemenite sposobnosti i osjećaja, pokazuje jedna fotografija dječaka Ismeta Mujezinovića kako stoji pred štafelajem na kojem je njegov crtež nečijeg portreta. Dječački izgled Ismeta Mujezinovića i zrelost crteža i lika nacrtanog portreta nisu bili podudarni. Ali, ono što je bilo nacrtano ostalo je podudarno sa svim onim što je Ismet Mujezinović nacrtao do kraja života.

Međuratno doba je bilo doba njegove odluke da studira umjetnost. Uz podršku prijatelja organizovao je svoju prvu samostalnu izložbu u Sarajevu, a izložio je slike s motivima Baščarije koje su i kvalitetom i stilom bile bliske slikama s takvim motivima koje je slikao Petar Tiješić. Od 1926. godine studirao je slikarstvo na Akademiji u Zagrebu kod profesora Ljube Babića, Joze Kljakovića... i diplomirao 1929. godine. Poslije se uputio i u Pariz. I tamo ostao skoro dvije godine. Koliko mu je Akademija dala u zanatu, toliko mu je Pariz dao u kulturi. Bio je među glumcima, književnicima, slikarima. Pariz je početkom tridesetih godina već pokazivao kako se društvene i političke prilike mijenjaju i kako se naslućuje nova prijetnja slobodi, demokratiji i kulturi. Najprije su svijest distanciranja od socionacionalizma i profašizma pokazali slikari i pjesnici nadrealizama: Paul Eluard, Salvador Dali, Pablo Picasso, Georg Grosz...

Tokom tridesetih godina značajno su porasle napetosti između evropskih država, a ni SAD nisu bile imune. Ipak, ova velika zemlja je uspjela postepeno ublaži-

ti posljedice velike finansijske krize i u programima razvoja i umjetnici su dobili znatne poticaje. Na evropskom prostoru rasle su tenzije između Njemačke, s jedne, i Engleske i Francuske, s druge strane. Već tada je Njemačka tražila da slomi finansijsku supremaciju Engleske i Francuske, a Engleska da zaustavi njemačke prijetnje tadašnjem evropskom poretku koji je po nju bio nepovoljan i posljedica njenog poraza u Prvom svjetskom ratu. Stoga je Engleska finansijski pomogla da u Njemačkoj dođe na vlast Nacional-socijalistička stranka, predvođena Hitlerom, da bi se tako upravo pomoglo hitlerovskih težnji za ratom i preustrojem Evrope, pa i svijeta, Njemačka i sama na kraju urušila. To je na kraju, poslije velikih žrtava i bio poraz Njemačke, Italije i Japana.

U tim tridesetim godinama 20. stoljeća i te prilike i neprilike imale su utjecaja i na životne i na umjetničke okolnosti Ismeta Mujezinovića. Kad je riječ o umjetničkim prilikama, da se lako primijetiti kako je do polovine te decenije bio pod utjecajem zagrebačkih umjetnika i svojih profesora, a oni, kao i mnogi sarajevski umjetnici, bili su pod utjecajem jedne vrste sezanizma. To, u sarajevskim prilikama, pokazuju slike Đoke Mazalića, Petra Tiješića, Romana Petrovića, Hinka Lassa, Karla Mijića. Svi su nekom vrstom sezanovske geste, poteza, "zatezali" formu, pojednostavljivali voluminoznost, a kao i u sezanizmu, spajali su taj konstruktivizam i kolorističku ekspresiju. E takve tendencije pokazuju i Mujezinovićeve slike s motivima "Izvlačenje mreže", "Kamenolom", slike teferiča, slike s motivima žetvi. Osim ovih likovno-estetskih karakteristika, u većini slika ovog vremena da se uočiti prisustvo sociološke komponente njegove životne filozofije.

U drugoj polovini tridesetih godina 20. stoljeća na Mujezinovićevim slikama vidi se prevlast kolorizma i drugačijeg raspoloženja. Šta je tome uzrok? Društvene prilike se nisu promijenile nabolje. Štaviše, nacionalizam i fašizam bili su sve veća prijetnja, posebno umjetnicima i drugim intelektualcima sklonim ljevičarskoj politici. Neposredna prijetnja i opasnost dolazila je od policijskog sistema. Po zakonu spojenih posuda ljevičarske i prokomunističke ideje jačale su u Evropi kao odgovor fašističkim i kapitalističkim. Mnogi intelektualci i radnici odlaze u Španiju i učestvuju na strani republikanskih snaga. Tako se u ondašnjoj Kraljevini Jugoslaviji u većim kulturnim i umjetničkim centrima formiraju grupe naprednih slobodarskih društava: u Zagrebu "Zemlja", u Beogradu "Život", u Sarajevu "Collegium Artisticum". U okviru "Collegium Artisticuma" formira se vrsta sintetičkog pozorišta, oko kojeg se okupljaju muzičari, arhitekti, slikari, radeći zajedno na temama kojima ukazuju na devijantna stanja društva i političkog sistema. Nakon nekih realiziranih aktivnosti i manifestacija režim je zabranio djelovanje "Collegium Artisticuma", a njegovi članovi i simpatizeri došli su pod nadzor policije. Dolaskom njemačke i NDH vlasti počela su hapšenja već policiji poznatih ljevičara, odvođenje u koncentracione logore i likvidacije.

U ovoj fazi Ismetove umjetnosti ističu se dvije vrste radova. Jedno su slike, a drugo crteži. Teško da se i kod jednog umjetnika tog vremena u Regiji može naći toliki broj crteža i oslanjanje izraza na ovaj medij. Rečeno je već i dobro je poznato da je Ismet bio sjajan, virtuozan crtač. Da se rado služio olovkom, perom i da je sa sobom uvijek imao neki crtački blok ili blokić. Tako je svugdje gdje se sastajao i družio s ondašnjim svijetom u Sarajevu, kao ranije u Parizu, a posebno s onim iz "Collegium Artisticuma", crtao njihove likove, pravio brze skicuozne portrete. Tako je, u tom vremenu, nastalo nekoliko hiljada crteža, koji se u prvi mah čine usputnim bilješkama, ali kad se bolje pogleda neki od tih crteža, vidi se da su to male dragocjenosti, da svaki crtež i s malo sredstava sadrži portretske karakteristike ličnosti, štaviše, ti portreti nisu namještene poze i studijski rad, nego brza karakterizacija i pokreta i karaktera, i raspoloženja, nekad na granici karikaturalnosti, ali uvijek u čistoj likovnoj sugestivnosti portretisanog. To su poznati crteži iz kafana, sijela umjetničkih društava za koje se često misli da su jednako vrijedan dio njegovog opusa kao i slike velikih formata i složenih kompozicija. I količinom i vrijednošću crtački opus Ismeta Mujezinovića morao bi biti obuhvaćen, obrađen i prezentiran posebnom kvalitetnom monografijom.

A slike tih godina, između trideset i sedme i četrdeset i prve, slikane uljem, nekiput na platnu srednjeg formata, nekiput na malim kartonima, odišu vedrinom i snagom komplementarnih boja. To je vrijeme zbližavanja i ljubavi s Marijom Sisarić, sestričinom advokata Nike Andrijaševića, koji ga je i ranije u slikarstvu podržavao i u čijem je porodičnom krugu Ismet često boravio. Tako su i nastale neke slike s motivima iz Graca. I Marija je imala tri sestre, a radila je kao učiteljica u jednoj osnovnoj školi u Vojkovićima kod Sarajeva. I tamo je ponekad Ismet išao i tamo su nastale slike Marijinih portreta, Marija u vrtu, Marije kako dijeli hranu djeci, mrtve prirode, likovi seoske djece u poderanoj odjeći, djeca u školskim klupama. Sličnim kolorizmom slikane su i slike koje je tada radio u Sarajevu, s pogledom iz svog ateljea, koji je bio u jednoj kuli velike palače Gazi Husrev-begova vakufa što se nalazi s lijeve strane Katedrale kao: Dženaza Mehmeda Spahe, Fijakeri pred katedralom. Osim jednog portreta Marije, koji je slikan tehnikom modeliranja na tragu sezanizma, sve slike tog perioda Ismetovog života i faze rada slikane su slobodnije, u duhu fovistički, jakim crveno-zelenim tonovima. Slobodnijim potezima Ismet je sačuvao primarnost geste i svježinu paste i ekspresiju čiste boje. Stoga je ovaj period u Mujezinovićevom životu i radu vrlo važan, jer su tada nastali i brojni crteži širokog spektra pokazatelja umjetnikovog crtačkog umijeća i slike čistog kolorizma i emocija. Ovakvo njegovo slikarstvo skoro da će se izgubiti u kasnijim fazama, naročito onim koje su bile naslikane u duhu umjetnosti socijalističkog realizma. Samo na nekim slikama pojavit će se nešto slično onim slikama iz Marijine faze.

Novi rat stigao je i u Bosnu vrlo brzo. Već 1941. godine zemlja je bila okupirana. Novoj vlasti smetala je ne samo ideologija ljevice, nego i nacionalna pripadnost dijela bosanskohercegovačkog stanovništva. Stoga je odmah počelo "čišćenje" drugog i drugačijeg, hapšenja i deportacije koje je Ismet Mujezinović jedva izbjegao. Sklonio se nakratko kod franjevaca u Visokom odakle se uputio u partizane. Za tih nekoliko dana u Visokom nastao je jedan akvarel, veduta Visokog sa Tabhanskom džamijom, na kojem je umjetnik ostvario vedru i prepoznatljivu vedutu grada, podgrađa koji se razvilo ispod srednjovjekovnog Visokog.

Tokom četiri ratne godine dijelio je sudbinu neobične vojske koja se formirala postepeno od malih odreda do većih jedinica vođena odlukama ondašnje Komunističke partije i idejom borbe protiv fašističke sile koja je bila ovladala gotovo cijelom Evropom. U uslovima u kojima je djelovala partizanska vojska, a u kojoj je bilo još umjetnika, pjesnika, književnika, muzičara: Skender Kulenović, Koča Popović, Rodoljub Čolaković, Vladimir Nazor, Goran Kovačić, Đorđe Andrejević Kun, Božidar Jakac, Vojo Dimitrijević, Marijan Detoni i drugi, očekivalo se da svojim umjetničkim radom iskažu veličinu žrtve i borbe protiv fašizma.

Ono što se može reći za Ismeta Mujezinović jeste da je i on ostvario značajan dio u cjelini koju su ostvarili ostali umjetnici i što se imenuje kao umjetnost stvorena u Narodnooslobodilačkoj borbi, ali i da je ta borba dala značajno obilježje njegovom kasnijem radu, reklo bi se do kraja života.

I u tom vremenu partizanskih pokreta, borbi, djelovanja pri propagandnim odjelima komandi Ismet Mujezinović se najviše služio crtežom, njemu tako dragim, ali i praktičnim. Tako su nastali mnogi crteži kurira, ranjenika, tifusara na konju, scena zbjegova, boraca u jurišu, pokreta kolona, pa i likova, portreta, nekad običnih boraca, nekad i važnih ličnosti. Za to tako teško vrijeme opstanka u uslovima opasnosti i neizvjesnosti boravka po šumama i selima svaki od crteža su autentično svjedočanstvo o slikama nedostižnim civiliziranim sredinama. A Ismet ih je uradio mnogo, neko vrijeme nosio ih je od mjesta do mjesta, nekad bi daj borcu da ih u koferu zakopa u nadi da će ih jednom naći ili da će ih neko naći. Zakopane crteže nikad niko još nije našao. Neki crteži i grafike koje je radio za ratnu štampu kao ilustracije s likovima boraca, nekih komandanata (Veljko Lukić Kurjak, komandant Josip Broz Tito...) , nekoliko plakata, sačuvalo se posredno.

U prvim godinama nakon oslobođenja zemlje s još nekoliko kolega osnovao je Školu likovnih umjetnosti u Sarajevu, predavao prvim generacijama, a onda se više bavio evociranjem tema iz Narodnooslobodilačke borbe. Ono što je bilo zabilježeno u crtežima ili što je nosio u pamćenju počeo je da prenosi na platno. Te su se slike počele pojavljivati na prvim izložbama novoosnovanog Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine. Osim ovakve tematike slika, a u skladu s proklamovanim zahtjevima socio-komunističke ideologije umjetnici su trebali u svojim

djelima prikazati novu stvarnost, srećno doba slobode, naročito slike obnove i izgradnje zemlje, radne akcije, velika gradilišta, nikako i ništa od ranije "buržoaske" tematike: mrtvu prirodu, akt, mitološke ili religiozne teme, neku fantastiku.

Iz tog vremena potječu neke poznate slike Ismeta Mujezinovića kao "Miješalica", slike s izgradnje pruge normalnog kolosijeka Šamac–Sarajevo, omladinci i omladinke na radilištima s kolicima, krampama, lopatama, ali i slike panorame industrijskih centara. Kako je već rečeno, samo na nekim slikama pojavi se nešto od kolorizma Mujezinovićevih slika iz tridesetih godina. Ove nove trebale su biti slikane na način da bilježe realnost, realizam je obilježje i zadaća svim umjetnicima pa je i u kritici i teoriji tog vremena, uglavnom prve poratne decenije, nazivana umjetnost socijalističkog realizma. Realističke tendencije ili pojedinačna djela takvog shvatanja pojavljivala su se i ranije, uglavnom kao skretanje pažnje na obično, svakodnevno, nepravedno, poniženo (G. Grosz, G. Coubet, H. Daumier, Goya). Novi, socijalistički realizam trebao je običnom posmatraču, na razumljiv način da pokaže njegovu ulogu u zajedništvu, radu i izgradnji zemlje.

Postepeno, kod Ismeta Mujezinovića razvila se misao o potrebi viđenja i uobličenja tematike NOB-a u nekoj višoj glorifikaciji, pijetetu i uzvišenosti. Kao učesniku Narodnooslobodilačke borbe, kako se naziva partizanska borba kao epopeja, nije blijedila slika baš takvih herojskih podviga i pojedinih boraca i velikih bitaka i velikih događaja. Takvi sadržaji su ušli i u literaturu, historiju, filmsku umjetnost.

U tom na neki način izdvojenom konceptu tema i slika, posebnih ostvarenja, izdvajaju se četiri teme iz kojih je proizašlo mnoštvo studija i varijanti, i u crtežu i slikarstvu. Te posebne teme su: "Ustanak", "Bitka na Neretvi", "Sutjeska" i "Oslobođenje Jajca". Najviše se bavio, ipak, temom dviju bitaka dok su teme ustanka i oslobođenja Jajca bile tretirane kao važni historijski događaji, bez one dramatike i dinamike koje se vide u slikama bitaka. Štaviše, u slici "Ustanak", a i u "Oslobođenju Jajca", prisutno je nešto od folklornog, ambijentalnog i romantičarskog. U krajnjoj realizaciji ove četiri teme trebale su imati formate iste veličine i oblike polja na slobodnim zidovima velike sale tadašnjeg Doma JNA u Sarajevu. Tamo su, jedna po jedna, kako su završavane i instalirane i tako stalno ostale pristupačne javnosti. Tako su dosegle mjesto i namjenu koju je Ismet Mujezinović zamislio da zaslužuje, kao primjeri monumentalne umjetnosti.

Ali, bitke su posebne. Jedna, Bitka za ranjenike, kako se još naziva vrijeme i događaji iz IV ofanzive, zbila se nakon što su se partizanske jedinice zajedno s Vrhovnom komandom našle u potpunom okruženju između Prozora i Jablanice i vrhunac drame dešava se u samom kanjonu Neretve, kod porušenog mosta i improvizovanog prelaza na koji su se s litica slile kolone boraca i ranjenika, pošto su odbacili i uništili teže naoružanje i na suprotnoj strani razbili neprijatelja. Tako je u ovoj temi umjetnik smjestio dugu kolonu u grotlo kanjona podno orijaških litica Prenja gdje se nije smjela izgubiti mnogoljudna kompozicija u herojskom pejzažu.

U drugoj bici, na Sutjesci, poenta je bila na jurišu i proboju glavnih partizanskih snaga kroz trostruki obruč njemačke vojske. Nakon što se glavnina probila, zaostala kolona s ranjenicima je naišla na zatvoreni prolaz i bila je razbijena i uništena s ranjenicima. Ovakva operacija na velikom i teškom terenu kanjona rječice Sutjeske, na obroncima Vučeva i Zelengore zahtijevala je narativni koncept njene interpretacije, sastojala se od mnoštva događanja i vremenskog toka. Ismet Mujezinović se opredijelio za fragmente najdramatičnijih trenutaka, sačinivši od grupa boraca u jurišu neku vrstu monolita, sličnih okolnim hridima i stijenama. Tako je narativni sadržaj pretvorio u simboliku snage i herojstva boraca. I slikao ih je drugačije, široko i energično, bez detaljisanja i ekspresionistički.

Naravno, pored tih velikih tema i njima dugog bavljenja Ismet Mujezinović je slikao i one svakodnevne i nepretenciozne teme, kakve su slike Husinki na pijaci, konji u trku, ruke, same ruke u mnoštvu svojih pokreta, portreti njemu zanimljivih osoba. Ipak, u mnoštvu ostvarenja i u crtežu i u slici, i onog monumentalnog i običnog, jedna slika se ističe i svojom likovnošću i svojim kontekstom. To je onaj "Autoportret sa spomenicom" Autoportret je naslikan u prirodnoj veličini, zapravo je to cijela figura, Ismetov lik, prikazan do pojasa nag, bos, u ateljeu, pred štafelajem. Naslikan maestralnom lakoćom. Na grudima, tamo gdje stoje odličja, Ismet je naslikao "Spomenicu 41". To je odlikovanje, za one koji ne znaju, koje su dobili i imali pravo nositi je, ako su otišli u partizane 1941. godine i bili u ratu do oslobođenja zemlje. "Spomenica 41". je predstavljala i ratne i predratne komuniste. Kako je spomenica ubodena u golo tijelo, ispod nje je curak krvi. Eto, ovaj autoportret, kao rijetko koje djelo, izražava pukotine koje su se javile u vrijeme šezdesetih godina u Socijalističkoj Jugoslaviji, studentski pokret, pokret za demokratizacijom sistema i pojavu nacionalizama, Ta krvnobolna Spomenica bila je nagovještaj razgradnje izgrađenog zajedništva. Kasnije i mnogo tragičnijih zbivanja.

Svojim osnovnim obilježjem umjetnost Ismeta Mujezinovića, akademskog slikara, redovnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i dopisnog člana Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, jedan je od najboljih primjera umjetnosti socijalističkog realizma. Iako bi ovakva kvalifikacija njegove umjetnosti mogla značiti u kasnijim vremenima kao umjetnost koju pokriva ideološka dogma, pa bi bila neka vrsta neslobodne umjetnosti, kad se pogledaju pojedinačna djela, njihova likovna vrijednost u smislu posjedovanja sažetosti empatije i uvjerenja umjetnika i načina kako je to izraženo, smije se govoriti o znakovima i njegove umjetničke prirode, ličnosti i vremena. Stoga takva djela, iako kasnije nisu prisutna u aktuelnim tokovima umjetnosti, ostaju svoja i izvorom svoje istine.

TREASURES OF ETERNAL BEAUTY
ON THE OCCASION OF THE 110TH ANNIVERSARY OF ISMET MUJEZINOVIĆ'S BIRTH

Ibrahim Krzović

Summary

Ismet Mujezinović, artist and academician, was born on December 2, 1907 in Tuzla. He graduated at the Academy of Fine Arts in Zagreb in 1929. A hundred and ten years after his birth is the cause for cultural public memory to this great Bosnian artist who began his artistic career in Sarajevo at the end of the 1920s, continued in Zagreb, Paris until the mid-thirties, and then until 1941 again in Sarajevo. He participated in People's Liberation War from 1941 to 1945. After 1945, he worked in Sarajevo for ten years, and later in Tuzla until his death on 7. January 1984. Therefore, in his work, the periods of painting and drawings between two World Wars were clearly distinguished, then the period of the drawings created in partisans and the post-war period inspired by the People's Liberation War (NOB). He was a remarkable portraitist and master figure who, with his skill, equally suggestively performed in small formats, drawings and large figurative compositions.

Key words: Ismet Mujezinović, Bosnian-Herzegovinian artists, anniversaries

UDK 929 Bijedić, Dž.: 394.46

Džemal Bijedić i afirmacija muslimanske nacije tokom 1960-ih i 1970-ih godina

Husnija Kamberović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Godine 2017. navršilo se stotinu godina od rođenja i 40 godina od pogibije Džemala Bijedića. U ovom radu se analizira uloga koju je Džemal Bijedić imao u procesu afirmacije muslimanske nacije tokom 1960-ih i 1970-ih godina. U to vrijeme Bijedić je bio predsjednik Skupštine Bosne i Hercegovini i aktivno se zalagao za afirmaciju muslimanskog nacionalnog identiteta, kao i za afirmaciju Bosne i Hercegovine u okviru jugoslavenske federacije

Ključne riječi: Džemal Bijedić, nacionalno pitanje, Muslimani

Tvrdnju američkog profesora sociologa Rogersa Brubakera kako komunisti nisu bili antinacionalni, ali jesu bili antinacionalisti, najbolje možemo provjeriti na primjeru jugoslavenskih komunista, koji su poslije Drugog svjetskog rata, iz različitih razloga, podsticali afirmaciju nacionalnih identiteta, pa su se tako Crnogorci, Makedonci i Muslimani tek u socijalističkoj Jugoslaviji afirmirali kao zasebne nacije, sa svim svojim nacionalnim posebnostima.[1] U Bosni i Hercegovini je Džemal Bijedić (1917-1977) bio jedan od vodećih pripadnika generacije komunističkih političkih aktivista, koja je sredinom 1960-ih godina uspješno vodila proces afirmacije muslimanske nacije, koji je kulminirao na XVII sjednici CKSKBiH 1968., kada su Muslimani priznati kao zaseban nacionalni identitet.[2] U vrijeme kada se odvijao ovaj proces nacionalne afirmacije

[1] Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambrige: Cambridge University Press, 1996.

[2] Husnija Kamberović, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2011., 180-208.

Muslimana Džemal Bijedić je obavljao jednu od najviših republičkih dužnosti – bio je predsjednik Republičkog vijeća Skupštine, potom potpredsjednik i konačno predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine.[3] Zbog toga su stavovi koje je on zastupao imali izuzetan politički značaj i veliku težinu u javnom diskursu. On se na sjednici Komisije za međunacionalne odnose CK SKBiH, održanoj 16. marta 1966. zalagao za nacionalnu afirmaciju Muslimana.[4] On je tu govorio o raznim aspektima nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i s mnogo pažnje pristupio analizi odnosa Muslimana prema jugoslavenstvu. Bijedić je jasno i nedvosmisleno izražavao komunistički koncept nacije na koji se tada oslanjala komunistička elita u opravdavanju svoga stava o afirmiranju nacionalnog identiteta Muslimana. "Nacionalnost je, prije svega, društveno-istorijski i socijalno-ekonomski fenomen. Ona ima materijalne pretpostavke i sadržine a onda i elemente svijesti, jezika i kulture − čime je dijelom uslovljena i oblikovana", isticao je Bijedić.[5] On je opredjeljenje dijela Muslimana za jugoslavenstvo jednostavno nazvao "muslimanski bijeg u jugoslovenstvo", zaključujući kako je to bio "jedan od vidova spasavanja njihovog individualiteta" u vrijeme kada nisu bili priznati kao nacija.[6]

On je, naime, navodio srpska i hrvatska otimanja o Muslimane, te naglasio da su oni u takvoj situaciji jednostavno bježali u jugoslavenstvo kao novi nacionalni kvalitet

> "koji je od njih prihvaćen, ne kao njihova unutrašnja potreba, nego kao jedan od izlaza za nadoknadu osporene nacionalne osobenosti. To je, u stvari, bio jedan od vidova spasavanja njihovog individualiteta. Otuda smatramo da je i naša poslijeratna politika bila samo utoliko nedosljedna (kada je riječ o konkretnom sprovođenju koncepcija naše Partije) ukoliko je Muslimanima osporavala njihovu nacionalnu individualnost gledajući u njima anacionalan elemenat koji je trebalo da se opredjeljuje za Srbe, odnosno Hrvate ili za kategoriju neopredijeljenih." [7]

[3] Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić. Politička biografija. Drugo dopunjeno izdanja*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2017.

[4] A CK SKBiH, Stenografski snimak sa sjednice Komisije za međunacionalne odnose CK SKBiH održane 16. marta 1966. godine (zahvaljujem kolegi Amiru Duranoviću koji mi je skrenuo pažnju na ovaj stenogram).

[5] Džemal Bijedić, *Samoupravljanje kao zahtjev i praksa*. Sarajevo, 1976., 63-64.

[6] Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 69.

[7] Milovan Đilas je kasnije pisao da izostanak priznanja nacionalonog identiteta Muslimana neposredno nakon rata vezan za uvjerenje da su Muslimani prije svega religiozna formacija, te da religija ne može biti odrednica religije i nacionalne svijesti (Milovan Đilas, Nadežda Gaće, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*. Zürich-Zagreb, 1994., 103).

Bijedić je time samo izražavao stav tadašnje vladajuće bosanskohercegovačke elite o jugoslavenstvu, odbacujući u tome vidjeti nacionalni identitet i kritizirajući one koji su zastupali takve ideje. Prema njegovom mišljenju, "za ideju o jugoslovenstvu, kao formuli rješavanja nacionalnih protivurječnosti, po pravilu zalažu (se) oni kojima unitarizam donosi korist ili oni koji u sebi misle da su za progres a zapali su u nerješive protivurječnosti zbog nenaučnog i nerealnog pristupa ovoj problematici." [8] Ubrzo nakon toga Bijedić je ponovo govorio o fenomenu jugoslavenstva, ali i o bošnjaštvu, zaključujući kako je riječ o "nacionalističkim i šovinističkim pojavama" koje ne samo negativno utječu na nacionalni identitet Muslimana nego negiraju i nacionalni identitet Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini

> "Mi moramo polaziti od činjenice da su Srbi u Bosni i Hercegovini dio srpske nacionalnosti, Hrvati hrvatske, a da Muslimani nisu ni Srbi ni Hrvati nego također jedan poseban nacionalni individualitet sa svojom istorijom, svojom kulturom, željama, stremljenjima, unutrašnjom psihičkom konstitucijom, željama, stremljenjima i osjećajima isto kao Srbi i Hrvati. Međutim, na ovo treba dodati slijedeću i vrlo važnu konstataciju: sva tri ova naroda u Bosni i Hercegovini žive skupa, moraju da žive skupa i to je njihovo najbolje rješenje (...) Njihovi nacionalni individualiteti moraju da se poštivaju, oni u javnom i društvenom životu proporcionalno moraju da učestvuju, to su vitalni narodi i sposobni da iz svojih redova daju sve vrste kadrova potrebne našoj društvenoj zajednici (...) Mi danas znamo šta je jugoslavenstvo kao nova nacionalna kategorija i do čega ono dovodi ako se nameće narodima, mi također znamo šta je bošnjaštvo, znamo šta je nacionalizam, šovinizam, znamo gdje najprije u sferi međunacionalnih odnosa dolazi do defekata", zbog čega treba svakodnevno se angažirati na uklanjanju tih nedostataka.

Općenito, u doba koje se oficijelno smatra formativnim razdobljem muslimanske nacije (dakle, krajem 1960-ih i početkom 1970-ih) Džemal Bijedić je kao predsjednik Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i član CK SK Bosne i Hercegovine nekoliko puta politički istupao i iznosio ne samo vlastiti stav, nego je izražavao i stav čitave vladajuće elite. Iz diskusija koje su tokom 1960-ih vođene unutar intelektualnih i političkih krugova o pitanjima Muslimana kao nacije može se zaključiti da je Bijedić iznosio i branio vlastita stanovišta, ali je potom dosljedno promovirao zajedničke zaključke.[9] Nakon nekoliko diskusija tokom 1966., u kojima je govorio o nacionalnoj posebnosti Muslimana, Bijedić je tokom 1967. bio više politički angažiran na pitanjima republičke ravnopravnosti, da bi se na "muslimanskom pitanju" ponovo više angažirao tokom 1968. godine. Na poznatoj 17. sjednici CK SKBiH, 26. januara 1968., odmah nakon uvodnog izlaganja Nisima Albaharija govorio je Džemal Bijedić. On je pošao od stanovišta

[8] Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 64.

[9] A CK SKBiH, Stenografski snimak sa sjednice Komisije za međunacionalne odnose CK SKBiH održane 16. marta 1966. godine.

kako je rasprava o nacionalnom pitanju potrebna ne zbog toga što su ti odnosi zaoštreni (on kaže da nije takvo stanje), nego zbog potrebe da se o tim pitanjima raspravi radi sprečavanja međunacionalnih nesporazuma "koji se najčešće manifestuju u nerazumijevanju, netrpeljivosti, a moguće su i teže posljedice." Njegova je teza kako su odnosi među narodima vrlo dinamični na razini svakodnevnih odnosa i praksi, te da je u Bosni i Hercegovini neophodno svakodnevno teoretska shvatanja provjeravati u praksi i tako ih rješavati, gradeći "pravilne i humane odnose među ljudima."

Bijedić je status Bosne i Hercegovine kao ravnopravne članice jugoslavenske federacije izravno vezao za status Muslimana kao nacije, tvrdeći kako osporavanje muslimanskog nacionalnog identiteta predstavlja "neprijateljsko djelovanje". On je smatrao da se "kroz ovu neprijateljsku propagandu napada Bosna i Hercegovina kao Republika, izražavaju sumnje u njen nacionalni status, kao i njen status kao Republike", pa zbog toga smatra jako važnim istaknuti da su sve jugoslavenske republike, osim Bosne i Hercegovine, formirane prema nacionalnom kriteriju, s homogenom nacionalnom strukturom, dok je nacionalni sastav Bosne i Hercegovine heterogen, ali je ona kao ravnopravna republika "postala jedna cjelina" i prirodni okvir u kojem su se sva tri naroda mogla ravnopravno afirmirati i razvijati. Prije stjecanja ravnopravnog statusa republike u jugoslavenskoj federaciji, srpske i hrvatske nacionalne i klasne aspiracije su se sukobljavale i borile za veći utjecaj, što je bilo "fatalno kako za njene unutrašnje odnose, tako i za koheziju jugoslovenskih naroda u cjelini". Zbog toga je on smatrao da je Bosna i Hercegovina "u prošlosti, ako ne uvijek onda vrlo često, bila barometar po kome se moglo suditi o međunacionalnim i klasnim odnosima na širem jugoslovenskom području a osobito na planu odnosa između Srba i Hrvata." Bijedić je naglašavao da to nadmetanje oko utjecaja u Bosni i Hercegovini nikome nije donosilo koristi, ali je "šteta bila velika, trovali su se međunacionalni odnosi kako u njoj tako i u čitavoj zemlji". Zbog toga je naglašavao da iz historije treba izvući pouke, jer "ako je Bosnu i Hercegovinu svojatala srpska buržoazija, izazivala je reakciju kod Hrvata i Muslimana, ako ju je svojatala hrvatska buržoazija, izazivala je reakciju kod Srba i Muslimana, ako ju je svojatala muslimanska buržoazija, izazivala je reakciju kod Hrvata i Srba."

Bijedić je posebno naglašavao ovu povezanost nacionalnog identiteta Muslimana i sudbine Bosne i Hercegovine. Upozoravao je na postojanje teze "čiji eho dolazi na ovaj teren, kako je Bosna i Hercegovina hrvatska do Drine ili srpska do Bihaća, kako su Muslimani po nacionalnoj pripadnosti Srbi odnosno Hrvati i da radi toga ponovo treba početi igru oko njihovog pridobijanja i slično". Također je naglašavao da "među ovim neprijateljskim krugovima postoji i varijanta po kojima je Bosna i Hercegovina samo muslimanska, po kojoj su sve druge nacije u njoj imi-

grantske. Po toj varijanti je muslimanski elemenat starosjedilački, momentalno je ugrožen od ove ili one hegemonije, ove ili one kulture i slično". Tvrdio je da su sve te teze protivne historijskim interesima Muslimana, a interes Muslimana je "da žive u bratstvu sa Srbima i Hrvatima u njihovoj užoj domovini Bosni i Hercegovini"." [10]

Kako bi istaknuo posebnost muslimanskog nacionalnog identiteta, Bijedić se oslanjao i na već utvrđeno i od vladajuće elite prihvaćeno uvjerenje o završenom procesu nacionalne integracije Srba i Hrvata. U tom smislu on je naglašavao da su Srbi u Bosni i Hercegovini dio srpske nacije, Hrvati dio hrvatske, a da su Muslimani također zasebna nacija sa svojom historijom, kulturom i "željama, stremljenjima i osjećajima isto tako kao što su to Srbi i Hrvati". Uz to, on je naglašava povezanost triju naroda u Bosni i Hercegovini, te činjenicu da su se u ratu zajednički borili kako bi stekli ravnopravnost. "Neprijatelj im je svaki onaj koji ističe superiornost jednog od naroda Bosne i Hercegovine nad drugim. Isticanje bilo čije supremacije, bilo čije jezičke varijante, bilo čije kulture, bilo čije istorije na ovom terenu ili uopšte, vrlo je opasno. To je za nas komuniste neprihvatljivo, jer to znači osporavanje ravnopravnosti naroda i šovinizam. A to je upravo ono što nas je u prošlosti razjedinjavalo." [11]

U razdoblju nakon ovih sjednica 1968., na kojima je zauzet politički stav o Muslimanima kao naciji, Bijedić je nastavio promovirati tu ideju, ali se on kao predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine nije upuštao u svakodnevnu političku kampanju u vezi s tim. On se uključivao samo u presudnim trenucima kada je to bilo nužno s obzirom na trenutnu političku situaciju. Pokazuje to i njegovo izlaganje prilikom razgovora delegacije Bosne i Hercegovine i Hrvatske održanog u Sarajevu 20. maja 1970. godine,[12] kada je kritizirao pokušaj politizacije izgradnje Islamskog centra u Zagrebu i djelovanje jedne skupine zagrebačkih muslimana koja je bila izrazito opoziciono usmjerena prema tadašnjem vrhu Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i koja je svođenjem muslimanstva isključivo na konfesionalnu razinu faktički osporavala nacio-

[10] Stav bosanskohercegovačke elite s kraja 1960-ih i početka 1970-ih godina o jugoslavenstvu i bosanstvu najbolje je izložio Salim Ćerić u polemici s Enverom Redžićem. Vidjeti: Salim Ćerić, *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, Sarajevo, (s. a.)

[11] "Sedamnaesta i dvadeseta sjednica CKSKBiH i diskusije o nacionalnom pitanju (priredio Husnija Kamberović)." *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009., 254-259.

[12] HDA, CKSKH, 496, Magnetofonski snimak razgovora s delegacijom SR Hrvatske i SR BiH održanog 20. maja 1970.

nalni identitet Muslimana.[13] Bijedić se tome snažno suprotstavljao, zastupajući tezu o Muslimanima kao naciji, a ne samo konfesionalnoj skupini.

DŽEMAL BIJEDIĆ AND THE AFFIRMATION OF THE MUSLIM NATION DURING THE 1960S AND 1970S

Husnija Kamberović

Summary

In 2017, it was a hundred years since Džemal Bijedić was born and 40 years after his death. This paper analyzes the role that Džemal Bijedić had in the process of affirmation of the Muslim nation during the 1960s and 1970s. During that time, Bijedić was the President of the Assembly of Bosnia and Herzegovina and actively advocated the affirmation of the Muslim national identity, as well as the affirmation of Bosnia and Herzegovina within the Yugoslav federation.

Key words: Džemal Bijedić, national issue, Muslims

[13] Vjerovatno je iz ovog vjerskog kruga Titu i CK SKJ poslano i jedno anomnimno pismo 1968., u kojem se insistira na muslimanstvu kao pretežno konfesionalnom, a ne nacionalnom obilježju. Mada je u potpisu ovog anonimnog pisma stajalo da su njegovi autori "Muslimani, članovi Saveza komunista", pretpostavljam da se, ipak, radilo o nekome iz kruga opozicionih vjerskih djelatnika iz Zagreba, koji su se konfrontirali s oficijelnim vjerskih vodstvom u Sarajevu, koje je podržalo stav vladajuće komunističke elite o muslimanstvu kao nacionalnom identitetu (Usporedi: Iva Lučić, "Stavovi centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu Bosanskih Muslimana /Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije." *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova.* Sarajevo, 2009., 110-113). O ovom anonimnom pismu "grupe Muslimana – članova SK" iz Zagreba razgovaralo se na sjednici IK CK SKBiH održanoj 30. aprila 1968. godine. Konstatirano je da Komisija CK SKBiH za razvoj međurepubličke saradnje i razvoj međunacionalnih odnosa razmotri aktivnosti članova SK na provedbi stavova sa 17. sjednice CKSKBiH "i tom prilikom ukaže i na djelovanje političkog podzemlja. U kontekstu te rasprave trebalo bi obračunati se sa nosiocima shvatanja koja provejavaju u pomenutom pismu, između ostalog angažovanjem jednog broja naučnih radnika na obradi određenih tema." (AJ, CK SKJ, IV, BiH, k. 5, Zapisnik sa 55. sjednice Izvršnog komiteta CK SKBiH, održane 30. aprila 1968. godine).

UDK 929 Sućeska, A.: 394.46

Bosanski ajan akademik Avdo Sućeska
U povodu 90. godišnjice rođenja akademika prof. dr. Avde Sućeske

Enes Pelidija
Sarajevo

Među najznačajnijim osmanistima Bosne i Hercegovine 20. stoljeća nezaobilazno ime je i akademika prof. dr. Avde Sućeske. Pripadao je generaciji osmanista koji su znanjem i djelima tokom proteklog stoljeća Sarajevo učinili centrom osmanistike ne samo na prostorima ex Jugoslavije, nego i šire regije. Uz Safvet-bega Bašagića, Milana Preloga, Vladimira Ćorovića, Vladislava Skarića, Hamdiju Kreševljakovića, Šaćira Sikirića, Nedima Filipovića, Branislava Đurđeva, Hazima Šabanovića, Besima Korkuta, Adema Handžića, Mehmeda Mujezinovića, Alije Bejtića, Omera Mušića, Ešrefa Kovačevića, te mnogih drugih, ovom krugu istaknutih orijentalista i historičara osmanskog perioda pripadao je i Avdo Sućeska. Iako se 21. 12. 2001. godine ugasio profesorov ovozemaljski život, njegova djela i sada žive, cijene se i poštuju. No, i pored bogatog znanstvenog opusa akademika Sućeske, mnogi su i do sada uskraćeni za neka saznanja iz akademikovog života i rada. Upravo iz toga razloga donosimo nekoliko osnovnih podataka iz profesorovog životnog puta i znanstvene djelatnosti.

Ključne riječi: Avdo Sućeska, historičari osmanisti, godišnjice

Akademik prof. dr. Avdo Sućeska rođen je 05. maja 1927. godine u Jasenici kod Rogatice. Poslije osnovnog i završenih sedam razreda Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, dalje srednjoškolsko obrazovanje nastavlja i završava u Sarajevskoj gimnaziji. Neposredno nakon maturiranja upisuje se na Pravni fakultet u Sarajevu. Diplomirao je 1950. godine, u 23. godini života. Zbog iskazane aktivnosti i pokazanog znanja u toku studiranja, na istom fakultetu se bira za asistenta, a zatim i docenta na Katedri istorije države i prava naroda Jugoslavije. Doktorsku disertaciju *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka* sa uspjehom brani pred akademikom Mehmedom Begovićem na Pravnom fakultetu u Beogradu 1959. godine. Škol-

ske 1962/63. godine boravi u Münchenu na specijalizaciji u Institutu za historiju i kulturu Bliskog istoka i turkologiju kod profesora Franza Babingera i Hansa Joachima Kisslinga. Po dolasku u Sarajevo, 1964. biran je u zvanje vanrednog, a 1969. godine i redovnog profesora za predmet *Istorija države i prava naroda Jugoslavije.* Svoje nastavničke obaveze na ovom fakultetu obavlja do odlaska u penziju 1990. godine. U međuvremenu je od 1969. do 1974. godine bio i na dužnosti direktora Orijentalnog instituta. Od 1984. do 1986. godine je obavljao dužnost dekana Pravnog fakulteta. Zbog velikog zanstvenog doprinosa, 03. 03. 1987., biran je za dopisnog, a 1995. godine i redovnog člana ANU BiH. Broj njegovih objavljenih studija, radova, osvrta i prikaza iznosi 173 bibliografske jedinice. Također je učestvovao na brojnim domaćim i međunarodnim skupovima. Zbog toga je još za života s pravom ubrajan među najbolje poznavaoce društvene, pravne i političke historije osmanskog perioda Bosne i Hercegovine, kao i zemalja jugoistočne Evrope.

Sa svojim prvim radovima *Vakufski krediti u Sarajevu, Mjesto muteselima u lokalnoj upravi, Malikana – doživotni zakup državnih dobara u Osnanskoj državi,* te drugim člancima publikovanim u najznačajnijim domaćim i inozemnim časopisima, skrenuo je pažnju šire znanstvene javnosti. Uočavajući potrebu za univerzitetskim udžbenikom iz predmata na koji je angažiran, napisao je udžbenik *Istorija države i prava naroda SFRJ* , Sarajevo, 1964. U narednim godinama ovaj udžbenik doživio je osam izdanja. U svakom od njih profesor Sućeska postojeći univerzitetski udžbenik dopunjuje s novim i konkretnim podacima za studente Pravnog fakulteta. Kako su primijetili profesorove kolege, akademik Sućeska pisao je tako da: *iako udžbenik, ova knjiga ima veliki broj sasvim originalnih rješenja*. Zbog toga je bila korištena kao univerzitetski udžbenik i na drugim pravnim fakultetima ex Jugoslavije.

Godine 1965. objavio je svoju najpoznatiju studiju *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka,* Sarajevo, 1965. Svoje teze zasnivao je na izvornoj arhivskoj građi orijentalne i zapadne provenijencije, kao i stručnoj literaturi. U knjizi je prikazao nastanak i razvoj ajana i ajanluka, gdje su ugledne, moralne i sposobne ličnosti u manjim sredinama, postali posrednici između naroda i predstavnika sultanove vlasti u mnogim pitanjima, a naročito u razrezivanju i prikupljanju poreza. Tom monografijom, kao i nešto kasnije radom "Seljačke bune u Bosni u 17 . i 18 . stoljeću", (*Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 17, 1969.), unio je brojne novine u do tada jednostranom gledanju na osmansku državu, te društveni položaj Bošnjaka na širem južnoslavenskom prostoru. Svoja saznanja koja crpi iz brojnih izvora koji se nalaze u poznatim bosanskohercegovačkim, turskim, kao i evropskim arhivima, profesor Sućeska produbljuje svoje dotadašnje znanje o Osmanskom carstvu i njegovim instituci-

jama. Tako nastaju i novi članci. Među njima je i poznati profesorov rad "Položaj bosanskih Muslimana u Osmanskoj državi" (*Pregled,* god. 64, br. 5, 1974.). Već tada akademik Sućeska sa svojim saradnicima počinje vraćanje izvornih termina u osmanistici, onako kako se uvijek u stručnim radovima historičara i na Zapadu, kao i Istoku izvorno piše. Time se prvi put na prostorima ex Jugoslavije distancirao od mitskih naziva. S vremenom će to prihvatiti većina osmanista i u drugim sredinama. O ovom doprinosu prof. dr. Avde Sućeske da je bio jedan od pionira ove znanstvene korekcije i sada se malo zna.

Ne manje su u naučnim krugovima zapaženi i cijenjeni profesorovi radovi *Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka; O kefilemi; Neke osobenosti u procesu čiflučenja u Bosni i Hercegovini u XVIII stoljeću; Državno – pravni razvitak Bosne i Hercegovine* te mnogi drugi. Godine 1995. VKBI u Sarajevu štampalo je profesorovu knjigu manjeg formata naslova *Bošnjaci u Osmanskoj državi,* Sarajevo, 1995. Osim na bosanskom i jezicima drugih južnoslavenskih naroda, jedan dio radova profesora Sućeske napisan je i objavljen na turskom, njemačkom, engleskom i drugim jezicima Zato se može kazati da je kao historičar, pravnik i osmanist bio poznat i priznat ne samo na širem južnoslavenskom prostoru, nego i u najširim međunarodnim znanstvenim krugovima. Kao i za mnoge druge poznate i priznate ličnosti i za akademika Avdu Sućesku se može reći da su njegova djela bila više poštovana i cijenjena u drugim, nego u sredini kojoj je pripadao i gdje je proveo cio život.

Kada je na Petom kongresu historičara Jugoslavije u Ohridu, na kome je glavna tema bila etnička i nacionalna pitanja i procesi na južnoslavenskom tlu od doseljavanja Slovena do kraja Drugog svjetskog rata, prof. dr. Avdo Sućeska podnio referat *O historijskim osnovama bosanskohercegovačkih Muslimana*, među prisutnim je unio novinu koja je postala centralnom temom cijelog Petog kongresa historičara. Tako je npr. *Frankfuter Allgemein Zeitung* u broju od 15. oktobra 1969. godine pisao kako je na Kongresu historičara Jugoslavije u Ohridu dominiralo "muslimansko pitanje". Na samom Kongresu povodom profesorovog podnesenog referata javio se jedan brog prisutinih koji su osporavali tezu prof. dr. Avde Sućeske da Muslimani u Jugoslaviji budu priznati kao narod. Čak su se tom prilikom od njega verbalno distancirale i neke poznate kolege osmanisti i orijentalisti iz Bosne i Hercegovine. Kako su iznesene teze zasnovane na izvornoj arhivskoj građi potvrđivale profesorove teze, to je kasnije šira znanstvena javnost pokazala interesovanje o podnesenom referatu. To je rad koji se citira u svim iole značajnijim djelima autora koji pišu o ovoj temi.

A šta je to prof. Sućeska tada napisao? Koristeći relevantne izvore i stručnu literaturu, te držeći se historijskih činjenica, pisao je da su do tada (1969) nepriznati Muslimani, narod kao i drugi jugoslavenski narodi, sa svojim jezikom, vjerom,

kulturom i tradicijom koje imaju i druge priznate nacije. Vrijeme je pokazalo punu znanstvenu objektivnost Sućeskinog pisanja o tome. Zbog ovakvog stava i pisanja, u zadnjim decenijama života dobio je više javnih nagrada, odlikovanja i priznaja za cjelokupni znanstveni rad. Među njima su: Dvadesetsedmojulska i Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva.

Svoju više decenija brižljivo sakupljanu stručnu biblioteku sa 2.142 bibliografske jedinice, te znatan dio arhivskih dokumenata koje je sakupio istražujući u brojnim domaćim i inozemnim arhivama, poklonio je 1993/94. godine Biblioteci BZK "Preporod". Jedini uvjet kao donatora bio je da se njegove knjige vode kao poseban fond i da se koriste isključivo u čitaonici. Knjigama iz ovog fonda koji nosi ime darodavca (vakifa), služe se generacije studenata, znanstvenika i ljubitelja prošlosti Bosne i Hercegovine. Cijeli fond je stručno obradila bibliotekarka Isma Kamberović. U znak zahvalnosti i sjećanja na akademika prof. dr. Avdu Sućesku BZK "Preporod" i Pravni fakultet u Sarajevu na kome je radio decenijama kao redovni profesor, a u povodu petogodišnjice profesorove smrti, Isma Kamberović je za štampu pripremila *Stručni katalog poklonjenih knjiga akademika prof. dr. Avde Sućeske Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod",* Sarajevo, 2006., 364 str. Tako je lijepa profesorova namjera na najbolji i najstručniji način postala pristupačna širem znanstvenom i intelektualnom krugu korisnika.

Iako kroz školovanje pripreman za pravnika, akademik Avdo Sućeska je cijelim svojim radom i znanstvenim opusom bio i ostao historičarem, posebno osmanskog perioda. U njegovim studijama i radovima osjeti se znanstvenik iza koga stoji ozbiljan i studiozan stručni i znanstveni rad. Sve napisano nastojao je da bude zasnovano na činjenicama. Njegov odlazak osjetile su kolege i prijatelji. Oni su ga cijenili kao znanstvenika svjetskog ugleda, profesora i iznad svega dragog i velikog čovjeka koji ih je nesebično učio, pomagao i podsticao u njihovom znanstvenom radu. Zato se njegovo ime rado spominje, a napisana djela koriste i citiraju. Tako je akademik prof. dr. Avdo Sućeska bio i ostao *baš ajan* među *ajanima*. Nažalost, i poslije 16 godina od smrti nijedna naučna i kulturna institucija nije pokrenula aktivnost da se ime akademika prof. dr. Avde Sućeske ubilježi nazivom neke institucije ili ulice u Sarajevu u kome je proveo gotovo cio ovozemaljski vijek. Treba se nadati da će ova nepravda ubrzo biti otklonjena.

BOSNIAN *AJAN* ACADEMICIAN AVDO SUĆESKA: ON THE OCCASION OF 90 YEARS OF ACADEMICIAN PROF. DR. AVDO SUĆESKA'S BIRTH

Enes Pelidija

Summary

Among the most important Osmanists of Bosnia and Herzegovina of 20th century, it is inevitable to mention the name of academician Prof. Dr. Avdo Sućeska. He belonged to generation of Osmanists who made that Sarajevo, through knowledge and works during the last century became the center of Osmanistics not only in the ex-Yugoslavia but also in the wider region. Together with Safvet-beg Bašagić, Milan Prelog, Vladimir Ćorović, Vladislav Skarić, Hamdija Kreševljaković, Šaćir Sikrić, Nedim Filipović, Branislav Đurđev, Hazim Šabanović, Besim Korkut, Adem Handžić, Mehmed Mujezinović, Alija Bejtić, Omer Mušić, Ešref Kovačević and many others, he was in circle of prominent orientalists and historians of the Ottoman period. Although he died on December 21st, 2001, his work is still alive, valued and respected. However, besides of academician rich scientific opus, some knowledge of academician's life and work are not available for many people. Consequently, we give a few basic data from professor's life and scientific activity.

Key words: Avdo Sućeska, historians, Osmanists, anniversary

UDK 28: 929 Okić, T.
394.46

Muhamed Tajib Okić – četrdeset godina od smrti

Kemal Bašić
Sarajevo

Muhamed Tajib Okić rođen je 01. decembra 1902. godine u Gračanici od oca hfz. Mehmeda Teufika ef. Okića i Hasibe Okić r. Hadžić. Okići su iz Jajca pa je tako zabilježeno da su kroz četrnaest generacija bili imami u Sinan-begovoj džamiji u Jajcu. To su bili i djed Muhameda Tajiba Okića Jusuf ef., pradjed Mustafa ef. Majka mu je iz Gračanice, kćerka Mustafa Rušdi ef. Hadžića. U vrijeme rođenja Tajiba njegov otac hfz. Mehmed Teufik ef. Okić nalazio se u Gračanici na dužnosti muderisa Osman-kapetanove medrese. U ovom gradu je ostao do 1910. godine, kada je njegov otac izabran za člana Ulema-medžlisa u Sarajevu pa se Tajib s porodicom seli u ovaj grad. Osim što je bio član Ulema-medžlisa, hfz. Mehmed Teufik je bio kurra-hafiz, držao predavanja iz tefsira, prevodio i tumačio Kur'an po Nesefiji, poznatom komentatoru Kur'ana, bavio se naučnim radom. Još kao student u Istanbulu štampao je o svom trošku dva djela osoba porijeklom iz Bosne i Hercegovine. To su: komentar Mustafe Ejubovića-Šejh Juje na poznato djelo o logici *Isagudži* (Istanbul, 1316/1898) i glosa (*Hašija*) Muhameda ibn Musa Allameka na komentar djela *Kafija* od Ibn Hadžiba (Istanbul, 1890.) u dva sveska (I svezak imao je 632 stranice, a drugi svezak 605 stranica).

Ključne riječi: Muhamed Tajib Okić, teolozi, Bosna i Hercegovina

Obrazovanje

Svoje obrazovanje Muhamed Tajib Okić počeo je u Sarajevu u Hadži Hasan Bozadžinom mektebu, a zatim nastavio u rušdiji na Bentbaši. Poslije toga se upisuje u Okružnu medresu u Sarajevu. Završava je i stječe diplomu. Nakon toga završava Šeriatsku sudačku školu. S njim su u generaciji bili npr. hfz. Omer Mušić i prof. Šaban Hodžić. Na Fakultetu književnosti Univerziteta u Zagrebu polaže ispit i stječe diplomu 12. oktobra 1926. godine. U isto vrijeme pohađa Pravni fakultet Univerziteta u Zagrebu, a kasnije se prebacuje na

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i završava ga 29. oktobra 1930. godine. Narednih godina Muhamed Tajib Okić boravi u Parizu na Sorboni. Na ovom univerzitetu na Fakultetu književnosti (Faculte des Lettres) stječe diplomu magistra. U Parizu je pripremio doktorsku disertaciju naslova *Hasan Kafi de Bosnie, sa vie et ses oevres, avec la traduction de son ouvrage, Nizamul-ul-Ulema,* ali iz objektivnih razloga nije branjena, pa mu prema tome, nije priznato zvanje doktora. U Školi orijentalnih jezika (Ecole Nationale des Langues Orijentales Vivantes) stječe diplomu iz arapskog jezika i književnosti, turskog jezika i književnosti i perzijskog jezika i književnosti. Nakon toga Okić odlazi u Tunis na Univerzitet Zejtunija, gdje specijalizira arapski jezik s književnošću na Višoj školi za arapski jezik i književnost (Ecole Superiuere de Langue et de Literature Arabes).

Od početka radnog vijeka do smrti

Svoj radni vijek Muhamed Tajib Okić počeo je na Prvoj muškoj gimnaziji u Sarajevu. Poslije toga dvije godine kao profesor u Šeriatskoj gimnaziji, također u Sarajevu. Od 1934. do 1941. godine radi u Velikoj medresi kralja Aleksandra u Skoplju. Prema navodima, Okić je predavao: Kur'an, arapski jezik, tefsir, hadis i povijest islama. Šk. 1937/38. predavao je francuski jezik, a u 1939/40. i predmet pod nazivom Kratka uputa u Islam. Zbog izbijanja II svjetskog rata 1941. godine prelazi u Sarajevo. Nakon dvije godine počinje raditi u Ambasadi R. Turske u Beogradu kao prevodilac i sekretar. Tu se zadržava od maja 1943. do augusta 1944. godine, kad je zbog prekida odnosa između R. Turske i Njemačke, zajedno s ostalim osobljem ove ambasade interniran u Njemačku. Nakon osam mjeseci boravka u Njemačkoj prebacuje se u Kopenhagen (Danska), a odatle u Švedsku. Iz Švedske brodom Drottningholm 10. aprila 1945. godine stiže u Istanbul. Od svog dolaska u Istanbul do 1950. godine bavio se istraživanjima po bogatim arhivima turske vlade (Başbakanlık Arşivi). Od 06. marta 1950. godine do 1969. godine radio je kao profesor na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ankari (Ilahiyat Fakültesi). Od 1964. do 1971. godine radi na Visokom islamskom institutu u Konji (Konya Yüksek İslam Enstitüsü), a od aprila 1973. godine do smrti 09. marta 1977. godine radi na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta Ataturk u Erzurumu (Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi). Prema sopstvenoj želji ukopan je u Sarajevu na gradskom groblju Bare, 16. marta 1977. godine.

Profesori i članstvo u naučnim društvima

Veliki je broj značajnih profesora od kojih je učio Muhamed Tajib Okić. U Sarajevu to su: Sejfullah Proho, Abdullah Ajni Bušatlić, Muhamed Emin Dizdar, Ali Rušdi Kapić, Abdullah Prešljo, Munib Cerić, Salih Safvet Bašić, Ahmed Burek, Velijuddin Sadović, dr. Osman Sikirić, Ibrahim Sirri Zafranija i dr. U Parizu

to su: Gaudefroy Demombynes, Viliam Marćais, Lousis Massignon, Jean Deny, Mirza Muhamed Kazvini, Henri Masse, Ravaisse, Emile Haumant, Daul Boyer, Andre Vailant, dr. Ahmed Benmahmuda, Monseignever Feghali, dr. Mirza Muhamed-han Mahallati, dr. Abdulhak Adnan Adivar. Na Univerzitetu Zejtunija u Tunisu to su: Tahir ibn Ašur, Muavija et-Temimi, Muhamed el-Arabi el-Kebadi, Mustafa Zmerli. Muhamed Tajib Okić je osim maternjeg, bosanskog jezika izvrsno govorio, poznavao i pisao na: arapskom, francuskom i turskom jeziku. Osim ovim jezicima služio se s još nekoliko stranih jezika. Za vrijeme boravka u Makedoniji postao je član Skopskog naučnog društva u Skoplju, također u Skoplju pri Fakultetu književnosti Univerziteta u Skoplju postao je član Književnog društva za srpsko-hrvatski jezik. Izabran je za počasnog člana Islamisher Kulturbund društva u Beču. Bio je član Upravnog odbora potpornog društva za školovanje đaka muslimana "Gajret" u Sarajevu. Bio je član pariškog društva Sosiete Asiatikue od 1952. godine, a od 1953. godine bio je i član londonskog društva Royal Asiatic Society. U R. Turskoj obavljao je dužnost predsjednika Komisije za prevođenje arapske i perzijske književnosti pri Ministarstvu obrazovanja (Milli Eğitim Bakanliği Terceme Kurulu Arab-Fars Edebiyati Komisyonu).

Naučni rad

Muhamed Tajib Okić je autor brojnih članaka i nekoliko knjiga koji su objavljeni kako za vrijeme njegovog života, tako i poslije njegove smrti. Za vrijeme boravka u Bosni i Hercegovini prije odlaska u R. Tursku objavljivao je u: listu "Gajret", Kalendaru "Gajret", "Gajretovoj" biblioteci, "Srpskoj riječi", "Islamskom svijetu", Godišnjaku "Pravda", časopisu "Pregled", sarajevskoj "Jugoslavenskoj pošti", "Slobodnoj riječi", Kalendaru "Pravda". Njegovo najobimnije, ali i najvažnije objavljeno djelo prije odlaska u R. Tursku je rad "Islamska tradicija" objavljen u Kalendaru "Gajret" za 1937. godinu, Sarajevo 1936., str. 34-72. U vrijeme svoga života u R. Turskoj objavljivao je u: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Časopis Teološkog fakulteta Univerziteta u Ankari), Islamskoj enciklopediji – izdanje Ministarstva prosvjete R. Turske, Turskoj enciklopediji, Časopisu Islamske zajednice Republike Turske, podnosio referate na naučnim skupovima, objavljivao u: (İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (Časopis Instituta za islamska istraživanja), časopisima: "Hakses", "Tohum", "Islam medeniyeti Mecmuasi", "Üniversite ve Köy Dergisi", "Vakıflar dergisi", "İslam Düşüncesi", "Yeni ümid", "İslam Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi" (Časopis Fakulteta Islamskih nauka u Ataturk Univerziteta u Erzurumu).

Osim toga, Muhamed Tajib Okić je podnio nekoliko vrlo uspješnih referata na naučnim skupovima od kojih su neki vrlo interesantni za izučavanje historije Bosne i Hercegovine, napisao neke prigodne riječi u albumima u povodu ispra-

ćaja studenata s visokoškolskih ustanova na kojima je radio, uradio predgovore za veći broj knjiga, preveo neke radove s bosanskog na turski jezik. Mi ovdje posebno izdvajamo prijevod naše najpoznatije balade *Hasanaginica* na turski jezik zajedno s objašnjenjima koje je u cijelosti donio Alija Isaković u djelu koje je priredio povodom 200 godina ove balade. Neki njegovi radovi su prevedeni na bosanski jezik. Muhamed Tajib Okić se smatra osnivačem moderne katedre za predmete tefsir i hadis u R. Turskoj pa je na tom polju najviše i dao. Tako su najvažniji njegovi radovi objavljeni u R. Turskoj četiri knjige koje su u vezi s ovim predmetima. To su:*Tefsir va hadis usulünün bazı meseleleri (Neka pitanja osnova tefsira i hadisa).* Mi smo se služili izdanjem izdavačke kuće "Nun" u Istanbulu iz 1995. godine. Djelo ima ukupno 253 stranice i podijeljeno je u dvije knjige: *tefsir* i *hadis*. Druga knjiga je: *Bazı hadis meseleleri üzerinde tedkikler (Propitivanje* pojedinih *hadiskih pitanja).* Knjiga je objavljena u Istanbulu 1959. godine u štampariji Osman Yakin (I-VIII+1-252). Označena je kao XXVII knjiga Teološkog fakulteta Univerziteta u Ankari. Ovu knjigu Muhamed Tajib Okić je posvetio svome ocu hfz. Mehmedu Teufiku Okiću. Treća knjiga je: *Kur'an-i kerim'in uslüb ve kiraaatı (Le style et lecture du Kur'an)(Pravila Kur'ani-kerima i kiraeti).* Objavljena je u Ankari 1963. godine u sklopu izdanja Teološkog fakulteta u Ankari, i to kao njegovo XLVIII izdanje (str. I-VI+1+28), a štampana je u štampariji Univerziteta u Ankari. Knjigu je Muhamed Tajib Okić posvetio svojoj majci koja je umrla godinu prije publiciranja ove knjige. Četvrta knjiga je: İslamiyette kadın öğretimi *(Obrazovanje žene u Islamu).* Knjiga je objavljena u okviru izdanja Islamske zajednice u R. Turskoj (*Diyanet İşleri Başkanliği yayınları)* u Ankari 1978. godine, tj. godinu dana nakon smrti Muhameda Tajiba Okića. Te iste, 1978. godine u Ankari je izašla knjiga *Prof. M. Tayyib Okiç'in Armağani (U čast Prof. M. Tajjiba Okića)* čiji naslov jasno ukazuje da posvećena M. Tajibu Okiću i u kojoj se nalazi veći broj članaka koji govore o ovoj osobi kao i tarih sročen povodom njegove smrti.

Veći broj naučnika iz Bosne i Hercegovine koristio se naučnim radom Muhameda Tajiba Okića, kako putem njegovih članaka i radova, tako i direktno putem kontakta s njim. Veći broj ljudi imao je korespondenciju s Muhamedom Tajibom Okićem pa je tako, osim direktno putem njegovih članaka, na ovaj način indirektno Bosna i Hercegovina imala naučnu korist od njega. To su: poznati orijentalist hfz. Omer Mušić sa kojim je Okić bio školski kolega i imao višedecenijsku korespondenciju, hfz. Mahmut Traljić, dr. Muhamed Hadžijahić, koji je bio učenik Okića, prof. Hamid Hadžibegić, dr. Hazim Šabanović, dr. Adem Handžić, Šefik Bešlagić, Kasim Hadžić, koji je također bio učenik Muhameda Tajiba Okića, akademik Avdo Sućeska. Još je veći utjecaj Muhameda Tajiba Okića u R. Turskoj kako kroz direktne kontakte, tako i putem njegovih bivših studenata, asistenata

a kasnije poznatih naučnih imena. Od velikog broja njih četverica se izdvajaju koji su vrlo značajna imena u R. Turskoj, a koje je i sam Okić nazivao svojim sinovima zbog činjenice da su pratili njegovu naučnu misao i djelovanje: prof. dr. Mehmed Said Hatiboğlu, prof. dr. Ismail Cerahhoğlu, prof. dr. Talat Koçyiğit i prof. dr. Süleyman Ateş.

MUHAMED TAJIB OKIĆ − FORTY YEARS SINCE HIS DEATH

Bašić Kemal

Summary

Muhamed Tajib Okić was born on December 1, 1902 in Gračanica, from father hfz. Mehmed Teufik ef. Okić and mother Hasiba Okić née Hadžić. Their origin was from Jajce, so it was recorded that for fourteen generations they had been imams in the Sinan-Bey's mosque in Jajce. It was also the case with Muhamed's grandfather Jusuf ef., then the great-grandfather Mustafa ef. His mother was from Gračanica, daughter of Mustafa Rušdi ef. Hadžić. Hfz. Mehmed Teufik ef. Okić, Tajib's father was on duty in Gračanica as *muderis* (professor in high school) of Osman-Captain's *Medresa* (Islamic high school).

He stayed in this town until 1910 when his father was elected for a member of the Ulema-medžlis in Sarajevo, and Tajib moved with his family to that town. Hfz. Mehmed Teufik was a member of the Ulema-medžlis, and he was a kurra-hafiz, and also held lectures from tefsir, translated and interpreted the Qur'an according to Nesefia, the famous commentator of the Qur'an, engaged in scientific work. While he was a student in Istanbul, at his own expense he printed two works of persons originating from Bosnia and Herzegovina. These were: the comment of Mustafa Ejubović-Šejh Jujo on famous work on logic - *Isagudži* (Istanbul, 1316/1898) and Glosa (*Hašija*) of Muhamed ibn Musa Allamak in the commentary of the work *Kafija* by Ibn Khadib (Istanbul, 1890) in two volumes (first volume had 632 pages, and the second volume had 605 pages).

Key words: Muhamed Tajib Okić, theologians, Bosnia and Herzegovina

GODIŠNJAK 2017

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA ____

UDK 28-522.4:726.821 (497.6)

Turbeta Alije Đerzeleza i Torlak Evli-dede – kultna mjesta muslimana Šipova i okolice

Elvir Duranović
Institut za islamsku
tradiciju Bošnjaka
Sarajevo

U fokusu rada su dvije zanimljive ličnosti iz historije Bošnjaka: Torlak Evli-dedo, učeni imam i prosvjetitelj, i Alija Đerzelez, čuveni junak, opjevan u brojnim bošnjačkim epskim pjesmama. Na osnovu objavljene građe, izvora i narodnih predanja autor nas upoznaje s biografijama ovih osoba, istučući u prvih plan njihov doprinos za širenje i očuvanje islama na našim prostorima, što je presudno utjecalo na odluku da se iznad njihovih grobova sagrade turbeta koja su s vremenom postala kultna mjesta muslimana Šipova i okolice. Nažalost, ova dva turbeta su početkom Drugog svjetskog rata i za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu srušena i do danas nisu obnovljena. Stoga, a imajući u vidu značaj koji Torlak Evli-dedo i Alija Đerzelez imaju za kolektivni identitet Bošnjaka, autor rad završava preporukom da se u što skorije vrijeme obnove njihova turbeta i na taj način sačuva od zaborava uspomena na prvi period širenja islama u našoj zemlji.

Ključne riječi: Alija Đerzelez, Torlak Evli-dedo, srednjovjekovni Sokol, Šipovo, Gerzovo, Volari, turbe, kišna dova, Aliđun, epski junak, širenje islama u BiH

Uvod

Opština Šipovo smještena je u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Graniči s opštinama: Mrkonjić Grad, Jezero, Kupres, Glamoč, Jajce i Donji Vakuf. Prema Popisu stanovništva iz 1991. godine, na području opštine živjelo je 2.965 Bošnjaka.[1] Godine 2013. popisano ih je samo

[1] *Nacionalni sastav stanovništva rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991.*, Sarajevo,1993., str. 101.

628.[2] Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu većina Bošnjaka Šipova protjerana je sa svojih ognjišta, dok je mali broj u strahu i neizvjesnosti ostao živjeti na okupiranom području. Pripadnici Vojske Republike Srpske srušili su sve muslimanske vjerske objekte u Šipovu i okolici.[3] Među srušenim vjerskim objektima su i dva turbeta: turbe Torlak Evli-dede u Volarima koje su četnici srušili još 1941. godine i turbe Alije Đerzeleza u Gerzovu srušeno 1992. godine. Iako je, prema pričanju ovdašnjih muslimana, lokalno pravoslavno stanovništvo poštovalo oba turbeta, pa čak, kako ćemo vidjeti, i pomagalo obnovu jednog od njih, turbeta su srušena iz istog razloga iz kojeg su planski i sistematski uništavani svi vjerski i kulturno-historijski objekti koji su svjedočili o stoljetnom životu Bošnjaka na ovim prostorima.

S obzirom na to da Torlak Evli-dedo i Alija Đerzelez predstavljaju dva prototipa osobā – evlijā, nad čijim grobovima su, kako bi se sačuvali od zaborava, a radi pouke i ibreta za buduće generacije, u osmansko doba podizana turbeta, prvi je vjerski učitelj i misionar, dakle nekrvni evlija, a drugi je čuveni gazija i šehid – krvni evlija, smatramo da bi odgovorni u Islamskoj zajednici u Šipovu u saradnji sa BZK "Preporod" Jajce u što skorije vrijeme trebali obnoviti njihova turbeta i na taj način sačuvati od zaborava dva spomenika iz prvog perioda širenja islama u dolini rijeke Plive.

Oba turbeta bila su svojevrsna kultna mjesta muslimana Šipova i šire. Muslimani su se pored njih okupljali, izvršavali određene vjerske obrede i učili dove. U nastavku rada ukratko ćemo se upoznati s Alijom Đerzelezom i Torlak Evli-dedom s naglaskom na kultni karakter njihovih turbeta.

Turbe Torlak Evli-dede u Volarima, Šipovo

Srednjovjekovni grad Sokol zapadno od Šipova prvi put u izvorima se spominje 1357. godine. Turci su Sokol nekoliko puta zauzimali i gubili, da bi ga od 1528. u svojim izvorima navodili kao centar nahije Plive.[4] Prema defteru iz 1530. godine tvrđava Sokol imala je 20 mustahfiza čiji je zapovjednik bio Hasan, a njegov zamjenik ćehaja Redžep, dok je imam bio izvjesni Veli-ef.[5] Ovaj Veli-efendija ili Veli-fekih je, ustvari, Evli-dedo, kasnije Torlak Evli-dedo, čije turbe se do 1941.

[2] *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. rezultati popisa*, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016., str. 65.

[3] *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Monografija*, Sarajevo: Udruženje Ilmije IZ u BiH, 2012., str. 360.

[4] Husref Redžić, *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2009., str. 177.

[5] Aladin Husić, "Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine", *POF*, br. 49., 2000., str. 218.

godine nalazilo uz džamiju u Volarima, opština Šipovo.[6] Te 1530. godine on je uživao timar u selima Prikladica i Slatina u nahiji Sana s prihodom od 1602 akče. Deset godina kasnije Velija je i dalje bio na dužnosti imama u Sokolu, s tim da je tada imao nešto veće prihode nego ranije, 1623 akče. Upravo u vrijeme dok je Velija bio imam u tvrđavi otpočeo je proces širenja islama u nahiji Sokol kojem su tada pripadali današnje Šipovo i Volari.[7] Njegov neizmjerni doprinos u širenju islama na ovom području ljudi su cijenili i prepričavali s koljena na koljeno. Prema narodnom predanju, Torlak Evli-dedo bio je derviš, učenjak i misionar koji je početkom XVI stoljeća, kada je ovo područje ušlo u sastav Osmanske države, širio islam među lokalnim stanovništvom i brinuo se o njihovim duhovnim potrebama.[8]

Iako postoje određene sličnosti u imenima Torlak Evli-dede i Torlak Alije, čiji grob turbe se nalaze u Vincu, općina Jajce, ovu dvojicu muslimanskih velikana ne bi trebalo miješati. Osim imenā između ovih osoba ne postoje bitnije sličnosti. Torlak Evli-dedo u narodnoj tradiciji poznat je kao sufija i misionar, dok je Torlak Alija čuveni junak s kraja XVI stoljeća.[9]

Poslije smrti Torlak Evli-dedo ukopan je u haremu džamije u Volarima[10], selu istočno od Šipova, a zahvalni učenici i poštovaoci napravili su kameno turbe iznad njegovog groba.[11] S vremenom je njegovo turbe postalo mjesto hodočašća, pobožnih posjeta i polazna tačka u obredu kišne dove.

Muslimani Volara i drugih šipovačkih naselja su tokom Drugog svjetskog rata i za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine bili na udaru zločinačkih četničkih hordi koje su, koristeći ratno stanje, uništavale sve što je muslimansko. Svi muslimanski vjerski objekti na području Šipova bili su zapaljeni i uništeni. Među njima su 1941. godine stradali džamija i turbe u Volarima. Džamija je nakon rata obnovljena, ali turbe, nažalost, još nije.[12]

---

[6] Ismet Bušatlić, *Kraljevski grad pod sultanima*, Jajce: MIZ Jajce, 2011., str. 304.

[7] Ibid, str. 304.

[8] Kazivao Fehim Hadžić (1940) iz Duljaka, opština Šipovo. Zabilježio Elvir Duranović 24.07.2011.

[9] O Torlak Aliji vidi: Elvir Duranović, "Alija Torlak – između stvarnosti i narodnog vjerovanja", *Godišnjak* BZK "Preporod", god. XVI, Sarajevo, 2016., str. 496-503.

[10] Volari su prigradsko naselje udaljeno 3 km jugoistočno od centra Šipova. Početkom austrougarske vladavine Gornji i Donji Volari su imali 67 kuća sa 345 stanovnika, od čega 261 muslimana. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Volarima je bilo 576 mještana, 326 Muslimana, 239 Srba, 4 Hrvata i 7 Jugoslovena.

[11] Drino Dževad, "Upravno-pravni položaj područja Šipova u osmanskom razdoblju", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999., str. 40.

[12] Senija Milišić, "Drugi svjetski rat i genocid nad Bošnjacima Šipova 1941-1945. godine", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova

Za vrijeme sušnih mjeseci kišna dova u Volarima učila se pored turbeta Torlak Evli-dede, u haremu stare džamije u Volarima i na Crnom kamenu, brdu sjeverno od sela. U dogovoru s džematlijama Volara imam je određivao vrijeme za dovu, a zatim bi pozvali mektebsku djecu, jer su, prema ustaljenom običaju, kišnu dovu uz imama učila samo maloljetna bezgrešna djeca. Učesnici u obredu okupljali bi se ispred džamije, imam bi među njima određivao bajraktara i učače ilahija, dok su ostala djeca bila zadužena da, prema potrebi, uče *amin*. Nakon što bi se uspostavio redoslijed u povorci, imam bi s djecom ulazio u džamiju klanjao dva rekata nafile namaza za kišu i tu bi proučili dovu. Bajraktar je zatim uzimao bajrak iz džamije, a potom su svi odlazili do turbeta Torlak Evli-dede, gdje je imam ponovo učio dovu za kišu dok su djeca aminovala. Zatim je povorka, predvođena bajraktarom i imamom, kretala od džamije preko mosta na rijeci Plivi do Crnog kamena. Sve vrijeme imam je učio dove, a djeca su za njim ponavljala *amin*. Na Crnom kamenu bi ponovo klanjali dva rekata dobrovoljnog namaza i proučili kišnu dovu, a zatim bi se brzo vraćali kući, jer, prema kazivanju učesnika, skoro uvijek bi pala kiša prije nego što bi se učesnici u povorci uspjeli vratiti svojim kućama. Posljednji imam koji je na ovaj način s mektebskom djecom učio kišnu dovu bio je efendija Memiš.[13]

Osim što se koristilo kao kišno dovište, turbe Torlak Evli-dede posjećivali su i darovali lokalni stanovnici kad god su željeli da im se ispuni želja (murad) ili otkloni kakva nedaća.

Alija Đerzelez i njegovo turbe u Gerzovu, Šipovo

Alija Đerzelez najpopularniji je junak muslimanske epske narodne pjesme u Bosni i Hercegovini. Junaštvo i drugi različiti aspekti njegove osobnosti opjevani su u više od četrdeset epskih pjesama.[14] Muhamed Hadžijahić navodi da je Alija Đerzelez kod Bošnjaka zamjena za srpskog junaka Marka Kraljevića.[15] Veliki broj epskih pjesama o Aliji Đerezlezu ponukao je Aleksija Olesnickog, čuvenog istraživača orijentalne zaostavštine na našim prostorima, da pokuša, prema njemu dostupnim izvorima, pronaći historijskog Aliju Đerzeleza. O tome je napisao dva rada. U prvom tekstu naslova "Tko je zapravo Alija Đerzelez?" poistovijetio

kroz historiju" održanog 21.novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999., str. 154.

[13] Kazivao Fehim Hadžić (1940) iz Duljaka, opština Šipovo. Zabilježio Elvir Duranović 24.07.2011.

[14] Mirsad Kunić, "Usmenoepska dimenzija junaka Đerzelez Alije", *Gradina* – Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno-historijskog, običajnog i prirodnog nasljeđa, god. I, br. 1., Zenica: Udruženje KPS "Baton" Zenica, 2012., godine, str. 33.

[15] Muhamed Hadžijahić, *Narodne pjesme o Đerzelez Aliji*, Sarajevo, 1934. godine, str. 3.

je našeg junaka s čuvenim Ali-begom Mihal-ogluom.[16] Pošto je nedugo poslije ovog teksta Olesnicki došao do dokumenta koji baca sasvim drugačije svjetlo na ličnost Alije Đerzeleza on je godinu kasnije napisao novi tekst "Još o ličnosti Đerzelez Alije",[17] u kojem nagovještava da je Alija Đerzelez, ustvari, Gerz Ilijas, junak s kraja XV stoljeća, učesnik čuvene bitke na Krbavskom polju.[18]

Dva desetljeća kasnije Hazim Šabanović pronalazi Gerza Ilijasa u defteru iz 1485. godine u nahiji Dobrun te oprezno tvrdi: *U toj nahiji nalazio se 1485. g. timar Gerz Eljasa, koji je, mislim, historijska ličnost Đerzelez-Alije.*[19] Nakon toga, Đenana Buturović nedvojbeno je ustvrdila da je Alija Đerzelez, ustvari, Gerz Ilijas.[20] Ona kaže: *Danas u nauci postoje nepobitni dokazi da je epski junak Alija Đerzelez historijska ličnost, ratnik i junak iz bosanskog krajišta, koji je živio krajem XV vijeka*.[21]

Kako su život i vojna služba Gerz Ilijasa – Alije Đerzeleza detaljno istraženi i prezentirani u našoj literaturi,[22] u nastavku rada donijet ćemo samo osnovne biografske crtice iz života ovog velikog junaka. Rođen je otprilike 1440. godine u Janiji u Grčkoj.[23] U Skopskom vilajetu je 1466. godine kao plaću za vojničku službu, bio je pripadnik konjice, dobio na uživanje timar.[24] Osamdesetih godina XV stoljeća Gerz Ilijasa već nalazimo u Bosni, gdje posjeduje timare u Dobrunu i nahiji

---

[16] Aleksije Olesnicki, "Tko je zapravo Đerzelez Alija?", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 1, JAZU, Zagreb, 1933. godine, str. 18-37.

[17] Aleksije Olesnicki, "Još o ličnosti Đerzelez Alije", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1934. godine, str. 20-55.

[18] Aleksije Olesnicki, "Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbavskom polju g.1493.", *Rad JAZU*, 1938. knj. 264., Zagreb, 1938. godine, str. 123-160.

[19] Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo: Svjetlost, 1982., str. 131.

[20] Đenana Buturović, "Gerz Ilijas – Đerzelez prema historijskim izvorima iz XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost, jezik i folklor*, knj. XLI, sv. 3-4, Beograd, 1975. godine, str. 172-186.

[21] Ibid., str. 172.

[22] Uz, u fusnotama navedene radove o Đerzelez Aliji, napominjemo da je prvi broj *Gradine – Zbornika za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno-historijskog, običajnog i prirodnog naslijeđa*, štampanog u Zenici 2012. godine, posvećen životu i ratnom putu našeg junaka. Od radova objavljenih u *Gradini* posebno skrećemo pažnju na sljedeće: Aladin Husić, "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba i refleksije na toponomastiku", str. 33-51; Šećo Talić, "Legende i predanja o Aliji Đerzelezu sa posebnim osvrtom na legende iz Gradišća kod Zenice", str. 53-68.; Mirsad Kunić, "Usmenoepska dimenzija junaka Đerzelez Alije", str. 69-86.

[23] Aladin Husić, "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba..., str. 50.

[24] Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964. godine, str. 105.

Brod.[25] Zbog ratnih zalaganja njegovi posjedi se neprestano povećavaju, a 1489. godine u popisnom defteru označen je kao Ilijas-beg. To znači da je zbog junaštva na bojnom polju i ratnih uspjeha Gerz Ilijasu poslije 1485. godine dodijeljena titula bega, a njegovi prihodi uvećani su na nivo *zeameta*.[26] Gerz Ilijas je učestvovao u brojnim bitkama, od kojih se posebno izdvaja ratni pohod Vuka Gregurevića na Bosnu 1480. godine. Historijske podatke o ovom prodoru ugarskih snaga i junaštvo Alije Đerzeleza zabilježio je, s mnogo epskih elemenata, poznati osmanski naučnik i historičar Ibn Kemal.[27] U sedmoj svesci svoje značajne *Istorije dinastije Osmana* Ibn Kemal govori o ratovanju bosanskog sandžak-bega Davud-paše. Opisujući događaje iz 1480. godine, Ibn Kemal navodi kako je ugarski kralj Matija Korvin organizovao kaznenu ekspediciju protiv Davud-paše zbog toga što je ovaj prekršio primirje i godinu ranije, vraćajući se iz Kranjske i Štajerske s akindžijama upao u Ugarsku i pljačkao sve do Rabe. Matija Korvin je, prema Ibn Kemalu, spremio sedam hiljada probranih oklopnika, predvođenih sa sedam iskusnih vojskovođa, a na čelo vojske postavljen je Vuk Grgurović. Ugarska vojska je bez otpora prodrla do Sarajeva, koje su pljačkali tri dana. Prvog dana pljačkali su čaršiju, drugog dana okolicu, a trećeg dana su uništili grad požarom. U međuvremenu, počinje da se prikuplja bosanska vojska. Pristižu višegradski kadija Begović, kadija nahije Brod, Husamović, sin Davud-pašin, Sulejman-beg i Alija Đerzelez s akindžijama. Poslije paljenja Sarajeva Grgurović daje naredbu za povratak i šalje Petra Dojčina, jajačkog bana, naprijed s plijenom, a on je ostao da štiti odstupnicu.

S druge strane, Davud-paša šalje Đerzelez Aliju da čuva ulaz u klisuru u Milodražju kako bi spriječio prolaz ugarskoj vojsci, a on s ostatkom vojske napada Vuka Grgurovića. Poslije bitke koja je trajala sve do zore Vuk se s vojskom povlači u klanac. Na ovom mjestu Ibn Kemal, u maniru epskog pripovjedača postavlja kulisu za konačni obračun između Alije Đerzeleza i Vuka. Na najužem mjestu u klancu, Vuka je na megdanu čekao Alija Đerzelez. Evo kako je Ibn Kemal opisao Aliju:

> *Kada je (Grgurović) stigao na teško mesto prolaza, pogleda i spazi: jedan tigru sličan gorostasni lav preprečio mu je put i stoji. Po liku i prilici čovek, po strahopoštovanju koje uliva, div plamenog daha. Boja kože liči*

[25] Đenana Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost i "Svjetlost", 1992. godine, str. 295.

[26] *Zeamet* (*zijamet*) je veliki spahiluk čiji godišnji prihodi su bili od 20000-90000 akči. Ibid., str. 295.

[27] Ibn Kemal ili, punim imenom, Šemsudin Ahmed b. Sulejman b. Kemal-paša udario je neizbrisivi pečat na kulturni život Osmanskog carstva, ne samo svog doba (1468-1534.) već i cijelog 16. vijeka. Kao pravi istočnjački čovjek od pera, on je ostavio impozantan niz književnih i naučnih djela raznovrsne tematike. Priznat kao pisac i naučnik smatran je autoritetom i zbog društvenog ugleda koji je uživao, kao nastavnik najpoznatijih medresa u Carstvu i najzad, kao šejhu-l-islam. Njegovo najznačajnije djelo je *Istorija dinastije Osmana*.

mu na oganj, lice na golu stenu, brci na crnu goru. Glava mu je kao usijani kazan, oči kao krvlju naliveni čanci. Stao bez konja i raskoračio se. Njegov strahotni lik zauzeo je prolaz, kao da se srušio vrh planine i ispunio tesnac.[28]

Vidjevši da će stradati Vuk traži od Alije da ga propusti kroz klanac, a da će mu on izaći na megdan na širokom polju. Alija ga pušta da prođe, ali Vuk kukavički bježi.[29]

Svoj ratni put Alija Đerzelez završio je 1491. godine u borbama za tvrđavu Sokol na Plivi, ili nedaleko odatle u polju današnjeg sela Gerzova koje je po njemu dobilo ime.[30] Iz poštovanja prema Aliji Đerzelezu muslimani Sokola i okolnih mjesta sagradili su iznad njegovog groba turbe. Ne zna se tačno kada je turbe sagrađeno ni ko ga je sagradio, no vrlo brzo je postalo mjesto hodočašća. Stevan Š. Bunjević, sveštenik iz Gerzova, zabilježio je 1887. godine da Alijinom: *...grobu dolaze Muhamedovci iz dalekih krajeva i poklanjaju se.*[31]

Prema predanju, turbe Alije Đerzeleza u Gerzovu održavali su dizdari grada Sokola. Kada je porodica Dizdar odselila u Vražić, gdje i danas živi, turbe je zapušteno i za vrijeme Prvog svjetskog rata je prokislo i dosta oštećeno. Poslije rata turbe su popravili Milan Novaković iz Gerzova i Ćamil Hadžić iz Dragnića, a priloge su dali predsjednik opštine Gerzovo, Kosta Novaković, i proto Pavle Ubavić.[32] Staro turbe srušeno je početkom Drugog svjetskog rata.

Mehmed Mujezinović je polovinom XX stoljeća zabilježio da se na grobu legendarnog junaka Alije Đerzeleza u Gerzovu nalazilo turbe. Bila je to jednostavna građevina, veličine 5.50 x 5.50 m, s drvenim krovom na četiri vode i alemom s dvije jabuke na vrhu krova. Navodno je na ulazu u staro turbe bio natpis koji je ostao sačuvan zahvaljujući nekom prijeratnom imamu u Bešnjevu. Na ulazu u turbe pisalo je:

Vičan boju i okršaju,
I poznat po junaštvu na mejdanu,
Umrli Alija Đerzelez.
Od posjete grobovima mučenika
Svrha je traženje lijeka bolesnima.[33]

Početkom 1970. godine Ibrahim Mešić iz Lubova, općina Šipovo, obnovio je turbe, zamijenivši šindru pocinčanim limom. Svečano otvaranje turbeta upri-

[28] Dušanka Bojanić, "Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu", *POF*, br. XIV-XV, 1969. godine, str. 44.

[29] Ibid., 44.

[30] Aladin Husić, "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba...", str. 39.

[31] Stevan Š. Bubnjević, "Đerzelez Alija", *Bosanska vila,* List za zabavu, pouku i književnost, str. 60.

[32] Miroslav Niškanović, "Ilindanski dernek kod turbeta Djerzelez Alije u Gerzovu", *Novopazarski zbornik*, br. 2, 1978. godine, str. 164.

[33] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1998., knj. 3., str. 12-13.

ličeno je na Aliđun 02. augusta iste godine uz prisustvo visokih vjerskih zvaničnika i predstavnika vlasti.[34] Turbe Đerzelez Alije ponovo je srušeno početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Do danas nije obnovljeno.

Mjesto na kojem se nalazilo turbe Alije Đerzeleza u Gerzovu. Na slici se vide, bijelom bojom označeni, tragovi nekadašnje građevine.

Napomenimo još da je Alija Đerzelez imao dva turbeta. Uz turbe u Gerzovu, njegovo drugo turbe nalazilo se u Budimu. Pečevija bilježi da su nevjernici, kada su ubili Aliju Đerzeleza odsjekli njegovu glavu i odnijeli je svom kralju u Budim. Kralj reče da je to glava čuvenog junaka i dade da se sahrani.[35] Kasnije kada je sultan Sulejman osvojio Budim, naredio je da se na tom mjestu sagradi turbe. Brdo na kojem se nalazilo turbe Alije Đerzeleza u Budimu nazvano je Gerz Ilijasovo brdo.[36]

O smrti Alije Đerzeleza ostalo je sačuvano i narodno predanje koje se među Bošnjacima šipovačkog kraja prenosilo usmeno s koljena na koljeno. Prema predanju: *Alija Đerzelez se zajedno sa svojim gazijama odmarao na prostranom polju. Alija je donio tri kamene ploče dugačke 4-5 m na kojima je klanjao. Kada je Ale pao na sedždu, jedan prerušeni ugarski asker iz okolne šume mu je mučki priš'o s leđa i sabljom mu odsjekao glavu. Ale se uspravio, uzeo u ruke svoju odsječenu krvavu glavu i potrčao za nevjernikom. Trčeći tako umalo da ga stigne, kad ga primijetiše*

[34] Ismet Bušatlić, *Kraljevski grad...,* str. 305.

[35] Ibrahim Alajbegović Pečevija*, Historija 1520-1576.*, Sarajevo: El-Kalem i Orijentalni institut, knj. 1., 2000. godine, str. 206.

[36] Aleksije Olesnicki, "Još o ličnosti Alije...", str. 38.

njegova sabraća i povikaše: "Eno našeg Ale trči bez glave." U tom momentu Ale pade, a glava mu se otkotrlja pred noge nevjernika. On je zgrabi i sa ostalima svojima umače put Mrkonjića i dalje Ključa i Bihaća. Alijini saborci iskopaše kabur na mjestu gdje je pao jureći nevjernika i predadoše Aliju majci Zemlji. Ubrzo zatim narod Prhova i ostalih sela šipovačkog kraja nad kaburom sagradi turbe. U znak poštovanja i zahvalnosti prema veličini junačkog djela i šehitske žrtve, mještani Prhova, sela u blizini mjesta Aline pogibije, muslimani i ostali, promijeniše ime u Gerzovo. Alijin kabur od tada pa kroz vikove postade misto svakodnevnih pohoda dobrih ljudi sviju vira i nacija iz svih krajeva Bosne i diljem svita.[37]

Ploča na kojoj je, prema narodnom predanju, Alija Đerzelez klanjao kad je ubijen

Do ponovnog rušenja turbeta 1992. godine u njemu su se pored kabura nalazili ibrik s vodom i peškiri, jer se vjerovalo da Alija noću ustaje i klanja. Turbe je bilo locirano pored magistralnog puta Šipovo – Mrkonjić Grad, pa su putnici namjernici svakodnevno svraćali i tu izgovarali svoje molitve, darujući pritom dobrovoljni prilog.

Nekadašnji natpis na ulazu u staro turbe Alije Đerzeleza sugeriše da se posjetom turbetu tražio lijek za bolesnike. Vjerovalo se da ostrugana prašina s kamenih zidina turbeta pomiješana s vodom pomaže u liječenju određenih bolesti.[38] Radi zdrav-

[37] Dževad Šabić, "Legende i priče Bošnjaka Šipova", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999., str. 353.

[38] Dževad Drino, "Upravno-pravni položaj područja Šipova..., str. 40.

lja turbe su posjećivali muslimani i nemuslimani, bez ikakve razlike. Osim toga, Đerzelezovo turbe hodočastile su i obespravljene osobe, bez obzira na vjeru i naciju, tražeći kod turbeta Božiju zaštitu i pravdu.[39] Za vrijeme duge suše tokom ljetnih mjeseci pored turbeta Alije Đerzeleza učile su se dove za kišu. Imam iz Vražića, obližnjeg sela, dolazio je zajedno s djecom i učio pored turbeta kišnu dovu. No, glavno okupljalište pored turbeta u Gerzovu do 1941. godine bilo je za Aliđun 02. augusta. Bunjević je, sada već daleke 1887. godine, napisao da se grob Alije Đerzeleza osobito posjećuje za sv. proroka Iliju. Tada muslimani pjevaju ovu pjesmu:

Razbolje se Đerzeleze
Aman, aman!
Na Gerzovu ravnom polju,
Aman, aman![40]

Kod turbeta Alije Đerzeleza nisu se okupljali samo muslimani, već i nemuslimani, prvenstveno pravoslavci iz okolnih mjesta. Prema narodnoj: "Do podne Ilija, od podne Alija!", aliđunski teferič u Gerzovu bio je podijeljen na dva dijela. Pravoslavci su prije podne odlazili na službu Božiju u obližnju crkvu, a zatim su išli do turbeta gdje su se već počinjali okupljati muslimani. Muslimani su, pak, po dolasku klanjali dva rekata nafile "na murad" pored turbeta i molili su Boga za zdravlje, napredak i bereket. Neki su klanjali na pločama u blizini turbeta za koje se vjerovalo da je Alija Đerzelez klanjao na njima kad je ubijen. Tačno u podne muslimani su se ponovo okupljali pored turbeta i zajednički klanjali podne-namaz, a zatim bi imam proučio dovu. Nakon toga počinjao je dernek, veselje i teferič. Zabavljali su se odvojeno muslimani i pravoslavni, svaki za sebe. Stariji su učvršćivali ranija prijateljstva i sklapali nova, a mlađi su igrali i pjevali. Muslimanske djevojke sjedile su zajedno i pjevale sevdalinke.[41]

Jedini zajednički sadržaj bila su sportska natjecanja u skakanju iz mjesta, trčanju, bacanju kamena s ramena i ćuskije. Gerzovske igre bile su poznate u široj okolini, pa su takmičari dolazili i iz udaljenih krajeva. Pobjede su se prepričavale tokom cijele godine, a pobjednici su uživali privilegovani status u svojoj zajednici. Nakon sportskih takmičenja ljudi su se počinjali vraćati kući, a neki su ostajali do kasnih poslijepodnevnih sati.[42]

---

[39] Dževad Šabić, "Društveno-ekonomske prilike, ostaci materijalne kulture, etimološko nasljeđe Bošnjaka Šipova iz osmanskog razdoblja", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999., str. 73.

[40] Stevan Š. Bunjević, "Đerzelez...", str. 60.

[41] Miroslav Niškanović, "Ilindanski dernek...", str. 165.

[42] Ibid., str. 165.

U svom kratkom radu o aliđunskom okupljanju muslimana i pravoslavaca na Gerzovu polju pored turbeta Alije Đerzeleza Miroslav Niškanović zaključuje: *I pored toga što su se na istom mjestu u isto vrijeme okupljali Srbi i Muslimani, ovaj dernek imao je dvojni karakter i predstavljao, ustvari, dva skupa koji se održavaju paralelno. Čak i sam momenat takmičenja na kome sāmō proslavljanje dobija zajednički karakter, odražava izvjesnu podvojenost ovih, u to vrijeme, izolovanih grupa. Također treba reći da se ovaj skup prije svega karakteriše obrednim (služba, klanjanje) i društvenim (igre, pjesme, sastanci prijatelja i slično) elementima, a mnogo manje ekonomskim (trgovina), što ga izdvaja iz grupe skupova sa, prije svega, ekonomskim sadržajem (godišnji vašari, sajmovi itd.).*[43]

U isto vrijeme dok su muškarci iz Jajca i okolice odlazili na dovište kod turbeta Alije Đerzeleza u Gerzovu, žene muslimanke su se okupljale kraj turbeta Fatihovog bajtara (veterinara) u Lučini, tri kilometra sjeverno od Jajca pored ušća rječice Lučine u Vrbas. O ovom turbetu Mujezinović je kratko zabilježio: *Na 3 km udaljenosti od Jajca prema Dnoluci nalazi se turbe za koje je vezana legenda po kojoj je tu sahranjen neki bajtar (veterinar) sultana Fatiha Mehmeda. Ovo turbe je jednostavna građevina 6 x 5 m sa četverostrešnim drvenim pokrovom. Zidano je od ćerpića sa kamenim temeljem. U unutrašnjosti je jedan drveni sarkofag sa nišanima na kojima je isklesan mač i neki krug u obliku potkove.*[44]

Turbe Fatihovog bajtara u Lučini

[43] Ibid., str. 166.

[44] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika*..., knj. 2., str. 273.

Na širokoj ravnici ispred turbeta do Drugog svjetskog rata održavala se ženska dova i ženski aliđunski teferič. Od muškaraca bili su prisutni samo imam džamije Esme Sultanije iz Jajca i njegov mujezin. Evo kako je ovaj običaj opisao Mustafa Hasić iz Jajca: *Na meraji pored Lučine i ispred turbeta, bio je običaj odvajkada poštovan sve do početka Drugog svjetskog rata. Na meraji se uz svaki Aliđun održavao ženski teferič na kojemu su bile žene grada Jajca, Pšenika, Golhisara (Jezera), svih dnolučkih sela, Vinca, oba Bešpelja i Cvitovića. Žene, nene, djevojke i muška djeca do sabiluka (do uzrasta spolne zrelosti), sve je teferičilo i veselilo se uz razne igre i trke žena, djevojaka i djece. Tu su žene okretale janjce i kahvenisalo se sa slatkišima. Imam i mujezin Sultan-Esme džamije je sam predvodio golemi džemat svijeta za podne i ikindiju namaz. Ovo je bio divan običaj, možda jedinstven u Bosni. Dok su muški otišli na veliki dernek u Golhisar, dotle se ženskadija veselila i šenlučila, da bi se od ikindije nastavilo u zikrullahu i tako se polahko rasipalo. Svak je uz zikr hrpimice odlazio svojim kućama u svoja sela i Jajce.*[45]

Zaključak

Za vrijeme osmanske uprave u Bosni i Hercegovini najveći broj turbeta podignut je iznad grobova dva tipa evlija: šehida i učenih šejhova. Do početka Drugog svjetskog rata na području Šipova nalazila su se dva turbeta napravljena iznad oba tipa evlija. Torlak Evli-dedi nesumnjivo pripadaju velike zasluge za širenje islama među stanovnicima srednjovjekovnog Sokola kraj kojeg se kasnije razvilo Šipovo. Njegov dugogodišnji predani rad na vjerskom prosvjećivanju ostao je zapamćen u narodnom sjećanju muslimana ovog kraja. Kako bi se sačuvala trajna uspomena na ovog velikana iznad njegovog groba podignuto je turbe koje je s vremenom postalo mjesto ibreta, pouke i dove. Turbe Torlak Evli-dede srušeno je za vrijeme Drugog svjetskog rata i nikada nije obnovljeno.

Sudbina je htjela da svoj dunjalučki, epskim pjesmama ovjenčani život, u blizini Šipova okonča Alija Đerzelez, čuveni bošnjački junak. Alija Đerzelez je bio vitez i megdandžija koji je stoljećima nadahnjivao Bošnjake svojom hrabrošću i junaštvom. Iz poštovanja prema njemu nad njegovim grobom u blizini srednjovjekovnog Sokola podignuto je turbe, a naselje u kojem je ubijen nazvano je po njemu Gerzovo. Nažalost, turbe Alije Đerzeleza u Gerzovu također je srušeno početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine i do danas nije obnovljeno.

Torlak Evli-dedo i Alija Đerzelez su personifikacija za prvi, najraniji period širenja islama u Bosni i Hercegovini: jedan je svojim junačkim životom i šehid-

[45] Avdi-kadija Ribić i Mustafa Hasić, *Spisak nekih vakufskih imanja u jajačkom kadiluku kako je zabilježeno u defterima vakufskog povjerenstva u Jajcu,* obrada MIZ Jajce, rukopis, str. 14.

skom krvlju branio granice islamske države, a drugi je unutar tih granica neumorno radio na širenju islama i islamske kulture. Jasno je, dakle, da su rušenjem njihovih turbeta, prvo četnici, a kasnije pripadnici Vojske Republike Srpske, željeli uništiti same temelje na kojima islam u našoj državi počiva. Stoga se, ako Bog da, skora izgradnja ovih turbeta nameće kao obaveza današnjih Bošnjaka koji svoju samosvijest i identitet ne mogu graditi bez uspomene na Torlak Evli-dedu, Aliju Đerzeleza i ono što njihove dvije ličnosti u sebi sublimiraju.

Literatura

Avdi-kadija Ribić i Mustafa Hasić, *Spisak nekih vakufskih imanja u jajačkom kadiluku kako je zabilježeno u defterima vakufskog povjerenstva u Jajcu,* obrada MIZ Jajce, rukopis.
Bojanić Dušanka, "Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu", *POF*, Orijentalni institut, br. XIV-XV, Sarajevo, 1969.
Bubnjević Š. Stevan, "Alija Đerzelez", *Bosanska vila,* br. 4., 16.02.1888.
Bušatlić Ismet, *Kraljevski grad pod sultanima*, MIZ Jajce, Jajce, 2011.
Buturović Đenana, "Gerz Ilijas – Đerzelez prema historijskim izvorima iz XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost, jezik i folklor*, knj. XLI, sv. 3-4, Beograd, 1975.
Ista, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost i "Svjetlost", 1992.
Drino Dževad, "Upravno-pravni položaj područja Šipova u osmanskom razdoblju", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999.
Duranović Elvir, "Alija Torlak - između stvarnosti i narodnog vjerovanja", *Godišnjak* BZK "Preporod", god. XVI, Sarajevo, 2016.
Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Monografija*, Sarajevo: Udruženje Ilmije IZ u BiH, 2012.
Hadžijahić Muhamed, *Narodne pjesme o Đerzelez Aliji*, Sarajevo, 1934.
Husić Aladin, "Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine", *POF*, br. 49., Orijentalni institut, Sarajevo, 2000.
Kunić Mirsad, "Usmenoepska dimenzija junaka Đerzelez Alije", *Gradina* – Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno-historijskog, običajnog i prirodnog naslijeđa, god. I, br. 1., Zenica:Udruženje KPS "Baton", 2012.

Milišić Senija, "Drugi svjetski rat i genocid nad Bošnjacima Šipova 1941-1945. godine", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21.novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999.
Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 3., Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1998.
Nacionalni sastav stanovništva rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991., Sarajevo, 1993.
Niškanović Miroslav, "Ilindanski dernek kod turbeta Djerzelez Alije u Gerzovu", *Novopazarski zbornik*, br. 2, 1978.
Olesnicki Aleksije, "Tko je zapravo Alija Đerzelez?", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 1, JAZU, Zagreb, 1933.
Isti, "Još o ličnosti Đerzelez Alije", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1934.
Isti, "Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbavskom polju g.1493.", *Rad JAZU*, 1938. godine, knj. 264., Zagreb, 1938.
Pečevija Ibrahim Alajbegović„ *Historija 1520-1576.*, Sarajevo: El-Kalem i Orijentalni institut Sarajevo, knj. 1., 2000.
Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. rezultati popisa, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016.
Redžić Husref, *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2009.
Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo: Svjetlost, 1982.
Šabanović Hazim**,** *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964.
Šabić Dževad, "Legende i priče Bošnjaka Šipova", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999.
Šabić Dževad, "Društveno-ekonomske prilike, ostaci materijalne kulture, etimološko nasljeđe Bošnjaka Šipova iz osmanskog razdoblja", u: *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zbornik radova sa prvog naučnog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica: Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, 1999.

Turbeta Alije Đerzeleza i Torlak Evli-dede – kultna mjesta muslimana Šipova i okolice

TURBE OF ALIJA DJERZELEZ AND TORLAK EVLI-DEDE - CULT PLACES OF MUSLIMS IN ŠIPOVO AND SURROUNDINGS

Elvir Duranović

Summary

This paper deals with two interesting figures from the history of Bosniaks: Torlak Evli-dede, erudite imam and educator and Djerzelez Alija, a famous hero celebrated in numerous Bosniak epic poems. On the basis of the published material, sources and national tradition, the author introduces us to the biographies of these persons, paying attention to their contribution of spreading and preservation of Islam in our area, which was decisively influenced to decision to build *Turbe* (domed burial sites) above their graves, that in time, became cult places of Muslims in Šipovo and surroundings. Unfortunately, these two domed burial sites were destroyed at the beginning of the Second World War and during the aggression on Bosnia and Herzegovina and have not been restored up to the present. Therefore, bearing in mind the importance that Torlak Evli-dede and Djerzelez Alija had for Bosniaks collective identity, the author concludes the paper with a recommendation to restore their domed burial sites as soon as possible and thus to save the memories of the first period of spreading Islam in our country.

Key words: Djerzelez Alija, Torlak Evli-dede, medieval Sokol, Šipovo, Gerzovo, Volari, *Turbe*, rain prayer, Aliđun, epic hero, spread of Islam in Bosnia and Herzegovina

UDK 28: 929 Opijač, I.

Ibrahim Opijač Mostarac (1678-1726)

Mejra Softić
Islamski pedagoški fakultet
Zenica

Kao filologu, teologu i biografu, Opijaču pripada istaknuto mjesto među učenim Bošnjacima koji su za vrijeme Osmanskog carstva stvarali na arapskom jeziku. Poznat kao autor prve ozbiljne biografije nekog bošnjačkog autora, ostao je zapažen i kao autor prve samostalne i, sudeći prema prilično velikom broju njezinih prijepisa, vrlo uspješne gramatike na arapskom jeziku, napisane u formi kompendija koja je snažna potvrda njegovog dobrog vladanja ovim jezikom. Kao prilog tome mogu poslužiti i brojna rješenja i pojašnjenja koja nudi za zagonetku na tekiji u Blagaju pa i sama činjenica da je vrlo uspješno komentirao znamenito al-Mutarrizijevo djelo iz arapske sintakse.

Ključne riječi: kulturna baština, arapski jezik, sintaksa, Ibrahim Opijač Mostarac

Ove godine bilježimo 292 godine od smrti poznatog bošnjačkog alima, profesora, filologa i teologa, Ibrahima Opijača Mostarca. Svojim radom i književnom zaostavštinom na arapskom jeziku svrstao se u red najučenijih Bošnjaka koji su za vrijeme Osmanskog carstva na ovim prostorima istraživali, stvarali i poučavali na nekom od orijentalnih jezika. Prvenstveno je bio poznat kao autor prve biografije o jednom bošnjačkom alimu, Mustafe Ejubovića – Šejh Juje, njegovog uzoritog učitelja i najpoznatijeg mostarskog učenjaka koji je stvarao na orijentalnim jezicima s kraja XVII i početka XVIII stoljeća, a potom i kao jedan od rijetkih autora tog doba koji se odvažio da napusti tradicionalnu formu pisanja o arapskom jeziku zasnovanu na najrazličitijim vrstama komentara i preradbi te da napiše kratku i samostalnu gramatiku, ne pozivajući se često ni na čije ime ili naslov. Pisanju ove gramatike prethodilo je pisanje također samostalnog, kraćeg filološkog traktata (*Rješenje zagonetke na blagajskoj tekiji*), što nesumnjivo govori o Opijačevom nastojanju da izađe izvan tradicionalnih stvaralačkih okvira tog doba. Zahvaljujući radovima Mehmeda Handžića, Omera Mušića, Hazima Šabanovića, Hivzije Hasandedića i Muhameda Ždralovića, Opijačevo djelo je relativno davno evidentirano u

korpusu bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima. Ovom prilikom kratko se prisjećamo njegovog života i radova koje je ostavio iz sebe.

Podatke o sebi i svom radu ostavio je sam Opijač u svojim rukopisima. Tako u uvodu svog posljednjeg djela, *Kompendija arapske sintakse*, za sebe kaže da se zove Ibrahim sin šejha hadži Ismaila sina Salihovog sina Alijevog iz Mostara. Datum svog rođenja navodi u biografiji Šejha Juje, gdje kaže da je rođen u Mostaru, 27. ramazana 1089./12.oktobra 1678. godine, četrnaest mjeseci nakon odlaska Šejha Juje na studije u Istanbul. Potomak je stare i učene mostarske porodice koja je dala nekoliko poznatih muderrisa Karađoz-begove medrese i koja je sve do kraja turske vladavine živjela u dijelu Mostara koji se zvao Opijačevina. Njegov otac, šejh hadži Ismail, bio je učenik Jusufa Ejubovića, oca Šejha Juje, u Karađoz-begovoj medresi, a prema pisanju Hazima Šabanovića, kasnije i učitelj samog Šejha Juje.

Nakon završetka niže medrese, njegov sin Ibrahim se upisao na Karađoz-begovu medresu u kojoj je tada predavao Šejh Jujo i pred njim otpočeo svoje široko obrazovanje. Kod njega je slušao predavanja iz gramatike i sintakse arapskoga jezika, disputacije, dogmatike, enciklopedistike i šerijatskog prava. Tu se istakao kao najbolji učenik te je nakon smrti svog znamenitog profesora 1707. godine postao profesor na istoj medresi, gdje cijeli život predaje arapski jezik i islamske nauke, te piše svoja djela. Besplatno je predavao i u medresi koju je osnovao njegov otac Ismail, zatim u nekoj "Velikoj medresi" koju sam spominje. Godine 1128/1717. predavao je u *buq'i* koja se nalazila na Tepi, a bio je angažovan i kao savjetodavac (*nāṣiḥ*) u džamiji Gazi Derviš-paše Bajazidagića u mahali Podhum u Mostaru. Nije ostalo zabilježeno do kada je tačno živio. U najranijem prijepisu njegovog *Kompendija* stoji da je to djelo prepisano iz autografa rahmetli autora 1138/1726. godine, što se i računa kao najkasnija godina njegove smrti.

U rukopisu 3629 I, iz Gazi Husrev-begove biblioteke, na zaštitnom listu 2a, Opijač je dao popis svojih djela iz kojeg se vidi da ih ukupno ima šest. Iako većina u formi prijepisa, sva ova djela do danas su pronađena i sačuvana, a prema tematici kojom se bave, situiraju se u oblast arapske filologije, tefsira, disputacije i jedno djelo je biografija.

U oblasti filologije napisao je tri djela. To su: *Komentar na al-Mutarrizijevo djelo iz sintakse arapskoga jezika al-Miṣbāḥ* (*Šarḥ al-Miṣbāḥ li al-Muṭarrīzi fī al-naḥw*). Ovo je inače najopsežnije Opijačevo djelo, a napisao ga je 1709. godine, tj. dvije godine po dolasku za profesora Karađoz-begove medrese. Opijač je smatrao da je *al-Miṣbāḥ* ključ za uspješno učenje arapske sintakse. Iako se ovaj Komentar smatra izuzetno uspjelim, on do danas nije preveden i znanstveno valorizovan. Pretpostavlja se da bi rukopis koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu mogao biti autograf. Drugo djelo je *Rješenje zagonetke na*

blagajskoj tekiji (*Ḥall luġaz zāwiyat Blagay*) ili, kako ga je Opijač naslovio u popisu svojih djela, kao *Risāla fī šarḥ al-ṣalawāt allatī awradat ʻalā tarīq al-ʼilġāz*. Ovo je pretposljednje Opijačevo djelo. Iako je napisano na svega nekoliko listova i kako sam autor na kraju kaže *(...) za manje od osam sati, bez korištenja knjiga i priručnika, uzdajući se samo u ono čega smo se, uz pomoć Allaha, Svemogućeg Gospodara, mogli dosjetiti (...)*, ono je pravi dokaz autorovog poznavanja arapskoga jezika koje mu dozvoljava da se na izvjestan način poigrava s mogućnostima njezinog rješavanja. Svako od osam rješenja koja Opijač nudi interesantno je za sebe i svoje opravdanje nalazi u gramatičkim i sintaksičkim pravilima arapskoga jezika. Formalno, rješenja su različita, ali pažljivi čitalac može primijetiti da se razlike u njihovom značenju mogu mjeriti samo nijansama. Na kraju rukopisa on u zagonetku uvodi četiri formalno iste lekseme, postavljajući tako čitaocu novu zagonetku. Rukopis je, uz trud autora ovog članka, u cijelosti preveden i 2002. godine objavljen u Prilozima za orijentalnu filologiju. Treće djelo iz filologije, a ujedno i zadnje koje je Opijač uspio napisati, jeste *Kompendij arapske sintakse* (*al-Muḫtaṣar fī al-naḥw*). O godini njegovog nastanka ne može se sa sigurnosti govoriti, jer autograf koji bi nesumnjivo pružio takav podatak do danas nije sačuvan. Osim što bilježi drugačiji i, u odnosu na druga slična djela, savremeniji metodološki pristup u rasporedu i izlaganju materije, *Kompendij* je interesantan iz još dva razloga. Prvo, zbog činjenice da ovo djelo ima karakter samostalne i originalne gramatike, što je bilo prava rijetkost za doba njezinog pojavljivanja poznata po najrazličitijim vrstama komentara i preradbi djela drugih autora. Drugo, ono je interesantno zbog same forme kompendija, koja, za razliku od ostalih naučnih oblasti, i nije bila sasvim uobičajena u izučavanju nekog jezika, jer podrazumijeva izuzetno jezgrovit način pisanja te sadržaj koji je na pojedinim mjestima sažet do potpune hermetičnosti i sveden na najmanju moguću mjeru razumljivosti. Inače, forma kompendija mogla se primijeniti samo poslije autorovog povijesno dužeg izučavanja neke naučne oblasti i bila je pokazateljem velikog autorovog iskustva u toj oblasti te njegove vještine i stručnosti u interpretiranju određenih sadržaja. Evidentirano je sedam prijepisa ovog *Kompendija*: tri se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, tri su u Orijentalnoj zbirci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu te jedan rukopis u Arhivu Hercegovine u Mostaru. Ovaj prilično veliki broj sačuvanih prijepisa upućuje na popularnost Opijačeva *Kompendija* i njegovu široku udžbeničku upotrebljivost i pedeset godina poslije autorove smrti. Integralni prijevod i komentar ovog rukopisa su, iz pera autora ovog članka, objavljeni 2002. godine, čime je znanstveno valorizovan i vrijednosno situiran u bošnjačkoj filologiji na orijentalnim jezicima.

U oblasti tefsira Opijač je 1712. godine napisao *Komentar uvoda Bejdavijeva komentara Kur'ana* (*Šarḥ Dibāğat al-tafsir li al-Bayḍawī*), a *Komentar rasprave*

al-Kamāliyya o disputaciji (*Šarḥ al-risāla al-Kamāliyya fī al-'adab*) 1707. godine. Hazim Šabanović je smatrao da ovaj rukopis nije sačuvan. Međutim, prema istraživanju Hivzije Hasandedića, jedini primjerak njegovog prijepisa, koji je sačinjen 1755. godine, danas se kao unikat čuva u Arhivu Hercegovine u Mostaru.

Biografiju o životu rahmetli profesora Šejh Juje (*Risāla fī manāqib al-'ustāḏ al-marḥūm al-šayḫ Yūya ibn Yūsuf al-Mustāry*) Opijač je napisao 1708. godine, odmah poslije Šejh Jujine smrti i ona daje najpotpuniju sliku o njegovom životu i naučnom radu. Sačuvan je autograf ovog rukopisa i Omer Mušić ga je prvi predstavio u cijelosti, ističući da je ova biografija i svojevrstan zapis o vremenu, ljudima, i njihovim naravima. Kao i u drugim rukopisima, Opijač i ovdje iznosi svoje žalbe na ljude i na vrijeme u kojem je živio, na sveprisutnu zavist i ljubomoru, pomanjkanje svakog dobra i nepoštivanje nauke, knjige i učenjaka, citirajući jedan arapski stih u kojem se kaže da *suncu ne pričinja štetu to što ga slijepac ne vidi*. Na drugom mjestu se žali na pomanjkanje učenih i plemenitih ljudi, a nauku upoređuje sa kišom u proljeće i kaže da se *ona u ustima školjke pretvara u biser, a u ustima zmije u otrov*.

Uz konstataciju da se ni danas, nažalost, ni vrijeme, a ni ljudi nisu promijenili, liku i djelu Ibrahima Opijača Mostarca izražavamo duboko poštovanje. Iako njegov opus nije velik, Opijač se svojim radom uvrstio u red onih učenjaka kojima pripada istaknuto mjesto u kulturnoj baštini i povijesti Bošnjaka. Skromno se baveći teološkim znanostima, on je radio na razvoju i očuvanju svijesti o vjerskoj pripadnosti Bošnjaka. U okviru historijskog razvoja arapskog jezika njegov doprinos također nije zanemarljiv, jer je, poučavajući arapski jezik u školama i pišući djela iz arapske filologije, doprinosio očuvanju arapskoga jezika na prostorima Bosne i Hercegovine, njegovom razvoju i daljoj afirmaciji.

Literatura:

Grozdanić, Sulejman: "O književnosti Muslimana Bosne i Hercegovine na arapskom jeziku", *Radio Sarajevo. Treći program*, VII, 19, 1978., 525-546.
Handžić, Mehmed: "Nekoliko dragocjenih rukopisa u Karađoz-begovoj biblioteci u Mostaru", *GVIS*, Sarajevo, II, 12, 1934., 633-639.
Hasandedić, Hivzija: "Djela Mustafe Ejubovića (Šejh Juje) i Ibrahima efendije Opijača koja se nalaze u Arhivu Hercegovine", *Anali GHB*, IV, Sarajevo, 1976., 633-639.
Ljubović, Amir i Grozdanić, Sulejman: *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Sarajevo:* Orijentalni institut, 1995.
Mušić, Omer: "Ibrahim Opijač Mostarac", *POF*, Sarajevo, 10-1, 1960-61., 31-53.

Softić, Mejra: *Kompendij arapske sintakse Ibrahima Opijača Mostarca,* Sarajevo: El-Kalem, 2002.
Šabanović, Hazim: *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima,* Sarajevo, 1983., 439-445.
Ždralović, Muhamed: "Djela Ibrahima Opijača u rukopisima Orijentalne zbirke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti"*, Hercegovina*, Mostar, 2, 1982., 149-164.

IBRAHIM OPIJAČ MOSTARAC (1678 - 1726)

Mejra Softić

Summary

A prominent place among well educated Bosniaks who created in Arabic language during the Ottoman Empire belonged to Opijač as a philologist, theologian and biographer. Known as the author of the first serious biography of a Bosniak author, he was also recognized as the author of the first independent and very successful grammar in Arabic language, written in the form of compendium which was a strong confirmation of his good using of this language. Numerous solutions and explanations that he offered for enigma of Tekija in Blagaj could be added to the fact that he commented very successfully the famous al-Mitarrizi work from Arabic syntax.

Key words: cultural heritage, Arabic language, syntax, Ibrahim Opijač

UDK 821.163.43*.09: 929 Sidran, A.

Intertekstualnost u *Sarajevskoj zbirci* Abdulaha Sidrana

Ikbal Smajlović
Islamski pedagoški fakultet
Zenica

U radu koji slijedi nastojat ćemo u pjesmama iz *Sarajevske zbirke* A. Sidrana raspoznati i tumačiti elemente tuđih tekstova (kao što su historijski spisi, Bašeskijin *Ljetopis*, djela V. Skarića, Jukića i Kecmanovića, ali i djela drugih književnika – Selimović, Dizdar, Ujević, Kranjčević, Lovrenović), te progovoriti o razlozima i načinima na koji su izabrani i uvršteni u Sidranove stihove, odnosno o učincima koji oni ostavljaju na pjesme iz *Sarajevske zbirke*. Pokušat ćemo objasniti zašto Sidran lista po historijskim dokumentima i unosi ih u svoje stihove. Nastojat ćemo objasniti Sidranov "kult istine", te kakvu simboličku ulogu ima grad Sarajevo kako u naslovu, tako i za stihozbirku uopće.

Ključne riječi: intertekstualnost, Abdulah Sidran, *Sarajevska zbirka*, kult istine – realno subjektiviziranje

Poetika intertekstualnosti u 'Sarajevskoj zbirci' Abdulaha Sidrana

Sidran je pjesnik koji svoju umjetničku genijalnost nastoji uskladiti, odnosno pomiriti s istinoljubivošću (Sidranov *kult istine* – pojam je Vešovićev), te je njegova poezija naoko jednostavna i prilagođena "svakodnevnom" govoru, što podrazumijeva uskraćenost nesuvisle retorike, pretjeranih stilističkih dekoracija, patetiziranja i filozofsko-didaktičkih poleta. Možda bismo njegovu poeziju mogli ugrubo okarakterizirati kao osebujan poetski govor u kojem se zrcale svekolike emocije i utišane misli. Sveden na trenutak kada svodi račune sa samim sobom i svijetom uopće, bez opsjena i zabluda, tumarajući mislima od tmuša nekadašnjih, Kulina bana pa sve do sadašnjih dana, Sidran sublimira esencijalne zakonitosti, vrijednosti i apsurdnosti čovjeka i ovosvjetovnog života uopće. U toj vlastitoj potrazi za prosvjetljenjem Sidran komunicira s poviješću i minulim ljudima (bilo da parodizira i kritizira, sumnja i ironizira ili hvali i veliča tuđi tekst).

Iščitavanjem Sidranove poezije lahko se uočava jedna bitna karakteristika – njegovi stihovi ispresijecani su citatima i aluzijama kako drugim književnim tekstovima, tako i historijskim i dokumentarnim tekstovima zbiljskog značaja i vrijednosti. Uzgred spomenimo da se takva pojava u književnosti naziva *intertekstualnošću*[1], gdje se pod opsegom tog pojma podrazumijeva suodnos među dvama tekstovima ili među više njih. Taj "tuđi" tekst u Sidranovim pjesmama svekoliko se i osjeća kao strani element koji se nije naposve stopio s njegovim vlastitim. Ali, upravo na tome spletu iskaza, svojih i onih "manje svojih", Sidran gradi umjetničku vrijednost stihova. Dakle, intertekstualnost nije tek značajka samog teksta nego i način na koji se on realizira, egzistira i razvija. To je svojevrsna komunikacija s historijom i minulim vremenima, kulturama i tradicijama, odnosno, na koncu, "ljudima". Međutim, preduslov za umjetnost u ovakvom "komuniciranju" ne počiva na samom prizvuku "tuđih riječi" nego u njihovoj smislenoj impliciranosti u tekstu i preobrazbi u estetsku vrijednost na sintaksičko-semantičkom planu.

Međutim, valja objasniti pjesnikovu zainteresiranost za iščitavanjem dokumentarnih historijskih spisa i njihovo ugrađivanje u poeziju. Kako je to naslutio i objasnio Marko Vešović, Sidran – poeta i Sidran – čovjek nisu utoliko različiti, prije su samo lice i naličje istog, esencijalnog Sidrana, kao što su to nerijetko i sami likovi njegove poezije, ali i poezija sama. Vešović kao karakteristiku njegove poezije izdvaja *brižljivu ispisanost*; skromnost i majstorstvo genija, ali ne po cijenu razumljivosti, samo su dio onoga što Vešović zamjećuje, insistirajući, pri tome, na Sidranovoj "istinoljubivosti" i težnji ka "realnom" subjektiviziranju teksta – jer "Sidran je, doista, većinu svojih pjesama prvo živio, a tek potom zapisivao" (Vešović 1994: 162). Vešović tvrdi da je "Sidran po starim tekstovima listao upravo s namjerom da sebe spriječi da u sadašnjem trenutku pronalazi više no što u njemu doista ima" (Vešović 1994: 176). Taj Sidranov *kult istine* uvjerava čitatelje da i sam pjesnik gleda istim onim očima kao što su i njihove vlastite – očima koje obuhvataju samo *opću sliku svijeta*. Ovakve pjesnikove stavove možda najočitije zrcale stihovi iz pjesme *Šetnja sa Stevanom*, gdje Sidran veli ovako:

[1] Ključni pojam intertekstualnosti jeste intertekst koji označava sve tekstove s kojima je određeni tekst u vezi. U mreži intertekstualnosti o kojoj govorimo jedni tekstovi se ponašaju kao primarni (izvorni), a drugi kao sekundarni (prerađeni). Prve od njih nazivamo prototekstovima, a druge metatekstovima. Postoji i treća skupina – arhitekstovi. To tekstovi koji nude mogućnost nastanka bezbrojnih novih tekstova i koji su tijesno vezani uz *diskurs*. Po određenim pravilima i na svojstven način oni izazivaju nastanak tekstova po određenoj formuli, na određenom kodu. Kad govorimo o intertekstualnosti, javlja se i termin *citatnost* koji označava prisustvo tuđih riječi u određenom tekstu. Citatnost može biti svjesna, dakle namjerna, ali, također, može biti nesvjesna. U tom slučaju najčešće se ne koriste navodnici nego tuđi tekst postaje sastavni dio određenog teksta, oslanjajući se na taj tuđi i komunicirajući s njim.

Da krenemo brate, ponovo istim putem. Al/ najprije: zaboraviti treba oholo ono lijepo/ kazivanje, nipošto birati riječi, već pustit/ s lanca pseto govora, nek laje i sikće, utrobom/ izvrnutom. Nipošto reći: kao, jer neuporedive/ su stvari, i ništa ničemu nije nalik/ (...)/ Nešto nam više grubosti treba, po koži lirike/ bič činjenice! [2]

Pokušavajući da obuhvati svoje višedecenijsko iskustvo i sintetizira ga stihovima, Sidran nastoji objelodaniti istine životne lišene laži, uljepšavanja i prozirne patetike, stavljajući u prvi plan čovjeka (nerijetko samog sebe), njegove nedaće i muke ovoživotne, sve ono što se prelama preko njegovog tijela, odnosno *duše* prvenstveno, otkrivajući pri tome i putove samome sebi prema metafizičkim istinama i zakonitostima posmatrajući život kroz prizmu historije, kako vlastite, tako i civilizacijske uopće. Otuda onda i taj povratak ka historiji i poezija kao svojevrsni dijalog iskustava i zaključaka. Taj intertekstualni poriv obogaćen je i genijem umjetnika u poetičkom smislu čime Sidranova poezija postaje i umjetnička vrijednost.

Sidran nastoji govoriti razumljivo i konkretno, koliko je to moguće. Ne podilazi nikome već, naprosto, želi, kako smo već spomenuli, *pustiti s lanca pseto govora, nek laje i sikće, utrobom izvrnutom.*

Sidranove pjesme su svojevrsna hronika minulih događaja u njihovim prelomnim časovima – subjektivizirani hod kroz povijest, s posebnim akcentom na rodno Sarajevo kao polazište i krajnji domet duhovnog i geografskog "hodoljublja". Grad je tu, dakle, centralni pojam oko kojeg se prepliće sve. Sarajevo poprima ulogu i sagovornika i preispitivača svijesti i savjesti, odnosno grad je mjerilo svega – i mjerilo prolaznosti i mjerilo vrijednosti.

Najzad, možemo istaći da kod Sidrana od tuđih tekstova razaznajemo historijske spise i Bašeskijin *Ljetopis* i djela V. Skarića, ali i djela drugih književnika (Selimović, Dizdar, Ujević, Kranjčević, Lovrenović). O tome će u nastavku, svakako, biti više govora.

Intertekstualnost u 'Sarajevskoj zbirci' Abdulaha Sidrana

U nastavku ovog rada pokušat ćemo, na osnovu pjesmama iz spomenute stihozbirke, prepoznati, uporediti i tumačiti izdvojene karakteristike, te ih pojasniti u skladu sa Sidranovom poetikom. Krenimo od pjesme *Poslanica dubrovačkom prijatelju*.

Ova pjesma je, sasvim je očito, parafraza *Povelje Kulina bana* dubrovačkom knezu Krvašu. Kako to stoji u *Bilješkama* na kraju stihozbirke, prema Dizdarevom djelu *Stari bosanski tekstovi*, u pjesmi je navedena cjelovita *Povelja Kulina bana* – teksta koji je imao veliki društveno-politički značaj.

U pjesmi možemo "čuti" dva glasa koji se naizmjenično oglašavaju u svojevrsnom "dijalogu". Dakako, riječ je o *dijalogu* onakvom kakvim ga je tumačio

[2] Sidran, 1991., 161.

Bahtin. Nije riječ, dakle, o dijaloškoj formi samog teksta (kao u dramskim ostvarenjima), nego je tu dijalog srastao s tekstom i realizira se na semantičkom planu pjesničke kreativnosti i na suodnosu između pjesničkog genija i implicirane tuđe riječi. To je ono Barthesovo "tkanje prošlih citata".

Naime, u ovoj pjesmi to je glas povijesti (minule zbilje), glas arhaičnog jezika, odnosno glas Kulina bana, te glas sadašnjice, odnosno glas samog pjesnika. Oni među se komuniciraju – nadopunjuju se, ali istovremeno i, prekidajući i upadajući u riječ naizmjenično, suprotstavljaju se jedan drugom. Ali, upravo taj element daje pjesmi potrebni umjetnički efekt i snagu. No, postoji tu još jedna zanimljivost koju uočava Vešović: "Tehnikom dvostrukog obraćanja ostvaren je trostruki dijalog, jer ne obraća se samo Sidran Milanu Milušiću, pjesniku koji je granatom ubijen za vrijeme opsade Dubrovnika, niti se Kulin samo obraća Krvašu, nego se ta dva dijaloga svijesti obraćaju i jedan drugome, dobili smo pjesmu kao dijalog dijaloga."[3]

Vrijeme koje je minulo poslužit će Sidranu za korekciju vlastitog viđenja i suda. Poslužit će mu da na dijahronijskoj osi objasni besmisao svega i da se privikne na njega kao na svakodnevne, prirodne pojave. I svaki pokušaj nekog "smislenog" angažiranja zrcalit će sam vrhunac svekolikog besmisla. Tako će i život i njegove teškoće i ratovi i svađe, a i smrt sama biti za njega nešto sasvim "prirodno", jer besmisao, kojeg smo dio, to i podrazumijeva. Jer, smisao svega što egzistira jeste da se raspršu u ništavilo.

A tu, ovosvjetsku, besmisao pjesnik vidi svuda i vazda, naviknut je na nju i priznaje je, te je poredi s vjetrom koji se širi – kao prirodnu, poznatu sasvim, pojavu – *kao mlad južnjak s mora, kad preko Ivana, od Raguze, do Drijeva i Narone, od Kule norinske kad krene, uz Neretvu, uz zeleni mir bogova, spokoj umrlih.* Pjesnik i smrt samu prima jednako tako – naviknut na nju i blizinu njenu stalnim i kontinuiranim promišljanjem o njoj – jer on je *nad papirom, kao nad rakom otvorenom, s mladim mrtvim karanfilom u zapučku, sasvim otvoren svemu*, pepeljare su pune smrti, tu nadohvat njegove ruke. U jednoj drugoj pjesmi on kaže: *svaka je smrt – prirodna/ smrt, kad doba mine, i godine se slegnu!* Dakle, pjesnik sagledava određeni trenutak teškoće i/li besmisla kroz mnogo širi vremenski plan i depatetizira ga spreman da ga prihvati kao nešto potpuno očekivano. Njegova soba u kojoj stvara jednaka prirodi je sasvim – to je svijet cijeli, to je vasiona, to je priroda sama; u kojoj *plove cirusi* (naravno, od dima duhanskog). I pjesnički jezik i pogled ogoljeni su u punoći onoga što vide i razaznaju, demistificirajući povijest i svijet vascijeli uopće.

Sličan postupak primjećujemo i u pjesmi *Bašeskija*. Tu, također, možemo čuti "*dvoglas*" u pjesmi, odnosno dijalog minulog i sadašnjeg koji se nadovezuju i

[3] Vešović, 1994., 174.

nadopunjuju međuse, ali, kao i u prethodnoj pjesmi, i "upadaju" u riječ jedan drugom, brišući onu liniju jasnog razgraničenja i distinkcije između samog pjesnika i ljetopisca *Bašeskije*. Sidran prepoznaje srodnu *dušu* u Bašeskiji (kao kasnije i u *Principu*) – dušu koju more ista pitanja i brige, ista trpnja i muka; dušu stilski i svjetonazorski sličnu svojoj vlastitoj; dušu lirske senzualnosti; dušu slavensko-orijentalnog spoja i kompleksnosti; dušu koja *misli*; naposlijetku, dušu iste ili, pak, vrlo slične sudbine i životnog usuda. Bašeskija je hroničar ljudi i vremena; oživotvoreni spomenik života; najprisniji očevidac smrti i svršenosti; zarobljenik, ali i zaljubljenik tišine i samoće; vječiti sužanj duše koja misli i pera koje stvara. I Sidran je sve to ili nešto vrlo blisko tome i neraskidivo vezano. Sidran je "reinkarnirani" Bašeskija svog doba, drugačiji utoliko da bi bio prilagođen vremenu i prostoru u kojem se zadesio.

Nije potrebno onda posebno naglašavati činjenicu kako su Bašeskijin *Ljetopis* i životopis, dorađeni ili ne pjesničkom originalnošću, satkani u Sidranovim stihovima "kazanim u pero", u kosmosu njegove sobe po kojoj *plove cirusi*, u samoći – *šutnji i čami* i uz *duhan i kahvu* u dugim, neprospavanim noćima u razgovoru s vlastitom dušom.

Takve primjere nalazimo na stranicama *Ljetopisa*[4]

U *Ljetopisu* (isto, str. 49, 63, 144, 188) možemo pronaći i par citata u kojima Bašeskija kazuje sam o sebi, o svojim zanimanjima i interesima, o stvarima koje će ga pobliže definirati kao ličnost i približiti svijesti današnjeg čovjeka, a što je, dakako, "zapisano" i u ovu pjesmu uz Sidranovu doradu i kreativnost. Iz ovih primjera možemo uočiti Bašeskijinu skromnost, otvorenost prema ljudima, marljivost i predanost i odgovornost, njegovu posvećenost i predanost Bogu i vječito promišljanje o Njemu. Kako je već spomenuto, sve to je našlo svoj odraz u ovoj pjesmi. Međutim, čini se posebno zanimljivom situacija u pjesmi u kojoj Bašeskija/Sidran "razgovara" s Bogom, pokušavajući kroz svoj misticizam, kroz svojevrsni "dijalog", otkriti vrhonaravne zakonitosti i vrijednosti, odnosno pronaći uporište i potvrdu valjanosti svog osobnog suda (*Kamo će stići, Bože, Koji sve znaš?; Koga li si, noćas, otrgnuo gradu? Čije ćemo ime spominjati jutrom, uz duhan i kahvu, narednih dana?; Nisam li, možda, odviše sam?; Mislim li pravo, Bože?; Je li, Bože, zbilja, otkuda zdravlje?; Šta je onda istina, reci mi, Bože moj!).*

Bašeskija je ovdje, kako uočava i Vešović, u ulozi "medija" koji će brižljivo ispisane Sidranove stihove pročistiti od viška onog osobnog pjesnikovog i tako pjesmi podariti vrijednost kojom se nečem ličnom pripisuje nadlično važenje.

Rekonstruirajući povijest na osnovu njenih sačuvanih tekstualnih tragova, ali iz pogleda sasvim običnog čovjeka, otkrivajući ga u tim tekstovima gdje ga ne

[4] Bašeskija, 1997., 43, 155, 164, 200, 55.

bismo očekivali, u svim njegovim trpnjama i mukama, nastaje pjesma *Dernek u Sarajevu, sjeseni 1769.* Uzgred spomenimo da Vešović ovu pjesmu ne prepoznaje kao posebnu vrijednost, jer smatra da "trebalo je da, prije svega, sintaksa, toliko osobena u Sidranovoj poeziji, gradivu koje nije izašlo iz pjesnika, nametne svoje značenje." I nastavlja:

> *Ali, to se nije desilo. Sintaksa nije uspjela lišiti komade teksta, preuzete odavde-odande, one prozne glomaznosti koja umrtvljuje stih, nije nagnala tuđe tvorevine da iz sebe stanu isijavati Sidranovo značenje. Ono što čujem u tim pjesmama, jest prezir spram poezije, ali ne stvaralački, već onaj iza kojeg je uvjerenje da ima nečeg važnijeg od pjesme: ne vjerujem da se s takvim uvjerenjem mogu odveć dugo pisati stihovi, svejedno što se mogu složiti da ono 'neosporno svjetlo' ljudskosti, kojim zrače dokumenti, može biti važnije od pjevanja. – Ali nisam siguran da pred tim i takvim svjetlom treba da zaćuti pitanje: je li to, što piše pjesnik – još uvijek pjesma? Jer, ako nije – to svjetlo neće biti živo, nego konzervirano, i, ako mi je do njega stalo, prelistaću ono u čemu je konzervirano: dokumente.* [5]

Sva problematika ove "dokumentiranosti" Sidranove poezije leži u ovim Vešovićevim riječima, mada bismo mogli o tome još i promišljati i razgovarati.

U stihozbirci, u *Bilješkama,* stoji napomena da je motiv preuzet od Vladislava Skarića:

Nijedan ne skupi više od 15-20 momaka, te tako 16. aprila ode na Rusiju oko 1200 ljudi. – U prvo su vrijeme stizale sa bojišta povoljne vijesti o turskim pobjedama, naročito od opsjednutog Hotina, pa se muslimanski svijet u Sarajevu vrlo radovao. Činjena su trodnevna veselja sa pucanjem iz topova. Ali su vojnici koji su stizali sa bojišta kazivali da je to sve bilo izmišljeno. Poslije su dolazili još crnji glasovi, pa kada su Rusi došli do Dunava, u Sarajevu je nastala takva malodušnost i strah, da se svijet bojao da neće Rusi, ako Dunav smrzne, doći i do samog Carigrada.[6]

U napomeni također stoji da su i drugi detalji iz pjesme, kao što su *Ciganin Smoljan*, *nakav iz Misira* itd., također preuzeti od Skarića iz spomenutog djela.

Međutim, isti motiv nalazimo i kod Mula Mustafe Bašeskije u njegovom *Ljetopisu,* koji je, također, mogao pjesniku poslužiti kao prototekst ove pjesme. Evo kako Bašeskija, nekoliko puta, i mnogo opširnije, ilustrirajući brojkama, kazuje o toj temi u svom *Ljetopisu.*[7] Tu pronalazimo i sljedeći citat iskorišten u pjesmi (str. 71):

> *Kaligraf, misirski trgovac Hasan-efendija dovede u Sarajevo jednog noja i dva čudnovata ovna. Za njihovo pokazivanje svijetu uzeo je dosta novaca.* [8]

Međutim, leksika Sidranovih ostvarenja neosporan je dokaz kako je od svih stilova književnoumjetnički po svojim leksičko-semantičkim, ali i sintaksičkim osobinama najkarakterističniji. To je stil koji, dakako, crpi svoju građu sa svih stilskih područja izraza.

---

[5] Vešović, 1998., 528.

[6] Skarić, 1985., 175.

[7] Bašeskija, 1997., 87, 88, 89, 101.

[8] Bašeskija, 1997., 71.

Dodajmo još da je za ovu pjesmu karakteristična i sama leksika koja obiluje orijentalizmima i arhaizmima, realizirajući pri tome pjesnikovu zamisao da približi minuli *vakat* u istinskom svjetlu i što "realnije" (*dernek, bajrak, hrsuz, uhljup, plaho, dućan, hejbet, hajvan, insan, bešika, benđijati, šenlučiti, hala, bakrači, kahva*). Također, pjesmom dominira i ekspresivno obojena leksika (žargonizmi, vulgarizmi, psovke i erotonimi) čime se intenzivira trenutno raspoloženje pjesnika, bilo da je riječ o ljutnji, razočaranosti, ironiziranju ili sreći. Također, to pjesmi daje i dozu potrebnog humora i duhovitosti. Karakterizira je i razgovorna frazeologija, odnosno frazeologizmi, što je u skladu sa Sidranovim *kultom istine* i posebnom vezanošću i osjećajem za narodni, razgovorni jezik posmatran na sinhronijsko-dijahronijskoj osi omeđenog kulturno-historijskim kontekstom. Slijede primjeri: *posralo košulju; bilo pa prošlo, sad ga jebaji; da bog sačuva i sakloni; kad je dernek – nek i hala gori; raspiša se dernek; daleko im crna kuća bila…* Objektivizirajući pjesnički izričaj kroz dijalog s historijom, sublimirajući iskustva i zbivanja, svoja i tuđa, Sidran pjeva o sebi i svijetu, prihvatajući činjenicu da se sve ponavlja i/li nastavlja, da je sve uvezano i zamršeno u vječito klupko besmisla prekinutog ponekad trenucima sreće koji samo pojačavaju krajnji efekt ljudske tlapnje, nemoći i onog sveprisutnog besmisla.

Stvaranje pjesama, veće ili manje poetičko-umjetničke vrijednosti, na osnovu historijske zbilje, na osnovu sačuvanih tekstualnih tragova, mitova, legendi i tradicije, Sidran nastavlja i u pjesmama *Pred Latasovim vratima; Haps. Prva noć u Đulaginom hanu; Dani i noći, makedonski rum; Pedesetdeveta noć. Košmar, britva; Mezar sedmero braće; Jedan baščaršijski monolog; Mustafa Krilaš daje izjavu o službi; Brauning 7,65. Vježba gađanja; Gavrilo bunca, noć uoči pucnja i Beledija četrdesetpeta, šesti dan aprila.*

Četiri pjesme iz ciklusa *Ditlić poginuo sa svoga kljuna (Pred Latasovim vratima; Haps. Prva noć u Đulaginom hanu; Dani i noći, makedonski rum; Pedesetdeveta noć. Košmar, britva)* Sidran zasniva na djelima Ilije Kecmanovića i Ivana Lovrenovića, koji su, opet, bazirani na ličnosti Ivana Franje Jukića i njegovim djelom i radom uopće. Ove pjesme su gotovo u cijelosti kreirane od Jukićevih rečenica, poslovica, zagonetki i ljekarija, koje Sidran kombinira i niže, pridajući im željeni smisao i značaj u skladu s idejom cijele pjesme.

Kako stoji i u *Bilješkama* stihozbirke, dato je svih 28 tačaka pisma koje je Jukić poslao sultanu Abdul-Medžidu. To pismo Jukić je nazvao *Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini, koje ponizno prikazuju njegovom carskom veličanstvu sretnovladajućem sultanu Abdul-Medžidu.* Ilustracije radi, ovdje ćemo navesti spomenuto Jukićevo pismo, koje se jasno zrcali u Sidranovim stihovima.

Vaše veličanstvo!

Preko 600.000 kristjanah živi u ova dva ejaleta Bosne i Hercegovine Vaših vjernih podlož-

nikah, koji oslanjajući se na svoju vjernost prama visokomu turskomu devletu za četiri stoljeća zasvjedočenu, ponizno mole, da po prirođenoj sebi dobroti pogledate na naše uzdisaje pobožne, te nam slijedeće milosti dopustiti i pokloniti blagoizvolite: 1. Da se više ne zovemo raja, već građani i državljani cjelokupnog turskog carstva, usljed toga: 2. Na sudu da smo jednaki s Turcima, zato unapredak: ne po vjerozakona prednosti, već da po pravdi bude izrečena osuda, zato: 3. Sve šure, da budu sastavljene iz jednakog broja članovah oba vjerozakona, turskog i kristjanskoga. 4. Danke i poreze kristjani svoje, a Turci svoje napose da kupe i veziru predaju. 5. Danci i porezi da se ne razrezuju po broju kućah već po imanju i posjedovanju. 6. Harač, što sad kristjani od muške glave plaćaju. Da se za navijek digne, kanoti jednakosti državljanskoj protivan, zato: 7. Da se kristjani primaju u vojnike koliko u nizame toliko i u redife i da imaju svoje svećenike. 8. Carska desetina od žita i sijena, da se uračuna u porez i da se u novcima daje. 9. Kmeti gospodarima, da samo od žita, sijena i duhana plaćaju šestinu, a gospodari da nisu dužni kmetskog poreza plaćat, a ovi opet da nisu dužni gospodarima dohodak kućama nositi. 10. Da nikad gospodar samovoljnoo ne može kmeta sa zemlje dignuti, već ako dokaže na sudu njegovu nevaljaštinu, a u tom slučaju da ima kmetu trošak platiti, što je ovaj potrošio krčeći, sadeći voćke i zgrade načinjajući. 11. Beglučenje gospodarima, želimo, da se više nikad ne uvodi. 12. Prenos vezirah, vojnikah i carskih kapidžijah neka se iz zemaljske kese plaća. 13. Opravljanje putovah i mostovah, uvođenje pošte i ostalih potrebitih sredstavah za promicanje trgovine i zanatah, da se što prija o zemaljskom trošku započme. 14. Da se o zemaljskom trošku uvede štamparnica za kristjane. 15. Da je slobodno kristjanima grčkog obreda sebi po sebi arhiepiskopa i episkopa izbirati, koji jezik i običaje zemaljske znadu, a ove za odobrenje vašemu veličanstvu prikazati. 16. Slobodno obsluživanje svog vjerozakona; uslijed toga, da nam je slobodno: stare crkve i monastire popravljati, razširivati i gdje je potrebito iznova graditi; zvona i zvonike imati i javno naše obrede obdržavati. 17. Da se pazari s nedjelje prenesu na drugi radetni dan. 18. Da je slobodno svakoj općini: učionice – škole – zavoditi, učitelje potrebne iz druge zemlje zovnuti, i ovi, da se iz zemaljske kese plaćaju; da je slobodno učenike radi većeg napredka u druge države slati. 19. Da bi se i od nas učenici primal u carigradsko učilište ljekarsko i inženjirsko na carski trošak. 20. Da možemo dva naša pouzdana čovjeka imati, o našemu trošku, kod visokoga vašeg devleta, koji će naše želje i molbe vama vjerno priobćivati, kod državnih sudovah glas imati i državne naredbe nama priobćivati. 21. Da se svi činovnici kristjanski i turski iz zemaljske kese plaćaju, da ne bi morali od mita i globe živiti. 22. Da se krvarina ukine, da krv ubijenog ne plaćaju općine, već sudac neka ubojicu hvata. 23. Da se Bosna i Hercegovina opet sjedine pod jednim vezirom: ovo bo u obziru ekonomičkomu bilo bi za blagajnu i narod vrlo probitačno. 24. Trgovina i zanati, brez obzira na vjerozakon neka su svakomu slobodni i pristupni. 25. Da se o svim zemaljskim dohodcima i troškovima javno računi vode i narodu priobćivaju. 26. Da nam se carske i državne zapovijedi i naredbe pokraj turskoga i bosanskim jezikom priobćuju; jerboa po dosadašnjemu priobćivanju, nikad podpuno nismo znali, šta nam se zapovijeda i naređuje. 27. Da nam je slo bodno sastajati se brez oružja i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičkim. 28. Da nam je slobodno u druge države izvan carstva seliti se.[9]

U pjesme su uključene, gotovo u izvornom obliku, i poslovice, zagonetke i ljekarije iz Jukićevih *Sabranih djela:*

Jednom rukom daje, dvima uzima; Jednim do zubah, a drugim do suzah; Brez nevolje nema bogomolje; Istinu tko gudi, gudalom ga po prstima biju; Hvala ti kao da si mi kuću zapalio; Hvala ti kao da si mi otca ubio; Bliža je smert od košulje; Sam sebe jede; Bijela njiva, cerno

[9] Jukić, 1973a: 324, 325, 326.

sieme, star bio tko ga sio; I djavo dušu pričeka; I djavo zna šta je pravo, ali neće da čini; Ni šušnu, ni pršnu, a pred kuću dodje; Dobro mi je i boljem se nadam, u čem hodim u tomu i spavam; Bolje je da selo propadne, nego u selu hadet; Blizu grada, blizu vraga. Dalje od grada, dalje od vraga; Blaženi koji izmiču, jer će oni uteći; Je li više ljudih na groblju, ol na viešalim umerlo?; I tko se nije rodio, rodit će se, pa će umrti; Kad zmija ujede: ranu nabocaj iglom, pa maži često uljem (zejtinom) od štipavca; Trave dubčaca (camedrion) na kamenu kamenom stuci i metni na ranu, a dva tri zalogaja progutaj od iste stučene trave; Uzmi baruta, luga od jasena, ol od cerove kore sažežena, sapuna mletačkoga, nišadora sitno iztučena, smole borove ol smriekove, svega po jednako, u čistu sudu umiešaj ko melem, od ovoga melema meći na mavi ćage, pospi nišadorom, malo ugrijavši metni na prišt – ako prione, ozdravit će; Iztuci bielog luka, rute i soli zajedno i privij na ranu; Cvita od kunice vari u mliku žene, koja doji muško diete, i meći na oči; Pelina i meda vari u čemu hoćeš, u vinu ol void i privij na oko.[10]

U pjesmama se nabrajaju i nazivi bolesti i njihova klasifikacija, baš kao što je to učinio Jukić u svojim djelima. U *Bilješkama* stihozbirke stoji sljedeće: "Atmosfera hapsa, kad Jukić, u deliričnom stanju, pokušava da se prekolje zarđalom britvom, gotovo je preuzeta iz Lovrenovićevog romana". Spomenute situacije mogu se, dakle, pronaći u djelu *Putovanje Ivana Frane Jukića* I. Lovrenovića (str. 79. i 83).

Pjesma *Mezar sedmero braće* inspirirana je turbetom u haremu Čokadži-džamije na Bistriku, uz čiji se postanak vežu svakojake priče, legende. Sam Sidran, na osnovu jedne od njih, one koju on poznaje i koja je poznata njegovoj porodici, gradi ovu pjesmu. U djelu Mehmeda Mujezinovića, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, pronalazimo i drugačiju verziju događaja[11].

U pjesmu su utkana i narodna vjerovanja, odnosno tradicija našeg naroda, protkana islamskim načelima i shvatanjima i tradicijom, kao što je, npr., vjerovanje da ubacivanjem novčića u turbe pomažemo svoju nafaku i sreću, otvaramo mogućnost boljeg sutra i ostvarenja naših želja i spas od nesreće i briga (*da se čedo ne razboli, da se dragi vrati, da mine krilata ova nesreća nad glavom, da nas zaobiđu vojske stoimene; šuteći treba ispratiti okom to tijelo što preko ljudskih ruku i ramena putuje, to ttijelo što imalo je ime, i imena neka šaputalo noću. Jer svaka je smrt – prirodna smrt, kad doba mine, i godine se slegnu*).

Baščaršijski monolog je samo zapisani govor jednog simpatičnog trgovca i tu gotovo pa i nema pjesnika. Sve što je čuo, Sidran je i zapisao i ostvario, doduše, humorno-simpatični efekt bez posebne poetičke vrijednosti. Kako primjećuje Vešović, ova pjesma odgovara sasvim Sidranovoj tezi o govoru *utrobom izvrnutom*, žrtvujući pri tome poseban vlastiti osjećaj za "unutarnju vrijednost riječi" i finoću vlastitog govora koju inače posjeduje.

[10] Jukić, 1973b: 560, 559, 142, 555, 552, 142, 567, 145, 564, 351, 143, 345, 358, 148, 149.

[11] Vidjeti u Mujezinović, 1998.,446.

Vrlo slična jeste i pjesma o *Mustafi Krilašu,* gdje je pjesnik na osnovu Mustafine izjave u *Politici* i načinio pjesmu. Upravo, pjesma i ne ostavlja drukčiji utisak do obrađene, odnosno parafrazirane Krilaševe izjave.

U pjesmama o *Principu*, pjesnik preuzima određene fakte i na osnovu njih "osvjetljava" davni historijski trenutak od velikog značaja, stapajući se pritom s Gavrilom, svodeći ga na sebe samog – on, zapravo, približava dvije različite *duše* koje more slična pitanja (pitanja smisla postojanja, te mogućnosti i značaja vlastitog utjecaja na život i sudbinu); dvije *duše* u vječitoj borbi s apsurdom i besmislom. U pjesmi Sidran koristi i izjavu sa suđenja, koju možemo pronaći u djelu V. Dedijera (*Sarajevo, 1914*), gdje sam Gavrilo koristi sintagmu *bolesna žudnja.* Sidran je iskoristio historijsku pozadinu i fakte, odnosno zbiljske lokacije i činjenice ugradio je u svoje pjesme. Naime, Princip je *brauningom* vježbao gađanje na *Topčideru* uz majora Tankosića, o čemu svjedoči i stenogram s Gavrilovog suđenja.

> *Pr.: - Jeste li kad pucali? Op.: - Jesam u Prokuplju i u Beogradu. Sa brauningom sam se vježbao na drinskoj granici i na Topčideru.*[12]
>
> Kada sam prije mjesec dana pošao u Sarajevo, dobio sam od jednog komite, čije ime ne znam, braining-pištolj s kojim sam pošao u Sarajevo da izvršim atentat na prestolonasljednika (…). [13]

O Sidranovom poimanju i vezivanju za pojam ***duše*** već smo kazivali u ovom radu. Međutim, zanimljivom se čini činjenica da i Gavrilo često spominje i razmišlja o ljudskoj **duši** i izdvaja je kao poseban fenomen. Doduše, motivi i situacije, promišljanja i zaključci nisu isti, niti iste prirode, no ovdje je akcenat na samom interesiranju za spomenuti pojam. Poređenja radi, navest ćemo neke Principove izjave (sa suđenja i dijagnoze iz ćelije):

> *Moja je misao bila da svak ko ima **dušu*** i saosjeća sa napaćenim narodom mora da protestuje i izvrši bilo šta, jer osveta je slatka i krvava. (isto, str. 559)
>
> Čas u filozofskom raspoloženju, čas poetično, jednom sasvim prozaično. Misli o ljudskoj ***duši***. Šta je bitno u ljudskom životu, instinct ili volja ili duh…šta pokreće čoveka? (isto, str. 591)

Možda bi i sljedeća Principova izjava, uslovno govoreći, dakako, mogla prikazati "sličnost" između njega i Sidrana:

> *U posljednje vrijeme nisam bio član nijednog udruženja. Uopšte sam se malo družio s ljudima, kamo god bih došao, smatrali su me slabićem, i to čovjekom koji je prekomjernim proučavanjem literature potpuno upropašćen. Ja sam se i pretvarao kao da sam slab čovjek, mada to nisam bio.* (isto, str. 535)

Sidran to rekonstruiranje povijesne zbilje iz dokumentiranih tekstova nastavlja i u pjesmi Oni što prelaze. Sama sintagma iz naslova aludira na Jevreje (ivri<ever – prelaziti). Sidran je u ovu pjesmu utkao gotovo cijelu povijest jevrejskog naroda, oslanjajući se na fakte iz njihovog kulturološkog, religijskog i tragično-zbiljskog

[12] Bogičević, 1954., 65.

[13] Dedijer, 1966., 535.

miljea. Kao i prethodne, pjesma je dijalog povijesnog i glasa sadašnjice – simbioza pjesnikove svijesti i izoštrenog kritičkog suda historije kao korigujućeg faktora pjesničkog rasuđivanja. Sidran u pjesmi aludira na historijske spise koji opisuju tragična stradanja Jevreja, od lutanja (Espanoles sin patria) i izgona iz Španije (Mrtvi zrak. Kamen i zmija./ Sleđen hlorofil Toleda.) do podsjećanja na zločine Drugog svjetskog rata i muke u koncentracionim logorima Jasenovca, Aušvica itd., utapajući to višemilenijsko iskustvo lutanja i mučenja u jedan te isti trenutak sublimiranog ovosvjetovnog besmisla; aludira i na Svetu knjigu (Stari zavjet) pozivanjem na Adonaja i Elohima (Adonaj – nebeski, sinonim za Jahvu; Elohim – gospodin, sinonim za Jahvu) i, na kraju pjesme, oslikavanje starozavjetne ideje o apokaliptičnom svršetku svijeta izražene u duhu modernih shvatanja i naučne utemeljenosti u trenutku pjesnikovog priznavanja besmisla života. Sidran u pjesmi koristi ideje i izreke teologa Majmonida, židovskog najznačajnijeg filozofa srednjeg vijeka i jednog od najčuvenijih liječnika tog doba. Majmonid je poznat i po tome što je bio osobni Saladinov liječnik na egipatskom dvoru. Smatrao je Aristotela najvećim autoritetom i nastojao religiju uskladiti s njegovim učenjem. Pokušaj sinteze židovske religije s antičkom filozofijom izazvao je oštre reakcije religioznih fanatika i neke njegove knjige su spaljene. Djela je pisao na arapskom, a najvažnija su *Svjetlost* i *Vodič kolebanjima*. Kada Sidran u pjesmi kaže – *(...), i tu je, u skladu sa razumom*...– to se, zapravo, odnosi na Majmonidovo učenje po kojem je u religijskom smislu ispravno samo ono što je "u skladu sa razumom".

Također, pjesma obiluje i epitafima, kako na španskom jeziku, tako i na našem, koji pridonose cjelokupnoj atmosferi pjesme i intenziviraju postojeći dijalog živih i mrtvih, prošlosti i današnjice, nudeći odsjaj sveopćih saznanja ljudske sudbine u produhovljenoj sferi transcendentalnih ushita i upita.

Tako smo sami − živi i mrtvi − uvijek isto. Ovo je epitaf s groba *Etijasa Kabilja* koji počiva na sarajevskom Jevrejskom groblju. Slijede primjeri epitafa na španskom jeziku:

> *Clara, no lloras hija mia,/ No temes la fosa fria. (Klara, ne plači, kćeri moja/ I ne noj se hladnoga groba.); Muy presto te perdimos/ caro padre amoroso/ yece con nuesta madre/ en eterno reposo. (Rano te izgubismo,/ dragi, najvoljeniji oče./ Počivaj sa našom majkom/ U vječnom miru.); Madre que non conoce otra justicia/ Que el perdon ni mas ley que amor. (Majka koja ne poznavaše druge pravde,/ Do praštanje, ni drugog zakona, osim ljubavi.)*

Sidran i ovdje nastavlja realizirati sopstveni doživljaj, razmišljanje i prosuđivanje o ljudskoj tragičnosti i osuđenosti na krajnji besmisao svega, ali sada kroz stradanja jevrejskog naroda. Ali, tomu on ne nazire kraj nego se nadovezuje događaj na događaj, muka na muku, i tako iznova i opet, čineći svevremeni začarani krug besmisla. Sidran to poentizira, ne stavljajući znak interpunkcije na kraju pjesme simbolizirajući tako tu prepuštenost vječnosti besmisla ljudskog postojanja i

nestajanja u njenom ništavilu. Ova, ali i neke druge pjesme, gotovo da predskazuju ono što će se desiti nama – genocid i nečovječnost krajnjih razmjera. Vešović zaključuje, govoreći o slučaju kad ne bi postojao ovaj historijski okvir, sljedeće:

> *pjesnikov temeljni doživljaj opstanka teško bi dosegao ovoliko radikalan izraz, nedostajalo bi mu puno pokriće. Ovako, zagledan kroz jevrejsku u opšteljudsku istoriju i sudbinu, ali i sudbinu svemira, Sidran više nije morao strahovati od preuveličavanja sopstvene emocije, pribojavati se prenapuhivanja vlastitog prozrenja da 'život je besmislen, kao i smrt' – kako je kazao u pjesmi Smrt u Venediku (...), već je mogao slobodno ići do kraja sopstvene misli, istražiti do dna vlastito osjećanje zaludnosti svega ljudskog na svijetu, pa i zaludnosti postojanja svemira.*[14]

Pjesma *Smrt u Venediku* je višeslojno citatna. Sadrži citat Selimovićevog romana *Derviš i smrt* koji se završava riječima:

> *Živi ništa ne znaju. Poučite me, mrtvi, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer, smrt je besmisao, kao i život.* [15]

Sidran preuzima i akomodira taj citat vlastitoj viziji i intenciji, doduše, s obrnutim redoslijedom riječi, postavljajući ga, također, na sami kraj kao poentni stih: *Jer život je besmisao, kao i smrt.*

Međutim, jasno je da je sam naslov pjesme *Smrt u Venediku*, također, preuzet od Selimovića, ali sada iz *Tvrđave,* gdje je to naslov pretposljednjeg poglavlja. Dakle, nipošto nije slučajna aluzija s *otrovom* koji se "ispija" i od kojeg se "umire". Taj otrov "ispio" je, "u zemlji svoji", i Šehaga Sočo u *Tvrđavi* da bi izdahnuo "na baštini tuđi":

> *– Znaš li šta je sa mnom? – upitao je šapatom, kad je grč popustio. – Otrovan sam, izgleda.*
> *– Kako otrovan, ako boga znaš? Šta to govoriš!*
> *– Utroba mi gori. I grlo. I mozak.*
> *– Ko? – kriknuo sam. – Ko te mogao otrovati?*
> *– Ko nije! Možda ti. Ili Osman. Ali, ne. ti si slab da to učiniš. Osman nije bio s nama, a počelo je da me sažiže na putu. Možda su momci.*
> *– Zašto mi nisi rekao? Sve si krio u životu. Zašto i ovo?*
> *– Možda je neko nepoznat, plaćen, na putu, na konacima, u krčmama. Ali pravi krivac je u Sarajevu.*
> *– Prokleti bili!* [16]

Spretno poigravanje s ispijanjem tog otrova na svojem podneblju, a umiranje "na baštini tuđi" Sidran gradi na citatu iz Dizdareve pjesme *Gorčin*: *U zemlji svoji, na baštini tuđi/ Žih, a smrt dozivah noć i dan.*

Pronalazimo i citat iz Bećkovićeve poeme *Lele i kuku*, s tim što je Sidran obrnuo redoslijed riječi iz naslova.

---

[14] Vešović, 1994., 181.

[15] Selimović, 1975a, 466.

[16] Selimović, 1975b, 405.

Međutim, pjesma sadrži i citate iz religiozne sfere, iz muslimanske tradicije i kanoniziranih jezičkih struktura tradicije i vjerskih obreda (sahrane/dženaze). To je onaj dio iz pjesme u kojoj se pita: *Recite, ljudi, kakav je bio ovaj mejt! Praštate li mu za sve što je učinio? Jamčite li za njega pred Bogom?* i odgovara: *Bio je dobar ovaj mejt. Praštamo mu za sve što je učinio, jamčimo za njega pred Bogom.* U semantičkom smislu zanimljiva je i konstrukcija "pred Bogom", jer, prema muslimanskom religioznom shvatanju, Bog je Onaj Koji vidi sve, zna sve i čuje sve; Bog je kadija pred Kojeg ćemo svi stati i saznati konačni sud za naše bivstvovanje među ljudima. U pjesmi se, također, nalazi citat iz *Kur'ana*, koji je prilagođen potrebama i atmosferi same pjesme: *Teški su katanci na srca/ Njihova stavljeni.*

U *Kur'anu*, u suri *Muhammed,* stoji zapisano ovako:

> *To su oni koje je Allah prokleo i gluhim i slijepim učinio. Kako oni ne razmisle o Kur'anu, ili su im na srcima katanci!* [17]

Iz iste sure možemo izdvojiti još jedan ajet vrlo sličan ovim navedenim:

> *Ima onih koji dolaze da te slušaju, ali čim se od tebe udalje, pitaju one kojima je dano znanje: "Šta ono on maloprije reče?" To su oni čija je srca Allah zapečatio i koji se za strastima svojim povode.* (isto, 16. ajet)

Svim ovim obrazloženjima Sidran je aludirao na ono što je Selimović, u konstrukcijskom smislu, doduše, uradio u svom romanu *Derviš i smrt,* uzimajući ajete iz *Kur'ana* za pročelja poglavlja svog romana. Ali, baš kao i Selimović, i Sidran je istrgnuo ajete iz konteksta priče i poruke o kojima *Kur'an* kazuje, te spomenute ajete utkao u strukturu svog teksta, dajući im značenje u skladu s vlastitim idejama i tumačenjima, a isključujući, ili krajnje marginalizirajući, ona koji oni nose u kontekstu iz kojeg su preuzeti.

Sidran takvu vrstu citatnosti nastavlja i u pjesmama *Recital na Kranjčevićevom grobu…* i *Tin u Sarajevu*.

U pročelju same pjesme dat je odlomak iz *Oslobođenja*, iz teksta *Na grobu pjesnika*:

> *Sinoćnji recital poezije sarajevskih pjesnika, članova kluba pisaca "Tribina 08" na grobu Silvija Strahimira Kranjčevića pretstavlja u svakom slučaju pažnje vrijedan pokušaj originalnijeg interpretatiranja poezije. Kišovito vrijeme koje je uslovilo i relativno slabu posjetu (bilo je nešto oko 50 slušalaca) nadjačao je glas mladosti i poezije…* [18]

Možemo uočiti da je Sidran u pjesmu spleo Kranjčevićeve karakteristične sintagme, odnosno slike. Kad Sidran kaže: *sasvim napokon puneći taj prostor, od tebe širi*, jasno je da aludira na sljedeće Kranjčevićeve stihove: *Moj prostor nije širi od mene/ I ja ga potpuno punim.*

---

[17] Kur'an, Muhammed, 23. i 24. ajet, pr. B. Korkut.

[18] Oslobođenje, 29. 10. 1968.

Taj govor mladih sarajevskih pjesnika, kada su govorili same *glasne ideje* (jer *kako drukčije o domovini pjevati?*), Sidran razaznaje kao govor o domovini, o *Kranjčevićevu snu* (*Moj dom – Ja domovinu imam, tek u srcu je nosim…*), da bi na kraju rezimirao – *Tako stoljeće ututanj minu, a san tvoj i danas posvuda sanja čovjek. Iza plačnih, iza spuštenih trepavica.* Naravno, i u ovim Sidranovim stihovima prepoznajemo Kranjčevića: *Ah, mrzim silno glasne ideje,/ Koje su vazda žabam na usti,/ A svak ih od nas napamet znade!/ I svakom od nas probiše uši!*

A sam posljednji stih druge strofe ove Sidranove pjesme sadrži naslov Kranjčevićeve pjesme *Iza spuštenih trepavica*.

Poznata je činjenica da je Kranjčević, motivski i tematski, bio veoma svestran. Osim rodoljubnih tema, Kranjčević je pisao i o pravdi, o ljubavi i patnji, pisao je o radnicima u kojima je prepoznavao jamstvo za bolje sutra čovječanstva, a preuzimao je, također, motive, slike i likove iz *Biblije* (*Mojsije, Adam, Isus Krist, smrt* itd.). Sidran sve ovo sublimira u trećoj strofi ove pjesme.

Što se tiče pjesme *Tin u Sarajevu* – ona je svojevrsna reakcija na događanja koja su okarakterizirala Tinov sedmogodišnji boravak u ovom gradu. Za Tinov sarajevski boravak karakteristično je i to da je tu doživljavao i svakojake napade i osude, a o njemu kruže brojne glasine i anegdote, koje ga uglavnom predstavljaju kao bohema i odrpanca, ali, doduše, i kao veoma dovitljivu, inspirativnu i zanimljivu osobu. Navest ćemo takve dvije anegdote. Prva govori kako je Ujević spavao na klupi u parku kada ga je naglo probudio lokalni policajac i odmah se počeo izvinjavati kada je shvatio da je u pitanju slavni književnik. Ujević mu je odgovorio da za tim nema potrebe, ali da je bio red da prije njega prvo probudi podstanara, aludirajući na beskućnika koji je spavao ispod klupe. Druga anegdota prikazuje Tina kao čovjeka koji nije volio sudjelovati u nesuvislim razgovorima, posebno dok je u brijačnici, ali brijač mu je uporno dosađivao, pokušavajući ga prisiliti na razgovor. Kada ga je konačno upitao kako želi da ga obrije, Ujević mu je odgovrio da je najbolji način onaj bez riječi.

Pjesma *Tin u Sarajevu* inspirirana je slučajem kad su malograđani optuživali pjesnika da im sramoti grad. Jer, Tin je, navodno, dane i noći, provodio u kafani *Kod Semeka* na Bistriku, gdje su se još okupljali, njemu u čast, razni pijanci i bohemi, kojekakvi pjesnici, kojima je poezija izgovor za pijanstvo i rakiju, koji su recitirali "stihove svoje" u diliričnom raspoloženju. (Zbog toga Sidran u pjesmi koristi i aluziju na *Svetog Antu*, poredeći ih po sličnosti uloga i načina na koji ih ljudi vide i doživljavaju – *zaštitnik beskućnika*). Otuda i kreću svi napadi i šikaniranja Ujevića. Međutim, čitava ta atmosfera, u kojoj se nerijetko znao zadesiti, bila je sušta suprotnost od genijalnosti njegovog uma i stihova. Tako je izvjesni advokat Ambroz Dražić, u tadašnjem listu *Večernja pošta*, Tina uvredljivo prozvao "parazitom", a njegovu misao i poeziju "bljuvotinom duševnog siromaha". U proslovu pjesme Sidran i izdvaja sljedeći tekst spomenutog advokata.

U pjesmi Sidran je iskoristio citat iz Tinovog teksta o Sarajevu, gdje Ujević koristi konstrukcije spomenute i u ovoj pjesmi – *tajanstvo u magli*, *težnja za zdravljem i vedrinom.*

Zaključak

U ovom radu pokušali smo u pjesmama iz *Sarajevske zbirke* A. Sidrana prepoznati i tumačiti elemente tuđih tekstova (kao što su historijski spisi, Bašeskijin *Ljetopis,* djela V. Skarića, Jukića i Kecmanovića, ali i djela drugih književnika – Selimović, Dizdar, Ujević, Kranjčević, Lovrenović), te kazati štošta o razlozima, učincima i načinima koji oni ostavljaju u Sidranovim pjesmama. Pokušali smo objasniti činjenicu da Sidran lista po historijskim dokumentima, nastojeći biti što razumljiviji i uvjerljiviji. On pokušava demistificirati i depatetizirati povijest, ali i sve oko sebe, a svojevrsni dijalog s historijom poslužit će mu za korekciju vlastitih zaključaka, stavova i sistema vrijednosti uopće. Vešović tu njegovu sklonost ka "realnom" subjektiviziranju naziva *kultom istine*. Sarajevo je centralni pojam stihozbirke, odnosno polazište i cilj Sidranovog duhovnog i geografskog "hodoljublja".

Literatura:

Bašeskija, M. M., *Ljetopis*, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1997.
Bogičević, V., *Sarajevski atentat, Stenogram sa Glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, Zagreb: Tipografija, 1954.
Dedijer, V., *Sarajevo 1914*, Beograd: Prosveta, 1966.
Dizdar, M. , *Stari bosanski tekstovi,* Sarajevo: Svjetlost, 1969.
Duraković, E. , *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Novija književnost, Poezija*. Sarajevo: Alef, 1998.
Jukić, I. F., *Sabrana djela I,* Sarajevo: Svjetlost, 1973.
Jukić, I. F., Sabrana djela II, Sarajevo: Svjetlost, 1973.
Kur'an s prevodom, (Korkut, B.), Saudijska Arabija, Medina, 1992.
Lešić, Z., *Jezik i književno djelo*, Sarajevo: Svjetlost, 1982.
Lešić, Z., *Teorija književnosti*, Korkut, B Sarajevo-Publishing, 2005.
Lovrenović, I., *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Sarajevo: Svjetlost, 1984/85.
Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1998.
Selimović, M., *Derviš i smrt*, Beograd: Sloboda, 1975a-
Selimović, M., *Tvrđava*, Beograd: Sloboda, 1975b.
Sidran, A., *Sarajevska zbirka*, *Izabrane pjesme*, Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Sidran, A., *Planeta Sarajevo*, Stockholm: Merhamet, , 1995.
Skarić, V., *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku*, Državna štamparija, 1928.
Skarić, V., *Izabrana djela I,* Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.
Tontić, S., *Sidranova "nužna svjetiljka od riječi*", Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.
Trifković, R., *Kost i meso*, Sarajevo: Svjetlost, 1976.
Vešović, M., *O poeziji Abdulaha Sidrana*, Pogovor knjizi *Sarajevski tabut*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994.

INTERTEXTUALITY IN *SARAJEVSKA ZBIRKA* BY ABDULAH SIDRAN

Ikbal Smajlović

Summary

The goal of the present paper was to identify and analyze elements of different texts (such as historical documents, Bašeskija's "Ljetopis", works of V.Skarić, Jukić and Kecmanović as well as the works of other writers – Selimović, Dizdar, Ujević, Kranjčević, Lovrenović) found in poems from the "Sarajevska zbirka" written by A.Sidran. The paper also tried to explain the reasons and ways in which those texts were chosen and used in Sidran's verses as well as the effect they had on poems from the "Sarajevska zbirka". It tried to explain why Sidran went through historical documents and included them in his verses. It also dealt with his "cult of the truth"and the symbolic role of the City of Sarajevo, both in the title as well as in his poetry book.

Key words: intertextuality, Abdulah Sidran, *Sarajevska zbirka* (*Sarajevo's collection),* cult of truth - real subjectivization

UDK 061.22 (497.4=163.43*): 316.7

Kulturna organiziranost Bošnjaka u Sloveniji posmatrana kroz prizmu Bošnjačkog kulturnog saveza

Dijana Harčević Ćatić
KID PiNa Kopar
Slovenija

Članak koji se nalazi pred vama ima namjeru da predstavi organiziranost Bošnjaka Slovenije kroz prizmu djelovanja Bošnjačkog kulturnog saveza, baveći se uzrocima, razlozima i političko-društvenim prilikama koje su doprinijele osnivanju Saveza. Članak se dalje bavi pravcima i metodama djelovanja, vrijednostima i sadržajima Saveza. Autorica u članku pored kratkoga pregleda osnivačkih i djelujućih bošnjačkih kulturnih društava koji djeluju donosi i pregled ostalih kulturnih, vjerskih i obrazovnih institucija i organizacija koje su sadržajno, direktno ili indirektno namijenjene okupljanju Bošnjaka/-inja i očuvanju bosanskog jezika, kulture i identiteta.

Ključne riječi: Bošnjaci u Sloveniji, migracije, Bošnjački kulturni savez, kulturna organiziranost, kulturna društva, ostale vjerske i obrazovne organizacije, identitet, očuvanje tradicije, očuvanje materinjeg jezika, nastava bosanskog jezika i kulture u Sloveniji

Većina Bošnjaka koji danas žive u Sloveniji počeli su se doseljavati šezdesetih godina 20. stoljeća, što je bilo uzrokovano brzom industrijalizacijom i privrednom razvijenošću tadašnje najzapadnije jugoslavenske republike.[1] Uslijed raspada bivše zajedničke države početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća i novonastalih političkih promjena veliki broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine našao se u izbjeglištvu u Republici Sloveniji. Političke promjene devedesetih Bošnjacima koji su već živjeli u Sloveniji prije njezinog osamostaljenja doprinijele su da su od statusa unutrašnjeg migranta našli se u položaju nepriznate manjine. U Sloveniji danas živi treća, čak i četvrta generacija

[1] Pašić, A. .*Islam in muslimani v Sloveniji*, Ljubljana: Učila International, 2005.

pripadnika/-ca bošnjačke zajednice. Gledano u širom kontekstu doseljavanja sa prostora nekadašnjih jugoslavenskih republika pripadnici ove zajednice su drugi po brojnosti. Namjena ovog članka je da predstavi organiziranost Bošnjaka u Sloveniji kroz prizmu djelovanja Bošnjačkog kulturnog saveza. Metodološki članak se oslanja na analizu izvora i literature te terenski prikupljene podatke, koji tretiraju tematiku rada društava.

Osnivanje saveza

Za vrijeme mandata dr. Dimitrija Rupela na mjestu ljubljanskog gradonačelnika, prilikom posjete njegovom kabinetu predstavnicima društva je bilo rečeno da predstavnici gradske uprave ne mogu i neće ubuduće održavati sastanke sa svakim društvom posebno, a nakon toga uslijedila je i preporuka za osnivanje saveza koji bi zastupao interese cijele zajednice.[2] Na osnovu toga prijedloga 9. novembra 1996. društva su pristupila osnivanju saveza, usvajanjem statuta i biranjem organa saveza. Formiranju saveza se, dakle, pristupilo prije svega zbog potrebe zagovaranja jedinstvenog stava postojećih bošnjačkih društava u odnosu do države ili općine u kojoj djeluju. Savez je odmah u početku imenovan "bošnjački", a ne bosanskohercegovački zbog toga što se bosanski Srbi i bosanski Hrvati uglavnom povezuju i uključuju u Srpski kulturni i Hrvatski kulturni savez.[3]

Bošnjački kulturni savez Slovenije (BKSS) službeno je registriran 1997. godine kao neprofitna krovna organizacija bošnjačkih kulturnih udruženja u Sloveniji. Osim statusa društva koje djeluje u javnom interesu na području kulture, upisan je i u registar volonterskih organizacija. Prvi predsjednik bio je g. Hasan Bačić, privrednik. Bačić je funkciju predsjednika obnašao do jeseni 2008. godine. Odlukom Skupštine 2008. godine, funkciju predsjednika Saveza preuzeo je g. Fahir Gutić, a mandat nakon njega obnašao je doktor Mensur Salihović. Predsjednik Bošnjačkog kulturnog saveza u periodu od 2015. do 2017. bio je mr. sci. Admir Baltić, a predsjednik u mandatu 2017-2019. je g. Kerim Dizdar, privrednik.

Poslanstvo Bošnjačkog kulturnog saveza je čuvanje i njegovanje bošnjačke tradicije, kulture i bosanskog jezika u Sloveniji te povezivanje ovdašnjih bošnjačkih kulturnih društava.

Savez je osnovalo pet društava: Društvo bosanskohercegovačkog i slovenskog prijateljstva "Ljiljan" iz Ljubljane, Zavičajno društvo Plava i Gusinja "Izvor" iz Kranja, društvo "Ljiljan" iz Kranja, "Klub Muslimana" iz Ljubljane i "Zavičajna

[2] Grupa autora, *Bošnjačka kultura od volonterstva ka profesionalizaciji*, (ur. Baltić Admir), Ljubljana: Bošnjački kulturni savez Slovenije, 2009.

[3] Tomšič, A., *Bošnjaki v Sloveniji: diplomski rad*, Ljubljana: Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet, 2010.

zajednica dolina Sanice i Sane" iz Ljubljane. Zadnja tri od spomenutih društva nisu više aktivna. Prestankom rata i prestankom potrebe za humanitarnim radom došlo je do jenjavanja entuzijazma za društveni i kulturni rad pa su mnoga društva i klubovi koji su do tada radili polako se gasili. Takav slučaj je sa društvima "DEM" iz Kranja, "Dijamant" iz Kopra, društvom "Sevdah" iz Novog Mesta te Društvom bosanskohercegovačkih studenata BH4 iz Ljubljane.[4] Prestankom rata u Bosni i Hercegovini društva koja su nastavila rad morala su mijenjati strateške puteve svoga djelovanja i postojanja, pa su se društva okrenula ka čuvanju i njegovanju te promoviranju kulturne i jezičke tradicije i nacionalnog identiteta matične države.

Djelovanje Saveza

Savez je od svog osnivanja djelovao u više pravaca; kulturnom planu kroz planiranje, organiziranje i izvođenje kulturnih manifestacija, pjesničkih večeri, okruglih stolova te promocija knjiga i bosanskohercegovačkih filmova. Djelovanje na medijskom planu odnosilo se na postizanje veće vidljivosti zajednice putem pokretanja časopisa "Bošnjak"[5], internet portala[6] i radijske emisije "Po-

[4] Grupa autora, *Bošnjačka kultura od volonterstva ka profesionalizaciji*, (ur. Baltić, Admir), Ljubljana: Bošnjački kulturni savez Slovenije, 2009.

[5] Časopis "Bošnjak" je glasilo Bošnjačkog kulturnog saveza Slovenije i izlazi od 2000. godine. BKSS je u prosjeku izdavao od 4 do 6 brojeva godišnje. "Bošnjak" je plod isključivo dobrovoljnog rada, za njegov sadržaj i štampu brine redakcija sastavljena od 8 do 10 većinom mladih ljudi. Teme koje tretira časopis su teme od interesa za bošnjačku zajednicu u Sloveniji pri čemu kao ključne fokusne tačke valja izdvojiti: položaj Bošnjaka u društvu i državi u kojoj žive, kulturni život bošnjačke zajednice u Sloveniji i njegovanje maternjeg bosanskog jezika. Sadržaj časopisa je edukativno-informativnog karaktera. Tekstovi su većinom pisani na bosanskom jeziku, no nisu ni odveć tekstovi na slovenskom jeziku ukoliko isti imaju odgovarajućeg dodira sa zajednicom. Časopis je besplatan i njegova distribucija se većinom vrši na pojedinim mjestima na kojima postoji značajnija fluktuacija pripadnika bošnjačke zajednice (mesdžidi, kulturna društva, kulturne manifestacije,...). Prvi urednik je bio g. Abdulah Medmedić. Mehmedića je na mjestu urednika zamijenio Admir Baltić. "Bošnjak" je Baltić uređivao sve do decembra 2015., nakon čega je uređivanje časopisa preuzela Dijana Harčević Ćatić. "Bošnjak" je časopis koji izlazi periodično i do sada je bilo štampanih 50 brojeva. Štampu časopisa finansijski je u početku podržavalo Ministarstvo kulture Republike Slovenije. Zadnjih nekoliko godina štampanje časopisa omogućava isključivo Javni Fond R. Slovenije za kulturne djelatnosti. Okvirno broj štampanih izvoda ne prelazi brojku od 2000 hiljade.

[6] Internet portal sa adresom www.slotekbir.net, a kasnije www.bošnjak.si pokrenut je tokom 2002. godine. Prvi adminstrator i urednik stranice bio je Sanel Fejzić, a nakon njega mjesto adminstratora je obnašao Safet Alibeg. Ovaj portal je gotovo pred gašanjem, a sadržaji koji se nalaze na njemu su neažurirani. Aktivan je portal www.sokultura.si koji je nastao u okviru projekta Kultura: usavršavanje na području komuniciranja za veću prepoznavnost man-

dalpski selam“[7]. Treći pravac djelovanja išao je u smjeru lobiranja, a sve s ciljem poboljšanja položaja zajednice u slovenskom političkom i društvenom prostoru.

Savez je od 2003. godine ustanovni član “Saveza konstitutivnih naroda i narodnosti nekadašnje Jugoslavije” u Sloveniji EXYUMAK i aktivno je pomogao ka prihvatanju Deklaracije R. Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnika naroda nekadašnje SFRJ u Republici Sloveniji, u Državnom zboru RS, 1. februara 2011. godine.

Savez danas čini devet društava, i to: Društvo bosanskohercegovačkoga i slovenskog prijateljstva “Ljiljan” iz Ljubljane, Zavičajno društvo Plava i Gusinja“Izvor” iz Kranja, Kulturno i sportsko društvo Bošnjaka “Biser” iz Jesenica, Kulturno sportsko društvo “Sandžak” iz Kamnika, Kulturno-umjetničko društvo “Sevdah” iz Ljubljane, Bošnjačko omladinsko društvo iz Velenja, Kulturno-umjetničko i sportsko društvo “Behar” iz Kopra, Kulturno-umjetničko društvo “Zagorski biser” iz Zagorja i “Bosanski dijamant” iz Maribora.

Godišnje projekte Saveza, časopis “Bošnjak” i Smotru kulturnih društava redovno podupire Javni fond za kulturne djelatnosti Republike Slovenije. Savez je, osim toga, u dosadašnjem radu izvodio projekte uz finansijsku potporu Ministarstva za kulturu, Evropskoga socijalnog fonda, Švicarskog finansijskog mehanizma i Ureda za komuniciranje RS. Među veće projekte BKZS treba spomenuti: Retrospektivu bosanskohercegovačkoga filma (1999), projekcije izabranih filmova bosanskohercegovačkih autora; Bošnjačka kultura – od volonterstva ka profesionalizaciji, osposobljavanje na području izdavačke djelatnosti (2008/2009); Manjinska kultura u zvuku i slici, osposobljavanje na području filmske djelatnosti (2009/2010); (Kult)urni odaziv (2010/2011), osposobljavanje na području pisanja projekata; Sukultura (2011/2012) osposobljavanje na području digitalnih medija i standup komedije; Korijeni u Bosni, drvo u Sloveniji (2012/2013), pilotski projekt uvođenja nastave bosanskoga jezika u Sloveniji; Grad kultura (2013/2014), osposobljavanje na području kulturnog turizma i videoprodukcije.

jinskih kultura u Sloveniji i veću zapošljivost pripadnika priseljenih zajednica u kulturi, koji je imao cilj podignuti svijest šire javnosti o suživotu različitih kultura u Sloveniji. Portal svakodnevno prati i promovira kulturne događaje svih manjinskih kultura u Sloveniji. Projekt pokretanja internet portala finansijski je bio potpomognut od Evropskog socijalnog sklada i Ministarstva za kulturu R. Slovenije.

[7] U saradnji s ljubljanskim Radijem Študent tokom 2004. godine pokrenuta je emisija na bosanskom jeziku imena “Podaplski selam“. Radijsku emisiju su od pokretanja do danas vodili: Emina Zejnić, Nadina Sadiković-Imamović, Amra Ponjević-Škrgić i Admir Baltić. I ovaj medijski projekt je bio finansijski potpomognut od Ministarstva za kulturu R. Slovenije.

Škola bosanskog jezika i kulture

Sporazum Vlade Republike Slovenije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o sudjelovanju na području kulture, obrazovanja i nauke iz 1999. godine ne uređuje pitanje učenja bosanskog kao maternjeg jezika. U ovom pitanju R. Slovenija očekuje da država Bosna i Hercegovina poštuje načelo recipročnosti, što znači da se od Bosne i Hercegovine očekuje da za one Bosance i Hercegovce u dijaspori, kojima je bosanski materni jezik osigura finansijska sredstva za izvođenje nastave bosanskog jezika i učitelja/-icu. Dakle, zbog odsustva sistematskog finansiranja i organiziranja nastave bosanskog jezika u Republici Sloveniji od države Bosne i Hercegovine Bošnjački kulturni Savez u Sloveniji je od aprila 2012. godine nosilac organiziranosti izvedbe nastave bosanskog jezika i kulture u slovenskim školama i bošnjačkim kulturnim društvima. Organizirana nastava bosanskog jezika pokrenuta je s projektom "Korijeni u Bosni, stablo u Sloveniji" u okviru kojeg se počelo sa izvođenjem nastave u društvima "Ljiljan" u Ljubljani, "BMKD Velenje" u Velenju i "Biser" Jesenice te u osnovnoj školi "Livada" u Ljubljani. Projekt je bio finansiran sa Švicarskog finansijskog mehanizma, a jedan od opipljivih rezultata projekta je udžbenik i vježbanka bosanskog jezika. Autorica udžbenika i nastavna učiteljica u tom periodu, dakle od 2012. do 2015., bila je Jasmina Imširović. Nakon završetka projekta s izvođenjem nastave nastavilo se u osnovnoj školi "Livada", gdje dopunska nastava bosanskog jezika i kulture traje sve do danas. U 2012. godini nastavu bosanskog jezika izvodilo je još Društvo "Up" na Jesenicama za odrasle i djecu. Na javnom pozivu Norveškog finansijskog mehanizma za male projekte 2014. godine s projektom imena "Jezikalnice" sa sklopom radionica slovenskog i bosanskog jezika kandidiralo je BMKD Velenje.[8] Jezičke radionice u kombinaciji na radionicama dramskog odgoja i jačanja dramskih kompetencija rezultirale su nastankom dvojezičnog Priručnika dramskog odgoja i omladinske predstave na bosanskom pod nazivom "Prošetaj u mojim cipelama" u izvođenju dramske grupe BMKD Velenje. Tokom 2015., zahvaljujući projektu Javnih radova, nastava je pokrenuta u još dvije škole: osnovnoj školi "Vojke Šmuc" u Izoli i osnovnoj školi "Dragomira Benčiča-Brkina" u Kozini blizu Kopra te u društvu "Behar" u Kopru. Nastavu u tom periodu izvodila je Dijana Harčević Ćatić. U koparskom "Beharu" izvođenje nastave bosanskog jezika nastavljeno je indirektno kroz rad literarne, recitatorske i dramske sekcije te projekata "Iz jezika u jezik" (2016), "Slika, riječ i osjećaj" (2017), te jezičkih radionica koje su rezultirale dječijim ilustriranim slovensko-bosanskom rječnikom (2017). U školskoj 2016/2017. izvođenje nastave bosanskog jezika i kulture u osnovnoj školi "Livada" u Lju-

[8] Žitnik-Serafin, J., "Recipročnost ali simetrija? Primerjava kulturnih interesov in možnosti dveh manjšin", *Dve domovini* ,42., Ljubljana., 2015.

bljani preuzela je učiteljica Sedina Sedić. Nažalost, zbog ograničenih finansijskih sredstava nastava bosanskog jezika od navedene školske godine izvodi se samo još u osnovnoj školi "Livada" u Ljubljani.

Ostale kulturne, vjerske i obrazovne organizacije

Osim navedenih kulturnih udruženja, postoji i nekoliko udruženja u kojima djeluju Bošnjaci, ali koja organizacijski kao ni sadržajno nisu vezana za Savez nego za Islamsku zajednicu u Sloveniji[9]. Pod okriljem Islamske zajednice djeluje i Kulturno-obrazovni zavod "Averroes", koji je ustanovljen 2008. godine u Ljubljani. Zavod Averroes bavi se kulturno-obrazovnim sadržajima putem kojih nastoji široj javnosti približiti različite kulture u Sloveniji u sklopu kojega djeluje Biblioteka Averroes, koja je punopravna članica sistema Cobiss. Značaj Averroesove biblioteke ogleda se u temama koje bibliografske jedinice razmatraju: orijentalistika, historija i književnost balkanskih naroda, islama i muslimana. Najreprezentativniji projekti koje je izveo Averroes su: 1001. knjiga, Bošnjaci među nama, Umjetnosti multikulturalnosti – osposobljavanje manjinskih zajednica na području filma i fotografije te Bosansko-slovenski rječnik. Posebno važan doprinos cjelokupnoj zajednici je prevod *Rječnika bosanskog jezika* Senahida Halilovića na slovenski jezik. Bosansko-slovenski rječnik je prvi rječnik koji povezuje ova dva sorodna južnoslavenska jezika. U njemu je na 600 stranica predstavljeno blizu 30.000 riječi, sintagmi i frazeoloških izraza modernog bosanskog jezika. Suautorica rječnika i prevoditeljica s bosanskog na slovenski jezik je Amra Halilović, univerzitetska diplomirana slovenistica.

[9] Islamska zajednica u Sloveniji nije bošnjačka organizacija, ali predstavlja organizaciju koja okuplja daleko najveći broj Bošnjaka u Republici Sloveniji. Počeci organiziranosti Islamske zajednice u Sloveniji sežu u 1934. godinu, kad je u Ljubljani ustanovljen imamat (Porić, 2010). Prvi Odbor Islamske zajednice u Sloveniji organiziran je 1967., a registrovan 1976. godine. Prva mejtef/molitvana otvoren/-a je u Ljubljani 1981. godine. Organizacijski i strukturalno razdijeljena je na 17džemata, koji su stacionirani u sljedećim gradovima: Ljubljana, Jesenice, Koper-Izola, Maribor, Celje, Velenje, Kranj, Škofja Loka, Tržić, Trbovlje, Kočevje, Novo Mesto, Postoj na, Sežana, Ajdovšina, Nova Gorica i Krško. Islamska zajednica u R. Sloveniji djeluje pod okriljem Rijaseta Bosne i Hercegovine i većina imama je porijeklom iz Bosne i Hercegovine, što je povezano sa stacioniranošću vjerskih škola/medresa i fakulteta. Hutbe, propovjedi i mektepska pouka djece u velikoj većini slučajeva vrše se na bosanskom jeziku. Za potrebe mektepske pouke izdan je *Ilmihal* na slovenskom jeziku. Islamska zajednica izdaje časopis "Amber" putem kojeg svoje članove educiraju o vjerskim pitanjima te upoznaju s aktuelnim događajima i projektima IZ. Pod okriljem IZ djeluje i dvojezična (slo/ba) internet stranica www.islamska-skupnost.si.

Islamska zajednica u Republici Sloveniji ove godine obilježila je stotu godišnjicu od izgradnje džamije u Logu pod Mangartom, koju su u Prvom svjetskom ratu sagradili bosanskohercegovački vojnici kao pripadnici austrougarske vojske, a s tim u vezi i 100 godina institucionalnog djelovanja Islamske zajednice u Republici Sloveniji. Islamska zajednica, prevođena muftijom prof. dr. Nedžadom Grabusom, zadnjih dvanaest godina na primjeren način obilježava sjećanje na sve koji su poginuli na Soškom frontu. Obilježavanje ovog značajnog jubileja Islamska zajednica i Averroes zaokružili su organizacijom naučne konferencije povodom sto godina Islamske zajednice u R. Sloveniji. Na konferenciji u Ljubljani raspravljano je o društveno-religijskim pitanjima 20. stoljeća, identitetu, političkim i društvenim vidicima religije te međureligijskom i međukulturnom dijalogu. Osim Nedžada Grabusa, na konferenciji su učestvovali još teolog Enes Karić, Aleš Črnič sa ljubljanskog Fakulteta za društvene nauke te urednik subotnjeg priloga "Dela" Ali Žerdin s prilogom o stanju islama u slovenskom javnom prostoru.

Kao posebno aktivna vrijedno je izdvojiti još udruženja žena "Zemzem" iz Ljubljane, "Kevser" iz Maribora, "Nur" sa Jesenica i "Bedem" iz Kopra, koja se većinom predstavljaju putem priprema i izvedbi različitih kreativnih i kuharskih radionica tradicionalne bosanske hrane te na godišnjim festivalima bosanske hrane i kulinarike u svojim gradovima. Istaknut ćemo Ljubljansko udruženje žena koje je 2016. godine u sklopu 10. festivala bosanske hrane u Ljubljani pripremilo 309 kilograma i 839 grama tešku baklavu te time oborilo Guinnessov rekord najteže baklave na svijetu. Ljubljanski "Zemzem" tokom 2011. godine izdao je prvu bosansku kuharicu na slovenskom jeziku, koja, osim recepata za pripremu slatkih i slanih jela iz tradicionalne bosanske kuhinje, sadrži i kratki rječnik odnosno prijevod pojmova u vezi s pripremom i činom objeda u slovenski jezik (kao što su: legen, oklagija, mangala, đevđir, fildžan, šerbetnjak, đugum, pekšir i dr.). Kuharica slovenskih Bosanki dostupna je u svim većim bibliotekama u Sloveniji. Samostalno izvan organiziranosti Saveza i Islamske zajednice djeluju još Društvo "Jug" u Ilirskoj Bistrici i Društvo "Sevdah" u Novom Mjestu. Društvo "Jug" novijeg je datuma i ustanovljeno je bilo 2015. godine, dok je društvo "Sevdah" starijeg datuma i postoji već dvadeset godina.

Spomenut ćemo još organizacije koje direktno ne okupljaju bošnjačku populaciju ili bh.populaciju u smislu članstava, ali koja u njima vide ciljnu publiku, a to su: Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije (IFIMIS) iz Ljubljane, Zavod Krog, Kulturno društvo B51 iz Ljubljane s projektom *Rajvosa* putem kojeg informiraju širu javnost o kulturnim događajima koji se dešavaju u Sloveniji, a povezani s Bosnom i Hercegovinom. Centar za međucivilizacijski dijalog, koji promovira dijalog između zapadnog i islamskog svijeta te Čovjekoljubno dobro djelno udruženje "UP" iz Jesenica i "Merhamet".

THE CULTURAL ORGANIZING OF BOSNIAKS IN SLOVENIA OBSERVED THROUGH THE PRISM OF THE BOSNIAK CULTURAL ALLIANCE

Dijana Harčević Ćatić

Summary

The article in front of you is intended to present the organizing of Bosniaks in Slovenia through the prism of the activities of the Bosniak Cultural Alliance, addressing the causes, reasons and political-social circumstances that contributed to the establishment of the Alliance. The article further deals with the directions and methods of action, values and contents of the Alliance. Besides a short overview of the founding and acting Bosniak cultural societies, the author presents a review of other cultural, religious and educational institutions and organizations that are intended by content, directly or indirectly, for the gathering of Bosniaks and the preservation of the Bosnian language, culture and identity.

Key words: Bosniaks in Slovenia, migrations, Bosniak Cultural Alliance, cultural organizing, cultural societies, other religious and educational organizations, identity, preservation of tradition, preservation of mother tongue, teaching of Bosnian language and culture in Slovenia

UDK 141.336

Recepcija sufijskog komuniciranja kroz grupnu komunikaciju: tradicija obreda zikra, tekijskih melodija i tumačenja *Mesnevije*

Sanella Krehić-Fočak
Sarajevo

Pojam sufizam/tasawwuf označava unutrašnju mističnu stazu islamskog vjerovanja, islamsku ezoteriju, ili mističnu tradiciju. Povijest sufizma povezana je s ranim periodom islama, a od 12. vijeka formiraju se redovi i podredovi/kolovi. Danas postoji dvanaest temeljnih, priznatih derviških redova, rifaije, kadirije, mevlevije, nakšibendije, halvetije, bedevije, desukije, sinanije, suhravardije, čištije, kubrevije, bektašije, mada je konačan broj mnogo veći radi postojanja ogranaka i podogranaka. U radu se obrađuje tema grupne komunikacije kod sufija-derviša kroz analiziranje obreda zikra, učenja tekijskih melodija-ilahija i tumačenja *Mesnevije*, kao dijelova kulturne baštine Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: sufizam, *Mesnevija*, komunikacija, grupna komunikacija, zikr, melodija

Kroz molitvu i meditaciju sufije nastoje da se što više približe Božijoj ljubavi. Iz historije je poznato da su sufije među običnim ljudima zavređivali posebno poštovanje, radi svog ponašanja i znanja koja su praktikovali, mada su nerijetko nailazili na otpor službenog islama. Ono što bi sufije izdvajalo od ostalih je akcenat na odgoju duše (*terbijetun-nefs*) i čišćenju srca (*tasfijetul-kalb*), te apstinencija od ovosvjetskih uživanja (*zuhd*).

Gledano s aspekta komunikologije, potrebno je odgovoriti gdje leže razlike u odnosu na uobičajenu intrapersonalnu, interpersonalnu, grupnu i masovnu komunikaciju. Ako se sufizam posmatra kao sistem osebujnih komunikacijskih oblika, može se govoriti o nestandardnoj i specifičnoj intrapersonalnoj, interpersonalnoj, pa tako i grupnoj komunikaciji.

Grupna komunikacija se odvija po internom i eksternom tipu, a zatim po vertikalnom i horizontalnom modelu. Okosnica interpersonalne, a time i grupne ko-

munikacije je učitelj/šejh. Svaka vertikalna komunikacija teče od šejha. On je u komunikacijskom smislu komunikator, ali ima i niz izvankomunikacijskih osobina. Ovaka vrsta komuniciranja u sufizmu ima posebne odlike. S druge strane, derviši komuniciraju između sebe, gradeći horizontalne veze. Eksterno, derviši/sufije su u kontaktu s vanjskim svijetom u kojem žive, rade, kontaktiraju, žive jednostavnim modelom življenja. Ali, prema sufijskom učenju, oni treba da ispolje više empatije za druge članove zajednice, kroz ljubaznost, saosjećajnost, pomoć drugima, razumijevanje za različite vrste problema i situacija. Racionalni pristup kaže da osoba mora ući u nešto da bi iskustveno osjetila stvari o kojima se pita, ali tu može naići na ogradu. Sufija procjenjuje stvari putem *istifaha*, izbora čistog srca. Odvajanjem od pojavnog svijeta, on se vraća u prvobitni halvet/osamu, vraća se intrapersonalnoj komunikaciji, da bi mogao razlučiti dobro i loše, potrebno i nepotrebno, te od sebe odbiti ružno i pokuđeno. Ta vrsta komunikacije zrelog derviša/sufiju razlikuje od osobe koja nije na sufijskom putu. Osim toga, uklapa se s jednim od pravila osamljivanja i kad je u društvu, među narodom, ali sam sa Stvoriteljem. (*halvet der endžumen*)

Ispunjavajući zahtjeve verbalne komunikacije i izvanjezičkog konteksta, njegujući srčanu vezu s učenicima, šejh/učitelj posebno obraća pažnju na prohodnost komunikacijskog kanala, jer se informacije primaju emotivno-srcem. Šejhov govor i šejhova šutnja su emotivni, znakovni govor-išaret očima ili rukom, a potom nevidljiva komunikacija, telepatska komunikacija, sve su to elementi složenog komunikacijskog odnosa, u grupnoj i interpersonalnoj komunikaciji sa šejhom.

Grupa ostvaruje poseban kvalitet energije, koji se odražava kroz ove parametre, gdje se osjećaju stanja duša, u sufijskoj terminologiji poznata pod terminom halovi. Ova često spominjana riječ *hal,* u sufijskom rječniku označava stanje, odnos vezanosti duše i tijela u jednom momentu, ili ono osjećanje koje se pojavi na srcu.

Grupna komunikacija u sufija je po formi centralizovana. Šejh okuplja derviše, u tekijama, zavijama, (u skorije vrijeme i u džamijama), da bi obavljali obrede zikra. Najčešća definicija zikra jeste sjećanje na Boga. Derviši/sufije se sastaju sa svojim šejhovima, na ceremoniji zikra zavisno od derviškog reda, najčešće sedmično, određenim danima i u određeno doba dana, kao i u povodu posebnih tarikatskih svečanosti. Međutim, u zavisnosti od pripadnosti redu, okupljaju se petkom nakon džuma-namaza (rifaijski, šazilijski, kaderijski red), dok se nakšibendije okupljaju uoči petka i uoči ponedjeljka. Srž grupne komunikacije je obred zikra pri kojem se izgovaraju Božija imena, određenim slijedom i u određenom broju, što će opet zavisiti od derviškog reda.

Dolazak u tekiju ima određeni protokol. Susret sa šejhom, ili vekilom/zamjenikom, odnosno pročelnikom tekije se obavlja tako što će pridošli pozdraviti/nazvati selam prisutnima, a zatim prići i nazvati selam šejhu i poljubiti ruku šejha-učitelja. U slučaju da tekija nema šejha, tu funkciju obavlja vekil, šejhov

namjesnik, pa će se po istim pravilima postupiti i prema njemu. S obzirom na česte kritike i pitanja zašto treba poljubiti šejhovu ruku, sljedeći citat bi trebao sadržavati odgovor: "Poljubiti ruku evlije, učenog čovjeka ili poštovanog vladara, sultana – to je islamski edeb. Da se danas nađemo u prisustvu Božijeg poslanika (a. s.), bismo li se s njim rukovali? To bi bilo nešto neuobičajeno. Zar ne bismo kleknuli i poljubili ga? Neki Židovi su došli kod njega i primili su islam. Poljubili su mu ruku, kleknuli pred njegovim nogama i poljubili njegova stopala. Poslanik (a.s.) ih nije spriječio u tome."[1]

Općenito, ljubljenje ruke pobožnom učenjaku, pravednom vladaru, roditeljima, profesorima i svima ostalima koji zaslužuju počast i poštovanje je dozvoljeno u islamu. Mada je poznato da ljubljenje ruke starijem postoji u gotovo svim vjerskim tradicijama, s mogućim varijacijama od kulture do kulture, kod derviša je poštovanje starijeg još izraženije. Osim toga, to je vertikalna i neverbalna komunikacija između šejha/učitelja i derviša, čija osnova leži u tome da ljubljenje šejhove ruke simbolizira ljubljenje duhovne veze-silsile, koja vodi natrag do Božijeg poslanika, te tako vraća iskonu. Najčešće je to poljubac u nadlanicu. Svakom šejhu koji nosi vjernost i povjerenje-emanet, derviš pristupa s tim načinom, interpersonalne, neverbalne komunikacije.

Poljubac ruke šejhu/učitelju je u direktnoj vezi sa zavjetom očitovanja zavjeta-šehadeta, odnosno podsjećanja na šehadet ili kao sjećanje na zavjet dat Bogu u Ezelu i mogućnost da se ista sveta energija, od svetog kamena Hadežrul Esveda s Kjabe u Mekki, prenese čovjeku, prenoseći dosljednost u slijeđenju Božijeg puta.

Opis obreda zikra-primjer grupne sufijske komunikacije

Obred zikra ima svoj slijed i odvija se spominjanjem određenih Božijih imena, i izgovaranjem citata iz Knjige Kur'ana Časnoga, na početku i na kraju obreda. Zikr se može obavljati glasom i srcem.[2] Izgovaranje "La ilahe ilallah − Nema Boga osim Allaha" je prvo što se izgovara, zatim slijede, Imena Allah (Bog) i Hu (ON), ali može biti i više Božijih imena. Starješina/šejh je zadužen za obred zikra, on je voditelj i ima posebno odgovoran zadatak da cijeli program izvede do kraja bez pogreški, zastajanja, zamuckivanja, s punom koncentracijom uma, prateći prohodnost kanala, čisteći svaki šum koji bi se mogao pojaviti. On na početku obreda okuplja derviše/učenike u krug koji se naziva halka. Pravilo je da svaki učesnik zikra mora doći fizički čist, a po mogućnosti odbaciti psihološke prepreke koje mu zaokupljaju misli, ostavljajući ih ispred praga tekije. Zikr u halci se

[1] (Šejh Muhammed Nazim el-Hakkani en-Nakšibendi, sohbet 1986.)

[2] Najčešći oblici su: zikr-i džehri /visokim glasom, zikr-i lisāni – jezikom, zikr-i kalbi – srcem, zikr-i hafijj – skriveni zikr

može obavljati sjedeći, kao što je to običaj kod nakšibendijskog reda, ali može se obavljati i stojeći (kijam zikr), koji je posebno čest kod redova kadirija, rufaija i bedevija. Red mevlevija je otišao najdalje u uvođenju dodatnih elemenata prilikom obreda zikra, pa se kod njih izvodi i poseban ples derviša (sema') i koriste se muzički instrumenti. Istina, muzički instrumenti se koriste i kod ostalih redova i to kudumi i naj, ali ne tako intenzivno i ne u smislu simfonijske, orkestralne muzike.

Obred zikra koji se obavlja sjedeći

Pošto je šejh formirao krug-halku, provjeravajući da li svi učesnici sjede na odgovarajućim mjestima, on ne uzlazi u krug već vodi i posmatra pojedinca i ukupnost obreda sjedeći, s jednog mjesta koje se nalazi ispred pročelja/mihraba, bilo da se radi o tekiji, zaviji ili eventualno džamiji. Svi učesnici sjede na koljenima. Obred se obavlja u polutami i poluzatvorenih očiju. Prvi pokret se obavlja s desne strane na lijevu, lagano prenoseći pokret glave u tom pravcu, tiho i polako izgovarajući prvu esmu, La ilahe ilellah, potom brže, određen broj puta, zatim Allah i na kraju Hu. Može postojati i potreba da se ubace još neka Božija imena, zavisno od svrhe, a ono što se često koristi je da uz grupno izgovaranje Božijih imena, izdvoji jedan solo glas, koji uči neku pobožnu pjesmu, prateći ritam zikra, svakako sve u dogovoru sa šejhom, slijedeći njegove znakovne instrukcije.

Primjer obreda zikra koji se obavlja stojeći (kijam zikr)

Pošto se derviši okupe, formiraju krug, oni iz sjedećeg stava, na naredbu šejha: "Destur", ustaju na noge i nakon dijelova iz Kur'ana Časnoga počinju grupno izgovarati određena Božija imena. Voditelj halke, šejh ili vekil (zamjenik šejha), ulazi u prostor kruga i počinje ići od jednog do drugog derviša, provjeravajući njegovo stanje i položaj, dajući kratko savjet riječju ili pokretom (išaretom), ako treba što popraviti i tako obiđe cijeli krug. Za to vrijeme, ostali ne prestaju izgovarati Božija imena. Ovo je očiti primjer komunikacije istovremenog vertikalnog, horizontalnog, verbalnog i neverbalnog komuniciranja.

Specifičnost neverbalne komunikacije: pokreti u zikru

Bilo da sjede ili stoje, derviši prilikom obreda zikra pokreću glavu lagano, s desne na lijevu stranu, lagano se njišući. Kod zikra u stojećem stavu, pokreće se, osim glave, cijelo tijelo s desna na lijevo, s rukama spuštenim niz tijelo. Ova neverbalna komunikacija spojena s verbalnom, ima svoja značenja, pa se pokret glave s desna na lijevo smatra prapočetkom pokreta, koji se, kao i pisma orijenta koja se pišu s desna na lijevo, prenosi s desnog na lijevo rame.

Samo učenje Božijih imena može se obavljati glasno ili bez glasa-srcem/kalbi. Kada i kako će biti primijenjena koja tehnika također određuje šejh, poštujući

osnovu obreda o obavezna tri dijela, izgovaranje kelime "La ilahe illellah", i dva ili više Božijih imena, te citiranju dijelova Kur'ana Časnoga, na početku i na kraju obreda. Stoga, svaki, pa i minimalni obred zikra-zikrullah, posjeduje troje-kelime tevhida: "La ilahe illallah", Allah i Hu.[3]

Kako obred odmiče, tako pokreti postaju intenzivniji. Božija imena se izgovaraju određeni broj puta. Međutim, ako šejh osjeti da je intenzitet zikra veoma jak, on može ranije prekinuti izgovaranje tog imena/esme. U svakom slučaju, pravi se kratak prekid i prelazi na drugo ime/esmu, na treću i konačno se završava izgovaranjem citata iz Kur'ana Časnoga.

Obred zikra često sadržava i učenje ilahija, pobožnih pjesama. Melodije ilahija mogu se izvoditi/učiti u toku ili poslije zikra. Uklapanje melodije ilahije u zikru, tematski i melodijski spada u posebnu sposobnost učača. Ilahije iza zikra, također, nisu slučajno odabrane. Najčešće se uči ona ilahija koja odgovara nekoj temi, npr. mevludu, ramazanu, davanju savjeta-nasihata, ili se pak uzima ona koja bi mogla otvoriti neku temu za razgovor.

Treba imati na umu da je zikr obred koji se, prije svega, vrši jezikom i srcem. Krajnji rezultat sve intenzivnijih pokreta, ali ne kod svakog učesnika-derviša, vodio bi do utapanja u Božijoj blizini/fena fillah "kada se čovjek, prema sufijskom učenju, oslobodi sebe i svoga ja, te se utopi u moru Božije/Allahove, dž.š., Jedinosti. U Brošuri o Visokom Tarikatu, autor Mehmed Esed Efendija, iz Istanbula"[4], objašnjava treperenje srca i pokrete tijela u zikru. Prenosi se da je i sam Božiji poslanik, a.s., kad je vidio svoje drugove/ashabe da obavljaju zikr, rekao: "Oni su se kretali kao drveće na vjetru, a suze su im kapale po odjeći." Autor zaključuje da je ovo bilo dozvoljeno činjenje pokreta i da je dozvola za činjenje obreda zikra kako se to danas radi, utemeljena na ovom hadisu-praksi Božijeg poslanika.

Na kraju obreda derviši prilaze šejhu da ga poljube u ruku, isto kao i na početku svoje posjete, u znak zahvalnosti.

Krug-halka kao posebni oblik sufijske komunikacije

Za koncept kruga/halke bi se moglo reći da ona očituje jedinstvo u mnoštvu, ili pak mnoštvo u jedinstvu. Jedni govore, naprimjer, da su svojstva svijeta aktuelna, a da je svijet potencijalni. Drugi pak drže da je svijet aktuelan, a da su svojstva

[3] Fejzić-Čengić, F.: "Sa zikrom naša veza sa Stvoriteljem postaje bedem", *Zbornik radova*, *Sufijski put ljubavi i društvene promjene*, Stolac, 2015.

[4] Mehmed Esed Efendi: *O visokom tarikatu*, Zilkide, 1268. h.g., prepisao Šejh Abdullah Fočak, 1976., Sarajevo, pripremljeno za štampu 1994. godine. Kolekcija tekstova Nakšibendijske tekije Potok, Sarajevo

potencijalna.[5] Spekulativni teolozi govore o ilm et-tevhidu (nauci o jedinstvu), a sufije o ma'rifu (spoznaji ili gnozi). Zbog toga, spoznaja u sufija se razlikuje od drugih vrsta spoznaje o kojima govore filozofi i teolozi. Tu je riječ o spoznaji stvarnosti. Spoznaja Boga, prema El-Kušajriju, podrazumijeva i spoznaju Istine i njenih imena i svojstava (El-Kušajri)[6]. Grupna komunikacija, koja se inače rjeđe viđa, u sufizmu se često pojavljuje, jer se tako održava krug/halka derviša/sufija. Kroz grupnu komunikaciju derviši, izgovarajući Božija imena, utapaju se u jedinstvo/vahdet, koji je spona mikroskopskog i makroskopskog veličanja Boga. Fizička manifestacija ovog stanja se ogleda u posebnoj formi uzbuđenja/transa/ekstaze, koji se u sufijskoj terminologiji naziva džezba.To je stanje u kojem Bog/Allah, dž.š., privuče čovjeka tako da on od silnog oduševljenja bude krajnje zapanjen i ushićen zbog neposredne Božije blizine, koja traje koliko bljesak. (Hadžibajrić, 1989)[7]. Džezba je kao blic-sastanak, viđenje svjetlosti-nura, vrlo kratko, ali može ostaviti traga na onoga koji to doživi.[8] Dakle, i ovdje se očituje da sufizam/tesavvuf ima svoj cilj, on ne sadrži tehnike besciljnog pokretanja tijela po komandama, već su obredi zikra, sa svim svojim atributima, način kojim se, pružanjem saznanja o duhovnim istinama i nivoima, dolazi do spoznaje koja je konačni cilj.

Tekijske melodije i ilahije

Autori ilahija su redovno bili pripadnici derviških redova. Kod nas u Bosni i Hercegovini, napoznatiji autori ilahija su Šejh Sirri Baba Sikirić, Šejh Mejli Baba, Ilhamija, Fadil Paša Šerifović i drugi. Neka imena autora su izgubljena kroz prepisivanje, ali ima mnogo ilahija čiji su autori iz skromnosti ostali nepoznati. Učenje ilahija ili meldisanje, ima obilježje dobrovoljnog ibadeta. Ilahije su "al-nasut", nešto kao nafila od koje ima fazilet-korist, jer je ili poučna ili korisnija od neke druge pjesme. Uz to, povremeno se upotrebljavaju i muzički instrumenti, što mnoge iznenađuje, a sve zbog nikakvog poznavanja, a vrlo često pogrešnog informisanja općenito o tekijama i tarikatu.[9]

Najveću prekretnicu uvođenja muzike u vjerski život unio je Hazreti Mevlana Dželaludin Rumi (1207-1273), u 13. vijeku. Veoma je važno znati da ni Mevlana, ni drugi prvaci tarikata i islamski učenjaci nisu uveli muziku i melodije u stroge

[5] Seyyed Hossein Nasr, 1988.

[6] El-Kušajri, Abdulkerim: *Kušejrijeva poslanica o tesavvufskoj znanosti*, Sarajevo: Bookline, 2006.

[7] Hadžibajrić, Fejzullah: *Rječnik tarikatskih izraza*, Zagreb, 1989.

[8] Medžzub je onaj derviš koji doživi iskustvo džezbe, odnosno viđenje Božijeg Svjetla/ nuri-ilahijje

[9] Strik, Seid: *Ilahije*, zbirka tekstova pripremljena za štampu, 1990. Iz fundusa Nakšibendijske tekije Potok, Sarajevo

propise-redovni ibadet (npr. namaz, dženazu i druge farzove), nego u islamsko življenje, prožimajući svakodnevni život elementima vjerskog življenja (kao nafilu i korisni ibadet). Može se reći da se time ni Mevlana ni drugi, pa ni mi, nismo ogriješili o osnovne doktrine islama.[10]

U izvođenju tekijskih melodija mogu učestvovati solisti, dueti, manji horovi koje čine zakri, zatim cijela halka-krug, odnosno okupljeni džemat. Nema pasivnog odnosa između izvođača i posmatrača/gledalaca. Glasovi učestvuju grupno u melodijskom, a instrumenti u harmonijskom smislu, pa je zastupljen cijeli džemat. Glasno učenje je *džehri* ili učenje glasom, a unutrašnje, muklo je učenje *kalbi*/srčano.

Instrumenti, ako se upotrebljavaju, kod učenja ilahija, trebaju biti oni koji daju vlastiti prirodni zvuk, kao što su: naj, bubanj/kudum, binbir halka (def sa 1001 halkom), činele. Naj je veoma specifičan duvački instrument izrađen od stabla šećerne trske, malo povijen, s otvorima za registraciju tonova kao kod drugih duvačkih instrumenata, npr.frule, klarineta i slično.

"Ilahije i poruke" vekila Nakšibendijske tekije Seid ef. Strika

Svezak *Ilahije − Poruke*[11] vekila Nakšibendijske tekije, Seid ef. Strika (1933-2010), uzete su kao primjer koji predstavlja ciklično kretanje prolaženja postaja, etapa puta putnika/salika na sufijskom putu obrađeno kroz odabir derviških ilahija.

Publikacija *Ilahije i poruke* vekila Nakšibendijske tekije Seid ef. Strika (1933-2010), plijeni pažnju jer su ilahije, njih petnaest, poredane tako da zatvaraju krug sufijskog puta. Seid ef. Strik ih je definisao, kao praktikum tarikata. "Ove ilahije koje su poznate u melodijskom izvođenju, sada treba sagledati iz ugla poruka koje prenose", stoji u uvodu ove zbirke.

Krenut ćemo redom. Sufijski put počinje ilahijom "Ja sam grješnik"(Autor Derviš Kenan), znači bavi se prvom etapom puta-pokajanje/tevba. Slijedi ilahija "Ne pitaj me što sam tužan" koja se bavi pitanjima introspekcije, učinjenih djela i shvatanja neminovnosti smrti. "Derviški savjeti" (autora Derviš-paše Hercegovca), govori o vjeri i sumnji. O borbi s nefsom govori Misrijeva ilahija "Ne žrtvova svoga džana". "Ilahija po alfabetu" čiji je autor šejh Sirri Baba, puna je manje poznatih izraza u vezi s krivim učenjem i negativnim osobinama, te odslikava iskušenja puta. Sljedeća ilahija, "U pamet se ti obuj" istog autora, sličnog je sadržaja. Iza nje slijedi ilahija puna savjeta šejh Sirri Babe: "Ako hoćeš derviš bit' ". Ima još jedna sličnog sadržaja naslova "Dervišu savjeti" u kojoj se govori o traženju upute. Slijedi ilahija "Oprosti Ja Rabb" (Šejh Selim Sami) u kojoj ponizni rob traži oprost i milost. Slično u ilahiji Hz. Ebu Bekra Siddika "Džudbi lutfik", gdje se spominju velika imena

[10] Seid Strik: *Tekijske melodije*, tekst pripremljen za radio-emisiju 1990. godine

[11] Strik, Seid: *Ilahije−Poruke*, 1. Sveska, za internu upotrebu

Božijih poslanika, traži oprost, lijek za srce, milost na Sudnjem danu. Sljedeća ilahija ”Ja ilahi”, ima vrijednost dove, zagovarajući veliko ime Božije “Zati Paki” i zagovaranje/šefaat, koji je dodijeljen Božijem poslaniku Muhammedu (a.s.). Autor ove ilahije je nepoznat. Šejh Selim Sami je autor ostalih četiriju ilahija.

Ilahija naslova “Na srcu si bolestan” govori o liječenju srca i o zuhdu/odricanju, spominjući Šah Edhema koji je bio car, ali kad je okusio ašk “našao je muršida i carstvo ostavio“. Ilahija “Medžlisi zikr” istog autora, govori o ljepoti zajedničkog zikra i njegovim odlikama, dok sljedeća “Otvoren mejdan” ima slično značenje s isticanjem zahvale. Posljednja u nizu “Medet moj šejh“, odnosi se na ličnost koja voli svoga šejha, ali nije ispunila uslove duhovnog puta, te moli duhovnog vodiča-šejha da mu da još jednu priliku.

Odabrani citirani tekstovi ilahija koje se odnose na derviške savjete, naročito u ilahiji “Ako hoćeš derviš bit’“, mogu se uzeti kao baza stupanja u tarikat/derviški red, dok treća ilahija govori o zuhdu/odricanju.

2.*Ako hoćeš derviš biti* (autor šejh Sirri Baba)
Ako hoćeš derviš bit’
Valja srce očistit’
Bogu širka ne činit’
La ilahe ilellah

Grijehova se pokajat’
Na grijehe se ne vraćat’
Dragom Bogu robovat’
La ilahe ilellah

Robovat je ljepota
Ne poslušat’ grehota
Iskat plaću sramota
La ilehe ilellah
Sve znat’ valja od Boga
Zaboravit’ drugoga
Isbat činit’ sve Njega
La ilahe ilellah

Kitab ovo govori
Od hajvana je gori
Ko god aškom ne gori
La ilahe ilellah

Slušaj što je emrullah[12]
Puno čini zikrullah
Svijem srcem Ja Allah
La ilahe ilellah.

Ovaj svijet sad će proć'
Po dušu će melek doć'
Tu će nama bit' pomoć
La ilahe ilellah

3. *Na srcu si bolestan* (autor: šejh Selim Sami)

Na srcu si bolestan
Lijek ti je potreban
Dođi uđi u ovaj
Dragog Rabba đulistan[14]

Mudri Lokman[15] ovdje je
Abu hajat[16] ovdje je
K'o Hidr[17] dugo živjet će
Jednu kap ko popije

Šah Edhem je car bio

I kap aška popio
Našao je muršida
I carstvo ostavio.

Ne zarađuj haram mal
Ostavićeš i halal
Da si bogat ko Karun[13]
Smrt će doći osta mal.

Za halal će pitati
Za haram će kazniti
Bol i patnja golema
U vatri je gorjeti

Ašik srca bolesna

O ašku nek' ovo zna
Volit Rabba skuplje je
I od glave s ramena.

Osim učenja pobožnih pjesama-ilahija, postoje i drugi oblici grupne komunikacije u sufija, kao što je tumačenje *Mesnevije* Dželaludina Rumija, u okviru tradicije mesnevihanstva u Bosni i Hercegovini.

[12] Božija odredba, naređenje

[13] Karun je bio legendarni bogati car iz doba Božijeg poslanika Musa (a.s.)/Mojsija

[14] Đulistan je cvjetna bašta

[15] Lokman je legendarni liječnik

[16] Abu Hajat je voda života

[17] Hidr je ime evlije, vječno živi čovjek koji se napio Vode Života

Derviški red Mevlevija i Mesnevija

Mevlevijski tarikat je utemeljio Sultan Veled, a ne Hazreti Pīr Dželāluddīn Rūmī, Mevlana (1207- 1273. godine). Jedan od najpoznatijih mevlevija je njegov sin Sultān Veled. Mevlevijska tekija, sagrađena u 15. vijeku, nalazila se na Bentbaši, na ulazu u Sarajevo do 1957.[18] godine. Centar mevlevija se nalazi u Konji (Turska), gdje je smješten i Rumijev mauzolej. Na domaćim prostorima mevlevijama su pripadali Ishak-beg Ishaković, Fadil-paša Šerifović, Džemaludin Čaušević.

Njihova različitost u odnosu na druge derviške redove je u tome što koriste muzičke instrumente, kao što je naj, nose posebnu vrstu odjeće, kreću se u toku obreda zikra. Kružnim kretanjem izvode posebnu vrstu plesa koji se zove semā›. Derviši se okreću u krug, te su stoga na Zapadu postali poznati kao "whirling Devishes."[19]

S aspekta komunikologije, mevlevije su posebno interesantne, jer daju osebujnu komunikološku sliku. Njihova pojava i zikr proizvode niz efekata, sam obred je izvanjski, tonski, koriste se instrumenti, u isto vrijeme je meditativan, koristi se kod kanonizacije, odražava kretanje kosmosa. Položajem dlanova, kao neverbalnog oblika komunikacije, kod derviša koji pleše, određeni su pojmovi davanja i uzimanja, tačnije desni dlan je okrenut prema gore, a lijevi prema dolje. Otvorenost dlana pokazuje provodljivost povezanu s kretanjem energije u Univerzumu.

U članku koji govori o doprinosu mevlevizma[20], hafiz Mahmud Traljić piše da je Mevlevijska tekija imala veliki broj murida/učenika. "Naš historičar, Hamdija Kreševljaković, kad govori o saračima i saračkom obrtu u Sarajevu, ističe da je dobar dio sarača pripadao mevlevijskom tarikatu. Štaviše, saračkom ćehaja Derviš Ahmed postao je 1750. šejh Mevlevijske tekije. S obzirom na to da je sarački esnaf, po broju bio drugi u Sarajevu (poslije tabaka), da se zaključiti i da je mevlevijski red bio brojan."

Predavanja/dersovi Mesnevije

Mesnevija, enciklopedijsko djelo Mevlana Dželaludina Rumija, spada u sam vrh djela sufijske i općenito duhovne literature. Sadržaj *Mesnevije* čine poučne priče (hikaje) iz života sa slikovitim izlaganjem, naizgled jednostavne, svakodnevne priče, ali koje ukazuju na nešto važno, mnogo dubljeg i kompleksnijeg

[18] U radu "Razdoblje šejha Ruhije", prof. Seid Strik piše o posljednjem periodu života Tekije na Bentbaši.

[19] Prema pričanju Hizmećara tekije Potok, mevlevije koje je zapamtio u Sarajevu su sin Šejh Ruhije, Šejh Fikrija, te Kenan ef. Zlatar, čiji se mezar nalazi u mezarluku iste tekije. Šejh Abdullah Fočak je također bio pripadnik pored nakšibendijskog i mevlevijskog reda, te imao dozvolu da obavlja obrede zikra po mevlevijskom ustavu.

[20] Traljić, Mahmud: "Doprinos mevlevizma islamskom životu u Sarajevu do danas", Š*ebi Arus*, Sarajevo: Tarikatski centar, 1986.

sadržaja. Sufije imaju specijalizirane kategorije govora, kao što je, rumuzat i šatahijjat. Priče su uobličene u stihove (bejtove), kazane u metaforama, posebnim jezikom koji se u sufijskom rječniku naziva rumuzat. U obilju priča, neizostavno se kao srž pojavljuju teme o duši, ljubavi, razumu, vjerovanju.

Predavanja, tumačenje i prevođenje *Mesnevije* u Bosni i Hercegovini imaju veoma dugu tradiciju, dužu od pet stoljeća, posebno u Sarajevu i to kroz instituciju mesnevihanstva. Treba obratiti pažnju da se *Mesnevija* "kazuje", dakle iako je sigurno bilo čitalaca, *Mesnevija* je tumačena i tumači se putem mesnevihana-predavača, bilo da se halke (kružoci) sastaju u kućama ili vjerskim institucijama (tekije), ili u kulturnim centrima. Prema nekim mišljenjima, u Bosni *Mesnevija* je najviše tumačena unutar tradicije mesnevihanstva, kao i kroz kurseve iz tzv. lijepe perzijske književnosti, koji su se održavali u privatnim kućama.[21]

O *Mesneviji* je mnogo pisano, *Mesnevija* je mnogo prevođena na različite jezike i komentarisana. Treba imati na umu da se bez komentara, neki stihovi (bejtovi) ne bi mogli razumjeti. Važno je imati tumača, i vodiča kroz *Mesneviju*.

Kad govorimo o predavanjima/dersovima *Mesnevije*, prema riječima sadašnjeg mesnevihana, hafiza Mehmeda Karahodžića, mogu se prepoznati tri nivoa slušalaca primanja sadržaja u komunikacijskom smislu, pristup mase, pristup simpatizera i pristup istinskih učenika (2014),

Unutar grupne komunikacije postoji jedna zakonitost. Obraćanje šejha/učitelja ili tumača *Mesnevije* –mesnevihana, kako vidimo i kroz životopise evlija – Božijih prijatelja, može biti upućena jako velikom broju slušalaca. Oni koji dolaze da slušaju šejha, razgovor ili sohbet, ili koji slušaju ders *Mesnevije*, dolaze prema svom stanju srca i toliko će i primiti, pa TO postaje zadovoljavajući odnos slušatelja i učitelja. Na srce učitelja/šejha ili tumača-mesnevihana, Bog/Allah spušta ono što odgovara zahtjevu skupa, odnosno publike koja sluša. Takvi Božiji robovi, tj. njihov govor ne opterećuje ljude izvan njihovih mogućnosti.

Svakako treba uzeti u obzir i vrijeme – zašto je govoreno i kada, vrijeme, teren, društvene okolnosti, vremenska udaljenost, od Izvora, od Božijih poslanika ili zašto se upravo ta tema obrađuje u tom vremenu i na tom mjestu, ne po želji, nego po potrebi te skupine-džemata; kao što je i svaki Poslanik poslat s kabilijettom ummeta u koji je došao, prema stepenu njihovih mogućnosti da prihvate učenje – Objavu – to je ključna stvar grupne komunikacije.

Odnos učitelja/šejha/mesnevihana prema masi ogleda se kroz ispunjavanje zahtjeva verbalne komunikacije, znanja govornika-mesnevihana naspram znanja recipijenata, koji dolaze iz različitih sredina i različitih su duhovno-psihičkih profila i neverbalne komunikacije, te izvanjezičkog konteksta. Svakako treba uzeti u obzir

[21] Beglerović, 2013.

i vrijeme – zašto je govoreno i kada, o određenoj temi, vremensku udaljenost, od Izvora, od Božijih poslanika ili zašto se upravo ta tema obrađuje u tom vremenu i na tom mjestu, toj grupi.[22] Predavač posebno obraća pažnju na prohodnost komunikacijskog kanala, pa se može primijetiti da se prihvatanje i obrađivanje sadržaja, tj. slušanje odvija svim čulima, dakle ono je emotivno i krajnje individualno. Taj vrlo specifični način slušanja Rumijevog djela, sasvim je različit od individualnog čitanja; ovdje su bitni neposredni komentari, objašnjenja i citati.[23]

Zaključna razmatranja

Tradicija obreda zikra, tekijskih melodija i učenja ilahija, te predavanja/dersova *Mesnevije* je dio kulturne bosanskohercegovačke baštine. Pošto sva tri elementa predstavljaju oblike grupne komunikacije, bilo je važno istaknuti njihove posebne karakteristike u smislu komunikacije u sufizmu.

Pokazani načini grupne komunikacije u skladu s normama tesavvufa/sufizma, potvrdili su da su višeslojni. Središte sufijske komunikacije je šejh/učitelj, koji ima osobine i funkciju komunikatora, ali i niz izvankomunikacijskih osobina. Za dersove *Mesnevije*, to je mesnevihan. Višeslojnost grupne komunikacije u sufizmu je viđena kao unutarnja i vanjska, kroz pojmove batina – unutrašnje dimenzije i njegove suprotnosti – zahira, odnosno vanjskog, zatim kroz verbalnu i neverbalnu dimenziju. Osebujni oblici komunikacije u sufizmu daju nam smjernice istraživanja grupne komunikacije koja počiva na primordijalnim osnovama komuniciranja kako je čovjeku spuštana Božija Objava, preko Božijih poslanika, čiji se korijen nalazi u Kur'anu i Hadisu.

Grupna komunikacija viđena kroz obrede zikra, pruža sliku s nizom komunikoloških detalja, vertikalne, horizontalne, kombinovane intra-interpersonalne komunikacije, kao i verbalne i neverbalne.

Kako obredi zikra često sadržavaju i izvođenje-učenje pobožnih pjesama, ilahija, to se proširuje horizont komuniciranja kod sufija u smislu grupe, bilo da je riječ o pojedincima/solistima ili manjim grupama izvođača. Tako se u obred zikra uključuju ilahije različite po melodiji i sadržaju, a koje trebaju biti usklađene s glavnim ritmom obreda zikra.

Specifično je i korištenje muzičkih instrumenata koji su po mnogo čemu različiti od uobičajenih kao što je naj-vrsta duvačkog instrumenta.

Derviški red mevlevija se posebno razlikuje od ostalih redova po korištenju drugačije odjeće, kretnji i upotrebi muzičkih instrumenata.

[22] Hfz. Mehmed Karahodžić, sarajevski mesnevihan, konsultacije, 2016.

[23] Ibid.

Svako predavanje-ders ima različitu temu, koja ostaje pohranjena kod slušalaca. Ona traži dalju obradu u svakom biću pojedinca, naglašavajući individualnu dimenziju. S obzirom na evidentne promjene na psihološkom i duhovnom planu savremenog čovjeka, kao i na promjene društvenih odnosa i tehnologija (teorija mass medija) veoma je važno kako recipijent razumije i prihvata sadržaj predavanja, te ono šta može biti krajnji rezultat, a to je prenošenje iskustava koje ide u eter i tako doprinosi formiranju ograničenog oblika javnog mijenja. Slušateljstvo-publika, odnosno halka je krug odakle se mesnevijske priče, iskustva i ideje šire i odlaze dalje u javnost, te tako stvara uslove da postane ograničeni oblik javnog mnijenja.

Generalno tema proučavanja komunikacije u sufizmu zahtijeva snažan angažman izvanracionalne dimenzije komunikacije u sufizmu, i još nečega što predstavlja neracionalni sloj prepoznavanja postojeće komunikacije, te praćenje teško opisivog duhovnog puta s postajama i duhovnim sazrijevanjem pojednica i/ili grupe. Zdrav spoj prošlosti i sadašnjosti, Istoka i Zapada, jeste generalno teško ostvariv u društvima današnjice, što je stanje i na domaćem prostoru, međutim, nastojanje da se podstakne grupna komunikacija, povećava prostor za ono što bi doprinijelo cjelovitosti u spomenutim segmentima. Multidisciplinarni uvid u tematiku, koja kreira poveznice komunikologije s duhovnosti, u ovom slučaju sa sufizmom, implicira integrativnu ulogu s ciljem jačanja osobnosti. Oni koji su zainteresirani za usavršavanje vlastitog sebstva, kroz grupne oblike komuniciranja na način *da se unutrašnji sadržaj sufijske staze i gnoze učini komunikativnim, daje naznake njegovog utjecaja na širi društveni aspekt.* Takav pojedinac bi, kao član određene zajednice, imao više šansi za moralnu obnovu, i revitalizaciju, impozantno bogatu skalu znanja, razvojnih i drugih varijeteta, kroz hermeneutiku u komunikaciji u sufizmu. Sva tri spomenuta oblika grupne komunikacije u sufizmu pružaju upravo te neophodne smjernice pojedincu za vlastiti preporod.

Literatura:

Agić, Senad: "Šta je zaista sufizam", *Glasnik* RIZ BiH, LXIII/2001, br. 9-10.
Beglerović, Samir: "O usulu derviškog reda kaderija". *Kelamu'l šifa*, VI, 2004. Br.21-22.
Ćehajić, Džemal: *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na* Bosnu i *Hercegovinu*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1986.
Džilo, Hasan: "Spoznaja i njeni slojevi u sufizmu", *Glasnik,* 9-10, 2010.
El-Kušejri, Abdulkerim: *Kušejrijeva poslanica o tesavvufskoj znanosti,* Sarajevo: Bookline d.o.o., 2006.

Fejzić-Čengić, Fahira: "Sa zikrom naša veza sa Stvoriteljem postaje bedem", *Naučni skup Sufijski put ljubavi i društvene promjene*, Stolac, 2015.
Hadžibajrić, Fejzulla: *Mali rječnik sufijsko-tarikatskih izraza*, Tesawwuf-Islamska mistika, Zagreb: Zagrebačka džamija, 1989.
Mevlana Dželaludin Rumi: *Mesnevija* I, Sarajevo: Tarikatski centar, 1996.
Mehmed Esed Efendi: *Brošura o visokom tarikatu*, prepisao Šejh Abdullah Fočak, 1976. za internu upotrebu. Sarajevo: Tarikatski centar, 1994.
Seyyed Hossein Nasr: *Islamic Art and Spirituality*, Ipswich: Golgonooza Press, 1987
Strik, Seid: *Ilahije − Poruke*, Svezak I, (za internu tekijsku upotrebu), Sarajevo: Nakšibendijska tekija, 2005.
Traljić, Mahmud: "Doprinos mevlevizma islamskom životu u Sarajevu do danas", Š*ebi Arus*, Sarajevo: Tarikatski centar, 1986.

RECEPTION OF SUFI COMMUNICATION THROUGH GROUP COMMUNICATION: TRADITION OF *ZIKR* RITUAL, *TEKIJA* MELODIES AND INTERPRETATION OF *MESNEVI*

Sanella Krehić-Fočak

Summary

The term Sufism / tasawwuf denotes the inner mystical path of Islamic belief, an Islamic esoteric, or mystical tradition. The history of Sufism is related to the early period of Islam, and since the 12th century, lines and sub-classes have been formed. Today, there are twelve fundamental, recognized dervish ranks, riffy, cadire, mevlevia, horseshoe, halvia, bogovija, desukija, sinanija, suhravardija, čištija, kubrevija, bektašije, although the final number is much larger for the existence of branches and sub-branches. The paper deals with the topic of group communication with the Sufi-Dervish through the analysis of the Zikra ritual, the learning of melodies-ilahi and the interpretation of Mesnevija as parts of the cultural heritage of Bosnia and Herzegovina.

Key words: sophism, mesnevia, communication, group communiquation, zikr, melody

UDK 930.23 Bojić, M.

Mehmedalija Bojić
O djelu historičara Mehmedalije Bojića: *Historija Bosne i Bošnjaka: (VII-XX vijek)*[1]

Šefket Krcić
Univerzitet u Novom Pazaru

U ovom ogledu autor je učinio pokušaj jednog razmatranja o značaju Bojićevog znanstvenog djela, koje posvećeno rasvjetljavanju historije Bosne i Bošnjaka. Više od tri decenije, pisac ovog priloga je pratio intenzivni rad Bojića na ovom značajnom projektu, posebno njegovoj finalizaciji, pred objavljivanje, kao i promoviranje pred znanstvenom javnošću Bosne i Hercegovine, Sandžaka i šire. Prostor koji je pred nama, ne može biti dovoljan da iskažemo bit ovog pionirskog djela. Naznake samog značaja i sadržaja Bojićevog djela *Historija Bosne i Bošnjaka: (VII – XX vijek)*, obuhvata pored Pristupa i završnog slova slijedeća pitanja, *Riječ-dvije o autoru, Sagledavanje stanja u historiografiji, Struktura Bojićevog djela, Originalni metodološki pristup, Široka upućenost u stanje duha Bošnjaka na prostoru ex Jugoslavije, Čija je Bosna, Uzoci genocida nad Bošnjacima* i *Bojićev doprinos savremenoj historiji Bošnjaka*. Ovo djelo zavrjeđuje širu znanstvenu i historiografsku pažnju.

Ključne riječi: Mehmedalija Bojić, historija, historiografija, Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, Jugoslavija, Sandžak, autonomija, republika, nezavisnost

1. *Pristup*

Umni ljudi se neprestano pitaju koja je istinska suština historije? Zatim, koja historija ima ljudski smisao? Zacijelo, većina ljudi se prošlosti i uopće povijesti sjećaju kroz konflikte, sporove i, prije svega ratove! Jasno, filozofi bi rekli, historija ne može biti nešto kao biće po sebi, kako bi Kant rekao, već mora biti proces kroz koji narod ostvaruje svoj smisao života. Zato na-

[1] U povodu djela historičara dr. Mehmedalije Bojića, *Historija Bosne i Bošnjaka: (VII-XX vijek)*, Izdavač "Šahinpašić", Sarajevo, 2001. godine.

rod koji ima historiju u situaciji je da ostvari slobodu, tj. slobodu mišljenja i življenja i pouzdanja u vremenu. S druge strane, historija koja u sebi ne otvara pitanja, tamo čovjek nema što da traži. Čuveni rimski mislilac Ciceron historiju je poimao, ne samo kao otkrivanje prošlosti (u smislu svjedočanstva o vremenu), već i kao povijest sadašnjosti, školu budućnosti, te kao svjetlost istine i kao učiteljicu života.

Jasno, historija se u najširem smislu doima kao nepresušna rijeka čiji tok simboliziraju život i uopće trajanje. Međutim, poznato je da rijeka, bez obzira na veličinu uvijek i svuda ne teče jednim tokom niti, pak, istom brzinom! O tome svjedoče mnogi razni hodovi vijekova i vijekova uopće u prošlosti, a potom u kratkom vremenskom intervalu se dogode procesi burnih godina, te nakon toga ponovo dolazi zastoj događanja u jednom vremenu. Dakle, bez obzira na sličnosti, zakonitosti događanja u prirodi i društvu se razlikuju upravo iz razloga što je veoma teško i rizično predviđati društvene fenomene koji su u biti predmet historije. Stoga, svaka podjela u historiji je veoma rizična i, prije svega, uvjetna! Ako se, pak, vrši neka podjela ona, kao takva, dolazi zbog određenog ponavljanja.

Recimo, ako se jedna pojava ponovila stotinu puta, pod istim uvjetima ponovit će se i stotinu i jedan put. Međutim, ukoliko smo na tragu Heraklitove misli o vječnom kretanju – takva mogućnost je, prosto rečeno, neizvodljiva. U svakom slučaju, pri stvaranju slike o jednom društvu, što bi trebalo biti ključni zadatak historije, bitno je da se ne ispuste glavni momenti koji čine smisao historije, ili, pak, njen predmet. S druge strane, postoje razne informacijske i metodološke barijere – kada je u pitanju istraživanje jednoga naroda, ovdje konkretno, Bošnjaka u povodu čega je nastalo i brilijantno Bojićevo djelo, koje danas imamo pred sobom.

Videći historiju i njen smisao kao tok u kojem postoje kauzalna značenja ljudskih događanja – kako naglašava čuveni njemački filozof Karl Jaspers[2], sa čijim mislima počinjemo razmatranja Bojićevog obimnog životnog djela *Historija Bosne i Bošnjaka* – otvaramo pitanje o tome, prije svega, koji su pokretački motivi kao ključno mjerilo za balkansku surovu stvarnost i istraživačku vrijednost. Međutim, pred nama su velike prepreke, a to su vječite zagonetke i predrasude kojih se Balkan u svojoj povijesti nije mogao osloboditi, već su se, nažalost, iz godine u godinu umnožavale geometrijskom progresijom. Netko će reći, da mi možda filozofski dosežemo taj problem! Istina to se događa kod mnogih pisaca i istraživača bez obzira na nacionalnu i strukovnu pripadnost da donekle možemo opisati

[2] Karl Jaspers piše: "Historija je događanje nečeg naprosto prolaznog, u čemu se ispoljava biće vječnosti. Krajnji smisao historije ne može više da bude stvaranje stabilnih zauvijek, konačan raj na zemlji... Smisao historije može da bude u cjelini njenog događanja i u svakom posebnom i u pojedinačnom. On uvijek postoji, ili ne postoji nikad. Uvjek ostaje smisao: neka se vremenski dogodi ono što je vječno, nek se istina kroz stvarno činjenje i u čovjekovom biću..."

neku pojavu, međutim, i dalje ostaje otvoreno pitanje da li se ta pojava istinski shvatila!? Konkretno, mi smo skeptični! Zato se ponovo pozivamo na Jaspersa koji nastoji da formulira smisao vrednovanja historije:

> "Historija se potcjenjivala ili odbacivala. Doduše, Aristotel, Gete, Šopenhauer, bavili su se njome, ali onako uzgred, i ljutito odustajali. Ogromna bijeda uzima sve više maha, biva drugačija, tj. novi vid bijede postaje stvarnost. Historija liči na besmislenu igru koju priređuju slučaj i prostota i kojom vlada nerazboritost. Sve što nešto vrijedi uspjelo je 'i pored toga' ono se i nije moglo očekivati i za svoje postojanje treba da zahvali nevjerovatno sretnom slučaju. Tok stvari ide putem koji je đavo popločao razornim vrijednostima.
>
> Nasuprot tome, izvjesno vjerovanje obraća se umu u historiji. Ona ide tokom u kome postepeno jedno stvaralački istjeruje drugo. Što izbliza izgleda haotično u cjelini je mirno, nezadrživo napredovanje. Opravdana je nada da će se istina probiti, da pravda pobjeđuje, da postoji umjetnost ka cilju i da će se doseći. Historija je ogromno događanje iz substancije bića, pojedinačno i pojedinac bivaju zdrobljeni, često neshvatljivo, ali tok u cjelini jeste tok duha koji se služi i strašnim sredstvima. Pojedinac može da bude spokojan pred sveobuhvatnim i prodornim duhom, kojim svima vlada, i da umre u slaganju s njim, čak i kada on sam biva uništen. Najzad, to vjerovanje posmatra historiju u cjelini kao realnost čiji tok shvata..."

Historija kao takva − vidi sve na svom mjestu. To je ono specifično u svijesti kojim se odmjerava svjetsko-historijski trenutak, dakle, Jasperovski rečeno, ono što je vremenski realno. U takvoj konstelaciji odnosa mi se krećemo u historiji, tj. oni koji su svjesni preteljkivane budućnosti – što nas i drevni Ciceron i islamski mislilac i povjesničar Ibn Haldun upućuju. U tom smislu, gospodar historije je onaj subjekt koji je poznaje, bilo u pozitivno bilo u negativnom smislu, dakle, u svemu tome se doživljava spokoj. U suprotnom, ljudi mogu živjeti isključivo u ruševinama i haosu i to je jedno očigledno bivstvovanje. Nažalost, ono je, kao takvo istinito.

2. *Riječ − dvije o autoru*

Mehmedalija Bojić (1923-2001), profesor i historičar, rođen je 10. maja 1923. godine u Ključu, Bosna i Hercegovina. Roditelji Smail i Zulkifa, rođena Kovačević. U Ključu je završio osnovnu školu, a šerijatsku gimnaziju u Sarajevu. Diplomirao na Filozofskom fakultetu, Grupa za historiju, u Beogradu. Studirao je i Filološki fakultet, Grupa orijentalnih jezika, u Beogradu. Učesnik je NOR-a, a nakon Drugog svjetskog rata radio je u raznim štabovima i institutima bivše JNA. Također je bio angažiran u diplomatskoj službi SFRJ, posebno u oblasti vojne diplomatije. Umirovljen je u činu pukovnika i višeg znanstvenog istraživača.

Bibliografija Mehmedalije Bojića je vrlo obimna i sadrži više od 100 objavljenih naučnih radova i knjiga i to najviše iz oblasti historije ratova. Učestvovao je u oblikovanju *Ratnih memoara* Josipa Broza Tita, a također i u obradi brojnih drugih događaja i ličnosti iz NOB-a. Posebno se bavio historijom Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, kao autohtonog i samobitnog naroda. Pored brojnih kritič-

kih tekstova o knjigama i autorima koji, na ovaj ili onaj način, negiraju Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake, naprimjer, kritički osvrti na knjigu D. Petovskog i B. Kneževića *Slobodarske tradicije naroda SFRJ u funkciji odbrane zemlje* i knjigu Dedijera, Ekmečića i Božića *Istorija Jugoslavije* 1979. godine je objavio radove *Svrgavanje otomanske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv invazije Austro-Ugarske 1878*, 1991. – *Pavelić, Mihailović, Tuđman i Drašković – pretenzije na Bosnu i osporavanje nacionalnog identieta i čija je Bosna*? Godine 1991. štampan mu je rad *Odnos državnih vlasti i političkih pokreta premu M(m) uslimanima u južnoslovenskim zemljama od XVIII vijeka do kraja 80-tih godina XX vijeka – fizički i kulturni genocid*, a godinu kasnije *Struktura stanovništva od dolaska Turaka do danas* i *Dvjestogodišnje pretenzije Srbije i Hrvatske na Bosnu prerasle u strahovit genocid nad Muslimanima – koncentrisani logori i stratišta u Bosni i Hercegovini*. Potom slijedi studija *Od autohtonog naroda do savremene nacije, Odnos kraljevske i socijalističke Jugoslavije prema nacionalnom pitanju muslimana – Bošnjaka* i napokon, kapitalno Bojićevo djelo *Historija Bosne i Bošnjaka*. U svojim brojnim radovima, dokazao se kao historičar i mislilac široke kulture. Nakon objavljivanja historije Bosne i Bošnjaka, koju je završio 1993., a objavio 2001. godine, u TKD "Šahinpašić" u Sarajevu, iz ove tematike objavio je više djela na stranim jezicima. Najviše priznanja u Francuskoj, SSSR-a i u Velikoj Britaniji, dobilo je dijelo *The National Liberation War and Revolution In Yugoslavia* (1941-1945.), koje je objavljeno i na ruskom jeziku (1982).

Od brojnih odlikovanja i priznanja kojima je nagrađivan povjesničar i historiograf Mehmedalija Bojić treba izdvojiti: Orden za hrabrost, Orden bratstva i jedinstva, Orden zasluge za narod, Medalja mira za učešće u UNEF-u Sinaj-Egipat i plaketu i nagradu "Mehmed Šakir Kurtćehajić" za novinarstvo i publicistiku Udruženja novinara Sandžaka. Umro je 13. septembra 2001. godine u Beogradu. Bio je član Matice Bošnjaka Sandžaka.

3. *Kritičko sagledavanje stanja u historiografiji*

Sagledavajući stanje u bosanskohercegovačkoj historiografiji dolazimo do saznanja da je upadljivo mali broj bošnjačkih istraživača historijskih znanosti, kao i broj istraživača uopće koji se bave bošnjačkim pitanjem. Sličan je slučaj i u oblasti filozofije. Dakle, humanističke znanosti, na kojima se temelji kultura jednog naroda se očigledno nalaze u zapostavljenom odnosu na književnost (gdje se u oblasti poezije i proze javio zapaženi broj kvalitetnih autora). Jasno, u pitanju je kulturna i znanstvena politika forsiranja i neforsiranja kadrova određenih profila. Tako se nedavno desilo da je glavno političko djelo u BiH napisao upravo filozof dr. Muhamed Filipović *Bošnjačka politika*. S druge strane, projekt BZK "Preporod" izdavanja *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga* bez sumnje, predstavlja

historijski događaj kojeg treba pozdraviti. Međutim, historija i filozofija kao da su u drugom planu. Stoga, otvara se pitanje, može li se govoriti o zapostavljanju, odnosno neforsiranju projekta iz oblasti historije, ili je nešto drugo u pitanju?! Svakako, potrebno je stvoriti uvjete da se historičari okupe, institucionaliziraju i mirno, racionalno i bez predrasuda počnu temeljno istraživati povijest Bošnjaka i drugih naroda u Bosni i Hercegovini, kao i položaj i pitanje Bošnjaka izvan Bosne.

Ovdje valja spomenuti da su se pojedinim pitanjima i periodima historije Bošnjaka do sada bavili: dr. Safvet-beg Bašagić, dr. Osman Nuri Hadžić, dr. Muhamed Hadžijahić, dr. Kasim Hadžić, historičar Hamdija Kreševljaković, dr. Hazim Šabanović, dr. Nedim Filipović, dr. Avdo Sućeska, dr. Muhamed Filipović, dr. Muhamed Karamehmedović, dr. Smail Balić, dr. Atif Purivatra, dr. Kasim Suljević, akademik dr. Smail Čekić, dr. Mustafa Imamović, dr. Enes Pelidija. Zatim istraživači na razini kulturne historije Bošnjaka: dr. Adem Handžić, dr. Muhsin Rizvić, književnik Alija Isaković, dr. Anto Babić, dr. Ivo Banac, dr. Alojz Benac, dr. Hamdija Kapidžić, dr. Nusret Šehić, dr. Fehim Nametak, dr. Munib Maglajić, dr. Rusmir Mahmutćehajić, dr. Mustafa Memić, Adil Zulfikarpašić i mnogi drugi.

Svi navedeni pojedinci su ostvarili historiografska djela iz pojedinih perioda razvoja bošnjačkog naroda, a posebno iz kulturne i književne historije, što je od posebnog značaja za identifikaciju i nacionalni identitet Bošnjaka. Svakako, bez sumnje, značajno mjesto među istraživačima zauzima i historičar Mehmedalija Bojić, koji je gotovo sav radni vijek poveo izvan Bosne, ali s obzirom na specifičnost njegovog profesionalnog angažmana bio je u situaciji da veoma lahko dolazi do arhiva i znanstvenih instituta, tj. do građe za svoje djelo o *Historiji Bosne i Bošnjaka*. Ono što daje posebnu dimenziju, vrijednost i dinamiku jeste da Bojićevo djelo izlazi iz koneksta uobičajenih historiografskih studija, ne samo po obimnosti, već i po unutrašnjoj dinamici, analitičnosti, kritičnosti i polemičnosti. U ovom djelu, što je od posebnog značaja, Bojić je došao do relevantnih sudova i razrješenja brojnih historijskih dilema.

4. *Struktura Bojićevog djela*

Rukopis bošnjačkog historičara i mislioca Mehmedalije Bojića *Historija Bosne i Bošnjaka*[3] je po svom sadržaju i obimu, slobodno se može reći, jedinstveno

[3] M. Bojić je prije izrade djela *Historija Bosne i Bošnjaka: (VII-XX vijek),* objavio veći broj studija, ogleda, rasprava, i napisa o muslimansko-bošnjačkom pitanju, te nekoliko knjiga. Ovdje ćemo navesti samo neka od naslova: *Narodnooslobodilački rat i revolucija naroda Jugoslavije (1941-1945)* (na engleskom i ruskom), "Kritički osvrt na knjigu 'Historija Jugoslavije'" (Dedijer, Ekmečić, Božić), u kojoj je prešućena povijest Bosanskih Muslimana ili Bošnjaka, "Odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878, "Negiranje borbenih tradicija Bosanskih Muslimana u knjizi *Slobodarske tradicije naroda SFRJ'*,

u dosadašnjoj kulturi i znanosti bošnjačkog naroda. Riječ je o znanstveno-istraživačkom projektu na kojem je autor radio skoro čitavog svog znanstvenog rada, a posebno u posljednje dvije decenije. Ovo djelo iz oblasti historiografskih nauka je nedostajalo bošnjačkom narodu, i kao takvo, predstavlja prvo cjelovito djelo (završeno 1993. godine) kojim se u kontinuitetu rasvjetljava i izučava gotovo sva značajnija bošnjačka problematika u rasponu od XV do pred kraj XX vijeka.

Da je kojim slučajem ovo djelo napravila neka bošnjačka institucija sa njim bi se mahalo na sve moguće strane. Ovako autor je jedna ličnost koja je, bez ikakve posebne donacije, uradila prije svega, institucionalni posao.[4] Djelo je pisano izuzetno lahko, prijemčivim stilom sa potrebnom argumentacijom i pozivanjem gdje je to bilo potrebno, na relativne izvore. Na taj način može biti interesantno kako za širu populaciju, tako i za stručnu upotrebu. Pored toga, djelo je tako metodološki razuđeno da ga sa lahkoćom mogu percipirati studenti, politički i diplomatski djelatnici, zatim, žurnalisti i publicisti kao i drugi subjekti koji pokazuju interesovanje za sudbinu Bošnjaka u kontekstu zajednice naroda bivše Jugoslavije. Bojić je kao umirovljenik živio u Beogradu i njegovo djelo zbog ukupne situacije nije moglo ugledati svjetlo dana iz dva razloga: *prvo*, zbog životne izolacije autora, i *drugo*, zbog brojnih manipulacija i insinuacija (prije svega od strane kolega) u vezi štampanja i javnog prezentiranja ovog projekta.

Pisac ovog djela M. Bojić je imao veliku želju da svoj znanstveno-istraživački projekt o Bosni i Bošnjacima prvo objavi u Bosni, ili u nekoj bošnjačkoj instituciji izvan Bosne, i to u vremenu dok je trajao rat u Bosni, s jednim ciljem da svojom knjigom saopći istinu o svojoj domovini Bosni i Hercegovini i svom, bez ikakvog razloga napadnutom narodu – Bošnjacima, kako bi, na taj način pomogao mirovne i diplomatske procese za okončanje rata i agresije.[5]

"Pavelić, Mihajlović, Tuđman i Drašković - pretenzija na Bosnu i Hercegovinu i osporavanje nacionalnog identiteta Muslimana", "Istorija i politika − Čija je Bosna", "Struktura stanovništva BiH od dolaska Turaka do danas", "Dvjestogodišnje pretenzije Srbije i Hrvatske na Bosnu i genocid izvršen u prošlosti nad Muslimanima", "Odnos Jugoslavije prema nacionalnom pitanju Bosanskih Muslimana."

[4] Prema kazivanju autora M. Bojića da istraje u svojoj namjeri da napiše ovo djelo su mu davali dr. Atif Purivatra, dr. Muhsin Rizvić, dr. Mustafa Imamović, Hadži Jakub Selimoski, general Ibrahim Alibegović i mnogi drugi.

[5] Napominjem, da sam u svojstvu ovlašćenog lica i kao recenzenet, u ime autora Bojića kontaktirao sa raznim bošnjačkim kulturnim i znanstvenim asocijacijama i nekim izdavačkim kućama. Mnogi od njih su tražili da im odmah izručim rukopis za objavljivanje, ali bez prethodnih klauzula i potpisanih ugovora sa autorom, najkraće rečeno, dogovor i komunikacije su se teško uspostavljale, a vrijeme je prolazilo. U tom poslu iskreno sam se žrtvovao, ne štedeći ni vrijeme ni oskudna sredstva za putovanja. Polazio sam, kao i M. Bojić, od nezaobilazne premise: "Narod koji nema svoju pisanu historiju osuđen je na nestanak." U

5. *Kratki osvrt na Noela Malcolma*

Mnogi autori, među Bošnjacima posebno, posvećivali su gotovo čitav svoj radni vijek istraživanju pojedinih perioda iz historije Bošnjaka i njihove domovine Bosne i Hercegovine. U tom kontekstu treba svakako izdvojiti akademika dr. Avdu Sućesku koji je poseban akcent u svojim istraživanjima stavio na otomanski period, te dr. Mustafu Imamovića koji je studiozno istražio period Bosne i Bošnjaka pod austrougarskom vladavinom, i bošnjačku dijasporu. Međutim, profesor Bojić, koristeći svoje bogato znanstveno iskustvo, i raspoloživu znanstvenu građu i radove drugih istraživača, otisnuo se najdalje na ovu pučinu.

Bosnu i Hercegovinu, kao internacionalno priznatu suverenu državu, čine tri civilizacijska kruga, odnosno, tri gotovo različite povijesti njenih naroda bosanskih – Bošnjaka, bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, što je u svom istraživanju konstatirao i britanski historičar Noel Malcolm (rođen 1956), u svom djelu *Bosnia: a Short History* (London, 1994). Ovo djelo, sa svom znanstvenom aparaturom ima svega 340 strana (od čega 88 strana priloga). U svom istraživanju i zaključcima Noel Malcolm se naslanjao na, uglavnom, poznate studije, rasprave i radove, koje su većinom pisali srpski i hrvatski autori. Najnovije događanje, posebno od agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine do početka 1994. godine, on je obrađivao na osnovu konvencionalnih i kurtoaznih intervjua vođenih sa pojedinim ličnostima iz Bosne, a izučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine i njenih naroda otpočeo je, kako sam piše, tek početkom agresije na BiH, dakle nepune dvije godine. Ne umanjujući istraživački postupak Malcolmov, i veoma cijeneći njegovo nastojanje da pronikne i korektno rasvjetljava veoma složene probleme bosanske prošlosti, kao i stradalaštvo Bošnjaka, ipak se mora podvući da su mnogi čvorišni problemi − zbog nedovoljno kritičnog sagledavanja i prihvatanja stavova i tumačenja srpskih i hrvatskih autora, ostali rekli bismo, goli i nerazjašnjeni. To se odnosi i na mnoge važne događaje i probleme iz bogate prošlosti bošnjačkog naroda. Primjera radi ovdje ne vodimo neadekvatan prikaz uloge i značaj Husein-kapetana Gradaščevića i njegovog autonomnog pokreta (1831-1832) u nacionalnom osvješćivanju Muslimana-Bošnjaka i postavljanju osnova automatski i samostalnosti Bosne, zatim, krajnje je nedovoljno, neadekvatno, pa i netačno prikazana jedna od najsvjetlijih stranica Bosne čitave prošlosti Muslimana-Bošnjaka: ustanak protiv Otomanske Turske, oslobođenje čitave zemlje, stvaranje prve "narodne vlade" −

tom kontekstu, Bošnjaci su doskora bili jedini, od malobrojnih naroda u Evropi, koji nisu imali svoju pisanu historiju, na koju se ljudi od značaja mogu pozvati. Zacijelo, krivicu za takav čin i uopće za takvo stanje ne snose samo raniji vladajući režimi u Hrvatskoj, Srbiji i Jugoslaviji, već krivicu snose i sami Bošnjaci. Prisjetih se zato jedne misli Jonh-a Santajane, američkog filozofa španjolskog porijekla, koji je jednom prilikom izajvio: "(...) oni koji ne poznaju svoju historiju osuđeni su da je ponavljaju!"

sastavljanjem od Bošnjaka, Srba i Jevreja, kao i njihov veličanstven oružani otpor austorougarskoj invaziji (1878), a koji je u austrougarskoj vojnoj historiji prikazan, izučavan i stavljan "među velike ratove XIX stoljeća" (o ovom događaju u Sarajevu je, povodom 100. godišnjice Berlinskog kongresa, 1878. godine održan značajan Međunarodni znanstveni skup a radovi objavljeni u Zborniku Akademije nauka i umjetnosti BiH, što N. Malcolm u svom djelu i ne spominje; dalje, nacinalno pitanje Bosanskih muslimana i njihovo izrastanje u modernu naciju u XIX i XX vijeku, uglavnom je prikazano onako kako to objašnjavaju srpski i hrvatski historiografi i političari, a koji skoro 200 godina nastoje da Bošnjake asimiliraju u Srbe ili Hrvate. Ipak, i pored ovih manjkavosti, treba istaći da ovo Malcolmovo djelo predstavlja riznicu činjenica i enciklopedijski datih podataka, dok su neka poglavlja izuzetno dobro urađena (npr. poglavlja o srednjovjekovnoj Bosni).

To su samo neke opaske na marginama ove knjige. Međutim, treba reći da je veoma važno da strani znanstvenici pišu o objavljuju knjige o bošnjačkoj i bosanskoj povijesti. Isto tako, trebalo bi izučavati i prikazivati prošlost bosanskih Srba, bosanskih Hrvata, bosanskih Jevreja i bosanskih Roma. Pri ovom, trebalo bi imati u vidu da ćemo se suočavati i sa ozbiljnim problemima istinskog prezentiranja povijesne znanosti o Bosni i Bošnjacima i drugim narodima BiH, upravo zbog ignorancije, raznih predrasuda, te nedostataka vrijednih historiografskih radova, zbog čega permanentno zapadamo u apsurdna stanja ćor-sokaka, tj prinuđeni smo da svakom strancu objašnjavamo tko smo i odakle smo, umjesto da oni prije nego što povedu razgovor sa bošnjačkim prvacima, znaju o Bosni i Hercegovini sve ono što je bilo važno.

Valja istaći da je na slične opasnosti ukazao i britanski historičar i publicist Norman Stone, čiju misao navodi historičar Noel Malcolm, kao izvod iz recenzije na početku svoje knjige *Bosnia: a Short History*. Ta misao zaslužuje i na ovom mjestu da se spomene i ona glasi: *Bosna leži u čvorištu velike povijesne civilizacije i njenu je historiju teško napisati zato što iziskuje poznavanje nekoliko jezika i poznavanje vrlo zamršenih događaja. S obzirom na današnju bosansku katastrofu, to iziskuje i razumijevanje svijeta u razdoblju nakon hladnog rata...*"

Ipak, Noel Malcolm se nije dosljedno držao devize Normana Stona, koju je čak, istakao kao moto svoje knjige. Nesumnjivo, poznavanje historije bošnjačkog naroda je od bitne važnosti za dalje odlučivanje međunarodne zajednice o sudbini ovog ugnjetavanog naroda na Balkanu, kao i za stvaranje potpunije i realnije slike o Bošnjacima kao evropskog naroda, zatim o zajednici bosanskih naroda u Republici Bosni i Hercegovini i njihovom civilizacijskom suživotu i dobrosusjedstvu, koja je vijekovima krasila bosanske prostore.

6. Originalni metodološki pristup i dubinska upućenost u stanje Bošnjaka na prostoru ex Jugoslavije

Kada su u pitanju Bošnjaci u Bosni i Hercegovini i uopće na teritorijama bivše SFR Jugoslavije, kao i sljedbenici islama na Balkanu – pisac Mehmedalije Bojić je u svom obimnom historiografskom radu prikazao sve relativne događaje, probleme, činjenice, informacije. Očigledno je bio nošen idejama životnog imperativa s ciljem da doprinese rasvjetljavanju historije svoga naroda i države Bosne i Hercegovine i pomogne kao znanstvenik njenom očuvanju suvereniteta.

Jasno, riječ je o jedinstvenom znanstvenom postupku za koji autor nije imao uzora, niti a priori naručioca. Kao takvo, ovo je originalni znanstveni postupak iz kojeg se rodilo djelo relativnih ideja i inspiracija. Značaj ove knjige ogleda se prvenstveno u njenoj, prije svega, *kritičkoj* dimenziji, prema raznim srpskim i hrvatskim, skoro dvjestogodišnjim falsifikatima koji su išli u prilog agresiji na državu Bosnu i Hercegovinu. U ovoj knjizi autor je vrlo pregledno s valjanom argumentacijom, prezentirao gotovo sve društvene, kulturne, znanstvene i historijske aspekte koji su od značaja za jedno evropsko viđenje bošnjačke stvarnosti na Balkanu. O tome svjedoči popis konsultovanih radova i knjiga, odnosno Bibliografija koja se nalazi u prilogu ovoga djela.

Mehmedalija Bojić se u ovoj knjizi na najbolji način predstavio kao *analitički* i *kritički* historičar. On je, bez sumnje, jedan od malobrojnih historičara Bošnjaka koji su vrlo uspješno spojili ove dvije bitne metodološke komponente modernog historijskog diskursa. Zato nam je namjera da to ilustrujemo jednim sintetičnim pregledom kroz široka polja i trnovite drumove kroz koje je prolazio i prolazi bošnjački narod, a Bojić na akribičan način to prikazuje. Zato, naša je namjera da skrenemo pažnju, a ne da prepričavamo, jer nam to i nije namjera, da ukažemo na smisao ovog životnog iskustva i cjelovitog djela o bošnjačkom narodu. Nas je od samog početka pa do samog kraja impresionirala Bojićeva energija i, nadasve, kreativan pristup. Jer, u ovom djelu se odslikava oblik bošnjačke duhovnosti.

Bojićevo djelo *Historija Bosne i Bošnjaka* ima više dijelova: u Prvom dijelu data je povijest Bosne i Bošnjaka i Bošnjaka u Bosni (i Hercegovini) od VII do pred kraj XX vijeka; u Drugom dijelu prikazana je povijest Bošnjaka, kao i prošlost sljedbenika islama drugih nacionalnih i etničkih grupa, kroz vijekove (od XIV do pred kraj XX stoljeća) koji žive u drugim republikama i regijama bivše SFR Jugoslavije: u Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu, Sandžaku, Hrvatskoj i Sloveniji; u Trećem dijelu nalaze se prilozi uz knjigu.

Autorov Uvodni dio knjige, koji sadrži obilje informativnih podataka, prvenstveno je namijenjen čitateljima nemuslimanima, kako bi se oni upoznali sa pojavom islama i njegovim fenomenalno brzim širenjem i nastankom niza islamskih moćnih država već u prva dva stoljeća po Hidžri (VII-VIII vijek). Već se tad, kako

navodi autor u posebnom napisu pod imenom "Susret južnih Slavena sa islamom", i među njima širi islam, osobito u Bugarskom carstvu a kasnije i u Ugarskoj, pa i u Bosni (zvali su ih "Ismailiti"). Dakle, islam je bio prisutan među Južnim Slavenima prije njihove masovne k(h)ristianizacije (IX stoljeće) a vijekovima prije negoli su Turci − Osmanlije ovladali Balkanskim poluotokom. Dakle, ovo djelo je pisano sa ciljem da Evropa, Amerika i čitav svijet saznaju istinu o prošlosti bošnjačke i muslimanske populacije na Balkanu − a Bosnu na jednom mjestu prikazanu, upoznaju kao susret − kako su se svojevremeno izrazili Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine, i akademik dr. Abdulah Šarčević, bošnjački filozof − kultura i civilizacija Istoka i Zapada. Dalje, radi boljeg razumijevanja čitave prošlosti Bosne i bošnjačkog naroda, autor je u Prvom dijelu dao jedan sažet prokaz historijske geneze bosanske srednjovjekovne države, "Crkve bosanske" (krstjana, bogumila, patarena) i njenog naroda − B o š nj a n a. Iz njega se saznaje da su autohtona južnoslavenska plemena, koja su se, zajedno sa Avarima naselila na prostorima Bosne, imala svoju političku zajednicu više od pet vijekova, te da su od dvanaestog vijeka imali svoju državu zvanu banovine, a zatim kraljevine – koja je u doba kralja Tvrtka I (1353-1391) bila najveća i najmoćnija država na Balkanu, imala svoju posebnu vjeru i svoju specifičnu kulturu.

Država Bosna se u čitavom srednjem vijeku prostirala od rijeke Drine na istoku, pa do rijeke Une na zapadu, šireći se prema Jadranskom moru i jugoistoku − prema Srbiji (današnjem Sandžaku) i Zeti (današnjoj Crnoj Gori). Rijeka Drina, kako ističe i argumentirano tvrdi M. Bojić, imala je i ima karakter vječne granice. Nju, kao razmeđe Istoka i Zapada (Rimskog carstva), odredio je još u IV vijeku rimski car Tiberije, zatim je potvrđena raskolom k(h)rišćanstva 1054. godine. Ona je kroz čitavo srednjovjekovno razdoblje bila granica između Bosne, Ugarske i Srbije, a potvrđivana je Berlinskim ugovorom (1878), Vidovdanskim ustavom Kraljevine SHS (1921), odlukama ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a (1943), te Dejtonskim i Pariškim ugovorom (1995).

Autor u ovom djelu veoma argumentirano osporava tvrdnje srpskih i hrvatskih historiografa, državnika i političara, da je Bosna ikad bila u sastavu bilo srpske, bilo hrvatske države, i ukazuje da je država Bosna na Balkanu egzistirala duže i od hrvatske i od srpske srednjovjekovne države. On, također, veoma ubjedljivo, oslanjajući se na srednjovjekovne relevantne izvore, tvrdi da su u državi Bosni, na prostoru između rijeke Drine i Une, te u dolini Neretve živjeli samo B o š nj a n i. Ne postoji niti jedan izvor, tvrdi autor, da su se oni ikada nazivali Hrvatima, a nisu ni Srbima, jer ovih, a ni sljedbenika pravoslavljana, na spomenutim prostorima nije bilo u većem broju sve do dolaska Turaka − Osmanlija.

Bosna je u srednjem vijeku, prema riječima najvećeg hrvatskog književnog uma Miroslava Krleže, dala Evropi svojevrsnu civilizaciju i bila jedno vrijeme

središte evropske kulture. Ona je, kako piše M. Bojić, u XIV stoljeću bila, kada su u Evropi bijesnili građanski i vjerski ratovi, vršeni masovnim pogromi Jevreja i harala katolička inkvizicija, najtolerantnija država u Evropi.

Posebno interesantno poglavlje u Bojićevoj knjizi jeste Bosna u Osmansko doba. Autor ga je, budući da su ovaj period turkolozi i historičari Bosne i Bošnjaka dobro i sveobuhvatno istražili i obradili a svoje radove široko publikovali, svjesno prikazao koncizno i enciklopedijskom vještinom obradio neka veoma složena pitanja i probleme, a ovdje će se ukazati samo na neka od njih.

Osmanlije su, kazuje Bojić, svojom poznatom taktikom (višedecenijskog izučavanja jedne zemlje, uplitanja u njena unutarnja zbivanja − osobito na pozive zavađene vlastele − omekšavanja želje stanovništva za oružanim otporom, izboru najpovoljnijeg trenutka za napad i sazreloj svijesti stanovništva da mu se isplati staviti pod okriljem Otomanskog carstva − pod zaštitu Pax otomana"), najzad osvojili i kraljevinu Bosnu (1463). Njih su Bošnjani − osobito kriptokatolici i kriptopravoslani koji su to postali nakon svirepih pogroma organiziranih od strane karoličke i pravoslavne crkve a predvođenih slabim i neposobnim kraljevima, i nakon spaljivanja, razaranja i uništenja "ognjem i mačem" njihove domovine, "hidža" i "starješina", dočekali, otvarajući im vrata gotovo svih tvrđava kao oslobodilaca. Tom prilikom u janjičarske redove sultana Fatiha (osvajača Konstantinopolja, 1453) dobrovoljno je stupilo par desetina hiljada mladih Bošnjana. Ovi će, i njihovi potomci, primivši islam, u XV i XVI stoljeću biti nosioci vojne i upravne moći Otomanskog carstva, nametnuvši na Porti i svoj bosanski jezik kao jedan od četiri jezika u Carstvu.

Druga karakteristika otomanske vladavine u osvojenim zemljama je bila, kako to naglašava M. Bojić, da su Turci − Osmanlije dugo vremena poštovali zatečene tradicije, običaje, vjere, pa i postavljali namjesnike, pa i kraljeve iz redova domaćeg stanovništva. Takav je bio odnos Osmanlija i u Bosni. Oni su dopuštali pokorenom stanovništvu da se postepeno prilagođava na njihovu vlast. To je bio dugotrajan proces. Kao što je bio dugotrajan skoro dvovjekovni proces širenja islama u Bosni i Bosanskom pašaluku. Islam je tu imao dublje korijene negoli u drugim zemljama Balkana.

U ovom Pašaluku (više od 80 hiljada četvornih kilometara) je, prema podacima Rimske kurije, već u XVII stoljeću bilo iznad 75 odsto muslimanskog stanovništva. Oni su sebe, a i Turci su ih tako zvali, umjesto Bošnjani najčešće nazivali Bošnjacima a svoj jezik i dalje bosanskim jezikom.

U periodu otomanske vladavine i katoličko stanovništvo je sebe nazivalo također Bošnjacima a svoj jezik bosanskim (sve do druge polovine XIX vijeka). Katolički samostani u Bosni su bili ti koji su najviše čuvali uspomenu na srednjovjekovnu državnu tradiciju, dok su je muslimani prenosili usmeno i često, osobito značajne ličnosti, svom arapskom ili turskom imenu dodavali naziv Bošnjak.

Bojić je u ovom poglavlju, navodeći znanstveno utemeljene razloge masovnog širenja islama, šire razradio pitanje položaja i odnosa otomanskih vlasti i muslimana prema drugim vjerama. Prirodno je da je u Otomanskom carstvu, kao teokratskoj državi, islam bio državna vjera. No, i druge vjere Knjige /k(h)rišćanstvo i judaizam/ bila su posebnim sultanovim "ahdnamama" zaštićeni. Pravoslavna crkva je u odnosu na katoličku bila zbog podrške Srba otomanskim osvajanjima i širenja ka zapadu, stoljećima privilegovana.

Drugi krupan i interesantan problem koji je M. Bojić u ovom dijelu knjige razradio jeste pitanje etničkog prekomponovanja gotovo čitavog stanovništva u Bosanskom pašaluku. Dok je starosjedilačko bogumilsko stanovništvo u Bosni dočekalo raširenih ruku sultana Fatiha i njegove nasljednike, autohtono katoličko pučanstvo se dobrim dijelom povuklo ka Zapadu, ka obalama i otocima Jadranskog mora ili ka neosvojenim austrijskim zemljama.

Na upražnjene prostore Turci su svojom politikom kolonizacije i privilegija masovno naseljavali Srbe i stočare Vlahe iz Srbije, Novopazarskog sandžaka, Zete i Hercegovačkog sandžaka. Naseljavanje Srba, kako piše Bojić, između Drine, Save i Une, zatim u Sloveniji, Dalmaciji i drugdje, s njima je u Bosnu i u drugim krajevima Bosanskog pašaluka došla i proširila se i pravoslavna crkva. Tek tada su u Bosni i Hercegovini, dozvolom otomanskih i muslimanskih vlasti, podignuti svi i još danas postojeći pravoslavni manastiri, mnoge crkve među kojima i dvije saborne (u Sarajevu i Mostaru). Dakle, koliko se Otomansko carstvo širilo ka Zapadu toliko su se širili i Bošnjaci-muslimani i Srbi-pravoslavni. U Dalmaciji, Lici, Sloveniji i Bosni i Hercegovini sve do Velikog rata i Karlovačkog mira (1699) je bilo više od 75% muslimanskog stanovništva, a ostatak pravoslavnog i katoličkog, te u manjem procentu jevrejskog. Sve ove podatke i činjenice treba, navodi u svom djelu Bojić, znati, jer srpska, pa i hrvatska historiografija njima najviše manipulira i falsifikuje.

M. Bojić je kao profesionalni vojnik s posebnom pažnjom i stručnošću obradio sve ratove koje su Bošnjaci vodili za širenje ili za odbranu Bosne i Bosanskog pašaluka, ili, pak, masovnije sudjelovali u vojnim pohodima koje je u raznim krajevima Evrope, pa i Azije i Afrike, preduzimala Porta odnosno Otomansko carstvo. Bošnjaci su vijekovima bili dobri i cijenjeni ratnici. Njih su čak rado angažirali i vrbovali kao dobrovoljce-konjanike pojedine države ili vojskovođe u srednjoj i zapadnoj Evropi. Čak su Holanđani i Danci početkom XVIII stoljeća u sastavu svoje vojske imali specijalne konjičke jedinice pod nazivom "Bošnjaci." Oni su dali Otomanskom carstvu veliki broj poznatih vojskovođa, a vijekovima su i masovno ginuli na raznim ratištima u korist Otomanskog carstva. Oni su, kako piše M. Bojić, pobjeđivali u odbrani Bosne i takve vojskovođe kakvi su bili austrijski maršali Laudon i princ Eugen Savojski. Autor u ovom poglavlju opisuje i sve bune i ustan-

ke koje su vodili Bošnjaci protiv otomanskih vlasti u XVIII vijeku. On na sasvim nov način prikazuje i osvjetljava ulogu i značaj Husein-kapetana Gradaščevića (Zmaja od Bosne), jedne od najznačajnijih ličnosti u čitavoj prošlosti bošnjačkog naroda, koji je prvi ne samo oslobodio čitavu Bosnu (1831), uključujući i Hercegovinu i Novopazarski sandžak, nego je on bio i prvi Bošnjak koji je pokušao dati nacionalni program i stvoriti republiku Bosnu. Zanimljiv je i opis vojnog i ekonomskog sloma begovata u Bosni i reforme koje je sredinom XIX stoljeća, sproveo Omer-paša Latas. Ubrzo nakon ovog događaja, u vrijeme namjesnikovanja Osman-paše, Bosna je dobila prvi Ustav nazvan Vilajetski ustavni zakon (1867).

U ovom poglavlju autor je obradio i fenomen školovanja ljudi iz Bosne u vrijeme otomanske vladavine, i to u Istanbulu i drugim velikim gradovima Otomanskog carstva. On je ovdje prezentirao ideje i imena iz oblasti književnosti i raznih znanosti Bošnjaka datih u djelima na orijentalnim jezicima: arapskom, perzijskom i turskom. Tada je u Bosanskom pašaluku (elajetu) gotovo sve muslimansko stanovništvo bilo pismeno. Bojićeva knjiga donosi i kratak pregled znanstvenih, kulturnih, muzičkih i drugih dostignuća toga vremena.

Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije je posebno poglavlje Bojićeve knjige. Malo se zna, piše autor, da su se Bošnjaci u vrijeme održavanja Kongresa velikih sila u Berlinu (1878), i kada je sultan prodao Bosnu i Hercegovinu, digli na oružani ustanak, sami zbacili otomansku vlast, razoružali otomanske garnizone, odbacili odluke Berlinskog kongresa, pozvali Srbe, Hrvate i Jevreje da im se pridruže, te zajedno s njima formirali prvu zajedničku Narodnu vladu. Ova vlada donekle podsjeća na današnju − Dejtonsku. Naime, u istoj zgradi sjedio je ustanički bošnjački vođa Hadži Lojo (Salih Vilajetović) sa savjetnicima, te predstavnik Srba sa svojim savjetnicima.

Bošnjaci su, uz sudjelovanje i srpskih i hrvatskih oružanih odreda, pružili takav višemjesečni oružani otpor moćnoj austrougarskoj armiji da su svojom borbom zadivili čitavu Evropu. To je bio kako piše američki historičar Robert Donia (Univerzitet Ohio) u svom radu "Bitka za Bosnu", prvi uspješni rat jednog malog naroda u svijetu protiv jedne moćne i savremeno naoružane armije − kakva je bila austrougarska vojska. Ovaj historičar posebno naglašava, da je ovaj bošnjački otpor i odbrambeni rat bio uzor i preteča oslobodilačkim ratovima malih naroda u Aziji i Africi, protiv kolonijalnih i imperijalističkih sila tijekom XX stoljeća. Kako piše Bojić, austrijski generalštab je ovaj rat Bošnjaka uvrstio među "velike ratove XIX vijeka".

Jasno, srpska historiografija krije značaj i veličinu toga odbrambenog rata protiv Austro-Ugarske. Oni kriju i oružani otpor Bošnjaka i Albanaca iz Plava i Gusinja koji su se junački borili za odbranu svoga "vatana" (domovine) na Nikšićkom boju 1879. godine i izdjejstvovali značajnu pobjedu nad bolje naoružanom crnogorskom vojskom, koju je predvodio čuveni vojvoda Marko Miljanov. Ta bitka je vođena kao posljedica nepravednih odluka Berlinskog kongresa.

Budući da Bošnjaci nisu imali nikakvu materijalnu ili političku pomoć iz inozemstva Austro-Ugarska je najzad okupirala njihovu zemlju a Bosna je nakon više od četiri stoljeća (1463-1878) življenja u orijentalnom i islamskom civilizacijskom krugu, prešla u zapadnoevropski civilizacijski krug. To vrijeme je bilo za Bošnjake puno dramatike, vrijeme velikih prijeloma.

Kakve je transformacije u etničkom, društvenom, ekonomskom, obrazovanom pogledu Bosna i njeno stanovništvo − Bošnjaci, Srbi, Hrvati i Jevreji i drugi to doživjelo i prihvatilo, M. Bojić šire opisuje u posebnom poglavlju ove knjige. Autor *Historije Bosne i Bošnjaka* ističe da su Bošnjaci austrougarsku okupaciju u početku veoma teško prihvatili i sporo se prilagođavali evropskim uslovima i načinu života. Međutim, kako je Austro-Ugarska odlukama Berlinskog kongresa Bosni i Hercegovini dala status posebnog entiteta (Corpus separatum) − status treće zemlje (Reichsland), kakav tada nisu imale ni Češka ni Hrvatska, u okviru Austro-Ugarskog carstva, te zavele red i ravnopravnost svih građana pred zakonom, a sav prihod od izvoza usmjeravala na ekonomski i drugi razvoj zemlje (obrazovanje, zdravstvo, kulturne institucije), Bošnjaci su se, ipak, relativno brzo počeli prilagođavati i prihvatiti novi − evropski način života.

U ovom dijelu Bojićeve knjige postoji tekst koji ima podnaslov "Pretenzije Srbije i Hrvata i bitka hrvatskih i srpskih državnika, historičara, političara i književnika za osvajanje Bosne", čiji sadržaj gotovo niko u nas nije znanstveno i kritički razrađivao. Od posebne je važnosti, jer autor tu daje veoma argumentirano korijene i genezu nastanka i trajanja svih sukoba Srba i Hrvata oko Bosne i Bošnjaka.

Autor piše da je propagiranje Kalayeve (bio austrougarski namjesnik u Bosni) bosanske nacionalne ideje, zatim afirmiranje muslimana kao posebne nacije, nailazilo, zbog različitih ciljeva srpskih i hrvatskih državnika, političara i književnika prema BiH, na organizirane i žestoke kampanje negiranja, svojatanja i nacionaliziranja Bosanskih muslimana, pri čemu se nisu birala ni sredstva, ni znanstveni argumenti, jer se znalo da bi Bosna bila onih uz koje bi bili Muslimani − Bošnjaci. Težnje i aspiracije Srbije, Hrvatske i Austrije prema Bosni i Hercegovini počele su se ispoljavati još u XVIII stoljeću. Jedno vrijeme u toj bici kako piše M. Bojić učestvovali su i njemački (austrijski) i mađarski historičari, a u XIX i XX vijeku će se voditi i pravi ratovi za ostvarenje tih aspiracija.

Zanimljivo je Bojićevo prikazivanje metoda pridobijanja Bosanskih muslimana za hrvatsku, odnosno srpsku opciju. Dok su se Hrvati trudili da ih pridobiju kulturnim, obrazovanim i materijalnim putem – sve do pojave Ante Pavelića i Franje Tuđmana, Srbi su, uz kulturne uticaje i pridobijanja pojedinih intelektualaca i političara često primjenjivali i nasilne metode, počev od vršenja surovih represalija i zastrašivanja bošnjačkog stanovništva pa do izvođenja pravih genocida (osobito u Srbiji i Novopazarskom sandžaku u 19. i 20. stoljeću).

U ovom poglavlju M. Bojić daje širi pregled razvoja bošnjačko-muslimanskog nacionalnog pitanja u doba otomanske i austrougarske vladavine, te prerastanje bošnjačko-muslimanskog naroda u modernu naciju. Ovo je bio proces koji počinje od vremena Husein-kapetana Gradaščevića, a posebno od vremena austrougarske okupacije i sličan je procesu, kako piše Bojić, nacionalnog oformljavanja Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, samo je tako nešto usporenije, zbog jakog uticaja još uvijek širokog i bogatog sloja feudalaca i visoke uleme. Međutim, već u prvoj deceniji XX vijeka Bošnjaci, koji su se upravo tada preimenovali u Muslimane (sa velikim početnim slovom M) su se kao nacija politički afirmirali i preko svog snažnog pokreta za vjersku i vakufsko-prosvjetnu autonomiju. Sličan pokret, samo započet nekoliko godina ranije, bio je i kod bosanskih Srba. Tada je ispoljeno i veliko nezadovoljstvo i Srba i Muslimana zbog otvorene težnje Katoličke crkve, naročito biskupa Josipa Štadlera, ka pokatoličavanju Srba i Bošnjaka.

Najinteresantniji i najpoučniji dio Bojićeve knjige je prikazivanje povijesti Bosne i Bošnjaka u XX stoljeću. Imajući u vidu činjenicu, da su se historiografi spoticali na ovom periodu, za čije je istraživanje bio potreban politički mig, jer se nakon Prvog svjetskog rata stvorila jedna heterogena i od neravnopravnih naroda − Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavija. Na taj način, ovaj period predstavlja posebno autorovo polazište iz dva razloga: prvo, često po originalnosti, i drugo, po znanstvenoj hrabrosti.

"Bosanski muslimani u državnoj zajednici jugoslovenskih naroda", tako glasi jedno obimno poglavlje Bojićeve *Historije Bosne i Bošnjaka*. Bosna i Hercegovina, kao poseban entitet i cjelina sa svoja tri naroda ušla je, isto kao i Hrvatska i Slovenija, dobrovoljno u sastav novostvorene (Versajskim mirom) Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bosanski muslimani su naivno vjerovali da će biti ravnopravni sa ostalim narodima, pa su njihovi predstavnici predlagali da se u nazivu kraljevine stavi i nacionalni pojam − Muslimani. Međutim, oni su, dogovorom srpskih i hrvatskih vladajućih krugova, ne samo izgubili svoj narodni identitet, već i pravo da svoj jezik nazivaju kao i proteklih hiljadu godina − bosanskim. Oni su se morali asimilirati u Srbe ili u Hrvate.

Da bi ih ekonomski uništili, vlada je, zakonskom odredbom o rješavanju agrarnog pitanja, oduzela od Muslimana samo u Bosni i Hercegovini više od milion hektara najplodnije zemlje koja je onda dodijeljena pravoslavnim seoskim domaćinstvima. Vlada se je, kako piše Bojić, obavezala da tu zemlju plati vlasnicima u roku od pedeset godina (u jednakim godišnjim ratama), ali tu obavezu nikad nije ispunila.

Premda je nova država Vidovdanskim ustavom (1921) priznala historijske granice BiH (određene Berlinskim kongresom i drugim međunarodnim ugovorima), ona je sljedeće godine čitavu zemlju centralizirala i podijelila na 33 oblasti. Da bi zatrali nacionalnu svijest i državničku tradiciju Bosne, kralj Aleksandar

Karađorđević je udarom 1929. godine Bosnu i Hercegovinu raskomadao na četiri banovine od kojih su se tri našle u sastavu susjednih naroda i zemlja. Na ovaj način je Bosna nestala, i u nazivu i kao država, sa historijske pozornice nakon postojanja hiljadu godina njenog identiteta.

U to vrijeme nastaju i planovi za istrebljenje bosanskih i svih drugih muslimana, kao i pogromi i nasilna iseljavanja u Tursku. O načinima kako je to trebalo ostvariti vidi se u Bojićevoj knjizi u kojoj je dat čitav referat akademika Vase Čubrilovića, održan u Srpskom klubu (1937), kao i dio referata akademika i kasnijeg nobelovca Ive Andrića iz 1939. godine. Početak niza pogroma muslimanskog stanovništva datira još od prvih dana Kraljevina SHS, kada je srpsko-crnogorska vojska izvršila strahovit genocid nad Bošnjacima iz Plava (1919) i nad Bošnjacima u Šahovićima (između Bijelog Polja i Kolašina u Crnoj Gori), u 1924. godini.

Znajući za planove o genocidu i praksu srpske vojske koja je od Soluna napredovala sa francuskom vojskom ka Zapadu i Sjeveru prema muslimanskom stanovništvu, Velike sile su Versajskim mirom obavezale Kraljevinu SHS da će morati poštovati slobodu vjeroispovijesti svim muslimanima i jevrejima. To je bio uslov za međunarodno priznanje nezavisnosti i formiranja ove države. Takav uslov su morale da prihvate – radi priznanja nezavisnosti – i kneževine Srbija i Crna Gora na Kongresu Velikih sila u Berlinu (1878).

U ovom dijelu Bojićeve knjige govori se i o djelovanju Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), predvođene dr. Mehmedom Spahom, koja se uzaludno, sa drugim progresivnim snagama u BiH borila za autonomiju Bosne. No, koristeći ustavno pravo, kao i Versajski ugovor o priznanju slobode djelovanja Islamskoj vjerskoj zajednici, Muslimani su, uz pomoć JMO, masovno stvarali ne samo vjerska, već i svjetovna, kulturna, prosvjetna, sportska i druga udruženja, često i sa predznakom muslimanska. Muslimani su na ovaj način njegovali svoju tradiciju i s koljena na koljeno prenosili sjećanje na državu Bosnu.

Budući da su srpski i hrvatski vladajući krugovi u Beogradu i Zagrebu neprekidno nastojali da asimiliraju Muslimane a teritorije BiH definitivno pripoje svojim maticama, oni su, kako piše Bojić, prethodno otrovavši dr. Mehmeda Spahu, u jednom beogradskom hotelu, koji se toj podjeli suprotstavljao, 1939. godine, nekoliko dana pred početak Drugog svjetskog rata, ipak podijelili Bosnu i Hercegovinu tako da je 17 kotareva sa većinskim muslimanskim i srpskim stanovništvom pripao tzv. Hrvatskoj banovini, a ostatak je trebalo da pripadne Banovini tzv. "Velika Srbija" (Sporazum Cvetković-Maček). Kasnije je, kako piše M. Bojić, o toj podjeli Bosne tobožni hrvatski prijatelj Muslimana dr. Vlatko Maček izjavio: "Radili smo tako kao da Bosanskih muslimana uopće nema."

"Drugi svjetski rat i Bošnjaci". Nakon Aprilskog rata 1941. godine odlukom Hitlera i Musolinija, Bosna i Hercegovina se, zajedno sa dijelom Novopazarskog

sandžaka, prisajedinjuje novoformiranoj njihovoj tvorevini Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, poglavnik te države Ante Pavelić, već krajem aprila te godine, zakonskom odredbom proglašava Muslimane Hrvatima islamske vjere. Za tako nešto Muslimani nisu ni pitani. To je bila, kako to konstatuje M. Bojić, nasilna asimilacija jednog čitavog naroda. Sva duhovna prošlost Bošnjaka je prisvojena pod hrvatskom firmom?! To je bio pravi kulturni i duhovni genocid nad Bosanskim muslimanima. Na taj način oni su prestali da budu ikakav priznati politički i historijski subjekt. Oni su postali objekt za svakojaka manipuliranja. Ubrzo, u NDH je nad Srbima počeo da se ostvaruje i fizički i kulturni genocid dok su Jevreji nakon četiri stotine godina zjaedničkog življenja u Bosni gotovo potpuno uništeni.

U vrijeme najvećih pogroma ustaških fašističkih formacija protiv srpskog i jevrejskog naroda i antifašista i protivnika NDH iz redova mauslimansko-bošnjačkog i hrvatskog naroda, kada je širom Bosne i Herceovine i čitave NDH vladalo totalno bezakonje, u Sarajevu su, kako piše Mehmedalija Bojić u svom rukopisu, sredinom avgusta 1941. godine članovi "El-Hidaje", organizacije "Ilmije" − sveg muslimanskog svećenstva za BiH − donijeli protesnu rezoluciju kojom su žestoko osudili sva ustaška nasilja i dali uputstvo kako da se Muslimani ponašaju u tom surovom vremenu. Ova rezolucija je bila otvoreni akt osude doktrine i prakse usaške države − NDH. Ona je predstavljala, u doba najvećeg ustaškog divljanja, i gest ljudskog poštenja i izuzetne građanske hrabrosti. To je bio prvi snažan udarac ustaškom režimu od strane Muslimana.

Na poziv "El-Hidaje", ovakve protestne rezolucije i javne osude ustaškog fašističkog režima donijete su u ljeto i jesen te godine i u većem broju drugih gradova BiH: u Prijedoru Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Bijeljini, Tuzli, Zenici. Stav "El-Hidaje" I svih njenih organizacija su bili tako na liniji antifašističke borbe i imale su efikasan oblik političkog otpora fašizma i njihovim tvorevinama. Kako tvrdi poznavalac narodnooslobodilačke i antifašističke borbe naroda bivše Jugoslavije, M. Bojić, ne postoji nijedan dokument iz kojeg bi se vidjelo da je bilo koja druga (građanska, svjetovina ili vjerska) organizacija u čitavoj NDH učinila u to doba makar i sličan gest. Upravo zbog toga hrvatski povjesničari su nakon Drugog svjetskog rata pokušali da ove rezolucije omalovaže, dajući im krive interpretacije i sprečavali njihovo spominjanje u historijskim udžbenicima.

U isto vrijeme, u ljeto i jesen 1941. godine, četnički Ravnogorski pokret, sa Dragoljubom Dražom Mihailovićem na čelu, donosi genocidne planove o potpunom fizičkom istrebljenju bosanskih i svih drugih mislimana. O tom nacističkom i fašističkom projektu objavljeni su brojni zvanični dokumenti. Bosanski muslimani su se tada našli u najtežem položaju u svojoj viševjekovnoj povijesti.

Međutim, kako piše Bojić, u ovom poglavlju svoje historije, srećom po Bosanske muslimane tada se pojavio i Narodnooslobodilački antifašistički pokret,

sa Josipom Brozom Titom na čelu, koji je jedini priznavao Muslimanima nacionalni identitet, tretirao ih ravnopravno sa drugim narodima i priznavao historijske granice Bosne i Hercegovine. Od najvišeg političkog, zakonodavnog i izvršnog tijela toga pokreta − AVNOJ-a (1943) Bosna i Hercegovina je postala jedna od ravnopravnih federalnih jedinica u okviru nove Jugoslavije. Takav status BiH i Bosanskih muslimana prihvatio je i podržao najveći broj bosanskih Srba i bosanskih Hrvata. Bosanski muslimani su zbog svega toga masovno podržali Titov Narodnooslobodilački pokret.

Historičar Bojić u svojoj knjizi ukazuje da su neki muslimanski predstavnici zarad golog preživljavanja u toku Drugog svjetskog rata, kada im je od četnika i ustaša zaprijetilo potpuno istrjebljenje (ubijeno ih je i stradalo na razne načine oko osam odsto cjelokupnog stanovništva, što je predstavljalo, nakon gubitka jevrejskog naroda, najveći procenat pretrpljenih žrtava na prostorima Jugoslavije) − izmišljali teorije da su Bosanski muslimani, čak i germanskog porijekla ("Borba za život ne bira mišljenje" − kako reče jedan filozof). Tako Tito i njegov NOP vraćaju Bosnu viševjekovnu državnost, i još jednom potvrđuju da je u njoj moguć zajednički život Muslimana, Srba, Hrvata i Jevreja, i svih onih koji su u njoj željeli da žive.

"Socijalistička Jugoslavija i Bosanski muslimani". Ovo posebno poglavlje u *Historiji Bosne i Bošnjaka.* Bojić je s pravom razdijelio u dva odvojena dijela, sa podnaslovima Položaj Bosanskih muslimana u periodu državnog centralističkog sistema (1945-1963), i Položaj Bosanskih muslimana u periodu samoupravnog socijalističkog sistema (1963-1990). On je ne samo prvi uočio ogromnu razliku nacionalnog i ekonomskog i društvenog položaja Muslimana u ova dva perioda, već nam je kritičkom analizom zbivanja i određenih dokumenata prvi ukazao kada je, kako i zašto došlo u vladajućim državnim i partijskim krugovima do krajnje neprincipijelnog odnosa prema nacionalnom pitanju Bosanskih muslimana. Budući da se ovom problemu, a koje se sve do agresije na BiH, nije smjelo javno govoriti a kamoli pisati, te da šira javnost o tome malo zna, to će se na ovom mjestu nešto više kazati, kako se ovaj problem tretira u Bojićevoj knjizi.

Već je rečeno da su Bosanski muslimani tretirani kao poseban i ravnopravan južnoslavenski narod sve do kraja Narodnooslobodilačkog rata. Tako je bilo jedno vrijeme i nakon oslobođenja zemlje. Međutim, pogoršavanje političkog položaja Muslimana kao naroda počinje već od jeseni 1945. godine. Tada su vođe opozicionih stranaka u Srbiji zahtijevali da se federalna republika BiH podijeli, a Muslimanima ukine status posebnog naroda. Prema njima, trebalo je da nestane i Crnogoraca i Makedonaca. Partijski i državni vrh Srbije imao je iste ili slične stavove kao i nacionalistička opozicija "o ukidanju Muslimana kao naroda, ali ne i Crnogoraca i Makedonaca". Takav stav zauzeli su i čelnici partijskog i državnog

vrha Hrvatske, a sve njih podržao je teoretičar i "ekspert" za nacionalna pitanja u Partiji − Edvard Kardelj. Tito je ostao usamljen.

Zahvaljujući njihovom neprincipijelnom držanju a još više predstavnicima Partije (KPJ) i države iz BiH (osobito onih iz muslimanskih redova, izuzev časnog Husage Ćišića), Muslimani, kazuje nam M. Bojić, nisu ušli ni u prvi Ustav FNR Jugoslavije (iz januara 1946), a ubrzo ni u prvi Ustav Republike BiH. Bosanski muslimani su se od tada mogli, kao i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, opredjeljivati prilikom popisa stanovništva ili u državnim dokumentima samo kao Srbi ili Hrvati, ili, pak, ostati neopredijeljeni. Njima su od 1946. do 1949. godine ukinute ili zabranjene sve njihove nacionalne institucije, počev od Glavnog odbora Narodnog fronta muslimana, pa do svih kulturno-prosvjetnih i folklornih društava, časopisa i biblioteka, pa čak i dijelova nacionalne nošnje, a potpuno su bili izgubljeni iz državnih i partijskih evidencija i statističkih podataka. Njihova prošlost (historijska, umjetnička, književnost, poezija), nije se predavala ni u školama ni na fakultetima. Vjera nije bila zabranjena, ali je isto kao i druge vjere, ostala bez materijalne podloge − oduzeti su joj svi vakufi − zadužbine. Islamskoj zajednici su ostale samo poneka vjerska škola i vjerska izdavačka djelatnost.

Muslimanski narod, čitamo u Bojićevom rukopisu *Historija Bosne i Bošnjaka*, osobito seljaštvo i radnici (najviše rudara i njihove porodice) od početka su takvoj politici "nacionaliziranja" u druge narode pružili spontani otpor, ponaviše u obliku pasivne rezistencije. S vremenom je muslimansko pitanje u Republici BiH postalo jedno od najozbiljnijih unutarnjih problema. Najzad, to pitanje je razmatrano, početkom 60-tih godina, i u Republici i u Beogradu. Na uporno insistiranje delegata iz BiH i uz podršku Josipa Broza Tita saveznim Ustavom iz 1963. godine u Grb SFR Jugoslavije i u sve pečate stavljen je i šesti plamen kao simbol ravnopravnosti Republike BiH i Bosanskih muslimana kao jednog od ravnopravnih naroda. Muslimani su vraćeni i u sve državne i partijske statistike. Nisu više primoravani da se izjašnjavaju kao Srbi ili Hrvati, ili, pak, kao neopredijeljeni.

Međutim, ono što je najvažnije za svaki narod, Muslimanima nije vraćeno pravo niti će im se to dozvoliti sve do 1990. godine, da imaju i osnivaju bilo kakve nacionalne institucije, pogotovo pravo da imaju kao i drugi narodi, svoju štampu i druga sredstva informiranja. Doduše, treba podvući, kazuje M. Bojić, da bosanska državna i partijska birokratija, ta prava nije dozvoljavala da imaju ni bosanski Srbi, ni bosanski Hrvati. Međutim, ovi narodi su imali svoje matice u Srbiji i Hrvatskoj i preko tih republika dobijali su duhovne i materijalne potpore, dok Bosanski muslimani osim Bosne i Hercegovine druge domovine nisu imali.

Uprkos takvom odnosu Bosanski muslimani su, tvrdi Bojić, od Ustava 1963. godine pa gotovo sve do raspada Jugoslavije (1991) bili relativno zadovoljni svojim političkim položajem. Oni su podržavali samoupravni socijalistički društveni

sistem isto kao i svi drugi narodi. Istinski su podržavali ravnopravnost naroda i Titovu politiku "bratstva i jedinstva." Osim toga, Bosna i Hercegovina se ubrzo razvijala u svakom pogledu. Ona je za tri decenije, upoređeno sa prošlošću, doživjela neviđeni materijalni i duhovni napredak. I to se u Bojićevoj knjizi dobro ilustruje. Pored ostalog, otvoreni su univerziteti u četiri velika grada sa brojnim fakultetima i znanstvenim ustanovama, gotovo svako veće mjesto imalo je svoje fabrike, te je većina stanovništva bila zaposlena, a uz to je bilo zdravstveno osiguranje, svakome su bile omogućene razne vrste školovanja; kultura i sve vrste umjetnosti i sporta su bile u neprekidnom usponu. Treba još istaći da je Saveznim ustavom iz 1974. godine, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina tek tada postala pravno i politički, mada ne i u ekonomskom pogledu, ravnopravna ostalim razvijenim republikama.

Posljednja dva poglavlja − Raspad SFRJ i odbrana državnosti i suvereniteta Republike BiH (1990-1991), te Međunarodno priznanje Republike BiH i početak sveopćeg i sverazarajućeg rata radi rušenja Republike i fizičkog uništenja Muslimana (januar − maj '92) predstavljaju okosnicu, istraživačko-analitički rad na neuzoranoj ledini, prepuni su činjenica i fascinantnih podataka, a po sadržaju i obimu obuhvataju više od trećine prvog dijela Bojićeve knjige.

U njima se razrađuju gotovo svi relevantni problemi srpsko-hrvatsko-bošnjačkih odnosa krajem 80-ih i početkom 90-ih godina ovoga vijeka, uzroci raspada SFR Jugoslavije, stvaranja niza političkih partija, stranaka, pokreta, vladajućih režima, pa i novih društvenih sistema i država; podrobno su prikazane pripreme, mjere i sprega Jugoslovenske narodne armije (JNA) i Srpske demokratske stranke za oružano rušenje Republike Bosne i Hercegovine, njihovi politički i vojni planovi, ubacivanja paravojnih formacija iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske; zatim, reagiranja i postupci republičkog vrha, muslimanskih lidera i opozicionih stranaka prema izazovima JNA i SDS i susjednih zemalja; detaljno su razrađeni brojni sastanci i dogovori i planovi čelnika Srbije i Hrvatske o podjeli BiH; dat je i širi osvrt na tzv. "istorijski sporazum" lidera MBO i SDS za BiH, i lidera Srbije; gotovo do tančina je rasvijetljena internacionalizacija Jugo-krize i pitanje statusa Bosne i Hercegovine − najakutnijeg problema Evrope i Evropske zajednice; prikazane su sve međunarodne konferencije o BiH, ishodi njenih sastanaka i donijetih odluka; tu se nalazi i Deklaracija EZ i SAD o priznanju Ju-republike, a šire je razrađena diplomatska i međunarodna aktivnost članova Predsjedništva BiH Alije Izetbegovića, Ejuba Ganića i ministra inozemnih poslova Harisa Silajdžića.

U posljednjem poglavlju M. Bojić donosi Prijedlog Badinterove Arbitražne komisije Evropske zajednice o referendumu u BiH, prikazuje stavove srpskih i muslimanskih intelektualaca o budućnosti BiH, govori o Kongresu srpskih intelektualaca Srbije i BiH (održanom 27. marta '92. u Sarajevu), kada je usvojena

i Dekleracija − "Velikosrpska doktrina" − o tobožnjoj pravednoj podjeli BiH; zatim, o prenošenju rata iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu; dolasku i smještaju Glavnog štaba Mirovnih snaga za Jugoslaviju (UNPROFOR) u Sarajevu; kampanji protiv Muslimana u Hrvatskoj; o unutarnjoj i spoljnoj agresiji na BiH − početku sprovođenja velikosrpskog plana "DRINA", i velikosrpskih ratnih planova i njihove međusobne borbe na ratištima Neretve, Kupreške visoravni i u Bosanskoj Posavini.

Pri kraju ovog poglavlja Bojićevog rukopisa iz podataka se vidi da je Bosna i Hercegovina tijekom 1991. godine i prvih mjeseci 1992. godine bila najveći vojni logor u Evropi. Ovo poglavlje, kao sastavni dio Prvog dijela, Bojić završava prikazom priznanja nezavisnosti Repubike Bosne i Hercegovine od strane Savjeta Evropske zajednice (6. aprila '92), SAD i drugih zemalja, a zbog nastavljanja agresije i užasne surovosti prema golorukom muslimansko-bošnjačkom narodu, međunarodna zajednica − OUN, EZ, KEBS, zemlje Islamske konferencije, i gotovo čitava svjetska javnost − staje na njegovu stranu, dok Generalna skupština UN-a 22. maja '92. godine, aklamacijom prima Republiku Bosnu i Hercegovinu u članstvo Ujedinjenih nacija.

7. *Čija je Bosna?*

Djelo *Čija je Bosna*? M. Bojić je objavio u "Oslobođenju" u Sarajevu 1990. godine, a kao feljton je ovo djelo publicirano u Reviji "Sandžak" u periodu od 1992-1998. godine. Prema Bojićevom mišljenju, Bosna i Hercegovina je matična domovina svih Bošnjaka Bosne i Sandžaka i drugih enklava gdje žive. Preistorijski i antički period. Prvi arheološki nalazi potiču još iz paleolitskog doba (u blizini ušća Usore), ali su naročito brojni lokaliteti iz neolita, kada je teritorija Bosne bila relativno gusto naseljena. Ovom periodu pripada nekoliko grupa naselja: kakanjska, posavska, tuzlanska i butmirska u Bosni i naselje u Lisičićima kod Konjica u Hercegovini. Sva naselja pripadaju zemuničkom tipu, a stanovnici su lovci i stočari. Iz bakarnog doba otkriveno je nekoliko naselja (Karavoda, Griči, Kotorac, Lohinja). U bronzanom dobu naseljava se novo stanovništvo koje pripada tzv. slavonskoj i panonskoj kulturi (Debelo brdo i dr.). U gvozdenom dobu javljaju se sojenička i gradinska naselja (Donja dolina, Glasinac). Ova naselja pripadaju ilirskim plemenima – stočarima i zemljoradnicima. U mlađem gvozdenom dobu kroz ovu teritoriju prolaze Kelti. Rimljani su konačno zavladali ovim krajevima tek krajem I vijeka prije nove ere. Ilirska plemena učestuju u opštem ilirskom ustanku (6-9. godine n. e.). Posljednja njihova tvrđava koja je pala pod rimsku vlast bila je Arduba (vjerovatno Vranduk). Već u I vijeku romanizacija je brza i uspješna. Bosnu je prekrila mreža rimskih puteva i iskorišćava se rudno blago: srebro i olovo (oko Srebrenice) i zlato (dolina Lašve i Vrbasa). Od rim-

skih gradova su značajniji: Domavija (kod Srebrenice), Bistue Vetus (na izvoru Rame), Bisteu Nova (Zenica). Dio ilirskog stanovništva je romaniziran (ravnice, okolina gradova), a drugi dio je sačuvao stari način života (planinski krajevi). Poslije pada Zapadnog Rimskog carstva ovim krajevima vladaju Istočni Goti, a zatim Vizantija do dolaska Slovena. Srednji vijek. Iako su se Sloveni naselili početkom VII vijeka, prvi put se ime Bosna spominje u X vijeku (konstantin Porfirogenit), a pod tim imenom se podrazumijevaju teritorije današnje centralne Bosne. Na teritoriji današnje BiH spominju se i ove oblasti: Soli (oblast oko Tuzle), Travunija (oblast od Kotora do Dubrovnika), Zahumlje (oblast od Dubrovnika od ušća Neretve) i Paganija (od ušća Neretve do ušća Cetine). U Bosni se dugo zadržao plemenski način života, jer su Sloveni skoro potpuno uništili ostatke antičke kulture. Brže se razvijaju Travunija i Zahumlje. Ovdje se već u IX vijeku počinju formirati feudalni odnosi i javljaju se nasljedni kneževi. Zahumljem u X vijeku vlada knez Mihailo Višević. Za vrijeme Časlava Klonimirovića (poginuo oko 960) Bosna ulazi u sklop srpske države. Krajem X vijeka Bosna je u sastavu Samuilovog carstva, poslije čije propasti ponovo postaje vizantijska. U doba uspona Duklje Bosna ulazi u njen sastav (krajem XI vijeka). U ovom periodu se u Bosni razvijaju feudalni odnosi i posebna državna organizacija na čelu sa banom. Državna posebnost Bosne ne gubi se ni pod ugarskom vrhovnom vlašću (od 1137). Sredinom XII vijeka spominje se bosanski ban Bojić kao ugarski vazal. Godine 1167. Bosna priznaje vizantijsku vlast i uskoro se kao vladar spominje Kulin, prva značajna historijska ličnost. Sa Kulinom počinje doba razvijenog feudalnog društva. Istovremeno se javlja u Bosni bogumilsko učenje, koje će preovladati i tako će nastati posebna crkvena organizacija, koja je igrala važnu ulogu u historiji Bosne. Za vrijeme Kulina Bosna se proširila i uspjela je da otkloni neposrednu opasnost od Mađara, koji su kao eksponenti Pape htjeli da pokore 'jeretičku' državu. U XIII vijeku Bosna je morala da izdrži veliki ugarski pritisak. U toj borbi sa Ugarskom oslabila je banova vlast, ojačala moć vlastele i crkve bosanske, a zemlja je nazadovala u privrednom i kulturnom pogledu. Početkom XIV vijeka Bosna je prebrodila krizu i počinje njen nagli uspon za vlade znamenitog bana Stjepana II Kontomanića (1322-1353). Ban Stjepan je osvojio Donje Kraje i Zahumlje. Otpočeo je privredni uspon (rudarstvo i trgovina), a znatno je ojačala vladarska vlast. Taj se razvitak nastavio za vlade naslednika Stjepana II, Tvrtka I (1353-1391). Koristeći se raspadom srpske države Tvrtko je osvojio dio srpskih zemalja i proglasio se kraljem Srbije i Bosne (1377). Za vrijeme dinamičkih borbi u Ugarskoj Tvrtko osvaja veliki dio Hrvatske i Dalmacije. Poslije Tvrtkove smrti bosanska država slabi i javljaju se moćne feudalne porodice: Kosače u Humu, Hrvatinići u zapadnoj Bosni i Pavlovići u istočnoj Bosni. Vlast vladara se praktično svela na središnju Bosnu i to u periodu kada je

počinju ugrožavati Turci. Južni dio Bosne izdvojio se kao posebna država na čelu sa hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom (1435-1466). Stiješnjena između Turaka. Anektirane pokrajine su dobile ustav 1909. godine. Po tom ustavu BiH je bila zemlja sa ograničenom autonomijom pod kondominijumom Austrije i Ugarske. Promijenjeno stanje je još više izazvalo nezadovoljstvo stanovništva, osobito omladine. Formira se nacionalna revolucionarna organizacija "Mlada Bosna", koja se bori za uništenje Austro-Ugarske i ujedinjenje Južnih Slavena. U takvoj situaciji Bosna je dočekala i I svjetski rat, poslije čijeg završetka ulazi u sklop države SHS. Ovo djelo zaslužuju detaljnu stručnu analizu, od strane eksperata, jer može poslužiti i kao suština vojne, političke, diplomatske, kao i pravne historije, što posebno nedostaje opusu bošnjačkih historičara. Prema tome, potrebno je ovo djelo još jednom objaviti u postdejtonskoj Bosni, radi razumijevanja.

8. *Uzroci genocida nad Bošnjacima*

"... Krajem XX i početkom XXI stoljeća, vladajući krugovi, gotovo sve opozicione stranke, gotovo svi historičari, historijski instituti i mediji u Srbiji tvrde i neprekidno govore da je Bosna 'oduvek' bila srpska, odnosno da su bosanski muslimani porijeklom Srbi, te da su oni izmišljena nacija, koja je vještački nastala samo zbog svoje posebne vjere kako bi se naškodilo srpskom nacionalnom korpusu i objedinjavanju srpskih zemalja u jednu državu. Tako tvrdi i veliki broj hrvatskih političara i povjesničara ali sa tezom da je Bosna "oduvijek" bila hrvatska zemlja i da su Bošnjaci-muslimani 'hrvatskog podrijetla'.

Međutim, ovi tobožnji historiografski ili politički eksperti o vještačkom nastanku bošnjačke nacije, kriju i od svoje i od međunarodne znanstvene i političke javnosti da su i srpska i hrvatska nacija i dijelovima Hrvatske i u Bosni i Hercegovini upravo 'nastale pomoću vjere'".

(Mehmedalija Bojić)

Dr. Mehmedalija Bojić je o uzrocima genocida u Bosni, pisao u istoimenoj knjizi[6], koju je "El-Kalem" objavio posthumno, nakon autorove iznenadne smrti. Ovo je jedino djelo u obimnoj literarnoj produkciji genocida u Bosni, koji se bavi uzrocima. Jasno, posljedice se mogu analizirati, ako se znaju uzroci.

Ključna pitanja koja pokreće Bojić, u vidu uzroka genocida u Bosni su sljedeća: (Zlo)upotreba historijski i političkih nauka i mas-medija u političke svrhe; Međuvjerski i međuetnički odnosi u Bosni u srednjem vijeku (XII–XV vijeka); Međuvjerski i međuetnički odnosi u vrijeme osmanske vladavine (1463-1878); Nacionaliziranje Bošnjaka u Srbe i Hrvate – po kriterijumu vjere (XIX vijek); (Zlo)upotreba srpskih seljaka – ustanika u Hercegovini i Bosanskoj krajini za ostvarivanje hegemonističkih ciljeva Srbije i Crne Gore (1875-1878.); Ustanak Bošnjaka protiv osmanske vlasti, obrazovanje zajedničke Narodne vlade i oružani otpor austrou-

[6] Mehmedalija Bojić, *Uzroci genocida u Bosni*, Sarajevo: El-Kalem, 2001.

garskoj okupaciji (1878.); Međuvjerski i međuetnički odnosi i promjene u BiH u vrijeme vladavine Austro-Ugarske (1878-1918); Geneza (zlo)upotrebe historijskih nauka za svojatanje BiH i asimilaciju Bošnjaka u Srbe i Hrvate; Međuvjerski i međuetnički odnosi u Bosni u vrijeme Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) – (1918-1941); Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu – zemlja etničkih, vjerskih i ideoloških sukoba, zatiranja i genocida stvaralačkih razmjera (1941-1945); Antifašističke rezolucije Muslimana – osude ustaškog naci-fašističkog režima (1941); Etnički i vjerski genocid Ravnogorskog pokreta Draže Mihailovića nad Muslimanima (1941-1943); Odnos Titovog Narodnooslobodilačkog pokreta prema Muslimanima i obnavljanje države Bosne i Hercegovine (1941.-1945.); Gubici naroda Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu; Bosna i Hercegovina u sastavu socijalističke Jugoslavije – položaj i status naroda i vjera, i njihovi međusobni odnosi (1945-1990); Oživljavanje nacionalističkih i hegemonističkih megaloideja u Srbiji, antimuslimanska kampanja, podrška i upotreba Srpsko-pravoslavne crkve, obnavljanje dogovora Srbije i Hrvatske o rušenju i podjeli BiH; Raspad SFRJ, osvajački ratovi Srbije, Crne Gore i Hrvatske, krstaški rat Sinoda Srpsko-pravoslavne crkve, uzroci i posljedice stradanja naroda BiH; Gubici i stradanja naroda u BiH u odbrambenom ratu (1992-1995). Prilog: Potpisnici Mostarske rezolucije, Potpisnici Banjalučke rezolucije i Potpisnici Sarajevske rezolucije.

Historičar Mehmedalija Bojić, navodi više uzroka genocida nad Bošnjacima, među kojima, zacijelo spadaju, svi oni zločini i pogromi, koji su se odvijali tijekom XX stoljeća, počev od Plava i Gusinja (za vrijeme prozelitizma), zatim krvavih događaja 1919., posebno genocid nad Bošnjacima u Šahovića 1924. i u Limskoj dolini, u Bihoru, u vremenu 1941-1944., kao i na Hadžetu 1945. u Novom Pazaru). Svi ovi zločini su nekažnjeni, niti su procesuirani od prve i druge Jugoslavije. Na taj način, Bošnjaci su ostali potpuno nezaštićeni, i nakon pada Socijalističke Jugoslavije, tako da su Bošnjaci u Bosni, posebno u Srebrenici i drugim zaštićenim enklavama, bili i ostali meta za velikosrpske i velikocrnogorske zločine, kakvo čovječanstvo poslije Drugog svjetskog rata ne pamti.

9. Doprinos savremenoj historiji Bošnjaka

Dakle, historičar Mehmedalija Bojić je u svom znanstveno-istraživačkom projektu *Historija Bosne i Bošnjaka*, ne poštujući tzv. teoriju distance, obradio i najnovije događaje iz savremene historije Bosne i bošnjačkog naroda. Ono što je posebno dragocjeno jeste i to što Bojić nije zapostavio Bošnjake izvan Bosne, a također ni pripadnike islama drugih nacionalnih i etničkih grupa koji žive u drugim republikama i regijama bivše SFR Jugoslavije. Naime, on je napravio o tome jednu opsežnu strukturalnu analizu u Drugom, posebnom dijelu ove knjige. U tom kontekstu on čitateljima nudi čitavu lepezu informacija o Bošnjacima, čak

u Vojvodini, Kosovu, Makedoniji, Sloveniji, što su, sa ovih prostora, izbjegavali da čine gotovo svi straživači. Treba spomenuti, kao časni izuzetak, novinara Zlatoja Martinova koji je u reviji "Sandžak" (Novi Pazar) objavio obiman feljton o Bošnjacima koji žive u enklavama Vojvodine. Naime, on je utvrdio da u Vojvodini živi između 40.000 do 50.000 Bošnjaka a ne oko 6.000, koliko ih prema zvaničnoj statistici i popisu stanovništva iz '91 godine ima. Malo ko zna da na Kosovu živi više od 100.000 Bošnjaka, a u čitavoj SR Jugoslaviji više od 400.000 Bošnjaka. U Makedoniji živi, bez ikakvih nacionalnih prava, više od 120.000 Bošnjaka. Njih nema, kako to konstatuje M. Bojić, ni u kakvim državnim ili statističkim podacima, pa ih svojataju i Srbi i Makedonci u svojim međusobnim obračunima.

Pitanju prošlosti Sandžaka i sandžačkih Bošnjaka, autor bošnjačke povijesti je posvetio znatan i poseban prostor u okviru prikaza prošlosti muslimana u separatima pod naslovom Srbije i M(m)uslimani, i Crna Gora i M(m)uslimani. U njima su određeni svi relevantni događaji i problemi od začetka islama, pa sve do najnovijih zbivanja u vezi sa raspadom SFRJ, formiranja SR Jugoslavije i izuzetno teškog položaja Bošnjaka i muslimana uopće, tokom 80-ih i početkom 90-ih godina ovoga stoljeća.

Upravo zbog veoma politički osjetljivih pisanja, danas historičari, bez obzira na nacionalnu pripadnost, izričito izbjegavaju da temeljnije izučavaju suverenu historiju vlastitog naroda. To se, nažalost, dešava i sa historičarima Bošnjacima. Gotovo svi se pravdaju tobožnjom potrebom protoka vremena i pribavljanja relevantnih, a danas tajnih, arhivskih izvora prvog reda. Za razliku od takvih čijim bi se imenima (Bošnjaka) mogla ispuniti čitava jedna strana, historičar Mehmedalija Bojić, uprkos svemu i situaciji življenja u gotovo totalnoj izolaciji, nije se sklonio iza principa "distance", već se hrabro i znalački otisnuo na dosta nepoznatu pučinu historije svoga naroda. Za razliku od Bojića, koji po mnogo čemu podsjeća na čuvenog mislioca i historičara Ibn Halduna, drugi istraživači iz bošnjačkog naroda (izuzev rijetkih pojedinaca) su oklijevali, i, plašeći se "greškama", stalno očekivali neka tajna ideologijska ili stranačka upustva. Naravno, takve osobine ne pripadaju istinskim historičarima kao svojevrsnoj savjesti naroda, pogotovo kada je njegov narod bio doveden do krajnje ivice egzistencijalnog opstanka.

Bojić je svoje istraživanje doveo do prijema Bosne i Hercegovine za članicu Organizacije ujedinjenjenih nacija (22. maja '92).

U Trećem dijelu knjige M. Bojić je, izazvan publikovanim hronologijama u Srbiji, Hrvatskoj, Evropi, pa i na Palama u kojima su se prešutkivala stvarna zbivanja u Bosni i Hercegovini i isticalo gotovo samo ono što je opravdavalo ogresiju na Bosnu (karakterišući to 'građanskim ratom') − uradio i širi pregled Hronologije međunarodne diplomatske aktivnosti i drugih događaja vezanih za Bosnu i Hercegovinu (1. januara '91. do 22. maja '92.). Ona je trebalo da dobronamjernim

ljudima i istraživačima savremenih zbivanja posluži kao svojevrsni enciklopedijski priručnik u razobličavanju u svijetu, posebno u Evropi, plasiranih a falsificiranih činjenica i podataka o BiH, Bošnjacima i uzrocima i karakteru rata i agresije na BiH. Ipak, Hronologija će korisno poslužiti svima onima koji budu izučavali ne samo savremena zbivanja u BiH i na prostorima republike bivše Jugoslavije, nego i one koje interesuje međunarodna i bošnjačka diplomatska aktivnost u vezi rješavanja mnogih složenih problema nastalih sa raspadom SFR Jugoslavije.

U ovom Trećem dijelu knjige prof. M. Bojić je priložio i sadržajno bogatu Bibliografiju, sa izvorima, djelima na osnovu kojih je pisano ovo historijsko djelo, koje može veoma korisno poslužiti svima onima koji će u budućnosti proučavati bošnjačku historiju.

10. Završno slovo

Ovom historijskom knjigom Mehmedalija Bojić je pokušao dati čitateljima i drugim korisnicima mnoge nove poglede na gotovo sva značajnija područja prošlosti i života Bosne i bošnjačkog naroda, te prikazati njegovu društvenu strukturu u raznim vremenima, počev od VII vijeka, pa do gotovo današnjih dana. Radi se o jedinstvenom kreativnom postupku i racionalno-kritičkoj analizi koja se ne zaustavlja na golim činjenicama, već logički daje sadržajan pregled brojnih historijskih situacija koje nisu bile, iz raznih razloga, u središtu pažnje većine historičara i istraživača. U tome se autoru, posebno za najnoviji period historije (drugu polovinu XX vijeka), bili na usluzi brojni dokumenti i službene korespondencije, a koje su bile malo dostupne drugim istraživačima. Jasno, premda ovo ne bi trebalo posebno naglašavati, međutim, to je izgleda neophodno, Bojić je svoje djelo *Historija Bosne i Bošnjaka* majstorski zidao i klesao dlijetom vremena, a na osnovu bogate japije iz čitave bošnjačke baštine.

U svojoj knjizi M. Bojić je argumentirano dokazao da su Bošnjani ili Bošnjaci autohton južnoslavenski narod, i da na ovim balkanskim prostorima oni žive više od dvanaest stoljeća. U tom smislu, kamo sreće, da su bosanske diplomate tokom ratnih godina i daljim godinama raspolagali činjenicama, sudovima i zaključcima koje je sadržavala Bojićeva knjiga. Zasigurno bi uspješnije razobličavali ne znanstvene tvrdnje protivnika Bosne i Bošnjaka, gledano kroz izjave koje su medijama širom svijeta davali npr. H. Kisindžer, M. Gorbačov, M. Đilas, D. Ćosić, F.. Tuđman i drugi, a koji su iz njima znanih razloga, svjesno falsificirali čitavu historiju Bosne, tvrdeći da Bosna nikada u prošlosti nije imala vlastitu državu, niti su Bošnjaci postojali kao poseban narod, već da su oni nastali samo kao plod "komunističkog domišljavanja", "Titov proizvod" i slične nesuvislosti.

Bojićeva knjiga ima svoje brojne poente i izazove, i svakim novim čitanjem, osobito tematike XIX i XX vijeka, otvarat će se nove teme i novi motivi za dalje

istraživanje, potvrđivanja, pa i opovrgavanja. Kao takva ona daje do znanja da se, pored pretendenata malih balkanskih imperijalnih susjednih država prema BiH i njihovoj težnji ka asimilaciji ili fizičkom uništenju Bošnjaka, stalno javlja još jedan neprijatelj − a to je neznanje. Da povežemo jednu situaciju sa našim predmetnim istraživanjem, na osnovu slučajnog uzorka na teritoriji Bosne i Hercegovine i Sandžaka a izvedene među bošnjačkim življem. Prema tom saznanju, više od 95 odsto Bošnjaka (raznih struka) nije znalo ko je Avdo Međedović? Jasno, nije u pitanju samo najveći bošnjački pjesnik iz Sandžaka, već jedan od najvećih pjesnika na svijetu, čak veći, prema mišljenjima eminentnih američkih stručnjaka, i od grčkog legendarnog slijepog pjesnika Homera. Međutim, takvo je bilo vrijeme, zeman totalne denacionalizacije i dezorijentacije, kako bi se Bošnjaci lakše asimilirali u Srbe ili Hrvate. Oni koji su krojili školske programe znali su da bi, u slučaju da se Avdin ep stavi u školski program, on utjecao na svijest i ponos mladih ljudi, kao što se to u karadačkoj privatnoj zemlji činilo s afirmacijom zloglasnog Njegoševog genocidnog pjesništva, kojim se budila crnogorska nacional-šovinistička svijest prema svemu što je islamsko i muslimansko. Na sreću, u Avdovim pjesmama nema ništa neetičko, pa se zbog toga Bošnjaci mogu njime dičiti i ponositi. Kada se pročita Avdov junački ep *Ženidba Smailagić Meha,* nepobitno se može saznati gdje su sve živjeli i na kojim prostorima su se kretali Bošnjaci, odakle su svatovi dovodili mladu. Taj ep nije plod samo literarne i nadahnute poetske fantazmagorije već i nekadašnje povijesne realnosti.

Dakle, djelo *Historija Bosne i Bošnjaka* predstavlja nezaobilazan fundament, kojim će biti olakšan dalji postupak traženju premisa i hipoteza za istinsko proučavanje bošnjačke povijesti, bošnjačke politike, kulture i tradicije u cjelini. Vjerujemo da će ona kao takva, biti podsticajna brojnim institucijama i pojedincima da se pozabave ovom kompleksnom problematikom. Zacijelo, Bojićevo životno djelo, sintetizovano u jednoj knjizi o Bosni i Bošnjacima, bez sumnje predstavlja condito sine qua za diplomate i istraživače. Ovdje namjerno ističemo i skrećemo pažnju na diplomate sa razlogom mogućih paralela. Poznato je da Srbi i Hrvati, kao narodi imaju razvijenu diplomatiju koja je stara puna dva stoljeća. S druge strane, Bošnjaci do ovoga rata nisu imali vlastitu diplomatiju. Međutim, danas bošnjačke diplomate, bez obzira na sve, nužno su se morale uhvatiti u koštac sa ove dvije balkanske imperijalne sile. Zato im ovo djelo, oslobođeno ideologije i ideologijskog jezika, može biti od posebne važnosti. Jasno, diplomatija će, uz pomoć rodoljuba, bez obzira na nacionalnost, i institucija čitave BiH, pobijediti one koji se zalažu za podjelu BiH ili, čak, nestanak ove multisložene i gotovo jedinstvene po ljepoti države u Evropi. Zato bošnjačke i bosanske diplomate (i Bošnjaci i bosanski Srbi, i bosanski Hrvati, i bosanski Jevreji) imaju pred svijetom jednu sretnu okolnost da ukazuju da su Bošnjaci, kroz svoju povijest, što Bojić

dokumentirano dokazuje, uvijek gajili jedan suptilan i rafiniran duh tolerancije i dobrosusjedstva u multikonfesionalnim i multikulturnim sredinama. Dakle, Bošnjaci su vijekovima demonstrirali zajedništvo i suživot sa drugim ljudima i narodima. Međutim, "dobronamjerni čovjek", kako bi se izrazio jedan Niče, "Ispada bezopasan (!?)"

Na kraju ovog našeg osvrta na jedan za Bošnjake značajan projekt, kakav je *Historija Bosne i Bošnjaka* ostaje da zaključimo, da Mehmedalija Bojić, svim svojim osobenostima, prije svega, pogledom na svijet i kritičkom erudicijom, na najbolji mogući način nastavlja slavnu tradiciju islamske renesanse i djela najvećeg muslimanskog historičara i mislioca Ibn Halduna (iz XIV vijeka). U srednjem vijeku niko nije toliko sveobuhvatno, dakle, široko, shvatio historiju tadašnjeg muslimanskog svijeta kao Haldun. Tako je danas, to se bez pretjerivanja može koristiti, i historičar M. Bojić postupio izučavanjem i poštivanjem prošlosti ne samo Bošnjaka, već i prošlosti i položaja drugih nacionalnih i etničkih grupa muslimana na Balkanu kroz vijekove, i to u daleko težim uvjetima negoli što ih je imao Haldun. Jer, o historiji pokušaja razjašenja povijesnih enigmi, historiji bošnjačkog društva koja se temelji na genezi bošnjačko-muslimanskog naroda, a ne na principu razvoja i prikazivanja pojedinih ličnosti kroz historiju, kao što je bio običaj prikazivanja samo doprinosa u razvoju zemlje, i tome slično. Zato nam je Bojićevo pisanje blisko. Ono proizlazi iz tihe bošnjačke duše, kao izvješće, habera, tarih − što u biti predstavlja lepezu događaja kroz koje su prošli Bošnjaci. I, ne samo oni. Na ovu historiju Bošnjaka će se najvjerovatnije pozvati dobronamjerni čitatelji, jer je pisana znanstveno, dokumentirano i bez ideologijske narudžbe. Kao takvo, ovo djelo uveliko predstavlja ogledalo bošnjačkog naroda. Nadasve, ovim i drugim djelima, bez sumnje se ovim djelom vinuo u sam vrh bošnjačke i bosanske historiografije, u koju između ostalih spadaju i sljedeća elitna imena: akademik dr. Smail Čekić, akademik dr. Smail Balić, dr. Mustafa Imamović, dr. Husnija Kamberović, dr. Azem Kožar, dr. Safet Bandžović i drugi.

Mehmedalija Bojić, ostat će upamćen po kritičkom viđenju historije, zatim po veoma lucidnom promišljanju historijskih tokova, kao i veoma sjetnim lamentiranjem nad sudbinom Bošnjaka u dvadesetom stoljeću. Njegovo ukupno djelo predstavlja neprolaznu vrijednost jednog kritičko povijesnog i etičkog učenja o tokovima vlastitog naroda. Iako je bilo teško objaviti njegovo životno djelo *Historija Bosne i Bošnjaka,* samim objavljivanjem on je ispunio svoj životni cilj. I nakon nepunih pola godine dana od dolaska ovog djela na svijet, poslije same promocije na Sajmu knjigu u Sarajevu, u hali Skenderija, autor je iznenada preselio na Ahiret.

MEHMEDALIJA BOJIĆ
ON WORK OF HISTORIAN MEHMEDALIJA BOJIĆ
History of Bosnia and Bosniaks: (VII-XX Century)
Šefket Krcić

Summary

In this review, the author made an attempt to consider one of the significance of Bojić's scientific work, devoted to the illumination of history of Bosnia and Bosniaks. For more than three decades, the writer of this article was following the intense of Bojić's work on this important project, particularly its finalization, before its publication, as well as promotion to the scientific public of Bosnia and Herzegovina, Sandžak and wider. The space in front of us can not be sufficient to show the essence of this pioneer work. The indications of significance and content of the Bojić's work *History of Bosnia and Bosniaks: (VII - XX Centur)y*, includes the following issues in addition to the Access and the Final Letter, Word - Two on the Author, Examination of the Condition in Historiography, The Structure of the Bojić's Work, The Original Methodological Approach, Bosniaks in the ex-Yugoslavia Area, Whose Bosnia Is, Cause of Genocide against Bosniaks, and Bojić's contribution to the contemporary history of Bosniaks. This work deserves wider scientific and historiographical attention.
Key words: Mehmedalija Bojić, history, historiography, Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Yugoslavia, Sandžak, autonomy, republic, independence

GODIŠNJAK2017

PRIKAZI I OSVRTI

Izazov svakodnevnog

(Žiga, Jusuf: *Jednodnevni hronogram*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2017.)

Uranjanje u tekst *Jednodnevni hronogram* autora Jusufa Žige je svojevrsno otkrivanje, otvaranje i prepoznavanje jednog tananog tkanja, u vrtlogu i izazovu *svakodnevnog* kao našeg stalnog usudno ljudskog hoda kroz odvijanje nanizanih događaja, a da sami nikada pouzdano ne znamo gdje će nas taj hod odvesti. U jednoj vremenskoj sekvenci, u jednom ovozemaljskom danu, što je za svakoga od nas jedno najintimnije iskustvo, nikada isto, uvijek novo, svakim novim udahom, u svojim brojnim mogućnostima, raskrivaju se slojevi najraznovrsnijih stanja, misli i osjećaja, a koji se većini ljudi nekada otimaju već u samom pokušaju iskazivanja u njihovoj punini, i nerijetko, teško zahvataju riječju. Svijest o tome, jednom hermeneutičkom momentu, njegovoj istinskoj, dubokoj i nezaobilaznoj vrijednosti, neosporno prepoznajemo na prvim stranicama *Jednodnevnog hronograma*... "Započinjem ovaj rukopis s nadom da će svaka riječ koja bude zabilježena prepoznati svoje pravo mjesto. I da neće sopstveno značenje iznevjeriti...."

Svakom stranicom hronograma pokazuje se, iscrtava, jedan *unutarnji krajolik* onoga koji podastire svoju sadašnjost, ali u proboju nasipa u svakodnevno, kao plimni nadirući val, otvara i preplet sjećanja, koji se u kazivanjima razmotavaju u svojim raznorodnim porukama obojena značenjima, kao neka oduvijek poznata, vrijedna oslikana platna.

Svakodnevno isijavanje života iz nas samih, naših riječi, nepreglednog slijeda misli, djelovanja, posloženih sjećanja, začudnosti snova, prolazi nezabilježeno; dakako, nema sumnje da je ovaj rukopis jasna svijest o tome, ujedno je i zapis o vlastitom životu, oslobođen u svom nastojanju da se predmetne jedan svoj ovozemaljski dan, "dodirne", da se "vidi" i onda iznova odživi iz jedne drugačije budnosti, sačuvan i zadržan, pretočen u autentičan hodoslov, neosporno pri tome razumijevajući neizrecivu, fascinirajuću višedimenzionalnost života.

Na jedan specifičan način to je nekako i na tragu prepoznavanja da mnoga čuda ne prkose zakonima prirode, kao što je svitanje ili izlazak Sunca, ali su za nas u rutiniziranom životu postali gotovo nevidljivi, neopravdano obični. Neka sasvim nova čuda zaokupljaju savremenog čovjeka, koji se iznenada našao u posjedu jedne tako sudbonosne moći redizajniranja života, remeteći njegov prirodni poredak, opčinjen kreiranjem besmisla i iluzijom da je sve to smisleno, pri tome, sa posve upitnom upotrebom stečenih znanja, a potiskujući mudrost, kako se već prepoznaje ovo stanje svijeta koje je u prelasku rubikona svetosti života, iz ugla

jednog univerzitetskog profesora koji se usudi misliti o krajnjim posljedicama, uzimajući perspektivu neke "buduće sadašnjosti", kako je opominjao i Habermas, iz koje ćemo možda jednom gledati unatrag. I svaka pojedinačna egzistencija nailazi na vlastite rubikone, prolazeći kroz vlastite labirinte, jer ljudsko bivanje, svako, podrazumijeva jedan napregnut odnos prema budućnosti, neumoran pokušaj razumijevanja svijeta i *samorazumijevanja*, ali kako nismo izmješteni, izmaknuti, nego najdublje uronjeni u svoje bivanje, to je posve zahtjevan čin, nikad dovršen ni doveden do kraja u svom pokušaju. Ta usudnost ljudskog bivanja podrazumijeva i beskrajno neumorno okretanje unutarnjem biću, jedan unutarnji monolog koji nam je svima poznat makar i kao nejasna slutnja, u hronogramu je iskazan i kroz "išaret", kao neku simboličku smjernicu i korektiv, gdje se konačan ishod borbe dvaju principa i glasova, kad se odmjeravaju vrijednosti u svojevrsnim samo našim mejdanima, prevazilazi umirujućom svijesti o odabranom moralnom i ispravnom putu, najzačudnijim vagama odvagano.

Reminiscentne sekvence kroz koje se javlja i mudrost pouke, sjećanje koje se kao nekom čarolijom može dozvati u sadašnjost, samo nekim svojim znanim povodom i razlogom, jer se jednom negdje desilo, da bi onda bilo obnavljano, prepoznavano u drugom vremenu, izranjajući kao ponornica, sva ta čudesnost je raskriljena u narativu koje povezuje nebrojene fragmente od kojih se sklapao jedan mozaik. U samom dvadesetčetverosatnom zapisu gdje se prepliću realno i virtuelno, sadašnje i prošlo, u svojoj naporednosti kao dan i noć, iskazuje se slikovito splet doživljenog, svo pulsiranje života u vlastitom iskustvu, nadnesenost nad njim, gdje i onaj naizgled najobičniji trenutak Žiga umije da otvori, da približi i da potom sve, bez ikakvog napora, sabire u jasnu zaokruženu cjelinu.

Prolegomena Životu dala je uvod odjeven u poetsko ruho, možda najljepši uvod koji je mogao pozvati da budemo budni za ono što nam je "tako blizu a izmiče". Napokon, *Jednodnevni hronogram*, između ostalog, ukazuje na dragocjenost dana kao dara, od kakvih je sve koraka, misli i stanja sastavljen, jednom svima nama intimno dobro poznatom iskustvu, kojem se svakog jutra iznova otvaraju kapije, dan za danom, u stanju neprekidne privremenosti, u tjesnacima vremena, a sve biva smješteno usred nesagledive, neuhvatljive, nezaključane procesualnosti Svijeta, kojoj i sami pripadamo i čiji smo dio. Nije slučajno da neki rukopisi pronađu put do nas, kao i ovaj na čijim stranicama se spominje znameniti Mevlana Rumi, koji nas u svojim stihovima, jednako kao i ovaj tekst, a svaki na svoj način, prizivaju prepoznavanju sveishodišne, a ne samo izvanjski manifestne dimenzije života.

Halima Sofradžija

Mega zvijezda u sazviježđu književnosti

(Uz roman Halida Kadrića *Kobno raspuće* (I *Užarena zemlja*; II *Zmajev let*), Sarajevo: Bosanska riječ, 2015.)

Književnik Halid Kadrić odavno svijetli na književnom nebu. Ipak, teleskopi književne kritike još nisu adekvatno odredili njegov rang, tačnije, još nisu konstatovali da je riječ o još jednoj do sada nepoznatoj mega zvijezdi. Promaklo im. Promakle su i astronomima mega zvijezde koje milionima godina svijetle u svojim sazviježđima; bilo je potrebno da se uz dramatično superiorniji kvalitet teleskopa i pažnja astronoma usmjeri na ove odavno registrirane, ali zapostavljenje zvijezde, da bi se stekla tačna predstava o njihovoj istinskoj veličini.

Nakon dvije monumentalne eksplozije *Dugo svitanje*; I-IV, Sarajevo: Šahinpašić, 2010. i ove druge izazvane knjigom *Kobno raspuće*, I-II, sjaj kakav odavno nije registrovan na književnom nebu, otklonio je svaku sumnju: Halid Kadrić je, kako god bio procjenjivan njegov književni rang do sada, nova mega zvijezda na nebu bosanske, balkanske, evropske, svjetske književnosti.

Da bi se spiječio bilo kakav nesporazum, na samom početku treba istaći dva momenta: 1. Iako je narativni tok ovog romana u potpunosti fokusiran na precizno određenu teritoriju u konkretnom historijskom periodu (Bosna, s kraja XVIII i početkom XIX vijeka), ova ocjena odnosi se primarno na estetsku vrijednost, na umjetnički nivo književnog ovog Kadrićevog djela; 2. Naime, zahvaljujući književnim umjetničkim kvalitetima, Halid Kadrić je svojim djelom, koje se fokusira na sudbinu Bošnjaka kao naroda i Bosne kao države, i tematski, i književno-umjetnički iskoračio iz okvira nacionalne, odnosno, regionalne, jezički limitirane književnosti.

Konkretno, to znači da je u ovom njegovom djelu tematika Bošnjaka i Bosne podignuta na univerzalni nivo i time integrisana u sferu velikih djela trans-nacionalne, svjetske književnosti. Ova ocjena notira činjenicu da je *Kobno raspuće*, s jedne strane, komponovano primarno kao djelo sa nacionalnom tematikom u sklopu književnosti na bosanskom jeziku, te da je utoliko i zatvoreno u ove okvire, ali istovremeno naglašava i da se je, u svjetlu svojih estetskih osobenosti i univerzalno humanističke aksiološke konotiranosti, roman *Kobno raspuće* uzdigao iznad, i izišao izvan tih okvira.

Za čitateljsku publiku i književnu kritiku Bosne i Hercegovine, djelo *Kobno raspuće* predstavlja potpuno novu referencu, specijalitet koji nije bio upisan u *menu* na ovoj književnoj trpezi. Naviknuta na dominantno epigonsku ponudu, manje ili više vješte imitacije preuzete iz savremenih domaćih kuhinja najvećih

svjetskih književnosti (sa naglašenom dominacijom anglosaksonskih chefs of the kitchen, uz značajan udio francuskih maitres de la cuisine), i književna publika i književna kritika u Bosni Hercegovini, bez razmišljanja, prosto refleksno, odgurnula je sa svog stola ovu knjigu kao tanjir s novim i nepoznatim jelom; ni izgled, ni miris tog jela nije im se svidio, niti su se odlučili da ozbiljnije ocijene njegov okus.

Ova lijenost književnog apetita mogla se i očekivati i od publike i od kritičara, kao posljedica jednolične književne hrane na koju su navikli. U sferi umjetnosti i nauke postoji također slična lijenost, poznata kao lijenost konceptualnih navika. Oni prvi se hrane literaturom rutinski, robujući navikama svog apetita; ovi drugi rutinski razmišljaju, robujući pojmovima koje su jednom usvojili i koje više ne preispituju, niti tragaju za novim sadržinama. I jedni i drugi čitaju i slijede samo ono na šta su navikli, ne dovodeći u pitanje ni njegovu vrijednost, ni smisao koji ima (ili nema) za njihov konkretni a ne virtuelni životni svijet (Lebenswelt).

Objašnjenje ovog fenomena, sva je prilika, leži u specifičnoj i reklo bi se, generalnoj alijeniranosti BiH književnosti od sopstvene kolektivne realnosti. Ova otuđenost se izražava prvenstveno kroz prekid kreativnih priliva inspiracije iz etničke, nacionalne, vjerske, ukratko, iz izvorne matrice kolektivnog identiteta pisaca, i po pravilu završava svojevrsnom dijagnozom, ako ne i sindromom denacionalizacije književnosti na bosanskom jeziku.

Talentirani savremeni pisci BiH, većinom su sasvim izgubili kontakt sa sopstvenim životnim svijetom, kao svijetom sopstvene nacionalne, dakle, kulturne i duhovne zajednice. Svijet njihove književne inspiracije je svijet njihovih privatnih uvjerenja; svijet kom se oni obraćaju je također privatni svijet njihovih istomišljenika. To su većinom pisci u čijim djelima nema mjesta za osjećaj kolektivnog identiteta, pa tako ni za teme zajednice kojoj pripadaju kulturno i etnički, bile one aktuelne i neuralgične ili povijesne i strateške. U doslovnom smislu, takvi pisci su u sopstvenoj domovini, pisci bez domovine, apatridi, denacionalizirani, nadareni imitatori, u čijim djelima nema ništa po čemu bi se moglo pogoditi koji je njihov kolektivni identitet kom, makar formalno pripadaju, jer zapravo i ne pripadaju nijednom.

Razumije se, u jednom suptilnom, bitnom smislu, svaki pisac je u nekom privatnom egzilu, jer je književnost po prirodi stvari, izdvajanje, izolacija od drugih, neka vrsta dobrovoljno izabranog izgnanstva. Ali, to izgnanstvo je prinudno nametnuto samo tokom stvaranja književnog djela. Izdvojen od svoje kolektivne zajednice, pisac može, u svojim djelima, biti dublje i potpunije integrisan s tom zajednicom nego bilo koji njen član. Isto tako, jasno je i da osjećaj pripadnosti zajednici može biti inspiracija za revolt protiv te iste zajednice, izražen kroz javno i odlučno distanciranje od njenih ciljeva, ideala, vrijednosti, kao i od konkretnih historijskih djelovanja iza kojih je ta zajednica zastala i podržala ih. Ideološka neslaganja sa sopstvenom zajednicom mogu prerasti u načelno odbijanje da se bude

subsusmiran, obuhvaćen, potčinjen sopstvenoj ili bilo kojoj zajednici, kolektivitetu kao takvom, u ime afirmacije individualne duhovne, psihološke, kreativne ili bilo koje druge slobode.

Međutim, pisci o kojima je ovdje riječ nisu prošli kroz nikakvo oslobođenje od nacionalnog osjećanja, kao pobune protiv potčinjavanja pojedinca zajednici – naime, takvo oslobađanje nije izvršeno, jer nikada nije ni bilo započeto, bilo kao privatni, bilo kao moralni, bilo kao umjetnički čin revolta. Ovdje, dakle, nije riječ o emancipaciji od nacionalnih, etničkih kolektivnih stega – nego o činjenici da oni jednostavno nisu ni imali kolektivni identitet da bi ga mogli nadrasti, nisu bili pripadnici svoje nacije ili etničke grupe, da bi se od te pripadnosti mogli emancipirati. Njihova djela su za sopstvenu zajednicu u startu izgubljena, od kolektiviteta otrgnuta zrna zlata ili blata, svejedno, a autori su iz korijena iščupani pojedinci (Obespočvenii, kaže Lav Šestov), čiji je život pretvoren u stvrdnutu ljušturu osame.

Disolucija osjećanja pripadnosti etničkoj, kulturnoj, nacionalnoj zajednici, koja individualne razlike u shvatanjima svojih pripadnika poravnava i neutrališe faktorom pripadnosti istoj zajednici, rastočila se na zajednicu privatnih estetskih, ideoloških, životnih pogleda i afiniteta, koja u principu ignoriše pripadnost apstraktnom kolektivnom identitetu. Ovakva zajednica pojedinaca povezanih privatnim afinititetima, s jedne strane je privremena, fluktuirajuća, u zavisnosti od promjena u pogledima i afinitetima njenih članova, dok s druge strane zauzima stav potpunog ignorisanja i distanciranja od kolektivnih zajednica (etnosa, naroda, nacije, vjere), koje objedinjuju svoje pripadnike trajno i za cijeli život, nezavisno od njihovih životnih pogleda i afiniteta na trans-personalnoj osnovi, obilježavajući ih nevidljivim, ali neizbrisivim žigom.

Stoga se, u okvirima književnosti, povezanost po afinitetima odnosi primarno ili i isključivo na svijet neposrednog životnog iskustva, na privatnu biografiju, te je utoliko kratkog daha, kontingentna, jednokratna, a njen doseg ne prelazi okvire privatnog horizonta i života konkretnih ljudi, živih ili umrlih, poznanika ili anonimnih istomišljenika.

Halid Kadrić je upravo suprotan primjer autora potpuno posvećenog historiji i sudbini zajednice kojoj pripada i koju doživljava kao svoje primarno i najznačajnije iskustvo i temelj sopstvenog identiteta. Utoliko je i sasvim shvatljiva nespremnost čitateljske publike i književne kritike da se odvaži na sistematsko kušanje, dakle na ozbiljno čitanje, testiranje, analizu i ocjenu onoga što je ovaj autor ponudio svojim najnovijim romanesknim ostvarenjima.

Da su to učinili, saglasili bi se da ga njegov prvi roman (u 4 knjige), uz ovaj drugi (u 2 knjige), čini nedvojbeno najznačajnijim i najvećim romansijerom bosanskog jezika. Strogo govoreći, Halid Kadrić je, zapravo, i jedini pravi romansijer Bosne i Bošnjaka – nekada jednog i jedinstvenog, politički, jezički i teritorijalno snažno

integrisanog naroda, danas fragmentiranog u tri uzajamno sukobljene zajednice. Mora se, ipak, naglasiti da bi Halid Kadrić i u najjačoj književnoj konkurenciji, bio u samom vrhu bilo koje svjetske liste pisaca ovog žanra. Ujedno, podsjećajući još jednom na ocjenu datu na početku ovog teksta, posebno treba naglasiti da se činjenica zbog koje Halid Kadrić sa ova dva romana iz bosanske, odnosno regionalne, ulazi u orbitu svjetske književnosti, ne zasniva na povezanosti bosanske historije s regionalnom, balkanskom, niti pak ove sa evropskom i svjetskom historijom.

Za Bosnu i Bošnjake, H. Kadrić je ovim knjigama učinio više nego sve što je do sada napisano u njihov prilog. Posebno ako se podsjetimo da je u dosadašnjoj historiji književnosti malo dobrog rečeno o Bosni, još manje o Bošnjacima. Predstavljanje Bošnjaka kao jednog naroda s tri vjere, koje na stranicama njegovih romana djeluje toliko samorazumljivo i prirodno, danas se u cijeloj Bosni i među samim Bošnjacima, smatra ne samo netačno, nego objektivno neprihvatljivo i neshvatljiuvo! I još: ne samo među nekadašnjim Bošnjacima muslimanima, nego i među nekadašnjim Bošnjacima pravoslavcima i Bošnjacima katolicima, koji se od kraja XIX-og i početka XX-og vijeka u Bosni i Hercegovini počinju identifikovati kao Srbi, odnosno kao Hrvati. Uprkos činjenici da su 1992. godine Bošnjaci vratili svoje historijsko ime, kao i naziv svog jezika, što je legitimisano i Ustavom BiH (čl.7), već duže vremena u samoj Bosni i Hercegovini velik dio Bošnjaka i gotovo sve medijske i političke institucije u državi, nacionalno ime "Bošnjaci" zamjenjuju s teritorijalnim, etnički neutralnim i utoliko apsolutno neopravdanim odrednicama: "Bosanci i Hercegovci", "Bosanci", "Hercegovci"??

Osjećaj za jedinstvo Bošnjaka kao naroda, koliko god bio naglašen i neobičan iz perspektive današnje fragmentirane svijesti građana BiH, prenijet je u romanu argumentacijom koja tom jedinstvu daje ne tek tehničku, puku vjerovatnost, nego potpunu uvjerljivost, samorazumljivu uvjerljivost, pa se osjećaj da su Bošnjaci jedan narod s tri vjere, što je, decenijama poslije smrti Husein-kapetana Gradaščevića, čak i za jednog Iliju Garašinina bila neprikosnovena činjenica, djeluje uvjerljivo i autentično, kao izraz stvarnog stanja duha ovog naroda u datom vremenu, a ne kao nekakav autorov nategnuti konstrukt i njegova pusta želja.

Svijest Husein-kapetana Gradaščevića, koji je centralni lik romana *Kobno raspuće*, o Bošnjacima kao jednom narodu s tri vjere, i njegova vizija da se izbori za autonomiju na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, uključujući i šest nahija koje je Osmanlijska država, pritisnuta odredbama mira poslije poraza u ratu s Rusijom, nepravedno oduzela od Bošnjaka i predala u ruke tada još vazalnoj Srbiji, na kojoj će Bošnjaci kasnije ostvariti svoje pravo na sopstvenu državu – umjetnički uvjerljivo, psihološki iznijansirano, faktografski argumentovano predočeni su na 1200 stranica ovog romana Halida Kadrića; roman kobno raspuće, dramatično podsjeća da je pravo koje su svi susjedni narodi, koji prije koji kasnije, već realizovali, da-

nas dalje od svijesti i podsvijesti praktično svih žitelja Bosne i Hercegovine (kako god oni sebe nazivali), nego što je bilo ikada ranije u njihovoj povijesti.

To je ujedno, krunski dokaz da Halid Kadrić ovim djelom ne ostaje zatvoren u lokalne granice hronološki definisanog i dokumentaristički prikazanog perioda u historiji jednog naroda, te da se ne može svesti na lokalnog ni na regionalnog pisca, samo zato što pišući o sudbini jednog balkanskog naroda, zapravo piše i o sudbini drugih naroda, s obzirom na njihovu historijsku, kulturnu i svaku drugu povezanost na prostorima Balkana. Jer, koliko god je i ova perspektiva meritorna i koliko god je u ovom kontekstu roman *Kobno raspuće* visoko relevantan i estetski superiorno realizovan, ove koordinate ne označavaju njegov istinski domet, ni njegov objektivni status u svjetskoj književnosti.

Ne može stoga što, kroz ovu brilijantno realizovanu sumornu i veličanstvenu sagu o borbi Bošnjaka za slobodu i za sopstvenu državu, epitomiziranu u tragičnoj sudbini plemićke, begovske porodice Gradašćevića, treperi odsjaj univerzalne ljudske sudbine, podjednako vidljive i kroz borbu svih naroda u epohama opterećenim najvećim iskušenjima i najkrvavijim konfliktima u njihovoj povijesti, borbu koja je ovdje maestralno sažeta u ličnim tragedijama historijski realnih pojedinaca. Uzlet optimizma i slom velikih očekivanja inspirisanih najvišim humanističkim idealima, daju ovom romanu univerzalnu vrijednost detaljno dokumentiranog svjedočanstva i velike snage. Ovdje se sama po sebi nameće komparacija s romanom *Rat i mir* L. N. Tolstoja, koji također predstavlja djelo svjetske književnosti po svojim književnim vrijednostima i humanističkom kontekstu, a ne zbog toga što je ruska historija povezana s evropskom i svjetskom historijom.

Ovaj roman je velika epska koliko i lirska priča o plemenitom i herojskom poduhvatu Husein-kapetana Gradaščevića, kakvih je malo u svjetskoj historiji, blistavo i uvjerljivo prezentirana upravo zbog izvanredno snažne i sugestivne transmisije sopstvenog autentičnog duhovnog afiniteta Halida Kadrića za Bošnjake, narod kojem je pripadao Husein-kapetan Gradaščević, narod kojem pripada i s kojim se solidarizira i poistovjećuje bez ostatka i sam autor. Uz takav nivo empatije, s takvim književnim talentom i iskustvom pisca koji je svoju prvu knjigu objavio još davne 1969. godine, s više od 20 autorskih književnih ostvarenja, Halid Kadrić je romanom *Kobno raspuće* književnosti darovao istinsko remek-djelo. Riječ je o dokumentarnom romanu najvišeg ranga, u koji su, na maestralan način, utkane izuzetno efektne scene života tog vremena smještene u autentično rekonstruisan ambijent do najsitnijih detalja. U ovom kontekstu posebnu vrijednost predstavlja rekonstrukcija, bolje reći obnova bosanskog jezika, kakav je govoren u Bosni u to vrijeme, sa stotinama odavno potisnutih i danas zaboravljenih riječi, fraza i idioma.

Kroz suvereno tumačenje karaktera, psiholoških trauma i ličnih drama, kako centralnih historijskih, tako i epizodnih, vjerovatno imaginarnih, ali izvanredno

plastično realizovanih likova, Halid Kadrić je bogato dokumentarno, historijski vjerno i upečatljivo, prezentirao dramu Bošnjaka i bošnjaštva, temeljitije i istinitije nego sve što je do sada na tu temu rečeno u književnosti, bilo na bosanskom ili na srpskom, odnosno hrvatskom jeziku! Roman *Kobno raspuće* daleko nadilazi okvire standardnog romana: riječ je, zapravo, o istinskoj enciklopediji, koja ovaj period iz historije Bosne rekonstruiše do najsitnijih detalja života, običaja, odjeće (muške, ženske, dječije, odjeće službenika, vojnika, oficira, janjičara, aga, begova, paša i vezira), opreme, oružja, arhitekture tvrđava, kula, kuća (od begovskih do onih puke sirotinje) i njihovih interijera, namještaja, hrane... ukratko, o fascinantno preciznoj etnografskoj, historiografskoj (deseci dokumenata citirani su – ili napisani – službenim jezikom epohe uz suptilno naglašene detalje karaktera i osjećanja njihovih autora, inače uvijek historijskih likova), vojnoj, ekonomskoj, političkoj studiji koja stvara savršeno jasnu i kompletnu scenografiju za književnost najvišeg dometa.

Ovakvo djelo mogao je napisati samo autor takve povezanosti sa sopstvenim narodom, takve naučne akribičnosti i erudicije, i osobito, takve fascinantno žive imaginacije kakvi su sabrani u izuzetnom književnom talentu i energiji ovog velikog pisca.

Umjesto zaključka, bit će dovoljno da se do sada rečeno sumira u jasnoj i apodiktičkoj ocjeni:

Ovim kao i prethodnim višetomnim djelom Halida Kadrića bosanski jezik je dobio svog najvećeg i najznačajnijeg pisca dokumentarne romaneskne proze najvišeg ranga u svjetskim razmjerama. Ujedno, romanom *Kobno raspuće* i sam bosanski jezik je obnovljen u svom punom sjaju i leksičkom bogatstvu, koji ga je nekada krasio i donio mu titulu "najljepšeg jezika na Balkanu".

Ukratko, ovo je knjiga koja je Bošnjacima bila prijeko potrebna, roman koji treba postati obavezna lektira za cijelu naciju, djelo koje treba pročitati svako ko želi shvatiti, objektivno i bez predrasuda ne samo noviju povijest Bosne, nego i suštinsku pravednost borbe Bošnjaka za nacionalnu i kulturnu emancipaciju, te proniknuti u autentičnu, izvornu plemenitost njihovog karaktera, plemenitost koja im je, još prije hiljadu godina, opravdano donijela naziv "Dobri Bošnjani".

Ferid Muhić

Samrtni i posmrtni običaji kod bosanskohercegovačkih muslimana

(Aiša Softić, *Obećani čas − Običaji oko smrti kod bosanskohercegovačkih muslimana.* Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 2016.)

Izdavač knjige je Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Za izdavača knjigu potpisuje direktor Muzeja Mirsad Sijarić. Knjiga je priređena pod brigom glavnog i odgovornog urednika izdanjā Adnana Busuladžića. Lekturu knjige provela je Aida Krzić, a DTP obradu rukopisa Suad Pašić. Knjiga je štampana u 800 primjeraka u štampariji "Fojnica" u Fojnici. Štampanje knjige finansijski je pomoglo Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije Bosne i Hercegovine. Knjiga je uvezana u tvrdi uvez, korice su oblikovane u crnoj boji sa zlatnim mat otiskom imena i prezimena autorice i skraćenim naslovom knjige – Obećani čas. Na završnoj stranici-poleđini- uveza knjige dati su izvodi iz recenzija knjige Amile Buturović, Alme Lazarevske, Mirze Hasana Ćemana i Nenada Filipovića. Grafičko rješenje naslovne i završne stranice knjige dala je autorica.

Recenzenti rukopisa knjige su Amila Buturović, profesor na Faculty of Liberal Arts & Professional Studies, Department of Humanities, York University, Toronto, Kanada, Alma Lazarevska, savremena bosanskohercegovačka spisateljica i publicistkinja, Nenad Filipović, voditelj arhiva Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu i Mirza Hasan Ćeman, profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Tehnički opis knjige

Knjiga je štampana na visokokvalitetnom papiru na 284 stranice teksta. Na stranicama od 285. do 322. izložen je naučni aparat. Izrazi zahvalnosti izloženi su na 323. stranici. Sadržaj knjige naveden je na 325. i 326. stranici. Knjiga je štampana u nešto izduženom formatu A5, tj. u veličini 24 x 15 cm.

Knjiga je promovirana 28. oktobra 2016. u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Promotori knjige bili su Amila Buturović, Mirza Hasan Ćeman i Adnan Busuladžić. Odlomke iz knjige čitao je bosanskohercegovački glumac Izudin Bajrović. Autorica Aiša Softić knjigu je posvetila svom *rahmetli amidži* Ahmedu Aličiću, istaknutom bosanskogercegovačkom osmanisti.

Uvod

O knjizi autorice Aiše Softić može se govoriti s aspekta njenog značaja za razvoj etnoloških istraživanja, ali i nešto više kako u kontekstu našeg današnjeg promatranja i razumijevanja čina proučavanja samrtnih i posmrtnih običaja bosanskohercegovačkih muslimana, tako i u kontekstu uporednih istraživanja samrtnih i posmrtnih običaja bosanskohercegovačkih muslimana, kršćana / hrišćana i Jevreja te važnosti izučavanja ove teme.

Običaji vezani za samrtno bolovanje, sam čin smrti i ukopa umrle osobe predstavljaju u najvećem broju civilizacija i pripadajućih im kultura svojevrsni *tabu* (*taboo*), tj. područje života o kojem se malo i rijetko govori i koje se neupitno poštuje. Svojim karakterom *tabu* određuje, "konzervira" i na neki način mistificira određene aspekte života na koje se odnosi i koje uređuje kao specifične običajne prakse u životu njihovih nositelja. U ovom slučaju *tabu* određuje, odnosno uređuje i određene specifične običajne prakse u vezi sa smrću članova određenih civilizacija i pripadajućih im kultura kao njihovih nositelja. Međutim, *tabu* čiji karakter sadrži i prati i samrtno bolovanje, sam čin smrti i ukop umrle osobe proširen je i na područje specifičnih običajnih praksi memorijskog karaktera koje su prakticirane i čuvane u životu zajednice kojoj je umrla osoba pripadala. Drugim riječima, sve običajne prakse mortalnog, tj. samrtnog i posmrtnog karaktera smatrane su sakrosanktnim, odnosno posvećenom žrtvom, svetim i nepovredivim činom. Kao takve običajne prakse samrtnog i posmrtnog karaktera predstavljaju i svojevrsni princip, tj. običajnost, koju treba obavezno poštivati i ispunjavati. Takve specifične običajne prakse vodile su svoje porijeklo iz dubina davne historije civilizacija i pripadajućih im kultura i kao takve često nisu bile u potpunosti razumljive ni samim članovima dotične kulture koja je prakticirala jasno određenu samrtnu i posmrtnu praksu, ali koje su predstavljale svojevrsni jasno određeni princip koji je zahtijevao njihovo provođenje. Određenu specifičnu mortalnu običajnost trebalo je obavezno poštivati i ispunjavati. Neka specifična običajna mortalna praksa posebno je bila nerazumljiva pripadnicima drugih kultura i kao takva bila je podvrgnuta činu dvostruke tabuizacije. Osim čina unutarnje tabuizacije, među žiteljima pripadajuće kulture određena specifična mortalna običajna praksa dodatno je tabuizirana činom eksterne tabuizacije od pripadnika drugih kultura, koji su se držali na određenoj distanci od navedenih običajnih praksi a često i njihovih nositelja. Na temelju navedenog postaje jasna potreba razumijevanja običajne mortalne prakse kako unutar pripadnika određene kulturalne zajednice, tako i između pripadnika različitih kulturalnih zajednica.

S ciljem razumijevanja postojećih običajnih praksi u vezi sa smrću na području Bosne i Hercegovine može se pristupiti njihovom istraživanju ili na temelju do sada objavljene stručne i naučne literature ili njihovom istraživanju "na terenu" unutar određenih zajednica. Postoji i treći put u navedenim istraživanjima koji

podrazumijeva kombinirana istraživanja kroz iščitavanje objavljene stručne i naučne literature i provođenje istraživanja "na terenu" unutar određenih zajednica. U ovom posljednjem slučaju riječ je o kombiniranim historijskim, etnološkim i antropološkim istraživanjima, koja zbog svoje kompleksnosti i interdisciplinarnosti mogu dati naučno utemeljene odgovore na brojna pitanja koja se mogu postaviti nakon ostvarivanja uvida u običajne prakse u vezi sa smrću kod pojedinih vjerskih i kulturalnih zajednica na području Bosne i Hercegovine. Navedenim istraživanjima bilo bi potrebno pridružiti i sociološka istraživanja.

U navedenom kontekstu razumijevanje običajne prakse u vezi sa smrću u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj sredini postaje važan predmet istraživanja kako među pripadnicima navedene sredine, tako i između pripadnika drugih običajnih praksi vjerskih i kulturalnih zajednica koje danas nastanjuju područje Bosne i Hercegovine. Godina 2016. donijela je općoj i stručnoj i naučnoj javnosti na uvid novu knjigu koja upravo govori o običajima u vezi sa smrću kod bosanskohercegovačkih muslimana. Riječ je o knjizi dr. Aiše Softić, naučnog savjetnika Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i docenta Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, koja predstavlja predmet ovog prikaza.

Ciljevi istraživanja i značaj teme, građe i odgovarajuće problematike obrađenih u knjizi

Iz uvodnog dijela knjige razaznaje se da je autorica imala cilj istražiti i pratiti različite običaje u vezi sa smrću kod bosanskohercegovačkih muslimana. Ti običaji obuhvataju vrijeme od bolovanje, preko priprema za smrt, sam čin smrti i ukopa pa sve do sjećanja na umrle srodnike. Autorica nastoji navedene običaje pratiti u hronološkom slijedu i posebno u sadašnjem trenutku života bosanskohercegovačkih muslimana. Rad autorice temelji se na savremenim etnografskim istraživanjima provedenim kroz njen višekratni terenski rad i na izučavanju relevantne problematike objavljene u dosadašnjoj stručnoj i naučnoj literaturi. Autoricina istraživanja otvorila su više pitanja koja su u vezi s običajima oko smrti kod bosanskohercegovačkih muslimana. Autorica ukratko navodi samo neka važnija pitanja koja traže odgovore. Ta su: da li su smrt i umrli u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj sredini obavijeni šutnjom?; da li su običaji oko smrti u navedenoj sredini svedeni samo na propisani vjerski ritual?; šta o problematici u vezi sa smrću govore dostupna literature i etnografska građa nastale, odnosno zabilježene od sredine do kraja 20. stoljeća; te šta o ovoj problematici govore recentna istraživanja koja su obavljena na cijelom području Bosne i Hercegovine na početku 21. stoljeća? Autorica posebno naglašava pitanje da li se i u kojim segmentima običajna praksa u vezi sa smrću u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj sredini promijenila tokom proteklog jednog stoljeća, tj. od prvih poznatih pisanih tragova pa do danas?

Poznajući stručnu literaturu iz područja etnologije, autorica je uočila da ne postoje ni sveobuhvatno djelo ni posebni članci u kojima bi na naučno utemeljen način bili obrađeni samrtni i posmrtni običaji bosanskohercegovačkih muslimana. Autorica je zamijetila da su navedeni običaji tokom posljednjih 137 godina istraživani sporadično, bolje rečeno usput i u okviru općih etnoloških istraživanja – često od osoba koje nisu posjedovale stručno etnološko obrazovanje niti su vladale potrebnom naučnom metodologijom i koje su u pojedinim slučajevima, kao stranci, u nedovoljnoj mjeri razumijevale život i običaje bosanskohercegovačkih muslimana. U navedenom kontekstu potrebno je naglasiti da je autorica jasno istaknula postojanje nekritičkog pristupa u dosadašnjoj obradi samrtnih i posmrtnih običaja bosanskohercegovačkih muslimana. Prema autoricinim istraživanjima, takav stav zamijećen je u radovima pojedinih autora koji su smatrali da su običaji oko smrti kod bosanskohercegovačkih muslimana veoma jednostavni te da predstavljaju odraz njihove podređenosti islamskim shvatanjima i propisima. Posebno je potrebno naglasiti da je autorica zamijetila pojavu određenih promjena u samrtnim i posmrtnim običajima bosanskohercegovačkih muslimana tokom posljednjih 30 godina.

Stoga se autorica odlučila na istraživanje i obradu ove složene materije i izlaganje problemā koji je prate. Razmijevajući, usto, tok društvenih zbivanja koja se odlikuju procesima modernizacije, vesternizacije i akulturalizacije bosanskohercegovačkih muslimana, autorica se odlučila da objedini svoja ranija i recentno provedena terenska istraživanja samrtnih i posmrtnih običaja bosanskohercegovačkih muslimana i da potom njihove rezultate ponudi općoj i stručnoj i naučnoj javnosti na uvid.

Istraživački rad dr. Aiše Softić ima i posebnu vrijednost jer ga treba razumjeti i cijeniti i kao autoricin pokušaj da se navedeni običaji sačuvaju, a oni su danas, osim utjecaja spomenutih općih društvenih procesa, izloženi, u određenom obimu, i utjecajima drugih "nazora" u islamu koji imaju intenciju da steknu odlike posebnog mesheba.

Sadržaj i struktura knjige

Svojim sadržajem i strukturom knjiga je veoma složena. Autorica je rezultate svojih terenskih istraživanja i kabinetskog rada poduprla iščitavanjem, analizom i uporedbom brojnih djela koja predstavljaju stručnu i naučnu literaturu koja se u većoj ili manjoj mjeri dotiče teme istraživanja. Korištena djela predstavljaju referencnu literaturu, koja je nastala tokom posljednjih 137 godina kao rezultat stručnih i naučnih istraživanja ostvarenih na području Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja. Autorica je iščitavala i određen broj starijih djela te analizirala i upoređivala činjenice izložene u njima. Ta djela predstavljaju literarne izvore a

nastala su tokom mlađih razdoblja osmanskodobne historije naših prostora. Potrebno je naglasiti da je u popisu relevantne literature autorica suzila broj korištenih djela. Naime, iz izvornog rukopisa knjige, kojeg je autor ovog prikaza recenzirao, vidljivo je da je autorica koristila nešto veći broj djela koja je iščitavala. Ovo umanjenje broja citiranih djela očito predstavlja želju autorice da citira djela primarne važnosti koja su relevantna za temu koju obrađuje.

U navedenom kontekstu knjiga dr. Aiše Softić predstavlja jedinstveno i veoma značajno djelo koje će u našoj naučnoj literaturi predstavljati nezaobilaznu referencu za daljnja istraživanja navedene materije i određene problematike. Ono nastaje uporedo s radom nekih drugih savremenih ali malobrojnih istraživača od kojih se neki dotiču običaja oko smrti kod bosanskohercegovačkih muslimana.

Razmatrajući složenu problematiku samrtnih i posmrtnih običaja bosanskohercegovačkih muslimana, autorica je obimnu građu podijelila u više cjelina koje su međusobno usko povezane. Poslije uvoda u knjigu autorica je građu i prateći naučni aparat podijelila logički i po slijedu običajā i prema zahtjevima metodologije strukturiranja naučnog djela na devet cjelina koje su dalje podijeljene na više potcjelina, što je jasno vidljivo iz navedene strukture knjige. Uža građa (materija) i relevantna problematika koje autorica obrađuje podijeljene su u tri problematske cjeline, dok je četvrta cjelina zaključnog karaktera. U prvoj (I.) cjelini naslovljenoj *Prostor doma* u kojem se u većini slučajevima odvija čin bolovanja i smrti autorica kroz devet potcjelina[1] izlaže običaje u vezi s činom bolovanja i smrti. Te potcjeline su: 1. *Pripreme za smrt*, 2. *Oglašavanje smrti*, 3. *Čuvari mrtvih i čuvari živih*, 4. *Dar i uzdarje*, 5. *Svijeća i svjetlo*, 6. *Voda i vatra* (s posebnom obradom poglavlja a. *Voda* i b. *Vatra*), 7. *Hljeb i halva* (s posebnom obradom poglavlja a. *Hljeb* i b. *Halva*). 8. *Novorođeno i još nerođeno* te 9. *Putevi živih i putevi mrtvih*. Druga (II.) cjelina naslovljena je *Prostor groba* i u njoj autorica izlaže sam način sahrane umrle osobe, način obilježavanja grobnog mjesta, grobne priloge i običaje nad grobom. Ova cjelina knjige sadrži šest potcjelina: 1. *Od zemlje si stvoren, u zemlju ćeš opet*, 2. *Drvo, kamen, sjećanje* (s posebnom obradom poglavlja a. *Bašluk od drveta i nišan od kamena* i b. *Drvo poslije smrti*), 3. *Kamen koji govori*, 4. *Smrt i svadba*, 5. *Na baštini, i pred svojim pragom* i 6. *Grobni prilozi*. Treća (III.) cjelina o kojoj autorica govori naslovljena je kao *Prostor sjećanja*. U njoj autorica u šest potcjelina govori o posmrtnoj memorijskoj običajnosti. Te potcjeline su: 1. *Znaci žalosti*, 2. *Posjete i održavanja grebalja* (s posebnom obradom poglavlja a. *Posjete grebljima* i b. *Održavanje grebalja*), 3. *Žrtva: život i smrt* (s posebnom obradom poglavlja a. *Kurban za mrtve* i b. *Hadž za mrtve*), 4. *Mrtvi i*

[1] Prve tri cjeline označene su rimskim rednim brojevima dok preostale cjeline, potcjeline i poglavlja nisu označeni rednim brojevima.

zdravlje živih, 5. *Nevidljivo i daleko* (s posebnom obradom poglavlja a. *Duša* i b. *Dženne*t *i D*žehennem) i 6. *Mrtvi u svijetu živih*. Četvrtu (IV.) brojem neoznačenu cjelinu predstavlja Zaključak koji je izložen na četiri stranice. Nakon Zaključka u petoj (V.) također brojem neobilježenoj cjelini donesen je engleski tekst Conclusion u funkciji sažetka (Summary), koji predstavlja prijevod Zaključka.

Poštujući zahtjeve metodologije naučnog rada i strukturiranja naučnog djela, autorica je nakon navedene četiri cjeline izložila drugih pet cjelina koje predstavljaju naučni aparat knjige, koji će čitateljima omogućiti lakše praćenje autoricinog izlaganja i snalaženje unutar sadržaja i strukture knjige. Istovremeno, on će poslužiti i kao osnovica ili dopuna za rad i drugim stručnjacima koje budu zanimale obrađena tema i izložena materija te odgovarajuća problematika.

Naučni aparat rukopisa knjige čine kako slijedi: VI. *Literatura* izložena na stranicama od 291. do 300., VII. *Indeks ličnih imena* izložen na stranicama od 301. do 305., VIII. *Indeks geografskih pojmova* izložen na stranicama od 306. do 312. i IX. *Rječnik manje poznatih riječi* izložen na stranicama od 313. do 322. Na kraju knjige na stranici 323 navedeni su izrazi zahvalnosti autorice za podršku i pomoć ukazane tokom rada na knjizi i njenom objavljivanju. Knjiga ne sadrži *Predmetni indeks*. Može se zaključiti da je autorica izostavila *Predmetni indeks* iz razloga što je iz samog detaljno izloženog sadržaja strukture knjige vidljivo gdje bi se određene predmetne činjenice, odnosno indeksne odrednice mogle nalaziti te iz razloga obimnosti spomenutog indeksa čijom bi izradom i uključivanjem u strukturu knjige bio "probijen" obim knjige koji su dopuštala skromna finansijska sredstva koja su se nalazila na raspolaganju za štampanje knjige.

Nakon poglavljā u kojima autorica donosi izvornu građu (materiju) i obrađuje relevantnu problematiku i nakon cjelinā koje predstavljaju naučni aparat knjige autorica zaključuje knjigu poglavljima *Sadržaj* knjige i *Popis ilustracija* uklopljenih u tekst knjige s ciljem ilustriranja običaja o kojima se govori.

Završna ocjena knjige

Nakon iscrpnog uvida u knjigu *Obećani čas − Običaji oko smrti kod bosanskohercegovačkih muslimana* i priloženi naučni aparat navedene knjige potrebno je reći da ona predstavlja djelo od općeg društvenog i naučnog interesa te od posebnog interesa za muslimane u Bosni i Hercegovini. Riječ je o prvom objedinjujućem radu monografskog karaktera u obradi spomenute teme i problematike. Knjiga je pisana iscrpno i obrađuje svu složenu problematiku smrti i posmrtnih običaja bosanskoherecgovačkih muslimana, koji su izloženi kroz određene cjeline i potcjeline koje ilustriraju dio čovjekovog života u doticaju s neminovnim trenutkom smrti. Knjiga predstavlja rezultate provedenih istraživanja čija su metodološka utemeljenost i slijed već detaljnije izloženi. Također, potrebno je naglasiti da je knjiga pisa-

na korektno te da je samô izlaganje autorice poduprto potrebnim i odgovarajućim bilješkama, ilustracijama i relevantnom stručnom i naučnom literaturom.

Vrijednost istraživanja dr. Aiše Softić i njenih postignuća je, osim činjenice da nas autorica prvi put sveobuhvatno kroz jedan istraživački rad suočava sa složenom problematikom smrti kod bosanskohercegovačkih muslimana, i u tome što autorica uporedo s izlaganjem i analizom samrtnih i posmrtnih običaja bosanskoherecgovačkih muslimana u potrebnoj mjeri provodi i određene uporedbe s odgovarajućim običajima bosanskohercegovačkih kršćana/hrišćana. Uporedo s tim autorica tokom analize sačuvanih običaja i čitanja i analize relevantne stručne i naučne literature te odgovarajućih uporedbi običajā različitih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini donosi i referencna mišljenja pojedinih autora o samrtnim i posmrtnim običajima koji se smatraju općeslavenskim i za koje se smatra da su sačuvani i na području Bosne i Hercegovine. U navedenom kontekstu autorica ističe da običaji u vezi sa smrću u tradiciji bosanskohercegovačkih muslimana, osim praslavenskih i općih slavenskih elemenata, pokazuju i postojanje sažetih elemenata koji su tokom vremena preuzeti iz starog ilirskog naslijeđa i višestoljetnog procesa romanizacije.

Mirza Hasan Ćeman

Studija o Avdi Međedoviću

(Sead Šemsović: *Epski svijet Avda Međedovića. Novi Pazar:* Narodna biblioteka "Dositej Obradović", 2017.)

Usmena epika Bošnjaka, uprkos brojnim zabilježenim primjerima, znatno je slabije istražena u odnosu na epiku susjednih usmenih tradicija. Stoga je objavljivanje studije *Epski svijet Avda Međedovića*, autora Seada Šemsovića, od važnosti, jer dubinom zahvata u epski svijet čuvenog "Homera s Obrova" pruža mogućnost temeljitijeg sagledavanja nekih do sada neistraženih fenomena bošnjačke usmene epike.

U kratkom *Uvodu* Šemsović daje osnovne istraživačke ciljeve: sagledavanje poetike epskog svijeta Avda Međedovića kao umjetničke kreacije pojednica kao dijela kolektiva te kontekstualizaciju Međedovićevog epskog svijeta unutar najprije sandžačke epike, potom bošnjačke te naposljetku južnoslavenske usmene epike. Namjere autora jesu kvalitetnije sagledavanje strukturnih fenomena Međedovićevog epskog svijeta te utvrđivanje njegovih poetičkih pravila, nastanka i opstajanja unutar usmene tradicije.

Poglavlje naslova *Bošnjačka epika u historijskom presjeku* počinje historijatom bilježenja i zanimanja za bošnjačku usmenu epiku. Autor polazi od najranijih zabilješki putopisaca, historičara i hroničara te donosi jezgrovite osvrte na najvažnije zbirke, počevši od *Erlangenskog rukopisa*. U svom radu autor kritički propituje dosadašnja istraživanja usmene epike Bošnjaka, a svoje zaključke potkrjepljuje brojnim primjerima. Od važnosti je tabela u kojoj su imena sakupljača, nazivi zbirki i period u kojem je građa sakupljena te koja može biti poticaj za popisivanje ukupne baštine bošnjačke usmene epike. Slično kao u slučaju bilježenja, Šemsović donosi i hronološki popis autora koji su se bavili proučavanjem usmene bošnjačke epike, krenuvši od Nikole Torndinca, koji je 1884. godine objavio tekst naslova *Tale budalina ili čauš u narodnoj pjesmi* i koji je prvo do sada poznato čitanje ovog epskog junaka. U svjetlu promišljanja o Međedovićevom epskom svijetu važno je sagledati odnose epike Novopazarskog sandžaka i bošnjačke epike, stoga autor nakon kratkog historijata bilježenja i proučavanja pjesama koje su povezane s prostorom Novopazarskog sandžaka propituje teme, sižejne obrasce, likove i pjevače. Historijski presjek bošnjačke epike bio bi nepotpun bez pregleda objavljivanja ovih pjesama u južnoslavenskim antologijama pa je posebna pažnja posvećena prikazima antologija i njihovim konceptima te brojnosti primjera koji su uvedeni u ove zbirke. U dijelu studije naslova *Nomen est omen ili unutarnja dimenzija epskog junaka* polazi se od ideje da se "unutarnja dimenzija epskog ju-

naka otjelovljuje (...) u brojnim slojevima koji neprestano okružuju svaki spomen njegovog imena, u njegovoj samostalnoj pojavi ili susretu s prijateljem ili protivnikom“. (Šemsović 2017: 67) U skladu s ovom idejom autor izdvaja, analizira i interpretira primjere u kojima se spominju imena čuvenih epskih junaka bez njihovog pojavljivanja: Alije Đerzeleza, Mustajbega Ličkog, Muje i Halila Hrnjice te Tale Ličanina. Prvo poglavlje studije Šemsović zaokružuje strukturalističko-semiološkom analizom dviju pjesama istog naslova – *Smailagić Meho* iz 1886. godine (objavljena nakladom dubrovačke knjižarnice Dragutina Pretnera) te pjesme iz 1925. (objavljena nakladom “Prve muslimanske nakladne knjižare” Mehmeda Bekira Kalajdžića u Mostaru), s ciljem otkrivanja porijekla teksta. Usredsređujući se na analizu redukcione i proširujuće transformacije, umetanje i ukidanje stihova, zamjenu mjesta i preobliku stihova te odnos prema brojevima, autor zaključuje da je tekst pjesme iz 1925. godine, koju je izdala “Prva muslimanska nakladna knjižara” (M. B. Kalajdžić) u Mostaru, kao prvi svezak biblioteke Muslimanske narodne junačke pjesme, nastao redaktorskim zahvatima folkloriste Alije Nametka na predlošku istoimene pjesme iz 1886. godine.

U središnjem dijelu studije naslova *Epski pjevač na djelu: Avdo Međedović*, autor pravi iskorak od dosadašnjih čitanja Međedovićeve epike koja se kretala u pravcu boljeg razumijevanje Homera i sagledavanja tehnike građenja epova kao dugih epskih pjesama, te svoju pažnju usmjerava ka Međedovićevom epskom svijetu. Smatrajući da je ovaj pjevač krajnja instanca u razvoju epike, autor donosi tebele s pjesničkim repertoarom Avda Međedovića u kojima su podaci o nazivu pjesama, pjevačevim izvorima, datumu bilježenja, broju stihova, mjestu gdje se čuva zabilježena građa te kad je pjesma objavljena. Propitivanje epskog svijeta počinje detaljnom analizom Međedovićevih pre/oblikovanja naslijeđenih epskih sižejnih obrazaca na primjerima pjesama *Ženidba Smailagić Meha*, *Junaštvo Đerzelez Alije* i *Bećiragić Meho*. Komparativnom analizom autor izdvaja tri načina oblikovanja segmenata sižejnog obrasca: umetanjem scena, premetanjem scena i kombiniranom tehnikom. Međedovićev doprinos razumijevanju epske radionice autor je slikovito predstavio na primjeru epske scene *srditog govora*. Poređenjem uobličenja ove scene među Međedovićevnim savremenicima Šemsović otkriva njegovo majstorsko uobličenje koje nadilazi sva ostala. Slično kao i slučaju scene *srditog govora* Smailagić Meha, Međedović pravi iskorak u postupcima opisivanja odjeće, oružja i konja. U dijelu studije naslovljenom kao *Život epskih likova u Međedovićevom epskom svijetu* Šemsović analizira upravo spomenuta tri segmenta koji čine vanjštinu junaka – odjeću, oružje i konja te zaključuje da pjevač “gradi svoj svijet znatno sjajnijim, ukrašenijim i šarenijim od svojih prethodnika” (Šemsović 2017: 249). Središnji dio studije autor završava dionicom naslova *Glas pjesnika u epici Avda Međedovića* u kojoj izdvaja i

analizira primjere autoreferencijalnosti – pojavu kada se epski pjevač javlja vlastitim glasom. Uspoređivanjem sličnih primjera kod pjevačevih prethodnika Sead Šemsović uočava razlike "kako u tehnici strukturiranja cjeline s autoreferencijalnim karakterom, tako i u bogatom preplitanju različitih čitanja autoreferiranja" (Šemsović 2017: 283) čime daje svoj doprinos istraživanju problema javljanja usmenog epskog pjevača.

Knjiga je zaokružena jezgrovitim pregledom *Umjesto zaključka: Međedovićev doprinos svijetu bošnjačke usmene epike* u kojem autor argumentirano iznosi najvažnija promišljanja do kojih je došao tokom istraživanja epskog svijeta čuvenog "Homera s Obrova". Na kraju knjige je *Dodatak* u kojem su donesene tematske cjeline pjesme *Ženidba Smailagić Meha*, *Izvori i literatura* te *Indeks imena*. Zahvaljujući svojim prethodnim istraživanjima usmene književnosti, Šemsović sigurno i znalački prohodi kroz Međedovićeve pjesme, razotkrivajući tajne pjesničkog zanata i približava likove epskog svijeta čitaocima 21. stoljeća.

Studija *Epski svijet Avda Međedovića* autora Seada Šemsovića čitalačkoj i stručnoj javnosti nudi jedan temeljit i obuhvatan uvid u strukturu epskog svijeta pjevača-pjesnika Avda Međedovića, u poetička pravila nastanka i postanka ovog svijeta, čime je proučavanje usmene književnosti obogaćeno vrijednim prilogom nezaobilaznim u svakom daljnjem istraživanju usmene epike. Studiju stoga svesrdno preporučujem, prije svega proučavaocima usmene književnosti koji se bave istraživanjem usmene epike, studentima, ali i svima koje zanima usmena tradicija.

Amira Dervišević

Leksikon znamenitih Bošnjaka – prilog za proučavanje historije ovog naroda

(Nazif Veledar, *Leksikon znamenitih Bošnjaka*, Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.)

Historija svakog naroda je historija procesa dugog trajanja, a trag u vremenu je itekako bitno znamenje koje za sobom ostavlja svaki pojedinac, svaka generacija ili svaki narod. I dok mi čekamo budućnost, prošlost nikako da nam prođe. Ona je uvijek latentno prisutna i kao da nam poručuje: *Ne idite utabanim putem. Krenite tamo gdje puta nema i ostavite traga.* Filozof F. Niče jednom je izjavio: *Budućnost pripada onima koji se najdalje i najduže sjećaju prošlosti.* Spoj prošlosti i sadašnjosti ostvaren je u *Leksikonu znamenitih Bošnjaka* koji predstavlja plod višegodišnjeg rada dr. Nazifa Veledara. Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini izdavač je ovog djela koje, prema svom sadržaju, obimu i značaju, predstavlja izdavački poduhvat. Na 818 stranica predstavljeno je više od 1.400 ličnosti, a usput se obrađuje i spominje gotovo 5.000 istaknutih Bošnjaka u vremenskom luku od XV stoljeća do aktuelnih dana.

Leksikoni nas iznova podsjećaju na određene značajne ličnosti, koji put da se preispitaju njihova težišta, ali, istovremeno, i vrijednosti nekih drugih istaknutih pojedinaca. Stalna preispitivanja (ljudskih) vrijednosti podstiču na dokazivanje starih sudova i formiranje novih, svježih zaključaka.

Dr. Nazif Veledar sačinio je višestruko zanimljiv i edukativan rječnik istaknutih Bošnjaka. On predstavlja istovremeno nenamjetljiv poučnik, koristan priručnik, kao i neophodan vodič za formiranje određenih parametara kada je riječ o bošnjačkom narodu. Njim se obogaćuju saznanja o istaknutim Bošnjacima, to tim više vrednije što se u velikom broju slučajeva, pogotovo iz starijeg perioda, nedovoljno zna(lo) i u sredinama gdje su navedene ličnosti živjele i djelovale, pa čak i u matičnoj im domovini.

Podaci iz *Leksikona* namijenjeni su najrazličitijim korisnicima, od običnih čitalaca pa nadalje. Nadamo se da će on naći zainteresirane, naročito među mladima, i da će im biti jedan od izvora nadahnuća, podsticaj u radu i životu. Ovakvi rječnici se mogu shvatiti kao bogat podsjetnik na zaslužne ličnosti, ali i kao osnova za dalja istraživanja historijata jednog naroda. Ovaj *Leksikon* će poslužiti da se otrgnu od zaborava zaslužni preci, ali i akcentuju istaknuti savremenici koji su svojim raznovrsnim djelima doprinosili i doprinose razvoju u različitim granama ljudske djelatnosti ne samo Bošnjaka nego i šire, pa samim tim doprinosi razvoju svijesti Bošnjaka o vlastitom nacionalnom identitetu.

Poznato je da o djelima pojedinih ličnosti konačnu ocjenu donosi vrijeme. Dakle, djelo i živote ličnosti u ovoj knjizi potvrdilo je vrijeme, narod i institucije. U *Leksikonu* su obrađene odrednice koje imaju kulturnohistorijski, društveni, naučni i svaki drugi supstrat identiteta etničke zajednice Bošnjaka.

O istaknutim Bošnjacima bilo je i do sada riječi, raspršenih u nekoliko leksikona. Samim tim postojala je potreba da se to sabere na jednom mjestu. To je svakako podrazumijevalo i predanu bibliografsku aktivnost, koja je neizbježno pratila rad na *Leksikonu*. Taj spisak sastavljač je dao na kraju svoje knjige.

U *Leksikonu* se nalaze i pojedinci čiji doprinos nije do sada naročito istican, vjerovatno zbog nedovoljno podataka, a postoji uvjerenje da im je ovdje mjesto. Ukoliko je neko od zaslužnih izostao, razlog je, pretpostavljamo, nedostatak potrebnih podataka, što se prvenstveno odnosi na ličnosti iz ranijih epoha.

Svaki, pa i ovaj *Leksikon* ima ustaljenu formu i standard. To znači da se odrednice redaju abecednim redom, slijedom ustaljene metodologije i predstavljaju pokušaj sažete obrade ličnosti, događaja, kulturne i historijske činjenice. No, u principu, ipak svaki leksikon ima svojih specifičnosti. Dr. Veledar je utvrdio svoj kriterij prema kome je izvršio izbor imena koja će se naći u *Leksikonu*. Čini nam se da u ovom *Leksikonu* nedostaje nešto više odrednica posvećenih ženama, jer među njima imamo istaknutih univerzitetskih profesorki, naučnica, spisateljki, glumica, balerina, itd.

Ova tema, naravno, nije iscrpljena, iako se može reći da je ovo djelo mala enciklopedija. Ono može korisno poslužiti kao prilog za proučavanje povijesti Bošnjaka, a i pri izradi buduće bošnjačke enciklopedije.

Leksikon znamenitih Bošnjaka dr. Nazifa Veledara bit će dragocjen dokument ne samo potomcima ličnosti koje se u njemu spominju, nego i građanima našega naroda da ga imaju pri ruci u svojoj kući. Istovremeno, on može biti podstrek budućim autorima da ga obogate novim saznanjima i ličnostima. Kao i svaki leksikon, tako će i ovaj poslije izvjesnog vremena biti dopunjavan. Neka nikada ne bude završen leksikon ličnosti koje unapređuju naš narod.

Faruk Dizdarević

Zlatni rez na šarenom bosanskom personalnom ćilimu

(Nazif Veledar: *Leksikon znamenitih Bošnjaka*, Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.)

Nakon posljednje agresije na Bosnu, do ruku mi je došao najprije leksikon *Ko je ko u Bošnjaka*, koji je objavilo Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, pod uredništvom Atifa Purivatre, a potom i biografski leksikon *Ko je ko u Bosni i Hercegovini* pod uredništvom Enesa Kujundžića, u izdanju "Planjaxa" iz Tešnja. Prvi je bio rani poslijeratni pjev i odziv na leksikografiju i biografije preživjelih i ostalih, što nam je jako nedostajalo. Drugi je obuhvatio sve Bosance koji to prema kriteriju aktualnosti jesu, na ovaj ili onaj način. Karijerom, aktivnošću, angažmanom, probitačnošću... Nađoh se u oba ova dva bibliografska, leksikografska popisa. U ovome koji danas promoviramo, ne nađoh se, i stoga mi je zanimljiviji. Primjerice i stoga što – bačeno je značajno svjetlo da fenomen raseljavanja, etničke čitaj bošnjačke dekompozicije u Krajini, Cazinskoj naročito. Ova je prevažna tema prešućena u bošnjačkome komunikacijskom umu. Stoga je ovaj leksikon značajan. Čović Ale zaslužuje da se o njemu piše i čita, ne samo u sjajnim radovima Vere Kržišnik Bukić. Ili, i stoga što će se tu naći i biografija Kulina bana, ali i turske književnice Ajše Kulin... jedan *omnibus koncept* koji je dosad nepoznat a značajan. Jer nam raskriljava jednu džepnu kartografiju, horizontalnu geografiju i dijahronijsku kružnicu stoljećima ustreptalu i nadvijenu ponad Bosne i njenih Bošnjaka. Primjerice, ako je Mustafa ef. Cerić onaj menjik što u današnjici izdvaja Uvoriće i Poriječane u svakom smislu riječi, onda je to i kabur šejha Muharema Lemeša, koji u haremu džamije u istom krugu od koju stotinu metara, ili bogzna i Kulin banov porodični nekropolij ono što ovaj visočki kraj čini osebujnim. I stoga je bitno da su sva ova imena pomirena, uočena, predstavljena i sačuvana.

Impresivan je Uređivački odbor ovog Leksikona, koji je obujmio sve gradove koji su zanimljivi kao nositelji opsega bošnjačkih biografika nekad i sad. A sam izdavač BZK 'Preporod' iz Sarajeva ima se čime pohvaliti kad je riječ o izdavačkom poduhvatu u 2017. godini. Ogromno je i raznorodno bosansko i bošnjačko biće u svojoj duhovnosti, empiričnosti, pragmatičnosti, produkciji, stvaralaštvu, kreaciji, mišljenju, djelanju, trajanju, osipanju, uspravljanju, padanju, podizanju, i opet nanovo, u duhovnosti i sve kako to redom rekoh. Stoga je ovaj rudokop, zlatokop, srebrokop, biserokop ono što će nama živućima dati snage i elana da nikako ne stajemo, ne zastajemo i da se na umaramo svakodnevno bdijući nad svih sedam

kata zemlje i sedam kata nebesa, dok se kao dobre Bošnje klanjamo neizrecivome a podupiremo izrecivo. Dok trajemo i opstajemo, a tako nam valja od onoga najvažnijeg Ugovora kojim smo s Gospodarem svih Kosmosa i svih događaja koje znamo i ne znamo prisegli: – 'Elestu birabbikum?' – 'Bella šehidna', pa do onoga konačnoga smiraja u baščama posvemašnjeg mira, rajskim iliti džennetskim baščama.

Kad se ovakav leksikon prelista, pažljivo pregleda, osmotri i razgleda, tek se vidi kako nam vrijeme i prostori se šire i sažimaju, kako je sve važno, i ono nekoć i ovo sada, i ono romantično i naizgled nestvarno, kao i ovo konkretno i često otežalo, da se spoje i raspoje za tili čas, kao da je sve samo tren – a trajanje je dugovjeko i dugovječno. Mora da je istraživač, i pregalac, i pisac i hizmećar dobra Nazif Veledar sve to već imao pred očima i mislima, pred srcem, i dušom, jer bez njih, ničega trajnoga nema za nas žive insane bosanske, jer sam posigurna da bi svaki dan imao šta novo nadodati, da je opet neko preskočen i nema ga a trebalo ga je upisati, dopisati, dodati, jednostavno da se ne zaboravi. Svaka metodologija ima svojih nedostataka, ma kako je brusili i glanjcali. Tako je i ovdje jedan broj ličnosti izostao, ali to samo znači poticaj više da se sa istom brigom i energijom sve opet dopiše i doda što je potrebno. Hvala Bogu da su današnje tehničke mogućnosti itekako olakšale ove zakučite puteve tehničkog pripremanja i prijeloma tekstova i dodataka tekstovima, intertekstualnost, pa će već naredno izdanje biti još potpunije i bogatije.

Tako će se *šareni personalni bosanski ćilim* sa svojom najljepšom šarom – koja je sva u omjeru i srazmjeru i ima dakle '*zlatni rez' na sebi,* još više obogatiti i oplemeniti. Jer svako onaj ko je mahsuz izostavljen zažalit će, a opet onaj ko je kastile izostavljen ili nenamjerno radovat će se novom izdanju. Ne treba sve svaki put u svakoj generaciji započinjati, najbolje su one kulture i civilizacije koje se lijepo nadomjeste i nadodaju na postojeće dosege. One su jače i snažnije. Jer, kad svaka generacija pravi kuću iznova, od temelja, nikad dosta toplih kuća. A kad se na stare temelje nadodaju nove zidine i duvarevi, eto dovoljno avlija, krovova i čeljadi za sjajnu svjetlost koja se odavde iz Bosne odašilje sve do Arša, iliti do Rozi Mahšera, kamo nam valja zaputiti se.

Fahira Fejzić Čengić

Leksikografski doprinos izgradnji i očuvanju nacionalnog identiteta

(Nazif Veledar: *Leksikon znamenitih Bošnjaka.* Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.)

Kreiranje pomagala za organiziranje, konsolidiranje i predstavljanje znanja – dakle, samim tim i leksikografski angažman – jedna je od najstarijih intelektualnih djelatnosti uopće te i danas čini jezgru profesionalnog djelovanja leksikografa, bibliotekara, bibliografa, kao i ostalih informacijskih stručnjaka. Još od drevnih, starovjekovnih bibliografskih ispisa na glinenim pločicama te na papirusu i pergamentu unutar Asurbanipalove i Aleksandrijske biblioteke, a kao stjecišta negdašnjeg "svjetskog znanja", u začecima razvoja bibliografsko-informacijskih djelatnosti, čovjek je osvijestio nužnost razvoja informacijskih pomagala, zahvaljujući kojima će biti osiguran uvid u novonastalo znanje. Čak i dalje od toga, leksikoni kao informacijska pomagala *par excellence*, oduvijek, pa tako i danas, na najizravniji i najuspjeliji način sudjelovali su u nemalo zahtjevnom procesu naučnog otkrivanja, a, posljedično tome, i djelovanja. Nerijetko, u nesagledivim primjerima stradavanja naučne i ostale vrijedne građe, a o čemu i bosanskohercegovačka te posebice bošnjačka historija, nažalost, svjedoči više puta, leksikoni su funkcionirali i kao alati rekonstruiranja nekoć postojećeg, a sad uništenog znanja, doprinoseći njegovoj obnovi. Uza sve to, leksikoni su, kao *sekundarna publikacija*, upućivali te i danas upućuju na tzv. *primarnu građu*, osiguravajući, na taj način, temeljne značajke uspješnog naučnog istraživanja: naučniku, stručnjaku ili, pak, korisniku kojeg drugog profila, štedi se vrijeme te ga se pravovremeno, još na samom početku istraživanja, upućuje na provjerene naučne izvore te na već postojeću produkciju, a čime se izravno sprečava česta pojava ponovljene proizvodnje već postojećeg, otkrivenog znanja. Na osnovu svega rečenog, jasno je to da leksikon nije publikacija formalne naravi, već upravo one suštinske, odnosno djelatne, a imajući u vidu to da je njegova uloga i značaj u procesu naučnog rada i istraživanja nezaobilazan, a koristi nemjerljive.

U slučaju bošnjačke historije, nauke, kulture te intelektualne djelatnosti uopće uočava se jedna duboka diskrepanca između značaja ljudi, pojava i događaja, na jednoj, te leksikografske djelatnosti koja bi u vidu organizirane, konsolidirane te standardizirane informacije opisivala pojave od značaja, na drugoj strani. Još i više, osjeća se odsustvo institucije tipa leksikografskog zavoda ili instituta unutar kojeg bi se odvijali važni poslovi ne pukog "popisivanja" znanja, kako se to na

prvi pogled može učiniti, već upravo konstruiranja znanja koje će kao takvo biti s punom odgovornošću proslijeđeno u budućnosti. Izrada ovakvih referativnih pomagala tim prije važnija je za zajednice poput one bošnjačke, a kojoj je imperativ dokazivanja samosvojnosti, čini se, trajni usud.

Stoga, o *Leksikonu znamenitih Bošnjaka* autora dr. Nazifa Veledara nužno je progovoriti u jednoj, kada je riječ o leksikonima te uopće ostalim referativnim publikacijama, donekle zanemarenoj perspektivi, i to onoj koja pitanje važnosti, dometa, ali i ograničenja savremene leksikografije ne tretira dijelom filologije i njezinih istraživanja, kako je to kod nas najčešće bilo uobičajeno, već u perspektivi leksikografije kao discipline informacijskih nauka, dakle, akademske discipline za koju, nažalost, u Bosni i Hercegovini još nemamo pripadajući akademski okvir niti formalno obrazovanje, kao što je, recimo, to slučaj u drugim zemljama. Ovakvo što, naravno, ne znači da u Bosni i Hercegovini i prije ovog leksikona, te posebno među Bošnjacima nema leksikografske djelatnosti, čemu, ukoliko se na ovom mjestu spomenu, recimo, Bašagić, Šabanović, Balić, Traljić, Nametak i dr., bošnjačka kultura svjedoči upravo suprotno. Ipak, ostaje činjenica da su ovi dosadašnji nemjerljivo važni poduhvati, prije svega, bili poduhvati individualnog, a ne institucionalnog tipa te da su, usto, nerijetko tematski orijentirani, a ne referativne publikacije općeg tipa.

U takvim uvjetima smjeli poduhvat dr. Veledara i njegovog *Leksikona znamenitih Bošnjaka* čini se odlukom koja, sasvim sigurno, nije lišena svijesti o težini i izazovima izbora da se na vlastita intelektualna pleća preuzme odgovornosti timova stručnjaka ili čak cijelih institucija, u želji da, kako to autor u predgovoru ovom izdanju kaže: "za narod koji je imao nesreću da je njegova kulturna baština namjerno ili nenamjerno zapostavljana (...) osvježi sjećanje na ljude koji su ne žaleći truda i napora svojim djelima darovali spoznaje o vlastitoj historiji".

Reprezentirajući takvo što i svojom brojnošću, presjekom i u vremenu i u prostoru, leksikografske reference *Leksikona znamenitih Bošnjaka* autora dr. Nazifa Veledara ne mogu ni biti drugačije negoli i cjelokupni autorski opus, kao i njegov općedruštveni angažman, s interesima koji u jedinstvenom tkanju prevazilaze granice nauka i naučnih disciplina, pletući jedinstveno tkanje te donoseći, kao rezultat, jednu bogatu referativnu publikaciju općeg tipa.

Leksikografske reference ovdje nisu klasične, i realiziraju se i bez, u nekim drugim leksikonima često hinjene objektivnosti, što, naravno, ne dovodi u pitanje njihovu informativnost, bez leksikonu svojstvenog ponekad izvještačenog, suhoparnog tona, već ovdje upravo suprotno, s osviještenom subjektivnom pozicijom komentatora historijskih, kulturnih, političkih, dakle, općedruštvenih fenomena iz vlastite vizure, uz osviješteno *autorsko*, odnosno *leksikografsko ja*, potvrđu-

jući ne samo enciklopedijsko znanje autora praćeno opsežnim istraživanjima u institucijama i na terenu, već, prije svega, potrebu da se ljudima, pojavama i dodgađajima doda vlastito viđenje stvari.

Leksikografske reference možda su nestandardizirane do kraja, ali su, na račun toga, izrasle u smislene narativne sekvence, nerijetko otkrivajući i autorski književni nerv te iskonsku potrebu da se o ljudima i pojavama isplete "prava ljudska priča", a ne tek puki slijed činjenica i podataka.

Stoga, ova knjiga, rekla bih, nadrasta zadatke biografskog leksikona te postaje knjiga jednog naroda, knjiga njegove kulture i pregalaštva uopće.

Kako je svaka referativna publikacija, pa tako i ova, možda prividno jednostavna, a suštinski vrlo složena publikacija, odnosno publikacija s više mogućih ulaznih parametara, *Leksikon* je obogaćen *Registrom imena*, *Tumačem manje poznatih riječi, fraza, izraza i pojmova* te *Literaturom*, čime je uvećana informativnost publikacije, otvarajući je prema načinima korištenja koji odgovaraju različitim korisnicima, što publikaciju čini još vrednijom.

Na kraju, to je i knjiga koja se upravo antisizifovski i ne pokušava izboriti s mitom o sveobuhvatnosti: knjiga duboke autorove svijesti o tome da su leksikoni, kao i ostale referativne publikacije tzv. kontinuirana izdanja, dakle, izdanja čije izlaženje nikada nije dovršeno, što ostaje pitanje eventualnog daljeg angažmana na ovoj trajno otvorenoj knjizi.

Lejla Kodrić-Zaimović

GODIŠNJAK 2017

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI ____

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2017. godinu

Osamnaesti Zbor predsjednika općinskih društava Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" održan je u Sarajevu, 28. septembra 2017. godine, s ciljem praćenja programskog i finansijskog poslovanja općinskih društava u Bosni i Hercegovini. Odziv predsjednika ili njihovih zamjenika bio je zadovoljavajući. Općinsko društvo je osnovni oblik organiziranja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" i ono je u svom djelovanju, u finansijskom i programskom radu, po Statutu odgovorno Matičnom odboru. Pozivajući se na tu odredbu Statuta, vođena je iscrpna rasprava na Zboru. Ova rasprava proizašla je kao rezultat zaključaka Upravnog odbora. Naime, na više sjednica Upravnog odbora Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u 2017. godini raspravljano je o finansijskom stanju kako na nivou Matičnog odbora, tako i na nivou općinskih društava. Posljednjih godina Matični odbor je morao rješavati finansijske probleme nekih općinskih društava. Upravni odbor je zaključio da je rješenje za ovakva stanja unutar Zajednice finansijska decentralizacija općinskih društava. Finansijska decentralizacija općinskih društava bi podrazumijevala činjenicu da svako općinsko društvo bude pravno lice koje bi snosilo potpunu finansijsku odgovornost, pri čemu bi se sačuvala organizaciona i programska ideja o "Preporodu" kao krovnoj instituciji kulture Bošnjaka u domovini i svijetu, osnovanoj s ciljem povezivanja i snaženja svijesti o porijeklu, jeziku i kulturi. Na Zboru predsjednika općinskih društava raspravljano je o navedenom te s tim u vezi zaključeno da je neophodna izmjena Statuta u skladu sa Zakonom o udruženju građana u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Na Zboru se, također, došlo do saznanja da je rad općinskih društava neujednačen i poslije više od 25 godina od obnove rada "Preporoda". Rad općinskih društava u dobroj mjeri određuje predsjednik općinskog društva, ponekad neusklađeno s intelektualnim i finansijskim mogućnostima u kojima društvo djeluje. Evidentno je da regionalni centri (Mostar, Tuzla i Bihać) i pored mogućnosti koje pružaju te općine nisu odgovorili svojoj zadaći. Kad je riječ o drugim većim gradovima u Bosni i Hercegovini, dobri primjeri su svakako Distrikt Brčko i Bijeljina. Veći broj općinskih društava u manjim sredinama, od svoje obnove do danas, uspjeli su zadržati kontinuitet u svom radu. Takva su općinska društva u Zenici, Vitezu, Kladnju, Gradačcu, Žepču, Visokom, Doboj Istoku, Ilijašu, Konjicu i Travniku, a u posljednje vrijeme i u Varešu, Bužimu i Jajcu.

S ciljem boljeg uvezivanja općinskih društava zaključeno je da se napravi međudruš-

tvena razmjena kulturnih programa. Preporuka je da svako općinsko društvo napravi kalendar svojih aktivnosti. Iz kalendara aktivnosti općinskih društava birao bi se kvalitetan i reprezentativan sadržaj kojim bi se općinsko društvo predstavilo u Sarajevu. Također, obavezujuće je pridržavati se odredbi Statuta i s tim u vezi predsjednik općinskog društva ne može biti biran više od dva puta zaredom na tu funkciju. Rukovodstva općinskih društava moraju raditi na podmlađivanju "Preporodovog" kadra i svoje programe rada učiniti atraktivnim za mlade.

Kad je riječ o radu na nivou Matičnog odbora, i u ovoj godini realizirani su projekti u skladu s finansijskim mogućnostima.

Edicija *Bošnjačka književnost u 100 kniga* je projekt koji iziskuje velika materijalna sredstva. U ovoj godini konačno su prikupljena finansijska sredstva za štampanje XII kola iz edicije *Bošnja*čka književnost u 100 knjiga. Za sredstva smo aplicirali kod više državnih institucija. U decembru 2017. godine navedeno kolo je predato u štampu. Dvanaesto kolo sadži sljedeće knjige: Hasan Kikić: *Provincija u pozadini* (33), Derviš Sušić: *Pobune* (58), Izet Sarajlić: *Nekrolog glagolu voljeti* – Husein Tahmiščić: *Poziv na putovanje* (65), Alija Isaković: *Taj čovjek – Jednom* (67), Ferida Duraković: *Pohvala drvetu* – Selim Arnaut: *Plodovi* (94).

U izdanju Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" objavljen je *Leksikon znamenitih Bošnjaka* Nazifa Veledara. On predstavlja autorski leksikografski rad, koji je rezultat višegodišnjeg strpljivog pregalaštva. U ovom leksikonu autor nam nudi obiman činjenični materijal koji će poslužiti u procesima procjenjivanja bošnjačke samosvijesti, promišljanja povijesnog iskustva i razvijanja svijesti o sebi. U javnosti je bilo opravdanih kritika – da nema razrađenu metodologiju, ujednačenost i objektivnost. U predtekstu izdanja navedeno je da ovaj leksikon može "poslužiti za jedan složen i zahtjevan projekt izrade enciklopedijske forme u kojoj bi se objektivnim, argumentiranim i kritičkim pristupom prezentirala povijesna samosvijest bošnjačkog naroda u Bosni, Regionu i širom svijeta". Promocija *Leksikona* održana je 17. novembra 2017. godine u Bošnjačkom institutu Fondacija – *Adil Zulfikarpašić*. Govornici su bili Faruk Dizdarević, Fahira Fejzić Čengić, Senadin Lavić, Lejla Kodrić Zaimović i Nazif Veledar. Objavljena je knjiga u izdanju "Preporoda" *Od stećka do nišana u Bosni i Hercegovini* autora dr. Ibrahima Pašića. Ova knjiga pokušava istražiti i pokazati povezanost stećaka i nišana, a što su već prije započeli Šefik Bešlagić, Muhamed Hadžijahić, Muhamed Mujezinović i drugi istaknuti istraživači.

U biblioteci *Drama* 2017. godine objavljena je nagrađena drama Ljubice Ostojić *Kad uzcvate glog, crn trn*. Ovo je peta po redu objavljena drama koja je dobila Nagradu *Alija Isaković*.

Objavljena je knjiga *Munib Maglajlić (1945-2015) − bibliografija i literatura* autorice Isme Kamberović.

U martu je, u organizaciji "Preporoda", održano javno predstavljanje dviju knjiga Muje Musagića, dugogodišnjeg saradnika "Preporoda". Riječ je o dvjema pjesničkim zbirkama: *Druga konferencija ptica*, nagrađena od Fondacije za izdavaštvo za 2015.

godinu, i *Na kraju umornog vijeka*, nagrađena od Fondacije za izdavaštvo za 2016. godinu. Predstavljanje je održano u Galeriji "Preporod". O knjigama su govorili: Bisera Alikadić, Nenad Tanović, Hadžem Hajdarević i Senadin Musabegović.

Sadašnje političko, kulturno i ekonomsko stanje bosanskohercegovačke države, a tako i cijelog bosanskohercegovačkog društva, nametnulo je potrebu preispitivanja i traženja odgovora, te je na tom tragu održan i Sedmi naučni skup *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci*. Skup je održan 20. maja 2017. godine u hotelu Holiday s ciljem da se postave neka pitanja i ponude na njih mogući odgovori.

Naučni skup *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci* bio je organiziran oko tri raspravna stola sa sljedećim naslovima:

1. Antibosanstvo u nacionalnim ideologijama i programima srpstva, hrvatstva i bošnjaštva;

2. Bosna, bosanstvo i bošnjaštvo u arhipelagu fašizma, nacionalizma, komunizma i islamizma;

3. Mitovi i falsifikati o Bosni, bosanstvu i bošnjaštvu.

Prvi raspravni sto moderirao je Abdel Alibegović. Učesnici ovog stola bili su: Rusmir Mahmutćehajić , "Bosanstvo u konstruiranjima teoloških i političkih neprijatelja nacijskih teleologija", Đenan Galešić, "Počeci osporavanja bosanske države i identiteta", Taner Aličehić, "Osporavanje bosanskog identiteta tokom i nakon Drugog svjetskog rata", Rasim Gačanović, "Antibosanstvo u energetskim i prometnim politikama", Lada Sadiković, "Država Bosna i Hercegovina – izgradnja ili razgradnja", Abdel Alibegović, "Programi zla – antibosanstvo – dva dominirajuća modela".

Drugi raspravni sto moderirao je Nermin Hodžić. Učesnici ovog stola bili su: Asim Mujkić, "Bosna i Hercegovina i njezina državnost: Društvo ili država?", Elvis Fejzić "Ideološki radikalizam, politički autoritarizam i kolektivistička kultura u Bosni i Hercegovini", Fatima Mahmutćehajić, "Bosanska politika i univerzitet ", Nermin Hodžić , "Teologija kao zamjena za ideologiju i prepreka ontološkoj/egzistencijalnoj otvorenosti", Nezir Krčalo, "Dijalog kao terapijski fenomen u razumijevanju bošnjaštva", Suad Kurtćehajić, "Sličnosti i razlike između 9. januara 1992. dana Republike Srpske i 10. aprila 1941. kao dana proglašenja Nezavisne države Hrvatske", Emina Kečo Isaković, "Politička realnost discipliniranja medija u Bosni i Hercegovini – obrisi zatvorenih društava".

Moderator trećeg raspravnog stola bio je Amer Osmić. Učesnici stola bili su: Senadin Lavić "Falsifikati, znanje i bosanstvo: Kontekst identitetne demistifikacije bosanstva ", Mirsad Kunić, "Evropski prostor u obzorju bošnjačke epike", Nerin Dizdar "O falsificiranju utemeljenosti segregacije – osvrt na pisanja konstruiranih hrvatskih društvenih autoriteta", Jusuf Trbić "Kulturkampf – kuća nebeskog naroda", Semir Halilović "Bošnjaci kao Turci u srpskoj historiji i politici", Adnan Džafić i Amer Osmić "Identitetske osnove bosanske nacije kroz posebnosti etniciteta", Berina Beširović "Perspektiva mladih u Bosni i Hercegovini: Mlade snage kao podrška integracijama".

U sklopu naučnog skupa, 19. maja 2017. godine u hotelu Europa održan je javni

razgovor s akademikom Rusmirom Mahmutćehajićem *O bauku bosanstva, političkoj agoniji i razaranju države*. Organizator naučnog skupa odlučio je da se pred najširom javnošću preispitaju neka od važnih pitanja o bauku bosanstva, političkoj agoniji i razaranju države. Sudionici razgovora s Rusmirom Mahmutćehajićem bili su Taner Aličehić, Zlatan Delić i Senadin Lavić.

Devetnaestog maja 2017. godine Matični odbor posjetila je delegacija Bošnjaka Kosova. Kosovsku bošnjačku delagaciju predvodio je Nuhija Tahirovci (Tahirović), predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" na Kosovu, Uzeir Hamza, koordinator za prava zajednica i integracije općine Dragaš i urednik web-portala Gora-Press, Ramadan Redžepi, uposlenik općine Dragaš i Mehmed Hamza, šef općinske kancelarije za prava zajednice i povratak općine Dragaš.

Razgovarano je o obostranoj saradnji na području kulturne razmjene programa i obrazovanja na bosanskom jeziku. To je bio samo nastavak već uspostavljene saradnje između dvije bošnjačke zajednice u kulturi i Bošnjaka izvan Bosne. Posebno je akcentirano pitanje odnosa države Bosne i Hercegovine i njezinih institucija prema Bošnjacima u drugim državama, na Kosovu i Albaniji.

Delegacija kosovskih Bošnjaka iskoristila je priliku da prisustvuje Sedmom naučnom skupu: *Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci*. Na skupu su predstavnci Bošnjaka Kosova informirali učesnike o najbitnijim događanjima u njihovoj zajednici i nužnostima uspostavljanja trajnije saradnje između Bosne i Kosova kao i činjenici da njihova otadžbinska zemlja i država Bosna i Hercegovina ne poduzima ništa da tim građanima Republike Kosovo olakša realiziranje njihovih manjinskih prava. Tu se prvenstveno mislilo na pomoć u osiguranju potrebnih knjiga za očuvanje i razvoj prava na bosanski jezik, podučavanje o bosanskoj kulturi i historiji, te slobodno putovanje s Kosova u Bosnu i Hercegovinu.

Učesnici Sedmog međunarodnog naučnog skupa raspravljali su i ukazali na zanemarenosti i obespravljenosti Bošnjaka u bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska. Njihovo pravo na jezik, kulturu, pristup medijima, jednakopravnost u zapošljavanju. Zaključak ove rasprave je bio da se sudionici Naučnog skupa obrate Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, najvišem državnom predstavničkom organu, s molbom da, u skladu s međunarodnim konvencijama o pravima manjina, učine sve što je u njihovoj ustavnoj nadležnosti na osiguranju jednakopravnosti Bošnjaka na Kosovu, i Bošnjaka u entitetu Republika Srpska.

Ove godine obilježeno je 85. godina od rođenja i 20. godina od smrti Alije Isakovića. Alija Isaković jedan je od najznačajnijih autora savremene bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i jedna od stožernih ličnosti ukupne kulture Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 20. stoljeća. Ove godišnjice obilježene su nizom aktivnosti od "Preporoda". U XII kolu Edicije štampana je njegova knjiga: *Taj čovjek – Jednom*, i dodijeljena je bijenalna nagrada, koja nosi njegovo ime, za najbolji dramski tekst. Stručni žiri za izbor najboljeg originalnog dramskog teksta na bosanskom jeziku u sastavu Almedina Čengić, predsjednica, Nehrudin Rebihić i Nedžad Fejzić donio je odluku da se nagrada *Alija*

Isaković dodijeli drami *Ničiji i svačiji* Zlatka Topčića.

U saradnji s Općinom Novi Grad Sarajevo, organizirana je književna večer posvećena djelu Alije Isakovića. Književna večer je održana u julu u Centru za kulturu Dobrinja – Vila Hadžihalilovića u okviru manifestacije *Novogradski dani 2017.* O djelu Alije Isakovića govorili su Emina Kečo Isaković, Ivan Kordić, Hadžem Hajdarević, Jasmin Hodžić i Nehrudin Rebihić.

Jubilarni *15. konkurs za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini* u organizaciji "Preporoda" je, kao i svih proteklih godina, izazvao značajnu pažnju, kako učitelja i nastavnika razredne i predmetne nastave maternjeg jezika i likovne kulture, tako i samih učenika. Ovogodišnja tema je bila *Sve moje bosansko*.

Još jednom je potvrđeno da angažiranje učenika, ali i nastavnika, koji su glavni inicijatori prijavljivanja na Konkurs, daje rezultate o pitanju zanimanja za ovaj vid djelatnosti u okvirima šireg odgojno-obrazovnog procesa. Brojnost učesnika u svih 15. konkursa, oko 35.000, dokazuje stalnu zainteresiranost za ovaj vid rada i predstavljanja literarnog i likovnog izražavanja učenika.

Žiriji su s velikom pažnjom i zainteresiranošću pregledali literarne i likovne radove prijavljene na Konkurs. Članovi žirija za odabir najboljih literarnih radova bili su Bisera Alikadić, Mirsad Bećirbašić, Almedina Čengić i Mirzana Pašić Kodrić. Za najuspješnije su proglašeni: Lejla Čolak, učenica III[1] razreda "Druge osnovne škole", (Hrasnica) Ilidža, *prva nagrada*; Selma Omerika, učenica VIII razreda OŠ "Gnojnice", (Gnojnice) Mostar, *druga nagrada* i Mirza Ramić, učenik VII[a] razreda OŠ "Ključ", Ključ, *treća nagrada*.

Članovi žirija za odabir najboljih likovnih radova bili su Mirsada Baljić, Jasminko Mulaomerović i Mušo Šahman. Za najuspješnije su proglašeni: Adin Čolak, učenik II[1] razreda "Druge osnovne škole", (Hrasnica) Ilidža, *prva nagrada*; Amina Brković, učenica VII[2] razreda OŠ "Aleksa Šantić", Sarajevo, *druga nagrada* i Timur Kadribašić, učenik VI[3] razreda OŠ "Safvet-beg Bašagić", Sarajevo, *treća nagrada*.

Organizator Konkursa i žiriji su ocijenili jedan broj nastavnica i nastavnika koji su se posebno istakli u realizaciji ovogodišnjeg Konkursa. Žiri za literarne radove ovo priznanje je dodijelio Samiji Memić, nastavnici OŠ "Blagaj", Blagaj, Enisi Guja, nastavnici "Šeste osnovne škole", Ilidža i Indiri Buljubašić, nastavnici OŠ "Musa Ćazim Ćatić", Sarajevo. Posebno vrijedan angažman u likovnim dijelu Konkursa ove godine su pokazali Borka Jokić, nastavnica osnovnih škola "Sjenjak" i "Novi Grad", Tuzla i Azra Nikšić, nastavnica "Druge osnovne škole", (Hrasnica) Ilidža.

Izložba likovnih radova i uručenje nagrada održala se krajem školske godine i bila je upriličena u Galeriji "Preporod". I ovu izložbu pratio je katalog nagrađenih i odabranih literarnih i likovnih radova na zadatu temu.

U povodu 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine, održana je konferenciju za štampu u prostorijama "Preporoda". O ovom značajnom datumu govorili su Marinko Pejić, Adil Kulenović i Senadin Lavić. Tom prilikom javnosti je upućen poziv za odlazak na Bobovac, središte srednjovjekovnih bosanskih kraljeva.

Posjeta Bobovcu organizirana je 25. novembra 2017. godine je u saradnji s općinskim

društvima “Preporoda” iz Vareša, Zenice i Visokog. Tom prilikom održan je čas historije. Na času su govorili Enver Imamović, Adil Kulenović, Senadin Lavić, Marinko Pejić, i Emir Zlatar. Kulturno-umjetnički dio programa su realizirala općinska društva iz Vareša Zenice i Visokog.

U ovoj godini održano je više zajedničkih sastanaka nacionalnih kulturnih društava na predsjedničkom nivou. Nacionalna kulturna društva u Bosni i Hercegovini – “La benevolencija”, “Napredak”, “Preporod” i “Prosvjeta” – značajna su povijesna, kulturna, nacionalna i društvena činjenica. I poslije obilježavanja stote obljetnice djelovanja ova društva su i danas bez riješenog društvenog statusa. Zajedničkim dopisom različitim nivoima vlasti ova društva su insistirala da se njihov finansijski status popravi s obzirom na mjesto i njihovu ulogu u državi. U prijateljskom i konstruktivnom ozračju razmatrano je stanje u bosanskohercegovačkoj kulturi. Planirano je da se u narednoj godini organiziraju zajednički nastupi, kako bi se pokazala jedinstvena i univerzalna vrijednost bosanskohercegovačke kulture koja je naše zajedničko nasljeđe.

Hatidža Duman

Izvještaj o radu Galerije “Preporod” za 2017. godinu

U 2017. godini smo realizirali sljedeće aktivnosti:

Januar

Stalna postavka Galerije, izložba bosanskohercegovačkih umjetnika “Tragovi“.

Februar

U okviru saradnje sa Festivalom Sarajevska zima 33:

Izložba karikature, Rešad Sultanagić, Sarajevo, 11. 02. − 19. 02. 2017.

Sarajevska zima 33 ,,Tramvajem kroz Sarajevo” video/ performans Nora Lefa, Atina 27. februar 2017. god.

Mart

Sarajevska zima 33, Izložba – Perfomans ,,Cugaj s umjetnicom”, Mia, Monika i Martina, Zagreb, 3. − 5. mart 2017.

Sarajevska zima 33, Izložba slovenskih umjetnika ,,Neprekidni niz sadašnjosti“, Adrijan Praznik, Iva Tratnik, Tia Avsec, Danilo Milovanović, Nevena Aleksovski, Ivana Bajec, Maks Bricelj. 16. 03. − 21. 03. 2017.

April

Izložba Natalija Andreeva − Salihović, “Viva Natura,” Sarajevo, 24. mart − 4. april 2017.

Izložba ,,Šume” Ervin Ćatović, Novi Pazar, 13. − 21. april 2017.

Maj

Internacionalna izložba iz fundusa galerije ,,Preporod”, 5. – 13. maja 2017.

Juni

Tradicionalna izložba BZK “Preporod”, “Sve moje bosansko” s konkursa dječijih likovnih i literarnih radova u periodu od 12. − 20. juna 2017.

Internacionalna izložba iz fundusa Galerije, 19. – 30. juni 2017.

Juli

U saradnji s Gazi Husrev-begovim hanikahom:

Internacionalna kolektivna izložba “Umjetnici Sarajevu”, 3. − 30. juli 2017.

Internacionalna izložba, postavka iz fundusa galerije ,,Preporod“, 1. − 30. juli 2017.

August

Izložba iz fundusa galerije ,,Preporod“.

IV Internacijonalna umjetnička kolonija Sarajevo 2016 “Tragom svjetlosti“, 7. – 29. august 2017.

Od 20. do 29. augusta, stalna postavka Galerije.

Septembar

V Internacionalna umjetnička kolonija Sarajevo 2017, 12. − 21. septembra 2017.

Izložba kolonije „Mistični ples Istoka i Zapada”, 20. − 30. septembra 2017.

Oktobar

Izložba „Rat i Mir” Marinka Radež , Slovenija, 11. − 21. oktobra 2017.

Novembar

Izložba V Internacionalne kolonije Sarajevo 2017, u Galeriji „Preporod”,
Dio izložbe „Mistični ples Istoka i Zapada”

Decembar

Tradicionalna Izložba posvećena Mevlani Dželaludinu Rumiju (Šebu-Arus). Autor projekta, prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, 13. – 30. decembra 2017.

Internacionalna izložba „Čarolija umjetnosti” Galerija „Preporod“, 31. 12. 2017. u 22:00 sata.

Mirsada Baljić

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2017. godinu

Ove godine biblioteka je navršila 25 godina postojanja, te smo ovu godišnjicu obilježili izradom promotivnog kataloga s osnovnim informacijama o biblioteci i njenom dosadašnjem radu. Biblioteka je osnovana 1992. godine kao specijalna biblioteka koja djeluje u sastavu BZK "Preporod", a formirana je s ciljem pomaganja naučnoistraživačkih projekata koji se pripremaju u "Preporodu". Biblioteka u svom fondu sadrži nekoliko vrijednih poklonjenih privatnih biblioteka: prof. dr. Avde Sućeske, prof. dr. Emine Memije, prof. dr. Muniba Maglajlića, prof. dr. Lamije Hadžiosmanović te bibliofila Midhata Serdarevića, zatim arhivsku ostavštinu prof. dr. Muhsina Rizvića. Biblioteka je do sada uspjela prikupiti 18.720 naslova i predstavlja veoma vrijednu zbirku naslova o Bosni i Bošnjacima, njihovoj historiji, književnosti, jeziku, etnologiji i dr.

Prostorije

I u 2017. godini nastavili smo s uređenjem bibliotečkih prostorija te smo iskoristili svaki centimetar slobodnog prostora u čitaonici i izradili ormare za knjige koje smo ugradili iznad vitrina. To je urađeno zahvaljujući sredstvima Fondacije za bibliotečku djelatnost, koja je podržala našu aplikaciju na raspisanom konkursu.

Nabavka knjiga

Dobili smo na poklon privatnu biblioteku prof. dr. Lamije Hadžiosmanović, koja se sastoji iz 540 naslova, od toga: 470 knjiga, 70 separata, kataloga, diplomskih radova, različitih brojeva listova, časopisa te kopija rijetkih knjiga. Sastavljen je i potpisan ugovor o poklonu između poklonodavca i poklonoprimca, prema kojem se knjige ne mogu iznositi izvan prostorija, nego se koriste u čitaonici, kao i ostali knjižni fond. Izrađen je pečat s tekstom: "Biblioteka Lamije Hadžiosmanović", koji je stavljen na svaku njenu knjigu. Pošto je profesorica bila prevodilac knjiga s turskog jezika, proučavalac bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima te istraživač naše kulturne historije, tako je najviše knjiga iz tih oblasti. Vrijedni su i pokloni naših prijatelja: Jasminka Mulaomerovića, Enesa Karića, Husnije Kamberovića, Amira Brke, Amara Imamovića, Salke Čampare, Omera Ibrahimagića, Seada Mahmutefendića, Melihe Terzić, Mirele Rožajac, Mirsada Ćemana, Seada Redžepagića, Seada Šemsovića, Bege Gradaščevića, Binase Berberović, Ruždije Adžovića, Fahire Fejzić Čengić, Vedada Spahića, Mubere Isanović i dr. Kao i ranijih godina, primili smo kao poklon ili razmijenili izdanja sa sljedećim kolektivnim darovateljima: Fondacija za bibliotečku djelatnost, Udruženje za modernu historiju iz Sa-

rajeva, Orijentalni institut, "Almanah" iz Podgorice, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Filozofski fakultet, Fakultet islamskih nauka, Arhiv Federacije, Turska agencija za saradnju i koordinaciju (TIKA), Pravni fakultet iz Sarajeva, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Gazi Husrev-begova biblioteka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Centar za kulturu i obrazovanje iz Tešnja, "Monos" iz Gračanice, Rijaset islamske zajednice u BiH, "Preporodova" općinska društva i dr.

Nabavljeno je 900 naslova, od toga je 540 iz biblioteke Lamije Hadžiosmanović, a ostalih 360 pripada, drugim poklonima, razmjeni i kupovini.

Obrada knjiga

Obrada podrazumijeva upis knjiga u inventarsku knjigu, stavljanje pečata, popunjavanje karti knjige, katalogizaciju te unos podataka u kompjutersku bazu, što je uspješno okončano.

Rad na online katalogu

Nakon kontrole unesenih zapisa, abdejtovat ćemo našu bazu u online katalog na poznatoj adresi u postu biblioteka: www.preporod.ba

Bibliotečko-informacijske usluge

Svim zainteresiranim korisnicima Biblioteke pružena je odgovarajuća usluga: saradnicima na našim projektima, studentima i postdiplomcima prilikom izrade njihovih seminarskih, diplomskih ili magistarskih radnji te ostalim istraživačima.

Koordinacija s "Preporodovim" općinskim bibliotekama i ostalima

Pošto naša općinska društva imaju problem s prostorijama za rad, to utječe i na naše poklone. Šaljemo knjige društvima koja su se izborila za prostorije i koja su nabavila police za knjige te imaju afiniteta prema prikupljanju knjiga za biblioteku njihovog općinskog društva. U ovoj godini smo poklonili određen broj knjiga bibliotekama općinskih društava "Preporod" u Brezi, Brčkom i Zagrebu.

S ciljem populariziranja bošnjačke književnosti, poklonili smo određen broj knjiga sljedećim ustanovama: Osnovnoj školi u Turbetu, Narodnoj biblioteci "Dositej Obradović" u Novom Pazaru, Biblioteci Kulturnog centra u Rožajama, Centru za bošnjačke studije u Tutinu i Udruženju Bošnjaka u Istanbulu.

Bibliografski rad u Biblioteci

Baš kada je bilo sve pripremljeno za objavljivanje knjige *Munib Maglajlić – bibliografija i literatura* autorice Isme Kamberović, pojavio se problem finansiranja ovog izdanja. I onda se desilo čudo, primili smo ponudu za finansiranje izdavačke djelatnosti te smo ovaj posao uspješno završili.

Rad u Redakciji 'Godišnjaka' BZK "Preporod"

Koordiniran je rad Redakcije te urađen prijem radova, izrada UDK broja za članke te koordinirane pripremne radnje za štampanje: prijevod sažetaka na engleski jezik, lektorisanje, prijelom, korektura te slanje u štampariju.

Facebook profil biblioteke

S ciljem što bolje komunikacije s našim korisnicima, pripremali smo zanimljive sadržaje koje smo objavili u sljedećim postovima: informacija o poklonjenoj biblioteci prof. dr. Lamije Hadžiosmanović, informacije o novim naslovima u našem knjižnom fondu. Za odabrane godišnjice postavili smo izbor iz djela: 85. godišnjica rođenja književnika Muhameda Kondžića, 80. godišnjica rođenja prof. dr. Bećira Džake, nekoliko izbora narodnih mudrosti, 280. godišnjica Boja pod Banjom Lukom, 110. godišnjica pokretanja časopisa "Gajret", 90. godišnjica pokretanja časopisa "Novi behar" 80. godišnjica smrti književnika Osmana Nuri Hadžića, 70. godišnjica rođenja prof. dr. Enesa Durakovića, 80. godišnjica objavljivanja lista "Putokaz", informacija o novom broju "Godišnjaka" za 2016., fotografije sa osvježenim prostorijama biblioteke i dr. Povodom smrti prof. dr. Mustafe Imamovića, likovne kritičarke Azre Begić, književnice Melike Salihbeg, također smo napravili izbor iz njihovih djela.

Isma Kamberović

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2017. godini

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Bosanska Dubica

Općinsko društvo BZK "Preporod" Bosanska Dubica tokom 2017. godine imalo je sljedeće aktivnosti:

Janur, februar, mart

U periodu od januara do marta, naše društvo imalo je kratku pauzu u toku novogodišnjih i božićnih praznika. Poslije toga smo počeli s aktivnostima uređenja našeg doma. U međuvremenu, naš koreograf je spremio nove igre i koreografije. Naše rukovodstvo je nastavilo svoj rad, organizirajući nastupe, ali i radeći na povećanju asortimana nošnje.

April, maj, juni

U toku navedenih mjeseci bili smo učesnici smotre folklora u Dubici i Prijedoru, a u septembru smo učestvovali na manifestaciji "Voće Fest".

Oktobar, novembar, decembar

U ovom periodu smo nastupali u Dubravama, a krajem godine učestvovali na humanitarnom koncertu "Dobro se dobrim vraća", u organizaciji MDD "Merhamet" Bosanska Dubica.

Predsjednica
Elvira Šanta Čaušević

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Brčko

U 2017. godini rad brčanskog "Preporoda" su, osim uobičajenih aktivnosti, kao što su rad s mladima, predstavljačka djelatnost i obilježavanje značajnih datuma, obilježile i neke značajne novine. Naime, značajno je obnovljen bibliotečki fond, a moglo bi se reći da je 2017. za BZK "Preporod" u Brčkom bila u znaku vakufa.

Vakuf Bećirevića

Prepoznavši važnost uspješnog djelovanja "Preporoda" u Brčkom, Brčaci sve češće i materijalno nastoje pomoći njegov rad. U 2017. se svojim darovima istaklo nekoliko brčanskih porodica. Na samom početku godine Marija Bećirević, supruga rahmetli dr. Nežada Bećirevića, prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda" u Brčkom, uglednog

naučnika, intelektualca i sportiste, na ime "Preporoda" Brčko uvakufila je polovinu kuće u centru grada. Drugu polovinu iste kuće s okućnicom i pomoćnim objektima krajem godine uvakufila je Esma Bećirević, supruga rahmetli Seada Bećirevića, koji je do svoje smrti bio aktivan član "Preporoda" i njegov potpredsjednik. Povodom smrti Seada Bećirevića, potpredsjednika brčanskog "Preporoda", u Domu Islahijeta, 22. februara 2017. godine, organizirana je komemoracija na kojoj su govorili Ćazim Suljević, u ime "Preporoda", Mensur Muharemović, Seadov dugogodišnji radni kolega i prijatelj, Mevlida Džaferović, u ime plivačkog kluba "Sava" i prof. dr. Mustafa Sinanagić, u ime ožalošćene porodice.

U nedjelju, 04. juna 2017., u Domu Islahijeta realiziran je program kojim je obilježeno šest mjeseci od smrti Nežada Bećirevića. U sklopu programa pročitana je Darovnica Marije Bećirević, proučen tevhid i upriličen zajednički iftar u ulici ispred Doma Islahijeta. Osim predsjednika brčanskog "Preporoda" Ćazima Suljevića, prisutnima su se obratili i predsjednik "Preporoda" Bosne i Hercegovine prof. dr. Senadin Lavić i Enes Pašalić, jedan od prvih članova Inicijativnog odbora za obnovu brčanskog "Preporoda" 1991. godine. Tekst Darovnice sačinila je i pročitala Almira Alić, profesorica islamskih nauka. Uvjeti darivanja su uređenje i briga o mezaru Nežada Bećirevića i formiranje Fondacije za stipendiranje i stručno usavršavanje učenika, studenata i stručnjaka s posebnom brigom o siromašnima. Ćazim Suljević je prisutne upoznao da su učinjeni prvi koraci na formiranju Fondacije i da se nada da će na godišnjicu od smrti biti podijeljene i prve stipendije. Na kraju prvog dijela programa prigodnim riječima se prisutnima obratila dr. Marija Bećirević.

Biblioteka

Među značajnim darovima izdvaja se i biblioteka, koju je "Preporodu" poklonila Emina Halilović, supruga banjalučkog muftije rahmetli Ibrahima Halilovića. Riječ je o gotovo 400 vrijednih knjiga koje je rahmetli muftija Halilović uspio sačuvati u Banjoj Luci u danima koji su bili najteži kako za njega i njegovu porodicu, tako i za i Bošnjake ovog grada.

Porodica Dautović, sestre Ajša i Vasvija, brčanskom "Preporodu" poklonile su 90 knjiga. Amir Tešnjaković je darovao 130 knjiga, a još 54 knjige su darovale različite organizacije i pojedinci.

Zahvaljujući ovim darovima, "Preporodova" biblioteka je premašila broj od 3.000 knjiga. Uređivanju bibliotečke građe svoj doprinos su dali i volonteri, koji su izvršili popis pristiglih knjiga.

Predstavljačka djelatnost

− U saradnji s Medžlisom IZ Brčko, 20. januara 2017. godine, u Domu kulture održana je promocija djela "Mesnevija" Dželaluddina Rumija, koju je s perzijskog preveo i komentirao Ahmed O. Mešić. O Dželaluddinu Rumiju, "Mesneviji", šejhu Ahmedu Mešiću govorili su: prof. dr. Izet Zikjri Pajević, dr. Sead-ef. Seljubac, doc. dr. Elvir Musić, a moderatorica večeri bila je prof. Azra Hasanović.

− Projekcija turskog filma "Posljednje pismo", a povodom godišnjice Bitke za Čanakkaleu, u saradnji sa Yunus Emre Institutom, izvedena je 17. marta 2017.

− 28. aprila 2017. upriličena je Večer islamske duhovnosti "Razgovor o Rumiju, 'Mesneviji' i tesavufu". Gost večeri bio je dr. Elvir Musić. Medina Zahirović, dugogo-

dišnja članica "Preporodovog" Dramskog studija "Arlekino", govorila je Uvodnicu u "Mesneviju" i dva gazela iz Mevlaninog "Velikog" ili "Šemsovog Divana".

− U subotu, 14. oktobra 2017. godine, u okviru programa "Mjesec knjige" upriličena je Književna večer posvećena "Divanu" Hafiza Širazija. U programu su učestvovali prof. Nermin Hodžić, prof. dr. Elvir Musić i Almira Alić, profesorica. Književnu večer su svojim prisustvom obogatili predstavnici Instituta "Ibn Sina" dr. Rouhollah Ghaderi Kangavarim (direktor Instituta), prof. dr. Namir Karahalilović (voditelj Centra za iranističke studije i redovni profesor na Katedri za perzijski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu), dr. Kazem Barani (budući direktor Instituta), Midhat Mujčinović (tehnička podrška), te Behrooz Naseri (Iranska radio-televizija)

Godišnjice i značajni datumi

− Povodom Međunarodnog dana maternjeg jezika, brčanski "Preporod" organizirao je bogat i raznovrstan trodnevni program aktivnosti. Sve je počelo 24. februara 2017. godine, kada je u dvodnevnu posjetu Brčkom doputovalo 30 učenika osnovne škole Križevići (Zvornik). Domaćini su im bili njihovi vršnjaci i porodice iz Brčkog. Iste večeri priređeno je predstavljanje "Preporoda" Zvornik uz promociju knjige pjesama Kamenica-dolina grobnica, autora Muhameda Omerovića. O aktivnostima "Preporoda" u Zvorniku govorio je Amer Redžić, predsjednik Općinskog društva, a knjigu pjesama predstavili su gosti Hazim Karić, prof., Muhamed Omerović, Emina Omerović te Emina Pita, profesorica bosanskog jezika i književnosti iz Brčkog. Program je nastavljen 25. februara 2017. predstavljanjem prijevoda Kur'ana na romski jezik Muharema Serbezovskog. Najznačajniji dio programa predstavljala je Svečana akademija upriličena istog dana u Domu kulture. Bogat višejezični program manifestacije činile su tačke kako domaćih i regionalnih, tako i internacionalnih gostiju. Literarni konkurs, koji BZK "Preporod" Brčko već petu godinu uzastopno realizira, imao je odjeka kao nikada dosad. Više od 120 radova u kategorijama za osnovnu i srednju školu pristiglo je iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Teme ovogodišnjeg literarnog konkursa bile su 130. godišnjica od štampanja *Narodnog blaga* Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, kao i 100. godišnjica od rođenja jednog od najvećih bosanskohercegovačkih pjesnika Mehmedalije Maka Dizdara. Žiri u sastavu mr. Ernad Osmić, mr. Emina Osmić Hajdarević i Edita Likić, profesorica bosanskog jezika i književnosti, imao je težak posao u odabiru najboljih radova. Osim novčanih nagrada, nagrađeni su dobili i vrijedan poklon Fondacije Mak Dizdar, dvotomno izdanje "Makovo slovo" i "Slovo o Maku".

U kategoriji osnovnih škola prva tri mjesta osvojili su: 1. mjesto – Lejla Sukanović; Osnovna škola Humci; 2. mjesto – Malik Ibrić; Četvrta osnovna škola Brčko distrikt BiH; 3. mjesto – Edna Lišić; Sedma osnovna škola Gornji Rahić. U kategoriji učenika srednjih srednjih škola, prva tri mjesta osvojili su: 1. mjesto – Alma Saletović; JU Mješovita srednja saobraćajna škola Tuzla; 2. mjesto – Amra Kasumović; Mješovita srednja škola Travnik; 3. mjesto – Minella Sačić; Mješovita srednja škola Travnik.

Program obilježavanja Međunarodnog dana maternjeg jezika uspješno je okončan 26. februara 2017. godine ispraćajem gostiju iz Zvornika. Na polasku je uručeno 80 pa-

keta za učenike prvog razreda Osnovne škole u Križevićima, koje su pripremili učenici i roditelji V osnovne škole i članovi "Preporodovih" sekcija.

− Povodom obilježavanja godišnjice formiranja 108/215. viteške motorizovane brigade Armije RBiH 17. maja je održana je Svečana akademija u organizaciji Koordinacije boračkih udruženja proisteklih iz 108/215. brigade Armije RBiH i BZK "Preporod" Brčko distrikta BiH. U kulturno-umjetničkom dijelu programa predstavili su se: akademski glumac, Ermin Avdić, Suad Sulejmani i Mustafa Nikšić, vokalna grupa "Čih La La". Koordinacija boračkih udruženja proisteklih iz 108/215. brigade Armije RBiH i BZK "Preporod" Brčko distrikta BiH u povodu obilježavanja 25. godišnjice formiranja 108/215. viteške motorizovane brigade Armije RBiH i ove godine su raspisali konkurs za najbolje literarne i likovne radove učenika osnovnih (od šestog do devetog razreda) i srednjih škola Bosne i Hercegovine (od prvog do četvrtog razreda). Tema za likovni konkurs glasila je: Poster za junake, tema za literarne radove za osnovnu školu: Svaki rat je rat protiv djece, a za srednje škole: Spomenik u mome mjestu. I ovdje su učenice i učenici pokazali ogromnu maštovitost. Troročlanu komisiju činili su: član Koordinacije boračkih udruženja i pisac Salih Adžikić, ilustrator Mirza Bećukić i magistar bosanskog jezika i književnosti Ernad Osmić.

− Članovi "Preporoda" su 11. jula 2017., u organizaciji Udruženja građana "Klub prijatelja Srebrenice i Podrinja" Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, učestvovali i Mirnoj šetnji u znak sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici. Mirna šetnja je završena okupljanjem u centru grada obraćanjem Adise Avdić, magistra diplomatije i međunarodnih odnosa i predavača na Fakultetu za međunarodne odnose u Pragu i Medine Zahirović, studentice Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

− Stotinu godina od rođenja Maka Dizdara svečano je obilježeno i u Brčkom. Naime, 22. decembra 2017. priređena je Izložba plakata i dokumenata "Mak Dizdar: prvih stotinu godina" u saradnji s Udruženjem građana "Stećak" Brčko distrikt BiH, Fondacijom "Mak Dizdar" i Muzejom književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine te organizovano književno-poetsko veče na kojem su Fondaciju i novo izdanje *Kamenog spavača* predstavili dr. Gorčin Dizdar i dr. Sanjin Kodrić. Poseban umjetnički dodatak književnoj večeri činio je poetsko-scenski performans koji je sa brčanskim srednjoškolcima i osnovcima za ovu priliku pripremila Džana Krasnić Matanović, profesorica bosanskog jezika i književnosti i diplomirana glumica. Mladi umjetnici zaslužuju da ih pojedinačno spomenemo. Edna Čorbadžić je učenica Prve osnovne škole, Merima Mustafić, Nejla Musić, Elvira Kadić i Belmin Murselović su iz Ekonomske škole, Medina Zahirović, studentica prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Članice mlađeg ansambla pjesama i igara su Zerina Bikić, Ajna Hasić, Erna Klepić, Sara Plečić, učenice Pete osnovne škole, Ema Ahmetović i Lamija Alagić, učenice Treće osnovne škole i Belma Ahmetović, učenica Četvrte osnovne škole.

Izdavačka djelatnost

Na kraju 2017. godine iz štampe je izašao Zbornik radova posvećen naučnom skupu o temi *Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*.

Izložbe

− Prva samostalna izložba likovnih radova mladog Eldara Osmanovića, učenika IX razreda Pete osnovne Škole u Brčkom otvorena je 29. aprila 2017. u Domu Islahijeta.

− U saradnji sa Medžlisom IZ Brčko i UG "Stećak 31. augusta 2017. otvorena je izložba dokumentarne fotografije "Prođoh Bosnom kroz gradove" autora Ataha Mahića iz Brčkog.

Program posvećen našoj dijaspori

S obzirom na činjenicu da Brčko, kao i drugi gradovi Bosne i Hercegovine, oživi u julu i augustu zahvaljujući našoj dijaspori, ljetne aktivnosti rada BZK "Preporod" organizirane su s namjerom da se Brčacima koji su odlučili dio svog godišnjeg odmora provesti u domovini pokaže dobrodošlica i poštovanje zbog onoga što čine kako bi pomogli normalan život nas koji smo ostali živjeti u Bosni i Hercegovini.

− Koncert na otvorenom naziva "Veče sevdaha" izveden je 06. augusta 2017. ispred Doma Islahijeta. U programu su učestvovali: Vesna Hadžić, Nermina Sinanagić, Sejo Pitić, Zanin Berbić, Damir Galijašević (harmonika), Senadin Šahmanović (klarinet) i Medina Zahirović.

− 10. augusta 2017. godine, u ulici ispred Doma Islahijeta, održana je Večer klasične muzike. U programu su učestvovale uspješne mlade sestre, mr. Dženana Šehanović (klavir) i Jasmina Šehanović (violina). Večer klasične muzike održana je kao dio programa Kulturno-sportske manifestacije "Savski cvijet".

− Ljetna škola bosanskog jezika organizovana je u periodu od 31.07. do 06.08.2017. Škola je namijenjena djeci od 10 do 16 godina koja žive van granica Bosne i Hercegovine, a žele više da nauče o bosanskom jeziku i Bosni i Hercegovini.
Učesnici su proveli vrijeme u zabavnim i edukativnim radionicama, praktičnim radionicama filma i izrade stećaka, te izletu uz roštilj. Radionice su održane od 31. 07. do 06.08. 2017. godine u prostorijama Islahijeta, dok je izlet realizovan u Brezovom Polju.

Gostovanja i regionalna saradnja

− 11. maja 2017. Članovi brčanskog "Preporoda" predstavili su svoje aktivnosti na manifestaciji Dani bošnjačke zastave u Novom Pazaru i Sjenici.

− Udruženje Bošnjaka Vojvodine, u saradnji sa Bošnjačkom zajednicom kulture "Preporod" Brčko distrikt BiH, 28. okobra 2017. godine organizovalo je "Veče bošnjačke kulture i tradicije" u Subotici. U programu predstavljanja bošnjačke kulture učestvovali su: Ansambl pjesama i igara, Mješoviti hor, Medina Zahirović, Vesna Hadžić, renomirani izvođač sevdalinki, Vedad Zulić (harmonika) i Jasmina Šehanović, profesorica violine. Ovaj projekt, koji prezentuje i promoviše bošnjačku kulturu, podržalo je Bošnjačko nacionalno vijeće Srbije. Manifestaciji su u ime Vijeća prisustvovali: potpredsjednica Vasvija Gusinac, dr. Hašim Mekić, predsjednik Izvršnog odbora i Samer Jusović, stručni saradnik Vijeća.

− Na poziv Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre, brčanski "Preporod" je 18. novembra u Hotelu Park Plaža Histria u Puli priredio cjelovečernji koncert. Ovim sadržajem

zaključen je program manifestacije "Festival bošnjačke kulture", koji se uspješno organizira 12 godina. U uvodnom dijelu programa velikom broju prisutnih obratili su se: Senad Pršić u ime domaćina, Valerio Drandić kao ovlaštenik Župana Istarske županije, Tiziano Sošić, predsjednik Skupštine grada Pule, Esed Kadrić, predsjednik Skupštine Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te predsjednik brčanskog "Preporoda" Ćazim Suljević. U bogatom i raznovrsnom programu brčanskog "Preporoda" uživalo je više od tri stotine prisutnih u prelijepom ambijentu hotela Histria. Program su činile koreografije Ansambla pjesama i igara, tradicionalne pjesme i ilahija u izvedbi Mješovitog hora, recital posvećen Mehmedaliji Maku Dizdaru u interpretaciji Medine Zahirović te sjajne izvedbe pažljivo odabranih i posebno najavljenih sevdalinki Vesne Hadžić. Vrhunsku muzičku pratnju činili su Jasmina Šehanović (violina), Vedad Zulić (harmonika) i Irfan Hadžić (bas prim). Pohvale organizatora i vrlo pozitivne kritike prisutnih potvrda su uspješnog nastupa u Puli i mogućnost za predstavljanje Brčkog i našeg bogatog kulturnog naslijeđa u drugim gradovima u Hrvatskoj i diljem svijeta. Za takve poduhvate potrebno je više razumijevanja i podrške lokalne zajednice. Za realizaciju ovog događaja, sjajan prijem i organizaciju zaslužni su, osim Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre, predvođene predsjednikom Senadom Prcićem, i naše Brčanke: Jasmina Ramić Berberović, Mirela Čaušević i gospodin Amir Adžikić.

Rad s djecom i omladinom

I u ovoj godini aktivno su djelovale sve "Preporodove" sekcije, Mješoviti hor, Ansambl pjesama i igara, Dramski studio "Arlekino", Sekcija gitare. Brojnim nastupima u toku cijele godine članovi "Preporodovih" sekcija uspješno su predstavili svoj rad publici u Brčkom, drugim gradovima Bosne i Hercegovine i inozemstvu.

Dramski studio "Arlekino"

Nakon obnovljenog članstva u ovom posebnom projektu u 2016. godini, Dramski studio "Arlekino" nastavio je s aktivnostima i u 2017. godini. S polaznicima je radio diplomirani glumac Ermin Avdić. Članovi "Arlekina" imali su nekoliko javnih nastupa u 2017. godini, i to: 11.02.2017. godine u Domu Islahijeta, 25.02.2017. godine brčanskom Domu kulture i 25.05.2017. godine u Domu Islahijeta. Osim javnih nastupa, značajan uspjeh u ovoj godini predstavlja ostvarivanje saradnje sa JP Radio Brčko i Muzičkim studijem EPA iz Brčkog. Ova saradnja rezultirala je izdavanjem CD-a naziva "Basne i pjesmice za djecu", kao i pokretanjem emisije za djecu u programu Radija Brčko u sklopu kojeg se emituju basne i pjesmice za djecu u izvedbi članova "Arlekina".

Ansambl pjesama i igara

Najmlađi članovi "Preporodovog" Ansambla pjesama i igara, pod vodstvom mr. Jasmine Aghbar Ljevaković, učestvovali su u umjetničkom dijelu programa na Svečanoj akademiji Udruženja žena Bošnjakinja Brčko distrikt BiH, 01. aprila 2017. godine. Starija grupa Ansambla pjesama i igara nastavila je uspješan rad tokom 2017. godine pripremama nove koreografije i zapaženim nastupima u Sjenici, Novom Pazaru, Subotici i

Puli. Za stručno vođenje ansambla i ove godine zaduženi su Jusuf Saletović, umjetnički voditelj i koreograf i Alan Terzić, korepetitor.

Mješoviti hor

Mješoviti hor broji nekoliko nastupa u 2017. godini. Osim nastupa u Novom Pazaru, Sjenici, Subotici, Puli, Hor je nastupao i u Travniku (18. 03. 2017. godine), Gradačcu (22. 04. 2017. godine), Tuzli (01. 06. 2017. godine). Posljednja aktivnost BZK "Preporod" Brčko u 2017. godini bio je nastup Mješovitog hora na Novogodišnjem koncertu ansambla "Lege Artis" Tuzla 28.12.2017.

Sekcija gitare

U 2017. godini ponovo je pokrenuta i sekcija gitare, koja je organizovana za mlade, školskog i starijeg uzrasta, s ciljem obuke i edukacije sviranja gitare i srodnih žičanih instrumenata. Sekcija uključuje dvije grupe, s kojima dva puta sedmično radi Nedim Šabanović.

Škola stranih jezika

U IV školskoj godini, više od 300 polaznika svih uzrasta pohađalo je kurseve engleskog, njemačkog i turskog jezika, što potvrđuje kvalitet i ozbiljnost pristupa ovom značajnom projektu pri BZK "Preporod" Brčko distrikt BiH. U Domu kulture u Brčkom, 27. 06. 2017., održana je svečana dodjela certifikata za najmlađe polaznike Škole. Ukupno 177 mlađih polaznika steklo je pravo na certifikate i diplome. Polaznici su zajedno sa svojim nastavnicima pripremili prigodan program, kako bi prezentovali šta su to radili i učili tokom ove školske godine. Certifikate su uručili profesori engleskog jezika: Aladin Đonlić, Sadeta Pezerović, Merisa Mehić, Jasmina Salihović te nastavnice njemačkog jezika: Jasmina Kurtalić, Džehva Ahmetović i Amra Redžić. Pohvale i prigodan poklon za izvanredne rezultate postignute u ovoj školskoj godini dobili su: Ajla Hadžović, Amina Karibašić, Amir Osmanović, Amna Šerifović, Anida Muminović, Dalila Čandić, Dino Lišić, Dženita Lejlić, Edina Imamović, Eldar Mujkić, Emina Palamarević, Hamed Ahmetović, Ismar Zaimović, Kenan Salihović, Merjema Behlulović, Nedim Novalić i Silma Murselović. Nastavljena je uspješna saradnja s džematima Islamske zajednice Brčko u mjestima Brka, Gornji Rahić i Maoča, koji su i ove godine ustupili mektepske prostorije za realizaciju nastave. Nakon provedenog anketiranja u septembru 2017. godine, V školsku godinu je upisalo više od 350 polaznika. Ove godine izvodi se nastava engleskog i njemačkog jezika. Nastavu trenutno planira i izvodi sedam nastavnika: Aladin Đonlić, Mirela Glibanović, Sadeta Pezerović, Jasmina Salihović, Jasmina Kurtalić, Amra Redžić i Šejla Adžajlić Ramić. Ove godine, osim rada s djecom i odraslima, ističe se rad i s djecom od pet do sedam godina, kao i rad s osobama starije životne dobi, kako pri Školi stranih jezika, tako i pri Školi informatike.

Škola informatike

Škola informatike je u 2017. godini uspješno realizovala svoje aktivnosti s više od 70 polaznika svih uzrasta. Rad s djecom usmjeren je na učenje programiranja u pro-

gramskim jezicima prilagođenim uzrastu. Tako se s djecom do V razreda radilo u programskom jeziku Scratch, a djeca od V do IX razreda imala su priliku da se sa programiranjem upoznaju putem Python programskog jezika. Nakon primijećenog interesovanja, preko ljeta su pokrenuti kursevi za odrasle, od kojih su jednu grupu činili i građani starije životne dobi. Oni su imali priliku savladati osnove poznavanja rada na računaru. Nastavu izvodi Meliha Smajlović, prof. informatike i računarstva.

Uređivanje 'Preporodovog' arhiva

Postupajući po preporukama iz stručnog nadzora brčanskog Arhiva pripremljen je i usvojen pravilnik o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, donesena lista kategorija registraturskog materijala s rokovima čuvanja te obavljeno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala. Ovim aktivnostima uspostavljen je normativni osnov za propisno kancelarijsko poslovanje te čuvanje registraturskog materijala i arhivske građe.

Ostale aktivnosti

Dom Islahijeta je i u 2017. godini bio mjesto okupljanja pojedinaca, organizacija i institucija koji su realizovali svoje programe i aktivnosti. Tako su svoje aktivnosti iz programa rehabilitacije žrtava rata i torture i ove godine realizirali Centar za terapiju i rehabilitaciju "Vive žene" iz Tuzle. Univerzitet Sarajevo je nastavio realizaciju programa dislocirane nastave na Prirodno-matematičkom i Poljoprivredno-prehrambenom fakultetu. Centar za obrazovanje odraslih Eduka BH Tešanj vršio je obuku lica sa Zavoda za zapošljavanje Brčko distrikta BiH.

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Busovača

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Busovača osnovana je 10. aprila 2008. godine, kao neprofitna organizacija koja opstaje zahvaljujući volonterskom radu, te ove godine obilježava jubilej 10 godina od osnivanja i uspješnog rada. Kroz rad Društva u proteklom periodu do sada je prošlo više od 500 članova. Društvo je djelovalo i djeluje kroz rad više različitih sekcija, od kojih su najbrojnije i najaktivnije: folklorna sekcija, sekcija vokalnih solista, dramska sekcija, recitatorska sekcija, sekcija žena. Radom Društva rukovodi Upravni odbor imenovan od Skupštine BZK "Preporod" – Podružnica Busovača. Brojimo više od 250 aktivnih članova, te veliki broj simpatizera i pasivnih članova koji, prema potrebi, učestvuju u organizaciji raznih dešavanja. Do sada smo učestvovali na brojnim manifestacijama širom Bosne i Hercegovine, a i sami organizovali neke od manifestacija. Od aktivnosti u 2017. godini izdvajamo:

Organizacija manifestacija na području općine Busovača:

Od samog osnivanja jedna od redovnih aktivnosti je obilježavanje Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, i tom prilikom učestvuju sve sekcije društva, ali uvijek ugostimo i barem jedno društvo izvana. Tako je bilo i protekle godine kada su građani Busovače ispunili sportsku dvoranu u Busovači do posljednjeg mjesta i uživali u višesatnom bogatom kulturno-zabavnom programu svih sekcija BZK "Preporod" – Podružnica Busovača.

Prošle godine u povodu obilježavanja Dana nezavisnosti BiH naši gosti su bili članovi KUD "Folkloristi" iz Krive Palanke – Makedonija, kojima smo osigurali smještaj po privatnim kućama za djecu uzrasta do 18 godina starosti (a uglavnom se radi o ovoj populaciji), te u mjesnom hotelu za starije članove i rukovodstvo ovog društva.

Oduševljeni prijemom i svim onim što su doživjeli za vrijeme boravka u Busovači članovi ovog društva su predložili, a Općina Kriva Palanka prihvatila da dobijemo poziv za gostovanje kod istih na tradicionalnom i međunarodnom Festivalu "sv. Joakim Osogovski *"*.

Osim toga, svake godine ovo društvo organizuje poseban kulturno-umjetnički program u povodu obilježavanja Međunarodnog praznika žena, Međunarodnog praznika rada, Dana općine Busovača... a koje svake godine posjećuju društva iz inozemstva i šire regije, te veći broj društava iz BiH.

Naravno da navedene aktivnosti nisu izostale ni u izvještajnoj godini, a svi navedeni datumi su obilježeni prigodnim programom članova Društva.

U proteklom periodu BZK "Preporod" Busovača – Kaćuni je organizovala devet smotri folklora "Bogatstvo različitosti", od kojih je sedam zadnjih imalo međunarodni karakter. Na tim smotrama imali smo priliku da ugostimo društva iz cijele Bosne i Hercegovine, kao i društva iz drugih država.

Kada govorimo o gostima iz drugih država, tu, prije svega, mislimo na nama drage i uvijek dobrodošle goste iz Crne Gore, Austrije, Slovenije, Hrvatske, Turske i prošle godine prvi put goste iz Makedonije. Na jednoj od smotri naši specijalni gosti bili su članovi Folklornog ansambla Turske radio-televizije, kao najveći i napriznatiji ansambl ovog karaktera u Turskoj.

Upravo iz razloga što smotri prisustvuju i gosti (društva) iz drugih zemalja, ova smotra ima međunarodni karakter, s težnjom organizatora da taj karakter zadrži i u narednim godinama.

I prošle godine je ova manifestacija bila u žiži interesovanja građana i jedna od glavnih aktivnosti Društva. Treba naglasiti da su, osim domaćina, ovoj smotri prisustvovali i svojim prigodnim programom nastupili članovi: KUD "Ponos" Brekovica, KUD "Plavsko jezero" Plav – Crna Gora, KUD "Gornja Orahovica" Gračanica, KUD "Romi" Vitez, BKUD "Rahić" Gornji Rahić-Brčko, BZK "Preporod" Odžak, KUD "Mladost" Višnjevo – Travnik, KUD "Izvor" Opara – Novi Travnik i Ansambl "Bosnia Folk" Zenica.

Jedna od aktivnosti "novijeg" datuma čiji je organizator ovo društvo jeste "Večer sevdaha", koja je peti put zaredom održana, 12. decembra 2017. godine, u prepunom svadbenom salonu "Party" u Busovači.

Svoju ljubav prema sevdalinci riječima, ali još više pjesmom pokazali su: Mirsada Mekić, Omer Kadrić, Amila Tulić, Zulfo Bota i najmlađi član sekcije vokalnih solista

BZK "Preporod" – Podružnica Busovača Nejla Neslanović, a kao specijalni gosti nastupili su: Nedžad Imamović, Hasiba Agić, Hamid Ragipović Besko i Nihada Kapetanović.

Kao i prethodnih godina, tako je i posljednja "Večer sevdaha", kako svojim programskim sadržajem tako i posjećenošću, ali i reakcijama svih prisutnih, pokazala opravdanost njene organizacije i održavanja.

Ostale aktivnosti:

Rezultati rada i djelovanja Društva u proteklom periodu vidljivi su i poznati ne samo na prostorima općine Busovača, već i mnogo šire. Rezultat je veliki broj poziva za gostovanja na smotrama folklora širom Bosne i Hercegovine. Samo u toku prošle godine članovi Društva gostovali su na smotrama u Odžaku, Travniku, Jajcu, Zenici, Novom Travniku, Donjem Vakufu, Brčkom, Bihaću i Maljevcu – Republika Hrvatska, a neizostavan je nastup na obilježavanju "Dana Ahdname" u Milodražu, koje je, također, međunarodnog karaktera.

U svrhu stručnog usavršavanja i "proizvodnje" vlastitih kadrova, svake godine određeni broj članova BZK "Preporod" Busovača pohađa seminare iz koreografije, koji su predmet obrade igara iz cijele bivše Jugoslavije.

– Jedna od neizostavnih aktivnosti je i promocija knjiga, ne samo autora sa područja općine Busovača već i šire, po čemu smo već postali prepoznatljivi.

U toku prošle godine BZK "Preporod" – Podružnica Busovača bila je organizator promocije knjiga: *Kamen* autorice Elmire Mekić, *Kokoš u cirkusu* autora Mirze Begović, Điđarije moje mašte autorice Atife Sendić i *Busovačko NE 1992.-1995.* više autora.

Društvo je u proteklom periodu učestvovalo u humanitarnim aktivnostima kroz organizaciju humanitarnih koncerata za liječenje naših sugrađana, te se odazvalo na veliki broj poziva kao učesnici i suorganizatori u Bihaću, Bugojnu, Busovači, Vitezu...

S navedenim aktivnostima Društvo i svi njegovi članovi će nastaviti i u narednom periodu. Ono što se ne smije zaboraviti svakako su edukativne aktivnosti ovog društva. U izvještajnoj godini navedene aktivnosti su provedene u oblastima:

– očuvanje zdravlja žena, s posebnim akcentom na rak dojke – u organizaciji Sekcije žena i saradnji sa JU Dom zdravlja Busovača.

– zaštita i očuvanje životne sredine – u saradnji sa Mjesnom zajednicom Kaćuni.

Iako su navedene aktivnosti provedene prvi put u prošloj godini, pokazale su svu svoju opravdanost i potrebu za nastavkom u narednom periodu i u većem broju područja.

Treba naglasiti i da je prošle godine održana Izvještajno-izborna skupština BZK "Preporod" – Podružnica Busovača na kojoj su usvojeni Izvještaj o radu u proteklom periodu i Program rada za naredni period, izvršeni izbori članova Upravnog odbora, predsjednika, zamjenika predsjednika i sekretara Društva, te ostalih radnih tijela Društva.

Moramo napomenuti da veliku pomoć u radu i realizaciji zacrtanih aktivnosti imamo u Centrali BZK "Preporod" Sarajevo i Općini Busovača, kao i dotacijama resornih ministarstava i određenih javnih preduzeća te pojedinih privrednih subjekata s područja općine Busovača bez čije svesrdne pomoći sigurno ni rezultati dosadašnjeg rada BZK "Preporod"

– Podružnica Busovača ne bi bili ovakvi, a ovo društvo prepoznatljivo, ne samo kao jedan od nosilaca kulturnih aktivnosti na području općine Busovača, već i mnogo šire.

Predsjednica
Ferida Karić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Bužim

Za članove i aktiviste Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Bužim 2017. godina je bila izrazito uspješna. Osim dosad najbolje organizacije lokalnih kulturnih priredbi, potom promocije četiriju knjiga, organizacije jednog naučnog skupa i jedne tribine, objavom dviju novih knjiga "Preporod" je nastavio kontinuitet u izdavaštvu. Značajni pomaci u radu "Preporoda" u 2017. godini ogledaju se i u realizaciji zajedničkih kulturnih i naučnih sadržaja s udruženjima i institucijama širom Krajine, poput Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću, te BZK "Preporod" Velika Kladuša. Također, potrebno je istaći i više puta zastupljenost djelatnika "Preporoda" u programima RTV USK, RTV BIH, Radija Velika Kladuša i drugih elektronskih medija, što je samo potvrda značajnosti sadržaja koji su realizirani u okrilju bužimskog "Preporoda". Osim uobičajenih aktivnosti, u 2017. godini je obilježen i značajan jubilej 25 godina postojanja i rada Općinskog društva u Bužimu, gdje je upriličeno i gostovanje predsjednika BZK "Preporod" prof. dr. Senadina Lavića.

Važni partneri većine "Preporodovih" sadržaja bili su Općina Bužim (u finansijskom smislu), potom JU Centar za kulturu, sport i informisanje Bužim (u smislu ustupanja prostora i informisanja), te medijski partneri, koji su izvještavali o aktivnostima, događajima i izdavačkim projektima u organizaciji BZK "Preporod" Bužim (RTV BiH, RTV USK, Radio Velika Kladuša, sedmični časopis "Stav", internet portal Stav, Islamske informativne novine "Preporod", Unsko-sanske novine "Krajina", te lokalni i regionalni internet portali: buzim-Press.ba, Bužim danas, krajina.ba, krupljani.ba, i drugi.).

U nastavku slijedi hronološki popis važnijih aktivnosti BZK "Preporod" Bužim u 2017. godini:

Februar

U maloj sali JU Centar za kulturu, sport i informisanje, 19. februara održana je promocija knjige *Hronologija borbe za opstanak u bihaćkoj krajini 1992-1995* autora Smaila Kličića. Osim autora Kličića i promotora Seada Emrića, program promocije s nekoliko sevdalinki uveličao je Aljo Halilović uz pratnju sazlije Husnije Malkoča.

Mart

U povodu jubileja 25 godina BZK "Preporod" Bužim (1992-2017) održana je trodnevna manifestacija. Prvog dana, 15. marta, sa početkom u 18:30 sati otvorena je izložba fotografija, plakata, te knjižnih i kataloških izdanja iz arhive BZK "Preporod" Bužim naziva "Preporod kroz vrijeme 1992-2017". Nakon toga, u velikoj sali, sa početkom u 19:00 sati, održan je cjelovečernji koncert sevdalinke na kojem su nastupili: Gradski ženski hor Bužim, Hor duhovne muzike i sevdaha "Gazija", Aljo Halilović i Husnija

Malkoč, te Haman Jazz Band iz Bihaća pod vodstvom profesora Adnana Busuladžića. Drugi dan manifestacije, 16. marta, prošao je u znaku dvaju kulturnih događaja. Prvo su proglašeni najbolji likovni i literarni radovi učenika osnovnih i srednje škole s područja općine Bužim, koji su dostavljeni u povodu obilježavanja 25 godina BZK "Preporod" Bužim. Nakon toga održana je promocija knjige *Sretni ljudi* autorice Alme Taletović. Treći dan manifestacije je počeo službenim prijemom članova "Preporoda" kod općinskog načenika Zikrije Durakovića. Nakon toga je održana i Svečana akademija u povodu 25 godina "Preporoda" na kojoj su pored čitanja referata o 25 godina BZK "Preporod" Bužim, upriličena obraćanja načelnika općine, kao i predsjednika "Preporoda", S. Lavića i i predsjednika Općinskog društva Bužima M. Kržalića.

April

Promocija knjige *Hamzinih prvih sto godina* autora Hasana Durakovića održana je 14. aprila, a promotori su bili Nedžib Vučelj, doc. dr. Rifet Šahinović te mr. Suad Mahmutović.

August

U sklopu višednevnog programa *Slobodarskih dana viteškog grada Bužima* i 2017. godine je u organizaciji "Preporoda" održano nekoliko kulturnih sadržaja, među kojima se izdvajaju promocija knjige "Govor o Hadždžu" autora Nijaza Hadžića, kao i tri lokalne kulturne priredbe: *Likovni salon, Instrumentalni muzički koncert* te *Književno kazivanje*. Promocija knjige i sva tri umjetnička sadržaja održani su u maloj sali JU "Centar za kulturu, sport i informisanje Bužim." Na predstavljanju knjige "Govor o Hadždžu", osim autora Nijaza Hadžića, još su govorili promotori, profesor fikha u Cazinskoj medresi Mehmed Mašić i profesorica bosanskog jezika i književnosti Aida Erdić-Kljajić. Program promocije je vodio referent za kulturu u Općini Bužim Sead Emrić.

Likovni salon i *Instrumentalni koncert* su okupili jedanaest učesnika: Sead Emrić, Ismet Erdić, Halida Emrić, Nedžib Vučelj, Elma Kovačević, Hazer Emrić, Mara Hilić-Cimarosti, Edvin Šahinović, Said Mulalić, Sejad Salkić i Edin Vučelj. Njihova likovna djela su predstavljena u različitim medijima poput: slikarstva, crteža, stripa, fotografije, umjetničke keramike i porcelana, a na muzičkom koncertu prisutni su uživali u zvucima klarineta. Osim Likovnog salona i muzičkog koncerta, koji su održani 08. augusta, jedan od najposjećenijih kulturnih sadržaja manifestacije bio je *Peto bužimsko književno kazivanje* na kojem je učestvovalo dvanaest književnika. Tako su 2017. godine na *Književnom kazivanju* svoje radove i ulomke iz različitih književnih žanrova čitali: Lejla Šahinović, Edina Šekić, Rasim Duraković, Rijalda Dizdarević, Dževad Ponjević, Amir Sijamhodžić, Merima Račić, Naila Elkasović, Amar Ljubijankić, Kasim Porić, Nedžib Vučelj i Emin Grošić. Književno kazivanje je održano 09. augusta, odmah po završetku promocije knjige "Govor o Hadždžu".

Septembar

U prostorijama Matičnog odbora Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Sarajevu, 28. septembra 2017. godine, održan je zbor predsjednika općinskih društava. Na sastanku kojem je prisustvovalo tridesetak predstavnika općinskih društava "Preporoda", sudjelovali su i predstavnici bužimskog "Preporoda" Amir Sijamhodžić i Dževad Ponjević. Iste večeri, a u povodu Dana Bošnjaka, u Gradskoj vijećnici u Sarajevu je održana

Svečana akademija. Ovom skupu prisustvovali su i tri člana bužimskog "Preporoda" Dževad Ponjević, Amir Sijamhodžić i Edis Sijamhodžić.

Oktobar

U velikoj sali JU "Centar za kulturu, sport i informisanje Bužim", 28. oktobra, održan je naučni simpozij o temi *Odgovornost za kulturu bošnjačkog naroda*. Organizatori skupa bili su Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Bužim i Patriotska liga Bužim. Događaju je prisustvovalo više od dvjesto osoba uz brojne novinare i zvanice. Ova ideja, čiji je inicijator bio prof. dr. Husein Muratović, realizirana je uz finansijsku podršku Općine Bužim, ali i nekolicine privrednih subjekata. Na skupu su učestvovali akademici prof. dr. Muhamed Filipović i prof. dr. Mujo Demirović, potom dekan Fakulteta političkih nauka u Sarajevu prof. dr. Šaćir Filandra, kao i prof. dr. Sead Alić s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i prof. dr. Fikret Midžić sa Univerziteta u Bihaću. Moderator skupa bila je novinarka Radija USK-a Dijana Begović. Na samom početku prisutnim su se kroz pozdravne riječi obratili Sead Šahinović, predsjednik Udruženja Patriotska liga, zatim Muhamed Kržalić, predsjednik BZK "Preporod" Bužim, te Sead Jusić, zamjenik ministra odbrane Bosne i Hercegovine i komandant 505. viteške bužimske brigade. U svojstvu domaćina i pokrovitelja naučnog skupa prisutne je poselamio i pozdravio načelnik općine Bužim Zikrija Duraković.

Novembar

U maloj sali JU Centar za kulturu, sport i informisanje, 10. novembra, održano je predavanje o temi *Kakvi smo i kakvi bismo trebali biti.* Gost predavač bio je prof. dr. Nusret Isanović, redovni profesor Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na samom početku u ime organizatora prisutne je poselamio Dževad Ponjević, koji je izrazio dobrodošlicu uvaženom profesoru. Nakon uvodnog izlaganja moderatora Amira Sijamhodžića riječ je dobio profesor Isanović, koji je u duhu teme i uz veliku pažnju prisutnih održao zanimljivo predavanje, kojom prilikom je kroz niz primjera hrabro i nedvosmisleno ukazao na niz mana i slabosti današnjeg čovjeka.

Sedmicu dana kasnije, 18. novembra, održana je promocija knjige *Krajiške izreke i poslovice* autora Amira Sijamhodžića. Prepuna velika sala JU Centra za kulturu, sport i informisanje s više od 200 prisutnih, bila je još jedna potvrda značajnosti objavljivanja ove knjige, te priznanje autoru Sijamhodžiću za višegodišnji rad na polju kulture. Moderator promocije bio je Sead Emrić, dok su promotorice bile doc. dr. Šeherzada Džafić i doc. dr. Almira Džanić. Isječke iz recenzija čitale su "Preporodove" članice Merima Račić i Jasmina Ičanović.

Treću godinu zaredom, u povodu Dana državnosti BiH 25. novembra, članovi i aktivisti BZK "Preporod" Bužim organizirali su ekskurziju, a sve s ciljem upoznavanja s prirodnim i kulturno-historijskim vrijednostima posjećenih rezidencija te mjesta i gradova u kojima se one nalaze. U okviru planirane maršrute izvršena je posjeta Karlovcu, Zagrebu i Varaždinu. Osim navedenih gradova, ekskurzija je bila prilika za usputne posjete Etno selu Rastoke kod Slunja, potom Muzeju Domovinskog rata u Turnju, kao i srednjovjekovnom gradu Dubovcu u blizini Karlovca. Na putu prema Varaždinu realizirana je posjeta Kumrovcu, potom Pregradi, gdje se u lokalnoj crkvi nalaze grobovi grofova

Keglevića, koji su izvjesno vrijeme upravljali Bužimom, te izvršena posjeta najvećoj atrakciji putovanja, raskošnom dvorcu Trakošćan.

Decembar

U decembru su održane dvije promocije *Krajiških izreka i poslovica*, značajnog izdavačkog poduhvata "Preporoda". Prva promocija je održana 12. decembra u Muzeju AVNOJ-a u Bihaću. Uz bužimski "Preporod" suorganizator promocije bio je Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću, a na promociji su, osim autora Sijamhodžića, govorili: doc. dr. Šeherzada Džafić, doc. dr. Almira Džanić i dizajner knjige Nermin Kasupović. Trenutke predaha s nekoliko sevdalinki ispunila je Nejra Karabegović. Druga promocija održana je 26. decembra u Vijećnici Općine Velika Kladuša. O knjizi su govorili Dževad Ponjević, Almira Džanić, potom predsjednik BZK "Preporod" Velika Kladuša, Sakib Selimović, te autor Sijamhodžić.

Predsjednik
Muhamed Kržalić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Doboj

Registracija članova Udruženja

U 2017. godini uspjeli smo proširiti naše aktivnosti na Mjesnu zajednicu Kotorsko i s tamošnjim KUD "Mladost" ostvariti dvije vrlo značajne aktivnosti, koje ćemo naknadno opisati. Ostaje zadatak da se u 2018. godini to isto desi s najmanje dvije mjesne zajednice (Grapska i Ševarlije). Samo masovnost članstva i masovnost učesnika u realizaciji sadržaja rada Udruženja je garant uspjeha, čemu težimo.

Rješavanje prostora za rad Udruženja

Ovaj zadatak je djelomično riješen na način što nam je Medžlis Islamske zajednice Doboj ustupio kancelarijski prostor, koji je dovoljan za rad Izvršnog odbora, za smještaj administracije i za rad u maloj grupi. U ovoj godini smo proširili rad na druge mjesne zajednice, a ostaje ideja da se u Doboju pitanje prostora rješava gradnjom vlastitog prostora u okviru budućeg "Bošnjačkog centra".

Materijalno-finansijsko obezbjeđenje

U 2016. godini nismo dobili nikakvu finansijsku pomoć, te smo sve aktivnosti realizovali kroz posudbu finansijskih sredstava, računajući na sredstva Grada za projekt "Edukacija stanovništva i promocija zdravlja kao trajni zadatak organizovanog društva za brigu o čovjeku", koji smo aplicirali i potpisali ugovora u iznosu 3500 KM, u oktobru 2016. godine, da bi koncem 2017. godine taj iznos bio prebačen na naš račun od čega smo podmirili ranije troškove i finansirali tri značajne aktivnosti u 2017. godini, koje ćemo kasnije opisati. Treba dodati i 300 KM kao donaciju pojedinaca, privatnika.

Saradnja s drugim udruženjima i uspostava koordinacije

Značajno je da smo uspostavili saradnju s Mjesnom zajednicom Kotorsko i tamošnjim KUD-om "Mladost", s kojima smo organizovali dvije značajne aktivnosti i potpisali ugovor o saradnji.

Rad sekcija Udruženja

Možemo konstatovati da rad sekcija nije zaživio. Samo neki pokušaji književne sekcije, sekcije promocije zdravlja i sekcije za obilježavanje značajnih datuma.

U 2017. godini ponovo je književna sekcija imala najviše uspjeha u radu, zatim sekcija za obilježavanje značajnih datuma i pomoć folklornoj sekciji udruženja "Gradina" MZ Čaršija, čiji smo rad djelomično pomagali, kupovinom potrebne opreme, a i postavili smo kao zadatak priključenje ove sekcije "Preporodu" Doboj.

Promocija knjiga:

− Promocija *Zbornika Nasljeđe Doboja i okoline.*

− Roman *Duga svitanja* Halida Kadrića. Uz autora i promotore ovom događaju je prisustvovao i potpredsjednik RS-a Ramiz Salkić s gostima iz Srebrenice, Bratunca i drugih mjesta BiH.

− Tradicija Bosne i Hercegovine *Zanati* Mehmeda Pargana. Osim promocije knjige, upriličena je izložba sa deset izlagača raznih zanata, koji prestavljaju tradiciju Bosne i Hercegovine, što je ovaj događaj učinilo posebnim. KUD "Mladost" je svakako uveličao i razveselio posjetioce, a vrijedne žene Kotorskog su priredile 46 raznih jela za degustaciju posjetiocima. I na ovoj manifestaciji je bio prisutan potpredsjednik RS-a Ramiz Salkić s poslanicima Koalicije Domovina u Narodnoj skupštini RS-a.

Oglašavanje "Preporoda"

Oglašavanje "Preporoda" Doboj u povodu dešavanja u gradu, u smislu sigurnosti ili u okviru zaštite ljudskih prava, pomaganju u ostvarenju prava učenika na nacionalnu grupu predmeta i bosanski jezik. Udruženje se putem sredstava javnog informisanja oglašavalo tri puta u vidu "saopćenja", a povodom nemilih događaja u gradu: u vezi sa sigurnosti bošnjačkog stanovništva, kršenjem ljudskih prava u školovanju bošnjačke djece, uskraćivanjem prava na izučavanje nacionalnih grupa predmeta, te prava na jezik koji je garantovan Ustavom BiH. Smatramo da ovu praksu treba nastaviti i uvijek adekvatno i na vrijeme reagovati, bar saopćenjima, iako znamo da to ne donosi neki rezultat, ali naša je dužnost bar na ovaj način reagovati. BZK "Preporod" ima zadatak da u ovakvim situacijama reaguje i na taj način daje svoj doprinos, ako ne u rješavanju, bar u naglašavanju ovih problema.

Obilježavanje značajnih datuma

Treći put poslije rata u Doboju je u organizaciji "Preporoda" Doboj organizovano obilježavanje i 1. marta 2017. godine kao državnog praznika Bosne i Hercegovine. Organizovano je obilježavanje u Medžlisu IZ u Doboju uz prigodan kulturno-zabavni program. Posjećenost ovih manifestacija je bila zavidna za prilike u kojima se trenutno živi,

ali je samo obilježavanje naišlo na svesrdno odobravanje i simpatije građana koji su prisustvovali obilježavanju. Ostala je poruka da se to tradicionalno i dalje obilježava. U okviru obilježavanja Dana državnosti BiH, 25. novembra 2017. godine, svoje aktivnosti smo preselili u Mjesnu zajednicu Kotorsko i uz KUD "Mladost"dali ovom datumu pravu važnost uz prisustvo velikog broja građana Kotorskog.

Bibliotečka djelatnost

Uspostavili smo i bibliotečku djelatnost, investirajući u dvije police za knjige i zbirku s više od 100 knjiga. Većinu knjiga smo dobili kao poklon Biblioteke BZK "Preporod" iz Sarajeva, ostalo je iz repertoara promovisanih knjiga u okviru aktivnosti "Preporoda" Doboj. Ova aktivnost se nastavlja s najavom potrebe ličnih donacija knjiga za biblioteku "Preporoda" Doboj.

Rad Izvršnog i Nadzornog odbora

Izvršni odbor je imao 10 redovnih sjednica i tri vanredne. Na sjednicama su uglavnom razmatrana pitanja u vezi s izvršenjem programa rada Udruženja kao i stvaranja uslova za rad. Opći je zaključak da članovi Izvršnog odbora nisu izvršavali povjerene zadatke, premda su ih prihvatali i zbog toga je teret aktivnosti padao uglavnom na predsjednika i dva člana IO. Članovi Izvršnog odbora su imali i svojih ideja i inicijativa za obogaćenje rada, koje su prihvatali, ali do realizacije nije dolazilo. Ipak, unatoč ovakvom stanju, možemo reći da je rad Udruženja bio plodan u službi bošnjačke populacije, s nekim aktivnostima za cjelokupno stanovništvo grada.

Saradnja s Matičnim odborom BZK "Preporod" BiH

Saradnja s Matičnim odborom BZK "Preporod" BiH uspostavljena je danom formiranja "Preporoda" Doboj. Do sada smo imali pomoć u dodjeli određenog broja knjiga za našu biblioteku. Učestvovali smo na Izbornoj skupštini "Preporoda" BiH 2015. godine uz aktivno sudjelovanje. Predsjednik udruženja "Preporod" Doboj učestvovao je u radu proširenog sastanka Matičnog odbora u Sarajevu, 28. septembra 2017. godine, kojom prilikom smo učestvovali i na Svečanoj akademiji povodom "Dana Bošnjaka" u Vijećnici u Sarajevu. U pripremi je sastanak Matičnog odbora "Preporoda" BiH u Doboju.

Arhiviranje dokumentacije

Pošto se aktivnosti u Udruženju umnožavaju, kao i dokumentacija te filmska i fotografska svjedočenja, postoji potreba da se dokumentacija arhivira i to na tri načina. Prvi način je pisani materijal i njegovo adekvatno evidentiranje. Drugi način je potreba da se filmska i fotografska dokumentacija posebno arhivira i treći način je prezentacija dokumentacije izloži u mjeri raspoloživog prostora. Ovim ozvaničavamo arhiviranje i prezentaciju rada "Preporoda" Doboj i zadatak vrlo ozbiljnog, urednog i serioznog pristupa ovom poslu. "Što nije zabilježeno, nije ni urađeno", ostaje kao zadatak za budući rad.

Predsjednik
Zijad Bešlagić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Doboj Istok

U 2017. godini realizirani su sljedeći sadržaji:

– 01. 03. – Svečana akademija povodom Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine

Kao i uvijek do sada, povodom 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Društvo je, 01. marta 2017. godine, u Sportskoj sali JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici, upriličilo Svečanu akademiju naziva "Jedina moja". Prigodan referat, stihovi, sevdalinka i folklor obilježili su ovaj historijski događaj. Osim našeg društva, učestvovali su i članovi KUD-a "Orahovica Gornja" i KUD-a "Gradina" Doboj.

– 07. 04. – Međunarodna smotra folklora u Doboju

Na poziv Općine Doboj i KUD-a "Gradina" Doboj, naš folklorni ansambl učestvovao je na međunarodnoj smotri folklora u Doboju, 07. aprila 2017. godine.

– 15. 04. – Svečana akademija povodom Dana AR BiH

Kao i svake, tako i ove godine, naše društvo je u Sportskoj sali u Klokotnici upriličilo Svečanu akademiju u povodu obilježavanja godišnjice rađanja Armije BiH, 15. aprila 2017. godine. I ovoga puta, učestvovali su i članovi KUD-a "Gradina" Doboj i "Orahovica Gornja".

– 20. 05. – Međunarodna smotra folklora u Šatorovićima – Brčko distrikt

Na poziv BKUD "Šator-paša Šatorović" iz Brčko distrikta, naš folklorni ansambl je, 20. maja 2017., učestvovao na međunarodnoj smotri folklora "Kolo na Bubanu".

– 18. 06. – Tradicionalni "Iftar u Preporodu"

I ove godine je naše društvo u Ramazanu, za svoje članove, njihove roditelje i goste priredilo VIII tradicionalni "Iftar u Preporodu". Prema riječima prisutnih novinara i TV ekipe, jedino smo kulturno društvo u BiH koje, s ciljem očuvanja tradicije i običaja Bošnjaka, izvorno i najoriginalnije, baš kao u stara vremena, priređuje iftar postačima.

– 27. 06. – Bajramska akademija u Odžaku

Na poziv BZK "Preporod" Odžak, naše društvo je, 27. juna 2017. godine, učestvovalo na Bajramskoj akademiji u Odžaku, a u povodu Ramazanskog bajrama.

– 29. 06. – Bajramska akademija u Orahovici Gornjoj

Isto tako, na poziv naših prijatelja i kulturnih saradnika, članova KUD-a "Orahovica Gornja" kod Gračanice, Društvo je, 29. juna 2017. godine, učestvovalo na Bajramskoj akademiji u Orahovici Gornjoj kod Gračanice.

– 04. 07. – Dan 109./224. BB Doboj

BZK "Preporod" Doboj Istok je, 04. jula 2017. godine, priredilo Svečanu akademiju u povodu godišnjice 109./224. BB Doboj.

– 08. 07. – Kulturno-zabavni program, "Mujanov mezar"

Društvo je, na molbu građana penzionera i boraca Doboj Istoka, 08. jula 2017., na legendarnoj koti "Mujanov mezar", priredilo bogat kulturno-zabavni program, kojom prilikom je održan i historijski čas o temi značaja osvajanja ove kote tokom Odbrambeno-oslobodilačkog rata "92./95". godine.

– 09. 07. – IX međunarodna smotra folklora "Spreča 2017."

U nedjelju, 09. jula 2017. godine, na poligonu JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici, Društvo je organizovalo IX tradicionalnu međunarodnu smotru folklornog stvaralaštva i

sevdaha "Spreča 2017." , na kojoj se predstavilo ukupno šesnaest folklornih ansambala, kako iz cijele BiH, tako iz Hrvatske, Srbije i Slovenije. Svoj doprinos ovoj međunarodnoj manifestaciji kulture, dala je i nekolicina poznatih estradnih umjetnika, koji su brojnim posjetiocima poklonili po dvije sevdalinke.

– 19. 07. – Humanitarni koncert, "Uz tebe smo, Alma"

U Domu kulture u Brijesnici Velikoj, 19. jula 2017. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok bio je organizator dvanaestog po redu humanitarnog koncerta, naziva "Uz tebe smo, Alma". Dobrovoljni novčani prilozi i sredstva od ulaznica, uručena su porodici teško oboljele mlađahne Alme, majke dvoje djece. Nažalost, ubrzo nakon koncerta, Alma je preselila na bolji svijet. Neka joj Gospodar podari bašte Dženneta. Amin.

– 27. 07. – "Fojničko ljeto 2017."

Folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok, na poziv KUD-a "1001 noć", 27. jula 2017. godine, učestvovao je na kulturnoj manifestaciji "Fojničko ljeto" u Fojnici.

– 30. 07. – Izlet na Sijedi krš i historijski čas na koti Vis

Nakon napornog rada, čestih gostovanja i niza kulturnih aktivnosti, naše društvo je, 30. jula 2017. godine, organizovalo izlet na Sijedi Krš i Vis, predivno turističko izletište u nastanku. U sklopu odmora, druženja, zabave i rekreacije, upriličen je i historijski čas o temi značaja kote "Vis" u Odbrambeno-oslobodilačkom ratu "92.-95.", a prisutnima je govorio komandant 109./224. BB Doboj, gospodin Mirsad Sinanović.

– 05. 08. – Međunarodna smotra folklora u Omerbegovači – Brčko distrikt

Na poziv KUD-a "Bosna" iz Omerbegovače, Brčko distrikt, naš folklorni ansambl je učestvovao na međunarodnoj smotri folklora, 05. augusta 2017. godine.

– 18. 08. – Smotra folklora u Piskavici – Gračanica

Folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok je, 18. augusta 2017. godine, učestvovao na smotri folklora u Piskavici kod Gračanice.

– 25. 08. – Smotra folklora u Orahovici Donjoj

Na poziv naših prijatelja i kulturnih saradnika iz KUD-a "Mirsad Sinanović", naš folklorni ansambl se, 25. augusta 2017. godine, s dvije koreografije predstavio na smotri folklora u Orahovici Donjoj.

– 26. 08. – Smotra folklora u Tojšićima – Kalesija

I ove godine, na poziv naših starih prijatelja i saradnika iz KUD-a "14.maj" Tojšići, naš folklorni ansambl je, 26. augusta 2017. godine, učestvovao na tradicionalnoj smotri folklora u Kalesiji.

– 27. 08. – Smotra folklora u Mramoru – Tuzla

Dan nakon gostovanja u Kalesiji, dakle, 27. augusta 2017. godine, na poziv KUD-a "Bratstvo i jedinstvo" iz Mramora kod Tuzle, naš folklorni ansambl se svojim igrama predstavio i na smotri folklora u ovom rudarskom mjestu, Mramor.

– 03. 09. – Bajramska akademija povodom Kurban-bajrama

U povodu Kurban-bajrama, naše društvo je u Sportskoj sali JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici, 03. septembra 2017. godine, organizovalo bajramsku akademiju "Bajrama se miris širi", na kojoj su, osim domaćina, učestvovali su i BZK "Preporod" Teslić, KUD "Orahovica Gornja" i KUD "Mladost" Malešići.

– 23. 09. – Dvodnevno gostovanje u Cazinu (smotra folklora)

I ove godine, na poziv naših dugogodišnjih prijatelja i kulturnih saradnika, UKR "Đerđef" Cazin, a povodom obilježavanja godišnjice društva, 23. i 24. septembra 2017. godine, bili smo njihovi musafiri, kojom prilikom smo učestvovali na međunarodnoj smotri folklora.

– 30. 09. – Pjesnički kutak u Lukavici

Na poziv Odreda izviđača "Lukavica" i JU OŠ "Lukavica", 30. septembra 2017. godine, naši pjesnici su učestvovali na "Pjesničkom kutku" kojom prilikom su se svojim stihovima predstavili učenicima i građanima Lukavice.

– 07. 10. – Nastup na Sajmu u Stjepan Polju

Kao i svake godine, i ove su godine članovi našeg društva učestvovali u kulturnom dijelu programa tokom Sajma poljoprivrede u Stjepan Polju, čiji su organizatori ZZ "Gračanka", općina Doboj Istok i Gračanica.

– 14. 10. – XI književni susreti "Kasim Deraković"

U sportskoj sali u Brijesnici Velikoj, BZK "Preporod" Doboj Istok je, 14. oktobra 2017. godine, organizovao XI književne susrete "Kasim Deraković" u Doboj Istoku. Suorganizator ovih susreta je bila JU MSŠ Doboj Istok i UŽ Doboj Istok mjesni ogranak Brijesnica Velika. Ovoj sada već prepoznatljivoj književnoj manifestaciji, prisustvovali su pisci i pjesnici iz BiH i Slovenije. Promovisano je šest knjiga, a učesnici i posjetioci su u pauzama uživali u sevdalinkama, sazu i nadahnutom kazivanju o sevdalinci, naše Vesne Hadžić.

Predsjednica
Hanifica Suljić

BZK "Preporod"− Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti Općinskog društva realizirane su kroz različite sadržaje. Intenzitet aktivnosti bio je veći od prethodnih godina. Treba naglasiti da je u toku godine intenzivna aktivnost ispoljena kroz sve strukture "Preporoda" na različitim prigodnim manifestacijama, različitim lokacijama i povodom različitih prigoda. Naravno, sve su to prigode u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i bošnjačkih znamenitih pojedinaca, te u vezi s bošnjačkim narodom uopće i Bosnom i Hercegovinom kao njihovom jedinom državom. Aktivnosti su bile u školama, gdje pokušavamo mlade generacije Bošnjaka i drugih patriota usmjeriti na razmišljanje i aktivnosti u pravcu pravilnog odnosa prema vrijednostima našeg društva i neophodnosti čuvanja tradicije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Obilježili smo i sve vjerske praznike Bošnjaka: Ramazanski i Hadžijski bajram, dolazak Ramazana, a posebne aktivnosti imali smo u povodu tradicionalne vjersko-kulturne manifestacije "Ajvatovica", zatim Dana državnosti BiH i Dana Općine Donji Vakuf.

Saradnja s Domom kulture i KUD-om u Donjem Vakufu ogleda se u organizaciji zajedničkih manifestacija (književne večeri, izložbe likovnih radova, folklorne priredbe,

tribine i sl.). Posebno treba istaći da je najveći broj aktivnosti različitih sadržaja realiziran u prostorijama Doma kulture i da za to nismo morali platiti nadoknadu za korištenje. Veoma značajno je naglasiti da su sve naše aktivnosti stalno pratili novinari Radio Donjeg Vakufa i TV Bugojno. Najviše sadržaja i aktivnosti ostvareno je u povodu 507. Ajvatovice, koja se svake godine održava na području Srednje Bosne, s centralnim manifestacijama u Donjem Vakufu i drevnom starom gradu Pruscu. U maju smo imali intenzivne aktivnosti s Medžlisom islamske zajednice Donji Vakuf i Travničkim muftijstvom u vezi s različitim aktivnostima kulturnog i vjerskog karaktera, a povodom najvećeg okupljanja muslimana na tlu Evrope. Izuzetno mjesto u ovom izvještaju pripada događaju koji je na poseban način probudio interes Bošnjaka Donjeg Vakufa, i čini se, bio kapisla za buđenje prigušene pripadnosti svome, svojoj tradiciji, svojoj sadašnjosti i posebno budućnosti. Naime, u junu smo organizirali predavanje, interaktivne prirode, koje je u potpunosti potvrdilo potrebu za više ovakvih i sličnih druženja Bošnjaka intelektualaca i akademskih ličnosti s velikim, ali nesvjesnim potencijalom Bošnjaka i potrebe za aktivnijim ličnim odnosom naspram situacije u kojoj se nalazimo posljednjih decenija. Predavač o temi "Bosna i Hercegovina i perspektive njene državnosti" bio je predsjednik BZK "Preporod" Bosne i Hercegovine prof. dr. Senadin Lavić.

− U martu smo pokrenuli aktivnosti u svim osnovnim školama u Donjem Vakufu da učenici svojim literarnim radovima učestvuju na Konkursu za najbolje literarne i likovne radove.

− Također, u martu smo održali promociju knjige *Hanovi Uskoplja i Kupreškog polja* čiji autor je profesor Husein Čepalo. Knjiga je izuzetan doprinos očuvanju uspomena na uvjete i običaje ovoga kraja iz vremena Osmanske carevine. Izdavanje ove knjige materijalno i finansijski omogućila je kompanija "Promo" montažne kuće iz Donjeg Vakufa, a izdavač je Općinsko društvo Donji Vakuf. Promocija je obavljena pred više od 200 prisutnih Donjovakufljana, ali i velikog broja stanovnika susjednih gradova: Jajca, Travnika, Bugojna, Kupresa, Gornjeg Vakufa, Prozora i drugih. Promotori su bili dr. Ahmed Kico, mr. Kemal Čolak i Mulo Hadžić.

− U aprilu je pripremljena i pred velikim brojem posjetitelja promovirana knjiga *Bosna i Bošnjaci u srpskoj politici* čiji autor je prof. dr. Mujo Demirović. Promotori knjige bili su prof. dr. Senadin Lavić, Adil Kulenović i mr. Kemal Čolak.

− U junu smo organizirali Javnu tribinu o temi "Bosna i Hercegovina i perspektive njene državnosti". Predavač je bio prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH. U prepunoj sali Doma kulture, profesor Lavić je govorio o temeljima bosanske državnosti, problemima i borbama kroz koje je prošla kako bi očuvala svoju opstojnost, te koracima koje moramo poduzeti zajedno s drugim dobronamjernim građanima Bosne i Hercegovine na stvaranju bolje budućnosti i čvrste državnosti, bolje od proteklih vremena.

− U septembru smo u povodu Dana Općine Donji Vakuf organizirali aktivnosti s ciljem očuvanja tradicije bošnjačkog naroda našeg regiona. U saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Donji Vakuf organizirali smo značajan broj manifestacija tokom cijele godine, a u povodu Bajrama, rođendana poslanika Muhammeda, a. s, Ramazana i sl.

U toku čitave godine imali smo dobru saradnju s Danom kulture, Općinom Donji Vakuf, Radiom Donji Vakuf, Travničkim muftijstvom, školama i sl.

− U povodu kulturno-vjerske manifestacije "Dani Ajvatovce" u organizaciji "Preporoda" Donji Vakuf pripremljena je i održana monodrama "Nema predaje" autora Emira Hadžihafizbegovića.

− U oktobru smo organizirali predstavu koju je realizirala glumica Minka Muftić, izazvavši veliko interesiranje publike.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Foča

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Foča u 2017. imalo je samo jednu aktivnost, ali i s tom jednom aktivnošću BZK "Preporod" je jako zadovoljan. Naime, uspjeli smo da organizujemo Izložbu likovnih umjetnika porijeklom iz Foče naziva "Umjetnici svome zavičaju", koja je otvorena 21. septembra 2017. u Muzeju jugoistočne Bosne Foča, bivši hotel "Vučevo", a koja je trajala 15 dana. Zadovoljni smo posjetom, a posebno smo zadovoljni gostima iz Kruga "99" iz Sarajeva. Otvaranju izložbe prisustvovali su i građani Foče, Goražde te Ustikoline. Sve je propraćeno elektronskim i printanim medijima. Gost nam je također bio Mensud Kečo, akademski umjetnik, rodom iz Foče, koji nam je mnogo pomogao da ova izložba uspije. Naravno, za sve to je trebalo uložiti mnogo truda i finansija. Kada smo kod finansija, moramo se zahvaliti ministru za sport i kulturu Kantona Sarajeva Mirvadu Kuriću. Na otvaranju izložbe govorili su: prof. dr. Hasan Balić, potpredsjednik BZK "Preporod", zamjenik načelnika Opštine Zoran Elez, general u penziji Mujo Kahvedžić, koji je također rodom iz Foče, direktorica Muzeja Snježana Kunarac i moja malenkost Ismet Hotović, predsjednik Opštinskog društva "Preporod" Foča. Izložba je protekla u najboljem redu, sve do njenog zatvaranja. Po završetku izložbe došli smo na ideju da izdamo katalog, koji bi ovjekovječio dešavanja likovne izložbe u Foči. Za izdavanje kataloga dobili smo obećanja da će nam pomoći akademski umjetnik Mensud Kečo, kojem se unaprijed zahvaljujemo. Također se moramo zahvaliti prof. dr. Hasanu Baliću, koji je svojim umijećem puno doprinio da se održi likovna izložba u Foči. Prof. dr. Hasan Balić je, također, rodom iz Foče i zbog toga je jako sretan što je mogao da organizuje ovu izložbu svome gradu, a naravno uz njega i Opštinsko društvo BZK "Preporod" Foča. Osim navedenog, ono što bi naš rad upotpunilo i pomoglo u realizaciji planiranih aktivnosti jeste bolja saradnja s gradskim ocima. Više puta smo se obraćali načelniku Radislavu Mašiću da nas uvrsti u budžet Foče, ali bez uspjeha. Sa žaljenjem moramo konstatovati da takav način komunikacije ne doprinosi boljoj saradnji i razumijevanju. Nadamo se da ćemo tokom 2018. da prevaziđemo svoje privatne probleme i da ćemo uspjeti realizovati planirane aktivnosti za koje se BZK "Preporod" Foča zalaže. Realizaciju projekta pomogli su: Ministarstvo za sport i kulturu FBiH, Islamska zajednica BiH, ministar za sport i kulturu KS, načelnik općine Centar Sarajevo i lokalna vlast u Foči.

Predsjednik
Ismet Hotović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf

Plan i program Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf za 2017. godinu definisan je i usvojen od Izvršnog odbora na sjednici održanoj 26. novembra 2016. godine. Prilikom utvrđivanja aktivnosti planiranih za realizaciju, osnova su bile redovne aktivnosti koje Društvo organizuje već dugo godina. U skladu s tim izdvojene su sljedeće aktivnosti:

− Organizacija tradicionalnog, te ove godine jubilarnog 10. Festivala ilahija i kasida BZK "Preporod" Gornji Vakuf,

− Organizacija kulturno-zabavnih manifestacija u sklopu obilježavanja vjerskih praznika (Ramazasnki bajram i Kurban-bajram),

− Organizacija minimalno jedne promocije knjige na području Općine Gornji Vakuf-Uskoplje,

− Aktivnosti u sklopu obilježavanja Dana Općine Gornji Vakuf-Uskoplje,

− Minimalno jedna izvedba Dramske sekcije u toku 2017. godine,

− Formiranje Horske sekcije (muško-ženska), koja će pripremati ilahije i kaside, starogradske pjesme, sevdalinke u horskom izvođenju,

− Saradnja s društvenom zajednicom (političkim subjektima naše zajednice, privrednim subjektima, Islamskom zajednicom, kao i drugim udruženjima koje se bave odgojno-obrazovnim i kulturnim djelatnostima).

Osim navedenih aktivnosti, koje su gotovo sve uspješno i realizovane, BZK "Preporod" Gornji Vakuf je bio organizator ili učesnik na drugim kulturnim, zabavnim i vjerskim događajima koji su održani na području Općine Gornji Vakuf-Uskoplje, našeg Kantona, države Bosne i Hercegovine.

Između ostalog, naša horska sekcija imala je i nekoliko gostovanja na otvorenju džamija i drugih manifestacija u Bugojnu, Donjem Vakufu, Travniku itd, te učešće za Dan Općine Gornji Vakuf-Uskoplje, gdje je predstavljeno naše društvo.

Društvo je glavni organizator drame "Iza sna" koju izvode učesnici uspješno formirane dramske sekcije BZK "Preporoda" pod rukovodstvom Zibe Hadžimehanović. Drama je izvedena u našem gradu i ove godine u JU Centru za obrazovanje i kulturu. S ciljem sticanja što boljeg glumačkog znanja članovi dramske sekcije su bili u posjeti Narodnom pozorištu u Sarajevu, gdje su imali priliku vidjeti baletsku predstavu "Omer i Merima".

BZK "Preporod" Gornji Vakuf je također bio učesnik i organizator raznih smotri folklora na području naše Općine, države Bosne i Hercegovine. Društvo je bilo suorganizator Smotre folklora u obilježavanju Dana Općine Gornji Vakuf-Uskoplje zajedno sa JU Centrom za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf-Uskoplje. Zatim učesnik Smotri folklora u Jajcu, Zenici, Travniku, Donjem Vakufu kao i na manifestaciji "Dani otpora, dani deblokade Privor" u Voljevcu, zatim u Grnici, te je ova sekcija podržala sve općinske aktivnosti svojim nastupom.

Izložba narodnih nošnji je još jedna u nizu aktivnosti ove sekcije, gdje su predstavljene nošnje "Bosanska" i "Makedonija" u JU centru za obrazovanje, kulturu i sport.

BZK "Preporod" Gornji Vakuf je već desetu godinu nositelj i vlasnik projekta "Festivala llahija i kasida Gornji Vakuf-Uskoplje", koji je počeo sa radom 2008. godine i postao je tradicionalna manifestacija u našem gradu.

Jubilarni Festival ugostio je veliki broj horova iz cijele Bosne i Hercegovine, koji je počeo promocijom BZK "Preporod" Gornji Vakuf i predstavljanjem horova pobjednika dosadašnjih festivala, koji su osvojili prvo, drugo i treće mjesto. Zbog velikog broja prijavljenih horova pobjednika, broj horova je podijeljen na dvije noći.

Društvo je suorganizator mnogih projekata sa JU Centrom za obrazovanje i kulturu, MIZ Gornji Vakuf, manifestacijama koje organizuju mladi mjesne zajednice Privor i Općinom Gornji Vakuf-Uskoplje.

Finansijski i programski, podržali smo i druga udruženja i organizacije koje djeluju na području Općine Gornji Vakuf-Uskoplje u realizaciji njihovih projekata, pa smo tako svoj skromni doprinos dali u organizaciji obilježavanja važnijih datuma iz proteklog rata, vjerskih događaja itd.

Društvo je, također, učesnik u projektu «Koalicija Sloga» pod okriljem OSCE-a, gdje je potpisnik zajedničkog memoranduma, te na taj način učestvuje zajednički u projektima kao što su: "Dan planete Zemlje" i razni edukativni seminari.

Potvrđena je i naša saradnja s medijima, kao što su: gornjovakufski portal www.gornjivakuf-x.com te RTV Bugojno koji su pratili naše aktivnosti, a naša web stranica ima veliku gledanost i posjećenost, gdje je i uvid u sve naše aktivnosti tokom cijele godine.

U nastavku slijedi pregled svih aktivnosti BZK "Preporod" Gornji Vakuf u 2017. godini:

1.	10. Festival ilahija i kasida BZK "Preporod" Gornji Vakuf	Organizator
2.	Smotra folklora u Opari	Učesnici
3.	Smotra folklora u Mošćanici kod Zenice	Učesnici
4.	Smotra folklora Novi Travnik	Učesnici
5.	Gostovanje na Hayat TV za Ramazanski program	Učesnici
6.	Obilježavanje noći Lejletu-l-bedr u Gornjem Vakufu-Uskoplju	Učesnici
7.	Obilježavanje noći Lejletu-l-kadr u Gornjem Vakufu-Uskoplju	Učesnici
8.	Smotra folklora u Donjem Vakufu	Učesnici
9.	"Dani otpora – Dani slobode" Privor	Učesnici
10.	"Dani deblokade" Gornji Vakuf 2017	Učesnici
11.	Izvedba drame "Iza sna" Gornji Vakuf-Uskoplje	Organizator
12.	Pohod na "Ciganske njive"	Učesnici
13.	Smotra folklora "Kupres"	Učesnici
14.	Otvorenje džamije u Kupresu	Učesnici
15.	Donji Vakuf: "Pjesme kraj Vrbasa"	Učesnici
16.	Akademija "Goranovi"	Učesnici
17.	Bajramsko sijelo "Nek mirišu avlije" u Vitezu	Učesnici
18.	Dan Državnosti BiH obilježen u Gornjem Vakufu-Uskoplju	Učesnici
19.	Smotra folklora "Dan Općine Gornji Vakuf-Uskoplje"	Suorganizator

Rad s djecom i omladinom bio je osnova djelovanja sekcija Društva. Više od 1000 radnih sati kroz realizaciju proba i priprema dokaz su i potvrda jačine BZK "Preporod" Gornji Vakuf, koji upravo svoju osnovnu snagu crpi iz folklorne sekcije, horske sekcije, dramske sekcije te sekcije za rad s medijima.

Pored velikog broja aktivnosti, koje nas svrstavaju u jedno od najatraktivnijih društava u našoj općini, ali i šire, Izvršni odbor BZK "Preporod" našao je mogućnosti da i materijalno ojača postojeća sredstva, pa smo tako u 2017. godini kupili nošnju za folklornu sekciju za koreografiju "Bosanska", a kancelarijski prostor smo obogatili policama, gdje smo smjestili instrumente i svu ostalu opremu Društva.

Izvršni odbor održao je 12 redovnih sjednica u 2017. godini.

Sud časti nije imao potrebe za sastajanjem, jer u 2017. godini nisu zabilježeni nikakvi disciplinski prekršaji.

Društvo je završilo kalendarski godinu sa 109 registrovanih redovnih članova.

Predsjednica
Đenana Bajraktarević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

U 2017. godini, BZK "Preporod" Gradačac imao je sljedeće aktivnosti:

U prostorijama "Preporoda", 21. februara 2017. godine, otvorena je izložba *Anna Frank – historija, istorija, povijest za danas*. Izložbu je organizirala Inicijativa mladih za ljudska prava BiH, uz podršku političke fondacije "Konrad Adenauer – za BiH". Izložba je trajala do 10. marta 2017. godine, a proglasio ju je otvorenom predstavnik fondacije "Konrad Adenauer" iz Njemačke.

Dvadeset četvrtog februara 2017. godine, u prostorijama "Preporoda" održana je Književna večer, posvećena istaknutom bosanskohercegovačkom književniku Nijazu Alispahiću. Ujedno je promovirana knjiga libreta prve bošnjačke opere *Zmaj od Bosne*. Književna večer je protekla uz muzičku pratnju na klaviru, koju je izvodio profesor Zlatko Duraković. Uvodnu riječ imala je predsjednica "Preporoda" Nadira Pamuković, a o svom književnom opusu i libretu govorio je sam književnik Nijaz Alispahić.

Također, u prostorijama "Preporoda", 30. marta 2017. godine, povodom održavanja Sajma organske proizvodnje "Eko-Etno BiH", održano je predavanje o temi *Ispitivanje sastava zemljišta*. Predavač je bila predstavnica Federalnog zavoda za ispitivanje sastava tla.

Promocija knjige: *Džemal Bijedić – politička biografija*, drugo prošireno izdanje, autora prof. dr. Husnije Kamberovića održana je 31. marta 2017. godine, u prostorijama "Preporoda". O knjizi su govorili: prof. dr. Enes Pelidija, prof. dr. Izet Šabotić, prof. dr. Husnija Kamberović. Uvodna riječ: Nadira Pamuković, predsjednica "Preporoda". Muzička pratnja: Zlatko Duraković, prof.

Dvadeset trećeg maja 2017. godine, BZK "Preporod", u saradnji sa MIZ Gradačac, organizirao je *Tradicionalno predramazansko sijelo*. Učesnici programa: mr. Nusret ef. Kujraković – govorio o značaju Ramazana; učenici Mekteba džamije Husejnije – učili

ilahije i pojedine ajete iz Kur´ana; Zlatko Duraković – prof. klavira Paralelne muzičke osnovne škole "Safvet-beg Bašagić" Gradačac; učenici Paralelne muzičke osnovne škole "Safvet-beg Bašagić", u klasi profesora Damira Kukuruzovića; učenici MSŠ "Hasan Kikić" Gradačac – modna revija; ženski vokalni ansambl KUD "Gradačac", pod vodstvom prof. Damira Kukuruzovića; Ramiza Karamehić – splet pjesama sevdalinki.

U sklopu manifestacije "Kikićevi susreti" u prostorijama "Preporoda", 25. maja 2017. godine, postavljena je izložba: *Mak Dizdar – prvih stotinu godina.* Organizator: Fondacija "Mak Dizdar" i Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH; Autori: prof. dr. Gorčin Dizdar i mr. Đana Kukić; Dizajn: Bor Dizdar; Promocija autentičnog i definitivnog izdanja *Kamenog spavača* Maka Dizdara, priređivač prof. dr. Sanjin Kodrić; Promotori: prof. dr. Dijana Hadžizukić i mr. Šejla Šehabović.

U prostorijama "Preporoda", 30. juna 2017. godine, promovirana je knjiga *Hiljadu grobnica u Bosanskoj Krajini 1992-1995.* autora Jasmina Odobašića. Promotori su bili dr. Nenad Tanović i Šemsudin Mehmedović; Uvodna i pozdravna riječ: Nadira Pamuković.

U sklopu Manifestacije "Sajma Šljive" i povodom Kurban-bajrama, BZK "Preporod" Gradačac organizirao je izložbu *Gradačac u kulturi slikarstva kroz vrijeme.* Na izložbi su izložena djela 12 zavičajnih slikara. Izložba je trajala od 16. augusta do 04. septembra 2017. godine.

Povodom Kurban-bajrama, Medžlis IZ Gradačac i BZK "Preporod" Gradačac organizirali su, 02. septembra 2017. godine, *Bajramski Šahovski Turnir.* Održan je u prostorijama "Preporoda", a otvorio ga je i povukao prvi potez Nusret ef. Kujraković.

U prostorijama "Preporoda", 30. septembra 2017. godine, postavljena je izložba fotografija *Paralele* autorice Živane Selimović. Suorganizatori su Općina Gradačac i Klub amaterske fotografije Sv. Lovreć – Republika Hrvatska. Prisutne goste pozdravila je, u ime domaćina, predsjednica BZK "Preporod" Nadira Pamuković i proglasila izložbu otvorenom. Prisutnima se obratio i načelnik Općine Sv. Lovreć iz Hrvatske. O samim fotografijama govorila je kustos izložbe Lavoslava Benčić. Izložba je bila otvorena 15 dana.

U čast obilježavanja Dana državnosti BiH, 25. novembra, BZK "Preporod" Gradačac organizirao je tribinu: *Bih od autonomije do države.* Gosti tribine: prof. dr. Salih Kulenović, prof. dr. Azem Kožar i prof. dr. Husnija Kamberović.

U programu su učestvovali i učenici Paralelne osnovne muzičke škole "Dr. Safvet-beg Bašagić", u klasi profesora Zlatka Durakovića. Uvodna i pozdravna riječ: Nadira Pamuković, predsjednica BZK "Preporod" Gradačac. Tribina je održana 24. novembra 2017. godine, u prostorijama "Preporoda".

Napominjemo da su prostorije "Preporoda" otvorene svakog dana (osim subote i nedjelje). Osim navedenih aktivnosti, građani svakog dana dolaze u prostorije "Preporoda". Tu se druže uz kahvu i čaj. Svakodnevno radi i šahovska sekcija. Zbog teške finansijske situacije, neke aktivnosti nismo realizirali u 2017., pa smo ih prolongirali za 2018. godinu.

Predsjednica
Nadira Pamuković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jablanica

Tokom 2017. godine realizirane su sljedeće aktivnosti:

– Tokom cijele godine realizuju se "Škola harmonike» od koje imamo harmonikaški orkestar od 50 polaznika, i "Školu slikanja";

– 12. januara 2017., održan je koncert "Harmoniko moja" na kojem su polaznici "Preporodove" škole harmonike predstavili svoj rad i napredak u 2016. godini. Koncert je održan u kino sali Jablanica;

– 21. februar 2017., održana Izložba povodom dana Općine Jablanica, na kojoj su svoje radove predstavili polaznici škole slikanja i drugi građani Jablanice koji su donijeli svoje radove. Izložba je održana u JU sportski centar Jablanica, zatim je prebačena još sedam dana u prostorije "Preporoda" i trajala do 04. marta 2017. godine;

– Tokom aprila, maja i juna održani su kursevi engleskog i njemačkog jezika u JU Srednja škola Jablanica, zatim je organizovana svečana dodjela diploma.

– 31. jula 2017., održan je koncert "Veče sevdaha". Na koncertu su učestvovali brojni gosti, a sve zu pratnju harmonikaškog orkestra. Koncert je održan na otvorenom, tj. u zatvorenoj ulici Branilaca grada, ispred prostorija BZK "Preporod" Jablanica;

– 15. novembra 2017., održana promocija knjige Nusreta Omerike *Kad vrijeme zamiriše* u kino sali Jablanica.

– 21. decembra 2017., održan koncert "Harmoniko moja", godišnje predstavljanje "Preporodove" škole harmonike, ove godine koncert je bio u znaku borbe protiv ovisnosti. Koncert je održan u kino sali Jablanica.

Moramo napomenuti da smo u ovoj godini izgubili dugogodišnjeg predsjednika jablaničkog "Preporoda" , dr. Aliju Šuku, koji je 04. marta 2017. godine preselio na Ahiret u 63. godini života.

Predsjednik
Resul Čilić

BZK "Preporod"− Općinsko društvo Kladanj

Bošnjačka zajednica kulture" Preporod" – Općinsko društvo Kladanj je dobrovoljna građanska asocijacija vođena entuzijazmom pregalaca na polju kulture, umjetnosti, tradicije, književnosti. Sama činjenica da je djelovanje "Preporoda" u Kladnju od Obnoviteljske skupštine 1996. godine do danas bio ozbiljan, nesebičan, požrtvovan i osmišljen hod ka razvijanju njegovih neupitnih vrijednosti dovoljno govori o opravdanosti njegovog postojanja.

Društvo je, prema potrebi, održavalo sjednice u skladu sa Statutom, i programskim ciljevima Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", učestvovalo u radu ZOD TK-a, radu Matičnog odbora, sarađivalo s udruženjima, organizacijama i ustanovama, okupljalo stvaraoce iz raznih sfera umjetnosti, najveće bošnjačke intelektualce, autore iz različitih područja umjetnosti i književnosti.

"Preporod" je, uprkos finansijskim i drugim nepovoljnim okolnostima, radio i više nego što je i mogao u ovim teškim prilikama i intenzivirao aktivnosti na promovisanju kulturnih vijednosti i interesa Bošnjaka, nastojeći da sve ono što je "Preporod" i njegove neupitne vrijednosti razvija i dalje.

Ne svjedoče o tome samo sadržaji i aktivnosti koje su navedene i spomenute u ovom izvještaju, nego i sve ono što "Preporod" svih ovih godina neprekidno radi. Zahvaljujući ozbiljnosti, nesebičnom radu i požrtvovanosti ljudi okupljenih oko promovisanja i unapređenja programskih načela "Preporoda", Društvo u Kladnju iz godine u godinu potvrđuje opravdanost svog postojanja.

"Preporod" je u svakoj prilici na najprimjereniji način predstavljao svoj rad, Općinu Kladanj, Bosnu i Hercegovinu, njenu tradiciju, kulturu i kulturnu baštinu.

Najveća vrijednost i poseban ponos kladanjskog "Preporoda" su mladi članovi koji su svoj polet i darovitost stavili u službu "Preporoda", ali su i njegova posebna briga.

Tokom cijele godine odvijale su se probe i aktivnosti Folklornog ansambla, Muzičke, Dramske i Recitatorske sekcije.

Program rada i projekti kojima smo aplicirali na Javne pozive, odnosno njihova realizacija umnogome su odredili dinamiku naših redovnih aktivnosti.

Januar

– 20. 01., "Raspi nam se, raspi, šećer ćetenijo", okupljanje članica BZK "Preporod" Kladanj i pripremanje tradicionalne poslastice ćetenije.

– 21. 01., "Zimske radosti u domovini" realizacija Projekta podržanog od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. Program manifestacije: otvoreno prvenstvo Kladnja za sve kategorije

"Skijajmo za domovinu", proglašenje pobjednika i zajednički ručak uz tradicionalni grah, zimski party na snijegu.

Februar

Prateći naše važne godišnjice, obilježavanje značajnih datuma, događaja i ličnosti, učestvovali smo na Svečanoj akademiji, 02. februara, upriličenoj u okviru obilježavanja godišnjice osnivanja Prve muslimanske podrinjske brdske brigade, koja je zajedno s Kladanjskom 121. brdskom brigadom u odbrani naših prostora dala častan i nemjerljiv doprinos. "Preporod" tradicionalno, godinama daje svoj doprinos učešćem u Svečanoj akademiji, času sjećanja na dane rađanja čuda bosanskog otpora.

– 12. 02., podrška realizaciji projekta "Slikajmo i pjevajmo zajedno za mir" u okviru "Pro-Budućnost" projekta, neformalne grupe mladih članova BZK "Preporod" (Anesa Hidić, Amina Mašić, Namir Mašić, Hamza Mazalović).

– 21. 02., organizovanje škole gitare u trajanju od šest mjeseci s voditeljem Muhamedom Kuljaninom (nastavnik instrumentalnog odsjeka za gitaru i student Muzičke akademije).

– 28. 02., učešće u programu Svečane akademije u povodu obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti BiH.

Mart

– 21. 03., u saradnji s Javnom bibliotekom Kladanj obilježen je Svjetski dan poezije. Upriličena je emisija na Radio Kladnju posvećena ovom značajnom datumu. U emisiji učestvovali Nevzeta Rustemović i Ifeta Hrnjić.

April

Tokom marta i aprila, u saradnji s Kladanjskom bibliotekom, "Preporod" se uključio u kampanju promovisanja knjige, čitanja, obilježavanja svjetskog Dana poezije, Dana dječije knjige i 23.aprila Međunarodnog Dana knjige, pritom se predstavljajući sa zajedničkim programima:

– 03. 04., u saradnji sa Javnom bibliotekom i Osnovnom školom obilježen je "Međunarodni dan dječije knjige" održavanjem edukativne radionice,

– 12. 04., održana promocija dječije zbirke pjesama "Malo gnijezdo za snove" autora Vezuva Bašića Baše , u saradnji s Javnom bibliotekom i Osnovnom školom.

Maj

I ove godine "Preporod" je dao svoj doprinos u obilježavanju Dana Općine Kladanj,

– 09. maj (utorak, Dom kulture), predstava " Umri muški" Kamerni teatar 55 Sarajevo.

– 10. maj (srijeda Dom kulture), "Susreti zavičajnih stavaralaca", predstavljanje naučno-istraživačkog rada i djela akademika Mirka Pejanovića uz osvrt na temu "Evropska budućnost države Bosne i Heregovine".

Projekt "Susreti zavičajnih stvaralaca" implementiran je u saradnji BZK "Preporod" i Javne biblioteke Kladanj i podržan od Federalnog ministarstva kulture i sporta.

– 12. maj, Dom kulture – Koncert za mlade Relevant bend iz Tuzle.

Implementacija projekta "Omladino pokreni se – nešto se dešava", podržanog od Općine Kladanj, u svrhu realizacije "Strategije za mlade Općine Kladanj" za 2016. godinu.

"Preporod" se posebno angažovao i ove godine i učestvovao u sadržajima koji su izvedeni prilikom organizovanih obilazaka spomen-obilježja šehidima, kao i u pripremanju programa za šehidsku dovu na Stanovima. U programu su učestvovali Amina Kolak, Rijad Hasanović i Amra Omerović.

– 24. maj (Hol Doma kulture), Promocija zbirke poezije *Odjeci koraka* autorice Ifete Hrnjić. Promotori Nevzeta Rustemović, Nevzeta Habibović, moderator Samra Zelenturović. Nakon promocije održan je prigodan muzički program uz učešće ŽA "Kladanjke " i Osmana Hrnjića.

Juni

– 27. 06., u povodu bajramskih praznika upriličen je svečani Bajramski koncert, u saradnji sa Medžlisom IZ Kladanj. Učesnici Latif Močević i Hor "Mošus".

Juli

– 29. 07., učestvovali u programu svečanog otvaranja Tahvilagine džamije u Kladnju.

August

– 17. august, učešće u svečanom Programu u povodu obilježavanja Dana RVI.

Jedan od značajnijih "Preporodovih" projekata je "Dani dijaspore – Kladanj 2017. Otvoreni grad" Projektne aktivnosti trajale su tokom 17. i 18. augusta uz realizaciju sljedećih sadržaja: 1. dana premijera kratkog igranog filma "Apart" u režiji Ademira Gogića i Večer poezije; 2. dana Večer dijaspore, promocija privrednih subjekata i zabavna večer uz roštilj i druženje.

Učešće u Programu obilježavanja tradicionalne VKM "Dani djevojačke pećine"

– 25. august, promocija muzičkog albuma za djecu Latifa Močevića.

– 26. august, održavanje Tradicionalne XIV "Smotre folklora" Kladanj uz učešće folklornih ansambala iz: Sarajevo – AKCUS "Seljo", Gradačac – KUD "Gradačac", Tuzla – UKUD "Zvonko Cerić", Goražde – KUD "Goražde", Kladanj – KUD "Mladost", Kladanj – BZK "Preporod" Folklorni ansambl.

Društvo je također tehnički podržalo održavanje "Biciklijade" u Kladnju, 26. augusta 2017. godine.

Septembar

U saradnji s Kladanjskom bibliotekom obilježen je 08. septembar, Nacionalni dan svjesnosti o bibliotekama, održavanjem kreativne radionice naziva "Ideje koje su mi promijenile život dobila sam čitajući". Radionica je namijenjena učenicima osmog i devetog razreda Osnovne škole – Voditelj Maida Hamzić Maja.

Jedan od najznačajnijih "Preporodovih" projekata je svakako Likovna kolonija naziva "Pogled ispunjen ljepotom", koja četvrtu godinu zaredom okuplja ljubitelje slikarstva u Kladnju. Ovaj projekat podržan je od Federalnog ministarstva kulture i sporta, Općine Kladanj i privrednih subjekata.

Pokretanje Likovne kolonije doprinijelo je našim nastojanjima na okupljanju i omasovljavanju ovog načina umjetničkog izražavanja. Kolonija je međunarodnog karaktera, održana je od 29. 09. do 01. 10. 2017.godine i okupila je 16 slikara iz Regiona.

Tokom oktobra i novembra, u saradnji s Kladanjskom bibliotekom, upriličeno je obilježavanje mjeseca knjige. U Okviru obilježavanja upriličeno je druženje s mladom pjesnikinjom Maidom Hamzić Majom.

Novembar

Učešće u Programu svečanog obilježavanja 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

Decembar

– 15. 12., promocija knjige *Plamen jedne svijeće* autorice Maide Hamzić Maje.

Promocija je organizovana u saradnji sa JU "Biblioteka " Kladanj.

– 18. 12., realizacija projekta "Skijajmo za domovinu" podržanog od JP "BiH Pošta".

– 26. 12., implementacija projekta "Trenirajmo prevenciju", podržanog od Općine Kladanj, u svrhu realizacije Strategije za mlade. Transfer udruženjima građana za finansiranje projekata za unapređenje položaja mladih. Prema pokazateljima navedenim u Nacrtu strategije za mlade Općine Kladanj 2015-2017., istaknut je problem da značajno mjesto u patologiji zdravlja mladih zauzimaju poremećaji i bolesti u vezi s psihoaktivnim supstancama (alkohol, droga, duhan i ovisnosti o igrama na sreću). Da bismo se suprotstavili problemu ovisnosti, potreban je angažman cijelog društva: porodica i škole, učenici i nastavnici, socijalni radnici, doktori, nevladin sektor. Upozoravanje cjelokupne društvene zajednice na problem zloupotrebe svih oblika sredstava ovisnosti kao i poticanje svih subjekata u društvu na aktivnu borbu protiv ovisnosti poduzimanjem zajedničkih aktivnosti za uspješno suprotstavljanje ovom ozbiljnom problemu današnjice. Održavanje edukativnih radionica o ovoj temi znatno će doprinijeti jačanju životne sposobnosti mladih, kako bi naučili brinuti o svom zdravlju, zadovoljavati potrebe na

načine koji ga ne ugrožavaju i kako bi se znali oduprijeti pritiscima vršnjaka i društva općenito, te edukovanju o organizovanju aktivnosti i slobodnog vremena koje podržavaju i promovišu zdrav život i aktivizam mladih. Projekt je uspješno realizovan u saradnji sa JU Dom zdravlja Kladanj, Osnovnom i srednjom školom. Redovno smo, po pozivu prisustvovali sjednicama u Matičnom odboru u Sarajevu i Zajednici općinskih društava Tuzlanskog kantona.

Svi izvještaji su redovno upućivani Matičnom odboru u Sarajevu, Zajednici općinskih društava Tuzlanskog kantona, Općini Kladanj te nadležnim službama.

Posebno je važno istaći da smo i u ovoj godini s Općinom Kladanj ostvarili posebno dobru saradnju i razvili duh zajedništva i međusobne podrške na zajedničkim projektima.

Zahvalnost za praćenje svih naših aktivnosti dugujemo Općini Kladanj i svima koji su pratili naš rad, pružili nam podršku i time dali svoj doprinos da “Preporod” načini kvalitetan iskorak u svom radu. Napominjemo da smo imali dobru saradnju s elektronskim i printanim medijima, kao i da smo više puta gostovali na bosanskohercegovačkim TV kućama.

U 2017. godini preselio je na Ahiret jedan od istaknutih bošnjačkih intelektualaca prof. dr. Vahid Kljajić. O njegovom radu govorila je predsjednica “Preporoda” u Kladnju Nevzeta Rustemović.

Predsjednica
Nevzeta Rustemović

BZK “Preporod” − Općinsko društvo Konjic

BZK ”Preporod” – Općinski odbor Konjic u 2017. godini proveo je brojne aktivnosti i organizovao niz različitih sadržaja, čiji je cilj promocija kulturnih vrijednosti Bošnjaka i očuvanje baštine. Svakako treba naglasiti da je u toku godine aktivnost ispoljena kroz sve strukture “Preporoda” Konjic na različitim kulturno-historijskim manifestacijama, na više lokacija i povodom značajnih datuma kako za BiH i njene građane, tako i za grad Konjic. Godinu 2017. obilježilo je višednevno gostovanje KUD-a “Preporod” Konjic u Republici Turskoj čiji su članovi nastupili u: Istanbulu, Eskisehiru, Inegolu, Ushaku i Bursi, gdje su na dostojanstven način predstavljali Bosnu i Hercegovinu i njenu bogatu tradiciju. Aktivnosti BZK ”Preporod” Konjic u 2017. bile su usmjerene na saradnju s obrazovnim ustanovama, gdje pokušavamo mlade generacije Bošnjaka usmjeriti na razmišljanje i aktivnosti u pravcu pravilnog odnosa prema vrijednostima našeg društva i neophodnosti čuvanja tradicije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine.

Od brojnih aktivnosti, između ostalog, izdvajamo predavanje upriličeno povodom Dana nezavisnosti BiH, koje je za učenike Srednje škole Konjic održao prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK ”Preporod” BiH. Moderator je bila Sabina Ćukle. Osim navedenog, upriličeno je i predavanje koje je održao mr. sci. Izmir Hadžiavdić, sekretar Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, a moderator je bio Seid Masnica.

Posebne aktivnosti provedene su s ciljem što kvalitetnijeg organizovanja tradicionalnog festivala folklornog stvaralaštva "Konjička sehara", što je centralna aktivnost BZK "Preporod" Konjic, čime se posebno ponosimo.

Ove godine upriličena je 17. po redu "Konjička sehara" u kojoj je učestvovalo 30 KUD-ova iz: Turske, Crne Gore, Albanije, Bugarske, Ukrajine i BiH, odnosno gotovo 1500 učesnika koji su bili u Konjicu i do osam dana, što dovoljno svjedoči o tome koliko je ovaj projekt organizacijski i finansijski zahtjevan.

U saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Konjic, odnosno Muftijstvom mostarskim, organizovana je promocija romana *Svjetiljka Ummu Hašim*, koji je s arapskog preveo muftija mostarski Salem ef. Dedović.

Povodom 25. novembra, Dana državnosti BiH, održano je više aktivnosti kojima je BZK "Preporod" Konjic bio organizator. Održana je promocija knjige prof. dr. Seada Buturovića naslova *Ratna hirurgija,* čiji su promotori bili: Nezim ef. Halilović, Mirsad Ćatić Čuperak, Zvonko Marić i prof. dr. Sead Muminagić, a moderator programa bio je Benjamin Mušinović. U 2017. godini nastavljena je uspješna dugogodišnja saradnja s Centrom za kulturu Narodnog univerziteta Konjic, te smo bili suorganizatori promocija knjiga naših sugrađana *Sirotica* autora Irfana Jusufovića i *Tetovaža na ledu* čiji je autor Ekrem Macić.

Kraj 2017. godine obilježen je pripremama za aktivniji rad na terenu s najmlađim članovima BZK "Preporod", kako bi im se omogućio lakši pristup probama KUD-a i uključio veći broj djece i mladih, koji su spremni edukovati se na pravilan način o njihovoj bogatoj tradiciji. Ono čime se posebno ponosimo, kada je riječ o 2017. god., jeste aktivan rad velikog broja mladih ljudi, koji daju nesebičan doprinos organizovanju svih aktivnosti BZK "Preporod". I u izvještajnoj godini smo proglasili najaktivnije članove, te ih nagradili. Uspješna saradnja sa brojnim ustanovama institucijama kako u Konjicu, tako i u HNK i FBiH nastavljena je i u ovoj godini, a koliko Općina Konjic podržava rad BZK "Preporod", između ostalog, svjedoči i činjenica da svake godine stipendira jednog od naših vrijednih studenata.

Predsjednik
Jasmin Mehanoli

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Mostar

− U organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" − Gradsko društvo Mostar i Medžlisa Islamske zajednice Mostar, 22. juna 2017. godine, na platou ispred Narodnog pozorišta održan je Ramazanski koncert. U program je bilo uključeno 120 učenika, učesnika u programu, iako je koncert počeo pola sata prije ponoći, njihov entuzijazam, požrtvovanost i spremnost da svojim duhovnima vedrinama usreće i druge pred dolazak Bajrama na svojevrstan način govori o tome koliko se ilahija i kasida vratila u kulturu Bošnjaka. Učenici osnovnih škola do sada su organizirali 11 bajramskih koncerata.

− 30. augusta 2017., na platou ispred Narodnog pozorišta organizirali smo Bajramski koncert. Tematski prikladne ilahije i kaside ovom velikom muslimanskom blagdanu interpretirali su pod dirigentskom palicom profesora Edina Kmetaša Ansambl i u pratnji orkestra SAWT, "Mostarske kiše", hor "El-Kamer"i hor "Misbah". Specijalni gost na tradicionalnom bajramskom koncertu ovog puta bio je Armin Muzaferija.

− U prostorijama Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", 11. decembra 2017., potpisani su ugovori o stipendiranju studenata u vrijednosti godišnje školarine na Univerzitetu "Džemal Bijedić" u Mostaru. Predsjednik BZK "Preporod", mr. Haris Omerika ugovore je potpisao sa studenticama Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić", Selmom Aškraba (Odsjek za b/h/s jezik i književnost) i Aldijanom Balalić (Odsjek za historiju).

− U organizaciji Info servisa za mlade MIZ Mostar, MIZ Mostar i BZK "Preporod" Mostar održan je serijal predavanja o temi "Islam i Bošnjaci u perspektivi":

− 08. decembra 2017., gost predavač je bio Filip Mursel Begović, glavni urednik časopisa "Stav";

− 15. decembra 2017., gost predavač je bio dr. hfz. Mevludin ef. Dizdarević, hatib i vaiz u Ensar − džamiji u Zenici;

− 22. decembra 2017., gost predavač je bio dr. hfz. Elvir Duranović, naučni saradnik u Institutu za islamsku tradiciju Bošnjaka.

Ciklusom predavanja naziva "Islam i Bošnjaci" u perspektivi željeli smo se okrenuti bućnosti, kontekstu pozicije islama na prostorima Bosne i Hercegovine i Evrope, kao i odnosa Bošnjaka prema islamu i njegovom praktikovanju.

Kako su Bošnjaci, priznali mi to ili ne, narod koji zaboravlja, želimo u odnos staviti i historijske fakte kroz koje su Bošnjaci i islam prolazili na ovim prostorima. Učenjem na historiji cilj projekta je prenijeti publici smjernice i trase koje su poželjne u kretanju islama na ovim prostorima, djelovanju kroz islamsku zajednicu kao i smjernice u odnosu Bošnjaka kao individue na islamske institucije i praksu.

Činjenica da su Bošnjaci kao narod jedan od najvećih bedema očuvanja islama u Evropi, govori i o našoj odgovornosti koju ćemo nastaviti nositi u budućnosti, a za koju je potrebno planski djelovati s ciljem očuvanja onoga što je do sada očuvano.

Ostale aktivnosti:

− Finasiranje izdavanja knjige *Stolac, prešućeni zločin* autora Nermina Bise i Aziza Tafre.

− Aktivno učešće u organizaciji "Dani mevluda i zikra" u saradnji s Mostarskim muftijstvom, Tarikatskim centrom u BiH, Medžlisom Islamske zajednice Mostar i Karađoz-begovom medresom u Mostaru, u periodu od 20. aprila do 16. maja 2017. godine.

− Sufinansiranje smotre "Bijelopoljski dani folklora".

− Organizacija seminara tradicionalnih igara, pjesama i običaja Bošnjaka Hercegovine, planiranog za januar 2018. godine.

− Finansiranje odlaska bivših pripadnika Armije BiH na otvaranje spomen-obilježja u Gradačcu.

− Sufinansiranje organizacije Bajramskog koncerta u Stocu.

− Sufinansiranje omladinskih malonogometnih turnira u povratničkim mjestima Hercegovini.

− Sufinansiranje organizacije iftara u povratničkim mjestima.

− Kupovina nedostajeće muzičke opreme za potrebe "Preporoda".

Predsjednik
Haris Omerika

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Novi Travnik

U 2007. godini realizirane su sljedeće aktivnosti:

− 19. januara 2017. godine, štampana *Monografija Maculje* i plakat A3 format Maculje, nacionalni spomenik BiH i UNESCO-ov spomenik, a na poleđini karta općine Novi Travnik s označenim lokalitetima kulturno-historijskih spomenika;

− 02. februara 2017. godine, štampan džambo plakat Maculje, nacionalni spomenik BiH i UNESCO-ov spomenik s popisom kulturno-historijskog naslijeđa općine Novi Travnik;

− 14. februara 2017. godine, štampan 15. broj časopisa "Alem", list za kulturu i društvena pitanja općine Novi Travnik;

− 28. aprila 2017. godine, u prostorijama "Mješovite srednje škole" u Novom Travniku održana redovna Izvještajna skupština Društva;

− 02. juna 2017. godine, na lokalitetu nekropole stećaka Maculje održan je nastavni sat u prirodi o historijskom aspektu nastanka nekropole, narodnim vjerovanjima i legendama te o aktivnostima koje su dovele do upisa ove nekropole na UNESCO-ovu listu spomenika svjetske kulturne baštine. Nastavni sat održali su prof. Enver Veletovac i Đemil Jakić, a pokrovitelj aktivnosti bila je Općina Novi Travnik, koja je s ciljem promocije nekropole stećaka "Nastavni sat u prirodi" uvrstila u Program obilježavanja Dana općine 2017. godine;

− 03. – 05. juna 2017. godine, "Poklon gradu i općini za rođendan da nam budu ljepši" košenje i uređenje nekropola stećaka Maculje, Zagrlje, Opara i Bistro;

− 04. juna 2017. godine, u saradnji s Komisijom za očuvanje nacionalnih spomenika postavljena tabla "Nacionalni spomenik" na lokalitetu Maculje na Rostovu;

− 07. juna 2017. godine, povodom Dana općine i upisa nekropole stećaka Maculje na UNESCO-ovu listu spomenika svjetske kulturne baštine održana je promocija *Monografije Maculje;*

− 13. juna 2017. godine, povodom Dana općine u Gradskoj biblioteci održana je promocija "Preporodovih" izdanja;

− 07. i 08. jula 2017. godine, učešće Društva na 11. međunarodnom sajmu organske proizvodnje i eko turizma «Dani maline 2017», u organizaciji Saveza udruga organskih proizvođača Federacije BiH, Asocijacije organskih proizvođača SBK i Općine Novi Travnik, gdje smo promovisali dosadašnje naše aktivnosti na eko turizmu, ruralnom i

kulturno-historijskom naslijeđu. Tom prilikom predsjednik Društva je dobio priznanje "Zlatna malina";

− 10. jula 2017. godine, radovi na uređenju nekropole stećaka Maculje na Rostovu, uklanjanje trave i rastinja te prokopavanje tranšea za odvod vode od stećaka uz stručni nadzor mr. Lidije Fekeža – Martinović, arheologa iz Sarajeva;

− 26. augusta 2017., u našoj organizaciji na sceni Doma kulture u Novom Travniku izvedena je Monodrama "Bh stend-drp tragedy I dio", prvaka drame Narodnog pozorišta u Sarajevu i jednog od najvećih bh. glumaca Josipa Pejakovića;

− 16.09.–14. oktobra 2017. godine, izvođeni radovi na uređenju i očuvanju nekropola stećaka općine Novi Travnik (Maculje, Sebešić, Zagrlje, Opara i Bistro) i Tursko mezarje u Zagrlju. Tom prilikom je vraćeno na prirodno mjesto devet stećaka koji su bili utonuli, zatrpani ili pomjereni. Uređen je okoliš i prilaz nekropoli stećaka Maculje u dužini od 1.500 metara, pod stručnim nadzorom arheologa iz Sarajeva i Travnika;

− 28. septembra 2017. godine, u sali Općinskog vijeća promocija Zlatne knjige *Reload-priče iz života* autora Akifa Agića;

− 28. septembra 2017. godine, učešće predsjednika Envera Veletovca na sastanku predsjednika društava u Sarajevu.

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Novo Goražde − Kopači

Od početka 2017. godine naše općinsko društvo je krenulo u realizaciju treće faze, odnosno ka završetku radova na novosagrađenom objektu "Preporoda". Napominjemo da je objekat kupljen od sredstava donatora i sredstava građana a u iznosu od 35.000,00 KM (potpuno uništen devastiran objekat i 2000 m² zemljišta). Samu sanaciju objekta isfinansirao je FMROI te još neki manji donatori. Slijedi unutarnje uređenje, ugradnja sistema za zagrijavanje objekta, kupovina jednog dijela namještaja (stolovi i stolice) da bismo mogli "ući" u objekat. Nastavili smo sa započetim aktivnostima koje su iziskivale veća materijalna i finansijska sredstva nego smo ih mi mogli planirati i obezbijediti. Tu su bili uključeni i članovi i građani koji su mogli pomoći na ovaj ili onaj način. Oko samog objekta dovezeno je više od 400 kubnih metara kvalitetnog nasipnog materijala (radi nivelacije terena), koji je raspoređen na površini od 1500 kvadratnih metara. Ispred objekta je, također, ugrađeno i pripremljena podloga od gotovo 150 kubnih metara tampona na koji je stavljena asfaltna podloga od 310 kvadratnih metara s odgovarajućim ivičnjacima otprilike 120 metara dužine. Procijenjena vrijednost objekta je blizu 150.000,00 KM. U kontinuitetu smo radili sve do okobra, kada smo i uspjeli privesti radove na objektu BZK "Preporoda" Kopači. Zvanično i svečano smo otvorili objekat društva 05. novembra 2017. godine uz prisustvo velikog broja zvanica iz kulturnog i političkog života kako iz Novog Goražda, Goražda i Sarajeva. Na samoj ceremoniji bio je i prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" Sarajevo, koji je presjekao vrpcu na otvaranju.

U 2018. godini planiramo omasoviti društvo i krenuti s aktivnostima po uzoru na ostala aktivna društva "Preporoda" u BiH i šire.

Također se nadamo dobroj saradnji s Matičnim odborom "Preporoda" u Sarajevu, koji bi nam prenijeli svoja dragocjena iskustva, a mi ih ugradili u naše društvo. I na kraju ovog našeg prvog izvještaja želimo se zahvaliti svima koji su učestvovali u ovom projektu.

Predsjednik
Emir Dučić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Odžak

Temeljem programa aktivnosti za 2017. godinu BZK "Preporod" – Općinsko društvo Odžak, na prostorima Bosanske Posavine i općine Odžak, gdje je bošnjačko stanovništvo u manjini, želi svojim djelovanjem doprinijeti očuvanju i njegovanju ostavštine, baštine, kulture i kulturnih identiteta Bošnjaka ovih prostora. Pokušali smo nizom aktivnosti i događanja uključiti veći broj mladih ljudi kao nositelje tih aktivnosti, a same građane zainteresirati da svojom prisutnošću događajima koje smo pripremili pokažu da naša nastojanja nisu uzaludna.

Pripremali smo projekte temeljem kojih smo pokušali obezbijediti finansijska sredstva za naš rad. Naše društvo čini 50 aktivnih članova folklorne sekcije svrstanih u dvije starosne skupine, kao i 20 članova recitatorsko-dramske sekcije, a u sklopu društva djeluje i Amatersko pozorište, te je nužno obezbijediti nošnje za nastup, koreografa za folklor, rekvizite za pozorišne predstave, sredstva za putovanja i slične potrebe.

Imajući u vidu poteškoće s kojima se susrećemo, od toga da nemamo svog prostora do ograničenih finansijskih sredstava, uspjeli smo u nastojanju da svojim djelovanjem doprinesemo očuvanju, njegovanju, afirmaciji i promociji muzičke, folklorne, jezičke i tadicionalno-običajne ostavštine, baštine, kulture i kulturnih identiteta Bošnjaka na prostoru općine Odžak, Bosanske Posavine i Bosne i Hercegovine.

Doživljavajući svoje djelovanje kao bitan segment u ukupnom djelovanju BZK "Preporoda" Bosne i Hercegovine potrebna nam je pomoć od Centrale iz Sarajeva u vidu promocije sadržaja pisane i izgovorene riječi kao tradicijskih vrednota Bošnjaka na prostoru Bosne i Hercegovine.

Aktivnosti koje smo održali u 2017. godini:

− Tradicionalna kulturna manifestacija "Musini dani", koju BZK "Preporod" Odžak održava još od 1998. godine, ove godine otvorena je 07. februara 2017. godine. Tog dana, u Centru za kulturu Odžak otvorena je izložba slika" Ljepota prolaznosti" profesora Aziza Dubrića iz Odžaka. Prisutnima se obratio i poželio dobrodošlicu predsjednik BZK "Preporoda" OD Odžak Duran Mujan i načelnik Općine Jakov Ivanković. Promotor izložbe bio je Luka Jurić. Izložba je obilježila i proslavu Dana Općine Odžak, 08. februara 2017. godine, i imali su je priliku pogledati veliki broj građana općine Odžaka i susjednih mjesta.

− Na dan rođenja velikog pjesnika Muse Ćazima Ćatića, 12. marta, položili smo cvijeće pored biste pjesnika u gradskom parku uz prigodan recital posvećen djelu pjesnika.

− Radionica glume za djecu i mlade održana je 20. marta 2017. godine. Radionicu je održalo Pozorište mladih DIS Banja Luka. Direktor pozorišta i pozorišni redatelj Novica Bogdanović sa svojim saradnicima Mladenkom Ostojić i Mirom Sinkić održali su radionicu s članovima amaterskog pozorišta, koji su uz profesionalnu pomoć mnogo toga naučili, a dogovorena je i daljnja saradnja s pozorištem DIS Banja Luka.

− Humanitarni koncert za Jasminu Omićević održan je 31. marta 2017. godine, pri čemu su članovi BZK "Preporod" učestvovali u programu.

− U sklopu međunarodne smotre folklora CIOFF "Šamačko proljeće" članovi folklorne sekcije BZK "Preporod" Odžak nastupali su izvođenjem tradicionalnih bosanskih igara.

− Art Kuća Sevdaha Sarajevo obilježavala je godišnjicu postojanja, a Amatersko pozorište BZK "Preporoda" − Općinsko društvo Odžak izvelo je tom prilikom pozorišnu predstavu "U Odžaku je moje srce" u režiji Emine Horić. Sretni smo što smo bili dio ove jedinstvene priče u ambijenu Art Kuća Sevdaha Sarajevo.

− U velikoj sali Centra za kulturu Odžak, u sklopu "Musinih dana" 2017., održana je muzička folklorna večer "Pjesma sevdah Posavinom teče". Predstavile su se folklorne skupine BZK "Preporoda" Odžak, kao i folklorne skupine BZK "Preporod" iz Busovače i HKD "Napredak" iz Odžaka s tradicionalnim igrama. U muzičkom dijelu učestvovali su članovi muzičke sekcije BZK "Preporod" Odžak, Alma Subašić, Omladinski ansambl Damira Galijaševića iz Tešnja, Zanin Berbić, ženski hor "Đulizare" Odžak , koji su nam dočarali ljepotu lirske pjesme sevdalinke.

− U Centru za kulturu Odžak, 14. maja, Amatersko pozorište BZK "Preporod" Odžak izvelo je pozorišnu predstavu "U Odžaku moje srce" u režiji Emine Horić. Prepuna sala Centra bila je oduševljena predstavom, a članovi Amaterskog pozorišta "Preporoda" Odžak bili su zadovoljni što je njihov trud i nesebičan rad prepoznat od posjetitelja.

U dijelu posvećenom pjesniku Musi Ćazimu Ćatiću izveden je recital pjesama pjesnika u izvođenju Fadile Mujkić i Nerfida Džananovića.

− Kao i svake godine, i ove smo, 31. maja, obilježili Dan bijelih traka i na taj način se pridružili akciji "Jer me se tiče", čiji cilj je pridružiti se stanovnicima Prijedora u protestu protiv aktualne vlasti u Prijedoru koja ne dopušta postavljanje spomen-obilježja za sve stradale Prijedorčane, njih 3176, među kojima je najviše Bošnjaka, a na spisak su uvršteni i Hrvati, Albanci, Romi i Srbi, među kojima je i 102 djece.

Našim članovima su se u gradskom parku na zajedničkom skupu pridružili članovi Islamske zajednice Odžak, Udruženje građanki muslimanki Sumeja i veliki broj građana koji su na simboličan način vezanjem bijelih traka oko ruke pokazali da suosjećaju s građanima Prijedora koji su bili primorani nositi bijele trake na ruci kao znak da nisu Srbi.

− Bajramsku večer "Nek mirišu avlije" obilježili smo 27. juna u velikoj sali Centra za kulturu Odžak. Bogatim programom, u kojem su učestvovali Tamburaški orkestar Orašje, Ženski hor "Azizija" iz Orašja, Muzička sekcija BZK "Preporoda" Odžak, Mektebski hor Medžlisa IZ Odžak, ženski hor "Đulizare" Odžak, BZK "Preporod" Doboj Istok, ispunili smo očekivanja naših građana.

− Obilježavanje sjećanja na genocid u Srebrenici za članove BZK "Preporod" od velike je važnosti. I ove godine, 11. jula, ispred Male vijećnice Beledija veliki broj građana okupio se da u mirnoj šetnji gradskim ulicama Odžaka s "Cvijetom Srebrenice" pošalje poruku mira "Da se nikada nikome i nikada ne smije desiti ono što se desilo u Srebrenici 1995. godine, genocid."

− Na tradicionalnoj smotri folklora "Spreča 2017." u Doboj Istoku, naše folklorne grupe su učestvovale izvođenjem tradicionalnih bosanskih igara. Susret nam je omogućio upoznavanje s drugim kulturnim društvima kojom prilikom su dogovoreni zajednički posjeti i druženja.

− Ljeto u Tarevcima, 26. jula 2017. godine, tradicionalna manifestacija na kojoj učestvuje folklorna sekcija BZK "Preporoda" izvođenjem niza koreografija, a tradicionalne bosanske nošnje naših članova osvoje priznanje u nadmetanju za najljepšu nošnju. Ovo druženje s našim domaćinima kulturnim udruženjem "Ševko Avdić" Tarevci ostaje nam uvijek u lijepom sjećanju.

− Tradicionalna smotra folklora u sklopu kulturne manifestacije "Fojničko ljeto 2017." Održana je 28. jula 2017. godine. Zahvalni smo domaćinu KD "1001 noć" i gradu Fojnici za ukazano gostoprimstvo. Posjetu Fojnici smo iskoristili i za razgledanje Franjevačkog samostana Duha Svetoga, koji obiluje mnoštvom eksponata iz kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine.

− Tradicionalna kulturna manifestacija "Veče sa dijasporom" u sklopu "Posavskog kola 2017. godine "ove godine održana je 07. augusta na glavnom trgu u Odžaku. Naši sugrađani koji žive i rade u inozemstvu, u tom periodu borave u Odžaku i tad se družimo s njima, prikazujući bogat program s recitacijama, pjesmom i igrom. Ove godine uz članove "Preporoda" Odžak, naši gosti su bili članovi KUD "Ševko Avdić" Tarevci, HKD "Napredak" Odžak, Damir Galijašević, Hamid Ragipović, Zanin Berbić.

− Međunarodna smotra folklora u sklopu "Posavskog kola 2017" održana je 15. augusta u Odžaku, a BZK "Preporod" Odžak je učestvovao izvođenjem tradicionalnih bošnjačkih igara s dvije folklorne skupine.

− U septembru smo se družili s našim komšijama iz Vukosavlja prilikom posjeta kulturnoj manifestaciji "Gastro susreti 2017." .

− U septembru smo posjetili naše prijatelje BZK "Preporod" Busovača i učestvovali u programu povodom kulturne manifestacije "Busovača 2017." Posjetili smo i etno selo "Čardak" u Vitezu, uživali u prekrasnoj prirodi svjesni važnosti očuvanja tradicije i običaja.

− Povodom obilježavanja Hidžretske nove 1439. godine upriličen je bogat kulturni program u kojem je učestvovao BZK "Preporod" Odžak u muzičkom, folklornom i recitatorskom dijelu programa.

− Naše Amatersko pozorište u oktobru je posjetilo Centar za edukaciju i rehabilitaciju "Kuće Nade Odžak", u čijim prostorijama je izvelo predstavu "Cvrčci i mravi iz Odžaka". Sretni smo što smo bili dio jedne lijepe zajedničke priče, u kojoj smo se družili s osobama s posebnim potrebama uz obećanje da će se naše druženje nastaviti i ubuduće.

− Dan Državnosti Bosne i Hercegovine, 25. novembra 2017. godine, obilježili smo bogatim programom različitog sadržaja. Recitalom "Moja hiža, moja Bosna", pozo-

rišnom predstavom Amaterskog pozorišta BZK Odžak i programom muzičke škole "Akord" u velikoj sali Centra za kulturu Odžak prezentirali smo jednu lijepu priču o našoj domovini, Bosni i Hercegovini.

− U decembru smo učestvovali na IV Bosanskohercegovačkom festivalu folklora u Srebreniku. Naš starija grupa folklora izvela je tradicionalne Starogradske igre. Bio je to nastup koji ćemo dugo pamtiti kao jedno lijepo iskustvo i priliku za druženje s ostalim kulturnim društvima iz Bosne i Hercegovine.

− U sklopu radionice glume održane u decembru u Odžaku voditelji radionice Fikret Mujkić iz Gradskog teatra Srebrenik i voditelj Amaterskog pozorišta BZK "Preporoda" Odžak dogovorili su daljnji rad za novu pozorišnu predstavu, koju pripremamo za "Musine dane" 2018. godine

Predsjednik
Duran Mujan

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Osmaci

Početkom godine održana je Skupština BZK "Preporod" BiH – Općinsko društvo Osmaci, na kojoj je usvojen program rada Društva za 2017. godinu. Značajan dio aktivnosti po usvojenom programu rada vezan je za stavljanje u funkciju društvenog objekta u Šeheru, s prostorijama biblioteke, salom za održavanje priredbi, internet salom i drugim prostorijama za društvene aktivnosti.

U toku 2017. godine društvo je nastavilo s kontinuitetom održavanja manifestacija koje je društvo ustanovilo i koje provodi od svog osnivanja, uz organizovanje i novih sadržaja.

Svečana akademija u povodu Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine održana je 26. februara 2017. godine. U okviru Akademije, prisutni su prigodnim referatima, ali i prikazivanjem dokumentarnog filma upoznati s razlozima održavanja referenduma o nezavisnosti BiH, njegovim održavanjem 29. februara i 1. marta 1992. godine, ali i posljedicama koje su kulminirale brutalnom agresijom na našu zemlju. U sklopu Akademije promovisan je i 4. broj časopisa za kulturnu historiju Gornje Spreče "Šeherdžik".

− 28. maja 2017. godine, u saradnji s Udruženjem porodica zarobljenih i nestalih lica Kalesija 1992. i Udruženjem prognanika Gornja Spreča, održana je tradicionalna akademija posvećena stradanju Bošnjaka Gornje Spreče u protekloj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Ova godišnjica se tradicionalno održava krajem maja i početkom juna, u znak sjećanja na početak progona Bošnjaka ovog područja. Na Akademiji je prikazan dio filma Avde Husejinovića "Genocid u kontinuitetu", kao i izložba fotografija žrtava agresije na području općine Osmaci, odnosno jugoistočnog dijela prijeratne općine Kalesije.

Tradicionalna manifestacija "Dani povratka" Mahala 2017 održana je u Mahali u periodu od 18. do 20. augusta, u saradnji s Medžlisom IZ Kalesija. Generalni pokrovitelj manifestacije bilo je Federalno ministarstvo za raseljene osobe i izbjeglice, a cilj manifestacije bio je podsjetiti se na dane prvog povratka u BiH, kada su se mještani Mahale,

Jusića i Dugog Dijela (Zvornik), kao i mještani Svjetliče (Doboj), prije dvadeset godina vratili svojim porušenim kućama.

Šesta po redu vjersko-kulturna manifestacija "Dovište Orlić – Pašinput" održana je 20. augusta, u suradnji s MIZ Kalesija. Poznato je da tradicija održavanja dovišta na širem području Orlića dopire duboko u prošlost, prema nekim predanjima sve do doba čuvenog Ajvaz-dede, da bi njihovo održavanje bilo zabranjeno 50-ih godina 20. stoljeća od tadašnjih vlasti. Nakon završetka kulturnog i vjerskog dijela manifestacije "Orlić – Pašin put 2017", uslijedila su sportska nadmetanja, u kojima su učestovali mladi i stari.

Tribina naziva "Kontinuitet milenijumske državnosti Bosne i Hercegovine", u povodu Dana državnosti Bosne i Hercegovine, održana je 29. novembra 2017. godine, a gost predavač bio je prof. dr. Salih Kulenović. U okviru tribine prisutni su se prigodnim referatima i recitalima o BiH podsjetili na državotvornost Bosne i Hercegovine. Iako se Dan državnosti još ne obilježava "zvanično" na cijelom području Bosne i Hercegovine, želja je bila poslati poruku da Bošnjaci u manjem bh. entitetu obilježavaju ovaj datum, što je već preraslo u tradiciju.

U decembru su završene planirane aktivnosti na izdavanju 5. broja časopisa za kulturnu historiju Gornje Spreče "Šeherdžik", koji Društvo štampa u saradnji s Udruženjem prognanika Gornja Spreča Kalesija. Planirano je da ovaj časopis, u kojem su zastupljeni radovi koji promovišu kulturu i tradiciju našeg podneblja, iz štampe izađe krajem januara 2018. godine.

Predsjednik
Muamer Omerović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Srebrenik

Metodološki prikaz realizovanih aktivnosti u protekloj godini, shodno kalendarskom redoslijedu, i to kako slijedi:

U sklopu tradicionalne manifestacije "Dani povelje − Srebrenik 2017." , 15. februar, 2017. godine, a na 684. godišnjicu potpisivanja Povelje Stjepana II Kotromanića pod gradom Srebrenikom (15. februara, 1333. godine), Sekcija književnih stvaralaca BZK "Preporod" OO Srebrenik, u saradnji s osnovnim školama i JU Mješovitom srednjom školom Srebrenik, uspješno je realizovala projekt "Dani maternjeg jezika". Nosioci ovih aktivnosti su članice Izvršnog odbora BZK "Preporod" OO Srebrenik, prof. Kimeta Buševac i prof. Nasiha Avdić.

Povodom "Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine", 01. marta, 2017. godine, održana je svečana sjednica Izvršnog odbora BZK "Preporod" OO Srebrenik. Prisutnim članovima se prigodnim referatom obratio dr. sci. Nermin Tursić.

U skladu s godišnjim planom aktivnosti za 2017. godinu, uspješno je realizovana manifestacija naziva: "Veče dubrovačkih Bošnjaka". U prepunoj sali Centra za kulturu i informisanje Srebrenik, ujedno je promovisana i knjiga Kemala Tursunovića – Zmaja

Bosna je jedna ili je nema, Sjećanje zlatnih ljiljana. Promotori knjige su Mato Jerinić, književnik iz Dubrovnika, dr. sci. Ivan Tolja iz Dubrovnika i dr. sci. Nermin Tursić, predsjednik BZK "Preporod" OO Srebrenik.

U augustu 2017., u okviru tradicionalne manifestacije "Otvoreni grad umjetnosti Srebrenik", održan je program naziva "Veče sevdalinke i saza", na kojem je nastupilo jedanaest članova Kluba sazlija BZK "Preporod" OO Srebrenik, kao izvođača-interpretatora sevdalinke uz saz.

U novembru 2017. godine, BZK "Preporod" OO Srebrenik, pokrenuo je projekt kulturno-književnog portala, naziva Srebreni ibrik, koji je dostupan na stranicama www.preporod-srebrenik.ba na kojem se mogu pronaći prilozi o različitim društvenim temama. Cilj portala je prezentacija aktivnosti Društva i promocija književnog stvaralaštva.

U toku istog mjeseca, Asocijacija muzičkih stvaralaca (AMUS) Sarajevo odobrila je sredstva za realizaciju projekta "Izdavanje CD-a – Srebrni zvuci saza", BZK "Preporod" OO Srebrenik, i to po osnovu prethodno objavljenog Javnog poziva kojim se promoviše muzičko stvaralaštvo. Ovom prilikom će pet sazlija imati mogućnost da snime početkom 2018. godine svoj audio materijal na CD-u.

U povodu 25. novembra, "Dana državnosti Bosne i Hercegovine", održana je svečana sjednica Izvršnog odbora BZK "Preporod", OO Srebrenik, s koje su putem medija upućene čestitke svim građanima Bosne i Hercegovine, a time i općine Srebrenik.

U decembru 2017. godine, započeta je priprema monografije naziva *Saz u Srebreniku 2008-2018*. U ovoj monografiji će se naći podaci o učesnicima u programu kojim se promovišu saz i sevdalinka. Na zvaničnoj internet stranici Općine Srebrenik tim povodom je objavljen prigodan tekst.

U okviru provođenja aktivnosti na promociji saza i sevdalinke Televizija Tuzlanskog kantona je u toku 2017. godine reprizno emitovala emisiju "Pjesmom o Bosni" u kojoj nastupaju sazlije iz Srebrenika. TVTK je također reprizno prikazivala i program naziva Smotra sazlija TK 2016. Ovaj program je preuzela i TV SA, koja ga je prikazivala na svom kanalu u okviru razmjene emisija sa TV TK.

Također, u toku novembra i decembra realizovan je dokumentarno istraživački projekt naziva "Saz u sjeveroistočnoj Bosni", koji je finansijski podržalo Federalno ministarstvo kulture i sporta. S ciljem bilježenja i dokumentovanja aktuelnih baštinika saza u realizaciji Kluba sazlija BZK "Preporod", OO Srebrenik, napravljeni su terenski videozapisi i to na lokacijama u Lukavcu, Živinicama i Srebreniku. Ovom prilikom su zabilježeni nastupi ukupno dvadest i jednog (21) izvođača. Materijal u printanoj i digitalnoj verziji (DVD) bit će prezentovan javnosti u toku 2018. godine, i to putem elektronskih medija (radio, tv, interneta).

Zasluga za realizaciju ovako uspješnih projekta koje provodi Klub sazlija BZK "Preporod" OO Srebrenik zasniva se na nesebičnom zalaganju svih članova, a posebno predsjednika Kluba, Razima Sladnjankića, prof.

Predsjednik
Nermin Tursić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Tomislavgrad

Aktivnost ovog društva za prošlu 2017. godinu nema za cilj prezentirati izvještaj o radu ovog društva kao globalne cjeline, nego dajemo sažetak aktivnosti koje je BZK "Preporod" u općini Tomislavgrad (bivše Duvno) u skladu, prije svega, s raspoloživim sredstvima, uistinu i realizirala.

Kao i prethodnih godina, i prošle 2017. godine rukovodstvo, kulturni uposlenici, zaljubljenici pisane riječi, uopće konzumenti kulture duvanjske općine su nailazili na razumijevanje kod predstavnika vlasti, počev od općine, kantona i viših razina oko obezbjeđivanja iole minimalnih sredstava za realizaciju postavljenih programskih sadržaja/ izuzetak jeste resorno Ministarstvo za obrazovanje Kantona.

Bez obzira što i do danas nemamo vlastitih prostorija za rad i redovnih sredstava za rad, a zahvaljujući upornošću rukovodstva, simpatizera i kulturnih uposlenika i ove godine su uspješno realizirana kulturna dešavanja, a zacrtanim programskih sadržajem ovog društva. Znači, radi javnosti, posebno pisanog traga, a i same transparentnosti rada ovog društva prezentirat ćemo, a to su:

− U kontinuitetu članovi Društva su redovno ostvarivali kontakte s predstavnicima i članovima kao i redovno održavanje komunikacija (pisanim putem ili putem telefona i drugih oblika elektronskog komuniciranja) sa stručnim službama, uposlenim u biblioteci BZK "Preporod" BiH, itd.

− Kao i svake godine i prošle smo, zahvaljujući upornosti zaljubljenika pisane riječi, uspješno realizirali druženje i razgovor s književnicima, piscima Duvnjacima i promovirali njihova nova izdanja (bilo da je riječ o zbirkama pjesama, pričama ili romanima), a posebno nas veseli da ih i u ovom izvještaju i spomenemo:

Akademika Dževada Karahasana, aktualnog predsjednika Društva pisaca BiH, Muje Musagića "Šoke", Abida Jarića, Saliha Isaka, Dragane Tomašević Karahasan itd.

U spomenutim druženjima izuzetno važnu ulogu su imali i gosti koji su promovirali nova izdanja, i to: fra Mile Barić, prof. na Teološkom fakultetu u Sarajevu, dr. Ismet Ovčina, direktor NUB BiH, akademik Slavo Kukić, akademik Ivan Cvitković itd.

Zbog nedostatka finansijskih sredstava i prošle godine smo realizirali samo jedan dio programskih sadržaja, kulturnih dešavanja zacrtanih programom manifestacije "Bošnjaci Duvnjaci, svome gradu", i to:

Povodom Ramazanskog i Kurban-bajrama upriličeni su prigodni kulturni sadržaji (večer ilahija i kasida, večer folklora i pjesme itd.);

U mjesnim zajednicama gdje uglavnom žive Bošnjaci učestvovanje u organizaciji malonogometnih turnira (Stipanjići, Mokronoge, Omerovići i Oplećani);

U sklopu spomenute manifestacije uspješno su i realizirane akcije aktivista, mladih članova ovog društva pod nazivom:

"Knjiga jedna zlata vrijedna" i "Knjiga je fora – čitati se mora".

Ovim akcijama smo na području općine obogatili knjižni fond biblioteka koje egzistiraju na području općine s više od 900 naslova.

U saradnji s ostalim bošnjačkim institucijama uspješno su organizirane javne tribine za mlade i odrasle iz oblasti prirode, historije, religije, obrazovanja i kulture.

U saradnji s Direkcijom za robne rezerve Kantona Sarajevo, podijeljen je određeni broj porodičnih paketa za najugroženije kategorije stanovništva, porodicama šehida i invalida.

Tromjesečno smo (skromno) izdali bilten "Glas Bošnjaka" u kojem naglašavamo aktivnosti bošnjačkih organizacija, problemi s kojima se susreću Bošnjaci ovoga kraja, saradnja s ostalim institucijama sa područja Općine i šire, itd.

U kontinuitetu ovo društvo putem saopćenja za medije upoznaje javnost o najznačajnijim aktivnostima ovoga društva.

Također, redovno smo se odazivali, kontaktirali i s BZK "Preporod" Livno, Glamoč i Kupres, a manje s ostalim institucijama kulture na nivou FBiH.

Uz pomoć ostalih bošnjačkih organizacija pri kraju su radovi na prostorijama bivšeg komunalnog poduzeća koje je dato IZ-i Tomislavgradu, a nakon završetka radova koristit će sve bošnjačke organizacije.

I na kraju realizacija prethodno navedenih kulturnih događanja su realizirani isključivo zahvaljujući upornosti rukovodstva ovoga društva te prof. dr. Senadinu Laviću, prof. dr. Sanjinu Kodriću, Petru Galiću, ministru obrazovanja i kulture Kantona 10., direktoru Direkcije za robne rezerve Kantona Sarajevo, predstavnicima drugih kulturnih i drugih bošnjačkih institucija, predstavnicima medija s područja Tomislavgrada i šire, uposlenim u pojedinim resorima Općine, direktorici Bošnjačkog instituta Fondacija "Adil Zulfikarpašić".

Stoga, svima se iskreno zahvaljujemo i upućujemo jedno veliko hvala , jer mi Bošnjaci – Duvnjaci ovdje ostajemo da živimo na svojim stoljetnim ognjištima, cijeneći svoju baštinu, običaje jezik i kulturu, više ćemo cijeniti običaje i kulturu drugih naroda.

Predsjednik
Senad Džanković

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Travnik

Budući da su i tokom 2017. godine problemi izazvani općom krizom u zemlji, sada pojačani i masovnim odlaskom mladih ljudi iz naše sredine, još jače potcrtali i probleme bošnjačkog naroda, naročito probleme gubljenja identiteta nastale kao posljedica potpadanja pod utjecaje raznih kvazikulturnih izraza, a također i sve dubljeg otuđenja ljudi zaokupljenih vlastitim problemima, ali i sve češćim virtualnim prijateljevanjima na društvenim mrežama, na što smo i ranije ukazivali, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Travnik je tokom 2017. godine ipak nastavila raditi na poticanju Bošnjaka na umjetnički izraz i naučni rad te, istovremeno, na promoviranju naših postignuća i našega kulturnog naslijeđa, nastojeći ih približiti sugrađanima i, kroz razne programske sadržaje, uljepšati im svakodnevicu, a sve u skladu s ciljevima zacrtanim Statutom.

Travnički "Preporod" je u toku 2017. godine održao sedam radnih sastanaka, uz stalnu međusobnu komunikaciju članova Izvršnog odbora preko sekretara Društva i predsjednice Izvršnog odbora. Kao i prethodnih godina, i u 2017. godine travnički "Preporod" je organizirao niz uspješnih programa, a također, članovi "Preporoda" su učestvovali u svim društvenim dešavanjima u gradu. Nastavljena je i produbljena dobra saradnja s drugim udruženjima građana koja djeluju u našem gradu, kao i javnim ustanovama, što je rezultiralo i realizacijom određenih projekata. U znak dobre saradnje, travnički "Preporod" je i u toku 2017. godine nesebično ustupao svoje prostorije drugim udruženjima (udruženju Za tebe BiH i Fotoklubu FOT Travnik).

Travnički "Preporod" je stalnim praćenjem prilika u državi, kao i zakonodavstva koje se tiče našega rada, uspio iznaći načine za prevazilaženje problema i svoja je iskustva podijelio s drugim društvima "Preporoda" , kao i s Matičnom odborom.

Rad travničkog "Preporoda" je u prethodnom periodu bio baziran na realiziranje sadržaja planiranih Programom rada za 2017. godinu, i to kroz aktivnosti prihvatljive mladim ljudima i djeci, ali i većem broju naših sugrađana srednje životne dobi. To smo uspjeli pažljivim izborom sadržaja koji su na vrijeme planirani i organizirani na veoma visokom nivou, a za koje je prisustvo bilo besplatno svim posjetiteljima. I u 2017. godini brižljivo smo osmislili određene programske sadržaje za djecu i omladinu te je naše druženje s najmlađim Travničanima postalo već tradicionalno, kao i animiranje srednjoškolske omladine na rad u "Preporodu" kroz konkurs za najbolji literarni rad.

U okviru programa povodom obilježavanja Dana Općine Travnik, skrenuli smo pažnju sugrađana na "Preporod" i "Preporodove" aktivnosti, a manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" je tokom jeseni ponudila niz kvalitetnih programskih sadržaja, čime je postala centralno društveno dešavanje krajem 2017. godine.

Dobra saradnja je nastavljena i s Islamskom zajednicom te je travnički "Preporod" i u 2017. godini učestvovao u obilježavanju 507. Ajvatovice, kao i organiziranju zajedničkog iftara za članove Izvršnog odbora "Preporoda".

Tokom ljeta 2017. godine počeli smo rad na stručnoj obradi knjiga u "Preporodovoj" biblioteci, na čemu se angažirala mr. digitalnog bibliotekarstva Kanita Beširević.

Programske aktivnosti u 2017. godini

Početkom godine iz štampe je izišao 55. broj časopisa za kulturu "Divan", koji je ponovo dobro primljen kod publike i koji je još jednom potvrdio svoj kvalitet i kvalitet rada travničkog "Preporoda".

Povodom Dana Općine Travnik, 21. marta, travnički "Preporod" je organizirao dva događaja:

− Darivanje "Preporodovih" izdanja Gradskoj biblioteci Travnik,

− Dan otvorenih vrata "Preporoda", gdje su sugrađani mogli 21. marta, na Dan Općine Travnik, svratiti u prostorije "Preporoda" i upoznati se s našim aktivnostima, rezultatima i planovima.

Predstavljanje 55. broj časopisa za kulturu "Divan", u okviru manifestacije "507. dani Ajvatovice" (23. maja u Zavičajnom muzeju Travnik).

Članovi "Preporoda" su se i tokom Ramazana (30. maja) okupili na zajedničkom iftaru, gdje je, uz lijepo druženje, napravljena analiza proteklog perioda te razmatran plan narednih aktivnosti.

Travnički "Preporod" je podržao našu mladu sugrađanku Randu Natraš u njenom predstavljanju svoga rada na naučnom simpoziju IAG-IASPEI, koji je održan u Japanu u periodu od 30. jula do 4. augusta 2017. godine. Važno je napomenuti da je Randa Natraš jedina učesnica iz Bosne i Hercegovine koja je prisustvovala naučnom simpoziju i predstavila svoj rad, a sve svoje susrete je iskoristila da spomene i naše društvo "Preporod".

Kao i prethodnih godina, i 2017. godine članovi travničkog "Preporoda" su učestvovali na Likovnoj koloniji "Stara Bosna" koju, povodom obilježavanja obljetnice potpisivanja Povelje Kulina bana, organizira zenički "Preporod" (od 25. do 27. augusta u Zenici i na Vranduku).

Travnički "Preporod" je i 2017. godine, tokom manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka 2017." , organizirao veoma kvalitetne programske sadržaje, u okviru kojih su predstavljene tradicionalne, ali i novonastale kulturne i umjetničke vrijednosti koje su prikazane raznolikoj publici. Info-mapa o "Preporodu" i o manifestaciji, na kojoj je predstavljen i detaljan program, postavljena je već nekoliko mjeseci u izlogu bivše Robne kuće "Borac", u centru Travnika, koja svojim umjetnički oblikovanim sadržajem skreće pažnju prolaznika, ne samo Travničana, i na veoma zanimljiv i inovativan način promovira rad "Preporoda".

Program "Dana šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka 2017."

"Preporod" je ponovo priredio sadržaje za najmlađe Travničane, gdje smo, u okviru posjete Obdaništu Travnik, upriličili druženje s djecom i poklonili im CD "Acoustic zoo" Taika Ganića i Umjetničke grupe "Dječija planeta" (27. novembra u Javnoj ustanovi Obdanište Travnik).

Rod i dom, monodrama rađena prema romanu Safeta Sijarića, u kojoj igra Irfan Kasumović, režiju potpisuje Vlado Kerošević, a dramatizaciju Hasan Džafić (29. novembra, Centar za kulturu Općine Travnik).

U potrazi za domom, projekcija dokumentarnog filma autora Harija Šečića (4. decembra, Centar za kulturu Općine Travnik).

Prokletstvo mira, promocija istoimenog romana mladog autora Kerima Sefera (8. decembra, Zavičajni muzej Travnik). Inače, napominjem da je "Preporod" pomogao objavljivanje ovoga romana.

Džimika, projekcija kratkog dokumentarnog filma, čiji su autori: Ibrahim Osmanagić Kibri i Edhem Kozar na dopadljiv način predstavili život i rad naše sugrađanke, osvjedočene humanistkinje, sportske radnice i borca za dobro (11. decembra, Centar za kulturu Općine Travnik).

Čudan zeman, već niz godina u sklopu naše manifestacije organiziramo koncert istog naziva "Čudan zeman". Ove godine je to bio sevdah, starogradska i još ponešto, a izvođači su bili "BalkanEros" i lokalna grupa "Mustra Orchestra" (12. decembra, Centar za kulturu Općine Travnik).

Hallo, trefio se pametan, projekcija dokumentarnog filma, u koprodukciji travničkog "Preporoda", a čiji su autori Orhan Ganibegović i Taik Ganić donijeli jednu nesvakidašn-

je toplu i ljupku priču o prijateljstvu čovjeka i psa (15. decembra, Centar za kulturu Općine Travnik).

Cilj je: biti čovjek, a sreća: ostati dijete, bila je tema ovogodišnjeg konkursa za najbolji literarni rad, na koji je pristigao veliki broj radova učenika travničkih srednjih škola, a na svečanom proglašenju najboljih literarnih radova dodijeljene su nagrade za prvo, drugo i dva treća mjesta, uz prigodan program i druženje (20. decembra, BZK "Preporod" Travnik).

Napominjem da smo nakon svakog programa organizirali druženje s učesnicima i posjetiteljima, što je doprinijelo zbližavanju ljudi te psihičkoj relaksaciji i rasterećenju u ovo teško i deprimirajuće doba.

Poslovni partneri

Travnički "Preporod" je i u 2017. godini ostvario dobru saradnju s određenim javnim ustanovama i udruženjima građana (Zavičajni muzej Travnik, Centar za kulturu Općine Travnik, travničke srednje škole, Obdanište Travnik, Umjetnička grupa "Dječija planeta", Islamska zajednica Travnik, Fotoklub FOT Travnik), što je umnogome imalo utjecaja na kvalitet organiziranih programa. Također treba spomenuti naše medijske partnere: Radio TNT i Kanal 6, koji su doprinijeli da "Preporodovi" programi i organizirana dešavanja budu vidljiva široj javnosti.

Uz naše partnere, za dobar kvalitet rada travničkoga "Preporoda" moramo istaći i razumijevanje koje imamo od općinskih struktura vlasti, i to kroz stalno finansiranje, mada skromnim sredstvima, i ustupljeni prostor u centru Travnika.

Realiziranje svih spomenutih aktivnosti omogućeno je volonterskim radom, kao i sredstvima Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona i Općine Travnik, ostvarenim apliciranim projektima.

Zaključak

Procjenjujući naš rad tokom 2017. godine, mišljenja sam da nam je i ove godine uspjelo, kontinuiranim radom, organizirajući i realizirajući raznovrsne programe u okviru "Preporodovih" projekata te sudjelujući u više manifestacija, planiranim aktivnostima djelovati na svijest naših sugrađana, ali i gostiju, odnosno animirati publiku, ali i cjelokupnu javnost te pozitivnim porukama skrenuti pažnju na "Preporod" i "Preporodovo" djelovanje. Sve to je postignuto svesrdnim trudom i velikim zalaganjem članova Izvršnog odbora, a to su Amra Čampara-Lolić, predsjednica, Senid Gerin i Taik Ganić, zamjenici predsjednice, Jasmina Hopić, blagajnica, Fatima Maslić, Aida Ramčić-Salkić, Elmedina Alić i Zakir Vareniković, članovi, te Abdulah Vrselj, sekretar, koji svojim radom, kompetencijama i stručnošću dugo godina doprinose prepoznatljivom djelovanju Društva.

Na kraju, želim istaći pozitivna iskustva, i to u prvom redu pomno odabrani kvalitetni sadržaji, kao i intrigantni, poznati i, također, kvalitetni gosti i učesnici pojedinih programa, koji su predstavljeni na visokom nivou. Dobru saradnju "Preporoda" s radijskim i TV medijima, kao i stalno informiranje javnosti štampanim materijalom, također ističemo kao dobro i pozitivno iskustvo, a posebno se, kao dobro rješenje, ponovo istakla info-mapa postavljena povodom manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije

Žepčaka 2017", kojom smo, uz plakatiranje na uobičajenim mjestima u gradu, najavili planirane i tekuće događaje te na jedinstven način informirali građane o "Preporodu" i o našem radu, kao i o samoj manifestaciji. Dakle, ponovo smo na zanimljiv način promovirali i naše društvo, ali i bošnjaštvo i bošnjačku tradiciju i kulturu u cjelini, te, istovremeno, ponovo osvježiti glavnu gradsku ulicu na veoma dopadljiv način. Ovdje je potrebno istaći i saradnju s web portalima te promociju putem interneta, što je prenijelo našu poruku i onima koji nisu bili direktni posjetitelji ili su daleko od Travnika i bez mogućnosti da postanu dio naše publike. Uz sve spomenuto, ističem da su obavijesti o svim našim programima na umjetnički osmišljenim plakatima ukrašavali grad, te da smo bili prisutni u gotovo svim vijestima Radija TNT i Kanala 6, gdje je dat odgovarajući prostor za najavu svakog događaja, ali i za izjave učesnika i protagonista tih događaja.

Kao što je već opisano, travnički "Preporod" je i u 2017. godini realizirao niz veoma kvalitetnih programa. Ali, i za 2017. godinu možemo konstatirati da je, mada su svi programski sadržaji bili veoma kvalitetni, interesantni i dopadljivi, te iako su na vrijeme javno najavljivani, a pripadnici određene ciljne grupe i osobno pozivani telefonom i uručivanjem štampane pozivnice, još primjetan slab odziv publike na pojedine programe. Razlozi su isti kao i prethodnih godina, odnosno opće nezadovoljstvo, apatija, rezigniranost i depresija koji vladaju u našem društvu, ali i okrenutost velikog broja naših sugrađana, nažalost, posebno mladih ljudi, nekim drugim oblicima raznih kvazikulturnih izraza za koje u "Preporodu" nema i niti će ikada biti mjesta. Ponovno ističemo da će travnički "Preporod" i nadalje svoj rad temeljiti na tradicionalnim vrijednostima bošnjaštva, promovirajući i sve novonastale umjetničke izraze koji ostaju na tragu naše tradicije ili svojim kvalitetom zavređuju našu pažnju. Svoj rad ćemo i ubuduće provoditi na vrhunskom nivou, ne podilazeći dnevnim ukusima publike i ne podliježući utjecajima neprimjerenih sadržaja, nastojeći odgojiti mladu publiku koja će sutra zauzeti naša mjesta u "Preporodu" te nastaviti i unaprijediti djelovanje na temeljima koje je stvorila naša generacija.

Predsjednica
Amra Čampara-Lolić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Velika Kladuša

Aktivnosti BZK "Preporod" Velika Kladuša u 2017. godini bazirane su na organizaciji manifestacija po kojima je "Preporod" postao prepoznatljiv u Velikoj Kladuši. Pošto nemamo riješeno finansiranje rada našeg društva, mnoge manifestacije koje organiziramo limitirane su prikupljenim sredstvima od donatora. Bez sistemskog finansiranja rada Društva nismo u mogućnosti da riješimo i adekvatan prostor za rad. Nadamo se da ćemo u narednom periodu uspjeti riješiti i taj problem i na taj način unaprijediti rad Društva. Veće i značajnije aktivnosti koje smo planirali u 2017. godini uspjeli smo i realizirati. Jedan od problema s kojim smo se susreli i ove godine je taj što još nije u funkciji Centar za kulturu i obrazovanje "Zuhdija Žalić", jer se vrši njegova rekonstrukcija. Njegovim završetkom i puštanjem u rad riješili bismo problem kada je riječ o održavanju kulturnih

manifestacija, a možda bismo imali i prostor za rad i djelovanje Društva. Svoje kulturne manifestacije održavali smo u prostorima koji smo imali na raspolaganju a najčešće je to bila općinska Vijećnica i HTK "Stari grad" Velika Kladuša.

Februar

− 23. februar Dan općine Velika Kladuša − učešće u programu Svečane akademije

Mart

− U povodu obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, održana je Svečana akademija sa sljedećim programom:

Izložba slika "Motivi iz Bosne i Hercegovine" autora Hasana Bekanovića;

Prigodni recital "Majci Bosni" u izvođenju članica "Preporoda" Bisenije Mušedinović i Zehide Bihorac. Obraćanje domaćina Nijaza Miljkovića; Nastup Gradskog hora KUD-a "Tono Hrovat" Velika Kladuša. Obraćanje Dževada Malkoča, ministra u Vladi USK-a, te premijera USK-a mr. Huseina Rošića.

Javna tribina uvodničar dr. Mujo Begić "Značaj 1. Marta, Dana nezavnosti Bosne i Hercegovine.

− U povodu obilježavanja 11. marta Svjetskog dana islamske kulture, mira, dijaloga i filma upriličen je naučni simpozij "Islam i civilizacija".

Tema simpozija je "Multikulturalnost Bosne i Hercegovine". Predavači na ovom skupu bili su: prof. dr. Nusret Isanović,"BiH kao multikulturalna posebnost Evrope", mr. Senad Nanić, "Geometrijska harmonija u islamskoj arhitekturi", prof. dr. Izet Terzić, "Elementi tolerancije u islamskoj teoriji i praksi". Moderator simpozija je bila mr. Ilhana Škrgić. Suorganizatori skupa bili su uposlenici JU OŠ "25.novembar" Velika Kladuša. i Medžlis Islamske zajednice Velika Kladuša.

Maj

− 31. maj, Međunarodni Dan bijelih traka

Obilježen 31. maj – Međunarodni Dan bijelih traka u organizaciji Općinskog društva Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". Cilj ove manifestacije je podsjećanje na zločine koji su u gradu Prijedoru počinjeni nad nesrpskim stanovništvom u proteklom ratu. Prisutnim građanima na lokalitetu kladuške minđuše, odnosno "Meeting Point" obratio se Ismet ef. Mustedanagić**,** glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Velika Kladuša. Mustedanagić je podsjetio okupljene građane na to kako su se u nedavnoj prošlosti u našoj zemlji dešavali neviđeni zločini, te da se te činjenice ne mogu i ne smiju zaboraviti i na njih treba konstantno podsjećati. Na skupu su govorili Sakib Selimović, predsjednik Općinskog društva "Preporoda" te Bisenija Mušedinović, prof. bosanskog jezika i književnosti. Ovom činu odazvao se veliki broj građana, učenika i uposlenika osnovnih i srednjih škola. "Preporod" ovom svojom aktivnošću kao i stavljanjem bijele trake oko ruke prisutnih odaje počast svim nastradalima i iskazuje solidarnost sa svim žrtvama kojima se negira pravo na sjećanje. Nakon kraćeg obraćanja glavnog imama svi prisutni su se uputili prema Gradskom parku u kojem je proučena "Fatiha" svim nastradalim u Prijedoru.

Juni

− Učešće u programu obilježavanja Ramazanskog bajrama.

− Posjeta BZK "Preporodu" Bužim.

Rukovodstvo BZK “Preporod” Velika Kladuša posjetilo je BZK “Preporod” Bužim, koji je obilježavao 25 godina uspješnog rada. Cilj posjete je saradnja na unapređenju kulture na području naših općina i USK-a. Sastanku je prisustovao i predsjednik BZK “Preporod” prof. dr. Senadin Lavić.

August

− Učešće u programu Svečane akademije u povodu obilježavanja oslobođenja Velike Kladuše.

Septembar

− Učestvovanje u Zboru predsjednika “Preporoda” Bosne i Hercegovine. U prostorijama Matičnog odbora BZK “Preporod” BiH u Sarajevu održan je zbor predsjednika općinskih organizacija BZK“Preporod“. Naše Društvo na ovom sastanku predstavljali su predsjednik Sakib Selimović i potpredsjednik Adis Džaferović. Razgovarano je o raznim temama koje su važne za prosperitet Bošnjaka i bošnjačke kulture. Tom prilikom donešeni su zaključci, koji će u predstojećem periodu uz planiranu reorganizaciju rada općinskih društava, učvrstiti poziciju “Preporoda” kao vodeće kulturne institucije kod Bošnjaka. Predsjednik BZK “Preporod” BiH, prof. dr. Senadin Lavić je upoznao prisutne o aktivnostima Matičnog odbora “Preporoda” Sarajevo. Razmijenjena su i pozitivna iskustva s drugim općinskim organizacijama “Preporoda” i načelno dogovoreni načini zajedničke saradnje. Predsjednici društava su prisustvovali obilježavanju Dana Bošnjaka u Vijećnici u Sarajevu.

Oktobar

− Obilježavanje mjeseca knjige obilaskom gradskih škola.

Novembar

− Svečana akademija u povodu obilježavanja Dana državnosti BiH. Učešće u zajedničkom kulturno-umjetničkom programu. Posjeta JU OŠ “25. novembar” Velika Kladuša.

Decembar

− Promocija knjige *Krajiške izreke i poslovice* autora Amira Sijamhodžića. Promotori knjige bili su: doc. dr. Almira Džanić i prof.Dževad Ponjević, moderator promocije je bila dr. Ilhana Škrgić.

− Održavanje redovne Skupštine BZK “Preporod“, gdje je podnesen Izvještaj o radu za 2017. godinu, te ocijenjene realizirane aktivnosti i prijedlog Programa rada za 2018. godinu.

Predsjednik
Sakib Selimović

BZK “Preporod“− Općinsko društvo Visoko

BZK “Preporod” Visoko nastoji svojim djelovanjem, pored ostalih aktivnosti, pravovremeno i tačno informisati javnost o značajnim događajima u BiH i svijetu. U 2016. godini imali smo niz tribina posvećenih događanjima u zemlji i svijetu. Tako nam je otpočela i 2017. godina.

Stalni udari na aktuelnu vlast u nama prijateljskoj Republici Turskoj svakodnevna su tema u našim medijima. Zato smo odlučili, u saradnji sa Institutom "Yunus Emre" i uz pomoć Ambasade Republike Turske i Općine Visoko, obezbijediti adekvatne sagovornike da našim članovima i ostalim zainteresovanim pojasne događanja u vezi s pokušajem vojnog udara u Republici Turskoj, 15. jula 2016., i dešavanjima poslije. Panel je održan u zgradi Općine Visoko, 14. januara 2017. godine.

Na skupu su govorili:

– mr. Amra Babić, načelnica Općine Visoko, Mahmut Özdil član Upravnog odbora fondacije Maarif – moderator panela, Mersed Šahinović, predsjednik BZK "Preporod" Visoko, Davut Nuriler, bivši koordinator TIKA-e u BiH, dr. Senad Hasanagić, doktor pravnih nauka, Ibrahim ef. Hadžić, glavni imam Medžlisa IZ u BiH.

Na ovoj manifestaciji prvi put je nastupio dio novoosnovanog hora BZK "Preporod" Visoko.

Nakon završenog panela u Općini u prostorijama "Preporoda" otvorena je izložba fotografija Agencije Anadolija o pokušaju državnog udara u Republici Turskoj, koju je posjetilo više stotina građana iz Visokog i okolnih mijesta.

− 11. februara 2017. godine Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Visoko u saradnji sa Medžlisima Islamske zajednice Visoko i Gračanica upriličili su otvorenje izložbe levhi "Priča o formama imena Muhammed, a.s." autora Ferida Abdula Rahima Al-alija iz Kuvajta.

Promotor izložbe bio je prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, a specifičnost ove izložbe je da na svakoj levhi piše "Muhammed resulallah" na različit način, a svaku od njih autor je posebno uobličio. Do sada je uradio 500 levhi. Zahvaljujući prof. dr. Ćazimu Hadžimejliću, Visoko je jedan od rijetkih gradova u Bosni i Hercegovini koji je imao priliku da vidi ovu vrijednu izložbu.

− U srijedu, 1. marta, naše društvo je tradicionalno organizovalo obilježavanje ovog značajnog praznika u saradnji s Općinom Visoko. Održana je Svečana akademija na kojoj je o značaju 1. marta, Dana nezavisnosti, u historiji Bosne i Hercegovine govorio uvaženi profesor prof. dr. Husnija Kamberović s Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Nakon predavanja izveden je prigodan program na kojem je učestvovao i hor BZK "Preporod" Visoko. Program je održan u Kulturnom centru Altindag u Visokom pred gotovo 500 gledalaca.

− 19. maja organizovali smo projekciju filma "Operacija Sana '95 − Nedovršena pobjeda". Tema filma je najvažnija i najveća operacija u oslobađanju RBiH, koja je promijenila tok rata, a u kojoj su veliki doprinos dale i visočke jedinice. Autor filma je poznati producent Avdo Huseinović, a promotor je bio Avdo Hebib.

Neposredno prije projekcije filma promovisane su i dvije knjige istog autora:

– *Stazama bosanskih vitezova* (Knjiga o bosanskim herojima) i *Bosanski dan "D" ili 'Slučaj Dobrovoljačka'.*

– BZK "Preporod" Visoko u saradnji s Omladinskim klubom "Nur" Visoko i KUD "Visoko" ove godine su prvi put organizovali manifestaciju "Visokočke ramazanske noći", a pod pokroviteljstvom Općine Visoko i načelnice Općine Visoko mr. Amre

Babić. Cilj manifestacije je bio afirmacija naših vjerskih vrijednosti, kulture, tradicije i običaja Bošnjaka. Želja je bila podstaći ramazanske ibadete i druženja. Program je održavan svake subote tokom Ramazana, u ljetnoj bašti "Cosmos". U programu je, osim članova spomenutih udruženja, učestvovao i veliki broj gostiju iz vjerskog, kulturnog i obrazovnog života, kao i učenici osnovnih i srednjih škola općine Visoko.

– BZK "Preporod" Visoko je i ove godine tradicionalno organizovao obilježavanje Nove hidžretske godine na otvorenom. Tim povodom spremane su halva i kahva, koje su besplatno dijeljene svim prisutnim. Uz prigodan program, prisutnima se obratio prof. dr. Mustafa ef. Cerić. Ovaj susret zajednički su organizovali: BZK "Preporod" Općinski odbor Visoko, Medžlis IZ Visoko, Općina Visoko, KUD Visoko, Gimnazija Visoko i Aktiv žena Donje Moštre.

– Na inicijativu Medrese "Osman ef. Redžović" BZK "Preporod" Visoko je zajednički s Medresom, 25. novembra za Dan državnosti BiH, na više lokacija u Visokom postavio promotivne štandove na kojima su učenici Medrese skupa s aktivistima "Preporoda" koji pohađaju Gimnaziju "Visoko", prolaznicima dijelili zastave Bosne i Hercegovine i čestitke povodom Dana državnosti. Želja nam je bila da se svijest o značaju bosanske državnosti prenese na sve naše sugrađane. Sudeći prema reakcijama prolaznika, ulični performans je tome veoma doprinio.

– U septembru smo formirali orkestar koji okuplja omladinu Visokog, a koji ima cilj da afirmiše sevdalinke i ilahije. Orkestar je sastavljen od učenika srednjih škola, koji pohađaju i Muzičku školu u Visokom. Orkestar će imati svoje prve nastupe u 2018. godini. Orkestrom rukovodi Amina Džinalić, koja je ujedno i članica orkestra.

U 2017. godini održano je 14. sjednica na kojim su dogovarane aktivnosti i realizacije projekata. Aktivno smo učestvovali u formiranju Zajednice općinskih društava BZK "Preporod" u Zeničko-dobojskom kantonu.

Predsjednik
Mersed Šahinović

BZK ″Preporod″ − Općinsko društvo Vitez

Plan i program rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Vitez za 2017. godinu definisan je i usvojen od Upravnog odbora na sjednici održanoj 13. januara 2017. godine. Prilikom utvrđivanja aktivnosti planiranih za realizaciju osnova su bile upravo redovne aktivnosti koje Društvo realizuje već dugo godina. U skladu s tim, izdvojene su sljedeće aktivnosti:

− minimalno tri eksterne promocije knjige *Opet se vraćam miru i tišini* autora Bešo Fejzulaha − organizacija kulturno-zabavne manifestacije "10. Međunarodna smotra folklornog stvaralaštva – Vitez 2017"

− organizacija vjerske manifestacije "Večer ilahija i kasida"

− organizacija manifestacija povodom državnih praznika (Dan nezavisnosti BiH, Dan državnosti BiH)

− organizacija kulturno-zabavnih manifestacija u sklopu obilježavanja vjerskih praznika (Ramazanski i Kurban-bajram)

− organizacija minimalno dviju promocija knjiga na području općine Vitez

− organizacija minimalno jedne javne tribine

− pokretanje rada novinarsko-istraživačke sekcije

− razmjena programskih sadržaja s nekim od bh. društava iz dijaspore

− priprema i realizacija videozapisa s narodnim igrama, sevdalinkama, dramskim izvedbama i ilahijama

− učešće na svim kulturnim, vjerskim i sportskim događajima na području Bosne i Hercegovine i inozemstva, a za koje Društvo dobije poziv od organizatora uz prethodnu saglasnost Upravnog odbora.

Najveći dio planiranih aktivnosti realizovan je uspješno tokom 2017. godine (uz neke iznimke gdje planirane aktivnosti nisu realizovane iz objektivnih razloga i svakako će biti prioritet u realizaciji planskih aktivnosti u narednom periodu).

Osim planskih aktivnosti, BZK "Preporod" Vitez je bio organizator ili učesnik u velikom broju kulturnih, zabavnih, sportskih i vjerskih događaja koji su održani na području općine Vitez, našeg kantona i države Bosne i Hercegovine.

Finansijski, materijalno-tehničkim sredstvima i programskim sadržajem smo podržali i druga udruženja i organizacije koje djeluju na području općine Vitez u realizaciji njihovih projekata pa smo tako svoj skromni doprinos dali u organizaciji sportskih turnira, obilježavanju važnih datuma iz proteklog rata, vjerskih događaja i td. (donirali smo finansijska sredstva za organizaciju: Memorijalnog nogometnog turnira "Galib Mujčić", Memorijalnog malonogometnog turnira u Preočici kod Viteza, Marša mira Vitez-Srebrenica, štampanje knjige "316 dana otpora u Starom Vitezu", odlazak karate reprezentativaca KK "Mladost" Vitez na Svjetsko prvenstvo, tehnički smo pomogli organizaciju Otvorenog prvenstva frizera u Vitezu, manifestacija u povodu obilježavanja genocida u Ahmićima, promociju knjige "316 dana otpora u Starom Vitezu" itd.)

Treći put smo bili učesnici sportsko-rekreativne manifestacije "Majski pohod" koju organizuje Planinarsko društvo "Zabrđe" iz Viteza uz konstataciju da smo na ovom događaju zvanično bili najbrojnija grupa.

Nastavili smo uspješnu saradnju s osnovnim školama iz naše općine, kroz realizaciju literarnog konkursa o temi "Domovino, u srcu te nosim".

Uradili smo četiri eksterne promocije knjige *Opet se vraćam miru i tišini* autora Fejzulaha Beše, gdje se kao izdavač pojavljuje upravo naše društvo. Vrlo uspješne promocije realizovane su u Gornjoj Tuzli, Kalesiji, Jajcu i Doboj-Istoku uz napomenu da smo na svim spomenutim promocijama pojavili kao suorganizatori u saradnji s lokalnim udruženjima (posebno izdvajamo promociju u Jajcu, koju smo realizovali s BZK "Preporod" Jajce).

Zadržali smo postojeći nivo i unaprijedili saradnju s Medžlisom islamske zajednice Vitez, probosanskim političkim subjektima koji djeluju na području naše općine, općinskim vlastima, udruženjima građana, sportskim i drugim kulturnim institucijama i kolektivima.

Potvrđena je naša saradnja i s medijima kako na lokalnom nivou, tako i na nivou cijele države pa smo tako vrlo uspješnu saradnju imali s lokalnom radiostanicom Radio Vitez, gdje su naši predstavnici imali priliku više puta predstaviti aktivnosti Društva, pratili su nas razni portali i medijske kuće.

Sa svojim programskim sadržajem predstavili smo se u velikom broju gradova u našoj državi (Jablanica, Gornja Tuzla, Jajce, Brčko, Kalesija, Prijedor, Bosanska Otoka, Gračanica, Gornji Vakuf, Travnik, Lukavac, Hadžići, Banovići, Doboj-Istok i td.).

U nastavku slijedi pregled svih aktivnosti BZK “Preporod” Vitez u 2017. godini.

PREGLED AKTIVNOSTI BZK “PREPOROD” VITEZ U 2017.godini

Rbr	Opis	Datum	Mjesto	Napomena
1	Izbor sportiste SBK za 2016.godinu	03.02.	Vitez	Učesnici
2	Festival pjevača amatera − Jablanica 2017	17.02.	Jablanica	Učesnici
3	Humanitarni koncert za Mujkić Mahira	22.02.	Vitez	Učesnici
4	Literarni konkurs za učenike osnovnih škola iz Viteza	22.02.	Vitez	Organizator
5	Druženje sa članovima KUD-a “Gornja Tuzla” Gornja Tuzla	25.02.	Vitez	Organizator
6	Obilazak šehidskih mezarja na području općine Vitez	26.02.	Vitez	Organizator
7	Noćni pohod na Zabrđe	28.02.	Vitez	Učesnici
8	Kulturno-zabavna manifestacija “Domovino, u srcu te nosim”	01.03.	Vitez	Učesnici
9	Obilježavanje Dana OŠ “Vitez” Vitez	04.04.	Vitez	Gosti
10	Promocija knjige “Opet se vraćam miru i tišini”	15.04.	G.Tuzla	Suorganizatori
11	Obilježavanje genocida u Ahmićima	16.04.	Vitez	Gosti
12	Promocija knjige “Opet se vraćam miru i tišini”	21.04.	Jajce	Suorganizatori
13	III Merđunarodna smotra folklora “Jajačko proljeće”	22.04.	Jajce	Učesnici
14	Izlaganje udruženja građana na gradskom trgu u Vitezu-Dan Općine	28.04.	Vitez	Učesnici
15	Svečana sjednica Općinskog vijeća Vitez-Dan Općine	28.04.	Vitez	Učesnici
16	Promocija knjige “Hadžibeg 2”	29.04.	Vitez	Organizator
17	Svečani defile udruženja građana ulicama Viteza-Dan Općine	30.04.	Vitez	Učesnici

Rbr	Opis	Datum	Mjesto	Napomena
18	Kulturno-zabavna manifestacija "Druženje s dijasporom"	13.05.	Vitez	Organizator
19	Posjeta predsjednika BZK "Preporod" BiH, prof. dr.Senadina Lavića	18.05.	Vitez	Domaćini
20	XIII majski pohod na Zabrđe	20.05.	Vitez	Učesnici
21	Smotra folklora "Kolo na Bubanu"	20.05.	Brčko	Učesnici
22	Obilježavanje godišnjice i dobrovoljačkog odreda	22.05.	Vitez	Učesnici
23	Kulturno-vjerska manifestacija "U susret Ramazanu"	24.05.	Vitez	Suorganizatori
24	Promocija knjige "Opet se vraćam miru i tišini"	25.05.	Kalesija	Suorganizatori
25	Omladinski iftar "Izvora mladosti" u Kruščici	18.06.	Vitez	Učesnici
26	Posjeta gđe. Hasibe Agić	30.06.	Vitez	Domaćini
27	Marš mira Vitez − Srebrenica	07.07-11.07.	Vitez-Srebrenica	Učesnici
28	VIII Smotra folklora "Kozarac 2017"	08.07.	Prijedor	Učesnici
29	XVI Međunarodni festival folklora	16.07.	B.Otoka	Učesnici
30	I Smotra folklora "Pribava 2017"	22.07.	Gračanica	Učesnici
31	Kulturno-zabavna manifestacija "Dani otpora, dani slobode"	28.07.	G.Vakuf	Učesnici
32	I Kantonalna smotra folklora	29.07.	Travnik	Učesnici
33	VII Međunarodni festival folklora Puračić 2017	12.08.	Lukavac	Učesnici
34	V Međunarodni festival folklora Tojišići 2017	12.08.	Kalesija	Učesnici
35	X Jubilarna smotra folklora − Vitez 2017	19.08.	Vitez	Organizator
36	Smotra folklora	26.08.	Brčko	Učesnici
37	Kulturno-zabavna manifestacija "Miris Bosne i sevdaha" Pazarić	02.09.	Hadžići	Učesnici
38	Kulturno-zabavna manifestacija "Miris Bajrama u Vitezu"	03.09.	Vitez	Organizator
39	IV Festival folklora	09.09.	Banovići	Učesnici
40	Posjeta predsjednika KUD-a "Biser" Tojišići	22.09.	Vitez	Domaćini
41	Izlet za članove BZK "Preporod" Vitez	24.09.	Vitez	Organizator
42	Zbor predsjednika BZK "Preporod"	28.09.	Sarajevo	Učesnici

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2017. godini

Rbr	Opis	Datum	Mjesto	Napomena
43	Promocija knjige "Opet se vraćam miru i tišini"	15.10.	Doboj-Istok	Suorganizatori
44	Doček karate reprezentativaca Bosne i Hercegovine	05.11.	Vitez	Učesnici
45	Kulturno-zabavna manifestacija "Bosna od izvora do vječnosti"	24.11.	Hadžići	Učesnici
46	Kulturno-zabavna manifestacija "San o Bosni"	25.11.	Vitez	Organizator
47	Obilježavanje godišnjice 325 bbr.	01.12.	Vitez	Učesnici
48	Obilježavanje Međunarodnog dana osoba s invaliditetom	03.12.	Vitez	Učesnici
49	Dječija smotra folklora Gornji Rahić	23.12.	Brčko	Učesnici
50	Posjeta predsjednika SKUD "Zlatni ljiljan" Inssbruck	24.12.	Vitez	Domaćini

U septembru smo organizovali zajednički izlet za sve članove Društva i roditelje, gdje smo pokazali jačinu našeg kolektiva (izletu je prisustvovalo više od 100 članova i roditelja).

Rad s djecom i omladinom bio je osnova djelovanja sekcija koje djeluju u okviru Društva. Više od 1200 radnih sati kroz realizaciju proba i priprema dokaz su i potvrda jačine BZK "Preprood" Vitez koji upravo svoju osnovnu snagu crpi iz folklorne, muzičko-vokalne i dramsko-recitatorske sekcije te hora ilahija i kasida uz napomenu da smo krajem 2017. pokrenuli i novu sekciju, a radi se o sekciji dječijeg hora ilahija i kasida koja je u vrlo kratkom periodu okupila veliki broj članova.

Osim velikog broja aktivnosti, koje nas svrstavaju u jedno od najaktivnijih Društava u našoj općini, ali i šire, Upravni odbor Društva našao je mogućnosti da i materijalno ojača postojeća sredstva pa smo tako u 2017. godini nabavili novu muzičku opremu (mikseta, mikrofoni i bas binovi), poboljšali smo kontingent raspoloživih narodnih nošnji za folklornu sekciju, nabavili smo zastave s državnim obilježjima te dodatni kancelarijski materijal i opremu.

Upravni odbor Društva održao je devet redovnih sastanaka u 2017. godini.

Društvo je završilo kalendarsku godinu sa 105 registrovanih redovnih i 18 počasnih članova.

Predsjednik
Damir Bešić

KDBH "Preporod" − Zagreb

Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod" u Zagrebu je najstarija bošnjačka asocijacija u Republici Hrvatskoj, osnovana 1991. godine. Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske finansira u najvećoj mjeri "Preporodove" programe, ali moramo istaknuti i sufinansiranje naših programa od Grada Zagreba i Ministarstva kulture RH.

U okviru informiranja "Preporod" izdaje tri časopisa:

"Behar" − časopis za društvena i književna pitanja;

"Preporodov Journal" − informativni časopis;

"Jasmin" − časopis za djecu i mlade.

U 2017. godini "Preporod" je izdao sljedeće naslove knjiga:

Lingvistički i lingvostilistički zapisi, autorice prof. dr. sci. Remzije Hadžiefendić Parić,

Nedoumice, akademika Dževada Karahasana.

Šeherzadini vrtovi – Antologija bosanskohercegovačke priče od 1990. do 2015. autora Ervina Jahića

U pripremi za tisak su i knjige *Žensko iskustvo povijesti Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću,* autorice prof. dr. sci. Elvire Islamović i zbirka poezije *Susretanja*, autorice Ajke Tiro Srebreniković.

U okviru kulturnog amaterizma pri KDBH "Preporod" djeluje multietnički ženski zbor "Bulbuli" pod vodstvom glazbenika Ismeta Kurtovića. Ove godine "Bulbuli" su snimili svoj drugi CD naziva "Hasan-agin sevdah" s trinaest antologijskih sevdalinki, s posebnim aranžmanima koje je oblikovao Ismet Kurtović. Četrnaesta pjesma na CD "Ajvaz dedo od bosanskih voda" je autorski tekst Rusmira Agačevića kojeg je uglazbio Ismet Kurtović. CD je naišao na vrlo dobre ocjene kako kod običnih slušatelja, tako i kod glazbene struke.

U okviru kulturnih manifestacija "Preporod" je u ovoj godini u Zagrebu upriličio dvodnevni Međunarodni simpozij o bosanskom jeziku na kojemu su sudjelovala eminentna imena jezikoslovlja s ovih prostora.

Unazad dvije godine "Preporod", u saradnji s Vijećem bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba organizira komemorativni program sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici. Komemorativni program održan je u Hrvatskom saboru 08. jula 2017., a drugi dan u Hrvatskom novinarskom domu naziva "Kako se sjećati Srebrenice – genocid kao mjesto kulturnog pamćenja", gdje su sudjelovali: dr. sci. Marko Attila Hoare, dr. sci. Tomislav Pletenac, dr. sci. Vahidin Preljević, dr. sci. Emir Suljagić i Muamer Spahić.

"Bošnjačke riječi" su tradicionalni "Preporodov" program u kojemu se predstavljaju ne samo "Preporodova" izdanja, nego i naslovi drugih knjiga, održavaju okrugli stolovi, simpoziji, pjesničke večeri itd.

"Preporod" je, 27. aprila 2017. godine, u Matici hrvatske Zagreb, upriličili predstavljanje knjige akademika Rusmira Mahmutćehajića *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*. Osim autora, o knjizi su govorili: prof. dr. Ivo Banac, prof. dr. Davor Dukić, prof. dr. Senadin Lavić, prof. dr. Slobodan Prosperov Novak, dr. sci. Asim Zubčević.

Predsjednik
Ervin Jahić

BZK"Preporod" − Općinsko društvo Zenica

– 26. 01. – Priređeno tradicionalno druženje članova sekcija "Preporoda" uz muzički program u izvođenju Narodnog orkestra i solista.

– 31. 01. – Održano druženje članova Dječijeg folklornog ansambla i njihovih roditelja s rukovodstvom "Preporoda" uz program koji su pripremile članice ovog ansambla.

– 14. 02. – Za članove "Preporoda" priređeno neformalno druženje u maloj sali Doma "Preporoda". U prijatnoj atmosferi druženje je obilježeno pravljenjem ćetenije pod vodstvom glavne maje Nejre Serdarević i muzički program u izvođenju članova Narodnog orkestra.

– 24. 02. – U Domu kulture u Žepču priređen kolažni kulturno-umjetnički program naziva "Večer ćetenije". Ova manifestacija je oživjela sjećanje na dugogodišnju, pomalo zaboravljenu, tradiciju pravljenja ovog slatkog jela u hladne zimske dane. Pred brojnom znatiželjnom žepačkom publikom završni dio pravljenja ćetenije priredile su članice zeničkog "Preporoda" Rukija Ibišević, Nejra Serdarević, Džana Pjanić i Sanija Arnaut. Pravljenje ćetenije popraćeno je pjesmom, a nakon toga članice folklornog ansambla su zgotovljenju ćeteniju podijelile publici. Ugodnu atmosferu u sklopu ovog programa upotpunili su članovi Narodnog orkestra pod vodstvom Halida Kobića i vokalni solisti Emina Sinanović, Senad Alić, Emma Džaferović, Muris Šarić i Đejma Terzić. Folklorne igre iz Bosne izveli su članovi Dječijeg folklornog ansambla u koreografiji Nazifa Džidića i Azre Durmić, dok su prigodne poetske tekstove kazivali Emina Čaušević i Mirza Husetić. Voditeljica programa bila je Emina Karić. Scenarij i režiju potpisuje Faruk Kadrić. Prije početka centralnog programa priređena je Izložba slika "Stara Bosna" na kojoj je predstavljeno dvadesetak likovnih djela nastalih na Likovnoj koloniji Vranduk 2016. godine. Izložbu su promovirali Amna Sofić i Faruk Kadrić. Ova manifestacija u Žepču nastavak je uspješne saradnje zeničkog i žepačkog "Preporoda".

– 02. 03. – U povodu 8. marta, Međunarodnog dana žena, u Domu "Preporoda" priređena je Izložba ručnih radova žena iz Fojnice. Na izložbi su predstavljeni radovi koji su nastali u okviru radionica veza tehnikom "tel krma" i "tel srma" u Fojnici, te radionica "Izrada nakita" i "Zlatovez", koje su realizirane u Sarajevu, a u sklopu projekta Instituta "Yunus Emre" iz Turske naziva "Od Majstora do Kalfe". Sa 45 radova predstavile su se Ambera Merušić, Azemina Pašalić, Fatima Kršić, Refija Memija, Razija Bularija i Almina Džafić, a kao dodatak su izloženi i radovi drugih članica Udruženja, koje se bave bosanskom narodnom tradicijom veza "srmom" (izvezeni stoljnjaci, tašne i papuče i drugi predmeti).

– 04. 03. – Članice Likovnog kruga Preporoda, povodom 8. marta, Međunarodnog dana žena, organizovale 6. "Art – market", koji je održan u Šoping centru "Džananović". Na ovom Art marketu sa svojim radovima su se predstavile: Aida Hodžić-Pašalić, Amira Hrustić, Melisa Begić (Turska), Berina Gazić-Isaković, Emina Talić-Hakanović, Mirsad Heralić, Indira Fejzić, Paša Begović, Alma Kapetanović, Amna Sofić i "Preporodova" Sekcija za ručne radove.

– 11. 03. – Predstavnici BZK "Preporod" Glamoč bili u posjeti BZK "Preporod" Zenica. Tokom razgovora o uspostavljanju međusobne saradnje dogovoreno je učešće zeničkog "Preporoda" na manifestaciji "Glamočko ljeto" 2017.

– 21. 03. – Delegacija "Preporoda", predvođena predsjednicom Amnom Sofić, posjetila Vareš i prisustvovala Izložbi ručnih radova žena iz Fojnice kao i projekciji filma "Posljednje pismo" u organizaciji BZK "Preporod" Vareš i Yunus Emre instituta iz Sarajeva. Posjeta Varešu bila je prilika za uspostavljanje saradnje sa Yunus Emre institutom iz Sarajeva.

– 25. 03. – U programu koncerta u povodu obilježavanja 18. godišnjice postojanja Ansambla "Bosnia Folk" Zenica, održanom u Bosanskom narodnom pozorištu, učestvovali i članovi Narodnog orkestra i vokalni solisti "Preporoda" pod vodstvom Halida Kobića.

– 03. 04. – Učešće na seminaru "Koalicija bez nasilja" u organizaciji OSCE i INPUT centra Zenica. Seminaru prisustvovao Semir Sofić, član "Preporoda".

– Od 15. do 16. aprila – Članovi "Preporoda" Azra Durmić i Nazif Džidić učestvovali na seminaru za koreografe i stručne rukovodioce folklornih grupa i kulturno-umjetničkih društava iz BiH. Seminar je održan u Zenici u organizaciji Ansambla "Bosnia Folk".

– 30. 04. – U sklopu smotre folkora naziva "Balkan u igri i pjesmi", koja je održana u Visokom, u sastavu Ansambla "Bosnia Folk" učestvovali i članovi Narodnog orkestra "Preporoda" pod vodstvom Halida Kobića.

– 04. 05. – U velikoj sali Doma "Preporoda" održana promocija i prikazivanje dokumentarnog filma autora Avde Huseinovića "Bošnjaci: genocid u kontinuitetu". Film govori o stradanju muslimana Bošnjaka s područja Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Albanije u periodu dužem od tri stoljeća. Uz autora Avdu Huseinovića, promotori filma bili su Amna Sofić, predsjednica "Preporoda", i Nihad Aličković, član pokreta Anti Dayton, koji su istakli da ovaj projekt govori o našem životu i identitetu, o bošnjačkoj prošlosti i budućnosti, kako se ne bi desili novi genocidi ni nama, ali ni bilo kome drugom.

– 10. 05. – U Domu "Preporoda" priređen je program naziva "Narodna muzička tradicija Bosne i Hercegovine" kroz izdanja Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu. Promotori su bili prof. dr. Senad Kazić, dekan Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu, zatim etnomuzikolozi prof. dr. Tamara Karača-Beljak i prof. dr. Jasmina Talam, te mr. Mirza Kovač saradnik za fonetiku u Odsjeku za muzikologiju i etnomuzikologiju na Muzičkoj akademiji Univerziteta u Sarajevu. Program je obogaćen muzičkim numerama na sazu u izvedbi Zanina Berbića, studenta Muzičke akademije u Sarajevu. Moderator programa bio je Faruk Kadrić.

– 01. 05. – U sklopu razmjene učenika i usavršavanja turskog jezika vokalna solistica "Preporoda" Emina Sinanović gostovala u Istanbulu i imala solistički nastup za članove Udruženja "Bosna – Sandžak".

– 21. 05. – U naselju Gornja Zenica priređen programa naziva "U susret Ramazanu". U progamu su učestvovali Dječiji folklorni ansambl, Narodni orkestar i solisti i Hor ilahija i kasida "Bedr". Ovaj program je ujedno bila najava početka rada novoosnovanog kulturno-umjetničkog društva "Gornja Zenica".

– 23. 05. – U Domu "Preporoda" u povodu Ramazana priređen tradicionalni kolažni kulturno-umjetnički program "U susret Ramazanu". Program se sastojao iz dva programska sadržaja. Prvi je postavka i otvaranje izložbe "Zlatovez i vez sa svilom" Alme Kapetanović, a drugi je izvođenje prigodnog muzičkog programa. Moderatorica Izložbe bila je Amna Sofić. Muzički program se sastojao od izvođenja ilahija i sevdalinki, te

prigodnih tekstova vezanih za Ramazan. U programu su učestvovali: Hor ilahija i kasida "Bedr" pod vodstvom Alije Šehića; vokalni solisti: Senad Alić, Emina Sinanović, Muris Šarić i Amina Bajramović uz pratnju Narodnog orkestara pod vodstvom Halida Kobića; Dječiji folklorni ansambl u koreografiji Nazifa Džidića i Azre Durmić. Voditeljice i naratorke programa bile su Emina Sinanović i Amina Bajramović.

– 26. 05. – U sklopu programa Ansambla "Bosnia Folk" i foklornog ansambla iz Bugarske, koji je održan u Bosanskom narodnom pozorištu pod pokroviteljstvom Grada Zenice, učestvovali i članovi Narodnog orkestra "Preporoda" s vokalnim solistima.

– Od 22. 03. do 27. 05. – Članice Likovnog kruga "Preporoda" realizovale devet radionica za žene, od toga osam radionica je realizovano u Zenici a jedna u Fojnici. Shodno cilju ovog projekta zainteresovane žene polaznice radionica su obučene različitim tehnikama primijenjene umjetnosti kao što su: "Decoupage"; Izrada nakita; Izrada čipke na drvenim predmetima; Izrada ukrasnih predmeta od papira; Oslikavanje na magnetu; Slikanje jednim potezom – "one stroke"; Oslikavanje staklenih predmeta; Slikanje na foliji. Broj prisutnih na radionicama kretao se od 10 do 18 žena. Valja spomenuti da su, osim članica "Preporoda", na nekim radionicama učestvovale i članice HKD "Napredak" Zenica kao i Napretkova ženska vokalna skupina izvođenjem prigodnih pjesama. Voditeljice radionica su bile: Paša Begović, Emina Talić-Hakanović, Berina Isaković-Gazić, Jasminka Džinić, Amna Sofić, te članice udruge "Mirotvorke Srednje Bosne" iz Kiseljaka. Tokom posjete u Fojnici, koji je ostvaren na poziv udruženja "Žene Fojnice", članice Likovnog kruga "Preporoda" obučile su se s tehnikom izrade čipke. Voditeljica kompletnog projekta bila je Amna Sofić.

– 06. 06. – U Domu "Preporoda" priređen tradicionalni iftar za žene. Iftaru je prisustvovalo 60-ak žena iz kulturnog, javnog i političkog života Grada Zenice, te članice BZK "Preporoda" Zenice, Travnika i Vareša. Na ovim iftarima specifično je da svaka pozvana gospođa donese spremljeno slano ili slatko bosansko jelo. Tako je i ovaj, kao i svi prethodni iftari, bio u znaku svojevrsne promocije bosanskih jela. Vrijeme prije i poslije iftara bilo je upotpunjeno prigodnim muzičkim sadržajima u izvođenju Narodnog orkestra i vokalnih solista, dok su članice BZK"Preporoda" Vareš prikazale "knivanje mlade", zaboravljeni običaj koji je bio dio vjenčanja dvoje mladih. U ovom prikazu učestvovalo je 10 članica BZK"Preporoda" Vareš.

– 13. 06. – U Domu "Preporoda" priređen iftar za članove sekcija i Upravnog odbora "Preporoda".

– Od 05.2. do 1.06. – U ljetnoj bašči i velikoj sali Doma "Preporoda" priređivani iftari u organizaciji Grada Zenice, Udruženja cerebralne paralize, UG "Daruj srcem", UG "AHI", UG "Hedija" i drugih udruženja. BZK "Preporod" je bio partner u organizaciji ovih ramazanskih manifestacija.

– 25. 06. – U Staroj čaršiji nakon klanjanja bajram-namaza priređeno Bajramsko druženje, čime je ova lijepa zenička tradicija nastavljena, kako bismo bajramske blagodati podijelili zajedno. Pred brojnim građanima u svečarskom ambijentu prigodne muzičke sadržaje iz naše kulturne baštine izveli su "Preporodovi" vokalni solisti Senad Alić, Emina Sinanović, Emma Džaferović, Muris Šarić i Amina Bajramović a uz pratnju

Narodnog orkestara pod vodstvom Halida Kobića. Bajramsko druženje organizovano je u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Zenica.

– 27. 06. – Na poziv BZK" Preporod" Teslić u Centru za kulturu Teslić, a povodom Ramazanskog bajrama, izveden prigodan bajramski program. U kolažnom programu učestvovali su članovi Narodnog orkestra i vokalni solisti Senad Alić, Emina Sinanović, Emma Džaferović, Muris Šarić i Amina Bajramović, koji su se predstavili s ilahijama i kasidama i pjesmama sevdalinkama. Folklorne igre iz Bosne izvele su članice Dječijeg folklornog ansambla u koreografiji Nazifa Džidića i Azre Durmić. Tokom programa pozdravne riječi su uputili Bećir Hasić, predsjednik BZK"Preporod" Teslić, i Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod" Zenica, koja je domaćinima poklonila komplet knjiga. Narator i voditelj programa bio je Mirza Husetić, a scenarij i režiju potpisuje Faruk Kadrić.

– 01. 07. – Delegacija "Preporoda" posjetila Banju Luku i tom prilikom s rukovodstvom BZK "Preporod" Banja Luka dogovorila detalje u vezi s izvođenjem našeg programa "Večer sevdaha" u sklopu kulturne manifestacije "Vezeni most", koja će trajati od 7. do 18. jula 2017. godine.

– 15. 07. – U sklopu kulturne manifestacije "Glamočko ljeto" 2017. u Domu kulture Glamoč priređena su dva kulturna sadržaja, prvi je Likovna izložba "Stara Bosna", a nakon toga i drugi dio programa naziva "Večer sevdaha". Na izložbenoj postavci, glamočkoj publici je predstavljeno dvadesetak slikarskih djela s motivima iz prošlosti Bosne i Hercegovine. Također, ovom prigodom publici je predstavljen i Katalog likovna kolonija "Stara Bosna" u izdanju Foruma građana Zenice i BZK "Preporod" Zenica. Izložbu je promovirao Faruk Kadrić, a izložbu je otvorio Esad Zeljković, član Organizacionog odbora "Glamočkog ljeta". Jednosatni koncert pjesme sevdalinke, koji je uslijedio nakon izložbe, izveli su vokalni solisti Senad Alić, Emina Sinanović, Emma Džaferović, Muris Šarić i Amina Bajramović uz pratnju Narodnog orkestra (Fuad Džaferović, Selma Tabaković, Senad Alić, Fuad Isaković, Fadil Delić i Halid Kobić). Gost programa je bila solistica Arnela Balagić iz Glamoča. Tokom koncerta Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod" Zenica, uručila je komplet knjiga za biblioteku BZK "Preporod" Glamoč, dok je Amel Saltaga, predsjednik glamočkog "Preporoda", gostima uručio Zahvalnicu. Voditelj programa bio je Faruk Kadrić koji potpisuje i scenarij i režiju programa.

Važnost ove manifestacije svojim prisustvom uveličao je Radovan Marković, načelnik Općine Glamoč.

– 18. 07**.** – Nakon nastupa na "Glamočkom ljetu" članovi "Preporoda" su se predstavili banjalučkoj publici u okviru manifestacije 14. Susreti Banjalučana "Vezeni most" koja se realizuje pod geslom "Gradimo mir zajedno". I u sklopu ove manifestacije priređena su dva kulturna sadržaja, Izložba slika o temi "Stara Bosna", a nakon toga i koncert "Večer sevdaha", koji je spustio zavjesu na ovogodišnje 14. Susrete Banjalučana "Vezeni most". Programi su održani u prelijepom ambijentu izložbenog salona i koncertne dvorane Kulturnog centra "Banski dvor". Izložbenom postavkom predstavljeno je 20 najuspješnijih slikarskih djela s motivima iz prošlosti Bosne i Hercegovine, nastalih na pet "Preporodovih" likovnih kolonija. Publici je predstavljen i Katalog "Stara Bosna" u izdanju Foruma građana Zenice i "Preporoda" Zenica. Promotorica izložbe bila

je Amna Sofić, autorica projekta Likovne kolonije "Stara Bosna", a moderator Elmir Mujčić, potpredsjednik Organizacionog odbora manifestacije "Vezeni most". Najljepše sevdalinke izveli su članovi Narodnog orkestra u sastavu Fuad Džaferović, Fikret Terzić, Senad Alić, Osman Najetović, Fadil Delić i vođa orkestra Halid Kobić, te solisti Senad Alić, Emma Džaferović, Emina Sinanović, Muris Šarić i Amina Bajramović. Gosti koncerta su bili Banjalučani: hor "Safikada", Samka Seferović, Dragan Prpa-Hoki i sazlija Asim Hodžić. Narator i voditelj je bio Mirza Husetić, a scenarij i režiju potpisuje Faruk Kadrić. Tokom boravka u Banjoj Luci obavljene su i zanimljive posjete kao što su posjeta rodnoj kući poznate pjesnikinje Nasihe Kapidžić-Hadžić, zatim u izložbenom paviljonu tvrđave Kastel posjeta Multimedijalnoj izložbi likovnih dijela naziva "Skandinavija" banjalučkog umjetnika Muhameda Ćejvana-Akija, te posjeta džamiji Ferhadija.

– 04. 08. – U Domu "Preporoda" izveden program naziva "Priča o Bosni", koji se tradicionalno održava u sklopu vjersko-kulturne manifestacije "Lastavica" 2017. U uvodnom dijelu programa na povijest i na značaj vjerskog zborišta Lastavica prisutne je podsjetila Amna Sofić, članica Organizacionog odbora ove manifestacije. Na programu su bile ilahije i kaside, sevdalinke, folklorne igre i patriotski poetski tekstovi. Izvođači su bili vokalni solisti Emina Sinanović, Muris Šarić i Amina Bajramović uz pratnju Narodnog orkestra (Fikret Terzić, Osman Najetović, Fuad Isaković, Selma Tabaković, Kenan Zukić, Fadil Delić i vođa orkestra Halid Kobić). Foklorne igre iz Bosne izveli su "Preporodov" Dječiji folklorni ansambl u koreografiji Nazifa Džidića i Azre Durmić, te Ansambl "Bosnia Folk", mlađi i stariji uzrast, u koreografiji Ahmedina Husejnovića. Narator i voditelj programa bio je Mirza Husetić. Scenarij i režiju programa potpisuje Faruk Kadrić.

– 05. 08. − U okviru ljetne šeme ostvareno je gostovanje i na manifestaciji "Ljeto na Sani" u Sanskom Mostu, gdje je Dramska sekcija "Preporoda" odigrala predstavu "Na Božijem putu" Ahmeda Muradbegovića. Prva predstava održana je u dvorani gradskog kina u Sanskom Mostu, a druga u prostoru mjesne zajednice Hrustovo. U spomenutoj predstavi uloge su tumačili: Edbir Šarić, Đevada Salčinović, Azra Durmić, Ajla Šarić, Elmir Delić, Nejra Serdarević, Mirza Husetić, Merima Handanović, Jasminka Džinić, Sara Dervišević i Saudin Gak. Osim članova Dramske sekcije, u predstavi su učestvovale i članice Narodnog orkestra Emina Sinanović i Selma Tabaković, te folklorna grupa. Režiju, scenografiju i kostimografiju za predstavu "Na Božijem putu" potpisuje Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta Zenica.

– Od 15. do 19. augusta – U organizaciji Udruženja za promociju i razvoj kulturnih aktivnosti "Studio teatar" Zenica, a u partnerstvu s BZK "Preporod", na sceni ljetne bašče Doma "Preporoda" održan je Prvi netakmičarski teatarski festival naziva "Ljetne večeri Studio teatra". Na festivalu su izvedene sljedeće predstave: "Partija remija", D. L. Courna, u izvedbi glumaca BNP Zenica Fakete Salihbegović-Avdagić i Mugdima Avdagića; "Državni lopov", Fadila Hadžića, u kojem su igrali Nusmir Muharemović, Irfan Kasumović i Mirza Mušija; "Ludilo udvoje", Eugena Ionesca, predstava JU KSC Kakanj, u kojoj su igrali Aida Bukva, Mirza Mušija i Mirza Bajramović; "Derviš i smrt" duodrama po dramatizaciji romana Meše Selimovića, a u izvedbi Daniela Kovačevića, glumca iz Zrenjenina, i Nusmira Muharemovića; Monodrama Irfana Kasumovića "Rod i dom" Safeta Sijarića, predstava Teatra Kabare iz Tuzle.

– Od 25. do 27. augusta – U ambijentu drevne tvrđave i Bosanske kuće u Vranduku održana VI Likovna kolonija naziva "Stara Bosna". Inače, ova kolonija se održava svake godine počev od 2012. godine, a u povodu obilježavanja Povelje Kulina bana. S obzirom na ograničen broj učesnika kolonije, učesnici su animirani direktnim kontaktima i pozivima putem općinskih "Preporoda" u BiH koji prakticiraju likovnu djelatnost u svojim sredinama. Na ovogodišnjoj Likovnoj koloniji predstavilo se 15 umjetnika iz Zenice, Vareša, Žepča, Zavidovića i Travnika. Tokom trodnevnog rada umjetnika nastalo je 17 vrijednih umjetničkih dijela s historijskim motivima Bosne i Hercegovine, koja su data u vlasništo BZK "Preporod". Također, za vrijeme kolonije umjetnici su razmjenjivali svoja znanja i iskustva u likovnom stvaralaštvu. U subotu uvečer poseban zabavni događaj umjetnicima su priredili članovi "Preporodovog" Narodnog orkestra.

– 29. 08. − U sklopu zeničke tradicionalne manfestacije "Od Kulina bana i dobrijeh dana", posvećenoj obilježavanju 828. godišnjice *Povelje Kulina bana*, koja je u organizaciji Foruma građana Zenice održana u parku ispred stadiona "Bilino polje", "Preporod" se predstavio izložbenom postavkom najuspješnijih likovnih dijela nastalih na likovnim kolonijama "Stara Bosna". U bogatom programu ove manifestacije promoviran je i Katalog likovna kolonija "Stara Bosna" u kojem je objavljeno 18 najuspješnjih likovnih djela nastalih na pet prethodno održanih kolonija. Izdavači ove publikacije su Forum građana Zenice i BZK "Preporod" Zenica. Promociju ove publikacije obavili su Amna Sofić i Faruk Kadrić. Na ovoj manifestaciji promovisan je i vrijedan suvenir "Povelja Kulina bana" autora Mirsada Mujkića koja je urađena na svili, u približno originalnoj veličini Povelje.

– 03. 09. – U povodu Kurban-bajrama u zeničkom naselju Janjići priređen prigodan program naziva "Bajram ide, bajramu se nadam". Brojna publika u Domu MZ Janjići uživala je u interpretacijama ilahija i kasida i sevdalinki u izvođenju solista Senada Alića, Amine Bajramović, Emine Sinanović, Emme Džaferović, Murisa Šarića kao i domaćih izvođača Ahmeda Juhića i Ishaka Sarajlića, a uz pratnju Narodnog orkestra pod vodstvom Halida Kobića., U programu su nastupili i članovi Dječijeg folklornog ansambla koji su izveli Muslimanske foklorne igre. Prigodne bajramske poruke prisutnima je uputio Tarik ef. Sarajlić, imam u džamiji Janjići, a bajramsku čestitku uputila je i Amna Sofić, predsjednica "Preporoda".

– 04. 09. – Tradicionalni Bajramski prijem priređen u Atriju Medžlisa Islamske zajednice Zenica. Prijemu su prisustvovale brojne ličnosti iz kulturnog, sportskog i javnog života Grada Zenice i ZE-DO kantona. U ime organizatora prijema prisutnima se prigodnim riječima obratila Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod". Potom se uzvanicima obratio mr. Jakub ef. Salkica, glavni imam Medžlisa IZ Zenica, koji je ukazao na značaj Kurban-bajrama i ovakvih susreta za blagdane. Program je obogatila dramska umjetnica Sabina Kulenović, koja je kazivala prigodne poetske tekstove.

– 04. 09. – U večernjim satima u saradnji sa Udruženjem muzičkih pedagoga ZE-DO kantona u Bosanskom narodnom pozorištu Zenica održan tradicionalni XXV Bajramski koncert. Ovogodišnji koncert su izveli članovi Gradskog mješovitog hora Maglaj, koji su i na ovaj način obilježili 20. godina svoga rada. Dirigentica je bila prof. Hana Čizmić.

– 07. 09. – Održana Donatorska večer i druženje uz kafu s ciljem prikupljanja sredstava za finansijsku pomoć “Preporodu”. Prigodan muzički program izveli su članovi “Preporodovih” sekcija (Narodni orkestar, vokalni solisti i Dječiji folklorni ansambl). Odziv potencijalnih donatora bio je znatno ispod očekivanog, tako da će se ova akcija nastaviti i u narednom periodu.

– 09. 09. – Dječiji folklorni ansambl učestvovao na 7. Smotri kulturno-umjetničkih društava s područja Grada Zenice. Smotra je počela defileom folklornih grupa kroz Grad, a centralna svečanost s izvođenjem folklornog programa priređena je na trgu Alije Izetbegovića. Na ovoj smotri učestvovalo je devet društava, a uspješan organizator smotre bio je Ansambl “Bosnia Folk” Zenica.

– Od 22. do 24. septembra – Na tvrđavi Vranduk održana Likovna kolonija za članice “Preporodovog” Likovnog kruga. Ova kolonija poslužila je za razmjenu iskustava i primjenu novih tehnika u primijenjenoj umjetnosti kao i priprema radionica za žene, koje se planiraju održati u narednom periodu. Na ovoj koloniji je učestvovalo devet članica.

– 28. 09. – Predsjednica Amna Sofić prisustvovala Susretu predsjednika” Preporoda”, koji je održan u Sarajevu.

– 02. 10. – U zeničkoj Sinagogi održana samostalna Izložba slika Abdulaha Hodžića, člana Likovnog kruga “Preporoda“. Ovaj poznati zenički slikar veteran zeničkoj publici se predstavio s više od 40 slika različitih formata s motivima iz kulturno-historijskog naslijeđa Bosne i Hercegovine, sa zanimljivim naslovom “Bosna na ćilimu“.

– 25. 10. – Učešće članova Narodnog orkestra u sklopu kulturno-umjetničkog programa Ansambla “Bosnia Folk“, koji je priređen za uposlenike kompanije “Arcelor Mitall“.

– 28. 10. – Realizovana Radionica za žene “Decoupage” u Janjićima, a u saradnji s Džematom Janjići. Radionici je prisustvovalo 10 žena, koje su savladale osnove decoupage tehnike, primijenjene na drvetu i platnu. Radionicu se realizovale članice Likovnog kruga Aida Pašalić-Hodžić, Jasminka Džinić i Amna Sofić.

– 4. 11. – Realizovana Radionica za žene Oslikavanje stakla i staklenih predmeta u Janjićima, a u saradnji s Džematom Janjići. Radionici je prisustvovalo 10 žena, koje su savladale osnove slikanja na staklu. Radionicu je realizovala voditeljica Likovnog kruga “Preporoda” Zenica, Amna Sofić.

– 04. 11. – U Domu “Preporoda” priređeno druženje polaznika kursa za daktilografe, a u organizaciji Udruženja daktilografa Zenica.

– 08. 11. – Organizovana promocija knjige “Sabur-spas u svakoj situaciji” autora Ismaila Ibreljića. Mladi autor Ismail Ibreljić rođen je 1995. godine u Zenici. Završio je medresu “Osman ef. Redžović” u Visokom, bio je član novinarske sekcije i jedno vrijeme urednik medresanskog lista “Šahid”. Po završetku medrese upisuje Islamski pedagoški fakultet u Zenici i Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Promotori ove knjige su bili hfz. Nedim Botić, prof. Ismet ef. Bašić i autor knjige Ismail Ibreljić. Moderatorica promocije bila je Belma Halilović.

– 11. 11. – Ostvareno gostovanje u Hrvatskoj u gradu Dubrovniku i novo zapaženo “Preporodovo” učešće na XI Međunarodnoj smotri folklora, narodnih igara i plesova – Dubrovnik 2017. U prvom programu ove kulturne manifestacije održana je promocija

knjige *Krik do neba* autora Kemala Tursunovića-Zmaja u izdanju BZK "Preporod" Dubrovnik. Među promotorima knjige bila je i Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod" Zenica. U muzičkom programu su učestvovali članovi kulturno-umjetničkih društava i vokalno-instrumentalne grupe iz Goražda, Karaula-Travnik, Blagaja, Vitkovića-Goražde i Dubrovnika. Grad Zenicu su predstavljali članovi "Preporodovog" Narodnog orkestra (Fuad Džaferović, Fikret Terzić, Osman Najetović, Selma Tabaković, Fadil Delić, Semir Palić i vođa orkestra Halid Kobić), vokalni solisti Emma Džaferović, Senad Alić, Emina Sinanović, Muris Šarić i Amina Bajramović, zatim narator Mirza Husetić i voditeljica programa Nejra Serdarević. Scenarij i režiju kompletnog muzičkog programa realizirao je Faruk Kadrić.

– 25. 11. – Učešće članova Narodnog orkestra "Preporoda" i vokalnog soliste Murisa Šarića u sastavu Ansambla "Bosnia Folk" na Festivalu folklora manjinskih zajednica u Bjelovaru (R. Hrvatska).

– 25. 11**.** – Na mjestu gdje izvire bosanska državnost i gdje je počela Bosna i Hercegovina, na kraljevskom srednjovjekovnom gradu Bobovac, a povodom obilježavanja Dana državnosti, u kulturno-svečanom programu koji je organizovala BZK "Preporod" Vareš, uz podršku BZK "Preporod" BiH i pokroviteljstvo Općine Vareš, svoj doprinos dala je i BZK "Preporod" Zenica. U bogatom muzičkom programu, pored izvođača iz Vareša, Visokog i Žepča, predstavili su se i naši izvođači, vokalni solist Senad Alić i član dramske sekcije Mirza Husetić.

– 30. 11. – Muftija zenički doc. dr. Ejub ef. Dautović u svom uredu u Zenici primio je predsjednika BZK ''Preporod'' prof. dr. Senadina Lavića. Prijemu u uredu muftije prisustvovali su i dekan Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici prof. dr. hfz. Halil Mehtić i predsjednica BZK ''Preporod'' Zenica Amna Sofić. Prof. dr. Senadin Lavić muftiju zeničkog upoznao je o planu rada i projektima BZK ''Preporod''. Muftija zenički izrazio je podršku radu i aktivnostima BZK ''Preporod'', iskazao je zadovoljstvo saradnjom Muftijstva zeničkog i BZK ''Preporod'' Zenica, naglašavajući važnost čuvanja i njegovanja duhovne i materijalne kulture Bošnjaka.

– 06. 12**.** – U Domu "Preporoda" priređena IV Samostalna izložba slika na staklu Amne Sofić. Amna Sofić se još od gimnazijskih dana počinje baviti likovnom umjetnošću, bilo je to crtanje apstrakcija. Svoje početke slikanja na staklu krenula je 2002. godine s oslikavanjem bočica i zdjelica. Ozbiljni pristup slikanju na staklu i stvaranju slika na staklu počeo je 2004. godine. U periodu od 2005. godine pa do sada učestvovala je na brojnim kolektivnim izložbama kako u Zenici, tako i u drugim gradovima Bosne i Hercegovine. Prvu i drugu samostalnu izložbu priredila je u Zenici, a treću u Sarajevu u galeriji "Mak". Slikovno se igrajući s materijalima, bojama i motivima nastala je i ova njena IV Samostalna izložba. Slike su manjeg formata, a izloženo je 35 slika, rađenih na staklu. Osvrt na likovno stvaralaštvo Amne Sofić dali su Midhat Kasap, direktor Opće biblioteke Zenica, i Faruk Kadrić, član Upravnog odbora "Preporoda". Izložbu je otvorila Zahida Šišić, šefica Kabineta premijera ZE-DO kantona. Izložba je imala izuzetan odziv publike.

– 08. 12. – Prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK ”Preporod”, i prof. dr. Franjo Topić, predsjednik HKD ”Napredak”, sa saradnicima iz Zenice, posjetili su gradonačelnika Fuada Kasumovića. Predsjednici Lavić i Topić upoznali su gradonačelnika Zenice s radom, ali i problemima i izazovima s kojima se susreću ova kulturna društva, zatim ukazali na važnost kulture u historiji Bosne i Hercegovine i doprinosu “Napretka” i “Preporoda” razvoju kulture, te predstavili predstojeće projekte i izrazili želju da neki od velikih projekata budu realizovani u Gradu Zenica. Gradonačelnik Kasumović je upoznao prisutne s aktuelnim stanjem u Gradu, projektima koji su u toku i planovima za unapređenje i poboljšanje uslova života građana Zenice, te naglasio da će se dobra saradnja Grada Zenica sa HKD ”Napredak” i BZK ”Preporod” nastaviti i u budućnosti.

– 11. 12. – U Domu “Preporoda” u organizaciji UG Klub paraolimpijskih sportova “Baton” Zenica organizovana tribina naziva “Sjećanje na zatvorske dane sa Alijom Izetbegovićem“. Gost predavač bio je osuđenik istog montiranog procesa profesor Mustafa Spahić Mujki, a dijelove iz sjećanja govorila je Belma Dedić, dok je u ulozi moderatora bio Said Šteta.

– 13. 12. – U Domu “Preporoda” organizovano neformalno Kulinarsko takmičenje u pravljenju slanih i slatkih jela od jufke naziva “Najbolja pita od Sprind jufke“. U takmičenju su učestvovale četiri ekipe, po dvije muške i dvije ženske, a svaki od timova je pripremio po jedno jelo-pitu burek, tirit pitu i zeljanicu, te slatko jelo od jufki kao iznenađenje. Učestvovalo je šesnaest članova “Preporoda”, a najmlađi učesnik imao je nepunih osam godina. Cilj ovog kulinarskog takmičenja je pobuditi interes za tradicionalnim bosanskim jelima, ali na savremeniji način i pokušaj prikazivanja da tradicija može biti očuvana uz olakšice pekarske industrije. Sponzor ovog kulinarskog takmičenja bila je industrija pekarstva “Sprind” Sarajevo, koji je obezbijedio sav potrebni materijal za pravljenje pita, ali i sponzore koji su nam donijeli kulinarske kape i kecelje. U sklopu ovog takmičenja formiran je i žiri kojeg su činili članica “Preporoda” i glumica BNP Zenica Sabina Kulenović, Lamija Isaković, predstavnica sponzora “Sprinda“, i TV voditelj Almir Hadžajlić Labud. Donaciju kecelja i kulinarskih kapa obezbijedila je firma “Zenko” Zenica.

– 20. 12. – Pokrenut novi projekt naziva “Žene pjesnikinje” s ciljem promocije i afirmacije književnog stvaralaštva žena koje na svoj način prikazuju svijet koji ih okružuje, a svoju inspiraciju i impresije oblikuju kroz pjesme ili priče. Cilj je i jačanje žene, njenog kreativnog duha u savremenom svijetu. U sklopu ovog projekta u Domu “Preporoda” je održana prva promocija s pjesnikinjom Jasminom Arnaut-Imamović i njene dvije knjige *Dobra djeca* i *Ruke moje majke*. Poetske stihove iz knjiga kazivali su Amar Imamović i Mubera Arnaut, dok je moderatorica promocije bila Amna Sofić.

– 21. 12. – U Muzeju grada Zenice promovisana knjiga *Pjevajmo domovinu* – Zbirka literarnih i likovnih radova učenika zeničkih osnovnih škola, a u izdanju BZK “Preporod” Zenica. Ova knjiga predstavlja izbor najuspješnijih literarnih i likovnih radova s konkursa o temi domovine provedenih u osnovnim školama u periodu od 2006. do 2010. godine, koje je organizovao Gradski odbor za obilježavanje značajnih datuma iz perioda 1992-1995. godine u saradnji sa BZK “Preporod“. Promotor knjige je bio književnik Adnadin Jašarević, koji je i urednik ovog izdanja. Poetske stihove iz knjige kazivali su

učenici OŠ "Mak Dizdar", a prigodne muzičke sadržaje izveli su mladi zenički muzičari Ermin Ačećerić i Tarik Mujkić. Moderator i reditelj ovog poetsko-muzičkog programa bio je Faruk Kadrić, član Gradskog odbora. Određen broj primjeraka ove knjige poklonjen je bibliotekama u svim zeničkim osnovnim školama.

– 23. 12. – U partnerstvu s Udruženjem "Knjiga izvor" u Domu "Preporoda" priređena promocija knjige *Odabrane žene ummeta* autorice Fatime Mušinović-Hasić. Promotorica knjige je bila pjesnikinja Ammara Šabić.

– 23. 12. – Učešće članova Narodnog orkestra "Preporoda" na godišnjem koncertu Ansambla "Bosnia Folk", koji je održan u Bosanskom narodnom pozorištu.

– Od 23. do 24. decembra – U Domu "Preporoda" održano 11. pojedinačno otvoreno muško i žensko seniorsko prvenstvo FBiH u šahu za 2017. godinu. Organizator prvenstva je bio Šahovski savez FBiH**.** Na prvenstvu je učestovalo 50 šahista. Prvo mjesto u muškoj konkurenciji osvojio je velemajstor Emir Dizdarević, a u ženskoj Nadina Mahmutbegović iz Živinica.

– 26. 12. – Predstavnici "Preporoda" prisustvovali tradicionalnom Božićnom prijemu u hotelu "Dubrovnik", koji je organizovala Koordinacija zeničkih hrvatskih i katoličkih institucija. Prijem je okupio veliki broj predstavnika javnog, kulturnog, političkog, društvenog i vjerskog života iz Grada Zenice i ZE-DO kantona. Prisutnima se obratio velečasni Vlatko Rosić, ravnatelj Katoličkog školskog centra "Sveti Pavao" u Zenici.

– 27. 12. – U sklopu projekta "Žene pjesnikinje" u Domu "Preporoda" održana promocija knjige *Badžije – pobožne muslimanke* autorice Sabine Voloder-Strinić, kojoj je ovo prva objavljena knjiga.

Promotori knjige su bili prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, doc. dr. Elvir Musić i Šejh Luan Strinić, dok je moderatorica bila Esma Strinić. Program je upotpunjen ilahijama u izvođenju Mahira ef. Muzaferije uz instrumentalnu muzičku pratnju Ekrema Kahrimana na turskom naju (vrsta svirale).

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Žepče

Shodno usvojenom Planu i programu rada u 2017. godini, BZK "Preporod" Žepče realizovala je sljedeće sadržaje:

Februar – Mart

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u Žepču, u saradnji s Bošnjačkom zajednicom kulture "Preporod" Zenica upriličila je 24. februara, manifestaciju "Večer ćetenije". Javna prezentacija pravljenja tradicionalnog slatkog jela uz bogat muzičko-zabavni program održana je u Gradskoj kafani Doma kulture Žepče. Pred velikim brojem posjetilaca održana manifestacija je oživjela sjećanje na dugogodišnju, pomalo zaboravljenu i zapostavljenu tradiciju pravljena ovog slatkog jela u Žepču. Sve do unazad dvije decenije

pravljenje ćetenije bio je dio tradicije žepačke čaršije i njenih mahala. Manifestacija je upotpunjena pjesmom i folklornom igrom, koju su izveli članovi zeničkog "Preporoda". U sklopu manifestacije na samom otvaranju upriličena je i likovna izložba naziva "Stara Bosna" na kojoj je predstavljeno dvadesetak umjetničkih djela likovnih umjetnika ZDK . Izložene slike koje su nastale na kulama srednjovjekovne tvrđave Vranduk realizirane su u sklopu Likovne kolonije Vranduk 2016. godine, a u sklopu koje su svoje umjetničko stvaralaštvo prikazali i žepački likovnjaci.

U povodu obilježavanja "Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine", u organizaciji BZK "Preporod" upriličena je 27. februara Javna tribina o temi "Dan nezavisnosti – savremeni kontekst i odgovornost". Gosti predavači bili su mr. Samedin Kadić i mr. Dželaludin Hodžić.

April

Radilo se na pripremi realizacije manifestacije "Dani šejha Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka"

(od 05. 05 do 19. 05. 2017. godine).

Maj

U periodu od 05. maja do 19. maja 2017. godine održana je manifestacija "Dani šejha Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka". Nastavljen je kontinuitet organizacije ove manifestacije koja se održava u znak sjećanja na lik i djelo velikog alima. Kao i ranijih godina, i u 2017. godini u sklopu manifestacije punuđeni su brojni kulturni i vjerski sadržaji.

Manifestacija je svečano otvorena javnom tribinom "Dvije stotine godina Ilhamije među Bošnjacima". Gost predavač književnik-publicista mr. Fatmir Alispahić. Pored javne tribine u sklopu programa održana je i promocije knjiga *Majka* autorice Fikrete Karić i knjige *U potrazi za istinom o sebi* autora Elharuna Selimovića. Ovom prilikom premijerno je u Žepču prikazan dokumentarni film autora Avde Huseinovića "Bošnjaci – genocid u kontinuitetu", a upriličena je i prva samostalna likovna izložba autorice Jasmine Mehić naziva "Jedna slika– jedna priča". "Dani Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka" završeni su manifestacijom "Večer Kur'ana i Zikr derviša". U programu koji je održan u čaršijskoj Ferhat-pašinoj džamiji u Žepču učestvovali su: imam Kuršumlije džamije hafiz Hidajet ef.Talić iz Maglaja, žepački imami Benjamin ef. Hodžić i Irdin ef. Tutnjić i derviši tekije Mesudijja Kaćuni iz Busovače. O Ilhamiji su govorili glavni imam MIZ Žepče Izet ef. Efendić i ispred Rijaseta IZ u BiH Izudin ef. Kruško.

Juni

U okviru manifestacije " Sjećanje na književnika Nedžada Ibrišimovića" raspisan "Konkurs" za izbor najboljeg literarnog rada za učenike Osnovnih škola Općine Žepče na teme: "Moje ime" i "Čaršija". Proglašenje najboljih radova upriličeno u sklopu književne večeri 15. septembra 2017. godine.

Nastavljena tradicija organizacije "Bajramskog koncerta" povodom obilježavanja Ramazanskog bajrama. Tim povodom BZK "Preporod" Žepče, trećeg dana Bajrama u kino-dvorani Doma kulture u Žepču upriličila tradicionalni Bajramski koncert naziva "Bajramu se radujem". Cjelovečernji muzički program najljepših sevdalinki i narodnih pjesama, pred žepačkom publikom je izveo Zeničanin Emelin Fetić, a zapažen nastup

imao je i Aširr Mehmedović uz pratnju ženskog Hora BZK "Preporod".Kompletan program izveden je uz pratnju već afirmisanog Ansambla "Đulistan".

Septembar

Povodom Kurban-bajrama u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Žepču je u nedjelju, 03. septembra, u sali Doma kulture održan Bajramski koncert naziva "Bajram dođe, mirišu avlije". Na koncertu su nastupili najmlađi članovi KUD "Slovo o Žepču" i članovi Gradskog mješovitog Hora Maglaj. Pod dirigentskom palicom Hane Čizmić, Hor iz Maglaja, koji je u 2017. godini obilježio dvije decenije postojanja, žepačkoj publici predstavio se izvedbom najljepših ilahija i kasida. Najmlađi članovi KUD "Slovo o Žepču" izveli su splet bosanskih kola i igara i posjetili na tradiciju i običaje bosanskih muslimana. Na koncertu je premijerno izvedena i kasida "Ali-begova" autora žepačkog pjesnika Arifa Odobašića. Kasidu koja je posvećena nedavno proklanjanoj i obnovljenoj Ali-begovoj džamiji u Žepču izveo je muzički solist Samir Ahmić.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Žepče u povodu obilježavanja šeste godišnjice smrti književnika Nedžada Ibrišimovića upriličila je književno veče "Sjećanje na književnika Nedžada Ibrišimovića". Književno veče će se održalo u dvorištu porodične kuće N. Ibrišimovića u Gornjoj Mahali u Žepču. Na književnoj večeri ovog istaknutog umjetnika, koji je svoje djetinstvo, mladost i jedan dio radnog vijeka preveo u Žepču govorili istaknuti književnici: Hadžem Hajdarević, književnik, prof. dr. Nenad Tanović i predsjednik Matičnog odbora BZK "Preporod", prof. dr. Sanjin Kodrić. Na manifestaciji su dodijeljene i nagrade osnovcima za najbolje literarne radove. Nagrađeni su: Lamija Mešeljević učenica OŠ Begov Han, Irma Hadžić OŠ Fra Grga Martić i učenica OŠ Žepče Asja Begić. Na kraju manifestacije upriličena je promocija kratkog videozapisa naziva "Ime" autora Arifa Odobašića.

Ostale aktivnosti:

Osim realizacije brojnih kulturnih sadržaja u 2017. godini, BZK "Preporod" Žepče , nastavilo je sa aktivnostima koje se odnose na održavanje Spomen sobe šehida Žepča (1992-95.godina). Spomen-soba je bila otvorena i dostupna posjetiocima gotovo za sve važnije praznike i datume u prošloj godini, kao i na zahtjev pojedinih institucija i udruženja prilikom posjete zvaničnih gostujućih delegacija ovom gradu.

Također, nastavljeno je sa radom na stvaranju Spomen-sobe književniku Nedžadu Ibrišimoviću u prostorijama njegove porodične kuće u Žepču.

Redovno je ažurirana Facebook stranica Društva sa svim dešavanjima i događajima koji su se zbili i bili organizovani u 2017. godini.

Učestvovali smo u radu Zbora predsjednika BZK "Preporod" u BiH održanom u novembru mjesecu 2017. godine.

Održane je ukupno 6 (šest) sjednica Upravnog odbora.

Predsjednik
Rusmir Agić

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" u Bosni i Hercegovini i inozemstvu

Općinsko društvo Banovići
Alije Izetbegovića 65
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 070/217-885
Mob: 061/737-886
vehid.kudumovic@hotmail.com
75290 BANOVIĆI

Općinsko društvo Bihać
Bihaćkih branilaca 5
Predsjednica: Samira Duran
Tel/Fax: 037/222-488
Mob: 061/713-232
samira.duran@fpu.gov.ba
77000 BIHAĆ

Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel/Fax: 055/204-258
Mob: 065/787-032
preporodbn@yahoo.de
76300 BIJELJINA

Općinsko društvo Bosanska/Kozarska Dubica
Đačka ulica 17
Predsjednica: Elvira Šanta-Čaušević
Mob: 065/186-344
bzkpreporod.bosdubica@hotmail.com
79240 BOSANSKA DUBICA

Općinsko društvo Bosanski Novi
Meše Selimovića 1
Predsjednik: Kasim Falan
Tel: 052/751-593
Mob: 065/592-821
Dom Urije
792220 BOSANSKI NOVI

Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
hodzicelvir@yahoo.com
Zgrada Medžlisa Islamske zajednice
Ulica Drinska bb
75420 BRATUNAC

Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Ulica Islahijjet 3
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel: 049/230-120
Fax: 049/230-121
preporodbrcko@gmail.com
76120 BRČKO Distrikt BiH
www.preporod-brcko.ba

Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel/Fax: 032/784-596 (O. Š.)
Mob: 061/783-260
preporodbreza@gmail.com
71370 BREZA

Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062/581-676
mterzic@bih.net.ba
70230 BUGOJNO
www.bugojno.org /preporod/

Općinsko društvo Busovača
Kaćuni bb
Predsjednica: Ferida Karić
Tel/Fax: 030/590-143
Mob: 061/361-031
ferida_karic@hotmail.com

pbzkbusovaca@gmail.com
72264 BUSOVAČA

Općinsko društvo Bužim
Konjodor bb
Predsjednik: Muhamed Kržalić
Mob: 061/767-162
muhamed_k24@hotmail.com
77249 BUŽIM

Općinsko društvo Čapljina
Zrinsko-frankopanska br. 1
Predsjednik: Aldin Boškailo
Mob: 063/205-315
aldinboskailo@hotmail.com
88300 ČAPLJINA

Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Almir Omerčević
Mob: 061/652-382
almir-pasa@hotmail.com
75246 ČELIĆ

Općinsko društvo Doboj
Oslobodilačka 1
Predsjednik: Zijad Bešlagić
beslagicz@gmail.com
Tel: 053/204-271
Mob: 061/142-046
74200 DOBOJ

Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica b. b.
Predsjednica: Hanifica Suljić
Tel: 035/720-189
Mob: 061/654-702
preporoddobojistok1212@gmail.com
suljicismet9@gmail.com
74207 DOBOJ ISTOK

Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel/Fax: 030/205-596
Mob: 061/132-119
kemal.colak@promo.ba
70220 DONJI VAKUF

Općinsko društvo Foča
Paunci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Fax: 058/ 238-003
Mob: 062/978-205; 062/417-244
bzk_preporod@yahoo.com
73300 FOČA

Općinsko društvo Glamoč
Ive Lole Ribara 1
Predsjednik: Arif Kovačević
Tel/Fax: 034/272-465
arif.kovacevic1@gmail.com
80230 GLAMOČ

Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 21
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Tel/Fax: 038/220-926
Mob: 061/331-302
preporodgz@hotmail.com
73000 GORAŽDE

Općinsko društvo Gornji Vakuf
Mehmed Bega Stočanina bb
Predsjednica: Đenana Bajraktarević
Mob: 061/229-983
preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF
www.preporod-gv.ba

Općinsko društvo Gračanica
Soljanuša br. 65
Predsjednik: Jakub Džafić

Mob: 061/874-093
jaksdz@gmail.com
75320 GRAČANICA

Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednica:
Nadira Pamuković
Tel/Fax: 035/816-138
035/369-751(Općina Gradačac)
prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

Općinsko društvo Ilijaš
F. Jukića 2
Predsjednik: Adem Alić
Mob: 061/828-827
adem555alic@hotmail.com
71380 ILIJAŠ
www.preporod-ilijas.ba

Općinsko društvo Jablanica
Branilaca grada bb
Predsjednik: Resul Čilić
Tel: 036/753-333
Mob: 062/345-378
resul_c@hotmail.com
88420 JABLANICA

Općinsko društvo Jajce
Predsjednica: Azra Madžo
Mob: 063/297-186
azra.madjo@hotmail.com
70101 JAJCE

Općinsko društvo Kalesija
Žrtava genocida 1
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel/Fax: 035/638-515
Mob: 061/635-562
preporodkalesija@gmail.com
nerminbukvar@gmail.com
75260 KALESIJA

Općinsko društvo Kiseljak
O.Š. "Kiseljak 1"
Hrastovi b.b.
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis IZ)
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada 2
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
Tel/Fax: 035/621-150
Mob: 061/553-473
jubibliotekakl@gmail.com
75280 KLADANJ
www.preporodkladanj.com.ba

Općinsko društvo Ključ
Dom kulture
Predsjednik: Adis Egrić
Tel/Fax: 037/661-116
Mob: 061/624-954
kultura.kljuc@gmail.com
78280 KLJUČ

Općinsko društvo Konjic
Varda bb, Narodni univerzitet
Predsjednik: Jasmin Mehanoli
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
Mob: 062/172-386
Sekretar: 062/958-783
preporodkonjic@yahoo.com
88400 KONJIC

Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ (Nije aktivno)

Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Tel/Fax: 034/275-017
Mob: 063/349-328
safetpilic@gmail.com
88320 KUPRES

Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Fikret Sitnić
Mob: 063/485-532
Tel/Fax: 034/200-634
fikret.sitnic@livno.ba.
80101 LIVNO

Općinsko društvo Modriča
J. Raškovića bb
Predsjednik: Adnan Kavazović
Mob: 062/289-976
adnan_kavaz@hotmail.com
74480 MODRIČA

Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Haris Omerika
Zamjenik: Džafer Alić
Mob: 061/706-775
Tel: 036/552-537
dzafer_a@hotmail.com
mostarpreporod@gmail.com
88000 MOSTAR

Općinsko društvo Novi Travnik
Kalinska 38
Predsjednik: Enver Veletovac
Tel: 061/751-566
enver.veletovac@telemach.ba
72290 NOVI TRAVNIK

Općinsko društvo Novo Goražde-Kopači
Božidara Goraždanina 117
Predsjednik: Emir Dučić
Tel: 061/550-526
fax: 038/224-161
Mob: 061/309-980
83110 NOVO GORAŽDE

Općinsko društvo Odžak
Trg br.1
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
063/341-042
063 341 130
mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK
www.bzkpreporododzak.com

Općinsko društvo Orašje
Predsjednik: Mehmed Memišević
Mob: 061/642-280
mehmed.memisevic1985@gmail.com
https://bs-ba.facebook.com/preporodorasje
76270 ORAŠJE

Općinsko društvo Osmaci
Šeher bb
Predsjednik: Muamer Omerović
Mob: 062/ 820 946
bzk.preporod.osmaci@gmail.com
75406 OSMACI

Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/060-839
75453 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI (Nije aktivno)

Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava 35
Predsjednik: Almir Muminović
Mob: 061/894-604
muminovicalmir@yahoo.com
88440 PROZOR

Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018; 037/689-126
Mob: 061/137-457
amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

Općinsko društvo Sapna
206. Viteške brigade
Predsjednik: Muhamed Omerović
Tel/fax: 035/597-276 (Općina Sapna)
Mob: 061/649-157
yourmuhamed@gmail.com
preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

BZK "Preporod" Sarajevo
Branilaca Sarajeva 30
Predsjednik: Senadin Lavić
senadinl@hotmail.com
Tel: (++387 33) 444-078;
033/215-665
Fax: 033/226-511
E-mail: preporod@bih.net.ba
bzkpreporod@bih.net.ba
www.preporod.ba
71000 SARAJEVO

Općinsko društvo Srebrenik
Predsjednik: Nermin Tursić
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/Fax 035/643-243 369-163
Mob: 061/345-471
nermint_007@hotmail.com
75350 SREBRENIK

Općinsko društvo Srebrenica
Crni Guber bb
Predsjednica: Fija Avdić
Mob: 061/406-530
avdic.fija@gmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
75430 SREBRENICA

Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
mensomedar@gmail.com
88360 STOLAC

Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Enes Avdičević
Fax: 035/756-517
Mob: 061/845-252
enes_avdicevic@live.com
75414 TEOČAK
www.preporod.teocak.ba

Općinsko društvo Teslić
Krajiška bb
Predsjednik: Bećir Hasić
Mob: 061/ 333-033
Tel/Fax: 053/ 43 05 10
preporodt@gmail.com
74270 TESLIĆ

Općinsko društvo Tomislavgrad
Mijata Tomića bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
Fax: 034/200-472 8
80240 TOMISLAVGRAD

Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić Čampara
Tel: 030/541-092
Fax: 030 /541-091
Mob: 061/340-458
divan@bih.net.ba
72240 TRAVNIK
www.preporodtravnik.ba

Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Enisa Žunić
Tel/Fax: 035/257-479
Mob:061/189-664
enisazunic58@gmail.com
preporodtuzla@gmail.com
75000 TUZLA

Općinsko društvo Vareš
Put mira bb
Predsjednica: Sahudina Beganović
Mob: 062/552-241
amar.beganovic@bih.net.ba
71330 VAREŠ

Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 19
Predsjednik: Sakib Selimović
sakib.selimovic63@hotmail.com
Tel: 037/772-040
Mob: 061/613-609
77230 VELIKA KLADUŠA

Općinsko društvo Visoko
Alije Izetbegovića 14
Predsjednik: Mersed Šahinović
Mob: 061/136-417
preporod.visoko@gmail.com
71300 VISOKO

Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska bb
Predsjednik:
Tel: 056/734-830
75440 VLASENICA (Nije aktivno)

Općinsko društvo Vogošća
Remzije Veje 3
Predsjednik: Hajrudin Mešić
Mob: 061/232-421
hajrudinmesic@gmail.com
71320 VOGOŠĆA

Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Damir Bešić
Tel/Fax: 030/520-007
Mob: 061/172-386
bzkpreporodvitez@yahoo.com
Branilaca Starog Viteza bb
72251 VITEZ

Zajednica Općinskih društava Tuzlanskog kantona
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Asja Redžić
Mob: 061/859-325
Tel: 035/307-317
asja@tuzla.ba
bzkpreporodtk@gmail.com
75000 TUZLA

Zajednica Općinskih društava Zeničko-dobojskog kantona
Armije BiH 1
Predsjednik: Nedim Talić
Mob: 062/370-323
Tel/Fax: 032/463-291
preporod.zdk@gmail.com
72000 ZENICA

Općinsko društvo Zavidovići
Ćumurana bb
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel/Fax: 032/868-310
Mob: 061/754-572
72220 ZAVIDOVIĆI (Nije aktivno)

Općinsko društvo Zenica
Ulica Armije R BiH 1
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel/Fax: 032/463-291(o.š. 466-244)
amnas@bih.net.ba
preporod.zenica@gmail.com
72000 ZENICA
www.preporodzenica.weebly.com

Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save bb
Predsjednik: Amer Redžić
Tel/Fax: 056/215-757 466-244
Mob: 061/731-373
E-mail:
bzk.preporod.zvornik@gmail.com
amer_redzic@yahoo.com
75410 ZVORNIK
www.preporod-zvornik.org

Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Rusmir Agić
Mob: 061/691-751
rusmir_agic@yahoo.com
72230 ŽEPČE

Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 20
Predsjednik: Adis Šabanović
Tel.035/774- 933
061/839 060
adis_sa_banovic@hotmail.com
75270 ŽIVINICE

Inozemstvo

KDB "Preporod" Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
izet.spahovic@du.t-com.hr
Mob.00385-95-1606-954
20 000 DUBROVNIK
Hrvatska

Općinsko društvo Split
Trg Republike 4/3
Predsjednica: Sifa Hodžić
0038598668043
00385953440951
kdbpreporodsplit@gmail.com
21000 SPLIT
Hrvatska

KDBH "Preporod" Zagreb
Ul. grada Vukovara 235
Predsjednik: Ervin Jahić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
10 000
ZAGREB
Hrvatska
www. kdbhpreporod.hr

BZK "Preporod"
Sjeverna Amerika
Chicago
Predsjednica: Senada Cvrk Pargan
E-mail: p.senada@gmail.com

GODIŠNJAK2017

BOŠNJAČKI MERHUMI (2017)

UDK 929 (497.6=163.43*-053.18

Sudionici naše prošlosti − umrli u 2017. godini

Isma Kamberović
BZK "Preporod"
Sarajevo

Namjera ovoga rada je spasiti od zaborava istaknute Bošnjake i Bošnjakinje koji su umrli tokom 2017. godine, podsjetiti na njihov život i doprinos zajednici kojoj su pripadali. Tako njegujemo kulturu sjećanja na naše profesore, književnike, književne kritičare, naučnike, historičare, umjetnike, jednom riječju sve one koji su najznačajniji predstavnici svoje struke. Oni su na ovom svijetu uradili ono što su najbolje znali, a mi smo ih pronašli po njihovim djelima. Ove godine smo izgubili izuzetne dvadeset i četiri osobe, od kojih je devetnaest Bošnjaka i pet Bošnjakinja.

Ključne riječi: Bošnjaci, umrli, Alić Džemaludin, Begić Azra, Cerić Ismet, Ćatović Hilmija, Duraković Senadin, Gunić Vehid, Halilbašić Ahmet, Halilović Safet, Hećimović Esad, Huseljić Husejn, Imamović Mustafa, Kadrić Rašida, Kljajić Vahid, Mahmutović Alisa, Marković Ismet, Muhović Muslija, Muminhodžić Kasim, Mušić Osman, Pašić Ibrahim, Salihbeg Melika Bosnawi, Sarajlić Ćazim, Sarić Samija, Taljić Isnam, Vajzović Fikret.

Ma koliko razmišljali o smrti, ne možemo mnogo saznati o njoj, osim da na kraju svakoga posjeti. Pošto smo nemoćni da joj se suprotstavimo, ostaje nam samo da bilježimo one koje je posjetila. Ove godine smo izgubili značajna dvadeset i četiri merhuma, od kojih je devetnaest Bošnjaka i pet Bošnjakinja. U ovoj rubrici nastojimo ispoštovati kratku formu biografsko-bibliografskih vlastitih odrednica. Tokom čitave godine pratimo smrtovnice, selektujemo osobe, zatim vršimo prikupljanje građe pretragom po dostupnim online bazama i katalozima, pretragu po različitim knjigama te na kraju, nakon iščitavanja građe, vrši se pisanje sažete vlastite odrednice. S ovim podsjećamo sve nas a posebno mlade da se u svojim budućim naučnim ili drugim istraživanjima mogu osloniti na značajne radove ovih stručnjaka u određenim disciplinama. Posebno treba naglasiti da su oni bili ono što smo mi i da ćemo mi, također, biti ono što su oni sada, jer smo svi samo putnici na ovom svijetu.

ALIĆ, Džemaludin (1947-2017)

Književnik Džemaludin Alić, rođen je 19. 5. 1947. godine u Tetovu kod Zenice. Diplomirao je na Odsjeku za južnoslavenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1972. godine. U studentskim danima bavio se novinarstvom te je bio urednik lista "Naši dani" i novinar u tvorničkom listu "Jugomontaža" u Zagrebu, gdje je živio od 1970. do 1975. godine. Nakon diplomiranja, radio je u Općini Zenica, zatim na Radio-Sarajevu te Kulturno-prosvjetnoj zajednici Bosne i Hercegovine. Kao urednik u izdavačkoj djelatnosti "Oslobođenja" radio je od 1981. do 1991. godine, kada je imenovan direktorom Izdavačkog preduzeća "Oslobođenje". Početkom rata 1992. godine napušta Bosnu i Hercegovinu i odlazi u izbjeglištvo u Split, a od 1993. se skrasio u Saarbrückenu u Njemačkoj, gdje je nakon 24 godine života i umro, a onda je u sanduku vraćen u Bosnu i pokopan u rodnom mjestu.

Počeo je veoma rano objavljivati svoje radove još kao srednjoškolac u listu "Naša riječ". Objavio je sljedeće knjige poezije, romane, priče, eseje, književne kritike: *Tamni kristal*. Zagreb: Naprijed, 1969., *Razbijanje površine*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1969., *Pjev sve tišeg srca mog*. Zagreb: Studentski centar, 1971., *Sezona lova*. Zagreb: "August Cesarec", 1974., *Nesanica*. Sarajevo. Svjetlost, 1976., *I smrt će proći*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSO Hrvatske, 1978., *Put u iskon*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1979., *Trošenje grijeha*. Sarajevo: Svjetlost, 1980., *Zamka za Ishaka Ledinu*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1982., *Pjesme* / Mubera Pašić. *Nesanica; Zamka za Ishaka Ledinu* / Džemaludin Alić. *Izabrane pjesme* / Mile Pešorda. Sarajevo: Svjetlost, 1984. (Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga; knj. 43), *Komadanje Orfeja: eseji, polemike, kritike i zapisi*. Tuzla: Univerzal, 1986., *Rađanje Atlantide.* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987., *Kukci*. Banjaluka: Glas, 1988., *Demijurg*. Tuzla: Univerzal, 1989., *Demijurg*. Sarajevo: Svjetlost, 1991. (Muslimanska književnost XX vijeka; knj. 24), *Devetnaest stoljeća Bosne: historija i kultura od 6. do 1900. godine* (stručna saradnja Mustafa Ćeman). Sarajevo: Dinex, 1998., *Pataren*. Sarajevo: Zenica: Ljiljan: Dom štampe, 2001., *Putnici* / Kemal Mahmutefendić. *Sanjar u svetom obilju* / Džemaludin Alić. Sarajevo: BZK "Preporod", 2005. (Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 87)., *Bosna Bosona: poezija.* Zenica: Dom štampe, 2005.

Bio je član i sekretar Udruženja književnika Bosne i Hercegovine od 1979. do 1991. godine.

Umro je 4. 9. 2017. u 70. godini života, a pokopan je na mezarju u Tetovu kod Zenice.

BEGIĆ, Azra (1931-2017)

Historičarka umjetnosti, pjesnikinja i prevodilac s francuskog jezika, Azra Begić, rođena je 23. 10. 1931. godine u Počitelju. Diplomirala je na Odsjeku za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1956. godine. Zatim odlazi u Pariz, gdje je studirala francuski jezik i književnost na "Alliance Francaise". Godine 1959. dobila je stalni posao u Umjetničkoj galeriji Bosne i Hercegovine, i tu provodi čitav radni vijek. Magistarski rad *Đoko Mazalić i prilike u njegovo doba* odbranila je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1972. godine. Prošla je izbor u sva stručna zvanja od kustosa preko višeg kustosa do muzejske savjetnice. Objavila je brojne eseje, osvrte i prikaze iz likovne umjetnosti, priredila je veliki broj izložbi iz bosanskohercegovačke umjetnosti te objavila kopriređivačke i autorske tekstove u temeljnim knjigama o bosanskohercegovačkoj umjetnosti: *Umjetnost Bosne i Hercegovine: 1894.−1923*. (Koncepcija izložbe, izbor djela i autora: Arfan Hozić, Azra Begić, Ibrahim Krzović, Miloš Radić). Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1978.; *Umjetnost Bosne i Hercegovine: 1924.-1945.* (Koncepcija izložbe, izbor djela i autora: Azra Begić, Danka Damjanović, Ibrahim Krzović). Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1985.; *Umjetnost Bosne i Hercegovine: 1945-1974*. (Koncepcija izložbe, izbor djela i autora: Arfan Hozić, Azra Begić, Ibrahim Krzović, Miloš Radić). Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1975.; *Umjetnost Bosne i Hercegovine: 1974.-1984.* (Koncepcija, izbor i likovna postavka: Azra Begić, Danka Damjanović, Meliha Husedžinović, Ibrahim Krzović, Nermina Zildžo). Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1985.; *Revolucija u djelima likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.* (Izložba, katalog: Ibrahim Krzović, Miloš Radić, Azra Begić. Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1977.). Priredila je izložbe brojnih slikara s predgovorom u katalozima od kojih ćemo spomenuti sljedeće: *Krsto Hegedušić*. Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1968.; *Izložba Đoke Mazalića*. Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1970.; Behaudin Selmanović: *Slike i crteži*. Banja Luka: Dom kulture, 1979.; *Četvorica: 1955-1961: 25 godina od osnivanja grupe Četvorica*: *A. Ćurić, B. Misirlić, D. Simić, E. Štaljo.* Banja Luka: Dom kulture, 1980.; Mica Todorović: *Retrospektiva*. Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1980.; Uvodni tekst u *Monografiji o Ismetu Mujezinoviću.* Tuzla: Galerija jugoslovenskog portreta, 1985.; Bekir Misirlić: *Retrospektivna izložba: 1953-1990.* (Izbor radova i postavka izložbe: Azra Begić, Bekir Misirlić, Ljiljana Perduv Misirlić). Sarajevo: Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1990.; Šemsa Gavrankapetanović: *Slike*. Sarajevo: BZK "Preporod", 1999.; Irfan Hozo: *Grafike i slike*. Sarajevo: "Coca-Cola", 1999.; *Internacionalna umjetnička kolonija Poči-*

telj. Sarajevo: Udruženje likovnih umjetnika BiH, 2000.; Salim Obralić: *Izložba skulptura i instalacija*. Tuzla: Behram-begova medresa, 2000.; *Jevrejski umjetnici iz Bosne i Hercegovine: (katalog izložbe).* Sarajevo: "La Benevolencija", 2003.

Prevela je sljedeće knjige s francuskog jezika: Maurois Andre: *Ljubičice u srijedu*. (prevela s Anđelkom Vuletićem). Sarajevo: Svjetlost, 1965.; Jean Rousselot: *Poezija*. (prevela s Anđelkom Vuletićem). Zagreb: Mladost, 1971.; Bucaille Maurice: *Biblija, Kur'an i nauka*. Sarajevo: Straješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, 1978.

Objavila je knjigu poezije: *Ups and downs*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1995.

Bila je neudata i umjesto djece ostavila je zapažen opus iz likovne umjetnosti, bila je okrenuta karijeri i uradila je korisne stvari za svoju društvenu zajednicu. Radila je na sebi, obrazovala se, učila jezika, pisala poeziju, putovala, izgradila uspješnu karijeru, organizovala život po svojoj mjeri.

Bila je članica sljedećih strukovnih udruženja: International Association of Art Critics (AICA), predsjednica Jugoslovenske sekcije AICA, Comité International d'Histoire de l'Art (CIHA) (1988-1991), prva predsjednica ženskog Muslimanskog akademskog kruga MAK "Bosanka" koji je osnovan u ratu 1993. te članica Savjeta BZK "Preporod" u Sarajevu.

Dobitnica je sljedećih nagrada: Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva, Dvadesetsedmojulske nagrade, i Ordena rada sa zlatnim vijencem.

Umrla je 23. 4. 2017. u 86. godini života, a pokopana je u Gradskom haremu u Čapljini.

CERIĆ, Ismet (1935-2017)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu, Ismet Cerić, rođen je 19. 7. 1935. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1960. godine. Nakon diplomiranja zaposlio se kao ljekar u Brezi, gdje je radio od 1960. do 1963. godine, a zatim je prešao na Neuropsihijatrijsku kliniku u Sarajevu. Odbranio je magistarski rad *Utjecaj hlorpromazina, psilocibina i njihovih kombinacija na glatki, poprečno-prugasti mišić, holinergični nerv i neuromišićnu transmisiju,* 1969. godine. Obavio je subspecijalizacije iz psihijatrije na medicinskim fakultetima u Beogradu i Zagrebu, a na studijskim istraživanjima je boravio u Pragu, Londonu i Saint-Petersburgu. Doktorsku disertaciju *Evaluacija kriterijuma ocjene radne sposobnosti psihijatrijskih pacijenata sa posebnim osvrtom na bolesničku karijeru osiguranika kod kojih je komisijski utvrđen gubitak radne sposobnosti* odbranio je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1988. godine. Od 1982. do 1989. godine bio je šef Neuropsihijatrijske klinike i osnivač Centra za prevenciju i tretman narkotika na istoj klinici.

Navest ćemo nekoliko naslova njegovih objavljenih radova: "Šizofrenija i porodica" (1986), "Hronični moždani sindrom" (1988), "Karakteristike modela rehabilitacije dugotrajno hospitaliziranih shizofrenih bolesnika" (1986), "Zavisnost od droga: narkomanija" (1989), "Neurotski, sa stresom povezani i somatoformni poremećaji" (1999), "Organski, mentalni poremećaji kod žena" (2000), "Poremećaji ponašanja izazvani psihoaktivnim supstancama" (1999), i dr. Koautor je sljedećih publikacija: *Urgentna stanja u psihijatriji* (sa D. Kecmanović, S. Loga). Beograd: Zagreb: Medicinska knjiga, 1979. (1985)., *Psihijatrija* (sa D. Kecmanović, S. Loga, A. Marković). Beograd: Zagreb: Medicinska knjiga, 1986., *Klinička psihijatrija* (et al.) Sarajevo: Tuzla: Medicinski fakultet, 1999.

Bio je predsjednik Uprave Medicinske komore Sarajevskog kantona i predsjednik Etičkog komiteta Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu.

Umro je 18. 2. 2017. u 82. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

ĆATOVIĆ, Hilmija (1933-2017)

Akademski slikar Hilmija Ćatović, rođen je 15. 3. 1933. godine u Skoplju. Diplomirao je na Akademiji primenjenih umetnosti u Beogradu 1957. godine. Nakon diplomiranja priredio je samostalne izložbe u Novom Pazaru i Titogradu. Godine 1960. zaposlio se kao dizajner knjiga u novinsko-izdavačkom preduzeću "Rilindija" u Prištini. Zatim je primljen za profesora likovne kulture na Višoj pedagoškoj školi te se uporedo sa slikarskim, bavio i pedagoškim radom na Fakultetu likovnih umetnosti u Prištini, gdje je kao profesor proveo najveći dio karijere. Magistarski rad *Slikarstvo u uslovima savremene arhitekture* odbranio je 1980. godine na Fakultetu za likovnu umetnost u Beogradu. Tu je ostao sve do nemirnih događaja na Kosovu 1999., kada se vraća u Rožaje, rodno mjesto svojih roditelja, i tu provodi penzionerske dane.

Bio je veoma plodan slikar čije se stvaralaštvo, prema motivima koji preovlađuju na njegovim slikama, može podijeliti u više faza: likovi i figure ukočeni, statični izražavaju čuđenje i borbu čovjeka i njegove sudbine; zavičajni zeleni i ljubičasti pejzaž Rožaja, Prištine, Skoplja i dr. Priredio je brojne samostalne izložbe u različitim gradovima od kojih ćemo spomenuti sljedeće: Svetozarevo (1967), Novi Pazar (1968), Priština (1969), Zagreb (1971), Skoplje (1972), Novi Sad (1973), Bazel (1979), Brčko (1980), Rožaje, Ivangrad, Pljevlja (1982), Titograd, Priština (1983), Beograd (1984), Niš, Leskovac, Priština (1993), Kruševac, Čačak, Novi Sad, Pančevo, Beograd (1996), Zrenjanin, Novi Pazar (1997), Rožaje, Bar (1999). Također je učestvovao na brojnim kolektivnim izložbama u različitim gradovima u inozemstvu od kojih ćemo spomenuti sljedeće: Bukurešt, Köln, Hilden (1978), Paris, Lyon, Stuttgart (1979), Damask, Cozenza, Aman, Ankara (1980), Montreale (1981), Kairo (1984) i dr.

Tokom života u Prištini, osnovao je Klub umjetnika, koji je kasnije prerastao u Udruženje likovnih umjetnika, a čiji je bio dugogodišnji predsjednik. Bio je član Udruženja likovnih umetnika Srbije.

Dobitnik je brojnih stručnih nagrada i priznanja od kojih izdvajamo sljedeće: Decembarska nagrada za slikarstvo SAP Kosovo (1964), Nagrada KPZ Srbije na "Oktobarskom salonu" (1971), Nagrada ULUK-a, Priština, Nagrada UPUK-a u Prištini (1973), Nagrada "Jedinstvo" u Prištini (1974), Otkupna nagrada na 3. izložbi "Jugoslovenskog portreta" u Tuzli (1975), Nagrada za crtež UPUK-a u Prištini (1980), Nagrada za sliku ULUK-a u Prištini (1981), Nagrada "Pivo Karamatijević" međurepublička zajednica za kulturu (1999) i dr.

Umro je 8. 3. 2017. u 84. godini života, a pokopan je u Novom Pazaru.

DURAKOVIĆ, Senadin (1937-2017)

Redovni profesor Prehrambeno-biotehnološkog fakulteta u Zagrebu, Senadin Duraković, rođen je 23. 2. 1937. godine u Stocu. Diplomirao je na Tehnološkom fakultetu u Zagrebu 1971. godine u 34. godini života. Nemamo podatke o njegovom kretanju do ovog zakašnjelog diplomiranja. Nakon diplomiranja primljen je za asistenta u Laboratorij za mikrobiologiju. Četiri godine nakon odbrane magistarske radnje 1977., odbranio je doktorsku disertaciju *Utjecaj mješovitih kultura plijesni s površine žitarice na biosintezu aflatoksina s pomoću plijesni Aspergillus parasiticus NRRL 2999* na istom fakultetu. Prošao je izbor u sva nastavno-naučna zvanja, od docenta (1982) preko vanrednog (1986) do redovnog profesora (1987), a 2009. je izabran u zvanje profesora emeritusa. Radni vijek je proveo na istom fakultetu sve do odlaska u mirovinu 2007. godine.

Uža oblast njegovih istraživanja su mikrotoksini i aflatoksini u namirnicama i njihov štetan utjecaj na ljudsko zdravlje. Rezultate svojih istraživanja objavio je u brojnim stručnim radovima i sljedećim publikacijama: *Prehrambena mikrobiologija*. Zagreb: Medicinska naklada, 1991., *Primijenjena mikrobiologija.* Zagreb: Prehrambeno tehnološki inženjering, 1996., *Specijalna mikrobiologija*. (s Lejlom Duraković). Zagreb: Durieux, 2000., *Uvod u opću mikrobiologiju*. (s S. Redžepovićem). Zagreb: Kugler, 2002., *Moderna mikrobiologija namirnica*. (s F. Delaš, L. Duraković). Zagreb: Kugler, 2002., *Bakteriologija u biotehnologiji.* (s S. Redžepovićem). Zagreb: Kugler, 2004.

Bio je član Hrvatskog mikrobiološkog društva, Hrvatskog društva inžinjera i tehničara, Njujorške akademije nauka te član Akademije tehničkih znanosti Hrvatske.

Umro je 21. 3. 2017. u 80. godini života, a pokopan je na zagrebačkom groblju.

GUNIĆ, Vehid (1941-2017)

Novinar i publicist, Vehid Gunić, rođen je 9. 2. 1941. godine u Kozarcu. Završio je Pedagošku akademiju i Novinarsku školu Instituta za novinarstvo u Beogradu. Novinarstvom se počeo baviti veoma rano. Skoro čitav radni vijek proveo je na Radio-televiziji Bosne i Hercegovine, gdje je radio poslove reportera, dopisnika, voditelja i urednika. Njegove najpoznatije tv-emisije su "Znanje i imanje", kviz "Olimpijski vremeplov" i "Meraklije". U ratu 1993. doživio je porodičnu tragediju u kojoj je ubijena njegova supruga Fatima, koja je bila učiteljica. Nastava se održavala u improviziranoj osnovnoj školi na Ali-pašinom Polju, a 9. novembra 1993. pogođena je četničkom granatom iz Nedžarića i ubila učiteljicu Fatimu i njene učenike Adisa, Vedada i Feđu. Potresen ovim ubistvom, napisao je nekoliko publicističkih knjiga u kojima osuđuje međunarodnu politiku prema ratu u Bosni i Hercegovini: *Vehidova pisma*. Sarajevo: GIP Polet, 1993.; *Evropo, stidi se: 600 dana u opkoljenom Sarajevu.* Oslo: Micro Trykk Offset, 1994., *Evropo, stidi se: fragmenti iz sarajevskog ratnog dnevnika i 'Vehidova pisma'.* Tešanj: Planjax, 1999., *Shame on you, Europe: excerpts from a Sarajevo War Diary and 'Vehid's Letters'*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2001.

Nakon životnog loma, izlaz iz očaja je pronašao u putovanjima i pisanju. Objavio je brojne knjige reportaža, putopisa, intervjua i tekstova o savremenicima: *Ljepota povratka u Bosnu.* Sanica: Opština Ključ, 1997., *Rodna Bosno, daleko odosmo.* Tuzla: Bosnia Ars, 1998., *Ljudi dobre zemlje Bosne*. Tuzla: Bosnia Ars, 2001., *Moji savremenici*. Tešanj: Planjax, 2004., *Jovica (Petković).* Tešanj: Planjax, 2006. *Prelog: dokumentarna (ne)naučna reportaža o slavnom Vladimiru Prelogu, rođenom Sarajliji, umjesto studije koju nisam ni smio, ni znao napisati*, Sarajevo: Vlastito izdanje, 2009., *Doktor Eso*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2009., *Kozarac i Kozarčani*. Tešanj: Planjax, 2000., *Pisma u budućnost*. Tešanj: Planjax, 2008., *Putovanja radi povratka*. Sarajevo: Udruženje Promokultura, 2016. i dr.

Radeći tv-emisiju "Meraklije", koja je promovirala pjevače narodnih pjesama, proširio je svoje znanje iz narodne književnosti te je priredio nekoliko zbirki sevdalinki, šala i izreka: *Meraklije*. Sarajevo: Nana, 1993., *Bosanske šale*. Sudney: Dravesa Production, 1996., *Sevdalinke o gradovima*. Bihać: Bošnjak: Biblioteka Ključanin, 1997., *Na nebu paučina: bosanske izreke*. Tuzla: Bosnia Ars, 1999., *Sarajevo divno mjesto: najljepše pjesme o Šeheru*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 1999., *Sevdalinke*. Tešanj: Planjax, 2003., *Najbolje sevdalinke*. Tuzla: Bosnia Ars, 2006., *Nešto mi se u gaćama diglo: bosanske erotske narodne pjesme*. Tuzla: Bosnia Ars, 2007., *Bosanske izreke: (strpljen-spašen).* Sarajevo: Miris orijenta, 2011. i dr.

Umro je 28. 4. 2017. u 76. godini života, a pokopan je na sarajevskom groblju "Lav".

HALILBAŠIĆ, Ahmet (1941-2017)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Tuzli, Ahmet Halilbašić, rođen je 9. 3. 1941. godine u Modriči. Gimnaziju je završio u Gradačcu 1960. godine. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Rijeci 1966. godine, na kojem je kasnije i magistrirao. Ljekarski staž je obavio u Sarajevu, Doboju, Osijeku, Tuzli i Brčkom. Do 1970. godine, radio je kao ljekar opće prakse u Domu zdravlja u Bosanskom Šamcu. Specijalistički ispit položio je na VMA u Beogradu 1974. godine. Sedam mjeseci u 1983. godini bio je na usavršavanje iz nefrologije, dijalize i transplantacije bubrega u Londonu na Gys's Hospital. Bio je šef Odsjeka za toksikologiju Internog odjeljenja od 1974. do 1978. a od 1978. do 2006. obavljao je dužnost šefa Internog odjeljenja. Odbranio je doktorsku disertaciju *Lokalne imunološke promjene u probavnoj cijevi kod bolesnika na hemodijalizi* na Medicinskom fakultetu u Tuzli 1986. godine. Nakon doktoriranja, primljen je za docenta na Medicinskom fakultetu u Tuzli (1987), u zvanje vanrednog profesora izabran je 1993. a redovni postaje 1998. godine.

Najveći doprinos dao je u unapređenju zdravstvene zaštite i liječenja bubrežnih i dijaliznih bolesnika.

Navest ćemo nekoliko naslova njegovih radova koje je objavio u koautorstvu: "Liječenje apcesa i hematoma u ratnim povredama trbuha drenažnim kateterom pod kontrolom ultrazvuka", *Acta Medica Saliniana* (1995), "Najučestalije komplikacije u hemodijaliziranih bolesnika sa privremenim dvoluminalnim subklavijskim kateterom" (et al.), *Acta Medica Saliniana* (1998), "Kliničke karakteristike pruritusa bolesnika na hemodijalizi" (et al.), *Acta Medica Croatica*, 2004), "Urinary albumin / cretinine ratio in patients with Balkan endemic nephropathy" (et al.), (2005) i dr. Koautor je u publikaciji: *Interna medicina: endokrinologija, kardiologija, osnovi kliničke imunologije, bolesti lokomotornog aparata i veziva, egzogena trovanja,* (et al.). Sarajevo: Svjetlost, 1986.

Bio je član Sabora ljekara BiH, predsjednik Udruženja nefrologa BiH, senator Bošnjačkog instituta, Fondacija Adila Zulfikarpašića u Sarajevu.

Umro je 15. 12. 2017. u 76. godini života, a pokopan je na groblju Bukovčić u Tuzli.

HALILOVIĆ, Safet (1951-2017)

Redovni profesor Fakulteta političkih nauka i političar, Safet Halilović, rođen je 3. 4. 1951. u Orahovoj kod Bosanske Gradiške. Nakon završetka Gazi Husrev-begove medrese, diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, na Odsjeku za sociologiju 1974. godine te je nakon godinu dana, primljen za asistenta na

tom fakultetu. Godine 1978. odbranio je magistarski rad *Aktuelnost Marksove kritike građanske demokratije za praksu jugoslovenskog socijalizma* a mentor je bio prof. dr. Ćazim Sadiković. Doktorsku disertaciju *Marks-Lenjinov koncept demokratije i socijalističko samoupravljanj*e odbranio je 1988. godine, a mentor je bio prof. dr. Fuad Muhić.

Rat je proveo u Zenici i tamo je bio uključen u rad Općinskog Kulturnog društva Muslimana "Preporod", gdje je priredio dva zbornika o ratnim stradanjima i restituciji. Nakon rata politički se angažirao prvo u Stranci demokratske akcije, a zatim u Stranci za Bosnu i Hercegovinu te je u poratnim godinama obavljao brojne značajne funkcije: bio je direktor Bosanskog kulturnog centra od 1995. do 1998., ministar za obrazovanje i nauku Kantona Sarajevo od 1998. do 2000., potpredsjednik Federacije Bosne i Hercegovine od 2000. do 2002., ministar civilnih poslova od 2002. do 2006., ministar za ljudska prava i izbjeglice od 2010. do 2011. godine te poslanik u Federalnom parlamentu.

Priredio je sljedeće knjige: *Restitucija bosanske državnosti: (izbor priloga i dokumenata).* Zenica: KDM "Preporod", Centar za bosanske studije, 1993., *Vrijeme beščašća: genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*. Zenica: KDM "Preporod", Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, 1994., *Savremena diplomatija i diplomatska služba Bosne i Hercgovine: hrestomatija.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2013.

Autor je knjige *Evropske integracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2013.

Umro je 10. 5. 2017. u 66. godini života, a pokopan je na sarajevskom groblju Grličića brdo.

HEĆIMOVIĆ, Esad (1963-2017)

Novinar i publicist, Esad Hećimović, rođen je 14. 7. 1963. u Zenici. Studirao je na Odsjeku za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Novinarsko pero je počeo oštriti pišući tekstove za beogradske "Večernje novine". Prije rata je objavio u koautorstvu knjigu o stradanju zeničkih Muslimana poslije Drugog svjetskog rata: *Robija šutnje: (stradanje Muslimana u zeničkom kraju): 1945-1987.* (sa E. Đidićem). Zenica: KDM "Preporod", 1991., zatim je pisao za sarajevske listove "Muslimanski glas" i "Ljiljan". Bio je član Stranke demokratske akcije te je u ratu od 1992. do 1995. bio novinar u glavnom odboru SDA u Zenici. Imao je pristup gotovo svim dokumentima i informacijama u vezi s islamskim ratnicima mudžahedinima, koji su se pojavili u ratu u Bosni, te je napisao knjigu o njima. Najveći doprinos dao je istražujući porijeklo i djelovanje mudžahedina ili islamskih ratnika u srednjoj Bosni u ratu 1992-1995., te je svoja istraživanja

objavio u publikaciji *Garibi: mudžahedini u BiH 1992-1999*. Zenica: Fondacija Sina, 2006., a drugo izdanje je objavljeno u Beogradu, 2009.

Poslije rata, distancirao se od Stranke demokratske akcije i prešao u nezavisne novinare te je bio urednik u sarajevskim listovima "Dani" i "Oslobođenje". Nakon brojnih istraživačkih tekstova objavljenih u listovima i časopisima, okušao se i u elektronskim medijima, te je bio urednik Informativnog programa na OBN televiziji.

Bio je jedan od osnivača Evropskog centra za slobodu medija i štampe.

Dobitnik je Nagrade "Nikola Guzijan" koju dodjeljuju "Nezavisne novine" za novinara godine (2011).

Umro je 30. 4. 2017. u 54. godini, a pokopan je na groblju u Zenici.

HUSELJIĆ, Husejn (1941-2017)

Doktor hemijskih nauka i dugogodišnji predsjednik Općinskog društva "Preporod" u Modriči, Husejn Huseljić, rođen je 1. 1. 1941. godine u Modriči. Diplomirao je na Tehnološkom fakultetu u Tuzli 1975. godine. Doktorsku disertaciju *Mogućnosti priređivanja nove grupe ugušćivačkih i plastičnih mazivih sistema tipa složenih karboksilata aluminija* odbranio je na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 1982. godine.

Bio je zaposlen u Rafineriji ulja Modriča kao voditelj Službe za istraživanje, razvoj i primjenu mazivih masti, a funkciju direktora firme SODASO Hemija obavljao je od 1978. do 1985. godine. Zatim je prešao na Institut za ekonomiku u Doboju, gdje je radio u svojstvu voditelja izrade projekata razvoja te je izabran u višeg naučnog saradnika Instituta za hemijsko inženjerstvo u Tuzli. Bavio se istraživačko-razvojnim radom, te je objavio više od 100 naučnih i stručnih radova i projekata u stručnim časopisima i zbornicima.

Objavio je knjigu *Karboksilati metala*, Modriča: Vlastito izdanje, 2003.

U Modriči je nakon rata rukovodio Općinskim društvom Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" i organizirao brojne kulturne sadržaje te se aktivirao na obnovi porušene Čaršijske džamije u Modriči.

Umro je 11.1.2017. u 76. godini života, a pokopan je u haremu u Modriči.

IMAMOVIĆ, Mustafa (1941-2017)

Redovni profesor Pravnog fakulteta, Mustafa Imamović, rođen je 29. 1. 1941. godine u Gradačcu. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1963. godine. Nakon diplomiranja, primljen je za asistenta na Pravnom fakultetu u Beogradu, gdje je 1967. godine odbranio magistarski rad *Pravni položaj verskih zajednica za vreme šestojanuarske diktature*. Doktorsku disertaciju *Pravni položaj*

i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. odbranio je 1971. godine u svojoj 30. godini života. Godine 1973. prelazi na Pravni fakultet u Sarajevu, gdje je prošao izbor u sva nastavno-naučna zvanja, od vanrednog (1977) preko redovnog (1982) do profesora emeritusa 2011. godine. Bio je predavač na pravnim fakultetima u Banjoj Luci, Mostaru i Rijeci, zatim gostujući profesor na Univrezitetu Yale u New Havenu (1983/84), na Centralno-evropskom univerzitetu u Budimpešti (1997/1998) te na Univerzitetu u Michigenu pri Centru za istočnoevropske studije (1977/1978) kao Fulbrightov stipendist.

Autoritet se u nauci stiče kredibilitetom i brojem objavljenih radova. Njegov impresivni bibliografski opus obuhvata 558 bibliografskih jedinica[1], koje čine radovi objavljeni u listovima, časopisima, zbornicima i sljedeća posebna izdanja: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* Sarajevo: Svjetlost, 1976., *Državnopravni razvitak jugoslavenskih naroda*. Sarajevo: Studio "m", 1991, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima* (sa K. Hreljom i A. Purivatrom). Sarajevo: MAG, 1993., *Bošnjaci u emigraciji: monografija ‚Bosanskih pogleda': 1955-1967.* Sarajevo: Bošnjački institut, 1996., *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod", 1997. (1998. i 2006.) , *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1997., *Historija države i prava Bosne i Hercegovine.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 1999., *Bošnjaci = Bosniaks.* Sarajevo: VKBI, 2000., *Predavanja iz opće povijesti prava i političkih institucija*. Sarajevo: Pravni fakultet, 2006., *Osnove upravno-političkog razvitka i državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet, 2006., *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*. Sarajevo: Pravni fakultet, 2006., *Historija Bošnjaka.* Novi Pazar: Centar za bošnjačke studije, 2007., *Knjige i zbivanja*. Sarajevo: Magistrat, 2008., *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata*. Sarajevo: Pravni fakultet, 2008., *Zemaljski štatut u ustavnoj historiji Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2010., *Gradačac: 1878-1941.: upravno-politički položaj.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2011., *Knjiga pamćenja*. Sarajevo: University Press, 2013.

Obavljao je funkciju dekana na Pravnom fakultetu od 1992. do 1994. godine, bio je predsjednik Upravnog odbora Pravnog fakulteta, predsjednik Upravnog odbora Instituta za istoriju, član Društva istoričara Bosne i Hercegovine, član Matičnog odbora BZK "Preporod", glavni urednik časopisa *Pregled* i *Ljudska prava*, član redakcija *Gledišta* i *Godišnjaka* Pravnog fakulteta.

[1] Mirela Rožajac-Zulčić, Ivana Teronić: *Građa za bibliografiju Mustafe Imamovića*. Sarajevo: University Press, 2009.

Dobitnik je sljedećih nagrada i priznanja: Šestoaprilske spomen-plakete grada Gradačca (1979), Republičke nagrade za nauku "Veselin Masleša" (1987), Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva za knjigu *Historija Bošnjaka* (1998), Nagrade za nauku BZK "Preporod" (2002), Nagrade za najbolju stručnu knjigu za djelo *Historija države i prava BiH* na Međunarodnom sajmu knjiga i učila (2004), Nagrade "Najbolji autor" za djelo *Knjige i zbivanja* Udruženja izdavača i knjižara BiH (2008) i dr.

Umro je 23. 1. 2017. u svojoj 76. godini, a pokopan je na sarajevskom groblju Bare.

KADRIĆ, Rašida (1951-2017)

Vanredna profesorica Pedagoškog fakulteta u Sarajevu, Rašida Kadrić, rođena je 23. 10. 1951. godine u Orašju. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1976. godine. Nakon diplomiranja, vratila se u Orašje i zaposlila kao profesorica u Gimnaziji, gdje je radila sve do 1992. godine. Udajom za novinara Jusufa Kadrića, preselila se u Sarajevo. Pohađala je postidiplomske studije na Sveučilištu u Zagrebu, na Interuniverzitetskom centru za postdiplomske studije u Dubrovniku, gdje je odbranila magistarski rad *Tematsko-stilistička analiza poratno izdanih pripovijedaka Alije Nametka* 1990. godine, pred komisijom u sljedećem sastavu: Krunoslav Pranjić, mentor, Muhsin Rizvić, član, Miroslav Šicel, član.

U ratu je radila kao lektor na Radio-Sarajevu, a zatim je 1995. godine primljena kao viši asistent na Pedagošku akademiju u Sarajevu na predmet Dječija književnost. Doktorsku disertaciju *Pripovijetke za djecu u bosanskohercegovačkoj književnosti* odbranila je na Filozofskom fakultetu u Tuzli 2005. godine, nakon čega je birana u zvanje docenta, a vanredna profesorica je postala 2011. godine. Bila je predsjednica Žirija za dodjelu Nagrade "Stazama djetinjstva" koju dodjeljuje Gradska biblioteka iz Bosanske Krupe te selektor za Bosnu i Hercegovinu za dodjelu Nagrade "Mali Princ" u Tuzli.

Iz njene bibliografije izdvojit ćemo sljedeće radove: "Simbolika novele *Sunce* Alije Isakovića", *Naša škola* (2000), "Na tragu tradicije − književno-prosvjetiteljski rad Hamdije Mulića", *Naša škola* (2004), "Djetinjstvo i zavičaj u pripovijetkama Šukrije Pandže", *Naša škola (2010),* "Kratak osvrt na pripovjedački opus Alije Nametka", *Godišnjak* BZK "Preporod" (2006), "Prilozi za mlade u Biseru", *Život i djelo Muhameda Bekira Kalajdžića: zbornik* (2005) i dr.

Objavila je knjigu *Djetinjstvo u bosanskohercegovačkoj priči*. Tuzla: Bosanska riječ, 2010. zatim je priredila *Antologiju bosanskohercegovačke priče za djecu i o djeci*. Tuzla: Bosanska riječ, 2011., te publikacije *Stazama djetinjstva: izbor priča sa konkursa za najbolju neobjavljenu priču za djecu u BiH: Nagrada*

Stazama djetinjstva. Bosanska Krupa: Gradska biblioteka, 2012, 2013, 2015, i 2016. godine.

Imala sam čast upoznati profesoricu prilikom nekoliko njenih posjeta našoj Biblioteci, tada nam je poklonila svoje knjige te je ostavila utisak tople i izuzetno ljubazne osobe.

Umrla je 26. 1. 2017. u 66. godini života, a pokopana je na mezarju u Orašju.

KLJAJIĆ, Vahid (1937-2017)

Redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Vahid Kljajić, rođen je 22. 1. 1937. godine u Kladnju. Nakon završene Više škole za socijalne radnike u Sarajevu, diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu 1975. godine, a kasnije je i magistrirao na istom fakultetu. Bio je zaposlen u Općini Kladanj i u Rudniku uglja Banovići kao socijalni radnik. Kasnije je bio predavač na Višoj školi za socijalne radnike u Sarajevu, zatim na Fakultetu političkih nauka, na Fakultetu kriminalističkih nauka te Defektološkom fakultetu u Tuzli. Doktorsku disertaciju *Socijalna politika Komunističke partije Jugoslavije do Drugog svjetskog rata* odbranio je 1988. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu u 51. godini života. Navest ćemo naslove nekoliko objavljenih radova: "Socijalni programi i minimum socijalne sigurnosti u funkciji društvenih reformi", *Socijalni rad i socijalna zaštita* (1990), "Savremena socijalna politika i njeni instrumenti − socijalni programi i njihove protivurječnosti", *Socijalni rad i socijalna zaštita* (1991), glavni urednik je zbornika *Socijalni rad na pragu 21. stoljeća: zbornik radova sa naučnog skupa*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 1999. Objavio je udžbenik *Zdravstvena i socijalna zaštita* (sa A. Arnautović). Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2001. U zvanje profesora emeritusa izabran je 2008. godine.

Dobitnik je Zlatnog ljiljana sa plaketom Općine Centar Sarajevo.

Umro je 18. 11. 2017. u svojoj 80. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

MAHMUTOVIĆ, Alisa (1977-2017)

Docentica Filozofskog fakulteta u Zenici, filologinja, Alisa Mahmutović, rođena je 6. 10. 1977. godine u Tuzli. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Tuzli, na Odsjeku za bosanski jezik i književnost 2001. godine. Magistarski rad odbranila je 2002. na istom fakultetu. Doktorsku disertaciju *Jezik bošnjačke usmene epike* odbranila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2008. godine. Za šesnaest godina radnog staža, promijenila je sedam institucija u kojima je radila ili na određeno vrijeme ili kao saradnica: radila je kao profesorica u Srednjoj muzičkoj školi u Tuzli (2002-2008), kao asistentica na Filozofskom fakultetu

u Tuzli, na Katedri za turkologiju (2006-2007), na Katedri za bosanski jezik na istom fakultetu (2007), na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici (2009-2010), na Pedagoškom fakultetu u Sarajevu (2012-2013), Institutu za jezik u Sarajevu (2012-2015), te na Filozofskom fakultetu u Zenici, na Katedri za bosanski, srpski, hrvatski jezik i književnost od 2009. sve do svoje prerane smrti.

Navest ćemo nekoliko naslova njenih objavljenih radova: "Antroponimija bošnjačkih epskih pjesama" (2011), "Neke sintaksičko-leksičke karakteristike jezika sevdalinke" (2011), "Identitet sevdalinke: (ili: čija je naša sevdalinka?)" (2013), "Novinski naslovi: informacija, manipulacija ili senzacija (sa I. Jozić) (2013), "Frazemska antonimija u epskoj poeziji" (2014), "Strukturna i semantička obilježja frazema natpisa stećaka" (sa M. Kardašem) (2014) i dr. Objavila je knjigu: *Kao frazeološki rječnik: rječnik frazema s poredbenom česticom "kao"*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2012., a u štampi je ostala knjiga posvećena njenom tragično nastradalom sinu: *Mahir: 14 zauvijek*. Sarajevo: Fondacija "Mahir i Aleksa": Dobra knjiga, 2017.

Bila je članica Redakcije časopisa "Književni jezik" Instituta za jezik u Sarajevu.

Umrla je 26. 6. 2017. u 40. godini života, a ukopana je na gradskom groblju Trnovac u Tuzli.

MARKOVIĆ, Ismet (1948-2017)

Književnik Ismet Marković, rođen je 17. 3. 1948. godine u selu Korita kod Plava. Diplomirao je na Odsjeku za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Radio je kao profesor filozofije u srednjim školama u Plavu, Bihaću i Velikoj Kladuši. Najveći dio karijere proveo je radeći kao novinar i urednik u Redakcijama listova "Jedinstvo" u Prištini, "Omladinski pokret" u Podgorici, "Prezent" i "Aspekti" u Cazinu. Godine 1992. počeo je rat u Bosni i Hercegovini i mnogi su se naši ljudi od ratnih dešavanja sklonili na Kosovo. Međutim, bilo je i onih koji su bježali s Kosova u druge evropske zemlje, pa je tako i Marković napustio Kosovo i osjetio iskustvo izbjeglice u Švicarskoj, Italiji i poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Godine 2002. vratio se na Kosovo i postao savjetnik ministra u vladi Kosova za medije i manjinske zajednice te je kasnije radio poslove savjetnika i prevodioca u Kabinetu gradonačelnika grada Peći.

U gimnazijskim danima počeo je pisati poeziju te je kasnije objavio sljedeće publikacije: *Mimohod*. Bijelo Polje: Odzivi, 1974, *Stablo u slovima*, Priština: Jedinstvo, 1978, *Raboš*. Priština: Jedinstvo, 1981, *Abidin*. Istanbul: Yalcin Yayinlari, 1986., *Tegobnik*. Beograd: Grafos, 1987.

Preveo je sa albanskog jezika sljedeće knjige: Nedžat Halili: *Prisustvo nedelje*. Priština: Jedinstvo, 1983., Ećrem Baša: *Zvezdomore.* Priština: Jedinstvo, 1984.,

Raino Malnes: *Politička filozofija*. Podgorica: CID, 2009., Lulzim Tafa: *Vražiji posao*. Sarajevo: Jordan studio, 2012.

Bio je urednik za poeziju u književnom časopisu "Stremljenja" u Prištini (1985-1988).

Bio je član Udruženja književnika Crne Gore i Društva pisaca Kosova, Saveza novinara Jugoslavije, član Nezavisne unije profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, član Udruženja pisaca Sandžaka i član Matice Bošnjaka – Društva za kulturu, znanost i umjetnost Sandžaka.

Umro je 12. 01. 2017. u 69. godini ukopan je na greblju Vitomirici, kod Peći.

MUHOVIĆ, Muslija (1946-2017)

Redovni profesor Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu, Muslija Muhović, rođen je 12. 9. 1946. godine u Trpezima kod Berana u Crnoj Gori. Nakon završetka gimnazije u Prištini, diplomirao je Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu 1971. godine. Odbranio je magistarski rad *Teorija i praksa delegacije* na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1976. godine. Jedan je od rijetkih intelektualaca koji je odbranio dvije doktorske disertacije: prvu doktorsku disertaciju *Političko predstavljanje u socijalizmu* odbranio je 1978. godine na Fakultetu poltičkih nauka u Sarajevu, a drugu *Čovjek u konceptima utemeljivača suvremene filozofske antropologije (Scheler, Gehlen i Plessner)* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1995. godine. Predavao je predmete Etiku, Logiku i Socijalnu antropologiju na Fakultetu za kriminologiju, kriminalistiku i sigurnosne studije, a bio je saradnik na sljedećim obrazovnim ustanovama: Visoka medicinska škola u Bihaću, Filozofskom fakultetu u Tuzli i Univerzitetu u Prištini. Iz njegovog plodnog naučnog opusa, izdvajamo sljedeće knjige: *Marksizam i antropologija.* Sarajevo: Svjetlost, 1987., *Marksizam i socijalističko samoupravljanje.* (sa Omerom Ibrahimagićem). Sarajevo: "Veselin Masleša", 1988., *Filozofija.* Sarajevo: Compact-E, 1997., *Etika*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 1997., *Suvremena filozofska antropologija.* Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 1998., *Etika sa osnovama kriminalističke etike*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2002., *Uvod u etiku*. Sarajevo: Graffo M, 2005., *Filozofija i egzistencija*. Tuzla: HMKS štamparija, 2005., *Socijalna antropologija*. Sarajevo: Graffo M, 2007., *Uvod u aksiologiju*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2007., *Filozofija prava*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka,2008., *Uvod u logiku*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2009., *Ontologija: Hegelovo, Heideggerovo, Hartmannovo i Schelerovo učenje o bitku*. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2010., *Gnoseologija.* Sarajevo: DES, 2012.

Umro je 10. 8. 2017. u 71. godini života, a pokopan je na Vlakovu.

MUMINHODŽIĆ, Kasim (1941-2017)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Tuzli, Kasim Muminhodžić, rođen je 23. 8. 1941. godine u Lukavcu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Bio je ljekar u Lukavcu i Gradačcu. Specijalizaciju iz interne medicine je obavio na Vojno medicinskoj akademiji (VMA) u Beogradu 1980. godine, a supspecijalizaciju je obavio u Zagrebu i Ljubljani. Doktorsku disertaciju *Doprinos ranoj dijagnostici i terapiji prekanceroznih stanja debelog crijeva* odbranio je na Medicinskom fakultetu u Tuzli 1990. godine. Najveći dio svoje radne karijere proveo je na Internoj klinici Univerzitetskog kliničkog centra u Tuzli. Uža oblast njegovih istraživanja je endoskopija i gastroenterologija, gdje je dao veliki doprinos u primjeni i razvoju dijagnostičkih i terapijskih procedura. Obavljao je funkciju ministra zdravlja Tuzlanskog kantona od 1994. do 1996. godine. Bio je šef Odjela za gastroenterologiju, zatim profesor na Medicinskom fakultetu u Tuzli.

Navest ćemo nekoliko naslova njegovih radova koje je objavio u koautorstvu: "Interventional ultrasound in the treatment of acute pancreatitis" (sa E. Zerem, M. Smajić), *Medicinski arhiv* (2002), "Intestinal Polyposis in Children" (sa Nada Pavlović-Čalić), *Pedijatrija danas* (2006), "Hereditary non polyposis colorectal cancer in a random sample of colorectal cancer patients" (sa N. Pavlović-Čalić, I. Eminović, V. Hadžiabdić, R. Komel, D. Pavlović), *Acta Medica Academika* (2007), "Intrafamilial transmission of hepatitis B in Tuzla region of Bosnia and Herzegovina" (et al.), *European Journal of Gastroenterology & Hepatology* (2007) i dr.

Koautor je u sljedećim publikacijama: *Zdravstvena njega,* 2 (R. Omerćehajić, F. Ramović, Đ. Stijepić). Tuzla: Penn, 2005., *Akutna abdominalna bol* (et al.). Sarajevo: "Avicena", 2005.

Bio je prvi predsjednik Asocijacije gastroenterologa i hepatologa Bosne i Hercegovine.

Umro je 19. 12. 2017. u 76. godini života, a pokopan je u haremu Džindijske džamije u Tuzli.

MUŠIĆ, Osman (1946-2017)

Vanredni profesor Elektrotehničkog fakulteta u Sarajevu, Osman Mušić, rođen je 12. 5. 1946. godine u Sarajevu. Sin je poznatog profesora turkologa Omera Mušića. Diplomirao je na Elektrotehničkom fakultetu u Sarajevu 1971. godine. Nakon diplomiranja, zaposlio se u Institutu za automatiku i računarske nauke (IRCA) pri "Energoinvestu", gdje je proveo najveći dio radne karijere. Magistarski rad *Eigenvalue assignment using matrix sign functions* odbranio je na Univerzitetu u Houstonu (SAD) 1975. godine. Odbranio je doktorsku disertaciju

Sinteza sistema upravljanja pretvarača koji rade u prekidačkom režimu: prilog rješenju problema upravljanja istosmjernih prekidačkih pretvarača primjenom kliznih režima na Elektrotehničkom fakultetu, u Sarajevu 1993. godine, nakon čega postaje predavač na istom fakultetu. Godine 1994. postaje službenik Ambasade Bosne i Hercegovine u Pakistanu: prvo je bio sekretar, pa otpravnik poslova do 1997. i na kraju ambasador Bosne i Hercegovine u Maleziji od 1997. do 2001. godine. Nakon završenog diplomatskog mandata, vratio se profesorskom pozivu na Elektrotehničkom fakultetu, na Odsjeku za automatiku i elektroniku u statusu vanrednog profesora.

Navest ćemo nekoliko naslova koje je objavio u koautorstvu: "DC/DC converter with extended range of output power" (N. Hadžimejlić, N. Behlilović) (2003), "An Approximate mathematical model of ultrasonic wave modulation by Fon Karman Vortex Street in a liquid flow" (M. Ahić, O. Mušić, Z. Djemić) (2004), "Facts about solution based and catridge based devices for blood gas analysis"(A. Badnjević, E. Beganović) (2011), "Inverter control using real sliding mode control" (N. Hadžimejlić, L. Ahmethodžić) (2011), "Daljinsko upravljanje i očitavanje brojila korištenjem Morse mreže" (A. Badnjević, S. Kreso) (2011), "Primjena poluprovodničkih pretvarača za regulaciju tokova snaga u elektroenergetskom sistemu" (2011) i dr. Objavio je udžbenik u koautorstvu: *Elektronika 1: osnovi* (N. Hadžimejlić, M. Musić). Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 2011.

Umro je 18. 8. 2017. u 71. godini, a pokopan je na mezarju Faletići.

PAŠIĆ, Ibrahim (1948-2017)

Historičar Ibrahim Pašić, rođen je 11. 9. 1948. godine u Rakitnici kod Rogatice. Nakon završene osnovne i srednje škole, diplomirao je na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu 1977. godine. Nakon diplomiranja zaposlio se kao profesor historije u Srednjoškolskom centru u Fojnici (1978-1984), zatim je prešao u Željeznički školski centar u Sarajevu. Odbranio je magistarski rad *Politički motivi promjene antroponima i toponima u Bosni i Hercegovini* na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2001. godine. Doktorsku disertaciju *Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka s posebnim osvrtom na glasinačku ilirsku kulturu* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Prištini 2004. godine u 56. godini života. Bio je predavač na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru.

Objavio je sljedeće publikacije: *Zločin u Ahatovićima: dokumenti o genocidu nad Muslimanima Bosne i Hercegovine 1992. godine.* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1993., *Od hajduka do četnika: (stradanja i genocid nad glasinačkim Bošnjacima od najstarijih vremena do 1994. godine).* Sarajevo: Bemust, 2000., *Kulin*

& Prijesda: dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne. Zenica: Društvo historičara, 2006., *Predslavenski korijeni Bošnjaka: (od planine Romanije do istočnih granica Rimske provincije Dalmacije).* Mostar: Univerzitet "Džemal Bijedić", Fakultet humanističkih nauka, 2008., *Mile i Moštre: ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećka i crkve bosanske.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2009., *Tračko ime Bosna i Tračani u Bosni*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2012., *Gotizmi i ilirizmi u Kulinovoj povelji*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2013., *Od stećka do nišana u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: BZK "Preporod", 2017.

Jedan je od osnivača Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti, bio je član Udruženja muzičara BiH i Udruženja estradnih radnika BiH.

Umro je 23. 6. 2017. u 69. godini života, a pokopan je na Grličića brdu.

SALIHBEG, Melika Bosnawi (1945-2017)

Književnica Melika Salihbeg Bosnawi, rođena je 10. 1. 1945. godine u Sarajevu. Nakon završetka osnovne i srednje škole, diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu 1970. godine. Bila je zaposlena u Kulturno-prosvjetnoj zajednici Bosne i Hercegovine. Sarađivala je sa brojnim listovima i časopisima u kojima je najčešće objavljivala likovne prikaze i kritike slikara Ismeta Rizvića, Behaudina Selmanovića, Safeta Zeca, Edina Numankadića, Ljubomira Perčinlića, Tomislava Dugonjića i dr. Svoje likovne priloge sabrala je u knjizi *Vlasnik vremena*, koja je objavljena 1979. godine u Sarajevu.

Uprkos obećavajućoj karijeri u socijalizmu, nakon Iranske revolucije 1979. odlučila je posjetiti šiijsko svetište Kerbelu u Iraku, mjestu gdje je pokopan hazreti Husein, sin hazreti Alija i Fatime, unuk Muhammeda, a. s. Prema njenim riječima, na tom mjestu doživjela je duhovnu katarzu i nakon povratka u Bosnu i Hercegovinu odlučila se pokriti kao iranske "kćeri revolucije" i slijediti šiizam i imama Alija. Bila je sva u crnom: crna marama i crni ogrtač bili su magnet za svu patnju koju je kasnije proživjela. Ostala je bez posla, a 1983. godine osuđena je na pet godina zatvora u svojoj 38. godini života u poznatom "Sarajevskom procesu" s Alijom Izetbegovićem, Džemaludinom Latićem, Hasanom Čengićem, Omerom Behmenom i dr. Međutim, nije se mogla pomiriti s određenom kaznom te je počela štrajk glađu i nakon izdržana 73 dana, puštena je na uvjetnu slobodu sa 43 kilograma težine.

Ostatak života provela je kao slobodna umjetnica, a objavila je sljedeće knjige poezije: *Kaze*. Sarajevo: Svjetlost, 1977.; *Nebeska deva*, Zürich: Bosnisches Institut 1986.; *Ruža tmice / Rose Of Darkness*, Sarajevo: Zid, 1997.; *Srebrenica je zvijezda padalica*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2000.; *Na krik gazele zastat,* Sarajevo:

Autorsko izdanje, 2006.; *Ptica o vratu / Bird on Neck*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2014.; te sljedeće publikacije: *Katarzični snovi. Ya Filistin*. Tuzla: Fi Grafik, 1991.; *Miomiris gnoze: sarajevska otkrovenja: spoznaja obredne molitve: spoznaja univerzuma ='Arfu'l 'Irfan*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2006.; *Skupa: eseji*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2009.; drama: *Citadella Svjetla*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 2008.; prevela je knjigu Ali ibn Abi Talib: *Dove*. Sarajevo: Al-Mahdi, 1997.

Bila je ekstravagantna pojava u bošnjačkoj književnosti sa životom punim lomova, duhovnih i stvarnih. Prešla je put od sumnje do vjerovanja, od komuniste do vjernice.

U posljednjih desetak godina života, skinula je crnu maramu i crnu odjeću, glavu je pokrivala posebnom kapicom a oblačila se na klasičan evropski način. Za života je svoju književnu ostavštinu pohranila u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu.

Umrla je 18. 8. 2017. u 72. godini života, a pokopana je na mezarju Ravne Bakije.

SARAJLIĆ, Ćazim (1948-2017)

Likovni kritičar, slikar i publicist, Ćazim Sarajlić, rođen je 17. 6. 1948. godine u Tuzli. Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja diplomirao je Odsjeku za filozofiju i povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1973. godine. Poslije diplomiranja, zaposlio se kao kustos u Galeriji jugoslavenskog portreta u Tuzli. Od 1987. do 1990. godine bio je direktor "Tuzla filma" i direktor Prvog međunarodnog festivala kratkometražnih i dugometražnih filmova, zatim je obavljao funkciju direktora Međunarodne galerije portreta od 1990. do 2011. godine. Pisao je likovne kritike i eseje te ih objavljivao u "Frontu slobode" "Oslobođenju", "Odjeku", "Oku" i dr. Izbor svojih članaka objavio u knjigama *Vrt glinenih golubova*. Tuzla: Art magazin, 1997., *Likovne bilješke, ogledi, prikazi i kritike*. Tuzla: Harfo-graf, 2008. Priredio je knjigu o likovnom kritičaru Vefiku Hadžismajloviću, koja je objavljena u Tuzli, 1988. godine. Kao kustos i direktor Galerije, priredio je brojne izložbe koje su popraćene katalozima i predgovorima, od kojih ćemo izdvojiti nekoliko: *Ismet Mujezinović: 4700 skica, studija, crteža i akvarela* (1977), *Vojo Dimitrijević: izložba slika* (1977), *Omer Mujadžić: izložba slika* (1978), *Ivo Šeremet: izložba slika* (1978), *Hakija Kulenović: izložba slika* (1979), *Pinto Haim: izložba slika* (1979), *Hakman Kosta: izložba slika* (1980), *Karlo Mijić: izložba slika* (1981), *Ismet Mujezinović: crteži i slike* (1982), *Mario Mikulić: 35 godina slikanja portreta* (1984), *Emir Dragulj: crteži i grafike* (2002), *Jiri Anderle: grafike* (2006) i dr. Galerija je priređivanjem brojnih izložbi, svakako doprinijela kvaliteti kulturnog i likovnog života u Tuzli.

Neobično je da je i sam Sarajlić, nakon brojnih godina provedenih gledajući tuđe slike, u petoj deceniji svoga života počeo slikati te je čak priredio nekoliko svojih samostalnih izložbi.

Odlikovan je ordenom Viteza za umjetnost i književnost Ministarstva za kulturu i komunikacije Republike Francuske 2008. godine.

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.

Umro je 21. 8. 2017. u 69. godini života, a pokopan je u Tuzli.

SARIĆ, Samija (1935-2017)

Historičarka, arhivistkinja, Samija Sarić, rođena je 4. 9. 1935. godine u Sarajevu. Diplomirala je na Odsjeku za historiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1961. godine. Zaposlila se u Arhivu Bosne i Hercegovine, gdje je provela čitav radni vijek. Prošla je izbor u stručna zvanja od arhiviste do arhivskog savjetnika. Priredila je brojne izložbe arhivske građe, a stručne radove je objavljivala u "Glasniku arhiva i Društva arhivskih radnika", "Analima" Gazi Husrev-begove biblioteke, "Prilozima" Instituta za istoriju i dr. Navest ćemo nekoliko njenih objavljenih radova: "Prilog proučavanju kolonizacije u Bosni i Hercegovini", *Prilozi Instituta za istoriju* (1978), "Život i rad Safvet-bega Bašagića u dokumentima Državnog arhiva Bosne i Hercegovine", *Safvet-beg Bašagić − bošnjačka intelektualna strategija* (1994), "Iz života i rada književnika Ivana A. Miličevića", *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH* (1995), "Kratki prilozi o životu Jevreja u Bugojnu i Vlasenici", *Sefarad '92.* (1995), "Šejh Sejfudin Fehmi ef. Kemura: 1863-1917." , *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke,* (2003), "Udruženje islamske omladine" u Sarajevu − "Islamski klub" (1905-1910), *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke,* (2005) i dr.

Objavila je sljedeće publikacije: *Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1919-1921: sumarno-analitički inventar za seriju opštih spisa.* Sarajevo: Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1991.; *Bugojno i njegova okolina: (Donji Vakuf, Prusac, Gornji Vakuf i Kupres) u vrijeme austro-ugarske uprave: (1878-1918*). Sarajevo: Buybook, 2009.; *Bugojno i njegova okolina: (Donji Vakuf, Prusac, Gornji Vakuf i Kupres): između dva svjetska rata (1918-1941).* Sarajevo: Vlastito izdanje, 2015.

Bila je članica Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine.

Umrla je 25. 2. 2017. u 82. godini života, a pokopana je na groblju Bare.

TALJIĆ, Isnam (1954-2017)

Književnik i novinar, Isnam Taljić, rođen je 2. 1. 1954. godine u Vlasenici. Već se u gimnazijskim danima odlučio baviti novinarstvom te je pokrenuo gimnazijski list "Birač" (1973) u Vlasenici. Studirao je na Odsjeku za južnoslavenske jezi-

ke i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Nakon diplomiranja vratio se u rodno mjesto, gdje je radio kao novinar "Vlaseničkih novosti" i dopisnik lista "Oslobođenje" sve do 1992. godine. Kao izbjeglica iz Vlasenice, skrasio se u Ljubljani, gdje se zaposlio u ljubljanskoj Redakciji lista "Ljiljan". Nakon rata, godine 1997. preselio se u Sarajevo, gdje je radio u sarajevskoj Redakciji lista "Ljiljan" sve do njegovog gašenja 2005. godine. Preostalih desetak godina života proveo je kao profesionalni književnik, pišući, objavljujući i prodajući svoje knjige. U svojoj veoma plodnoj spisateljskoj karijeri objavio je pripovijetke, romane i priče za djecu: *Progonjenik i bogorodica*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1984., *Noć bez zore*. Tuzla: Univerzal, 1985., *Sezonac*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1988., *Drvored srebrenih nevjesta*. Sarajevo: Oslobođenje, 1989., *Množina crvenih snovanja*. Banjaluka: Glas, 1989., *Nema nama života bez Bosne*. Ljubljana: Juka, 1993., *Muhadžiri: ratna proza o Bosni.* Ljubljana: Juka, 1994., *Roman o Srebrenici*. Bihać: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1998, *Put iz Mekke: roman*. Sarajevo: El-Kalem, 2001., *Kuća na Drini: pripovijetke*. Sarajevo: Bemust, 2003., *Vjetrometina: roman o nevaktu, mržnji i ljubavi.* Sarajevo: Ljiljan, 2004., *Najveće priče: 33 pripovijesti o 25 vjerovjesnika koji su potvrđeni u Kur'anu.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2006., *Tajna knjiga Endelusa*. Sarajevo: Bosna T, 2006., *Brdo Svjetlosti: zašto volimo Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellam*. Sarajevo: (s. n.), 2008., *Sablja šejha Hasana Kaimije*. Sarajevo: Autorovo izdanje, 2009., *Sezona lova na sokolove*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2010., *Opet ćemo se vidjeti ispod crvene jabuke: roman o sultanu Fatihu, Bošnjacima i Bosni*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2013., *Božiji Poslanik iz Mekke: romansirana biografija Muhammeda, s. a. v. s.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2014., *Duga je noć kad se čeka da prođe: savremeni roman o bolu i Bosni.* Sarajevo: Dobra knjiga, 2016.; Knjige za djecu: *S Kapetanom Vidrom na Šarenoj rijeci.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2010., *Đačka knjižica*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2016., *Dječaci iz naše mahale: roman u pričama.* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2016., *Tri igrokaza: Allahova kamila; Dolina mrava i kraljica Belkisa*; *Ćaba*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2016.

Dobitnik je sljedećih priznanja: godišnje nagrade lista "Oslobođenje" za rezultate u novinarstvu, godišnje Nagrade Društva novinara BiH, Nagrade "Zija Dizdarević" 1983, 1986, 2001, Nagrade Ajvatovica za roman *Opet ćemo se vidjeti ispod crvene jabuke* (2013), za roman *Tajna knjiga Endelusa* dobio je Nagradu "Hasan Kaimija" i dr.

Umro je 11. 10. 2017. u 63. godini, a pokopan je na Vlakovu.

VAJZOVIĆ, Fikret (1928-2017)

Redovni profesor Prirodno-matematičkog fakulteta i akademik, Fikret Vajzović, rođen je 1. 5. 1928. godine u Konjicu. Diplomirao je na Odsjeku matematike na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1959. godine, gdje je primljen za asistenta, a

od 1960. godine radio je na Prirodno-matematičkom fakultetu. Magistarski rad je odbranio na Prirodno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, a doktorsku disertaciju *Funkcionalne jednadžbe u Frechetovim prostorima* odbranio je 1965. godine na istom fakultetu. Prošao je izbor u sva naučno-nastavna zvanja na Prirodno-matematičkom fakultetu od docenta 1965. preko vanrednog 1972. do izbora u redovnog profesora 1976. godine. Poslije izbora u redovnog profesora, predavao je matematiku na Mašinskom fakultetu u Mostaru, od 1976. do 1979. godine, ali se nakon toga ponovo vratio na svoj matični fakultet.

Dao je ogroman doprinos matematičkoj nauci u rješavanju problema teorije sumabilnosti, funkcionalnih jednadžbi, teorije fiksne tačke i teorije polugrupa operatora i operatorskih kosinusnih funkcija. Stručne radove je objavljivao u stručnim časopisima i zbornicima, kao što su: "Matematički vesnik" (1987), "Journal of Mathematics" (2003), "Publications de l'Institut Mathematique" (2006), "Naša škola" (2002) i dr.

Objavio je dva udžbenika: *Integralni račun funkcije više promjenjivih* (sa M. Maslenicom). Sarajevo: Studentska štamparija, 2002., *Diferencijalni račun funkcija više promjenjivih.* (sa M. Maslenicom). Sarajevo: Studentska štamparija, 2002.

Godine 1991. izabran je za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a redovni postaje 1995. godine.

Odlikovan je Nagradom "Veselin Masleša" (1979) i Dvadesetsedmojulskom nagradom BiH za nauku (1987).

Umro je 3. 11. 2017. u 89. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

PARTICIPANTS OF OUR HISTORY − DEAD IN 2017

Isma Kamberović

Summary

The intention of this paper is to save from oblivion the prominent male and female Bosniaks who died in 2017, to remember their life and contribution to the community they belonged to. Thus, we cultivate the culture of remembering our professors, writers, literary critics, scientists, historians, artists, in a word all those who were the most important representatives of their profession. They have done what they knew best in this world, and we found them by their works. This year we have lost extraordinary twenty-four people, of whom nineteen male Bosniaks and five female Bosniaks.

Key words: Bosniaks, died, Alić Džemaludin, Begić Azra, Cerić Ismet, Ćatović Hilmija, Duraković Senadin, Gunić Vehid, Halilbašić Ahmet, Halilović Safet, Hećimović Esad, Huseljić Husejn, Imamović Mustafa, Kadrić Rašida, Kljajić Vahid, Mahmutović Alisa, Marković Ismet, Muhović Muslija, Muminhodžić Kasim, Mušić Osman, Pašić Ibrahim, Salihbeg Melika Bosnawi, Sarajlić Ćazim, Sarić Samija, Taljić Isnam, Vajzović Fikret

Autori

Alibegović, mr. Abdel, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Arnaut Haseljić, dr. Meldijana, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
Bajrektarević, dr. Anis, International Institute for Middle East and Balkan Studies, Department for Strategic, Studies on Asia (DeSSA) Vienna, Austrija
Baljić, Mirsada, slikarka, Galerija "Preporod", Sarajevo
Bašić, mr. Kemal, Sarajevo
Beširović, Berina, Forum mladih bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo
Čekić, dr. Smail, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
Ćeman, dr. Mirza Hasan, profesor u mirovini, Filozofski fakultet Sarajevo
Dervišević, dr. Amira, Pedagoški fakultet, Bihać
Dizdar, mr. Nerin, Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom FBiH, Sarajevo
Dizdarević, Faruk, književnik, Sarajevo
Duman, Hatidža, dipl. orijentalist, BZK "Preporod", Sarajevo
Duranović, dr. Elvir, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo
Džafić, dr. Adnan, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Đozić, dr. Adib, Filozofski fakultet, Tuzla
Fejzić Čengić, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Fejzić, dr. Elvis, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Gačanović, dr. Rasim, profesor u mirovini, Elektrotehnički fakultet, Sarajevo
Galešić, Đenan, dipl. pravnik, Mostar
Grbo, dr. Amila, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Halilović dr. Enver, Filozofski fakultet, Tuzla
Harčević Ćatić, Dijana, MA historije, KID PiNa Kopar, Slovenija
Jahić, dr. Mustafa, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
Kamberović, dr. Husnija, Filozofski fakultet, Sarajevo
Kamberović, Isma, dipl. komparativist i bibliotekar, BZK "Preporod", Sarajevo
Kodrić-Zaimović, dr. Lejla, Filozofski fakultet, Sarajevo
Krcić, dr. Šefket, Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija
Krehić-Fočak, mr. Sanella, Sarajevo
Krzović, dr. Ibrahim, profesor u mirovini, Filozofski fakultet, Sarajevo
Lavić, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Mahmutćehajić, dr. Rusmir, Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo
Muhić, dr. Ferid, profesor u mirovini, Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij" u Skoplju, Makedonija

Mujkić, dr. Asim, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Osmić, mr. Amer, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Pelidija, dr. Enes, profesor u mirovini, Filozofski fakultet, Sarajevo
Redžić, mr. Ermin, prevodilac
Sadiković, dr. Lada, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo
Smajlović, mr. Ikbal, Islamski pedagoški fakultet, Zenica
Sofradžija, dr. Halima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Softić, dr. Mejra, Islamski pedagoški fakultet, Zenica
Škrbić, mr. Ajla, prevodilac
Trbić, Jusuf, publicist, BZK "Preporod" Bijeljina

UPUTE AUTORIMA

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u *Godišnjaku* BZK ”Preporod” trebaju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Potrebno ih je dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1, 5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, sa proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi Redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail
5. Sažetak s ključnim riječima na bosanskom jeziku
8. Literatura

Fusnote se stavljaju prema klasičnom modelu pri dnu stranice (a ne direktno u tekstu) prema dolje navedenom redoslijedu bibliografskih elemenata.

Literatura i fusnote koje se navode trebaju biti navedene prema sljedećem modelu:

– za knjige koje su djelo jednog autora:

Rizvić, Muhsin: *Behar: književnohistorijska monografija*. Sarajevo: Svjetlost, 1971.

– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.

– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:

Maglajlić, Munib: “Historijat bilježenja i zanimanja za sevdalinku”, *Godišnjak* Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost; Knj. 3-4 (1974-75), str. 395-402.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK ”Preporod”
(za Redakciju ”Godišnjaka”)
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba

Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo

Adresa
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665;
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Štampa
Dobra knjiga